

N. J. Lilliestråle

Historiskt

Historiskt

HISTORISKT BIBLIOTEK.

VI.

HISTORISKT BIBLIOTEK

UTGIFVET

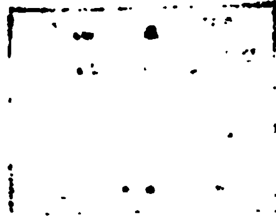
AF

CARL SILFVERSTOLPE.

SJETTE DELEN.

STOCKHOLM.
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG.

HISTORISKT BIBLIOTEK

UTGIFVET

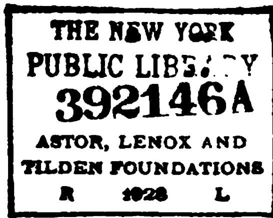
AF

CARL SILFVERSTOLPE.

1879.

STOCKHOLM, 1879.
KONGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

Innehåll:

Bound with ...

Rättelser:

Sid.	292	rad	5	nedifr.	*står:*	dess	*läs:*	deras
»	301	»	4	»	»	Sverige		utgår.
»	373	»	12	»	»	1655	*läs:*	1665
»	380	»	8	»	»	hvar och	»	hvar och en
»	385	»	13	»	»	Ambrosius	»	Gambrotius
»	416	»	4	uppifr.	»	G[abriel] [Bengtsson Oxenstierna]	»	G[ustaf] B[anér]
»	480	»	19	nedifr.	»	86	»	36

OM

GUSTAF II ADOLFS DÖD.

AF

A. J. AMNÉUS,
MED. D:R.

Denna uppsats är närmast föranledd af C. T. Odhners meddelande i Historiskt Bibliotek, 1877, H. 2: »*Några kritiska anmärkningar rörande slaget vid Lützen*». Odhners anmärkningar äro, i sin ordning, framkallade af G. Droysens afhandling: »*Die Schlacht bei Lützen 1632*» i »Forschungen zur Deutschen Geschichte», Bd. V., H. 1.

Droysen kommer till den slutsats att man icke *säkert* vet någonting om konungens dödssätt; han sammanfattar resultatet af sina undersökningar i det gamla språket: »Se att vi dock intet veta kunna» (a. st. s. 231).

Odhner yttrar om Gustaf Adolfs död: »Hvad beträffar Gustaf Adolfs sista stunder och fall, så hänvisa vi till en början till Droysens noggranna kritik rörande denna tilldragelse, hvaraf framgår, hur ringa det är, som man med någon grad af visshet kan sägas känna derom. Vi hafva dock ett och annat att tilllägga eller anmärka vid Droysens behandling af ämnet. Till en början måste vi lägga större vigt än han synes göra, vid en af berättelserna om konungens död, nämligen hofmarskalken von Kreilsheims bref. — — — Kreilsheim förtäljer, att konungen med Stenbocks regemente angripit en trupp kyrassierer, vid hvilket tillfälle han fått venstra armen öfver armbågen sönderskjuten, äfvensom hans häst sårats i halsen; i detta tillstånd hade han i den tjocka dimman kommit att aflägsna sig från sitt folk, åtföljd af endast några få, bland dem hertig Frans Albrekt af Sachsen Lauenburg; derpå hade konungen (förmodligen vid försök att undkomma) blifvit skjuten genom ryggen, så att han fallit af hästen, på marken, slutligen fått ett skott rätt genom hufvudet och två värjstygn i kroppen, hvarpå hans lik blifvit utplundradt. Dessa uppgifter torde få anses fullt tillförlitliga» (a. st. s. 387). »Hvad återstår sålunda af allt som berättats om Gustaf Adolfs sista stunder, utöfver de enkla fakta, som Kreilsheims bref meddelar? Det enda, som med anspråk på sannolikhet synes kunna tilläggas, är att

någon af konungens följeslagare — — varit i konungens närhet under hans sista stunder och bevittnat den omtalade scenen, då en fiendtlig ryttare sporde den sårade konungen hvem han vore, och efter erhållet svar gaf honom banesåret» (a. st. s. 390).

Om detta är *allt »som man med någon grad af visshet känner eller med anspråk på sannolikhet får antaga»*, så är berättelsen om Gustaf Adolfs sista stunder och fall åtminstone mycket hopskrumpen i sina dimensioner, ja man skulle väl kunna säga att *den gängse berättelsen är kullkastad, fast några punkter af densamma blifvit bestående.* Afsigten med föreliggande uppsats är att efterforska huruvida en sådan inskränkning i berättelsen är befogad och om ej mycket af hvad som borttagits ur densamma bör få stå qvar. Det är således icke fråga om att komma med några nya resultat som strida mot de allmänt antagna åsigterna, utan att se till om ej just dessa sistnämnda ha skäl för sig.

Hvad som är nytt i denna uppsats är den rättsmedicinska *synpunkten.* Rättsmedicinen har kanske mera vigt för historieskrifvaren än man skulle föreställa sig. En och annan företeelse, till och med inom den rent politiska historien, skall säkerligen icke kunna rätt bedömas, innan den varit föremål för läkares utredning. Huru skall t. ex. Gustaf IV Adolfs historia rätt kunna skildras innan hans sinnesbeskaffenhet blifvit säkert utrönt? huru skall Karl XIII kunna rätt uppfattas af dem, som ej känna inflytelsen på själsförmögenheterna af en blodutgjutning i hjernan?

Gustaf II Adolfs dödssätt bör kanske icke räknas bland dylika företeelser, men erbjuder den fördelen att källorna för en undersökning äro nog allmänt kända, för att till och med en läkare kan skaffa sig tillgång till de flesta af dem. Derföre vågas här ett rättsmedicinskt ingrepp på historiens område. Kanhända äro grunderna för de rättsmedicinska slutsatserna i uppsatsen allt för lätt vidrörda: en önskan att undvika de tunga rättsmedicinska *formerna,* äfvensom bristande vana att i dylika frågor meddela sig annorlunda än »å tjenstens vägnar», må då tjena som förklaring.

Dödssättet.

Vid ingången af November månad 1632 ankom Gustaf Adolf med sin här till Naumburg vid Saale; Wallenstein befann sig i Weissenfels vid Saale, ungefär 14 kilometer derifrån. Gustaf Adolf, som i första rummet sökte förening med sina bundsförvandter, hertig Georg af Lüneburg vid Magdeburg och kurfurstens af Sachsen här vid Torgau, lät uppkasta befästningar omkring sitt läger och staden Naumburg. I anledning deraf trodde Wallenstein att konungen ämnade gå i qvarter för längre tid, åtminstone om han sjelf stannade i Weissenfels. Först tänkte han på att anfalla konungen i Naumburg, och då den raka vägen dit från Weissenfels var oländig, skickade han sin generalqvartermästare till Zeitz, för att bemäktiga sig en beqvämare väg och rekognoscera.

Men så ville han äfven inhemta sina öfverstars tankar om en så vigtig sak, och sammankallade dem derföre till ett krigsråd under Pappenheims och Holks ledning. Detta krigsråd ansåg klokast att icke anfalla Gustaf Adolf, utan att skicka Pappenheim med någon styrka till undsättning af Köln och inqvartera hufvudmassan af den kejserliga hären i trakten mellan Saale samt Leipzig och Dresden, på ett sätt att den lätt kunde samlas, om konungen skulle försöka ett öfverfall på qvarteren.

Wallenstein gillade detta beslut och skickade Pappenheim med sex regementen fotfolk och några rytteriregementen öfver Merseburg till Halle, för att intaga det af svenskarna besatta slottet Moritzburg derstädes, samt derefter fortsätta vägen mot Köln. Sjelf tågade han den 4 November med den kejserliga hufvudhären till Lützen, i beräkning att locka Gustaf Adolf ur sina förskansningar vid Naumburg och möjligen tillfoga honom någon skada[1]).

Gustaf Adolf som samma dag genom ett uppsnappadt bref fick underrättelse om fiendens uppbrott från Weissenfels och den tillämnade delningen af hans stridskrafter[2]), uppbröt tidigt måndagen den 5 November från Naumburg i riktning mot Weissen-

[1]) Diodati (II. 14).
[2]) A. H. Pentz's bref (II. 5).

fels, såsom det tyckes, först i afsigt att söka förening med sina bundsförvandter. Men kommen nära en half mil från Weissenfels, fick han underrättelse att delningen af den fiendtliga hären redan egt rum[1]), och beslöt då att anfalla Wallenstein[2]). Han formerade hären i slagordning, och marscherade sålunda, inom synhåll från Weissenfels, på vägen åt Lützen[3]), der han vid bäcken och byn Rippach, en tysk mil från sistnämnda stad och ungefär hälften så långt från Weissenfels, påträffade fiendtliga trupper. Der började den strid, som följande dagen utkämpades vid Lützen[4]). De kejserliga undanträngdes och svenskarna öfvergingo bäcken Rippach, men nattens mörker hindrade omedelbar fortsättning af striden. Konungen och den svenska hären höllo sin bön, hvarefter han red omkring, till trupperna och uppmuntrade dem med de allmänt bekanta och berömda talen[5]).

Konungen hade ämnat att några timmar före dagningen den 6 November bryta upp för att angripa, men dimman var så tjock att han måste vid Rippach invänta daggryningen. Under natten drogs fiendens här från alla håll till Lützen och uppstäldes i så god ordning som omständigheterna medgåfvo; och tidigt på morgonen marscherade den svenska hären fram emot samt söder om och förbi staden Lützen, dit den ankom

[1]) Denna underrättelse erhölls af några tagna fångar. I en kort efter slaget utkommen flygskrift (»The great and famous battal of Lützen») namngifves till och med den person som *på vägen från Naumburg* lemnade konungen denna vigtiga upplysning. Han hette Relingen. Denne Relingen hade året förut såsom ryttmästare varit, jemte Chemnitz, skickad af Gustaf Adolf till städerna i »die Pfaffengasse», för att bereda sinnena på konungens ankomst dit efter slaget vid Breitenfeld. Nu var han öfverstelöjtnant, deltog i slaget vid Lützen och sårades af ett skott i armen vid Kroaternas anfall på svenska trossen. (Chemnitz.)

[2]) Pentz's bref (II. 5). Enligt The Swedish Intelligencer (III. 3) sammankallade konungen här, under marschen, sina höga officerare till ett krigsråd, hvarunder han (och först då) fattade sitt beslut att angripa Wallenstein i dennes qvarter.

[3]) Diodati.

[4]) Axel Oxenstjerna säger i sitt bref till Rådet af Frankfurt a. M den 14 Nov. 1632 (Handl. till Skand. Hist. D. 24. s. 232), att slaget varade i halfannan dag, den 5 och 6 November.

[5]) Chemnitz's berättelse tyckes böra uppfattas så att talen höllos vid Rippach. Man kan ej heller gerna föreställa sig att konungen, med hären uppstäld i slagordning ett par tusen alnar framför fiendens linier, skulle hålla dylika tal. Det hade varit omöjligt för honom att under pågående anordningar, skärmytslingar och öfverläggningar, finna tid dertill liksom att göra sig hörd af »Svenskarna» och »Tyskarna». En uppstäld armée på 18,000 man intager för stort utrymme dertill. — Deremot vet man att konungen på förmiddagen vid Lützen, medan dimman hindrade anfallets början, lät sina trumpetare blåsa psalmer.

kl. 9, och uppställdes öster om densamma, med den medförda bakom trossen sig vid byn Meuchen.

Det svenska fotfolket var ställdt på två träffen i midten af slaglinien, rytteriet fördeladt till de bägge flyglarna, äfvenledes på två träffen. Högra flygelns första träffen, hedersplatsen i dåtidens slagordning, intogs af det svenska och finska rytteriet, Stålhandske med finnarna ytterst till höger och Fredrik Stenbock med Smålands ryttare närmast intill fotfolket[1]). Vid denna flygel befann sig konungen-öfverbefälhafvaren. Fotfolket var fördeladt i åtta brigader, fyra i hvardera träffen. Närmast Stenbocks ryttare på högra flygeln stod i första träffen den så kallade svenska brigaden, dernäst den gula brigaden eller konungens lifregemente, så i ordningen en brigad som utgjordes af det blå regementet under öfverste Winckel, och längst åt venster, intill venstra flygeln, den fjerde brigaden, bestående af hertig Bernhards och öfverste Wildensteins regementen. Derefter vidtog, i riktningen mot Lützen, den venstra flygeln, som utgjordes af utländskt rytteri. Högra flygelns första träffen anfördes, som sagdt, af konungen sjelf, fotfolkets första träffen af öfversten för konungens lifregemente grefve Nils Brahe, venstra flygelns af hertig Bernhard af Weimar.

Konung Gustaf Adolf var denna dag klädd i öfverrock[2]) och kyllertröja samt läderstrumpor[3]). Kyllret, som ännu förvaras i arsenalen i Wien, var af tjock elgshud, dock olika tjockt i olika delar: huden till skörtena var öfver tre linier tjock, till sjelfva lifvet var dess tjocklek jemnt tre linier, till ärmarna åter endast en och en half linia[4]). Under kyllret bar konungen tre skjortor[3]).

Den kejserliga härens uppställning vore nästan vigtigare att känna i flera enskildheter än svenskarnes, men de säkra uppgifterna derom äro mycket fåtaliga.

Vid de första underrättelserna om svenska härens antågande ville Wallenstein icke tro att det gälde ett anfall på honom, utan var öfvertygad att dess marsch afsåg en förening med bundsförvandterna. Men då han genomskådade förhållandet och verk-

---

1) Gustaf Adolfs disposition (aftryckt hos Droysen).
2) Geijer.
3) Theet (III. 9).
4) »Rückblicke in Deutsche Vorzeit. — II. Wien's Kaiserliches Zeughaus, Th 1., von Fr. v. Leber», s. 323. — Se Bilagan N:o 1 a).

ligen fann sig öfverrumplad, blef han orolig. Han skickade den ena kuriren efter den andra till Pappenheim i Halle, med befallning att lemna allting der åsido och genast återvända till Lützen, samt vidtog under tiden alla möjliga åtgärder för ett kraftigt motstånd. Under natten samlade han trupperna vid Lützen och uppstälde dem norr om den stora landsvägen till Leipzig. Dikena på ömse sidor om denna väg lät han fördjupa och uppstälde i dem musketörer. Strax bakom dessa musketörer placerades sju kanoner, under det fjorton stäldes vid väderqvarnarna nära staden. Hans här var, liksom Gustaf Adolfs uppstäld med fotfolket — fyra stora bataljoner — i midten och rytteriet på båda flyglarna. Det vigtigaste att i öfrigt känna af de kejserligas uppställning är platsen för Götz's, Holks och Piccolominis regementen. Enligt Wallensteins egen disposition för slaget[1]), stod Götz's regemente i venstra flygelns första träffen, närmast intill fotfolket, Holks regemente innehade motsvarande plats på högra flygeln och närmast intill detsamma, i samma träffen, stod Piccolominis[2]).

Hela morgonen skärmytslades mellan härarna, men när dimman i någon mån skingrats, befalde Gustaf Adolf att hufvudanfallet skulle ske, med de orden: »Nu vilja vi deran i Herrans namn: Jesu, Jesu, Jesu, hjelp mig i dag att strida till ditt heliga namns ära!» Och med detta anfall började det egentliga slaget, ungefär klockan elfva förmiddagen. Under framryckandet bytte konungen om häst och besteg en svartbrun springare, som han fått till skänks af öfverste Baudiss och äfven ridit under slaget vid Breitenfeld[3]).

De kejserlige musketörerna i löpgrafvarna (dikena) gjorde starkt motstånd, men förjagades dock, först af den svenska brigaden, som också eröfrade de sju kanonerna bakom dikena. Derpå gick äfven den gula brigaden öfver landsvägen och anföll den längst till venster (i fiendens slagordning) stående bataljonen fotfolk, som upprefs. Så anföll och uppref den den närmast denna

[1]) Meddelad af Förster och Droysen.

[2]) Silvio Piccolominis bref (III. 1.) upplyser också att sistnämnde regemente nästan hela tiden under slaget sammandrabbade med fotfolk. — Jfr den bifogade planen öfver härarnes första uppmarsch: denna plan har endast till syftemål att utvisa de namngifna regementenas platser *i slagordningen* och Schwedensteins läge *på fältet*.

[3]) Richelieu (II. 15.) samt Khevenhiller (II. 17, Th. XII. S. 196). Hästen finnes ännu, uppstoppad, på Nationalmuseum.

stående bataljonen, och vände sig derefter mot den tredje. Men som den gula brigadens kraft vid det började anfallet mot denna var temligen bruten, och den fiendtliga bataljonen understöddes af den fjerde samt af Piccolomini, i spetsen för sitt eget och Holks[1]) regementen, så måste den, efter skarp strid och oaktadt understöd af det blå regementet under öfverste Winckel, med stor förlust draga sig tillbaka, öfvergifvande de eröfrade sju kanonerna. Den fjerde svenska brigaden led så mycket af det kejserliga batteriet vid väderqvarnarna att den måste draga sig tillbaka och något åt venster bakom mjölnarehuset vid väderqvarnarna. Under det fäktandet vid den här omtalade striden var som skarpast och ännu ingen kunde se hvart segern lutade, skallade inom de kejserliga trupperna ungefär klockan 2 på dagen[2]) det ropet att Gustaf Adolf låg död på fältet, soldater och officerare, som väl igenkände honom, bekräftade att så var, och en Holks trumpetare uppvisade en af hans sporrar[3]), men detta rop vann dock nu ingen egentlig tilltro.

För det svenska rytteriets frammarsch hade de fördjupade landsvägsdikena varit mycket hinderliga. Landsvägen från Lützen (åt Leipzig) hade den tiden en annan riktning än nu, då den går i rak linia. Den gick nämligen från Lützen ett jemförelsevis kort stycke nästan rätt fram och böjde sig derefter oregelbundet halfcirkelformigt åt höger och tillbaka igen till Flottgrafven, ett litet vattendrag, hvars kant den följde ungefär 500 steg till den dåvarande bron deröfver, hvilken låg endast några steg söder om den nu befintliga. På ömse sidor om landsvägen voro diken af fyra fots bredd och tre fots djup, naturligtvis med undantag af det stycke der Flottgrafven utgjorde grän-

[1]) Chemnitz, hvilkens framställning af slaget här följes der ej annat särskildt är angifvet, uppger att det var Götz's regemente, icke Holks, som jemte Piccolomini anföll det svenska fotfolket. Denna special-uppgift, hvilken för vår utredning är af ganska stor vigt, måste bero på felskrifning eller misstryck hos Chemnitz. Götz's regemente stod, enligt Wallensteins egen »disposition», på fiendens venstra flygel, Piccolominis på dess högra med endast Holks regemente mellan sig och fotfolket. När Piccolomini skulle anfalla det svenska fotfolket, måste han passera förbi Holks regemente, hvilket han då tog med sig till hjelp. Om Chemnitz's uppgift antages för riktig, blir det omöjligt att göra sig någon reda för denna sammandrabbning och mången annars lätt begriplig uppgift blir oförklarlig.

[2]) Diodati (II. 14).

[3]) Denna sporre köptes af general Holk, kom sedermera i den bekante Ole Worms ego och slutligen till Riddarholmskyrkan. (Jfr. Leber a. st., s. 318, noten 6, med hänvisning till Rango, Gustav Adolph 1832. Anhang. s. 127).

sen på vägens högra sida, Vägen emellan dikena hade en bredd af 32 steg, af hvilka sjelfva den stenlagda körbanan i midten intog 8 steg. Invid Lützen låg körbanan föga högre än den öfriga marken mellan dikena, men ju mer vägen närmade sig Flottgrafven, desto högre blef körbanans nivå, som framemot Flottgrafven höjde sig $4^{1}/_{2}$ fot öfver marken mellan dikena, eller kanske något mindre den tiden[1]).

Högra flygelns rytteri kunde ej öfverskrida denna väg så hastigt som Gustaf Adolf önskade, ej heller i sluten ordning. För att uppmuntra sitt folk ej blott med ord utan med föredöme, red konungen sjelf ibland de främsta öfver dikena. Der stälde han sig i spetsen för de öfverkomna och ånyo ordnade[2]) Smålänningarna. Utan att afvakta det öfriga rytteriet, som långsamt »filerade» öfver vägen, angrep och tillbakadref han en fiendtlig rytteritrupp[3]). Han blandade sig personligen i handgemänget, afsköt sina pistoler, drog värjan och fäktade med den[4]). — Han jagade, som sagdt, den fiendtliga truppen långt tillbaka samt nedhögg en stor mängd. Derunder fick han underrättelse att hans fotfolk höll på att drifvas tillbaka, hvarföre han uppgaf den vidare förföljelsen och vände om för att hjelpa fotfolket genom att kasta sig öfver de kejserliga bataljonerna[5]). Härunder varseblefs han af en korporal bland det kejserliga fotfolket, hvilken iakttog att alla lemnade plats för honom der han red fram. Korporalen tog en musketör vid handen, pekade på Gustaf Adolf och sade: »Sjut på den der, ty han är någonting förnämt». Musketören lade an och aflossade skottet, hvilket krossade konungens

---

[1]) Uppgift af en preussisk officer 1770, hvilken noga uppmätt vägen. Francheville (III. 5) s. 438. — Jfr Philippi (III. 2) s. 24.

[2]) Pentz (II. 5).

[3]) Berlepsch (II. 12). Kreilsheim (II. 4).

[4]) Bägge pistolerna funnos, *afskjutna,* i hölstren, och fördes, *med nerfälda hanar såsom de funnits vid Lützen,* i den procession som beledsagade Gustaf Adolfs lik från slottet i Wolgast till svenska flottan. (II. 1). — Värjan finnes i Lifrustkammaren i Nationalmuseum: en tväeggad stick- och huggvärja, med spetsen svagt utåtböjd, udden klufven och delvis sönderbruten. Om man måste antaga att konungen gick i striden med hel värja, så måste man också af dess beskaffenhet efter striden sluta, att han kraftigt användt den. Den var för resten *alldeles blodig*, när den återfanns vid Lützen. (II. 2).

[5]) Enligt III. 6. — Droysen förklarar uppgifterna i denna berättelse, liksom alla andra, för icke trovärdiga. Hvad som här ofvan anförts, synes dock trovärdigt, först och främst emedan det är i öfverensstämmelse med andra kända uppgifter, och vidare emedan det innebär den enda gifna förklaringen af hvad som sysselsatt Gustaf Adolf från slagets början kl. 11 till dess han först sårades, då klockan var ungefär 1.

venstra arm straxt ofvanför armbogen[1]), så att den nedra brottändan stod fram genom kläderna. Äfven konnngens häst hade strax förut fått ett pistolskott i halsen, så att han blef svår att styra[2]). En stallmästare von der Schulenborgk[3]), red fram och fattade hästens tygel, som naturligtvis fallit ur konungens venstra hand, under det ett skri att konungen var sårad höjdes bland de svenska ryttarne. Konungen steg af hästen och lät sitt sår undersökas af de närvarande: benpipan stod fram genom kyllerärmens hål samt kunde icke jemkas så tillbaka, att ett provisoriskt förband kunde anläggas utanpå kyllret. Derföre skars ett ganska stort stycke bort af kyllerärmen kring hålet efter kulan, men det lyckades ändå icke att lägga förbandet någorlunda hjelpligt. Kyllret afkläddes derföre, såret hopsattes så godt som möjligt medelst en kompress utanpå skjortärmarna, kyllret påkläddes igen, konungen satte sig åter till häst, ropande att såret icke var af någon betydelse, och uppmanade soldaterna att ånyo anfalla fienden samt tillgodogöra sig de redan vunna fördelarna[4]). Men när hästen började galoppera, uppträdde häftiga smärtor i såret som äfven blödde något. Gustaf Adolf befann sig så matt

[1]) Khevenhiller (II. 17), Th. XII. s. 192.

[2]) Kreilsheim (II. 4). Richelieu (II. 15). Hästen finnes, som sagdt, på Nationalmuseum, uppstoppad. Något märke efter såret kan ej upptäckas på hans hals, men detta är helt naturligt, ty han lefde så länge att såret mycket väl hann läkas.

[3]) III. 7.

[4]) Salvii bref till Johan Kasimir af $^{18}/_{28}$ Nov. (II. 8). — I »Deklarationen af 1633» (III 6), Droysen, a. st. s. 186, omtalas också »dass man I. K. M. verbinden und umbkleiden gewolt». — Uppgifterna om denna förbindning bestyrkas kraftigt af följande omständigheter: 1:o Är förbindningsåtgärden i sin helhet högst naturlig och passande för omständigheterna; ett annat handlingssätt skulle ha varit oförklarligt och nästan omöjligt. — 2:o På annat rimligt sätt kan ej förklaras hvarföre hålet i venstra kyllerärmen är så stort och har jemna kanter (såsom det synes på afbildningen). Äfven efter läsningen af Lebers lösa uppgift (a. st. s. 317) är det omöjligt att tro »att en krigskamrat och nära vän till konungen bad att få *detta stycke af ärmen* (!) och fick det» (af hvem?) samt »att i senare tid detta stycke profvades i hålet på ärmen och passade noga». — Det behöfves sannerligen ej Droysens kritik för att finna det otroliga och orimliga häri. — 3:o Var den packe, i hvilken konungens vid Lützen begagnade skjortor förvarades, märkt med orden: »Åtskilliga kompresser (Gust. II Adolf)» (I. 3), och innehöll, utom bitar af skjortorna, en *blodig* linnehandduk, märkt med ett G med kunglig krona, inbroderade med svart silke. Påskriften skulle vara oriktig och obegriplig (ofullständig var den ändock), om ej denna blodiga handduk varit begagnad till kompress. De persedlar, som tillhört Gustaf Adolf, äro mycket omsorgsfullt ordnade och förvarade; de som han begagnade vid Lützen finnas för sig, liksom de som han begagnade vid andra tillfällen (t. ex. Dirschau). — Hade kompressen blifvit lagd utanpå kyllret så skulle den ha kommit bort, när detsamma aftogs liket på slagfältet; hade den lagts under skjortärmarna, så skulle dessa ha blifvit på något särskildt sätt sönderrifna eller sönderskurna

och illa, att han kände sig behöfva komma ur striden till skötsel och hvila. Detta antydde han för hertig Frans Albrekt, enligt den allmänna berättelsen, på franska, för att ej sänka modet på de sina, och med de orden: »Mon Cousin! Tirez-moi hors d'ici, car je suis fort blessé!»[1]). Hertigen skulle nu föra honom ur striden, red intill honom och lade sin arm omkring hans kropp, för att understödja honom[2]), Schulenborgk förde hästens tygel[3]), kammarjunkaren Truchsess och en lifknekt redo bredvid och pagen Leubelfing följde dem[4]). — I röken och dimman skiljdes de från svenskarna, men stötte i stället genast på några kejserliga ryttare, af hvilka fyra stycken började förfölja dem. En af förföljarena, hvilken var klädd i blank rustning, kände igen konungen, red i sporrsträck efter honom, utan att konungens följeslagare trodde att det var en fiende[5]), och sköt honom, under utrop: »det är den rätta fogeln, som vi söka», ett skott genom ryggen, ungefär nedanför högra skulderbladet, och på så nära håll att hans kyller brändes af elden från pistolen. Stallmästaren släpte tygeln på konungens häst, drog sin pistol och nedsköt den som aflossat skottet mot Gustaf Adolf, men blef derigenom något efter samt skiljdes ifrån konungen, hvilken, ännu i full fart, lyckades undkomma sina öfriga förföljare, ehuru de voro honom så nära att deras vapen två gånger genomborrade ryggstycket af hans kyller och skjortor utan att dock såra kroppen[6]). Den medföljande lifknekten dödades, och en af ryttarne satte sin pistol alldeles intill hertig Frans Albrekts hufvud och aflossade skottet, som dock ej träffade, derföre att hertigen med armen böjde undan pistolens mynning; hans kind sveddes dock deraf[7]). Men i denna lifsnöd släpte han konungen, som genast

mellan handlinningen och armbogen, men såvidt märkas kan, äro de det ej; att »kompressen» kom till efterverlden i sällskap med skjortorna från Lützen, gör det också antagligt, att de varit samtidiga der. — Vanligen antages att Gustaf Adolf »dolde sin smärta» när han uppmuntrade sina soldater till det nya anfallet; detta är icke sannolikt, ty äfven ett så svårt sår som hans, smärtar de första minuterna så litet, att han ganska väl kunde sjelf tro hvad han sade. När smärtan sedan kom, dolde han den icke.

[1]) III. 4, II. 17.

[2]) II. 13. — Jfr Khevenhiller (II. 17) (hos Förster, Th. II. s. 327).

[3]) III. 7.

[4]) II. 5.

[5]) Richelieu (II. 15).

[6]) I. 2; I. 3. — Dessa hål i kläderna äro i Bilagan 2. betecknade med N:is 2 och 7. Det ena af dem (N:o 2) har genomträngt kyllret och en skjorta; det andra (N:o 7) kyllret och två skjortor. — Jfr II. 11. och III. 3.

[7]) II. 17.

föll ur sadeln och ett litet stycke släpades i stigbygeln innan han blef liggande på marken. Hästen fortsatte sitt lopp, hertigen flydde från slagfältet, Truchsess ansåg konungen för död och red ifrån honom för att meddela underrättelse om olyckan åt de svenska befälhafvarne. Emellertid lefde konungen ännu, men var utan kraft att resa sig opp eller nästan att röra sig[1]) der han låg, öfvergifven men med fullt medvetande, med ryggen mot marken. Pagen Leubelfing, som följt något efter konungen och sett honom falla, red fram till honom, steg af sin häst och bad konungen, då han fann honom vid lif, att försöka stiga opp på densamma samt försökte hjelpa honom opp när han ej kunde hjelpa sig sjelf. Några fiendtliga kyrassierer[2]) märkte emellertid detta uppträde, redo dit och frågade Leubelfing hvem den sårade var. Leubelfing ville icke säga det utan svarade att det syntes att det var en officer. Tonen eller innehållet i detta svar förtretade emellertid kyrassiererna, som med anledning af detsamma på honom aflossade två pistoler och tillfogade honom tre värjstygn, så att han blef liggande som död på marken, hvarefter de togo hans häst[3]). En af ryttarne satte derefter sin pistol för konungens hufvud, då denne sade att han var konungen af Sverige. De försökte då att släpa honom med sig[4]), men märkte snart att de ej förmådde göra det, helst som svenska ryttare ånyo nalkades ditåt. En af dem aflossade derföre genom tinningarna, från höger till venster på den sårade, det skott som ögonblickligen medförde döden, och en annan genomstack högra sidan af bröstet med sitt svärd[5]). Detta inträffade klockan mellan 1 och 2 på dagen.

---

[1]) Flera gånger har jag skött skottsår i bröstet, och en gång blifvit tillkallad till en sårad några få minuter efter det ett mordskott lossats mot honom, hvilket i de väsendtliga punkterna hade all möjlig likhet med det skott som Gustaf Adolf fick i ryggen; följde sedan fallet ända till dödens inträdande, och gjorde många gånger i mitt sinne jemförelse mellan de bägge skotten, väl ihågkommande, då som nu, det föregående skottet genom armen och blodförlusten; kan derföre här bedöma ex analogia.

[2]) Enligt Richelieu (a. st.) tre till antalet. Hade de varit flera, skulle de nog ock kunnat släpa konungen med sig.

[3]) Richelieu. — Leubelfing dog af dessa sår i Naumburg, den 15 Nov. och begrafdes i Wenzelskyrkan derstädes den 23 i samma månad.

[4]) II. 7.

[5]) II. 10. Der står att han fick ett dödeligt sting i »lifvet» af en *petard*. Detta är tydligen skriffel. Petard är en apparat som begagnas att sönderspränga portar och dylikt vid stormning af en fästning o. s. v. *Pedarm* (épée d'armes) åter var kyrassierens raka och spetsiga svärd med oböjlig klinga, som användes till både hugg- och stick-vapen. Francheville (III. 5), s. 267. —

Konungens fall blef genast bekant inom svenska hären. Först och främst kom hans häst löpandes, herrelös och med de båda pistolerna blodade i hölstren. En pojke fick tag i honom och förde honom till trupperna, der han genast igenkändes[1]). Vidare omtalade Truchsess och Schulenborgk olyckan öfverallt der de redo fram[2]), och alla som hörde berättelsen, spridde den vidare. Svenska trupper framryckte genast för att rädda liket.

De kejserliga ryttarne, som dödat konungen och sårat Leubelfing, stego hastigt af sina hästar och började plundra det kungliga liket. Först bemägtigade de sig prydnaderna[3]), sedan aftogo de kyllret, stöflorna, läderstrumporna och benkläderna. Men som de voro sysselsatte härmed, kommo svenskarna anryckande in på dem. Då de märkte att de måste öfvergifva liket, genomstack en af ryttarna högra sidan af bröstet på detsamma (N:o 6), kroppen släptes så att den kom att ligga med ansigtet mot jorden[4]), och en annan ryttare högg ett bredt svärd i dess rygg (N:o 4)[5]). Derefter blefvo de bortdrifna eller dödade af svenskarna, som ungefär en half timme eller något mer efter konungens fall återfunno hans döda kropp[6]). Denna företedde då ett jämmerligt tillstånd. Ty utom de sår som här ofvan äro beskrifna, hade den åtminstone ett annat. Genom hvad som blifvit bekant af apotekaren Caspari berättelse[7]) om likets balsamering, veta vi nämligen att på kroppen funnos nio sår, fem skott, två (eller

---

Detta sår (N:o 5) är, enligt Leitner (I. 2) tillfogadt med en »pansarstickare». Det är möjligt att det af Salvius omtalade »såret i lifvet af en petard» varit ett annat som tillfogats så långt ner »i lifvet» att det ej lemnat märke på kyllret eller de qvarvarande delarna af skjortorna. Hålet på kyllret är fyrvinkligt, således efter en pansarstickare. Möjligt är ock att Salvius fått oriktig uppgift om det vapen hvarmed såret tillfogats.

[1]) Hallenus (II. 6).

[2]) Chemnitz säger att flera personer åsågo händelsen och spredo underrättelsen derom. Andra än de här nämnda äro åtminstone ingenstädes namngifna.

[3]) Gustaf Adolfs guldkedja skall länge hafva varit förvarad på »slottet Heristall i Westfalen», dit den kommit från den vid Gustaf Adolfs fall ofta omtalade Schneeberg. (Arkenholtz, Mémoires de la reine Christine). Jfr s. 16 not 1.

[4]) Halleni bref (II. 6).

[5]) The Swedish Intelligencer (III. 3). Här uppges, att det sår som tillfogades med ett bredt svärd, bibringades konungen i dödsögonblicket, sedan han uppgifvit hvem han var. Denna uppgift är oriktig, ty kyllret har intet märke efter det breda svärdet, men väl alla tre skjortorna. Och det sitter dock så högt att kyllret skulle genomborrats om såret tillfogats före dettas afklädande.

[6]) Salvii bref till Rådet. (II. 10).

[7]) I. 1.

tre) hugg och ett sting. Utom skottsåren i armen, ryggen och hufvudet (två, ett in genom högra tinningen, ett ut genom den venstra), fanns således ett skottsår, om hvars beskaffenhet vi ingenting säkert känna[1]). Dessutom fanns ett huggsår i benet[2]), och ytterligare ett sticksår i pannan[3]). Kroppen var jämmerligen söndertrampad af hästar och iklädd sina tre blodiga skjortor[4]).

Bredvid det kungliga liket fanns den sårade Leubelfing, som berättade sammanhanget vid den sorgliga tilldragelsen.

Hvilken person som varit Gustaf Adolfs baneman, vet man icke säkert. Men då frågan derom varit föremål för undersökningar, äfven i nyaste tider, må några ord här nämnas, ehuru de icke kunna utreda mer än det sannolika.

Man vet att en musketör först sårade konungen genom skottet i venstra armen. Gustaf Adolf var då i spetsen för innersta delen af sin högra flygel, hvilken han hade fört till anfall emot fiendtliga kyrassierer[5]), således mot de kyrassierer, som stodo på de kejserligas venstra flygel närmast fotfolket. Det var Götz's regemente. Det var således detta regemente som höll på att drifvas på flykten, när konungen måste vända om för att komma sina vikande fotregementen till hjelp. Dessa sistnämnda voro då ansatta af två fiendtliga bataljoner fotfolk, understödda af Piccolomini i spetsen för sitt eget och Holks rytteriregementen. Bägge härarnas flyglar voro i full strid med hvarandra.

Konungen, i spetsen för Smålands ryttare, hade afstått från förföljelsen af Götz's regemente och vändt om för att kasta sig på det kejserliga fotfolket, men följdes af det icke i full oordning

---

[1]) Uppgiften att kinderna blifvit genomskjutna (Theatrum Europæum) strider i viss mån emot uppgiften att *likets ansigte* i Wittenberg fanns »till förundran likt».

[2]) The Swedish Intelligencer. Om man finge antaga att i Caspari uppgift förekomme ett skriffel, i det han uppgifvit »tre huggsår och ett sting» i stället för »ett huggsår och tre sting», så skulle öfverensstämmelsen med andra källor vara ganska fullständig: nu är den omöjlig. När kroppen låg på marken, förefaller det ock sannolikare att ryttarne, äfven om de varit till fots, skulle sticka efter den än hugga på den.

[3]) Salvius (II. 10).

[4]) Theet (III. 9).

[5]) Berlepsch (II. 12). Kreilsheim (II. 4).

bringade fiendtliga regementet. Härunder var det som han blef sårad i armen af ett skott från det fiendtliga fotfolket. Sedan såret var ansadt och konungen med Smålänningarna i beredskap till anfallet på fiendens fotfolk, var det som hertig Frans Albrekt måste föra honom ur striden, dervid de genast stötte på några fiendtliga ryttare, som började förfölja dem. Som detta hände framför innersta delen af fiendens venstra flygel, måste ifrågavarande ryttare hafva tillhört denna och i sådant fall Götz's regemente. Öfverstelöjtnanten vid detta regemente hette Moritz von Falkenberg[1]), en slägting till den stupade kommendanten i Magdeburg, Didrik von Falkenberg, och några få dagar före slaget vid Lützen lösgifven ur svensk fångenskap, der han varit väl behandlad och personligen lärt känna Gustaf Adolf. Han uppgifves allmänt såsom den der aflossat skottet genom konungens rygg, och skulle således hafva varit den man i blanka rustningen som, igenkännande konungen, förföljde honom och, under utropet: »det är den rätta fågeln, som vi söka», aflossade sitt skott, samt derefter dödades af konungens följeslagare, genom ett skott under bröstet. Säkert är att han stupade i slaget och att ingen framstått med påstående att någon annan aflossat ifrågavarande skott, att ingen efter slaget lefvande tillegnat sig denna ära. Oaktadt skottet fortsatte konungen sin ridt »i hertig Frans Albrekts armar»[2]) åtföljd af lifknekten, kammarjunkaren Truchsess och pagen Leubelfing. I dimman och röken togo de vägen längs de svenska linierna i stället för rakt emot dem, till dess konungens krafter så sjunkit att han af vanmakt och plågor, förökade af hästens galopp, föll af hästen, när hertigen ett ögonblick släpte honom. Detta inträffade i närheten af den nuvarande platsen för »der Schwedenstein»[3]), således framför in-

[1]) »Frankfurter Konversationsblatt» för den 18 Febr. 1845 ur »Denkmalen des Landes Paderborn, von dem Fürstbischoff F. Freiherr von Fürstenberg» från latinet öfversatt af J. Micus. Då konungen fallit af hästen, heter det vidare, och Falkenberg blifvit dödad, kom Johan Schneeberg från Borkendorff, en by i stiftet Paderborn, tillika med adjutanten Georg von Oynhausen, till stället, genomborrade konungens underlif, dödade honom och afklädde liket. — (Så lyder en af de »utsmyckade» berättelserna, som länge hade tilltro.) Falkenbergarnas gods hette Herstelle vid Weserfloden. Jfr. s. 14 noten 3.

[2]) (II. 13). — Detsamma berättas af Khevenhiller (II. 17). — Det ligger ingenting otroligt från medicinsk synpunkt i en kort stunds fortsättande af ridten, om den sårade kraftigt understöddes.

[3]) Denna sten vältades till den plats den sedermera innehaft på andra sidan om landsvägen och ungefär 40 steg längre *från* Lützen än det ställe der konungen föll, af dennes rid- eller lifknekt Jakob Eriksson, hvilken väl kun-

nersta delen af fiendens högra flygel. Hertigen och Truchsess ansågo honom för död[1]) och aflägsnade sig från stället. Leubelfing, som kom ridandes litet efter, red fram till den sårade monarken, steg af sin häst och sökte hjelpa honom. Detta observerades af några kejserliga ryttare, som kommo dit och frågade hvem den sårade var[2]). Dessa ryttare måste hafva tillhört Wallensteins högra flygel och således antagligen Holks eller Piccolominis regementen. Någon af dem var det som gaf konungen banesåret genom hufvudet. Bland italienarne var det en sägen att majoren vid Piccolominis regemente, Pier Martellini, varit den som dödat Gustaf Adolf[3]), och efter all sannolikhet var det också han eller någon af den skara han anförde, som var banemannen. Martellini stupade i slaget[4]), och ingen efter slaget lefvande har heller sökt att tillegna sig äran af *detta* skott. Både Geijer och Fryxell uppge att konungen förlorade sitt lif mot Piccolominis regemente; det var Piccolomini som skickade konungens kyller till kejsaren i Wien[5]), det var Holks trumpetare som framvisade

---

nat skaffa sig säkra upplysningar om hvar liket påfans, *ifall han sjelf ej varit vittne dertill (med liket kom han till Meuchen)*. Enligt Franchevilles plankarta och undersökningar ligger stenen framför den plats, som inre delen af de kejserligas högra flygel intog. Jfr. Philippi (III. 2) s. 80. — Francheville (III. 5). — Ett annat bevis för belägenheten är, att när Truchsess red bort för att meddela olyckan, stötte han först på hertig Bernhards flygel, svenskarnas venstra, således midt framför de kejserligas högra. (Richelieu, hos Förster, Wall:s Briefe Th. 2. s. 342; Försters egen berättelse om slaget vid Lützen, a. st. s. 286).

[1]) Hertigen omtalade hans död i Weissenfels, dit han flydde (Geijer), och Truchsess meddelade hertig Bernhard samma underrättelse.

[2]) Denna fråga bevisar att de icke tillhörde dem som åtföljde Falkenberg, ty dessa visste hvem de förföljde, åtminstone genom Falkenbergs anförda utrop.

[3]) Jfr Odhner, a. st. s. 395. — Detta rykte framskymtar hos Gualdo Priorati (Franchevilles öfversättning (III. 5), s. 220. Philippis citat (III. 2) s. 66, är oriktigt. Philippi säger: »En sqvadron *Pappenheimska* kyrassierer redo omkring för att kunskapa. Olyckligtvis stötte konungen på denna sqvadron som kommenderades af Martellini — —». Men Martellini tillhörde Piccolominis regemente, ej Pappenheims trupper. Hos Francheville lyder stället: »Walstein venait de détacher un corps de cavallerie pour opérer la jonction avec Pappenheim, et un escadron des cuirassiers de *Piccolomini* battoit l'estrade. Malheureusement etc. — —». Leubelfings berättelse antyder att de ryttare som dödade konungen, liksom händelsevis fingo sin uppmärksamhet fästad på honom, der han låg på marken. — Jfr III. 1, der ryktet tydligen omtalas.

[4]) Jfr Silvio Piccolominis bref (III. 1).

[5]) I. 2. — Både Leber och Leitner hänvisa för denna uppgift till Khevenhiller (II. 17) Th. XII s. 192 och 196, men der finnes den verkligen icke. Det är derföre icke sagdt att uppgiften är oriktig: den förekommer i Förster, Wallensteins Briefe, Th. 2 s. 307, och der utsäges just den omständighet, som här är vigtigast, nämligen att det var Piccolomini, som på slagfältet tagit (»erbeutet») kyllret.

konungens sporre, det var under striden med de trupper de tillhörde, som ropet om konungens fall spriddes i den kejserliga hären.

Vill man med denna framställning jemföra hvad som finnes skriftligen upptecknadt om banemannens person, så träder Khevenhillers uppgift i främsta rummet. Han säger, på grund af en särskild rapport till kejsaren om Gustaf Adolfs fall, att sedan konungen fått såret i armen, så hade »en kejserlig sqvadron anfallit, deribland en i blank rustning, *hvilken skall hafva varit öfverstelöjtnanten vid Florentinska regementet, von Falkenberg*, skjutit konungen genom hufvudet, så att han fallit af hästen». Den som afgifvit rapporten visste således att Falkenberg och Florentinska (Piccolominis) regementet hade varit med om Gustaf Adolfs dödande, men uttrycker tillika, genom de nyss anförda kursiverade orden, att han ej var säker om det egentliga sammanhanget dervid. Han hade sammanblandat fakta som han vid rapportens nedskrifvande ej kunde reda. Han visste att Falkenberg skjutit konungen och att en officer af Piccolominis regemente skjutit konungen, deraf drog han den oriktiga slutsatsen att Falkenberg var anstäld vid Piccolominis regemente. Falkenberg var, såsom nyss sades, öfverstelöjtnant vid Götz's regemente[1]). — Förhållandet blir klart om man, på anförda skäl, antager italienarnes sägen för sann.

Alla öfriga skriftliga uppgifter från denna tid äro för obestämda att tillåta något omdöme om banemannens person.

Men om man här med banemannen menar den, som tillfogade Gustaf Adolf det dödande såret, så var det icke musketören som sköt honom genom armen och icke mannen i blanka rustningen som sköt honom genom ryggen, utan den som jagade kulan genom hans hufvud. De bägge förstnämndas skott *kunna*, hvart för sig, ha varit *dödliga* men de voro icke *dödande*[2]). I

[1]) Öfverstelöjtnanten vid Piccolominis regemente hette grefve Avogadri. Silvio Piccolominis bref (III. 1). Khevenhiller, hvilken just anför berättelsen om att en man, »*som skall hafva varit öfverstelöjtnanten vid Florentinska regementet, von Falkenberg*» dödat konungen, nämner dock sjelf (a. st. s. 194) att »*Piccolominis öfverstelöjtnant, grefve Abagad*» sårades i slaget». Likaså Diodati (II. 14).

[2]) Droysen förblandar dessa uttryck eller, rättare sagdt, gör dem liktydiga. Det är dock en stor skillnad dem emellan. Om en person lider af dödlig sjukdom (kräfta) men under pågående sjukdom dör af olyckshändelse (skottsår), så kan man ej säga att den *dödliga* sjukdomen i detta fall varit *dödande*. På samma sätt om han lider af *ett* dödligt sår, men dör af *ett annat*.

allmänhet har man ansett skottet genom ryggen för den egentliga dödsorsaken, hvilket det icke var[1]).

Hvilka personer, som under slaget vid Lützen utgjorde Gustaf Adolfs omgifning, har äfven varit tvist underkastadt och är ännu icke säkert utrönt. Till någon del kan detta väl komma sig deraf, att man förestält sig konungens omgifning såsom en liten sluten hop för sig, bestående af samma personer, ridande alldeles omedelbart invid honom, från slagets början intill hans död. Man måste dock tänka sig att de »åtföljde» konungen endast så vidt slagtningens virrvarr det tillät, och af förhanden varande omständigheter är det klart att hans personliga omgifning i sin helhet icke kunnat vara densamma under hela slaget.

Theet säger i sina anteckningar[2]), att konungen vid slagets början *utvalt fyra, som skulle vakta uppå hans person*, nämligen hertig Frans Albrekt, hofmarskalken Kreilsheim, en frankisk adelsman, en meklenburgisk adelsman major Molk samt lifknekten Anders Jönsson[3]). Strax efter slagets början har han kommenderat ifrån sig Kreilsheim och Molk, och kom, ledsagad af hertigen och »lifvakten» *allena*, till Smålands ryttare. Enligt pagen Leubelfings uppgift till von Khär, utgjordes konungens personliga följe, när han satte sig i spetsen för Smålänningarna, af *åtta personer, som han sjelf utvalt*, deribland hertig Frans Albrekt, major Molk, en ridknekt och Leubelfing. Enligt Relationen II från Grimma[4]), ökades detta antal, när han blifvit sårad i armen. Det heter nämligen att, när tygeln föll ur den sårade konungens hand och hästen sprang åt sidan, red konungens stallmästare, von der Schulenborgk, dit med *tretton eller fjorton ryttare*, bad konungen komma afsides, tog hästens tygel i sin hand[5]) och red bort med honom, förföljd af de fiendtliga

---

[1]) Odhner är bland de få, som rätt uppfattat detta.

[2]) III. 9.

[3]) De voro således fem, icke fyra.

[4]) III. 7.

[5]) Det var samme stallmästare von der Schulenborgk, som i processionen ur Wolgast jemte Karl (Gustaf?) Wrangel förde »sorghästen»; det var han som (enligt III. 7) med ett pistolskott under bröstet dödade »mannen i blanka rustningen» och sedan utvisade för de svenska ryttarne hvar liket fanns. Enligt the Swedish Intelligencer var det Frans Albrekts stallmästare Luchau, en man, som annars icke är synlig, som dödade mannen i blanka rustningen. Enligt Richelieu var det hertigens ridknekt, som genomborrade honom med sitt svärd.

ryttarne. Enligt Kreilsheim[1]), utgjordes konungens omgifning, när han, efter erhållet sår i armen, i dimman försvann ur sin trupps åsyn, »af några få tjenare samt Frans Albrekt, så att han varit så godt som ensam». Pentz[2]) uppger att konungen då åtföljdes endast af Frans Albrekt, lifknekten Anders, kammarjunkaren Truchsess samt en page. Richelieu låter konungen vid detta tillfälle åtföljas endast af Frans Albrekt, men omtalar omedelbart derefter Leubelfing såsom »en af konungens adelsmän, som befann sig i hvimlet». Detta sistnämnda ord är särdeles uttrycksfullt, då man vill försöka att göra sig reda för Gustaf Adolfs personliga omgifning i det ögonblick han föll af hästen.

Så mycket är af de befintliga uppgifterna klart, att konungens uppvaktning icke utgjordes af officerare, och att Leubelfing befann sig i hans sällskap, isynnerhet som man måste, med Odhner[3]), antaga att han är den som afses med uttrycken »frankisk adelsman» och »page», med hvilka ord veterligen ingen annan kan åsyftas.

När Truchsess omtalade konungens fall för hertig Bernhard, befalde denne honom att igensöka liket och bringa det i säkerhet. Befallningen verkställdes. Liket lades på en ammunitionsvagn och öfvertäcktes[4]). Hvart det i första hand fördes är ej särskildt antecknadt, men troligen räddades det till den plats der, under slagets vexlingar, säkerheten ansågs störst, nämligen bakom de svenska lederna, hvarest det som medförts af svenska härens tross var ställdt, strax norr om byn Meuchen. Största delen af trossen var qvarlemnad i Naumburg, konungen sjelf hade ingenting med sig i sin vagn, utom ett litet schatull, som öppnades af hofmarskalken Kreilsheim och befanns innehålla Maria Eleonoras bref till konungen, hvilka naturligtvis icke genomsågos[5]).

Sedan slaget var vunnet och fienden efter mörkrets inbrott dragit sig tillbaka, fördes liket först till kyrkan i Meuchen[6]).

[1]) Konungens egen hofmarskalk, som på morgonen varit i hans följe och på aftonen tog hand om hans lik och effekter.

[2]) II. 5.

[3]) A. st. s. 388.

[4]) Richelieu (II. 15). — Jfr III. 7.

[5]) Adlersparres Historiska Samlingar, D. 3, ss. 354—5.

[6]) Philippi (III. 2). Jfr en artikel om »Kyrkan i Meuchen», i »Ny Illustrerad Tidning», N:o 18, 1876.

Det åtföljdes af flera ryttare, af hvilka några officerare icke stego af hästarna utan redo in i kyrkan, som helt hastigt upplystes med ljus, och uppstälde sig, ännu till häst, som hedersvakt omkring liket. Byskolmästaren Laue framträdde och förrättade en gudstjenst, hvarefter en officer af de närvarande höll ett sorgetal. Derefter skred man till besigtning af liket, som befanns i sådant tillstånd att det ansågs nödvändigt att öppna det innan det kunde fortskaffas derifrån. Skolmästaren, som tillika var snickare, fick i uppdrag att förfärdiga den enkla kista, i hvilken liket skulle bortföras, och gick ut och verkstälde detta i sitt med kyrkogårdsmuren sammanbygda hus, under det de andra voro sysselsatta med liköppningen i kyrkan. En del af inelfvorna begrafdes i kyrkan, de öfriga inlades åter i kroppens hålor, hvilkas väggar hopfästades så godt omständigheterna tillåto. Derefter fördes liket från kyrkan till skolmästarens hus, för att tvättas och nedläggas i kistan, men detta hus föreföll för litet att röra sig uti, hvarföre liket och kistan buros till »grannen Burghards» gård, der den döda kroppen inbars i tvättstugan och upplades på ett i väggen fästadt fällbord (som ännu finnes qvar), hvarest den tvättades och sedan nedlades i kistan [1]). Denna fördes derpå i en »kaross» till Weissenfels och insattes i den sedermera så kallade Schwedenstube [2]), der den egentliga balsameringen den 7 November företogs af apotekaren Casparus. Han har om denna förrättning skrifvit en »Relation», som åberopas af Salvius [3]) och tyckes hafva varit tillgänglig för Schützercrants, när denne författade sitt kända arbete »om Svenska Konungars Olycksöden» [4]), men nu är förkommen eller allt för väl gömd. I »die Schwedenstube» finnes en minnestafla öfver händelsen [5]), men af uppgifterna i den samma finner man endast att hjertat vägde ett skålpund och tjugu lod, att detsamma den 8 November begrafdes under predikstolens

[1]) De effekter, som medföljde liket, tillvaratogos af Göran Berg (Adlersparre. a. st.). Dermed menas väl skjortorna och den till kompress begagnade handduken, som nu förvaras i Kongl. Klädkammaren. Jfr I. 3.

[2]) Gerichts-Zimmer N:o 8 i Kreisgerichts-Kommissions-Gebäude, Burgstrasse, i dagligt tal kalladt Amtshaus.

[3]) II. 9 och 10. »Casparus Apotekare *skrifver* — —». Jfr I. 1.

[4]) Tryckt 1775. — S. anmärker att man icke har någon skriftlig underrättelse af Casparus huru och på hvad sätt han *förrättat balsameringen*, men att man af hans »anteckningar» finner upplysning om inelfvorna och af hans »relation» — om såren. Jfr I. 1. — Schützercrantz's utdrag är vidlyftigare än Salvii, kan derföre icke vara ett lån från detsamma.

[5]) II. 3. — Bilagan N:o 3.

pelare i dervarande stadskyrka samt att inelfvorna begrafdes i klosterkyrkan[1]).

Liket fördes sedan med den svenska hären till dess det kunde med trygghet afsändas till Östersjökusten och Sverige, der den högtidliga begrafningen egde rum den 22 Juni 1634.

Om Gustaf II Adolfs sista hvilorum, hvars skyndsamma uppbyggande han vid afresan till tyska kriget anbefalde rådet att utföra på det ställe han sjelf utsett, finnes äfven en och annan liten märkvärdighet att omtala.

En strof i minnesskriften (»germanisque a Papæ deformatione liberatis») föranledde franska ambassadören i Sverige, grefve d'Avaux, till en officiel anmälan hos sitt hof om det opassande i en dylik sidovördnad för påfven, utan att man dock känner hvilken verkan denna anmälan gjorde.

I början var afsigten att konungens ärestod skulle uppsättas i grafkoret, och rådsprotokollet för den 16 April 1634 förmäler att statyen då fanns färdig i Nürnberg. Rikskansleren skulle tillskrifvas derom, men hela saken förföll.

Vid Ulrika Eleonoras begrafning 1742 nedtogos ur grafkoret det hufvudbanér och de tretiofyra landskapsfanor, af svart damast, med instickade vapen af guld, silfver och silke, hvilka fördes i processionen vid Gustaf Adolfs begrafning och sedan hängt under korets hvalf: de uppsattes aldrig åter utan lågo nere till 1758, då guldet och silfret bortsprättades och användes till prydnad på en messhake. Grafkoret stod sedan utan all vård, och nyttjades långa tider till en slags materialbod. Först i vårt århundrade kom man så långt att — det gamla brädgolfvet utbyttes mot ett af sten[2]).

---

[1]) »Hvilket är intygadt af rådsförvandten och urmakaren Salmonis, hvilken ock beslog konungens likkista». (Beskrifning öfver Kongl. Riddarholmskyrkan, af C. F. Rothlieb, Sthm 1822, s. 117). — Vid ett besök i Weissenfels i Oktober 1875, fick författaren af borgmästaren derstädes den upplysning, att ingen enda akt rörande Gustaf Adolf eller hans lik fanns i magistratens arkiv, samt att under- och efter-sökningar flere gånger anstälts angående likets inelfvor, utan att upplysning om dem någonsin vunnits. Klara klosterkyrka befans alldeles förfallen och användes för tillfället till tunnbindareverkstad, der äfven råa hudar hängde till torkning emellan målningar och lemningar efter dylika. För mängden af tunnbindningsmaterialier var det nästan omöjligt att vandra omkring i kyrkan. En arbetande tunnbindare utvisade en fläck nära platsen för predikstolen, såsom den der sägnen låter Gustaf Adolfs inelfvor vara begrafna, samt tillade att kejsar Vilhelm beslutat återställa kyrkan i dess fordna skick.

[2]) Rothlieb (a. st. ss. 114—5). — Denna vårdslöshet med Gustaf Adolfs graf må väl anmärkas, ehuru den kanske icke innebär någonting stötande för

Källorna.

»*De primära och grundläggande källorna för beskrifningen af slaget äro naturligtvis de ur första hand stammande, uppgifter af trovärdiga personer, som deltagit i slaget och som kort derefter meddelat de samma*»[1]).

Denna grundsats för historisk kritik, framstäld af en högt ansedd forskare i historien, ligger alldeles utanför dens bedömande, som icke egnat sig åt historiska studier. Den må derföre utan motsägelse gälla för framställningen af sjelfva drabbningen, ehuru det förefaller den oinvigde omöjligt äfven för den skickligaste att göra en trogen framställning af en drabbning om han till grundläggande källor hade tusenden af dylika uppgifter, men saknade meddelanden af de få, som kunde belysa drabbningens gång i stort, de vexlande taktiska anordningarna och grunderna för dem[2]).

Men när Gustaf II Adolfs fall räknas såsom »ett moment af slaget vid Lützen»[3]), i den mening att ofvan anförda grundsats skall följas vid utredandet af detsamma, må en gensaga mot satsens giltighet förlåtas den, som tror att denna händelse bör ses från annan synpunkt. Icke ens ordet *naturligtvis* räcker till, att öfvertyga om det öfverflödiga af vidare granskning; det är kanske icke heller menadt så afgörande som det låter.

Vore Gustaf Adolfs fall *endast* »ett moment af slaget vid Lützen», så skulle det också betraktas endast för det inflytande det utöfvade på stridens gång eller medelbart på de politiska händelsernas utveckling. Det vore då öfverflödigt att forska efter hvarje liten omständighet vid dödsfallet, efter dödssättet. Så är det äfven behandladt af Gualdo Priorati och Mankell[4]). Men den allmänna historiska framställningen har visat att andra intressen än militära eller politiska, medvetet eller omedvetet, äro förenade med Gustaf Adolfs fall. Först och främst har det

---

den pseudo-ästetiska tid, som med tystnadens bifall åsett de skyddande myndigheternas ofredande af Karl IX:s graf för att rikta ett museum.

[1]) Odhner, a. st. s. 380. (2).

[2]) Jfr Wellingtons yttrande om beskrifningen på slaget vid Waterlo, Droysen, a. st. s. 232. Wellington jemför beskrifningen på ett slag med beskrifningen på en bal i alla detaljer.

[3]) Droysen, a. st. s. 134; Odhner a. st. s. 380.

[4]) Mankell, »Svenska Krigshistoriens märkvärdigaste fältslag».

i sig sjelft ett ganska stort historiskt intresse; vidare har det, just emedan dödssättet varit outredt, gifvit anledning till tvifvel på mensklig heder och ära hos de högst uppsatta på sin tid och således hos tiden sjelf; slutligen har det väckt ett stort allmänt deltagande, emedan menniskorna sträfva att få veta på hvad sätt deras hjeltar skiljas hädan.

För att tillgodose dessa intressen, är det nödigt att, så vidt möjligt, utreda de omständigheter under och genom hvilka döden inträffade. Men detta låter sig säkerligen icke göra endast efter historiska grundsatser, om den ofvan anförda regeln tages såsom uttryck för dessa. Det måste något mera till. Man kan draga tillförlitliga slutsatser af annat än trovärdiga personers uppgifter, och slutsatser som icke kunna dragas af dessa; man kan få grunder att bekräfta eller motsäga antagna satser i historien, erhålla nya synpunkter och vidsträcktare synfält, på annat sätt än genom personliga meddelanden.

Säkert skall mången finna det öfverflödigt att förkunna dylika satser, i en tid då etnografiens studium drifves så systematiskt som i vår. Det är också med en viss fruktan att ej hafva riktigt bedömt omfattningen af och afsigten med Droysens och Odhners arbeten öfver slaget vid Lützen, som det skett. Den klarhet och reda, som de spridt öfver *de skrifna källorna*, lyser genast fram; men det förefaller åtminstone, som utginge de från den mening att andra än dylika källor ej voro värda att tagas i betraktande, äfven der fråga är om Gustaf Adolfs död. Såsom ett försvar för denna uppfattning, i fall ett sådant behöfves, må hänvisas till Droysens halft föraktliga ord om de upplysningar, som kunna hemtas af der Schwedenstein och Gustaf Adolfs kyller (a. st. s. 72), hans förklaring att det för dödssättets bestämmande är i det hela likgiltigt om liket fanns liggande med ansigtet mot marken eller icke (a. st. s. 148, noten), samt hans besynnerliga föreställning om konungens tillstånd efter de olika skador, som skola hafva tillfogats hans kropp (a. st. ss. 139—140), o. m. d. Dertill kommer, både hos honom och Odhner, en fullkomlig tystnad i fråga om de källor, som här, rätt eller orätt, sättas i första rummet.

Afsigten med denna uppsats är att fästa uppmärksamheten på de sålunda förbisedda källorna, af hvilka säkerligen flera äro att uppsöka, de flesta att nogare granska.

Och det är såsom ett uppslag från denna synpunkt, att ur befintliga men ej begagnade upplysningar draga en slutsats om Gustaf Adolfs dödssätt, som denna framställning ser dagen. Dess hufvudsynpunkt är den rättsmedicinska, naturligtvis ej så strängt fasthållen som vid afgifvandet af ett medikolegalt utlåtande, men så mycket att det rättsmedicinska i frågan blir det afgörande. Den, som till sin praktiska hufvuduppgift har behandlingen af rättsmedicinska frågor, men icke kan uttala ett sjelfständigt omdöme i en historisk, litar på sin erfarenhet men misstror sitt historiska bedömande. Läkarens utredning af föreliggande fråga torde finnas lika litet tillfredsställande för historieskrifvaren, som dennes för läkaren; bägge få väl, om så behöfves, jemka med sig. Men för att komma till en åsigt om saken i sin helhet, fordras att man å ömse sidor betraktar den i sin helhet och ej i lösryckta stycken; det som då felas den ene i specialinsigter, får ifyllas af den andre; det en uppfattar oriktigt, må rättas af en annan. —

För att förtydliga det sätt på hvilket de befintliga källorna här blifvit använda, torde några vinkar om en rättsläkares ställning vara nödvändiga.

Rättsläkarens uppgift är att på läkare-vetenskapliga grunder utreda en eller flera punkter i vissa oklara eller tvetydiga rättsfall, oftast angående misshandel, dråp eller mord. Handlingar som de sistnämnda begås merändels utan vittnen, deras gerningsmän äro ofta obekanta och för deras förlopp får läkaren söka att göra sig reda genom några iakttagelser på ett lik eller de ting, som varit i beröring med den skadade, med ledning af de mången gång torftiga och otillförlitliga underrättelser, som föreligga vid början af en ransakning. Och det är icke det minst besynnerliga att Gustaf Adolfs död kan jemföras med ett dylikt fall; att han, den mest framstående mannen på sin tid, hvilkens personliga ledning vid Lützen följdes af många tusenden, hvilkens personliga fall söktes af andra tusenden, midt ibland dessa trångt hoppackade skaror, föll så obemärkt att ingen kunnat offentligt framstå såsom vittne och förtälja om rum, tid eller sätt för hans död, hvilken efter två och ett halft århundrades undersökningar qvarstår som en i sitt förlopp icke säkert utredd händelse — och kanske ännu länge får vänta på sin fullständiga utredning. Men denna utredning måste, för att bli fullständig, få mycken likhet

med ett rättsmedicinskt fall, der uttömmande vittnesmål ännu fattas och läkaren måste draga sina slutsatser af andra omständigheter. Riktigheten af dessa slutsatser beror naturligtvis på tillförlitligheten, klarheten och omfattningen af de förutsättningar, ur hvilka de dragas. Derföre måste beskaffenheten af dessa omständigheter noggrant pröfvas.

I dylika fall tillhör det rättsläkaren att i första hand utreda de läkarevetenskapliga punkterna och det som med dem har sammanhang. Men aldra oftast behöfver han dessutom få del af de upplysningar, som ransakningsdomaren på annan väg vunnit, för att lemna ett så klart utlåtande som möjligt; han behöfver känna vittnenas meddelanden. Vid frågan om ett sådant fall som Gustaf Adolfs död, inträda i ransakningsdomarens ställe de personer, som till följe af sin ställning böra och kunna inhemta och meddela trovärdiga upplysningar om händelsen. — Och slutligen kan det hända att rättsläkaren äfven utanför ransakningen finner uppgifter af värde för sitt omdöme, han kan af enskild person få en upplysning, som undgått ransakningsdomaren och hvilkens vigt derföre är underkastad hans egen ransakning och pröfning.

I främsta rummet måste rättsläkaren således lägga vigt på de upplysningar, som kunna inhemtas af likets beskaffenhet och de föremål och faktiska underrättelser, som dermed ha sammanhang. Dessa upplysningar äro för honom pröfvostenen för alla andra. Om ransakningens och vittnenas utsagor ej kunna förenas med dem, så måste deras uppgifter anses ofullständiga eller oriktiga — ej nödvändigtvis afsigtligt oriktiga, men åtminstone orätt eller ofullständigt uppfattade. Om vittnen uppgifva att två skott aflossats mot en person, men på den skjutnes kropp finnas sår efter tre, så måste man sluta till att en del af uppträdet undgått vittnenas uppmärksamhet; om de uppgifva att en person blifvit ihjälstucken, men det dödande såret befinnes vara ett huggsår, så måste man anse deras uppfattning af händelsen oriktig, men ej falsk, o. s. v. Deras vittnesmål i öfrigt får ej förkastas eller betviflas, utan i sammanhang med deras trovärdighet. — Man kan vid ett fall som det föreliggande sätta allting i tvifvel, såsom Droysen också gjort. Så kan t. ex. kyllrets och skjortornas äkthet förnekas, innan bevis lemnas på densamma: på det sättet skall nästan hvad som helst kunna förnekas — utan

skäl. Det ligger knappt inom möjlighetens område att bevisa det persedlar *icke* blifvit utbytta; deremot kan det stundom bevisas eller åtminstone göras sannolikt, att en förfalskning egt rum, men den bevisningen åligger den som drifver satsen derom. När en saks identitet *en gång* är bevisad och antagen, så eger den sin bevisningskraft till dess motsatsen ådagalägges eller göres sannolik. Gustaf Adolfs kyller har hängt i Wien sedan 1632; personer, som måste känna dess historia, ha bragt det dit; det har fortfarande erkänts för äkta — har någon då rättighet att utan bevis frånkänna det bevisningskraft? och på hvad grund?

I andra rummet måste, som sagdt, rättsläkaren lägga vigt på uppgifterna af de personer som, i följd af sin ställning, kunna och böra inhemta och meddela trovärdiga upplysningar om händelsen. De motsvara här ransakningsdomaren i ett brottmål. Denne behöfver för visso ej hafva varit närvarande såsom vittne vid händelsen, för att skaffa sig säkrare och pålitligare underrättelser om förloppet vid densamma än vittnena hvar för sig. Att hans utlåtande till tiden är senare än vittnenas, ligger i sakens natur. Hans omdöme i saken kan vara oriktigt och ologiskt, det kan vara underkastadt tvifvel; de oemotsägliga fakta, som han samlat, måste dock anses och hållas trovärdiga. — Både Droysen och Odhner synas fästa allt för mycken vigt vid tidigheten af de befintliga meddelandena från Lützen.

Först i tredje rummet kan rättsläkaren fästa afseende vid meddelanden af enskilda personer, som uppgifva sig känna förhållandena. Dessa meddelanden eger han att i första hand sjelf pröfva. De kunna vara lika trovärdiga som de upplysningar man vunnit genom besigtning eller ransakning, men sakna den offentliga granskning och kontroll, som medföljer hvarje utredning genom besigtnings- eller ransaknings-förrättning. Om de stå i öfverensstämmelse med de offentligt ådagalagda uppgifterne och endast tillägga omständigheter, som naturligt förklara eller utreda dessa, måste man anse dem trovärdiga, annars kan deras värde mer eller mindre dragas i tvifvel.

Deremot får rättsläkaren naturligtvis icke fästa sig vid »hvad folket sade och hvad följden blef», likaväl som historieskrifvaren icke får fästa sig vid lösa rykten, om han vill skrifva trovärdigt.

I öfverensstämmelse härmed indelas våra källor i tre olika klasser:

I. *De faktiska upplysningar, som inhemtas af likets tillstånd eller de persedlar och föremål, af hvilkas undersökning slutsatser om likets tillstånd kunna dragas.*

De källor af detta slag som stått till buds vid nedskrifvandet af denna uppsats äro:

1. *Underrättelser lemnade af Casparus apotekare*[1]. Det är redan nämndt att man ej vet hvar hans »Relation» eller »Anteckningar» äro befintliga. De af hans uppgifter, som äro tillgängliga, komma således ur andra hand, och finnas i Salvii bref till rådet (II. 10) och Johan Kasimir (II. 9) samt hos Schützercrantz (a. st. s. 139)[2]. De äro (sannolikt genom ett skrif-fel) i så måtto hvarandra motsägande att II. 10 och Schützercrantz uppgifva »tu» huggsår på liket, under det II. 9 har »tre». De ursprungliga uppgifterna torde ej kunna utletas, förr än Caspari berättelse kommer till rätta. Den finnes icke i Riksarkivet, ej heller i Riksmarskalksembetets arkiv eller i Kongl. Biblioteket. — Schützercrantz's utdrag är, som sagdt, vidlyftigare än Salvii, i det att det upplyser »att alla konungens inelfvor varit ganska sunda och friska». Schützercrantz kallar dessutom Casparus *magister*, hvilken titel ingenstädes annars förekommer.

2. *Beskrifningen öfver konungens kyller.* (Bilagan N:o 1). — I »Svenska Familj-Jöurnalen», N:o 3, Bd VII (1868) finnes ett aftryck af den afbildning, som »Illustrirte Zeitung» (1868, s. 16) gjort efter Leitners plansch.

3. *Beskrifningen öfver konungens under slaget vid Lützen begagnade skjortor.* (Bilagan N:o 2).

4. *Gustaf Adolfs i slaget vid Lützen begagnade värja och pistoler*, befintliga i lifrustkammaren, jemförda med uppgifterna om dem i II. 1 och II. 2.

---

[1]) Denne man, i den tidens handlingar känd under anförde benämning (Casparus apotekare), hette Kasper König eller Kennig, var född i Jägerndorff i Schlesien 1586, inkom till Sverige 1603, och blef slutligen adlad med namnet Liliecrona till Lina och Hallestad. Ligger begrafven i Södertelje. Kallas »K. Maj:ts Troman och Commissarius i Tyskland». uppvaktade Gustaf Adolf under danska, ryska, polska och tyska krigen samt medföljde hans lik ända till Wolgast.

[2]) Äfven Leber, a. st. s. 325, åberopar Caspari uppgifter. Hos honom är skottsårens antal uppgifvet till *sex*, huggsårens till *två*. (Se Bilagan N:o 1 a.)

De slutsatser som kunna dragas af dessa källor, äro följande:

Bägge pistolerna voro begagnade (afskjutna).

Värjan hade genomborrat någon (den återfanns *helt* blodig) *och stuckits mot något så hårdt föremål att dess udd och spets böjts och sönderbrutits, således med betydlig kraft.* Man måste här antaga att den stötts sönder mot en jernrustning.

Medan konungen ännu hade kyllret på sig, erhöll han följande sår:

1) Skottsåret genom venstra armen. (1.)

2) Skottsåret genom ryggen. (3.)

3) Sticksåret genom högra sidan af bröstets framsida. (5.)

Dessa tre sår ha träffat kroppen genom kyllret och alla tre skjortorna.

Dessutom genomborrades konungens kläder af

4) Ett hugg i ryggen, som genomträngt kyllret och två skjortor. (7.)

5) Ett stick i venstra ärmens baksida, hvilket genomträngt kyllret och en skjorta. (2.) Detta stick, som Leitner anser vara gjordt med knif, visar sig vara tillfogadt under det konungen ännu bar kyllret, derigenom att det genomträngt äfven den yttersta skjortan, hvilken under detsamma låg så att den fått två hål.

Sedan kyllret dragits af liket, erhöll den döda kroppen följande sår:

1) Ett huggsår i ryggen. (4.)

2) Ett sticksår i högra sidan af bröstet. (6.)

Dessa sår ha genomträngt alla tre skjortorna, men icke kyllret.

De härofvan med 4) och 5) betecknade hålen, som genomborrat kläderna, äro tillfogade bakifrån och på så långt afstånd att de ej sårat kroppen. Om man antager att den, som gjort dem hade för afsigt att nå kroppen, så är det tydligt att han i detta afseende misslyckats — och hvarföre? Jo derföre att konungen for undan honom med samma eller större fart än han sjelf hade. Det enda tillfälle när detta kan ha egt rum, var när konungen, sårad i ryggen genom pistolskottet, red undan för att komma ur striden. Det med 4) betecknade hålet är tydligen ett med huggvapen tillfogadt; det med 5) betecknade är

här, på grund af dimensionerna, antaget såsom stucket, men det är icke otroligt att en granskning af kyllret skulle visa äfven detsamma vara hugget eller, som Leitner uttrycker sig, skuret. Ett hål som på kyllret tyckes ha en längd af 2 c.m., i det yttersta vecket af skjortan är 1 c.m. långt och i det inre vecket 0,5 c. m., tyckes motsvara slutet af ett hugg med ett skärande vapen, just det ögonblick när armen under hugget utsträckes i sin helhet och vapnet stannar.

Hålet i venstra kyllerärmen är skuret och mycket stort. Någon annan *rimlig* förklaring af detta förhållande kan ej tänkas än ett försök att skaffa utrymme för sammanfogandet af såret i armen. Det är klart att konungen ej kunde fortsätta ridten med venstra underarmen dinglande i de mjuka delarna, hans omgifning kunde ej heller gerna tillåta det. Derföre gjordes ett försök att på detta sätt bringa såret ihop. Mot den anmärkningen att hålet i kyllerärmen *kan* hafva blifvit skuret sedan kyllret varit aftaget, invändes att det fanns ingen anledning att då göra det — aldraminst på slagfältet, ty ärmen måste ge mindre stöd åt förbandet om den hade ett stort hål, hvaremot det hade varit en ginväg för förbandets läggande, om sårkanterna kunnat bringas tillsammans och hållas ihop utan att kyllret aftogs. Den ordning, i hvilken skjortorna sutit på kroppen, låter sig också bestämma. Den skjorta, som ensam jemte kyllret genomborrades af hålet 5), måste ha sutit närmast kyllret. Den skjorta, som blef oskadad af hålet 4), måste ha sutit innerst. Denna sistnämnda omständighet bevisas äfven deraf att denna skjorta på insidan af vensta ärmen företer fläckar med intorkad blod i temligen stor utsträckning, under det venstra ärmen på de bägge andra endast är färgad af blod.

Kännare af den tidens beväpning skulle säkerligen kunna bestämma af hvilket slags vapen hvarje särskildt sår är tillfogadt. Genom utredning deraf skulle man få bevis för andra omständigheter, t. ex. om det var en kavallerist eller infanterist, en officer eller en gemen soldat, som tillfogat såret, o. m. d.

II. *Upplysningar, som vunnits af personers uppgifter, hvilka i följd af sin ställning kunnat och bort inhemta och meddela trovärdiga underrättelser om händelsen och med densamma förbundna omständigheter.* Om dessa personer äro namngifna eller icke, är alldeles likgiltigt, blott man vet att de i följd af

sin ställning kunna och böra meddela trovärdiga uppgifter. Derföre räkna vi ock främst i denna grupp:

1. *Uppgifterna i cermonielet till processionen i Wolgast*, när det kungliga liket fördes från Slottskyrkan till svenska flottan. Detta ceremoniel är tryckt äfven på tyska, franska och engelska, och, märkligt nog, med olika uppgift på dagen för högtidligheten. På ett ställe hos Schützercrantz, (a. st. s. 144), uppgifves dagen till den 15 Juni 1633; på ett annat[1]) till trettioen dagar sednare. Äfven sjelfva ceremonielet uppgifves något olika på de olika ställena. — De punkter, som kunna vara af intresse för vårt ändamål, äro de som omtala: *att* konungens lifhäst reds af Karl Horn, som »i högra handen förde framför sig konungens blottade värja och i hölstren samma pistoler, med hvilka konungen i slaget vid Lützen tappert stridde och hvilka, till ett bedröfligt tecken, med hans blod voro besprängde, hafvande hanarne *ännu nederslagne*»; *att* sorghästen fördes af stallmästaren von der Schulenborgk och Karl Wrangel; *att* hofmarskalken Bernolf von Kreilsheim gick ensam strax före det kungliga liket; och *att* kammarherren Adam Henrik Pentz såsom marskalk deltog i processionen.

2. *Ceremonielet vid begrafningen den 22 Juni 1634*, tryckt hos Schützercrantz (a. st. s. 149). Den enda vigtiga punkten här, är att lifhästen reds af Karl Horn, hvilken förde i handen konungens blottade värja, »hvilken efter slaget vid Lützen *full med blod* återfunnen blifvit»[2]).

3. *Minnestaflan i »die Schwedenstube» i Weissenfels.* Den innehåller knappt någonting af intresse för denna afhandlings ändamål, men eftersom den veterligen ej finnes i svenskt tryck, må den här intagas, efter en på stället gjord afskrift. (Bilagan N:o 3).

---

[1]) I en flygskrift med titel: »Eigentliche Beschreibung wie und welcher Gestalt, Dero Königlich: May: Zu Schweden, etc., aller chistmiltester Gedechtniss, glorwürdigste Leich begleitung mit ganz Königl, Process zu Wolgast gehalten unnd betrawrlich zu Schiff gebracht worden, Anno 1633 den 16 Juli umb 9 Uhr vormittage», tryckt 1633.

[2]) Sannolikt finnes det flera dylika ceremonieler, ehuru de äro förf. okända. Så t. ex. när liket fördes till och från Wittenberg, till och från Nyköping. I Wittenberg visades likets ansigte, för hvilket en särskild öppning var gjord på kistan, för några ståndspersoner (Schützercrantz a. st. s. 144), som funno ansigtet ännu till förundran likt. (Berättelse till kurfursten af Sachsen af Daniel von Koseritz, Wittenberg den 1 Dec. 1632, hos Glafey, De Gladio Gustavi Adolphi. Geijer).

4. *Hofmarskalken Bernolf von Kreilsheims bref,* tryckt i Krigshistor. Arkiv II, N:o 862 och, i utdrag, hos Droysen s. 129[1]. Enligt Odhner sannolikt skrifvet dagen efter slaget, till drottningens hofmästare A. H. Pentz, med anmodan att underrätta drottningen om den sorgliga tilldragelsen.

5. *Hofmästaren A. H. Pentz's bref* till Gustaf Horn af Erfurt den 22 Nov. 1632, tryckt i »Forschungen zur Deutschen Geschichte», B. IV, H. 3 s. 569[2]. Skrifvet på drottningens befallning för att meddela Horn närmare underrättelser om konungens fall.

6. *Residenten Johan Halleni bref* till rådet, af Stralsund den 20 Nov. 1632, tryckt i Krigshistor. Arkiv N:o 869 och, i utdrag, hos Droysen, s. 131. Grundadt på uppgifter af två namngifne officerare, som deltagit i slaget.

7. *Grubbes bref af den 13 Nov., från Grimma,* hos Droysen kalladt »Relation I aus Grimma», tryckt i »Nordalbingische Studien» och, i utdrag, hos Droysen (a. st. s. 128; jfr ss. 79 och 85).

8. *Salvii bref till Johan Kasimir,* af $^{18}/_{28}$ Nov. 1632. Finnes i Riksarkivet, i en bundt betecknad »Salviana». Det innehåller, bland annat, följande ord: »I. K. M. sei sagt man in dem linken Arm mit einer Pistolkugel getroffen, aber stracks, wie man sie wider gebunden gehabt, sei sie wider zu Pferd gestiegen und kommandirt wie man den Feind verfolgen und sich diese herrliche Victorie zu Nütz machen sollte».

9. *Salvii bref till Johan Kasimir,* af den 25 Nov. 1632, tryckt i Svenskt Krigshistor. Arkiv II, N:o 872, s. 670. Jfr Droysen, ss. 84 och 149.

10. *Salvii bref till Rådet* af den 25 Nov. 1632, tryckt hos Gjörwell, Svenska Biblioteket III. s. 10, i utdrag hos Geijer och Schützercrantz, (a. st. s. 135).

11. *Extrakt Schreiben aus Berlin,* tryckt i Svenskt Krigshistor. Arkiv II. N:o 867. Grundar sig på uppgifter, som Kniephausens sekreterare å hans vägnar meddelat ståthållaren i Berlin, markgrefve Sigismund. (Odhner).

---

[1]) Kreilsheim var, som redan anfördt, Gustaf Adolfs tjenstgörande hofmarskalk, tillhörde hans uppvaktning under slaget och tog vård om liket efter drabbningens slut.

[2]) A. H. Pentz, en mycket aktad man, var Maria Eleonoras hofmästare (kammarherre), således i hennes dagliga omgifning.

12. *Berlepschs bref till Johan Georg*, tryckt, i utdrag, hos Droysen, s. 127, jfr s. 77.

13. *Utdrag ur hertig Frans Albrekts af Sachsen-Lauenburg dagbok*, tryckt hos Droysen, s. 198.

14. *Diodatis rapport till kejsaren om slaget vid Lützen*, tryckt i »Forschungen zur Deutschen Geschichte», Bd. IV. H. 3.

15. *Richelieus memoirer.* I utdrag tryckta hos Förster, Wallensteins Briefe, Th. 2. s. 337 ff.

16. *Chemnitz, Der Königl. Schwedische in Deutschland geführte Krieg.* Th. 1. Chemnitz begagnade de svenska arkiverna och skref dessutom sin historia »under Axel Oxenstiernas ögon». Är således i hufvudsakerna fullt trovärdig.

17. *Khevenhiller, Annales Ferdinandei.* Th. 12. Begagnade för sin historia de kejserliga arkiverna i Wien. Har dessutom tydligen fått uppgifter af hertig Frans Albrekt af Sachsen-Lauenburg.

18. *Leubelfings berättelse*, tryckt hos Förster, Wallensteins Briefe, II. s. 331 ff., m. fl. st., i utdrag hos Droysen, a. st. s. 195, och Philippi, a. st. s. 62. Droysen förklarar densamma, liksom nästan alla berättelser om slaget vid Lützen, för uppgjord på fri hand och derföre alldeles otillförlitlig. Odhner har svårt att tro den vara rent uppdiktad, men är icke heller öfvertygad om dess trovärdighet. För sin åsigt anför Droysen denna gång utom sitt allmänna argument, — (som kan sammanfattas sålunda: »*detta* är omtaladt af andra, derföre icke sjelfständigt eller trovärdigt; *detta* återigen är icke omtaladt af någon annan, derföre icke bestyrkt eller trovärdigt») — verkligen skäl, som väl kunna öfvertyga: nästan alla uppgifter i berättelsen om sjelfva slaget, hvilka kunna bestyrkas ur andra källor, äro oriktiga; Bernhard af Weimar anförde *icke* högra flygeln, Kniephausen *icke* den venstra, konungen *icke* midten, o. s, v.; huru kan man då tro den i de punkter som ej kunna kontrolleras? Härtill kan läggas det rättsmedicinska argumentet, att en person, som fått venstra öfverarmens benpipa krossad, icke kan framräcka *bägge* händerna mot den som kommer för att hjelpa honom.

Och dock är denna berättelse ett fullkomligt trovärdigt vittne i fråga om konungens fall. Men man måste göra sig

klart hvad som *verkligen är* »den Leubelfingska berättelsen» i motsats till hvad som *kallas så*.

Leubelfing blef i slaget så svårt sårad att han afled nie dagar derefter. Från slagfältet fördes han till Naumburg, der han dog. På sjukbädden bad han Gottfried von Khär, en af »Domkyrko-altarkustoderna och seniorerna», samt löjtnant von Ellrichshaussen att bestyra om hans kristliga begrafning och underrätta hans far om dödsfallet. Gottfried von Khär skref, efter pagen Leubelfings död och begrafning, ett bref till Leubelfing, fadern, och redogjorde deri för sonens död. Detta bref anses af Droysen och Odhner för grundvalen till den sedermera så bekanta »Leubelfingska berättelsen», åtminstone påpekar ingendera af dem någon annan källa för denna berättelse.

Äfven om denna deras åsigt vore riktig, äro de om brefvet dragna slutsatserna ingalunda höjda öfver allt tvifvel.

Om man söker att sätta sig in i von Khärs ställe, när han skulle skrifva till Leubelfing, fadern, så skall man lätt finna att det var omöjligt att omtala omständigheterna vid sonens död, utan att i mer eller mindre mån vidröra sjelfva slaget. Dertill kommer att slaget var en så framstående händelse att det måste vara ett visst nöje både att meddela och mottaga berättelser om detsamma, äfven utom den särskilda episod som var brefvets hufvudändamål. Men von Khär var icke en man i den ställning att han egde eller kunde förskaffa sig säkra underrättelser om slaget i stort. Kanske också att han ej kunde fullt utreda hvad som derom mer eller mindre redigt sades honom. Han gör derföre ett slags helt af hvad han i virrvarret efter slaget hade hört, hvilket befinnes vara oriktigt. Dertill förtäljer han *sin uppfattning af* hvad den unge Leubelfing berättat honom, och denna uppfattning måste i det hela vara riktig. Att han uppsatt sitt bref utan att kritisera sin uppfattning af den unge Leubelfings uppgifter, framgår af den gjorda anmärkningen att han säger konungen hafva framräckt bägge händerna när han låg sårad på marken — en uppgift som i öfrigt med god smak blifvit mottagen af strängare granskare i historien än von Khär. Men just denna omedelbarhet, denna frånvaro af kritik, vid nedskrifvandet af brefvet till Leubelfing, fadern, stärker förtroendet till berättelsens öfriga omständigheter vid den unge Leubelfings död. Dessutom ligger

det någonting så naturligt i framställningen af denna episod att den knapt kan vara uppdiktad. Konungen hade fallit af hästen, Leubelfing såg det, red dit i sporrsträck, steg af sin häst och försökte hjelpa konungen att stiga opp, men förmådde det icke. Några fiendtliga ryttare fingo (i töcknet) se detta, redo dit »und wissen wollen, wer dieser sei»; derefter följer berättelsen om skotten samt huru Leubelfing blef liggande på marken, till dess två hofjunkare satte honom på en häst och sedermera i hofmarskalkens vagn, »auf welcher er zu Naumburg in der Frauen Kochs seel. Wittib Behaussung einkommen», samt huru han vårdades af fru Koch och doktor Romano. Berättelsens anda häntyder alldeles icke på något begär af den unge Leubelfing att göra sig vigtig eller omtalad[1]).

Men lyckligtvis är von Khärs anförda bref ingalunda den enda källan för den Leubelfingska berättelsen. Richelieu känner den med namn och allt, och i »the Swedisch Intellegencer»[2]) anföres ett bref från hertig Bernhards fältprest, Nicephorus Kesel, som berättar hela den Leubelfingska episoden, och det till på köpet i vissa afseenden vidlyftigare än von Khär, så att han icke *kan* ha lånat sin berättelse från dennes bref[3]). Kesels berättelse är dessutom till form och anda så olik von Khärs, att det ej kan talas om lån af den ena från den andre; Kesel behandlar konungen såsom hufvudpersonen, von Khär — Leubelfing; Kesel beskrifver konungens sårande (och alldeles riktigt), von Khär omtalar det mera i förbigående, o. s. v.

Dessutom ha vi andra stöd för riktigheten af den Leubelfingska berättelsen i hvad den rör Gustaf Adolfs fall. Grubbe omtalar i sin skrifvelse den 13 Nov. (II. 7.) att, *sedan* konungen blifvit liggande på marken, har en kommit till honom och frågat hvem han var, hvarpå Gustaf Adolf svarat att han var

---

[1]) Någon svensk som reser genom Naumburg. skulle väl kunna göra ett besök i Wenzels-kyrkan derstädes för att afskrifva Leubelfings grafskrift samt offentliggöra den. Det är ganska möjligt att vigtigare slutsatser kunde dragas af en sådan grafskrift än man på förhand föreställer sig.

[2]) S. 138 f. Stället aftryckt hos Droysen, a. st. s. 223 f.

[3]) Deremot ligger det ingenting osannolikt i det antagande att hertig Bernhards fältprest i Naumburg kommit i beröring med »Domkyrko-altarkustoderna» derstädes och på den vägen lärt känna berättelsen om konungens död. Richelieus memoirer förmodas i fråga om slaget vid Lützen grunda sig på uppgifter, som på ett eller annat sätt kommit från hertig Bernhard (Odhner); bland dennes omgifning måste den Leubelfingska berättelsen tidigt ha varit bekant, ty memoirerna innehålla den hel och hållen.

konungen af Sverige, då denne försökte att släpa honom med sig. o. s. v. Kreilsheim (II. 4.) säger, att *sedan* konungen fallit af hästen, fick han ett skott rätt genom hufvudet och två stötar i kroppen. Theatrum Europæum (Th. 2. s. 748) omtalar att, *sedan* konungen fallit af hästen, tillfrågade ryttarne den ende lefvande af hans följeslagare, (hvilken här kallas »den ene sadelknekten») hvem den sårade var, hvarpå denne svarade, att det var en svensk officer, och blef skjuten o. s. v. Richelieu (a. st. s. 341) omtalar, som sagdt, *hela* det Leubelfingska uppträdet med namn och allt och med det för en läkares uppfattning högst vigtiga tillägget att Leubelfing fann konungen så svag att han knapt kunde tala[1]). Detta kunde de icke veta på annat sätt än genom uppgift af någon vid uppträdet närvarande, och ingen annan än Leubelfing var under hela tilldragelsen nog nära konungen för att höra hvad som yttrades och iakttaga hvad som försiggick. Det är också att märka att de äldsta kejserliga historieskrifvarne icke känna till Leubelfings uppgifter. Men när Gualdo Priorati skref sin historia, åberopade han redan berättelserna af en ung page, som följde konungen[2]).

Leubelfing har således, när han återfanns på slagfältet, redogjort för händelsen, och denna redogörelse är i sin helhet bevarad, oberoende af von Khärs bref[3])

Den Leubelfingska berättelsen är icke den berättelse som grundar sig på brefven från von Khär och Leubelfing, fadern utan den som grundar sig på pagen Leubelfings uppgifter (till flera personer, efter slaget vid Lützen).

---

[1]) Förhållandet är helt naturligt, om icke för svaghetens skull så för den kanal, som öppnat tillträde till lungan för den yttre luften. En svag person kan nog tala, men han talar sakta och tyst; en person med genomborrande lungsår åter »kan knapt tala», har en viss svårighet och smärta vid att tala (högt) äfven om krafterna äro rätt goda.

[2]) III. 5. s. 220. Han säger uttryckligen att utan pagens berättelse »*skulle man ingenting veta om konungens död*».

[3]) Hade man genast funnit Leubelfings person, så hade de rykten ej kunnat uppkomma, som beskylde Frans Albrekt för ett lönnmord, men som, *oberoende af fadern Leubelfings bref*, befunnos opålitliga. Men dessa rykten kunde ej heller fullt försvinna, så länge man icke kunde upplysa att det var en annan person än Frans Albrekt som var närvarande vid konungens död. Frans Albrekts onda rykte hos efterverlden har således uppkommit af det misstaget att han ansågs hafva varit närvarande, och ensam närvarande, hos Gustaf Adolf vid dödsögonblicket. Han trodde sjelf att så var, och omtalade i Weissenfels, dit han flydde, konungens död (Geijer).

Att Leubelfings *namn* icke förekommer i de äldre svenska berättelserna, låter också väl förklara sig. Han, en aderton års okänd yngling hade nyligen ankommit till svenska lägret för att söka tjenst hos Gustaf Adolf, men före slaget vid Lützen ej hunnit få någon anställning. Den 6 November blef han af konungen tillsagd att åtfölja honom; efter slaget var det ingen af de mera framstående som hade någon särskild anledning att fråga efter hans person, de hade annat att tänka på i första hand. Man kände *berättelsen* om konungens sista stunder; den ursprunglige *berättaren* kände man icke, fick icke tag i honom genast. Han fördes från slagfältet direkte till Naumburg; men de som åtföljde konungens lik till Meuchen och Weissenfels (t. ex. Kreilsheim) kände redan dagen efter slaget (och sannolikt redan på qvällen efter slaget) de Leubelfingska uppgifterna. När Leubelfing sattes i hofmarskalkens vagn, är det väl troligt att Kreilsheim derifrån fick sina underrättelser. Pagen Leubelfing var en yngling, som vid sin bortgång icke lemnade något tomrum i historien, derföre saknades han icke, utan försvann, personligen obemärkt. Men i taflan öfver Gustaf Adolfs död fanns en tom plats, och när Leubelfing sedan framträdde i historien, märkte man att hans person alldeles passade in i detta tomrum. Derföre har han blifvit ställd der, och skall sannolikt alltid komma att stå der, ett föremål för efterverldens beröm öfver en behjertad ynglings sköna död.

III. *Meddelanden af enskilda, som uppgifva sig känna förhållandena, men icke i sin helhet, eller som till följe af sin ställning icke grunda sina uppgifter på egen erfarenhet eller personligt deltagande i händelserna eller offentliga handlingar.*

1. *Silvio Piccolominis bref*, af den 2 Dec. 1632, tryckt hos Odhner (a. st. s. 392).

2. *Philippi, Der Tod Gustav Adolphs*, Leipzig, 1832, ss. 79 ff. m. fl. st.

3. *The Swedish Intelligencer*, i utdrag tryckt hos Droysen (a. st. s. 214 ff.).

4. *Le Soldat Suèdois*, 1633.

5. *(Gualdo Priorati) L'Historie des dernières campagnes et négociations de Gustave Adolphe en Allemagne.* Ouvrage traduit de l'italien par M. l'Abbé de *Francheville*. Augmenté I D'un tableau militaire. II De remarques. III D'un discours

sur les batailles de Breitenfeld et de Lützen. Avec les plans levés sur le terrain, par un officier prussien. Berlin 1772.

6. *Deklaration (von 1633)*. Tryckt, i utdrag, hos Droysen (a. st. s. 176 ff.).

7. *Relation II aus Grimma*. Droysen, a. st. ss. 80 och 130.

8. *Monument. Paderborn*. Se härofvan s. 16 noten 1.

9. *Hoftrumpetaren Jöns Månsson Theets anteckningar*, tryckta i Histor. Archivum, D. 1 s. 24 ff. samt, i utdrag, hos Droysen (a. st. s. 189 ff.).

Bilagor.

N:o 1 a.

Utdrag ur »Rückblicke in Deutsche Vorzeit. II. Wien's kaiserliches Zeughaus. Erste Abtheilung, herausgegeben von Fr. von Leber, erster Theil». Leipzig 1846. Ss. 317 ff.

555. **Gustav II. Adolf, König von Schweden** (gebor. 1594, übernahm 1611 die Regierung; gest. 1632 am 6 Nov. in der Schlacht bei Lützen, im 38 Lebensjahre). Sein Koller aus Elendshaut, worin er bei Lützen erschossen worden.

— — — — — — — — — — — — — — —

Es (das Koller) kam (wahrscheinlich in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts) in das kaiserliche Zeughaus, und blieb bis zum letztverflossenen Jahre, an einem alten Kleiderstocke hangend minder beachtet, dem Staube und den diebischen Händen mancher Schaulustigen preis gegeben[1]), bis endlich die neueste Zeit seinen Werth gehörig würdigte; — die sorgsame Verwahrung unter Glasschrank ist noch nicht zwei Jahre alt.

Beschreibung des Kollers. Ein zierlicher Glasschrank von Mahagoniholz bewahrt dieses Kleinod von gelbem, sehr dicken Leder, mit schmalem Halskragen, kurzen, sehr breiten Schossen, und langen, mässig weiten Ärmeln. Der Halskragen besitzt vier kleine Schnürlöcher. — Vor der Brust sind 18 zierlich ausgenähte Knopflöcher befindlich, doch die entsprechenden Knöpfe, deren Spur noch sichtlich, fehlen insgesammt. Das Ende jedes Ärmels enthält sieben auf gleiche Art mit Seide ausgenähte Knopflöcher, deren sämmtliche Knöpfe abermals fehlen. Wahrscheinlich waren sie, nach damaliger Sitte, von Silber, daher ihr Abhandenkommen. Die innere Seite des Rockes war, vom Halsrande bis an's Ende der Schosse, und ebenso die Ärmeln bis an den Saum der Hand, mit gelbgrünem Atlas gefüttert, dessen grösster Theil schon herausgeschnitten ist. Ebenso ist der Rand der Ärmeln bis an's sechste Loch bereits weggeschnitzelt, und nicht besser erging es den hinteren Ecken der Schosse. Am linken Arme fehlet ein bedeutendes Stück Leder, das aus dessen Mitte herausgeschnitten worden. Die Spuren jenes unseligen Schusses, welcher dem königlichen Helden den Tod brachte, befinden sich im Rücken. Die

[1]) Wie denn auch vor geraumer Zeit Jemand dem Verfasser ein Stückchen Leder dieses Kollers zu Kaufe bot — und die grössere Hälfte des grüntafftnen Unterfutters solchen Angriffen zur Beute wurde. — Anderseits litt es durch unberufene Verschönerer seines Ständers, und trägt noch die Spuren grüner Ölfarbe (!)

Kugel traf beiläufig oben der Stelle, wo die Leber liegt. Das ovale Loch, das im kleinsten (wagrechten) Durchmesser 6 Linien, im grössten (senkrechten) Durchmesser $7\frac{1}{2}$ Linien hält, befindet sich an der rechten Seite des Rückens, zwei Zoll von der Mitte des Rückens entfernt, $12\frac{1}{2}$ Zoll vom Anfange des Halskragens abwärts, oder 1 Zoll über der Quernaht, welche nach vorne zu über den Hüften läuft. Zwar erblickt man diesem Loche beinahe gegenüber, an der Vorderseite des Kollers, d. i. der rechten Brusthälfte, ebenfalls ein Loch im Leder, und zwar 3 Zoll ober der Hüftnaht, und $5\frac{1}{2}$ Zoll von der Mitte der Brust entfernt, das gewöhnlich den Unkundigen als dasjenige erscheint, durch welches die tödtliche Kugel, nachdem sie im Rücken eingedrungen, wieder den Ausgang gefunden; allein dieses Loch bildet ein kleines Quadrat, dessen *vier* Seiten halbmondförmig gegen einander gebogen sind, also wohl kein Schussloch. (Auch gab ja der Apotheker *Casparus*, der den königlichen Leichnam (zu Weissenfels) einbalsamiret, an, dass er ausser 6 Schuss — und 2 Hiebwunden auch eine Stichwunde gefunden.) Endlich zeigen sich noch unter demselben zwei schwarze Löchlein wie von starken Schroten, wovon das tiefere 2 Linien ober der Hüftnaht ebenfalls durch's Leder und leinwandene Unterfutter gedrungen ist. — Ob der König *meuchlerisch*, und zwar durch die Hand eines deutschen Herzogs gefallen, ist noch im Dunkeln; — nach des Verfassers Ansicht und seiner *gewissenhaften Prüfung* mehrerer Quellen, ist die Frage zu verneinen. — Die Masse des Kollers sind nach dem Wienermasstabe folgende. Der Kragen 2″ hoch. Der Brusttheil vorne nach abwärts in eine Spitze zulaufend, vom ersten bis zum letzten Knopfloche 12″. Von da an misst die Schosslänge 14″. Vom Mittele, unter der Achsel bis zur Hüfte $4\frac{1}{4}$″. Von da bis an's Ende des Schosses 16″. Ärmellänge 24″. Das Koller ist von beiden Hüften an, nach abwärts aufgeschlitzt. Der linke Ärmel hat, an der Aussenseite, in der Gegend des Elbogens, nach vorne zu ein Loch von etwa 5 Zoll Durchmesser. An den Schossen ist das Leder am dicksten (über 3 Linien, d. i. über einen Viertelzoll); an der Brust 3‴ dick, dagegen dünner an den Armen (beiläufig $1\frac{1}{2}$ Linie).

N:o 1 b.

Utdrag ur »Die Waffensamlung des Österreichischen Kaiserhauses im K. K. Artillerie-Arsenal-Museum in Wien, herausgegeben von Quirin Leitner, Vorstand des K. K. Hof-Waffen-Museums». Wien 1866—1870.

Tafel V.

Koller Gustav II. Adolph's, Königs von Schweden.

Dieser höchst interessante authentische Soldatenrock Gustav Adolph's, den derselbe an seinem Todestage, 16. November 1632, in

der Sclacht bei Lützen getragen, wurde von kaiserlichen Soldaten am Schlachtfelde erbeutet und vom Generalfeldwachtmeister Duca Octavio Piccolomini *»noch ganz blutig dem Kaiser nach Wien übersendet»*.[1]) Seit jenen Tagen befindet sich das Koller im Besitz des österreichischen Kaiserhauses[2]). Das Koller, von schwerer Elennhaut, ist auf der inneren Seite zuerst im ganzen Leibe mit starker Leinwand unterfüttert. Ueber dieser liegt dann das eigentliche Futter von grünem Atlas, welches vom Rand des Kragens bis an's Ende der Schösse reichte; ein gleiches Futter hatten die Aermel. Ausser dieser Fütterung waren die Brusttheile des Kollers zur Verstärkung der Widerstandsfähigkeit mit einem Blatte von fünffachem, abgestepptem Zwilch unterlegt. Leider ist der grösste Theil dieses Futters herausgeschnitten; — ebenso wurden von Leuten, welche aus Raritätensucht auch einen kleinen Diebstahl nicht verschmähen, am linken Ellenbogen, an den Aermelenden, sowie an der hinteren Ecke der linken Schösse Stücke vom Koller weggeschnitten; desgleichen fehlen sämmtliche Knöpfe, welche wahrscheinlich, dem Geschmacke der Zeit entsprechend, von Gold oder Silber waren, und trotz dieser nicht geringen Erleichterung wiegt das Koller jetzt noch 6 Pf. und 25 Lth. Nicht ohne Interesse sind die auf der linken inneren Brustseite des Kollers mit Zwirn eingehefteten Fragmente eines vergilbten, pergamentartigen Papiers, worauf in Schriftzügen, welche ihrem Charakter nach entschieden der 1 Hälfte des 17. Jahrhunderts angehören, wie folgt zu lesen ist: »Dieses Goller hat angehabt König aus Schweden mit . . . . men Gustavus Adolphus . . . . . Schlacht bei Lütz . . . . . schüssen todt auf . . . . . Kaiserlichen . . . . .» Interessant sind die Male am Koller, welche über die Art der Verwundung des heldenmütigen Königs Zeugniss geben. Nach übereinstimmenden Nachrichten sowol schwedischer als deutscher Geschichtschreiber erhielt der König die erste Verwundung am linken Ellenbogen, wo ihm eine Kugel das Armbein zerschmetterte. An dieser Stelle ist rings um das durch die Kugel verursachte Loch ein grosses Stück Leder herausgeschnitten. Blutspuren, die von dieser Verwundung herrühren, zeigen sich noch deutlich auf dem linken hinteren Schosse unterhalb der Degenkuppelschlinge. In gleicher Höhe mit der Hüftnaht zeigt der linke Aermel noch eine der Form nach anscheinend durch einen Stich erzeugte Oeffnung; nach gewissenhafter Prüfung halte ich dieselbe aber für einen mit einem scharfen Messer erzeugten Schnitt[3]).

[1]) Khevenhiller Annales Ferdinandei. XII. 196.

[2]) Da sich mehrere Sammlungen rühmen, das echte Koller, welches der König bei Lützen getragen, zu besitzen, so dürfte es am Platze sein, Fr. v. Lebers fleissige Forschung über diesen Gegenstand, welche die Authenticität des hier besprochenen Kollers unwiderleglich dargethan hat, in Erinnerung zu bringen (Fr. v. Lebers Rückblicke in deutsche Vorzeit. VI. S. 317).

[3]) Wahrscheinlich wurde ein Raritätenliebhaber beim Beginn seiner Operation verscheucht. Ueberdies berichtet Casparus, Apotheker zu Weissenfels, welcher die Einbalsamirung des Leichnams besorgte, nur von *einer* Stichwunde, von der auch das Mal an der rechten Brustseite des Kollers ersichtlich ist.

Eine zweite Kugel, jedenfalls mit tödtlicher Wirkung, traf den König in den Rücken, beiläufig an der Stelle, wo die Leber liegt. Das durch die Kugel erzeugte Loch misst im senkrechten Durchmesser 18 Millimeter und im wagrechten Durchmesser 15 Millimeter, — Dimensionen, die unzweifelhaft darthun, dass der Schuss aus einer Muskete, und zwar auf geringe Entfernung geschehen sein muss, weil die Ränder des Loches ganz verbrannt erscheinen.

Auf der linken Brustseite zeigt sich ein vierseitig gesprengtes Loch, wahrscheinlich durch einen Stich mit einem vierseitigen Panzerstecher erzeugt, welche Waffe im dressigjährigen Kriege vorzüglich von der ungarischen Reiterei geführt wurde. Zwischen diesem Loche und der Hüftnaht sind zwei kleine Löchlein sichtbar, durch welche ehedem eine Schnur von Goldfäden zum Festhalten der Degenkuppel gezogen war, wie dies auf der anderen Seite des Kollers, welche aber in der Abbildung durch den linken Aermel gedeckt erscheint, zu erkennen ist.

Besigt-

I. En skjorta (här betecknad med ordet *den innersta*) företer, bland annat, följande märken:

1. Främre delen af venstra ärmen borta. På bakre delen, 34 c. m. från axelsömmen, 29 c. m. från handlinningen, ett 2 c. m. långt hål af oregelbunden form och med rifna, oregelbundna kanter.

II. En skjorta (här betecknad med ordet *den mellersta*) företer, bland annat:

1. På venstra ärmens framstycke, 22,5 c. m. från axelsömmen, 37 c. m. från handlinningen, ett hål af oregelbunden form, 3 c. m. största längd, med slitna och sönderrifna kanter. I bredd med detta hål, litet innanför detsamma, två lineära hål, 1,5 och 3,5 c. m. långa, hvilka se ut som rifna. På venstra ärmens bak-

N:o 2.

(Ur Tidskriften »Eira».)

Beskrifning på de skjortor som Gustaf II Adolf bar den 6 November 1632.

Med bifall till en af undertecknad framstäld anhållan att få taga i betraktande de i National-Museum möjligen befintliga persedlar som i slaget vid Lützen begagnats af Konung Gustaf II Adolf, anvisade Museets Intendent, Herr Hofintendenten och Riddaren Boklund, bland andra persedlar, hvilka uppgifvas hafva brukats af Konung Gustaf Adolf, en i Museets klädkammare befintlig mindre packe med påskrift: »*Klädkammaren. — Ut. N:o Pag. 5. — Åtskilliga kompresser. (Gust. II Adolf)*». Vid öppnandet af denna packe fans i densamma en linnehandduk, i ena hörnet märkt med ett G med kunglig krona, inbroderade med svart silke, och flera stycken söndriga, skurna och rifna linnebitar, här och der med äkta spetsar påsydda, allesammans med många gamla och i allmänhet mycket stora blodfläckar. Efter upprepade försök till hoppassande af dessa linnebitar, lyckades det ådagalägga att de utgjorde delar och bitar af tre stycken skjortor, som alla voro groft och oregelmessigt sönderskurna (tydligen af händer alldeles ovana vid dylikt arbete), ytterligare sönderrifna, och dertill företeende flera olika, större och mindre hål.

Som af dessa upplysningar, jemförda med annars bekanta omständigheter, den tanken uppstod att ifrågavarande skjortor burits af Konung Gustaf Adolf när han dödades vid Lützen, så gjordes och antecknades, under personligt öfvervakande och deltagande af Herr Hofintendenten Boklund, följande iakttagelser och

ning.

III. En skjorta (här betecknad med ordet *den yttersta*) företer, bland annat:

1. På venstra ärmens framstycke, 23 c. m. från axelsömmen, 37 c. m. från handlinningen, ett hål med ojemna, sönderslitna och rifna kanter, 2 c. m. långt i lodrät riktning, 4 c. m. i snedt vågrät riktning. Innanför detta hål, och skildt från detsamma endast genom 3—4 linnetrådar, finnes ett annat hål, stort som genom-

[För jemförelses skull meddelas här

IV. en beskrifning på Gustaf Adolfs kyller i Wien[1]). Det företer följande:

1. Å venstra ärmen, 22 c. m. från bakre axelsömmen, börjar ett hål af 12,8 × 8,0 c. m. genomskärning, med jemna kanter.

[1]) Sådan den kan göras efter text och afbildning af Qvirin Leitner, i arbetet »Die Waffensamlung des K. K. Oesterreichischen Hauses».

I.	II.
	stycke, 29 c. m. från axelsömmen, 30 c. m. från handlinningen, ett hål af oregelbundet vinklig form och 3 c. m. längsta genomskärning, med rifna och sönderslitna kanter.
2. (Intet motsvarande till märkena III. 2. och IV. 2.)	2. (Intet motsvarande till III. 2. och IV. 2.)
3. 34 c. m från midten af kragsömmens baksida, ungefär 15 c. m. till höger om skjortans medellinie, ett rundaktigt hål af 1,5 c. m. genomskärning och med jemnt sönderslitna kanter.	3. 31 c. m. från midten af kragsömmens baksida, ungefär 15 c. m. till höger från ryggstyckets medellinie, finnas, i jemnhöjd med och alldeles invid hvarandra, tre runda hål af ungefär 2 c. m. genomskärning, det innersta litet större, det yttersta litet mindre än det mellersta, alla med rifna kanter.
4. 4 c. m. nedanför detta hål och 5 c. m. närmare medellinien, börjar ett i svag bågform gående, lineärt hål med vågiga, ej slitna eller rifna kanter, 7 c. m. långt och gående neråt och något utåt.	4. 5 c. m. nedanför det innersta af dessa hål börjar ett lineärt, ojemnt bugtigt hål med jemna kanter och 7 c. m. längd neråt.
5. 10 c. m. innanför vinkeln mellan högra axelsömmens framdel och armsömmen, och 3 c. m. längre ner, finnes ett 2 c. m. långt hål, koniskt-spetsigt neråt, med rifna kanter och en tunga af väf sittande fästad vid konens bas opptill.	5. 8 c. m. innanför vinkeln mellan högra axelsömmen och armsömmen, och 1 c. m. längre ner, finnes på framstycket ett hål af 1,8 c. m. längd, trevinklig form, med spetsen neråt, söndriga, rifna kanter och den lösrifna väfven fastsittande opptill.
6. 10 c. m. rätt nedanför detta hål finnes ett annat, stjernformigt med tre uddar, 1,8 c. m.	6. 15 c. m. nedanför detta hål, ett lineärt hål af 2 c. m. längd, med sned riktning utifrån

III.

skärningen af en ärta. På venstra ärmens bakstycke, 28 c. m. från axelsömmen, 31 c. m. från handlinningen, förefinnes ett hål af oregelbunden form och 3,0 × 3,5 c. m. genomskärning. Skildt från detta hål genom några få linnetrådar, ett ytterligare hål, stort som genomskärningen af en ärta.

2. 11 c. m. från axelsömmen, finnes på venstra ärmens bakstycke två lineära hål, af 1 och 0,5 c. m. längd, med släta kanter och oblodad omgifning.

3. 34 c. m. från midten af kragsömmens baksida, ungefär 20 c. m. till höger från medellinien af skjortryggen, finnas, i jembredd med hvarandra och endast skilda af mycket smala väfremsor, tre runda hål af ungefär 2 c. m. genomskärning alla med sönderrifna kanter.

4. 5 c. m. nedanför det innersta af de nyssnämnda hålen, börjar ett något bågböjdt, lineärt hål, med vågiga, ej sönderrifna kanter, sträckande sig 7 c. m. neråt och något utåt.

5. 9,5 c. m. innanför och 1 c. m. nedanför vinkeln mellan högra axelsömmens framdel och armsömmen, förefinnes ett hål af 2 c. m. längd med rifna och sönderslitna kanter, trevinklig form, och den lösrifna väfven sittande såsom en tunga vid hålets öfre kant.

6. 15 c. m. rätt nedanför detta hål, ett annat af 1,5 c. m. längd, lineär form, något sned

IV.

2. I lika höjd med höftsömmen, 16 c. m. från baksidans axelsöm, företer den venstra ärmen ett 2 c. m. långt hål, hvilket att döma efter formen, uppkommit genom stick, men som Leitner, efter samvetsgrann pröfning, anser för ett med knif gjort snitt.

3. På ryggen, 28 c. m. från midten af kragsömmens baksida, till höger om medellinien, finnes ett hål med alldeles förbrända kanter samt 1,8 c. m. genomskärning i lodrät riktning och 1,5 c. m. i vågrät.

4. (Intet motsvarande till I. 4., II. 4. och III. 4, finnes).

5. Ett stycke innanför nedre kanten af högra armsömmens främre del finnes på högra (i Leitners *text* står, genom skrif- eller tryck-fel, — venstra) bröstsidan ett fyrvinkligt hål, som sprängts genom stick med en fyrkantig pansarstickare.

6. (Intet motsvarande till I. 6., II. 6. och III. 6 är anmärkt).

I.

långt, med ganska jemna kanter och litet intorkad blod alldeles invid kanten, ehuru omgifningen af detta hål annars är mindre blodfärgad än det mesta af skjortans hål i öfrigt.

7. (Intet motsvarande till II. 7., III. 7. och IV. 7.)

8. På insidan af venstra ärmen förekomma fläckar med intorkad blod i ganska stor utsträckning.

II.

inåt, och jemna och föga blodiga kanter.

7. 25 c. m. rätt åt venster från det under 4. omnämnda hålet, finnes ett annat, något bågböjdt hål af 2,5 c. m. längd, med jemna kanter och oblodad omgifning.

8. Venstra ärmen blodfärgad, men utan intorkad blod.

Till ingen af skjortorna finnas alla bitarna. På alla tre är framstycket bortskuret och fattas, på den yttersta och den mellersta ända till 30—40 c. m. nära halslinningen, på den innersta helt och hållet, med undantag af en liten flik framför högra axeln; dessutom felas andra bitar. Uppskärningen af de två yttre skjortorna är i hufvuddragen så lika att den tyckes i allmänhet hafva skett genom samma snitt i bägge: på den innersta är den något olika. Alla tre äro uppskurna från nacken genom bägge ärmarna. Alla äro de mycket stora och vida. Alla sakna blodfläckar på venstra axeln, men äro öfverallt annars mer eller mindre blodfärgade eller åtminstone blodfläckade, och mycket likformigt.

De särskilda linnebitarna, hvilka förut af ett par trådstyng sammanhöllos i ett par små byltεn eller lågo löst sammanbyltade, hopvecklades efter besigtningens slut så som de vid densamma ansågos höra tillsamman.

Som skedde i Stockholm och National-Museum den 23 Augusti 1878.

A. J. Amnéus.
Med. D:r.

III.

riktning neråt, med ganska jemna och föga blodade kanter.

7. 33 c. m. från kragsömmen, 46 c. m. åt venster från det under 4. omnämnda bugtiga hålet, finnes ett 3,5 c. m. långt hål med jemna kanter och oblodad omgifning, gående något bågböjdt opp- och utifrån neråt och inåt.

8. Venstra ärmen blodfärgad, men utan intorkad blod.

IV.

7. 20 c. m. rätt till venster från skottsåret å ryggen, 28 c. m. från kragsömmen, finnes ett opp- och ut-ifrån svagt bågböjdt lineärt hål, med hufvudriktning oppifrån neråt.

8. (Inga blodfläckar motsvarande I. 8., II. 8. och III. 8. äro angifna).

Riktigheten af här upptagna fakta betygar

JOHAN BOKLUND[1]).

[1]) Vid ofvan anförda besigtning vill Förf. göra följande anmärkning och förtydligande tillägg:

Den i packen befintliga blodiga *linnehandduken* har icke fått denna benämning med full säkerhet på dess riktighet. Den har nämligen qvadratisk form, då handdukar vanligen bruka vara rektangulära. Men med något namn skulle den vid besigtningen betecknas. Obekantskap med den tidens klädedrägt hindrar Förf. att afgöra om den möjligen varit en halsduk eller något dylikt. Blodfärgen på densamma liknar alldeles den blekta blodfärgen på skjortorna.

Herr Professor Odhner har välvilligt fästat Förf:s uppmärksamhet på den omständigheten att monogrammet å »handduken» icke motsvarar Gustaf Adolfs vanliga namnchiffer *G. A.*, samt att man derför skulle kunna tänka att handduken tillkommit vid någon företagen inventering i Gustaf III:s tid. Med anledning af denna anmärkning har Herr Hofintendenten Boklund, på framställd anhållan, ånyo granskat monogrammet (hvilket vid den första besigtningen verkligen föreföll att innefatta något mer än den fullt tydliga bokstafven G) och derom lemnat de upplysgar: att det efter hans åsigt endast är ett krönt G; att han förevisat detsamma för flera personer som efter noggrann formforskning instämma i hans omdöme; att ifrågavarande monogram må vara ytterst sällsynt men icke företer den ringaste likhet med Gustaf III:s väl kända, olika namnchiffer.

N:o 8.

Minnesskriften i die Schwedenstube i Weissenfels är af följande lydelse:

»Gustavus Adolphus
der Schweden- Gothen- und Wenden- Kœnig
erblickte
Anno 1594 den 9. Decembris Zu Stockholm das Licht der welt
Trat
Anno 1612 die Regierung an, als welche Er durch mit Moscau, Pohlen, Dennemark und in Teutschland geführte Kriege grose Siege und erstaunende Helden-Thaten Zu einem neuen wunder der welt gemacht,
blieb
Anno 1632 den 6. Novembris in der Schacht vor Lützen und setzte durch diesen glorwürdigen Todt (indem Er für die Erhaltung der wahren Evangelischen Lutherischen Religion stritte) seinen Nahmen die Krone der Unsterblichkeit auff, und seinen hinterbliebenen Körper ein solches Grabmahl als es ein so groser Held verdienet.
Denn
Nachdem dessen Körper noch denselbigen Tag von der wahlstatt hieher nach Weisenfels gebracht und den 7 Ejusd. in dieser Stube exenteriret worden, als wovon noch hierunten an der wand sub A. etwas von den tapffern Helden blute Zurück geblieben und deutlich zusehen ist,
wurde
den 8. Ejusd. das Hertz so 1 Pfund und 20 Loth gewogen unter die Cantzel hiesiger Stattkirchen und zwar dass gleich der Pheiler ermeldter Cantzel drauff stehet, das Eingeweide in die Klosterkirche unter lösung der Stücken, wie auch Trompeten und Paucken-Schall begraben, der Körper aber nach Schweden ins Königliche begräbniss gebracht,
Dass also
Dieser grose König ein recht Prächtiges und einen sehr weiten umfang in sich haltendes grab erhalten,
wie denn
Ein Poet zur selbige Zeit sehr artig geschrieben.

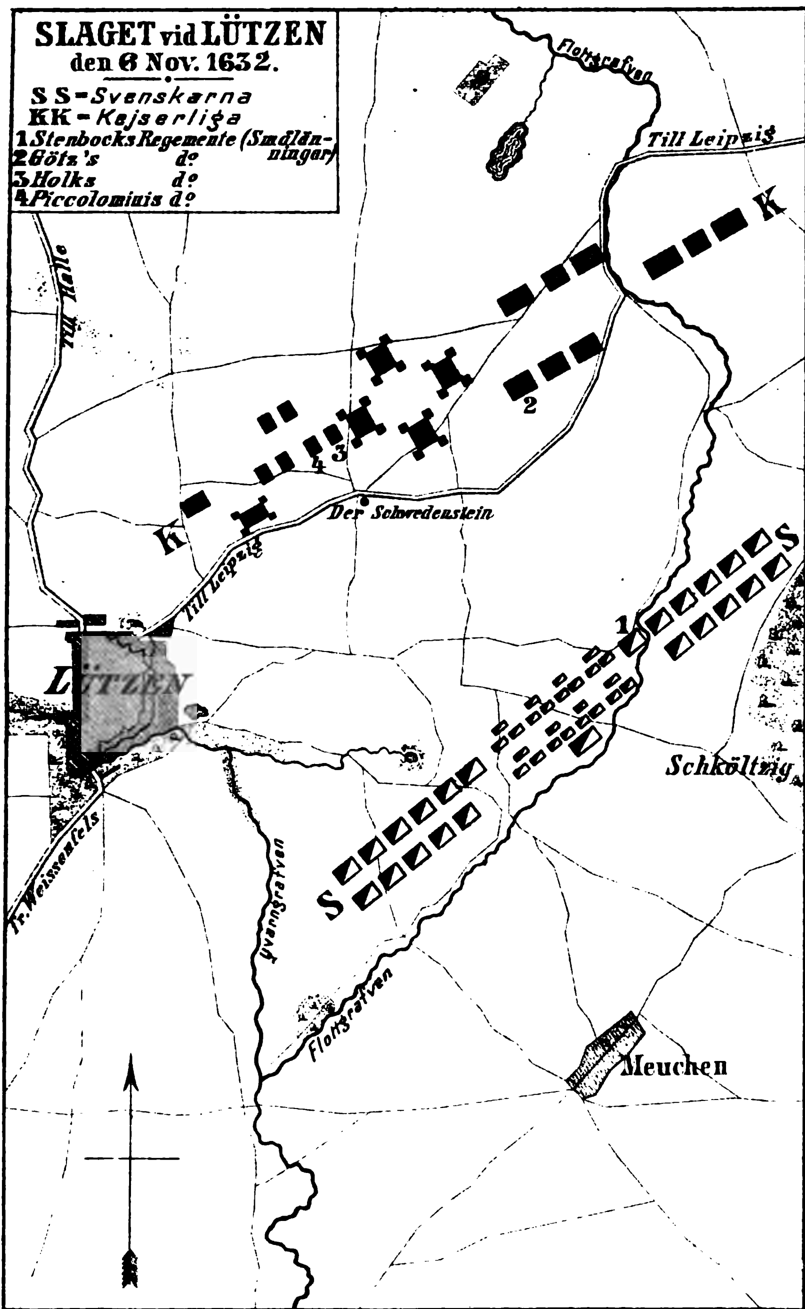
Das Schweden und Teutschland, der Himmel und die welt,
der Krieger und Scribent, die haben unsern Held,
gleich unter sich getheilt; denn einen solchen Riesen
kan nicht ein einig grab, in seinen Circk beschliessen;
Der Schwede hat den leib, weil er Ihn erst gebahr,
Der Teutsch behält das Hertz, weil Er Ihm günstig war,
der Himmel hat die Seel, die Welt den Ruhm berathen,
der Krieger reu und Leid, der Schreiber seine Thaten
So hat an diesen Held ein jeder Seins gewendt,
Schwed, Teutscher, Himmel, Welt, der Krieger und Scribent.

sALVatoR. patrIÆ. MorItVr. gVstaVVs. aDoLphVs».

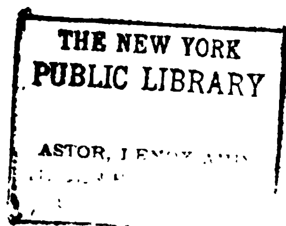
Under denna skrift finnes en plan öfver slaget, mest lik den af Philippi meddelade, samt en förklaring öfver planen. Denna förklaring har till motto de kända orden: *»Post mortem triumpho, morte mea vici, multis despectus magnalia feci»*[1]).

[1]) Dessa ord utgjorde omskriften på en orden eller medalj som Maria Eleonora inrättade och utdelade till sina slägtingar och förnämsta hofdamer. Ordenstecknet hade form af »ett krönt hjerta», på hvars ena sida syntes en likkista med bokstäfverna G. A. R. S. inom den anförda omskriften. På den andra sidan var följande inskrift:

»Mit meinem Tod habe ich bezeugt
»Meines Herzens Beständigkeit:
»Und nun Ihr Helden all hernach
»Verfolgt den Feind mit ernster Rach».

SLAGET vid LÜTZEN
den 6 Nov. 1632.
S S - Svenskarna
KK - Kejserliga
1 Stenbocks Regemente (Smålänningar)
2 Götz's d°
3 Holks d°
4 Piccolominis d°
Flottgrafven
Till Leipzig
Till Halle
Der Schwedenstein
Till Leipzig
LÜTZEN
Schkölzig
Tr. Weissenfels
Gvanngrafven
Flottgrafven
Meuchen

Blad
ur
konung Gustaf III:s och drottning Sofia Magdalenas giftermålshistoria.

(Forts. från Femte delen, sid. 204).

Scheffer sammanskref emellertid en vidlyftig uppsats, som utgjorde en utveckling af de argumenter, hvilka han förut muntligen framstält i det nyss omnämnda samtalet med drottningen. Denna uppsats blef nu henne till begrundande öfverlemnad. Den meddelades äfven åt Schack, som d. 27 Augusti öfversände densamma i afskrift till Bernstorff [1]). »Votre Exc. verra» — yttrar gesandten bland annat — »avec combien de courage

---

[1]) Denna intressanta uppsats har följande lydelse:

»Réflexions présentées à S. M. la Reine de Suède par Mr. le Sénateur Baron de Scheffer.

»Quand on examine l'état présent des affaires de ce royaume, sa position ne présente de tous côtés que des abîmes; dans l'intérieur l'Etat est déchiré par des factions dont l'unique objet est de se poursuivre et se persécuter tour à tour, et pour comble de malheur celle des deux qui aujourd'hui est en possession du pouvoir absolu, a embrassé des maximes si destructives de tout gouvernement et de tout bonheur public que bientôt le découragement, la perte des arts et la pauvreté universelle seront le partage infaillible de toute la nation. Au dehors la considération, et, qui plus est, la sûreté ont entièrement disparu.

Les alliés naturels de la Suède sont negligés et mécontents; un voisin puissant et impérieux gouverne à son gré toutes nos affaires et connaissant ses intérêts nous conduit insensiblement à cet état de faiblesse et de mépris universel en Europe où notre unique ressource sera d'employer les secours de la Russie et de jouir d'une existence précaire.

Ce tableau dont la peinture n'est point chargée, est sans doute effrayant au premier coup d'oeil, mais il le devient bien davantage quand, en jetant le moindre regard sur l'avenir, on aperçoit avec évidence toutes les suites du système monstrueux de notre politique actuelle; il est impossible de se dissimuler quels sont les titres du souverain futur de la Russie au trône de Suède. Est-il croyable qu'il oublie un jour un droit héréditaire prétendu et soutenu par tant d'écrits et par tant de demarches, mais surtout confirmé et pour ainsi dire ratifié dans la personne de son père par l'élection la plus unanime qui fût jamais et par l'offre de la couronne faite au nom de toute la nation Suédoise par une députation solennelle reçue dans la capitale même de son empire? Est-il croyable qu'avec un tel titre et la facilité de le faire valoir contre un Etat dépourvu d'alliés et de défense le futur souverain de la Russie ne se livra-t-il à l'ambition si naturelle à tous les hommes, mais particulièrement à tous les princes, de porter ses droits et son pouvoir aussi loin qu'ils peuvent aller? Tout cela est tellement dans l'ordre naturel des choses, qu'il est impossible de ne pas trembler dès aujourd'hui pour notre Famille Royale même, dont la perte mettrait le comble à celle de notre indépendence et de notre existence.

et de fermété ce digne Sénateur combat les préjugés de la Princesse injuste et orgueilleuse à laquelle il parle, et avec

---

Comme notre mal intérieur n'est devenu aujourd'hui si excessif et si dangereux que par influence étrangère, ce n'est aussi que dans une combinaison au dehors qu'on peut espérer d'en trouver le remède.

La France nous veut du bien sincèrement; personne n'en doute. Mais sa situation et son éloignement n'offrent pas un contrepoids suffisant à la Russie qui est si près de nous. Il faut donc mettre encore dans la balance le Danemarc qui est également notre voisin et qui par une circonstance particulière à ce moment peut être porté à se joindre sincèrement avec la France pour le rétablissement de nos affaires et pour notre sûreté présente et future.

Cette vérité ne sera peutêtre pas frappant pour tout le monde. Il est nécessaire de la mettre dans tout son jour. Examinons donc les intérêts du Danemarc relativement à la Suède, d'abord en général, ensuite par rapport au moment présent.

Aucun homme sensé ne peut douter que le Danemarc ne porte en général sur toutes les affaires de la Suède l'oeil jaloux d'un voisin qui craint sa grandeur et sa puissance, mais cette jalousie qui n'avait aucune borne tant que la Suède et le Danemarc étaient les seules puissances du nord, liées et combinées avec le reste de l'Europe, souffre une grande et notable modification depuis que la Russie est devenue une puissance Européenne si formidable qu'elle attire à elle seule presque toute la considération due au nord. Il est impossible que le Danemarc ne sente aujourd'hui que plus la Russie étendra son influence et sa domination sur la Suède, plus il sera lui-même réduit à une situation dépendante et précaire; il est impossible que par une suite de cette réflexion le Danemarc ne fasse aussi des voeux bien sincères pour le maintien de l'indépendence de la Suède; je vais plus loin même et j'ose soutenir que quoique le Danemarc par une maxime de voisinage naturelle et infaillible trouve certainement son compte dans la confusion intérieure de la Suède, il ne peut cependant qu'être allarmé aujourd'hui du parti que tire la Russie de l'insuffisance de nos lois pour nous donner et imposer les siennes.

Il est donc vrai de dire que le Danemarc, malgré sa qualité de voisin, a un intérêt veritable et constant à nous voir dans un état d'indépendence et de défense parfaite vis à vis de la Russie. Comme un tel état n'est possible qu'autant que la Suède parvient à introduire un certain ordre dans son intérieur, il s'ensuit de là que le Danemarc peut bien ne mettre aucun obstacle à une réforme de nos lois qui aurait un pareil objet pour but. Mais cette vérité qui tire sa force de la situation générale du nord et de l'intérêt permanent du Danemarc fondé sur cette situation, en reçoit une plus grande encore d'un intérêt passager qui occupe le Danemarc pour le moment présent.

Cet intérêt c'est l'accomplissement du mariage de la Princesse Sophie Madelaine, Fille aînée du Roi de Danemarc, avec le Prince Royal de Suède, mariage arrêté entre les deux couronnes dans l'âge le plus tendre des deux futurs Epoux, et que le Roi de Danemarc a regardé depuis comme si irrévocable qu'il prétend avoir rejeté pour sa Fille des établissements tout aussi avantageux, afin de ne point manquer à un engagement si solennellement pris de part et d'autre.

Quand on considère combien le Roi de Danemarc, non seulement par tendresse paternelle, mais encore par motif de sa gloire, est intéressé à voir accomplir un mariage dont la rupture l'obligerait à des mesures de ressentiment fort onéreuses à ses peuples et fort contraires à son amour pour la tranquillité et le repos; il n'est pas douteux que de si grands objets ne doivent le déterminer à concourir efficacement à tout ce qui peut faciliter l'heureuse conclusion de cette affaire, surtout lorsqu'il est prouvé, comme je l'ai fait cidessus, que ce qu'on peut désirer de lui de la part de la Suède, n'est nullement contraire à ses véritables intérêts comme Roi et comme puissance du nord.

combien de zèle il soutient les droits de M:me la Princesse Sophie Madelaine.» Likväl underlät Schack ej att påpeka sin

---

Il reste donc à examiner si les raisons qui peuvent éloigner V. Majesté du mariage de Danemarc sont plus fortes que celles qui doivent L'y engager dans un moment où il y aurait si grand parti à tirer pour notre situation intérieure de la conclusion de cette affaire. Pour cet effet V. Majesté me permettra de détailler en peu de mots tout ce qui peut être allegué pour et contre le mariage dont il s'agit.

V. Majesté y oppose premièrement: que ce mariage a été arrêté malgré Elle et que Son consentement n'a été obtenu que par une sorte d'artifice qui ne doit pas La lier à jamais dans une affaire de cette importance; secondement: que l'âge du Prince Royal n'ayant pas pu permettre qu'on Le consultât Lui-même sur une chose qui par sa nature doit dépendre essentiellement de Lui, un engagement aussi irrégulier ne peut jamais devenir obligatoire devant Dieu, ni devant les hommes; troisièmement: que quand même aujourd'hui le Prince Gustave pût être persuadé à rendre cet engagement plus légitime par un consentement volontaire et non extorqué, V. Majesté aurait toujours à craindre qu'il ne troublât la tranquillité et le repos de ses jours après l'éloignement si marqué que V. Majesté a manifesté pour une Princesse qui vraisemblablement n'en a été que trop bien informée.

A ces considérations sans doute fortes et puissantes on en propose d'un autre côté qui peutêtre le sont davantage:

1:o. De quelle manière que le consentement de V. Majesté a éte obtenu, il est toujours certain que V. Majesté a signé Elle-même une lettre à la feue Reine de Danemarc pour demander la Princesse sa Fille en mariage pour le Prince Royal, Fils de V. Majesté; que le Roi en a écrit une pareille au Roi de Danemarc, et que ces deux actes émanés de l'autorité paternelle ont été confirmés par l'autorité royale dans une lettre de feu le Roi Frédéric, par laquelle en qualité de Souverain Il a fait la même demande que V. Majesté et le Roi avaient faite en qualité de père et de mère. Le Roi et la Reine de Danemarc ont répondu à toutes ces lettres en acceptant de la manière la plus formelle ce qui avait été si formellement proposé. V. Majesté sent bien Ellemême combien il est difficile aujourd'hui de revenir contre des actes si solennels et que la gloire même de V. Majesté ne permet pas d'alléguer, pour les affaiblir, les ruses qui peutêtre ont été employées dans l'intérieur de la Cour de V. Majesté, mais dont il est impossible de se prévaloir vis à vis d'une Cour étrangère.

2:do. L'âge du Prince Royal au moment où cette grande affaire fut arrêtée entre les deux Couronnes est sans doute une circonstance de poids quand il s'agit d'en examiner la validité. Il est certain qu'en général les personnes les plus intéressées dans un mariage sont l'époux et l'épouse, et que quand l'une des deux n'est pas d'accord, un contrat de cette nature devient nul, quelques bonnes raisons qu'aient eu pour le faire ceux qui ont transigé sans leur participation et sans leur aveu. Mais il est vrai aussi que les Rois qui à l'autorité paternelle joignent l'autorité souveraine consultent rarement leurs enfants sur leurs mariages, ce sont ordinairement des vues politiques ou d'autres convenances qui en décident, et à cet égard on peut dire qu'il est à peu près égal de quel âge sont le Prince ou la Princesse qui se marient. Il faudra qu'ils aient des raisons personelles bien graves et bien importantes à alléguer pour que leur volonté ou leur penchant fussent écoutés dans une pareille occasion. Voyons donc ce que Msgr le Prince Royal pourrait objecter contre le mariage dont il s'agit aujourd'hui pour Lui. Ce ne peut être Son goût; Il n'a jamais vu la Princesse de Danemarc, et tous ceux qui L'ont vue assurent qu'Elle est très-aimable et d'une figure à contenter le goût le plus difficile. Ce sera encore moins la naissance: la Princesse de Danemarc est aujourd'hui la seule Fille de Roi qui soit à marier et qui puisse

åsigt, hurusom Scheffer gått något för långt »en indiquant, pour ainsi dire, à la Reine que pour prix de son consentement elle peut exiger de certaines conditions de notre Cour, de laquelle

devenir le partage de Son Altesse Royale. On ne peut pas imaginer non plus que ce soit quelque aversion de famille: outre que les Maisons Royales de Suède et de Danemarc sont aujourd'hui de la même origine et que réellement elles ne sont que la même famille, la nation suédoise en général a plutôt un préjugé favorable que contraire aux mariages de nos Princes avec les Princesses de Danemarc; on ne voit absolument pas ce que Msgr le Prince Royal pourrait raisonnablement alléguer pour invalider un engagement pris et arrêté entre les deux Couronnes, agréable à toute la nation, dont la rupture pourrait entrainer les suites les plus fâcheuses, mais dont au contraire l'accomplissement pourrait au moment présent nous procurer des avantages réels et considérables.

3:tio. Ce que V. Majestè paraît Elle-même appréhender de ce mariage pour Sa tranquillité future disparaîtra entièrement à Ses propres yeux, quand V. Majesté daignera examiner un moment combien il est mille fois plus probable que la Princesse de Danemarc, arrivée ici, fera ses derniers efforts pour faire oublier à V. Majesté Son éloignement pour sa personne, qu'il n'est vraisemblable qu'elle oublie assez ses véritables intérêts pour l'augmenter en voulant s'en ressentir, ce qui serait supposer en elle un mauvais coeur autant qu'un esprit faux et très-maladroit. Et tout le monde convient qu'elle est d'un excellent caractère, douce, modeste, tranquille et élevée à aimer tous ses devoirs, parmi lesquels Elle ne peut ignorer le rang que tient l'amour filial, qu'elle devra à V. Majesté. D'ailleurs V. Majesté me permettra de Lui observer que quand même la Princesse de Danemarc serait instruite de l'opposition que V. Majesté a formée jusqu'à présent à son mariage, elle le sera aussi de ce qui se passera à cet égard aujourd'hui, et elle n'ignorera pas que ce sera à V. Majesté qu'elle devra essentiellement la levée de tous les obstacles.

Je crois donc avoir démontré que s'il y a aujourd'hui de l'avantage à tirer de la conclusion finale du mariage de Danemarc il n'y a du moins aucune raison pour s'ÿ opposer; Je dis, s'il y a de l'avantage à en tirer, et c'est cela par conséquence qu'il s'agit à présent d'examiner plus en detail.

Le premier de ces avantages sera de déterminer la Cour de Danemarc à faire conjointement avec celle de France les plus grands efforts pour opérer la fin de cette cruelle diète, qui, si elle n'est bientôt rompue, nous mettra dans une telle dépendance de la Russie, dans un tel abandon de tous les puissances, que la Suède n'aura pas plus de considération que la Courlande parmi les autres états de l'Europe; quand une fois nous aurons gagné ce premier point, la rupture de la diète, il faudra sans perte de temps commencer la seconde opération, celle de préparer une diète mieux composée dont l'objet sera d'assurer je ne dis pas la gloire de la Suède, mais son existence, en reformant nos lois, par lesquelles la Russie nous gouverne aujourd'hui si despotiquement et avec tant de facilité. Ce sera encore le Danemarc et la France qui nous aideront dans cette opération, dont j'ai prouvé ci-dessus que le succès n'est point contraire aux véritables intérêts du Danemarc, mais leur deviendra plus conforme encore lorsque la conclusion du mariage du Prince Royal aura uni les deux Cours dans les mêmes vues et les mêmes mesures.

Le dernier avantage qui résultera de la conclusion de cette affaire, c'est que nous éviterons mille embarras qu'entrainerait infailliblement la rupture. On ne sait pas jusqu'où pourrait aller le ressentiment d'un Prince qui voit sa gloire personelle intéressée dans l'offense; je sais bien que le Danemarc n'est pas dans une situation à faire la guerre legèrement, mais je sais aussi que nous sommes mille fois pis encore, et notre faiblesse peut nous jeter, à peu de frais pour ceux qui nous veulent du mal, dans l'état le plus critique et le plus embarrassant».

on n'est plus en droit d'en exiger aucune, par ce que l'affaire dont il s'agit est déjà formellement arrangée».

Det visade sig nästan genast, att en gynsam verkan af de Schefferska reflexionerna stode i vida fältet, eller åtminstone att den näppeligen skulle så oförtöfvadt inträffa, som deras författare tyckes hafva till en början antagit. Drottningens första svar till Scheffer, sedan hon genomläst hans uppsats, skall haft följande lydelse: — argumenterna vore fullkomligt rigtiga, men det oaktadt önskade hon tre eller fyra veckors betänketid; endast i yttersta nödfall ville hon närma sig Danmark; ännu torde senatsaffären kunna taga en lycklig vändning, helst hon, förvissad att Ostermann öfverskrede sina instruktioner, låtit i hemlighet göra kejsarinnan föreställningar öfver hans uppförande; men, om dessa föreställningar icke vunne afseende och om de hotade rådsherrarne blefve störtade, då skulle hon (drottningen) närmare tillse, hvad beslut hon borde fatta[1]).

Under väntan på Bernstorffs utlåtande öfver den Schefferska uppsatsen, försummade Schack naturligtvis ingalunda att uppmana det franska partiets chefer till nya öfvertalningsförsök hos drottningen. Bernstorff hade redan d. 17 Augusti — således innan underrättelsen om det af Scheffer tagna steget anländt — beordrat gesandten att ännu bestämdare än förut påyrka, det giftermålssaken måtte så fort som möjligt blifva bragt å bane. Instruktionen innehöll dessutom följande förklaringar: danska konungen önskade visserligen finna svenska hofvet benäget att med honom samråda i frågan, men, äfven om detta hof framhärdade i sitt uppsåt att kränka den ingångna förbindelsen, vore hans danska maj:t fullt besluten att genomdrifva densamma; icke desto mindre ville han, till undvikande af allt förhastande, medgifva, att tre eller fyra veckor finge förflyta, innan ärendet upptoges; för öfrigt vore han i allmänhet hågad att samtycka till hvarje noggrant bestämd åtgärd, som hans svenska vänner torde föreslå honom, äfvensom han icke skulle undandraga sig att åt de personer, som i ärendet tjenade honom, gifva lämplig belöning, såvida deras sträfvanden blefve krönta med framgång. — Schack framförde nu till Scheffer och Breteuil detta besked. »J'ai tâché» — skrifver gesandten — »de mettre dans ce que

[1]) Schack till Bernstorff, d. 27 Aug.

j'ai dit à ces deux seigneurs la même énergie que j'ai trouvée dans la dépêche de V. Exc. et de leur rendre en même temps mes ouvertures aussi agréables qu'il était possible».

I anledning af nämnde meddelande genmälte Scheffer: — Glädjande vore att förnimma, det danska konungen, oaktadt denne lätt skulle kunna med Rysslands tillhjelp genomdrifva saken, ändock föredroge att begagna sig af sina gamla vänners biträde. Dessa senare måste dock nu iakttaga en afvaktande hållning, till dess såväl drottning Lovisa Ulrika som ock hans danska maj:t sjelf uttalat sig i anledning af det Schefferska förslaget. Vunne uppsatsen bådaderas bifall, komme saken sedermera att gå af sig sjelf. Men om, vare sig från ena eller andra hållet, vilkoren blefve förkastade, såge han — Scheffer — ingen möjlighet att kunna någonting uträtta hos drottningen. Man borde således lemna henne något rådrum. Under tiden skulle Sinclair operera, men blott småningom och steg för steg, ty notoriskt vore, att man aldrig på öfverbevisningens, men väl deremot på öfvertalningens väg kunde bringa drottningen att afstå från en förutfattad mening. Också behöfdes för närvarande egentligen ingen brådska, helst riksdagens slut olyckligtvis ännu vore långt aflägset.

Beträffande den af Scheffer vid samma tillfälle gjorda förfrågan, huruvida gesandten trodde sin monark villig till den i uppsatsen föreslagna samverkan, sade sig Schack hvarken kunna eller böra på förhand yttra sig. Han antydde dock, att uppfyllandet af 1751 års högtidligt ingångna förbindelse icke kunde göras beroende af nya stipulationer — ett inkast, som föranlät Scheffer att påpeka, hurusom Sverige visserligen icke egde rätt att i saken ställa någon ytterligare fordran till Danmark, utan borde hålla sitt ord, men att det nu vore fråga om ömsesidiga eftergifter, helst de båda rikenas välfärd säkerligen blefve satt på spel, i händelse giftermålet icke blefve bragt till stånd på det sätt, som han — Scheffer — föreslagit.

Af Breteuil blef Schacks förklaring besvarad ungefär i följande ordalag: — Otvifvelaktigt vore hans danska maj:t berättigad att söka genomdrifva saken på det sätt han torde finna böra bäst och snabbast föra till målet. Men eftersom han, i stället för att tillgripa tvångsåtgärder, föredroge att söka vinna svenska hofvets samtycke — ett förfaringssätt, som i allo vore det lämp-

ligaste — kunde ambassadören ej annat än tillråda, det man ej måtte alltför mycket påskynda ärendet. Drottningen befunne sig nu på god väg att blifva återförd från sina fördomar, men om man alltför ifrigt ansatte henne, skulle man riskera »qu'Elle se cabrât de nouveau et qu'Elle se mît derrière le Prince son fils», hvilken, fastän vida mindre än förut obenägen för giftermålet, dock aldrig mot sina föräldrars vilja skulle ingå detsamma. Sinclair — om han finge tid på sig — skulle nog omsider lyckas föra drottningen till den punkt man önskade. Men detta ginge måhända icke för sig inom loppet af 3 eller 4 veckor. Ville Danmark icke gifva sig längre tålamod, blefve saken troligtvis icke genomförd med svenska hofvets samtycke. Man borde således temporisera. Man finge ändock god tid att — om man funne det drottningen sökte undflykter — anlita passande utvägar, innan ständerna åtskildes. Han (Breteuil) skulle nu om det danska meddelandet underrätta Fersen, för att i förening med denne söka så fort som möjligt utverka drottningens samtycke.

Fastän detta genmäle icke innehöll någonting om hvad som tilldragit sig mellan drottningen och Scheffer, märkte dock Schack snart under samtalets fortsättning, att Breteuil hade ett finger med i det Schefferska projektet. Men — skrifver gesandten — »le dit Sénateur met dans tout ce qu'il fait beaucoup plus de franchise et d'ouverture que M:r l'ambassadeur; car au lieu que l'autre nous a ouvert son coeur rondement, celui-ci me demanda comme par manière de discours, si je croyais que ma cour se prêterait à défendre secrètement le Comte de Fersen et Mr de Sinclair . . . et à coopérer à d'autres arrangements qui pourraient peut-être être agréables à la sienne, parcequ'en ce cas-là on pourrait faire valoir ces dispositions vis à vis d'Elle, ce qui pourrait servir à la déterminer d'autant plus, sur quoi je crus ne pouvoir mieux lui répondre qu'en lui disant que je ne savais pas les intentions du Roi là-dessus, mais que je ne manquerais pas de les demander à V. Excellence». — Schack, som hade tillåtelse af Scheffer att för Breteuil yppa sin medvetenhet om den förres konferens med drottningen, ryckte nu fram med detta ämne, dock utan att låta märka någon närmare detaljkännedom om förloppet. Men ambassadören lät sig ingenting bekomma, utan svarade helt kort: Scheffer hade »par un excès de zèle et par une vivacité naturelle» varit nära att skämma bort alltsammans,

emedan han alltför ifrigt och alltför metodiskt ansatt drottningen och inför henne låtit undfalla sig till och med det yttrandet, att Sinclair vore af samma mening som han; detta yttrande hade i så hög grad uppskrämt hennes maj:t, att hon, för att erhålla närmare förklaring, låtit ögonblickligen efterskicka Sinclair, som sedan haft all möda i verlden för att lugna henne; här förelåge således ett nytt bevis, att längre tid, än några veckor, behöfdes till att utplåna det hat och de fördomar mot Danmark, af hvilka hon sedan 15 år tillbaka varit uppfyld[1]).

Utan att afvakta Bernstorffs utlåtande öfver stipulationerna i den till drottningen adresserade uppsatsen, begaf sig Scheffer d. 9 Sept. till sina gods i Westergötland, för att der qvarstanna omkring en månads tid. Dessförinnan hade han ytterligare försäkrat Schack, att de Sinclairska öfvertalningsförsöken nog omsider skulle lyckas, men han hade derjemte dock öppet tillstått, att dessa ännu mötte fruktansvärda svårigheter, till hvilkas besegrande troligen mycken tid komme att åtgå. Men om — hade han slutligen tillagt — någonting i saken tilldroge sig under hans frånvaro, borde rörande allt sådant Schack och Breteuil sinsemellan oförbehållsamt meddela sig med hvarandra. — Nämnde bortresa upptogs af Schack till en början såsom ett bevis, att hans vän förlorat allt hopp att kunna inverka på drottningen, och af *denna* eller annan anledning hade gesandten uppskjutit att meddela honom det preliminära svar, som redan den 5 September anländt från Bernstorff, ett svar, som tydligt tillkännagaf, att danska hofvet ingalunda ämnade acceptera de af Scheffer uppstälda betingelserna för Lovisa Ulrikas bifall till den furstliga förmälningen[2]).

Mellan Schack och engelska ministern Goodricke hade giftermålsaffären icke förrän d. 19 Augusti varit på tal. Men vid det samspråk, som den dagen (jmfr sid. 193, not.) egde rum, förebragte engelsmannen sjelf nämnde ärende. Mössorna — sade han — tycktes vara mycket benägna för saken, hvilken således icke blott skulle kunna lätt sättas i gång, utan äfven egde de

[1]) Schack till Bernstorff, d. 30 Augusti.
[2]) Schack till Bernstorff, d. 10 Sept. — Breteuils och Hermansons förslag, att Schack borde hos någon eller några bland Lovisa Ulrikas anhängare göra hvarjehanda insinuationer, som kunde vara tjenliga att stämma henne till välvilja mot Danmark, hade naturligtvis icke heller vunnit danska hofvets bifall. (Jmfr Schacks dep. d. 3 Sept.).

bästa utsigter att lyckas, och å sin sida skulle han (Goodricke) under hand — dock utan att öppet framträda, hvilket ej vore honom tillständigt — söka befordra densamma genom att på allt sätt animera sina vänner[1]). — Kort efter Scheffers bortresa föreföll mellan de båda diplomaterna ett nytt samtal, hvarvid Goodricke påpekade icke blott nödvändigheten deraf att giftermålsaffären, på det att den icke måtte råka i förgätenhet, blefve afgjord innan riksdagen afslötes, utan äfven hurusom önskligt vore att saken företoges med det snaraste, helst drottningen möjligtvis kunde blifva hågad att försona sig med sina forna vänner mössorne, i hvilket fall hon säkerligen skulle såsom hufvudvilkor för vänskapens återknytande uppställa den fordran, det man icke finge tvinga henne att samtycka till den danska förbindelsen. Bland mössorna funnes — fortfor han — någon meningsskiljaktighet rörande detta giftermål: somliga bland dem vore mycket benägna för saken; andra åter, hvilka dock i grunden hyste samma böjelse, hade från den tid, då de ännu stått i vänskapligt förhållande till drottningen, bibehållit en viss olust att handla tvertemot hennes önskan i ett ämne, i hvilket de visste henne vara så särdeles ömtålig; slutligen funnes åtskilliga personer, hvilka på grund af sparsamhetsskäl ansåge, att kronprinsen borde ännu några år förblifva ogift. Trots dessa skiftande åsigter skulle likväl — menade Goodricke — sekreta utskottet tvifvelsutan, såvida frågan derstädes komme före, påyrka förmälningen. Följaktligen gälde nu att veta hvilken plan danska konungen ämnade följa. Hans maj:t hade att välja mellan tvenne utvägar: den ena vore att hänvända sig till rådet, som då blefve tvunget att bringa ärendet inför sekreta utskottet; den andra vore att inom sjelfva detta utskott engagera några personer, hvilka derstädes kunde väcka frågan, hvarefter utskottet komme att beordra senaten att göra första steget till öppnande af förhandlingarna med danska hofvet. — Till denna framställning gaf Schack för tillfället ej annat svar än det, att han om sättet, huruledes konungen tänkte tillvägagå, visserligen vore absolut okunnig, men deremot med bestämdhet visste, att denne icke skulle på något vilkor tillåta det frågan blefve öfver riksdagen uppskjuten, och påräknade hans maj:t för resten med

[1]) Schack till Bernstorff, d. 20 Aug.

fullt förtroende att vinna bistånd hos Goodricke och sina öfriga vänner i Sverige, äfvensom hos alla rättsinnade svenskar[1]).

Genom en d. 14 Sept. daterad skrifvelse erhöll Schack af Bernstorff befallning att för Scheffer och Breteuil definitivt tillkännagifva, att danska konungen icke kunde i ett sådant ögonblick, som det närvarande, då hans till hattrådens förmån gjorda penningutdelning olyckligtvis blifvit röjd, inlåta sig i de honom än ytterligare föreslagna partioperationerna, men att han likväl medgåfve sina vänner en ny termin af tre veckor eller en månad till giftermålsaffärens genomdrifvande hos drottning Lovisa Ulrika. Dessa båda notiser blefvo af Schack d. 22 Sept. meddelade åt Breteuil. Beträffande den första punkten inlät sig ambassadören — tvert emot Schacks förmodan — icke i någon diskussion; rörande åter den andra lofvade han, dels att han skulle underrätta Fersen om saken, och dels att prolongationen skulle blifva på bästa möjliga sätt använd. Drottningen — sade han — vore visserligen ännu tveksam, men hyste ej längre någon bitterhet mot Danmark, och kronprinsen afvaktade blott hennes och sin faders samtycke, för att kunna gifva sitt jaord till giftermålet.

Schack, som tyckte att Breteuil i allmänhet vid denna konferens icke så lifligt och förtröstansfullt som vanligt yttrat sig om sina och hattchefernas ansträngningar att beveka drottningen, fattade emellertid nu den öfvertygelsen, det ambassadören sjelf i hemlighet misströstade om framgången af dessa bemödanden. Också underlät den danske gesandten ej att för Bernstorff påpeka, hurusom man, enär hos drottningen sannolikt ingenting stode att vinna, borde under hand förbereda andra åtgärder, på det man skulle kunna sätta dem i verket, så snart den åt franska partiet beviljade anståndsterminen vore förfluten. Att upptänka sådana åtgärder blefve ej svårt, och ett lyckosamt resultat af dem kunde med skäl väntas. Man borde om biträde anlita mössorna, Ryssland och England, med hvilka drottningen befunne sig i dödlig fiendskap. Dessa skulle nog veta göra slag i saken, när den blott kommit i gång.

Hvad som för tillfället bidragit till uppstegrande af Schacks förhoppningar, att danska hofvet skulle kunna genom mös-

---

[1]) Schack till Bernstorff, d. 13 Sept.

sornas medverkan vinna sitt spel, var den omständigheten, att han just i samma dagar hade från nämnde partis sida erhållit åtskilliga inviter till ärendets upptagande. Den ena bland dessa vinkar ansåg han hafva ursprungligen kommit från landshöfding Ridderstolpe, en af sekreta utskottets inflytelserikaste medlemmar; åtminstone hade den blifvit Schack gifven af nämnde landhöfdings broder och förmodade emissarie, kammarherren Ridderstolpe. Den bestod dock blott i en försäkran, det talaren sjelf[1]) vore personligen öfvertygad om nödvändigheten af giftermålets fastställande före riksdagens slut. Oaktadt det gynnande tillfället att sondera mössornas tänkesätt vågade emellertid Schack ännu icke närmare inlåta sig med mannen, men svarade honom likväl »dans des termes honnêtes et.. sans lui marquer ni trop ni trop peu de confiance», viljande dymedelst hålla sig vägen öppen att framdeles, i fall af behof, kunna återupptaga samtalet. — Vidare hade Schack äfven af Löwenhjelm, den nye kanslipresidenten, erhållit en vänskaplig påstöt. Denna blef gifven redan vid deras första ministeriela konferens. I sitt helsningstal till gesandten passade nemligen Löwenhjelm på att infläta några ord om sin förhoppning, att de rätt snart torde få språkas vid angående en viss mycket angenäm sak, för hvilken äfven han, kanslipresidenten, hyste — och derom kunde Schack vara fullkomligt förvissad — ett synnerligen varmt intresse. Då nu gesandten, likaledes utan att direkte nämna giftermålet, gaf till svar det han hyste samma förhoppning och vore öfvertygad »qu'un ministre aussi instruit des vrais intérêts de sa patrie se prêterait avec plaisir et avec empressement à ce qui servirait si efficacement à les avancer» — hade Löwenhjelm derefter ånyo på det kraftigaste försäkrat[2]) om sin håg att befrämja den affär, »som skulle

[1]) Schacks berättelse är här något tvetydig: »Mr le Chambellan de Ridderstolpe, frère et sans doute dans ce moment l'émissaire du fameux Landshöfding de ce nom, qui est un des hommes les plus signifiants dans le committé secret, et le même que j'ai nommé dans ma dép. II du 26 Avril, (Jmfr sid. 178) est venu me dire l'autre jour très-clairement qu'il ne désirait rien avec plus de vivacité que de voir le mariage ... finalement conclu et qu'il reconnaissait la nécessité de faire constater cette affaire-là avant la séparation des Etats, et il m'aurait été bien facile, si j'avais osé m'embarquer avec lui, d'en tirer des éclaircissements . . . mais . . . je me suis contenté de lui répondre» & cet.

[2]) . . . »assurances» -- skrifver Schack — »sur lesquelles, vu l'ancienne haine de ce sénateur contre nous et vu sa duplicité ordinaire, je ne ferais aucun fond, si je ne tenais d'un homme sur lequel je puis me fier et qui a des liaisons avec quelques uns de ses amis, qu'il doit s'être réellement et

sätta inseglet på de båda skandinaviska kronornas inbördes vänskap». — Den tredje och bestämdaste bland nämnda inviter från mössorna hade framburits af Goodricke. Engelsmannen förklarade sig nemligen hafva blifvit af åtskilliga sina partivänner ombedd tillsäga Schack, att de, så snart denne gjort hos Löwenhjelm vare sig ministeriellement eller blott amicalement ett enda steg i giftermålssaken, skulle inom sekreta utskottet både genast väcka frågan och kraftigt påskynda dess lyckosamma afgörande. De kunde ju — tillade Goodricke — näppeligen begynna sätta sig i rörelse, såvida ej Schack dertill gåfve dem någon lämplig anledning, ty naturligtvis ville ingen af dem gerna vara den förste att bringa å bane ett ämne, som de visste vara drottningen så synnerligen misshagligt. För öfrigt upprepade Goodricke sina vid föregående samtal gifna försäkringar, samt påpekade derjemte, att ryska hofvet, som vore liktänkande med det engelska, ingalunda skulle motsätta sig den tillämnade familjförbindelsen. Hans råd blef emellertid, att Schack borde »amicalement» hänvända sig till Löwenhjelm med förfrågan om lämpligaste sättet att bringa affären å bane.

Schack begärde nu af sitt hof tillstånd att följa detta Goodrickes råd. På samma gång tillkännagaf han sig skola oförtöfvadt, innan något annat steg vidtoges, språka med Ostermann i giftermålssaken[1]), men blott »discoursivement, de fort loin et uniquement pour qu'il nous ne soupçonne pas de nous défier de lui». Det ginge ej an att dröja längre, helst han — Schack — ju redan haft åtskilliga intima konferenser med Goodricke, och dennes försäkran angående ryska hofvets tänkesätt sannolikt blifvit afgifven med Ostermanns hemliga samtycke[2]).

Hattcheferna, som emellertid fått spaning att giftermålsfrågan redan varit på tal mellan Schack och Löwenhjelm, och som sannolikt äfven bemärkt det välvilliga språk mössorna förde rörande nämnda fråga, blefvo nu synbart oroliga och röjde derunder tydligt, huru angelägna de voro att i det längsta söka

sérieusement proposé, surtout depuis que la Cour le maltraite, de donner à son ministère un début brillant en terminant l'affaire du mariage, et si en même temps je ne connaissais sa passion dominante qui peut très-bien être plus forte que ses préjugés et lui avoir fait prendre le résolution de nous rendre un service duquel il peut espérer d'être bien récompensé».

[1]) Redan i Maj hade Bernstorff bemyndigat Schack att i ärendet, så snart han sjelf funne för godt, meddela sig med Ostermann.

[2]) Schack till Bernstorff, d. 24 Sept.

hindra Danmark från att anlita mössornas biträde. Hermanson infann sig hos Schack och försäkrade »avec un empressement singulier», att drottning Lovisa Ulrika begynte lyssna till hattarnas föreställningar. Deras majestäter hade — sade han — haft med några förtrogna vänner en rådplägning och dervid låtit förekalla kronprinsen för att höra hans mening. Prinsens yttrande hade varit mycket gynsamt för giftermålet, fastän han på samma gång förklarat, att han skulle fullkomligt underkasta sig sina föräldrars vilja. Följaktligen vore möjligt att hofvet, innan man visste ordet af, uppgåfve sitt motstånd. Schack borde således, för allt i verlden, icke taga något förhastadt steg; ty, om han i detta ögonblick vände sig till sekreta utskottet eller någon annan myndighet, skulle han blott skämma bort saken hos drottningen. Att »tirer à la fois à deux cordes si différentes» ginge icke an, utan skulle mellan hofvets åtgärder å ena sidan och ständernas å den andra förorsaka en konflikt, hvaraf endast nya svårigheter skulle uppstå.

Till svar fick sig Hermanson nu meddeladt hvad som i slutet af Augusti blifvit å danska hofvets vägnar för Scheffer och Breteuil, samt d. 22 Sept. för Breteuil, under den förres frånvaro tillkännagifvet. Af dessa upplysningar — tillade gesandten — kunde Hermanson finna, att Danmark icke ämnade gå brådstörtadt till väga; det nya uppskofvet hade blifvit beviljadt, på det att drottningen skulle få tillfälle till mogen öfverläggning; Schack skulle hålla sig fullkomligt passiv, så länge anståndstiden varade, men om vid densammas utgång, affären ännu icke befunnes hafva skridit framåt, blefve gesandten tvifvelsutan beordrad att verksamt ingripa, enär hans danska maj:t ej kunde låta sin dotters intressen uppoffras åt svenska drottningens fördomar och nycker; — och anhölle således Schack nu på det enträgnaste, att man måtte fästa i minnet den antydda tidpunkten.

Alldeles enahanda besked gaf gesandten äfven åt Fersen vid en dem emellan i samma dagar förefallen konversation. Fersen hade yttrat sig ungefär som Hermanson, men hade dessutom gjort det förtroliga meddelandet, att kronprinsen sjelf omsider, ehuru blott i hemlighet, begynt arbeta för giftermålssaken.

Det af Schack åt Hermanson och Fersen gifna svaret var beräknadt dels på att utgöra en eggelse till fortsatta ansträngningar hos drottningen, och dels på att förekomma framtida förebråelser från hattchefernes sida, i händelse danska hofvet funne

sig vid anståndsterminens slut föranlåtet att söka biträde från annat håll. Att ett sådant steg skulle blifva nödvändigt, derom var gesandten fullkomligt öfvertygad. »Quoiqu'ils (hattarna) en disent» — skref han — »et malgré toutes les bonnes intentions, dont je les crois remplis encore à l'heure qu'il est, je ne saurais m'imaginer qu'ils pourront fléchir un esprit relativement à tout ce qui regarde le Danemarc si préoccupé que celui de la Reine, et ce que je regarde comme entièrement décidé, c'est que s'ils ne réussissent d'ici en quatre semaines, ils ne réussiront jamais, de façon que de plus longs délais ne feraient que nous faire perdre un temps précieux et que rendre les arrangements à prendre ailleurs d'autant plus difficiles» [1]).

Bland allmänheten begynte nu omtalas, det åtskillige af mössepartiets ledare hade för afsigt att bringa giftermålssaken å bane vid riksdagen. Detta rykte tycktes hafva än ytterligare stegrat franska partiets fruktan, att Schack begärt mössornas biträde. Hattarna — så bedyrade Hermanson vid ett nytt samtal med gesandten — skulle ofelbart lyckas genomdrifva förmälningen, om Danmark blott gåfve sig tålamod ännu en helt kort tid. Sinclairs och Schwerins föreställningar inverkade dag från dag allt kraftigare på drottningens sinne, och kronprinsen vore fullkomligt vunnen. Men allt vore förloradt, om hofvet märkte Schack göra ringaste steg hos mössorna. På de der herrarna borde gesandten dessutom icke lita, ty åtminstone flertalet bland dem hyste för giftermålssaken intet annat intresse, än att söka begagna den såsom ett medel att förmå drottningen öfvergifva hattarna. Ja, åtskilliga mössor sökte redan nu att hos henne motarbeta Sinclairs och Schwerins förmaningar. Hvilka dessa mössor vore, ansåge sig han, Hermanson, dock icke böra uppgifva, helst han på hedersord lofvat förtiga namnen. — Ekeblad, f. d. kanslipresidenten [2]), utlät sig för Schack i ungefär samma rigtning som Hermanson. Äfven Breteuil försummade sig icke: han infann sig nemligen hos gesandten och uttryckte sin förhoppning, att drottningen skulle inom fjorton dagar vara fullkomligt öfvertalad [3]).

---

[1]) Schack till Bernstorff, d. 27 Sept.

[2]) E. hade aldrig förut haft med Schack något förtroligt samtal i giftermålsaffären.

[3]) Schack till Bernstorff, d. 1 Okt. — Breteuil råkade vid detta tillfälle yttra några ord, som icke blefvo väl upptagna. »Il ajouta» — skrifver

Mot slutet af September hade Schack ett samtal (det länge påtänkta) äfven med Ostermann, hvarvid han för denne temligen utförligt, dock utan att omnämna sin förbindelse med hattarna, skildrade giftermålssakens ställning. Derjemte begärde han Ostermanns bona officia till ärendets befrämjande. Den ryske ministern gaf ett mycket vänskapsfullt svar, förklarade sig hafva redan för länge sedan fått bestämd befallning att lemna bistånd under hand, men påpekade att han, i egenskap af representant för ett hof, som egentligen stode helt och hållet utanför saken, icke kunde öppet framträda vid förhandlingarna. För öfrigt gaf han samma råd, som Goodricke förut gifvit, nemligen att Schack borde med det snaraste hänvända sig till Löwenhjelm. — Schack kände sig visserligen i allmänhet belåten med sin nye väns hållning och svar vid detta tillfälle, samt ansåg honom vara personligen välsinnad, men denna belåtenhet var likväl blandad med en viss misstänksamhet. Lätt märktes — heter det i rapporten till Bernstorff — att Ostermann vore beordrad att så mycket som möjligt menagera svenska hofvet, och om nu detta hof, för att afstyra giftermålet, försonade sig med mössorna, *då* finge man se huruvida »ce ministre aussi bien que celui d'Angleterre et leurs adhérents ne sacrifieront pas nos intérêts à l'avantage de remettre la Cour à la tête de leur parti» [1]).

Schack — »que pour le bien de la chose et par amitié pour moi il ne pouvait se dispenser de me donner *deux* avis: le *premier*, que je devais bien me garder de me servir d'expressions menacantes, et le *second* de ne jamais me plaindre de la Reine de Suède; qu'un de ses amis lui avait confié que l'un et l'autre m'était échappé en lui parlant; qu'heureusement cet ami était trop galant homme pour en faire un mauvais usage, mais que si je parlais de même à d'autres, la Reine pourrait l'apprendre et il pourrait s'en suivre des désagréments sans nombre».

Dessa »vänskapsfulla råd» framkallade ett vidlyftigt och allvarsamt svar, hvari Schack förnekade befogenheten af anmärkningarna. Breteuil fann sig derefter föranlåten att göra ett slags ursäkt, samt sökte förmå gesandten att icke för Bernstorff omnämna hvad som nu mellan de båda diplomaterna förefallit.

Schack förmodar, att anmärkningarna kommit från Fersen, men att denne dock icke varit så missbelåten, som Breteuil velat låta påskina. »Le but de cet ambassadeur» — heter det till slut i rapporten — »a peutêtre été de m'intimider pour que je craignisse de me remuer dans ce temps-ci, ou de juger par ma réponse quel est notre plan si la Reine ne se décide pas favorablement, ou bien de se préparer dès à cette heure le moyen de pouvoir dire un jour, si l'affaire vient à manquer, que mes vivacités en ont été la cause. Je suis mortifié de devoir le dire, mais cela ressemblerait assez à ces finesses que Mr de Breteuil n'aime que trop à employer dans les affaires».

[1]) Schack till Bernstorff, d. 1 Okt.

Hattcheferna hade emellertid ånyo — för så vidt man nemligen får sätta tro till de notiser i ämnet, hvilka Schack erhöll och hvilka han sjelf ansåg fullt pålitliga — varit ganska nära till att lyckas besegra Lovisa Ulrikas motstånd. Hon skall till och med hafva verkligen lofvat samtycka till deras begäran, men kort efteråt hade tvenne af mösspartiets ifrigaste anhängare, grefve Meijerfelt och baron Ribbing, infunnit sig på Drottningholm och försäkrat henne, att mössorna alldeles icke ämnade i giftermålsfrågan göra ett enda steg utan hennes tillåtelse, och på grund af denna försäkran hade hon tillbakatagit sitt åt Sinclair och Schwerin gifna löfte. Denna skildring om förloppet blef Schack meddelad från tvenne olika håll, nemligen först af en bland hans nyförvärfvade kunskapare och sedermera af franska ambassadören[1]). Den sistnämnde påstod visserligen i början, att drottningens plötsliga omkastning ingenting hade att betyda och

[1]) Schack till Bernstorff, d. 1, 4 och 8 Okt. — Enligt den första notisen skall samtycket hafva blifvit gifvet d. 25 och omslaget hafva egt rum d. 29 Sept. — Breteuils berättelse var den utförligaste. Deras majestäter — sade ambassadörèn — hade båda två varit öfvertalade. De hade stått i begrepp ej blott att låta göra vederbörlig insinuation hos Schack, utan äfven att låta Schwerin, under pretext af att återvända till sin post i Wismar, göra en resa till Köpenhamn, för att der inleda underhandlingar om sakens arrangerande till begge hofvens ömsesidiga belåtenhet. Breteuil hade försträckt Schwerin respenningar. . . . *Efter* omslaget hade drottningen rigtat skarpa förebråelser mot den sistnämnde och Sinclair, samt beskyllt dem för att hafva velat bedraga henne genom falska uppgifter. Vidare hade hon låtit sondera Ostermann, och denne hade, visserligen »avec cette hauteur qui fait le fond de son caractère», men för öfrigt »dans un sens très favorable»*) svarat, att han, som med nöje såge drottningen begynna erinra sig sina gamla vänner, hvilka hon under åtta eller nio månader negligerat och illa bemött, vore, för att bevisa henne det han icke närde någon hämndlystnad och att hans hof icke vore mindre tjenstvilligt mot det svenska konungahuset än förut, beredd att i giftermålsfrågan göra allt hvad på honom ankomme, för att bistå henne, förväntande han deremot till vederlag, att hon skulle från sin person aflägsna Sinclair, som ådragit sig alla hennes vänners misstroende. Drottningen hade blifvit högeligen glad öfver detta svar, helst hon hoppades att ryska hofvet icke skulle allvarligt insistera på Sinclairs aflägsnande — och nu vore hon mera än någonsin obenägen att bifalla till det danska giftermålet. Kronprinsen åter hade för Fersen tillkännagifvit sitt fasta beslut att ingå detta äktenskap eller *intet*, hvadan Fersen rådt honom att inför konungaparet göra samma förklaring. Gustaf hade följt detta råd, men föräldrarna hade icke velat beqväma sig till någon egentlig diskussion med honom; dock skulle konungen slutligen hafva yttrat, att han icke ville hindra giftermålet, så framt kronprinsen verkligen *önskade* ingå detsamma. — Sådana voro de närmare upplysningar, hvilka till anekdotens kompletterande blefvo af Breteuil d. 6 Okt. meddelade åt Schack.

*) Svaret lärer i verkligheten varit så lagom gynsamt; jmfr Grefve N. Gyldenstolpes (det var genom denne som sonderingen skedde) bref af d. 4 Okt. 1765 till dr. Lovisa Ulrika (se Fersens Skrifter III, p. 343—345). Hvad som alldeles otvetydigt framgår af Gyldenstolpes rapport, är att Ostermann vid tillfället visade en ytterlig oförskämdhet.

att missräkningen snart skulle blifva reparerad, men redan vid sitt nästföljande samtal med Schack (d. 6 Okt.) erkände han öppenhjertigt, att föga eller ingen förhoppning om hennes bevekande återstode. Det oaktadt skulle likväl ännu ett försök — sade han — göras hos henne, och dertill vore Fersen utsedd; men om äfven detta utfölle ogynsamt, vore sådant ett säkert bevis, att man ingenting af henne kunde vänta, hvadan man *då* genast borde tillgripa andra åtgärder. — Under fortgången af samtalet utlät sig Breteuil för öfrigt på ett sätt, som tydligen visade, att hattarna å ena sidan som vanligt ville, för att icke stöta sig med drottningen, undvika att i saken synas, men å andra sidan likväl både fordrade och väntade, att Danmark skulle i hemlighet med dem rådföra sig beträffande de nya medel, som borde användas. Kunde ej Fersen — yttrade nemligen ambassadören — lyckas beveka drottningen, så funnes till giftermålets snara genomdrifvande blott tvenne medel, mellan hvilka man skulle kunna göra sitt val: *antingen* en ministeriel (vare sig muntlig l. skriftlig) framställning, *eller* att direkte inom sekreta utskottet låta upptaga frågan. Den ministeriela framställningen, om man beslöte sig för en sådan, borde göras genom Bernstorff till svenska sändebudet Sprengtport i Köpenhamn; ty, om den gjordes af Schack i Stockholm, skulle hattcheferna, hvilkas personliga förbindelse med honom vore känd, blifva föremål för drottningens misstankar. Deremot, om man valde det *andra* alternativet, nemligen att betjena sig af sekreta utskottet, blefve nödigt, att någon bland mössorna åtoge sig frågans väckande. Han (Breteuil) och hans vänner skulle gifva förslag på lämplig person, i händelse Schack sjelf ej visste någon sådan. Dessutom hade giftermålsaffären redan *en* gång, och just under föregående vecka, varit på tal inom utskottet; nu således gälde det egentligen endast att *återupptaga* diskussionen, hvilket vore det lättaste i verlden[1]).

Redan den första underrättelsen om det ofvannämnda löftesbrottet ingaf Schack den misstanken, att hvad han länge befarat, nu hölle på att gå i fullbordan, nemligen att en försoning mellan drottningen och mössorna skulle komma till stånd på basis af giftermålsaffärens undertryckande. »Il est très-possible»

[1]) Schack till Bernstorff, d. 8 Okt.

— skref han — »que les mouvements que Gooderic se donne depuis quelque temps et le language que plusieurs bonnets tiennent, ont eu le but d'essayer si cela n'ébranlerait et ne ramènerait la Cour»[1]. — De underrättelser Schack kort efteråt erhöll, nemligen att giftermålsfrågan varit på tal i sekreta utskottet[2], att drottningen låtit sondera Ostermann, och att denne gifvit henne ett gynsamt svar[3], voro naturligtvis föga lugnande. Den danske gesandten hade ånyo sonderat Goodricke och denne hade visserligen upprepat sitt råd beträffande Löwenhjelm, men engelsmannen hade icke med ett enda ord vidrört de nyligen inträffade händelser, som så lifligt oroade Schack — en förtegenhet, som föreföll mycket eftertänklig. En ännu eftertänkligare omständighet var, att Goodricke fortfarande påstått det drottningen begynte blifva gunstigt stämd för den danska affären[4]. Slutligen — omkring en vecka senare — trodde sig Schack märka hos både Goodricke och Ostermann ett slags förlägenhet, då de befunno sig i hans sällskap, och denna deras besvärade hållning härledde han deraf, att de förmodligen ännu icke rätt visste, huruvida de i giftermålssaken finge ställa sig på Danmarks eller på drottning Lovisa Ulrikas sida[5].

Just i dagarna närmast efter att denna rapport blifvit afsänd, ändrade åtminstone Goodricke helt plötsligt sitt misstänkta uppförande. Sjelfmant och »avec beaucoup d'empressement» gjorde han nu hos Schack tvenne tätt på hvarandra följande besök. Han frågade huruvida denne ännu erhållit sina väntade ordres att »amicalement» vidtala Löwenhjelm, uttryckte på det lifligaste sätt sina välönskningar för giftermålssakens framgång, samt försäkrade »qu'il y avait assez de poudre et qu'il ne man-

[1]) Schack till Bernstorff, d. 1 Okt. — Goodrickes beräkning skulle varit, att, om Schack vidtalade Löwenhjelm, skulle detta steg blifva bekant för drottningen och möjligen skrämma henne till förlikning med mössorna. Dessa senares tal om sin afsigt att genomdrifva den danska förmälningen skulle äfven vara beräknadt på att skrämma drottningen. — Så trodde Schack nu.

[2]) Schack påstår sig hafva fått säker underrättelse, att frågan förekommit i sekr. utsk. någon af de sista dagarna i Sept. eller de första i Oktober, äfvensom att det varit mössorna, som bragt densamma å bane, »quoique très-légèrement». Hvarken Goodricke eller Ostermann hade för Schack omnämnt denna åtgärd, hvadan den följaktligen icke vore vidtagen »pour le bien de la chose», utan borde anses hafva varit ett nytt skrämskott gentemot drottningen. — Schack till Bernstorff, d. 11 Okt.

[3]) Jmfr sid. 220 not. 1.

[4]) Schack till Bernstorff, d. 8 Okt.

[5]) Dens. till dens. d. 15 Okt.

quait actuellement qu'une mèche pour l'allumer», helst kronprinsens välsinnade stämning vore en omständighet, som nog skulle göra allt drottningens motstånd fåfängt. Om dennas gränslösa förtroende till Sinclair och om hennes sympatier för hattarna uttalade sig Goodricke för öfrigt med en förtrytelse »alltför häftig, för att kunna vara låtsad». Schack fann sig derföre öfvertygad, att mössorna betraktade drottningens dem nyligen gjorda avancer endast såsom ett duperingsförsök, samt att de nu, både för att hämnas på henne och för att på samma gång skaffa sig danska hofvets vänskap, föresatt sig att genomdrifva förmälningsfrågan[1]).

Såsom ofvan är omtaladt, skulle Fersen hafva erhållit uppdraget att å hattchefernas vägnar än en gång före den af danska hofvet beviljade anståndstidens slut göra drottningen de allvarligaste föreställningar att gifva sitt samtycke till giftermålet. Breteuil hade sagt sig hoppas kunna senast d. 11 Okt. lemna Schack säker underrättelse om resultatet af detta försök. När nämnde dag inföll, gaf han likväl intet annat besked, än att uppdraget icke ännu blifvit fullgjordt. För öfrigt berättade ambassadören, att kronprinsen, som ansåge sin inför konungaparet nyligen aflagda förklaring (se sid. 220, n. 1.) hafva måhända icke varit tillräckligt energisk[2]), befallt Sinclair att å hans vägnar och i de starkaste termer upprepa densamma för dd. mm.[3]). Derefter uteblefvo alla vidare underrättelser ända till d. 18 Okt., då Breteuil omsider tillkännagaf, att icke ens ännu hvarken Fersen eller Sinclair varit i stånd att utföra nämnde kommissioner, enär dd. mm. synbarligen undvikit allt samtal i giftermålsfrågan. Och då Schack härvid påminte, att anståndstiden vore i det närmaste förliden, svarade ambassadören med att upprepa hvad han på förhand yttrat senast d. 6 Oktober, nemligen att hans danska majestät nu med full rätt kunde vidtaga de åtgärder som han sjelf funne vara de lämpligaste. — Kombineradt med Goodrickes hållning torde — skref Schack till Bernstorff — allt detta bevisa, att hattarna, af fruktan att drottningen skulle öfvergifva dem, om de i den danska affären, under det mössorna lofvade henne

[1]) Schack till Bernstorff, d. 18 Okt.
[2]) Kronprinsen befarade sig hafva »par respect et par timidité» förfelat den verkan han åsyftat.
[3]) Schack till Bernstorff, d. 11 och 15 Okt.

att icke påyrka den, vore sjelfva för mycket enträgna, icke blott icke vågat i sina senaste konversationer med henne omnämna samma affär, utan kanske till och med lofvat i *sin* ordning att aldrig mera vidröra den, och hade de förmodligen på detta sätt lyckats hindra hennes försoning med mössorna[1]).

Den 20 Oktober tilländagick den åt Hattarna medgifna anståndstiden. Dagen förut hade den från sin Westergötlandsresa oväntadt hemkomne Karl Fr. Scheffer infunnit sig hos Schack och velat förmå denne att söka utverka ytterligare uppskof. Scheffer sade sig till och med vilja sjelf i ämnet tillskrifva Bernstorff. Men Schack var nu fullkomligt obeveklig och afrådde helt och hållet den Schefferska skrifvelsen[2]).

Den 25 Oktober erhöll Schack från en af kanslipresidenten Löwenhjelms intimaste vänner, regeringsrådet von Olthoff, ett budskap af följande lydelse: Löwenhjelm, som önskade att rörande giftermålsaffären språka med Schack, men som af hvarjehanda giltiga skäl ej kunde direkte taga första steget, helst han redan en gång gjort Schack en invit, hvaraf ingen synnerlig verkan försports, hade i denna sin förlägenhet bedt Olthoff låta Schack förstå, att om gesandten ville i nämnde affär yttra blott ett endaste ord — icke ministerialiter, utan »en ami», huru flygtigt han än behagade, vore det än i skämtsam form — till Löwenhjelm, skulle denne med all möjlig ifver egna sig åt saken, enär han både vore lifligt intresserad för dess framgång och längtade efter tillfälle att genom det handlingssätt, han i denna såväl som i andra angelägenheter ämnade iakttaga, utplåna de ogynsamma föreställningar om honom, hvilka man måhända i Köpenhamn bildat sig på grund af sanningslösa underrättelser om hans sinnelag mot Danmark. — Just samma dag, som detta budskap frambars[3]), motsåg Schack att med aftonposten bekomma från Berns-

[1]) Schack till Bernstorff, d. 18 Okt.

[2]) Dens. till dens., d. 22 Okt.

[3]) Budbäraren var en person vid namn Sundberg, en »redlig man», med hvilken Schack ett par års tid varit bekant. — Olthoff. Kristian Ehrenfried Charisius von, regeringsråd i Pommern, slutligen öfverpostdirektör. Född 1691. Ledde å Sveriges vägnar fredsunderhandlingarna i Hamburg 1762. Afslöt 1760 — jemte kammarrådet Giese — med svenska kronan kontrakt om myntningen i Pommern under kriget. I anledning af denna affär hade de båda entreprenörerna en ansenlig kronofordran, som dock aldrig blef dem till fullo gäldad. — Schack skrifver om Olthoff: »tant que la grande affaire de liquidation qu'il a à terminer avec les états n'est pas finie, il garde pour ainsi dire l'incognito ici à Stockholm, pour observer une exacte neutralité entre les deux partis».

torff sina väntade ordres beträffande det af Goodricke gifna rådet. Dessa ordres ville han naturligtvis afbida, innan han företoge sig att besöka Löwenhjelm. Men för att icke »rebuter un homme si signifiant et qui faisait des avances sérieuses», lät han helsa Olthoff, att han (Schack) alldeles icke vore obenägen att med Löwenhjelm — eftersom denne så önskade — språka »pour son propre compte» rörande giftermålsfrågan, utan skulle begagna första lägenhet, som till en sådan konversation erbjöde sig; och borde Olthoff försäkra framför allt, att h. danska maj:t tvifvelsutan komme att egna h. exc. den fullkomligaste högaktning och det fullkomligaste förtroende, i och med detsamma som h. exc. visade sig handla i enlighet med sina nu för Schack antydda principer. — Mot förmodan begaf det sig emellertid *så*, att ofvannämnda ordres uteblefvo tills vidare. Till på köpet lät Olthoff under loppet af följande dag (d. 26) göra ny påminnelse hos Schack. Denne råkade nu »dans un embarras horrible». Vare sig han i någon mån ginge sina väntade ordres i förväg, eller han icke tillfredsstälde Löwenhjelms enträgenhet, skulle ju olägenheter kunna uppstå. Ett raskt beslut måste dock tagas, och d. 27 Okt. infann han sig hos Löwenhjelm. Men sin framställning till denne gjorde han med flit så innehållslös som möjligt. Om man subtraherar de artiga talesätt, med hvilka den inleddes, bestod den blott i en enkel förfrågan, »huruvida icke h. exc. tyckte att giftermålsaffären borde bringas i ordning före riksdagens slut» — hvarjemte tillades, att denna förfrågan vore för h. exc. att betrakta icke »comme une ouverture faite ministeriellement, mais comme un simple effet de sa (Schacks) confiance personelle en lui» [1]).

Löwenhjelms svar var af ungefär följande lydelse: — Han hade föresatt sig att efter bästa förmåga påskynda afgörandet af denna äfven för *hans* fäderneslaud så fördelaktiga sak. Han hade redan gjort några steg i denna rigtning, fastän han hittills af många skäl varit tvungen att gå helt långsamt till väga. Men nu från detta ögonblick skulle han med kraft vidtaga sina förberedelser, på det att man måtte komma till ett snart och gyn-

[1]) Härom heter det vidare: »j'ai évité soigneusement tout ce qui pouvait avoir l'air d'un conseil que je lui aurais demandé, parceque ne sachant point si le Roi voudra que je me concerte avec lui sur les mesures à prendre, je n'ai pas voulu toucher une corde si délicate». Schack till Bernstorff, den 29 Oktober.

samt resultat. Han skulle inför sekreta utskottet framdraga 1750 års förbindelse och dervid påpeka, att den vore oåterkalleligen ingången och således icke tarfvade någon ytterligare granskning, utan blott en sista handläggning, nemligen dels en öfverenskommelse med danska hofvet om tiden för eklateringen och förmälningen, och dels ett vederbörligt ordnande af prinsessans hofstat och eventuela lifgeding. Att utskottet skulle gifva sitt samtycke kunde ej betviflas; visserligen funnes fem à sex personer, som vore hågade för opposition, men dessa skulle antingen af blygsel tiga stilla eller af pluraliteten blifva tvungna till tystnad, helst man visste, att nationen enhälligt önskade giftermålet. Emellertid hoppades han att inom få dagar kunna lemna underrättelser om sakens fortgång och skulle med desto större ifver arbeta på dess befrämjande, som han ansåge att ingenting lyckosammare eller ärofullare skulle kunna vederfaras honom under hans ministeriat, än om han förmådde bringa denna affär till önsklig fullbordan[1]). — Löwenhjelm bad omsider på det enträgnaste, att Schack under de närmaste dagarna, och till dess man bunne närmare samråda, måtte — såvida han icke från sitt hof erhölle ordres i motsatt rigtning — afhålla sig från hvarje direkt steg, så att icke mellan hans och Löwenhjelms åtgärder någon konflikt torde uppstå, hvilken ej kunde annat än åstadkomma onödiga svårigheter[2]).

[1]) Löwenhjelm frågade nu, huruvida Schack i ämnet yppat sig för någon annan än för honom. Gesandten erkände sig hafva språkat dels med »några inflytelserika svenskar» och dels med »ett par främmande ministrar, nemligen Breteuil och Goodricke» (Ostermann fick enligt sin önskan blifva onämnd). — Som vanligt, tillvägagick Schack äfven vid detta tillfälle med mycken försighet: dagen före sitt samtal med Löwenhjelm, hade han om sin afsigt prevenerat Goodricke, dock utan att omtala den Olthoffska budskickningen. Äfven för Ostermann omnämnde han samtalet, ehuru först efteråt. — På detta sätt hoppades han hafva förekommit »toute tracasserie et toute défiance».

[2]) Schack till Bernstorff, d. 29 Okt. — Löwenhjelm förde derefter talet på sig sjelf och sina personliga tänkesätt samt upprepade hvad han förut låtit förstå genom Olthoff, nemligen att han fruktade sig vara ett föremål för danska hofvets misstroende. »Il n'y eut sorte de choses» — skrifver Schack — »qu'il ne me dit, ni de *serments* dont il ne se servit pour . . me convaincre que son dessein sincère était d'établir entre ces deux Cours et ces deux nations l'union la plus étroite et la plus solide qui puisse exister entre deux états souverains comme la seule chose qui pouvait leur assurer à l'une et à l'autre ce bonheur intérieur et cette considération au dehors qui devaient être leur but commun: et il me pria en même temps d'assurer V. Exc. personnellement de tout son respect pour elle qui était fondé sur la vénération qu'il avait tant pour ses talents que pour ses vertus, et de lui dire que quoique jusqu'ici il n'eut pas servi dans la carrière où il se trouvait à cette heure, il n'en avait pas moins suivi avec plaisir et avec une vraie admiration toutes ses démarches et toute

Den 1 November fick Schack ändtligen emottaga sin efterlängtade instruktion från Köpenhamn. Denna innehöll, att han i enlighet med Goodrickes råd — så framt detta fortfarande af denne sjelf äfvensom af Ostermann vidhölles, och så framt det icke mötte opposition från Breteuils och hattarnas sida — borde hos Löwenhjelm ofördröjligen insinuera giftermålssaken; denna framställning borde ske »non pas formellement, ni au nom du Roi, mais comme par une effusion de coeur et par l'effet d'un zèle bien naturel et très-convenable à un ministre»; derjemte skulle Schack uppleta någon mössa, som ville åtaga sig att sätta

sa conduite dans les affaires publiques depuis 1751, qu'Elle était entrée dans le conseil du Roi et lui dans le Sénat, et qu'il désirait bien sincèrement d'acquérir son amitié». Schacks svar blef naturligtvis ej mindre inställsamt: »man hade verkligen mer än en gång sökt inbilla honom, att Löwenhjelm vore Danmark obevågen, men han (Schack) hade alltid om dennes upplysta och rättrådiga tänkesätt haft en alltför hög tanke för att kunna tro honom hysa ovilja mot en nation, som vore hans eget folks naturlige bundsförvandt, eller mot ett hof, som sedan så många år tillbaka aldrig gifvit Sverige prof på annat än aktning och vänskap». För öfrigt försäkrade gesandten, att Löwenhjelm kunde såväl af h. danska maj:t sjelf, som af Bernstorff påräkna allsköns välvilja, förtroende och tillmöteskommande.

Schack framhåller i sin rapport ganska utförligt, huru högeligen värdefull för danska hofvet Löwenhjelms handräckning kunde blifva. »Je crois» — heter det — »que dans tout Stockholm il n'y a ni Suédois ni étranger, qui puisse agir aussi efficacement que lui en faveur de l'affaire qui nous intéresse le plus dans ce moment-ci. Le crédit qu'il a dans la nation, les facilités que lui donne sa charge actuelle, la crainte qu'il a su inspirer à tout le monde et même aux chefs des deux partis, le besoin que l'on croit avoir de lui et qu'on a en effet, la fertilité de son génie et enfin le courage peutêtre quelquefois trop téméraire avec lequel il soutient tout ce qu'il veut sérieusement, lui assurent presque toujours le succès des entreprises les plus difficiles, et comme tant les bonnets que les chapeaux sont obligés d'approuver tous ses arrangements, les premiers pour ne pas le perdre et les seconds pour l'acquerir, nous trouverons encore en suivant ses conseils un avantage de plus, savoir que ni les uns ni les autres ne seront jaloux et ne se plaindront quand ils verront que c'est principalement de lui que nous nous servons. Il est vrai . . . qu'il est l'homme le plus faux, le plus artificieux et le plus rusé qui soit en Suède, mais . . . je vois clairement que son intérêt particulier demande que le mariage se fasse et se fasse par lui. Il est peutêtre moins sensible au bien qui en résultera à sa patrie et à la gloire qui en rejaillira sur son ministère, mais il ne peut pas manquer qu'il ne sente qu'il s'acquerra par-là les bonnes grâces du Prince Gustave, qui désire présentement ce mariage, la confiance de M:me la Princesse, quand un jour elle sera arrivée ici, les applaudissements de la Suède entière, et ce qui peutêtre le flatte encore davantage, l'appui de notre Cour, si jamais il se trouvait dans des embarras auxquels tout président de la Chancellerie, et surtout un homme si entreprenant que lui, est exposé à chaque diète. Et quand j'ajoute à tout cela l'appas du gain qui a tant de pouvoir sur lui, il me paraît très-probable que, quand même il trouverait de l'opposition de la part d'un des deux partis qui pour cet effet s'unirait avec la Cour, il n'en irait pas moins son train, de sorte que . . . nous ne pourrions trouver personne plus propre que lui à faire terminer cette affaire favorablement; mais mon idée n'est cependant pas à beaucoup près qu'on ferait bien en suivant tous ses conseils sans les peser».

saken i gång inom sekreta utskottet[1]). Sistnämnde föreskrift ansåg sig gesandten emellertid böra åsidosätta, enär han redan föreslagit för sitt hof att åt Löwenhjelm öfverlemna omsorgen om giftermålsfrågans väckande på sätt som denne kunde finna lämpligast vara[2]). Också vann detta förslag danska hofvets bifall.

[1]) Bernstorff till Schack, d. 26 Okt.

[2]) Schack till Bernstorff, d. 29 Okt. och 1 Novemb. — I sistnämnde dep. lemnas en temligen utförlig skildring af »la situation présente de l'affaire du mariage». Den förnämsta och egentligen enda oppositionen mot affären komme som vanligt från konungaparets, d. v. s. synnerligast från drottningens sida. Efter samspråket med Mejerfelt och Ribbing, och efter att hafva på sin hos Ostermann gjorda förfrågan erhållit ett gynsamt svar, hade Lovisa Ulrika befallt Sinclair och andra personer, som hos henne förordat giftermålet, att upphöra med alla ytterligare framställningar i den vägen. Men Ostermanns begäran angående Sinclairs aflägsnande hade hon ej velat hörsamma, och hon hade derjemte »travaillé ces dernières semaines secrètement et en toutes choses de concert avec les chapeaux, en n'accordant aux bonnets que les dehors assez froids d'une bienveillance visiblement affectée». Man märkte snart, att det endast var för giftermålssakens skull, som hon menagerade mössorna, men att hon i själ och hjerta afskydde dem. Mössorna hade derföre ånyo begynt hota »de lui forcer la main». Drottningen blef då återigen uppskrämd. Konungen hade under förra veckan låtit söka Ostermann, för att sjelf få ett hemligt samtal med honom. Ministern hade då visserligen icke förklarat rent ut, att ryska hofvet ämnade arbeta för giftermålet, men »sa reponse a été si approchante de ce sens-là, ou du moins si équivoque que Leurs Majestés en ont été très-peu satisfaites et que depuis ce temps-là Elles s'attendent à voir la Russie épouser hautement nos intérêts, ce qui va Les unir aux chapeaux plus que jamais». — Om kronprinsen skrifver Schack: »Le prince royal en revanche est entièrement guéri (de ses préjugés injustes), au point que tous ceux qui m'en ont parlé depuis quelque temps, m'assurent qu'il ne désire actuellement rien au monde davantage que d'épouser Madame la Princesse . . . et qu'une seconde déclaration qu'il a faite lui-même sur ce sujet a Leurs Majestés, m:r de Sinclair n'ayant osé s'acquitter de la commission qu'il lui en avait donnée, a été si forte et si courageuse que la Reine a pris les larmes aux yeux et n'a rien su répondre si non que c'était le jour le plus cruel de sa vie. Trois choses ont surtout concouru a produire un changement si favorable dans l'esprit de ce Prince, savoir son désir de sortir de la dépendance cruelle dans laquelle il est tenu par la Reine sa mère et dont il ne pourra être tiré qu'en se mariant, parcequ'alors sa cour sera entièrement séparée de celle de Leurs Majestés; en second lieu l'idée avantageuse qu'il se forme du personnel de M:me la Princesse dont tous ceux qui ont passé par Copenhague dans ces derniers temps, tant Suédois que ministres étrangers, lui ont chanté les éloges et dont je crois savoir positivement qu'il a l'imagination vivement frappée; et troisièmement une jalousie violente qu'il a conçue du Prince Charles auquel il sait que la nation donne la préférence sur lui, et je tiens même de très bonne part qu'il soupçonne que le comte de Mejerfelt et le baron de Ribbing, qui tous les deux sont oncles d'une jeune comtesse de Horn, fille de sénateur de ce nom et dame d'honneur de la Reine, de laquelle le Prince Charles est éperdument amoureux, ne traversent son mariage avec M:me la Princesse de Danemarc que pour qu'ils sentent qu'il ne pourra se marier jamais, s'il refuse d'accomplir les engagements pris avec notre cour, et pour qu'alors au defaut de la postérité, leur nièce épouse un jour son frère puis-né et monte avec lui sur le trône». Hvad åter mössorna anginge, kunde man visserligen vänta sig att de, både af harm mot drottningen och af önskan att vinna Danmarks vänskap, skulle gynna det danska giftermålet. Dock vore fara värdt,

D. 20 November blef underrättelsen härom af Schack å danska konungens vägnar Löwenhjelm meddelad i de mest smickrande ordalag[1].

Redan d. 4 November hade kanslipresidenten bragt frågan på tal i senaten. Detta skedde blott »à huis clos», efter det egentliga sammanträdets slut och sedan konung Adolf Fredrik, som af Löwenhjelm blifvit om saken prevenerad, aflägsnat sig ur rådkammaren[2]. Åtskilliga dylika rådplägningar extra protocollum egde rum under de påföljande tre eller fyra veckorna, hvarjemte Löwenhjelm hade med konungen flerfaldiga enskilda samtal i ämnet, utan att dock lyckas vinna »une pouce de terrain»[3].

---

att de såsom vilkor för sitt biträde skulle af Danmark fordra ett verksamt ingripande till deras förmån i den svenska partistriden, och redan hade såväl Ostermann som Goodricke begynt sondera Schack i sådan rigtning. — Hvad slutligen hattarna vidkomme, så önskade dessa uppригtigt, att giftermålet måtte ega rum före riksdagens slut. Men deras vanmagt och deras fruktan för drottningen vore ytterligt stor. »Encore avant-hier Mr de Scheffer m'a conjuré d'arranger les mesures . . . de façon qu'aucun chapeau n'y parût et que même on ne pût remarquer que le moins qu'il serait possible que je me donnais des mouvements, parceque pour peu que je me montrasse, la Reine qui connait mon ancienne liaison avec le parti français, soupçonnerait d'abord que les chefs de ce parti étaient mes guides». Det enda bistånd, som af dem kunde påräknas vore »de nous conserver le prince royal et d'opiner pour l'affaire, quand elle sera agitée, avec le petit nombre de voix qu'ils ont dans le committé secret». — Således: från konungaparets sida opposition; från hattarnas sida »de simples voeux sans secours»; och från mössornas sida: »des secours intéressés qu'ils ne voudront nous accorder qu'en tant que nous entrerons dans leurs vues politiques, de façon qu'il sera ou impossible ou trés-difficile et sujet à de grands inconvenients de faire entâmer l'affaire par l'une des trois factions . . . Mais si Mr de Löwenhjelm, qui réunit tous les talents, tout le crédit et toutes les facilités necessaires et qui y trouve son intérêt particulier . . . la fait mettre en train de son propre chef, il y a beaucoup d'apparence que les difficultés disparaîtront». — Löwenhjelm ämnade (detta hade Schack icke fått veta af honom sjelf, utan af Olthoff) tillvägagå sålunda: först skulle han vända sig till konungaparet; finge han här, som troligt vore, ett afvisande svar, skulle han vända sig till kronprinsen; läte denne, såsom ock kunde förmodas, märka sin böjelse för giftermålet, skulle Lövenhjelm ofördröjligen låta genom två eller tre af sina vänner bringa affären inför sekreta utskottet, och den skulle der blifva framstäld »non pas comme si elle était encore douteuse et pouvait être sujette à un examen, mais comme une chose faite», som blott erfordrade en sista handläggning. — Ett sådant uppslag vore — menade Schack — både »décent et convenable» isynnerhet som »nous n'y paraîtrons pour rien». — Löwenhjelm ändrade sedermera sin plan så till vida att det blef genom senaten, som affären bragtes inför sekr. utskottet.

[1]) Bernstorff till Schack, d. 5 och 9 Nov. — Schack till Bernstorff, d. 22 Nov.

[2]) Enligt Goodrickes uppgift; Schack till Bernstorff, d. 5 Nov.

[3]) Schack till Bernstorff, d. 8, 12, 26 Nov. — Vid denna tid framkommo ett par nya projekt rörande bästa sättet att söka till fromma för giftermålsaffären alstra hos det svenska konungaparet en blidare stämning mot Danmark. Det första förtroliga meddelandet i denna rigtning erhöll Schack af Scheffer vid ett samtal en dag i början af November. Scheffer sade sig nemligen vara beordrad af kronprinsen att — dock blott såsom för egen del — insinuera hos

Omsider, d. 28 November, upptog senaten frågan till formlig behandling. Riksråden Löwenhjelm och Lagerberg fingo nu i

gesandten, hurusom säkerligen ingenting skulle på konung Adolf Fredrik kunna göra ett mera fördelaktigt intryck, än om danska hofvet ville utfästa sig att åt dennes brorsöner, de unga holsteinska furstarna*), hvilkas utsigter på biskopsdömet Lübeck blifvit genom Danmarks åtgärd omintetgjorda**), bereda någon lämplig ersättning för deras förlust »du seul établissement qui aurait pu soutenir la branche dont ils étaient sortis». — Schack gaf till svar, att han skulle göra sin rapport om saken och ej betviflade, att *efter* kronprinsens giftermål — ty dessförinnan vore svårligen något arrangement i nämnde rigtning att vidtaga — danska konungen »ne saisirait l'occasion de faire plaisir à des princes qui avaient l'honneur d'appartenir de si près à S. A. R., mais qu'il fallait naturellement que le temps amenât pour cela des circonstances qui en mettraient Sa Majesté à même».

Ett annat meddelande gjordes åt Schack omkring en vecka senare (d. 10 Nov.) af Breteuil. Denne berättade sig hafva fått veta, hurusom Ostermann tillkännagifvit för sina partivänner, att ryska hofvet, som icke ville stöta sig hvarken med det svenska eller danska, ämnade iakttaga neutralitet i giftermålsaffären, och hade Ostermann derjemte tillrådt mössorna att söka ordna nämnde affär sålunda, att giftermålet skulle ega rum, mot det att den för svenska konungen misshagliga holsteinska 1750 års traktaten blefve upphäfd. Dessa Ostermanns yttranden — fortfor ambassadören — hade redan kommit till prins Gustafs öron, och idéen hade tyckts vinna anklang hos prinsen, hvadan således Breteuil trott sig böra så fort som möjligt prevenera Schack om förhållandet. — Schack gaf till svar: giftermålsaftalet och den holsteinska traktaten vore af hvarandra fullkomligt oberoende; genom bådadera hade åt Danmark obestridliga rättigheter blifvit tillförsäkrade; man kunde ej vänta, att det skulle af dessa uppoffra somliga för att få behålla de andra; och vore gesandten öfvertygad, att hans åsigt delades af Breteuil, helst den holsteinska traktaten stode under Frankrikes garanti. — Naturligtvis undvek Breteuil att göra några invändningar. men i stället utbrast han i klagolåt öfver den ryske ministern, »hvilken nu som alltid blott sökte att öka förvirringen, på det att hans hof skulle under den allmänna oredan få tillfälle att handla helt och hållet efter sitt eget behag».

Schack hyste emellertid starka misstankar, att Breteuil hopdiktat denna sin berättelse, vare sig för att ingifva misstroende mot Ryssland, eller för att söka utforska, huruvida Danmark skulle vara benäget att uppoffra den holsteinska traktaten, i hvilket fall det franska partiet blefve i stånd att genomdrifva giftermålet samt dymedelst förvärfva sig en stadigvarande vänskap från både svenska och danska hofvets sida.

D. 13 Nov. hade Schack ett hemligt samtal med Löwenhjelms »entremetteur» Olthoff, som dervid berättade, att Schwerin och några andra personer sonderat konungen och drottningen, huruvida de ville samtycka till giftermålet, om danska konungen annullerade den holsteinska traktaten samt läte sin son afstå från det Lübeckska koadjutoratet. Projektet hade fallit Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika i smaken. Dessa uppgifter påstod sig Olthoff hafva erhållit af Schwerin sjelf, som vore hans intime vän, men icke egde kunskap om hans förtroliga ställning till Schack. Gesandten ansåg nu lämpligt att en gång för alla gifva ett kraftigt tillbakavisande svar. I detta betonade han särskildt så väl att hans danska maj:t ingalunda ämnade i giftermålssaken låta föreskrifva sig några nya vilkor, som ock att Lövenhjelm, om denne framkomme med några sådana, säkerligen skulle mista den tillit han af danska

*) Söner till Fredrik August, furst-biskop af Lübeck-Eutin, sedermera hertig af Oldenburg och Delmenhorst.

**) K. Fredrik V hade genom en ansenlig penningsumma förmått Lübecker-domkapitlet att välja hans näståldsta son, arfprins Fredrik, till biskopsdömets koadjutor. Detta val hade skett redan år 1756.

uppdrag att å senatens vägnar och i vördnadsfulla men bestämda ordalag begära konungens samtycke till ett ofördröjligt

---

hofvet åtnjöte. — Olthoff gaf derefter en lugnande förklaring: han hade blott velat avertera om hvad som tilldroge sig; Schack kunde vara öfvertygad, att Löwenhjelm aldrig öppnat sin mun om dessa projekter.

D. 15 Nov. fick Schack af Breteuil följande notiser: — Senaten hade d. 13. haft rörande giftermålsaffären en formlig rådplägning och dervid, på förslag af några ryskt sinnade medlemmar beslutit att af affären göra »un point de négociation pour rétablir les justes prétentions de la branche de la maison de Holstein qui règne en Suède sur le dit Holstein, c'est à dire pour annuller le traité de 1750, et pour engager la cour de Danemarc à prendre des arrangements plus équitables sur l'évêché de Lübeck que ceux qu'elle avait pris». Adolf Fredrik hade biträdt detta rådsbeslut, och kronprinsen hade följande dag (d. 14 Nov.), efter att hafva blifvit uppfordrad att yttra sin mening, dikterat till protokollet sitt samtycke såväl till giftermålet som till den föreslagna holsteinska negociationen*). Det hade dock säkerligen varit endast af sonlig lydnad — menade Breteuil, — som Gustaf förordat sistnämnde sak, ty prinsen insåge nogsamt, att Danmark skulle förkasta projektet, men likväl få sin vilja fram beträffande giftermålsaffären.

För öfrigt utfor ambassadören ånyo mycket häftigt mot »la funeste politique de la Cour de Russie» hvilken vore upphof till det orättvisa, orimliga och chimeriska påfundet, och till slut lät han förstå, att Schack nog med det snaraste finge mottaga någon proposition i ämnet.

I sitt svar till Breteuil upprepade nu Schack ungefär hvad han redan förut dels till denne och dels till Olthoff yttrat. Derjemte tillade han: blefve propositionen honom gjord privatim, skulle han låtsa, som om han ej förstode hvad man menade; om åter den blefve honom gjord ministerielt, skulle han ändock, om möjligt, söka undgå att taga den ad referendum; man borde således ej tillåta sig ens en enda tanke på att göra ett försök, som blott skulle uppreta sinnena å ömse sidor. — Gesandten ansåg sig hafva tydligt genomskådat förhållandet. »Je crois» — skref han samma dag till Bernstorff — »que les courtisans, amis du parti français, n'ont fait agiter une question si contraire au bon sens et à l'équité que pour éblouir la Reine, en lui donnant cette preuve de leur attachement, et qu'ils ont très-bien senti eux-mêmes que cela ne mènerait à rien, mais on ne peut disconvenir en attendant que ce ne soit une très-mauvaise tracasserie qu'on a suscitée, et je crois que la Cour de Versailles saurait mauvais gré à son ambassadeur, si elle pouvait soupçonner qu'il y eut trempé, comme tout me l'annonce». (dep. d. 15 Nov.)

Schack hoppades emellertid hafva genom sitt bestämda språk förebyggt den tilltänkta propositionen angående »le projet insupportable». Denna förhoppning slog in åtminstone så till vida, att alla ytterligare insinuationer till danska hofvet om den holsteinska traktatens upphäfvande uteblefvo. Också lät Löwenhjelm (genom Olthoff) uttryckligen förklara, att frågans vidrörande egt rum mot hans vilja, samt att han för sin del aldrig skulle tillåta, det man beträffande giftermålsaffären uppstälde några vilkor för Danmark. (dep. d. 19 Nov.)

Projektet om betryggandet af den Lübeck-Eutinska furstelägtens framtida ställning synes Löwenhjelm deremot hafva ganska envist fasthållit, dock endast såsom ett önskemål. I denna rigtning gjordes af Olthoff (d. 24 Nov.) till Schack följande insinuation: Hattarna, och särskildt Scheffer, fortforo alltjemt att förespegla deras svenska majestäter, hurusom man borde af giftermålsaffären begagna sig att af Danmark utverka hvarjehanda förmåner åt det

*) Breteuils uppgifter att senaten d. 13 Nov. »formligen» rådplägat och fattat beslut i nämnde ämnen, samt att kronprinsen den 14 Nov. låtit taga sitt bifall till protokolls, betecknas sedermera af Schack såsom origtiga. Till uppgiften, att det holsteinska förslaget härrört från ryska partiet, hade han aldrig satt någon tro.

afslutande af det år 1750 med danska hofvet öfverenskomna giftermålet mellan kronprinsen och prinsessan Sofia Magdalena. Adolf Fredrik skall ett par dagar å rad hafva under hvarjehanda förevändningar vägrat att emottaga de båda deputerade. D. 2 December fingo de dock uträtta sitt ärende. Konungens svar blef kort: han tillstode öppet, att det ifrågasatta giftermålet vore honom föga behagligt, men han skulle likväl icke lägga något band på kronprinsens handlingssätt. Senaten, som ansåg eller låtsade anse, att konungen hade genom detta sitt yttrande lemnat kronprinsen fria händer, afskickade (d. 3 Dec.) till den sistnämnde riksråden Friesendorff och Liewen med anhållan, att *han* (prinsen) nu måtte tillkännagifva *sitt* beslut. Gustaf svarade: han befunne sig i stort bryderi huru han skulle uttrycka sig, ty vördnaden för konungen hans fader stridde mot böjelsen för den danska prinsessan, så att han för ögonblicket vore ur stånd att gifva något bestämdt besked. — Han skall till och med hafva fordrat tre veckors besinningstid. Men knappt hade sändebuden lemnat audiensrummet, förrän Gustaf återinkallade Liewen och till denne yttrade: han (prinsen) trodde sig hafva i det nyss lemnade svaret tillgodosett den aktning han vore sina höga föräldrar skyldig, men, enär han dock icke ville dölja, att han personligen ingenting mera ifrigt önskade, än att blifva förmäld med prinsessan Sofia Magdalena,

holsteinska huset; dessa förespeglingar hade den verkan, att Löwenhjelm, som framstälde affären »tout simplement et sons aucun point de vue étranger», icke lyckades vinna ringaste gehör hos dd. mm.; högst nyttigt vore således, om Schack finge sitt hofs tillstånd att, dock blott såsom af sig sjelf, antyda — icke för Löwenhjelm eller någon annan högtstående person, utan endast för Olthoff — det danska konungen torde, sedan hans dotters förmälning med den svenske kronprinsen egt rum, varda benägen »de faire quelques chose pour les fils de l'Evêque de Lübeck en les dedommageant de l'évêché dont ils seraient privés et que même Sa Majesté ne s'opposerait point que ce bénéfice touchât en partage à l'un d'eux quand un jour il viendrait à vaquer après Msgr le Prince Frédéric»; — af en sådan ouverture skulle Löwenhjelm sedermera kunna göra lämpligt bruk.

Olthoff var denna gång ganska enträgen samt begärde rent ut, att danska hofvet måtte taga saken i öfvervägande. Vid närmare eftersinnande ansåg sig Schack derföre böra hos Bernstorff på sätt och vis förorda insinuationen. »En quelque façon je crois» — skref han — »que Löwenhjelm est assez fondé à souhaiter qu'une pareille ouverture se fasse, car depuis que nous savons par Scheffer lui-même que réellement il y a eu des pourparlers entre la cour et les chapeaux relativement aux jeunes princes neveux du Roi de Suède, il est aisé à se représenter que cela a pris racine chez ce monarque, et tout comme il sera difficile de le faire revenir de l'idée qu'il s'est faite d'obtenir dans cette rencontre quelque chose pour eux, l'espérance d'y réussir pourra lui inspirer des sentiments plus favorables». (Dep. d. 26 Nov.)

vore Liewen härmedelst bemyndigad att denna hans åstundan yppa icke blott för hvarje rådsherre enskildt, utan ock för hvarje annan person, som kunde anses lämplig att erhålla en sådan underrättelse[1]. — Senaten, sålunda fullt förvissad om kronprinsens tänkesätt, beslöt nu att till ständernas eget afgörande hänskjuta frågan och gick genast i författning om att uppsätta ett »videtur», innehållande jemte vederbörlig rekommendation för giftermålet, en öfversigt af hvad i affären alltifrån dess första början (1750) och intill förhandenvarande tid sig tilldragit. Detta videtur blef d. 5 Dec. aflemnadt till sekreta utskottet, som (d. 9 Dec.) i sin ordning lät till mindre sekreta deputationen remittera aktstycket. Inom sistnämnde deputation tillsattes omkring d. 19 December en kommitté att förbereda det utlåtande, som af deputationen borde afgifvas till utskottet[2].

[1]) Schack till Bernstorff, d. 29 Nov, d. 3, 6 och 10 Dec. — Redan d. 11 Nov. skall riksrådet Horn hafva å några rådsherrars vägnar hört sig före hos kronprinsen rörande dennes tanka i ämnet. Prinsen skall då hafva svarat, att, enär han aldrig sett prinsessan, han naturligtvis ännu icke kunde hysa någon kärlek för henne, men att han ej heller kände någon motvilja för henne, utan tvertom önskade att hans föräldrar måtte tillåta honom ingå giftermålet. (Dep. d. 12 Nov.)

[2]) Schack till Bernstorff, d. 6. 10 och 20 Dec.

Vi hafva i det föregående omnämnt, att den penningutdelning, som Danmark (sommaren 1765) låtit till hattrådets skyddande verkställa, icke hade lyckats förblifva en hemlighet för ryska hofvet. Åtgärden väckte mycken förbittring i Petersburg, der den betraktades såsom ett brott mot den med Ryssland nyligen ingångna traktaten. Den spänning, som mellan de båda hofven uppstått, hade dock snart blifvit bilagd. Men Ryssland önskade nu erhålla något rätt öfvertygande bevis på uppriktigheten af Danmarks vänskap. Också började derföre Ostermann (i Okt.) ansätta Schack med hvarjehanda föreställningar, hurusom Danmark borde verksamt ansluta sig till mössornas politiska system. Förgäfves invände Schack, att hans hof icke borde, innan giftermålsaffären blifvit afgjord, uppgifva sin under riksdagens partistrider hittills iakttagna neutralitet. Men med ständigt växande eftertryck fortsatte Ostermann alltjemt sina insinuationer, hvadan Schack begynte hysa allvarliga farhågor, att bemälte affär skulle i sin fortgång blifva åtminstone försenad, i händelse danska hofvet icke bifölle Rysslands fordringar. Det var derföre med synnerlig belåtenhet, som han (mot slutet af Dec.) mottog och fullgjorde Bernstorffs befallning att för Ostermann tillkännagifva, det de båda hofven numera träffat närmare aftal och vore fullkomligt ense om det sätt hvarpå Danmark borde i den svenska partipolitiken bistå Ryssland[*]. — Schack var dock ganska oviss, huruvida detta budskap, som icke meddelade några detaljupplysningar om hvad Danmark egentligen åtagit sig, skulle kunna förmå den misstänksamme ryske diplomaten till att, innan dessa detaljupplysningar anländt från Petersburg, låta giftermålssaken komma till slutligt afgörande.

Äfven öfver Löwenhjelms hållning hade Schack en tid bortåt varit något orolig. Visserligen betviflade han icke, att Löwenhjelm fortfarande arbetade i

[*]) Danmark lät sin minister i Petersburg tillställa ryska hofvet en summa af 50,000 rbd. att användas för gemensamma partioperationer i Sverige. Att Danmark beviljat denna summa hade Bernstorff icke genast låtit komma till Ostermanns kunskap.

Detta utlåtande blef naturligtvis stiliseradt i samma anda som senatens videtur, och nu, vid sitt första sammanträde (d. 16 Januari) på nyåret 1766, beslöt sekreta utskottet att skyndsamt göra slag i saken. Åtföljd af talmännen för preste- och borgareständen, begaf sig landtmarskalken (d. 18 Jan.) till konungen, samt förklarade, att, enär ett fullkomligt bindande aftal redan för många år sedan vore uppgjordt om ett blifvande giftermål mellan kronprinsen och den danska prinsessan Sofia Magdalena, ständerna hoppades, det h. maj:t nu behagade i nåder lägga sista handen vid denna angelägenhet och således

---

ärendets intresse, men han tyckte honom gå alltför långsamt till väga och ansåg, att denna långsamhet härrörde af klenmodig undfallenhet för konungaparet och dess partivänner.

Ungefär i medio af December fick Olthoff besked, att danska hofvet vägrat ingå på hans d. 24 Nov. gjorda anhållan. Schack hade blifvit förbjuden att yttra ens ringaste ord i den projekterade rigtningen. Olthoff vardt ledsen öfver detta afslag och förklarade att, om man följt hans idé, skulle hela affären hafva inom en handvändning blifvit ordnad, och det med deras svenska majestäters fulla samtycke; men nu förutsåge han, att Löwenhjelm, som ingenting smakligt hade att erbjuda, finge många svårigheter att bekämpa; dock skulle nog denne ändå söka att så fort som möjligt åstadkomma ett lyckligt resultat. — Kanslipresidenten, efter att hafva blifvit underrättad om danska hofvets svar, lät genast (omkr. d. 24 Dec.) för Schack återupprepa sin förra försäkran, att det aldrig varit hans (Löwenhjelms) mening göra giftermålsaffären beroende af några vilkor. Derjemte lät han förklara, hurusom han omfattat projektet, endast emedan han trott det kunna bereda honom ett helt oskyldigt medel att desto lättare kaptivera deras majestäters hjertan, samt hurusom han, oaktadt detta medel blifvit honom beröfvadt, likväl ämnade gå framåt, med afseende hvarpå han dock ville anmärka, att han nu, för att kunna bringa deras majestäter i god disposition, torde behöfva längre tid än ursprungligen beräknadt vore.

Vid samma tillfälle lät Löwenhjelm insinuera en ny modifikation af projektet. Denna hade följande lydelse: Schack borde inför kanslipresidenten, så snart den högtidliga giftermålsdeklarationen egt rum, antyda i allmänna ordalag, att hans danska maj:t icke vore obenägen att framdeles bereda någon förmån åt de unga Eutinska prinsarna -- ett yttrande, som ofelbart skulle hafva den effekt, att det svenska konungaparet skulle med nöje, och icke med missbelåtenhet, motse den furstliga brudens ankomst till Sverige. — Danska hofvets svar blef i slutet af Febr. 1760 (d. v. s. sedan *quæstio an* rörande förmälningen var definitivt afgjord) Olthoff meddeladt i ungefär följande termer: Deras svenska majestäters beteende i giftermålssaken, hvilken de ända in i yttersta minuten motarbetat, hade icke varit sådant, att det kunnat animera danska konungen att åt de Eutinska prinsarna förunna något ynnestprof, utan komme hans eventuela beslut i den delen att bero på svenska hofvets framtida uppförande mot Danmark och mot prinsessan Sofia Magdalena. (Bernstorff till Schack, d. 11 Jan. 1766. — Schack till B., d. 20 och 24 Dec. 1765, och d. 28 Febr. 1766).

Den af mindre sekr. deput. utsedda kommittéen till granskande af senatens videtur i giftermålsfrågan räknade 8 ledamöter, neml. af *adeln* baron Ridderstolpe, grefve Spens samt öfverstarna Wrangel och Durietz; af *presteståndet* prostarna Wijkman och Högström samt af *borgareståndet* borgmästarne Munthe och Cerwin.

ville i samråd med danska hofvet bestämma tiden för trolofningens kungörande och bilägrets firande. — Mellan konungen och talmännen skall hafva uppstått en mycket »liflig» diskussion, som lärer hafva räckt nära halfannan timma. Slutligen lemnade Adolf Fredrik följande besked: alldenstund ständerna ansåge den med danska hofvet ingångna öfverenskommelsen vara till alla delar orygglig, ville han ej motsätta sig dess uppfyllande, men tyckte dock att man, i betraktande af kronprinsens ungdom och det bedröfliga skick, hvari rikets finanser sig befunne, borde ännu några år uppskjuta bröllopet. — Härmed slöts audiensen, och de tre talmännen begåfvo sig omedelbart derefter till kronprinsen, för att anhålla om hans definitiva samtycke till giftermålet. Landtmarskalken, som naturligtvis äfven nu förde ordet, skall i sitt tal hafva begagnat så kategoriska termer som möjligt, hvilket lärer skett enligt hemlig öfverenskommelse med prinsen, och på det att denne skulle af sina föräldrar varda ansedd såsom hafvande blifvit nästan *tvungen* att gifva ett med utskottets önskan öfverensstämmande svar. Också svarade Gustaf, att den ömma omsorg, hvilken alltifrån hans barndom blifvit honom af ständerna egnad och hvilken han med tacksamhet erkände, ingifvit honom ett så stort förtroende för dem, att han ej kunde annat än i allting söka gå deras önskningar till mötes och således skulle med nöje samtycka till de mått och steg, som de i förening med konungen hans fader, funne lämpligt att i ärendet vidtaga[1]).

[1]) Schack till Bernstorff, d. 17 och 18 Jan. 1766. — För Schack hade Löwenhjelm i början uppgifvit, att talmännens besök hos konungen skulle ega rum före julen. Men, sedan han fått veta det Olthoffs d. 24 Nov. gjorda insinuation blifvit af danska hofvet tillbakavisad, sade han sig hafva, för att skaffa sig mera tid till åvägabringande af en gynsam stämning hos konungaparet, ansett nödvändigt att, till dess riksdagens julferier vore förbi, låta uppskjuta nämnde besök. Straxt på nyåret försäkrade han (liksom Ostermann försäkrat i slutet af Dec.), att uppvaktningen skulle ske inom några få dagar. Nu inträffade emellertid nytt uppskof i saken. D. 9 Jan. fick Schack notis af Ostermann, att denne tillrådt sina partivänner, det man borde afvakta sekreta utskottets formliga samtycke (hvilket naturligtvis icke kunde erhållas, förrän utskottet hunne samlas till sitt första plenum efter riksdagens återöppnande) innan man läte talmännen begifva sig åstad, ty »sans cela les adversaires du parti dominant pourraient faire un crime aux dits orateurs d'avoir fait une démarche si vigoureuse uniquement *sub spe rati*». (Schack till Bernstorff, d. 3 och 10 Jan.)

Med tvenne af de mest betydande männen inom mössepartiet, riksrådet Horn och landtmarskalken Rudbeck, hade Schack vid samma tid ett par vidlyftiga hemliga konferenser, neml. med Horn d. 9 och med Rudbeck d. 10 Januari. Åt båda dessa herrar gafs nu, dock blott i allmänna ordalag, den

Från Köpenhamn anlände just i samma dagar underrättelse om konung Fredrik den femtes d. 14 Januari 1766 timade frånfälle. Detta dödsfall var dock utan betydelse i politiskt hänseende, helst Bernstorff fortfarande bibehöll ledningen af Danmarks utrikes ärenden. Hvad giftermålsfrågan angick, lät Bernstorff genom Schack enskildt tillsäga Löwenhjelm, att den nye danske konungen, i likhet med sin aflidne fader, påräknade Löwenhjelms biträde i nämnde affär och önskade att med det snaraste se densamma bragt till ett gynsamt afgörande[1]).

Emellertid hade mindre sekreta deputationen, efter vunnen kännedom om hvad vid audienserna d. 18 Jan. blifvit af konung Adolf Fredrik och kronprinsen yttradt, uppstält ett förslag rörande frågans ytterligare behandling, hvilket d. 30 s. mån. vardt till sekreta utskottet aflemnadt. I enlighet med detta förslag beslöt (d. 4 Febr.) sekreta utskottet att till konungen aflåta en skrifvelse, hvari man skulle hembära honom en underdånig tacksägelse för hans åt landtmarskalken och talmännen gifna nådiga svar, samt förklara, det ständerna, rörde af hans maj:ts grannlaga omtanka för sitt rikes finanser, funne sig desto mera benägne till uppoffringar för ett snart ordnande af en angelägenhet, som skulle befrämja konungahusets sällhet och den konungsliga ättens vidmagthållande, hvadan de således önskade att hans maj:t ofördröjligen dels måtte, genom sitt i Köpenhamn varande sändebud med danska hofvet träffa öfverenskommelse om giftermålsdeklarationen och bröllopet, och dels ville om denna sin åtgärd låta genom kanslipresidenten underrätta danska ministern i Stockholm[2]). — Lördagen d. 8 Febr. blef denna skrifvelse uppläst i rådet, vid ett extraordi-

försäkran, att de och deras parti skulle, så snart giftermålsaffären blifvit genom deras bemödanden »finalement arrangée», hafva för framtiden att påräkna danska konungens beskydd och synnerliga välvilja.

Vid detta tillfälle meddelade Rudbeck, hurusom han, på grund af befaradt åtal från hofvets och franska partiets sida, icke vågade att, innan han erhållit sekreta utskottets formliga bemyndigande, afgå med talmännen till konungen. »E. Exc. märker lätt - skrifver Schack till Bernstorff »que .. Rudbeck a exactement suivi .. la direction du ministre de Russie, et que le nouveau delai de la décision de notre affaire, quelquo spécieux qu'en soit le prétexte, n'a été imaginé dans le fond que pour donner au courrier que ce ministre recevra (de sa cour), le temps d'arriver».

[1]) Schack till Bernstorff, d. 24 Jan.

[2]) Dens. till dens., d. 31 Jan., d. 4 och 7 Febr.

narie sammanträde, hvarvid konungen sjelf var tillstädes. Adolf Fredrik gjorde nu trenne anmärkningar, nemligen: 1:o, (hvad han yttrat redan förut) att man ej borde alltför skyndsamt öppna underhandlingen med danska hofvet, helst, i anledning af d d. kk. hh:s unga ålder och det svenska statsverkets utblottade skick, bröllopet gerna kunde uppskjutas; 2:o, att utnämnandet af den ambassadör, som skulle afhemta prinsessan, icke tillkomme sekreta utskottet, utan vore konungens ensak; och 3:o, att man, innan dagen för den högtidliga deklarationen blefve utsatt, borde med Danmark träffa aftal om de särskilda stipulationerna i giftermålskontraktet, enär man, i händelse ett sådant försigtighetsmått uraktlätes, beröfvade sig den underpant, som man, vid en affär så vigtig som den ifrågavarande, nödvändigt borde förskaffa sig af det främmande hofvet. — Derjemte tillkännagaf konungen, att han önskade ifrån sekreta utskottet infordra betänkande öfver dessa trenne punkter. Det var just när konseljen skulle upplösas, som Adolf Fredrik gjorde nämnda tillkännagifvande, och senaten måste således till Måndagen uppskjuta sin deliberation i ämnet[1]). I Måndagssammanträdet uppstod en ganska liflig debatt. Konungen förfäktade med mycken ifver sin sats, samt understöddes dervid af riksråden Rudensköld, Liewen och Reuterholm. Från andra hållet invände man, att, emedan regeringsformen tillerkände ständerna den lagstiftande magten, men åt konungen blott den verkställande, hans remissfordran innebure ett förringande af sekreta utskottets auktoritet, helst de trenne af honom gjorda anmärkningarna vore att anse såsom redan på förhand besvarade genom utskottets nu föreliggande skrifvelse, hvilken man således blott hade att ställa sig till behörig efterrättelse. Äfven denna gång, fastän sessionen varat långt utöfver den van-

[1]) Schack till Bernstorff, d. 11 Febr. — Om Söndagen hade Schack »en lien tiers» ett samtal med Löwenhjelm, som dervid (dock utan att omnämna anledningen till det nya dröjsmål, som uppstått) frågade honom, huruvida man från danska sidan kunde medgifva, att, till tidens vinnande, den preliminära underhandlingen om giftermålskontraktet finge ske i Stockholm. Denna insinuation ansåg sig Schack icke böra tillbakavisa, isynnerhet som han redan (genom riksrådet Horn) var underrättad om hvad konung Adolf Fredrik dagen förut yttrat i senaten. På eget bevåg lät gesandten derföre Löwenhjelm förstå, att ett sådant arrangement, som denne antydt, nog torde vinna danska hofvets samtycke, dock under vilkor att kontraktsnegociationen, som, fastän inga svårigheter vore att motse, likväl komme att upptaga någon tid, icke finge fördröja giftermålsdeklarationen, hvilken med det aldra snaraste borde ega rum.

liga tiden, fann sig senaten föranlåten att åtskiljas utan att hafva kommit till något bestämdt resultat i saken. Följande dagen deremot, d. 11 Februari, lät man ändtligen konungen få sin vilja fram, och hans anmärkningar blefvo således sekreta utskottet till öfvervägande meddelade. Dock mägtade dessa naturligtvis icke vinna ringaste afseende inom utskottet. Tvertom blef derstädes, i ännu bestämdare ordalag än den förra, en *förnyad* resolution genast uppsatt och så skyndsamt expedierad, att den redan om Onsdagen inkom till senaten. Nu var konungen *tvungen* att tillåta ett ofördröjligt öppnande af deklarations- och förmälningsnegociationen med danska hofvet[1]).

För den snabbhet och beslutsamhet, som åtminstone från Februari månads början senaten och sekreta utskottet i allmänhet ådagalagt vid giftermålsfrågans behandling, trodde Schack att danska hofvet stode i förbindelse särskildt hos ryska och engelska ministrarna, dem han ansåg hafva med all möjlig ifver eggat mössecheferna till kraftiga åtgärder[2]). Äfven kronprinsen sades hafva, dock blott i hemlighet, sökt till sakens förmån använda sitt inflytande hos de vänner och bekanta han kunde ega inom mössepartiet[3]). Hvad åter kanslipresidenten beträffade, hade Schack misstänkt, att denne äfven under detta skede hade, genom sin sträfvan att stå väl både hos drottning Lovisa Ulrika och hos danska hofvet, samt genom sina »démarches souvent équivoques et toujours faibles», förorsakat ett och annat uppskof. Gesandten hade dock, af fruktan att genom någon om misstroende vittnande enträgenhet råka stöta sig med den inflytelserike mannen, iakttagit såsom regel för sitt uppförande gentemot honom »de dissimuler et de lui laisser en apparence le mérite et la gloire de tout ce qui se fait d'agréable»[4]).

[1]) Schack till Bernstorff, d. 11 och 15 Febr.

[2]) Schack till Bernstorff, d. 15 Febr. - Den af Ostermann så länge och så otåligt väntade kuriren från Petersburg hade ändtligen (natten mellan d. 29 och 30 Jan.) ankommit. De depescher denne medfört, bekräftade till alla delar, att Danmark ingått på Rysslands fordringar. Också tillkännagaf Ostermann genast för Schack, huruson ryska hofvet nu förnyat sina förut gifna ordres att så skyndsamt som möjligt söka bringa giftermålssaken till afgörande. (S. till B., d. 31 Jan).

[3]) Schack till Bernstorff, d. 28 Jan.

[4]) Dens. till dens., d. 11 Febr.

D. 13 Februari afsände Löwenhjelm till svenska envoyéen Sprengtporten i Köpenhamn ordres att om den furstliga förmälningens fullbordande öppna underhandling med danska hofvet[1]. I kraft af denna befallning gjorde Sprengtporten (d. 20 Febr.) ministeriel anmälan hos Bernstorff, »huru såsom Hans Kongl. Maj:t ... med nöje erinrade sig det äkta förbund, som emellan Hans Kongl. Höghet (Sveriges Kronprins) och H. K. H. Prinsessan Sofia Magdalena af Danmark redan åren 1750 och 1751 blifvit proponeradt och aftaldt»; .. att K. Maj:t »ej velat uppskjuta att gifva Dess tankar och åstundan om fullbordan häraf H. Danska Maj:t till känna, görandes sig dervid förvissad om ett vänligt och nöjaktigt svar. och att H. Danska Maj:t med fägnad sådant lärer anse och å sin sida på allt sätt bidraga till detta höga ärendets befrämjande samt till de aftals och betingningars sluteliga fastställande, de der (tarfvas) såväl i anseende till tiden och sättet af dess eclaterande och consommation, som öfriga omständigheter, hvilka till rättelse och säkerhet i framtiden å ömse sidor kunna nödiga skattas»; och att K. Maj:t »vore benägen att utan uppskof låta företaga dessa stipulationers utarbetande», hvartill såsom en mest faciliterande utväg ansåges, om den i Stockholm varande K. Danska envoyéen instruerades att med K. Maj:ts ministère kunna öfverlägga». — Danska hofvets svar på denna framställning blef af Bernstorff redan följande dag (d. 21) Sprengtporten tillkännagifvet och var af följande innehåll: H. Danska Maj:t bifölle att utan dröjsmål låta underhandlingen taga sin början; han föresloge att giftermålsdeklarationen vid de båda hofven måtte ega rum d. 1 April samt sjelfva förmälningen försiggå vid slutet af Augusti eller början af September; och, oaktadt konungen visserligen ansåge att negociationen om giftermålskontraktet bort, enligt hvad i alla tider vid dylika tillfällen brukligt varit, ske vid det hof, der bruden vistades, hade H. Maj:t likväl, för att komma svenska hofvets önskan tillmötes, samtyckt att med behörig instruktion till denna negociations utförande förse envoyéen Schack, dock under förbehåll, att kon-

[1]) Samma dag erhöll Schack ministeriel underrättelse af Löwenhjelm, att nämnde ordres blifvit utfärdade. — Redan d. 11 Febr. hade Löwenhjelm afsändt preliminära ordres till Sprengtporten att förbereda Bernstorff om hvad som komma skulle.

traktets slutliga undertecknande skulle verkställas i Köpenhamn, hvadan äfven den svenske envoyéen Sprengtporten borde erhålla vederbörlig instruktion, såväl för sistnämnda ändamål, som ock för att, i händelse någonting förefölle, hvarom danska ministèren önskade att med honom öfverlägga, kunna å Hans Svenska Maj:ts vägnar sig utlåta.

Äfvenledes förklarade sig Bernstorff hafva om det nu skedda giftermålsandragandet underrättat prinsessan Sofia Magdalena. Han hade — skrifver Sprengtporten — »hos henne derutinnan funnit all den goda disposition att H. Maj:t Konungens, Dess Herr Broders, godtfinnande hos sig låta gälla, som nu till en början någonsin syntes vara att önska».

Under samtalets fortsättning utvecklade Sprengtporten, »såsom för egen räkning», hurusom kontrakts-negociationens förläggande till Stockholm skulle medföra en betydlig tidsbesparing samt hurusom »K. Maj:t önskade se ärendet snart afgjordt, »för att dymedelst lemna Riksens nu församlade Ständer tillfälle att uti en för Riket så hugnesam händelse få deltaga». Ej heller underlät gesandten att »på lika enskildt och förtroligt sätt» påpeka olämpligheten af deklarationens utsättande till d. 1 April. Han ansåg sig nemligen böra erinra, att, »som efter en gammal och isynnerhet hos publiken mera gällande prevention, denna dagen vore utmärkt på ett mindre fördelaktigt sätt», och han således »hade anledning frukta det vid dess antagande någon betänklighet torde förekomma», man heldre måtte projektera någon annan dag, t. ex. d. 14 Maj, som vore konung Adolf Fredriks födelsedag. — Bernstorff tackade för anmärkningen och lofvade rättelse; men, hvad förslaget om uppskof till d. 14 Maj angick, sade han sig frukta det ett så långt dröjsmål torde medföra den olägenheten, att man sedermera finge alltför kort tid på sig till vidtagande af åtskilliga arrangementer, som borde vara i ordning, innan sjelfva förmälningshögtidligheterna begynte. — Resultatet blef, att danska hofvet föreslog d. 2 April till deklarationsdag[1]).

Men äfven denna dag befanns vara malplacerad. Schack skref från Stockholm och berättade sig hafva hört af Löwenhjelm att man der icke önskade d. 2 April, dels emedan den för året sammanträffade med fjerde påskdagen, hvilken i Sverige

[1]) Sprengtporten till Löwenhjelm, d. 23 Febr.

firades såsom helgdag, på hvilken således intet ständernas plenum finge ega rum, och dels emedan den till på köpet infölle på en Onsdag, hvilken dag af den svenska allmänheten troddes hafva en olycklig betydelse och plägade väljas blott för begrafningar och dylika sorgliga tillfällen — och hade Löwenhjelm derjemte sagt, att hans regering sannolikt ämnade föreslå den 4 April. Ändtligen kom man dock å ömse sidor öfverens, att eklateringen skulle ske d. 3 April, och dervid fick saken förblifva[1]).

Äfven sedan konung Adolf Fredrik blifvit tvungen att lemna sitt samtycke till förmälningsunderhandlingens öppnande, skall drottningen hafva i det längsta fortsatt sina intriger för utverkande af ett eller annat års uppskof med bröllopet. Konungen säges hafva i början ämnat vädja från sekreta utskottet till ständernas plena, för att genom deras bedrifvande vinna nämnde uppskof, eller för att åtminstone erhålla rättighet att sjelf tillsammans med senaten få utse den ambassadör, som skulle till Sverige afhemta den furstliga bruden. Ett sådant vädjande, om det verkligen varit ifrågasatt, blef dock icke af, men sina anspråk på rättigheten att välja den blifvande ambassadören vidhöll konungen envist. För öfrigt synes Adolf Fredrik hafva nu temligen snart uppgifvit all egentlig opposition mot giftermålet. Redan före Februari månads utgång kunde Schack inberätta till Köpenhamn, hurusom man försäkrat honom, att konungen började »à se familiariser avec l'idée de voir la princesse arriver» och i denna anda med allsköns lugn och utan ringaste bitterhet språkade med sin omgifning. Kronprinsen åter skall hafva visat mycken glädje, och, efter att hafva fått sig meddelad Sprengtportens rapport om danska hofvets svar på den svenska förmälningspropositionen, lät han genast för såväl Löwenhjelm som landtmarskalken Rudbeck uttrycka sin erkänsla för det bistånd de lemnat honom[2]).

D. 1 Mars afsände Bernstorff kurir med instruktion för Schack att med svenska regeringen uppgöra den preliminära

[1]) Schack till Bernstorff, d. 4 och 25 Mars.

[2]) Dens. till dens., d. 18 och 28 Febr., samt d. 4 Mars. — I den förstnämnda dep. heter det om drottningen och kronprinsen: »Jamais elle ne nous a traités, les chefs du parti des bonnets et moi, si mal qu'actuellement que l'affaire est décidée, tandis que Msgr le Prince Gustave devient tous les jours de plus en plus gracieux et honnête à mesure qu'il voit que les choses avancent».

öfverenskommelsen om giftermålskontraktet. Till yttermera visso var det danska stipulationsprojektet bifogadt, på det att man desto fortare skulle kunna skrida till verket[1]). Å den svenska sidan deremot tyckes man icke hafva gjort sig synnerligen brådtom; åtminstone blef saken uppskjuten vecka efter vecka ända till början af Maj.

Att framlemna kronprinsens första bref till den kungliga fästmön afgick öfverkammarherren hos drottning Lovisa Ulrika, grefve Nils Filip Gyldenstolpe, d. 21 Mars till eklateringshögtidligheterna i Köpenhamn. Derjemte medförde han från konung Adolf Fredrik en skrifvelse och serafimerordens insignier till konung Kristian VII, samt vidare till denne såväl som till de båda enkedrottningarna, Juliana Maria och Sofia Magdalena, särskilda skrifvelser från kronprinsen[2]). D. 26 Mars upplästes i ståndens plena vid riksdagen ett sekreta utskottets protokollextrakt, hvari man för ständerna kungjorde det blifvande giftermålet samt af dem äskade en bröllopsgärd, som föreslogs skola utgå med samma belopp, som de för år 1751 beviljade begrafnings- och kröningsgärderna tillsammantagna. Derjemte anmärkte utskottet, att det i anseende till finansernas bedröfliga skick icke trott sig böra öfverskrida nämnde belopp, oaktadt summan, på grund af tidernas dyrhet och myntvärdets närvarande låga ståndpunkt, väl knappast försloge till bestridande af de omkostnader, som rikets värdighet vid ett sådant tillfälle kräfde. — Propositionen blef af alla fyra ständen enhälligt och utan inväudning bifallen[3]).

D. 3 April egde den högtidliga eklateringen rum vid båda hofven. I Stockholm firades den på följande sätt: — Vid mid-

[1]) Sprengtporten till Löwenhjelm, d. 27 Febr. — Schack till Bernstorff, d. 11 Mars. — Om instruktionens framkomst underrättade Schack genast Löwenhjelm.

[2]) Schack till Bernstorff, d. 11 och 22 Mars. Gyldenstolpe medförde icke någon förlofningsring till prinsessan, och det porträtt af kronprinsen, hvilket skulle tillställas henne, hade icke hunnit blifva färdigt, utan afsändes några veckor senare. Efter att förgäfves hafva sökt i Stockholm anskaffa någon tillräckligt dyrbar ring, hade kronprinsen låtit i Holland beställa en sådan, till ett värde af 5,000 »écus de banque». Men denna var ännu ej anländ. Man beslöt emellertid att ringen skulle först vid vigseln par procuration framlemnas af ambassadören, såsom det skett vid Lovisa Ulrikas förmälning i Berlin.

[3]) Schack till konung Kristian VII, d. 28 Mars. S. bifogar (i fri öfversättning på franska) Sekreta Utskottets protokollsutdrag, som d. 26 Mars blifvit plena meddeladt.

dagstiden gåfvo konungen, drottningen och kronprinsen, hvardera i sin egen våning, audienser successivt åt rådet en corps, åt landtmarskalken och de trenne andra talmännen i spetsen för en deputation, som utgjordes af 120 personer ur de fyra stånden och för hvilken landtmarskalken förde ordet, samt slutligen åt de främmande ministrarna. Hofvet var i full gala: damerna i hvita rober och kavaljererna i stor uniform. Konungaparet dinerade »à leur grand couvert» tillsammans med kronprinsen och prins Karl. Sedan de kungliga personernas måltid var slutad, blefvo rådsherrarna, en del andra dignitärer samt de främmande ministrarne, placerade vid »une table à 38 couverts qui était censée être celle du Roi», der riksrådet och öfverstemarskalken grefve Adam Horn å konungens vägnar fungerade såsom värd och serveringen förrättades af de kungliga pagerna. Öfriga inbjudne gäster, nemligen 240 riksdagsledamöter ur samtliga stånden och mer än 300 andra personer blefvo undfägnade vid särskilda tafflar under värdskap af hofmarskalkar och kammarherrar, »et à toutes les tables la santé de Leurs Altesses Royales fut bue dans de grands verres». Kl. 6 på aftonen gafs i konungens stora våning bal paré, som öppnades af kronprinsen och prinsessan Sofia Albertina och räckte till kl. 10, hvarefter serverades souper, dock endast för konungahusets medlemmar samt 28 särskildt tillsagde gäster »des gens du pays». — Och härmed var festen på hofvet slutad»[1]).

Af ständerna såväl som af den Stockholmska allmänheten blef dagen firad med stormande glädjebetygelser. De till slottet angränsande gatorna och öppna platserna voro uppfylda af skådelystna och jublande folkskaror. Om aftonen läto åtskilliga personer illuminera sina hus, oaktadt intet påbud derom blifvit utfärdadt. På alla kaféer, källare och värdshus voro festmåltider och dryckeslag anordnade, och mångenstädes beledsagade icke blott glasens, utan äfven pukors och trumpeters klang, de skålar som tömdes till ära för det unga, trolofvade fursteparet. Ännu dråpligare tillgick hos riksdagens borgarestånd, hvars medlemmar hade för tillfället hyrt sig en lokal på en ö i Mälaren, der de läto gifva kanonsaluter och pokulerade ända till kl. 12 på natten[2]).

---

[1]) Schack till Bernstorff, d. 4 April.

[2]) S. st. — »En liten ö midt i Mälaren och, så att säga, under slottets fönster». — Vi gissa på det s. k. Strömsborg.

Under den närmaste tiden efter eklateringen skedde naturligtvis i anledning af densamma åtskilliga festliga tillställningar inom den förnäma verlden i hufvudstaden. Så t. ex. gaf kanslipresidenten tvenne stora middagar. Härvid råkade han ut för det missödet, att, enär han till den *första* icke inviterat flera rådsherrar än dem, som tillhörde *hatt*partiet, ett slikt urval högeligen stötte hans embetsbröder af hans eget (d. v. s. *mössornas*) parti, hvadan alla dessa, som blifvit bjudne till den *andra*, försmådde att dervid infinna sig, och några till och med underläto att ursäkta sitt uteblifvande. — Såsom danska hofvets representant gaf Schack »quelques repas», till hvilka han derjemte, genom skrifvelse till landtmarskalken, inviterat såväl denne, som preste- och borgareståndens talmän samt åtskilliga andra medlemmar af sekreta utskottet, med hvilka han formerat bekantskap. Egentligen var det för utskottets ledamöter icke tillåtet att umgås med någon af de främmande ministrarna; att bjudningen emellertid nu blef antagen, var således att betrakta såsom en särskild uppmärksamhet mot danska hofvet; en omständighet som Schack med en viss triumf ansåg sig böra låta komma till Bernstorffs kännedom. — Längre fram (d. 19 April) anstälde öfverstemarskalken Horn ett lysande aftonsamqväm med konsert, souper (vid 17 bord) samt derefter bal, som varade till kl. 5 följande morgon; 147 personer »de la première noblesse», inberäknadt alla de främmande ministrarne, voro tillstädes. Både värd och gäster lära hafva väntat sig att här få se kronprinsen, men denne infann sig icke. Sedermera hviskades, att det varit just på *hans* uppmaning, och troligtvis äfven på hans hemliga bekostande, som Horn gjort denna ståtliga tillställning; men att konungen och drottningen, förbittrade deröfver, att sekreta utskottet hade mot deras vilja utvalt Horn till ambassadör för prinsessans afhemtande — hvilket val just samma dag egt rum — strängeligen förbjudit kronprinsen att bivista festen[1]).

---

[1]) Schack till Bernstorff, d. 8, 11 och 22 April. — Schack antog, att det ofvannämnda förbudet gått kronprinsen mycket till sinnes. Denne var nu (alltsedan man fått veta, att han önskade giftermålet) på god väg att vinna gesandtens sympatier. Gustaf hade börjat (hvilket för resten var helt naturligt) låta å sina vägnar göra Schack ett och annat meddelande i ämnen, som angingo giftermålsaffären. Så hade han genom Löwenhjelm insinuerat sin önskan, att danska hofvet måtte för den dag, då deklarationen skulle firas, aflägga sorgen. Vidare hade han genom K. Fr. Scheffer (mellan denne och

Med ungefär samma ceremonier och högtidligheter, som i Stockholm, blef eklateringen firad vid danska hofvet. Vi hafva icke tagit närmare kännedom om de beskrifningar, som i ämnet afgåfvos dels af Bernstorff till Schack och dels af Sprengtporten till konung Adolf Fredrik. Vi skola derföre fatta oss så kort som möjligt. — På Kristiansborgs slott var cour (två dagar å rad) taffel och »appartement», men i anseende till den djupa kungssorgen[2], (k. Fredrik V:s begrafning hade nyss förut, d. 19 Mars, egt rum) ingen bal. Af samma skäl var all illumination i staden förbjuden. Sprengtporten och Gyldenstolpe deltogo naturligtvis i uppvaktningarna och hade dessutom enskilda audienser hos prinsessan, konungen och enkedrottningarna, vid hvilka tillfällen Gyldenstolpe utförde de sär-

Schack fortfor alltjemt det gamla personliga vänskapsförhållandet) med anslående öppenhjertighet bedt gesandten söka ställa så till, att prinsessan icke måtte taga med sig någon »dame d'honneur» till sitt blifvande hof i Sverige, helst han — prinsen — skulle af lydnad för sina föräldrar nödgas motsätta sig (»ce qui lui ferait un chagrin extrême») denna förmodade plan. I anledning af den beredvillighet, hvarmed Schack åtog sig detta uppdrag, hade Scheffer straxt genom ett bref från kronprinsen blifvit ålagd att å dennes vägnar framföra till gesandten de hjertligaste tacksägelser, jemte den försäkran, att man icke kunde göra prinsen, under de förhållanden i hvilka han nu befunne sig, »un plaisir plus sensible», än genom att afstyra den ifrågavarande planen, hvilken i motsatt fall »lui serait une source de mille désagréments». — Härtill kom slutligen, att Gustaf på sjelfva eklateringsdagen tycktes söka på allt möjligt sätt inför allmänheten ådagalägga sin glädje öfver den tillstundande förmälningen, hvarjemte han mot alla de danskar, som vid tillfället gjorde honom sin uppvaktning — och i främsta rummet mot gesandten — visade den mest förekommande artighet. Med kronprinsens hållning var Schack således synnerligen belåten.

Icke så deremot med konungaparets, d. v. s. egentligen drottningens. Om *hennes* stötande beteende vid denna tid hade gesandten, som vanligt, mycket att förtälja. Hon hade, »tant le jour de déclaration même, que dans ces derniers jours, marqué toute la mauvaise humeur que lui donna la conclusion d'une affaire qui toujours lui a été odieuse». Hon hade på allt sätt och vis sökt minska festens högtidlighet. Hon hade utfärdat tillåtelse för adelns, embetsmännens och diplomaternas damer, och anbefallt hofvets, att vid festbalen bära svarta »dominos», ett arrangement, hvari dock sekreta utskottet lyckades att genom öfverste-marskalken Horn åstadkomma ändring. Deremot hade ingenting kunnat hindra henne från att inhibera den allmänna souper, som bort gifvas vid balen på slottet.

Sekr. utskottet, såväl som senaten, uttryckte tydligt genom åtskilliga åtgärder sitt missnöje öfver drottningens hållning. D. 7 April tog utskottet tvenne för henne ovälkomna beslut, nemligen dels att bröllopet skulle ega rum på Stockholms slott och icke (som hon önskat) på Drottningholm; och dels att, på det man desto fortare måtte kunna bestämma tiden för bröllopet, grefve Horn och hofintendenten Cronstedt skulle ofördröjligen gifva utlåtande, huru snart man kunde vara färdig med alla nödvändiga förberedelser. Senaten åter hade hemstält till utskottet, att prinsessans namn genast borde införas i de offentliga kyrkobönerna.

[2]) Denna var dock för dagen aflagd.

skilda uppdrag, som föranledt hans beskickning. Deklarationsaftonen fick han den äran att spela »trisette» med prinsessan. Under nära en månads tid efter eklateringen följde dels vid hofvet, dels inom hufvudstadens högsta kretsar den ena festiviteten på den andra. »Jag har» — skref Sprengtporten d. 6 April — »förliden gårdag ... anstält stor middag och dervid haft hedern att se hos mig DD. Durchlauchter de närvarande Prinsar, Geheimeråderna af Conseljen, Gref Moltke, Baron Bernstorff, Herr Rewentlow och Herr Thott, franska Ambassadören härstädes jemte samtlige de öfriga främmande ministrar och högre danska embetsmän, och låter jag nu likaledes preparera de nödiga anstalter till en aftonmåltid, hvartill jag samtlige de förnämare personer vid hofvet och i staden, jemte deras 'fruntimber' ämnar låta invitera». — D. 29 April heter det vidare: »De här i staden vid detta tillfälle (eklateringen) anstälde fröjdebetygelser hafva såväl i allmänhet, som hos particulière personer varit ej mindre lysande, och fortfares ännu af sådan anledning med festiviteters gifvande af de högre kongl. danska embetsmän ej mindre än af de öfrige härvarande främmande ministrar. Vid kongl. hofvet hafva äfvenväl ännu sistlidne Torsdag om aftonen extraordinaire appartement och kongl. 'bunterey-taffel' blifvit hållna, hvartill de främmande ministrar, med flera, till ett antal af 48 personer voro inviterade»[1]).

D. 26 April anlände ändtligen från Stockholm en kabinettskurir, medförande kronprinsens åt prinsessan bestämda porträtt. Dettas ankomst blef nu, enligt etikettens fordringar, anmäld af Sprengtporten för Bernstorff, som derefter inhemtade, rörande tiden och sättet för framlemnandet, ordres af prinsessan. Framlemnandet egde rum d. 28. »Porträttet» — skrifver Sprengtporten — »blef förut om förmiddagen uppsändt och af Hennes Kongl. Höghets Hofmästarinna, Fröken Trolle, emottaget; hvarefter, då Gyldenstolpe och jag genast den afton vid den vanliga couren oss infunno hos Prinsessan, hon på ett mycket förbindligt sätt yttrade sin fägnad och fullkomliga satisfaction öfver detta porträtts emottagande, samt att sådant af henne högeligen värderades. Prinsessan lemnade jemväl samma dag såväl Ministrarna af geheime-conseljen, som flera förnäma per-

[1]) Egentligen *bunte Reihe*-taffel, d. v. s. då vid bordet gästernas plats bestämdes icke efter *rang* utan genom *lottning*.

soner tillfälle att hos sig i sina rum få taga porträttet i åsyn, och hvilka samtlige emot mig deröfver förklarade en särdeles förnöjelse och admiration, såsom ock sjelfva arbetet deraf vunnit allas fullkomliga bifall»[1]).

Gyldenstolpe, som blef synnerligen artigt bemött i Köpenhamn[2]), uppehöll sig derstädes inalles öfver fem veckors tid. Naturligtvis kunde han ej resa sin väg innan han framlemnat porträttet, och detta, såsom nyss är nämndt, anlände ej förr än mot slutet af April. Efter hvad Schack berättar, hade det dock redan vid slutet af Mars (då han troligen sjelf sett det) varit färdigt, och Bernstorff misstänkte (af en eller annan orsak), att drottningen med flit fördröjde afsändandet. Möjligen har man således velat genom detta uppskof bereda Gyldenstolpe desto bättre rådrum att grundligt studera ställningar och förhållanden vid danska hofvet. — D. 2 och 5 Maj hade han omsider sina afskedsaudienser. »Vid afskedsaudiensen hos Kronprinsessan»[3]) — så berättar Sprengtporten[4]) — »och hvarvid jag likaledes var tillsagd att mig infinna, öppnade Prinsessan en mycket nådig conversation med oss på *svenska*. Hon yttrade dess

[1]) Sprengtporten till Löwenhjelm, d. 29 April. — Porträttet var i pastell och (efter hvad Schack skyndade att inrapportera) af en träffande likhet. De lakejer, som förde porträttet upp på slottet, erhöllo af prinsessan 50 dukater i belöning.

[2]) För att — helst vid denna tidpunkt — icke gifva drottning Lovisa Ulrika anledning till något berättigadt klagomål, var danska hofvet naturligtvis högst angeläget att icke brista i yttre uppmärksamhet mot en person, som tillhörde kretsen af hennes närmaste förtrogna. Att Gyldenstolpe sjelf icke gjorde sig några illusioner öfver arten af den uppmärksamhet, som visades honom, synes af ett hans bref till drottningen. »On me fait partout» — skrifver han — »beaucoup de politesses; mais il me paraît qu'on ne m'aime pas; si c'est par les insinuations de Mr de Schack, ou par égard pour notre ministre, je n'en sais rien; ce que je sais positivement c'est que je n'aime pas beaucoup les gens ici, et qu'en ce genre je leur payerai toujours le double». (D. 5 April 1766. Se Fersens Skrifter III, p. 347). — Prinsessan berömde han mycket, såväl i nämnde bref, som ock i sina rapporter till senaten. Så t. ex. skrifver han till Löwenhjelm: »Om det kan dertill bidraga, att jag fägnar E. Exc. med försäkran, att vår Kronprins blir säkerligen lycklig med sin Prinsessa, så gör jag det med dubbelt nöje. Hennes Kongl. Höghet är ganska väl växt, och då svenska sättet att kläda sig blir antaget, skall hon vinna mycket. Hennes invärtes egenskaper skola vara fullkomliga; jag dömer det af den vördnad och kärlek, med hvilka alla, som haft den nåden att vara omkring henne, berömma hennes mildhet och goda hjerta, så att vår Kronprins, Gudi lof! kan vänta, både inom sparlakanet och utom, mycket nöje och rolig lefnad». (D. 6 April. Originalet i riksark.).

[3]) Så benämndes stundom Sofia Magdalena, såsom den äldsta och tronen närmast stående bland de danska prinsessorna. På grund af eklateringen var hon dessutom på sätt och vis redan att betrakta ss. svensk kronprinsessa,

[4]) Till Löwenhjelm, d. 11 Maj.

tycke för svenska språket, hvari hon redan någon grund sökt inhemta, samt att hon förmodade innan dess ankomst till Sverige deri kunna vidare framsteg göra. I egen person lemnade Prinsessan vid samma tillfälle såsom present en guldtabatière, garnerad med brillanter, värd 500 specie dukater eller 1,000 rd. b:co. I lika måtto har, då Gyldenstolpe och jag i går inviterats till middag hos Hr Geheimerådet Bernstorff, han å H. Maj:ts vägnar af Bernstorff blifvit begåfvad med en diamantring, bestående endast af *en* sten och värd 800 dukater specie eller 1,500 à 1,600 rd. b:co».

Å danska hofvets vägnar hade emellertid kammarherren grefve Scheel afgått till Stockholm, för att öfverbringa de vederbörliga svarsskrifvelserna från konung Kristian, prinsessan och de båda enkedrottningarna, samt dessutom från prinsessan till kronprinsen hennes porträtt och till konungaparet särskilda skrifvelser. För öfrigt skulle Scheel återlemna den af k. Fredrik V i lifstiden burna serafimerorden, samt till kronprinsen framföra den danska elefanterorden. Alla dessa uppdrag blefvo, i Schacks närvaro, af sändebudet fullgjorda i enskilda audienser hos de kungliga personerna, hvarvid man å ömse sidor naturligtvis omsorgsfullt iakttog etikettens fordringar. Scheel rönte såväl af kronprinsen och hofkretsarna, som af konungaparet, det mest artiga bemötande, och sjelfva drottningen markerade till och med mot Schack en vänlighet, som i yttre afseende icke lemnade denne någonting öfrigt att önska. Att Lovisa Ulrika sålunda »pour la première fois (avait) gagné sur elle de paraître si satisfaite du mariage qu'elle devait être», ansåg Schack vara en verkan förnämligast af de lyckligt valda ordalagen i det bref prinsessan skrifvit till henne. Också berättar gesandten, att drottningen hade med uttryck af synnerlig belåtenhet uppvisat för åtskilliga personer nämnde skrifvelse[1]). — Gref Scheel, som d. 27 April anländt till Stockholm, qvar-

[1]) Schack till Bernstorff, d. 29 April, 2, 4 och 13 Maj; Scheel till k. Kristian VII, d. 13 Maj och 3 Juni. — Det säger sig sjelf att kronprinsen ganska länge, helst sedan han i giftermålssaken fattat sitt beslut, hade varit angelägen att förskaffa sig den åt honom bestämda, men af honom ännu aldrig sedda brudens porträtt. Också hade Scheffer flerfaldiga gånger, och senast mot slutet af år 1765, sökt förmå Schack att låna sin hand till uppfyllande af denna önskan. Men gesandten såväl som Bernstorff, hvilka begge två misstänkte, att Scheffer handlade helt och hållet på eget bevåg, hade inskränkt sig till halfva löften och ständigt föreburit hvarjehanda ursäkter, i

stannade derstädes till d. 6 Juni. D. 1 samma månad hade han hos konungahusets samtlige medlemmar haft sina afskedsaudienser, vid hvilket tillfälle kronprinsen med egen hand för-

hemlig afsigt att söka vinna uppskof till dess giftermålet hunnit blifva vid riksdagen definitivt afgjordt. Längre fram, dock först när eklateringen tillstundade, hade Gustaf emellertid lyckats öfverkomma ett porträtt af prinsessan. Han hade nemligen fått höra, att f. d. kanslipresidenten grefve Ekeblad egde ett sådant, som ett par år förut blifvit denne tillsändt af Sprengtporten, och som var måladt af Pilo. Detta blef nu af Ekeblad förärадt åt kronprinsen, som efter hvad öfverstemarskalk Horn berättade för Schack, skall hafva funnit det vara förtjusande*). Dock, enär det var två år gammalt och prinsessans utseende kunde tänkas hafva under tiden blifvit i någon mån annorlunda, var kronprinsen fortfarande mycket ifrig att bekomma det porträtt, som efter eklateringen kunde från henne sjelf väntas. Detta sistnämnda medfördes visserligen af Scheel, men denne var anbefald att undanhålla det, tilldess Bernstorff hunne underrätta honom, att kronprinsens porträtt blifvit danska hofvet tillstäldt. Vid sin första audiens hos kronprinsen (d. 29 April) framlemnade Scheel således blott brefven. Sedermera bestämdes, att elefantorordens öfverlemnande skulle ega rum d. 4 Maj. Som emellertid intet besked från Bernstorff afhördes, men man deremot nogsamt visste, att kronprinsen med yttersta otålighet väntade porträttet, och man således kunde motse, att han vid den nya audiensen skulle upprepa sin förfrågan efter detsamma. råkade både Scheel och Schack i mycken förlägenhet. Att den från prinsessan annonserade presenten ännu icke vore anländ, vågade de ej längre förebära, helst de befarade, att just i anledning af den förmenta senfärdigheten vissa personer skulle få tillfälle »de donner de fausses impressions au Prince royal et de débiter toutes sortes de conjectures peu avantageuses dans le public». Scheel tillgrep derföre nu »un expedient indispensablement nécessaire»; han gjorde sig nemligen sjuk för några dagar, hvadan audiensen naturligtvis blef tills vidare inhiberad. Under tiden anlände den utlofvade underrättelsen från Bernstorff. Den 11 Maj försiggick omsider ordensceremonien, efter hvars slut Scheel till kronprinsen öfverlemnade det länge väntade porträttet. Men detta (en miniatyrmålning infattad i en praktfullt briljanterad boett af utsökt arbete) befanns emellertid icke ega någon synnerlig likhet med det genom grefve Ekeblad erhållna, som troddes vara så mycket i kronprinsens smak. Också tyckte sig Scheel böra tillstå, att det senast erhållna ej heller fullkomligt träffande återgåfve prinsessans utseende. Gustaf antydde derföre genast en önskan att af henne ega en ny afbildning, men i oljefärg, liksom den Pilo'ska taflan. — Detta nya konterfej ankom dock ej förrän i de sista dagarna af Augusti.

Hvad den omnämnda porträtt-boetten angick, berättar Schack, att den vid svenska hofvet, och icke minst af dd. mm., blifvit mycket beundrad, och hade man uppfattat såsom en »attention particulière» af prinsessan, att hon gifvit en så dyrbar present i utbyte mot det helt enkla pastellporträttet, som kronprinsen tillsändt henne. Gustaf sjelf skall hafva »assez aigrement» förebrått landtmarskalken och några andra vid tillfället händelsevis närvarande medlemmar af sekreta utskottet, och sagt det varit deras skuld, att intet briljanteradt porträtt kunnat af prinsen föräras åt prinsessan. Han skall ock hafva enskildt förekallat landtmarskalken och bedt denne så begå saken, att en dylik present måtte blifva åt prinsessan anskaffad och henne tillsänd redan

*) Troligtvis samma tafla, som under n:o 1005 nu förvaras på nationalmuseum i Stockholm. Detta porträtt är dock ingalunda vackert. Det framter ett fylligt och rödlett flickansigte af bredt oval form och med stora blå, men föga lifliga ögon. Prinsessan bär en drägt i gult och blått (de svenska färgerna, naturligtvis!) med rosetter samt ett oformligt långt, synnerligen vanställande snibblif.

ärade honom en diamantring, hvarjemte genom riksrådet Friesendorff, ett par dagar senare, tillstäldes honom ett sådant konungens porträtt i briljanter, som för ministrar af *andra* rang utgjorde den vanliga afskedspresenten[1]).

Vi hafva ofvanföre nämnt, att underhandlingen om giftermålskontraktets upprättande hade en längre tid, vecka efter vecka, blifvit uppskjuten. Danska hofvet hade på sitt håll vidtagit alla nödiga förberedelser, på det att den redan i första hälften af Mars måtte kunna öppnas, såsom det från svenska sidan var ställdt i utsigt. Denna beräkning felslog dock genast. Löwenhjelm tillkännagaf d. 20 Mars för Schack, att det svenska kontraktsprojektet visserligen vore uppsatt samt af sekreta utskottet godkändt, men att konungen och kronprinsen hade hos sig sedan flere dagar tillbaka qvarhållit och ännu qvarhölle nämnda projekt, hvadan skulden till dröjsmålet låge

---

innan sjelfva bröllopsambassaden afginge. Naturligtvis blef denna önskan beviljad; vi veta dock icke *när* öfverlemnandet skedde.

En särskild artighetsbetygelse mot det danska konungahuset, till hvilket han redan nu skulle anses hafva trädt i det närmaste slägtskapsförhållande, hade kronprinsen iakttagit derigenom, att, så snart eklateringen egt rum, han och hans hofstat anlagt »le grand deuil» efter konung Fredrik V. Den sorg som, enligt etikettens fordringar, *hela* svenska hofvet burit efter samme monark, var då längesedan aflagd. Den hade, tvertemot det vanligaste bruket, räckt endast 4 veckor (d. 16 Febr.—16 Mars), hvilket Schack synes trott hafva skett på drottn. Lovisa Ulrikas tillskyndelse.

[1]) Schack till Bernstorff, d. 3 och 6 Juni; till k. Kristian VII, d. 3 s. m. — För att mot Sofia Magdalena visa desto större »empressement», hade konungaparet och kronprinsen, utan att invänta Scheels afresa, genast besvarat de af denne från prinsessan öfverlemnade skrifvelserna. Vid sin hemresa medförde han nu från kronprinsen, utom ett bref till k. Kristian med tacksägelse för ordensdekorationen, äfven en ny skrifvelse till prinsessan. — Korrespondensen mellan de kungliga trolofvade, hvilken således hade kommit i full gång, kan, om man tager hänsyn till den tidens långsamma kommunikationsmedel samt frånvaron af personlig bekantskap, sägas hafva varit temligen liflig, oaktadt den dock blott sträckte sig till, på sin höjd, två bref i månaden från hvartdera hållet. (Jfr Sprengtportens och Schacks depp. Maj—Augusti 1766). — Under denna sommar afled (i Köpenhamn d. 29 Juni) den man, genom hvilken den ministeriela uppgörelsen af barndomsförlofningen mellan prins Gustaf och prinsessan Sofia Magdalena hade i Stockholm blifvit å danska hofvets vägnar verkstäld år 1751, nemligen f. d. envoyéen Wind (geh. konferensråd, direktör för Öresundstullen, öfverhofmästare hos enkedrottning Juliana Maria). »Detta dödsfall» — skref Sprengtporten — »har varit mycket sensibelt såväl för H. M. Drottningen sjelf, som i allmänhet för Hofvet och alla öfriga, som af framlidne Hr Geheimerådets person och dess behagliga egenskaper varit kännare; och eger jag äfven för min del så mycket större orsak att derutinnan deltaga, som jag under mitt vistande härstädes ej mindre vid flera tillfällen egt enskilda prof af dess vänskap, än jag i allmänhet ofta fått röna dess tillgifna tänkesätt för den Kongl. Svenska nationen». (S. till Löwenhjelm den 2 Juli).

hos *dem*. Schack lät denna ursäkt gälla, isynnerhet som Löwenhjelms uppgift sedermera bekräftades af åtskilliga »pålitliga» personer, hvilka derjemte för gesandten betyrade, att man icke kunnat gå skyndsammare till väga, än man gjort, samt att handlingarna omsider blifvit åt sekreta utskottet till slutlig granskning öfverlemnade. Nu mellankommo dock påskhelgen och eklateringshögtidligheterna. Derefter förflöt i det närmaste äfven återstoden af April månad, innan man å svenska sidan förklarade sig färdig att låta konferenserna taga sin början. Detta nya uppskof skall hafva haft följande anledning. Svenskarna — så berättar Schack — förestälde sig, att kontraktsunderhandlingen skulle anses såsom en politisk negociation så till vida, att efter dess afslutande de båda hofven komme att ömsesidigt utdela presenter åt hvarandras fullmägtige; Löwenhjelm — i hemlig beräkning att af danska hofvet erhålla en desto större present — önskade att ensam få sköta underhandlingen med Schack; men inom sekreta utskottet yrkades deremot, att särskilda s. k. »kommissarier» skulle tillsättas att biträda Löwenhjelm, och denna åsigt förfäktades af några inflytelserika utskottsledamöter, hvilka — likaledes af egennyttiga bevekelsegrunder — fikade efter att sjelfve få i underhandlingen deltaga. »Det är» — tillägger gesandten — »denna fråga, som förhalar hela affären; men säkert är dock att, om Löwenhjelm ej gått alltför långsamt till väga, skulle kontraktet redan för länge sedan varit regleradt»[1]).

D. 1 Maj hölls ändtligen den första konferensen. Schack var dervid åtföljd endast af sin legationssekreterare, kammarjunkaren von Johnn, som förde det danska protokollet. Å svenska hofvets vägnar infunno sig deremot, förutom Löwenhjelm och kongl. sekreteraren Stenhagen, hvilken förde det svenska protokollet, ej mindre än *åtta* »kommissarier», nemligen justitiekansleren v. Stockenström, statssekreteraren vid inrikes civilexpeditionen baron v. Düben, landshöfdingen baron Ridderstolpe, statssekreteraren vid utrikes ärendena Rosenadler, hofrättsrådet baron Adlermark, kanslirådet Ekestubbe, statssekre-Rosir[2]) och kammarrådet Rothlieb. Sammankomsten öppnades

[1]) Schack till Bernstorff, d. 11, 22 o. 25 Mars, samt d. 22 April.
[2]) Titulär statssekr.; han innehade vid denna tid en revisionssekr. befattning och var derjemte ledamot i lagkommissionen.

af Löwenhielm med ett tal på svenska: han vore anbefald att nu till Schack framlemna sitt hofs projekter till giftermålskontrakt och renonciationsakt[1]; man hade till mönster för kontraktsprojektet valt drottning Lovisa Ulrikas giftermålskontrakt, och, enär man i allting sökt med renaste nit tillgodose prinsessans fördelar, hoppades man, att de nu uppsatta förslagen skulle vinna hans danska maj:ts samtycke. — Efter att hafva emottagit aktstyckena, höll Schack en oration på danska. Han framhöll de stora förhoppningar, som begge nationerna fästade vid den furstliga förbindelsen; han försäkrade, att hans monark skulle med nöje förnimma de faderliga tänkesätt, som hans svenska maj:t redan hyste för prinsessan och nu ådagalagt genom att åt henne bereda enahanda förmåner och garantier, som de, hvilka i hans egen gemåls äktenskapskontrakt blifvit stipulerade; gesandten ville till sitt hof insända äfven renonciationsprojektet, men bad Löwenhjelm ihågkomma, att det formulär, som till denne blifvit genom Schack öfverlemnadt, vore uppställdt i exakt öfverensstämmelse med hvad af ålder brukligt varit inom danska konungahuset vid dess prinsessors bortgiftande; och för öfrigt skulle gesandten, så snart han fått sig tillsända de observationer, dem hans hof möjligen komme att göra beträffande de svenska utkasten, skyndsamt gifva Löwenhjelm vederbörligt besked, på det att det vigtiga ärendet måtte utan tidspillan blifva bragt till den mognad, som det nu borde vinna, så att endast sjelfva det slutliga undertecknandet återstode, hvilket skulle samtidigt med förmälningen ega rum i Köpenhamn. — Löwenhjelm tog nu åter till orda: han ansåge sig böra prevenera Schack, att det i Stockholm uppgjorda renonciationsprojektet icke vore alldeles likformigt med det danska; om således gesandten hade, efter genomläsningen, någon anmärkning att göra, borde han hänvända sig till Löwenhjelm, och man skulle då söka så mycket som möjligt hopjemka de skiljaktigheter, som mellan utkasten förefunnos; — men, ott man stiliserat *sitt* annorlunda än det danska, hade här-

[1]) En sådan akt hade danska hofvet alltid fordrat af sina prinsessor vid deras bortgiftande. Renonciationen afsåg dels tronföljden och dels vissa andra arfsangelägenheter. Det *första* var blott en formalitet, som bestod i ett erkännande af de *närmare* tronarfvingarnas och deras descendenters rättigheter. Deremot fordrades ingalunda, att prinsessorna skulle afsäga sig sina *lagliga* successionsanspråk. Så t. ex., i händelse k. Kristian VII och dennes ende broder prins Fredrik hade utan bröstarfvingar aflidit i Sofia Magdalenas lifstid, skulle *hon* hafva ärft den dansk-norska kronan.

rört endast deraf, att man ansett sig böra iakttaga den form, som i Sverige plägade användas för dylika skrifter. Härtill gaf Schack det svaret, att han efter genomläsningen gerna skulle för Löwenhjelm yppa sin enskilda uppfattning, men dock icke kunde, helst danska hofvets projekt ju redan förelåge, gifva *positivt* besked genast rörande de ifrågasatta jemkningarna, utan naturligtvis vore tvungen att taga saken i dess helhet ad referendum[1]). — Härmed slöts denna konferens, hvilken i sjelfva verket icke varit någonting annat än ett ceremonisammanträde. Att åt densamma förläna en så betydelselös karakter som möjligt, hade Löwenhjelm haft all möda ospard. Han vidhöll nemligen ännu sin afsigt att söka utestänga de åtta kommissarierna från all befattning med de egentliga förhandlingarna. Han hade icke låtit uppsätta fullmagt hvarken för sig ensam eller för dessa herrar; han hade velat förmå Schack att vid mötet icke låta föra något protokoll å sin sida; han hade i det tal, hvarmed han öppnade konferensen, icke nämnt ett ord om anledningen till kommissariernas närvaro; och slutligen, hvad projekterna angick, hade han, för att än ytterligare afskära hvarje möjlighet till allmän diskussion, undvikit att vid framlemnandet låta uppläsa dessa aktstycken. — Detta före och vid konferensen. Efteråt gick han ända derhän, att han rent ut bad Schack, att denne måtte hemifrån skaffa sig ordres till afgifvande af förklaring, hurusom hans danska maj:t önskade, det underhandlin-

[1]) Efter konferensens slut tog Löwenhjelm gesandten med sig in i sitt enskilda kabinett (konferensen hade neml. hållits i ett af rikskansliets rum på kongl. slottet). Här genomläste nu de båda diplomaterna tillsammans det svenska renonciations-projektet. I detta hade tvenne bland de af Danmark fordrade stipulationerna blifvit uteslutna, nemligen att prinsessan skulle afstå från arfvet efter sin aflidna moder, drottn. Lovisa, äfvensom från det blifvande arfvet efter sin ännu lefvande farmoder, enkedrottn. Sofia Magdalena. Men det var ej nog med att dessa stipulationer blifvit förbigångna, utan man hade i deras ställe infört, att prinsessan uttryckligen förbehöll sig sin rättighet till alla de arfvelotter, som tillfallit eller kunde tillfalla henne inom danska konungahusets såväl uppstigande som kollaterala linje. — Den tvist, som härom uppstod, blef längre fram utjemnad på det sätt, att k. Kristian godkände den af svenska hofvet gjorda stipulationen, dock med det förbehåll »för så vidt den vore förenlig med arfsbestämmelserna i Fredrik III:s Kongelov». (»Sans préjudicier à la loi Frédéricienne», heter det hos Schack).

Med arfvet efter prinsessans föräldrar förhöll sig på följande sätt: drottning Lovisas qvarlåtenskap hade mest bestått i juveler och andra nipper, hvilka Fredrik V redan hade åt konungahusets medlemmar utdelat. Hvad som möjligen återstod, hade jemte k. Fredriks öfriga qvarlåtenskap blifvit testamenteradt åt den efterträdande konungen ensam, i hvilket testamente säl. hvarken prins Fredrik eller prinsessorna voro ihågkomna.

gen måtte å svenska sidan få i det följande ombestyras af kanslipresidenten ensam. Naturligtvis kunde Schack icke ingå på detta Löwenhjelms förslag, utan svarade, att danska konungen säkerligen icke ville blanda sig i en anordning, som svenskarna sjelfva egde att bestämma, hvarjemte h. maj:t ej heller ville gifva anledning till missnöje åt de herrar, som redan blifvit utsedde att vid rådplägningarna vara kanslipresidentens assistenter. Dessa invändningar tvungo för den gången Löwenhjelm till tystnad[1]). Icke desto mindre gjorde han längre fram ett nytt försök att vinna Schacks biträde till kommissariernas aflägsnande åtminstone från den sistblifvande konferensen, d. v. s. från den, hvarvid sjelfva undertecknandet skulle ske. Men gesandten gaf samma svar som förut[2]). Ej heller inom senaten eller sekreta utskottet lyckades Löwenhjelms plan vinna något medhåll. Slutet blef att kanslipresidenten nödgades, dock först efter ett nästan ända in i sista ögonblicket fortsatt motstånd, admittera kommissarierna äfven såsom signatärer[3]).

Hvad sjelfva kontraktsförhandlingarna beträffar, kunna vi af dem icke lemna någon detaljskildring. En sådan skulle blifva alltför vidlyftig. Bland de stipulationer, som fastställdes, omnämna vi blott de vigtigaste och äfven dessa endast i allmänhet. Danska konungen beviljade en brudskatt af 100,000 riksdaler specie, äfvensom en hemgift (trousseau) af samma värde. Svenska konungen tillförsäkrade prinsessan sådana förmåner, som fullt motsvarade dem, hvilka drottning Lovisa Ulrikas giftermålskon-

---

[1]) Schack till Bernstorff, d. 2 Maj.

[2]) Dens. till dens., d. 3 Juni.

[3]) Dens. till dens., d. 8 och 11 Juli. — Åtskilliga personer inom rådet och sekr. utskottet hade till tvistens slitande föreslagit den utvägen, att kontrakts- och renonciationsprojekten borde helt enkelt blott insereras i konferensprotokollen, så att nämnde projekter icke skulle komma att utgöra särskilda aktstycken, hvadan följaktligen inga andra underskrifter, än protokollsförarnes, blefve behöfliga. Liksom Löwenhjelm sökte insinuera *sin* önskan hos Schack, så blefvo hos denne äfven de andra åsigterna förordade. Men gesandten ville ej uppträda som skiljedomare, utan drog sig skickligt ur spelet. »J'ai dit» — skrifver han till Bernstorff — »que comme l'expédition actuelle de ces actes n'était et ne devait jamais être que préliminaire et que comme le seul but de ma Cour était de leur faire donner ici l'authenticité nécessaire pour qu'à l'arrivée de Horn à Copenhague on n'eût qu'à les mettre au net et à les signer, je me conformerais à tout ce que Sa Majesté Suédoise jugerait à propos de déterminer sur cet égard, et qu'ainsi je signerais selon qu'Elle le désirerait avec un ou avec plusieurs, tout comme je consentirais, si Elle préférait cet expedient, de ne faire expédier d'autre instrument que les protocolles que Mr de Johnn et Mr de Stenhagen signeront».

trakt innehöll. — Det klander, som ligger i Fersens uppgift (Hist. skrifter, III, p. 32), hurusom de svenska fullmägtige »underskrefvo allt hvad Danmark fordrade», synes oss icke vara berättigadt. De danska fordringarna voro knappast af sådan beskaffenhet, att några väsentliga förändringar skulle behöfts eller kunnat påyrkas[1]). Det oaktadt gick man från svensk sida ganska minutiöst tillväga vid granskningen. Detta bevisas äfven deraf, att konferenserna, som fördes dels mellan Schack och Löwenhjelm enskildt och dels i kommissariernas närvaro, räckte inalles öfver två månader. Omsider, d. 11 Juli, blefvo preliminärinstrumenten undertecknade.

De båda hofven skulle nu åt hvarandras fullmägtige utdela presenter. Enär dock det verkstälda undertecknandet var att anse blott såsom »une signature provisionelle», öfverenskom man att inskränka hvarje särskild gratifikationspost till halfva beloppet af hvad vid en vanlig traktats afslutande plägade betalas. Naturligtvis blef, i anledning af de svenska underhandlarnes talrikhet, kostnaden för danska hofvet drygast. Löwenhjelm fick 1,000 holländska dukater, de åtta kommissarierna hvardera 500, protokollsföraren, kongl. sekreteraren Stenhagen 250 och kansliet 250. Hela summan utgjorde således 5,500 holl. dukater eller 11,000 »écus de banque»[2]). Af svenska hofvet betaltes deremot till Schack 1,000 dukater, till hans protokollsförare, legat. sekr. v. Johnn 250 och till danska kansliet 250, således inalles blott 1,500 dukater eller 3,000 »écus de banque». — Dessa voro nu de officiela gratifikationerna. Men danska hofvet fann sig, på grund af sina partiförbindelser, vara tvunget att utdela äfven åtskilliga hemliga gåfvor. Löwenhjelm hade för egen räkning, genom sina entremetteurer Olthoff och Sundberg, så godt som köpslagat med Schack och på detta sätt betingat sig för sitt i giftermålssaken ådagalagda välförhållande en belöning af 12,000 »écus de banque». Denna summa, hvilken man ej vågade neka honom, oaktadt man visserligen fann den vara väl högt tilltagen, blef, till förekommande af upptäckt, honom öfverlemnad på lämplig omväg, enligt hans egen begäran. Schack tröstade Bernstorff

[1]) Jmfr dock sid. 101 not 1. — Äfvenledes bör måhända observeras den stipulationen, att brudskatten (*la dot*) skulle till Danmark återlemnas, i händelse prinsessan aflede utan arfvingar.

[2]) Enligt Schacks uppgift gälde 1 écu de banque = 17½ daler k:m.

med den reflexionen, att, om man i giftermålssaken icke anlitat Löwenhjelm, man måhända skulle blifvit nödsakad att, under hand och med risk att ändock förfela målet, depensera på andra personer ända till 100,000 écus. — En herre, som inom sekreta utskottet gjort Danmark reela tjenster vid ärendets genomdrifvande, var baron Ridderstolpe. Denne erhöll af Schack 500 holl. dukater i handtryckning. Olthoff och Sundberg blefvo ej heller glömda. Den förre fick en diamantring, värd 800 écus, och Sundberg en gulddosa, som kostat 100 dukater och i hvilken 100 stycken samma mynt voro inlagda[1]).

[1]) Schack till Bernstorff, d. 14 Juli, d. 5 Aug., d. 2, 9 och 12 Sept. — Om det sätt hvarpå Löwenhjelm mottog underrättelsen om den honom ämnade hemliga gratifikationen, skrifver Schack: »Il n'y eut sorte d'expressions dont il ne se servit pour me donner à connaître, combien il était reconnaissant et pénétré des bontés de Sa Majesté et avec combien de vénération il recevrait le présent vraiment royal qu'Elle avait la grâce de lui faire. Il me répéta à plusieurs reprises qu'il n'avait rien mérité pour avoir conduit une affaire aussi juste en elle-même et aussi avantageuse à sa patrie que celle dont il était question; qu'il n'avait fait que remplir son devoir et suivre son propre penchant, ce que tout Suédois qui se serait trouvé dans sa place aurait fait de même; que nous le trouverions toujours dans les mêmes principes et empressé à avancer et à faciliter tout ce qui pourrait servir à réunir nos deux Etats et nos deux Nations de plus en plus, leur union parfaite et intime étant la vraie source de leur bonheur au dedans et surtout de leur considération au dehors; et que tant qu'il vivrait il s'appliquerait à se rendre digne de la haute bienveillance d'un Prince qu'il regardait comme l'ami le plus sûr de la Suède. Après s'être longtemps étendu là-dessus d'une façon qui me prouva la joie intérieure qu'une nouvelle si intéressante pour un homme de son caractère lui causa et qu'il ne déguisa pas même jusqu'à un certain point, il me fit sentir avec une espèce d'inquiétude que quelque innocente que fût cette gratification, il craignait qu'elle ne fut sue et qu'il pourrait lui en résulter des désagréments, mais je lui rassurai entièrement à cet égard, et en effet l'opération de faire venir ici les 12/m. écus de banque qu'il doit toucher, se fera par Mr d'Olthoff et des gens qu'il emploiera avec tant de précaution qu'il ne pourra rien en transpirer. — Non content de m'avoir parlé lui-même dans les termes les plus expressifs, Mr de Löwenhjelm m'a fait réitérer du depuis par le dit Sieur Olthoff ainsi que par Mr Sundberg les assurances les plus fortes de sa gratitude et de son attachement pour notre Cour». — Derefter tilläggas följande reflexioner: »Je me flatte ainsi que la somme qu'il va recevoir, quelque considérable qu'elle soit, sera bien employée, tout comme j'ose dire que les différentes gratifications que le Roi répand ici dans cette occasion, feront un effet admirable, tant parce qu'elles engageront ceux qui les recevront à continuer leurs liaisons avec nous, que parce qu'insensiblement elles donneront à notre cour la réputation d'être généreuse. De toutes les qualités imaginables c'est cellelà que la plupart des Suédois admirent et apprécient le plus, et sans elle il sera à jamais impossible de réussir dans le dessein, dont V. Exc. me fait l'honneur de me parler, d'acquérir à notre Cour dans ce pays-ci une influence en propre indépendamment de celle qu'Elle peut avoir de commun avec les cours alliées».

Sedan Löwenhjelm fått penningarna i handom, förnyade han naturligtvis än ytterligare »ses protestations de sa respectueuse et éternelle reconnaissance».

Under kontraktsnegociationens fortgång hade emellertid Horns ambassadörsutnämning blifvit af konung Adolf Fredrik verkstäld, sedan senaten naturligtvis instämt i sekreta utskottets redan förut gjorda val[1]). Ordnandet af det furstliga parets blifvande bostad på Stockholms slott pådrefs med största ifver. Sekreta utskottet lät gifva hofintendenterna den barska tillsägelsen, att de skulle blifva personligen stälda till ansvar inför ständerna, i händelse våningarna icke vore i komplett skick innan hösten[2]). Åtskilliga herrar och damer utnämndes att tjenstgöra vid det unga hofvet. Öfver- och underhofmästarinne-platserna fingo dock tills vidare stå lediga, enär man icke kunde blifva ense om lämpliga personer till deras fyllande[3]). Likaledes tvistade konungen och sekreta utskottet temligen länge om tiden för bilägrets firande i Stockholm. Mot slutet af Augusti blef likväl omsider definitivt afgjordt att ceremonien skulle ega rum d. 18 eller 19 Oktober[4]). Efter erhållen underrättelse om detta beslut lät danska hofvet å sin sida tillkännagifva det vigseln par procuration, som i Köpenhamn skulle ske, komme att försiggå d. 1 Oktober, på det att prinsessan skulle vid medlet af samma månad kunna inträffa vid svenska hofvet[5]).

Den 2 Sept. anträdde Horn, åt hvilken ständerna beviljat en summa af 22,000 riksdaler b:co till ambassadkostnadernas bestridande, sin resa till Köpenhamn. Han beledsagades af kapten Vilh. Mauritz Pauli såsom ambassadsekreterare, samt af *fem* kavaljerer, nemligen grefve Joh. Gustaf Horn (sonen), en ung grefve Hamilton, baronerna Stackelberg och Barnekow, samt löjtnanten Vilhelm Klingspor. Till sviten slöto sig sedermera en mängd personer af den skånska adeln[6]). Vid landstigandet i Helsingör, der Sprengtporten var till mötes, blef ambassadören hedrad med flaggning från de i hamnen och å redden liggande

[1]) Schack till Bernstorff. d. 6, 13 och 23 Maj.

[2]) Dens. till dens., d. 24 Juni.

[3]) Till öfverstemarskalk utnämndes riksrådet grefve Adam Horn; hofmarskalk blef öfverkammarherren hos konungen, baron Karl Gust. G. Ehrencrona. Trenne kammarherrar voro redan förut anstälda; nu utnämndes en fjerde, och sedermera äfven en femte; kammarjunkare och »écuyer tranchant» blef baron Carl Edv. Taube. Till hoffröknar utnämndes fröknarna Uggla, Rosen och Sparre. — (Schack till Bernstorff, d. 9 Maj o. 12 Aug.).

[4]) Den blef emellertid sedan uppskjuten till d. 4 Nov.

[5]) Schack till Bernstorff. d. 29 Aug.; v. Johnn till Bernstorff, d. 16 September.

[6]) Schack till Bernstorff, d. 29 Aug. o. 2 Sept.

fartygen. Den 10 September anlände han till Köpenhamn, och samma dag lät han hos Bernstorff genom sin ambassadsekreterare tillkännagifva sin framkomst. Följande dag skedde likaledes notifikation hos danske ceremonimästaren grefve Raben, som genast derefter infann sig, för att, enligt etikettens fordringar, emottaga afskrifterna af ambassadörens kreditiver. Hos Bernstorff gjorde Horn sitt första besök d. 18 Sept.[1]. Sedan han derefter, mot slutet af månaden, haft sina inträdesaudienser hos konungen, prinsessan, de båda enkedrottningarna och den kungliga familjens öfriga medlemmar, samt sedan giftermålskontraktets undertecknande egt rum, togo förmälningshögtidligheterna sin början. Den 1 Oktober kl. 7 på aftonen förrättades i Kristiansborgs slottskyrka vigselakten, hvarvid, liksom vid de närmast påföljande festiviteterna, den trettonårige prins Fredrik af Danmark, brudens halfbroder, företrädde brudgummens ställe. Ceremonien bivistades af öfver 3,000 personer. Derefter gafs i slottets s. k. »appartementssal» en lysande taffel, hvarunder vacker koncertmusik uppfördes; högsätet innehades af kronprinsessan och quasi-brudgummen; till venster om bruden satt konung Kristian och närmast honom den svenske ambassadören. Med denna souper slutade första dagens festiviteter. D. 2 Oktober på förmiddagen var cour, dervid bröllopsgratulationerna framfördes. Å kronprinsens vägnar mottogos de af prins Fredrik. Den sistnämnde öfverlemnade nu till ambassadören vigselringen, som genast blef med särskild kurir afsänd till kronprinsen. Middagsmåltiden intogs af den kungliga familjen »en public»; främst vid bordet satt kronprinsessan, till höger om henne konungen, för dagen bärande den svenska serafimerorden, och till höger om konungen var grefve Horn placerad. På aftonen gafs »appartement», dernäst souper »i bunterey» (dervid dock den kungliga familjen och Horn innehade samma platser som vid dinern) och sist stor bal (»en robe de cour»), som öppnades af konungen och kronprinsessan. I andra danstouren fördes hon af prins Fredrik och i den tredje af grefve Horn. D. 3 Oktober gafs återigen först cour och derefter publik middagsspisning. På aftonen galarepresentation på teatern, der ett danskt skådespel uppfördes; svenska ambassadören och hans kavaljerer voro placerade i en särskild loge omedelbart invid den kungliga. Efter spektaklets

[1]) Ambass. Grefve A. Horn till Kongl. Maj:t, d. 18 Sept. (Sv. Riksark.).

slut var på slottet bunterey-souper på samma sätt som föregående aftonen [1]). — D. 4 Oktober var »jour de repos». D. 5 gafs af grefve Horn en praktfull och storartad fest, som bivistades af den kungliga familjen (utom drottningarna), hela hofvet och alla till de högsta kretsarna hörande herrar och damer. Ambassadören hade vid detta tillfälle icke sparat »hvarken möda eller kostnad» för att iakttaga hvad hans fäderneslands och hans beskicknings värdighet kräfde. Det af honom bebodda »Schackiska palatset»*) var utvändigt dekoreradt med lampor, och hela den tillhörande trädgården var äfvenledes rikt illuminerad. Alltifrån konungens ankomst kl. 8 på aftonen, och ända till dess han afreste, förplägades den åskådande publiken med vin, som rann ur tvenne dertill inrättade fontäner. Soupern serverades vid tolf särskilda tafflar, af hvilka konungen, kronprinsessan, prins Fredrik, samt prinsen och prinsessan af Hessen hade hvar sin med 10 kuverter. Vid hvardera af de sju öfriga tafflarna voro några och tjugo kuverter. Med undantag af konungahusets medlemmar fingo alla gästerna sina bordsplatser bestämda genom lottning, dock med det arrangement, att endast geheimeråden af konseljen med deras damer, de främmande ministrarna och en del andra förnämliga personer blefvo placerade vid de kungliga borden. »Så före som efter soupern dansades. Konungen, i gladt och nådigt lynne, dansade rätt mycket och var qvar till kl. $^1/_2$8 om morgonen. Fêten slöts ej förr än kl. 7» [2]). — D. 6 Oktober hade Horn sina afskeds-

[1]) Horn till K. Maj:t, d. 30 Sept. o. 2 Okt.; Horns berättelse (till H. K. H. Kronprinsen) om förmälningen, Köpenhamn d. 5 Okt.

[2]) Amb. gr. Horn till riks- och kanslirådet baron Friesendorff, dat. Helsingborg d. 10 Okt. 1766.

Några strödda meddelanden om Horns ambassadfärd och om hvarjehanda i sammanhang dermed stående tilldragelser kunna här inskjutas. — Ambassadören, som med all möjlig ståt skulle uppträda i den danska hufvudstaden, hade förhyrt ett fartyg att dit öfverföra hans ekipager, samt en del möbler och husgerådssaker. Fartyget hade visserligen, före Horns egen afresa, gått till segels från Stockholm, men inom kort spordes att skepparen, i stället för att enligt aftal direkte fortsätta färden, skulle hafva för flera dagars tid låtit kasta ankar ett stycke utom hamnen — i afsigt att skaffa sig en extraförtjenst genom intagande af en ny last, bestående af 400 t:r tjära. Af polismyndigheterna antydd att begifva sig å väg, skall han (enligt hvad Horn sjelf berättade för Schack) hafva på det sätt åtlydt befallningen, att han seglat ett par

*) Förmodligen ett af Amalienborgspalatserna. Åtminstone berättar J. Kragh Høst (»Grev Joh. Friedr. Struensee og hans Ministerium», d. 1, p. 167) att år 1770 den svenske gesandten Sprengtporten var bosatt på Amalienborg. De dervarande palatserna blefvo af staten inköpta först *efter* den stora slottsbranden på Kristiansborg år 1794. — Jmfr för öfr. »Den Danske Atlas» ved Erik Pontoppidan, Kbhvn 1764.

audienser, hvarefter han som vanligt blef inbjuden till middagstaffeln. På eftermiddagen lemnade hela den kungliga familjen Köpenhamn och begaf sig till enkedrottning Sofia Magdalenas

mil längre bort, men derefter, »soit par malice, soit pour se faire amener secrètement le dit goudron», ånyo gått till ankars. Sedermera berättades, att han för motvind nödgats inlöpa i någon hamn i närheten af Nyköping. Resultatet blef emellertid att fartyget icke anlände till Köpenhamn förr än d. 27 Sept., således 11 dagar senare än ambassadören. Det förhör, som genast efter fartygets framkomst, anstäldes med den hedervärde »skepparen Kloppstock» slöts dock dermed, att väder och vind fingo bära skulden för dröjsmålet, som emellertid vållat Horn åtskilliga förlägenheter. (Dep. fr. Schack, d. 2 Sept., fr. Johnn, d. 16 Sept.; fr. Sprengtporten, d. 28 Sept.).

Befolkningen i Köpenhamn gaf tydliga bevis på sina sympatier för den svensk-danska familjförbindelsen och för Sverige och svenskarna i allmänhet. Så t. ex., när ambassadören åkte upp till den högtidliga helsningsaudiensen på Kristiansborgs slott, var det endast med möda, som han och hans cortège förmådde bana sig väg genom de menniskofylda gatorna. (Dep. fr. Horn t. K. Maj:t, d. 30 Sept.).

Angående prinsessans hemgift skrifver Horn (till riks-kanslirådet Friesendorff, d. 28 Sept.): »Sedan d. 25 d:s har nu några dagar H. K. H. Kronprinsessans trousseau och garderobe i ett stort dertill utsedt galleri här på kongl. slottet varit öppen, så att alla, såväl gens de qualité, som äfven af det mindre folket, densamma kunnat se. Jag måste tillstå, att såväl i anseende till de sköna juveler, som ock i betraktande af den myckenhet magnifique klädningar af de rikaste draps d'or et d'argent, samt med guld och silfver rikt broderade tafter och tyger af alla sorter med allt deras tillbehör, bestående uti de skönaste spetsar och dentelier m. m. . . . Hennes K. H. på det präktigaste blir försedd med allt hvad till Dess beklädning någonsin kan upptänkas». — D. 2 Okt. skrifver H. (till K. Maj:t): I måndags sändes för Prinsessans räkning till Stockholm 2 spann de skönaste och vackraste hästar (8 i hvardera spannet) man kan se. Prinsessans trousseau har nu blifvit tillökt med en rätt vacker och skön guldtoilette, skänkt af Konungen, dess Hr Broder». — Slutligen heter det från Helsingborg, d. 10 Okt. (till r. k. r. Friesendorff): »Nu är jag sysselsatt att mottaga H. K. H:s trousseau och equipage. Inventarium sänder jag med nästa post. Har ej kunnat förr, enär saker från Danmark stundligen ännu öfverkomma, som ej kunnat blifva afsända, hvilka räknas till trousseaun. Bemälte trousseau är magnifique och så tillräckligt tilltagen, att jag önskar Hennes K. H. måtte nog länge lefva, för att densamma kunna utslita. Guldtoiletten allena väger 7,500 dukater».

Till forslingen af prinsessans bagage, hvilket för besparings skull sändes genaste vägen (d. v. s. öfver Jönköping) till Stockholm uppbudades vid hvarje skjutsombyte 50 hästar.

Giftermålskontraktets slutliga undertecknande egde rum i Köpenhamn, d. 29 September. Signatärerna voro Horn och Sprengtporten å svenska sidan, samt geheimeråden Bernstorff och Thott å den danska. I signatärpresenter betaltes af *svenska* kronan till Bernstorff 4,000 »riksdaler danska»*), till Thott 2,500 och till danska kansliet 500; af *danska* kronan till Horn 4,000, till Sprengtporten 2,380 och till Horns kansli 500. Såsom »ambassadörs-present» gafs åt Horn dessutom 5,400 rd. d.

Från danska sidan hade man i början insinuerat, att Bernstorff borde erhålla 3,000 dukater och Thott 2,000; sedermera hade man, dock »i de höfligaste ordasätt», låtit förstå att »tout bien calculé le contrait de mariage conterait toujours 5,000 de ducats de plus à la Cour de Danmarc qu'à la Suède» (härvid tänkte man förmodligen på de 4,000 holl. dukater, som de 8 svenska

*) = 2,000 danska dukater.

slott Hirschholm. D. 7, enligt erhållen tillsägelse, infann sig till dinern derstädes ambassadören med sina kavaljerer, hvarefter samma dag konungen, kronprinsessan och det hessiska

»kommissarierna» undfått); slutligen framkastade Bernstorff, sedan denne fått sina 4,000 rd., att Thott borde erhålla ett lika belopp; — men Horn, hvars hela presentkassa utgjorde endast 6,000 dukater*) nödgades »declinera den discoursen».

De presenter, som af ambassadören utdelades i anledning af förmälningen, voro följande: biskop Ludvig Harboe, som förrättat vigseln, erhöll 500 dukater; grefve Danneschiold, som å danska konungens vägnar ledsagat prinsessan till Sverige, fick en briljanterad gulddosa, värd 200 dukater; prinsessans f. d. hofmästare, gref Haxthausen, och f. d. hofmästarinna, fröken Trolle, fingo dylika dosor à 150 dukater; f. d. hoffröknarna Raben och Wedel, samt kammarjunkaren Ahlefelt äfvenledes dylika presenter à 100 dukater; fröken Numsen, »som uppfostrat prinsessan», fick »på Hans K. H:s vägnar en ring af 11,000 och några hundra daler kopparmynts värde»; och bland den lägre f. d. betjeningen utdelades 200 dukater. (H. till Friesendorff, d. 5 Okt.).

Såsom prof på huruledes ambassadören redde sig såsom talare, anföra vi de orationer han (vi förmoda nemligen att han, såsom varande en litterärt bildad man, sjelf författat dem) vid sina entrée-audienser vid danska hofvet höll till k. Kristian och prinsessan. Talet till konungen hölls på svenska och var af följande lydelse:

»Stormägtigste. allernådigste Konung!

Hans K. Maj:t af Sverige, min allernådigste Konung och Herre, som med ömmaste sorgfällighet sökt att med E. K. Maj:ts Högstsalige Hr Fader bibehålla en nära förbindelse och vänskap, har nu uti de höga egenskaper, som pryda E. K. Maj:ts person, och hvilka för framtiden båda en lysande regering, de vedermälen, som lofva ett fördelaktigt lugn, som alltid bidragit till begge rikenas förmån och framdeles måste öka deras styrka.

Fullbordandet af det höga giftermål, som emellan DD. KK. HH. Kronprinsen af Sverige och Kronprinsessan af Danmark beslutits, är det ämne, som K. Maj:t mig anbefalt E. K. Maj:t att föredraga, och hvarom det bref jag har den nåden att öfverbringa, lärer E. Maj:t underätta. H. K. Maj:ts önskan är att skyndsammast få emottaga den höga pant, som Försynen utkorat ått ånyo sammanbinda den ätt, som gifvit hela Norden regenter af samma slägte, och af hvilken förening dessa riken numera kunna anses som ett samhälle, de nu lefvande såsom ett folk, och efterkommande njuta de förmåner, som en så lycklig händelse böra åtfölja.

Att under mitt vistande vid E. K. Maj:ts hof kunna göra mig E. K. Maj:ts höga nåd värdig, vore en lycksalighet, som uppfylde min önskan och hopp, anhållandes jag underdånigst att deruti få vara inneslutenv».

Talet till kronprinsessan hölls på franska:

»Madame,

S. M. le Roi mon Maître, habitué depuis bien d'années à Vous considérer, M:me, comme une parente chérie, languit après le moment qui vérifiera son attente, fera le bonheur de son Fils, les délices de sa Famille et celui de ses peuples. Puisse le trône dont Vous approchez, M:me, faire un jour votre félicité autant que Vous en ferez l'ornement et que Vous y fixerez le bonheur des peuples qui Vous y adoreront. V. Altesse Royale, en quittant sa patrie, rentre dans sa propre famille. L'auguste Monarque qui gouverne la Suède, de la même maison que Vous, M:me, voit avec toute la sensibilité d'un coeur tendre les avantages que cette alliance procurera aux deux nations, et S. A. R. Msgr le Prince Gustave, Votre futur Epoux, Vous offre, M:me, les prémices d'un coeur dont les premiers hommages Vous sont adressés et, il n'attend

*) Sedermera requirerade och erhöll han ytterligare 1,000.

fursteparet, åtföljde af en lysande svit, till hvilken den svenska ambassadören anslöt sig, afreste till Helsingör, hvarifrån nästa dag prinsessans öfverfart till Sverige skulle ske. Här, i Helsingör, var nu till mötes den svenske kronprinsens hofmarskalk baron Ehrencrona, för att å prinsens vägnar komplimentera den danska konungafamiljen. Han blef genast samma afton presenterad för konung Kristian, som mottog honom »på det nådigaste» och afgaf de lifligaste försäkringar om sin vänskap för h. k. h. samt om sin fägnad öfver den knutna förbindelsen, »som ej kunde annat än förebåda en lycklig framtid»[1]).

Från Drottningholm, der den svenska konungafamiljen ännu på hösten residerade, hade kronprinsen Gustaf d. 26 Sept. begifvit sig på väg till Helsingborg, för att vara sin brud till mötes vid hennes första steg på svensk jord[2]). Han beledsagades af sin forne underguvernör, landshöfdingen i Södermanland grefve Nils Adam Bjelke, sin forne kavaljer, öfversten Fredrik Karl Sinclair, hela sin hofstat, nemligen den nyssnämnde hofmarskalken Ehrencrona, kammarherrarna baronerna Hård, Leijonhufvud, Oxenstjerna och Örnfelt samt Mander-

que votre arrivée en Suède pour se livrer aux douceurs que la Providence lui a procurées dans l'hymenée. Votre personne, M:me, est le gage précieux qui réunira deux nations voisines, qu'une même religion, les mêmes moeurs et le même langage paraît avoir destinées à vivre dans une intelligence parfaite d'une amitié stable et ne permettra plus entre elles d'autres jalousies que celle de rendre à V. A. R. et aux vertus dont Vous êtes ornée l'admiration due à ceux que le Ciel a créés pour rendre les humains heureux et contents. Si en m'acquittant à cette cour de mon ambassade j'ai l'avantage d'être le premier de ma nation qui rend à V. A. R. les hommages authentiques que tous les coeurs Suédois Vous offrent, ma félicité serait extrême, si je parviens à m'acquérir Votre haute bienveillance jusqu'à ce que le temps et les événements me procurent celui de Vous offrir les voeux d'un sujet fidèle et obéissant».

[1]) Horn till Friesendorff, d. 10 Okt.

[2]) Von Johnn till Bernstorff, d. 23 o. 26 Sept. — Om tiden för kronprinsens afresa hade äfvenledes en tvist förevarit mellan kon. Adolf Fredrik å ena och senaten samt sekr. utskottet å den andra sidan. Konungen hade d. 22 Sept. helt kort och godt, samt utan att vilja anföra några skäl, tillkännagifvit i rådkammaren, att kronprinsen omöjligen kunde hvarken före d. 30 Sept. anträda sin färd, eller före d. 12 Okt. inträffa i Helsingborg. Rådsherrarna, och i främsta rummet Löwenhjelm, gjorde nu konungen allvarsamma motföreställningar. Danska konungens eget bröllop (med prinsess. Karolina Mathilda af England) skulle firas nästan omedelbart efter prinsessan Sofia Magdalenas; det ginge ej an, att den sistnämnda qvarstannade i Danmark längre än ämnadt var, ty i sådant fall skulle förberedelserna till k. Kristians bröllop icke kunna till utsatt tid medhinnas. — Adolf Fredrik ville dock ej taga skäl. Tvisten blef då (den 23 Sept.) hänskjuten till sekr. utskottet, som — påverkadt af danska legat. sekr. Johnn och ryska ministern — genast resolverade, att kronprinsen borde afresa d. 26 Sept.

ström (hvilka skulle tjenstgöra som kammarherrar äfven hos kronprinsessan), några kammarjunkare och talrik betjening. Till prinsessans emottagande afreste desslikes: riksråden grefvarna Liewen och Hjärne, för att framföra komplimenterna å konungens och drottningens vägnar; generallöjtnanten baron Stackelberg å ständernas vägnar; riksrådinnan Stromberg jemte prinsessans trenne hoffröknar; samt slutligen af »la maison du Roi» hofmarskalken grefve Ulrik de la Gardie, kammarherrarna grefvarna Piper och Gyllenborg, tvenne kammarjunkare, åtskilliga lägre hoffunktionärer och nödig tjenarepersonal[1]).

Den 8 Oktober skulle kronprinsessans öfverresa till Sverige ega rum. Tidigt om morgonen samma dag gjorde på Kronborgs slott, der danska hofvet tillbragte den föregående natten, den svenske ambassadören sin afskedsuppvaktning hos konung Kristian[2]). Omkring kl. 10 anlände från Fredensborg de båda enkedrottningarna. Alla de kungliga personerna förblefvo nu tillsammans i enrum ett par timmars tid. Derefter, sedan konungen ännu en gång låtit förekalla ambassadören och för honom upprepat sina försäkringar om sin vänskap för hans svenska maj:t samt om sin glädje öfver den nu tillvägabragta nära förbindelsen mellan de båda konungahusen, skedde nedfarten från slottet till Helsingörs hamnbrygga. »Hans Maj:t» — så lyder Horns berättelse — »åkte igenom en af garnisonen och borgareskapet formerad haye först till bryggan, dit jag mig förut begifvit, och då H. K. H. Kronprinsessan med dess syster Prinsessan af Hessen ankom, gaf Hans Maj:t H. K. H. Kronprinsessan handen och förde henne ned uti den till dess öfverförande tillagade slupen. Straxt derpå kommo äfven .. Drottningarna och äfven gingo ned i slupen, då Hans Maj:t, som ej mindre än hela den öfriga Kongl. Familjen, var oändligen rörd, proponerade att med H. M. Drottning Juliana vara Hennes K. H. följaktig till bryggan af Helsingborg, för att ej gå ur slupen, utan allenast få den fägnaden att se Hans K. H. Kronprinsen; men efter någon öfverläggning, den jag ej kunde höra, och sedan DD. M.M. Drottningarna förestält, att

[1]) Schack till Bernstorff, d. 22 o. 29 Aug.; v. Johnn till Bernstorff, d. 16, 23 o. 26 Sept.

[2]) Horn erhöll vid detta tillfälle en briljanterad gulddosa med k. Kristians porträtt. Förut hade dock konungen skänkt honom en häst med präktig sadelmundering.

man ju förr dess heldre borde afbryta ett så för alla sensibelt afsked, embrasserade DD. M.M. Drottningarna såväl som de Kongl. Syskonen på det tendraste Hennes K. H. och gingo upp ur slupen. Härvid kan jag ock icke förbigå, att den stora myckenhet af folk, som voro nere vid bryggan, voro äfven på det högsta toucherade och rörde öfver Hennes K. H:s bortresa, af hvilka hon såväl som (af) hela allmänheten var oändligen älskad och afhållen. Derpå skedde under canonernas lossande från fästningen Croneborg och de vid sjöstranden planterade canoner öfverfarten på det sättet, att Hennes K. H:s slup gick midt uti, på sidorna om densamma vore 30 mindre slupar och på den ena af sidorna var en galère, ifrån hvilken, äfvensom ifrån fästningen Croneborg och tvenne i sundet liggande fregatter beständigt canonerades, tills ungefärligen halfva vägen i sundet kunde tyckas vara gjord, då åter ifrån vår sida, ifrån Helsingborg, canonaden begyntes, hvarmed continuerades allt tills Hennes K. H:s ankomst. Uti Hennes K. H:s slup var, utom mig, ingen annan placerad än General Amiralen Grefve Danneschiøld, Hennes K. H:s Öfverhofmästare Grefve Haxthausen, dess Hofmästarinna Fröken Trolle och begge hennes Hoffröknar» [1]).

Omkring en timmes tid i förväg hade prinsen af Hessen, beledsagad af danska ministern Schack, öfverkommit till Helsingborg. Vid landstigandet komplimenterad af tillmötessända hofkavaljerer, fördes han genast till kronprinsen och blef af denne mottagen »à bras ouverts». Sedermera, när kanondundret från den svenska stranden förkunnade prinsessans annalkande, begåfvo sig de båda svågrarna, åtföljda af den talrika och lysande sviten, ned till den af högtidsklädda menniskoskaror hvimlande skeppsbron. Denna var belagd med blått samt af broderade kronor öfverströdt kläde, och vid den äfvenledes mattbetäckta gata, som ledde fram till de i hvarandras närhet befintliga båda hus i staden, i hvilka brudparet skulle logera, formerades å ömse sidor spalier af dragoner [2]).

---

[1]) Grefve Horn till r. k. r. Friesendorff, d. 10 Okt.

[2]) Mémoires de mon temps, dictés par S. A. le Landgrave Charles Prince de Hesse; imprimés comme manuscrit. Copenhague 1861. (Prins Karl af Hessen hade d. 30 Aug. 1766 blifvit förmäld med Sofia Magdalenas yngre syster, prinsessan Louise). — Schack hade bivistat förmälningen i Köpenhamn och var nu stadd på återresa till Stockholm.

Förd af trettiosex roddare, samt åtföljd af den öfriga båtflottiljen, sågs omsider den praktfulla dubbelslup, som hade kronprinsessan ombord, styra in i hamnen. Då fartyget lade till vid bryggan, visade sig Sofia Magdalena på däcket. Den första anblicken af henne — hennes välbildade figur, den värdiga hållningen, det om godhet och blygsamhet vittnande utseendet, hvars ungdomliga behag än ytterligare förhöjdes af en ståtlig paryr — lockade från kronprinsens läppar utropet »mon Dieu, qu'elle est belle!» Hon framträdde, förd å sin högra sida af ambassadören Horn och å sin venstra af grefve Danneschiøld. På bryggans nedersta trappsteg räckte Gustaf med ridderlig artighet handen åt sin barndomsbrud och ledsagade henne upp på den svenska stranden. Derefter, sedan hon blifvit komplimenterad af de från Stockholm anlända riksråden, skedde uppfarten till den för henne anordnade bostaden[1]).

Så snart kronprinsessan inträdt i sina rum, gafs genast cour, hvarvid de tillmötessända hofstaterna blefvo henne förestälda. Den talrika svit, som från Danmark medföljt henne, blef presenterad för kronprinsen[2]). Desslikes gjordes uppvakt-

[1]) Jmfr ofvannämnda memoirer; Geijer, Gustavianska papperen; Fersen, hist. skrifter, III.; bref från riksr. Liewen (till Löwenhjelm?), Helsingb. d. 9 Okt. 1766. — Om prinsessans utseende skrifver prinsen af H.: »Il est vrai qu'elle avait un port très-majestueux et très-beau; en tout elle était belle, lorsqu'elle était en grande parure, grande, avait de grands et beaux yeux et beaucoup de bonté dans la physionomie».

Af ett bref från drottn. Lovisa Ulrika till kronprinsen, skrifvet kort efter prinsessans ankomst till Helsingborg, finner man att hofsqvallret visste förtälja, hurusom de första ord, som Gustaf yttrat till Sofia Magdalena (och hvilka han skall hafva fält just i det ögonblick, då hon mottog hans hand för att från slupen nedstiga på landgångstrappan), varit dessa: »prenez garde à vous, Madame!» -- Drottningen hade funnit sig road af anekdoten, och i brefvet skämtade hon nu i anledning af densamma, men på ett högst ogrannlaga, för att icke säga *hjertlöst* sätt. »Il faut avouer» — heter det — »que Vous êtes énergique, que le premier mot que Vous dites à votre future femme est une leçon et une morale qui contient la quintessence de sa conduite à venir. »Prenez garde à Vous Madame!» — ne soyez pas coquette, ne soyez pas indiscrète, ne soyez pas intrigante, ne soyez pas capricieuse, ne soyez pas jalouse, ne soyez pas grondeuse, ne soyez pas ignorante, ne soyez pas sottement timide, et cet. et cet. Je commence à croire que vous serez un mari rigide. Mais, raillerie à part, dites-moi si Vous Vous ressouvenez qu'en la faisant descendre de la chaloupe Vous lui avez dit ces paroles. Mais au moins cela m'a beaucoup diverti». (Brefvet, som är odateradt, finnes i den Gustavianska samlingen på Upsala bibliotek).

[2]) Förutom en stor mängd af den danska adeln, hade de i Köpenhamn residerande spanska, franska, engelska och holländska ministrarna äfvenledes infunnit sig i Helsingborg. Att svenska ministern Sprengtporten anslutit sig till sviten, säger sig sjelf. (Ambass. H. till Friesendorff, d. 10 Okt.).

ningar af adel, presterskap, militära och civila stater och korpser från staden, orten och länet, hvilka senare samtlige presentationer förrättades af landshöfdingen Adlerfelt. Derefter var taffel och om aftonen bal[1]). Det kungliga brudparet qvardröjde i Helsingborg ännu tvenne dagar[2]) under nöjen och festiviteter. D. 9, på aftonen, infann sig å danska konungahusets vägnar en beskickning af fem hofkavaljerer[3]) till framförande af komplimenter. Denna artighet reciprocerades af kronprinsen genom att till danska hofvet afskicka fältmarskalken grefve Hamilton med svarshelsningar. D. 11 Okt. anträdde dd. kk. högheter sin resa från Helsingborg[4]). Vägen

[1]) Om denna berättar prinsen af Hessen en löjlig anekdot: »Dans la maison du prince royal . . . on avait arrangé une salle sur le galetas. On y avait pendu, au lieu de tapisseries des couvertures de chevaux de mains avec des armes et autres meubles, pour couvrir les côtés de cet appartement, Le bal commença. M. de Llano, envoyé d'Espagne en Danemarc, étant aussi venu à Helsingbourg, qui dansait fort bien, mais était d'une taille et d'un embonpoint qui exigeait une solidité à sa salle du bal, qui manquait entièrement à celle-ci, commençant à danser avec sa vivacité ordinaire, la salle fut prête à crouler. On cessa la danse jusqu'à ce qu'on eût étançonné ce galetas avec des poutres dans la salle d'en bas. On tâcha de rassurer les dames et le bal continua». — Om de i Helsingborg gjorda anordningarna yttras för öfrigt i allmänhet: »tout avait l'air bien singulier et bien mesquin». — Om dragonerna heter det »grands hommes et petits chevaux, les uniformes du temps de Charles XII».

[2]) Härom heter det i Horns bref till Friesendorff: »Vid min hitkomst var arrangementet så gjordt, att DD. KK. HH. tills i morgon bittida här skulle förblifva, hvilket här förorsakat mycken kostnad och depens, och har jag, på det allt skulle gå hederligen och väl till, måst härtill employera de hundrade och några dukater, som jag ännu hade öfver af de till presenter destinerade penningar». I slutet af samma bref heter det: »Marschen härifrån börjar i morgon . . . Utgifterna äro dryga och penningar knappa . . . Gud hjelpe oss till Halmstad att få någon hvila. Det är den första gången i min lifstid jag känt mig trött».

[3]) Dessa voro geheimerådet och öfverkammarherren Rewentlow (fr. konung Kristian), hofmästaren grefve Moltke (fr. enkedrottn. Sofia Magdalena), hofmästaren gref Scheel (fr. prins Fredrik), hofmästaren Gabel (fr. prinsessan af Hessen, samt (fr. prinsessan Charlotte) baron Vedel.

[4]) Schack till Bernstorff, Halmstad d. 12 Okt.; gr. Horn till Friesendorff. d. 10 Okt. — Ur Schacks berättelse om de första dagarna af Gustafs och Sofia Magdalenas sammanvaro meddela vi följande: »La réception que Msgr le Prince royal de Suède a faite à S. A. R. M:me la Princesse Sophie Madelaine . . . a été telle qu'on pouvait le désirer et que je l'avais supposé, c'est à dire la plus polie du monde, la plus amiable et même la plus tendre. La contenance de la Princesse ne fut pas moins bonne; Elle reçut son auguste époux d'une façon dont Il fut enchanté lui-même, et qui lui attira dès le premier moment les applaudissements de toute sa nouvelle cour et d'une quantité innombrable de personnes assemblées pour partager la joie d'un moment si agréable; Elle répondit, après s'être acquittée de ses premiers devoirs envers le Prince, à Messieurs les Sénateurs de Liewen et de Hjärne, qui La complimentèrent de la part de LL. MM. SS., avec une assurance qui, je l'avoue, surpassait mon attente; en un mot, la journée d'avant-hier s'est passée très-agréablement en

togs genom Halland (med nattläger i Halmstad och Varberg) till Göteborg, der ett flera dagars uppehåll gjordes i anledning af de storartade fester och lustbarheter som af denna rikets

toute façon, ainsi que celle d'hier, et M:me la Princesse a soutenu la fatigue et les embarras inséparables d'un premier début dans un pays étranger, surtout dans une occasion pareille, avec beaucoup de constance et sans se laisser abattre. Il est vrai qu'il y a eu des moments, où la douleur d'avoir quitté tout ce que jusqu'ici Elle a eu de plus cher au monde, s'est ranimée assez vivement pour L'attendrir, mais ces moments n'ont pas même pu être apperçus par ceux qui n'ont pas encore l'honneur de connaître S. A. R. particulièrement.

Le premier coup d'oeil, qui d'ordinaire est toujours décisif, ayant ainsi été très-favorable de la part de Msgr le Prince, et autant que j'ai pu le remarquer tout de même de la part de M:me la Princesse, qui semble être trèscontente de la figure de S. A. R. et des attentions infinies que ce Prince Lui marque, nous avons tout lieu d'espérer que ces deux augustes époux se rendront réciproquement heureux par un amour mutuel, lequel, surtout s'ils y joignent une confiance entière dans la Bonté Divine, qui soutiendra un ouvrage qui est visiblement et uniquement le Sien, les dédommagera et les consolera des désagréments qu'Ils pourront essayer d'alleurs». — (Schack till Bernstorff, d. 10 Okt.).

Under hela uppresan till Stockholm iakttogs den strängaste hofetikett. Rese-ceremonielet innehöll bland annat följande föreskrifter: — På de ställen, der uppehåll skedde, skulle hållas vakt af ditkommenderade officerare och manskap. Alla måltider skulle intagas »en public», och derunder de vakthafvande officerarna och kavaljererna förblifva stående bakom dd. kk. högheters stolar. Ingen person *under* öfverstelöjtnants rang finge erhålla plats vid den kungliga taffeln. I de städer, som passerades, skulle vid tullarne magistrater och presterskap uppvakta såväl vid ankomsten som vid afresan (i stiftsstäderna skulle biskop och konsistoriales infinna sig i dd. kk. hh:s qvarter); utmed gatorna skulle bildas spalier af garnison och borgerskap; både vid ankomsten och vid afresan skulle kanonsalut ega rum och gevärssalvor aflossas.

Under hela resan for det kungliga tåget alltid i följande ordning: 1:o vederbörande landshöfding i det län, som för tillfället passerades; 2:o dd. kk. hh:s vakthafvande kavaljerer; 3:o konungens hofmarskalk, grefve Ulrik De la Gardie; 4:o ambassadören Horn; 5:o kronprinsen; 6:o kronprinsessan; 7:o tvenne officerare till häst, bredvid eller närmast efter dd. kk. hh:s vagnar, samt 8:o den öfriga sviten såväl damer som kavaljerer.

Resans ekonomiska detaljer, rörande hvilka ambassadören Horn (i sin egenskap äfvenledes af öfverstemarskalk) hade öfverinseendet, synas hafva emellanåt försatt denne i mycket bryderi. Så t. ex. skrifver han till r. k. r. Friesendorff, d. 15 Okt. från Göteborg: »Den förändring, som skett i marschrouten mot det projekt jag före min afresa ingaf, och uppå hvilken jag fotat grunden till calculerna af reseomkostningarna, förorsakar mig och Hofmarskalken Grefve De la Gardie den bekymmersammaste omtanka om utkomsten för DD. KK. HH:s uppresa». De »af Riksens Ständer fastställda 15 resedagar» hade nemligen blifvit tillökade med 5, helst h. k. h. stannat 3 dagar i Helsingborg, »hvarest visserligen intet ort och tillfälle till besparing funnits». Horn anhåller derföre att en summa af 6,000 daler s:m. (hvartill utgifterna för nämnde 5 dagar bestego sig) måtte honom »kontant med en estafett till Örebro tillhandahållas, eller en assignation på Landshöfdingen i brist deraf meddelas». Likaledes hade Horn nödgats att af »hofförtäringen» förskottera 4,000 daler k:m. till skjutspenningar för prinsessans trousseau, hvadan äfven för detta belopp ersättning tarfvades. Slutligen heter det: »Jag bör ej underlåta att berätta, det de gamla hofvagnarna, som under flera åldrars tid gjort trogen tjenst, numera börjat svika på alla ställen. Rustvagnar äro qvarlemnade

andra stad och af det derstädes residerande ostindiska kompaniet anstäldes till ära för de höga resande[1]). Från Göteborg togs vägen sedermera genom Vestergötland, Nerike, Vestmanland och Upland till Stäket, dit ankomsten skedde Lördagen d. 25 Oktober[2]).

Följande dag gjordes af prinsarna Karl och Fredrik en visit hos kronprinsessan. D. 27 infann sig konung Adolf Fredrik sjelf. »Rien» — så berättar Schack, som var tillstädes på stället — »ne fut plus touchant, que cette première entrevue. M:me la Princesse, qui reçut le Roi à l'entrée de la maison et à laquelle ce monarque ne voulut pas permettre de s'agenouiller, lui baisa la main, et le Roi, qui l'embrassa à différentes reprises avec une tendresse marquée, la conduisit dans son appartement, où elle resta longtemps seule avec lui et avec Msgr le Prince royal». — Sedan det förtroliga samtalet var ändadt, och sedan dinern egt rum, återvände Adolf Fredrik till Drottningholm. Det unga paret deremot begaf sig för några timmars tid till riksrådet Törnflychts en knapp halfmil från Stäket belägna egendom Säby. Här voro drottningen samt prinsessan Sofia Albertina till mötes, för att göra bekantskap med Sofia Magdalena. Schack var icke tillstädes »dans ce moment intéressant», då Lovisa Ulrika för första gången sammanträffade med den henne påtvungna svärdottern; men ministern säger sig dock hafva från pålitligt håll fått veta, hurusom drottningen hade tyckts mottaga med mycken välvilja »les marques de respect et de tendresse», som kronprinsessan gaf henne vid detta

i Småland vid Hans K. H:s nederresa. De öfriga, så öfvertäckta, som rustvagnar, sysselsätta oss med ständigt botande. Redan äro härtill 1,000 daler s:mt åtgångne, och nu häruti staden förestår ock en reparation af några (hundra) daler s:mt, som är oundgänglig. Till Hans K. H:s egen vagn måste nya bakhjul förfärdigas, med mera, som icke uti ett bref kan specificeras. Är derföre nödigt att åtminstone 1,500 daler s:mt till denna utgifts bestyrande anordnas. Jag tillstår, att det icke är möjligt marschera med lappigare tross, än den vi blifvit utredda med».

[1]) Schack till Bernstorff, d. 12 Okt. — Fersens hist. skrifter, III.

[2]) Schack till Bernstorff, d. 31 Okt.: Fersen, hist. skr. III. — Hela färden skall hafva varit gynnad af ett för den sena årstiden ovanligt vackert väder. Mottagandet hade öfverallt varit entusiastiskt. Liksom i Göteborg, hade större högtidligheter egt rum i Örebro, der en stor mängd af de kringliggande provinsernas adel infunnit sig. På det hofjunkaren Gripenstedt tillhöriga säteriet Gräfsnäs, der första nattlägret togs efter afresan från Göteborg, hade kronprinsessan burit till dopet värdfolkets nyfödde son. Kronprinsen, efter hvilken barnet blef uppkalladt, var bland faddrarna, äfvensom danska ministern.

tillfälle, och varit med Sofia Magdalenas hela personlighet — hennes både utseende, umgängessätt och tal — så belåten, att hennes maj:t sagt henne »les choses du monde les plus gracieuses et les plus obligeantes» samt efteråt yttrat sig om henne i högeligen berömmande ordalag[1]).

D. 28 Okt. lemnade dd. kk. hh. Stäket och begåfvo sig till Karlbergs slott. Här uppehöllo de sig blott ett par timmar, hvarunder kronprinsessan emottog välkomstuppvaktning af senatens samtlige medlemmar och af en deputation från den nyligen åtskilda riksdagens ständer. Derefter skedde färden till Drottningholm, der den kungliga bruden skulle qvarstanna under större delen af den korta tid, som ännu återstod till d. 4 November, då bilägret skulle firas[2]). Här — på Drottningholm — följde nu i trenne dagar en rad af lysande fester. Första dagen, sedan kronprinsessan genast efter sin ankomst blifvit i drottningens audiensrum högtidligen presenterad för dd. mm., gafs publik taffel »en cérémonie»; på aftonen galaspektakel och derefter souper, hvarvid riksråden och de främmande ministrarna voro placerade vid det kungliga bordet. Nästa dag diner, lustparti till Kinaslottet, souper och bal »en domino». Tredje dagen diner, galaspektakel och stor souper

[1]) Schack till Bernstorff, d. 31 Okt.

[2]) Beträffande valet af det ställe, der prinsessan borde uppehålla sig under tiden mellan framkomsten och förmälningen, hade ett slags småkrig egt rum mellan konungen som vanligt å ena sidan och senaten samt sekreta utskottet å den andra. Sekr. utskottet, som tillegnat sig rättigheten att uppgöra ceremonielet såväl för prinsessans uppresa som för bröllopshögtidligheterna, hade dekreterat, att prinsessan borde i all stillhet under ofvannämnde tid residera på Karlberg. Adolf Fredr. och Lov. Ulrika deremot hade föresatt sig att straxt låta ledsaga henne till Drottningholm, der de ämnade att med storartade festliga tillställningar fira hennes ankomst. Också fullföljde konungaparet sin föresats, utan att bry sig om hvarken senatens eller sekr. utskottets uppmaningar att hålla det af ständerna utfärdade ceremonielet i helgd. — Hvad som väl i hög grad bidrog till nedtystande af alla invändningar, var att kronprinsessan (på hemlig uppmaning af kronprinsen) sjelf lät förstå, att hon önskade begifva sig till Drottningholm. (Jfr k. Ad. Fredriks bref af d. 5 Okt. till kronprinsen: »Il est de la dernière conséquence que Vous fassiez en sorte que la Princesse ordonne au C:te de Horn d'écrire . . au sénat aussi bien qu'à moi par un courrier, qu'elle . . désire de venir premièrement à Drottningholm avant d'entrer en ville et qu'après cela elle irait à Carlberg, et que par-là on marquerait si on avait quelque attachement pour elle et des égards pour le Roi son frère»). — En af orsakerna (hvilka det för öfr. blefve alltför vidlyftigt att här utveckla) hvarför sekr. utskottet ville förhindra festerna på Drottningholm, var att mössorna fruktade, det drottningen ännu umginges med planen att på nämnde slott fira bröllopet. Jmfr för öfr. depp. fr. Johnn till Bernstorff, d. 26 Sept., d. 3, 7 o. 10 Okt.

D. 3 Nov. lemnade hela hofvet Drottningholm och inflyttade till Stockholm, med undantag af kronprinsessan, som begaf sig till Karlberg, hvarifrån hon följande dag skulle hålla sitt intåg i hufvudstaden[1]).

Detta intåg, som egde rum kl. 1 e. m. den 4 November, skedde med synnerlig ståt. Trenne sqvadroner af Stockholms borgerskaps kavalleri tågade främst, under trumpetstötar och pukslag. Dernäst kommo två hingstridare. Dernäst åter följde de båda kongl. öfverintendenterna, ceremonimästaren med vice ceremonimästaren, två kammarherrar och två hofjunkare, hvilka åtta personer åkte, hvart par för sig, i sexspända statsvagnar. Kom så en hofmarskalk och efter honom öfverstemarskalken (med sin staf i handen), hvilka färdades en och en i sexspänd statsvagn. Derefter, likaledes en och en, de sex yngsta riksråden, men i sina egna sexspända ekipager samt beledsagade af sina egna lakejer i galalivré. Dernäst, med en hingstridare framför sig, beridaren vid kronprinsens stallstat, hvarefter följde kronprinsens sexspända statsvagn, tom, men med en page på hvartdera fotsteget; lakejer gingo å ömse sidor om vagnen. Nu kom en beridare vid konungens stallstat och efter honom sex kungliga pager. Sedan kronprinsessan sjelf, som, med sin hofmästarinna midt emot sig, åkte i en praktfull af åtta hästar dragen statsvagn. Hvarje häst leddes af en stallknekt. Adjutanten vid konungens lifkorps och majoren vid konungens lifgarde redo på hvar sin sida om vagnen, hvilken för öfrigt omgafs af kongl. lakejer till fots. Derefter följde, i sina särskilda hofvagnar, samtlige det unga hofvets damer och kavaljerer. En sqvadron af borgerskapets kavalleri slutade cortegen.

Der, hvarest den från Karlberg till hufvudstaden förande alléen utmynnar vid Norrtullsgatan, voro öfverståthållaren, magistraten, samt en deputation af borgerskapet prinsessan till mötes. Sedan hon emottagit dessa myndigheters välkomsthelsningar, skedde färden genom en oafbruten haie af paraderande

[1]) Schack till Bernstorff, d. 31 Okt. — Ur dep. anföra vi äfven följande: »Rien ne surpasse l'ordre et le goût qui ont regné dans les fêtes qui se sont données à Drottningholm; et en mon particulier je ne saurais assez me louer des grâces et des politesses qui m'ont été faites, S. M. la Reine ayant même eu la gracieuse attention de faire donner à ma femme et à moi un logement parfaitement bien arrangé et meublé tout près du chateau, au lieu que tous les autres ministres étrangers logèrent presqu'à un quart de lieue de-là».

trupper, till hvilka borgerskapets infanteri äfven anslutit sig — öfver Drottning- och Fredsgatorna, Norrmalms (nu Gustaf Adolfs) torg, »Norrebroarna», Riddaregatan, Riddarhustorget och Storkyrkobrinken upp till kongl. slottet, samt slutligen öfver dettas inre borggård fram till »drottningens trappa». Här, vid trappans fot i porthvalfvet, blef hennes k. h. mottagen af kronprinsen samt af en mängd personer ur dd. mm:s hofstat, hvarefter man i procession, i hvilken äfven den från Karlberg anlända hofsviten deltog, begaf sig till drottningens audiensrum. Processionen företräddes af de kungl. pagerne, anförde af sin hofmästare. I trappan paraderade en afdelning af lifgardet, ofvanföre densamma stånddrabanter, samt i drabantsalen lifdrabanter. I audiensrummet befann sig drottningen, med prinsessan Sofia Albertina vid sidan, samt uppvaktad af riksrådinnorna och samtliga sina hofdamer, äfvensom af sin öfverkammarherre och secondcheferna för konungens liftrupper. — När denna audiens var slutad, förenade sig drottningen jemte prinsessan Sofia Albertina och hela sin uppvaktning med processionen, som nu, föregådd af konungens hofmarskalk och hofstat, begaf sig genom drottningens kabinett, stora galleriet och konungens kabinett till hans maj:ts audiensrum. Hos honom befunno sig prinsarna Karl och Fredrik Adolf, samtlige de riksråd, som icke varit med vid intåget, öfverkammarherren, cheferna för liftrupperna, generaladjutanterna, hofstallmästaren och hofjägmästaren. I samma ögonblick som konungen mottog kronprinsessan, dundrade kanonerna från Arsenalsgården. Sedan derifrån 128 skott blifvit aflossade, begyntes enahanda salut från Skeppsholmen, hvarefter successivt och i tvenne omgångar följde handgevärssalvor från på olika punkter i staden och på malmarna uppstälda truppafdelningar.

Efter slutadt ceremonibesök hos konungen begaf sig det furstliga paret, åtföljdt af sin svit och föregådt af hans maj:ts hofmarskalk och hofstat, till kronprinsessans våning, der hon, efter en kort stunds förlopp, gaf cour, som bivistades af riksråden med deras fruar, hofmästarinnorna och samtlige hofdamer, äfvensom åtskilliga högre embetsmän. Sedan couren var förbi, lemnade alla främmande personer slottet; hos den kungliga familjen qvarstannade endast dess vanliga uppvaktning; middagsmåltiden egde rum i allsköns stillhet.

Några timmar senare strålade slottet och dess omgifningar i full belysning. »Hofpukare och trumpetare» gåfvo, efter derom erhållen befallning, signal till bröllopshögtidligheternas begynnelse.

Nu begaf sig prins Karl, »med kongl. maj:ts hofstat framför sig», till kronprinsen och beledsagade denne till konungen, hos hvilken, jemte prins Fredrik Adolf, samtlige riksråden voro tillstädes. Derefter infann sig prinsessan Sofia Albertina — likaledes med konungens hofstat — hos kronprinsessan och förde henne till drottningen, som var omgifven af riksrådinnorna och alla sina hofdamer. Sedan brudens ankomst till drottningen blifvit tillkännagifven för konungen, begaf sig denne med brudgummen, arfprinsarna, riksråden, sin egen hofstat samt prinsarnas vakthafvande kavaljerer — till hennes maj:ts våning, hvarifrån sedermera hela bröllopsskaran anträdde sin gång genom de kungl. rummen, »rådsrummen» och rikssalen till slottskapellet. Denna marsch skedde i följande ordning:

De kungliga pagerna med sin hofmästare. — Tvenne hofmarskalkar (neml. den, som anfört vid intåget från Karlberg, samt det unga hofvets egen). — Samtlige hos dd. mm. och kk. hh. anstälde hofkavaljerer. — Konungens och drottningens tvenne tjenstgörande hofmarskalkar med sina stafvar i hand. — Öfverstemarskalken, likaledes med staf i handen. — Riksråden, gående två och två. — Det kungliga brudparet (brudens släp uppbars af hennes fyra hoffröknar). — Prinsessan Sofia Albertina med prins Karl till höger och prins Fredrik Adolf till venster (prinsessans släp uppbars af hoffröknar). — Konungen och drottningen, hvars släp uppbars af hennes hofdamer; på ömse sidor om dd. mm. och kk. hh. gingo liftruppernas chefer, öfverkammarherrarna, generaladjutanterna, hofstallmästaren och hofjägmästaren samt de vakthafvande kammarherrarna. — Riksrådinnorna samt hofmästarinnorna med öfriga hofdamer; på ömse sidor gingo 24 kr. lifdrabanter, anförde af sina officerare.

Mellan konungens drabantsal och rådsrummen, äfvensom i trapporna mellan rikssalen och slottskyrkan, var af lifgardet haie formerad. I kyrkan hade församlat sig »främmande ministrar, rikets höga embetsmän (utom riksråden) och andre förnämare ståndspersoner med deras fruntimmer». Dessutom äfven

(efter hvad Schack berättar) »une quantité innombrable de spectateurs».

Sedan den kungliga processionen ungefär vid niotiden anländt samt intagit sina platser, uppstämdes af orgeln och hoforkestern psalmen *Kom Helge Ande, Herre god!* Erkebiskopen doktor Magnus Beronius förrättade vigseln. Derefter afsjöngs under full musik vid pukor och trumpeter psalmen *Hela verlden fröjdens Herran!* — Kanonsalut och gevärssalvor förkunnade aktens slut. Under det att skjutningen påstod skedde den första bröllopsgratulationen. Derefter, under orkestermusik, försiggick återmarschen till rikssalen. Här gafs nu s. k. »grand couvert», dock vid trenne bord. Vid det mellersta, som var något upphöjdt öfver de andra, intogo dd. mm. främsta platsen; till höger om konungen sutto kronprinsen, prinsessan Sofia Albertina och prins Fredrik Adolf; till venster om drottningen sutto kronprinsessan och prins Karl. Vid de båda andra borden, som stodo å ömse sidor om det förra, voro riksråden placerade. Serveringen vid den kungliga taffeln förrättades af kammarherrar, och vakthafvande hofkavaljerer stodo bakom de kungliga personernas stolar. — I de angränsande rummen voro de öfriga tafflarne serverade. Vid öfverstemarskalkstaffeln, der riksrådet Horn förestälde värd, befunno sig riksrådinnorna, främmande ministrar och deras fruar, samt rikets högre embetsmän. Vid hofmarskalks- och kavaljerstafflarna voro de öfriga gästerna placerade.

Under måltiden utfördes concert och skålarna druckos vid fanfarer, gevärs- och artillerisalvor.

Sedan soupern var förbi, dansades i rikssalen den s. k. fackeldansen[1]), hvarefter, med vanliga ceremonier, det kungliga brudparet ledsagades till sina gemak.

Följande dag var en »jour de repos» som tillbragtes i stillhet. Dock företog den kungliga familjen om aftonen en utfart

[1]) Fackeldansen leder sin upprinnelse från den antika forntidens bröllopsfester. Redan vid de första kristna kejsarnes hof skall den, alltifrån Konstantin d. stores dagar, hafva varit införd såsom ceremonidans. Under medeltiden förekom den vid de tornerspel, med hvilka furstarna plägade förherrliga sina bilägershögtider. Sedan tornerspelen kommit ur bruk, bibehölls likväl fackeldansen såsom ett minne från chevaleriets dagar. Äfven i Sverige lärer den hafva varit en gammal hofsed, som också vid Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas biläger (år 1744) hade blifvit iakttagen. — Vid det här ofvan skildrade tillfället skedde nämnde ceremoni på följande sätt: En trupp af fördansare, hvar

kring hufvudstadens gator, som öfverallt voro praktfullt illuminerade. D. 6 November gafs stor cour, hvarvid riksråden, hofstaten, de främmande ministrarna, kollegierna, civila och militära stater och korpser, samt hufvudstadens konsistorium och magistrat framförde sina lyckönskningar till dd. mm. och kk. hh. Om aftonen, fr. kl. 6 till 10, var opera på kongl. teatern, och derefter på slottet bal »en domino», som räckte hela natten och på morgonen vid fyratiden afslöts med en »reveillon»[1]).

Från de officiela festiviteternas och fröjdebetygelsernas glänsande sceneri vid Gustafs och Sofia Magdalenas förmälning vända vi nu våra blickar till den dystra taflan af ett familjelif, inom hvilket — åtminstone vid dess början — inbördes kärlek och förtroende sällan tillätos att sprida sitt ljus och sin värma. Innan vi nedlägga pennan, återstår oss att i korthet skildra, huruledes förhållandet mellan de unga makarna gestaltade sig under den första tiden af deras äktenskap, samt hurudan i allmänhet kronprinsessans ställning blef inom det konungahus, hvaraf hon nu hade, *med* eller *emot* sin egen önskan[2]), blifvit en medlem.

---

och en med en hvit, brinnande vaxfackla i hand, bildade file framför brudparet — främst hofmarskalkarna parvis, dernäst öfverstemarskalken ensam, och sist, likaledes parvis, samtlige riksråden. Efter dem följde brudparet. Hela kolonnen »dansade» nu (d. v. s. förmodligen *promenerade* i danstakt) två eller tre hvarf kring salen. Derefter »upptog» brudgummen successivt först drottningen och sedan prinsessan Sofia Albertina; bruden åter först konungen, dernäst prins Karl och sist prins Fredrik; — efter hvarje ombyte gjordes ånyo några hvarf kring salen. Ceremonien varade något mer än en half timme.

Jmfr J. G. Ehrensvärds dagboksanteckningar (utg. af D:r E. V. Montan, Stockholm 1877) d. 1, p. 65: »Vid kongl. eller furstliga biläger dansar rådet fackeldansen i sina talarer, vid hofbröllopen endast hofcavaliererne, det förra spectaclet för ögat mycket roligare, än det senare. Man kan ej neka sig alt löje at se gamle män, som vilja styra Europas öden, med darrande knän och en drypande fackla hoppa några polsketakter och med all romersk gravitet dansa efter andras violer».

[1]) Vår skildring af förmälningshögtidligheterna grundar sig dels på det »på Kongl. Maj:ts nådigste befallning» utfärdade ceremonielet (undertecknadt: A. Horn — Carl Fr. Palmrot) och dels på Schacks dep. till Bernstorff, d. 7 Nov. 1766.

Under denna festdag hade både kronprinsen och konungen burit den danska elefanterorden, emedan konung Kristian hade på andra bröllopsdagen i Köpenhamn burit den svenska serafimerorden.

[2]) Vi veta ej, huru härmed förhöll sig. Säkert är emellertid, att (i början af år 1766) någon person hade i förtroende meddelat kanslipresidenten Löwenhjelm, hurusom prinsessan sjelf icke vore hågad för det svenska gifter-

Vi hafva i det föregående omtalat den välvilja, till och med hjertlighet, som vid prinsessans ankomst visades henne ej blott af hennes brudgum, utan äfven af de kungliga svärföräldrarne. Danska ministern, som naturligtvis med falkögon bespejade tilldragelserna, tyckte sig dock, redan under den tid Sofia Magdalena före sin förmälning vistades på Drottningholm, märka hurusom den gamla sinnesstämningen återtog sitt välde hos Lovisa Ulrika. »Quoique» — skrifver han till Bernstorff — »je reconnaisse moi-même qu'il est encore trop tôt de rien dire de positif à cet égard, je ne puis dissimuler à V. Exc. mes soupçons et mes craintes que cette princesse inconciliable et vindicative n'oubliera pas facilement que ce mariage a été fait sans son aveu. Les premières marques de tendresse qu'elle donna à M:me royale furent trop vives pour avoir pu être sincères, et dès le second jour il n'a pas été difficile de s'appercevoir que, genée par une dissimulation que vraisemblablement ses amis actuels lui avaient recommendée, elle commença à s'en lasser et que lorsqu'elle ne consulta que les mouvements de son coeur, elle n'y trouva par S. A. R. que de la froideur et de l'indifférence. Quand j'ajoute à ces deux observations les soins que se donna Sa Majesté pour empêcher que ni ma femme ni moi ne parvenions à parler avec M:me la Princesse pendant les trois jours que nous fûmes à Drottningholm, pas même en plein cercle, les mouvements qu'elle s'est donnés déjà

målet. L. ansåg sig böra, för att om möjligt vinna närmare upplysningar, vända sig till Sprengtporten. Denne förnekade helt och hållet uppgiftens trovärdighet. »Den förtrolighet» — skrifver han till L. — »E. Exc. blifvit gjord, rörande H. K. H. Kronprinsessan af Danmark, som skulle högbemälta prinsessa ej ega synnerlig lust att komma till Sverige, samt deröfver och i den delen visa sig nog kallsinnig, det vågar jag med all trygghet försäkra E. Exc., att det sig ej så förhåller, utan är jag helt och hållet förvissad, att dispositionerna på denna sidan äro lika ömma och lika favorabla, som de voro innan Högstsal. Hans Maj:ts död, och att ej allenast Hennes K. H., utan ock H. M. Konungen, den Kongl. familjen, Hofvet, Ministèren, samt hela nationen ej högre önska, än att se denna påbegynta giftermålsunderhandling snart och lyckligen . . fulländad». — Huruvida Sprengtporten möjligen haft bland sina bekantskaper vid danska hofvet någon, som kunnat och velat gifva honom tillförlitlig underrättelse om prinsessans verkliga tänkesätt i ämnet, må lemnas derhän. Oss förefaller nästan oantagligt, att den kungliga ungmön, med den kännedom hon förvisso egde om svärmodrens oaflåtliga och den osedde brudgummens först sent omsider besegrade motstånd, ändock skulle — sig sjelf lemnad — hafva villigt beslutat sig för vågspelet af ett giftermål, som erbjöd så föga utsigt för tillfredsställandet af hjertats fordringar. Å andra sidan bör dock anmärkas, att man vid danska hofvet sannolikt ingenting uraktlät, för att för prinsessan — helst sedan Gustaf gifvit sitt bifall till giftermålet — framställa saken i den mest lockande dager.

pour engager S. A. R. de renvoyer toutes les femmes qu'elle a amenées avec elle[1]), sous le prétexte spécieux qu'elles ne l'habillent ni assez bien ni assez promptement, et l'exactitude avec laquelle elle se fait rapporter jusqu'au moindre mot et au moindre geste qui échappe à la Princesse, mes craintes ne peuvent qu'être augmentées par une défiance et une jalousie si marquées qui selon l'ordre naturel des choses dégénéront bientôt en aversion et en haine». — Likaledes fruktade Schack, att det välde, som drottningen synbarligen egde öfver kronprinsen, skulle få en skadlig inverkan på dennes framtida förhållande till sin gemål. Om k. Adolf Fredriks beteende mot prinsessan yttrar sig ministern deremot med mycken belåtenhet. »Autant qu'il est possible» — skrifver han — »de voir dans les coeurs des hommes, celui du Roi est touché du mérite et des bonnes qualités de S. A. R. Il commence déjà à l'aimer, et comme il est naturellement d'un caractère constant, nous avons tout lieu de nous flatter qu'il continuera à la traiter avec bonté et avec amitié»[2]).

Några dagar efter förmälningen sänder Schack en ny rapport af ungefär samma innehåll. Konungens ömhet för prinsessan tilltoge dagligen. Drottningen behandlade henne visserligen med all yttre välvilja, men vore tydligen besvärad af att nödgas underkasta sig ett sådant tvång. Om kronprinsen särskildt heter det: »Le Prince royal . . trop occupé jusqu'ici des cérémonies qui ont précédé et suivi son mariage, pour se laisser aller à la tendresse des sentiments qu'une épouse si aimable devrait lui inspirer, nous laisse en suspens et nous n'en sommes encore à son égard qu'aux espérances». Hvad åter de danska kammarfruarnas aflägsnande anginge, sträfvade såväl drottningen som kronprinsen för den sakens genomdrifvande, »mais sans trop savoir encore comment s'y prendre pour ne pas choquer la princesse et pour ne pas faire crier la nation». Beträffande denna affär tillägger Schack: »Comme en mon particulier je regarderais le départ de ces femmes comme un très-

[1]) Kronprinsen hade redan från första början varit missbelåten med de danska kammarfruarnas närvaro. Så t. ex., under uppresan, skref han till drottningen: »On nous disait qu'il ne devait venir qu'une de ces sorcières danoises, mais elles se sont triplées et elles ont toutes l'air de souillons; je n'en ai jamais vu de pareilles». (Göteborg d. 16 Okt.).

[2]) Schack till Bernstorff, d. 4 Nov.

grand inconvenient à plusieurs égards, je m'imagine que Votre Exc. ne désapprouvera pas que sous main je m'applique à l'empêcher . . . sans y paraître et sans faire aucun éclat»[1]).

Det dröjde nu ej länge, innan Schack fann sig befogad att, mera än hittills skett, inblanda sig i kronprinsessans enskilda angelägenheter. Också hade danska hofvet ålagt honom att gå henne tillhanda med råd och upplysningar, samt att bevaka hennes intressen. Det säger sig sjelf, att han vid fullgörandet af detta sitt uppdrag iakttog all den försigtighet han ansåg vara nödig. Så t. ex. tillbakavisade han ryska gesandtens honom gjorda insinuation, att prinsessan borde intressera sig för politiken och med sin ynnest utmärka mössorna. Han tillrådde henne tvertom att uppföra sig så, som om inga partier funnes i landet, samt att med samma vänlighet bemöta alla svenskar, oafsedt hvad parti de tillhörde. I allmänhet torde han dock näppeligen varit rätta mannen för den svåra och grannlaga rådgifvarebefattning, som blifvit honom anförtrodd. Han var af gammalt en fiende till svenska hofvet och hyste en djupt inrotad ovilja mot drottningen, af hvilken han under nästan hela sin vistelse i Sverige blifvit så synnerligen illa bemött. Numera hade han dessutom fått personlig anledning till harm äfven mot kronprinsen[2]). Rådgifvarens misstroende såväl mot

[1]) Schack till Bernstorff, d. 7 Nov.

[2]) Gustaf hade, då han i Helsingborg sammanträffade med prinsen af Hessen, gifvit denne i uppdrag att å svenska konungahusets vägnar framföra till k. Kristian den anhållan, att Schack, såsom varande en svenska hofvets motståndare och mössornas anhängare, måtte blifva rappellerad från sin gesandtpost. Prinsen af Hessen uträttade rigtigt nog sitt ärende hos danska konungen, men omnämnde på förhand saken för Schack. Denne, hvilken (som vi redan omtalat) alldeles icke var angelägen att få qvarstanna i Sverige, blef nu desto ifrigare att komma derifrån. Att han sjelf tillfullo insåg, hurusom hans vistelse i Stockholm, om den ytterligare förlängdes, skulle kunna ådraga kronprinsessan" hvarjehanda obehagligheter och dymedelst blifva henne mera till skada än till gagn, visar sig af följande skrifvelse: — »A peine suis-je rentré en Suède que la crainte que j'ai eue depuis longtemps, et dont j'ai eu l'honneur d'entretenir V. Exc. de bouche, touchant les mauvaises suites que la prolongation de mon séjour dans ce pays-ci pourrait entraîner, se vérifie de la façon du monde la plus claire et la plus évidente. — — Dès le premier jour Msgr le Prince royal de Suède n'a différé que de peu d'heures la conversation que vraisemblablement par ordre de LL. MM. Suédoises il a du avoir sur mon sujet avec Msgr le Prince de Hesse. S. A. Sérénissime a eu la grâce de me faire confidence de cette conversation, dans laquelle Msgr le Prince royal ne lui a pas caché son éloignement, ou pour mieux dire, son aversion décidée pour moi, sa persuasion que je ne songeais qu'à lui déplaire et à lui nuire dans l'esprit de M:me la Princesse, et son désir de me voir promptement rappelé. — J'en suis douloureusement affligé, et j'en serais inconsolable, si je

denne som mot drottningen, om också icke för prinsessan direkte uttaladt, måste dock hafva i betydlig mån inverkat på denna senares tänkesätt mot maken och svärmodren.

n'avais le témoignage intérieur de ma conscience de n'avoir jamais rien fait qui de justice aurait pu m'attirer la disgrace de la Famille royale de Suède, d'avoir agi en toutes occasions selon mes ordres, que j'ai toujours exécutés avec toute la modération et toute la modestie imaginables sans m'écarter jamais du respect que je dois à des personnes si augustes, et d'avoir encore en dernier lieu fait tout ce qui a dépendu de moi et autant que mes faibles lumières ont pu m'éclairer moi-même pour donner à S. A. R. M:me la Princesse Sophie Madelaine les connaissances et pour lui inspirer les principes qui peuvent lui concilier la tendresse du prince son époux, l'affection et les bontés de LL. MM. SS. et l'amour, la confiance et les applaudissements de la nation. Je ne me suis pas permis de lui parler mal de personne et moins encore de ceux dans le sein de la famille desquels elle vient d'entrer. Je ne l'ai entretenue que des soins qu'elle avait à se donner pour leur plaire à eux tous, selon les différentes obligations que les différents liens qui Les unissent présentement à elle, lui imposent. J'ai bâti tous les raisonnements que j'ai eu l'honneur de lui faire sur les principes les plus solides, sur la religion, sur la morale et sur son bonheur personnel, et en un mot je crois n'avoir rien oublié de ce qui peut, si elle daigne se rappeler et suivre mes avis, la rendre agréable à Dieu et chère à son époux et à la Famille et au peuple parmi lequel elle va habiter. — Mais, Monsieur, si j'ai la conscience nette à cet égard et si j'ai le bonheur de n'avoir rien à me reprocher, cela ne suffit cependant pas à beaucoup près pour me consoler et me tranquilliser dans un cas comme celui-ci. Il s'agit de la félicité de M:me la Princesse; elle est perdue à jamais dans l'esprit du Prince et de LL. MM., si je reste plus longtemps en Suède, et loin de lui être utile, je deviendrai, si je passe encore un hiver à Stockholm, la cause innocente, je tremble de devoir proférer un mot si terrible, mais je le dois et je ne puis le cacher, de son malheur certain et inévitable. Elle a, en toute autre occasion j'en serais à la joie de mon coeur, beaucoup trop de confiance en moi pour ne pas me consulter tant que je suis à portée; cette confiance que les mauvaises impressions qu'on lui donnera contre moi ne diminueront probablement point, se trahira tous les jours, et dès alors elle en sera la victime.

Il faut, il faut absolument sauver une Soeur si chère au Roi et une Princesse si respectée et si chérie par nous tous. Mon rappel en est le seul moyen et plus il sera prompt plus il effectuera. Msgr le Prince de Hesse pourra l'expliquer à V. Exc. bien plus amplement que le temps et la vive douleur dont je suis affecté ne me le permettent dans ce moment-ci». . . . (Schack till Bernstorff. Helsingborg d. 10 Okt.).

K. Kristian beslöt verkligen att (såsom prinsen af Hessen redan så godt som lofvat Gustaf) genast rappellera Schack. Också lät Bernstorff detta beslut komma till Sprengtportens kännedom. Men knappt hade mössorna samt ryska och engelska ministrarna fått underrättelse om hvad som förehades, förr än dessa på ifrigaste motsatte sig saken. Ostermann och Goodricke nödgade Schack att sjelf meddela Bernstorff, hurusom de båda ministrarna fruktade, att den danske gesandtens hemkallande skulle decouragera hela deras parti, och att svenska hofvet, om dess intrig lyckades, skulle hädanefter tro sig kunna i Köpenhamn genomdrifva, medelst prins Gustafs tillhjelp, hvilken sak som helst. Senaten, utan att akta på k. Adolf Fredriks invändningar, lät genom Löwenhjelm beordra Sprengtporten att för Bernstorff förklara, hurusom »i betraktan af den särdeles goda conduite Herr Kammarherre Schack under allt sitt vistande i Sverige ådagalagt, hvarförmedelst ej mindre Kongl. Maj:ts välvilja än en allmän högaktning å ministèrens och hela nationens sida vore honom tillerkänd, Kongl. Maj:t således ganska angenämt skulle vara, om bemälte Herr Envoyé åtminstone till nästa vår vid dess hof finge qvarblifva». —

Under iakttagande af skenbar vänlighet och artighet fortfor emellertid drottningen att ängsligt låta bevaka kronprinsessan. Denna tilläts aldrig att, utom i närvaro af sin hofmästarinna friherrinnan Palmfelt, samtala med besökande personer. Särskildt var man mån om att förekomma all kommunikation mellan henne och det danska ministerhuset. Kronprinsen begynte att allt mer och mer undvika sin unga gemål; det sades att han »sällan eller aldrig» var i hennes sällskap[1]). Hon kände sig stå fullkomligt isolerad, och hurudan hennes sinnesstämning under sådana förhållanden blef, är lätt begripligt. Hon lät åtskilliga gånger anmoda Schack att i hemlighet möta henne hos en af hennes kammarfruar, m:lle Rosselin; men ministern, som fann detta förslag olämpligt, lät bedja prinsessan att antingen genom nämnde fruntimmer gifva sina bekymmer tillkänna för honom eller ock att skriftligen meddela honom dem. Men dessa utvägar åter tyckes prinsessan hafva i början fruktat använda. Emellertid stegrades hennes bedröfvelse, stundom utöfver beherskningsförmågan. Så t. ex. när Schack d. 1 Dec. infunnit sig hos henne till audiens (hvilken naturligtvis egde rum i hennes damers närvaro) och dervid öfverlemnade några bref jemte ett exemplar af den i anledning af konungens, hennes broders, förmälning slagna medaljen, utbrast hon i en så våldsam gråt, att hon ej mägtade framföra ett enda ord till svar åt gesandten. Denne vågade sedermera på länge knappast

(Sprengtporten till Löwenhjelm, d. 13 o. 20 Nov., samt d. 7 Dec.; Löwenhjelm till Sprengtp., d. 27 Nov.; Schack till Bernstorff, d. 4 o. 7 Nov.).

Slutet blef att Schack fick befallning att öfver vintern qvarstanna på sin post i Stockholm.

[1]) Man sade, eller hviskade, vida mer än detta. Schack skrifver till Bernstorff d. 13 Dec.: »Je me prévaux de la sûreté de cette occasion que me fournit l'expédition d'un courrier que Mr le C:te d'Ostermann envoit à Copenhague . . . pour dire à V. Exc. que je sais positivement ce de quoi une grande partie du public a déjà depuis quelque temps commencé à se douter, savoir que soit par caprice, soit par conseil de la Reine, soit enfin par quelque défaut de construction du Prince Gustave, le mariage de LL. AA. RR. n'est pas consommé encore et selon les apparences il ne le sera jamais». — Schack tillägger för öfrigt i samma skrifvelse: »tout ce que j'ai dit dans ma dépeche du 18 Nov. et du dernier ordinaire, touchant le sort actuel de m:me la Princesse a été très-adouci pour ne pas affliger le Roi, car il n'est guères possible d'imaginer jusqu'où on abuse de la patience et de la douceur de S. A. R. et combien peu d'égards le Prince son époux lui marque, comme je le sais par plusieurs anecdotes, et nommement par Mr le Sénateur de Scheffer auquel il a avoué qu'il ne pouvait l'aimer. Aussi est-elle dans une affliction et dans des angoisses continuelles et le public, auquel cela n'échappe pas, est outré».

närma sig henne i hofcirkeln, ty han befarade att samma scen skulle äfven der kunna inträffa[1]).

Det misstroende, som af drottningen visades mot prinsessan, blef snart af denna med samma mynt återgäldadt, helst sedan hon begynt att villigt låta inspirera sig af mössorna och Schack, hvilka i hvarjehanda — stundom ganska obetydliga — företeelser inom hofkretsen tyckte sig upptäcka hemliga intriger af Lovisa Ulrika, de der skulle syfta på att förleda prinsessan till handlingar, som vore menliga för hennes intressen eller till och skulle kunna beröfva henne den aktning och tillgifvenhet, som hon i rikt mått åtnjöt af allmänheten. Se här några exempel på de småstrider, som i anledning af dessa förmenta intriger uppstodo:

Till att handhafva prinsessans penningeangelägenheter behöfdes en lämplig kassör. Åtskilliga personer sökte nu öfvertala henne att till nämnde befattning antaga drottningens homme d'affaires. Detta förslag behagade naturligtvis icke mössorna. De sade sig befara, att den ifrågavarande mannen, hvilken icke hade det bästa rykte om sig, skulle till förlust för Sofia Magdalenas kassa sammanblanda denna med drottningens eller ock på annat sätt handla oredligt mot prinsessan. Hon torde således möjligen, när nästa riksdag sammanträdde, vara fördjupad i skuld, och sådant vore måhända just hvad hofvet önskade, »pour qu'elle fût à cet égard dans le même prédicament auprès des états que les autres personnes de la famille royale». Också varnade riksråden Horn och Ribbing prinsessan »de ne pas donner dans ce panneau». Helt oförmodadt gjorde emellertid kronprinsen slag i saken, i det att han en dag, då han ledsagade sin gemål till taffeln, vinkade till sig ur åskådarehopen drottningens kassör samt presenterade denne för prinsessan »en lui disant à elle tout d'un coup et sans l'y avoir préparée, que c'était là son caissier, et en lui ordonnant à lui de la remercier[2]).

Ett annat exempel: — Man ville nödvändigt förmå kronprinsessan att tillsammans med de öfriga yngre medlemmarne af den kungliga familjen och några personer ur hofkretsen spela roler vid hofvets sällskapsspektakler. »Rien» — skrifver Schack i anledning häraf till Bernstorff — »n'affligerait plus la nation, que si la Princesse se prêtait au désir que le Prince son époux lui marque à cet égard, et il est certain que dès ce moment-là (peutêtre cela-même est-il le but de certaines personnes), on perdrait en grande partie la bonne opinion qu'on a généralement et qu'on a avec raison de sa piété, de sa retenue et de l'exactitude scrupuleuse avec laquelle elle observe tout ce qui est décent». — Naturligtvis har Schack resonnerat på samma

[1]) Schack till Bernstorff, d. 18 Nov., d. 2 o. 9 Dec.
[2]) Dens. till dens., d. 18 Nov. o. 9 Dec.

sätt äfven inför prinsessan. Åtminstone berättar han, hurusom hon gifvit honom ett bestämdt löfte, att hon aldrig skulle deltaga i någon teatralisk föreställning, huru ifrigt man än månde påyrka hennes medverkan[1]).

Till slut ett tredje exempel: — Drottningen sökte öfvertala kronprinsessan att vid toiletten använda smink. Exemplet blefve nemligen tongifvande inom damernas verld och bidragande till att göra hofvet desto mera briljant. — Schack åter förmodar, att denna pretext icke vore »le vrai motif». Också hade prinsessan hittills icke låtit och skulle troligen ej heller framdeles låta locka sig att ingå på förslaget, ty — skrifver han till Bernstorff — »peu de choses pourraient affliger le gros de la nation davantage que si c'était précisement elle qui introduisait cette nouveauté». — Man ser således temligen tydligt, att Schack äfven denna gång varnat prinsessan. Hon undslapp emellertid att nödgas taga initiativet i nämnde mode-affär. Men för att ingifva henne tycke för den nya toilettartikeln, företogo sig såväl drottningen, som prinsessan Sofia Albertina och alla deras hofdamer, att vid en souper i de s. k. smårummen på slottet visa sig med sminkade kinder[2]).

Straxt på nyåret 1767 rapporterade Schack rörande kronprinsessan: — »Il ne s'est fait aucun changement essentiel depuis mes précédentes dépêches, si non que le Prince royal, auquel plusieurs personnes des deux partis ont parlé très-librement et très-sérieusement sur sa conduite envers une princesse si adorée de la nation, a commencé depuis quelques jours d'avoir au moins extérieurement plus d'attention et plus de complaisance à elle, et qu'au moyen de cela S. A. R. est un peu plus tranquille qu'elle ne l'était auparavant, mais du reste sa situation est constamment la même, et ce qui m'inquiète le plus, c'est qu'on lui tend tous les jours de nouveaux pièges pour lui faire faire des démarches qui pourraient diminuer les grandes idées que la nation a conçues d'elle à si juste titre et la confiance qu'on lui porte». Han (Schack) — heter det vidare — sökte visserligen att ögonblickligen varna prinsessan, så snart han upptäckte dessa snaror; dock hände mången gång, att han ej finge kunskap om dem, förrän »après le coup». Till att skydda henne mot den förföljelse, som vore å bane och som vore desto farligare, enär den doldes under ett sken af vänskap och godhet, kände han derföre blott en enda utväg att föreslå, nemligen den, att man borde utlofva en ansenlig årspension åt friherrinnan Palmfelt, under vilkor att hon skulle med orubblig trohet egna sig åt prinsessans tjenst. »Si le Roi» — tillägger han — »approuve ce moyen, je le tenterai avant mon départ, quoiqu'il faudra que

[1]) Schack till Bernstorff, d. 9 Dec.
[2]) Dens. till dens., d. 3 Febr. 1767.

je m'y prenne avec beaucoup de circonspection pour ne pas empirer le mal, en cas d'un refus de la part de cette dame»[1]).

Mot slutet af Januari meddelar Schack följande notiser: — kronprinsen, som någon tid uppfört sig bättre än eljest mot sin gemål, hade återigen blifvit »tout aussi indifférent[2]) et tout aussi peu poli envers elle», som förut, hvadan prinsessan vore »visiblement mécontente et affligée». Att drottningen, oaktadt all den möda hon gjorde sig att föra publiken bakom ljuset, dock vore skulden till kronprinsens likgiltighet, kunde ej betviflas, helst man nu erhållit ett nytt bevis på rigtigheten af denna förmodan. Friherrinnan Palmfelt hade nemligen nu fallit i onåd, och det endast derföre, att hon vågat mot kronprinsen taga parti för prinsessan och gifvit denna några goda råd »dans des occasions où la Reine avait voulu que S. A. R. devait donner à gauche». För öfrigt omnämnes att i anledning af hvarjehanda utgifter, som prinsessan icke kunnat undvika (nemligen julpresenter åt den kungl. familjen) samt andra depenser, i hvilka hon blifvit »entraînée», hennes affärer redan befunne sig i en ganska stor oordning (»ce qui est précisement ce que ses envieux désirent»), hvadan Schack tillrådt henne, att hon skulle låta sin privatsekreterare kammarherre Manderström (»sur lequel le bon parti compte») infordra månatlig redovisning af hennes kassör och för hvarje qvartal tillställa henne en tablå öfver hennes inkomster och utgifter, hvilken tablå borde desslikes upptaga till afbetalning fjerdedelen af de skulder hon redan åsamkat sig[3]).

Ovänskapen mellan drottningen och friherrinnan Palmfelt räckte endast några få dagar och lärer hafva blifvit bilagd genom grefve Axel Fersens bemedling. Af försoningen med Lovisa Ulrika ansåg sig dock fru Palmfelt ingalunda förbunden att ändra sitt uppförande mot prinsessan, utan fortfor alltjemt att visa denna mycken tillgifvenhet, hvilket också rönte allmänt bifall. »Les bonnets même» — berättar Schack — »chantent ses éloges, quoiqu'au reste sa façon de penser relativement à la politique ne soit pas à beaucoup près la leur»[4]). Kronprinsessan åter, oaktadt sitt goda förhållande till hofmästarinnan[5]), tyckte

---

[1]) Schack till Bernstorff, d. 6 Jan. 1767.

[2]) Depeschen beledsagades af ett enskildt bref från Schack, i hvilket förekommer följande strof: »Pour l'information particuliere de V. Exc. je crois devoir ajouter ... que ce que j'ai eu l'honneur de lui dire dans les premières lignes chiffrées de ma lettre particulière du 13 Dec., est vrai encore. C'est Mr le Sénateur de Scheffer qui me l'a avoué lui-même, de sorte que rien ne peut être plus authentique».

[3]) Schack till Bernstorff, d. 23 Januari.

[4]) Dens. till dens., d. 3 Febr.

[5]) Prinsessan fick för öfrigt icke länge behålla hos sig friherrinnan Palmfelt. Denna afled nemligen, helt plötsligt och oväntadt, i slutet af Februari. Naturligtvis blef nu fråga om hvem som skulle blifva hennes efterträdarinna

sig emellertid behöfva en närmare förtrogen väninna, åt hvilken hon fullt oförbehållsamt kunde delgifva sina bekymmer. En sådan ansåg hon sig hafva funnit i danska ministerns fru, Ollegaard Charlotte v. Schack, f. Juel. Denna dame hade hon i hemlighet redan åtskilliga gånger låtit anmoda att infinna sig hos henne till enskildt samtal. Men ministern, som med rätta befarade att dylika möten skulle kunna föranleda hvarjehanda obehag, om man ej ginge öppet tillväga, vågade icke tillåta sin hustru att följa inbjudningen, utom i händelse prinsessan gåfve på förhand sin önskan i detta hänseende tillkänna för sin gemål. Detta ville Sofia Magdalena ej gerna. Omsider grep hon sig dock an en dag och yttrade — icke i form af anhållan, utan endast samtalsvis — för kronprinsen sin afsigt att emellanåt invitera m:me Schack till sällskaparinna. Då nu kronprinsen — möjligen något dekontenanserad — icke gjorde någon invändning, tog Sofia Magdalena (eller låtsade taga) denna hans tystnad såsom bifall och satte redan följande dag sitt beslut i verket, likväl utan att för sin svenska omgifning nämna någonting. Den tillkallade inställde sig också ganska rigtigt. Det var inga glada underrättelser hon fick emottaga; prinsessan var djupt sorgsen, sade sig ångra att hafva lemnat sitt fäderneslånd och visade sig mycket missbelåten med sin vistelse i Sverige. M:me Schack sökte naturligtvis att, så godt sig göra lät, trösta henne. När så samtalet varat ungefär en half timma, inträdde helt oväntadt kronprinsen, dock utan att på minsta sätt markera något missnöje öfver det danska besöket. Tvertom språkade han ganska länge och artigt med m:me Schack vid detta tillfälle. — Icke ens efteråt lät han mot prinsessan förmärka den ringaste trumpenhet öfver det steg hon tagit. Han antydde endast liksom reflexionsvis någon fruktan »que l'étiquette n'avait souffert par-là et que la Reine ne le prendrait mauvais». För öfrigt visade han sig nu någon tid »infiniment plus poli et amiable» mot sin gemål, än han förut varit. Mössorna samt alla »chapeaux raisonnables», och bland dessa sista förnämligast Karl Fr. Scheffer,

såsom »sous-gouvernante» *). Mössorna och Schack, hvilka fruktade att drottningen och kronprinsen skulle utnämna någon person. som ville låna sig åt dessas spionerisystem, intalade Sofia Magdalena att hon borde vägra såväl att emottaga, som att aflöna någon ny underhofmästarinna, enär en sådan tjenstebefattning icke funnes omnämnd i den af ständerna uppgjorda staten för kronprinsessans hof. - Sofia Magdalenas opposition tjenade dock till intet. Till den lediga platsen utnämndes grefvinnan Charlotta v. Fersen (gift med öfverjägmäst. gr. Karl Reinh. v. F.). — Grefvinnan Fersen blef emellertid ingalunda misshaglig för prinsessan. (Schack till Bernstorff, d. 27 Febr. o. 13 Mars).

*) Till öfverhofmästarinna (grand-gouvernante) hade riksrådinnan Hjärne blifvit utnämnd.

fröjdade sig öfver det prof af mod och beslutsamhet prinsessan gifvit[1]).

Efter några dagars förlopp fick Schack ett besök af nyssnämnde sin gamle vän. Denne kom nu i sonderingsärenden. Han ville nemligen veta, huruvida gesandten skulle vilja, till aflägsnande af det enda hindret för en fullständig intimitet mellan de furstliga makarne, söka förmå kronprinsessan att skilja sig vid sina danska kammarfruar, mot hvilka drottningen dessutom sedan ett par veckors tid begynt hysa den misstanken att de sökte förtala henne hos prinsessan. Vore Schack hågad att ingå på förslaget, ämnade kronprinsen att sjelf i ämnet rådpläga med honom eller hans hustru, och denna skulle allt framgent, huru ofta som helst, få tillstånd att uppvakta prinsessan, utan att ringaste hinder blefve lagdt i vägen derför.

Härpå afgaf gesandten ett synnerligen skarpt svar, så lydande: — Han hvarken ville eller kunde gifva prinsessan ett sådant råd, som det ifrågavarande; tvertom trodde han sig af tusen och åter tusen skäl, vara förpligtad att, om saken komme å bane, gifva henne ett fullkomligt motsatt råd, och han skulle vara den förste till att af alla krafter bekämpa förslaget. Danska konungen hade, prins Gustaf till behag, samtyckt att prinsessan icke skulle till Sverige medföra någon hofdame; hans maj:t hade desslikes, äfvenledes enligt prinsens önskan, bifallit att rappellera Schack, oaktadt denne vore hedrad med prinsessans förtroende: man hade således beröfvat h. k. h. »les deux seules personnes de condition auxquelles elle aurait pu s'adresser avec une confiance entière dans le premiers temps de son séjour ici» — skulle det då icke vara grymt att än vidare beröfva henne äfven de tjenarinnor, vid hvilkas personer hon sedan så många år tillbaka hade vant sig? Drottningen bedroge sig, om hon trodde sig kunna genom det föreslagna medlet vinna tillgifvenhet af prinsessan; denna, huru mild och eftergifven hon än vore, skulle dock svårligen glömma, att drottningen varit skulden till nämnde fruntimmers bortsändande. Dessutom skulle nationen säkert illa uttyda ett slikt beteende af drottningen. Gesandten trodde sig derföre göra både henne och kronprinsen en tjenst genom att *icke* bifalla deras önskan. Hade någon af besagde domestiker förgått sig mot hennes maj:t eller mot hans k. höghet, skulle tvifvelsutan en sådan felaktig tjenarinna blifva afskedad; men den fordran, att alla tre skulle blifva det, torde hafva andra motiver än de uppgifna; här förelåge säkerligen en längesedan uppgjord plan, helst han — gesandten — ganska väl, på grund af hvad kronprinsen sjelf under vistelsen på Drottningholm yttrat

---

[1]) Schack till Bernstorff, d. 17 Febr.

till hans hustru, visste, att man redan vid den tiden umgåtts med tanken på de danska kammarfruarnas aflägsnande.

Schack säger sig för öfrigt hafva tillagt, dels hurusom enligt 6:te artikeln i giftermålskontraktet kronprinsessan vore berättigad att efter eget behag »engager et changer ses domestiques inférieurs», och dels hurusom hans hustru, så behagligt det än för henne vore att ofta och obehindradt få vara tillsammans med kronprinsessan, dock icke skulle vilja köpa denna hedrande förmån »au dépens de la tranquillité de Son Altesse Royale».

Detta svar torde med skäl kunna kallas mer än nödigt tillspetsadt. Också gör Schack inför Bernstorff ett slags ursäkt: han säger sig nemligen hafva åsyftat att med största kraft genast en gång för alla tillbakavisa förslaget. Men å andra sidan förklarar han, att han för den möjliga händelse att det efter hans afresa skulle på nytt uppdyka, ämnade förse prinsessan med tillräckliga argumenter, hvilka hon till detsammas bemötande borde successivt använda, och skulle han i saken »amplement» instruera sin efterträdare Juel [1]).

Den ofvannämnda eventuela krigsförklaringen från Schack kunde naturligtvis ej göra kronprinsen och drottningen benägna att godvilligt tillåta, det någon ytterligare kommunikation egde rum mellan prinsessan och den danske gesandten eller dennes hustru. När nu m:me Schack nästa gång blef efterskickad af Sofia Magdalena, fann Gustaf utväg att »déranger cet entretien». Han skall nemligen hafva stält så till, att prinsessan, då hon samma eftermiddag besökte drottningen, som för tillfället var opasslig, blef af denna under hvarjehanda förevändningar qvarhållen ända till souper-tiden, hvadan således den danska väninnan, efter att under flera timmar hafva förgäfves väntat på prinsessans återkomst, omsider nödgades aflägsna sig med oförrättadt ärende. Följande gång åter, när m:me Schack blifvit inviterad, förstod prinsessan att taga sig bättre till vara. Något stött öfver det spratt man spelat henne, »et en quelque façon authorisée par les feintes protestations de Msgr le Prince royal qui lui avait assuré ensuite qu'il était bien fâché de cet incident», hade hon nu ej brytt sig om att underrätta sin gemål, hvadan hon också lyckades att under tvenne timmars tid få vara ensam med sin förtrogna. Men nu inträffade, såsom det händt ett par tre veckor förut, att kronprinsen, som af någon välvillig person fått en vink om saken, infann sig, slog sig ned hos de båda damerna, samt deltog lätt och artigt i samtalet, hvilket naturligtvis nu erhöll en helt annan vändning. Ej heller efteråt antydde han för sin gemål

[1]) Schack till Bernstorff, d. 20 Febr.

något missnöje öfver hvad som passerat, utan blef snarare »d'autant plus honnête» — hvilket Schack ansåg ådagalägga, huruvida det vore lika nödvändigt att prinsessan stundom gåfve prof af beslutsamhet och fasthet, som det vore i sin ordning att hon visade »de la complaisance pour son époux et pour les autres personnes de la famille royale dans des choses raisonnables ou indifférentes» [1]).

Fram mot våren fattade Gustaf det, i anseende till väderlekens olämplighet, högst oväntade beslutet att med sin gemål och sitt hof begifva sig till lustslottet Ekholmsund, för att der tillbringa några veckor. Man gjorde naturligtvis diverse gissningar rörande anledningen till denna resa. Så t. ex. troddes, att, enär det gamla hofvet skulle samtidigt begifva sig till Ulriksdal eller, som sedermera sades, till Rosersberg, på hvilka ställen ej fanns nog utrymme för att logera begge hofven, drottningen icke ville tillåta det unga (öfver hvars popularitet hon i hemlighet vore afundsjuk) att stanna ensamt qvar i hufvudstaden. Schack hade sin egen åsigt om saken. Resan — menade han — vore tillstäld på det att, helst han och hans hustru hade blott en kort tid qvar att vistas i Sverige, all närmare förbindelse mellan dem och prinsessan måtte redan nu blifva afbruten, och att — såsom han med synbar förtrytelse anmärker — hennes kammarfruar icke mera skulle få tillfälle att freqventera hans hus. »Quoiqu'il en soit» — tillägger han — »cette absence ne laissera pas de gêner et d'ennuyer Son Altesse Royale qui depuis quelque temps paraît encore plus abattue qu'elle ne le fût au commencement, ce qui fait une peine infinie à tout le public» [2]). Af en följande depesch ser man, att prinsessan sjelf icke lofvade sig mycket nöje af den blifvande utflygten, men att åtskilliga personer funnos, som trodde att resan väl torde hafva sin nytta med sig. Dessa senare antogo dels att, om prinsen nu en gång — för första gången i sitt lif — finge smaka behaget af att vara oberoende, skulle han sedermera icke så lätt underkasta sig det tvång, hvari han blefve hållen, så länge han befunne sig under drottningens ögon; och dels att det lugn och den enslighet, hvari de unga makarna komme att befinna sig under sin vistelse på Ekholmsund, skulle mägtigt bidraga att närma dem till hvarandra och ingifva dem det förtroende och den tillgifvenhet, som dem emellan hittills saknats. »Il est certain» — så slutar Schack sitt referat — »que si leur absence peut avoir des suites si agréables, M:me la Princesse sera bien dédommagée du chagrin qu'elle en ressent présentement, car ce n'est qu'à con-

---

[1]) Schack till Bernstorff, d. 17 Mars.
[2]) Dens. till dens., d. 3 April.

trecoeur qu'elle quitte la résidence; mais je le souhaite plus que je ne l'espère» [1]).

I anledning af ett prinsessan Sofia Albertina plötsligt påkommet illamående blef emellertid det *kungliga* hofvets tillämnade landtsejour för denna gång instäld. Kronprinsen och kronprinsessan deremot afreste d. 11 April till Ekholmsund. Under de få dagar, som de nu tillbragte derstädes, lärer det verkligen hafva sett ut, som om en brodd till framtidslycka begynte uppspira för det unga furstliga paret. Med förekommande uppmärksamhet sökte Gustaf att åt sin gemål bereda omvexlande och roande tidsfördrif, och han ådagalade nu mot henne vid alla tillfällen en ömhet, som hon, i anledning af hans i Stockholm iakttagna motsatta uppförande, icke hade väntat sig. Också visade Sofia Magdalena å sin sida en otvungenhet och glädtighet, som man hittills icke varit van att skåda hos henne. Men knappt hade återkomsten till Stockholm egt rum, förrän Gustaf omigen antog sin forna tillbakadragenhet, hvilket naturligtvis verkade förnyad nedstämning hos prinsessan. Den senaste omkastningen i prinsens handlingssätt ansågs emellertid vara en följd förnämligast af hans undfallenhet och fruktan för drottningen, äfvensom man trodde, att det var genom hennes tillskyndelse (på det att det unga hofvet icke skulle för länge lemnas »hors de tutelle»), som Ekholmsundssejouren blifvit förkortad [2]).

Schack var nu i ordning att hemvända till Danmark. Äfven under dessa sista dagar af sin vistelse i Stockholm försummade han icke att på *sitt* vis söka befrämja prinsessans intressen. »Ma femme et moi» — skrifver han — »pourrons encore avoir occasion, avant de nous mettre en route, de parler quelquefois avec la Princesse ou du moins de recevoir ses ordres par le canal de ses femmes de chambre et de lui faire parvenir par cette même voie les informations et les avis que nous regarderons comme nécessaires». Äfvenledes vidtog han till och med ett slags diplomatisk åtgärd, af hvilken han och danska hofvet lofvade sig en helsosam verkan. Vid sin högtidliga afskedsaudiens hos kronprinsen inflätade han nemligen i sin oration några ord om *huru ömt en älskad systers lycka och tefnad låge hans danska maj:t om hjertat, och med hvilken oaflåtlig uppmärksamhet hennes konungslige broder följde allt hvad henne anginge.* — Gesandten betviflar ingalunda att anspelniningen uppfattades af Gustaf, fastän denne naturligtvis ingenting lät märka [3]).

---

[1]) Schack till Bernstorff, d. 7 April.
[2]) Schack till Bernstorff, d. 21 April. — Juel till Bernstorff, d. 5 Maj.
[3]) Schack till Bernstorff, d. 21 o. 24 April.

I Schacks ställe erhöll Juel — efterträdaren på ministerposten i Stockholm — det besvärliga uppdraget att å danska hofvets vägnar vara kronprinsessans hemlige rådgifvare. Denne, i likhet med den förre, fullgjorde sin befattning med biträde af mössor och kammarfruar[1]). Detta smygerisystem, som prinsessan villigt tillät, och hvari parti-intressen i betydande mån inblandade sig, kunde ej annat än underhålla misstämningen såväl hos kronprinsen som hos hans moder. Dessa å sin sida kunna dock ej fritagas från att hafva gjort sig skyldiga till många och stora fel. Drottningens motvilja mot prinsessan trädde allt mer och mer i dagen. Kronprinsen åter kunde visserligen ej förmås att, enligt Lovisa Ulrikas önskan, öfver sommaren etablera sitt hof tillsammans med det kungliga på Drottningholm, utan tog i stället sin bostad dels på Ekholmsund och dels på Karlberg, men emellanåt lät han sig dock af modern öfvertalas att hos sina föräldrar tillbringa hela veckor utan att medhafva sin gemål, mot hvilken han äfven för öfrigt, på få undantag när, fortfarande visade köld och likgiltighet. Det berättas ock, att han såväl som drottningen tilläto sig mot prinsessan hvarjehanda klander »de ses réponses, de son habillement, de son silence et, en un mot, de toutes ces actions», så att hon öfver detta deras beteende rätt ofta fälde »ses chaudes larmes»[2]). — Väl inträffade, fram på hösten, en häftig brytning mellan moder och son, i anledning hvaraf man gjorde sig stora förhoppningar om blidare öden för prinsessan, men förhoppningarna felslogo äfven denna gång, helst drottningen snart återvann sitt gamla välde öfver kronprinsen.

Hvad vi nu här anfört torde tillräckligt ådagalägga, hurudan Gustafs och Sofia Magdalenas inbördes ställning var under första året af deras äktenskap. Att skildra hurudan den blef under de följande åren, hör icke till ämnet för denna afhandling.

---

[1]) Detta framgår tydligt af Juels depescher. Jmfr kronprinsens bref till gr. Axel Fersen, Ekholmsund d. 3 April 1768 (Fersens skrifter, III. 369).

[2]) Uppgift af Juel i ett ensk. bref till Bernstorff, d. 4 Aug., i hvilket ytterligare tillägges: »Ce n'est point tout; le Prince son époux dont l'amour propre et la vanité se trouvent humiliés de ce qu'il ne peut point jouir des charmes que la nature a accordées à la Princesse, cherche à tromper le public sur les soupçons qu'il en conçoit, en divulgant parmi ses créatures qu'un défaut de conformation rendait impossible qu'elle pût jamais lui donner lignée».

BIDRAG TILL KÄNNEDOMEN

OM

SVERIGES YTTRE POLITIK

NÄRMAST EFTER STATSHVÄLFNINGEN 1772.

ANTECKNINGAR

UR FRANSKA OCH ENGELSKA DIPLOMATERS BREFVEXLINGAR

SAMLADE AF

ELOF TEGNÉR.

Den statshvälfning, som gjorde d. 19 Augusti 1772 för alltid minnesvärd i Sveriges historia, föranledde ett långvarigt meningsutbyte mellan Europas kabinetter, under hvilket lifligt afhandlades den nya statsformens följder med afseende på Sveriges förhållanden till utlandet. Det gälde frågan om Sverige skulle förblifva i samma nesliga beroende till Europas större makter, som under de närmast föregående årtiondena, eller om Sveriges konung skulle ega någon makt att leda dess öden, i stället för de främmande ministrar, som med sitt guld bestämt besluten vid de svenska riksdagarne. Men det gälde ännu mer: under de månader, som närmast följde på statshvälfningen, kunde det i sjelfva verket synas tvifvelaktigt om Sveriges grannar skulle tillåta det att odeladt tillhöra Europas sjelfständiga stater. Hotelser och krigsrustningar från de makter, som ingått ett »pactum turpe» till upprätthållandet af anarkien i Sverige, läto befara att deras afsigt vore att bereda Sverige samma öde, som samtidigt öfvergått det olyckliga Polen. Det diplomatiska fälttåg, hvartill dessa förhållanden gåfvo anledning, saknade icke sina kritiska ögonblick, då ej mindre Sveriges sjelfständighet, än Europas fred syntes sväfva i fara.

Icke få af källorna till historien om dessa förvecklingar hafva blifvit offentliggjorda. »Gustavianska papperen» och Geffroy's förtjenstfulla arbete »Gustave III et la cour de France» meddela åtskilliga upplysningar och aktstycken i ämnet. Konung Fredrik II:s af Preussen och hans broders, prins Henriks, bref till konung Gustaf III och enkedrottning Lovisa Ulrika, sedan några år tillbaka fullständigt tryckta dels i den af L. Manderström utgifna »Correspondance inédite rélative à l'histoire de Suède 1772—1780», dels i bilagorna till 3:dje bandet af F. A. v. Fersens »Historiska skrifter», äro vigtiga urkunder för kännedomen om de makters afsigter, som med missnöje sett revolutionens framgång. Upplysande är äfven den diplomatiska brefvexling under de sista månaderna af 1772 mellan Sveriges ministrar i Paris och Wien samt kanslipresiden-

ten grefve Ulrik Scheffer, som finnes tryckt i »Historiska Handlingar, utgifna af Kongl. Samfundet f. utg. af handskrifter rörande Skandinaviens historia», D. II—IV. Äfven utländska källor saknas icke alldeles: i Fredrik II:s och kejsarinnan Catharinas enskilda brefvexling finner man yttranden, som afspegla deras stämning mot Sverige, fastän uttalanden af bestämdt politisk art i allmänhet ej fått inflyta i den del af deras bref, som ansetts böra offentliggöras. Raumer i sina »Beiträge zur neueren Geschichte aus dem Britischen und Französischen Reichsarchive» har äfven meddelat åtskilliga aktstycken, som röra Sveriges förhållanden till utlandet; och i den vigtiga samling af urkunder, som sedan några år utgifves i Petersburg af kejserliga ryska historiska sällskapet (»Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества») söker man icke förgäfves upplysningar rörande Sveriges och Rysslands inbördes förhållanden äfven under denna tid. — Sin fullständiga belysning torde Gustaf III:s tid öfverhufvud så väl som andra perioder i vår historia först kunna vinna genom undersökningar i ryska arkiv; och en kommande forskning skall der säkert blifva i tillfälle att beriktiga och fullständiga uppgifter, hemtade från andra källor, äfven rörande Rysslands politik mot Sverige närmast efter revolutionen 1772.

Till dess torde emellertid de här framlagda anteckningar ur den diplomatiska brefvexlingen från samma tid icke sakna allt intresse, såsom bidrag till historien om fullbordandet af den lyckliga hvälfning, som räddade Sveriges sjelfständighet. De äro väsentligen hemtade ur de bref, som vexlades mellan hofven i Versailles och S:t James samt Frankrikes och Englands sändebud i Stockholm, äfvensom från de ministeriella berättelser, som de engelska diplomaterna afgåfvo från Petersburg och Paris. [1]) Särskildt genom de sistnämnda visar det sig, huru stor del England egde i besvärjandet af de stormar, som hotade Sverige, ehuru det derjemte faller i ögonen, att detta ingalunda skedde af ridderligt deltagande för Sveriges rättvisa sak.

[1]) Samtliga dessa brefvexlingar förvaras dels i Archives du ministère des affaires étrangères i Paris, dels i Public Record Office i London, till hvilka samlingar det genom bemedling af h. exc. utrikesministern Björnstjerna 1875 lyckades författaren att vinna tillträde. På det förstnämnda stället beviljades samlingarnes begagnande icke utan vissa inskränkningar och svårigheter.

I.

Bland de främmande diplomater, som vid tiden för Gustaf III:s revolution vistades i Sverige, var franske ambassadören grefve Vergennes [1]) både genom samhällsställning, erfarenhet och anseende vid det hof, der han var ackrediterad, utan jemförelse den förnämste. Såsom sin regerings ombud hade han tagit liflig del i förberedelserna till statshvälfningen. Hans förhållande härvid har blifvit räknadt honom till stor berömmelse, och hans följande upphöjelse till fransk utrikesminister var i väsentlig mån föranledd af den framgång, med hvilken han i Sverige arbetat för sin regerings syften. Allmännare uppmärksamhet såsom skicklig diplomat hade han först förvärfvat såsom franskt sändebud i Konstantinopel. Den framgång, med hvilken han der motarbetat Rysslands intressen, gjorde att han framför andra ansågs lämplig till ambassadörs-platsen i Sverige. Den instruktion (af d. 5 Maj 1771) som grefve Vergennes vid sin afresa erhöll af franska regeringen, gaf ett fördelaktigt vitsord åt den »skicklighet, klokhet och framgång», med hvilken han arbetat i Konstantinopel; och den vigtiga plats, som Sverige innehade i Frankrikes politiska system, gjorde det till ett stort bevis på förtroende, att han utsågs till dess ombud i Sverige. Han omfattades med välvilja af Frankrikes utrikesminister, hertigen af Aiguillon, och tillhörde derjemte de korrespondenter, med hvilka konung Ludvig XV genom sin förtrogne, grefve Broglie, i djupaste hemlighet underhöll en direkt brefvexling, vid sidan af den officiella och stundom i strid med sina ministrars åsigter. I frågan om Sverige voro dock den officiella och den hemliga diplomatien eniga: grefve Broglie, som utverkat Vergennes' utnämning och meddelat honom hemliga instruktioner, gaf endast ökad styrka åt de officiella föreskrifterna från d'Aiguillon. [2])

Utan tvifvel var grefve Vergennes en erfaren diplomat; hans arbetsamhet och hans nit äro höjda öfver allt tvifvel, och

[1]) Charles Xavier de Vergennes, f. 1717, användes i diplomatiska beskickningar i Tyskland, innan han 1755 blef fransk minister i Konstantinopel. I Sverige vistades han såsom ambassadör 1771—74, blef sistnämda år fransk utrikesminister samt president i finansrådet 1783. Död 1787. Såsom utmärkelse efter revolutionen i Sverige erhöll han titel af »conseiller d'état d'épée».

[2]) Se Duc de Broglie, Le secret du roi II: 356, 412, och Boutaric, Corresp. secrète de Louis XV. I: 161, II: 461 m. fl. st.

för framgången af Sveriges sak har han visat ett intresse, som från svensk sida är värdt allt erkännande. Ett utmärkande drag hos honom var dock en försigtighet, som gerna såg svårigheter öfverallt. En bland Vergennes' företrädare såsom fransk utrikesminister, hertigen af Choiseul, har om honom yttrat, under den tid han var ambassadör i Konstantinopel: »Grefve Vergennes finner alltid skäl att anföra mot allt som föreslås, men gör aldrig några svårigheter vid dess utförande. Om vi begärde storvisirens hufvud, så skulle han skrifva till svar: det är ett farligt uppdrag; — men han skulle skicka oss hufvudet». [1]) Det kan emellertid ifrågasättas, om icke Vergennes' försigtighet var vida större än hans förmåga att hinna sitt mål. Studiet af hans depescher från Sverige visar stundom att försigtigheten öfvergått till klenmodighet. Äfven i förhållande till revolutionen 1772, den stora bedrift, vid hvars utförande han ansågs hafva varit ett af de verksammaste redskapen, visar han sig snarare såsom en återhållande än en verkande kraft. Från sin regering behöfde han oupphörligt förmaningar att hålla modet uppe, så väl före som efter revolutionen. [2])

Vergennes' motståndare å embetes vägnar voro de engelska och ryska sändebuden, Sir John Goodricke och grefve I. Ostermann, [3]) båda kända i Sveriges historia från frihetstidens sista skede såsom partiledare vid riksdagarna. Af dem torde Goodricke såsom person otvifvelaktigt hafva varit den mest betydande, och företrädesvis han var äfven föremål för motsidans farhågor och ovilja. En förslagen och kallblodig man, som för sina syften icke skydde att skaffa sig anhängare från hvad håll och med hvad medel som helst, ansågs han äfven efter revolutionen såsom en högst farlig person, och hans aflägsnande nämnes ofta såsom ett önskningsmål i den diplomatiska brefvexlingen med Frankrike. »Uppfostrad i intriger och partistrider, skrifver Vergennes ($^{30}/_{9}$ 1772),

---

[1]) Meyer, Vie publique et privée du C:te de Vergennes, Paris 1789, p. 64.

[2]) Några utdrag ur Vergennes' depescher från d. 17 Juni 1871 till 22 Juli 1772 finnas tryckta, uppenbarligen utan närmare kännedom om tidens historia hos utgifvaren, under titel »Documents inédits sur la révolution de Suède en 1772», par M. de Montherot i Mém. de l'acad. imp. de Lyon. Classe des lettres T. VI. 1857—58.

[3]) John Holyoake Goodricke hade sedan 1758 såsom diplomatiskt ombud vistats i Köpenhamn, innan han 1764 såsom engelsk minister förflyttades till Stockholm. Han lemnade Sverige 1773, erhöll s. å. titel af Privy Counsillor; ledamot af parlamentet. Död 1789. -- Ivan Andreiewitsch Ostermann, sedan 1760 rysk minister i Stockholm, återvände 1774 till Ryssland och blef sedermera kansler för ryska riket. Död 1781.

finner han tillfredsställelse endast i oreda och oordning; ur stånd att iakttaga sin värdighet, har han alltid drifvit sitt spel med personer af den sämsta och lägsta beskaffenhet. Hos honom är ännu tillhållet för de få missnöjda som finnas, och han är på samma gång farlig och obehaglig». Någon tid efter erhöll svenske ambassadören i Paris, grefve Creutz, formlig befallning att genom franska regeringens inflytande i London söka utverka Goodrickes återkallande. [1]) — I England ansågs han emellertid med rätta såsom en duglig agent i utlandet, och hans depescher visa obestridligen hans nit för det partis syften, som han vant sig att anse sammanfalla med sitt lands och med Rysslands. På samma gång blotta de med cynisk öppenhet det djupa moraliska förfall, som vidlådde Sveriges offentliga lif, och för hvilket Englands och Rysslands guld, utdeladt genom dess ministrar, i väsentlig mån bar ansvaret.

Om Ostermann tala hans samtida ofta med en viss ringaktning: hans »petite tête» och hans »vues bornées» äro ofta på tal i den diplomatiska brefvexlingen; och att döma efter den långa tid, som hans regering plägade lemna honom utan meddelanden, åtminstone efter revolutionen, synes han icke heller i synnerlig grad vid denna tid hafva egt dess förtroende. Ryktet visste äfven att berätta, att han med anledning af revolutionens framgång fallit i onåd och att hans återkallande väntades. —

Kändt är, att revolutionsplanen, röjd genom någon af Englands hemliga agenter i utlandet, genom Goodrickes försorg redan i Juli 1772 kommit till mösspartiets och ryska regeringens kunskap, men att dessa icke aktade mödan värdt att vidtaga kraftigare försigtighetsmått för dess hindrande. Goodricke och Ostermann gjorde allt för att väcka mössornas uppmärksamhet på den fara som hotade; men de saknade båda den »nervus rerum gerendarum», utan hvilken intet stod att vinna vid frihetstidens riksdagar. [2]) Engelska sändebudet klagar ($^1/_9$), att sekreta utskottets medlemmar hade blifvit »ungovernable», sedan de ej längre hade några penningar att gifva dem. Efter underrättelsen om utbrottet af revolutionen i Christianstad skyndade engelska regeringen att

[1]) Scheffer till Creutz $^{15}/_{10}$ 1772. Hist. Handl. IV. 321.

[2]) Från England hade föreskrifvits, att dess korruptionsmedel icke finge öfverskrida 25,000 p. st.; ryska regeringen lemnade, enligt Goodrickes uppgift, sin minister länge utan svar och penningar. (Lord Rochester till G. $^7/_8$ 1771, G:s dep. $^{18}/_9$ 1772.)

bemyndiga sitt sändebud att använda ytterligare 15,000 p. st., om det skulle visa sig, att dermed kunde uträttas något, och att ständerna egde tillräcklig »spirit» att afskudda sig det dem pålagda oket. Derjemte föreskrefs en noggrann samverkan med Ostermann, som borde bidraga med större delen af ytterligare erforderliga korruptionsmedel, om dylikas användande skulle löna sig. »Det vore nämligen obilligt, att England, som verkade för detta ändamål företrädesvis af uppmärksamhet mot kejsarinnan af Ryssland, hvilken dervid har ett vida mera omedelbart intresse, skulle bära lika stor andel i kostnaderna». Äfven från Ryssland kom sent omsider befallning till grefve Ostermann att, om det skulle visa sig att revolutionsplanen började sättas i verket, afgifva en deklaration, i hvilken danska och preussiska ministrarne borde förena sig, äfvensom att använda det vanliga medlet — korruption, för att förekomma katastrofen. Några bestämda föreskrifter för den händelse att den redan inträffat, gåfvos emellertid icke.[1])

Innan dessa föreskrifter kommit fram, hade emellertid Gustaf III segerrikt genomfört sin revolution; allt motstånd var, för tillfället åtminstone, brutet och riksdagen upplöst. De makters ministrar, hvilkas intressen ansågos hotade genom den skedda statshvälfningen, saknade instruktioner för detta oförutsedda fall. Dock hade de sina regeringars bestämda befallning att handla gemensamt, och grefve Ostermanns uppförande borde tjena till rättesnöre för danska och preussiska ministrarne, till dess vidare föreskrifter hunne ankomma. Ostermann hade genast färdig en plan, hvilken han anförtrodde åt danska sändebudet Güldencrone (enligt dennes dep. $^{22}/_{8}$) att till en början söka underhålla missnöje i provinserna: Ryssland skulle verka i Finland, Danmark i Skåne och Preussen i Pommern. Han antog att de trenne hofven sedermera skulle komma att gemensamt öppet uppträda. Lifligt önskade dessa makters representanter att med sig kunna förena engelska sändebudet; men denne ville först närmare inhemta sin regerings åsigter, innan han handlade gemensamt med dem. Då Ostermann i första hettan ville öfvertala de andra ministrarne till en demonstration genom uteblifvande från hofvets nästa galadag, afstyrkte Goodricke i ett vidlyftigt skriftligt betänkande detta steg,

[1]) Lord Suffolk till Goodricke $^{1}/_{9}$. G:s dep. $^{7}/_{9}$.

och framhöll att en främmande ministers inställelse vid hofvet ingalunda behöfde innebära något gillande af regeringens åtgärder. Och då danska ministern, efter mottagandet af en kurir från sitt hof, på väg till Petersburg och afsänd omedelbart efter underrättelsen om revolutionen i Christianstad, underrättade Goodricke om de rustningar, som genast blifvit företagna från dansk sida, gaf han endast ett undvikande svar rörande Englands blifvande ställning till frågan.[1]) — Nederlaget efterlemnade dock en icke ringa personlig bitterhet hos alla de utländske partiledarne, och tanken på en kontra-revolution var äfven för Goodricke icke främmande. Han framstälde ($^{18}/_{9}$ 1772) sin önskan att lika väl som Ostermann kunna disponera öfver en summa af 2 à 3,000 p. st., för att uppmuntra de personer, som börjat öppet uttala sitt ogillande af statshvälfningen, och som framhöllo att den nya regeringsformen, såsom med vapenmakt påtvingad, icke egde någon bindande kraft.[2])

Medan de främmande makternas representanter i Sverige afvaktade ytterligare föreskrifter, utvecklade kabinetterna i Petersburg, Berlin och Köpenhamn en liflig verksamhet.

Danmark hade redan straxt efter den hemliga underrättelsen om revolutionsplanen erhållit Rysslands befallning att vidtaga krigiska demonstrationer[3]); och revolutionens början i Skåne hade knappast blifvit känd i Köpenhamn, innan danska regeringen, såsom nämndt är, afsändt en kurir till Petersburg för att begära förhållningsordres. Samtidigt utrustades örlogsfartyg och gafs befallning om sammandragandet af en styrka af 12,000 man på norska gränsen. Man visade sig i Köpenhamn högst angelägen att förskaffa sig Englands bistånd, och framhöll ifrigt vådan af den öfvervigt, som Frankrike vunnit i Norden genom den timade händelsen. Derjemte föregafs för det tillfälliga engelska ombud, hvilket emottog dessa meddelanden från danske utrikesministern, att konung Gustaf gjort hotande rörelser mot norska gränsen och

---

[1]) Goodrickes dep. $^{22}/_{8}$, $^{28}/_{8}$ 1772.

[2]) Ett annat bevis på sin ovilja öfver statshvälfningen har Goodricke efterlemnat i en vederläggningsskrift af Vergennes' i Gazette de France införda berättelse om revolutionen. Om eller hvar denna uppsats af G., hvars original finnes i Public Record Office i London, blifvit offentliggjord, är oss obekant. Den är ett aktstycke, som visar huru lifligt han, såsom mösspartiets forne ledare, kände sig upprörd af hvad som skett.

[3]) Se Tengberg, Catharina II:s åsyftade stora nordiska alliance s. 97.

hade afsigter på detta land, samt att ett allmänt missnöje i Sverige skulle göra det lätt att öfverändakasta den nya författningen[1]).

Konung Fredrik II af Preussen skref, omedelbart efter mottagandet af underrättelsen om hvälfningen, de bekanta hotande bref till Gustaf III och till enkedrottning Lovisa Ulrika, som först upplyste om det hemliga fördraget mellan Sveriges grannar till upprätthållande af den gamla styrelseformen och påpekade de faror, som kunde följa framgången i spåren[2]). Samtidigt meddelade han sig med kejsarinnan Catharina. Oaktadt den sårande och hotande tonen i dessa bref, synes dock Fredrik II:s afsigt, att döma af andra uttalanden, snarare hafva varit att skrämma till eftergifter, än att framkalla ett krig mot Sverige, som lätt kunde blifva europeiskt. Han skrifver (d. 5 Sept.) till sin broder, prins Henrik af Preussen: »Jag ser ingen annan möjlighet att rädda Sverige, än att låta saken komma till underhandlingar, samt att konungen ger vika och inför grefve Horns regeringsform. I detta syfte har jag skrifvit till Ryssland; men om detta slår fel, så invecklas vi i ett krig mot våra egna systersöner, och jag tillstår att blotta tanken derpå är mig motbjudande». Och prins Henrik skref till Sverige i samma ton som brodren, endast i afsigt att stämma ner modet hos konung Gustaf, hvars sinnesstämning han på följande sätt skildrar: »Han befinner sig nu i sin framgångs första ögonblick; alla de som omge honom hålla honom för ögonen Gustaf Adolfs tidehvarf. Då man hör sådana jämförelser, börjar man att tro att man kan uträtta samma saker, sinnet eldas och inbillningskraften blossar upp.»[3])

Allvarligare menade voro de åtgärder, som revolutionen framkallade i Petersburg. Med en viss likgiltighet hade man der mottagit första underrättelsen om revolutionsplanen, utan att på allvar söka hindra dess verkställande, derföre att man ansåg den outförbar. Straxt innan underrättelsen om tilldragelserna i Finland anlände till Petersburg, hade dock vissa rykten, att stora penningesummor från Spanien ankommit till Sverige, väckt ryska kabinettets lifliga oro och föranledt ett utomordentligt konselj-

[1]) Collier, bref till Suffolk $^{12}/_{9}$ 1772. Se rörande Danmarks hållning de utdrag ur danska ministerberättelser från Stockholm, som äro tryckta hos Geffroy, Gustave III et la cour de France I: 186.

[2]) Till enkedrottningen $^{30}/_{8}$, till konungen $^{1}/_{9}$ 1772. Se Fersen, Historiska Skrifter III: 452, Corresp. inédite, sid. 1.

[3]) Oeuvres de Frédéric le Grand (1855) XXVI: 360, 361.

sammanträde; och omedelbart efter ankomsten af nyheterna från Finland afsändes Zacharias Czernichew till gränsen för att vidtaga militära anstalter, och flottans utrustning pådrefs med all kraft. Danmark uppmanades, såsom nämndt är, att fortsätta rustningarne till sjös och på norska gränsen — dock med tillägg att ingen protest borde angifvas utan efter samråd med ryska kejsarinnan.[1]) — Derpå anlände en af de sista dagarne i Augusti den af konung Gustaf omedelbart efter revolutionen afsände kuriren, baron Taube, med konungens handbref till kejsarinnan, innan ännu någon underrättelse om den stora händelsen hunnit anlända från ryska ministern i Stockholm[2]). Taube blef kallt, men icke ohöfligt mottagen, ehuru kejsarinnans förtörnelse icke var ringa. Statsklokheten bjöd att ännu någon tid svälja förtreten[3]).

Ryska utrikesministern grefve Panin hade länge vistats i Stockholm och tagit liflig del i de svenska riksdagsintrigerna. För Sveriges förhållanden bibehöll han alltjemt ett särskildt intresse och han ansåg dess angelägenheter såsom sitt speciella område inom den diplomatiska verksamheten. Man anförde i

---

[1]) Engelska ministern Gunnings depesch $\frac{14}{25}$ aug. 1772. Tengberg anf. st.

[2]) Goodricke beklagar sig i flera bref, att endast franske ambassadörens kurir tilläts att afgå omedelbart efter revolutionen, under det att de andra ministrarnes med afsigt fördröjdes.

[3]) Kejsarinnans förtrytelse gaf sig luft i hennes enskilda brefvexling. Kändt är hennes bref till Voltaire, der hon hånar svenska folket, »som på mindre än en qvarts timma förlorat sin regeringsform och sin frihet.» Till sin väninna, grefvinnan Bielke, i Hamburg skref hon ($\frac{24 \text{ aug.}}{4 \text{ sept.}}$ 1772): Jamais les lois d'aucun pays n'ont éte plus violentées que celles de la Suède dans ce cas-ci et je vous garantis ce roi-là despotique comme le sultan, mon voisin: aucun frein ne le retient. Je ne sais si c'est le moyen d'être longtemps aimable aux yeux d'une nation née et élevée dans les principes de la liberté, mais je suppose que je ne serai pas la seule en Europe qui ferai ces réflexions-là.» Och någon tid efter uttalade hon om Gustaf III i bref till samma person det kategoriska omdömet: »il n'a ni foi, ni loi.» Äfven längre fram under fredligare tider återfinner man i Catharina II:s brefvexling sarkasmer öfver konungen. — Grefvinnan Bielke, som fick emottaga en del af dessa utgjutelser, synes icke hafva varit noggrann med deras hemlighållande. Ett af kejsarinnans bref, som, utom ett skämt öfver att konung Gustaf »s'habille en public», innehöll ett uttalande om utsigten till ett europeiskt krig, meddelades af henne till franske ministerresidenten i Hamburg, de la Houze, hvilken ej dröjde att inberätta det till sin regering. Se »Сборникъ» XIII: 265, 268, 286, 300, 379. La Houze till d'Aiguillon $^{1}/_{2}$ 1773 (Franska Utrikes-Dep.-tets arkiv). Äfven den nyligen utgifna samlingen af kejsarinnans bref till Grimm (utg. af Grot, Petersburg 1878, utgörande bd. 23 af »Сборникъ» etc.), innehåller många yttranden af samma slag. Härmed kontrasterar på ett märkligt sätt tonen i den brefvexling, som fördes mellan de båda monarkerna sjelfva och hvarå prof finnas i bilagorna till akademikern Grots arbete: Екатерина II и Густавъ III Petersb. 1877.

samtida diplomatiska kretsar skämtande hans yttrande till Catharina II vid frågan om konungavaket i Polen: »Passez-moi la Suède, je vous passerai la Pologne»[1]). Panins brist på energi och medfödda böjelse för beqvämlighet hade emellertid redan kommit honom att försumma tillfället att förebygga revolutionen, oaktadt han på förhand var derom underrättad; de gjorde honom också för framtiden till en mindre farlig motståndare, än man kunnat vänta.

I hög grad upplysande för Rysslands hållning vid denna tid äro engelske ministerns vid ryska hofvet, Robert Gunnings, berättelser[2]). Redan omedelbart efter baron Taubes ankomst till Petersburg med underrättelsen om revolutionen hade Panin under ett samtal meddelat Gunning att Rysslands afsigt vore att för ögonblicket förhålla sig defensivt, men så fort som möjligt samla en här af 20,000 man i Finland; årstiden vore nu för långt framskriden för att befara något anfall af Sverige. Gunning anmärker dock härvid (21 aug./1 sept.): »Oaktadt allt hvad grefve Panin säger om att han vore i stånd att samla 20,000 man i Finland, så är det säkert att ingen möjlighet finnes att samla en sådan styrka. Här finnas endast två regementen utom garderna, och ingen menniska, till hvilken man vågar hafva förtroende. I Cronstadt finnas för ögonblicket icke 700 man, och om man icke låter Revals och Rigas garnisoner rycka ut, finnas inga trupper på närmare håll än Lithauen. En armékorps der har order att genast under general Elmpts kommando tåga hit. Den flotta, som man skulle kunna hinna utrusta, innan Bottenhafvet lägger sig, kan ej komma att öfverstiga sju segel, de inberäknade, som nu äro till sjös i Bottniska viken, och dessa äro i dåligt skick, så att om svenskarne våga att besluta sig för att gå anfallsvis till väga, ingenting skulle kunna hindra dem att göra sig till herrar öfver Cronstadt och Petersburg. Man gör sig stora förhoppningar på Danmark; men jag måste anse det tvifvelaktigt, om detta hof, huru intresseradt det än må vara i denna tilldragelse, kan våga att sätta sig i rörelse utan bestämda försäkringar om vårt (Englands) aktiva deltagande och skydd mot Frankrike.»

Englands bistånd var i sjelfva verket af högsta vigt för de mot det nya statsskicket fiendtliga makterna, och omständigheterna

[1]) Boutaric, Corr. secr. II: 26.

[2]) En del af dessa berättelser är tryckt i »Сборникъ» XIX samt i Raumer, Beiträge, II: 501 o. f. (passim)

syntes erbjuda Ryssland utsigter för dess förvärfvande. Länge hade mellan England och Ryssland pågått underhandlingar om afslutandet af ett förbund, lifligt eftersträfvadt af England, dels af handels-politiska skäl, dels för att motverka Frankrikes inflytande i Petersburg, hvilket ansågs dubbelt farligt, sedan det genom revolutionen blifvit mäktigare i Sverige än någonsin. Man såg i England med oro återupplifvandet af Frankrikes och Rysslands diplomatiska förbindelser genom den skicklige underhandlaren Durands nyligen skedda utnämning till franskt sändebud i Petersburg. Med ännu större misstro hade engelska regeringen derjemte sett Preussens stigande inflytande vid ryska hofvet.

Englands deltagande på samma sida som Ryssland och Danmark i den konflikt, som nu hotade att utbryta, syntes kunna blifva priset för återställandet af dess inflytande i Ryssland och för afslutandet af den länge afhandlade alliansen. Ryska kabinettet sparade ej på öfvertalningar. »Att utlofva Englands bistånd, skrifver Gunning (21 aug. / 1 sept.), skulle, förmodar jag, komma att åvägabringa den åstundade alliansen och öfvertyga Ryssland, till hvem det bör hysa förtroende, samt motverka Durands beskickning, hvilken med skäl kan antagas afse ett närmande till ryska hofvet, och som, i betraktande af de närvarande farhågorna för Sverige, förhända ej blir utan framgång.» Några dagar senare (24 aug. / 4 sept.) inberättar Gunning, att Panin uttryckt sin otålighet att få veta Englands beslut. Innan detta vore kändt, kunde hvarken Danmark eller Ryssland komma till något afgörande hvad som borde företagas. Under tiden ernade Panin råda till en afvaktande hållning, då han väl visste, oaktadt ryska sändebudets rapporter från Stockholm, att den makt, som Ryssland för närvarande kunde uppställa mot Sverige, måste blifva underlägsen. Derjemte försäkrade han, att konungen af Preussen icke varit invigd i hemligheten om revolutionen — så långt gick nämligen den engelske diplomatens misstroende mot Fredrik II, att han misstänkte revolutionen hafva blifvit tillstäld på dennes hemliga uppmaning! — att företaget vore mot Preussens intresse och att Ryssland kunde vara säkert på dess bistånd.

Någon tid derefter ankommo Fredrik II:s försäkringar i samma syfte, hvilka höjde ryska regeringens tillförsigt och föranledde Panin att göra engelske ministern följande förtroliga

meddelande, under vilkor af den mest obrottsliga tystnad[1]): »Rysslands afsigt vore att, i anseende till det tillstånd, i hvilket dess försvarsanstalter nu befunne sig, under vintern *låtsa* likgiltighet i fråga om revolutionen; men man hoppades att tidigt på våren hafva kunnat samla en så betydlig truppstyrka i Finland, att den skulle kunna gifva eftertryck åt hvad språk man då funne för godt att föra. Tjugo linieskepp skulle utrustas; Danmark skulle låta en korps af 15,000 norrmän rycka fram till svenska gränsen, hålla 5,000 man i beredskap att från Seland göra en landstigning i Skåne, äfvensom en flotta af 12 örlogsfartyg; konungen af Preussen skulle taga Pommern i besittning. Om England skulle antingen vilja understödja Danmark med penningar eller utrusta en flotta, tillräcklig att skydda detta land, så skulle det vara ett tillmötesgående af kejsarinnans lifligaste önskningar. På dessa grunder föreslog nu Panin, att de fyra hofven borde förena sig om afgifvande af en förklaring till konungen af Sverige, hvari uttrycktes deras önskan att se 1720 års regeringsform återstäld. Detta ansåg han böra vara tillräckligt för att vinna detta syfte; i motsatt fall vore det en lätt sak att tilltvinga sig eftergifvenhet.» — För att ytterligare bestyrka sina försäkringar om Berlinerhofvets åsigter, visade han en afskrift af det hotande bref, som konung Fredrik II tillskrifvit Gustaf III med anledning af revolutionen.

Oaktadt grefve Panins försäkringar att Preussen vore fullkomligt enigt med Ryssland om ett gemensamt uppträdande, samt hans föreställningar om vigten för England att öfvervinna sin ovilja mot konungen af Preussen, hvars stämning mot England vore den mest välvilliga, möttes hela förslaget från engelsk sida med misstroende. Sedan gammalt hade man misstänkt, att Preussens inflytande vid ryska hofvet varit anledningen till misslyckandet af Englands alliansförslag; Polens delning och de åtgärder, som Fredrik II vidtagit med Danzigs handel, hvilka ansågos högst skadliga för de engelska intressena, hade ytterligare ökat misstroendet mot hans baksluga politik — ett misstroende, som för öfrigt delades af nästan alla Europas hof. Gunning skrifver ($\frac{26 \text{ sept}}{7 \text{ okt.}}$): »Ehuru grefve Panin föreslagit, att de fyra hofven skulle förena sig om en förklaring till konungen af Sverige, har likväl konungen

[1]) Gunnings depesch $\frac{14}{25}$ sept. 1772 (tr. i utdrag i »Сборникъ» XIX: 320. och i öfversättning hos Raumer, II: 562).

af Preussen, från hvilken idén om afgifvandet af en dylik förklaring tydligen leder sitt ursprung, dervid icke nämnt *oss*. Han skulle gerna i denna sak, som öfverallt annars, vilja hindra oss från deltagande i hvad som helst, som kunde göra vår hjelp af nöden för Ryssland eller gifva oss en förevändning att uppträda i dess angelägenheter... Genom skänker och egenhändiga bref har han vunnit grefve Panin, hvars beundran nästan öfvergått till dyrkan, och med kejsarinnan är det samma förhållande: huru benägen hon än vore att afsluta en traktat med England, skulle konungen af Preussen dock veta att lägga hinder i vägen derför.» — Ett ytterligare bevis på sin misstänksamhet mot konung Fredrik II lemnar Gunning, då han såsom trovärdig inberättar uppgiften, att det hotande brefvet till Gustaf III, hvaraf en afskrift blifvit öfversänd till Petersburg och på hvilket ryska hofvet byggt stora förhoppningar, skulle hafva varit åtföljdt af ett annat, hållet i en helt olika ton. Öfvertygelsen om den dubbla roll, som konungen af Preussen spelade, bestyrktes ännu mer genom ankomsten af ett bref från denne till kejsarinnan, i hvilket han, enligt Gunnings berättelse ($\frac{5}{16}$ okt.) anropade »hennes medlidande för sin systerson, som snart skulle hvarken ega hus eller härd eller en sten att luta sitt hufvud till.»

I sjelfva verket var väl konung Fredrik II:s hållning i frågan om Sverige ej fullt klar; och om än hans önskan att rädda sin frände var uppriktig, kunde den icke direkt uttalas till dennes fiender. Han önskade att förekomma ett europeiskt krig, men ville ej stöta sig med kejsarinnan, sin bundsförvandt och medbrottsling i Polens delning, genom vägran att gemensamt uppträda mot Sverige. Han trodde sig kunna skrämma sin systerson till eftergifvenhet genom krigshotelser och deklarationer, medan han genom underhandlingar sökte vinna tid och lugna sinnena hos hans motståndare. Han kunde sålunda väl sägas spela ett dubbelt spel, ehuru ej alldeles i den mening, som förmodades af hans misstänksamma motståndare, som i hvarje hans mått och steg, äfven det fredligaste, vant sig att spåra ränksmidarens listiga beräkningar.

Engelska utrikesministern lord Suffolks svar [3]) på Gunnings depescher rörande denna underhandling är ett aktstycke, som tydligt lägger i dagen engelska kabinettets omdöme öfver Euro-

[3]) D. 30 Okt. 1772.

pas politiska läge och den plats, som inom dess system var anvisad åt Sverige. Han skrifver: »Jag tillstår, att grefve Panins antagande om den lätthet, med hvilken det skulle låta sig göra att omstörta den nya författningen i Sverige, har öfverraskat mig. Att Sverige ensamt skulle vara föga i stånd att upptaga striden mot en sådan koalition, som den han nu söker att bilda, är visserligen obestridligt; men kan grefve Panin tro, att Frankrike, efter allt hvad revolutionen har kostat denna makt och efter den triumferande glädje, det visat öfver dess framgång, skulle öfvergifva sitt verk och icke lemna konungen af Sverige ett verksamt bistånd, om han blefve anfallen? Hvarje dag lemnar nya bevis, att Frankrike fattat saken allvarsamt; och dess tänkesätt äro med sådan framgång inpräglade hos Madriderkabinettet, att de spanska diplomaterna föga gifva de franska efter i det ifriga, oroliga och bestämda språk, som de föra i denna fråga.. Panin borde också besinna hvad intryck dessa planer mot Sverige kunna göra vid hofvet i Wien, hvilket jag ingalunda kan anse så helt och hållet skildt från Frankrikes intressen, som han antager. Då det emellertid är ett föremål för våra gemensamma bemödanden att göra denna skilsmässa så fullständig som möjligt, så förefaller det, som om stor försigtighet mot detta hof under dessa särskilda förhållanden vore af nöden. Jag vet att österrikiska regeringen utan ogillande sett den händelse, som timat i Sverige, och att den är orolig för följderna af de ansträngningar, som göras för att återställa den förra regeringsformen... I sjelfva verket måste Österrike, om konungen af Preussen förgriper sig på svenska Pommern, på ett afgörande sätt uppträda mot ett sådant steg, ty då Sverige år 1757 såsom garant af Vestfaliska freden uppträdde till Österrikes bistånd, förband sig, om jag ej misstager mig, denna sistnämnda makt att betrygga Sverige i dess besittning af Pommern. — Om vi nu taga allt tillsammans i betraktande, faran af att utmana Frankrike och Spanien och att gifva signalen till ett allmänt europeiskt krig, vid en tidpunkt, då Ryssland är utmattadt genom det ännu ej afslutade kriget med Turkiet — så bör grefve Panin tänka sig före två gånger och noga taga i öfvervägande följderna af det förslag, som han framstält, innan han fattar sitt beslut. Det bär i sjelfva verket tydliga spår af att vara en preussisk uppfinning, och svenska Pommern är tydligen priset för hans Preussiska Majestäts

bistånd. Jag kan förstå, att detta betraktas såsom en småsak inför de moderna grundsatserna om länders delning. Men H. M:t (af England), som är af en annan mening i denna fråga än den som annorstädes gjort sig gällande, har aldrig i sitt sträfvande att beskydda Sveriges fria författning inbegripit någon önskan att minska dess område eller bortröfva dess rättmätiga besittningar... Den allmänna ställningen i Europa och de ovissa förhållanden, som råda mellan våra båda hof, komma mig att önska att grefve P. ville invänta ett lägligare tillfälle för att minska konungens af Sverige absoluta makt[1]). Ett allmänt krig skulle blifva den oundvikliga följden af hvarje försök, som nu skulle göras, och under dess skiften är det mer än en möjlighet att man kan gå miste om det mål, som varit dess orsak. Ni bör på lämpligt sätt och vid lämpligt tillfälle föreställa grefve Panin alla de faror och äfventyrligheter, som kunna föranledas af ett öfveriladt beslut vid denna kritiska tidpunkt... Sanningen är, att efter all den förbehållsamhet och oginhet, som vi hafva rönt från hofvet i Petersburg, vi icke kunna önska att dragas in i ett krig, af hvilket England har mycket att förlora och ingenting att vinna.»

I samma anda och ännu bestämdare fortsätter lord Suffolk d. 10 Nov.[2]): Grefve Panin måste sakna sundt förnuft, om han tror att konungen (af England) vill taga del i den påtänkta deklarationen eller på något sätt inblanda sig i Sveriges angelägenheter. Likväl bör jag till eder enskilda underrättelse erinra, att grundsatser af allmän politisk klokhet kunna under vissa omständigheter gifva konungen anledning till åtgärder, som under sakernas nuvarande läge icke kunna hafva sin grund i hänsyn till Ryssland. Men det är icke blott ryska hofvets likgiltighet, som obehagligt berört oss. Jag tillåter mig att erinra, i huru hög grad vårt land blifvit lidande genom de omedelbara följderna af Polens delning, hvilken, orättvis som den är, måste betraktas såsom ett verk af kejsarinnan af Ryssland, ty utan hennes medgifvande och hjelp skulle den aldrig ha egt rum. Handeln på Danzig, en af Englands snabbast tillväxande och mest gifvande handelsförbindelser, är på väg att gå alldeles under, tillfölje af

[1]) 1772 års regeringsform framstäldes såsom nästan likbetydande med absolut monarki. Goodricke hade skrifvit (d. $^{22}/_{8}$): »konungen af Frankrike är icke mera enväldig i Bretagne och Languedoc, än Sveriges konung blifvit genom denna författning.»

[2]) Brefvet tr. i »Сворникъ». XIX: 333.

de utpressningar. som företagas af hennes kejserliga Majestäts vän och bundsförvandt. Vi skola se om den ryska regeringen vill ingripa i detta fall, och jag anbefaller ånyo saken till eder särskilda uppmärksamhet. Tillsvidare kunna vi ej annat än tillskrifva Ryssland denna betydande nationalförlust... I edra samtal med grefve Panin bör ni använda alla skäl, som synas eder vara af vigt för att förmå honom att uppgifva sina planer på Sverige: många sådana kunna framställas, hvilka han såsom rysk minister måste anse såsom varande af största vigt. Landets utblottade tillstånd, det lugn, som det obestridligen behöfver för att hemta sig från ett långvarigt krig, vissheten att det genom utförandet af hans plan kommer att invecklas i nya svårigheter af vida farligare slag än de, som det nu håller på att öfvervinna; samt det eländiga, föraktliga tillstånd, hvari Sverige befinner sig, ännu splittradt och sönderslitet och utan ringaste utsigt att någonsin blifva fruktansvärdt för sina grannar — allt detta är synpunkter, som, efter hvad jag förmodar, icke utan framgång kunna användas. Men om det oaktadt grefve Panin framhärdar oryggligt och oböjligt i sin åsigt, och ni finner att man på allvar beslutit att anfalla konungen af Sverige enligt den eder anförtrodda planen, så har jag konungens befallning att uppdraga eder att tillkännagifva H. M:ts beslut, att icke taga del i den föreslagna deklarationen till hofvet i Stockholm, eller medverka till någon af de åtgärder, som äro i fråga. Detta bör sägas, när tillfället sådant fordrar, i ett hofsamt, ehuru bestämdt språk, så mycket som möjligt beräknadt att icke stöta eller hos kejsarinnan väcka en mindre vänskaplig stämning, hvilket konungen ej utan ledsnad skulle se».

Äfven till Stockholm hade redan straxt efter revolutionen afgått föreskrifter i enahanda syfte. Under bibehållande af förtrolighet och god sämja med grefve Ostermann borde Goodricke undvika att förena sig med honom i någon förklaring eller i vidtagande af någon åtgärd, som kunde leda till krig[1]). Och samtidigt med meddelandet till Goodricke af det definitiva beslut, som innehölls i lord Suffolks ofvan anförda bref till Gunning af d. 10 Nov., lemnas följande redogörelse för anledningarne härtill[2]): »(Ni känner) att konungen (af England) gerna skulle ha velat samverka med hofvet i Petersburg nästan i hvad åtgärder som

[1]) Suffolk till Goodricke 8 Sept. 1772.
[2]) Dens. till dens. 17 Nov.

helst för att förekomma statshvälfningen, men att de åtgärder som kunna föreslås, för att återställa det gamla systemet, måste betänksamt öfvervägas; äfvensom att H. M:ts vidare beslut komme att väsentligen bero på den hållning, som Ryssland antoge under dessa kritiska förhållanden. Jag behöfver ej upplysa eder, att det har varit ett af H. M:ts regerings oafbrutna sträfvanden att ingå ett förbund med Ryssland och att genom förening med denna makt bilda ett politiskt system i norra Europa, starkt nog att trygga Europas lugn mot de sydligare staternas planer samt mot dem skydda sina besittningar. På denna grund hafva alla våra åtgärder i Sverige hvilat. Vid Sverige i och för sig skulle aldrig ha fästats afseende; men såsom en utväg för uppnåendet af föreningen med Ryssland blef det af stor vigt. Men i samma mån som utsigten att snart afsluta ett förbund med detta land syntes aflägsna sig, har Sverige också blifvit af mindre betydelse... Författningen ändrades; men hofvet i Petersburg har icke sedan dess visat oss mindre likgiltighet: intet närmande har egt rum eller något tecken visat sig till att man på allvar börjat önska en förbindelse med oss. I full öfverensstämmelse med sin föregående hållning i denna sak, har konungen i sin vishet icke ansett det lämpligt att taga del i några fiendtliga åtgärder mot Sverige. Man kan knappast förmoda, att kejsarinnan af Ryssland, sålunda lemnad ensam, skall komma att skrida till dylika; ehuru jag är öfvertygad att konungens af Preussen råd, i hvad riktning de än må gå, komma att bestämma hennes uppförande mera än några andra hänsyn.»

II.

Medan den diplomatiska brefvexlingen rörande Sverige pågick mellan Petersburg och London, Berlin och Köpenhamn, och Englands uppträdande förebygde bildandet af en fruktansvärd koalition mot Sverige under hösten 1772, utvecklades från Frankrikes sida en lifig verksamhet för att betrygga den timade statsförändringen. I synnerhet blef detta fallet, sedan det började synas, som om Sveriges grannar skulle vilja sätta sig emot den nya författningens antagande och göra allvar af sin öfverenskommelse att, om så behöfves, med våld upprätthålla anarkien i Sverige.

Så väl konung Gustaf, som franske ambassadören Vergennes hade omedelbart efter emottagandet af dessa oroande underrättelser

anförtrott sina farhågor åt hofvet i Versailles. Innan konungen ännu erhållit Fredrik II:s hotande bref[1]), men sedan han blifvit upplyst om hvad denne meddelat enkedrottningen om sina förpligtelser mot Danmark och Ryssland, skyndade han att i ett egenhändigt bref (18/9) anförtro sina bekymmer åt Ludvig XV. Han upplyste honom här om tillvaron af det hemliga fördraget »till upprätthållandet af oordningarne i riket», och uttryckte den förhoppning, att konungen af Frankrike ej måtte öfverlemna honom åt de fienders raseri, »som endast äro mina fiender derför att de känna min orubbliga tillgifvenhet för Eders Majestät.» [2]) — Vergennes anmärker med afseende på de oroväckande nyheterna (17/9): »Denna ovänliga förklaring af konungen i Preussen och de förbindelser med Ryssland, som han omtalar, måste så mycket mer väcka förvåning och oro hos konungen af Sverige och de få, som hittills fått del af hemligheten, som man icke längre kan antaga att Rysslands afsigter äro bättre.» Han tilllägger i samma bref, att grefve Scheffer hade uttryckt den förhoppning, att hofvet i Wien skulle förmås att understödja Frankrikes bemödanden att uppehålla Sverige gentemot sina grannar, genom att fästa dess uppmärksamhet på hotet att eröfra svenska Pommern. »Men huru skulle man kunna hoppas, att det obetydliga intresse, som detta hof kunde ega af Pommerns bevarande åt Sverige, skulle kunna uppväga den stora tillväxt i besittningar, som det har att vänta af sin förening med Preussen för Polens delning?» —Konung Fredriks bref till konungen, hvilket ankom kort derefter och hvars ton man fann »aigre-doux», äfvensom underrättelserna om ryska truppörelser mot Finland samt (ogrundade) rykten att Turkiet och Ryssland slutit fred i Focsiani, bidrogo icke att lugna farhågorna.

Såsom sin egentlige motståndare bland Europas kontinentala makter hade Frankrike sedan länge vant sig att anse konungen af Preussen, och hade, liksom England, med oro sett det närmande, som egt rum mellan honom och hofven i Wien och Petersburg, och hvars frukt nyss mognat i Polens delning. Särskildt

---

[1]) D. 1 Sept. 1772. Se Corresp. inéd. s. 1. Hans bref till enkedrottningen, hvilka äro af d. 30 Aug. o. 3 Sept., voro båda, enligt Vergennes depesch, kända i Stockholm d. 17 Sept. Enligt konungens bref 18/9 hade han då ännu icke erhållit brefvet af 1/9.

[2]) Se Bilagan nr 1 (jfr Scheffers bref s. d. till d'Aignillon, tr. i Corresp. inéd. s. 16, hvarest konungens bref omnämnes).

var Österrikes och Preussens befarade sammanslutning en nagel i ögat på den politik, som sedan 1756 varit följd af det franska hofvet, och man hoppades ännu att i Wien kunna motverka inflytelsen från Berlin. Särskildt gälde detta i frågan om svenska Pommern: man hoppades att kejsarinnan Maria Theresia, såsom bunden af traktaten med Sverige 1757, skulle anse sig förpligtad att skydda detta land mot konungen af Preussen. Skulle derur uppstå ett tvistefrö mellan hofven i Wien och Berlin, så skulle det ingalunda vara oválkommet i Versailles. — För att »öppna ryska kejsarinnans ögon för faran af att för mycket närma sig en granne med en ärelystnad af det oroliga och bullersamma slag, som aldrig hvilar», hade, såsom nämndt är, den franske diplomaten Durand blifvit afsänd till Petersburg. Franska regeringen hoppades det bästa resultat af denna beskickning och var synnerligen angelägen, att ej ett spändt förhållande mellan Ryssland och Sverige skulle blifva en anledning för den fruktade ränksmidaren i Berlin att vinna ökadt inflytande i Petersburg. På denna grund borde Sverige göra allt, för att undvika en brytning med Ryssland; och det förslag till förnyelse af alliansen med denna makt, som blifvit väckt af det genom revolutionen störtade mössrådet, borde man, oaktadt alla ändrade förhållanden i Sveriges yttre och inre politik, så vidt möjligt vore, söka att genomföra. — Till detta förbund borde äfven Danmark sluta sig; och Frankrikes sändebud i Köpenhamn, Blosset, hade befallning att verka för ett särskildt förbund mellan Sverige och Danmark.

Sådant var i korthet det politiska program, som var målet för de franska statsmännens sträfvanden med afseende på förhållandena i Norden. I stället för fiender skulle konung Gustaf — och derigenom äfven Frankrike — i Sveriges östra och vestra grannar vinna bundsförvandter; Preussen, isoleradt från de nordiska makterna, skulle, så hoppades man, möjligen genom tvistefröet Pommern äfven blifva det från Österrike; och Frankrikes hatade motståndare, för hvilken det på slagfältet och i kabinetterna så ofta måst gifva vika, skulle se sitt inflytande på Europas angelägenheter tillintetgjordt.

För uppnåendet af dessa syften utvecklade det franska kabinettet under ledning af hertigen af Aiguillon en liflig verksamhet. Af särskild vigt var det att försäkra sig om Englands neutralitet, och d'Aiguillon sparade inga bemödanden för att

öfvertyga Englands statsmän, att revolutionen borde uppfattas på samma sätt i England som i Frankrike, då de båda makterna hade gemensamma intressen. Han underlät dervid icke att underblåsa missnöjet med Ryssland och misstroendet mot Preussen; Polens delning, som väsentligt förändrat Europas maktställning, utan att Frankrike och England dervid blifvit tagna till råds, utgjorde i sjelfva verket en för dessa båda makter gemensam anledning till missnöje[1]. — Engelska kabinettet visade dock en afgjordt tillbakadragen hållning; och det språk det lät sitt sändebud i Paris föra, var ej oväsentligt olika det som fördes i Petersburg. D. 18 Sept. skref lord Suffolk, med anledning af d'Aiguillons yttrande om gemensamheten af Englands och Frankrikes intressen, att detta påstående i en persons mun, hvilken noga kände de olika syftena hos de båda olika riksdagspartier, som varit understödda af hofvet i Versailles och från England, vore »ett hån mot sunda förnuftet»; samt föreskref att härpå borde endast lemnas det allmänna svar, att engelska hofvet ansåge statshvälfningen i Sverige såsom en händelse, den der med rätta kunde väcka oro hos dess nordiska grannar. Någon tid derefter (d. 9 Okt.) afsändes bestämda instruktioner till engelske chargé-d'affaires i Paris S:t Paul att på det bestämdaste förklara för franske utrikesministern, utan att afvakta att denne började att vidröra frågan, »att ehuru konungen af England önskade bibehålla det goda förståndet mellan de båda hofven, han ingalunda skulle förblifva en likgiltig åskådare, om Frankrikes neutralitet under någon form skulle brytas — genom att sända en flotta till Östersjön eller genom ett anfall på ryska flottan i Medelhafvet gemensamt med Spanien». Sedan ofvanstående förklaring blifvit afgifven, inberättar engelska sändebudet ($^{21}/_{10}$), att d'Aiguillon försäkrat, att härom alldeles icke vore frågan, och erbjudit sig att lemna honom en skriftlig försäkran — »très-positivement et ministeriellement» — att Frankrike vore långt ifrån att vilja understödja Sverige, om det ginge anfallsvis tillväga eller gjorde några försök till utvidgning på sina grannars bekostnad, samt icke i detta fall skulle lemna understöd hvarken med flotta eller penningar eller på något annat sätt; och om England då skulle

[1] Engelske chargé d'affaires i Paris Blaquières till Suffolk $^{9}/_{9}$ 1772. En del af de engelska sändebudens i Paris berättelser, hvilka närmast legat till grund för den följande framställningen af franska diplomatiens verksamhet rörande Sverige vid främmande hof, finnes tryckt hos Raumer II: 558 o. f.

vilja skicka en flotta af 40 fartyg för att bringa Sverige till förnuft, skulle Frankrike icke se något ondt deri och icke sätta sig deremot. Men om Ryssland skulle anfalla, så skulle Frankrike bistå sin gamla bundsförvandt, och d'Aiguillon hoppades att England icke skulle hafva något deremot[1]. — Till andra personer, fortsätter S:t Paul, hade hertigen sagt, att Frankrike och *Spanien* skulle hjelpa Sverige, om det blefve anfallet, men till mig har han icke vid något tillfälle nämnt Spanien; och då jag känner vårt hofs tänkesätt med afseende på ett närmare förbund mellan dessa båda makter, så vet jag hvad jag bör svara, om han talar med mig i detta ämne.»

Spanien, hvars nära förening med Frankrike sedan länge varit ett föremål för Englands fruktan och misstro, stod troget vid Frankrikes sida under detta diplomatiska fälttåg. Dess sändebud i London, Petersburg och Wien understödde på det varmaste sina franska kolleger i frågan om Sverige. Den instruktion, som spanska ministern i London, Escarono, erhöll från markis Grimaldi (12 Okt. 1772)[2]) var affattad i ett språk, som icke lemnade något tvifvel om spanska regeringens sätt att betrakta revolutionen i Sverige. Sedan han erinrat om olägenheterna af »den aristokratiska despotism och den fruktansvärda förvirring, som hotade denna ärorika nation med en lika fullständig som skyndsam undergång», fortsätter han: »Såsom konung, anser H. M:t (af Spanien) att hvarje stat måste vara berättigad att inom sig införa det regeringssätt, som den anser mest passande, och kan icke underlåta att förklara, att han betraktar statshvälfningen i Sverige såsom en af dessa rättvisa och lagliga åtgärder, mot hvilka det skulle vara i högsta grad obefogadt om främmande makter ville uppträda. Konungen af England och hans folk böra säkert vara af samma mening, då de i intet fall och på inga vilkor lära vilja tillåta att främmande makter skulle få försöka att granska, ännu mindre sätta sig emot åtgärder, som röra landets inre angelägenheter»[3]).

[1]) Jfr Creutz' dep. $^{19}/_{10}$ 1772 (Hist. Handl. III: 317) om d'Aiguillons uppgift att det från engelsk sida blifvit föreslaget, att England skulle vara oförhindradt att bistå Ryssland, om Sverige anfölle denna makt, och Frankrike Sverige, i händelse det blefve angripet af Ryssland.

[2]) I afskrift befintlig i franska utrikesdepartementets arkiv.

[3]) Jfr Lord Suffolks ofvan (s. 16) anförda yttrande om Spaniens hållning. Såsom ett bevis huru liflig del Spanien ansågs taga i Sveriges angelägenheter kan förtjena anföras, att St. Paul såsom trovärdigt ($^{2}/_{12}$ 1772) inberättade ryktet, att spanska regeringen omedelbart efter underrättelsen om revolutionen skulle ha öfversändt till Sverige en summa af 12 $^{1}/_{2}$ mill. francs.

Till Danmark, hvars neutralitet var af icke mindre vigt än Englands, förde man i Paris och Köpenhamn ett språk, beräknadt att lugna farhågorna för öfvergrepp från Sveriges sida och hindra krigiska åtgärder. Till danske ministern i Paris, baron Blome, förklarade d'Aiguillon, enligt en engelsk ministerberättelse, straxt efter underrättelsen om revolutionen, att Frankrike och Spanien i hvarje fall skulle understödja konungen af Sverige; men att Danmark icke hade något att befara, emedan Frankrike skulle göra det till ett oeftergifligt vilkor, att hofvet i Köpenhamn icke skulle blifva lidande genom den timade händelsen. Dessa yttranden ansågos i London vara afsedda att förmå Danmark att se upp till Frankrike såsom sin naturlige beskyddare, medan man i Norden sökte att injaga förskräckelse genom krigiska demonstrationer. Man underlät nämligen icke från Danmark att straxt efter revolutionen utsprida rykten om Sveriges anfallsplaner, samt lät i England, — hvars bistånd man framför alla var angelägen att vinna, — förstå, att konung Gustafs vänskapliga förklaringar så mycket mindre vore att lita på, som man hade sig bekant, att han sökte väcka missnöje mot danska regeringen i Norge. En fransk fregatt, som uppehöll sig i de danska farvattnen, ansågs hafva till uppgift att öfvervaka danska hofvets hållning samt misstänktes såsom en förelöpare för en större styrka. Man uttryckte derjemte den åsigt, att konungen af Sverige skulle se sig nödsakad att börja ett krig — någonting, hvartill svenskarne dessutom genom de historiska minnena från sin eröfringsperiod vore benägna — derföre att han deri skulle finna en afledare för det missnöje, som alstrats genom förlusten af landets frihet[1]). — Att öfvervinna denna misstämning blef nu ett föremål för de franska diplomaternas ansträngningar. Oaktadt de krigiska anstalterna i Norge var man emellertid, sedan man hunnit lugna sig efter första förskräckelsen öfver revolutionen, på grund af nya föreskrifter från Ryssland, i Köpenhamn långt ifrån att hysa anfallsplaner. Danska utrikesministern Osten förklarade ($^{29}/_{9}$) för Danmarks sändebud i Stockholm baron Güldencrone, att man på Rysslands uppmaning undveke allt som kunde uttydas såsom förberedelser till anfall. »Ryssland söker sjelf vinna tid, och lärer hafva så mycket större skäl dertill som kongressen i Focsiani nu är bruten och Ryssland tvunget att fort-

[1]) Blaquières depesch d. $^{8}/_{9}$; Suffolk $^{18}/_{9}$.

sätta kriget mot Turkarne»[1]). Blosset, Frankrikes sändebud i Köpenhamn, hade under sitt arbete för upprätthållandet af freden och det goda förståndet mellan nordens kronor knappast så stora svårigheter att besegra hos danska regeringen, som Vergennes hos Gustaf III.

Ingenstädes var man på det hela mindre berörd af den timade hvälfningen än vid hofvet i Wien. I Frankrike ansåg man sig likväl hafva rätt att vänta, att denne bundsförvandt på Frankrikes uppmaning skulle göra sitt inflytande gällande hos Ryssland och Preussen, med hvilka det trädt i nära förbindelse för Polens delning. Man skulle deri ha sett ett bevis, att det preussiska inflytande hos Wienerhofvet, som man så mycket fruktade, ännu icke var allsmäktigt. Så väl svenska ministerns i Wien grefve Barcks, som grefve Creutz' depescher från Paris visa emellertid, att de österrikiska statsmännen voro långt ifrån att instämma i jublet öfver revolutionens lyckliga utgång. Österrikiske ambassadören i Paris grefve Mercy d'Argenteau talade med ringaktning om de resultat, som Versailler-hofvet väntade af denna händelse[2]), och Österrikes sändebud i Stockholm, baron Wiedmann, nära vän till Ostermann och Goodricke, ansågs genom sina rapporter från Sverige bidraga att »förgifta Wienerhofvets stämning»[3]). Kejsar Josef II och furst Kaunitz gjorde antydningar om de faror, som hotade Sverige från Ryssland och Preussen, så länge dess nya författning egde bestånd. Genom franske ambassadören i Wien, kardinal Rohan, gjorde furst Kaunitz, uppenbarligen på Preussens inrådan, en formlig hemställan till franska regeringen att i den allmänna fredens intresse söka förmå konung Gustaf till ändring af den nya regeringsformen[4]). Dels inflytande från Berlin, dels från ett par personer i kejsar Josefs närmaste omgifning, fältmarskalken Lascy och grefve v. Ditrichstein, ansågs hafva bidragit till kejsarens tvetydiga hållning i denna fråga. — Kejsarinnan Maria Theresia deremot synes hafva varit af en annan åsigt om Sveriges angelägenheter, att döma efter hennes egna

---

[1]) Hellstenius, Gustaf III:s danska politik (Nord. Univ. tidskr. 1861 h. 4 s. 14).

[2]) Blaquieres till Suffolk $^{9}/_{9}$ 1772.

[3]) Vergennes dep. $^{14}/_{11}$ 1772.

[4]) Svenska ministern grefve Barcks depescher från denna tid, tryckta i Hist. Handl. II, lemna utförliga och intressanta redogörelser för förhandlingarna mellan Kaunitz och Rohan.

uttalanden. Hon ansåg det fördelaktigt för Österrike, om Sveriges inre förhållanden »kunde vinna stadga» och var långt ifrån att vilja göra gemensam sak med Preussen och Ryssland[1]).

Å sin regerings vägnar gjorde Rohan de varmaste föreställningar till förmån för Sveriges sak, afslog bestämdt förslaget om jemkningar i Sveriges regeringsform, förklarade Frankrikes bestämda afsigt att, om så skulle kräfvas, med vapenmakt understödja Sverige, samt begärde att få en bestämd förklaring, på hvilken sida Österrike i detta fall ernade ställa sig. Han erhöll till slutligt svar af furst Kaunitz, att kejsarinnan lifligt önskade fredens bibehållande och för sin del ernade iakttaga den strängaste neutralitet. Mot en hjelpsändning af Frankrike ville det icke lägga hinder i vägen; och till Österrikes sändebud i Petersburg furst Lobkowitz hade afgått befallning att söka förmå ryska hofvet till »moderation» mot Sverige. — Hertigen af Aiguillon underhandlade under tiden lika ifrigt med österrikiska sändebudet grefve Mercy d'Argenteau[2]), hvilken mot honom från början fört ett mera lugnande språk, än Kaunitz i Wien. d'Aiguillon yttrade sig under dessa förhandlingar stundom med den värme, att man i Wien fann att han behandlat Mercy »assez impertinemment»[3]). På franska hofvets föreställningar rörande baron Wiedmanns uppförande i Stockholm lemnades tillfredsställande svar[4]).

För att nu förebygga, att den unge konungen af Sverige, oroad af krigsrykten och ömtålig om sitt lands ära, företoge någon öfverilad åtgärd, som skulle kunna korsa Frankrikes planer för Nordens politik, var franska kabinettet angeläget att framställa sakerna i så ljus dager som möjligt. Så väl för grefve Creutz i Paris, hvilken efter revolutionen erhållit värdigheten af svensk

[1]) Se Corresp. secrète entre Marie-Thérèse et le c:te Mercy d'Argenteau, publ. par d'Arneth et Geffroy I: 379, 410, 426. I sammanhang med ett yttrande om Sveriges angelägenheter klagar Maria Theresia för denne sin förtrogne vän bittert öfver att hon af Preussen och Ryssland blifvit förledd till Polens delning. Hon skrifver: Ils nous ont bien mené par le nez: j'en suis inconsolable. Si je pouvais me consoler, c'est que j'étais toujours contraire à cet inique partage, si inégal, et à nous lier avec ces deux monstres, même au risque de faire plutôt la guerre.

[2]) Se Creutz' dep. från Paris, tr. i Hist. Handl. III, passim.

[3]) Joseph II till storhertigen af Toscana $^{2}/_{11}$ 1772 i »Maria Theresia u. Joseph II». Corresp. herausg. v. Arneth I: 384.

[4]) I bref till Mercy beklagar sig kejsarinnan Maria Theresia öfver W:s »conduite irregulière. Il est non seulement ouvertement brouillé avec Vergennes pour des motifs d'étiquette ... mais s'étant lié avec le ministre Russe, il s'est mis à la tête du partie mécontent». (Corresp. secr. I. 426).

ambassadör, som för Vergennes i Stockholm skildrades de diplomatiska framgångarne med något starkare färger än verkligheten. Redan vid första underrättelsen om revolutionen uppmanade man konung Gustaf från Versailles att »ej vara orolig för sina grannar — det skall bli vår sak att hålla dem i styr»[1]); och det svar på underrättelsen om konung Fredrik II:s hotelser, som Frankrikes utrikesminister afgaf, var väsentligen beräknadt att lugna farhågorna och inskärpa de politiska grundsatser, som ej borde öfvergifvas, äfven under kritiska förhållanden.

Hertigen af Aiguillon försäkrar i detta bref ($^{20}/_{10}$)[2]) att de underrättelser, som ingått från Danmark och Petersburg, vore af vida mindre oroande beskaffenhet än man i Stockholm uppfattat dem. Man hoppades, att Durand i Petersburg skulle lyckas att inleda frågan om en allians mellan Sverige och Ryssland. Genom att Frankrike toge initiativet i denna fråga skulle man undvika, att konungens af Sverige värdighet blefve lidande och att det goda förhållandet till Turkiet blefve rubbadt[3]). Fortsättningen af kriget mot Turkarne och en mängd omsorger, som de nya landvinningarne i Polen gjorde nödiga, skulle länge betrygga Sveriges lugn från ryska sidan. Den vresiga och befallande tonen i konungens af Preussen bref borde uppskattas till sitt rätta värde: han hade valt detta uttryckssätt för att injaga skräck hos sin systerson och sin syster, enkedrottningen. Han vore för klok att icke inse, att hvarje företag mot svenska Pommern skulle blifva en förolämpning mot kejsaren och romerska riket, hvilket icke borde tåla ett dylikt försök till kränkning af Vestfaliska freden. Berättelserna om hans inflytande i Wien vore säkert öfverdrifna. »Hos konungen af Preussen lönar det sig emellertid icke för Versailler-hofvet att göra några föreställningar. Hos honom finnes endast list, förställning och kanske afundsjuka i allt, hvad han skrifver och gör i denna fråga»[4]).

[1]) D'Aiguillon till Vergennes $^{10}/_{9}$ 1772.

[2]) Till större delen af sitt innehåll öfverensstämmande med hvad Creutz d. $^{19}/_{10}$ inberättat om sitt samtal med d'Aiguillon. Se Hist. Handl. III: 312 o. f.

[3]) Jfr Scheffers bref $^{18}/_{6}$ 1772 till Creutz, tr. i Hist. Handl, IV: 294.

[4]) »Ce prince deviendra longtemps le fléau de l'Europe. Les sottises de la cour de Vienne l'ont encouragé à tout entreprendre; nul frein, nulle pudeur ne le retient plus» -- skrifver Creutz om Fredrik II till hans systerson Gustaf III, $^{2}/_{6}$ 1773. (Riksark.)

I samma bref meddelade d'Aiguillon en sammanfattning af det franska kabinettets planer och åsigter rörande för Sveriges utrikespolitik, hvilka man hoppades att konung Gustaf skulle dela. Den var af följande lydelse:

»1. För att vinna det största möjliga lugn för Sverige anser konungen (af Frankrike) det önskvärdt, att Sverige förenar sig med Danmark. Herr Blosset lär hafva gifvit er del af det samtal han haft med herr von Osten, och ni bör hafva insett, att denne ej är långt ifrån att gå in derpå, men att han dessförinnan vill afsluta det föreslagna bytet med Ryssland angående Holstein, hvilket är en ganska enkel sak och icke längre bör ge anledning till någon synnerligen långvarig underhandling, då storfursten är myndig sedan en månad tillbaka. För öfrigt förefaller det fullkomligt säkert, att denna makt icke har några anfallsplaner mot Sverige; jag är öfvertygad derom.

2. Konungen anser, att konungen af Sverige bör förnya en defensiv-traktat med Ryssland. Från fransk sida skola göras alla anbud, som kunna anses passande i detta syfte: och konungens af Sverige värdighet skall icke komma att lida. Han bör förhålla sig fullkomligt passiv vid denna underhandling och vänta resultatet af våra åtgärder. Vi äro öfvertygade, att Ryssland för närvarande är ur stånd att företaga någonting mot Sverige, samt att det är ganska uttröttadt af kriget.

3. Vi förmoda, att England kommer att hålla sig lugnt, och vi hoppas t. o. m. att kunna förmå detta land att låta oss komma till Sveriges hjelp, om det blir anfallet, mot förbindelsen att låta England hjelpa Ryssland, om Sverige skulle uppträda som anfallande. Vi hafva gjort några lindriga antydningar om att Goodrickes återkallande önskas, men vi kunna icke öppet anhålla derom, och konungen af Sverige skulle handla klokt om han icke sökte sak med honom. Detta skulle bli anledning till missnöje i England, hvilket icke skulle kunna underlåta att taga sig af sin ministers sak, om han blefve utsatt för någon förolämpning» [1]).

4. Konungen af Preussen är en krångelmakare [2]) som vill ställa till oenighet mellan konungen (af Frankrike), sin systerson och kejsarinnan af Ryssland. Vi sätta ingen tro till hvad han har

[1]) Jfr Hist. Handl. III. 331. IV. 321.
[2]) »tracassier.»

berättat sin syster enkedrottningen om denna sistnämndas afsigter, och äro öfvertygade att de äro alldeles motsatta. Konungen af Sverige bör uppföra sig höfligt och med försigtig beräkning mot honom. Han bör hvarken oroa sig öfver hans löjliga och oförskämda hotelser och ej heller låta förleda sig af hans smicker. Man bör visa honom den största likgiltighet och se hvad som han ernar göra. Det skall blifva en uppgift för kejsaren, Romerska riket, England och garanterna af Vestfaliska freden att bringa honom på rätta tankar, om han skulle erna att slå under sig Pommern. Vi arbeta i detta syfte, huru öfvertygade vi än äro, att han är för försigtig att göra en dylik dumhet.

5. Konungen af Sverige skulle göra klokt i att skrifva till kejsarinnan (Maria Theresia); det är en artighet, som icke kan medföra någon olägenhet. Men vi hafva grundade skäl att förmoda, att Wienerhofvet skall gå in på våra åsigter, och vi äro sedan några dagar tillbaka mycket nöjdare med dess hållning. Man vill helt säkert icke der hvarken bryta ett förbund eller öka konungens af Preussen, sin naturliga fiendes, makt.

6. Spanien har under denna tid uppfört sig så väl mot Sverige, att konungen tror att H. M. af Sverige skulle göra rätt i att tacka konungen af Spanien genom att egenhändigt skrifva honom ett par ord i ämnet [1]), och uppdraga sin minister i Madrid att för markis Grimaldi uttrycka sin tillfredsställelse.

7. Det är af vigt, att konungen af Sverige ger sina ministrar vid alla främmande hof befallning att förklara, att han icke ernar tåla någon förändring i rikets nya författning, en angelägenhet, hvari ingen främmande makt eger att blanda sig, derföre att hela folket helsat den med tillfredsställelse; samt att konungen önskar lefva i fred med alla sina grannar. En sådan förklaring skulle icke vara annat än ett upprepande af den, som gjordes d. 19 Augusti. Den kunde då mötas med misstroende; nu deremot kan det icke blifva fallet, och den skall stoppa munnen till på Rysslands och Preussens utskickade.

8. Ni känner de utgifter, som Sverige förorsakat oss sedan 18 månader, och hvad detta land åtnjuter för närvarande, äfvensom att våra finanser icke ännu befinna sig i det skick, som de borde vara och som de inom kort komma att blifva. Det är nödvändigt, att våra bundsförvandter lämpa sina fordrin-

[1]) Se konung Gustaf III:s bref d. $^{7}/_{11}$ 1772, tr. i Corresp. inédite, s. 31

gar efter vår belägenhet och att de inskränka sig till att begära det understöd, som för dem är oundgängligen nödvändigt. Detta skola vi visserligen icke förvägra dem. Men innan stora utgifter göras, hvilka skulle kunna komma Sveriges grannar att misstänka fiendtliga afsigter, bör man afvakta resultatet af våra underhandlingar i Petersburg och London. Detta sistnämnda hof samtycker, att vi komma till Sveriges hjelp, om det blir anfallet; och om det förstnämnda förnyar sitt försvarsförbund med Sverige, är det onödigt att göra stora försvarsanstalter till sjös och lands, och det bör vara tillräckligt att sätta flottan i stånd, hvilket icke kräfver ögonblicklig försträckning. I hvarje fall bör man sända oss en detaljerad redogörelse för truppernas, flottans, artilleriets och fästningarnes närvarande belägenhet [1]), äfvensom för finansernas ställning, samt en öfversigt öfver de utgifter, som man ernar göra, och till hvilka vi förvänta att man använder de 1,500,000 livres, som vi lemna såsom ersättning för innehållna subsidier. För öfrigt, om konungen af Frankrike beslutar att lemna ytterligare subsidier, så skall han säkert icke göra det utan efter en formlig öfverenskommelse, hvari deras användning skall vara bestämd. Det är icke längre fråga om att gifva ur hand i hand såsom under riksdagarne, och detta är sannolikt ej heller konungens af Sverige mening».

Sådana voro Frankrikes planer för Nordens politik; sådana de medel, det under hösten 1772 använde för deras genomförande och fredens bibehållande. Dess ansträngningar blefvo ej alldeles fruktlösa, ehuru Englands inflytande, snarare än Frankrikes, i Petersburg afgjorde frågan om krig eller fred, och ehuru det omfattande nordiska allianssystem, som Frankrike hoppades kunna upprätta, icke vann fullbordan.

III.

En jemförelse mellan det svenska kabinettets brefvexling med sändebuden i Paris och Wien och franske ambassadörens depescher från Stockholm under denna kritiska tid visar nogsamt det fullkomliga förtroende, som här egnades denne sistnämnde och hans regering i allt som rörde Sveriges utrikes politik. Vergen-

[1]) En dylik öfversigt lemnades af Vergennes d. 14 Nov. 1772.

nes' och Scheffers, liksom äfven d'Aiguillons och Creutz' samtidiga skrifvelser äro ofta af fullkomligt öfverensstämmande innehåll. Endast förefaller tillförsigten om ett lyckligt slut på förvecklingarne mindre stark hos den franske ambassadören än hos dem, som hos hans regering sökte sitt hufvudsakligaste stöd. Ännu var han visserligen full af beundran för konung Gustafs lysande personliga egenskaper, och talade ofta varmt hans sak; men den energiska hållning, som konungen intog mot sina grannar, torde näppeligen kunna tillskrifvas något omedelbart inflytande af den försigtige diplomaten. Han älskade att i sina talrika och vidlyftiga skrifvelser skildra det djupa förfall, i hvilket Sveriges försvarsanstalter befunno sig, bristen på dugligt armébefäl, det ännu ej qväfda missnöjet i landet och hemliga stämplingar, som arbetade på det nya statsskickets omstörtning. Franska kabinettet hade all möda ospard att besegra denna klenmodighet, som skulle kunna ha blifvit skadlig för dess syften. I *en* punkt hade Vergennes att hos konungen öfvervinna en bestämd motvilja mot Frankrikes politiska planer: det var i frågan om hållningen mot Danmark.

Konung Gustaf sjelf var den förste, som lugnade ambassadörens farhågor för ett öfverfall af Ryssland. Den 26 Okt. inberättar Vergennes, att konungen dagen förut meddelat honom, att Rysslands försäkringar om fredliga afsigter vore de mest bestämda och högtidliga, samt att grefve Panin satt sin adelsmanna-ära i pant för deras hållande. Derjemte meddelade konungen sin afsigt att sända riksrådet grefve Posse, som länge varit svensk minister vid ryska hofvet, i en utomordentlig beskickning till Petersburg, för att på samma gång visa kejsarinnan en uppmärksamhet och vara ett stöd för svenske envoyén baron Ribbing, till hvars förmåga man icke hade synnerligt förtroende. »Posse är en hederlig, dygdig och välsinnad man, säger Vergennes, han är grefve Lacys (spanska ministerns i Petersburg) och min förtrogne vän, och jag skall utan svårighet förmå honom att egna fullt förtroende åt Durand» [1]. Grefve Posse borde icke sjelf göra någon framställning om den före-

[1]) Tanken på Posses ambassad lär ursprungligen ha utgått från spanska sändebudet i Petersburg grefve Lacy, förut minister i Sverige och gerna sedd vid svenska hofvet. Gunnings dep. fr. Petersburg $\frac{10}{21}$ Nov. Jfr Hist. Handl. IV. 318: Scheffer till Creutz $^{16}/_{10}$ 1772.

slagna alliansen med Ryssland, men uppmärksamt lyssna till de förslag, som kunde göras honom i detta syfte. Förevändningen till denna beskickning erbjöds genom storfurstens snart inträffande myndighetsförklaring, till hvilken grefve Posse borde framföra lyckönskningar. Ryska ministern grefve Ostermann hade förefallit »très-flatté» genom detta förslag. — I Versailles, så väl som i Stockholm, väntade man sig mycket af denna ambassad, och på båda ställena sparade man öfverhufvud icke på artigheter, för att bibehålla sig »en termes de coquetterie» med kejsarinnan, som man antog vara svag för smicker.

Så mycket mindre var konungen, oaktadt Frankrikes önskningar, benägen att visa undfallenhet mot Danmark, hvars militäriska åtgärder i Norge han betraktade såsom krigshotelser. Det vill t. o. m. synas, som om konungen, åtminstone i vissa ögonblick, icke ogerna skulle ha sett, om anledning kunnat erbjuda sig till en fejd med Danmark, hvars utgång borde blifva eröfringen af Norge. Planer på detta sistnämnda land, mer och mindre äfventyrliga, sysselsatte honom under hela hans regering; och åtskilliga ännu bevarade handlingar visa, att han vid tidpunkten för revolutionen icke var främmande för tanken på att begagna det i Norge rådande missnöjet för åvägabringande af en hvälfning, hvilken han skulle begagna för sina syften[1]). Dels med, dels utan direkt uppdrag af konungen, hade svenska utskickade sökt göra sig underrättade om stämningen i Norge; en och annan norrman, som med misstänksamma blickar betraktades från Köpenhamn, hade i Stockholm blifvit behandlad med en viss utmärkelse; en deputation af norska bönder, som på Ekolsund hösten 1772 skall hafva uppvaktat konungen, väckte äfven uppmärksamhet och misstankar från dansk sida. En del af dessa förehafvanden voro kända i Danmark; och de osäkra förhållandena skulle, äfven utan det hemliga fördraget med Ryssland och Preussen och de uppmaningar till krigiska demonstrationer, som under sommaren 1772 utgått från Petersburg, kunnat rättfärdiga den militära verksamhet från dansk sida, som plötsligt började visa sig i Norge. Dess försvarsanstalter mot gränsen voro

[1]) Se Geijer, Gustav. Papp. I. 230 samt afhandlingarne »K. Gustaf III:s danska politik» af J. Hellstenius (Nord. Univ. Tidskr. 1861) och »Gustav III:s norske Politik» af Y. Nielsen (Norsk Historisk Tidsskr. 1876—77).

dessutom i ett bedröfligt skick [1]). Redan i Augusti hade danske generalen Huth fått befallning att begifva sig dit för att ordna krigsväsendet; och konungens af Danmark svåger, den unge prins Carl af Hessen, utnämndes i Oktober till kommenderande general i Norge. Försvarets ordnande bedrefs med mycken energi under höstmånaderna 1772, och väckte, förstoradt genom ryktet, svenska gränsboars oro. Rapporter ingingo till regeringen från Göteborg och Strömstad om dessa rustningar, hvilka antogos afse något annat än ett blott försvar; och konung Gustaf III, som var benägen att i Danmark se sitt lands och sin familjs arffiende, dröjde icke att besvara hotelserna. Revolutionens lyckliga utgång, de lugnande försäkringarne från Ryssland, hvilket genom sprängningen af fredskongressen i Focsiani åter fått händerna bundna, i förening med obestämda, hemliga förhoppningar att kunna lägga Norge under svenskt välde, samtidigt med att konungamakten återstäldes i Sverige, samt hans ärfda hat mot Danmark, — allt detta kom den unge konungen att med mindre betänksamhet emotse ett krig, än man kunde hafva väntat under Sveriges kritiska läge.

Det var d. 25 Okt., som Gustaf III gaf franske ambassadören del af sin plan att, under förevändning af »eriksgata», företaga en resa till Sveriges vestra provinser för att ordna de krigiska anstalterna mot Norge. På de fredliga försäkringar, som afgifvits från dansk sida, såväl i Stockholm, som till Frankrikes sändebud i Köpenhamn, Blosset, kunde, sade konnngen, intet afseende fästas. »Sveriges historia visar exempel, att Danmark kan slösa med de mest smickrande försäkringar, för att insöfva oss i fullkomlig trygghet; man har ännu icke glömt, att danska regeringen, sedan den beslutat att förena sig med Sveriges fiender mot Carl XII, och samma dag, som dess trupper ryckte in från Norge, gjorde svenska sändebudet i Köpenhamn de varmaste försäkringar om sin önskan att uppehålla freden och vänskapen med Sverige». Konungen ernade från Vermland begifva sig söderut till Halland och Skåne, hvarifrån han ämnade begära en kategorisk förklaring af konungen i Danmark. I händelse

[1]) »Tout était dans l'état le plus déplorable. Les forteresses tombaient en ruines. Pas un canon monté. Les troupes n'avaient point été exercées depuis dix ans et n'avaient point eu d'uniformes dans ce temps». Prins Carls af Hessen uppgift i sina Mémoires; se Nielsen, anf. st. s. 33.

af ett fredligt svar ernade han begifva sig till Carlskrona, för att inspektera flottan; i motsatt fall ernade han stanna vid arméen, och väntade att franske ambassadören skulle vara honom följaktig under fälttåget.

Detta var långt ifrån det förbund mellan Sverige och Danmark, som grefve Vergennes skulle söka åstadkomma! Trogen sin regerings föreskrifter, föreställde han konungen vådan af detta försök att förödmjuka Danmark, innan man kunde göra sig fullkomligt trygg för Ryssland och Preussen. Han sökte öfvertyga honom, att om Danmark skulle börja fiendtligheter, detta endast kunde ske på uppmaning af de andra makterna, och framhöll, att meningen med dess krigiska förberedelser just torde vara att framkalla öfverilningar och förmå Sverige att blifva den angripande parten, hvarigenom Danmark blefve fritt från ansvaret för ett orättvist anfall.

En följande depesch (d. 9 Nov.), kort innan konungens afresa, målar lifligt dennes stämning mot Danmark, i hvilken familjehat och personlig ärelystnad hade en icke ringa andel. Vergennes hade föreställt honom, att det ej vore att undra öfver om man i Danmark misstänkte konungens afsigter på Norge, då hans hemliga agenters förehafvanden der under sommaren icke undgått danska regeringens uppmärksamhet. Konungen, öfverraskad att denna hemlighet ej var bättre bevarad, ville förneka tillvaron af dylika stämplingar, eller åtminstone att han haft någon del deri; men Vergennes lät honom förstå, att hans underrättelser vore tillförlitliga. »Dessa föreställningar, skrifver Vergennes, ehuru oangenäma nog att göra, voro dock nödvändiga för att lugna konungens förbittring mot Danmark. Jag har aldrig hos honom märkt en sådan hetta och förtrytelse, och det var endast med möda som grefve Scheffer, hvilken var närvarande vid detta samtal, och jag kunde lugna honom och förmå honom att försäkra, att han skulle nöja sig med att sörja för gränsens trygghet och icke företaga något, som kunde gifva Danmark rättmätig anledning till klagomål. Grefve Scheffer, som skall följa honom, skall omsorgsfullt vaka deröfver. Det är lätt att inse, att konungen af Sverige, under sin förbittring mot denna makt, icke kan vara synnerligen benägen för en närmare förbindelse».

»Det skulle tjena till intet, fortsätter Vergennes, att skildra ett uppträde, der hela häftigheten af hans lynne visade sig, och all den

fördomsfulla motvilja mot detta land, som han insupit från barndomen genom sin uppfostran, lades i dagen. Han förklarade till en början, att han icke ville höra talas om någon förbindelse med danska hofvet, så länge som det ej afstod från koadjutorskapet i Lübeck och gjorde rättvisa åt hans hus i frågan om Holstein. Efter första utbrottet, öfvergaf konungen frågan om koadjutorskapet, men förklarade, att om konungen af Frankrike fordrade att han afslutade en allians med Danmark, så skulle han ej sätta sig deremot, ehuru han icke hoppades på någon nytta deraf; men endast under det uttryckliga vilkor, att man då ej återupplifvade det fördrag — af 1749, om jag ej missminner mig [1]) — mellan hans fader, då kronprins af Sverige, och Danmark, enligt hvilket den gren af holsteinska huset, som regerar i Sverige, i händelse af den ryska grenens utslocknande, såsom eqvivalent för sina rättsanspråk på Holstein skulle mottaga grefskapen Oldenburg och Delmenhorst. Af konungens utlåtanden har jag kunnat sluta, att det som gör hans motvilja mot denna öfverenskommelse, icke ensamt är dess kränkning af hans familjs rättigheter; utan det synes nästan som om hans aflidne fader, hvilken af det då rådande hattpartiet förleddes och så godt som blef tvungen att underteckna detta fördrag, ålagt honom såsom en helig pligt att vid hvarje tillfälle protestera mot en förbindelse, så skadlig för hans intressen. Det skulle ännu vara för tidigt att söka ändra konungens stämning mot Danmark, och dess hållning synes ännu hvarken tillräckligt säker eller tillräckligt känd, för att arbeta för åstadkommande af en förändring; men när tiden blir gynnsammare för vinnandet af detta mål, skall säkert ett med goda skäl försedt bref från konungen af Frankrike, för hvilken han har den största vördnad, verka mera än alla en ambassadörs föreställningar» [2]).

I ett egenhändigt bref till konung Ludvig XV, dateradt samma dag som ofvan anförda samtal egde rum, meddelade Gustaf III sin afsigt att begifva sig till gränsen på grund af Danmarks rustningar i Norge, hvilka vore så fruktansvärda, att de väckt hans undersåters lifliga oro. »Om de blifvit företagna på grund

[1]) Fördragen härom äro afslutade d. 25 April 1750 och 15 Maj s. å.

[2]) d'Aiguillons svar på denna depesch ($^{6}/_{12}$ 1772) uttrycker sin förhoppning att konungen måtte öfvergifva »ses préjugés de jeunesse et d'éducation», samt inskärper ytterligare vigten af förbundet mellan de nordiska makterna.

af öfverenskommelse med någon annan makt, eller i hopp att väcka missnöje inom mitt konungarike, är en sak som jag icke känner». Han försäkrar derjemte om sin oryggliga afsigt att upprätthålla den nya regeringsformen, samt om sin önskan att hans sträfvanden härför icke måtte medföra obehag för hans trognaste bundsförvandt. — Uppenbarligen var konungen angelägen att hans hållning mot Danmark icke vid franska hofvet måtte framställas såsom annat än nödvärn mot ett hotande infall [1]).

Samtidigt lät konungen genom sin minister i Köpenhamn Sprengtporten tillställa danska hofvet en förklaring rörande anledningen till sin resa och till de truppsammandragningar mot norska gränsen, som samtidigt blifvit anbefalda. Denna förklaring lät han genom sin utrikesminister meddela de främmande makternas ministrar i Stockholm, »för att i Europas ögon rättfärdiga sitt handlingssätt» och fritaga sig för ansvaret att hafva framkallat kriget. Svenske ambassadören i Paris meddelade sedermera på d'Aiguillons inrådan denna förklaring till Tysklands, Preussens och Englands sändebud i Paris [2]).

Dessa demonstrationer väckte i Danmark icke mindre oro än rustningarne i Norge gjort i Sverige, och danska hofvet sparade icke på motbeskyllningar om konungens af Sverige planer till fredsbrott. Otvifvelaktigt är, att det var Danmark som, troget sina förbindelser till Ryssland, redan innan revolutionen hunnit genomföras, gjort första steget till krigsförberedelser. Om än de anstalter, som sedermera från dansk sida vidtogos för Norges försvar, hade en mera defensiv karakter, sedan det från Ryssland erhållit förhållningsordres att tillsvidare låta svärdet hvila i skidan, så hade dock konung Gustaf full anledning till misstroende mot dess fredliga afsigter. Man fann också de danska militära förberedelserna vid gränsen betydligare än man väntat [3]). — Lika obestridligt är dock, att Gustaf III:s hemliga planer på

[1]) Detta bref ($^{9}/_{11}$ 1772) är efter ett odateradt koncept tryckt i Corresp. inédite s. 29. Originalet finnes i Franska Utr. Min. Ark.

[2]) Se Scheffers depesch d. $^{3}/_{11}$ och Creutz' $^{26}/_{11}$ 1772, tr. i Hist. Handl. IV: 330 och III: 347. Creutz försäkrar, att d'Aiguillon »admirerat den vishet och försigtighet», med hvilken denna förklaring var affattad, äfvensom att dess meddelande till de andra makternas ministrar gjort den bästa verkan för hindrandet af gängse rykten och ogrundade föreställningar.

[3]) »Alla lifsförråd äro der samlade, och ända t. o. m. pontoner till att slå bryggor öfver strömmar och vattenpass till Fredrikshall försända», skrifver Scheffer till svenska sändebudet i Haag, baron Creutz. d. $^{30}/_{11}$ 1773. (Kongl. Bibl.).

Norge, om hvilka man icke var okunnig i Danmark, voro egnade att ingifva farhågor i detta land, samt att hans personliga stämning icke gjorde honom obenägen att söka sak med sin familjs arffiende. Om man i Danmark under Augusti och September 1772 icke varit främmande för tanken på ett anfall mot Sverige, så var danska regeringen i Oktober och November visserligen mera angelägen att undvika ett krig, än konung Gustaf. Då franske ambassadören i ett af sina bref fäller det föga smickrande utlåtandet om de båda nordiska makternas hållning, att »de likna tvenne svaga och rädda personer, som stå och utösa hotelser, medan de ömsesidigt frukta hvarandra», så träffade detta icke Sveriges konung. Snarare kunde det ega sin tillämplighet på de förhållanden, som några månader senare inträffade mellan Sverige och Ryssland.

Vergennes lade vid afresan till de vestra orterna kanslipresidenten Scheffer, som var konungen följaktig, på det allvarligaste på hjertat, att om Danmarks svar på den ofvannämnda förklaringen vore affattadt i fredlig ton, söka utverka att alla krigsanstalter genast inställdes. Såsom hufvudskäl för fredens bibehållande framhöll han faran att af ekonomiska skäl nödgas sammankalla en riksdag. »Det är icke så mycket ryssar och danskar, som äro att frukta, yttrade han; jag är endast orolig för nödvändigheten att sammankalla ständerna; och om man gör omåttliga utgifter, kan detta icke undvikas» [1]).

Sveriges bestämda hållning hade åsyftad verkan. Den 7 Nov. inlemnade svenska ministern i Köpenhamn Sprengtporten en not med den ofvannämnda förklaringen, och d. 9 erhöll han danska hofvets svar, som upprepade försäkringarne om Danmarks fredliga afsigter. Konung Gustaf följde Vergennes' och Scheffers råd: omedelbart efter inhändigandet af den danska förklaringen hemförlofvades de sammandragna trupperna, och flera regementen, som voro stadda på marsch mot gränsen, fingo befallning att vända tillbaka. Dessa fredliga åtgärder motsvarades icke fullkomligt af det språk, som fördes i den diplomatiska brefvexlingen till Danmark. I det bref till Sprengtporten, hvari grefve Scheffer meddelar honom

---

[1]) Vergennes dep. $^{14}/_{11}$ 1772. Under tiden gjorde V. allt för att underhålla det goda förståndet med Danmark. »He makes the highest court to the Danish minister, whom he neglected before, but now invites him and even his secretaries with affectation». Goodrickes dep. $^{24}/_{11}$ 1772.

underrättelsen härom, dat. Carlstad $^{15}/_{9}$ 1772[1]) och afsändt jemte ett konungens handbref till Christian VII, uppdrager han honom att försäkra, att konungen »aldrig skall bryta den fred och vänskap, som begge riken emellan nu lyckligen subsisterar», men tillika att tillkännagifva, att han anse sig böra »sätta dess gränsorter i det försvarstillstånd, att de ej kunna blifva alldeles öfverrumplade». Han tillägger: »Men derest han icke dess mindre förr eller senare varder angripen, lärer Kongl. Maj:t sjelf, som af den Högste Guden blifvit utrustad med mod och styrka, så manhaftigt gripa till vapnen, att han, näst den Högstes välsignelse, skall skaffa sig rätt och skadestånd för ett sådant tillfogadt anfall; och det kan jag, för Tit. egen underrättelse, försäkra, att den makt, som nu mera vill bygga sina företaganden på någon förment räkning af missförstånd och hemligt biträde inom riket, är högligen bedragen». Samtidigt afsände konungen ett egenhändigt, »högst konfidentielt» bref till Sprengtporten, som lägger i dagen konungens förbittring mot Danmark, hvilken danska regeringens oväntade eftergifvenhet icke synes hafva minskat[2]): »Danska hofvets uppförande mot mig under denna tid, heter det der, har väckt min öfverraskning och min lifligaste förtrytelse. Det gamla nationalhatet, i förening med den ovilja, som sedan lång tid tillbaka varit rådande mellan min familj och dess danska gren, har åter vaknat till lif hos mig; och sedan jag genom danskarnes rustningar sett mig nödsakad att samla mina trupper, har det endast varit humanitetsskäl och de hänsyn, som jag är skyldig mina i dessa landskap boende undersåtar, hvilka varit tungt hemsökta af hungersnöd, som förmått mig att afstå från att plötsligt hämnas Danmarks krigsrustningar». Han önskar nu att erhålla »une réparation éclatante» af danska hofvet, och i detta syfte föreskrifver han sitt sändebud att utverka, antingen att prinsen af Hessen finge göra honom sin uppvaktning i någon af gränsorterna, eller att Danmark skickade en ambassadör till Sverige, eller ock att en högre officer blefve afsänd, för att helsa honom med anledning af hans vistelse vid gränsen. Helst skulle konungen se att danska hofvet beslöte sig för någon af de båda förstnämnda utvägarne. För att för-

[1]) Tryckt. jemte konungens enskilda bref s. d. till densamme, i d'Albedyhlls »Skrifter af blandadt, dock mest polit. o. hist. innehåll», II: 355 o. f.
[2]) Utdragen ur detta bref meddelas här i öfversättning.

säkra sig om prinsens af Hessen besök, afsände konungen till honom några dagar senare från Eda skans i Vermland en formlig inbjudning till ett möte i Strömstad.

Danska hofvet valde emellertid den sistnämnda af dessa etikettsformer. Danske generalen Hauch öfverlemnade i Uddevalla en egenhändig skrifvelse från konungen af Danmark, affattad i vänskapliga ordalag (dat. $^{26}/_{11}$); prinsen af Hessen skref ett artigt bref, hvari inbjudningen afböjdes, under föregifvande af tjenstegöromål, och någon ambassad afhördes icke [1]. General Hauch åtföljde sedermera konungen under hans resa till Göteborg.

Lugnet syntes sålunda återställdt, och konungen kunde, sedan krigsförberedelserna mot Norge upphört, sluta sin »eriksgata» och återvända till hufvudstaden.

Danmark hade emellertid icke försummat, att vid Europas hof höja klagorop öfver konung Gustaf III:s aggressiva åtgärder och öfver de hemliga stämplingar, som han förehaft i Norge. Förut är berättadt [2], att danska regeringen sökt väcka Englands deltagande genom dylika framställningar; och till bundsförvandterna i Petersburg och Berlin kunde Danmark vända sig med ännu större förhoppningar om hjelp mot den hotande grannen och hämnd för hans föregifna planer till Norges eröfring. Det visade sig äfven, sedan tvisten redan blifvit bilagd, att Danmark icke talat förgäfves på de båda sistnämnda ställena; och äfven annorstädes arbetade det icke utan framgång på att väcka misstroende mot konung Gustafs fredliga afsigter. Sedan krigsrörelserna mot gränsen blifvit instälda, kunde farhågor för ett direkt infall i Norge icke längre göras gällande: så mycket mera framhölls vådan af de hemliga uppviglingsförsöken i detta land. Såsom ett bevis för dessa kringsändes en skriftligt affattad »Déposition d'un officier Norvégien» rörande de försök, som af hofjunkaren Löwenhielm i November månad 1772 skulle hafva blifvit gjorda att förmå norska officerare till affall från Danmark. Detta aktstycke väckte icke ringa uppseende och förekommer ofta omnämndt i den diplomatiska brefvexlingen under de närmast följande månaderna.

---

[1] Konungens af Danmark bref, samt Gustaf III:s och prinsens af Hessen brefvexling finnas tryckta i Corresp. inéd. s. 32 36.

[2] Se sid. 9, 24.

Hertigen af Aiguillon skrifver härom till grefve Vergennes d. 19 Dec. 1772: »(Danske utrikesministern) v. Osten uppgifver att konungen af Sverige har afsändt till Norge en af sina hofherrar, vid namn Löwenhielm, för att besticka »et débaucher d'une manière infâme» konungens af Danmark undersåtar, samt att en officer, till hvilken L. vändt sig, har anmält förhållandet för sin chef. v. Osten tillägger, att konungens af Sverige plan varit att på flera ställen intränga i Norge, så snart som hans hotelser lyckats framkalla ett uppror derstädes, samt att det vore på grund af underrättelsen härom, som konungen af Danmark låtit sammandraga trupper inom Norge [1]). Jag tror ej ett ord af denna föregifna plan, men det är af vigt, att vi blifva i stånd att visa dess grundlöshet och öfvertyga hela Europa, att konungen af Sverige är ur stånd till en dylik nedrighet». — I sitt svar, d. 11 Januari 1773, upplyser Vergennes, att den norske officerns vittnesmål blifvit från Norge öfversändt till konungen i Venersborg, och påpekar anakronismen i v. Ostens föregifvande. Han tillägger: »Jag vill ingalunda försvara alla konungens förehafvanden med afseende på Norge; åtskilliga hemliga anslag kunna t. o. m. der hafva varit å bane, med eller utan konungens medgifvande, innan han beslutat den plan, som han utförde d. 19 Augusti; men jag kan försäkra, att han icke har någon del i Löwenhielms svekfulla anslag, om dessa nu icke rent af äro uppdiktade. Löwenhielms namn ensamt innebär säkerhet derför; intet namn i Sverige borde vara mera misstänkt för konungen. Jag kan tillägga, att han alldeles icke kände denna person; det var d. 17 Nov., som han första gången såg honom i Carlstad, hvarest L. lemnade några notiser af föga vigt rörande danskarnes rustningar i Norge». Grefve Scheffer vore nu sysselsatt att i en skriftlig uppsats vederlägga dessa påståenden och befria konungen från denna förhatliga misstanke mot hans karakter. Om Löwenhielm vore brottslig, så vore det konungens afsigt att låta straffa honom. — Vergennes uttrycker i en följande depesch ($^{22}/_{1}$) den förmodan, att afsigten med utspridandet af dessa och liknande rykten vore att söka vänja Europa vid föreställningen, att konungen af Sverige vore en

[1]) Då L:s besök i Norge, enligt ofvannämnda »Déposition», egde rum d 5 Nov. och de danska trupprörelserna togo sin början redan i Augusti, är orimligheten af detta påstående uppenbar.

ung furste, som ville injaga skräck hos sina grannar, samt att derigenom förmå Europas hof att med lugn åse huru man åter lade bojorna på honom.

Från Petersburg, Wien och Konstantinopel inberättades sedermera, att historien om Löwenhielms uppträdande i Norge äfven der genom danskarnes försorg vore känd och uttyddes i öfverensstämmelse med danska hofvets önskningar [1]). Så mycket angelägnare var man, både i Paris och Stockholm, att vederlägga dessa rykten. Upprepade gånger erinrade d'Aiguillon om nödvändigheten att ådagalägga konungens oskuld inför Europa; och då det dröjde med utarbetandet af Scheffers förklaring i ämnet, erhöll Vergennes bestämd befallning att erinra, »att konungen af Frankrike ansåge sig hafva rätt att fordra, att intet tvifvel lemnades öfrigt rörande renheten af konungens af Sverige afsigter, för hvilken han beständigt och offentligt iklädt sig ansvar» [2]). Innan denna allvarsamma anmaning hann anlända, hade dock Scheffer genom Vergennes ($^{2}/_{3}$ 1773) afsändt den bebudade vederläggningen, hvilken var afsedd att delgifvas Europas hof och som Vergennes fann vara »la réfutation la plus victorieuse d'une accusation aussi fâcheuse». Dess rubrik var »Réflexions sur les bruits que la cour de Dannemark fait courir d'un prétendu projet de revolte formé par le roi de Suède et qui a du s'exécuter en Norvège». Denna förklaring innebär ett rättfärdigande af konungens hela uppträdande mot Danmark efter d. 19 Augusti 1772 samt redogör utförligt för alla åtgärder, som blifvit vidtagna mot Norge, konungens resa och beröring med de danska befälhafvarne o. s. v. Den Löwenhielmska frågan vidröres mera i förbigående, och uppmärksamheten fästes derpå, att danska regeringen, i stället att, såsom man kunnat vänta, begära att Löwenhielm ställdes till ansvar och straffades, skyndat att till Europas hof kringsända obevista beskyllningar [3]).

[1]) d'Aiguillon till Vergennes $^{18}/_{2}$ 1773.

[2]) d'Aiguillon till Vergennes $^{7}/_{3}$ 1773.

[3]) Så väl Scheffers uppsats som anklagelseakten mot Löwenhielm finnas utförligt refererade i Y. Nielsens »Gustav III:s norske Politik s. 12–27. Hofjunkaren Crispin Löwenhielm, som sålunda kommit att sätta så många diplomatiska pennor i rörelse, försvinner sedan ur historien, liksom han före 1772 veterligen på intet sätt ådragit sig allmännare uppmärksamhet. Född 1739, hade han någon tid tjenstgjort såsom notarie i Göta hofrätt och 1762 hugnats med hofjunkaretitel, samt var sedermera såsom brukspatron bosatt i Vermland. Död 1809. Såsom bosatt i gränsprovinsen till Norge kunde han ofta hafva anledning till resor i detta land, utan att behöfva betraktas såsom hemlig agent,

Med detta aktstycke slutar den diplomatiska fejd med Danmark, som statshvälfningen framkallat. Men följderna af den hotande hållning, som konung Gustaf intagit, dröjde icke att visa sig, långt innan detta pennkrig var slut, och de svenska — och franska — statsmännen fingo vigtigare saker att tänka på än att vederlägga Danmarks rykten om svenska stämplingar i Norge. Sedan krigsbullret på norska gränsen genom ömsesidig öfverenskommelse tystnat, hoppades man i Stockholm att freden skulle vara betryggad, åtminstone tillsvidare. Men de danska klagomålen i Berlin och Petersburg hade gjort åsyftad verkan. Konung Fredrik II:s och hans broders bref till Sverige blefvo, om möjligt, ännu mera hotande än förut, och kejsarinnan Catharina, hvars vrede öfver statshvälfningen man trodde sig hafva blidkat, innan de krigiska demonstrationerna mot vester företogos, började plötsligt å Danmarks vägnar tala ur en hotande ton. »Huru vill ni att vi skola kunna vara lugna för konungen af Sverige — yttrade ryska utrikesminstern till franska sändebudet i Petersburg — när det första bruk, han gjort af sin nyvunna makt, är att söka förmå konungens af Danmark undersåtar till affall?»

Slutet af år 1772 och de första månaderna af 1773 blefvo sålunda, oaktadt tvisten med Danmark syntes hafva blifvit bilagd, en tid af oro och farhågor för Sverige. Utbrottet af ett allmänt krig i Norden ansågs under en del af denna tid knappast kunna undvikas.

IV.

I början af December 1772 ingingo de första oroande underrättelserna från Petersburg. Icke nog med att franska sändebudet derstädes, Durand, icke hade annat att berätta om den föreslagna alliansen mellan Sverige och Ryssland, än att grefve Panin deröfver intog en envis tystnad, samt att denne i sina samtal visade en ovänlig stämning mot Sverige. Svenske envoyén Ribbing, till hvars un-

---

och äfven politiska samtal med norrmän kunde väl af honom på eget bevåg inledas, isynnerhet under en tid af hotande krigsfara, som närmast borde hemsöka gränslandskapen. Föga sannolikt är, att konung Gustaf III skulle för dylika ändamål hafva velat använda en för honom alldeles obekant person, hvars slägtskapsförhållanden — han var brorson till riksrådet och kanslipresidenten grefve Löwenhielm, en af mösspartiets män — dessutom voro föga egnade att ingifva förtroende. Hofjunkaretiteln, med hvars utdelande man under frihetstiden var frikostig nog, användes emellertid såsom ett bevis på att L. stod konungens person nära

derstödjande man i Stockholm varit betänkt att sända grefve Posse såsom ambassadör, inberättade ($\frac{7}{18}$ Nov.) att ryska hofvet undanbedt sig denna beskickning, under föregifvande att det fruktade de etikettstrider, som vid dylika ambassader visat sig oundvikliga, och derföre sjelf föresatt sig att aldrig sända någon sådan beskickning till främmande hof. Och slutligen öfverlemnades vid midten af December till riksrådet Falkenberg, som under Scheffers frånvaro förestod utrikes ärendena, genom ryska ministern i Stockholm en note från grefve Panin till denne sistnämnde af ett innehåll, som väl kunde anses hotande. Han förklarade i denna skrifvelse (dat. $\frac{16}{27}$ Nov.), att kejsarinnan, på grund af Sveriges rustningar vid norska gränsen, icke ansåge sig böra uppskjuta att underrätta, att hon genom de högtidligaste förbindelser vore fästad vid Danmark och icke med likgiltighet kunde åse något Sveriges företag till Danmarks skada, samt att hon ernade betrakta hvarje anfall mot denna krona, på hvilket ställe, under hvilken förevändning och på hvad sätt som helst, såsom ett våld mot sina egna intressen.

Samtidigt härmed lät konungen i Preussen genom sin chargé d'affaires i Stockholm i form af vänliga råd göra svenska hofvet muntliga föreställningar. »Såsom konung Gustafs morbroder, ansåg konungen af Preussen, som uppriktigt älskade sin systerson, sig icke böra underlåta att erinra, att då Danmark vore så nära förenadt med Ryssland, ett anfall mot den förstnämnda makten icke kunde företagas utan att få den andra till fiende, samt att han sjelf ingått förbindelser, som mot hans vilja skulle tvinga honom att ställa sig på deras sida» [1]. Och de enskilda bref, som med få dagars mellanrum anlände från konung Fredrik II och prins Henrik af Preussen [2], talade ur en ännu skarpare ton: »Konungens resa, skrifver prins Henrik d. 20 Nov. till enkedrottningen, är »comme le tocsin pour la guerre». Ryssland, England, Danmark och Preussen skola vara tvungna att göra gemensam sak för att korsa Frankrikes planer, hvarifrån alla dessa tillställningar underblåsas». D. 6 Dec. besvärjer han konungen, att upphäfva den nya författningen, för att rädda sitt rike från delning af de förbundna makterna och från utbrottet af inre orolig-

[1] Vergennes dep. $^{21}/_{12}$ 1772.

[2] Se Corresp. inéd. s. 37, 44, 48, 52, 54 och Fersen, Histor. skrifter III. Bil. 90, 91, 93.

heter, hvilka skulle sätta honom sjelf och hans vänner i den yttersta fara. Två dagar senare ($^{8}/_{12}$) skrifver konung Fredrik II: »Det finnas ögonblick af lugn, som följas af våldsamma stormar. Sverige hotas af en dylik och jag inser icke huru det skall kunna motstå den». Prins Henriks bref till enkedrottningen af d. 9 Dec. målar i bjertare färger än något annat Sveriges hjelplösa ställning. Han framkastar en vink om att konungen i Preussen, om han icke hade att göra med anförvandter, lätt skulle kunna finna en utväg att bemäktiga sig en landsträcka, som skulle utvidga hans besittningar; man vore visserligen långt ifrån att hysa denna plan; men om hederns fordringar (!) skulle kräfva en dylik ytterlighet, skulle man visa sig så oegennyttig som möjligt». Derjemte framställer han det ogrundade påståendet, att England i ännu högre grad än Ryssland känt sina intressen sårade genom den nya regeringsformen. »Quelle sera la situation du roi de Suède, si ce feu vient à s'embraser»! — Längre än något annat går dock konung Fredrik II:s bekanta bref af d. 23 Jan. 1773, i hvilket han hånfullt yttrar sig öfver Sveriges aflägsna bundsförvandter och, på samma gång som han säger sig ej göra anspråk på siarförmåga, erinrar konung Gustaf om Cæsars öde. »Om förutsägelser rörande framtiden äro oangenäma för E. M:t, så kan jag, som andra, med blommor betäcka afgrunderna, för att dölja dem för Edra ögon». — Nekas kan icke, att de båda bröderna i Preussen troget vidhöllo sin plan att »jeter l'alarme dans le coeur du roi de Suède» [1]).

Konung Gustafs manliga och bestämda svar på dessa bref från hans båda morbröder äro kända [2]). Äfven på Rysslands föreställningar lät han gifva ett värdigt och oförfäradt svar. Framlemnandet af den ryska noten, sedan allt blifvit bilagdt med Danmark, var i sjelfva verket lika obefogadt som stötande. I den svarsskrifvelse, uppsatt af Scheffer, som aflemnades af Falkenberg å konungens vägnar, erinrades, att förtroendet mellan honom och konungen af Danmark var fullkomligt återstäldt, samt tillades: »Af det föredöme, som konungen gifvit, synes väl att han ej ernar anfalla någon, men äfven, att det är hans fasta beslut att värja sig mot hvem som skulle vilja anfalla honom, under hvilken förevändning och på hvilket sätt det än

[1]) Prins Henrik till Fredr. II $^{14}/_{10}$ 1772. (Jfr ofvan s. 10).
[2]) Se Corresp. inéd. 41, 46.

mände vara»[1]). — Afvisandet af ambassaden ansågs af konungen och hans omgifning såsom en verklig förolämpning. Grefve Posse var resfärdig, och det bref med komplimenter till kejsarinnan[2]), som han skulle medföra, dateradt Uddevalla d. 30 Nov., var uppsatt och korrigeradt af konungens egen hand. Så mycket snöpligare kändes utgången.

Grefve Vergennes, som med liflig medkänsla följt dessa tilldragelser och som alltjemt närde farhågor för Rysslands inflytande inom Sverige, för korruptionens återupplifvande och mösspartiets hämndlystnad, rådde mer än någonsin till försigtighet och vaksamhet mot yttre och inre fiender. Han skrifver d. 4 Dec. 1772: »Om Rysslands afsigter äro misstänkta, så är det så mycket mera skäl att undvika allt, som skulle kunna gifva giltig anledning till deras fullföljande. Europas förnämsta hof synas lifligt intressera sig för att Sverige icke skall blifva anfallet till hämnd för de krigiska anstalter, hvilka det icke varit den förste att vidtaga. Man kan förmoda, att Ryssland skall fästa afseende vid denna nästan allmänna önskan, och dess belägenhet bör uppmana dertill; utan tvifvel skall Ryssland icke vilja inlåta sig i ett krig, så väl till lands som till sjös, i hvilket England, långt ifrån att taga del, skulle lemna Frankrike full frihet att bistå sin bundsförvandt. Men huru många utvägar, till utseendet icke stötande, har det icke för att undergräfva och förstöra byggnaden af Sveriges nya styrelseform, som ännu vunnit föga stadga! Om Ryssland, fritt från det band, som påläggеs af kriget med Turkarne, skickar till finska gränsen en talrik truppmassa, försedd med alla förnödenheter för att uppträda mot Sverige, så bör detta land, nödsakadt att inrätta sina försigtighetsmått och åtgärder efter sin grannes, äfven sätta sig på väpnad fot. Men utvägarne härför äro icke desamma. Kejsarinnan förfogar öfver allt, konungen af Sverige öfver intet, utan myndighet, utan makt att skaffa sig tillgångar, som han är; de små medel, som han eger att förvalta, skola snart vara uttömda; och man skall då nödgas vända sig till ständerna samt föreställa dem svårigheten

[1]) Panin mottog likväl denna skrifvelse, då den i afskrift öfverlemnades af svenske envoyén Ribbing, på det förbindligaste sätt och begagnade tillfället att betyga kejsarinnans fredliga afsigter. Ribbings dep. 1/12 Jan. 1773. (R. A.)

[2]) Se Bil. n:o 2.

att anskaffa penningar. Om man skulle nödgas begära ökade pålagor, så skulle detta blifva den farligaste af alla stötestenar. Jag vill icke påstå, att jag anser den tillgifvenhet och kärlek, som massan af svenska folket visar för sin konung, såsom endast ett återsken af en öfvergående hänförelse. Jag tror att dessa känslor äro uppriktiga och verkliga; men fruktan för ett krig är öfvervägande, och denna skulle kunna vinna i vigt och styrka genom förskräckelsen för nya skatter. För öfrigt är det icke folkets röst, som vid riksdagarne gör sig hörd. Riksdagsmän, som till största delen äro fala och betalta, afgöra der statens öden. Alla de som lefva af dessa penningspekulationer — och deras antal är stort, så väl bland hattarne som mössorna — se icke utan missnöje, att man har undandragit dem denna utväg till beredande af inkomster och öfverflöd. Denna stämning kan så mycket mindre undgå ryska ministern här, som jag är öfvertygad, att de som hysa den, äro angelägna att gifva honom förtroende deraf. Det är icke utan afsigter, som hofvet i Petersburg har öppnat för denne minister en betydande kredit i Holland. Enligt mina iakttagelser och de underrättelser, jag kunnat erhålla, är grefve Ostermann icke sysslolös. Han verkar, och hans anhängare gå honom tillhanda på flera ställen. Jag kan icke med bestämdhet säga hvad som är föremålet för deras hemliga anslag; men det synes icke osannolikt, att man arbetar för att uppvigla ett parti, som protesterar mot det skedda och som man vid tillfälle skulle kunna låta handla ... Att öfverlemna sig åt säkerhet och trygghet, skulle vara högst vådligt; och jag vill icke dölja min fruktan att konungen af Sverige gör det för mycket. Han förledes af den fagra ytan».

Ännu bestämdare uttrycker Vergennes sina farhågor i en följande depesch d. 28 December. Han inberättar, att mösspartiets bankirer hade dragit betydliga vexlar på Amsterdam, och att man velat anställa ett upplopp under konungens och truppernas frånvaro, hvars ledare skulle bli Pechlin, som först skulle befrias ur arresten [1]). Planen hade endast genom hertig

[1]) Jfr hertig Carls rapport till konungen dat. samma dag, hvari dagen efter nyårsdagen uppgifves såsom tillernad för denna »rebellion», och redogörelse lemnas för vidtagna försigtighetsmått. Hertig Carl ser dock saken vida lugnare än Vergennes, och anser en mängd erhållna rapporter för »bara sqvaller». (Gust. Papp. I. 235 o. f.).

Carls qvarstannande i hufvudstaden hindrats från utförande. Ryska penningar skulle hafva satt upploppet i gång. »Man bör icke, skrifver V., använda samma medel för att förekomma det, men då det skulle kunna lyckas att besticka en del af trupperna, skulle det kanske vara nödvändigt, att jag vore i stånd att i ett kritiskt ögonblick kunna göra en »effort pécuniaire». Dock endast i yttersta nödfall borde denna utväg tillgripas, i det ögonblick, då trupperna skulle marschera mot de upproriske». Konungens af Sverige ställning vore så osäker, att man lika mycket borde frukta att göra för mycket och för litet; o. s. v.

I samma tonart gå nästan alla ambassadörens meddelanden under de närmast följande månaderna. Anmärkningsvärd är i synnerhet den djupa misstro, som han hyste mot möjligheten att förena sinnena i Sverige kring det nya statsskicket, samt hans öfvertygelse, att Ryssland genom korruption inom landet framgent, som hittills, skulle säkrast vinna sina syften. D. 22 Januari ger han ånyo luft åt farhågorna för att ett uppror, tillställdt af Ryssland, snart kunde komma att utbrista, och förmodar, att Ryssland »ernar följa samma förfaringssätt i Sverige som i Polen. Konfederationer kunna väl icke bildas här, men i stället ämnar Ryssland genom tillställandet af upplopp utbreda föreställningen om ett allmänt missnöje i landet och erbjuda förevändning för främmande inblandning. Detta är syftet med dessa klubbar, der sysslolösa och illasinnade personer på utländsk bekostnad erhålla gratisförtäring och de våldsammaste utlåtelser fällas mot konung Gustaf, hvars alla åtgärder till det värsta uttydas». — Förklaringen till Rysslands hotande hållning och till dess krigsrustningar, hvarom ryktena under vintermånaderna 1772—73 togo allt mera ökad fart, finner han ($^{15}/_{2}$) i en djupt anlagd plan, att genom krigiska demonstrationer uttrötta Sverige samt uttömma dess små tillgångar genom nödvändiga försvarsåtgärder. »Detta sätt att gå tillväga torde blifva mera verksamt än ett öppet anfall, hvilket skulle förena hela folket omkring sin konung och tillförsäkra honom allt det bistånd, som han kunde vänta af sina undersåtars trohet. Helt annorlunda skulle saken gestalta sig, om konungen af Sverige, efter att hafva uttömt sina tillgångar, ansåge sig böra sammankalla en riksdag för att anskaffa nya medel. Det vore ett misstag att förmoda, att partiandan och parti-intresset

vore alldeles försvunna. Det som har följt Rysslands fana, fortbestår ännu i sin helhet: det är icke omöjligt att det kan förstärkas genom ett stort antal ur hattpartiet». — En vecka senare ($^{26}/_{2}$) berättar han, att Ostermann användt hela det honom anvisade beloppet (200,000 floriner), samt att mösspartiets hållning för hvarje dag blefve bestämdare och röjde mera tillförsigt. En parodi på konungens tal d. 21 Augusti 1772, innehållande gyckel öfver hans smak för nöjen och fester, hade nyligen funnits uppspikad på skampålen och bidrog att öka ambassadörens oro, såsom »une pasquinade sanglante». Han beklagar, med afseende härpå, att konung Gustaf» verkligen mer än han borde, sysselsatte sig med ståt och flärd» [1]).

Om och i hvad mån dessa rykten om Rysslands fortfarande korruption i större skala och förhoppningar på inre oroligheter i Sverige egt någon grund, torde, utan tillgång till ryska källor, numera vara svårt att afgöra. Det engelska sändebudet

[1]) Någon del i Vergennes' personliga misstämning och mörka framtidsspådomar torde böra tillskrifvas den etikettstvist (angående riksrådens inträde vid konungens lever före ambassadören), som vid denna tid lifligt upprört hans sinne. I en depesch på 16 sidor ($^{26}/_{1}$) beklagade han sig öfver den brist på uppmärksamhet, som blifvit honom visad, och fäller dervid följande utlåtelse om konungen: »I tysthet har jag ofta suckat öfver hans fåfänga och lust att härma hofvet i Versailles, hvilket icke låter sig göra i detta land, och som, långt ifrån att inge vördnad, hos de allra flesta är ett föremål för obarmhertigt begabberi. Den höljer med en slöja af fåfänga de vackra och höga egenskaper, hvarmed konungen af Sverige så lyckligt blifvit utrustad». Öfverhufvud märkes efter denna tvist ett visst omslag i Vergennes' omdömen om konungen, för hvilken han hittills endast haft uttryck af beundran. Franska hofvet anbefalde i korta och bestämda ordalag ambassadören att nedlägga saken och upphöra att visa missnöje. — Den franske diplomatiske agenten Sabatier de Cabre, som vid denna tid, på väg från Petersburg till Paris, uppehöll sig i Stockholm, torde icke hafva bidragit att lugna sin landsmans stämning genom sina underrättelser från Petersburg. Han ansåg, enligt sin berättelse, daterad d. 7 April 1772, (utgifven 1862 under titel »Catherine II, sa cour et la Russie») att kejsarinnan hade för afsigt att omstörta allt i Sverige. Af svenskarnes moraliska förfall ger han (s. 52 o. f.) en mörk skildring. »Af sin forna storhet och ära ega de endast ett minne, som stundom är dem till besvär och ofta förefaller löjligt; den snikenhet, som beherskar dem, har föranledt den skamliga handeln med deras rättigheter och prerogativer samt förnedrat allas hjertan till att utlägga snaror för främmande makters illa använda frikostighet. Detta är det enda, hvari hos dem råder en tyst och hemlig öfverenskommelse: den uppmärksamhet, som de egna åt de offentliga angelägenheterna, har endast tjenat att skaffa dessa snikna varelser en fast inkomst». — Enligt en anteckning af Gjörwell (i K. Bibl.) fans den ofvannämnda smädeskriften d. 22 Febr. 1773 anslaget på kåken å Stortorget. Konungen förbjöd all ransakning derom och befalde lösgifvandet af en person, som med anledning deraf blifvit häktad. Detta ädelmod gjorde konungen till föremål för en entusiastisk hyllning af folkmassan ett par dagar senare vid en utfärd till Ulriksdal, samt föranledde ett qväde af O. Bergklint. (Se Nya Allm. Tidn. 1. s. 370, 505.)

Goodricke, som före revolutionen bättre än någon annan varit underrättad om ryska hofvets förehafvanden i Sverige och broderligt med ryska ministern Ostermann delat mödan af korruptionsplaners uppgörande och verkställighet, har efter denna tid ingenting väsentligt att derom berätta [1]. Äfven om förtroendet mellan England och Ryssland icke var det samma som förr, skulle dock sådana anläggningar, som de af Vergennes skildrade, säkert icke hafva kunnat undgå den erfarne partiledaren Goodrickes ögon och af honom blifvit inberättade, om de verkligen egt rum. Sannolikt är således att dessa stämplingar, åtminstone till någon del, voro foster af franske ambassadörens uppskrämda inbillning, och att hans regering hade full rätt i den tillrättavisning för öfverdrifna misstankar och lättrogenhet med afseende på kringlöpande rykten, som han erhöll [2]. Såsom ett vittnesbörd om den fasta öfvertygelsen, äfven hos en af Sveriges vänner, om svenskarnes falhet och djupa moraliska förfall, sakna de dock icke sitt intresse. För den som sett bestickningssystemets blomstring under frihetstidens sista år och sjelf medverkat dertill, måste det i sjelfva verket förefalla osannolikt, att statshvälfningen skulle förmå med ens göra slut på detta vanärande oskick.

Rörande stämningen mot Sverige i Petersburg och kejsarinnans krigsplaner under vintern 1772—73 lemna de engelska ministerberättelserna från Petersburg deremot åtskilliga upplysningar. Den tillbakadragna hållning, som England intagit mot Rysslands planer till en koalition mot Sverige, hade endast manat ryska regeringen till ifrigare ansträngningar att vinna Englands medverkan. I synnerhet sedan konung Gustaf företagit sina krigiska demonstrationer mot Danmark, togo dessa underhandlingar ny fart. Inga eggelsemedel sparades. Man berättade icke endast, att Gustaf III ernade eröfra Norge, utan äfven att planen härtill vore uppgjord af Frankrike; samt uppgaf, att om eröfringen lyckades, Finlands förlust borde vara

[1]) Det kan dock förtjena nämnas, att den gamle partimannen Pechlin, sedan han sluppit lös ur fångenskapen, hos Goodricke anmält sig till erhållande af någon belöning af engelska regeringen för sitt uppförande vid revolutionen; hans hustru hade under hans fångenskap uppburit ett understöd af ryska ministern. Goodricke svarade, att Pechlins förtjenster af honom blifvit vederbörligt framhållna och hans uppförande »rättvist beundradt». (G:s dep. $^{15}/_{1}$ 1773). Någon engelsk belöning afhördes dock icke.

[2]) d'Aiguillon till Vergennes $^{24}/_{1}$ 1773.

Sverige likgiltig, då Versailler-hofvets afsigt vore att genom Norges förvandlande till en svensk provins gifva England, snarare än Ryssland, en besvärlig granne [1]. Panin förklarade för engelske ministern Gunning, att han knappast kunde tro det möjligt, att England med likgiltighet skulle åse någonting så stridande mot dess värdighet och intressen, som denna eröfring; och talade vidt och bredt om den skada, England skulle tillfoga sig sjelf genom vägran att taga del i ett gemensamt uppträdande deremot. Derjemte påstod han, att Österrike icke skulle hafva något emot de nordiska makternas energiska uppträdande mot Sverige, då det ingalunda vore i så nära förbindelse med Frankrike, som man förestält sig. Trogen sina instruktioner, gaf Gunning afvisande svar.

Kejsarinnan Catharina II sjelf, som nästan aldrig lärer hafva personligen afhandlat statsangelägenheter med främmande sändebud, ansåg det nödigt att direkt vända sig till engelska ministern och söka att inverka på hans öfvertygelse. Hon förklarade, berättar Gunning [2], att hon visserligen hade en ganska ringa tanke om den unge konungens förstånd och väl kände hans obetänksamhet. Men hon visste också, att han icke skulle hafva vågat företaga hvad han gjort, utan att vara säker på bistånd från Frankrike och Spanien, hvilken sistnämnda makt skulle »payer les violons». Dessa makter återigen skulle icke hafva inlåtit sig härpå, om de icke varit säkra på Englands vänskap, och de skröto nu med att engelska regeringen skulle hafva förklarat, att den betraktade revolutionen i Sverige såsom en inre angelägenhet, i hvilken den icke ville blanda sig. På Gunnings undvikande svar, att de franska diplomaterna icke af England kunde hafva fått något bemyndigande att föra ett sådant språk, svarade kejsarinnan, att hon väl hoppades att de »gjort upp räkningen utan värden»; men beklagade att Englands skenbara likgiltighet redan visat sig hafva sina följder.

Äfven genom sin minister i Stockholm, Ostermann, lät ryska kabinettet göra England föreställningar om vådan af att åsigten om Englands likgiltighet för statshvälfningen i Sverige finge rotfästa sig. »Under Sveriges närvarande svåra belägenhet och i betraktande af det dagligen växande missnöjet — yttrade

[1]) Gunnings depesch $\frac{16}{27}$ Nov. 1772.
[2]) Dep. $\frac{20\ \text{Nov.}}{1\ \text{Dec.}}$ 1772.

Ostermann till Goodricke enligt dennes berättelse d. $^{26}/_{1}$ 1773 — torde konungen af Sverige kunna på underhandlingsväg tvingas att uppgifva en del af sin envåldsmakt; men om han och hans anhängare endast hafva en aning om att England och Ryssland icke längre handla gemensamt i fråga om Sverige, eller att England med likgiltighet ser hvad der timar, så skall detta uppmuntra dem och stämma ner modet hos våra vänner, så att ingenting annat återstår än att gripa till vapen». För bibehållandet af freden i Norden vore det sålunda af högsta vigt att dessa uppgifter om Englands hållning blefve vederlagda. Endast genom de båda hofvens bestämda och stadigvarande samverkan kunde lugnet bevaras.

Öfverhufvud gjorde man sig från rysk sida mycken möda att framhålla den fara, som hotade England genom de Bourbonska hofvens öfvermäktiga inflytande i norden. Oaktadt den ringaktande ton, med hvilken man talade om konung Gustaf III, var man dock ej blind för att han i en framtid skulle kunna blifva en farlig fiende. »Panin uttryckte den farhåga, skrifver engelska sändebudet $\frac{3\ \text{Dec.}}{14\ \text{Dec.}}$ 1772, att om konungen af Sverige länge finge förblifva i besittning af sin nyvunna makt, partisöndringarne och de inre oroligheterna småningom skulle upphöra, och förmodade att Frankrikes och Spaniens penningunderstöd skulle göra det lätt för honom att vinna anhängare bland sina fala undersåtar. Men dessa hof skulle säkert icke hafva gjort sina ansträngningar för intet; och det skulle icke dröja länge, innan han förmåddes att, såsom ett redskap i deras hand, gå anfallsvis till väga.... Nu är han så uppblåst, fortsatte Panin, genom Danmarks skenbara eftergifvenhet, att han redan tänker på något nytt företag. Ehuru Rysslands och Sveriges krigsmakt vore ganska olika, kände man i det förstnämnda landet genom en dyrköpt erfarenhet att Sverige vore en farlig granne. I (ryska) Finland funnes för närvarande ingen armé, som Sverige icke skulle kunna möta, och Sverige egde ett mycket större antal sjömän och en större handelsflotta, som kunde armeras». — Vid samma tillfälle upprepade Panin det förut gjorda meddelandet om ryska regeringens afsigt att till våren företaga det uppskjutna angreppet på Sverige, och uttryckte den förhoppning, att freden med Turkiet skulle slutas under början af 1773.

Det synes af dessa Panins yttranden, att det öfvermodiga språk, som Ryssland samtidigt förde i Sverige, ingalunda motsvarades af obetingadt förtroende till dess krafter att segerrikt bestå striden. Också visade det sig, då i början af 1773 den nya fredskongressen i Bukarest syntes röna samma öde som dess föregångare i Focsiani, och den efterlängtade freden med Turkiet ånyo framflyttades till en oviss framtid, att de krigiska planerna mot Sverige blefvo mindre bestämda. Redan d. $\frac{24 \text{ Jan.}}{4 \text{ Febr}}$ skrifver Gunning: »Noga öfverlagdt, är det knappast sannolikt, att Ryssland har för afsigt att anfalla Sverige i närvarande ögonblick. Ingenting annat än ryska regeringens öfvertygelse att Frankrike fördröjer fredens afslutande genom sina försäkringar till Turkarne, att konungen af Sverige ernar anfalla Ryssland och att han verkligen förbereder ett angrepp, skulle kunna göra det förklarligt. Panin gjorde visserligen för några månader sedan ingen hemlighet af kejsarinnans afsigter att till våren, i förening med de derför intresserade makterna, göra ett försök att återställa den svenska författningen; men man räknade då på att freden redan nu skulle ha varit afslutad. Likaledes litade man på vår samverkan med kejsarinnan, hvarigenom Danmark skulle bli i stånd till ett verksamt deltagande. Denna sistnämda makts oförmåga härtill och våra afvisande svar måste naturligtvis hafva tvingat kejsarinnan att uppgifva sina planer». — Och några veckor längre fram, sedan fredskongressens sprängning syntes afgjord, hemstälde ryska utrikesministern till Gunning, huruvida någon rimlig anledning skulle kunna finnas att antaga, att Ryssland under dess närvarande belägenhet skulle hysa anfallsplaner mot Sverige, samt huruvida de krigsanstalter, som blifvit företagna, kunde anses som annat än nödvändiga försvarsåtgärder mot en djerf och ärelysten granne [1]).

Det finnes ingen anledning att antaga, att dessa sistnämnda försäkringar, afgifna vid denna tidpunkt, icke voro uppriktiga. Men å andra sidan voro de »försvarsanstalter», som Ryssland under hösten och vintern vidtog mot Sverige, väl egnade att ingifva farhågor. Utom de krigsförberedelser, som genast anbefaldes [2]) vid första förskräckelsen öfver revolutionen, hade så

[1]) G:s dep. $\frac{12}{23}$ Mars.
[2]) Se ofvan sid. 10.

småningom åtskilliga truppsammandragningar åt ryska väldets nordvestra gräns egt rum. Under befäl af generallöjtnanten Elmpt hade tre kavalleri- och fyra infanteri-regementen samt tre afdelningar kossacker blifvit förlagda kring Petersburg, och under hans öfverbefäl ställdes generalmajorerna Suworow och Apraxin vid den armé, som var förlagd vid gränsen mot Finland. Till Liffland drogos armékorpser från Polen under Rschewski och från Ukrän och Georgien under Schukotin; Cronstadts befästningar iståndsattes, 15 rangskepp och 50 galerer utrustades o. s. v. Underrättelser härom afgåfvos tid efter annan af svenske envoyén Ribbing. Redan d. $\frac{4}{15}$ Januari inberättade han: »under ständiga förevändningar att betäcka och försvara egen gräns, sätter man sig småningom härstädes i ett formidabelt tillstånd»; närmare detaljer följde sedermera, hvilkas hufvudsumma, sådan den i början af Mars inberättades, innebar, att 40,000 man landtrupper tidigt på våren skulle rycka in i Finland, medan en flotta af 20 örlogsfartyg skulle utlöpa och 74 galerer, hvardera med 400 mans besättning, skulle företaga en landstigning i Sverige. Förberedelser till ett fältläger i närheten af Petersburg väckte äfven farhågor. — Och äfven engelska ministern Gunning, som efter alla fredsförsäkringar hade mindre skäl till oro, anmärker (dep. $\frac{29 \text{ Mars}}{9 \text{ April}}$): »Hvilka kejsarinnans slutliga planer och afsigter mot Sverige än må vara, så göras förberedelser af alla slag, för att sätta hennes krigsstyrka i stånd till att uppträda med eftertryck i Finland, om det skulle erfordras. Förråd och ammunition af alla slag äro redan sända dit i stora massor, och ännu mera transporteras fortfarande. Fartyg utrustas med all möjlig skyndsamhet i Cronstadt och Reval; och i sjelfva verket vidtagas alla försigtighetsmått, som skulle kunna blifva nödvändiga genom grannskapet af den mest fruktansvärda fiende».

Det hotande språk, som ryska regeringen i December 1772 fört mot Sverige, hade emellertid under början af 1773 blifvit aflöst af uttalanden, beräknade på att förtaga intrycket af krigsrustningarne. Grefve Panin sparade icke på försäkringar till Sveriges och Frankrikes sändebud om Rysslands fredliga afsigter. Baron Ribbing mötte dem från början med misstro. »Jag bugar mig åt alla kanter och sidor, skrifver han (d. $\frac{1}{12}$ Febr. 1773) samt tackar för så mycken politesse och vänskap; men

Gud vet hvad man derom tänka skall, som dessemellan göres och företages». Och längre fram berättar han ($\frac{29\ \text{Mars.}}{9\ \text{April.}}$): »Man bedyrade uti de skönaste tillsägelser att emot Sverige ej något ovänligt påsyftades, och man armerade med händer och fötter emot svenska gränsen, som skulle ett krig i dag eller morgon vara för dörren. Detta ovanliga sätt att gifva vänskapsbetygelser lade på sig sjelf en skugga, som mycket fördunklade deras vackra dag». — Likväl fruktade Ribbing på det hela mindre för direkta anfallsplaner mot Sverige, än hans legationssekreterare Kiörning, som på egen hand skref politiska rapporter till svenska kabinettet, hvilka voro vida mera egnade att ingifva farhågor. Han uttryckte den öfvertygelsen, att Panins fredsförsäkringar hade föga att betyda, då oenigheten mellan honom och gunstlingen Orloff beröfvat honom kejsarinnans förtroende; samt uppmanade till kraftiga försvarsanstalter å svensk sida [1]).

Äfven för Frankrikes sändebud Durand betygade Panin Rysslands fredliga afsigter mot Sverige. Han försäkrade honom [2]) på »parole d'honneur et foi de gentilhomme», att Ryssland icke ernade anfalla Sverige och icke ens söka undergräfva dess lugn genom ett hemligt krig; att de militära åtgärder det vidtagit, vore helt och hållet defensiva, samt att Ryssland icke hade någon annan afsigt än att sätta sin gräns mot Sverige i samma försvarsduglighet, som den egde innan utbrottet af kriget med Turkiet. Ingenting kunde vara honom heligare än dessa löften; och han skulle hellre lemna sitt embete än svika dessa försäkringar. Franska regeringen, så väl som dess ombud i Petersburg, betraktade också länge på denna grund Rysslands rustningar med större lugn än man gjorde i Stockholm.

I Februari 1773 inträffade plötsligt ett omslag i franska sändebudets åsigter rörande Rysslands hållning. Krigsrustningarne antogo äfven i hans ögon för stora dimensioner för att kunna betraktas såsom blott försvarsåtgärder; och ryktena om Panins vacklande ställning vid ryska hofvet förtogo verkan af dennes fredliga försäkringar. Durands bref från Petersburg såväl till Vergennes som till d'Aiguillon uttryckte lifliga farhågor för ett stundande anfall mot Sverige, och försatte icke blott svenska regeringen

---

[1]) Kiörnings dep. $\frac{7}{18}$ Febr. $\frac{18\ \text{Febr.}}{1\ \text{Mars.}}$ 1773. R. A.
[2]) Enligt Creutz' depesch från Paris $^{21}/_{2}$ 1773. R. A.

och den försigtige Vergennes, utan äfven hofvet i Versailles i den lifligaste oro.

De franska ministerberättelserna från Stockholm under denna tid gifva en målande skildring af den stämning, som dessa underrättelser framkallat. Vergennes skrifver d. 9 Mars 1773: »Jag har från Durand erhållit underrättelser, som icke kunna vara mera oroande. De tillintetgöra ända till hoppet, att den storm, som hotar Sverige, skulle kunna uppskjutas, till dess Ryssland fått fria händer i Polen och mot Turkarne. Grefve Lascy yttrar sig ännu bestämdare i ett bref till herr Llano[1]). Han betraktar anfallet mot Sverige såsom nära förestående, och tror att det skall följa omedelbart efter sjöfartens öppnande. Det kan då icke dröja länge: isarne, som vanligen ligga qvar länge, hafva i år redan nästan helt och hållet försvunnit, och hafvet är fullkomligt fritt. Af dessa båda ministrars berättelser synes det, som om återställandet af Sveriges författning mindre lockar kejsarinnans ärelystnad, än hoppet att med sina besittningar förena storfurstendömet Finland. ... Durand gör rättvisa åt Panins ärlighet. Han anser icke att denne velat bedraga honom genom sina heliga försäkringar att de krigsförberedelser, som han anmärkt, endast hade för afsigt att skydda ryska gränserna; men ryska utrikesministern är sjelf bedragen. Man har ansett honom ega den afgörande rösten i tsarrikets råd: han har icke ens varit sin herrskarinnas förtrogne. Grefve Orloff — hvars aflägsnande svenska regeringen en gång beklagade, derföre att hans motvilja mot konungen af Preussen vore känd, och emedan man ansåg honom såsom den ende, som skulle kunna och vilja sätta en gräns för dennes öfvermäktiga inflytande hos kejsarinnan — är emellertid den, som synes mest hafva bidragit att bestämma Catharina II till den krigsförklaring, hvarmed hon hotar Sverige och som hon synes färdig att utföra».

Efter en hopplös skildring af Sveriges försvarslösa belägenhet, hungersnöden och missnöjet i landet[2]), fortsätter Vergennes: »Man förmodar att Ryssland skall taga sin utgångspunkt i detta

[1]) Spanska ministern i Stockholm.

[2]) Bref från Vergennes med liknande skildringar till d'Aiguillon och Durand uppsnappades af ryska utskickade, och kunde naturligtvis ej annat än öka modet hos ryska regeringen. Engelska ministern Gunning inberättar 16/5 Apr. 1773 från Petersburg, att han genom grefve Panin fått del af ett dylikt bref.

sistnämnda och före fiendtligheternas början afgifva en förklaring med begäran om ändringar i den nya regeringsformen, men så omöjliga att efterkomma, att de med nödvändighet framkalla ett afslag. Skall detta afslag, uttaladt af konungen af Sverige och hans råd, godkännas af folket, och kan man fullt säkert lita på krigsmakten, så väl till lands som till vatten, hvilken mer än något annat stånd kan vara besmittad af partiandan? Det är icke länge sedan den utgjordes af bestickliga varelser, hvilkas snikenhet bestämde deras handlingssätt och öfvertygelse». — Konung Gustaf hade enligt Vergennes' öfvertygelse, hvilken, efter hvad han påstår, delades af grefve Carl Scheffer, försummat att tillvinna sig nationens tillgifvenhet. »Om han någon gång gjort ett försök att vinna dess hjertan, så har hans smak för ståt och lättsinniga nöjen snart fört honom på afvägar och omärkligt utplånat den hänförelse, som framkallades af hans verkligen hjeltemodiga uppförande vid revolutionen d. 19 Augusti . . . Jag såg konungen i går på operan, tillägger ambassadören; bestörtningen var målad i hans ansigte».

Efter ett samtal med konungen om den hotande krigsfaran, redogör Vergennes d. 12 Mars likväl på följande sätt för hans stämning, som långt ifrån syntes klenmodig: »Han ser hela utsträckningen af den fara, som hotar honom. Han trotsar den icke; men skall icke vackla. Han skall modigt sätta sig till motvärn. Han kan duka under, men skall begrafva sig under spillrorna af sitt rike, snarare än att gifva sitt samtycke till något, som skulle kunna kränka hans oberoende och kronans rättigheter».

Man var sålunda vid denna tid i Stockholm beredd på det värsta. Medan dessa krigsrykten, ständigt förstorade, inberättades från Petersburg under loppet af de första månaderna af 1773, hade man emellertid i Stockholm icke sparat ansträngningar för att på underhandlingens väg afvända stormen. Åtskilliga förslag voro å bane. Envoyén Ribbing hade redan i Januari[1]) föreslagit att begära en förklaring af Ryssland, i öfverensstämmelse med den som blifvit affordrad Danmark och som gjort slut på krigsoperationerna vid norska gränsen. Franske ambassadören fann förslaget vådligt: det vore klokare att låta kejsarinnan handla, än att gifva

[1]) Dep. 4/18 Jan. 1773. R. A.

henne tillfälle att framkomma med fordringar och förslag; och grefve U. Scheffer delade hans åsigt. Något längre fram synes tanken härpå åter hafva blifvit framkastad af Carl Scheffer, men förslaget afböjdes ånyo [1]).

Ett annat förslag i samma syfte var konung Gustafs tanke att personligen göra kejsarinnan ett besök, när årstiden tillät — en plan, till hvilken han äfven under följande år ofta återkom, till dess den 1777 sattes i verket [2]). Vergennes lemnar följande redogörelse för samtal, som han d. 16 Febr. haft med konungen i detta ämne: »Konungen anser sig icke hafva något att frukta för sin personliga säkerhet. Kejsarinnan skryter af sin storsinthet, sade han, och hon skall icke göra något försök hvarken mot min frihet eller min person. Deremot funnes intet som skulle kunna antyda, att hans närvaro i Petersburg vore önskad». — Ambassadören gjorde föreställningar mot denna plan: »Hvad skall Europa säga om ett dylikt steg, i synnerhet då dess gagnlöshet är på förhand angifven genom vägran att mottaga Sveriges ambassadör? Hvad skola Turkarne tänka derom? Man skall för dem framställa denna resa såsom en hyllning af E. Maj:t åt Ryssland; ju otroligare saken är, desto lättare skola de tro den, och de skola deri endast se ett affall från de grundsatser, på hvilka de gjort sig räkning. De synas nu tveka att underskrifva freden; möjligen skola de göra det brådstörtadt: helt säkert skulle Eders Maj:t derigenom afkyla det intresse, som de börjat hysa. — Denna sistnämnda anmärkning syntes göra intryck på konungen ... Vi talade vidare om möjligheten att konungen icke i Ryssland funne hvarken den hänsyn till hans värdighet eller att vistelsen der blefve så angenäm, som han borde kunna vänta. Konungen yttrade, att hans kusin kejsarinnan är i högsta grad stolt och högdragen. Han är det sjelf i icke mindre grad och i synnerhet nogräknad i allt som hör till etiketten. Tvenne sådana lynnen äro vida mera egnade att stöta hvarandra än att komma öfverens». — Gustaf III

1) Vergennes dep. 1/2, 16/3 1773.

2) I den berättelse om Gustaf III:s resa till Petersburg 1777, hvilken såsom bilaga finnes tryckt i Grots Екатерина II и Густавъ III, yttrar konungen, att hans afsigt var genom detta sammanträffande med kejsarinnan »écarter d'elle toutes les impressions défavorables que les ennemis de mon état ont taché de lui donner contre moi, et pour effacer entièrement de son esprit l'aigreur que la journée mémorable du 19 Août lui avait inspiré».

uppgaf tillsvidare tanken på denna resa; han ernade i stället göra ett besök i Finland, hvilket äfven afråddes af Vergennes[1]).

Då faran i början af Mars syntes som mest öfverhängande, beslöt man att göra en diplomatisk kraftansträngning för att bestämdt öfvertyga Ryssland om Sveriges fredliga afsigter. Det förslag till förbund mellan Ryssland och Sverige, som från fransk sida så lifligt blifvit förordadt, och som genom franska sändebudet Durand skulle förberedas, hade, såsom nämndt är, icke rönt någon framgång hos ryska kabinettet. Panin hade tvärtom låtit förstå, att Frankrikes inblandning i denna fråga vore föga välkommen, och att det vore mera i sin ordning att dylika frågor afhandlades direkt mellan hofven i Stockholm och Petersburg[2]). Man tog sig häraf en förevändning att göra en direkt framställning om återknytandet af underhandlingarne om förbund mellan Sverige och Ryssland, och till Ribbing afsändes d. 12 Mars instruktion i detta syfte. Man ville härigenom söka att göra ställningen fullt klar, på samma gång som man icke lemnade något tvifvel om Sveriges önskan att undvika krig. Franske ambassadören fick först förtroende häraf, sedan steget var gjordt, men uttalade, liksom längre fram hans regering, sitt godkännande deraf[3]).

Man ansåg äfven nödigt att sörja för att Sveriges intressen bättre bevakades i Petersburg, än baron Ribbing förmått. Franska sändebudet derstädes hade beklagat sig öfver omöjligheten att gå i samråd med Ribbing öfver Sveriges angelägenheter; och d'Aiguillon hade tillstyrkt afsändandet till Petersburg af en person som egde «de l'esprit, de l'insinuation et de la connaissance des hommes et des affaires»[4]). Valet härtill föll på kammarherren baron Fr. v. Nolcken, och förevändningen till hans afsändande togs i det tillfälliga uppdraget att öfverbringa Serafimerorden till storfursten, ett uppdrag, som sedermera skulle utbytas mot sändebudsplatsen i Petersburg.

Äfven med ryske ministern i Stockholm Ostermann pågingo underhandlingar. Anbudet om förbundet med Ryssland medde-

---

[1]) d'Aiguillon gillade Vergennes' afstyrkande af dessa resplaner, och försökte genom Creutz att förmå konungen att afstå derifrån. (Creutz till Scheffer $^{11}/_{3}$ 1773. R. A.).

[2]) Ribbings dep. $\frac{12}{23}$ Febr. 1773. R. A.

[3]) Vergennes dep. $^{15}/_{3}$ 1773.

[4]) Creutz till Scheffer $^{11}/_{2}$, till konungen $^{7}/_{3}$ 1773.

lades honom genom kanslipresidenten Ulr. Scheffer, som derjemte å konungens vägnar erbjöd att genast inställa alla rustningar, om kejsarinnan endast gåfve en bestämd försäkran att hon ej ernade anfalla Sverige. Scheffer ansåg sig också slutligen hafva öfvertygat Ostermann om Sveriges fredliga afsigter; men denne begagnade, enligt Vergennes' uppgift, tillfället att under samtalets gång utösa sin ovilja mot Frankrike. »Frankrike vore skulden till allt ondt, som händer Ryssland; sedan det satt det turkiska kriget i gång, gör det allt för att omintetgöra fredskongressen i Bukarest, och förleder Turkarne genom förespeglingarne om ett kraftigt uppträdande till deras förmån från Sveriges sida. Huru sträfvar icke Frankrike att locka Danmark från Ryssland, under föregifvande att alla löften rörande holsteinska bytet äro endast fagert tal och aldrig skola leda till något resultat!» [1]) — Så väl Vergennes som Scheffer voro isynnerhet angelägna att rentvå Frankrike och Sverige från beskyllningen att hafva bidragit till upplösningen af den rysk-turkiska fredskongressen. De antydde i stället att detta vore ett verk af — konungen i Preussen; ryktena om hemligt förstånd mellan Sverige och Turkiet vore, enligt Vergennes, af ryskt ursprung, möjligen en list för att utröna om Turkarne verkligen egde någon förhoppning om hjelp från Sverige. Svenske ministern Celsing i Constantinopel erhöll befallning att formligen vederlägga dessa rykten.

Under tiden försummade man icke att söka försäkra sig om Englands välvilliga hållning. Sveriges sändebud i London fick i uppdrag att i tysthet arbeta för åstadkommandet af dess anslutning till den fransk-svenska alliansen, och häri skulle han understödjas af en af franska regeringens hemliga agenter. Äfven med sir John Goodricke [2]) bragtes genom bröderna Scheffer samtalsvis å bane frågan om ett defensiv-förbund med England. Goodricke, som väl insåg svårigheten att förena ett dylikt förbund med Englands mot Frankrike riktade politiska system, begärde föreskrifter af sin regering, hvilka utföllo afböjande, dock under erkännande af vigten af detta förtroende [3]).

[1]) Vergennes dep. $^{19}/_{3}$, $^{23}/_{3}$, $^{29}/_{3}$ 1773. Goodricke n:o 16 (1773).
[2]) Enligt dennes dep. $^{29}/_{1}$ 1773.
[3]) I sitt svar ($^{5}/_{2}$) uttryckte lord Suffolk den förmodan, att idén härtill utgått från Frankrike, i afsigt att derigenom väcka afundsjuka mellan Eng-

Vid en ceremoni-audiens yttrade konung Gustaf personligen till engelska sändebudet[1]) »att Europas jemvigt nu hvilade i Englands händer», och bad honom »försäkra sin konung, att han aldrig skulle få anledning att vara missnöjd öfver statshvälfningen i Sverige, hvilken gjort det mycket lättare och mera betryggande för främmande hof att här drifva underhandlingar, än förut; samt att det icke funnes någon makt, hvars vänskap och förtroende låge honom så mycket om hjertat som Englands». — Några dagar senare hade Goodricke ett samtal med kanslipresidenten, i hvilket denne beklagade sig öfver Rysslands hotande hållning. Dess afsigt vore förmodligen att tvinga Sverige att tala först och föreslå modifikationer i den nya regeringsformen. Härom kunde dock konungen icke med heder underhandla, och ett krig vore då oundvikligt. Englands medling såsom en vänligt sinnad makt skulle vara af största nytta, och man gjorde sig räkning på att konungen af England vore lika angelägen att bevara Sveriges sjelfständighet, som Europas och nordens fred. Goodricke svarade, att han vore fullkomligt okunnig om sitt hofs åsigter med afseende på inblandningen i de stridigheter, som möjligen kunde uppstå rörande Sveriges regeringsform [2]).

Medan oron för ett anfall af Ryssland var på sin höjdpunkt, erhöll engelska sändebudet ett nytt besök af Scheffer[3]), vid hvilket denne anförtrodde honom att Sverige befunne sig i en »högst brydsam och bekymmerfull belägenhet», samt påpekade nödvändigheten af att vidtaga försvarsåtgärder i Finland. Han hoppades, att dessa åtgärder i England icke skulle uttydas såsom aggressiva, och meddelade, för att ytterligare bestyrka detta, att instruktioner om erbjudande af ett förbund med Ryssland blifvit afsända till Petersburg. Derjemte beklagade han, att Sveriges ovänner utspridt ryktet, att afslutandet af freden mellan Ryssland och Turkiet blifvit förhindradt genom inflytande af svenska sändebudet i Constantinopel, som tvärtom haft befallning att icke sätta sig emot fredens afslutande. Goodricke svarade med erinran, att Frankrikes inflytande i Sverige måste ställa detta

land och Ryssland och skräma Danmark att beträda det nordiska förbund, som så ifrigt eftersträfvades af Frankrike. Ryska ministern borde derföre ingenting få veta om detta förslag.

[1]) Enligt dennes depesch d. 10 Febr. 1773.

[2]) G:s dep. d. 16 Febr. 1773.

[3]) G:s dep. 19 Mars 1773.

sistnämnda land i en misstänkt dager, och att särskildt franska ambassadörens täta samtal med konungen måste ådraga sig uppmärksamhet.

I likhet med sin medbroder Gunning i Petersburg ansåg emellertid Goodricke det osannolikt, att något krig skulle komma till utbrott i den närmaste framtiden, då hvarken Ryssland eller Sverige vore i stånd att med utsigt till framgång börja fiendtligheter [1]). —

De förhoppningar, som kunde byggas på dessa underhandlingar i Petersburg, London och Stockholm, måste dock vara osäkra nog; och det var till den gamle bundsförvandten Frankrike, som man framför allt vände sig med böner, ej blott om dess medling på diplomatisk väg — i rikt mått hade franska kabinettet i detta afseende redan stått till tjenst — utan äfven om materiel hjelp. Underhandlingarne härom hade i sjelfva verket fortgått, långt innan faran syntes öfverhängande.

Redan vid de första tecknen till ovilja hos Sveriges grannar öfver statshvälfningen hade konung Gustaf uttryckt sin oro för Ludvig XV, och hans minister i Paris fått befallning att söka utverka »ett extra-ordinairt understöd af några millioner», för att iståndsätta flottan och arméen [2]). Franska kabinettet var icke obenäget att lemna det begärda understödet, men fordrade bestämda uppgifter om de verkliga behofven och en formlig förbindelse att använda dessa medel till åstadkommandet af en viss krigsstyrka, hvilken genom en särskild konvention skulle närmare bestämmas. Frågan om konventionen väckte svårigheter i Stockholm, dels på grund af hänsyn till Sveriges grannar, hvilkas misstänksamhet derigenom skulle ökas, dels väl äfven på grund af det för Sveriges sjelfständighet nedsättande i ett dylikt legokontrakt. Från fransk sida uppstäldes det dock såsom ett oeftergifligt vilkor, och i midten af December 1772 framlades resultatet af underhandlingarne mellan d'Aiguillon och Creutz i ett förslag till öfverenskommelse mellan Sverige och Frankrike, hvarigenom den sistnämnda makten förband sig att årligen under trenne år, räknadt från 1 Jan. 1773, qvartalsvis betala en summa af 800,000 livres, mot det att Sverige d. 1 Jan. 1776 hade färdig en krigsstyrka af 47,456 man, 21 linieskepp och 8 fregatter. Der-

[1]) G:s depescher $^{9}/_{3}$, $^{10}/_{3}$.
[2]) Se ofvan sid. 20; Scheffer till Creutz $^{2}/_{10}$ 1772. Hist. Handl. IV: 304

jemte lemnades utsigt, att om summan skulle visa sig otillräcklig, den skulle kunna ökas med 600,000 l., hvarigenom hela Frankrikes understöd skulle stiga till 3 millioner[1]).

Ännu vigtigare än denna konvention blef under Sveriges brydsamma belägenhet den samtidigt gifna försäkran, att Frankrike, i händelse af anfallskrig mot Sverige, skulle sända en armé af 12,000 man till dess hjelp. Frågan om sättet att öfverföra dessa hjelptrupper i händelse af ett krig blef, jemte frågan om tiden för subsidiernas betalning och möjligheten af dessas ökande, det stående ämnet i den diplomatiska brefvexlingen mellan Sverige och Frankrike vid denna tid.

I det bref till Frankrikes sändebud i Sverige, i hvilket hertigen af Aiguillon redogör för sin underhandling med grefve Creutz rörande konventionen och den eventuella hjelpsändningen (d. 19 Dec. 1772), framlägger han samma plan för Sveriges försvar i händelse af ett krig, som han meddelat denne sistnämnde[2]). På grund af de meddelanden, han redan i Oktober 1772 erhållit från England[3]), ansåg han det omöjligt att afsända en fransk flotta till Östersjön utan att utsätta sig för krig med England. I stället borde en svensk örlogseskader afgå till höjden af Jutland för att der möta de transportfartyg, som från Dunkerque skulle öfverföra de franska hjelptrupperna. Dessa borde väsentligen användas mot Danmark, och svenska härens hufvudstyrka mot Ryssland. För Pommerns försvar skulle Frankrike söka sörja genom värfvande af hessiska och mecklenburgska trupper, hvarom underhandlingar skulle inledas. — Med afseende på penningeunderstödet gör d'Aiguillon följande tillägg: »Konungen har uttryckligen befallt mig att vaka öfver användningen af dessa medel, och ni bör icke under någon som helst förevändning tillåta att de brukas för andra ändamål, samt lemna mig en noggrann redogörelse för deras användning». Det synes af detta och liknande yttranden, att man äfven i Frankrike icke utan en viss misstro betraktade svenska regeringens sätt att handhafva penning-understöd, samt hade i friskt minne frihetstidens riksdagar, då man gaf »ur

[1]) Se den närmare redogörelsen för dessa underhandlingar i Scheffers och Creutz brefvexling, tr. i Hist. Handl. (III: 314, 341, 364 o. IV: 304, 332 m. fl. st.).

[2]) Jfr Creutz' depesch $^{17}/_{12}$ 1772. Hist. Handl. III: 365 o. f.

[3]) Se ofvan sid. 22.

hand i hand». — Det var icke utan svårighet, som d'Aiguillon i franska regeringskonseljen lyckades genomdrifva att dessa medel anslogos åt Sverige, och han fick der uppbära åtskilliga förebråelser för Sveriges omättlighet[1]).

I sina hufvuddrag antogs konventionen och löftet om hjelpsändningen med tillfredsställelse af konung Gustaf, som lifligt uttryckte sin tacksamhet för Vergennes. »Konungen af Frankrike, yttrade han, handlar som en far mot mig: försäkra honom att han i mig har en son, som är honom af hela sitt hjerta tillgifven, och att jag aldrig skall glömma, att det är honom jag ensamt har att tacka för hvad jag är och en gång hoppas blifva»[2]). I ett egenhändigt bref till Ludvig XV uttryckte konungen äfven sin tacksamhet[3]). — Emellertid visade det sig snart, att man i Stockholm ej var fullt nöjd med bestämmelserna i konventionen rörande tiden för subsidiernas betalande, och enträgna försök gjordes att få ändringar deri, äfvensom att få det årliga beloppet ökadt från 800,000 livres till en million. Medan Creutz i detta syfte var verksam i Paris[4]), försummade konung Gustaf och hans utrikesminister icke att söka inverka på franske ambassadören i Stockholm. Benägen som han var att se farorna af Sveriges läge så hotande som möjligt, gjorde Vergennes inga svårigheter vid att tala konung Gustafs sak hos sin regering i denna fråga. Han skrifver d. 16 Jan. 1773: »Man vågar här knappast uttala några önskningar, af fruktan för att synas otacksam för hvad konungen (af Frankrike) har velat göra för Sverige; men om det vore möjligt att konungen, med afseende på den ovissa och hotade ställning, i hvilken Sverige befinner sig, utan att rubba planen för sina finanser, kunde förminska den utsatta tiden af 3 år till hälften och fördubbla de summor, som han lofvat att qvartalsvis betala, så skulle måhända hans hufvudändamål bättre kunna vin-

---

1) Creutz till Scheffer 14/2 1773. (R. A.).
2) Vergennes dep. 11/1 1773.
3) Se Bil. n:o I; dat. 17/1 1773.
4) Creutz depescher d. 11/2, 14/2, 18/2, 21/2, 28/2 1773. (R. A.) Den enträgenhet, med hvilken grefve Creutz oupphörligt upprepade sina böner om »accelererandet» af betalningen, oaktadt bestämda nekande svar, skulle under andra förhållanden knappast hafva ansetts öfverensstämmande med en sjelfständig makts värdighet. »Jag skall icke underlåta att i alla ögonblick förfölja hertigen af Aiguillon, så skriftligen som muntligen, för att erhålla avance på det redan accorderade extraordinarie understödet» — skrifver han 17/3 1773.

nas. Ingenting skulle kunna göra Sveriges rustningar misstänkta; det bör endast trygga sig mot en öfverrumpling. Om det öfvermodiga Ryssland icke fruktar att väcka sin grannes misstroende, under det att det ännu icke har någon säkerhet för fred med Turkiet, hvad är icke att befara från denna makt, när den blir fri från de svårigheter, som detta krig förorsakar, och ohejdadt kan gifva fart åt sina planer!... Det finnes ingen anledning att frukta att konungen af Sverige skall missbruka sin ställning; hans politiska system är afgjordt; han skall intaga en afvaktande hållning, han måste fördraga orättvisan, om han icke kan afvända den, men i intet fall skall han göra sig skyldig till att gå den i förväg». I sammanhang härmed förklarar V., att konungen, med undantag af uppoffrandet af sina rättigheter till Holstein, vore beredd att göra allt som man kunde önska för att underhålla det bästa förstånd med hofvet i Köpenhamn. — Med afseende på det ifrågasatta afsändandet af svenska örlogsfartyg till Jutland för att möta den franska trupptransporten, invände Vergennes å Sveriges vägnar, att denna utväg hade föga utsigt att lyckas, då Danmarks första åtgärd vid utbrottet af ett krig säkert skulle bli att afspärra Öresund. En fransk eskader i Östersjön skulle blifva af större gagn än en hjelpkorps, då svenska flottan vore otillräcklig att upptaga striden mot Rysslands 12 och Danmarks 24 linieskepp. England borde, företrädesvis med hänsyn till faran för Preussens utvidgning som sjömakt icke vara obenäget att sluta sig till Frankrike, och borde kunna förmås att gemensamt med detta land afgifva »en öppen och bestämd förklaring, som, utan att nämna någon bestämd makt, med de båda makternas hämnd hotade hvar och en som störde freden i Norden».

Detta sistnämnda förslag, framstäldt af grefve Scheffer, i öfverensstämmelse med de ofvannämnda underhandlingarne med England, fann dock Vergennes hafva föga utsigt att lyckas. d'Aiguillon, som ännu icke medgaf att faran för Sverige vore så öfverhängande, svarade (18 Febr.) på dessa föreställningar kort och bestämdt, att om man ville se sakerna sådana som de verkligen voro, utan öfverdrifna farhågor, så vore en tid af tre år för att ordna Sveriges försvarsväsen passande för det ändamål, som man ville vinna; samt att Frankrikes finanser icke tilläte ökandet af subsidierna eller påskyndandet af deras be-

talning. Ett krig med England skulle blifva följden af att sända en fransk flotta till Östersjön, huru lifligt man än önskade att kunna förmå England till ett gemensamt uppträdande. — För öfrigt förmanar han i detta, såsom i de flesta af sina bref ända till slutet af Mars 1773, ambassadören att sörja för att man i Sverige med lugn afvaktade händelsernas utveckling; hvarken Ryssland eller Danmark hyste några verkliga krigsafsigter.

Konventionen afslöts i Paris i fullkomlig öfverensstämmelse med det ofvannämnda förslaget, och underrecknades d. 27 Februari. Ännu samma dag gjorde Creutz framställningar om subsidiernas ökande och påskyndandet af deras betalning. d'Aiguillon vidhöll emellertid bestämdt sin vägran att öka penningebeloppet, men lofvade att, i händelse af en särskildt vådlig belägenhet, sörja för betalningens påskyndande. Första penningsändningen, 200,000 livres, afgick i början af Mars från Paris; genom föreställningen om farorna för ett ryskt anfall lyckades Creutz utverka att andra qvartalet, förfallet d. 1 Juli, redan inbetaltes i Maj[1]).

Sedan Rysslands rustningar, enligt underrättelserna i Mars 1773, icke längre syntes lemna tvifvel, att kriget stode för dörren, trädde frågan om den utlofvade franska hjelpkorpsen i förgrunden, framför penning-angelägenheterna. »Det finnes ingen räddning för Gustaf III annat än konungens (af Frankrike) bistånd; det är till honom, som han ställer hela sitt hopp», skrifver Vergennes d. 15 Mars. Nya föreställningar om önskvärdheten att få en fransk flotta i Östersjön hade blifvit gjorda af grefve Scheffer hos ambassadören, som emellertid med kännedom om Englands hållning icke kunde gifva någon förhoppning derom. Äfven konung Gustaf sjelf, som i ett egenhändigt bref till konung Ludvig XV, d. 17 Mars[2]) »de la manière la plus pressante» anropat honom om hjelp mot »ett förbund, som synes eftersträfva ett universal-välde», vände sig personligen till grefve Vergennes för att utverka afsändandet af en flotta till Östersjön. Han yttrade, enligt Vergennes' depesch d. 17 Mars, »att han icke ville begära af konungens af Frankrike vänskap, att han skulle utsätta sig för en brytning med Eng-

[1]) Creutz dep. $^{28}/_{2}$, $^{4}/_{2}$, $^{9}/_{5}$ 1773.
[2]) Se Bil. n:o I.

land; men att detta land vore lika långt ifrån att önska en dylik, som vi, samt att det icke vore omöjligt att det i Ryssland låter förstå, att det icke ernar skicka någon flotta till Östersjön, samtidigt med att det hotar oss med att detta oundvikligen skall bli följden, om en fransk flotta sändes dit». — Äfven Creutz gjorde i Versailles de bevekligaste föreställningar om afsändandet af en fransk flotta till Östersjön.

Franska kabinettet var för väl underrättadt, för att dela förhoppningen att England skulle tillåta, att en fransk flotta visade sig i de nordiska farvattnen. Å andra sidan kunde det i Mars månad 1773 icke längre döljas, att Sveriges läge verkligen var kritiskt och att något borde göras för dess räddning. Så väl konung Ludvig XV som hans utrikesminister hade härvid ett personligt intresse: Frankrike hade så bestämdt tagit Sveriges parti vid alla Europas hof, att det skulle ha varit en vanheder för ledarne af dess öden, om de ej låtit det komma från ord till handling. D'Aiguillons ställning såsom utrikesminister var icke den säkraste, och hans ansträngningar för att skydda Sverige mot öfverfall sammanföllo med hans sträfvande att hålla sig sjelf qvar. Om den gamle konung Ludvig XV visste man att berätta, att han vore öfvertygad att det gälde hans heder att rädda Sverige, samt att han, »så fort samtalet vändes till detta ämne, antoge tonen af en Ludvig XIV och lemnade å sido alla fredsönskningar»[1]). För att ej lemna något tvifvel i Sveriges och Europas ögon om Frankrikes afsigt att energiskt ingripa till Sveriges förmån, beslöt franska kabinettet i det kritiska ögonblicket att göra konung Gustaf III anbudet af ett formligt förbund mot Ryssland.

Hertigen af Aiguillon öfversände d. 29 Mars 1773 ett förslag till en defensivtraktat mellan Frankrike och Sverige, hvars fjerde artikel innehöll den formliga bestämmelsen, att casus fœderis skulle ega rum om Sverige, blefve anfallet »en haine de sa nouvelle constitution». I detta fall skulle från Frankrike afsändas 12,000 man eller motsvarande penningebelopp; i en särskild artikel, som borde hållas hemlig, stipulerades att Frankrike skulle sända en flotta — icke till Östersjön, utan till Medelhafvet, dels för att uppmuntra Porten till fortsatta bemödanden mot

[1]) Engelske chargé d'affaires St. Pauls dep. från Paris $^{17}/_{2}$ 1773.

Ryssland, dels för att göra slut på ryska seglares härjningar och skadliga inflytande på Levantens handel. Hela denna traktat borde antedateras till slutet af Oktober 1772. »Ehuru vi redan då, skrifver d'Aiguillon, voro fast beslutna att ingå en dylik öfverenskommelse, i fall omständigheterna gjorde det nödvändigt, önskade vi likväl att man icke skulle kunna lägga oss till last att hafva afslutit den omedelbart efter revolutionen i Sverge, hvilken i sjelfva verket icke syntes göra någon dylik åtgärd nödvändig. Men då omständigheterna sedan dess förändrat sig, hafva vi ansett oss böra bestämma tiden till ofvan nämnda dag». — Samtidigt afsändes till franska sändebudet i Petersburg Durand befallning att underrätta ryska hofvet om detta defensivförbund, naturligtvis utan att ingå i närmare upplysningar [1]).

Redan innan detta förslag hunnit anlända till Stockholm, hade frågan om ingåendet af en dylik förbindelse afhandlats mellan Vergennes och Scheffer. Denne sistnämnde hade då uttryckt den åsigt, att det skulle vara ett förhastadt steg att göra afsändandet af hjelptrupperna till föremål för en formlig traktat. Sverige borde undvika allt som kunde stöta grannhofven och gifva stöd åt den fördomen, att Frankrike vore allsmäktigt i Sverige, och att detta land icke egde någon egen vilja. Man borde afvakta svaret på det anbud om förbund med Ryssland, som nyss från svensk sida blifvit förnyadt. Under tiden kunde man förberedelsevis afhandla frågan om sättet, på hvilket Frankrikes bistånd skulle verkställas, — en uppgift, som i sjelfva verket icke var den lättaste att lösa. Utom svårigheten vid transporten och faran för en konflikt med England, befarade man nämligen, säkert ej utan skäl, att ankomsten af en fransk hjelp-här till Sverige skulle väcka nationens ovilja och misstänksamhet mot utlänningar, och oro i landet kunde deraf blifva följden. Å andra sidan var det, i händelse af krig, nödvändigt att ega en truppstyrka, på hvilken man kunde lita. För att gå en medelväg föreslogs att minska antalet af franska

[1]) d'Aiguillon till Vergennes $^{29}/_{3}$ 1773, Creutz till konungen s. d.; jfr Geffroy, I: 188 o. f. »I en så trängande belägenhet, skrifver Creutz $^{2}/_{5}$, gjorde det icke tillfyllest att konungen af Frankrike föresatt sig att undsätta Sverige, utan man borde äfven imponera Ryssland genom en traktats upprättande, som genast satte E. K. M. i stånd att reclamera casus fœderis och till hvilken andra makter voro bundne att accedera». (R. A.).

trupper från 12,000 till 5 eller 6,000, och i penningar lemna eqvivalent för återstoden[1]) — ett förslag, som af Vergennes förordades och sedermera afhandlades mellan Creutz och d'Aiguillon. Den sistnämnde var icke obenägen derför, och Creutz fann förslaget lämpligt för att vinna ett ökadt subsidiibelopp, hvilket sedan länge syntes vara förnämsta målet för hans underhandlingar. Man borde göra »une demande un peu forte, sans être exorbitante» af penningar i stället för truppstyrka, skrifver han (d. 11 Mars).

Konung Gustaf, med hvilken franske ambassadören efter ankomsten af d'Aiguillons traktatförslag hade ett samtal i ämnet (d. 19 April), hyste icke mindre betänkligheter deremot, än hans utrikesminister. Enligt 6 § regeringsformen kunde han icke underskrifva ett dylikt fördrag, utan att hafva meddelat det åt senaten, hvilket åter icke vore förenligt med det uppstälda vilkoret af dess hemlighållande. Mot det af Vergennes framstälda förslaget, att konungen skulle dölja att underhandlingen redan längesedan vore i gång, och endast framställa nödvändigheten af att söka stöd hos Frankrike, med anledning af Rysslands nuvarande uppförande, samt meddela hemligheten endast åt ett litet utskott af riksrådet, stälde sig traktatens antedatering, som naturligtvis skulle visa en öfverträdelse af grundlagen. Särskildt skulle det möta svårigheter att meddela rådet den hemliga artikeln rörande franska flottans diversion i Medelhafvet, hvilken uttryckligen angafs såsom riktad mot Ryssland. Konungen gjorde äfven i många punkter gällande hänsyn till sina grannar. Ur inledningsorden önskade han, att alla yttranden om revolutionen skulle utgå; äfven de ofvan anförda orden »en haine de sa nouvelle constitution» — hvilka af Creutz ansågos »såsom basis af hela traktaten» — borde af samma grund uteslutas. »Då konungen af Preussen i alla sina bref påstått, att det intresse, som Frankrike visade för upprätthållandet af den nya regeringsformen, vore en tillräcklig anledning för andra makter att sätta sig deremot, så borde man icke gifva ökad styrka åt en dylik förevändning». Ett motförslag med åtskilliga ändringar afsändes äfven genom Vergennes[2]). Konungen uppdrog honom emellertid att framföra sin tacksamhet, sär-

[1]) Vergennes dep. 5/4 1773.
[2]) Vergennes depescher 20/4, 24/4 1773.

skildt för den grannlagenhet, med hvilken grundsatsen af fullkomlig ömsesidighet blifvit iakttagen vid den formella uppställningen af traktaten. Denna hänsyn till konungens värdighet vore honom så mycket dyrbarare, som hans belägenhet ännu icke tilläte honom att blifva en bundsförvandt af synnerlig nytta, och han väl insåge att å hans sida endast blefve fråga om »une réciprocité purement gratuite».

Frågan om försvarsförbundet mellan Frankrike och Sverige mötte sålunda svårigheter från den sida, der man minst bort vänta dem, och underhandlingen ledde i sjelfva verket icke heller sedermera till något resultat. Anledningen härtill var dock icke uteslutande konung Gustaf III:s konstitutionella betänkligheter eller hänsyn till fruktade grannar: den låg deri, att redan då förslaget härom anlände till Stockholm, faran för ett anfall från Ryssland syntes mindre öfverhängande. Underrättelserna derifrån hade börjat, för att begagna Vergennes ord, att »faire luire une aurore plus certaine de tranquillité et de paix».

V.

Det var likväl knappast i Stockholm, som frågan om den franska hjelpsändningen till Sverige under denna tid lifligast afhandlades: det var mellan kabinetten i Versailles och London, som den egentliga hufvuddrabbningen i denna diplomatiska strid utkämpades. Den franska diplomatien, så väl den officiella som den hemliga, uppbjöd alla sina ansträngningar för att öfvervinna Englands motstånd mot afsändandet af en fransk flotta till Östersjön; och förslag voro å bane, så väl från engelsk som fransk sida, för att undvika den hotande konflikten, hvilka lemna karakteristiska bidrag till tidehvarfvets diplomatiska historia.

De underhandlingar rörande denna fråga, som fördes mellan hertigen af Aiguillon och Englands sändebud i Paris, lord Stormont[1]), utgöra en särskild episod i historien om de diplo-

[1]) Lord Stormont, en bland Englands skickligaste diplomater, hade varit använd vid beskickningarne i Warschau och Wien, innan han år 1772 förflyttades till ambassadörsplatsen i Paris. Han återkallades vid fransk-amerikanska krigets utbrott, blef sedermera »Lord justice general» i Skotland och Secretary of state 1779—82, samt spelade under titeln Earl of Mansfield en betydande rol i sitt fädernesland.

matiska förvecklingar, hvartill 1772 års revolution gaf anledning. Omfattande redogörelser deröfver finnas bevarade i lord Stormonts ministeriella berättelser[1]). Utom det allmänna historiska intresse, som berättelserna om dessa förhandlingar ega, såsom upplysande Europas allmänna politiska ställning och Sveriges betydelse i det statssystem, som framkallats af striden mellan de Bourbonska hofven och England jemte de nybildade staterna i nordöstra Europa, ega de i formelt afseende, såsom alster af en mer än vanlig berättartalang, företräden framför de flesta aktstycken af samma slag. Lord Stormont har stundom på ett fullkomligt dramatiskt sätt skildrat förhandlingarnes gång, och hertigen af Aiguillon är i dem tecknad med en nästan typisk åskådlighet.

För Sveriges bästa har Frankrikes utrikesminister, enligt dessa berättelser, talat med sin nations hela ridderlighet, och en svensk statsman skulle icke med större ifver ha kunnat försvara Sveriges rättvisa sak. Men 1700-talets diplomati var icke en plantskola för sanningskärleken, och de uppgifter, d'Aiguillon under dessa förhandlingar lemnar, afvika stundom på ett betänkligt sätt från sanningen. I sjelfva hans hållning låg någonting, som var osant. Ludvig XV:s sista år voro ingen lysande period i Frankrikes historia; och hvarken landets belägenhet eller d'Aiguillons personliga ställning var nog säker, för att berättiga till ett energiskt uppträdande, Den vältalighet han utvecklar, förefaller derföre stundom mera som teaterhjeltens än statsmannens; och resultatet blef att det franska kabinettet måste gifva efter för en engelsk regering, hvars ställning i sjelfva verket var — föga säkrare än motståndarens.

D. 12 Februari 1773 meddelade engelske utrikesministern följande bestämda instruktion till sändebudet i Paris: »Om hertigen af Aiguillon skulle tala om den politiska ställningen i norden och upprepa sin plan att skicka en fransk flotta till Östersjön till Sveriges bistånd, i fall det blefve anfallet af Ryssland, så säg honom: så lifligt än konungen (af England) önskar fredens bibehållande, så kan han dock icke med likgil-

---

[1]) Utförliga utdrag ur dessa berättelser äro tryckta hos Raumer II: 570—585. De ega för Sverige så stort intresse, att äfven dessa förut tryckta utdrag torde böra delvis meddelas, i sammanhang med det hittills icke offentliggjorda.

tighet åse att en fransk flotta går till Östersjön för Sveriges bistånd, utan måste i denna händelse komma i den obehagliga nödvändigheten att äfven skicka en flotta dit till Rysslands hjelp». Derjemte anbefaldes att med uppmärksamhet följa de rustningar, som pågingo i Frankrike, samt att för franska kabinettet förklara Englands afsigt att äfven börja krigsförberedelser, hvilket genast komme att af Ryssland uppfattas såsom ett tecken »att vi erna taga deras parti, något som vi hittills försigtigt undvikit att låta denna makt förstå, i afsigt att icke uppmuntra dess afsigter mot Sverige».

Den engelske diplomat, som under lord Stormonts frånvaro på ett tillfälligt besök i England, såsom chargé d'affaires erhöll detta uppdrag — hans namn var S:t Paul —, redogör d. 3 Mars för det samtal, han med anledning deraf haft med d'Aiguillon. S:t Paul började med att begära upplysningar rörande Frankrikes rustningar och ryktena om dess afsigter att afsända tyska trupper till Sverige[1]. d'Aiguillon svarade med de bestämdaste försäkringar, att alla dessa uppgifter vore falska, att intet enda fartyg hade fått ordres att utlöpa, att de omtalta trupprörelserna endast bestode i ombyten af garnison, samt att Frankrikes afsigter voro de fredligaste i verlden. Derpå förnyade S:t Paul förklaringen, att England ernade skicka en flotta till Östersjön, om Frankrike läte en eskader uppträda der, och tillade, att engelska regeringen ansåge det vara i sin ordning, att i tid underrätta honom om detta beslut, på det att den icke måtte bli anklagad för att hafva dolt sina åsigter i en fråga af den vigt, att Frankrikes hållning komme att afgöra, om Europas fred skulle störas eller icke. D'Aiguillon genmälte att det skulle smärta honom, om förhållandena skulle utveckla sig derhän, men att Frankrikes heder stode i pant för att det icke skulle öfvergifva sin bundsförvandt, om han blefve anfallen; och han tillade, att dess regering hvarken skulle förtjena Englands eller någon annan makts vänskap, om den icke ansåge hedern såsom den första grundvalen för sin statskonst. Frankrike skulle i hvarje fall bemöda sig att hindra, att Sverige icke blefve förtryckt af det redan öfvermäktiga Ryssland; och Spanien delade

[1] Åtskilliga tyska regementen af franska hären hade under början af 1773 efterhand blifvit förflyttade till städerna i Flandern för att derifrån med lätthet, i händelse af behof, kunna inskeppas i Dunkerque. Creutz dep. $^{21}/_{1}$ 1773.

denna åsigt. Han uttryckte sin förvåning öfver att engelska hofvet icke ville ingå på hans förslag, enligt hvilket båda makterna skulle öfvergifva den anfallande och ställa sig på den angripnes sida.

Oaktadt det hotande språk, som engelska regeringen förde i Paris, var den lika långt ifrån att önska ett krig som Frankrike. Dess hotelser inneburo i sjelfva verket en eftergift af ministrar, som kände sin ställning vacklande, åt den allmänna meningen i England, hvilken man förutsåg skulle resa sig mot tanken att franska flaggan skulle få visa sig på en flotta i de nordiska farvattnen. I sitt svar på ofvannämnda depesch uttryckte lord Rochford ($^{16}/_{3}$) sin lifliga önskan, att Ryssland ville förhålla sig fredligt, ett ändamål, som lättast borde kunna vinnas derigenom att Frankrike verkade för ändringar i Sveriges nya författning och icke satte sig emot fredsslutet mellan Ryssland och Turkiet. Frågan om ändring i Sveriges nya statsform, för hvilken England dittills visat sig mera likgiltigt än Sveriges grannar, bragtes i sjelfva verket vid denna tid ånyo å bane från London såsom en utväg för fredens bibehållande, sedan den upphört att annorstädes afhandlas. Under ett samtal med ryska sändebudet i London, Muschin Puschkin, framkastade engelske utrikesministern[1]) tanken på att förmå Frankrike att afstå från sina intriger med turkarne och sina planer till Sveriges försvar, genom att uttänka någon sådan förändring i Sveriges regeringsform, att den kunde tillfredsställa både kejsarinnan af Ryssland och konungen af Frankrike. »Sverige, tillägger lord Suffolk, är under hvilken styrelseform som helst ett ganska svagt redskap i Frankrikes hand, om dess grannar icke sluta sig till samma system. Så borde saken äfven betraktas i Petersburg, och man borde icke der göra några svårigheter att ingå på en eller annan jemkning, som lemnade konungen af Sverige tillräcklig makt qvar för att ställa hans bundsförvandt tillfreds, ehuru hans nuvarande fullständiga envåldsmakt komme att undergå billiga inskränkningar». Frankrike skulle i ett förslag från England i detta syfte se ett sträfvande att uppehålla freden, och skulle säkert gerna lyssna dertill.

Oaktadt frågan om ändring i Sveriges författning, enligt engelska sändebudets yttrande, var »a favourite point »både hos kej-

[1]) Enligt dennes bref till Gunning $^{9}/_{3}$ 1773.

sarinnan och grefve Panin och säkert, enligt hans förmenande, vid en gynnsammare tidpunkt skulle komma att ånyo bringas å bane, visade man sig dock i Petersburg nu mindre benägen för en modifikation af den art som England föreslagit. — Det visade sig äfven, att England missräknat sig på Frankrikes medgörlighet i detta afseende. Äfven om svårigheten att utfinna en så beskaffad förändring af den nya statsformen kunnat öfvervinnas, så förnedrade sig aldrig Frankrikes regering derhän att medgifva grundsatsen af främmande makters nya inblandning i sin bundsförvandts inre angelägenheter.

Att besegra Englands motstånd och om möjligt förmå det till ett gemensamt uppträdande med Frankrike blef emellertid en hufvuduppgift för franska kabinettet, i synnerhet efter de krigiska underrättelserna i Mars månad. Så väl sjelf, som genom Frankrikes sändebud i London grefve de Guines, gjorde hertigen af Aiguillon nya föreställningar om vådan för England af att låta det preussiska inflytandet i Petersburg ständigt tillväxa, erinrade om Polens delning, Preussens maktutvidgning, förstöringen af handeln på Danzig och vigten af att i tid sätta en gräns för Preussens och Rysslands förenade herravälde i Norden [1]). — Ett bland de vigtigaste och intressantaste aktstycken från dessa diplomatiska förhandlingar är den berättelse, som lord Stormont d. 31 Mars afgifvit rörande sitt samtal i detta ämne med franske utrikesministern [2]).

Hertigen af Aiguillon, berättar Stormont, förklarade, att förhållandena utvecklat sig till en betänklig kris i de nordiska länderna, samt att det kunde anses såsom säkert, att Ryssland nu genast ernade anfalla Sverige, och detta i hvarje fall, antingen fred blefve sluten med Porten eller icke. Han tillade, att han vore i stånd att gifva mig detaljerade underrättelser, och framtog derpå ur sitt skrifbord Durands depesch af d. 3 Mars, hvilken han uppgaf sig hafva erhållit samma morgon och som han delvis uppläste. Man kunde icke längre tvifla på att Ryssland och Danmark, redan innan öppnandet af nästa fälttåg mot Turkarne, ernade angripa Sverige. Kejsarinnan hoppades att genom en stor kraftansträngning med ett enda

[1]) Rochford $^{16}/_{3}$, St Paul $^{17}/_{3}$ 1773 o. s. v.

[2]) Originalskriften till denna vidlyftiga depesch upptager 48 foliosidor »en clair».

slag göra slut på saken och tvinga Sverige till återställandet af den gamla författningen».

Sedan han redogjort i detalj för Rysslands anfallsplaner, fortsatte d'Aiguillon: »Ni ser, mylord, huru långt saken kommit, och huru Ryssland försöker att öfverallt föreskrifva lagar. Kejsarinnan gör detta i Polen på det mest upprörande sätt, hon gör det i Turkiet och vill tvinga dem att böja sig under oket. Det öfverstiger min fattningsgåfva, huru man i England kan betrakta alla dessa Rysslands maktutvidgningar med så mycken likgiltighet. Icke nöjd med hvad hon hittills vunnit, vill kejsarinnan Catharina nu despotiskt herska i hela Norden och efter sitt behag föreskrifva Sverige dess författning, — och vi skulle förblifva fega åskådare till att vår äldsta bundsförvandt på detta sätt behandlas, utan att lemna honom något bistånd! Nej, mylord, nej! Det får sannerligen icke ske. Vi äro dertill förbundna så väl genom egen fördel som genom vår ära».

»Jag svarade, berättar Stormont, att jag endast kunde upprepa hvad jag förut sagt, att nämligen Englands ställning till frågan väsentligen skulle komma att bero af det sätt, hvarpå Frankrike ernade hjelpa Sverige, och att det funnes *ett* sätt, inför hvilket vi icke kunde förblifva likgiltiga, ... samt att han borde erkänna att vi på förhand förklarat våra afsigter på det öppnaste, ärligaste och klaraste sätt i verlden och i de fredligaste afsigter; att vi ingenting högre önskade än att undvika allt som kunde störa det goda förståndet mellan våra hof, samt att jag hoppades, att Frankrike å sin vida ville undvika den enda stötesten, som låge i vägen. — Hans svar härpå var, att våra uttalanden visserligen vore vänskapliga, men att deras verkan alltjemt förtoges genom en förklaring, som i sjelfva verket innebar en fordran, att Frankrike skulle uppoffra sin ära och öfvergifva en bundsförvandt, som hotades med tillintetgörelse. »Detta är omöjligt, utropade han, ni kan ej vänta något sådant»! — och började derefter att tala om Rysslands öfvermod och ärelystnad ännu ifrigare än förut».

Viss att Polens delning alltid vore en ömtålig sträng att vidröra, uppehöll sig d'Aiguillon under samtalets gång vidlyftigt vid frågan om Rysslands och Preussens förfarande mot detta land, den hänsynslöshet mot England, som dessa makter

visat och den skada för Englands intressen, som deraf blifvit följden, samt erinrade att han i London upprepade gånger varnat derför. Polens öde vore dock för Frankrike mindre vigtigt än Sveriges, som hade rättighet att räkna på Frankrikes bistånd och skulle få hjelp, hvad än följden måtte blifva. — Efter ett undvikande svar, hvari lord Stormont antydde, att Frankrike genom sitt eget förhållande till Polen och genom sin försumlighet vid hofvet i Wien äfven delade ansvaret för Polens undergång, fortfor den engelske diplomaten:

»En fransk flotta i Östersjön kommer nödvändigt och oundvikligen att medföra afsändandet af en engelsk. Till detta steg förbinda oss engelska folkets heder och konungens värdighet, och vid denna maning måste och skall afseende fästas. Det finnes icke mer än en mening hos alla, med hvilka jag talat härom, att Storbritannien omöjligt kan förblifva en likgiltig åskådare, om en fransk flotta befinner sig i Östersjön. Denna allmänt utbredda åsigt hvilar på grundsatser i vår nationella och allmänna statskonst, och ingalunda på en förkärlek för Ryssland, hvilken alldeles icke förefinnes på det sätt, som ni antager. Ni bör tvärtom vara öfvertygad, att våra åsigter om Ryssland och den allmänna karakteren af dess uppförande härvid alldeles icke tagas med i räkningen. Rysslands uppförande må vara hurudant som helst, må det förtjena att afmålas i svarta, bruna eller ljusa färger: vårt handlingssätt skulle och måste i detta fall blifva detsamma ... Om Ni hade tillfälle att endast en vecka vistas i England och iakttaga med egna ögon, så skulle Ni hafva samma öfvertygelse som jag».

Sedan Stormont ytterligare försäkrat, att det endast vore mot afsändandet af en flotta och icke mot hjelp af annat slag, som England ernade göra motstånd, frågade d'Aiguillon med största ifver: Hvad för slags hjelp kunna vi sända? — »Jag svarade, berättar Stormont, att det icke kunde tillkomma mig att påpeka för honom, hvari Frankrikes bistånd borde bestå, och att hvad min pligt ålade mig, vore att utveckla de skäl, som gjorde att vi måste betrakta ett särskildt slags hjelp såsom undantag och ej med lugn kunde åse dess användning. Han visade mig den artigheten att säga, att jag hade varit en skicklig advokat för en sak, som han ej kunde anse för god, och sedan han upprepat en del af hvad han yttrat om Rysslands

orättfärdighet, fortsatte han: Men säg mig, hvad för annan hjelp kunna vi lemna? Om någon ting faller er in, så ber jag att ni ville säga det, såsom er, lord Stormonts, enskilda mening — jag förstår nog att ni icke kan yttra er i denna fråga såsom minister! — Jag svarade att jag icke kunde förmoda, att någonting skulle kunna falla mig in, som hade undgått hans skarpsinne, samt att det funnes ett sätt att hjelpa, som låge nära till hands och som jag förmodade icke kunde möta något hinder: detta vore subsidier».

»Subsidier, invände hertigen, hvad kunna sådana uträtta? Alldeles intet! Inga penningar kunna sätta konungen af Sverige i stånd att anskaffa en krigsstyrka, som saknas honom, eller hindra att han icke blir uppslukad af Ryssland. Att bistå honom på detta onyttiga sätt, skulle endast vara en annan väg till hans uppoffrande. Detta kunna och vilja vi icke. Alla skäl tala för att bistå honom. Han står i spetsen för ett sedan 150 år med oss förbundet folk. Han befinner sig i den mest hotande fara att blifva anfallen — och jag måste tilllägga, på ett högst orättvist sätt — af en inkräktande och ärelysten makt. Franska folkets hjertan äro på hans sida; ni känner huru allmänt omtyckt han varit i Paris. Han har genom sitt mer än vanligt kloka uppförande förvärfvat min konungs personliga tillgifvenhet. Kan man lemna en sådan furste i sticket? Nej, mylord, han kan, han skall icke blifva öfvergifven. Om jag sutte stilla och såge på hans undergång, så skulle jag bli uthvisslad och skymfad och icke våga visa mig på Paris gator ... Han tillade: ett stort folk får aldrig lemna sin ära ur sigte, och aldrig uppoffra den åt endast sjelfkloka beräkningar».

Från dessa allmännare områden öfvergick samtalet till frågan om de ömsesidiga utsigterna i händelse af ett krig. d'Aiguillon förklarade, att Frankrike inom en månad skulle ega 20 linieskepp segelfärdiga. »Jag vet väl, yttrade han, att verlden säger: Frankrike är utmattadt, dess finanser tillåta det icke att börja ett krig; men allt detta anser jag såsom obestämdt tomt prat; och när sakerna drifvas till sin spets, då skall det visa sig, hoppas jag, att jag har rätt». Stormont svarade att han vore öfvertygad, att den engelska sjöförvaltningen skulle utveckla icke mindre snabbhet i utrustningen af sin

flotta än den franska och tillade de allvarliga orden: »Hvarje skryt och framhäfvande af sin styrka är ett tecken till svaghet. Om den franska flottan följes af en lika stark engelsk, så får Sverige i sjelfva verket ingen hjelp. En bestämd opartiskhet åt båda hållen uträttar utan tvifvel mera till Sveriges hjelp, utan att störa freden».

»Med värme svarade hertigen: Ett stort mål går då förloradt: vår ära blir icke räddad. Detta är endast möjligt, om vi uppfylla våra förbindelser och lemna konungen af Sverige den hjelp, som vi utlofvat och som vi måste lemna, då den fordras. Jag vet mycket väl, att ett krigs utgång är oviss. England kan ega större makt, besegra vår flotta, edra sjöofficerare kunna vara våra öfverlägsna; — men i hvarje fall skall konungens och hans ministrars heder vara räddad, då vi troget fyllt våra förpligtelser».

»Jag svarade, fortsätter lord Stormont, att jag hade hört att Frankrike iklädt sig förpligtelser att bistå Sverige med subsidier [1]), men att jag icke visste af några andra förbindelser. Han missförstod mig, och i den tro att jag velat säga, att jag visste, att intet löfte om annat bistånd blifvit gifvet, svarade han ifrigt: Om ni tror att ni vet det, så misstar ni er mycket; jag skulle genast kunna visa motsatsen — och steg upp från sin stol, som om han ernade söka fram ett papper, men besinnade sig genast, satte sig igen och fortfor med en något lugnare ton: Vi skulle vilja göra allt, som förnuftigtvis kan göras för att undvika missförstånd med eder — »tout, milord, hormis l'honneur!», som vi ej kunna uppoffra ... Ni har så ofta sagt, att ni endast sätter er emot *ett* sätt att hjelpa Sverige, men detta är det enda möjliga. Om Sverige vore så beläget att en armé kunde skickas dit landvägen, så skulle jag genast säga: en flotta väcker edra betänkligheter — nåväl! någon sådan kommer icke att afsändas, utan alla våra hjelptrupper gå landvägen. Men detta är omöjligt. Sända vi en hjelpkorps, så måste den färdas öfver hafvet och transporten åtföljas af betäckning. Hade ni något att invända emot att våra fartyg syntes i vissa hamnar eller farvatten, så skulle man nog kunna

[1]) St Paul hade $^{24}/_{3}$ 1773 inberättat till London, att en subsidietraktat mellan Frankrike och Sverige vore sluten, enligt hvilken Sverige, i händelse det blefve anfallet, skulle erhålla 3,000,000 livres årligen!

komma öfverens derom. Eller om det funnes två sjövägar till Sverige, och ni sätter er emot den ena, så skulle vi göra er till viljes och välja den andra. Om ni vore nöjda med de högtidligaste löften, att vår flotta endast skulle tillbakavisa anfall mot vår bundsförvandt och omedelbart vända tillbaka, utan att angripa Ryssland eller inlåta sig på något annat företag, så skulle vi lemna eder hvad säkerhet härför som ni kunde begära. Vi äro så långt ifrån att åsidosätta den aktning och de hänsyn, vi äro eder skyldiga, att vi tvärtom ytterst gerna vilja gifva eder hvarje bevis derpå och antaga hvarje förslag, som kan rädda vår heder och skydda vår bundsförvandt. Men ni vill ingenting föreslå, ni motsätter er det enda möjliga sätt, på hvilket hjelp kan lemnas, och hotar att anfalla oss, om vi skicka en flotta till konungens af Sverige hjelp!»

D'Aiguillon uttryckte vidare sitt beklagande, att icke England ville förena sig med Frankrike om ett gemensamt uppträdande: »då skulle vi spela en stor och aktningsbjudande rol och betyda vida mera i Europa än hittills». — Stormont upprepade sin försäkran att Englands hållning ingalunda berodde på någon särskild vänskap för Ryssland eller på önskan att Sverige skulle blifva anfallet; tvärtom hade gjort allt för att hålla Ryssland tillbaka och i Petersburg fört ett helt annat språk än i Versailles. Med misstroende afhörde d'Aiguillon dessa försäkringar, liksom han fann oantagliga de förslag, som lord Stormont, på hans enträgna uppmaning, gjorde angående sättet att bispringa Sverige: att hota konungen af Preussen med krig, om han deltoge i fiendtliga åtgärder mot Sverige, att afsända trupptransporten, utan att låta den ledsagas af en flotta o. s. v. Då d'Aiguillon framkastade den tanken, att Frankrike möjligen i värsta fall skulle nöja sig med att landsätta sina trupper på Sveriges vestkust, i stället för att föra dem direkt till Östersjön, förklarade engelsmannen på det bestämdaste, att »baltiska hafvet» äfven innefattade Nordsjön och att England lika bestämdt motsatte sig afsändandet af en flotta till detta farvatten som genom Öresund!

Sedan det sålunda visat sig omöjligt att finna någon utväg att förena åsigterna om den franska hjelpsändningen, framstälde den engelske diplomaten, trogen sina instruktioner, det förslag om ändring i svenska regeringsformen, som nyss utgått från en-

gelska regeringen. »Jag vill ej inlåta mig på frågan om revolutionen i Sverige, yttrade han, då jag känner er partiskhet och den entusiasm, som denna tilldragelse framkallat här. Men jag måste fästa uppmärksamheten derpå, att om konungen af Sverige kunde skingra det oväder, som hotar honom, genom att göra sådana förändringar i den nya regeringsformen, som skulle kunna tillfredsställa Ryssland och Danmark, så vore detta det klokaste steg han kunde taga, och som hans vänner skulle göra bäst i att tillråda. Då detta syntes mig vara alldeles ovederläggligt, fortsätter Stormont, och jag antog att det icke skulle ogillas af min regering, skärskådade jag denna sak från alla sidor och sökte att med alla upptänkliga skäl vinna honom derför. Men hertigens svar voro alltjemt desamma: att Frankrike icke kunde och icke ville lägga sig i denna angelägenhet, att det icke ernade gifva sin bundsförvandt »des conseils, mais du secours», att »chacun était maître chez soi»; att om konungen af Sverige sjelf önskade framställa ett dylikt förslag, så egde han sin fulla frihet dertill, men Frankrike ville icke gifva honom något råd i denna riktning, ännu mindre yrka på en sådan åtgärd. Han tillade: »hvad man än i allmänhet må tänka derom, så hade vi ingen del i denna revolution och voro t. o. m. okunniga derom. Sedan början af 1772 hade vi upphört att skicka penningar till Sverige, och sände ända till revolutionsdagen icke ett öre»[1]).

»I en slutlig sammanfattning af detta långa samtal yttrade hertigen, att Sverige ännu icke hos Frankrike bestämdt anhållit om den öfverenskomna hjelpen — jag försökte mer än en gång att förmå honom att gifva en bestämd uppgift hvari denna skulle bestå, men han undvek det —; att om en sådan anhållan framställdes, Frankrike skulle och måste villfara den; att vi motsatte oss en form för lemnande af bistånd, hvilken olyckligtvis, så vidt han kunde se, vore den enda möjliga; men att om vi kunde föreslå någon lämplig medelväg eller sammanjemkning, så skulle han med största nöje gå oss till mötes, o. s. v.».

Stormont slutar denna vidlyftiga skrifvelse med följande ord, som nogsamt visa hvilka beräkningar, som lågo bakom

[1]) Jfr Boutaric, Corresp. secr. I: 181: »Livre rouge: 1772. Fonds destinés aux dépenses de la Suède: 200,000 livres. Dépenses de la révolution de Suède: 603,000 livres».

hela den engelska politiken i denna fråga. »Om saken bringas till det yttersta, om tärningen måste kastas, så hoppas jag, att vi derigenom skola försäkra oss om en fördelaktig allians med Ryssland, och icke utan ersättning inlåta oss till dess förmån, ehuru detta icke sker för Rysslands skuld, utan för vår egen värdighet och heder, och icke utan sådana öfverenskommelser, som vi hafva dubbel rättighet att fordra af ett hof, hvilket under många år aldrig handlat såsom vår bundsförvandt och sällan som vår vän, och som nu, utan att hafva invigt oss i sitt förtroende, på en gång beslutat sig för att upptända en sådan krigslåga».

Medan Englands ambassadör underhandlade med franske utrikesministern i Paris, hade denne sistnämnde genom ett hemligt ombud vändt sig direkt till engelska regeringen. Generallöjtnanten de Martange hade, försedd med ett rekommendationsbref till lord Rochford från en fransk dam, tillhörande d'Aiguillons umgängeskrets, begifvit sig till London. Utan att meddela sig med franska ambassadören derstädes grefve de Guines, till hvilken d'Aiguillon hyste föga förtroende, borde Martange träda i förbindelse med engelska regeringen och söka förmå den att biträda Frankrikes politiska system eller åtminstone att förhålla sig neutral vid afsändandet af den franska flottan till Östersjön. Enligt hvad grefve Creutz upplyser i en af sina depescher ($^{15}/_{4}$), ansåg d'Aiguillon denna hemliga underhandling vara af nöden, derföre att lord Stormont ofta visade en viss hetta och högdragenhet under förhandlingarne, som gjorde dem fruktlösa. »Han är så mycket farligare, som han eger en större begåfning och vana än hans företrädare, på samma gång som han med sitt hofs gamla politiska villfarelser förenar de fördomar, som härleda sig från den nationella afundsjukan». — I sjelfva verket var det språk, som engelske utrikesministern i hemlighet förde till Martange, vidt skildt från det officiella sändebudets i Paris. Franska kabinettet hyste derföre en obestämd förhoppning, att den förre lemnade förtroende af sina verkliga afsigter, under det att den senare talade såsom en embetsman, den der skulle kunna komma att stå till svars för sina yttranden inför sin regering och parlamentet. Historien om denna hemliga beskickning[1]) lemnar

[1]) En kortfattad redogörelse härför, hvilande på Martanges efterlemnade papper, har nyligen blifvit offentliggjord i duc de Broglies »Le secret du roi» II: 415 o. f.

en egendomlig inblick i samtidens invecklade politiska förhållanden och är ett bidrag till kännedomen om det dubbla spel, som tillhörde dess diplomati, ej blott i Frankrike, hvars »diplomatie secrète» var formligt organiserad, utan äfven annorstädes.

Under det att lord Stormont i Paris, utan att vika en tum för d'Aiguillons föreställningar, häfdade »sitt lands värdighet och sin konungs heder» genom sitt bestämda språk, fick chevalier de Martange af lord Rochford förtroenden af den mest egendomliga art. Å ena sidan kunde det icke nekas, att Sveriges uppehållande såsom sjelfständig stat var af högsta vigt för Englands kommersiella och politiska intressen; men å den andra var lord North's kabinett af omtanke för sin sjelfuppehållelse nödsakadt att gifva efter för den ovilja mot Frankrike, som ännu ej hunnit lägga sig efter sista kriget. Lord Rochford medgaf för Martange, att han insåge att det krig, som skulle blifva en följd af Frankrikes hjelpsändning till Sverige, kunde blifva ett sjelfmord för England, och gick så långt, att han tillstod sin önskan att — engelska flottan blefve slagen. Bland de förslag till svårigheternas kringgående, som han framstälde, voro några desamma, som återfinnas i lord Stormonts samtal med d'Aiguillon, såsom ändring i Sveriges statsskick, underhandling i Berlin o. s. v. Men äfven andra förslag väcktes, om hvilka den officielle representanten i Paris icke synes hafva haft någon aning: såsom att fördröja Englands rustningar, till dess att Frankrike vore färdigt och dess uppträdande vore ett fullbordadt faktum[1]). Egendomligast af allt var dock Rochfords förslag att de franska hjelptrupperna skulle föras till Östersjön med betäckning af engelska krigsfartyg: derigenom vore engelska flottan utan medtäflare i de nordiska hafven och hvarje tvistefrö med afseende på den franska expeditionen undanröjdt[2]). Samtliga dessa förslag syntes dock mer eller mindre svåra att utföra, icke minst det sistnämnda, som måste vara i hög grad nedsättande för den franska nationalkänslan och som också, när det — på omvägar — kom till franske krigsministern

[1]) d'Aiguillon meddelade Creutz att lord Rochford gifvit honom ett löfte — naturligtvis genom Martange — att draga ut på tiden med rustningarne så länge som möjligt. Creutz' dep. $^{22}/_{4}$ 1773. R. A.

[2]) Enligt Broglie, Secret du roi, s. 417, gifva Martange's papper ingen upplysning rörande detta sistnämnda förslag; genom sina följder, omförmälda i Dumouriez' memoirer, har det dock förut varit kändt.

Montheynards öron, framkallade dennes energiska protester. Äfven hertigen af Aiguillon tviflade på dess utförbarhet, ehuru han synes haft mindre betänkligheter mot att låta franska soldater segla under engelsk flagga, än hans militäriske kollega. Saken var på tal under det ofvan anförda diplomatiska samtalet mellan Stormont och d'Aiguillon, men på ett sätt som synes visa, att denne förstnämnde varit okunnig om planens upphof. Då han föreslagit att skicka trupper utan att använda en flotta, invände d'Aiguillon, att betäckning af örlogsfartyg vore nödvändig, och frågade, enligt Stormonts berättelse: »Vill England åtaga sig att lemna en dylik? Vi begära icke bättre och skola då icke skicka någon egen flotta. — Han sade detta med en leende min, och jag svarade endast, att jag var öfvertygad att han icke på allvar kunde föreslå något dylikt».

Emellertid syntes i längden så väl underhandlingarne i London, som i Paris, icke lemna något tvifvel att England icke skulle tillåta en fransk flotta att utlöpa i Nordsjön; och det visade sig äfven, att Frankrikes regering icke skulle våga att trotsa Englands bestämda hotelser. »Demosthenes' och Ciceros vältalighet» skulle ej kunna förmå dem dertill, skrifver Creutz ($^{1}/_{4}$), som var angelägen att i Stockholm undanrödja alla illusioner härom. Franska kabinettet beslöt att använda andra utvägar. Den påbörjade utrustningen af eskadern i Brest — 12 linieskepp och 2 fregatter — inställdes; i stället gafs befallning att utrusta en flotta i Medelhafvet, som under förevändning af öfningsmanöver skulle göra en diversion mot Ryssland till Sveriges och Turkiets förmån. Bestämmelsen härom var, såsom ofvan är nämndt, inryckt i traktatförslaget med Sverige af d. 29 Mars. — Fråga väcktes äfven, ehuru på ett sätt som är karakteristiskt för Ludvig XV:s sista regeringsår, att genom en landtarmé, värfvad i Tyskland, och från Hamburg förd öfver Östersjön, komma Sverige till hjelp.

Det var den sedermera från franska revolutionskrigen så bekante Dumouriez, då en 33-årig officer, som i Spanien, på Korsica och i Polen fört ett äfventyrligt lif, hälften såsom krigare, hälften såsom politisk agent, som hos krigsministern Montheynard väckte tanken på att för ändamålet inrätta en värfningsbyrå i Hamburg och som äfven fick uppdraget att begifva sig dit och sätta företaget i gång. Det var konung Lud-

vig XV sjelf, som på krigsministerns förslag personligen gaf Dumouriez befallning härom; men — underligt nog — saken borde lika mycket förblifva en hemlighet för utrikesministern d'Aiguillon, som dennes underhandling i London genom Martange varit okänd för krigsministern och engelske ambassadören! Dumouriez afreste verkligen i början af Maj öfver Brüssel till Hamburg, sedan han kombinerat detta uppdrag med en mängd andra politiska intriger. Någon trupp-värfning blef icke af, ty innan hans ankomst till Hamburg hade förhållandena ändrat sig och krigsryktena tystnat. Hela denna plan fick sålunda intet inflytande på Sveriges ställning, och blef, i synnerhet genom sina följder[1]), hvilka det ligger utanför vårt ämne att vidröra, mera en episod ur det franska kabinettets intrig-historia än af politisk betydelse.

Så mycket allvarligare hotade följderna af befallningen om franska Medelhafsflottans utrustande att blifva. Lord Stormont skyndade d. 4 April, samma dag, som han fått kännedom om denna nya vändning, att inberätta nyheten till sitt hof och tillrådde kraftfulla krigsförberedelser från Englands sida för att hejda Frankrike. Tre dagar senare gaf hans hof honom befallning att förklara för d'Aiguillon, att England lika litet ernade tåla en fransk flottas utlöpande i Medelhafvet som i Östersjön, att en engelsk flotta genast skulle följa efter, samt att befallning i England vore gifven att utrusta 15 linieskepp och ett motsvarande antal fregatter. Om franska regeringen skulle vidhålla sin föresats, så borde lord Stormont afsända en kurir till Madrid för att göra sig underrättad, huruvida spanska hofvet ernade handla gemensamt med Frankrike[2]).

---

[1]) Huru Dumouriez genom en anmälan hos svenske ambassadören Creutz af sin afsigt att begifva sig till Sverige, utan att meddela denne det uppdrag, han af konungen erhållit, väckte Creutz' och d'Aiguillons misstankar; huru han till Hamburg följdes af d'Aiguillons spioner; samt huru genom hans förvållande »la diplomatie secrète» höll på att upptäckas, och vållade hans och fleras inspärrande på Bastiljen — se Geffroy, I: 196, Broglie, II: 421, Dumouriez, Mémoires I: 294.

[2]) Det svar, som engelska sändebudet i Madrid, lord Grantham, d. 27 April 1773 gaf på Stormonts förfrågan i ämnet, uttrycker den bestämda öfvertygelsen. att Spanien i hvarje fall skulle följa Frankrikes exempel, samt meddelar, att Grimaldi ansåge Frankrike förbundet att bistå Sverige, om det blefve anfallet. Derföre borde allt i verlden göras, för att genom underhandlingar förekomma detta angrepp; och Grimaldi hade afsändt instruktioner till spanska sändebudet Escarono i London, för att förmå England att förena sig med Frankrike och Spanien om gemensamma föreställningar i Petersburg.

D. 7 April redogör Stormont för ett nytt samtal med d'Aiguillon. Denne sistnämnde svarade på Stormonts frågor rörande rustningarne i Toulon, att befallning derom vore gifven och tillade, att detta vore en öfningseskader, sådan som franska regeringen låtit utlöpa året förut. »Han sade detta, berättar Stormont, med ton och uppsyn af en person, som icke väntar att blifva fullt säkert trodd på sina ord. Då jag började föreställa honom, att ett sådant steg, vid närvarande tidpunkt, ej kunde undgå att väcka betänkligheter, afbröt han mig och utbrast med ifver och missnöje: Huru? Gör ni anspråk på att stänga oss inne i våra hamnar och förödmjuka oss öfverallt? — Jag svarade höfligt, men med vederbörlig bestämdhet, att vi icke gjorde anspråk på att föreskrifva någonting, men föreställde honom i de vänligaste ordalag, jag kunde, de naturliga följderna af sådana steg, hvilka uppenbarligen skulle leda till det allmänna lugnets störande. Jag erinrade, att bådas våra regeringar under hela detta olyckliga turkiska krig hade funnit det klokast att undvika afsändandet af en flotta till Medelhafvet, men att, då Frankrike vid ett tillfälle öfvergifvit denna plan och skickat några fregatter till Levanten, vi genast följt exemplet och naturligtvis komme att göra det ånyo. Hertigen svarade, att hafvet vore fritt, att de skulle låta sin flotta utlöpa i Medelhafvet, när dem lyste, att de ej gjorde anspråk på att hindra oss att göra sammaledes, om vi behagade; samt tillade, att om vår flotta vore utsänd för en sjömanöver liksom deras, så vore dervid ingen olycka skedd . . . Konungen af Frankrike hade ännu icke tagit något bestämdt beslut, då Sverige ännu icke gjort någon ny hemställan om hjelp, ej heller vore det fullkomligt säkert att Ryssland ernade angripa Sverige; men i detta fall skulle han helt säkert icke öfvergifva sin bundsförvandt. Med afseende på förslaget att förmå konungen af Sverige att ändra regeringsformen, yttrade han, att Frankrike icke kunde lägga sig deri eller försöka att inverka på hans åsigter; men att England kunde föreslå det, om det ansåge det vara i sin ordning. Han slutade med att säga, att han fullständigt meddelat sin konung de invändningar, som vi gjort mot en fransk flotta i Östersjön; men han hade icke yttrat något om Medelhafvet, då jag icke nämnt något derom för honom. Jag svarade, att om jag ej yttrat mig derom, så var det derföre, att det då icke var någon tanke på att företaga rustningar der; men att det icke gerna kunde ha

undfallit en man af hans skicklighet och skarpsinne, att de skäl, jag anfört, hade sin tillämpning fullt lika mycket på detta fall, som på det andra, och att han icke torde kunna föreställa sig, att en fransk flotta i Medelhafvet skulle kunna angå oss mindre än en dylik i Östersjön». — Sedan Stormont på d'Aiguillons upprepade frågor, om detta yttrande vore att anse såsom ministerielt, å sin regerings vägnar officielt förklarat, att dess uppförande skulle bestämmas af Frankrikes, att dess rustningar skulle följas af Englands och en fransk flottas utlöpande af en engelsk, som ej borde blifva långt efter, afbröt d'Aiguillon i upprörd sinnesstämning samtalet och begaf sig direkt till konungen. Till danska, ryska och holländska sändebuden förklarade han omedelbart derefter på det bestämdaste, att Medelhafseskadern icke hade något att betyda och uteslutande afsåge sjömanöver — en förklaring, som af dem möttes med samma misstroende som af Englands sändebud, helst sedan man i diplomatiska kretsar fått bestämd uppgift, att flottan skulle bestå af 12 linieskepp och 6 stora fregatter.

Ställningen syntes mera kritisk än någonsin. Stormont uttrycker dock i slutet af den depesch, hvari detta samtal refereras, den förhoppning, att om England påskyndar sina rustningar, »hertigen af Aiguillon torde betänka sig två gånger, innan han låter saken gå så längt, att han kastar sin egen ställning såsom minister öfver bord och hufvudstupa störtar sig i ett krig, som ingalunda passar för Frankrikes nuvarande belägenhet. Likväl finnas skäl, som väga tungt i vågskålen för motsatta sidan. Hertigen och hans anhang äro i högsta grad partiska för Sverige. Han är bunden genom många löften och förklaringar. Dessutom kan han hoppas att möjligen vinna några personliga fördelar af ett krig. Hvad han först skulle eftersträfva, vore att få krigsdepartementet åter i sina egna händer eller öfverlemnadt åt något af sina kreatur. Hans inflytande hos *frun*[1]) är mycket stort, och hennes hos konungen är oemotståndligt, så att hvad helst Hans Allrakristligaste Majestät må önska och tänka, så komme han förr eller senare att gifva vika för ett anfall från detta håll».

Vid de konferenser, som under April månad 1773 upprepade gånger egde rum mellan de båda diplomaterna, försökte d'Aiguillon

[1]) »The lady»: grefvinnan du Barry, d'Aiguillons beskyddarinna.

att öfvertyga sin engelske motståndare, att flottans utlöpande sannolikt icke komme att leda till något annat än en sjömanöver, och att det hvarken vore meningen att hjelpa turkarne eller anfalla Ryssland, så länge detta ej anfallit Sverige. På sin höjd afsåge denna utrustning att injaga en helsosam förskräckelse hos Ryssland och förmå dess regering att fästa något afseende vid de många klagomål, som Frankrike hade skäl att anföra öfver oförrätter mot dess handel och förolämpningar mot dess flagga. Han föreslog slutligen att inställa rustningarne, om England ville ikläda sig ansvaret för att Ryssland ej anfölle Sverige. Men förgäfves: lord Stormont, understödd af en not från sin regering, som i de höfligaste och vänskapligaste ordalag upprepade samma hotelser som dess sändebud uttalat[1]), förblef oböjlig, och slutade ett af dessa samtal med följande ord: »Vi hafva gått så långt som vår värdighet och heder kunna medgifva; derutöfver kunna och skola vi icke gå. Hvilka följderna än må blifva, så komma de icke på vår räkning. Den som börjar gripa till vapen, måste ansvara sitt land och menskligheten för de olyckor, som deraf följa. Om ni fattat ert beslut, så är vårt en bestämd, oundviklig följd deraf. Med ett ord, om också ett trettioårigt krig skall deraf blifva följden: »si vous armez, nous armons». — Han svarade, säger Stormont, helt kort, att vi naturligtvis kunde göra som vi behagade; och jag steg upp och bugade mig till afsked».

Sakerna syntes sålunda bragta till sin spets. I en cirkulärnot till sina sändebud i utlandet af d. 23 April meddelade engelska regeringen, att de franska rustningarne i Toulon måste föranleda, att England utrustade 15 linieskepp och ett motsvarande antal fregatter. »Konungen (af England) kan icke, utan att lemna sin värdighet och sin trygghet å sido, förblifva obeväpnad i en så kritisk belägenhet».

Frankrikes förhoppningar att förmå England att ansluta sig till dess alliansystem hade sålunda strandat. Man tillskref detta i Frankrike, säkert icke utan grund, den engelska regeringens svaghet och undfallenhet för landets allmänna mening. »Engelska ministèren är sig lik, skrifver Creutz[2]): den önskar freden, men darrar oupphörligt af fruktan att förlora sin ställning, och vågar på denna grund icke att ingå någon öfverenskommelse med

[1]) Daterad $^{14}/_4$ 1773.
[2]) Dep. $^{27}/_6$ 1773. R. A.

Frankrike för att gagna Europas allmänna intressen». — Förhållandena i nordöstra Europa syntes kunna komma att framkalla en strid mellan Europas vestmakter; och ett allmänt krig hotade att blifva följden af den fredliga statshvälfningen d. 19 Augusti 1772, oaktadt alla bemödanden som blifvit gjorda för fredens upprätthållande, och ehuru ingen af de makter, mellan hvilka kriget hotade att utbryta, var i stånd att uthärda dess ansträngningar.

VI.

Minst af alla Europas makter syntes Ryssland vara i stånd att upptaga en ny strid jemte den, som efter upplösningen af kongressen i Bukarest fortfor att rasa vid dess sydöstra gräns. Förhållandena i Polen kräfde allvarlig uppmärksamhet och kraftiga ansträngningar för att ej gå miste om den nya landvinningen. Det inre tillståndet i Ryssland var ej mindre egnadt att väcka oro: nöden och missnöjet buro kort efter sin blodiga frukt i Pugatschews uppror. Förhållandet till den ende bundsförvandt, som Ryssland i ett blifvande europeiskt krig skulle ha kunnat påräkna, Preussen, var ej heller så fritt från misstro, och särskildt syntes Kurland kunna komma att blifva ett tvistefrö mellan de båda makter, som nyss styckat Polen. Det var derföre icke utan grund, som Englands och Frankrikes samt äfven Sveriges sändebud, på samma gång som de till sina hof inberättade Rysslands rustningar, med en mun uttryckte den meningen, att ett krig af Ryssland mot Sverige under förhanden varande förhållanden vore »stridande mot all sund politik».

De ryska krigsplanerna från hösten 1772 synas också i sjelfva verket under Februari och Mars månader följande året tills vidare hafva blifvit lagda å sido; och de fredsförsäkringar, som ryska utrikesministern slösat inför de främmande makternas sändebud, förtjente icke all den misstro, hvarmed de uppfattades af dem som de närmast angingo. Likväl torde Rysslands militära förberedelser under början af år 1773 icke ensamt hafva haft sin grund i den i och för sig förklarliga och berättigade omtanken för betryggandet af gränsen mot Sverige, hvilket efter det nya statsskickets genomförande ovedersägligen skulle kunna blifva en ej alldeles föraktlig motståndare. De hade äfven sin

betydelse såsom demonstrationer för befrämjandet af freden med Turkiet, riktade mot dem, som genom hemliga underhandlingar ansågos lägga hinder i vägen derför. Den stridsfärdighet, som Ryssland visade mot en svagare motståndare i norden, borde kunna injaga en helsosam förskräckelse hos den gamle fienden vid ryska väldets södra gräns och hos Frankrike, som antogs understödja dess krigiska förehafvanden. — Det var måhända på denna grund, som ryska kabinettet, åtminstone under en viss period, ej hade något emot, att krigsförberedelserna framställdes i en mera hotande dager i Frankrike och Sverige än på andra håll. Franska sändebudet Durand, understödd af sina spanska kolleger, hade, såsom vi hafva sett, icke heller underlåtit att i Versailles och Stockholm framställa förhållandena såsom i hög grad egnade att väcka oro. Det var i sjelfva verket Durands och Vergennes' berättelser, som framkallat de farhågor, hvilka ledde till de skarpa meningsutbytena mellan hertigen af Aiguillon och lord Stormont, efter hvilka ett europeiskt krig syntes stå för dörren.

Medan dessa pågingo och under det att rustningarne i Frankrike och England med all ifver påskyndades, hade man emellertid redan vexlat de fredligaste försäkringar mellan Petersburg och Stockholm, hvilka icke syntes lemna något tvifvel att stormen för denna gång var besvuren. Kammarherren baron v. Nolcken hade, såsom ofvan är berättadt, afgått i en särskild beskickning från Stockholm till Petersburg i afsigt att sedermera aflösa baron Ribbing. Vid sin ankomst dit mottogs han med »en marquerad politesse»[1]) och på det förbindligaste sätt. Han hade medfört serafimerordens insignier till storfursten Paul och inberättade sjelf ($\frac{15}{26}$ Mars) att både kejsarinnan och storfursten »uppfört sig så nådigt mot honom, att ingen utländsk minister blifvit så mottagen». Och envoyén Ribbing inberättade kort efter Nolckens ankomst[2]), att han haft ett samtal med grefve Panin, under hvilket denne »med de varmaste utlåtelser och tårarne i ögonen bedyrade dess gifna tillsägelsers oskrymtade välmening och trofasthet, samt att han på sina aftagande dagar ej kunde hafva en sensiblare fägnad än den, att till en så stor, vördad och adorerad konung hafva fått befallning att vara en tolk af

[1]) Ribbings dep. $\frac{8}{19}$ Mars 1773.
[2]) R:s dep. $\frac{22 \text{ Mars}}{2 \text{ April}}$ 1773.

sin höga souveraines tro, vänskap och redliga tänkesätt». Panin förberedde vid samma tillfälle på att en rysk eskader på våren komme att utlöpa i Östersjön, hvilket dock icke finge misstänkas såsom på aflägsnaste sätt egande sammanhang med krigiska afsigter mot Sverige.

Den försigtige Vergennes mottog länge med misstroende dessa meddelanden från Petersburg, och Durand fortfor, äfven sedan förändringen i Rysslands hållning var omisskännelig, att i sina berättelser framställa saken såsom långt ifrån afgjord. Vergennes redogör d. 20 April på följande sätt för ett nyligen emottaget bref från Durand: »De ryska ministrarne äro alltjemt oeniga: några vilja anfalla Sverige genast; andra, som erkänna att tsarriket behöfver lugn, skulle vilja öppna underhandlingar med Sverige för att få ändrad dess författning ... Kejsarinnan undviker att uttala sin åsigt i denna meningsstrid, men upphör icke att påskynda arbetet med krigsförberedelser». Äfven sedan Ribbing i sin ofvannämnda depesch meddelat Panins högtidliga försäkringar om fredliga syften, uttalar Vergennes sin farhåga att man på dessa försäkringar borde tillämpa ordspråket: »qui dit trop, ne prouve rien». Med oro såg han, att man i Stockholm tog de lugnande underrättelserna på fullt allvar, att konungen redan omedelbart efter de första lugnande underrättelserna om Nolckens mottagande begifvit sig till Ekolsund (d. 3 April), och att rustningarnes påskyndande ej längre ansågs så nödvändigt. Han anmärker med afseende härpå: »ici on passe de l'allarme à la sécurité merveilleuse; on manque exactement de suite et de méthode» [1]).

De fredliga försäkringarne från Petersburg blefvo likväl för bestämda för att längre tillåta tvifvel. »Grefve Ostermann, berättar Vergennes d. 25 April, hade i går ett samtal med kanslipresidenten (Scheffer) och uppläste för honom en skrifvelse från Petersburg. Denna utgör ett svar på de meddelanden, som svenska sändebudet i Petersburg gjort ryske utrikesministern angående ryktet om en närmare förbindelse med Frankrike, Sverige och Turkiet och om det krig, som förmodades skola blifva följden deraf. Enligt hvad grefve Scheffer berättat mig om detta samtal med ryske ministern, upprepar grefve Panin i

[1]) Vergennes dep. d. $^{6}/_{4}$, $^{24}/_{4}$, $^{11}/_{5}$ 1773.

denna depesch allt, som härifrån blifvit sagdt, för att vederlägga denna orimliga dikt och försäkra kejsarinnan om uppriktigheten af konungens af Sverige afsigter att bibehålla fred, vänskap och god grannsämja med henne såväl som med sina andra grannar, samt slutligen att bidraga till allt, som kan befästa det goda förståndet mellan de båda hofven. Grefve Panin befaller Ostermann att meddela, att dessa förklaringar varit så mycket angenämare för kejsarinnan, som de öfverensstämma med hennes egna afsigter och hennes känslor för en furste, som hon betraktar såsom en nära anförvandt, som hon älskar och hvars lugn hon är långt ifrån att vilja störa. — Om hon haft någon annan plan, så skulle hon icke hafva dröjt att uppriktigt säga ifrån, då hennes politik hvarken är falsk eller invecklad. Panin vidrör sedermera anledningarna till krigsrustningarne, hvilka ådragit sig uppmärksamhet och kunnat förorsaka oro; och anmärker, att då den förändring, som inträffade i Sverige förra året, gifvit denna makt en ökad styrka, Ryssland icke längre kunde öfverlemna sig åt samma sorglöshet med afseende på Sverige som hittills; att det derföre bort sörja för gränsens bevakning och befästande, hvilka hittills varit försummade; samt att denna försigtighetsåtgärd blifvit så mycket nödvändigare, som Sverige sjelft ända sedan den ofvannämnda tilldragelsen alltjemt företagit förbättringar och utvidgningar af sina försvarsanstalter. Ryske utrikesministern tillägger, att då hans herskarinna under förlitande på de vänskapliga försäkringar, som blifvit henne gifna, icke fattar någon misstanke med anledning af hvad som göres i Sverige, hon å sin sida äfvenledes väntar, att konungen af Sverige sätter tro till renheten af hennes afsigter och icke oroar sig öfver de försigtighetsmått, som man kan vidtaga i Ryssland och som icke hafva något annat ändamål än att betrygga rikets gränser. — På framställningen om en förnyelse af det tilländalupna alliansfördraget svarade Panin, att kejsarinnan icke skulle vara derför obenägen, om hon icke måste taga i betraktande, att hon knappast för närvarande skulle kunna inlåta sig derpå, utan att synas vara tvungen dertill; på denna grund ansåge hon, huru önskvärdt det än vore att återknyta och förstärka banden af en vänskap mellan de båda folken, hvilken redan vore befästad mellan deras nära befryndade monarker, att det likväl vore skäl att afvakta

lugnare och fredligare förhållanden, för att bringa till stånd denna så gagneliga angelägenhet» [1]).

Sådant var ryska kabinettets svar på de framställningar, som med så mycken ifver blifvit gjorda. Oafsedt det afböjande svaret på alliansförslaget, kunde man icke undgå att finna dessa förklaringar tillfredsställande, åtminstone för den närmaste tiden. — Äfven Danmarks representant i Stockholm skyndade att afgifva liknande försäkringar. Vergennes skrifver härom (d. $^{3}/_{5}$): Danske ministern har ej underlåtit att följa Ostermanns exempel, uppenbarligen på grund af föreskrift att vid hvarje tillfälle vara hans eko. Dagen efter infann han sig hos grefve Scheffer med en lång depesch från Schack. Scheffer gjorde sig ingen ansträngning för att i minnet behålla »le verbiage, dont il avait dû subir l'insipide lecture», men svarade i höfliga ordalag». — Vergennes tillägger: »Det synes osannolikt, att Ryssland och dess bundsförvandter skulle kunna söka strid med anledning af en sak, som de så länge låtit ega bestånd utan invändning; men det är mycket möjligt, att de erna fortsätta sina gamla konstgrepp för att inom landet återupplifva oenighet och förvirring».

Äfven till Frankrike kommo sent omsider dessa fredliga underrättelser, och Frankrike kunde, utan att synas för mycket ödmjuka sig för Englands maktspråk, få giltig anledning att sticka svärdet i skidan.

De båda makterna hade i Petersburg täflat i ansträngningar att förekomma utbrottet af kriget, medan de mot hvarandra företogo krigiska demonstrationer. Med samma cirkulärnot, som meddelade Englands sjörustningar med anledning af franska flottans tillernade utlöpande, följde engelske utrikesministerns föreskrift att den icke ministerielt borde meddelas ryska regeringen, ehuru den ej heller borde hemlighållas. Framför allt borde den icke missförstås och Petersburgerhofvet derigenom uppmuntras i afsigter, som vore stridande mot engelska regeringens planer. »Ty dessa vore att bevara, icke att bryta freden» [2]). Engelske ministern fick både före och efter mottagandet af dessa befallningar de högtidligaste försäkringar om Rysslands fredliga afsigter [3]). Om under-

[1]) Panin hade meddelat så väl Ribbing som engelska ministern Gunning den här omförmälda noten till Ostermann. Ribb. dep. $\frac{28 \text{ Mars}}{8 \text{ April}}$, Gunning $\frac{29 \text{ Mars}}{9 \text{ April}}$.

[2]) Suffolk till Gunning $^{21}/_{4}$. Creutz skrifver $^{6}/_{5}$: Durand berättar, att Gunning fått befallning att concertera sig med honom i allt som kan lugna Ryssland.

[3]) $\frac{29 \text{ Mars}}{9 \text{ April}}$: »Grefve Panin tog Gud till vittne, att kejsarinnan icke hade någon afsigt att anfalla konungen af Sverige, oaktadt alla underrättelser bekräf-

handlingarne i Petersburg från fransk och spansk sida skrifver Gunning (d. 19/30 April): »Vid franska och spanska ministrarnas samtal med grefve Panin under gårdagen begärde de på sina regeringars befallning att få upplysning, huruvida uppgiften om en öfverenskommelse mellan hofven i Berlin, Köpenhamn och här, i ändamål att återställa Sveriges författning, egde någon grund. Panin svarade, att denna uppgift förmodligen vore af samma beskaffenhet, som de han hade erfarit om ett nytt förbund mellan Sverige och Turkiet, genom hvilket Sverige skulle erhålla nio millioner (piaster?), på hvilken säkerhet Frankrike lånat tre millioner från Spanien, hvilka blifvit öfversända till Sverige».

Ett samtal d. 20 April[1]) mellan Stormont och d'Aiguillon betecknar vändpunkten i den diplomatiska konflikten mellan England och Frankrike. Sedan de båda diplomaterna ömsesidigt meddelat hvarandra de goda nyheter, som ingått från Frankrikes och Englands sändebud i Petersburg, tillade d'Aiguillon med en likgiltig ton, som om han talat om en sak utan synnerlig vigt: »också hafva vi befalt inställandet af flottans utrustning i Toulon». Han yttrade vidare, att han vid sista konseljsammanträdet sagt till konungen, att då hans konung beslöt att utrusta en flotta till sin bundsförvandts understöd, om han blefve anfallen, så var detta ett klokt och med hans värdighet öfverensstämmande beslut; men nu, sedan faran syntes vara öfver, ansåge han att det vore under H. M:ts värdighet att utrusta en flotta, endast för att understödja sina fordringar på Ryssland af 4 eller 5 millioner livres; och hvad anginge öfningseskadern, så vore det bättre att vänta, då det kunde vara likgiltigt, om öfningarna egde rum några månader förr eller senare.

Redan dagen innan lord Stormont fick detta meddelande, hvilket icke synes hafva blifvit lemnadt med »trop de bonne grâce», hade franska regeringen anbefalt sin ambassadör i London grefve de Guines att underrätta, att öfningseskadern komme att stanna i Toulons hamn. I en not af d. 26 April 1773 fullgjorde han sitt

---

tade att Frankrike beslutat att göra honom till en fruktansvärd granne». — 17/28 Maj: »P. satte sitt och kejsarinnans ord i pant för att inga anfallsplaner underhölles mot Sverige, och tillade att han ville gå ännu längre och försäkra mig, att intet dylikt skulle företagas utan efter att hafva meddelat det till oss och i förening med oss».

[1]) Stormonts dep. 21/4 1773.

uppdrag och fäste uppmärksamheten derpå, att denna åtgärd, hvarmed Frankrike förekommit England, vore ett bevis på konungens af Frankrike önskan att förebygga allt, äfven det minsta, som skulle kunna störa det goda förståndet mellan de båda hofven, hvilkas förbindelser han önskade allt närmare tillknutna. — Engelska regeringen svarade efter någon tid med att låta återställa flottan till fredsfot[1]); och de förklaringar, som sedermera egde rum mellan franske utrikesministern och engelske ambassadören, återtogo den mest vänskapliga karakter, isynnerhet sedan den förstnämnde blifvit upplyst från Petersburg, att England verkligen haft allvar med sina bemödanden att förekomma Rysslands anfall. »Jag kan icke annat än lyckönska Ers Herrlighet», skrifver lord Stormont d. 30 April, »att hafva bragt denna brydsamma sak så nära ett lyckligt slut, och jag ser med glädje, att ovädret efter all sannolikhet skall draga förbi, utan att föranleda den minsta spänning mellan de båda hofven, eller lemna det ringaste spår efter sig».

Ovädret drog förbi. I sjelfva verket hade det under våren 1773 icke varit så hotande, som det framstälts i uppskrämda diplomaters berättelser. Konung Fredrik II i Preussen, tidehvarfvets skarpsinnigaste statsman, som med stolthet kunde säga: »ingenting undgår mig af hvad som händer, lika litet i Stockholm, som i Konstantinopel», förutsade äfven: »Norden skall förblifva lugn, eller ock skola de, som vilja störa dess fred, komma att bränna sig på fingrarne, så kallt der än är»[2]). Ingen bland Europas makter hade något att vinna genom ett krig; de flestas belägenhet var deremot sådan, att de hade mycket att förlora. Konung Gustaf III fick, sedan han visat Europa, att han både kunde och ville häfda sitt lands yttre sjelfständighet, i lugn arbeta för dess betryggande mot inre faror.

»Det är med riken så beskaffadt, som med enskilda egendomar», skrifver kanslipresidenten grefve Ulrik Scheffer i ett bref från denna tid[3]). »Man begynner med att stänga sin gärdesgård, innan man börjar plantera; annars eger man hvarken fred för

---

[1]) Lord Rochford till the Lords of the admiralty 6/5 1773.
[2]) Fredrik II till Voltaire 4/4 1773. Oeuvres de Fr. le Grand XXIII: 246.
[3]) Till svenske ministern i Haag, frih. Creutz, d. 20 Nov. 1772.

grannar eller frukt af det man företager, att förvänta». Genom Frankrikes hjelp blef Sverige i stånd att »stänga sin gärdesgård» mot grannar, hvilka alltför länge betraktat detta land såsom en allmänning, tillgänglig för den förstkommande och den mestbjudande. Sveriges försvarsväsen sattes genom de medel, som Frankrike lemnat för att skydda Sverige mot öfverhängande fara, under de närmast följande åren på en aktningsbjudande fot.

Detta var det bestämda, påtagliga resultatet af den långvariga diplomatiska fejd, som framkallades af statshvälfningen 1772.

Bilagor.

N:o I.

Egenhändiga bref från konung Gustaf III i Sverige till konung Ludvig XV i Frankrike [1]).

(Efter de egenhändiga originalen i franska utrikesdepartementets arkiv).

Ekholmssund ce 18 Sept. 1772.

1.

Monsieur mon Frère et Cousin,

Il m'est bien agréable de pouvoir saisir toutes les occasions qui se présentent pour renouveler à Votre Majesté les assurances de la vive amitié et de la sincère reconnaissance dont je suis pénétré pour Elle, et dont j'espère par la suite pouvoir Lui donner des marques aussi éclatantes en elles-mêmes que satisfaisantes pour mon propre coeur. Vous êtes dejà informé du succès de mon entreprise. Mon premier soin a été d'en faire part à V. M. La suite a encore été heureuse. La main de la Providence, qui m'a si visiblement soutenu, m'a conduit jusqu'à ce moment, et dans tous mes états il n'y a personne qui ne témoigne la joie la plus marquée et la confiance la plus entière en ma personne. Il serait heureux que mes voisins fussent dans les mêmes sentiments; mais il ne me reste que trop d'incertitude sur leur façon de penser. Le Roi de Danemark à la vérité a dejà témoigné une satisfaction entière sur le grand changement qui vient de se faire ici; mais pour les sentiments de l'Impératrice de Russie et du Roi de Prusse, je les ignore encore, n'ayant point eu des réponses aux lettres que je leur ai d'abord écrites après l'evènement du 21 Août dernier, et qui étaient remplies d'assurances de mes vues pacifiques à leur égard. Je dois pourtant juger par les éclaircissements qui me sont venus par la Reine ma Mère, que le

[1]) Ej upptagna i den af L. Manderström utgifna Correspondance inédite rélative à l'histoire de Suède (n:o 1 der anmärkt såsom saknad). N:o 1, 4 tryckta hos Geffroy, Gustave III et la cour de France I: 171, 188.

Roi de Prusse est médiocrement content de ce qui s'est fait ici. On parle même d'un traité conclu en 1769 entre lui et la Russie, et qui doit les engager mutuellement à perpetuer les désordres dans mon royaume en soutenant la constitution anarchique que je viens d'abolir. Malgré cela, j'ai trop bonne opinion de la sagesse et de l'équité de ces deux cours pour imaginer qu'elles voudront m'inquiéter dans la situation où elles se trouvent dans ce moment, au sujet d'un arrangement qui ne regarde que l'administration intérieure de mes états et dans laquelle elles n'ont aucun droit de se mêler. Je suis même résolu d'user envers elles la modération la plus parfaite, afin de les convaincre encore davantage de la droiture de mes vues. Mais si, malgré mon attente, malgré mes soins, malgré l'équité, le droit des gens et les liens de la nature, ils voudraient m'inquiéter, forcé à une juste défense, je me trouverais contraint à opposer la force à la force, je me flatte que V. M. ne m'abandonnera pas à la fureur d'ennemis, qui ne le sont que parce qu'ils connaissent mon attachement inviolable pour Elle, et que je trouverai toujours dans son coeur les mêmes sentiments dont Elle m'a si souvent donné des preuves si évidentes, et dont l'assurance a soutenu mon courage parmi tous les dangers que j'ai courus. Il me sera toujours doux de pouvoir y compter, comme je ne désire rien avec plus d'ardeur que de pouvoir convaincre V. M. de la haute estime et de la tendre amitié, avec lesquelles je suis, Monsieur mon Frére et Cousin,

de Votre Majesté

le bon Frére et Cousin
Gustave.

2.

Odstersadt, slutet af Okt. 1773.

Monsieur mon Frère et Cousin,

Le ressentiment que V. M. a marqué au comte de Hessenstein en conséquence de la conduite qu'il a tenue ici dans la dernière révolution, n'a pu que me convaincre plus particulièrement encore de l'interêt que V. M. a bien voulu prendre à mes succès. Je n'ai sans doute pas besoin de donner à V. M. des nouvelles assurances de la reconnaissance que je conserverai toujours. Ma situation présente et les plus précieux intérêts de ma couronne sont désormais liés si intimément avec votre bonheur, votre gloire et la félicité de votre règne, que rien ne pourra me séparer jamais de V. M. Mais je reviens au c:te de Hessenstein, dont le sort me touche, puisque j'ai reconnu que dans le fond de son coeur il m'a toujours été sincèrement attaché. Je lui ai rendu par conséquent mes bonnes grâces et lui ai conservé toutes ses charges. Il lui manquera cependant une partie essentielle de son bonheur, tant que V. M. n'aura pas jugé à propos de le rétablir aussi dans la place qu'il avait l'honneur d'occuper à son service. C'est de quoi je La prie instamment, et je me flatte

qu'Elle voudra bien ordonner ce rétablissement d'une manière qui efface entièrement le souvenir d'un evènement si fâcheuse pour lui. Je ne peux pas m'empêcher d'avouer à V. M. qu'il est plus à plaindre qu'à blamer dans la conduite qu'il a tenue vis-à-vis de moi.

Je suis avec ces sentiments de la plus tendre amitié et de la plus haute considération, Monsieur mon Frère et Cousin,

de Votre Majesté

le bon Frère et Cousin
Gustave[1]).

3.

Stockholm le 17 Janvier 1773.

Monsieur mon Frère et Cousin,

Les nouvelles preuves que Votre Majesté veut bien me donner de son amitié augmenteraient les sentiments qui m'attachent déjà si fortement à Elle, si mon coeur n'en était il y a longtemps rempli. V. M. peut jouir d'un bonheur bien doux et bien digne d'Elle, celui de s'opposer à l'injustice et de soutenir ses fidèles alliés. Je me ferai toujours gloire de ce titre que mon inclination me ferait rechercher, si les vrais intérêts de mon état et l'exemple des plus illustres de mes prédécesseurs ne m'en imposaient le devoir. J'espère un jour pouvoir Vous en convaincre. — Je prie V. M. de jeter un coup d'oeil sur l'oeuvre qu'un Italien[2]), temoin oculaire de ce qui s'est passé ici, a composé et que j'ai prié M. de Vergennes de faire venir à M. le duc d'Aiguillon. L'intérêt tendre qu'Elle à bien voulu prendre en moi, la part qu'Elle a eu au grand changement qui s'est fait dans la constitution de cet état, me fait espérer qu'Elle lira avec plaisir l'histoire de la dernière diète. Rien n'égale les sentiments de la haute estime et de la tendre amitié avec lesquels je suis, Monsieur mon Frère et Cousin,

de Votre Majesté

le bon Frère et Cousin
Gustave.

4.

Ulriksdal ce 17 Mars 1773.

Monsieur mon Frère et Cousin,

Des circonstances, dont l'ambassadeur de Votre Majesté Lui rendra compte, m'obligent à reclamer aujourdhui de nouveau et de la manière la plus pressante cette amitié que V. M. m'a accoutumé à

[1]) Ludvig XV:s svar, dateradt Versailles d. 29 Nov. 1772, beviljar den i detta bref framstälda anhållan. Furst Hessenstein hade varit generallöjtnant i fransk tjenst och blifvit utstruken ur tjensten på grund af sitt förhållande revolutionsdagen d. 19 Aug. 1772.

[2]) Abbé Michelessi's Lettre à Mgr Visconti sur la révolution de Suède. Sthlm 1773.

regarder comme le plus sûr et le plus ferme appui de mon trône. Je dois y compter dans ce moment avec d'autant plus de confiance qu'il ne s'agit pas de mon intérêt seul, mais que ma cause est réellement celle de l'Europe entière, menacée des efforts réunis d'une ligne qui parait avoir une domination universelle pour objet. La puissance de V. M. peut seule mettre des bornes à des vues si ambitieuses et si injustes. C'est d'Elle que j'attends et les conseils et l'assistance dont j'ai besoin, étant au reste avec des sentiments fortifiés tous les jours par ma reconnaissance, Monsieur mon Frère et Cousin,

de Votre Majesté

le bon Frère et Cousin
Gustave.

N:o II.

Konocept till bref från konung Gustaf III till kejsarinnan Katharina II af Ryssland.

(Efter originalkonceptet, uppsatt af U. Scheffer med egenhändiga rättelser af konungen, i Kongl. Biblioteket, Stockholm).

Uddevalla ce 30 Nov. 1772.

Madame ma Soeur et Cousine,

Pénétré de tous les sentiments que les grandes qualités de V. M. Imp:le fort naître universellement, et animé de ceux que le tendre lien du sang excite dans mon coeur, j'ai déjà fait assurer V. M. Imp:le du dessein invariable que j'ai formé de vivre avec Elle dans la plus parfaite union et l'amitié la plus constante. J'ai aussi reçu les mêmes assurances de Sa part et je puis dire avec vérité que j'en ai été extrêmement touché. Mais comme je désire de cultiver de plus en plus des sentiments si conformes aux miens et si heureux pour nos peuples et pour la tranquillité de l'Europe, j'ai voulu envoyer le comte de Posse, sénateur de Suède et chevalier de mes ordres, en qualité d'ambassadeur extraordinaire à V. M. Imp:le, afin de Vous convaincre encore davantage de la sincérité de mes vues et de l'intérêt tendre et constant, que je prendrai à tout ce qui vous touche. Le séjour qu'il a déjà fait à la cour de V. M. a fait tomber mon choix sur lui comme sur la personne que j'ai cru devoir être la plus agréable. Madame, je Vous prie de mettre une confiance entière à tout ce qu'il vous dira de ma part; et il remplira à mon gré la mission dont je l'ai chargé, lorsqu'il persuadera V. M. qu'Elle trouvera toujours en moi un bon voisin, un parent tendre et un ami fidèle. C'est avec ces sentiments et avec la plus haute consideration que je suis etc.

Öfversigt.

OM ORSAKERNA TILL

GUSTAF II ADOLFS

DELTAGANDE I

TRETTIOÅRIGA KRIGET.

KRITISK BELYSNING.

AF

C. T. ODHNER.

Enär vi — och ju många med oss — hysa den oförgripliga öfvertygelse, att omtvistade historiska frågor utredas genom de olika åsigternas öpna strid mot hvarandra, men utrymmet icke tillåter oss — om annars det synts oss lämpligt, — att här egna någon större uppmärksamhet åt de till vår kännedom komna kritiker m. m., som framkallats af den uppsats, hvarmed *Historiskt Bibliotek* upptagit ifrågavarande ämne till undersökning, så vilja vi här upplysa om *hvarest hvar och en af dem kan återfinnas*, i händelse någon skulle vilja, i sammanhang med hvad Hist. Bibl. i ämnet innehåller, om dem taga kännedom. För fullständighetens skuld upptaga vi *alla*, de må för öfrigt för sjelfva frågans utredning äga någon eller, till äfventyrs, alldeles ingen betydelse, hvarom läsaren döme.

De äro införda i:

Göteborgs-Posten den 29 Mars
Göteborgs Handels och Sjöfarts-Tidning den 17 April
Aftonbladet den 28 Maj, 5 och 10 Juni
Dagens Nyheter den 19 April, samt
Finsk Tidskrift, April. s. 356–7.
} *1879.*

Å vår sida hafva vi tillfredsställelsen att redan nu få för våra läsare framställa frågan i en ny och helt annan belysning, än den som meddelats i ofvan åsyftade uppsats.

Red.

Det är väl bekant, att orsakerna till Gustaf II Adolfs deltagande i trettioåriga kriget blifvit mycket olika framstälda och bedömda inom Tysklands historiska literatur. Det är också naturligt nog, att katoliken skall se Gustaf Adolfs uppträdande med andra ögon än protestanten, att den som betraktar Tysklands historia från det gamla tyska kejsardömets synpunkt skall bedöma denna företeelse annorlunda, än den som ser Tysklands lycka och räddning i den territoriela splittring, som genom trettioåriga kriget der tog öfverhand. Gustaf Adolf och hans politik ha derför blifvit omildt bedömda dels af katolska och österrikiska historieskrifvare, dels af sådana protestanter, som, uppfylda af en senare tids nationella, stortyska idéer, fördömt alla företeelser i historien, som synts stå i strid med dessa idéer. I första ledet bland dessa Gustaf Adolfs vedersakare finner man märkligt nog tre till katolicismen öfvergångna f. d. protestanter, Hurter[1]), Gfrörer[2]) och Klopp[3]); det är liksom de skolat förvärfva sina sporrar i den nya kyrkans tjenst genom att skildra den protestantiske hjeltekonungen såsom en äregirig, krigslysten eröfrare af det vanliga slaget. Men de öfverdrifter, till hvilka dessa författare och deras vapendragare gjort sig skyldiga, framkallade snart en reaktion inom Tysklands historiska literatur; de föranledde ej blott protester och kritiker, utan äfven nya forskningar och arbeten samt uttalanden af Tysklands ypperste historieskrifvare, hvilka åter stälde Gustaf Adolfs personlighet och politik i den rätta dagern, i en allsidig och sant historisk belysning. Så-

[1]) Geschichte Kaiser Ferdinands II. Band II u. III. Schaffhausen 1858–61.
[2]) Gustav Adolph und seine Zeit. Stuttgart 1837. 4:te Aufl. 1863.
[3]) Tilly im dreissigjährigen Kriege. Stuttgart 1861.

dana författare äro Ranke[1]), Häusser[2]), J. G. Droysen[3]), och till dem har slutit sig en hel rad af yngre historici[4]), mest lärjungar till sistnämde författare.

Under sådana förhållanden kunde man med skäl anse den af hrr Hurter & c:o förfäktade åsigten om Gustaf Adolf — för öfrigt densamma som Jesuiterna redan på trettioåriga krigets tid gjorde gällande — såsom en »öfvervunnen ståndpunkt», såsom en föråldrad uppfattning, hvilken man hädanefter väntade att återfinna endast hos en och annan ultramontan författare. Det var derför en öfverraskning, då en af våra svenska historici, den såsom krigshistoriker fördelaktigt kände kapten J. Mankell, uppträdde såsom förfäktare af samma åsigt[5]). Det var en öfverraskning att finna hr M. i sådant sällskap; det var ock för oss och mången en *obehaglig* öfverraskning, att en svensk skulle hjelpa till att neddraga i stoftet det största och skönaste minne Sveriges historia eger. Må man förstå oss rätt — det kan ej falla oss in att yrka, att något minne, hvilket det vara månde, skulle vara fridlyst för den historiska kritiken; *sanningen* går för historieforskaren framför allt annat, och för henne måste alla hänsyn, vare sig personliga eller patriotiska eller religiösa, vika — här må utan inskränkning tillämpas satsen: fiat justitia, pereat mundus! Men hvad man deremot med rätta kan fordra af historieforskaren, det är, att han visar de stora nationella minnena så mycken aktning och pietet, att han egnar dem en grundlig pröfning, en allsidig skärskådning och att han visar sig mäktig att bedöma dem i hela deras historiska sammanhang af orsaker och följder. Dessa fordringar har hr M. enligt vår mening *icke* tillfyllesgjort; det är derför vi beklaga, att afhandlingen sett dagen i vårt land.

De källor hr M. användt för sitt arbete äro sedan längre tid kända, och vi inse ej, hvilka de »nya forskningar» äro, som hr M. säger sig hafva anstält. Hans källor utgöras i första rummet af den gamle Chemnitz samt Krigshistoriskt arkiv, i hvars samlande och utgifvande hr M. sjelf tagit en väsentlig del.

[1]) T. ex. Geschichte Wallensteins. Leipzig 1869.
[2]) T. ex. Geschichte des Zeitalters der Reformation. Berlin 1868.
[3]) T. ex. Geschichte der Preussischen Politik. III. 1. Leipzig 1870.
[4]) Mest bekant bland dessa är G. Droysen, son till ofvannämde, förf. till »Gustaf Adolf». Leipzig 1869—70.
[5]) Se hans afh. »Om orsakerna till Gustaf II Adolfs deltagande i trettioåriga kriget» i Historiskt Bibliotek f. 1878, ss. 405 ff.

Dertill komma Gustaf Adolfs skrifter, utgifna af Styffe, rådsprotokollen, nyss fullständigt utgifna af Kullberg, hr M:s egna Uppgifter rörande svenska krigsmaktens styrka, m. fl. svenska samlingar och arbeten. Bland tyska arbeten har han företrädesvis begagnat konvertiten Hurters ofvan nämda bok öfver Ferdinand II:s historia. Vi ha svårt att förklara oss ett sådant val af hjelpkälla, då man har så många andra bättre att tillgå. Är det möjligt, att hr M. icke märkt det alltigenom partiska, tendentiösa behandlingssättet i denna bok, har han icke märkt den oreda, den ytlighet och brist på historisk blick, som utmärker denne författare? Då här icke är platsen för en kritik af Hurters arbete, så hänvisa vi endast till några kända tyska historici, som gjort Hurters författareskap till föremål för en närmare granskning, t. ex. Helbig, Söltl och Erdmannsdörfer[1]). Hr M. ger särskildt sitt erkännande å Hurters »uttömmande framställning af förhandlingarna vid kurfurstedagen i Regensburg». Helt annorlunda dömer den tyske författare, som skrifvit det bästa och fullständigaste öfver detta möte (O. Heyne, Der Kurfürstentag zu Regensburg von 1630); han säger (s. 202): »alle Fragen, mit denen sich die Regensburger Versammlung beschäftigte, mit Ausnahme der Wallensteinschen, behandelt er (Hurter) mit der unverantwortlichsten Oberflächlichkeit, für keine von ihnen bietet er irgend einen Beitrag, der der Rede werth wäre».

Inflytelsen af Hurter såsom hjelpkälla visar sig hos hr M. icke så mycket i felaktiga uppgifter som i hela sammanställningen och färgläggningen. Det är redan nämdt, att hr M. kommer till ungefär samma slutsatser med afseende på Gustaf Adolf och hans politik, som ofvannämde ultrakatolske historieskrifvare, nämligen att man i Gustaf Adolf endast har att se den store krigaren och eröfraren, som, beherskad af krigslystnadens och äregirighetens lidelse, härför uppoffrar både sitt fattiga folks sista krafter, Tysklands välfärd och Europas fred, och som söker att inför verlden bemantla sina egoistiska syften genom att ständigt föra Sveriges säkerhet och Tysklands frihet på tungan, oaktadt dessa i sjelfva verket ej hotades af någon fara. Om sålunda

[1]) Helbig, Hofrath von Hurter als Historiker; Söltl, Kaiser Ferdinand II und sein Geschichtschreiber Hurter; Erdmannsdörfer, Zur Geschichte und Geschichtschreibung des 30-jährigen Krieges (Sybels Historische Zeitschrift, IV, V o. XIV).

slutresultatet är ungefär detsamma för hr M. och hans tyska meningsfränder, så är dock synpunkten otvifvelaktigt för den förre en annan än för de senare — och deri ligger i sjelfva verket det enda nya, hr M:s skrift innehåller: hvad de tyska författarne sökt uppvisa ur kejserlig-katolsk synpunkt, det har hr M. trott sig kunna bekräfta från svensk-nationell ståndpunkt. Att de förra i sitt uppträdande ledts af politiska och religiösa tendenser mer än af historisk forskningsanda, är otvifvelaktigt. I hvad mån åter hr M:s politiska partiåsigter inverkat på hans uppfattning af vår störste konung, den svenska rojalismens stöd och ideal, det öfverlemna vi åt hans egen sjelfpröfning.

Grundfelet i hr M:s uppfattning af Gustaf Adolfs historia är, såsom redan antydts, att han hvarken i afseende på tidsförhållandena eller konungens bevekelsegrunder ser sakerna i deras stora historiska sammanhang och ömsesidiga växelverkan; han sträcker sällan blicken utöfver hvad som omedelbart föreligger och betraktar vanligen endast den ena sidan af en historisk företeelse, den som faller närmast i ögonen, men förbiser andra och kanske vigtigare sidor deraf. Ett prof på detta hr M:s behandlingssätt möter oss genast i begynnelsen af hans uppsats i hans sätt att bedöma Gustaf Adolfs polska krig. Detta krig kan enligt hr M:s åsigt från 1621[1]) ej längre betraktas såsom ett i fäderneslandets intresse fördt försvarskrig, ty all fara från den polska sidan hade numer upphört; det öfvergick nu till att bli ett eröfringskrig, fördt dels i dynastiskt intresse för att tvinga Sigismund till erkännande af den yngre Vasalinien i Sverige, dels för tillfredsställande af personlig krigs- och ärelystnad. Hr M. ser icke mera af händelsernas sammanhang än hvad som ligger närmast för handen; han ser, att striden *närmast* gälde den svenska dynastiens erkännande från polsk sida, och att någon

[1]) Då hr M. i sammanhang härmed påstår, (s. 81), att Gustaf Adolf från denna tid »nästan uteslutande hängaf sig åt krigföringen och vidtog förnämligast blott sådana inre åtgärder, som kunde befrämja densamma», så visar han, att han icke närmare studerat den inre historien under denne konung. Det var under denna tid, som Gustaf Adolf ordnade Sveriges undervisningsväsen, både universiteten och gymnasierna, som han inrättade två nya hofrätter, lade grund till hela den centrala statsförvaltningen och försökte införa en centralstyrelse äfven för kyrkan, som han gaf adeln ny organisation, som han ordnade de nyförvärfvade Östersjöprovinserna, som han gjorde försök med de stora handelskompanierna, med ett nytt myntsystem och ett nytt uppbördssystem, som han anlade åtskilliga nya städer m. m. m. m.

omedelbar fara från Polen ej hotade Sverige efter Rigas eröfring 1621, och häraf drar han nu ofvan angifna slutsats. Men när man betraktar ej blott ett enstaka historiskt moment, utan ett helt tidskifte, så måste man skaffa sig en högre ståndpunkt, en vidsträcktare synvidd; när man bedömer en verldshistorisk personlighet och tilldragelse, måste man ock använda en verldshistorisk måttstock. Gör man detta, så gestaltar sig saken på följande sätt.

Den händelse, hvarigenom den äldre Vasalinien i Sverige 1598—1600 undanträngdes af den yngre och anledningen gafs till det långa successionskriget mellan båda linierna, och den händelse, då 20 år senare Böhmarne reste sig mot Habsburgska huset och valde sig en protestantisk konung, hvarmed 30-åriga kriget tog sin början — dessa båda tilldragelser äro i sjelfva verket tvänne historiska sidostycken, företeelser som framgått ur enahanda rot och derför i sina följder kommo att beröra hvarandra. Båda utgöra yttringar af protestantismens sjelfförsvar mot den hotande katolska reaktionen, båda äro vigtiga moment i den stora religionskamp, som allt sedan medlet af 1500-talet fortgått i alla delar af Europa, i Frankrike, Nederländerna, England, Polen, Sverige, och som slutligen äfven i Tyskland kom till utbrott i en sista fruktansvärd sammandrabbning. Med alla olikheter för öfrigt hafva dessa strider det gemensamma, att de hufvudsakligen framkallats af den från Rom och Jesuiterna, från de spanska och tyska Habsburgarne utgående kampen mot reformationen och den nyare tidens anda till återställande af Medeltidens kyrka och stat. Detta insåg man väl på den tiden, och derför betraktade sig protestanterna i alla länder såsom till en viss grad solidariska mot den gemensamme fienden. Denna känsla af protestantisk solidaritet lefde mycket stark hos konung Karl IX och gick i arf till hans son Gustaf Adolf. Båda insågo nogsamt det nära sammanhanget emellan deras egen strid mot Polen, katolicismens bålverk i nordöstra Europa, och den allmänna europeiska konflikten, och så snart de första förebuden till den i Tyskland stundande kampen visade sig, egnade de en oaflåtlig uppmärksamhet åt hvad som der föregick samt inledde förbindelser med Tysklands protestantiska furstar, äfvensom med nederländska republiken, som inom kort hade att motse en ny strid med Spanien Då 30-åriga kriget utbröt, satte sig Gustaf

Adolf i förbindelse med den nye konungen af Böhmen och erböd honom förbund, på vilkor att detta biträddes af hela den evangeliska unionen; hade det nu kommit till en allmän protestantisk aktion mot kejsaren och ligan, så hade Gustaf Adolf velat lemna sitt bidrag dertill genom att ställa sitt förestående krig med Polen i närmare samband med den stora striden i Tyskland[1]). Men katolikernas hastiga seger i Böhmen omintetgjorde dessa planer; Gustaf Adolf kunde nu endast indirekt verka för den gemensamma saken, i det han allt mer stärkte Sveriges politiska och militära ställning kring Östersjön.

Det är ur denna synpunkt man måste betrakta det polska kriget, som återupplågade från 1621. Ser man det i dess stora europeiska sammanhang, så finner man lätt, att hvad som dref Gustaf Adolf till detta krig ingalunda var blott ett dynastiskt eller personligt intresse, utan det var insigten deraf, att hans förhållande till Polen stod i närmaste samband med hela den europeiska situationen, att, om än *för ögonblicket* ingen fara hotade från Polen, Sverige dock förr eller senare, när tillfället blefve för Sigismund gynsamt, hade att bereda sig på ett angrepp från det af Jesuiterna ledda och med Habsburgarne förbundna Polen, och att det var klokare att förekomma än förekommas. Dertill kom det i sann mening patriotiska intresset att fullt betrygga den yngre Vasalinien på Sveriges tron — dynastiens sak var härvidlag nationens sak — och ändtligen den pligt, som ålåg Gustaf Adolf, att, sedan Sverige utan hans förskyllan skaffat sig besittningar på andra sidan Östersjön och dermed tagit ett vigtigt steg till Östersjöväldet, fullt befästa hvad han mottagit i arf från sina företrädare. Och hvad man än må säga om det s. k. Östersjöväldet och de olyckor det bragt öfver Sverige, säkert är, att det låg en stor patriotisk tanke till grund derför — den nämligen att en stor stat eger en säkrare framtid än en liten — och att om det blifvit med lika mycken skicklighet försvaradt som förvärfvadt, det kunde ha burit varaktigare frukter för vårt land, det kunde ha befriat oss från att under Frihetstiden vara en lekboll för främmande makter, det kunde ha befriat oss från denna känsla af osäkerhet och vanmakt, som i vår tid hvilar så tryckande öfver alla små stater.

[1]) Härom se Hammarstrand, Förhandlingarne om Sveriges deltagande i trettioåriga kriget. ss. 189 ff., 240 ff.

Det sammanhang, som allt ifrån begynnelsen förefans mellan det polska kriget och det tyska, trädde med hvart år allt tydligare i dagen, så tydligt att man ej förstår, hur det kunnat till den grad förbises af hr M. De stora rustningar — hr M. kallar dem jättelika — hvilka Gustaf Adolf företog under stilleståndsåren 1623—4, hade visserligen icke erfordrats, om han endast haft att göra med ett isoleradt Polen. Men han visste väl, att bakom Polen stod Habsburgska huset och hela den katolska verlden[1]), han såg af Böhmens och Pfalz' exempel, hvilket öde som väntade ett protestantiskt land under katolskt öfvervälde, han såg, att den katolska restaurationen redan beherskade södra Tyskland och med stora steg närmade sig det norra, han såg vidare, att Nederländerna hade fullt upp att göra för att försvara sig mot Spanjorerna, och att från England och Frankrike ingen hjelp var att vänta, och han visste ändtligen allt för väl, hur osäker freden var med Danmark. Var det icke under sådana förhållanden hans pligt att öka landets försvarskraft och taga dess offervillighet i anspråk för ökade bördor? Det var vid denna tid (1624) han mottog de första bestämda anbuden att ingripa i det tyska kriget och äfven på vissa vilkor förklarade sig dertill villig. Hr M. anser det visserligen sjelfklart, att vid denna tid ingen fara hotade Sverige från Tyskland, liksom han äfven i Gustaf Adolfs benägenhet att inblanda sig i tyska kriget finner ett slående bevis derför, att han ej ansåg faran från Polen synnerligen stor. Dessa påståenden visa bäst, hur skeft och ofullständigt hr M. uppfattar hela den politiska ställningen i Europa. Kriget i Polen och kriget i Tyskland voro nämligen, som vi sett, i grunden ett och samma krig, de voro liksom två konvergerande linier, hvilka till slut måste sammanträffa. Om Gustaf Adolf stod segrande i Tyskland, så var i och med detsamma Sigismund oskadlig, såsom ock de följande tilldragelserna visade, och om den polske konungen besegrades, så var detta ett slag, som träffade äfven Habsburgarne och den katolska restaurationspolitiken. Hvad som gjorde det polska kriget farligt för Sverige, var just det som samtidigt försiggick i Tyskland, ty för den, som känner den katolska reaktionens vidtomfattande och ihärdigt fullföljda planer, kan det ej

[1]) Frankrike får naturligtvis undantagas; det intog genom sina egendomliga politiska och religiösa förhållanden en särskild ställning.

vara tvifvel underkastadt, att sedan Habsburgarne och ligan blifvit herrar i Tyskland, de ej skulle ha töfvat länge att understödja Sigismunds anspråk på Sveriges tron. Det var derför ett klokt förutseende som dikterade Gustaf Adolfs afsigt att redan nu uppträda i Tyskland, efter den gamla regeln att det är bäst sätta yxan till roten af det onda, att det är lättare stämma i bäcken än i ån. Hr M. såsom strateg borde väl veta, att en klok fältherre, som väntar ett anfall af fienden, icke låter denne välja det för sig gynsammaste ögonblicket, utan tvärtom söker genom anfall förekomma anfallet.

Emellertid blefvo omständigheterna sådana, att Gustaf Adolf ej ansåg sig ännu kunna med fördel uppträda i Tyskland; han öfvergaf derför tills vidare tanken derpå och fortsatte sitt krig mot Polen, men flyttade det 1626 till Preussen och närmade sig derigenom den tyska krigsteatern, särskildt de kejserliga arfländerna, der missnöjet jäste hos de förtryckte protestanterna; derigenom hindrade han ock alla försök att i Preussen upprätta en polsk sjömakt. Samtidigt härmed togo händelserna i Tyskland en allt betänkligare vändning. Kristian IV och Mansfeld voro slagna, danska halfön öfversvämmades af de kejserlige, hela den tyska Östersjökusten utom Stralsund kom i Wallensteins händer, och denne energiske man arbetade af alla krafter på att skapa en kejserlig-spansk flotta i Östersjön. Till Polen afgick 1627 den första hjelpsändningen af kejserligt krigsfolk. Till och med hr M. erkänner, att vid denna tid (1627—28) en verklig fara kunnat uppstå för Sverige, *i fall* Wallenstein lyckats sätta sina maritima planer i verket. Men detta senare var enligt hr M. fullkomligt chimeriskt och outförbart, enär de svenska och danska flottorna alltid skulle ha förblifvit den kejserliga öfverlägsna. Men hur skulle det ha gått, om den danska flottan antingen råkat i kejsarens våld eller frivilligt uppträdt vid sidan af den kejserliga? — detta senare skulle tydligen ha inträffat, om Gustaf Adolf följt Oxenstjernas af hr M. förordade råd och vändt sig emot Danmark i stället för Tyskland, för att bringa den skandinaviska halfön under *en* spira. Hur skulle det ha gått, om Wallenstein genom en storartad kraftansträngning eller genom en lycklig öfverrumpling till slut blifvit herre öfver Stralsund och äfven kunnat förfoga öfver Hansestädernas maritima krafter, eller om kejsaren i 1629 års fälttåg kommit i besittning af

de preussiska hamnarne, eller om det stora spanskt-kejserliga anfallet på Holland i aug. 1629, som bragte republiken i sådan fara, krönts med fullständig framgång? Alla dessa eventualiteter, som lågo så nära till hands, måste ha framstält sig för Gustaf Adolf och af honom tagits i betraktande. Faran kunde sålunda genom en enda vändning i den europeiska politiken eller krigshistorien ha blifvit icke allenast verklig, utan till och med öfverhängande, och naturligt är, att för den, som lefde midt uppe i tilldragelserna, skulle känslan af farans närhet och vidd tränga sig på med vida större kraft, än vi, som känna utgången och se händelserna på afstånd, kunna föreställa oss. Vi ega ock många uttalanden, som bevitna denna stämning, ej blott af den liflige konungen, utan äfven af den lugnt beräknande kansleren[1]) och andra.

Med dylika facta, dylika möjligheter för ögonen, öfvertygad att den fara, som lyckligt afvärjts genom Stralsunds räddning, skulle återkomma vid första tillfälle, om den ej på allvar förebygdes, och att en sammanstötning med Habsburgarne väl kunde fördröjas, men ej i längden undvikas, beslöt Gustaf Adolf att ej släppa det fäste han redan skaffat sig på den tyska Östersjökusten, utan fortfarande hålla Stralsund besatt och att derifrån skrida till anfall på den Wallensteinska ställningen i norra Tyskland, så snart omständigheterna medgåfve. Han hindrades derifrån genom den kejserliga hjelpsändningen till Preussen sommaren 1629, hvilken var en ytterligare påminnelse, hvad Sverige hade att vänta från kejsarens sida, när blott denne finge friare händer i Tyskland. Det är lätt att inse, hur betänkligt det varit för Sverige, om ändamålet med denna hjelpsändning vunnits och Gustaf Adolf blifvit öfvermannad; de preussiska hamnarne hade derigenom stått till kejsarens förfogande och ännu ett steg tagits emot målet: skapandet af en kejserlig Östersjöflotta. Denna fara afvärjdes visserligen genom Gustaf Adolfs skickliga försvar, men den hade varit så pass allvarsam, att den ej kunde annat än styrka konungen i hans öfvertygelse, att hans förnämste fiende vore icke Sigismund, utan kejsaren, och att så länge denne stode som herskare vid Östersjön, ingen varaktig trygghet vore att vänta för Sverige. Tillika utvecklade sig samtidigt de inre för-

[1]) Se t. ex. kansl. till rådet och konungen d. 30 nov. o. 2 dec. 1628 i Krigshistor. arkiv, I, s. 5 ff. 14 ff.

hållandena i Tyskland på ett sätt, som ej kunde annat än väcka de största bekymmer för framtiden. Hr M:s påstående, att Tysklands inre tillstånd 1629—30, innan Gustaf Adolf der uppträdde, var sådant, att det aflägsnade all fara från kejsarens och den katolska reaktionens sida, står alldeles i strid med verkliga förhållandet, såsom nogsamt inses af följande allmänt kända facta.

Genom freden med Danmark i Lübeck, maj 1629, hade kejsaren blifvit i tillfälle att friare förfoga öfver sina stora stridskrafter i norra Tyskland. På sommaren och hösten s. å. detacherades visserligen betydande afdelningar till Preussen, till Nederländerna och Italien, men i hvarje fall var ännu de första månaderna af 1630, då Gustaf Adolf redde sig till sin expedition, Wallensteins militära ställning i Tyskland mycket stark, ja så stark, att han trodde sig kunna genomdrifva en ombildning af riksförfattningen till utvidgande af kejsarens makt[1]. Hur lätt kunde ej dessa stridskrafter, hvilka för tillfället voro afsedda för andra ändamål, än en gång kastas emot Östersjöns kust och der genomföra, hvad som nyss misslyckats! Men ännu större, om än mer aflägsen, var den fara, som hotade från kejsarens reaktionära politik i Tyskland, från hans våldsamma konfiskationer och den stora indragning af protestantiska områden, som der tagit sin början. Utan iakttagande af lagliga former blef det ena furstendömet efter det andra konfiskeradt från protestanterna och bortgifvet åt katoliker, såsom öfre och en del af nedre Pfalz åt kurfursten i Bayern, Mecklenburg åt Wallenstein. De fria riksstäderna i södra Tyskland voro utsatta för ett olidligt förtryck i kyrkligt och politiskt hänseende. Men kronan sattes på verket genom restitutionsediktets utfärdande, mars 1629. Om betydelsen af denna åtgärd, hvilken hr M. söker förringa, kan man döma deraf, att icke mindre än 2 ärkestift, 12 biskopsstift och omkr. 120 smärre andliga stiftelser med ett penndrag fråndömdes protestanterna — det var nära $^1/_3$ af hela det protestantiska Tyskland — hvartill kom, att den reformerta kyrkan, som ej var inbegripen i religionsfreden, nu uttryckligen förklarades rättslös och sålunda prisgafs åt den katolska restaurationen, så snart tillfället dertill blefve gynsamt. Restitutionsediktet blef ingalunda en tom hotelse: kommissioner tillsattes genast för dess genomförande och började

[1] Ranke. Gesch. Wallensteins, ss. 182 3.

sina arbeten, i synnerhet i nedersachsiska kretsen. Kurfurstarne i Sachsen och Brandenburg åtnjöto tills vidare befrielse från den restitution, som skulle drabba dem, men det var tydligt nog, att detta blott var ett uppskof, och att restitutionsediktet skulle komma att fullständigt utföras, allt efter som makten dertill förefunnes. Det uppskof med ediktets verkställighet, som beviljades på kurfurstedagen i Regensburg, tillägger hr M. en synnerlig betydelse, men han glömmer att omtala, hvari det bestod — det bestod i ett löfte af de katolska kurfurstarne, att intill den siste februari 1631 intet katolskt riksstånd skulle hos kejsaren begära exekution af ediktet[1]). Då nu detta löfte afgafs d. 12 nov. 1630, var det alltså ett uppskof på $3^1/_2$ månader, som vans, sålunda en sannskyldig »galgenfrist». För öfrigt kunde det icke utöfva det ringaste inflytande på Gustaf Adolfs beslut att deltaga i 30-åriga kriget, eftersom det beviljades flere månader *efter* hans landstigning i Tyskland — något som hr M. uraktlåter att nämna; tvärtom omtalar han det i ett sådant sammanhang (ss. 50 o. 83), att en mindre uppmärksam läsare måste tro, att frågan redan förevarit, då Gustaf Adolf begaf sig till Tyskland.

Sådan var ställningen i Tyskland, när Gustaf Adolf der uppträdde. Tillståndet kunde näppeligen vara hopplösare för den protestantiska saken, än det då var. Men, invänder kanske hr M., det är ej derför sagdt, att faran för Sverige var större; tvärtom var den förminskad derigenom att Wallensteins makt började vackla och snart derpå (sept. 1630) alldeles störtade samman, äfvensom den kejserliga härens styrka betydligt inskränktes. Wallensteins fall och härens reduktion inträffade dock så sent, att dessa tilldragelser icke kunde inverka på Gustaf Adolfs första uppträdande i Tyskland; och att han med afseende derpå sedermera skulle ha nedlagt vapen och återvändt till Sverige, det sätter väl icke ens hr M. i fråga; ty om än kejsarens makt genom kurfurstedagen i Regensburg försvagats, så hade det katolska Tyskland i det hela blifvit mäktigare än det varit på länge, i följd af den endrägt, som nu inträdt emellan kejsaren och de ligistiska furstarne, och det band af gemensamma intressen, som restitutionsediktet knutit dem emellan.

För att rätt inse den våda, hvari det protestantiska Tyskland sväfvade vid Gustaf Adolfs ankomst, bör man besinna, hvad

[1]) Heyne, Der Kurfürstentag zu Regensburg, s. 169.

som efter all mensklig beräkning skulle ha inträffat, *om* Gustaf Adolf *icke* hade inblandat sig i det 30-åriga kriget, utan lemnat sina trosförvandter åt deras öde. Det är redan sagdt, att det katolska Tyskland genom kurfurstemötet i Regensburg blifvit enigare och mäktigare än någonsin; det är klart, att, då icke ens Gustaf Adolfs framgångar kunde förmå katolikerna till större eftergift åt protestanterna än $3^1/_2$ månaders uppskof med exekutionen, så skulle dessförutan alla hänsyn blifvit satta å sido och den katolska restaurationen hejdlöst fortsatt sitt segertåg genom Tyskland under ledning af Jesuiterna och med stöd af Jesuitvännen Tillys legioner Då man känner Ferdinand II:s och Maximilians ståndpunkt, deras hemliga syften och uttalanden, så kan man ej betvifla, att, om de fått fortsätta sitt verk, protestantismen blifvit lika grundligt och lika våldsamt utrotad i norra som förut i södra Tyskland, först i de indragna andliga stiften, derpå i de kalvinistiska staterna (Hessen-Cassel, Anhalt, Cleve, Berg m. fl.) och slutligen äfven i de lutherska. Sachsen och Brandenburg hade sannolikt fått den lönen för sin nesliga efterlåtenhet, att de blifvit till sist uppätna. Det är ej lätt att se, hvem eller hvad som skulle ha kunnat hindra den katolska restaurationen att fortgå mot sitt mål. På någon sammanslutning emellan de tyska protestanterna var ej att tänka; det lyckades ej ens Gustaf Adolf i spetsen för en segerrik krigshär att åstadkomma en sådan. Från Nederländerna var ingen hjelp att vänta; tvärtom är det ovisst, huruvida republiken sjelf i längden förmått värja sig mot den spansk-kejserliga öfvermakten, om ej Gustaf Adolf skaffat densamma andrum genom sin diversion. Hr M. antar visserligen, att Richelieu skulle ha tvungit kejsaren till eftergifter åt protestanterna. Men han glömmer, att Richelieu väl önskade försvaga kejsarmakten, men icke den katolska kyrkan; det är derför sannolikt, att han snarare sökt i ligan skapa en motvigt till kejsaren och för att draga ligan på sin sida gerna lemnat protestanterna åt deras öde; dessutom var Frankrikes militära makt på den tiden jämförelsevis så inskränkt, att Richelieu utan Sveriges hjelp svårligen kunnat något uträtta mot Spanien och Österrike. Från hvilken synpunkt man än ser saken, finner man, att protestantismen i Tyskland utan Gustaf Adolfs uppträdande varit förlorad.

Men kunde icke ett sådant resultat ha varit för Sverige skäligen likgiltigt, och hvarför skulle Sverige offra sina ringa krafter för att hindra detsamma? Svaret härpå är lätt att finna för hvarje klart och ädelt tänkande menniska. Följderna af protestantismens undergång i Tyskland skulle ha på två olika sätt inverkat förderfligt på Sverige. Först och främst hade deraf följt en tillbakagång i den tyska odlingen — ej blott en temporär, sådan som 30-åriga kriget medförde, utan en permanent — och dermed ock en tillbakagång i hela den menskliga odlingen; ty protestantismens sak var tillika den menskliga bildningens sak, af dess öde berodde, om menskligheten skulle ostörd fortgå till allt större ljus och frihet eller för en tid kastas tillbaka i Medeltidens mörker — den som det ringaste känner Jesuiternas grundsatser, vet, att det var ingenting mer och ingenting mindre de åsyftade. Huru en sådan tillbakagång skulle ha återverkat på vårt land, äfven om den varit inskränkt till Tyskland, är lätt att inse; med intet land stod Sverige på den tiden i lifligare gemenskap, både materiell och andlig, än med det protestantiska Tyskland. Men ännu kännbarare följder kunde deraf ha uppstått för vårt land. Sedan katolicismen blifvit allrådande i Tyskland, kan man, med kännedom om dess aggressiva tendenser på den tiden, icke tänka sig, att de små protestantiska grannländerna länge fått sitta i fred. Faran för Nederländerna af ett kombineradt spanskt-kejserligt anfall är redan påpekad. Danmark var i sitt dåvarande skick ur stånd att länge motstå en påtryckning från Tyskland, och hvad slutligen Sverige beträffar, så lider det väl intet tvifvel, att Sigismunds söner, hvilka oaktadt Sveriges följande segrar ej kunde förmås att uppgifva sina anspråk, skulle ha på fullt allvar förfäktat dem, om de haft emot sig ett isoleradt Sverige och kunnat påräkna stöd af hela det katolska Tyskland. Det kunde under sådana förhållanden lätt ha inträffat, att Wallensteins planer på en kejserlig Östersjöflotta gått i fullbordan, och att Sverige fått besanna Gustaf Adolfs ord: »ingenstädes äre vi svagare än i Sverige, alldenstund vi hafva vidlyftiga stränder och många hamnar, så att omöjligt är allt så sköta att icke fienden fotfäste fatta skulle»[1]). Hr M. menar (s. 56), att Sverige »skyddades» mot Tyskland å ena sidan

[1]) Kon. till kansleren d. 5 mars 1629: Gust. Adolfs skrifter, ss. 533—4.

af Danmark, å den andra af Polen. Men om endera af dessa makter eller kanske båda stode i förbund med Tyskland, hvari låge då »skyddet»? månne icke då skyddet förvandlades till hot och förökad fara? — Man finner sålunda, att då svenska folket af sin store konung lät föra sig till Tyskland, var det först och främst för sin egen skull det gick i striden, dernäst för det protestantiska Tyskland och det protestantiska Europa, och ändtligen för hela mensklighetens sak.

Genom denna redogörelse för den allmänna ställningen i Tyskland och Europa vid den tid, då Gustaf Adolf började deltaga i det 30-åriga kriget, och för de vådor, som denna ställning innebar för framtiden, ha vi i grunden tillika redogjort för de bevekelsegrunder, som hufvudsakligen drifvit Gustaf Adolf till den tyska expeditionen. Dessa bevekelsegrunder voro, som man finner, både politiska och religiösa, både nationella och allmänt menskliga, och dertill kan läggas den mera personliga lusten att verka och uträtta stora ting, som försynen nedlagt hos utomordentliga menniskor, en lust som förtjenar ett ädlare namn än äregirighet. Alla dessa motiv voro hos Gustaf Adolf sammangjutna i en harmonisk enhet — det är endast genom abstraktion, som de kunna åtskiljas från hvarandra. De politiskt-nationella motiven voro, såsom man finner af alla konungens uttalanden, de för honom närmast bestämmande; han afsåg i första rummet att ej blott för ögonblicket, utan äfven för framtiden betrygga sitt lands ställning gent emot Polen och Tyskland och hela den katolska verlden med dess politiskt kyrkliga restaurationsplaner, och att på samma gång fullborda det af företrädarne ärfda Östersjöväldet, hvilket han betraktade såsom ett vilkor för Sveriges både politiska trygghet och framåtskridande i materiell odling[1]). Men han påverkades ock kraftigt af sin protestantiska tro och sina religiösa intressen, han ville betrygga protestantismens framtid både i Tyskland och Sverige, och ändtligen kände han med snillets inspiration, att han stod inför en vändpunkt i verldshistorien, att han och hans lilla folk voro utvalda redskap i försynens hand för utförande af dess afsigter, att de här hade en stor och ärofull pligt att uppfylla mot menskligheten och den

[1]) Om den finansiella och kommersiella betydelsen af Östersjöväldet se t. ex. förf:s: Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen, ss. 11—12, 46—7; Sveriges inre historia under Dr. Kristinas förmyndare, ss. 266.

menskliga odlingen, och att de ej finge svika denna pligt. Det är detta Axel Oxenstjerna menar, då han kallar konungens beslut en dispositio divina, en impetus ingenii, och det är derför konungen sjelf till Oxenstjerna säger sig hällre vilja i verkligheten än på papperet bevisa möjligheten och utförbarheten af hvad han åsyftade. Han kände inom sig, att den som kallat honom också skulle gifva honom kraft att utföra det stora värfvet, om han än med vanliga bevisningsgrunder hade svårt att gendrifva försigtighetens invändningar.

Men det är ej nog med, att en statsman har rätt och vet sig hafva rätt — han måste äfven *synas* hafva rätt i verldens ögon. Gustaf Adolf såsom en erfaren regent och menniskokännare visste väl, hur vigtigt det är att icke blott ega goda grunder för sitt handlingssätt, utan äfven kunna angifva sådana skäl, som tilltala och öfvertyga menniskorna och äro begripliga för den stora allmänheten. Detta måste man väl ihågkomma, när man genomgår alla de öfverläggningar, skriftliga och muntliga, enskilda och offentliga, alla de framställningar till råd och ständer, till in- och utländske, i hvilka konungen framlagt skälen för sitt handlingssätt. I alla dessa förhandlingar och aktstycken är det icke blott de ofvan angifna hufvudgrunderna till tyska expeditionen, som framhållas och betonas, utan äfven andra, som i sjelfva verket egde en mer sekundär betydelse, nämligen de oförrätter, som blifvit Gustaf Adolf och Sverige tillfogade från kejsarens sida genom hjelpsändningarna till Preussen och svenska sändebudens skymfliga tillbakavisande från fredstraktaten i Lübeck samt åtskilligt annat, som plägar uppräknas i den diplomatiska fejd, som gemenligen föregår den krigiska aktionen. Sådant hade visserligen äfven sin betydelse, men hufvudsakligen såsom bevis på och yttringar af den fiendtlighet, hvartill hufvudgrunden låg i hela den politiska och kyrkliga ställningen. Det var för att skaffa sig ytterligare bevis af samma slag, som konungen befalde Salvius att, om Sverige afvisades från kongressen i Lübeck, »lägga sig desto mera i disputats med dem», för att drifva de kejserliga till uttalanden, som kunde kompromettera dem. Det var ock för att stärka sin ställning i verldens ögon, som han på våren 1630 genom sina agenter i Tyskland sökte »poussera» tyska furstar och städer att begära svenske konungens väpnade intervention; han kände tillräckligt sina goda vänner derute för

att veta, att de af fruktan för kejsarens hämnd icke skulle röra sig ur fläcken, om de ej kraftigt »pousserades», och det visade sig, att detta slutligen måste ske tämligen omildt med spjutstången. — Slutligen var det äfven af liknande skäl, som konungen antog danske konungens inbjudning till en fredsunderhandling med de kejserlige i Danzig sommaren 1630; han genomskådade allt för väl Danmarks och kejsarens afsigt härmed, som var att genom en långsam underhandling hindra den redan färdiga svenska expeditionen till Tyskland, och han ansåg rådligast »att strax följa efter med vapnen och drifva tractaten under hjelmen», men ville icke utsätta sig för det klander, som ett afslag skulle ha ådragit honom, och var för öfrigt helt visst benägen för fred, om den kunde vinnas på betryggande vilkor. [1]) De fredsvilkor han medskickade sina sändebud både till Lübeck och Danzig har hr M. funnit orimliga och endast afsedda att söka sak med kejsaren. De voro omfattande, det är sant, enär de fordrade hela norra Tysklands restitution och utrymning af de kejserlige; men Danskarnes första fordringar vid kongressen i Lübeck voro icke mycket mindre — de gingo ut på den nedersachsiska kretsens befrielse [2]) — dertill lade nu Gustaf Adolf samma fordran för den öfversachsiska kretsen och ett par andra områden. Fordringarna voro, som sagdt, stora, men inga andra vilkor kunde anses fullt betryggande för den protestantiska saken och Sveriges intressen; dessa fredsvilkor utgjorde liksom konungens program med afseende på de tyska förhållandena, och han visste att sätta det igenom.

Vi ha i det föregående sökt uppvisa de möjligheter, de eventualiteter, som framtiden bar i sitt sköte och hvilka Gustaf Adolf velat förekomma genom sin inblandning i det 30-åriga kriget. Vi skola nu till sist, följande hr M. i spåren, egna någon uppmärksamhet åt det, som verkligen och faktiskt blef resultatet af denna inblandning, för Tyskland och för Sverige. I denna fråga framlyser åter hr M:s ensidiga och kortsynta uppfattning af historien. Vid sin öfverblick af Tysklands följande historia ställer han sig

[1]) Detta visar sig nogsamt af kon:s bref till kansl. d. 24 mars 1630 i Krigshistoriskt Arkiv, I, s. 103 ff. Hur ofördelaktigt för Gustaf Adolf hr M. framställer underhandlingen i Danzig, ser man bäst genom en jämförelse med G. Droysen a. st. II, s. 134 ff.

[2]) Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie 1629—35, s. 37; Ranke a. st. s. 137.

på samma ståndpunkt som de ultrakatolska författarne; han ser liksom de blott med ena ögat, men synes blunda med det andra. Han ser det elände, som 30-åriga kriget bragte öfver Tyskland, den tillbakagång i dess kultur och den ohjelpliga splittring i dess politiska lif, som deraf *närmast* följde. Men han ser deremot icke, att det var Gustaf Adolf och Sverige, som räddade åt Tyskland just hvad som är lifsprincipen i dess nyare historia, protestantismen — visserligen till högt pris, men ingalunda *för* högt, ty deri låg vilkoret för Tysklands framtid och framåtskridande: *med* protestantismen blef det Tyskland möjligt att med tiden ersätta hvad som gått förloradt och att slutligen blifva Europas i vissa afseenden främsta kulturland, men *utan* densamma skulle Tyskland alltid ha stannat långt efter i nationernas stora täflingskamp.[1]) Och den politiska splittringen, så olycksbringande den i yttre afseende varit för Tyskland, har äfven medfört gagneliga följder, ty det är den, som gifvit en så stor mångsidighet och rikedom åt den tyska kulturen, och det är i sjelfva verket äfven den, som banat väg för den politiska utveckling, som Tyskland i våra dagar genomgått och som ledt till en ny enhet, hvilken, man säge derom hvad man vill, dock är vida bättre än den som var tillämnad Tyskland under Ferdinand II och hans Jesuiter.

Men hvad vann då Sverige på sitt deltagande i 30-åriga kriget? frågar slutligen hr M., och ehuru historiker finner han intet annat svar, än att Sverige deraf och af den yttre storhet, som Gustaf Adolf grundade, endast skördat olycka och förderf, ständiga krig med sina grannar, ett onyttigt förspillande af folkets blod och penningar, en hämmad inre utveckling och många sociala missförhållanden. Att de tyska besittningarna indragit Sverige i flere krig, är sant, ehuru man å andra sidan ej får glömma, att det var med stöd af dessa besittningar, som frederna i Brömsebro och Roskilde aftvingades Danmark, och att det var i Tyskland som Svenskarne förvärfvade både Gotland, Skåne och

---

[1]) Då hr M. förklarar, att »det bigotta protestantiska presterskapets makt öfver sinnena varit lika skadlig för andens utveckling och lika fiendtlig mot verklig religionsfrihet som någonsin den katolska hierarkiens», så hänvisa vi endast till historiens och erfarenhetens vitnesbörd: jämför t. ex. Spanien med England, Portugal med Nederländerna, Österrike med det protestantiska Tyskland, de katolska kantonerna i Schweiz med de protestantiska o. s. v.

Norge. Det är äfven sant, att vårt deltagande i 30-åriga kriget, om ej framkallat, likväl förvärrat vissa både politiska och sociala missförhållanden i vårt land. Detta är medaljens frånsida, och som vanligt ser hr M. endast den. Men hvad visar framsidan? Den visar oss »såningsmannen från den framilande stridsvagnen», den visar oss en storhetsperiod ej blott i yttre måtto utan äfven på den inre utvecklingens område; den visar oss stora män och stora gerningar i alla riktningar, stora uppslag och reformer i nästan alla förvaltningens grenar, på nästan alla odlingens fält: både riksstyrelsen och lokalförvaltningen organiserade, riksdagens former utvecklade, grundliga och omfattande lagarbeten utförda, sjöfart och handel, industri och grufdrift i starkt framåtskridande, början gjord till ett svenskt kolonialväsen, de eröfrade provinserna kultiverade och ordnade, goda undervisningsanstalter spridda öfver landet och dermed grunden lagd till en nationell bildning. Räknar hr M. allt detta för intet? Och om hr M. möjligen invänder, att förtjensten af allt detta icke kan tillskrifvas Gustaf Adolfs deltagande i 30-åriga kriget och den yttre storhet, dermed följde, så svara vi, att det i hvarje fall var Gustaf Adolf, som både sjelf inledt denna utveckling och genom sin behjertade och förutseende yttre politik för framtiden möjliggjort och betryggat densamma, att den nära gemenskap, hvari han inledt Sverige med det öfriga Europa, har gifvit vårt land otaliga väckelser och impulser till framåtskridande, och att den lyftning, som Gustaf Adolf gaf den svenska nationalandan, väsentligen bidragit till Sveriges storartade inre utveckling under 1600-talet. Det är för menniskan en kraftig sporre till hugstora tankar och gerningar att veta sig tillhöra ett folk, som uträttat något stort för mensklighetens allmänna sak — ett medvetande som mer än en gång inverkat fördelaktigt på vårt folk och som det icke minst i vår tid är godt att upplifva: hur väl detta behöfves, det visar bäst hr M:s närvarande skrift.

Men om sålunda hela 1600-talet är för Sverige en storhetstid äfven i den inre utvecklingen, så är det dock ingen period deraf, som i detta hänseende öfvergår Gustaf Adolfs egen regering. Hr M. menar (s. 85) att Gustaf Adolf i grunden föga bekymrat sig om folkets lycka och välstånd, att han hufvudsakligen betraktat detsamma såsom en svamp att krama så länge det fans något att taga ur den. Så säger hr M. Men hvad säger der-

emot historien? Hon säger, att Gustaf Adolf visserligen lagt tunga bördor på sitt folk, men också satt det i stånd att bära dem genom en mängd nyttiga reformer på alla områden; hon säger, att det var Gustaf Adolf, som ordnade den svenska rättskipningen och lade grund till hela förvaltningens ombildning, som gaf Sverige dess första riksdagsordning och organiserade dess första riksstånd, som satte nytt lif i Sveriges industri och bergshandtering, som anlade en mängd af dess städer, som grundade dess undervisningsanstalter, som öfverhufvud gjorde Sverige till ett europeiskt kulturland. Att med dylika facta för ögonen framslunga mot Gustaf Adolf den beskyllningen, att han föga vårdat sig om folkets lycka och välstånd, det är att såsom historiker döma ytligt och orättvist, såsom patriot otacksamt och otillbörligt. Det är lika otillbörligt som det är att, då man har framför sig en personlighet, hvars bild står så moraliskt hög och sann i historien och som både i ord och gerning så klart angifvit grunderna till sitt handlingssätt, beskylla en sådan man att ha med vett och vilja fört sitt folk bakom ljuset och planmässigt bedragit detsamma till befrämjande af egoistiska syften.

Föga mindre orättvist är Hr M:s omdöme om Gustaf Adolfs religiösa ståndpunkt. Han tillägger honom visserligen en naiv gudsfruktan, en uppriktig religiös nitälskan, men en sådan, som endast intresserade sig för »de lutherska dogmernas upprätthållande, men ingalunda för förverkligandet af religionsfrihetens höga idé, hvilken han aldraminst tålde inom egna stater». Att Gustaf Adolf önskade upprätthålla den kyrkliga enhet, som ännu ostörd rådde i hans fädernesland, det bör väl icke förvåna; men i ett land med blandade bekännelser såsom Tyskland föll det honom icke in att vilja påtvinga en dylik enhet. Väl var han af barndomen en vän af »de lutherska dogmerna», men han var tillika en vän af kristlig fördragsamhet, han stod i detta hänseende högt öfver sin tid och har »förverkligat religionsfrihetens höga idé» i de trakter af Tyskland, dit hans vapen förde honom, i det han sörjt för katolikernas och kalvinisternas ej mindre än för lutheranernas skydd — endast Jesuiterna kunde han icke tåla, och det må man ju icke förtänka honom. Det är derför med full rätt Geijer slutar sin teckning af Gustaf Adolf med dessa sköna ord: »Att han för samvetstvånget satte en gräns,

det är hans odödlighet. Och derför räknar menskligheten honom ibland *sina* hjeltar».

En sådan man har fäderneslandet den lyckan att räkna äfven bland *sina* hjeltar, och det gifver honom villigt första rummet bland dessa. Detta rum skall han också behålla, så länge svenska folket förstår att klart och fördomsfritt bedöma sin forntid, att rätt uppskatta det stora och upphöjda i sin historia.

Strödda Meddelanden.

I.

Anteckningar om en svensk språklära under 16:de seklet.

Medan under de sista årtiondena vårt svenska fornspråk varit föremål för grundliga grammatikaliska undersökningar, har frågan om hvad man kunde kalla dess sociala ställning, d. ä. den om dess anseende, om de skilda ändamål, till hvilka det varit användt, om den nitälskan, med hvilken det varit omfattadt, endast sällan kommit på tal. Detta förhållande må ej heller väcka förundran. Sådan vår medeltidsliteratur nu föreligger, erbjuder hon ett rikt språkligt dissektionsmaterial, då deremot — åtminstone i de mera lätt tillgängliga källorna — endast sällan några få spridda yttranden förekomma, som synas vittna om nit för språkets användande i tal och skrift. Att samla, kritiskt bedöma och med förhållandena hos våra brödrafolk jemföra dessa spridda företeelser, skulle väl bilda en tacksam uppgift för någon bland våra yngre språkforskare. Utan att på något sätt söka träda dessa i vägen, tillåta vi oss att här erinra om en och annan notis, som kunde flyta in i en dylik öfversigt. Denna skulle då uppvisa, huru svenska språket, sedan det år 1281 finnes först användt i skrift af med visshet känd, enskild person — biskop Brynolf i Skara —, så långsamt vann terräng, att bland Svenska diplomatariets första 3,873 nummer (fram till år 1345) ej finnas mera än 14 urkunder, som obestridligen från början varit författade på svenska; hvaremot detta språk mot slutet af 1300-talet blef mera gängse, så att under de första åren af följande sekel knappt hvar sjette urkund finnes vara skrifven på främmande tungomål (latin eller tyska). Det var genom förenade ansträngningar af kyrkliga och verldsliga myndigheter, som språket gjorde dessa framsteg. De andlige hade naturligtvis redan vid tiden för kristendomens förkunnande måst vinnlägga sig om det folks språk, bland och för hvilket de verkade; och stadganden, att yngre dominikanermunkar skulle i sina kloster öfva sig att predika på modersmålet, finnas uttalade så tidigt som år 1254 [1]).

[1]) Stephens: Brottstycken ur en Dominikanerordens statutbok (Köpenh. 1852), s. 6. Om yngre påbud att predika på svenska, jfr Anjou: Sv. kyrkoreformationens hist., I: s. 49.

Omkring år 1321 begärde Sveriges biskopar af påfven, att han måtte — *såsom af gammalt varit öfligt* — hos sig anställa prester, som kunde mottaga bikt på de skandinaviska språken; och hvilken betydelse den heliga Birgitta och hennes orden haft för vår medeltids uppbyggelseliteratur och dermed äfven för dess språk, är allmänt kändt [1]. Å andra sidan nitälskade äfven tidens verldslige stormän för modersmålet. Det var väl arbetet med landskapslagarnes upptecknande, som närmast dref dem dertill. Också stadgade Magnus Erikssons landslag, att vigtigare dombref skulle författas på svenska: »Alla þe doma laghmaþer skal a þinge göra, huat þe helder væþia vndir han ællæ ei, þer skal laghmaþer sit dombref a giua — —. *Skulu ok all bref, kunungx, lagmanz ok hæræzhofþonga, i þolikum malum ok aþrum, a svensko skriuas*» [2]. Betydelsen af detta lagbud framgår deraf, att svenskan — såsom vi redan sett — efter dess utfärdande vida oftare än förut användes till vigtigare urkunder. I en år 1365 utfärdad proklamation påstod konung Magnus likaså — nu säkerligen med tanke på tyskan —, att han ville kämpa till Guds ära, till fosterlandets båtnad och *till bevarande af ett tungomål i landet* [3]. Erikskrönikan och Konungastyrelsen, jemte böckerna de bästa klenoderna i vår äldre litteratur, vittna väl — äfven de — om de stores intresse för modersmålet. Under sådana förhållanden ej blott häfdade detta sin ställning inom riket, utan tycktes äfven skola komma till heder i grannlanden. Att ej tala om Finland, användes sålunda svenskan en tid såsom hofspråk i Norge, och det s. k. birgittinerspråkets utbredning i Danmark visar, att äfven detta rike påverkades af svenskt tungomål [4].

Den nitälskan för språkets rykt, som sålunda utmärkt fjortonde seklet, skulle mot slutet af det samma märkligen aftaga. Orsakerna härtill voro flera, men mest verksam bland dem alla var utan tvifvel den invandring af främmande äfventyrare, från kungarne sjelfva med deras följen af gunstlingar, fogdar och knektar ända ned till hanseatiska »pepparsvenner» och handtverkare, — en invandring, som hotade vårt språk med förbistring, likasom hon hotade vår nationella, och äfven personliga frihet med undergång. För att rycka upp Sveriges tungomål ur denna förnedring tarfvades väldiga krafter, och att sådana verkligen kommo i rörelse, derföre hade man i främsta rummet *reformationen* att tacka. Då denna för att låta de gudomliga sanningarne lättare nå massan af folket sökte kläda dem i den värdigaste, renaste och mest genomskinliga svenska, förde hon modersmålet med jättesteg framåt. Det kan då ej väcka förundran, att Laurentius Petri, sjelf tidens bäste stilist, lät i 1571 års kyrkoordning

[1] Sv. dipl. nr 2322. — Hammerich: Den hell. Birgitta og Kirken i Norden, s. 292—324.
[2] K. Magnus Erikssons landslag (Schlyterska uppl.), Eghno B. XXII: §. 1.
[3] Hildebrand: Sveriges historia från äldsta tid, II: s. 64, 69.
[4] Munch: Det norske Folks Historie, IV: s. 650. — Hammerich: anf. st. s. 293.

stadga, att »predikanterne skulle vänja sig tala rätt svenska, ty der man främmande ord bruka vill, förbistrar man de enfaldige; dertill ock varder vårt svenska mål förkränkt och förvandladt genom sådant sätt, det icke heller hafver nytta med sig, helst när det sker i oträngda mål, der vi sjelfve ju hafva så goda ord, som de främmande vara kunna»[1]). Johan III, som nitälskade för språkets renhet, sökte upprätthålla detta stadgande[2]). — Likasom under fjortonde seklet verldsliga myndigheter samverkat med de andliga till språkets höjande, så ock under det sextonde. Gustaf Vasa ifrade för svenskans renhet, fastän det språk, han sjelf skref, var i hög grad påverkadt af danskan[3]); och att hans — man kan tillägga likasom hans söners — sträfvan för detta syfte ej blef utan frukt, derom öfvertygas man vid den minsta jemförelse mellan kungabrefven från början af Gustafs regering med dem från slutet af Johans. I den bekanta Kalmare stadga af år 1587 föreskrefs, att konung Sigismund skulle tillse, det ej främmande folks ord och uttryck finge smyga sig in i svenskan, utan skulle denna förblifva ren och oförfalskad, sådan hon varit under hans faders regering. Hertig Karl, som annars dömde nämnda stadga så strängt, gillade dock denna punkt, ty — sade han — tungomåls förändring sker icke utan märkelig skada och är ett rätt syndastraff, hvilket icke förekommas kan af någon annan än Gud allena[4]). — Att man vid 1500-talets slut ansåg sig hafva hunnit rätt långt i förmåga att behandla modersmålet, framgår äfven deraf, att man för att bevisa, det en viss handling ej utgått ur hertig Karls kansli, påpekade, att hon icke var skrifven med kansliskrift samt dertill var svåra illa stafvad»[5]).

Till dessa strödda notiser om vårt modersmåls ställning under reformationstidehvarfvet lägga vi nu några upplysningar rörande ett arbete, som stod i nära sammanhang med tidens kyrkliga sträfvanden, nämligen en omkring år 1580 utarbetad svensk språklära. Hvad vi funnit rörande denna och hennes författare är visserligen obetydligt, ja i jemförelse med det arbete, vi derpå nedlagt, ända till löjlighet

[1]) Jfr N. M. Petersen: Svenska språkets historia, s. 63.

[2]) Joh. III t. bisk. Jacob Johannis i Skara: — — — Samaledes effter thet wij förnimme dagligen, huru som prästerne, så väl som andre, förgäthe eller försumme rätt att lähre wårth Svänske tungomåhl och i then staden inmenge och blande Danske, Tydzske, Latin och andre fremende ordh, och ther sådant i tijdh icke bleffve förhindredt, skulle wårtt egedt måhl så bliffve fördärffvet, att thenn ene medh tijdhen icke skulle väll förstå thenn andre. Dherföre ähr här med vår alffvarlige villie, thet I föreholle prästerne, att the beflithe sigh om i predican och elliest att thale rätt Svenske såssom och befale scholemestere, thet the göre thet samme i scholen och elliest vähnie och läre dieknerne rätt att framföra orden. Och haffve Edher thette icke veledt forholle, och I haffve Edher effther rätte. — Dat. Vesterås d. 21 apr. 1584. Tr. i Handl. rör. Skand. hist. XIX: s. 190—192. Jfr rörande en senare tid, Bexell, Abr. Ahlqvist, Lignell: Bidrag till svenska kyrkans historia, III: s. 97.

[3]) Jfr Söderwall: Hufvudepokerna af svenska språkets utbildning, s. 79.

[4]) Ahlqvist: Om aristokratien under Johan III:s regering, I: s. 102, n. 2.

[5]) Orden finnas på baksidan af nämnda handling, som är inhäftad i k. Karls registratur för Maj månad 1595.

ringa. Icke dess mindre våga vi här framlägga resultaten af våra undersökningar, ty obestridligt är, att frågan i sig sjelf åtminstone *kunde* vara af stort intresse. *Om* ifrågavarande språklära återfunnes, skulle hon nämligen ådagalägga, huru man för trehundra år sedan, 90 år förr än den första danska och mera än 100 år förr än den första svenska språkläran offentliggjordes, tänkte sig en grammatisk bearbetning af de skandinaviska språken. Härtill kommer, att följande uppgifter, huru torftiga de än äro, möjligen skola locka någon forskare med bättre »hittelycka» än författarens att fortsätta dessa undersökningar.

Att jesuiter under sextonde seklet låtit utarbeta en svensk grammatik, för att medelst denna göra främlingar skickliga att verka såsom katolska missionärer, har redan länge varit bekant. Så finnes denna grammatik omtalad i en disputation af Fant, tr. år 1788 [1]). Några år derefter omnämnes hon af Adlersparre, hvars uppgifter influtit i Wieselgrens »Sveriges sköna litteratur» med tillägg, att förf. ej kunde meddela ytterligare upplysningar [2]). Då vi härjemte erinra om en notis, tryckt i en akademisk afhandling år 1864 [3]), tro vi oss hafva antydt hvad som i senare tider framlagts rörande sagda språklära. Det har flutit ur följande källskrifter [4]):

1. Odaterad handling, skrifven med den bekanta Ant. Possevinos egen hand och ställd till »Vestræ Dominationes» (riksråden [5]). Här heter det:

»Modum autem habendi plures sacerdotes hunc cogitavi, ita jubente Regia Majestate. Primo mittam cum Dei gratia quamprimum duos vel tres sacerdotes Svecos; tres item vel quatuor partim Saxones, partim Flandros [6]) in fide et prudentia firmos, nam hi facillime hic addiscent linguam suedicam et externos suo tempore continebunt in officio.

Secundo affero mecum gramaticen Suedicam, quam curavi hic confici, ut per Suecos, qui erunt tum in Collegio Germanico tum in ædibus S. Birgittæ, fiat seminarium linguæ suedicæ et finlandicæ, ut Saxones, Flandri, Angli et aliqui alii et ex nostris eam addiscant. Ita

---

[1]) E. M. Fant: De motibus Liturgicis in Svecia, II: s. 15.

[2]) K. Vitt, Hist. o. Ant.-Akad:s handl. IV: s. 158. — Wieselgren: Sveriges sköna litteratur, III: s. 518.

[3]) Ahlqvist: Om aristokratien under Johan III:s regering, 1: s. 50, n. 4.

[4]) Eller rättare nr 1 och 3 bland dem; nummer 2 har ej omtalats i ofvan nämnda skrifter.

[5]) Tr. af Spegel: Skriftliga bevis till Biskopskrönikan, s. 105—106. Originalhandlingen bl. saml. »Litteræ Vir. Illustr. 1», nr 32. Öfver denna står med yngre hand: *till 1580.* Troligen är urkunden och från detta år, ehuru åtskilligt kan synas tala deremot och hvad vi förr derom anfört (»Om aristokr. und. Joh. III», I: s. 50, not. 1) ej håller streck (med Coll. Germanicum menas det i Rom, ej det i Olmütz).

[6]) Här — likasom å ett följande ställe — har Spegel läst orätt *Islandos.*

enim in amplissimis regionibus Indicis facimus atque ex ea re operarios habemus ad excolendam vineam.

— — — — — — — — — — — — — —

Poterunt item aliqui uti libris homeliarum sanctorum Patrum Suedice versis, quod jussu Regiæ Majestatis curabitur, ut Romæ a decem vel duodecim bonis scholasticis suedicis fiat, distributo inter illos labore. Et illi etiam poterunt optime legi ex suggestu, quamvis ita recte aliqui non callerent suedice».

2. I en anonym berättelse (»Earum rerum, quæ Vastenæ contigere, narratio, dum pater Possevinus, eo evocatus a Rege, aliquot hebdomadas ibi substitit anno 1580») meddelas bland annat följande[1]:

Consiliariis ipsis regiis cum catholicos libros distribuisset, piis libellis quibusdam in linguam Sveticam vertendis, Sanctorum autem, qui fidei fundamenta jecerunt in his regnis, vitis colligendis opera data est; *ad quæ item accessit novæ grammaticæ Sveticæ procurata conscriptio, quæ paulo post, Deo aspirante, edetur in lucem, adjuncto Canisii catechismo*».

3. Possevino sjelf skref d. 7 November 1580[2]):

Sexto, Petrus Caprimontanus (sic). — — — — *Ei vero injuncta est cura, ut subcisivis horis Grammaticam Sueticam, quam in Suecia confici curaveram, revideat, ut ante jam editum Suedice Catechismum catholicum poni possit.* Relictæ item illi vitæ Sanctorum Septentrionalium et alia ex antiquis manuscriptis libris descripta in Gothia, ut ubi cum aliis quibusdam perspectæ fuerint Olomucii edantur et in Suetia possint inferri». — —

Rörande *ändamålet* med denna svenska språklära kan ej något tvifvel herska: Possevino sjelf säger ju uttryckligen, att hon skulle användas vid undervisningen i ett blifvande seminarium. Detta borde inrättas i Rom, antingen i Collegium Germanicum eller i den hel. Birgittas hus, och afse att inviga nordtyskar, flamländare och engelsmän — möjligen ock några italienare — i svenska och finska språken. Sålunda kunde främlingar göras skicklige att verka såsom prester i Norden. — Vi få väl erinra oss detta hufvudsyfte med seminariet, ty möjligen öfvergafs hela planen att bilda ett sådant, då den store utvandringen af unga svenskar och finnar till Braunsberg, Vilna och Olmütz under och efter året 1580 lofvade att med mindre besvär och kostnad skaffa tillgång på katolska predikanter. Dess utom hade Jesuiterna ej förkärlek för lefvande språk. Någon gång meddelades väl undervisning äfven i dem — så t. ex. var tyska språket redan år 1580 undervisningsämne vid kollegiet i Braunsberg —, men *moders-*

[1]) Handl. är tryckt af Aug. Theiner: Annales ecclesiastici, III: s. 185—194.

[2]) Theiner: Die Stellung Schwedens zum päpstlichen Stuhl. Urk. Buch, s. 318. Dateringen framgår af s. 314: Circa il Seminario di Olmuzzo si degnera V. S. Ill:ma vedere il foglio aggiunto etc. På detta blad finnas lärjungarnes namn och äfven anmärkningar om några bland dem. — Förf. har genom anskaffande af bestyrkt afskrift af originalet i Vatikanen öfvertygat sig, att handlingen är rigtigt tryckt af Theiner.

målet såsom sådant i de skilda landen ingick först efter år 1703 uti ordens läroplan [1]). Då de stora jesuitskolorna under sextonde seklet hade en märkvärdigt kosmopolitisk pregel, så att t. ex. i Vilna samtidigt studerade skandinaver, tyskar, skottar, engelsmän, polacker, ryssar, tatarer och ungrare, koncentrerades alla ansträngningar på undervisningen i latin, det ensamt herskande umgänges och lärospråket [2]). Å andra sidan gjorde dock ordens missionsverksamhet det nödvändigt att uppodla föga kända språk. Vi hafva sett, att Possevino ville arbeta för svenskan och finskan. På det förra språket uppstod ock en — visserlig fåtalig och anspråkslös — jesuitliteratur, men rörande det senare kom det väl ej längre än till *planer* att låta utarbeta en finsk grammatika. [3]) Bland andra nordiska språk, som tidigt bearbetades af jesuiter, förtjenar må hända det estniska att särskildt nämnas [4]).

Om *beskaffenheten* af den svenska grammatika, Possevino lät utarbeta, må vi ej göra oss öfverdrifvet höga tankar. Äfven de språk, som redan vid denna tid måste anses för kulturspråk, hade jemförelsevis sent blifvit föremål för grammatisk behandling; så t. ex. daterar sig den första tyska språkläran från år 1499, den första engelska från 1509, den första italienska från 1516, den första franska från 1530 [5]). De klassiska språken studerades visserligen flitigt, men de grammatikor, som dervid användes, voro ofta endast torra schemata. Att jesuiternas svenska språklära äfven skulle blifvit ett sådant, kan man då med full rätt antaga. Och icke dess mindre är det sannolikt, att hon skulle hafva fylt en betydlig lucka i kunskapen om 1500-talets svenska. Huru detta språk *skrefs* af de bildade vid sagde tid, är väl kändt, men ej så huru det af dem *uttalades*. Nu var jesuiternas språklära afsedd för främlingar, som skulle tala till svenska menigheter eller åtminstone för dem föreläsa ur tryckta predikosamlingar; och synes det derför sannolikt, att i den samma redogjorts för ordens rigtiga uttal. — Äfven till *omfånget* torde vår första grammatika va-

[1]) Hipler: Literaturgeschichte d. Bisthums Ermland, s. 198. Schmid: Encyclopädie d. ges. Erziehungswesens, III: s. 765.

[2]) Akademiska småskrifter fr. Vilna i Ups. bibl.

[3]) Som kändt är, gafs detta uppdrag åt en viss Olaus Sundergelt (så skref han sitt namn), en f. d. luthersk prest, som var född omkring år 1551. Till dessa upplysningar af Possevino sjelf (jfr Theiner: Die Stellung etc. U. B. s. 318) kunna vi lägga, att Sundergelt i Okt. 1580 »deponerade» i Olmütz (»Matricula Acad. Olomac», — i f. d. Univ. ark. i Olmüts), och att han synes vid samma tid vunnit baccalaureat derstädes (gratulationsversar till honom, »alumno summi Pontificis», och fyra andra i Ups. bibl.); år 1584 var han ledamot af »Den hel. jungfruns kongregation» i Braunsberg (Catalogus eorum, qui nomina sua Congregationi — — — dederunt ab anno 1579», — i Ups. bibl.). Prof. Y. Koskinen har meddelat förf. ett bref från O. S. (i Finska statarkivet), dat. d. 15 Juni 1596. Dess författare var då kyrkoherde i Alt-Pernau i Livland. Senare upplysningar om honom finnas icke. — Hvad Passevino berättar i sin nunciaturberättelse af d. 23 Juni 1578 om en finsk prests öfvergång till katolicismen (Theiner a. st. U. B. s. 276) afser utan tvifvel Sundergelt.

[4]) Jfr Donner: Den finsk-ugriska språkforskningens historia sid. 21 med Hipler a. st. s. 200.

[5]) Donner a. st. s. 52.

rit temligen oansenlig. Kände man närmare den Canisii mindre katekes på svenska, till samman med hvilken hon skulle bindas, kunde man må hända draga några slutsatser derom. Så vidt vi funnit, utkommo under Johan III:s regering fyra katekesupplagor, afsedda för svenska katoliker. Den bland dessa, hvilken Possevinos ofvan anförda ord afse, var väl den upplaga af Canisii mindre katekes på svenska, som trycktes vid jultiden 1579. Ehuru exemplar af den samma »spriddes vidt och bredt», har intet bland dem kommit till vår tid [1]). Säkerligen har dock hvarje sådant varit helt ringa till omfånget, ty det latinska originalet bildar ett tunt häfte om 58 sidor i litet format.

Possevino säger, att *han sjelf* här (: i Sverige) låtit utarbeta en svensk språklära, och vi hafva ej skäl att tvifla på hans ord; men å andra sidan synes det ej omöjligt, att k. Johan, som ju nitälskade för svenska språket, ej varit alldeles främmande äfven för nämnde företag. Troligen gäller detta i ännu högre grad om Laurentius Norvegus (»Kloster-Lasse»), rektorn vid Stockholms jesuitskola, och om några bland konungens sekreterare (Joh. Henriksson m. fl.), som både voro katoliker och väl hemmastadde i »kanslispråket». — Hvad tiden för grammatikens utarbetande angår, har hon till sina grunddrag varit färdig före den 10 Augusti 1580, då Possevino lemnade Sverige för andra gången. Sjelf ansåg han dock arbetet ännu ej fulländadt samt lemnade det derför att revideras af en person om hvilken vi nu gå att meddela några upplysningar.

Den 12 Oktober 1579 mottogs såsom lärjunge (»logicus») vid jesuitkollegiet i Olmütz en viss *Petrus Cuprimontanus*. Han var född omkring år 1548, enligt hvad namnet synes antyda, antingen vid Kopparberget i Dalarne eller vid Nya Kopparberget i Vestmanland, — möjligen snarast vid det senare stället, då han i kollegiets matrikel kallas P. C. *Rasbergensis* Suecus, — ett tillägg, som *kan* syfta på det nära Nya Kopparberg belägna Ramsberg [2]). Om hans tidigare ungdom veta vi intet, men sannolikt är, att han varit en bland Kloster-Lasses lärjungar och såsom sådan blifvit sänd till Olmütz. Jemte några andra svenskar »deponerade» han här högtidligen inför kollegiets styresmän d. 4 Apr. 1581 samt aflade senare — d. 22 Aug. 1583 — disputationsprof för vinnande af magistergrad [1]). Possevino underrättar oss, att Cuprimontanus år 1580 önskade få

[1]) Jfr Fant: Annales typographici (åren 1572, 1576, 1591). Den i texten omtalade upplagan (af Fant ej känd) beröres i Theiners Annales eccl. (III: s. 79) med följande ord: »Eodem tempore Holmiæ — — Catechismus Canisii parvus in svecicum sermonem translatus typis est editus, lateque per eas regiones fusus vulgatusque, etc. – Samma katekesupplaga omtalas af Rostowski: Lituanicarum Soc. Jesu hist. prov. pars I. s. 84.

[2]) Theiner a. st. U. B:s 315. — »Anno D:ni 1581 Mense Aprili die 4 sub Rectore hujus et Collegii et Academiæ R. P. Alexandro Hollero et Præfecto Studiorum O. Bartholomæo Weissagio celebrata est depositio more Academico in eaque sequentes beanismo absoluti — — Petrus Capromontanus Rasbergensis Suecus». »Matricula Acad. Olomucensis A:o 1640» i Univ. bibl. i Olmütz. I denna matrikel, som tydligen nämnde år blifvit kopierad efter äldre strödda anteckningar, äro namnen ofta orätt skrifna.

fortsätta sina studier vid Collegium Germanicum i Rom för att der blifva prestvigd, »hvilket ock vore nödvändigt, om man skulle bringa Norden hjelp» (genom att ditsända själasörjare). Troligen skedde detta dock ej, då P. Cuprimontani namn saknas i det romerska Collegii Germanici matrikel. I stället begaf han sig till Braunsberg, i hvars kollegium han upptogs d. 25 April 1584. Han stannade här till 1589, dock ej utan afbrott; så t. ex. öfverbragte han år 1586 ett vigtigt bref från Possevino till Adam Steinhoelen, hertig Sigismunds biktfader, som vid denna vistades på Borgholms slott [2]). Då vi tillägga, att han år 1589 begaf sig till Vilna, hvarest han blef teolog samt slutligen äfven dog — *när*, veta vi icke —, samt att han någon tid var anstäld såsom kapellan hos kon. Sigismund, hafva vi redogjort för allt hvad vi *med visshet* veta om Petri Cuprimontani lefnadsöden [3]). *Gissningar* åter är det, då vi antaga, att han dött tidigt — han hade väl annars blifvit omtalad i Siarczynskis arbete om Sigismund III:s hofklerici —, och att han var samme person som den Petrus Salemontanus, hvilken Messenius omtalar såsom en framstående svensk jesuit och hertig Sigismunds predikant, men hvars namn det oaktadt ej kunnat återfinnas i någon bland de förteckningar öfver sådana, som kommit till vår tid [4]).

Om Cuprimontani karakter och begåfning är ej mycket att säga, då allt hvad vi känna om honom inskränker sig till några magra notiser. Possevino ansåg, att han borde utnämnas till ett slags curator öfver de svenska lärjungarne i Olmütz, och det nog ej endast derför, att han var den äldste bland dem alla, utan ock emedan han hade det bästa vitsord om dygd och trosnit (— »ab omnibus optimum probitatis et fidei testimonium habet — »). Förutsatt, att Petrus var samme person som den af Messenius omtalade Petrus Salemontanus, utmärkte han sig ock genom stor vältalighet. Om så vore, kunde man lätt förstå, hvarför Possevino just åt honom lemnade i uppdrag att genomse de lefnadsteckningar af svenska helgon, som nu skulle tryckas i Olmütz för att derifrån införas i Sverige, ett företag, som dock först efter fyrtio år kom till utförande och då i en helt annan gestalt, nämligen såsom Joh. Vastovii bekanta Vitis aquilonia [1]). — Då den svenska språklära, som för oss gifver Petrus Cuprimontanus intresse, gått förlorad, kunna vi ej heller yttra oss om honom såsom författare. Möjligen skulle man vänta sig någon ersättning derför i hans gradualteser, ty om dessa — såsom man påstått — verkligen haft till titel Assertiones *philologicæ*, kunde de ju antyda något om författarens

[1]) Om disputationen se här nedan.

[2]) A. Steinhoelen t. A. Possevino d. 4 Juni 1586 (tr. i A. M. Gratiani a Burgo De scriptis invita Minerva, I: s. 309).

[3]) I matrikeln för Jes.-kollegiet i Braunsberg läses:
Petrus Cuprimontanus (inskr.:) 25 Aprilis 1584. Suecus. Theologus Vilnensis, sacerdos, sacellanus Ser:mi Regis Poloniæ, mortuus Vilnæ. Discessit hinc 1589.

[4]) Messenius: Scondia, VII: s. 54, 60.

verksamhet äfven såsom grammatiker. Ty värr finnes dock ej någon sådan antydan i de Assertiones *philosophicæ*, vi återfunnit, och som bland annat innehålla fyra teser af Cuprimontanus. Såsom varande bland de äldsta i sitt slag af någon svensk författare och dertill såsom prof på den filosofi, som meddelades i jesuitkollegierna, må de här anföras:

Assertiones Philosophicæ XXII die Augusti defendendæ ab honestis doctisque Philosophiæ baccalaureis, quibus in academia Olomucensi Societatis Jesu primum Licentiæ, deinde Magisterij gradus in artibus liberalibus ac Philosophia conferetur, Præside M. *Melchiore Trevinnio* in eadem Academica Philosophiæ Professore ordinario.

Lucas Doctorius — —

Paulus Brossovius — —

Petrus Cuprimontanus:

Ex metaphysica: 1. Unitas, quæ prima est inter passiones entis, formali sua ratione non negationem, sed positivum quid dicit. Multitudo autem, quæ unitati opponitur, negationem supra singulas unitates solum addit, quamvis possit etiam positivum quiddam dicere, quatenus ex multis unum in ratione numeri consurgit.

Ex physicis. 2. Motus sic actus est ejus quod est in potentia, prout in potentia, ut non aliud per actum sit intelligendum, quam formæ ipsius, quæ per motum acquiritur, fluxus vel successiva variorum terminorum acquisitio.

3. In rerum naturalium interitu aliquando ita pereunt ipsarum accidentia, ut nullum in re, quæ postea oritur, perseveret: aliquando manent aliqua in re, quæ proxime gignitur, sed post aliquot mutationes ita omnia pereunt, ut sola materia prima remanere dicatur.

Ex logica. 4. Quæcunquæ entis finiti et incomplexi rationem participant, optime ad aliquod ex decem prædicamentis, quæ distinxit Aristoteles, reducantur: quare nec plura addere opus est nec pauciora; satis commode sufficiant ad finem, quem Aristoteles prætendebat.

Nicolaus Judex — —

Andreas Servius [2]) — —

David Hermannus — —

Laurentius Sunnabenter — —

Disputabuntur Olomutij in Aula Academica hora decima octava. —

Vid läsningen af dessa teser torde man böra erinra sig, att satser, som skulle offentligen försvaras vid en jesuitakademi, *ej fingo innehålla några nya påståenden.* Ordensgeneralen Fr. Borgia hade år

[1]) Jfr sid. 5 här ofvan. — Rörande helgonlegenderna förtjenar det måhända nämnas, att Possevino säger sig i relikskatten efter d. hel. Birgitta hafva sett hennes med egen hand skrifna uppenbarelser. (P. t. erkehertiginnan Eleonora af Österrike d. 9 Aug. 1585, — tr. i Possevinos »Commentarii di Moscovia», s. 279). Man ser således, hvilken vördnad de af Klemming (Den hel. Birgittas uppenbarelser IV. s. 177—185) tryckta fragmenten åtnjutit.

[2]) Servius var den ende svensken bland Cuprimontani promotionskamrater. Han var född i Helsingland år 1553 och hade blifvit student i Olmütz samma

1565 utgifvit detta påbud och tillika såsom exempel på satser, egnade till diskussion, anfört: quatuor sunt tantum genera causarum; tantum sunt quatuor elementa et tria principia rerum naturalium; ignis est calidus et siccus; anima in homine aut bruto non est in pilis aut in capillis, — o. s. v. Då nu dessa stadganden strängt efterlefdes, må man i sanning ej undra, om jesuitlärjungarnes teser o. dyl. förefalla oss mera än löfligt underhaltiga. [1])

Finnes någon utsigt att återfinna jesuiternas i fråga varande svenska språklära? Ty värr måste vi — först som sist — förklara, att utsigterna dertill synas oss försvinnande små. Så meddela ej de dyrbara biblioteken i Braunsberg och Olmütz, som under sjuttonde seklet införlifvades med svenska boksamlingar, några upplysningar om denna sak. [2]) Då egentligen endast de tryckta böckerna borttogos från Olmütz, kunde man hoppas, att i f. d. Universitetsbiblioteket derstädes finna några skrifna anvisningar, men att ett sådant hopp är fruktlöst, derom hafva vi på stället öfvertygat oss.[3]) Possevino hade ämnat använda i fråga varande grammatika vid undervisningen inom Collegium Germanicum eller den hel. Birgittas hus i Rom, men ty värr finnes hvarken i förstnämnda Collegii eller i det bekanta Collegii de propaganda fide samlingar någon språklära, som afser de skandinaviska språken. [4]) Återstår då möjligheten, att Petrus Cuprimontanus, som slutligen slog sig ned i Vilna och dog derstädes, införlifvat sina handskrifter med dervarande jesuitkollegii bibliotek. Äfven en gissning åt detta håll förefaller dock osannolik, ty Rostowski (Lituanicarum Soc. Jesu Historiarum Provincial. P. I), som annars omtalar äfven mindre märkvärdiga lärare vid kollegiet i Vilna, känner ej Cuprimontanus ens till namnet. [5]) Det forna jesuitarkivet i nämnde stad, numera förvaradt i Warschau, borde väl kunna gifva några upplysningar. Då någon matrikel öfver ordensmedlemmarne ej kommit till vår tid, torde det dock äfven för den, som är i tillfälle att rådfråga dess urkunder, blifva besvärligt att finna upplysningar om de talrika nordboar, som för snart trehundra år sedan idkade studier i Litauens gamla hufvudstad.

Fortsatte vi denna lilla undersökning om äldre arbeten rörande svensk språkforskning ända in till slutet af 17:de seklet, borde vi komma till resultat, ej alldeles så obetydliga som de här meddelade. Namnen Bureus, Stjernhjelm, Wallenius, Aurivillius, Salberg, Tjäll-

---

dag som den ofvan nämnde Olaus Sundergelt. Utnämndes slutligen till professor i filosofi vid gymnasiet i Neisse (Schlesien), hvarest han utgaf en till k. Sigismund dedicerad samling af böner på svenska. Ur ofv. anf. källor samt Schefferi Svecia literata s. 41.

[1]) »Decreta perpetua Præpositorum Generalium Soc. Jesu» (handskr. fr. Braunsberg i Ups. bibl.).

[2]) »Register på de böker, som äre komne ifrå Pryszen år 1626». Ups. bibl. Dudik: Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte.

[3]) Jfr Dudik: a. st. s. 29, 33.

[4]) Välvilliga upplysningar af hr majoren vid påfl. schweizergardet J. B. Schmid.

[5]) För det följande stå vi i förbindelse till h. exc. utrikesministern m. m. grefve O. M. Björnstjerna, som behagat på diplomatisk väg infordra upplysningar om f. d. jesuitarkivet i Vilna.

mann erinra oss om, att vårt modersmål vid sagde tid var föremål ej blott för lefvande kärlek, utan ock för vetenskapliga forskningar. Då en sådan undersökning skulle föra oss alltför långt från vårt ämne, nöja vi oss dock med att anmärka det oblida öde, som hvilat öfver vår äldre språkforskning. Räkna vi med den anspråkslösa början till en sådan under 16:de seklet, så hafva vi ju sett, att jesuiternas svenska språklära spårlöst försvunnit; och de tre latinska grammatikor, som trycktes i Sverige under samma århundrade, hafva, om vi ej misstaga oss, alla tre blifvit bevarade endast i unika exemplar. [1]) Föga bättre gestalta sig dessa förhållanden under den närmast följande tiden. Omkring år 1630 sysselsatte sig en viss Bengt Matsson Ryssetolk med betydande språkliga arbeten. Han hade då icke blott utarbetat ett, såsom det synes, ganska vidlyftigt ryskt-svenskt lexikon samt var färdig att börja ett svenskt-ryskt sådant, utan »aktade ock med Guds tillhjelp göra en rysk grammatika.» Nu äfvensom följande år begärde han massor af papper för att kunna renskrifva sitt arbete. Hvad som för öfrigt blef af detta, känna vi ej [2]). — Något senare, år 1636, utgaf den bekante Joh. Bureus ett »Specimen primariæ linguæ Scantzianæ» [3]). Ehuru obetydligt till det yttre, såsom tryckt »in charta patente» och dertill meddelande blott ett schema af substantivens och adjektivens böjningar och syntax, borde detta verk varit af intresse för oss. Då Runolf Jonsons bekanta gramatika ej utgafs förr än år 1651, få nämligen Burei tabeller väl anses för det äldsta försöket till en isländsk språklära. Om deras beskaffenhet för öfrigt kunna vi så mycket mindre döma, som intet exemplar af de samma kommit till vår tid. — Hvad åter de rätt talrika bearbetarne af vårt modersmål under samma sekel angår, ligga deras vidlyftiga samlingar till största delen glömda och förbisedda uti biblioteken: vi erinra blott om Aurivillius (Linköpings st. bibl.), Ehrencrona (Lunds univ. bibl.), Salberg (Nordinska saml. i Ups. univ. bibl.). Man kan således med skäl påstå, att egentligen blott två språkliga arbeten af svenskar under 1600-talet kommit till heders: Æschilli Petræi Linguæ Finnicæ brevis institutio (Åbo 1649) och Tjällmanns grammatica suecana, äller enn svensk språk- och skrif-konst (Stockh., 1696). Den senare har af vår tids främste man på detta område, Rydqvist, kallats den förste uppodlaren af det grammatiska fältet inom våra bygder, ett namn, på hvilket han äfven sjelf i sina skrifter och sina inlagor till Karl XI framstälde anspråk.

[1]) »Donatus de novo revisus» — — —. Upsala, 1515. Jfr E. M. Fant: Supplementum annalium typogr. sæc. XVI in Svecia, s. 6.

[Johannis Billii Sveci] »Prima Grammatices rudimenta in gratiam puerorum scholæ Regiæ Stocholmensis concinnata». Stockh. Tr. af Andr. Torstani 1579. Ups. univ. bibl.

»Grammatica Philippi Melanthonis recognita et locupletata. Accessit tractatus de Orthographia recens». (: Mel. *latinska* grammatika på 517 sid.). Stockh. Tr. af A. Gutterwitz. 1584. Kongl. Bibl.

[2]) »Collectanea de scriptoribus suecicis (Riksark.), I. fol. 181—183.

[3]) Jfr Scheffers Suecia literata s. 51.

A. G. Ahlqvist.

11.

Några kritiska anmärkningar rörande slaget vid Lützen.

II.

Sedan förra afdelningen af dessa anmärkningar rörande slaget vid Lützen meddelades i Historiskt Bibliotek (1877, s. 379 ff.), har ett framstående moment i slagets historia, nämligen Gustaf II Adolfs död — ett moment, som af mig endast i förbigående vidrördes — varit föremål för närmare uppmärksamhet och undersökningar genom Dr A. J. Amnéus. Resultatet af hans undersökningar offentliggjordes först i den medicinska tidskriften Eira och derpå utförligare i närvarande häfte af Historiskt Bibliotek under titel: »Om Gustaf II Adolfs död».

Hr Amnéus' afhandling är tvifvelsutan ett betydande och värdefullt bidrag till utredningen af frågan om Gustaf Adolfs död. Dess värde ligger förnämligast i den undersökning, förf. anstält af de klädespersedlar, konungen anses hafva burit i slaget, och de slutsatser, som deraf kunnat dragas — det är, så vidt jag känner, den första omfattande undersökning af detta slag som förekommit. Deremot torde man ej kunna tillerkänna den bearbetning af de skriftliga källorna, som förf. försökt, lika stort värde; man saknar i densamma den strängt kritiska metod vid källornas granskning, som man fordrar af en historiker.

Då förf. i någon mon äfven riktat sig mot den uppfattning af frågan, som af mig blifvit uttalad, och dessutom framställer åsigter och kommer till resultat, dem jag icke i allo kan gilla, så har jag utbedt mig en plats i Historiskt Bibliotek för en belysning af vissa väsentliga punkter i hr A:s afhandling.

1.

Låtom oss först granska hr A:s uppfattning af källorna och historikerns förhållande till dessa. Hr A. uttalar i denna fråga, vid sidan af mycket riktiga anmärkningar, åsigter, som näppeligen torde af någon historiker godkännas.

Hr A. anger såsom sin hufvudsynpunkt vid behandlingen af ämnet den rättsmedicinska. Denna synpunkt är otvifvelaktigt fullt berättigad i en så beskaffad fråga som denna; hvilka fördelar historien kan hemta af ett dylikt behandlingssätt, visar sig bäst af hr A:s föregående afhandling om Karl Augusts död. De källor, som ur rättsmedicinsk synpunkt träda i första rummet, äro naturligtvis »de fakti-

ska upplysningar som inhemtas af likets tillstånd eller de persedlar och föremål, af hvilkas undersökning slutsatser om likets tillstånd kunna dragas.» Att dylika källor blifvit af mig i ofvan nämda korta behandling af ämnet lemnade å sido, har sin grund dels deri, att endast en rättsmediker kan göra vederbörligt bruk af sådana upplysningar, dels i de tvifvelsmål jag hyst rörande värdet af de hithörande källor, som voro för mig bekanta. De ur rättsmedicinsk synpunkt primära och grundläggande källorna för kännedomen om Gustaf Adolfs död äro enligt hr A. följande:

1. Underrättelser lemnade af Casparus apotekare (som förrättat liköppningen och balsameringen).

2. Beskrifningen öfver konungens kyller.

3. Beskrifningen öfver konungens under slaget begagnade skjortor.

4. Gustaf Adolfs i slaget begagnade värja och pistoler.

Hvad först beträffar Caspar apotekares uppgifter, så skulle de utan tvifvel förtjena den plats förf. anvisar dem såsom nr 1 bland samtliga hithörande källor, *om* de förefunnes i originaluppteckning eller pålitlig afskrift, eller åtminstone vore på annat fullt tillförlitligt sätt kända. Men detta är icke händelsen, såsom förf. mycket riktigt sjelf anmärker. De finnas endast omnämda af andra och det olyckligtvis så, att de personer, som åberopat dem, icke sins emellan stämma fullt öfverens; dertill kommer, att de efter Caspar meddelade uppgifterna om konungens sår ej häller stämma med andra källor (se hr A:s afh. ss. 15, not 2, 28). Under sådana förhållanden förstår jag ej rätt, hur förf. ur strängt rättsmedicinsk synpunkt har kunnat tillerkänna uppgifterna ett så högt värde.

Angående konungens i slaget begagnade värja och pistoler, förvarade å lifrustkammaren, kan man ej hysa det ringaste tvifvelsmål om deras äkthet. Dessa föremål måste ha varit väl kända af många och kunde utan svårighet igenkännas och identifieras; de omtalas också i ceremonielen till likprocessionen i Wolgast 1633 och begrafningen 1634.

Med de i samma samling förvarade, af hr A. undersökta skjortstyckena förhåller det sig något annorlunda, ty hvarken påskriften på packen, i hvilken de funnos, eller andra anteckningar intyga, att de burits af konungen just vid detta tillfälle. Det enda man vet, är, att konungen, när hans lik återfans, ännu hade skjortor på sig, och att »Sal. K. M:s blodige skjortor» efteråt omtalades [1]; det är ock mycket antagligt, att de togos till vara. Hvad som gör det sannolikt, att de nu undersökta skjortstyckena äro autentiska, är den omständigheten, att de å dem befintliga hålen stämma öfverens med de skriftliga källornas vittnesbörd om konungens sår. Beviset för deras äkthet ligger sålunda icke i dem sjelfva och hvad man känner om deras tillkomst och öden, utan i deras relation till de skriftliga källorna — vore det så, att deras beskaffenhet stode i strid med dessa källor, skulle det visst icke falla någon in att hålla på deras äkthet.

---

[1]) Rådsprot. d. 28 mars 1633.

Kan det nu vara rätt att till de primära källorna räkna sådana, som icke i sig sjelfva ega sin bevisningskraft, utan måste hemta den från öfverensstämmelsen med andra källor? På grund häraf kan jag ej tillerkänna skjortstyckena såsom källa för historien om Gustaf Adolfs död företräde framför de skriftliga intyg, af hvilka deras värde h. o. h. beror.

Ännu mindre kan jag medgifva, att det i Wien förvarade kyllret förtjenar den framstående plats, förf. anvisat detsamma bland sina källor, och jag kan för ingen del godkänna förf:s resonnement, när han å s. 27 yttrar: »När en saks identitet *en gång* är bevisad och antagen, så eger den sin bevisningskraft, till dess motsatsen ådagaläggcs eller göres sannolik. Gustaf Adolfs kyller har hängt i Wien sedan 1632; personer, som måste känna dess historia, ha bragt det dit; det har fortfarande erkänts för äkta — har någon då rättighet att utan bevis frånkänna det bevisningskraft? och på hvad grund?» Dessa frågor vill jag besvara med några andra: När och af hvem blef kyllrets identitet *bevisad?* Att denna identitet varit antagen, är sant, men månne densamma derigenom också är bevisad? Att kyllret hängt i Wien sedan 1632, är icke fullt riktigt — i jan. 1633 fans det der ännu icke — att det »fortfarande erkänts för äkta», är ej häller fullt riktigt, efter som flere samlingar berömma sig af att ega det kyller, som Gustaf Adolf bar i slaget vid Lützen[1]; men antaget både att det hängt i Wien sedan 1632 och att det *allmänt* erkänts för äkta, kan sådant för den vetenskaplige forskaren få gälla som bevis? Hur många historiska rariteter hafva icke allmänt erkänts såsom äkta, men slutligen vid närmare granskning visat sig vara ganska apokryfiska! Det är ej min afsigt att helt och hållet frånkänna kyllret anspråk på äkthet — tvärtom är jag för min enskilda del böjd att anse det äkta — hvad jag bestrider är, att dess äkthet kan anses höjd öfver alla tvifvelsmål, att kyllret kan räknas bland de primära och grundläggande källorna för historien om Gustaf Adolfs död. På hvad grund? frågar förf. Det skall strax visa sig.

Att man å den svenska sidan både med säkerhet igenkände och med noggranhet och pietet hopsamlade, hvad som burits af den store konungen i hans sista slag, ligger i sakens natur, och derför måste de svenska samlingarnas vitsord i en dylik fråga vara af stor betydelse. Helt annorlunda förhåller det sig med hvad som uppgifves från den fiendtliga sidan. Der kunde man först och främst ej igenkänna och konstatera, hvad som verkligen tillhört konungen eller icke, utan man hade endast att rätta sig efter uppgifter af den ene eller andre soldaten, som framvisade persedlar, dem han påstod hafva tillhört Gustaf Adolf. Det är också naturligt, att man å den kejserliga sidan *önskade* kunna uppvisa spolia opima, tagna från den fiendtlige öfverbefälhafvaren, den frejdade svenske konungen, och derför säkerligen ej använde någon sträng kritik rörande identiteten. Man kan på grund

[1]) Leitner, Die Waffensammlung des Österreichischen Kaiserhauses. Tafel V.

af dessa omständigheter på förhand antaga, att någon visshet om det tagna kyllrets äkthet svårligen kunde finnas å den kejserliga sidan. Det var icke häller händelsen. Kyllret, som nu förvaras å kejserliga arsenalen i Wien, öfverflyttades dit från kejsarens »Kunstkammer», der det förvarades på den tid, då Khevenhiller skref sista delen af sitt verk (omk. 1640). Men hur hade det kommit i kejsarens ego? Hr. A. uppger efter Leitner och Förster, att Piccolomini skickat kyllret till kejsaren, och antager t. o. m. på Försters auktoritet, att det var Piccolomini, som på slagfältet tagit (»erbeutet») detsamma. Källan för Leitners och Försters uppgifter har hr A. icke känt; den är otvifvelaktigt Burgus, De bello suecico (Leodii 1633, förordet dat. Prag d. 24 jan. 1633). Denne författare säger p. 268: »At Piccolomineus thoracem habet ex alcis corio, qui is esse fertur, quem rex eo die gestaverat.» Häraf ser man, att Piccolomini i jan. 1633 hade det ifrågavarande kyllret i sin ego, men att han sjelf tagit detsamma, säges ingenstädes; och ändtligen heter det icke, att det verkligen *var* konungens kyller, utan att det *sades* ha burits af konungen (»fertur»). Här ha vi den äldsta uppgift om kyllret, som numer kan uppletas, och en mycket pålitlig uppgift, ty den förskrifver sig från en person, som deltagit i slaget och som i egenskap af Italienare stod Piccolomini nära. Man kan taga för gifvet, att Piccolomini sjelf ej visste mera om kyllret än Burgus berättar, och att sålunda ej häller andra kunnat veta mera. Hvad som i en senare tid blifvit sagdt derom (af v. Leber, Leitner m. fl.), beror på en undersökning af hålen i kyllret och en jämförelse med de skriftliga källornas intyg, och hr A. har dertill lagt en jämförelse med de i lifrustkammaren förvarade skjortstyckena. Resultatet af dessa undersökningar talar verkligen för kyllrets äkthet. Detta skäl, i förening med den om kyllret rådande traditionen, är af den betydenhet, att det synes mig ganska sannolikt, att kyllret är autentiskt. Men längre än till en sannolikhet kan man icke häller i denna fråga komma, en sannolikhet som hufvudsakligen grundar sig på öfverensstämmelsen med de skriftliga källorna.

Min granskning af de källor, som hr A. stält i första gruppen såsom de åtminstone ur rättsmedicinsk synpunkt förnämsta, har sålunda haft till resultat, att jag ej kan anse någon annan af dem berättigad till denna hedersplats, än n:o 4, konungens i slaget begagnade värja och pistoler, om hvilka intet tvifvel kan råda. Men denna källa lemnar tyvärr endast torftiga upplysningar: värjans och pistolernas utseende visar otvetydigt, att konungen under slaget deltagit i handgemänget, men detta visste man redan förut genom många skriftliga vitnesbörd. Hvad åter de öfriga källorna inom hr A:s första grupp beträffar, så äro de visserligen ganska intressanta och upplysande, men de sakna en historisk källas förnämsta egenskap: den att vara höjd öfver allt tvifvel, och kunna derför ej komma förr än i andra eller tredje rummet. Och äfven om man betraktar saken uteslutande ur rättmedicinsk synpunkt, så förstår jag sannerligen icke, hur dylika källor kunna af läkaren läggas till grund för hans utlå-

tande. Att de äro värdefulla såsom både sjelfva upplysande och ledande till nya upplysningar, är klart, men hur skall läkaren kunna afgifva ett intyg på grund af uppgifter och persedlar, hvilkas äkthet ej låter sig bevisa?

Äfven hr A:s uppfattning af de skriftliga källornas vitsord tarfvar någon belysning. Liksom ransakningsdomarens utredning af ett brottmål, säger hr A., är af större värde för rättsläkaren än de enskilda vitnenas uppgifter, så måste han ock i en sådan fråga som den om Gutaf Adolfs död fästa större vigt vid upplysningar af personer, som i följd af sin ställning kunnat och bort inhemta trovärdiga underrättelser om händelsen, äfven om de ej varit närvarande vid tillfället, än vid uppgifter af enskilda ögonvitnen. I enlighet härmed tillerkänner han uppgifter ur andra eller tredje och fjärde hand, sådana som Grubbes, Salvii, Halleni, Pentz' bref m. fl., ja till och med Richelieus memoirer och Khevenhillers historia, lika stor vigt och betydelse som uppgifter af ögonvitnena Kreilsheim, Berlepsch, Diodati m. fl. Ville hr A. vara fullt konseqvent, skulle han säga, att en historieskrifvare i vår tid, som har tillgång till flera uppgifter, än någon af sina föregångare, är den tillförlitligaste »källan». Hur det nu förhåller sig med rättsmedikerns ställning till ransakningsdomaren och vitnesintygen, lemnar jag derhän. Men betraktar man saken ur historieforskarens synpunkt, så lär hr A:s resonnement näppeligen kunna godkännas. För den historiske forskaren kan ingenting ersätta uppgifter af ögonvitnen. »Le temoignage le plus digne de foi», säger den franske kritikern Taine, "sera toujours celui du témoin oculaire, surtout lorsque ce témoin est un homme honorable, attentif et intelligent, lorsqu' il rédige sur place, à l'instant et sous la dictée des faits eux-mêmes, lorsque manifestement son unique objet est de conserver ou fournir un renseignement.[1])» En berättelse i andra eller tredje hand, äfven om den förskrifver sig från den trovärdigaste person, kan såsom historisk källa aldrig ersätta ett pålitligt ögonvitnes intyg. Ty genom den förra får man ju i sjelfva verket ej veta annat, än att den och den personen af andra hört uppgifvas det och det — ett dylikt referat kan visserligen grunda sig på *flere* ögonvitnens berättelser och sålunda ega ett rikare innehåll, men det innebär också så mycket flere möjligheter af missuppfattning och misstag — hur lätt sådana förekomma, när en berättelse passerar genom flere händer, det lär den dagliga erfarenheten. Men om man deremot har tillgång till ögon vitnens intyg, så kan man sjelfständigt pröfva primäruppgifterna,- man har då gått så långt tillbaka till grunderna, som man härvidlag kan komma, och endast då har man fullgjort sin pligt såsom forskare. Dylika primäruppgifter ega, såsom Taine mycket riktigt anmärker, större värde, då de blifvit upptecknade på stället eller kort efter tilldragelsen; detta gäller i all synnerhet i ett sådant fall som det nu ifrågavarande, ty den som skref om konungens död en längre tid efter

[1]) Les orgines de la France contemporaine. La revolution I. Preface.

händelsen, kunde ej undgå att taga intryck af de otaliga rykten och berättelser, som cirkulerade om denna sak, och att låta sin egen framställning deraf påverkas. Detta visar sig ock af de lösa och obestyrkta, ja t. o. m. bevisligen oriktiga uppgifter, som inkommit i flere af de källor, som hr A. räknar till de bästa skriftliga, t. ex. Khevenhiller, Mem. de Richelieu m. fl.

Det är naturligt, att hr A:s uppfattning af källorna och deras relativa värde måste väsentligen inverka på hela hans behandling af ämnet. Då han såsom fullt tillförlitliga antagit åtskilliga källor, hvilka endast ega ett mindre värde och böra med mycken försigtighet begagnas, så är den oundvikliga följden, att den framställning, som han bygger på en sådan grund, blir osäker. Jag skall nu öfvergå till en granskning af hufvudpunkterna i denna framställning.

2.

Hr A. inleder sin framställning af Gustaf Adolfs sista stunder och död med en kort redogörelse för hvad som föregick slaget vid Lützen, för båda härarnes uppställning samt stridens gång intill det moment, då konungen första gången sårades (ss. 5—10). Vid denna redogörelse har jag blott en anmärkning att göra, men denna visserligen temligen vigtig. Förf. omtalar ss. 8—9 de svenska fotbrigadernas första anfall mot de motstående kejserliga fyrkanterna, huru den s. k. svenska brigaden bemäktigade sig batteriet bakom dikena och derpå den gula brigaden, understödd af den blå, bröt den ena efter den andra af de kejserliga bataljonerna i centern, men huru derpå de svenska brigaderna togos i flanken af två regementen kyrassierer och efter en hård strid åter drefvos tillbaka. Herr A. antar nu, att det var Piccolomini, som med sitt och Holcks regementen gjorde detta flankanfall från fiendens *högra* flygel. Han kommer härigenom måhända i bättre öfverensstämmelse med den vanliga framställningen å svenska sidan, hvilken grundar sig på Gottfried och Chemnitz (som dock ingenstädes nämna de båda kyrassierregementenas namn[1]); men deremot afviker han från de kejserliga berättelserna, hvilka dock i en *sådan* fråga måste ega vitsord framför de svenska. Af Diodatis och Khevenhillers berättelser[2]) kan slutas, att Piccolomini med sina kyrassierer blifvit sänd från högra flygeln, der han först stod, till den venstra för att dels hejda Pappenheims vikande rytteri[3]) dels angripa det svenska fotfolket från den sidan i flanken. En sådan förflyttning kan ej förvåna, då man af Diodati erfar, att rytteriregementena på flyglarne voro uppstälda ej i linie, utan »staffelweise», trappformigt, på det att de så mycket lättare

[1]) Det är ett misstag af hr A., då han s. 9 not 1) säger, att Chemnitz uppger Götz' regemente ha jämte Piccolominis anfallit det svenska fotfolket. Det är förmodligen en förväxling mellan Chemnitz och Diodati.

[2]) Jfr. äfven Gualdo Priorato, om något afseende skall fästas vid denne osjelfständige kompilators uppgifter.

[3]) Att Pappenheim med sitt rytteri varit närvarande redan vid slagets början, torde få anses bevisadt (jfr förra afd. af denna afh. s. 12 ff., Ranke, Wallenstein s. 184, Förster, Wallensteins Briefe, II, s. 283).

måtte kunna sändas till fotfolkets hjelp, hvar det erfordrades.[1]) Piccolominis regemente, som enligt Wallensteins egen disposition stod något bakåt på högra flygeln, nära centern, blef sålunda skickadt till den venstra flygeln, bragte först Pappenheimarne att stanna och störtade sig derpå i förening med Götz' kyrassierer mot Svenskarne, först mot rytteriet (Småländingarne stodo midt emot) och derpå efter dess tillbakadrifvande mot flanken af de svenska fotbrigaderna, som nu blefvo illa åtgångna. Så gestaltar sig saken enligt de tillförlitligaste uppgifterna, i första rummet Diodatis. Vi skola snart se, att detta är afvigt att känna för en riktig framställning af konungens död.

Efter denna inledning och sedan hr A. omtalat, att konungen i spetsen för Småländingarne öfvergått dikena och angripit fienden samt sjelf deltagit i handgemänget, fortsätter han på följande sätt (s. 10):

a. *Derunder fick han underrättelse, att hans fotfolk höll på att drifvas tillbaka, hvarföre han uppgaf den vidare förföljelsen och vände om för att hjelpa fotfolket genom att kasta sig öfver de kejserliga bataljonerna.*

Denna uppgift stämmer ej öfverens med de bästa källornas vitnesbörd. Den är hemtad ur en anonym flygskrift, hvars pålitlighet är ganska tvifvelaktig (att de kejserlige författarne Burgus och Khevenhiller ha ungefär samma uppgift, betyder föga, då man uppenbarligen ej kunde veta mycket härom på den kejserliga sidan). Rådfrågar man deremot de bästa *svenska* källorna, så säga de alla enstämmigt, ej att konungen var på väg att hjelpa sin svigtande center, utan att han var inbegripen i strid med det kejserliga rytteriet (kyrassiererna), då han sårades och omkom. Jfr Kreilsheim, Berlepsch, Fleetwood, Grubbe, Hallenus, Pentz, och bland historieskrifvarne Gottfried, Chemnitz m. fl. Dertill kan läggas en föga beaktad uppgift af Carl Mörner, hvilken såsom konungens kammarjunkare var närvarande i slaget; han berättar, att han »med egna ögon såg, huru konungen satte sig i spetsen för öfverste Stenbocks trupper och af fienden, som han redan allesammans trodde vara på flykten, genom en caracole bortrycktes och inveckIades, till dess den ene här, den andre der kom fram och trupperna af sig sjelfva svängde om». [2]) Det var tvifvelsutan Piccolominis och Götz' kyrassierer, som nu gjorde sitt anfall och enligt de kejserliges sedvana inledde detsamma genom en caracole, d. v. s. att, sedan ryttarne afskjutit sina karbiner, svängde de undan åt höger och venster, för att lemna plats åt andra ledet. Det var vid detta tillfälle konungen fick sitt första sår.

b. *Härunder varseblefs han af en korporal bland det kejserliga fotfolket, hvilken iakttog, att alla lemnade plats för honom, der han red fram. Korporalen tog en musketör vid handen, pekade på Gustaf Adolf och sade: »Skjut på den der, ty han är någonting förnämt!» Musketören lade an och aflossade skottet, hvilket krossade konungens*

[1]) Se Diodatis orig. relat. i Forsch. zur deutschen Gesch. IV, ss. 561—3.
[2]) Se utdrag ur hans sjelfbiografi i Biografiskt Lexikon, IX, s. 233.

venstra arm straxt ofvanför armbogen, så att den nedra brottändan stod fram genom kläderna.

Sjelfva hufvudfactum, att konungen fick en kula i venstra armen, är väl bekant och oomtvisteligt. Men anekdoten om korporalen och musketören kan ej anses höjd öfver tvifvel: den är hemtad från Khevenhiller, som åberopar en för öfrigt okänd till kejsaren aflemnad relation, men utan att upplysa, hur de båda soldaterna, som tydligen icke kände konungen, kunde veta, att det var honom de träffat och ej någon annan hög herre. För öfrigt är det enligt ofvan åberopade svenska källor sannolikare, att konungen sårats med ett ryttaregevär än med en musköt, enär det skett i strid med kyrassierer och enl. Mörners uppgift just då dessa gjorde sin caracole (och sålunda afsköto sina gevär).

c. *Äfven konungens häst hade strax förut fått ett pistolskott i halsen, så att han blef svår att styra. En stallmästare von der Schulenborgk red fram och fattade hästens tygel, som naturligtvis fallit ur konungens venstra hand, under det ett skri, att konungen var sårad, höjdes bland de svenska ryttarne.*

Berättelsen om stallmästare Schulenburg förekommer blott i en enda källa och den temligen misstänkt, näml. en anonym relation från Grimma, författad af en person, som ej sjelf deltagit i slaget. Droysen har sökt visa, att relationen förskrifver sig från Grubbe, men det är i sjelfva verket blott en gissning; vi hafva svårt att tilltro Grubbe sådana orimligheter, som t. ex. att konungen skulle med egen hand ihjälstuckit sex öfverstelöjtnanter o. s. v. Tills vidare eger denna relation ej högre värde än andra anonyma flygskrifter om slaget; det kan ej vara rådligt att antaga en uppgift för god, som grundar sig endast på en dylik källa. Det samma är förhållandet med den i sig sjelf visst icke otroliga uppgiften, att de svenska ryttarne börjat ropa, det konungen vore sårad; den är hemtad ur Le soldat suédois, en i Genève författad okritisk kompilation, som omöjligen kan ensam ega vitsord.

d. *Konungen steg af hästen och lät sitt sår undersökas af de närvarande: benpipan stod fram genom kyllerärmens hål samt kunde icke jemkas så tillbaka, att ett provisoriskt förband kunde anläggas utanpå kyllret. Derför skars ett ganska stort stycke bort af kyllerärmen kring hålet efter kulan, men det lyckades ändå icke att lägga förbandet någorlunda hjelpligt. Kyllret afkläddes derföre, såret hopsattes så godt som möjligt medelst en kompress utanpå skjortärmarna, kyllret påkläddes igen, konungen satte sig åter till häst, ropande att såret icke var af någon betydelse, och uppmanade soldaterna att ånyo anfalla fienden och tillgodogöra sig de redan vunna fördelarne.*

Åtskilligt af hvad som här berättas är slutsatser, som hr A. i egenskap af läkare trott sig kunna draga af sin rättsmedicinska undersökning. Jag skulle ej haft mycket att invända deremot, i fall förf. inskränkt sig till att förklara denna berättelse sannolik och antaglig. Deremot kan jag ingalunda erkänna densamma innehålla bevisade facta.

Ser man närmare derpå, så kan äfven en icke-läkare finna att möjligheterna härvidlag äro många. Antaget att en förbindning verkligen egt rum, så förefaller det sannolikast, enär ett så stort stycke utskurits ur kyllret, att konungen fått kompressen pålagd utan att aftaga kyllret och att han ej häller afstigit från hästen; det är väl ock rimligast, att man undvikit en så tidsödande och så farlig åtgärd midt i stridsvimlet. Att kompressen sedan upphittats jämte skjortorna, bevisar intet, ty äfven om densamma anbragts utanpå kyllret, behöfde den ju ej komma bort, när kyllret röfvades, utan kunde lika väl ha upphittats i närheten. För öfrigt nämnes förbindningsepisoden endast i *ett* bref och deri blott såsom ett *rykte* (Salvius: »I. K. M. sei, *sagt man*, in dem linken Arm mit einer Pistolkugel getroffen, aber stracks wie man sie wieder gebunden gehabt, sei sie wieder zu Pferd gestiegen».) En flygskrift säger, att man dragit sig åt sidan och *velat* förbinda och omkläda konungen, då fiendtliga ryttare kommo och sköto honom genom ryggen. Någon bestämd uppgift om förbindningsepisoden finnes sålunda icke; men på grund af kompressens befintlighet i samma packe med skjortstyckena torde man, ifall man antager de senares autenticitet, hafva skäl att antaga, att den förra varit använd till en provisorisk förbindning på slagfältet — på hvad sätt åter och under hvilka omständigheter denna skett, är omöjligt att afgöra, och hvad hr A. derom anför, är derför mycket osäkert. — Att benpipan synts hängande utanom kläderna, är en uppgift lemnad af Grubbe, som ej var sjelf närvarande på platsen, utan skref efter andras meddelanden, men jag har ej återfunnit densamma i någon annan källa. Bättre bestyrkt är den uppgiften, att konungen till sin omgifning förklarat såret ej vara af någon betydenhet och börjat fortsätta striden; detta berättas (för att ej tala om Soldat suédois) af Fleetwood, och äfven andra källor omförmäla något dylikt.

e. *Men när hästen började galoppera, uppträdde häftiga smärtor i såret, som äfven blödde något. Gustaf Adolf befann sig så matt och illa, att han kände sig behöfva komma ur striden till skötsel och hvila. Detta antydde han för hertig Frans Albrekt, enligt den allmänna berättelsen på franska för att ej sänka modet på de sina, och med de orden: »Mon Cousin, tirez-moi hors d'ici, car je suis fort blessé»!*

Att konungen vid hästens rörelser begynde känna smärta af såret, är i och för sig rimligt och naturligt, likaså att han önskat komma ur striden och anmodat sin följeslagare hertig Frans Albrekt att vara honom dervid behjelplig. Men då hr A. berättar, att konungen på franska yttrat: Mon cousin etc., så beror detta på något missförstånd. Le soldat suédois och Swed. Intelligencer uppgifva visserligen, att konungen yttrat dessa ord, men säga ej, att det skett på franska; Khevenhiller åter nämner, att konungen skulle senare yttrat några *andra* ord på franska språket. Tillförlitligare är måhända berättelsen i Extract Schreiben aus Berlin (grundad på uppgifter af Kniephausens sekreterare), att konungen yttrat: »Vetter, bringet mich bei Seite» — men försigtigast är i alla händelser att ej anföra några verba formalia,

utan blott liksom Chemnitz meddela, att konungen anmodat hertigen föra honom ur striden.

f. *Hertigen skulle nu föra honom ur striden, red intill honom och lade sin arm omkring hans kropp för att understödja honom, Schulenborgk förde hästens tygel, kammarjunkaren Truchsess och en lifknekt redo bredvid, och pagen Leubelfing följde dem.*

Att hertigen under ridten understödt den sårade konungen, är mycket antagligt och intygas af en kort anteckning af hertigen sjelf, i det han säger, att konungen blef skjuten i hans arm; men huru dervid tillgått, är omöjligt att säga. Khevenhiller berättar, att hertigen tagit konungen på sin häst och hållit honom framför sig med ena armen, och denna uppgift blir sannolik, om man liksom hr A. antager, att Khevenhiller sammanträffat med hertigen vid kejserliga hofvet och hört hans egen berättelse. — Att några andra utom hertigen befunnit sig i konungens följe, är faktiskt, men hvilka dessa voro, derom variera uppgifterna. Trovärdigast af härom tillgängliga uppgifter synes hofmästaren Pentz' vara; han uppger Anders lifknekt, kammarjunkare Truchsess och en page (Leubelfing?). Stallmästare Schulenburgs närvaro omtalas blott af *en* enda källa, och det en så osäker, som den ofvan vid c omtalade relationen från Grimma; uppgiften bör derför utmönstras, till dess en säkrare grund för densamma vinnes.

g. *I röken och dimman skildes de från svenskarne, men stötte i stället genast på några kejserliga ryttare, af hvilka fyra stycken började förfölja dem. En af förföljarena, hvilken var klädd i blank rustning, kände igen konungen, red i sporrsträck efter honom, utan att konungens följeslagare trodde att det var en fiende, och sköt honom, under utrop: »det är den rätta fogeln, som vi söka», ett skott genom ryggen, ungefär nedanför högra skulderbladet, och på så nära håll, att hans kyller brändes af elden från pistolen. Stallmästaren släpte tygeln på konungens häst, drog sin pistol och nedsköt den som aflossat skottet mot Gustaf Adolf, men blef derigenom något efter samt skildes från konungen, hvilken, ännu i full fart, lyckades undkomma sina öfrige förföljare, ehuru de voro honom så nära, att deras vapen två gånger genomborrade ryggstycket af hans kyller och skjortor, utan att dock såra kroppen.*

Att konungen med sitt följe i dimman kommit att skilja sig från Svenskarne och råkat ut för en fiendtlig rytteritrupp, derom äro alla källor ense, om än några hänföra detta till ett tidigare moment. Men hvad som sedan följer i hr A:s framställning, är ej lika väl bestyrkt. Det grundar sig dels på Khevenhiller, dels på Richelieus memoirer och Swed. Intelligencer, dels ock på den ofvannämda relationen från Grimma — men så, att hr A. af dessa berättelser endast medtagit hvad som synts honom passa i stycket, men lemnat det öfriga å sido. Så t. ex. har han försmått Khevenhillers lika mycket eller lika litet trovärdiga uppgift, att konungen på franska yttrat till hertigen: »Broder, jag har fått min del, rädda nu edert lif!» (likaså hos Burgus), äfvensom han lemnat å sido Khevenhillers berättelse, att mannen i blanka

rustningen skjutit konungen genom *hufvudet* (ej i ryggen) och att han ej nu utan först senare nedgjorts af Svenskarne [1]). Att nämda kyrassier känt igen konungen och yttrat: »det är den rätta fogeln som vi söka», är obekant för Khevenhiller, men berättas af Swed. Intelligencer och Extract Schreiben aus Berlin; Soldat suédois låter orden falla sig så: »är du här? jag har sökt dig länge». Gerningsmannen blef enligt relat. från Grimma genast nedskjuten af stallmästare Schulenburg; enligt Mem. de Richelieu fick han en värjstöt af hertigens stallmästare Luchau, enl. Swed. Intelligencer blef han skjuten af den sistnämde, enl. Soldat suédois genomborrad af en muskötsalva, enl. Khevenhiller ändtligen stupade han först längre fram. Att i ett sådant virrvarr af stridiga uppgifter söka utreda sanningen, anse vi fullkomligt hopplöst, då man om denna tilldragelse ej har ett enda meddelande af ögonvitne — det beror alldeles på tycke och smak, hvilken af de många olika uppgifterna man väljer. — Slutligen fäster jag uppmärksamheten derpå, att hr A:s uppgift om *pistol*skottet i ryggen ej stämmer öfverens med Leitners på undersökning grundade förklaring, att hålet i kyllrets ryggstycke vållats af en *muskött*kula.

h. *Den medföljande lifknekten dödades, och en af ryttarne satte sin pistol alldeles intill hertig Frans Albrekts hufvud och aflossade skottet, som dock ej träffade, derföre att hertigen med armen böjde undan pistolens mynning; hans kind sveddes dock deraf. Men i denna lifsnöd släpte han konungen, som genast föll ur sadeln, och ett litet stycke släpades i stigbygeln, innan han blef liggande på marken. Hästen fortsatte sitt lopp, hertigen flydde från slagfältet, Truchsess ansåg konungen för död och red ifrån honom för att meddela underrättelse om olyckan till de svenska befälhafvarne. Emellertid lefde konungen ännu, men var utan kraft att resa sig upp eller nästan att röra sig, der han låg öfvergifven, men med fullt medvetande, med ryggen mot marken.*

Att lifknekten blifvit på platsen, intygas af goda källor. Skottet mot Frans Albrekts hufvud, hvaraf han visserligen ej skadades, men sveddes i ansigtet, omtalas endast af Burgus och efter honom af Khevenhiller. Att konungen efter såret i ryggen och sina följeslagares flykt fallit ned på marken, är naturligt och att han ett stycke släpats af hästen, är sannolikt (så vida ej Khevenhiller har rätt, då han påstår, att hertigen fört konungen framför sig på sin häst); likaledes är det sannolikt, att konungen fortfarande bibehållit något medvetande. Hvad som berättas om Truchsess' deltagande i händelsen både nu och vid uppsökandet af konungens lik, grundar sig uteslutande på Mem. de Richelieu. Då man nu vet, att dessa s. k. Memoires hufvudsakligen äro en samling af aktstycken, relationer och andra historiska materialier af mycket olika värde, hvilken aldrig undergått någon kritisk sofring eller bearbetning, så kan man ej erkänna deras berättelse om slaget vid Lützen såsom i allo tillförlitlig, eller godkänna en uppgift, som ej

[1]) Att hr A. icke äfven häri följt Khevenhiller, är så mycket mer förvånande, som han antar, att K. fått sina uppgifter af hertig Frans Albrekt sjelf.

har någon annan auktoritet att stödja sig på. Jämför min utförliga utredning af denna fråga i anf. afh. s. 6 ff.

i. *Pagen Leubelfing, som följt något efter konungen och sett honom falla, red fram* etc. etc. Här följer den bekanta berättelsen om pagen Leubelfings försök att rädda konungen samt dennes sista ögonblick och död, hufvudsakligen på grund af Leubelfing d. ä:s relation, men med ett och annat tillägg ur annan källa. För min del är jag böjd att anse den Leubelfingska relationen autentisk; den är skrifven i en enkel, trohjertad ton, som inger förtroende, och dertill kommer, hvad jag redan förut påpekat [1], att pagens uppträdande, oberoende af fadrens berättelse, omtalas äfven i Swed. Intelligencer och i Mem. de Richelieu, om än annorlunda framställdt. Men om jag sålunda är *benägen* att anse relationen äkta, så måste jag dock fasthålla mina betänkligheter vid att erkänna densamma såsom en *fullgod* historisk källa. Ty först och främst är och förblir det högst besynnerligt, att en person, som spelat en sådan roll i den store konungens dödsstund, som sjelf icke var en simpel lifknekt, utan en adlig page af ansedd slägt, som forslats från slagfältet i konungens hofmarskalks vagn och som lefvat 9 dagar efter tilldragelsen, icke ens till namnet blifvit bekant för dem som stodo konungen närmast, för hans svenska och tyska omgifning — ty hvarken de svenska eller de tyska [2]) källorna nämna honom, utan endast de på obekant sätt tillkomna berättelserna i Swed. Intelligencer och Mem. de Richelieu. Hur är det möjligt, att män, som med sådant intresse efterforskade alla omständigheter vid konungens fall, icke skulle ha erfarit något om denna märkliga episod, ehuru den måste ha blifvit bekant för konungens hofmarskalk och flere andra? Och om man än kan sätta sig öfver dessa betänkligheter med afseende på äktheten af den Leubelfingska relationen, så lär man i hvarje fall aldrig kunna komma längre än att anse densamma sann i sina *hufvuddrag;* att deremot, såsom hr A. gjort, följa densamma i alla dess detaljer, torde ej kunna af den historiska kritiken gillas. Ty först må man ej glömma, att den Leubelfingska relationen, sådan den nu föreligger, passerat genom tre personer, näml. den unge Leubelfing, von Khär, som framförde helsningen från honom, och Leubelfing d. ä., som uppsatte relationen — huru en berättelse i detaljerna modifieras under en sådan vandring, är väl bekant. Dertill kommer, att de båda andra berättelserna om tilldragelsen, i Swed. Intelligencer och Mem. de Richelieu, i detaljerna alldeles icke öfverensstämma med den Leubelfingska relationen. Så t. ex. omtala Mem. de Richelieu konungen såsom i det närmaste medvetslös, när L. fann honom på marken, och veta ej af hans bekanta yttrande till de kejserlige ryttarne; deremot låta de pagen säga till dessa, att det var en sårad officer, medan enligt

[1]) Se anf. afh. s. 11. Det är sålunda ett misstag af hr A., då han i sin afh. s. 34 påstår, att jag anser den Leubelfingska relationen såsom enda källan för ifrågavarande berättelse.

[2]) Dock med undantag af hans grafskrift i Wenzelkyrkan i Naumburg (se Hist. Bibl. för 1877 s. 513—14) — här kallas han konungens »treuer Aufwärter» och omtalas hans sår, men inga andra omständigheter nämnas.

Leubelfingska rel. hvarken konungen eller pagen svarat ryttarne. Swed. Intelligencer låter konungen ännu ha så mycket kraft i behåll, att L. hört honom svara ryttarne på deras fråga: »jag är konungen af Sverige, som med mitt blod beseglar tyska folkets religion och frihet», samt derpå säga: »ack min arma drottning», hvarefter han befallt sin själ i Guds hand; enligt den Leubelfingska rel. har konungen först *efter* banesåret utropat, att han varit konung af Sverige. Slutligen omtalar Swed. Intelligencer icke något aktivt uppträdande å L:s sida, utan framställer saken så, att han svårt sårad overksam bevitnat konungens sista stunder. Häraf ser man, att berättelserna i Swed. Intell. och Mem. de Richelieu betydligt afvika från Leubelfingska rel. och att de, särdeles den förra, endast så till vida gifva stöd åt den samma, att de intyga, det L. verkligen varit närvarande i konungens sista stunder samt sett honom mottaga banesåret. Derhän skulle jag också, på grund af hvad som nu är anfördt, vilja reducera betydelsen af den Leubelfingska episoden, och jag återkommer sålunda till hvad jag förut yttrat i Histor. Bibl. f. 1877 s. 12, men tillägger, att jag anser öfvervägande skäl tala för den mening, att det verkligen var pagen Leubelfing (och ej, såsom andra uppgifva, Truchsess eller en lifknekt) som befann sig i konungens närhet under hans sista stunder)[1]).

Hr A. beskrifver med många detaljer, huruledes de kejserlige ryttarne efter konungens död plundrade hans lik och vid Svenskarnes annalkande ytterligare misshandlade detsamma. Denna beskrifning är till största delen gjord på fri hand — klädespersedlarnes beskaffenhet ger väl någon ledning, men det mesta är endast sannolikheter, och i åtskilliga detaljer kan det tänkas ha gått till annorlunda, än hr A. skildrar tilldragelsen. Detta är ännu mer förhållandet med hvad hr A. meddelar rörande konungens banemän; men härvidlag utgifver han det sjelf icke för annat än sannolikhetsberäkning. Att det var mot Piccolominis (och Götz', icke Holcks) ryttare, som konungen stupade, det anser jag liksom hr A. (ehuru på andra grunder) mycket sannolikt; men hvad beträffar *platsen*, der han föll, så följer af hvad jag ofvan (s. 17) anfört, att det icke kan ha skett, såsom hr A. antar, »framför innersta delen af fiendens högra flygel», utan snarare framför innersta delen af dess *venstra* flygel. Man har ock en bestämd uppgift derom i en god källa, i Halleni bref: »man begynte strax att söka på den ort, der H. K. M. fienden senaste gången med Småländingarne chargerade, och är H. K. M. der på marken död funnen vorden» etc. Då detta är den enda någorlunda tillförlitliga uppgift, som förekommer i källorna, så torde den tills vidare böra gälla.

Härmed har jag slutat min granskning af hr A:s afhandling. Den torde synas en och annan väl negativ till sitt resultat. Den är

[1]) Jag begagnar äfven tillfället att beriktiga ett uttryck på samma ställe; der står: med anspråk på sannolikhet, bör vara: med anspråk på visshet.

det, om man endast afser hvad som låter sig bevisa såsom historiskt factum. Men det är icke blott detta, som eger värde för historikern; det är visserligen hans uppgift att utröna sanningen och verkligheten i de förflutna tilldragelserna, men det finnes så många fall, då man ej kan nå densamma, och i dylika fall får man nöja sig med det *sannolika,* i afvaktan på hvad forskningen framdeles kan bringa i dagen. I detta afseende eger hr A:s afhandling stora förtjenster; han har genom sin undersökning af de rättsmedicinska källorna och genom en ofta fyndig sammanställning af de skriftliga gifvit en ganska sannolik förklaring af åtskilliga mörka eller mindre beaktade omständigheter i berättelsen om Gustaf Adolfs död. Men tillika begår han det för en historiker betänkliga felet, att han ofta förblandar sanning och sannolikhet, det faktiska och det blott antagliga; det torde nämligen framgå af föregående kritiska utredning, att mycket af hvad hr A. framställer såsom faktiskt och historiskt, i sjelfva verket ej är annat än en mer eller mindre probabel sannolikhet. Äfven sannolikheten har jag i ett och annat fall haft skäl att bestrida; men hade hr A. i allmänhet nöjt sig med att uppnå denna lägre grad af visshet och icke utgifvit sina resultat för obestridliga facta, så skulle jag och mången med mig ha kunnat underskrifva en god del af hvad han sagt, och i hvarje fall skulle denna granskning då ej sett dagen.

C. T. Odhner.

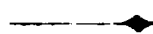
EN SVENSK KOLONI I AFRIKA

ELLER

SVENSKA
AFRIKANSKA KOMPANIETS
HISTORIA.

AF

VICTOR GRANLUND.

För historieforskaren ega de ämnen, hvilka ej behandlats af någon föregångare ett särskildt tilldragande behag. De framkalla känslor, beslägtade med dem, som upptäckaren af ett förut obekant land måste erfara; men om behaget icke är ringa, så äro svårigheterna vid behandlingen ofta icke heller så obetydliga. Likasom upptäckaren måste bana sig väg steg för steg för att taga sitt nya område i besittning, så måste ofta den författare, som vill skildra obekanta eller bortglömda historiska momenter, steg för steg söka sig väg, leta sig till de urkundsamlingar, som möjligen kunna innehålla någonting rörande hans föremål, och genomsöka massor af handlingar utan resultat, eller ock vara nöjd om han kan finna ett litet korn här, ett annat der, för att slutligen af det sammanplockade materialet söka sammanfoga något helt.

Hvad föreliggande lilla monografi beträffar, har författaren haft att tillgå en mindre specialsamling rörande ämnet[1]), men det öfriga och öfver hufvud det vigtigaste materialet har måst sammansökas ur spridda samlingar.

Någon äldre teckning af nu ifrågavarande svenska kolonis öden söker man förgäfves hos svenska historieskrifvare. Hos några nämnes derom i förbigående. Den som utförligast yttrat sig härom är *Sam. Pufendorf*, »von den Thaten Carl Gustafs» (Nürnb. 1697, sid. 449—455), hvarjemte *Rühs* i »Svea Rikes historia»[2]) på några rader redogjort för kompaniets öden, och *A. Fryxell* i sina »Berättelser i Svenska historien» härom meddelat några korta notiser[3]). Så mycket mindre bör det förundra oss,

[1]) »Handlingar rör. Afrikanska kompaniet», i kongl. Riks-Archivet, en bundt, hvilken under arbetet ökats med åtskilliga handlingar från andra samlingar.

[2]) 4:e del. s. 645.

[3]) Del. 12: 57, 181 och 14: 167, 168; men det är att beklaga att han icke, med undantag af *en* samling, för detta ämne anlitat de källskrifter Riks-Archivet har att erbjuda; till följd hvaraf hans flesta uppgifter äro oriktiga.

om utländske författare, som skrifvit om Guinea, med ett par undantag, visa fullkomlig okunnighet om denna svenska koloni, hvilket dock väsendtligen torde bero derpå att ett par holländske författare, som ej långt efter den svenska koloniens eröfring vidlyftigt beskrifvit dessa kuster ej låtsa veta någonting om densammas tillvaro.

Och likväl — så fullkomligt förbisedd den är — har denna svenska afrikanska kolonis historia, fastän kort, sin icke ringa vigt. Koloniens grundläggning sammanfaller med den tid, då Sverige, efter att hafva vunnit oförvansklig ära på krigets och den diplomatiska underhandlingens fält, efter att genom stora bedrifter och visa rådslag hafva befriat ett förtryckt folk och afslutat det längsta och mest förhärjande krig, som den nyare tiden vet att omtala, obestridt intagit en väl förtjent plats bland Europas stormakter; och dess röst var om icke den af största makten understödda, åtminstone den mest aktade. Gustaf II Adolfs och Axel Oxenstiernas tid var en tid af stora tankar och planer, mäktiga impulser och betydelsefulla initiativer inåt och utåt. Likasom planen till grundläggandet af »Nya Sverige» i Amerika uppstod och genomfördes under denna tid, så ock planen att genom en svensk kolonisation i Afrika utvidga Sveriges handelsföretag och rikta det på ädla metaller fattiga moderlandet med *Guldkustens* rikedomar. En af Sveriges dåvarande stormän, Louis de Geer, tillkommer äran att hafva uppgjort planen och börjat företaget[1]), och det var hufvudsakligen högsinta män och qvinnor ur Sveriges förnäma adel, som tecknade sig som deltagare i det nya kompaniet[2]). Att sluta af de få sifferuppgifter öfver erhållna eller påräknade inkomster, som förefinnas bland ännu förvarade handlingar om kompaniet, skulle kolonien och handeln på Guldkusten verkligen kunnat blifva en rik inkomstkälla för Sverige, om den fått i fred och lugn utveckla sig och fortfara, och om ej dels främmande makters afund dels förräderi ryckt kolonien ur Sveriges händer. En man som i några år troget tjenat kompaniet, och som för dessa sina förtjensters skull, oaktadt främling, af svenska re-

[1]) En udde nära Cabo Corso skall ännu i dag till minne af svenska koloniens stiftare heta Cap de Geer. Biogr. Lex.

[2]) Främst bland delegarne stå i en skrift till K. M:t af 1668 namnen: Ebba Brahe, Sigrid Bielke, Maria S. De la Gardie, Christina De la Gardie, Brita Kruus, Anna Maria Kruus, Beata Sparre. o. s. v.

geringen erhöll flera utmärkelser, blef svensk adelsman, guvernör i den nya kolonien och general, belönade kompaniet och sitt adoptiva fäderneslaud, för att hämnas en verklig eller föregifven oförrätt, med det svartaste förräderi, med att plundra den koloni och den egendom han fått förtroende att vårda och bevaka, öfverlemna den förra åt en annan makt, för att sjelf röfva hvad som kunde beqvämligen bortföras, och sluta sin bana såsom flykting i främmande land, med röfvare- och förrädaremärket fästadt vid sitt namn. Sverige återfick väl kolonien sådan den var, utplundrad, men den uteblifna ersättningen för det plundrade var en af de förnämsta orsakerna till Carl X:s andra krig med Danmark; åtminstone spelar den i alla nämnde konungs förklaringar härom en hufvudroll, likasom Danskarnes envishet i denna punkt var en af de störste stötestenarne under de långa underhandlingar, som följde på den första fredsuppgörelsen. Efter få år kunde andre afundsamme medtäflare, som länge sett Sveriges kolonisationsförsök på denna kust med sneda ögon, ej längre tygla sina begärelser att åtkomma en besittning, som kunde blifva af stor betydelse i framtiden; de angrepo kompaniets skepp, och derefter sjelfva kolonien midt under djupaste fred och lyckades slutligen att intaga den. Men det sällskap af röfvare, som under ett stort handelskompanis namn och under skydd af sitt lands regering begick plundringen, fick icke länge njuta af rofvet. En annan stat, som också varit föremål för de oktrojerade piraternes öfverfall, fråntog dem inom kort både detta byte och åtskilliga andra besittningar, och innehar dem ännu i dag sedan mer än tvenne århundraden. Sverige, eller det kompani, som anlagt kolonien, fick efter långvarigt diplomatiskt gräl en lumpen summa såsom ersättning, och om denna summa uppstodo sedermera rättegångar, hvilka räckte ej mindre än femtio år.

Dessa äro i få ord grunddragen af denna svenska kolonis historia, för hvilken vi nu gå att närmare redogöra, så vidt detta med oss tillgängliga källor ske kan. Ty det måste beklagas att de källskrifter, som finnas, i afseende på fullständigheten lemna mycket öfrigt att önska. Flera af de vigtigaste handlingar, som omnämnas dels i officiella berättelser, dels i rådsprotokollen hafva gått förlorade, troligen i slottsbranden år 1697. Åtminstone har det ej lyckats att uppspåra dem; lika

litet som kompaniets eget archiv. Hvar detta vid kompaniets upplösning stannat, är obekant. Antagligen skulle man också i Holland, i det holländska Vestindiska kompaniets archiv kunna erhålla värdefulla bidrag, och vi beklaga att vi ej haft tillfälle att ösa ur dessa källor för att ur dem komplettera vår teckning. Till de källskrifter, som för densamma begagnats, äro i det följande hänvisningar lemnade. Då annat ej är särskildt tillkännagifvet tillhöra de Riksarchivet. Några få smärre uppgifter äro hemtade ur angifna tryckta skrifter; det öfriga grundar sig på handskrifter.

Uppgifterna rörande Afrikanska eller Guinea-kompaniets första uppkomst äro mycket torftiga och knapphändiga. Man vet egentligen endast att, såsom redan är nämndt, Louis de Geer, som i så många andra hänseenden tog de första stegen till verkliga storverk inom sitt nya fäderneslаnd, äfven var den som grundlade detta kompani, likasom han till en början uppehöll och ledde detsamma. Han började 1645 att handla på Afrika för egen räkning; men då hans försök kröntes med framgång, uppmuntrade detta honom till försök i större skala, och han föreslog drottning Christina att inrätta ett svenskt afrikanskt handels- och sjöfartskompani; och detta skulle, om man blott fäster sig vid ordalagen i ett sjöpass, utfärdadt af drottningen den 15 Januarii 1648, redan då vara bildadt[1]); men detta är tydligen en antecipation, enär privilegierna för kompaniet först nära två år derefter utfärdades. Sjöpasset, lydande för skeppet Christina, destineradt »till Afrika, Guinea, Amerika och andra platser», lemnades till De Geer, såsom öfverskriften visar, ej till kompaniet. Också i ett rekommendationsbref för Afrikanska kompaniet till konungen af Portugal, dat. den 20 Nov. 1649, omtalas kompaniet såsom redan färdigt, hvarjemte den blifvande guvernören omtalas såsom redan utnämnd[2]).

---

[1]) »Capitaneus Noster Nobis sincere fidelis N. N. a nonnullis subditis nostris Regnique Nostri, qui Societatem quandam Nauticam inierunt in longinquas et dissitas per Oceanum oras, utpote in Africam, Gvineam, Americam et alia loca, cum navi Christina dicta, et bonis mercibusve dictorum nostrorum subditorum onusta, amandatus et expeditus sit». Utl. Registraturet 1648, fol. 3. Kapitenens namn var Alex. Lonck, enligt ett notariatsintyg af 1655.

[2]) Riks-Registr. 1649, 20 Nov., fol. 642 v.

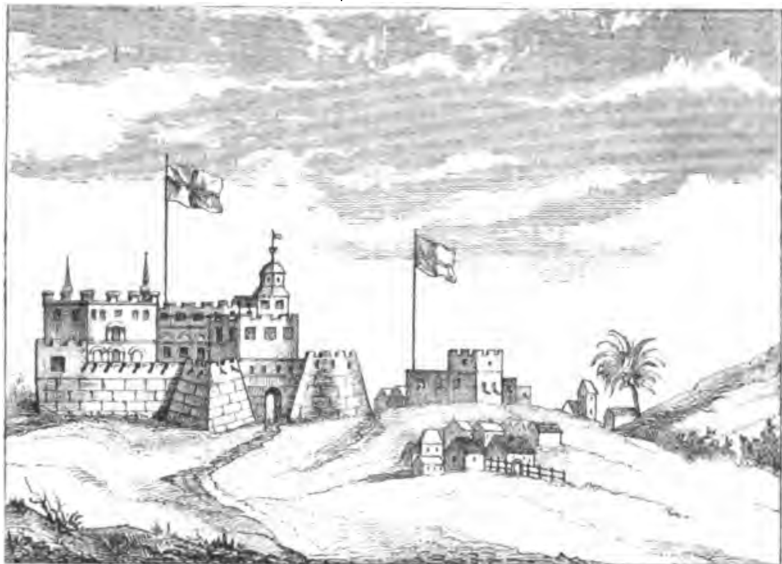
Planen för kompaniet var således af regeringen på förhand gillad, likasom De Geers förslag till den blifvande koloniens styresman på platsen; men såväl af rådsprotokollen, som af sjelfva privilegiibrefvet finner man att kompaniet först i slutet af år 1649 verkligen var färdigbildadt. Rådsprotokollet för den 6 Dec. nämnda år innehåller nemligen en redogörelse för sakens dåvarande ståndpunkt[1]). Drottningen meddelade enligt detsamma, att »ett compagnie är i verket, hvilket K. M:t hafver resolverat att octrojera», och rekommenderar derhos kompaniet, »hållandes före att Riksens Herrar gjorde intet illa, der de ville insätta något i samma compagnie». Framdeles vore Hennes Maj:t sjelf sinnad att göra detsamma. Förslaget till privilegierna upplästes och hr Louis De Geer inkallades för att lemna närmare redogörelse för planen. Af denna framgår, att han hoppades på deltagande af kapitalister i utlandet, särdeles från Hamburg, Brehmen och Pommern, att han för första resan redan hade skepp färdiga, och att hans afsigt var att det skulle blifva ett »nobelt compagnie». »Stapeln» skulle blifva i Göteborg, men fartygen skulle utgå från Stade, och segla på Afrika och ön S:t Thomas, hvilket skulle blifva lika fördelaktigt, som att segla på Ostindien. Åtta dagars tid ville han lemna öppen åt dem som ville teckna sig såsom delegare. Delegarne skulle insätta på hvarje lott 200 Rdr specie. De Geers förra privilegier på denna handel skulle upphöra, likasom sockersjudarnes privilegier att från dessa orter hemta sina materialier. Hvilka varor meningen var att till Afrika utföra nämnes icke, lika litet som de »species», hvilka man skulle i Afrika upphandla. Dessa senare var det dock ej afsigten att afyttra i Sverige (med undantag möjligen af socker), utan annanstädes.

Några få dagar derefter utfärdades kompaniets *privilegier*, daterade den *15 December 1649*[2]). Dessa innehålla hufvudsakligen följande bestämmelser:

Kompaniet tilläts att till delegare upptaga äfven främmande makters undersåtar. Under 24 års tid lemnades åt kompaniets delegare uteslutande rätt att ifrån Sverige eller underlydande landskap segla på länder, som ligga söder om

[1]) Conc. t. rådsprot. 1649, sid. 611.
[2]) Tryckta i Stiernmans saml. af ekon. författn. 2: 615.

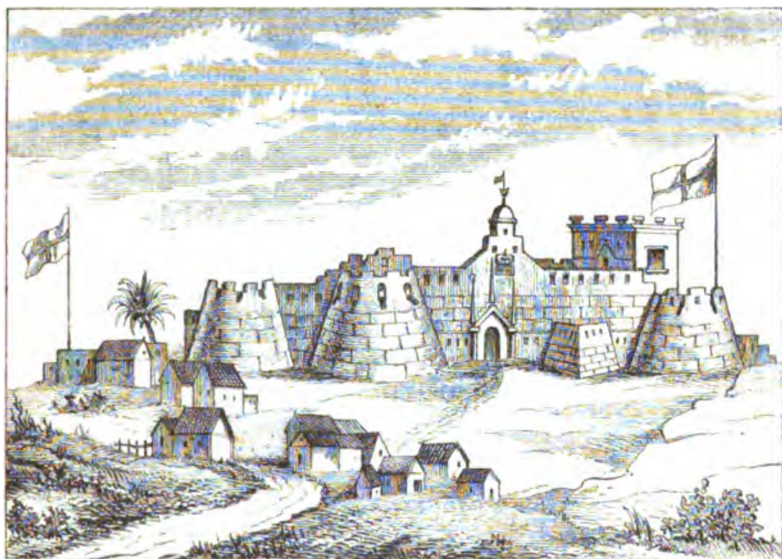
Canariska öarne, i Afrika, Asien och Amerika, med undantag af dem på hvilka »Compagniet af Nova Svecia» erhållit privilegium; och upphäfdes dermed de för Louis De Geer, Wilhelm von Wasserberg och Abraham van Eyk förut gifna privilegier. Skulle någon svensk undersåte, utan kompaniets tillåtelse idka handel på ifrågavarande orter, vore skepp och varor förbrutna, och egde kompaniet rätt att angripa, borttaga och använda desamma. Skulle sådana skepp och varor redan vara försålda eller

Cabo Corso vid slutet af 1600-talet, ena sidan.
(Efter Bosman, Voyage de Guinée).

i främmande hamnar inkomna, egde kompaniet rätt att exekutionsvis uttaga värdet. Kompaniet tilläts att i de länder, der det idkade sin handel, med främmande potentater eller dess undersåtar ingå kontrakter och traktater, uppbygga fästningar, tillsätta guvernörer, officerare, domare och andre tjenstemän efter behag, anlägga kolonier o. s. v., men skulle om sina åtgärder till K. M:t ingifva berättelser. Om kompaniet önskade att använda officerare och soldater i svensk tjenst, skulle detta

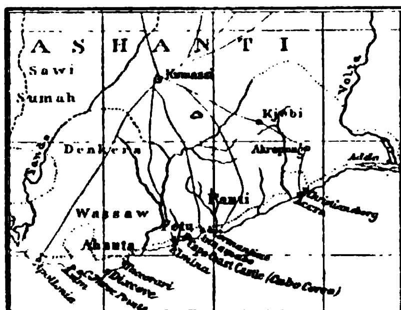
medgifvas, och skulle de få svärja kompaniet trohet, näst den trohet de vore K. M:t och kronan skyldige. Kompaniet skulle deremot så mycket som möjligt använda svenska fartyg och svenskt folk. Gods och varor, som ej tillverkades i Sverige, men som af kompaniet behöfdes för dess sjöfart och handel skulle under privilegiitiden vara fria från tullar och licenter. Af utgående svenska varor skulle betalas vanlig tull, men af inkommande från ifrågavarande länder blott en rekognition af en riksort pro cento erläggas.

Cabo Corso vid samma tid, andra sidan.
(Efter Bosman, l. c.)

Den plats, som utsetts för den nya svenska kolonien, var *Cabo Corso* på Guldkusten i Öfre Guinea. Holländarne hade länge der haft ett mindre faktori eller s. k. »loge», och ej långt före den tid, hvarom nu är fråga, hade äfven Engelsmännen, emot en tribut till den negerkonung, som herrskade öfver landet, der fått tillåtelse att bygga sig ett hus (»loge»), nära intill Holländarnes. Men sedan Holländarnes »commis» på dessa

kuster, Jean Geelendonck, på sine herrars befallning, börjat sälja sina varor så lågt, att Engelsmännen äfven skulle nödgas sälja med förlust, öfvergåfvo de senare platsen, och återkallade sin »commis» derifrån. Kort derefter blef Geelendonck till följd af någon uppkommen misshällighet mellan honom och konungen, af den senare bortjagad, så att — vid den tid Svenska Afrikanska kompaniet bildades — under åren 1648 och 1649 — ingen främmande nation hade något faktori eller »loge» vid Cabo Corso. Då ankom till dessa kuster skeppet »Christina», tillhörigt Louis De Geer och fördt af kapiten Arent Gabbesen, hvilken af De Geer erhållit uppdrag att uppsöka lämpliga platser för anläggande af svenska faktorier i Guinea. Gabbe-

GULDKUSTEN.

sen uppgjorde aftal med *Bredeva*[1]), konung öfver *Fetu*[2]) om inköp af en jordrymd vid Cabo Corso och i dess närhet. Denna traktat förnyades i slutet af April år 1650 mellan den svenska afrikanska koloniens förste guvernör, *Henrik Carlof*, hvilken då anlände till Cabo Corso, och nämnde Bredeva, hvilken genom sin kusin och representant *Hennequa* högtidligen öfverlemnade platsen åt Sverige och Svenska Afrikanska kompaniet, hvarvid traktaten derom upplästes för det närvarande folket. Den öfverenskomna köpesumman öfverlemnades i guld, och Svenskarne installerades i sin nya besittning under trum-

[1]) Enligt Coyets berättelse t. K. M:t, tryckt af Loenbom, Historiska märkvärdigheter 1: 22.
[2]) Kallas i handlingar äfven *Futu*.

slag och kanonskott. Omedelbart derpå började Svenskarne der anlägga ett kastell, på en väl belägen klippa, hvilket erhöll namnet *Carlsborg*, samt kort derefter tvenne mindre fästen *Taccorari* (eller *Anten*) och *Annamabo* jemte faktorierna *Gemoree* och *Accara* eller *Accra* på den närliggande kusten[1].

[1]) *Cabo Corso*, så benämdt af Portugiserne, bibehöll detta namn tills Engelsmännen fingo det i besittning. Fästet och staden ligga på en udde, under 5 grad. 6 min. nordl. bredd och 1 grad 51 min. vestl. längd från Greenwich, och är nu hufvudorten i de engelska kolonierna i Vestra Afrika. Den n. v. staden kallas, jemte fästningen, *Coast-Castle* (ɔ: kustkastellet) eller *Capo Coast-Castle*. Infödingarne kalla C. C. *Igoua* eller *Gveh*. Fästningen, betydligt utvidgad af Engelsmännen, och försedd med öfver 100 kanoner, är belägen på en 50 fot hög i sjön utskjutande klippudde, har goda bostäder för guvernören, officerare och garnison, fyrtorn, — det enda på Guldkusten — stora magasiner och cisterner, i hvilka det regnvatten förvaras, som under en del af året är garnisonens och hela befolkningens enda vattentillgång. På dominerande punkter i närheten äro i sednare tider nya fästen uppförda. Fästningen omgifves af en stad med vackra, till en del palatslika hus, flera kyrkor, skolor för de infödda, missionsanstalt och bibliotek, m. m., samt räknar omkring 10,000 innevånare, mest Fantinegrer och Mulatter, få Europeer. Norr om fästningen ligger en stor fri plats — Esplanaden, och på andra sidan derom vidtager — midt emot fästningsporten — den breda i nordlig riktning gående hufvudgatan, på begge sidor planterad med magnolier. Staden består sig en dagligen utkommande tidning: »Western African Herald». Ett landtbrukssällskap finnes, men det odlade området är obetydligt. Ett litet stycke utanför staden vidtager tät skog. C. C. har under alla Ashantikrigen spelat en vigtig roll. Det kringliggande negerområdet heter *Fetu* eller *Affetou* och är deladt mellan en mängd furstar. Klimatet är ytterst ohelsosamt för Europeer; men nejden berömmes för sin skönhet. En engelsk författare, m:r Maclean, skildrar densamma på följande sätt: »The landview, with its cocoa and palmtrees, is very striking — it is like a scene in the Arabian Nigths. The native huts I first took for ricks of hay, but those of the better sort are pretty white houses with green blinds. The english gentlemen resident here have very large houses, quite mansions, with galleries running round. Generally speaking, the vegetation is so thick that the growth of the shrubs rather resembles a wall. The hills are covered tho the top with — — bush». De förnämsta utförselvarorna äro: guldsand, elfenben, palmolja, peppar, färgträd, sköldpadd och majs. — Den vigtigaste af de öfriga svenska besittningarna på Guldkusten var *Taccorari* eller *Anten*, med en negerby af samma namn, i negerriket *Anten*, belägen i en herrlig nejd. Sedan Holländarne tillegnat sig denna plats på samma gång som Cabo Corso, intogs den af Holmes i April 1644, hvarefter De Ruyter följande året återtog densamma. Engelska besättningen bestod då blott af 4-5 friska och 6—7 sjuka. Fästet sprängdes i luften, och en mot de der bosatte negrerne fiendtlig stam plundrade och tillintetgjorde den lilla staden, efter att hafva föröfvat de gräsligaste grymheter mot de besegrade. Öster härom låg *Gemoree*, hvilket namn numera lärer försvunnit. Öster om Cabo Corso ligger *Annamabo* eller *Annamabou*, med ett starkt fäste och en stad med 4,000 innebyggare, men en osäker redd med svår landning. Kusten är här klippig och skogar betäcka landet rundtomkring. Vid *Accra* eller *Accara* eller *Incran* (uttalas Akráh, Inkrahn), som betyder myrstack, af den stora mängd hvita myror, som finnas i närheten, var den östligaste af de svenska faktorierna. Här hade äfven Danskar och Holländare bygt sig hvardera ett litet fäste. Engelsmännen hafva nu här en stark fästning. *Fort James*, och en stad med utmärkt belägenhet för handeln och omkring 6,000 innevånare. Det synes således att Svenska Afrikanska kompaniet valt de bästa platserna för sina anläggningar.

Utsigt af Cape Coast-Castle i närvarande tid.

Henrik Carlof, hvilken i de officiella handlingarna ömsom kallas kommendant på Cabo Corso med underlydande eller guvernör i Guinea[1]), var född i Rostock[2]), och hade förut tjenat i Holländsk-Vestindiska kompaniets tjenst, samt hade der förvärfvat sig grundliga insigter i handel och sjöfart, derefter tagit tjenst hos Louis De Geer, och genom sin framstående energi och duglighet vunnit hans förtroende, och till följd af hans förord blifvit upptagen till condirektor i Afrikanska kompaniet, samt utsedd att på Guldkusten förvalta kompaniets angelägenheter. Inom kort erhöll Carlof rang af svensk general[2]); och sedan han ytterligare i England gjort kompaniet väsendtliga tjenster, genom sin kraftiga medverkan till frigifvande af kompaniets af engelske kryssare uppbragta fartyg, och räddande af åtskillig kompaniets öfriga egendom, blef han redan 1654 upphöjd i svenskt adligt stånd, under namn af

---

Genom traktaterna med Danmark af 1850 och Holland 1871 har England förvärfvat alla de europeiska kolonierna på denna kust.

Af de äldre och yngre författare rörande Guinea, hvarom vi kunnat taga kännedom, synas de fleste ej egt någon vetskap om att i dessa trakter fordom funnits svenska kolonier. En Holländare, O. Dapper (Nakeurige beschryving des afrikaensche gewesten etc. Amsterdam 1668), som skref kort efter sedan Holländarne tagit Cabo Corso och de öfriga platserna på kusten från Svenskarne, nämner i sitt vidlyftiga verk icke med ett ord derom; men hans tystnad är tvifvelsutan afsigtlig, ty han vet att i de minsta detaljer omtala striderna 1664 och 1665 mellan Holland och England på dessa kuster. Han berättar noggrannt huru Holmes 1664 intog både Cabo Corso, Taccorari, Acca eller Acja, Annamabo och Mouree, och huru De Ruyter 1665 återtog några af dessa. *Bosman*. en annan Holländare, som länge varit bosatt i Guinea, slutligen såsom underguvernör, och om denna kust skrifvit ett utförligt arbete (Voyage de Guinée, Utrecht 1705), nämner icke Svenskarne vidare, än att han hört att de en tid innehaft Taccorari. *Mac Culloch* (Geographical Dictionary, Lond. 1866), som äfven utförligt behandlat dessa trakter, uppgifver blott att Portugiserne bosatt sig vid Cabo Corso 1610, att de blifvit bortkörde af Holländarne, och att Engelsmännen innehade platsen sedan 1661(!). *v. Klöder* (Handbuch der Erdkunde, Berlin 1869), påstår att C. C. till en början tillhörde Danskarne(!), sedan såldes till Holländarne, från hvilka amiral Homes(!) tog det i 17:e årh. Endast *Ukert* (Handb. der Erdbeschreib., 6 abth., 2 th., Weimar 1825) och *Melissantes* (Geographia Novissima, Frkf. u. Leipz. 1729) samt *Schneider* (Handb. der Erdbeschreib. u. Staatenkunde, Glogau 1877 – 1878) veta att Svenskarne först bygde fästningen Cabo Corso, ehuru den förstnämnde tillskrifver Danskarne dess utvidgning och alla förlägga dess första anläggning två år senare, eller till 1652. En författare i *L'Univers* (Hist. & descript. de tous les peuples, Paris 1847) vill veta att Fransmännen(!) först bygt fästena vid Cabo Corso, Taccorari och Accra, samt att Svenskarne sedan bygde på dessas ruiner(!).

[1]) Carlof kallas redan i drottn. Christinas nyssnämnda bref d. 20 Nov. 1649 till konungen af Portugal »Directorem sive Præfectum», »qui istis in oris commoraturus sedemque eo in loco a nobis determinando fixurus sit.»

[2]) Se bil. 1.

Carloffer[1]), men blef dock såsom sådan aldrig på svenska riddarhuset introducerad. Han skref sig sjelf emellertid alltid Carlof[2]).

Med infödingarne stodo Svenskarne ifrån första början på den allrabästa fot. Vi hafva bland andra ett intyg derom i ett bref från drottning Christina till »konungen i Guinea» af den 6 Junii 1651[3]); och detta goda förhållande fortfor oafbrutet och utvecklade sig till en verkligen rörande trofast tillgifvenhet å negrernes sida mot deras svenska bundsförvandter, en tillgifvenhet, som visade sig uthärda ganska svåra prof, och som icke svek förr än den höfding, hvilken närmast stod i beröring med Svenskarne, var död, och dessutom all förhoppning om undsättning och hjelp från Sverige för den svenska, länge af fiender ansatta kolonien upphört, då slutligen en hop lejde negrer läto köpa sig att förråda sina i deras våld under lång tid öfverlemnade herrar. Denna sista tilldragelse kan dock blott föga försvaga det vida öfvervägande intrycket af en långvarig osviklig trohet och tillgifvenhet från de frie svarte männens sida, en företeelse, som måste värma hvarje svenskt hjerta. Vi kunna med en berättigad nationalkänsla sammanställa detta förhållande med de berättelser, som af tillförlitlige skriftställare lemnats oss om den obegränsade tilltro och den stora tillgifvenhet, som de svenske kolonisterne på andra sidan Atlanten, i det »Nya Sverige», lyckades vinna af der boende vildar, och som före och vid den holländska eröfringen af samma koloni gaf sig så otvetydigt tillkänna, i det de föredrogo Svenskarne framför alla andra nationer, och förklarade sig obetingadt lita på deras ord, under det de misstrodde invandrare från öfriga europeiska folk. Vi misstaga oss sannolikt icke, om vi antaga, att det var den gamla svenska hedern och redbarheten — der andra plägade bedraga — som på ena och andra stället gåfvo åt Svenskarne företrädet hos dessa enkla naturmenniskor, och som framkallade detta förtroende och denna tillgifvenhet. Men

[1]) Sköldebref för C. d. 3 Maji 1654; Riks-Registr. fol. 590. Hans vapen var en sköld, till öfre delen blå med ett »morianhufvud», nedre delen grön med tre flygande silfverfiskar. Ofvanpå skölden en öppen tornerhjelm; täcket med kransar, blått och grönt. Ofvanpå hjelmen en förgyld krona, ur hvilken reser sig ett palmträd.

[2]) I alla samtidiga handlingar, utom i hans egna bref, skrifves namnet Carloff.

[3]) Se bil. 1.

om förhållandet mellan de svenske kolonisterne och deras svarte grannar var det bästa, och från de senares sida ingenting för de förre var att befara, så hotade snart faror från andra håll, och den unga svenska kolonien fick ej tillbringa mer än några få år i ostördt lugn; under hela den följande tiden förde den en alltid bekymmersam, ofta hotad tillvaro, tills våldet och orättfärdigheten slutligen lyckades i sina afsigter att alldeles tillintetgöra densamma.

Till en början fruktade man för Portugal, som hade kolonier i närheten, och som ansåg det nya kompaniet göra intrång i sina rättigheter; och utom de direkta framställningarna till kompaniets förmon, som gjordes genom bref från svenska regeringen till konungen, erhöll svenske residenten i Lissabon Joh. Fredr. von Friesendorff instruktion att söka utverka frihet för kompaniet att handla på S:t Thomas, Angola och andra portugisiska kolonier »i nejden af Guinea». Men farorna för kompaniet hotade från annat håll.

Redan 1650 började Engelsmännen uppbringa svenska fartyg och från och med 1652 företogo de sig — missnöjde med att till deras gamle medtäflare om handeln på Afrika sällat sig en ny — att systematiskt söka utplundra kompaniet. De engelska krigsskeppen voro ständigt ute på kryssning och hvarhelst de funno ett svenskt fartyg, antastade de detsamma, och lade i de flesta fall beslag på både fartyg och last. Under åren 1650—1653 uppbragte Engelsmännen icke mindre än 23 svenska skepp, af hvilka 7 tillhörde Svenska Afrikanska kompaniet. Länge synes svenska regeringen hafva lidit dessa våldsamheter med synnerligen stort tålamod. Men ändtligen, sedan Engelsmännen uppbragt två, Afrikanska kompaniet tillhöriga, med dyrbar laddning af guld, elfenben och andra varor lastade skepp, »Christina» och »Norrköping», och ett tredje mindre fartyg, destinerade till Stade[1]), nödgades drottning Christina att i ett ganska allvarsamt bref till engelska parlamentet[2]) protestera mot dessa dåd, och fordra upprättelse. På olika tider, säger drottningen, hade svenske undersåtar framstält bittra klagomål deröfver att nästan alla svenska fartyg, som mött

[1]) Laur. de Geers br. t. Afr. komp:s direktörer d. 5 Nov. 1652. Orig. på holländska i k. Riks-Archivet, Oxenstiernska saml.

[2]) Den 13 Nov. 1652. Riks-Registr., fol. 2084 v. Latin.

engelska krigsskepp, af dessa sednare bemöttes såsom fiender, uppbragtes, infördes i engelska hamnar och plundrades emot all folkrätt. Nu sednast, hette det vidare, hade två Afrikanska kompaniet tillhöriga skepp, kommande från Guinea, blifvit tagna och införda till Plymouth, hvarefter allt på dem befintligt guld *på parlamentets befallning* blifvit röfvadt och fördt till London. Drottningen förehåller parlamentet särskildt denna nya, midt under freden begångna fiendtlighet. Någon förevändning, att skeppen stodo i förbindelse med republikens fiender, kunde ej göras, enär de kommo direkt från Afrika; och att kompaniet hade till meddirektör svenska kronans kommissarie i Amsterdam, Laurens De Geer[1], kunde ej heller gifva skälig förevändning till dessa våldsamheter; drottningen fordrar derföre, att icke blott skeppen skulle återställas, utan ock full ersättning för förlusterna lemnas. Svenske residenten i Haag, Harald Appelbom[2], som hade erhållit särskildt uppdrag att representera Sverige vid denna tid äfven i England, hade redan förut till engelska parlamentets ceremonimästare, Oliver Fleming afgifvit en energisk protest emot dessa röfverier[3]. Äfven Carlof, som ankommit till England, hade gjort en liknande framställning. Allt detta var dock till en början taladt för döfva öron. Ännu några månader gingo om innan »det långa parlamentet» behagade lyssna till dessa protester. Ett tredje skepp, »Stockholms slott», också tillhörigt Svenska Afrikanska kompaniet, delade de förras öde, likasom snart ytterligare tre andra. Laurens De Geer klagade, i en ny skrifvelse till kompaniets direktörer[4], att man i England behandlade det svenska skeppsfolket på de tagna fartygen ej blott såsom fiender, utan »såsom turkar och slafvar», att man utblottade skeppen på allt och jagade manskapet derifrån, och i stället på dem inlade soldater. Engelsmännen föregåfvo till en början att skeppen tillhörde holländske delegare. Och sedan man, heter det i en berättelse derom, med både muntliga och skrift-

---

[1]) Louis De Geers son. Louis De Geer dog 1652 i Antwerpen.

[2]) H. A. till Forsmark, som 1645—1652 var svensk kommissarie i Nederländerna, blef $16^{13}/_{3}52$ utnämnd tilll resident i Haag, 1663 till hofråd och $16^{14}/_{2}65$ till envoyé e. o., och dog i Haag 1674.

[3]) Afskrift bil. Laur. De Geers br. t. Afr. komp:s dir. Riks-Archivet, Oxenstiernska saml.

[4]) Dat. d. 5 Febr. n. st. 1653. Samma saml.

liga bevis ådagalagt grundlösheten af denna deras förevändning, och visat att både skeppen och laddningarna tillhörde svenska undersåtar, hittade man på andra undanflykter, och lofvade att utlemna skeppen, om en uttrycklig reklamation inginge ifrån svenska drottningen. När denna väl var ankommen, fann man på att föregifva, att de Holländare, hvilka genom det Nederländska handelskompaniets oktrojerande funno sig uteslutna från handeln på Guinea, vändt sig till drottningen af Sverige med begäran att få under hennes auktoritet handla på dessa kuster, samt att detta blifvit dem medgifvet. »Att allt detta var falskt, måste till och med Engelsmännen sjelfve tillstå, så framt de ännu egde någon enda gnista af billighet qvar, och i sitt samvete ej alldeles afsagt sig sanningen». 'Hvaraf ögonskenligen syntes att de icke med annat umginge, än att under allehanda lösa prætexters täckmantel oroa och hindra den svenska sjöfarten och handeln, och särskildt Guinea-kompaniets, hvars tillväxt de alltid sett med sneda blickar, samt att en gång störta detsamma, för att kunna befästa sin egen fördel. Detta framginge klarligen derutaf, att anhållna fartyg från Hamburg, Lübeck, Wismar och Stralsund blifvit åter frisläppta, hvaremot de svenska, oaktadt alla protester och bevis, blifvit qvarhållna. En del af guldet på skeppet »Stockholms slott» hade blifvit såldt och sjömännen pressade till engelsk sjötjenst eller undangömda, så att ingen visste hvart de tagit vägen. Kompaniet stode derföre i den allrastörsta fara, och anropade i sin nöd drottningens kraftiga hjelp'[1]).

I en ny skrifvelse[2]) förklarar Laur. De Geer att farorna för kompaniet blefvo större dag för dag, och föreslår att, om m:r »Poneel»[3]), som blifvit utnämnd till svensk kommissarie i England ännu ej begifvit sig dit, Appelbom måtte ditsändas från Haag. Sverige hade nemligen under åren 1649—1653 i England icke haft någon ständig representant, och dess intressen derstädes voro lemnade temligen åt sitt öde. I Februari 1653 ankom dock Bonnel till London, och den dåvarande engelska styrelsen, som troligen ansett Sveriges underlåtenhet att hos densamma låta Sverige representera sig såsom en missaktning

[1]) Bil. på tyska till sistnämnda bref fr. Laur. De Geer.
[2]) Dat. Amsterdam d. 12 Febr. 1653.
[3]) Benjamin Bonnel; utn. t. sv. kommissarie i England d. 30 Sept. 1652.

— hvilket kanske äfven bidragit till hvad som skett — skyndade att visa Bonnel, hvilken dock såsom diplomat blott hade en låg rang, den allrastörsta uppmärksamhet. Vid sitt första företräde hos parlamentet, den 24 Febr. 1653, fördes han till och ifrån parlamentshuset med utmärkelser och högtidligheter, som eljest endast egnades åt ambassadörer (diplomater af första rangklassen och B. tillhörde den fjerde), och parlamentets ceremonimästare, Fleming, följde honom hem »med careth», och stannade qvar hos honom till middag och länge derutöfver, »hvilket ej händt någon annan främmande diplomat i England»[1]). Kompaniet började till följd häraf att hoppas på upprättelse, och i April s. å. blefvo skeppen ändtligen lösgifna, likasom laddningarne, men — kompaniet fick betala expenserna. Carlof, som under dessa svårigheter fått tillfälle att utveckla stor verksamhet, och derför erhåller förtjenta loford[2]), — hvilka följande år inbragte honom diplom såsom svensk adelsman — ombesörjde fartygens återinlastning, och for sednare på hösten till Stockholm, för att inför direktörerne aflägga redogörelse.

De gjorda erfarenheterna förmådde svenska regeringen att inleda underhandlingar med England, för att betrygga svenska handelns och sjöfartens frihet, och regeringen beslöt att för detta ändamål till England sända ett särskildt sändebud, till hvilket utsågs v. presidenten Israel Lagerfelt[3]). Dessa underhandlingar förberedde en handels- och sjöfarts-traktat mellan Sverige och England, hvilken afslöts i Upsala den 11 April 1654 af rikscancelleren Axel Oxenstierna och engelska sändebudet Bulstrode Whitelocke[4]), och kort derefter en särskild traktat om *Guinea* och Nya Sverige, äfvenledes i Upsala den 8 Maj s. å.[5]), hvilken ratificerades af Cromwell i Whitehall den 30 Juli s. å.

Denna traktat föregicks utan tvifvel af en undersökning af de från engelsk och svensk sida gjorda anspråken på handels-

[1]) Henr. Carlofs bref till statssekreteraren P. Coyet i Stockholm. Dat. London d. 25 Febr. 1653. Handl. rör. Afr. komp.

[2]) Laur. De Geer till dir. f. Afr. komp. Amsterdam d. 15 April 1653.

[3]) Riks-Registraturet d. 14 Maj 1653, fol. 85. I. Fortelius, adlad med namnet Lagerfelt, blef sekreterare i Riks-Archivet 1641, president i Åbo Hofrätt 1650, vicepresident i General-Kommers-kollegium 1654.

[4]) Orig. på perg. i Riks-Archivet.

[5]) Se bilagan 2.

och eganderätt i Guinea. Väl hafva vi ej funnit härom någonting nämndt, men en handling finnes, som visar att engelska Guineakompaniet verkligen framstält anspråk på eganderätt till hela svenska kolonien, eller åtminstone på största delen deraf. Denna handling, som väl är odaterad, men på grund af innehållet, måste härröra från 1653, är affattad på franska språket, och innehåller ett tydligen officielt svar från Svenska Afrikanska kompaniet på engelska Guineakompaniets pretentioner och motivering — hvilka fullständigt meddelas i 21 punkter[1]). Vi meddela här blott i största korthet det väsendtligaste af hvad å båda sidor anfördes.

Engelska Guineakompaniets påståenden voro i ordningsföljd följande: att den siste konungen af England åt deras kompani gifvit rätt och tillåtelse att ensamt trafikera Guinea, och att dessa privilegier sedermera blifvit bekräftade af parlamenterna; att sagde kompani förvärfvat platsen *Annamabo*, likasom rättigheten att ensamme handla i landet *Fantin*, och att det för denna frihet betalt en betydlig summa i penningar och varor; att engelska kompaniet bygt ett *hus* eller »loge» vid Annamabo, och derefter i fred handlat och vandlat på samma ort; att engelska kompaniets »commis» låtit plantera engelska flaggan på Annamabo, för att derigenom visa att ingen annan nation egde rätt att der landstiga, samt att kompaniet alltid till höfdingarne på kusten betalt tull och afgifter för sina fartyg; att engelska kompaniets agenter eller »commiser» på samma sätt af konungen af Fantin köpt hamnen vid *Cabo Corso*, likasom hela handeln och trafiken på hans land, och för detta ändamål uppbygt faktorier, som de i många år innehaft; att en engelska kompaniets »commis», m:r Backhus, på Cabo Corso låtit utveckla den engelska flaggan, för att dermed tillkännagifva för främmande fartyg, att nämnda kust ej vore tillgänglig för andra än engelska kompaniets intressenter; att, sedan engelska kompaniets hus vid Cabo Corso fallit i ruiner, hade en m:r *Crisp* å sine herrars vägnar 1649 utverkat sig tillåtelse af konungen af Fantin och hans stormän att låta reparera detsamma, hvilket ock blifvit beviljadt, och Crisp »en suite» er-

[1]) Titeln är: »Griefs de la Compagnie Angloise de Guinée contre La Compagnie Suedoise de Guinée, et leurs reponses». Handl. rör. Afr. kompaniet, Riks-Archivet.

hållit löfte att ingen annan nation än den engelska skulle hafva rätt att trafikera till sagda konungarike; att på grund af detta löfte m:r Crisp uppdragit åt *Thomas Gardiner* att uppbygga samma hus, hvilket han ock gjort på kompaniets bekostnad; att sagde Crisp, som afrest från Cormentin den 20 April 1650 till Cabo Corso, der blifvit högtidligen emottagen af konungens kusin Hennequa, och försäkrad att konungens vilja var, att denna trakt ej skulle tillhöra någon annan än det engelska kompaniet; att engelska kompaniet genom m:r Crisp af konungen för guld och bränvin till ett värde af 64 pund sterling betingat sig handeln i landet; att, för att gifva så mycket större auktoritet åt denna traktat, hade Hennequa låtit under trumslag utropa och tillkännagifva, att han hade sålt hamnen och kusten åt engelska kompaniet, och att dess delegare voro de ende, som der egde rätt att drifva handel; att sedermera, samma år, ett svenskt skepp, kommenderadt af en viss Henr. Carlof, ankommit till kusten, och hade Carlof föregifvit sig hafva fullmakt af Hennes Maj:t drottningen af Sverige att handla i landet; att engelska kompaniets »commis» vid Cabo Corso, m:r Backhus, för Carlof förklarat att landet tillhörde engelska kompaniet, och att Carlof derföre borde aflägsna sig; men att C. det oaktadt gått i land, vunnit Hennequas välvilja genom att sälja sina varor till lågt pris, först börjat bygga ett hus, sedan låtit genom infödingar anfalla engelska kompaniets hus, för att på platsen uppföra ett fäste; att då Carlof äfven vid Annamabo ämnade bygga ett hus, han till en början afstått derifrån, efter att hafva blifvit underrättad att platsen tillhörde engelska kompaniet, men sednare, i Januarii 1651 ditsändt ett svenskt fartyg, och oaktadt alla protester, ryckt ned engelska kompaniets flagga samt upphissat den svenska, och med biträde af infödingarne utplundrat engelska kompaniets »commis», nedrifvit dess hus och sedan der uppbygt ett fäste, samt genom sina egna låga priser nödgat de engelske köpmännen att lemna platsen; och slutligen att, genom dessa det svenska kompaniets åtgärder, engelska kompaniet förlorat mer än 40,000 pund sterling.

Härtill svarades å svensk sida bl. a.: Att engelska kompaniet ej någonsin kunnat erhålla rätt att uteslutande handla der på kusten, enär Holländarne sedan trettio år tillbaka innehaft

flera orter derstädes; att Engelsmännen icke förvärfvat dessa Holländarnes besittningar, och att deras engelska privilegier ej kunde från kusten utestänga andra nationer; att engelska kompaniet aldrig haft något hus eller faktori på Annamabo, att ingen faktor eller »commis» vid Annamabo någonsin förekommit i kompaniets böcker; att Engelsmännen sjelfve, då de sagt sig hafva betalt tribut och tull till konungen, visat att deras påstådda eganderätt hvilat på ganska svaga grunder; att Engelsmännen visserligen för omkring sex år sedan vid Cabo Corso bygt sig en »loge» midtemot Holländarnes, men att platsen sedan af dem blifvit öfvergifven, att Holländarne sedermera blifvit bortjagade af negerkonungen, samt att under åren 1648 och 1649 ingen främmande nation vid Cabo Corso haft något faktori; då hade ett svenskt skepp dit ankommit, hvars kapten uppgjorde kontrakt med konungen, hvilket kontrakt sedan förnyades af Carlof, och auktoriserades af konungens hand och sigill samt af hans stormän; att m:r Crisp omöjligen 1649 kunnat underhandla med landets konung och erhålla tillåtelse att återuppbygga Engelsmännens i ruiner fallna hus vid Cabo Corso, samt förvärfva sig uteslutande rätt för engelska kompaniet att trafikera på kusten, enär m:r Crisp först 1650 ankom till Guinea, och återreste till England samma år med samma fartyg, samt hvarken förr eller sednare varit på dessa kuster; att det tydligen vore orimligt, att m:r Crisp skulle kunnat på två dagar hinna ej blott begifva sig från Cormentin till Cabo Corso, der underhandla med Hennequa och erhålla bifall till den föregifna traktaten af konungen, som residerade långt derifrån in i landet, och på grund af denna underhandling vid Cabo Corso genom m:r Gardiner uppbygga ett hus, enär Carlof ankom till kusten den 22 April 1650, och då underrättade infödingarne vid Cabo Corso om sin ankomst, samt af dem blef emottagen, och att m:r Gardiner, då han skulle utfört den nämnda husbygnaden befann sig ombord på Carlofs skepp; att väl m:r Crisp gjort ett försök att förekomma Carlof, men att infödingarne afvisat honom med hänvisning till det året förut med Svenskarne upprättade kontraktet; att ingen protest af Engelsmännen förnams, då platsen under kanonskott och trumslag öfverlemnades till Svenskarne, lika litet som sedermera, då Hennequa befalde den engelske »commisen» att lemna orten; att Svenskarne väl tillåtit

Engelsmännen att bredvid sig bygga en hydda, som täcktes med halm, men på hvilken aldrig någon engelsk flagga var hissad, samt att den engelske »commisen» derstädes var tacksam för att få vistas ibland Svenskarne utan att pretendera vidare fördelar; att Carlofs uppdrag var af en nog hög (»trop auguste») charakter, för att dragas i tvifvelsmål; att när Svenskarne en tid innehaft platsen, fem holländska krigsskepp ditkommit för att bemäktiga sig den, att de under två månaders tid besköto fästet och derpå offrade mer än 8,000 kanonskott, samt att icke heller då den ringaste protest mot Holländarnes försök från Engelsmännen förljudits, hvilket väl skulle hafva skett om de ansett sig hafva eganderätt till platsen; att i stället m:r Gardiner lät rifva taket af sin koja, för att den ej skulle antändas, och i tysthet begaf sig af till Del Mina, lemnande afgörandet åt de svenske och holländske kanonerne; att Engelsmännen väl påstått att Annamabo tillhörde dem, men att negerkonungen förklarat det han aldrig gifvit dem någon tillåtelse att der slå sig ner; att konungen derpå sjelf, af tillfredsställelse med Svenskarnes redbarhet (»candeur») emot honom, låtit åt Svenskarne der uppbygga ett hus, samt att då en svensk expedition dit ankommit, icke ett spår af engelska kompaniet eller något dess hus kunde upptäckas, men väl ett engelskt skepp, som sköt på Svenskarne och blesserade flere bland dem. Något hus hade Engelsmännen der aldrig haft. Hade de någonsin egt dessa platser, skulle de bevisat detta med tydliga papper; men de hade aldrig framvisat något dylikt. Om Svenskarne lemnat bättre vigt och bättre pris, och engelska kompaniet derigenom gått förlustige någon påräknad vinst, så öfverstege väl de förluster Engelsmännen tillfogat Svenskarne genom att uppbringa deras fartyg och andra fiendtligheter, betydligt den summan.

Svenska kompaniet hade sålunda på det amplaste vederlagt sine engelske motståndares påståenden, men icke desto mindre uppdöko Englands pretentioner på Cabo Corso och tillydande åtskilliga gånger ånyo, och till och med blott ett par år senare, så att Carlof fann sig föranlåten att i Nov. 1655 låta anställa edligt förhör med åtskilliga personer, som varit eller voro i Svenska Afrikanska kompaniets tjenst, för att vederlägga några från engelsk sida gjorda påståenden [1]. Af dessas

[1]) Det enda dokument vi om denna nya tvist ega är ett ofullständigt, mycket skadadt protokoll på pergament öfver ett af H. Carlof begärdt, den 8

vitnesmål framgår obestridligen att England eller engelska Guineakompaniets anspråk på Cabo Corso och Annamabo saknade all grund, att de aldrig vid Annamabo haft någon anläggning, att de väl vid *Anten* (eller Taccorari) 1648 bosatt sig och uppbygt några hus af ler och trä, täckta med gräs eller halm, men snart öfvergifvit platsen, emedan de der ej kunde etablera någon handel, samt att Svenskarne behandlat Engelsmännen väl, tillåtit dem att vistas ibland sig, lemnat dem fritt tillträde till kusten och beskyddat dem mot infödingarne, o. s. v.

Om man undantager denna tvist och Holländarnes under två månader fortsatta fåfänga beskjutning af Cabo Corso, så synes kompaniet under senare delen af 1653 och sedan ända till 1658 fått vara i fred och lugn. Under denna tid utvidgades kompaniet ej obetydligt.

Någon utdelning på sina insatta kapitaler hade dock delegarne ännu 1654 ej lyckats erhålla, till följd deraf dels att så många skepp och laster blifvit uppbragta, och blott en del deraf återstälda, dels att ej obetydliga kostnader nedlagts på uppbyggandet af kastellet vid Cabo Corso, de öfriga fästena och första etableringen derstädes, dels ock derigenom att nya fartyg blifvit inköpta. Delegarne beslöto derföre nyssnämnda år, och emedan goda utsigter då syntes förefinnas, att öka sitt rörelsekapital genom ny aktieteckning. Planen för densamma är daterad Stockholm den 12 Aug.[1]) och innehåller, utom några af de nye tecknarnes namn, hufvudsakligen följande: »Enär man nu kommit så långt med kompaniet, att participanterne kunna förmoda sig vinna märklig frukt af sina i kompaniet insatta penningar, men funnit att dess handel kunde ytterligare utsträckas, har man beslutat medgifva ny teckning på följande vilkor: 1) Alldenstund de gamle participanterne vågat sitt kapital och ännu ej fått någon utdelning, förbehöllo de sig de redan upplupna vinsterna och intresset för föregående år,

---

och 18 Nov. 1655 hållet förhör inför notarius publicus i Hamburg, Georg von Linde med flera namngifna personer. Handl. rör. Afr. komp.

[1]) Handl. rör. Afr. komp. På den ännu bevarade listan äro tecknade följande nye hufvud-participanter: grefve Erik Oxenstierna för 6,000 rdr; grefve Gust. Ad. Leyonhufvud för 3,000; hr Christer Bonde 3,000; grefvinnan Cath. Oxenstierna 3,000; grefvinnan Maria Sophia De la Gardie 3,000; grefvinnan Brita Kurck 3,000; hr Lagerfelt 3,000; hr Nils Nilsson Tungel 3,000; hr Gyllenclou 3,000; hr assessor Coyet 3,000 och postmästaren Beyer för 3,000.

uppgående till 28 %, och 22 %, som de beräknade af de tre sednast till Guinea afgångna skeppslasterna, således tillsammans 50 %, som de låta qvarstå i kompaniet och dermed öka sitt förra kapital. Men då Louis De Geers arfvingar begärt att utbekomma en del af fadrens insats, skulle hans 50 % till dem betalas på det sätt, att hälften betalades af de nya insättningarna och näst inkommande retourer, och andra hälften af nästa års retourer. Öfriga 125,000 rdr specie läto participanterne innestå i kompaniet. 2) Nya insättningar medgåfvos tills hela kapitalet uppgått till 300,000; men teckningen och inbetalningen skulle ske före nästa Michaelis. 3) Minsta insättningen vore 500 rdr sp., för hufvudparticipanter 3,000. Ingen skulle kunna till direktör väljas, som ej insatt 3,000 rdr. 4) De nye delegarne skulle få åtnjuta årets vinst, sedan afdrag skett för årets utgifter, och de 22 % för de sista skeppsladdningarna tillräknats de gamle participanterne»[1]).

På grund af denna beslutade utvidgning erhöll kompaniet förnyade och utvidgade privilegier af konung Carl Gustaf i Julii 1655[2]). Dessa skilja sig från privilegierna af 1649 hufvudsakligen derigenom, att meningen flerestädes är bättre och tydligare uttryckt, samt att ej ovigtiga tillägg blifvit gjorda, såsom att ingenting af kompaniets lösa egendom finge tagas i beslag eller qvarstad, att så vidt möjligt vore infödde Svenskar skulle användas till kommendanter, civile och militäre tjenstemän i kolonien, och att till Sverige från Afrika en gång införda varor, äfven om de sedan förädlats, finge tullfritt åter utföras.

För åren 1655—1657[3]) saknas handlingar som kunna kasta något säkert ljus öfver kompaniets och koloniens öden. Man erfar blott, hufvudsakligen af dokumenter för de följande åren, att tvist uppstått mellan Carlof och direktörerne af anledningar, som nu icke kunna fullständigt utredas, men som hade till närmaste följd att Carlof afgick från sin befattning och Johan Philip von Krusenstierna i hans ställe utnämndes till svensk

[1]) Vi meddela — i bilagan 3 — reglementet för det utvidgade Afrikanska kompaniet, för att lemna ett exempel på klokt uttänkta bolagsordningar för mer än två århundraden tillbaka.

[2]) Bland handl. rör. Afr. komp.

[3]) Med undantag af förenämnda (sid. 258, not 1.) notarialprotokoll och ett bref från Carlof, hvarom straxt skall nämnas.

guvernör och öfverkommissarie på Guineakusten. Det finnes härom blott tvenne meddelanden, ett från hvardera sidan, men begge ofullständiga. Enligt en officiell skrift, utgifven 1659, och hvilken lärer på konungens uppdrag vara författad af Coyet[1]), skulle Carlof begagnat sig af sin ställning såsom guvernör, för att i strid emot sin pligt och kompaniets privilegier för egen räkning drifva handel på Guinea, och derföre blifvit straffad[2]). Å andra sidan finnes ett bref från Carlof till riksrådet, presidenten, frih. Christer Bonde[3]), som synes då varit kompaniets »Opper-Director» eller förste styresman. I detta bref berättar Carlof, att han före sin afresa från Guinea (1656) ordnat allt derstädes, att han vid sin ankomst till Europa hoppats i Holland (af De Geer) få godtgörelse för sina fordringar, men blifvit hänvisad till Sverige, och att han gerna begifvit sig dit, ehuru han under sin första vistelse derstädes, under ungefär ett års tid, ej fått något tillfälle att för kompaniets delegare redogöra för sin verksamhet, men sedan han ånyo tillbragt der en längre tid utan att få godtgörelse (contentement), hade han med oförrättadt ärende måst begifva sig derifrån. Vidare förmäler han, att då han (första gången) från Stockholm ankom till Hamburg, och der fått veta att oreda rådde i kolonien, hade han för att hjelpa upp affärerna, samt dels åt kompaniet skaffa varor för godt pris, dels skaffa sig sjelf utväg till ersättning för sina fordringar hos det äldre kompaniet — enär de nye delegarne ännu ej insatt något i detsamma — köpt upp och afsändt åtskilliga varor till Guinea[4]). Detta hade han dock sjelf anmält för det nya kompaniets direktörer, äfven-

[1]) »Grundeligh Vnderrättelse om The Rättmätige Skääl och Wichtige Orsaker, Vtaff hwilka H. K. M:t — — wardt nödgat, at — — — — fortsättia samma Krijgh — — emoot Danmarck», etc., tryckt i Göteborg 1659. Deri heter det att Carlof »för thet han twärt emot giord Lofven och Compagnietz Privilegier, ther dreff Particulier Handel på Afrikaneska Cousternar, bleff tagen i Correction och straffat, och altså befan sig disgousterat».

[2]) Fryxell, del. 12, sid. 57, säger att Carlof varit »delegare» i kompaniet, men blifvit för idkad oloflig handel »utstruken», hvilka uttryck dock äro minst sagdt ganska oegentliga.

[3]) Dat. Hamburg den 21 Febr. 1657. Nu bland handl. rör. Afr. komp.

[4]) »Da Jch in meiner ankunfft zugleich verstanden die disorder so wegen der retirade vnser kaufleut in Guinea entstanden, solches nun bey zeiten fürzubawen vndt alle dieselbige Jhre Principalen einige güter kegen geringem preise zuüberlassen einsteils, als auch auff die Weise von der erster Compagney (: weil damals noch keine newe herrn eingeleget:) mein Contentement zubekommen, habe Jch damals etzliche güter dorthin abgeschicket».

som den uppkomna oredan, med anbud att sjelf personligen ställa allt till rätta, och kunde aldrig föreställa sig annat än att hans åtgärder skulle väl behaga hrr direktörer. När han sedan ånyo ankom till Stockholm (1656), blef han emot all rimlig förmodan så behandlad, som om han varit en afsagd fiende till kompaniet, blef icke ens bevärdigad att få collegialiter tala med hrr direktörer, ännu mindre begagnade de sig af hans råd. Ja, han nästan blygdes att säga att direktörerne hållit honom så godt som arresterad, ända tills Krusenstierna afseglat[1]), på det ej C. måtte inverka på honom (»böse informationes geben»). I förhoppning att kompaniets delegare skulle tagit sig honom an, hade han skrifvit till dem från Hamburg; men icke fått något svar. Hr Pötter hade ankommit och muntligen meddelat honom delegarnes svar, att man väl ville återställa honom hans förskjutna penningar, men ansåg vinsten (å de af honom försålda varorna) konfiskabel, och ville icke höra ett ord om hans rättvisa fordringar. Han hade tjenat kompaniet såsom direktör, och direktörs lön blifvit honom lofvad (men ej utbetalad) — likasom Holländarne betala — jemte utmärkelse (»eine Madalje») och »recompens» m. m. På grund häraf begär han sitt afsked vid påsktiden, tillönskande kompaniet hjertligen all lycka.

Det synes som om Carlof visserligen felat emot privilegierna och reglementet, men att han ansett detta temligen ursäktligt på grund af förhanden varande förhållanden, samt att han å andra sidan icke heller blifvit rätt behandlad af direktörerne, hvilket hos honom framkallat djup harm och grämelse. Och hans förbittring emot kompaniet steg till den höjd, att han, som då vistades med sin familj i Hamburg, vid det mellan Sverige och Danmark utbrytande kriget tog »dansk kommission», d. v. s. danskt kaparebref, men försonade sig sedan med de svenske direktörerne, och lofvade Laurens De Geer med hand och mun att icke företaga något fiendtligt emot Svenska Afrikanska kompaniet; utan ville han i godo uppgöra sin tvist med detsamma. Samma försäkran upprepade han i bref till en annan af de styrande i kompaniet, condirectorn Liebert Wolters i Hamburg. Från Hamburg flyttade han sin familj till Emden, och

[1]) Se förut sid. 308.

begaf sig sjelf till Amsterdam, förnyade der sitt löfte till De Geer, och erhöll i stället af denne löfte om nöjaktig »satisfaction». Han begärde dessutom en skriftlig handling af kompaniets direktörer, innehållande förklaring att allt det förflutna skulle vara förgätet; hvilket likaledes af De Geer utlofvades. För att ytterligare insöfva direktörerne och dess på Guineakusten varande tjenare i säkerhet, skref han såväl till riksrådet frih. Christer Bonde som till Krusenstierna. Den förre hade uppmanat Carlof att åter inträda i kompaniets tjenst och aflösa Krusenstierna, och Carlof antog anbudet, men ville först hafva den skriftliga förklaringen af direktörerne. Krusenstierna underrättade han om sin försoning med direktörerne och sin förestående ankomst till Cabo Corso.

Emellertid inskeppade han sig i största tysthet i Emden på danska skeppet »Glückstadt», försedt med 18 kanoner och 48 mans besättning, och afseglade derifrån den 1 December 1657, samt ankom den 25 Januarii 1658 till Guineakusten, utanför svenska faktoriet *Gemoree*. Den svenske agenten derstädes, som såg svenska flaggan svaja på skeppet, afskickade genast dit en man, hvilken Carlof qvarhöll, för att genom honom erhålla noggranna underrättelser om ställningen på Cabo Corso, och seglade derpå vidare, samt ankom följande dag till *Cabo tres punctos*, der Holländarne hade ett litet fäste *Axim*. Der fälde han ankar, begärde och fick af Holländarne 4 stora kanoter och 56 slafvar, och gick med dessa samt 22 välbeväpnade matroser midnattstid i land vid holländska kastellet S:t Georg Del Mina, ungefär 1 $^1/_2$ mil ifrån Cabo Corso, och marscherade derifrån mot Cabo Corso. Under vägen sände han bud till de närmast boende negerhöfdingarne, för att underrätta dem om sin ankomst och begära att de skulle infinna sig hos honom. Bland desse var Johan Claesson Tay den förnämste. Denne erinrades af Carlof om det högtidliga förbund, som de vid Carlofs afresa med hvarandra ingått, och hvilket innehöll att negrerne skulle till Carlof öfverlemna kolonien, när helst han det påfordrade. Uppfyllelsen häraf fordrade han nu, sägande att kompaniets direktörer på det högsta hade förolämpat honom; och lofvade han Johan Claesson tillika att denne skulle få alla sina skulder till Svenskarne efterskänkta. Dessa skulder uppgingo till icke mindre än 117 marker guld. Johan

Claesson lofvade genast att hjelpa Carlof af all förmåga, insläppte honom och hans folk i tysthet i byn, lät derpå kalla till sig alla kompaniets slafvar, hvilka Carlof till en del sjelf köpt, underrättade dem om sina afsigter, och de förmåddes snart genom Carlofs löften om stora skänker att lofva sitt trogna bistånd. Emellertid, enär portarne till kastellet under natten voro tillslutna, visste Krusenstierna och hans folk, hvaraf blott 16 man voro friske och tjenstbare, om ingenting af hvad som under natten tilldragit sig. Vid dagens inbrott, då den lilla porten öppnades för att insläppa slafvarne, hvilka skulle hemta sina arbetsverktyg, var nejden höljd af en tät dimma, som underlättade angriparnes afsigter. Så snart slafvarne inkommit, och fått sina jernstänger i hand, med hvilka de om dagen bröto sten, öfverföllo de den intet ondt anande skildtvakten, nedslogo honom och öppnade den stora porten, hvarpå Carlof med sina 22 matroser och omkring hundra negrer instormade ur de tätt utanför stående husen, nedsköt den andra skildtvakten, och lät derefter utropa, att alla de som ej gjorde motstånd skulle få sin sold riktigt utbetald. Kommendanten och guvernören Krusenstierna togs till fånga, bands till händer och fötter, men blef efter en stund lösgjord af Carlof, som föregaf att fängslingen ej skett på hans befallning.

Carlof skickade derefter i Krusenstiernas namn befallning till kapitenen på det för ankar i hamnen liggande skeppet »Stockholms slott» att infinna sig i kastellet; och denne, som ej visste hvad som passerat, gick i land och blef likaledes fången. Det var nu en lätt sak att bemäktiga sig skeppet, hvilket, sedan Holländarne förmått alla holländska matroser att lemna detsamma, var så klent bemannadt, att det omöjligen kunde afsegla. Krusenstiernas alla tillhörigheter plundrades och han sjelf jemte kapitenen på »Stockholms slott»[1]) fördes såsom

[1]) Om ersättningen för varorna å detta kompaniets skepp utspunno sig sedermera vidlyftiga förhandlingar. Kompaniet hade nemligen i Hamburg genom sin condirector Liebert Wolters låtit assurera retourlasten för 15,750 rdr specie; men när både last och fartyg togos af Carlof och fördes till Glückstadt, nekade assuradörerne att betala assuransen. En kompromiss afgjorde saken i Hamburg 1659 till kompaniets förmon, men assuradörerne sökte undanflykter och uppehöllo saken i 7 år. Kompaniet vände sig slutligen 1666 till K. M:t och begärde nådigt promotorial till borgmästare o. råd i Hamburg, att saken ändligen måtte komma till slut (Odat. orig. bl. handl. rör. Afr. komp.). Ett kongl. bref härom afgick t. Hamb. d. 14 Mars 1666 (Riks-Reg. f. 411); men vi hafva ej funnit huru saken slutligen aflopp.

fångar till Carlofs fartyg »Glückstadt», som ännu låg qvar vid »Cabo tres punctos». De af besättningen i kastellet och på fartyget, som gingo in derpå, tog Carlof i sin tjenst, och lät dem i kastellets stora sal svärja sig personligen trohetsed och bekräfta densamma med en skriftlig förklaring. Danska flaggan hissades på kastellet, och dansk lösen sköts med kanonerna. De smärre fästena *Taccorari* (troligen detsamma, som i en räkning öfver förlusterna kallas »Fort Johannisburg») och *Annamabo*, samt faktorierna *Gemoree* — hvilket äfven var beväradt med kanoner[1]) — och *Accara*, af hvilka Taccorari, Annamabo och Accara blott hade fyra mans besättning hvardera, naturligtvis oberäknadt infödingarne, intogos äfven.

Efter så förrättadt värf förnyade Carlof, med de hos negrerne vanliga ceremonier[2]), förbundet med Johan Claesson Tay, hvilken förband sig att ej lemna landet, kastellet, fästena och faktorierna åt någon annan, om Carlof sjelf återkomme[3]); hvarpå Carlof uppdrog åt en Samuel Schmidt[4]) att under sin frånvaro förvalta kolonien samt qvarlemnade hos honom omkring 40 man. Derpå steg han den sista Februarii ombord på »Glückstadt», och seglade åt Europa, medförande utom laddningen på skeppet »Stockholms slott» och en mängd andra röfvade varor, kompaniet tillhörige *800 ℔ guld*[5]) Den 8 Junii ankommo begge fartygen till Glückstadt, och gingo der till ankars, efter att hafva hissat *tysk* flagga och skjutit *tysk* lösen[6]). Carlof anmälde sig genast hos der varande danske fältmarskalken Eberstein, och blef af honom väl emottagen. Men svenska regeringen hade synnerligen påpasslige agenter, och redan följande dag, den 9 Junii, skickade svenske residenten i Hamburg, Vincent Müller, domkapitlets sekreterare Georg Barsænius[7])

[1]) Nämnes ej i Krusenstiernas berättelse; och besättningens antal uppgifves icke.

[2]) Hvaruti dessa bestodo nämnes ej i några handlingar; blott att de af Europeerne i allmänhet ansågos med afsky, antydes.

[3]) Meningen var väl att de skulle af Johan Claesson Tay öfvervakas, och af honom under alla förhållanden öfverlemnas till Carlof, om och när denne återkomme.

[4]) Kallas stundom Daniel Smitt, t. ex. i eng. ambass. Downings skrifvelse till Gen.-Stat. d. 7 Apr. 1665. »Acter ang. Coyets negot. i Holl. 1659—1660», Hollandica.

[5]) Se specifikationen i bil. 4.

[6]) J. Ph. von Krusenstiernas berättelse till kon. Carl Gust. d. 25 Junii 1658. m. fl. hdl.

[7]) Domkapitlet i Hamburg tillsattes af svenska regeringen.

till Glückstadt. Barsænius begaf sig till danske cancelleren Renieking, samt fordrade på grund af Roskildfreden ej blott att det tagna· godset och fartyget skulle återställas och fångarne befrias, utan äfven att Carlof måtte arresteras. Renieking svarade att den kongl. regeringen ännu ej tagit sig saken an, och hänvisade till Eberstein. Denne svarade genast att han redan vid första underrättelsen befalt att taga skepp och gods i förvar, och uppdragit åt en adjutant att inventera det sednare; men han hade betänkligheter vid att arrestera Carlof, då denne handlat i »i Hans danska Majestäts namn». Emellertid blef Carlof, som på aftonen samma dag var inbjuden till fältmarskalken såsom gäst, underrättad om att han svafvade i fara, till följd hvaraf han skyndsamt om natten inlastade allt guld och andra dyrbara föremål, som kunde medföras, på en jakt, samt seglade till Brunsbüttel och derifrån på ett annat fartyg till Emden.

Först sedan Carlof väl undkommit med det förnämsta af det röfvade godset, visade de danska myndigheterna på platsen någon mindre obenägenhet att gå svenske residentens fordringar till mötes, ehuru hufvudsakligen blott i en punkt; men Müller måste ånyo affärda Barsænius, nu åtföljd af kompaniets condirector Lieb. Wolters, innan ens fångarne erhöllo sin fulla frihet. De svenska ombuden fordrade ånyo att Carlof måtte tillrättaskaffas, och hans bokhållare Johan Cornelis eller Cornelissen, som deltagit i det förrädiska anfallet på Cabo Corso, och nu åtföljt Carlof till Glückstadt, måtte arresteras och förmås att lemna nödiga upplysningar och framtaga förteckningarna öfver laddningarna, att fångarne måtte lössläppas samt att gods och fartyg genast måtte återställas. De danska myndigheterna slösade mycket med goda ord, lofvade allt utom det sista, hvarom — hette det — man först måste skrifva till konungen, men i handling visade man föga beredvillighet. Fångarne saknade man all rimlig förevändning att qvarhålla; men i allt öfrigt stannade det vid tomma löften[1]). Barsænius utvecklade vid sitt uppdrags utförande mycken energi och nog-

[1]) Joh. Phil. v. Krusenstiernas berättelse t. kon. Carl Gust., dat. Flensburg den 25 Junii 1658; residenten V. Müllers bref t. kon., dat. Hamburg d. 12 Jun., o. G. Barsænii berättelse d. 12 o. 15 Jun. s. å., bl. handl. rör. Afr. komp.

grannhet. Men hufvudsaken, Carlofs fasttagande och tillrättaskaffande af det borttröfvade, lyckades man icke uppnå. Hvilka stora följder danska myndigheternas, och isynnerhet danska regeringens, bristande lojalitet i afseende på denna affär medförde, skola vi snart få tillfälle att visa.

Carlofs följande öden äro till största delen höljda i mörker. År 1660 omtalas han hafva i Glückstadt utrustat ett skepp för att segla till Afrika, och 1665 hade han såsom kofferdikapten ankommit till Rochelle i Frankrike med ett fartyg, hvilket föranledde ett bref från svenska regeringen till konungen i Frankrike med anhållan om att »röfvaren och öfverlöparen» Carlof måtte arresteras, och hans skepp med varor tagas i beslag[1]); men någon vidare underrättelse om honom hafva vi ej kunnat erhålla ur oss tillgängliga källor. Troligen dolde han sig under antaget namn i någon undangömd vrå, dit efterspaningarne ej nådde honom, och der han kunde i ro njuta af sina röfvade skatter, hvilka måste varit ganska betydliga. En del deraf synes hafva före hans ankomst till Glückstadt blifvit skickad i säkerhet till Holland, till några köpmän, som deltagit i kaparefartygets utrustning och som genast af guldet läto mynta dukater[2]). Carlofs afsigt med att låta manskapet i Cabo Corso svärja sig personligen trohetsed[3]), oaktadt han ditkom såsom dansk kapare, var troligen den, att derigenom söka åt sig bevara möjligheten, att i nödfall kunna åter taga sin tillflykt till den utplundrade kolonien, och sedan för dess öfverlemnande till någon af de rivaliserande makterna betinga sig några egna fördelar, eller ock att derifrån för egen räkning idka sjöröfveri.

Att ett anfall på den svenska kolonien i Afrika var af svenska regeringen på förhand befaradt, synes derutaf att uti 11:te art. af fredsfördraget i Roskilde stipulerades att icke blott land och platser som under kriget blifvit svenska kronan

---

1) »Galliæ regi pro societate Sv.-Afr. de arrestando Henr. Carloff», Riks-Reg. f. 66, d. 15 Febr. 1665.

2) Svenske kommissionssekreteraren i Holland. Henr. Martensens br. t. K. M:t d. $\frac{22 \text{ Junii}}{2 \text{ Julii}}$ 1658. Hollandica.

3) Att så skett intygas ej blott af Krusenstiernas berättelse. utan äfven af de vitnesintyg, som svenske underkommissarien Samuel Forssman, bokhållaren Christopher Noorden, sergeanten Peter Wendelin och Lorens Tiste — alla tillfångatagna af Carlof i Cabo Corso — inför notarius publicus i Glückstadt afgifvit d. 14 Junii 1658. Handl. rör. Afr. komp.

afhända, utan äfven alla priser, som förmedelst utgifna kommissioner kunde vara tagne, och före fördraget i Tosterup icke i hamn inbragte, skulle återlemnas, äfvensom deraf att de svenske fredsunderhandlarne, Sten Bielke och P. Jul. Coyet, redan förr än någon underrättelse om Carlofs dåd ingått, erhållit befallning att i förklaringen till fredstraktaten särskildt inrycka en punkt om ersättning för all skada, som möjligen vore från dansk sida tillfogad Afrikanska kompaniet. De danske kommissarierne hade också i April utan tvekan förklarat, att förenämnda 11 punkt i Roskildtraktaten afsåg Afrikanska kompaniet, och att hvad Sverige enligt samma fredsfördrag af Danmarks konung i detta fall kunde fordra, skulle också ovägerligen efterkommas. Den 12 Junii hade de svenska sändebuden redan erhållit underrättelse om koloniens eröfring; deras påståenden antogo nu en mera bestämd form[1]), och de bådo enträget konung Carl Gustaf att han ej skulle ändra deras förslag[2]). Om denna ersättningsfråga utspann sig nu en långvarig tvist, som nådde sin höjd i ett nytt blodigt krig, och slutades ej förr än med freden i Köpenhamn 1660.

Konung Carl Gustaf, som redan var högeligen missbelåten med det afslutade fredsfördraget och Danskarnes oupphörliga undanflykter och svepskäl för att undandraga sig uppfyllandet af dess bestämmelser, skref genast till konung Fredrik den tredje, klagade öfver hvad som skett och särskildt öfver att Carlof fått undkomma, samt begärde att på denna och andra återstående saker af executionen åt de svenske legaterne måtte lemnas en »forderligh och önskeligh Resolution»[3]). Han befalde också de svenske underhandlarne att icke blott allvarligt insistera på alla de andre fredspunkterna, »som synas nu icke

[1]) Bielkes o. Coyets br. t. kon. Carl Gust. d. 12, 13 o. 20 Junii 1658, »Danica».

[2]) Coyet skrifver den 13 Jun. bl. a.: »Den 14. Artikulen om Guineeske Compagniet, hoppas jagh dett E. K. M:t icke wårt vpsatt ogillandes warder, effter där så höght E. K. M:tz trogne vndersåthares wälfärd, män och Swänske nationens reputation widhhänger. Dee Danske söckie fuller att ledha sigh genom æquivocationes derifrå, och wele gärna oss göra en blå dunst för ögonen, hwilket effter högste möijligheeten jagh skall sökia att förhindra, bedier allenast vnderdånigt E. K. M:tt icke wele häruthi någhot emoot oss befalla, så att jagh häruppå att ståå till E. K. M:tz undersåthares störste prejuditz icke skulle mig fördrista. Slippa dee danske att förklara sigh, såsom wårt upsett uthwijssar, så får Compagniet aldrigh någon satisfaction aff dem. Huilket lijkwäll woro en stor ynkie».

[3]) Dat. Flensburg d. 21 Junii. Tryckt i »Grundeligh Vnderrättelse etc.».

mehra så stor difficultet haffua, utan ock enkannerligen drifva på den 14:e punkten om Guineakompaniet». Äfven direkt hos konung Fredrik skulle de saken »nervose proponera, trängiandes oppå ett prompt och cathegoriskt swar». Carl Gustaf, hvars rättmätiga missnöje ökats genom Danskarnes tillvägagående med afseende på Carlof, ville veta om det var deras allvar att göra slut i saken, efter honom icke anstod tiden vidare att förlora, utan han »måste veta hvar an Wij äro», och hafva »visshet i sakerna»[1]. De svenska sändebuden synas ock hafva uppbjudit all sin förmåga för att snart på saken få ett »forderligt slut»; de hade täta konferenser med danske rikshofmästaren Gersdorf och öfrige danske ministrar, begärde enligt Carl Gustafs befallning företräde hos konungen och fordrade »satisfaction» ej blott för kolonien och der lidna förluster, utan äfven för danska myndigheternas i Glückstadt förhållande, hvilka bortsläppt Carlof och ännu ej återstält skeppet och de tagna varorna, allt i strid med fredsfördragen i Tosterup och Roskilde. 'Genom en snar upprättelse — erinrade de — skulle den nyupprättade freden stärkas och stadgas. Konungen af Sverige nödgades ganska ogerna stanna qvar i landet, på grund deraf att hans rättmätiga fordringar ej blifvit uppfylda. Enär kastellet, forterna, logierna, skeppet och egendomen ej blifvit straxt återlemnade, och Carlof fått komma undan, kunde H. M:t sig ej på någon skriftlig försäkran förlåta, utan nödgades före sin afmarsch ur landet fordra en reell assecuration för återställandet af det förlorade'. Konung Fredrik betygade att han icke önskade någonting högre, än att den nystiftade vänskapen måtte oryggeligen kultiveras och upprätthållas, och han vore derför villig att restituera både kolonien, skeppet och det till Glückstadt införda godset, samt ville vinlägga sig om att återförskaffa hvad Carlof bortfört. Och Gersdorff, som visserligen påstod att *de jure* kunde ej restitution af de tagna styckena, skepp, guld och varor fordras, och att »alle saker woro före Tostrupiske fördraget i Cabo Cors, warandes då en dansk hampn, inbrachte» (en invändning, som sedermera återupptogs och på hvilken öddes mycket papper och bläck[2]), kunde dock å sin konungs vägnar försäkra, att han, för att bevisa sin upp-

[1] Br. t. Bielke och Coyet, dat. Flensborg d. 24 o. 25 Junii 1658; Riks-Registr. fol. 1270 o. 1276.
[2] Coyets br. t. kon. C. Gust. d. 30 Junii 1658.

riktiga önskan om fredens befästande, ville återställa allt, äfven det Carlof med sig bortfört, endast man finge någon tid på sig, till och med att »skaffa Carlof vid handen», blott konungen af Danmark ej förbundes att utlemna honom.

Största svårigheten mötte dock — på detta stadium af underhandlingarna — frågan om *säkerhet* för ersättningssumman; ty att Danmark då ej kunde utbetala den sednare, insågs och medgafs äfven från svensk sida. Men konung Fredrik hvarken kunde eller ville »förstå sig till någon reell assecuration», allraminst »i land». Han beslöt derföre att sända Ove Juel för att enskildt underhandla med Carl Gustaf. Juels uppdrag var, att om Carl Gustaf ej ville nöja sig blott med löften, skulle Juel lofva obligationer af några köpmän i Hamburg eller Amsterdam. Vore konungen af Sverige ej dermed nöjd, »finge man befalla Gudi saken, emedan mer ej göras kunde». Till köpmännen ville konung Fredrik förskrifva några länder såsom underpant, men ingalunda till konungen af Sverige, »emedan han då wäl wiste, att han aldrig finge dem igän, där till aldrigh prætexter kunna feelas» (enligt franske ministern Terlons meddelande till Coyet från konung Fredrik) [1]).

Konung Carl Gustaf visade sig genast tillmötesgående, och lofvade att nöja sig med borgen af köpmän i Danmark och Hamburg allenast för värdet af hvad Carlof bortfört, jemte det att kolonien, skepp och varor återlemnades »inom en sådan tijdh, som kan här till wara rum nog och tilldrageligh» [2]). Jemte detta svar öfversände konungen en af Krusenstierna uppsatt specifikation öfver den lidna skadan [3]), som dock ännu ej kunde i penningar värderas. Men när Danskarne väl fingo veta, att konungen af Sverige ville nöja sig med den erbjudna säkerheten, då förändrades genast tonen, och de tycktes alldeles hafva glömt hvad de förut högtidligen erbjudit sig till, satte ånyo i fråga eller

---

[1]) Coyets br. t. kon. C. G. d. 23, 27 o. 29 Junii, Sten Bielkes o. Coyets d:o d:o d. 23 o. 27. »Danica».

[2]) Br. t. fredskommissarierne d. 28 Junii. Fryxells uppgift om resultatet af O. J:s beskickning är således alldeles oriktig. Fryxell yttrar nemligen, del. 12, sid. 59, att Ove Juel ej hade kunnat utverka någon betydligare eftergift. Juel hade tvärtom vunnit just hufvudsaken och allt hvad som rimligtvis kunnat begäras, så framt man ej ville fordra att Carl Gustaf skulle nöja sig endast med tomma löften, af hvilka han fått en mängd förut, hvilka aldrig blifvit uppfylda.

[3]) Se bil. n:o 4.

rent af nekade Sveriges rättighet till ersättning, och uppehöllo tiden det ena sammanträdet efter det andra med ändlösa dispyter eller nya förslag. Hvad som var sagdt eller lofvadt den ena dagen, låtsade man alls icke om den följande, men upprepade ånyo den tredje, med tillägg likväl af nya invändningar eller kombinationer. Än t. ex. förklarade man Carlof vara »en rätt kommissionsfarare» — en euphemistisk beteckning för kapare — än var han »en rätt beställd Kongl. Maij:tz af Danmark Krijgz-Officerare»[1]). Än ville man gifva ersättning, än alls icke. Det var en politik af idel opålitlighet, ombytlig som vädret en Aprildag, och som satte de svenske underhandlarnes tålamod på de allrayttersta prof[2]); och man må icke undra på hvarken deras eller Carl Gustafs misstro till alla löften, som saknade »reell assecuration», eller att Carl Gustaf slutligen alldeles tröttnade vid så mycken lumpenhet och beslöt att med svärdet afgöra saken, äfven om han ej ångrat att han i Tosterup och Roskilde låtit ett gynsamt tillfälle gå sig ur händerna, att för alltid göra den granne oskadlig, som aldrig kunde lära sig inse, att ömsesidiga fördelar borde draga de skandinaviska rikena till hvarandra, utan som städse följde den för begge länderna mest förderfliga, af kortsynt afundsjuka dikterade statskonst, alltid anföll Sverige då detta råkat i krig på andra håll, alltid visade sig stå på dess argesta. Måhända gälde danska regeringens politik 1658 såsom slug och »diplomatisk» på den tiden, men på hvarje vän af tro, heder och ärlighet måste den göra ett pinsamt intryck. Säkert är det, att denna politik, — likasom i allmänhet de danske konungarnes uteslutande personliga politik emot Sverige ända till början af innevarande århundrade — drog olyckor öfver både Danmark och Sverige, och att den lätt kunnat kosta konung Fredrik III hans krona, ehuru han synes hafva varit den minst skyldige. Det är hufvudsakligen Gersdorf, som under dessa förhandlingar spelar väderflöjelns roll. Och afslutandet af hela fredstraktaten, samt befästandet af freden, hängde dock i det kritiska ögonblicket uteslutande på afgörandet af frågan om ersättningen till Svenska Afrikanska kompaniet. I alla öfriga

[1]) Carlof var dock naturaliserad svensk undersåte, officer och adelsman, och följaktligen — landsförrädare.

[2]) De många utförliga berättelser vi genomgått rörande dessa underhandlingar bekräfta till öfverflöd detta omdöme. Se »Danica» för 1658 m. fl. i Riks-Archivet.

var full enighet uppnådd. Men i denna »tergiverserades» oaflåtligt. Äfven utlemnandet af det tagna skeppet och qvarvarande gods — det lättaste vilkoret att uppfylla — uppsköts oupphörligt under hvarjehanda förevändningar, oaktadt rättsfrågan var alldeles klar, hvilket med skäl ökade misstroendet till danska regeringens afsigter[1]). Och om det verkligen var, såsom man velat påstå, — vi lemna den saken derhän — Carl Gustafs afsigt att söka anledning att återupptaga striden, så skulle orättmätigheten af hans steg varit alldeles obestridlig, *om* danska regeringen å sin sida handlat ärligt och lojalt i denna punkt; och han skulle då saknat all förevändning att å sin sida underlåta fullgörandet af fredsvilkoren. Nu handlade dock danska regeringen så som om den nödvändigt velat framkalla en brytning, ty det hade erfordrats nästan mer än mensklig långmodighet att fördraga så mycket krångel och så många trakasserier; och Carl Gustaf, med sin häftiga och beslutsamma charakter, var icke den man, med hvilken man ostraffadt kunde företaga dylika experimenter[2]).

---

[1]) Coyets br. t. Ehrensteen. »Danica».

[2]) Vi nödgas här inlägga en bestämd gensaga mot professor Fryxells skildring (Berätt. ur Sv. Hist. 12: 55 o. flerestädes) af Carl Gustafs och de svenske underhandlarnes politik emot Danmark vid denna tid. Han säger t. ex. bl. a. »Sveriges påståenden voro stundom obilliga, några till och med stridande mot roskilderfreden. Danskarne prutade envist och häftigt emot samt ropade högt öfver hårdhet och orättvisa. Svenskarne vidhöllo dock orubbligt sina fordringar», o. s. v. Enligt F. skulle således Danskarne vara de illa behandlade och förfördelade, Svenskarne deremot de förfördelande, trakasserande och orättvise. Denna skildring visar sig vid granskning såväl af de källskrifter hr F. **icke** begagnat (åtminstone ej anfört), men som dock äro de vigtigaste, utförligaste och mest upplysande, som af den, hvilken han sjelf betecknat såsom sin hufvudkälla, vara alldelés skef och vanställande. Ty det både är bevisadt och kan ytterligare till öfverflöd med offentliga handlingar bevisas, att det just var de danske ministrarne, som genom ständiga undanflykter, nya tolkningar af traktaterna, intriger med Holländarne i strid med uppgjorda aftal, uppskof och en mängd andra påhitt gåfvo riklig anledning till klagomål å Svenskarnes sida. Hvilka af Svenskarnes fordringar voro obilliga och orättvisa, och hvilka stredo mot Roskildfreden? Var det obilligt och orättvist att Sverige fordrade uppfyllandet af densamma, och huru många punkter deraf uppfylde Danmark sjelfkrafdt, utan att behöfva tvingas dertill? Huru ofta visade sig uppriktig och ärlig vilja å de danske underhandlarnes sida att uppfylla sina ingångna förbindelser? Var det t. ex. obilligt och orättvist att Sverige enligt fördraget fordrade tullfrihet i Sundet och Bälterna, ett vilkor som man å dansk sida ville undandraga sig att uppfylla? Eller Sveriges fordran på att Romsdalen skulle anses tillhöra Trondhjems stift, hvilket danske fredsmäklarne först utan tvekan erkänt, men sedan förklarade vara något alldeles nytt? Eller Sveriges fordran på återlemnandet af de före kriget tagna tre svenska skeppen — återlemnandet af grefve Königsmarks m. fl. Svenskars gods, som tagits efter fredsslutet, eller ersättningen till Afrikanska kompaniet?

En omständighet, hvilken synes i sin mon hafva uppmuntrat den danska regeringen att handla som den gjorde vid denna tid-

Eller hvilken makts representanter var det, som dag efter annan ändrade sig, än lofvade, än nekade hvad man förut lofvat? Och hvad Danskarnes klagomål beträffar, så är ej något ovanligt att den som sjelf gör orätt klagar öfver andra, för att vända uppmärksamheten från sig sjelf. Svaret derpå finnes också redan vara lemnadt af hr F:s hufvudkälla. Hr F. har väl anfört Danskarnes förklaringar, men ej Svenskarnes vederläggningar. På sid. 49, samma del, säger hr F. att Carl Gustaf »spelade dubbelt spel så väl emot Danmark, som emot sina egna ständer», att det var en »djupt anlagd intrig», och hr F. vill visa huru Carl Gustaf »blandade och utdelade korten»; men han har icke kunnat *bevisa* någonting af det han ville »visa». Visningen har inskränkt sig till en skicklig gruppering af händelser och tolkningar kring en på förhand uppgjord hypothes, men — *beviset* saknas. Förställning och list öfverensstämde i öfrigt alls icke med C. G:s charakter. Sid. 53 talar hr F. om rustningarna för kriget mot Brandenburg, men förklarar detta hafva varit blott och bart en förevändning, och att Carl Gustafs rustningar ensamt gälde Danmark. Konungen, säger han, »bibehöll länge och med slughet denna förklädning, talade i rådet om planen för fälttåget mot Brandenburg», men det var alltsammans naturligtvis blott en del af den der djupt anlagda »intrigen», likasom om C. G. ej hade de fullaste skäl till fiendtlighet mot churfursten af Brandenburg, hvilken bemött C. G:s utomordentliga förtroende med det svartaste förräderi. Längre ned på samma sida har dock hr F. kommit att betvifla säkerheten af sin några rader förut så bestämdt uttalade åsigt om det taskspeleri, för hvilket han beskylt konung Carl Gustaf. Han säger nemligen, att åtgärderna mot Brandenburg »voro dock kanske ej helt och hållet förställning». Med afseende på hr F:s antagande att Carl Gustaf redan i April beslutat ånyo angripa Danmark hafva vi ej funnit någonting, som på ringaste vis talar derför, men väl mycket som talar för motsatsen, och antagandet att Coyet skulle varit medvetande om detta beslut, vederlägges helt enkelt derutaf att Coyet vid sin afresa från Köpenhamn straxt före krigets utbrott lemnade efter sig sina saker och vigtigaste papper. Pufendorf hade i detta fall, som i andra, kunnat lemna hr F. bättre upplysningar. Här är ej platsen att utförligt granska hr F:s skildring, som kunde gifva ett rikt ämne för kritiken, men vi hoppas att den tid skall komma, då en af våre störste konungars minne skall fullständigt rentvås från de obevista och orättmätiga beskyllningar, som hr F. ej tvekat att fästa dervid. Detta vore ju en tacksam och värdig uppgift för en sanningskär historieskrifvare! Vi hafva här endast med dessa hänvisningar och med utdrag af handlingar rörande *en enda* af tvistepunkterna kunnat verificera våra påståenden; men vi hänvisa för öfrigt en hvar, som sjelf vill öfvertyga sig om sanna förhållandet, till de urkunder, på hvilka vi hufvudsakligen grundat vårt omdöme, nemligen samlingen »Danica» i Riksarchivet, handlingar om förhandlingarna mellan Sverige och Danmark 1658—1660, och vi äro öfvertygade att det ej skall blifva jäfvadt. Det är att beklaga att hr F. ej rådfrågat denna samling; måhända har den genom sitt omfång befunnits afskräckande. Emellertid hade han kunnat erhålla en riktigare uppfattning redan genom ett af de tryckta arbeten, hvilka han anför såsom sina källor, nemligen »Expositio Causarum, quibus S. R. M. Sveciæ bellum a Rege Regnoque Daniæ sibi illatum, etiam post Pacem Roschildiæ initam continuare coacta fuit». (Latinsk öfversättning af den förutnämnda »Grundeligh Vnderrättelse» etc.) Denna, som af hr F. betecknas såsom den, hvilken han förnämligast följt, innehåller dock i text och bilagda dokumenter rikliga bevis emot hr F:s teckning och synes åtminstone bort kunna gifva honom anledning till mer än tvifvel om riktigheten af hans egen mening. Vi hänvisa för öfrigt äfven till andre historieskrifvare, Sam. Pufendorf, F. F. Carlson, Bæckström, Rühs m. fl., hvilka ingalunda delat Fryxells uppfattning.

punkt, och som sannolikt var en ingalunda ovigtig anledning dertill, att dessa underhandlingar drogo så långt ut på tiden, och blefvo utan resultat, har hittills ej blifvit uppmärksammad, men framgår otvetydigt ur de svenske fredskommissariernes brefvexling. Den ene af de svenske underhandlarne, Sten Bielke, synes nemligen genom sin benägenhet för eftergifter haft en ej oväsendtlig andel deri att de danske underhandlarne *kunnat* drifva en sådan politik, som den hvilken betecknar dessa långtrådiga förhandlingar. Bielke var Coyet öfverlägsen i rang, men underlägsen i afseende på kraft och drift. Af någon liten personlig fåfänga och afundsjuka ville han låta Coyet känna skilnaden i ställning dem emellan, och omfattade helst en annan mening än Coyets. Coyet ville ej direkt hos konungen uppträda med anklagelser mot sin medkommissarie, men det framgår äfven af hans bref till Carl Gustaf, att han vid åtskilliga, ej få tillfällen, tvingats att handla på egen hand, för att hans konungs och lands intressen ej måtte blifva tillbakasatta. I sina bref till statssekreteraren Ehrensteen är han deremot icke så förtegen, utan klagar ofta bittert deröfver, att Bielke icke blott ville tillbakasätta honom, utan äfven ville göra sig behaglig för Danskarne genom att icke så strängt hålla på sin konungs fordringar. Coyet säger att han ofta måste använda mer öfvertalningsförmåga mot Bielke, för att öfvertyga honom att man ej kunde eller borde gifva efter, än för att få sina fordringar erkända af Danskarne[1]).

Några brefutdrag från de svenska sändebuden från tiden straxt efter det de danske medgifvit ersättningen och erhållit konung Carls medgifvande i afseende på säkerheten, skola bättre än något annat motivera vårt omdöme om den danska politiken under dessa förhandlingar.

Den $\frac{21 \text{ Junii}}{1 \text{ Julii}}$ 1658 skrefvo de svenska sändebuden bl. a., att 'de danske mächta upsatte sig emot den 14 art., touscherande den Afrikanska saken. Ty hr Gerstorff urgerade att på de i Afrika borttagna sakerna ej borde prætenderas, emedan de redan voro uppbragta före fördraget i Tosterup, förmenandes att afrikansk hamn härutinnan skulle lika gälla med en dansk, och att derföre possessionen af de eröfrade varorna icke kunde Danmark disputeras deraf, att de först efter samma fördrags afslutande in-

[1]) Se Coyets bref till Ehrensteen d. 11 Junii 1658, m. fl. »Danica».

fördes till Danmark; icke heller vore Danmark skyldigt till något mer enligt fördraget i Roskilde, sedan fästningar och skepp blifvit återlemnade, enär det öfriga borde anses såsom mobilier, och tillika med fästningen och forterna jure belli råkat i Danmarks våld. Ty Carlof hade *icke* såsom en kommissionsfarare bemäktigat sig samma fästning och varor, utan såsom en annan soldat och general, som af sin nådige konung dertill vore fullt instruerad och beordrad. Och enär bemälte saker i konungens namn voro borttagna på land, och under kommissions- (ɔ: kapare-) reglementet allenast lydde hvad som till sjös eröfrades; alltså kunde 11 artikeln i Roskildfördraget ej härtill lämpas. Deremot erinrade de svenska sändebuden hr Gerstorff, att det bland »cultiores gentes» vore brukligt att en kommissionsfarare, om han icke ville anses såsom sjöröfvare, måste föra det eröfrade godset till en ort, der det kunde förklaras för god pris. Detta hade ej kunnat ske med det af Carlof tagna godset i de afrikanska hamnarne; ty hvem skulle der förklara antingen godset skulle hållas för »bonne prise» eller ej; enär ingen der fanns, som hade myndighet dertill, och icke heller Carlof med sina underhafvande kunde det göra, så framt man ej skulle tillåta dem döma i egen sak. Således, så framt dansk eganderätt skulle mainteneras, skulle sakerna varit i dansk hamn införda före fredsslutet. Också vore det en stor skilnad mellan krigförande makter och kronor, eller deras tjenare, och hvad som företogs af enskilde, med tillåtelse »a superioribus» att ega »jus belli». Ty Carlof hade gjort detta på egen omkostnad och fara, och ej erhållit en fyrk af Danmarks krona till sin utrustning, ej heller hade någon af Carlofs underlydande med ed varit konungen af Danmark förbunden, följaktligen hade Carlof såsom »kommissionsfarare» såväl till sjös som lands tillfogat Sverige skada. På samma sätt förde Ost- och Westindiska kompanierna endast kommissionskrig. Vidare vore det klart att i Roskildfreden skilnad vore gjord mellan hvad som eröfras af krigande konungar eller deras officerare och soldater, och hvad som tages af kommissionsfarare. Ty om det förra stadgades, att allt som under kriget eröfrats, skulle behållas, med undantag af att de fästningar, som ej särskildt exciperats, skola »blåtta» återställas, utan åtskilnad om mobilierna vore införda till svensk eller dansk hamn, hvaremot allt som af kommissionsfarare tagits, skulle återställas så framt det ej före för-

draget i Tosterup blifvit inbragt till dansk hamn. Alltså vore det utan all dispyt, att allt hvad som blef qvarlemnadt i Guinea och hvad Carlof medfört »simpliciter borde restitutionen underkastadt vara».' — Man erinre sig att detta meningsutbyte egde rum *sedan* de danske kommissarierne både »generaliter» och »specialiter» i enlighet med Svenskarnes önskningar förklarat sig öfver 11 §:n i fredsfördraget och öfver den eventuelt framstälda frågan om rättigheter och skyldigheter, för den händelse att Svenska Afrikanska kompaniet lidit några förluster[1]).

Om ett följande sammanträde berättas, att tvärtemot förväntan saken intet avancerat, utan svårigheter och inkast gjorts både om restitutionen och assecurationen. Först hade de danske framdragit sitt förra tal, — alldeles som om ingenting derom förut blifvit taladt och de ej blifvit grundligt vederlagde. Svenska sändebuden måste då upprepa sina förra argumenter; begärde ånyo, såsom de ofta förut förgäfves gjort, att få se Carlofs instruktion, hvarpå Danskarne flera gånger beropat sig till stöd för sina påståenden, och förde dem till sinnes med hvilket ofog de onödigt uppväckte de dispyter, som redan vore debatterade och afgjorde, enär man redan blifvit ense om satisfaktionen, och saken blott häftade på »modo satisfactionis». Gersdorff svarade derpå, att konungen af Danmark väl beqvämat sig att eftergifva, men blott för att »tesmoignera den respect» han hyste för konungen af Sverige, och sin villighet att stadfästa vänskapen med honom, men Svenskarne hade nu begärt »real assecuration», hvarom traktaterna ingenting innehölle. Svenskarne anmärkte, att om Sveriges konung nu begagnade sin *rätt*, att med sin armée stanna qvar i landet, tills full exekution af traktaterna skedde, så skulle det sätta Danmark i största förderf och nöd. Om konungen af Danmark deremot ville gifva Sverige behörig och nöjaktig ersättning, så kunde af en reell underpants utfästande ingenting vara att befara. Det borde ej heller förundra Danskarne att en sådan säkerhet begärdes, enär *de* ingen försyn eller tvekan haft att släppa Carlof ur händerna, oaktadt alla protester och föreställningar. Danskarne svarade med att hänskjuta saken till främmande skiljedomare, hvartill Svenskarne nekade[2]).

---

[1]) Fryxells uppgift, 12:e delen, sid. 58, att Sverige egde »rättighet återfå landskapet, fästningen och skeppet, men icke någonting mer», är härmed vederlagd.

[2]) Bielkes och Coyets bref d. $\frac{21 \text{ Junii}}{1 \text{ Julii}}$ »Danica».

I en tredje berättelse [1]) omtala de, att *hela dagen* upptagits af underhandlingar. Danskarne hade slutligen såsom pant erbjudit *Island*. När Svenskarne frågade hvilken tid panten skulle lemnas till Sveriges disposition, svarades hånfullt: nästa år, så framt icke innan dess ersättning blifvit betald. Förslaget afböjdes dock af Svenskarne, på goda grunder, såsom alltför otillfredsställande, och med förklaring, att saken måste ordnas så, att inga nya tvistigheter af de nu i fråga varande besluten kunde uppstå. [2]) Emellertid, hette det vidare, för att ej danska sändebuden skulle få någon förevändning att låta saken förfalla, föreslog Coyet, »privatâ auctoritate», att några adliga gods i Skåne skulle förpantas till Sverige och egarne undfå ersättning annorstädes af danska regeringen, eller ock att hela ersättningsanspråket, inbegripet afträdande af kolonierna och hela handelsrättigheten i Guinea, skulle af Danmark gäldas med 400,000 rdr specie. »Begge vilkoren voro så billiga, att lätt ett medgifvande kunde skett, om nemligen Danskarne någonsin ämnat gifva Sverige ersättning». Men härtill svarade de ej ett ord. Långa underhandlingar fördes derom, men Danskarne ville ingenting föreslå [3]).

Skälet härtill låg uti den förhoppning den danska regeringen alltjemnt hyste, att någon motgång på annat håll skulle nedstämma Svenskarnes fordringar, eller att konung Carl i alla fall skulle befinnas medgörligare än hans ombud, och att han skulle kunna bevekas att låta sig nöja med blotta löftet om ersättning, eller ännu bättre — med återlemnandet endast af forterna med inventarier samt hvad som fanns qvar vid Glückstadt. Coyet förklarade dock vid ett sammanträde [4]), att det vore alldeles fåfängt att vänta någon annan resolution af hans konung, än som redan

[1]) På latin.

[2]) »Cui enim non subolerent Danicæ artes, quod ejusmodi potissimum pignus offerrent, cujus traditio non nisi postquam exercitus dudum abijssent, fieri poterat? Et quodnam medium suppetebat, si statuto tempore Dani dicti pignoris exhibitionem detractassent, novâ virium fiducium enatâ, aut novis cavillationibus, in quibus nimis quam ingeniosi sunt, excogitatis. Regesserunt igitur, Regi istâ declaratione haudquaquam satisfactum iri, ac parum gratum fore nuncium, qui talia ad Eundem deferret. Ita enim transactum volebat S. R. M:tas Sueciæ totum hoc negotium, ut nulla deinceps controversiarum seges posset enasci». »Danica 1654—1660».

[3]) »Sed Commissarii Danici tum ne verbum quidem ea de re fecerunt — — — — Verum ista nequicquam Danos movere volebant, ut in offerendis conditionibus paulo æquiores sese preberent». Latinsk berättelse om förhandl. 1658, »Danica 1654—1660.»

[4]) Coyets br. t. kon. C. G. d. 7 Julii. »Danica».

af honom lemnats, och att han skulle finna det »mächta sälsamt», att då de danske förut offererat fullkomlig satisfaktion, de nu vore »så ostadige».

Danskarne svarade med att inlemna en skrift, hvari de gamla påståendena upprepas, men slutade med eftergift; dock förmodade de att icke vidare land på »hvad maade som helst» af dem skulle begäras. Vore Svenskarne ej nöjde dermed, ville Danskarne hänvisa tvisten till skiljedomare, enligt Stettinerfördraget. — Troligen hade Carl Gustaf nöjt sig äfven med Island såsom underpant, hvilket de förut erbjudit; men att det icke var Danskarnes mening att denna pant någonsin skulle komma i Svenskarnes händer, och säkerheten således aldrig blifva verklig, utan blott imaginär, visar så väl deras önskan att uppskjuta öfverlemnandet till nästa år, som ock slutet af nyssberörda förslag, äfvensom det yttrande af konung Fredrik vi förut anfört.

Sedan underhandlingarna hvilat från den 7 till 17 Julii, upptogos de ånyo, och fortsattes ända till fredsbrottet, men utan att komma till något afgörande.

Den 17 Julii aflemnade de danske underhandlarne ett förslag [1]), innehållande anbud att återlemna kolonien och hvad der kunde vara qvar af svenskt gods, skepp som tillhört kompaniet, samt hvad som ännu fanns qvar vid Glückstadt, jemte en ersättningssumma, hvars belopp dock ännu ej nämnes. Från denna skulle emellertid efter billig taxering afdragas så väl värdet af de saker som skulle återlemnas i Glückstadt, som äfven för kolonien, när denna sedermera kunde öfverlemnas åt svenska myndigheter. Resten af skadeståndssumman skulle kontant betalas till Afrikanska kompaniets fullmäktige i Hamburg inom år och dag, och säkerhet lemnas i förskrifning af köpmän eller i godt jordagods.

Svenska sändebuden svarade följande dag med ett motförslag [2]), af innehåll, att utom sjelfva kastellet, forterne och »logierne» på kusten med derpå varande metall- och jernstycken, samt annan egendom, och fartygen, hvilket allt skulle så fort ske kunde återlemnas, Danmark skulle betala en viss summa i skadestånd, hvarifrån dock skulle afdragas, dels hvad som kunde åter-

[1]) Bil. D. till Bielkes o. Coyets br. t. kon. C. G. d. 18 Julii 1658. »Danica».

[2]) Bil. E. t. sistn. br., med påskrift: »Exhib. Danis 18 Julii, 1658.»

lemnas i Glückstadt, dels värdet af den lösa egendomen som vore qvar i Guinea, beräknad efter dervarande markegångspris; och att borgen för återstoden skulle ställas af köpmän i Hamburg. Dock skulle summan höjas till belopp, hvarom man kunde öfverenskomma, i fall sjelfva kolonien råkat i andra händer och således ej kunde till Sverige återställas.

Skilnaden mellan de begge förslagen var icke större, än att den bort lätt kunna utjemnas, men vid de följande sammanträdena uppstodo nya »difficulteter» hufvudsakligen rörande ersättningssummans belopp. Vid det första af dessa fordrade de svenske fullmäktige 300,000 rdr specie såsom skadestånd för det hela — utom för kolonien, hvilken skulle återlemnas — hvarifrån afdrag skulle ske för allt som kunde återställas. Danskarne bjödo 250,000, men funno det svårt att anskaffa borgen, och önskade derför att få välja mellan borgen och pant i jordegods. Detta bifölls genast af de svenske fullmäktige, som erinrade att de förut föreslagit detta senare; men de önskade dock få en del kontant, till ex. 100,000, för att kompaniet ej skulle blifva ruineradt. Finge kompaniet ingenting kontant, så skulle det sakna alla utvägar att betala sina skulder och utrusta nya skepp. Dertill svarades, att det vore alldeles omöjligt att nu skaffa några penningar. Svenskarne föreslogo då att Danmark skulle behålla kolonien och allt öfrigt, men derför betala 400,000 rdr i terminer, förutsatt att konung Carl ej ogillade detta af dem sjelfve på eget bevåg gjorda förslag. Danskarne syntes då bättre lyssna till skäl, skrifver Coyet till konungen; [1]) och att således närmare förhoppning funnes att vinna utslag i saken, efter blott ett eller två ytterligare sammanträden. Det var också ej obetydliga eftergifter, som från svensk sida skett, ty till en början hade fordrats [2]) att ej blott kolonien, med hvad der ännu fanns qvar, skulle återlemnas, utan ock såsom skadestånd betalas 400,000 rdr, [3]) för hvilken summa skulle lemnas reell pant, d. v. s. pant i land; och att, om kolonien icke inom bestämd tid kunde återlemnas, eller om ersättningssumman uteblef, skulle den lemnade panten

---

[1]) Den 22 Julii 1658.

[2]) Odat. handl., men betecknad med n:o 15 bland Bielkes och Coyets bref till kon. C. G,

[3]) Fryxells uppgift, 12 del. sid. 58, att Sverige »uppdref ersättningssumman stegvis från 200,000, till 300,000 och slutligen till 400,000 rdr,» är således alldeles grundlös.

olösligen hemfalla till Sverige; och dessutom skulle det stå svenska kronan fritt att på egen bekostnad återtaga kolonien från den som densamma inkräktat.

Coyets nyssnämnda förhoppningar gingo dock ej i uppfyllelse. Vid sammanträdet dagen efter det nämnda förslag afgifvits — eller den 22 Julii — bjödo de danske fullmäktige för kolonien och alla förlorade varor 350,000 rdr, men kunde ej lemna något kontant. Coyet erbjöd då de borttagna mobilierna för 300,000, i hopp att Danskarne skulle omfatta förslaget »med begge händerna», enär denna summa skulle kunna betydligt ökas, sedan noggranna förteckningar öfver det förlorade ingått. Danske underhandlarne vidhöllo dock sitt förslag, och erbjödo i stället för pant 6 procents ränta. Af deras tal — skrifver Coyet till konungen [1]) — kunde slutas, »modo verbis sit habenda fides», — emedan de ej gifvit något skriftligt anbud, att Danskarne nu med allvar ville sluta och måhända skulle beqväma sig till den begärda summan. Coyet tillstyrker i samma bref försäljning af hela kolonien och upphäfvande af kompaniet på följande skäl: 1) Vore det notoriskt att kompaniet vore illa förestådt och dirigeradt, så att det af sig sjelft skulle snart gå öfver ända, om ej föräudring i administrationen skedde. Carlof skulle, äfven om kolonien restituerades, kunna med andre potentaters patenter, t. ex. konungens i Spanien, tillfoga kolonien stor skada, emedan han hade stort inflytande på infödingarne, och kunde förmå dem att draga all handel från den svenska kolonien. 2) Att Portugal ämnade afträda S:t Thomas till Holland, och Holländarne skulle då få större fördel för sin fraktfart, så att ingen skulle kunna täfla med dem om handeln på Guineakusten. 3) Emedan ovisst vore om ej Sverige kunde komma i krig med kejsaren, och par conseqvens i fiendskap med Spanien, då handeln mellan det svenska Guinea och spanska öarne vore slut. 4) Att Danmark omöjligen kunde anskaffa de 100,000 kontant, utan hvilka kompaniet ej kunde upprättas. 5) Kompaniets fördel vore att i vissa terminer få de fordrade 400,000 rdr.

Sammanträdet den 23 Julii synes hafva varit det sista före det nya utbrottet af kriget. Åtminstone sluta de svenska sändebudens rapporter med denna dag och några få dagar derefter

[1]) Den 23 Julii.

var kriget mot Danmark en afgjord sak. Danskarnes ständiga svängningar i nu ifrågavarande tvistefråga rågade måttet af Carl Gustafs missnöje. Han ansåg sig genom deras förhållande i hela denna sak djupt kränkt och förolämpad,[1]) likasom genom den uteblifna upprättelsen för borttagandet af grefve Königsmarks egendom, hvilket skedde vid Rendsburg åtta dagar efter fredsslutet, och hvilken egendom Danskarne under hvarjehanda svepskäl underlåtit att återställa. Den vidlyftiga berättelse konungen den 4 Augusti aflät till svenska rådet om förhandlingarne med Danmark, afsåg att före fiendtligheternas början förbereda rådet på hvad som skulle inträffa, och åtföljdes af en stor mängd bilagor till styrkande af alla konungens anklagelser mot Danmark. Bland dessa klagopunkter intager frågan om Afrikanska kompaniet ett synnerligen vigtigt rum. Han slutar med en klagan öfver att Danmark tagit sitt ord igen, att gifva skadestånd åt kompaniet, »så adt wij icke obilligt hafva most suspicera dem något monstri willia föda». [2])

När de genom kriget afbrutna förhandlingarna efter tretton månaders förlopp, den 24 Aug. 1659, återigen upptogos i det svenska lägret utanför Köpenhamn, skedde detta ej under för Sverige så gynsamma omständigheter, som förut. Väl förklarade konung Carl Gustaf för de svenske fredskommissarierne, att det Afrikanska kompaniet »måste hafva satisfaction» [3]); men förhållandena voro betydligt förändrade till Sveriges nackdel, och utsigterna att få rättvisa betydligt förminskade. Sverige hade ännu, utom med Danmark, öppet krig med Ryssland, Polen, Brandenburg och kejsaren, och vid uppgörelsen med Danmark hade det dessutom att kämpa med tvenne s. k. medlare, som

[1]) I ett bref till Sten Bielke, dat Ringsted d. 20 Aug., skrifver konungen: »Huru tweetaligt the och hafua medh Oss handlat wijdh Romssdalen mitt emott pacta, weete j och nocksampt, desslijkest och medh Guineiske Compagnietz skadeståndh, så att the först quæstionem An hafue disputerat, sedan lijkwäll tillsagdt betallningh, men icke kunnat det giöra i reel assecuration; Och tå Wij på Gyldenleyens contestationer låte Oss benöya medh Kiöpmanne caution, hafua the fuller sådant weelat acceptera, men tagit strax sine ordh igen, kallandes äntå skimpligen det the præsterade opus supererogationis, och åter weelat Oss medh Rådetz j Danmark försäkringh om betallningen förwissa, Det som huarken Stili ähr eller Wij kunne förlåta Oss vppå».

[2]) Ett utdrag af det vidlyftiga brefvet i bilagan 5.

[3]) »Notæ som Kongl. Maj:t nådigst vill att dess Commissarier till denna nye Danske Tractaten widh dhet Roskildiske fördragetz Reassumption observera skole»; 11 punkten. »Danica. Förhandl. mellan Sv. o. D. 1658—1660».

icke gagnade, men väl skadade Sveriges intressen. Frankrike, England och Holland uppträdde såsom »mediatorer», och af dessa makter var det endast Frankrike, som förhöll sig såsom en opartisk medlare. England, eller åtminstone dess fullmäktige, iakttog, af lutter afund emot Sverige, hvars öfvervigt i Östersjön och hvars handelsutveckling det fruktade och sökte att hindra, ett ofta mer än tvetydigt uppförande; och hvad Holland angick, så visade det mot Sverige den mest uppenbara afvoghet och partiskhet, som snart öfvergick till öppet våld, fastän utan krigsförklaring, och, besynnerligt nog, med bibehållandet af sin medlareroll. Frankrike representerades af Hugues de Terlon, England af Algernon Sidney och Robert Honywood och Holland af Gotfried van Slingeland, Pet. Vogelsang, Peter de Huybert och J. Wilh. von Haaren, för att icke tala om dess flotta och kanoner, hvilka på sitt sätt spelade den kraftigaste fredsmäklarerollen, ehuru ingalunda »den ärlige mäklarens». Till underhandlare å svensk sida voro utsedde riksråden Schering Rosenhane och Sten Bielke. Coyets tjenster togos i anspråk på andra håll.

När 11 punkten i fördraget, hvilken handlade om Guineafrågan, mellan fredsunderhandlarne kom på tal, upprepade de danske underhandlarne sina gamla ofta vederlagda påståenden, sade att de alltid protesterat emot Sveriges fordringar [1]), att hvad de förut medgifvit, hade de gjort »coacti», på det de derigenom måtte blifva den svenska arméen qvitt ur landet, som dem var så svår att underhålla, men icke emedan Svenskarne hade någon rätt eller fog det att yrka; upprepade det gamla talet om Carlof, och förklarade att af Danmark nu mera ej kunde fordras uppfyllandet af 11 punkten i Roskildfördraget »efter tiden nu vidt förändrat sig» sedan det samma afslöts. Svenske underhandlarne svarade att hvad Carlof borttagit »på grund af sin kommission», det borde såsom andra illegala priser restitueras; »ty sådan som occupationen är, sådan bör restitutionen vara»; och att om Danskarne ville underhandla på grund af Roskildfördraget i öfrigt, så vore de äfven förpligtade att följa det i denna punkt [2]). Oaktadt Danskarnes gensträfvighet i denna fråga, framgår det tydligt af hela underhandlingens gång, att Sverige nog skulle fått den fordrade ersättningssumman, om ej de holländske och

[1]) Detta var alls icke sannt.
[2]) Prot. öfv. danska fredstraktaten d. 27 Sept. 1659, sid. 179, »Danica».

engelske underhandlarne förhindrat detsamma; freden hade då kunnat hastigt afslutas, äfven i andra hänseenden fördelaktigare för Sverige än sedan skedde, Afrikanska kompaniet hade undgått ruin och kanske hade kolonien ännu i dag varit svensk. Att det gick som det gick, derför har Sverige Hollands och Englands småsinnade afundsjuka att tacka. De holländske och engelske underhandlarne — men hufvudsakligen Holländarne — framkommo oupphörligt med nya förslag och påståenden, äfven om hvad som alls icke hörde till saken, eller ens i någon mon borde vidkomma dessa underhandlingar och fredstraktaten, men hvilka förslag ofta — d. v. s. nästan alltid när de icke syntes vara blott och bart tillfälliga fantasifoster — endast afsågo Hollands eller Englands enskilda fördelar, och de gingo härvid så långt, i befrämjande af uteslutande egna men för denna fred främmande intressen, att Danskarne sjelfve slutligen funno sig besvärade af dessa sine hjelpares och allierades tillvägagående, och så uttröttade af allt deras ofog och öfvermod, för hvilket äfven Danskarne voro utsatte, att de, såsom bekant är, på egen hand med Sverige uppgjorde freden. De holländske och engelske underhandlarne, — alltid med ett stort afgjordt plus för de förre i egoism och hänsynslöshet, — syntes betrakta fredskongressen såsom en handelsbörs, der de, såsom privilegierade mäklare, i första rummet hade till pligt mot sig sjelfve att se sig tillgodo med så hög procent som möjligt, och att sörja för det de, åt hvilka de egnade sina tjenster, gjorde ömsesidigt så dåliga affärer som möjligt. Att deras egenskap af medlare mellan tvenne stridande makter, hvilka begge nu önskade fred, ålade medlarne några förpligtelser emot desse, synas de icke haft begrepp om. Det är ingalunda någon angenäm, utan tvertom en högst obehaglig, pligt för historieforskaren, att framhålla sådana skriande missförhållanden — men sanningen framför allt. Och historiens omutliga dom måste blifva, att fredsmäklarnes mellan Sverige och Danmark åren 1659 och 1660, Hollands och Englands, tillvägagåenden utgöra en abnormitet, som kanske saknar sitt motstycke. Dock ega alltid Englands blott en försvinnande del deri, emot hvad som tillkommer »Generalstaternas» ombud.

De svenske underhandlarne visa dock ingen klenmodighet gent emot den nu betydligt försämrade ställningen. Den 21 Dec. 1659 meddelade Rosenhane och Bielke genom Terlon, hvil-

ken ofta förde bud emellan de svenske och danske underhandlarne, de förres förslag till redaktion af § 23 i den nya fredstraktaten. Och detta förslag var i nära öfverensstämmelse med hvad Sverige ursprungligen fordrat, *utan* de sedermera under föregående underhandlingar gjorda nedprutningarna. De tolkade på sitt sätt de danske fullmäktiges förklaring, att »tiden nu vidt förändrat sig.» De fordrade nemligen, utom det att Cabo Corso, forterna och »logierna» på kusten, med dervarande stycken, m. m. återlemnades, ett skadestånd af 400,000 rdr specie, hvarifrån dock afdrag skulle ske såväl för det som kunde återställas af de till Glückstadt införda varorna, som för det, hvilket ännu funnes qvar i Guinea, beräknadt efter der gällande markegång, samt att pant för skadeståndssumman lemnades. Men skulle summan ej riktigt betalas, eller kolonien ej kunna återlemnas, skulle panten vara förfallen, och det derjemte stå K. M:t och kronan Sverige fritt att återtaga hela kolonien. [1])

Konung Carl Gustaf visade sig emellertid vid denna tidpunkt mycket benägen att göra medgifvanden, blott för att en gång få slut på de långa underhandlingarne. Han skrifver till och med i ett ögonblick af trötthet och modstulenhet till de svenska sändebuden, att de väl skulle bemöda sig att få de 400,000 rdr:na afräknade på den summa, som han vore villig att till Danmark erlägga för de adliga godsen i Skåne, men vore till och med benägen *att låta äfven denna fordran falla*, dock med vilkor att Sverige skulle ega rätt att återtaga kolonien »propriis sumtibus et armis». Såsom ett kraftigt skäl till snar uppgörelse på så goda vilkor för Danmark skulle åberopas Sveriges återlemnande af Bornholm, vid hvars återfående Danskarne lade stor vigt, då de deremot hade stora svårigheter vid att åstadkomma de stora omkostnader, som erfordrades för att bibehålla Cabo Corso. [2]) Emellertid visar detta blott en öfvergående svaghet hos den kraftige hjeltekonungen; han talar sjelf icke vidare om denna stora eftergift och hans sändebud låtsa icke alls om att de emottagit en sådan ordre, och meddelade aldrig denna del af konungens instruktion.

---

[1]) Prot. öfver den danska fredstraktaten d. 21 Dec. 1659 (sid. 330). »Danica».

[2]) Instr. f. sändebuden, dat. Kronoborg d. 21 Dec. 1659, bil. deras bref till K. M:t 1659—1660, fol. 310, 311. »Danica»

De främmande fredsunderhandlarne voro, med undantag af de franske, alls icke benägne, att låta Sverige få rätt i Guineafrågan. De funno inga skäl att ingå på Sveriges fordringar, enär konungen af Danmark »mera af tvång än på rätts vägnar dertill samtyckt, för att blifva af med den svenska militien ur landet.» Alla våra skäl — skrifva sändebuden — »wele inthet mehr attenderas», dock gåfve Terlon någon-förhoppning att saken skulle kunna drifvas igenom och att penningarne skulle kunna få qvittas mot något annat.[1]) De vidhöllo emellertid sina fordringar, och konungen gillade deras åtgärder.[2])

Konung Carl Gustafs bref till de svenske underhandlarne under dessa sista veckor af hans lif utmärka sig för synnerlig klarhet, bestämdhet och statsklokhet, och beteckna äfven hans innerliga önskan att snart få en säker fred. Den 12 Jan. 1660 skrifver han från Göteborg bl. a.: »Allt hvad vi vele tractera må vi nu afhandla och klart uttrycka och sluta, och en annan gång tiga stilla, ty sedan att hafva krig och föra krig med Danmark eller Holland, eller råka med dem uti missförstånd, eller gifva dem [anledning] allenast igenom någon perverse explication emot deras fattade concept, derföre bevare oss milde Herre Gud, — — och måste nu verket rätt utarbetas». Om Holländarne yttrar han sig med det största missnöje: »Huybert ser jag är näst Vogelsang vår hätske fiende, men med hotande och trug skola de intet få af mig».[3]) En annan gång befaller han sändebuden gå »ferme» uti verket. Man borde icke släppa köttstycket och famla efter skuggan.[4]) I ett annat bref några dagar derefter befaller han dem att först begära för hvarje punkt bestämdt svar, hvad konungen af Danmark ville; sedan kunde mediatorerne få jemka med konung Carl sjelf. »Ty många contestationer utan suite hafva ingen effect». Mediatorerne skulle man ej tillåta komma med några egna projecter; »komma de dermed avancerandes, måste man dispensera dem a mediationis munere, ty

---

[1]) Svenska sändebudens br. t. kon. C. G. d. 28 Dec. 1659; prot. sid. 427.

[2]) Svenske fredskommissariernes deklaration öfver mediatorernes påminnelser (slut. af Dec. 1659; protok. sid. 465) är helt kort och bestämd: »Ad artic. 23. Quod de causa Guineensi primo in Roschildensibus pactis statutum, et postea Hafniæ concordatum est, omnino remitti non potest, quia pacto convento et æquitate nititur». Kon:s svar den 2 Jan.

[3]) Prot. ang. fredsunderhandl. s. 510.

[4]) Br. t. sändebuden; prot. sid. 529.

med detta folk (de främmande sändebuden) är intet något att uträtta, utan blott bedrägeri och ovisshet, och uppå så falska principia sättia hela sin välfärd vore foiblesse af förståndigt folk.» [1]) Då han aflät sin sista skrifvelse till underhandlarne hade hans missnöje stigit till sin höjd. I detta bref, hvilket äfven för öfrigt är ganska anmärkningsvärdt, likasom näst föregående, befaller han dem fordra bestämdt svar (»rotunde») af mediatorerne, om de ville vara vänner eller fiender, och likaledes bestämdt svar af Danmark rörande en viss termin, då freden skulle vara sluten, och alla fiendtligheter upphöra. Att draga ut verket in infinitum kunde icke tålas. [2])

Kort derefter — den 12 Februarii 1660 — var Carl Gustaf död, och med denne väldige herrskares bortgång hade också modet hos Sveriges många fiender och motståndare betydligt vuxit. Svårigheterna att fortsätta kriget voro å Sveriges sida, likasom å Danmarks, stora, och behofvet af fred ökades dag från dag. Detta begagnade sig isynnerhet Holländarne af för att, vid sidan om fredsfrågan, söka genomdrifva sina önskningar; och för att vinna dessa drogs saken ut på tiden under alla möjliga förevändningar. Men länge höllo dock de svenska sändebuden energiskt på Sveriges rätt, och den svenska förmyndareregeringen förhöll sig, isynnerhet i början, ganska bestämd och i den aflidne konungens anda. Dess första instruktion för fredsunderhandlarne föreskrifver, att de skulle för Trondhjems län fordra Bornholm och ersättning för Guinea, eller ock de adeliga godsen i Skåne samt en del af Aggerhus stift i Norge till Glommen. Skulle detta ej lyckas, utan man måste låta Danskarne behålla godsen i Skåne, så skulle åtminstone de fem små länen i Norge, jemte Fredrikshall, gifvas för Bornholm och ersättningen till Afrikanska kompaniet. [3])

Mera än Danskarne sjelfve motsatte sig de holländske fredsmäklarne den af Svenskarne fordrade ersättningen. Holländarne ville hvarken att Sverige skulle återfå kolonien, eller att kom-

---

[1]) Om den ene af de engelske underhandlarne, Sidney, som ofta hade uppträdt såsom en Sveriges motståndare, yttrar han: »Jag ville önska att Sidneys stora näsa hade fått en knäpp». Br. t. sv. sändebud. d. 23 Jan. Prot. s. 536 - 538.

[2]) Br. till sv. sändeb. d. 26 Jan. Prot. s. 545.

[3]) Reger. t. sv. sändeb. Göteborg d. 23 Febr. 1660. Riks-Registr. o. prot. sid. 593 o. f.

paniet skulle få någon godtgörelse, för att derigenom kunna komma i tillfälle att återupptaga sin verksamhet. De kunde ej tåla den svenska flaggan på de kuster, der de sjelfve drefvo en fördelaktig handel, och Svenskarnes sträfvan att utveckla sin handel och sjöfart väckte deras dolda och uppenbara förbittring. Rättvisa och billighet togos föga i beräkning när det gälde en makt, som var eller kunde blifva en medtäflare.

Fredskongressens protokoll innehålla många betecknande drag för de holländske »mediatorernes» hållning emot Sverige. När de saknade skäl — och de voro alltid mycket klena i diskussionen, och blefvo alltid genast på slående sätt vederlagde af de svenske underhandlarne, — så tystnade de eller bådo om ursäkt för sitt beteende, men bevisade kort derefter med handling sin fiendtlighet. Vid ett sammanträde aflemnade Slingeland ett af de holländska sändebuden författadt förslag till fredstraktat, hvari de alldeles gått förbi Guineafrågan, men öfverbevisades straxt derom, att Sveriges fordran i detta fall icke var någon »tort» emot Danmark, enär man redan i de föregående fördragen, just med afseende på de farhågor man hyste för Carlof och hans planer, intagit bestämmelser som afsågo att skaffa Sverige upprättelse. Och om konungen af Danmark ej mäktade att utgifva denna godtgörelse, så kunde det ej minska eller præjudicera Sveriges rätt. Sverige hölle sig blott vid sin »droit». Om medlen till att förnöja Sverige hemstäldes till Deras Exc:s försorg. [1]) Knappast åtta dagar derefter svarade Holländarne med ett våld och ett löftesbrott, då de saknade andra argumenter. Holländska flottan under amiral De Ruyters befäl, som först erhållit de holländska sändebudens befallning att lemna Landskrona, der den hållit svenska flottan innestängd i hamnen, och dragit sig till Köpenhamn, fick nu ordres att ånyo begifva sig till sin forna plats, under föregifvande att de svenska skeppen lagade sig till att utsegla. [2]) Detta oväntade steg väckte ej blott hos de svenske, utan äfven hos de öfrige fredsunderhandlarne den största harm, och framkallade häftiga uppträden mellan desse och holländska sändebuden. De andre mediatorerne — skrifva de svenska sändebuden — choquerade sig högeligen öfver denna Holländarnes åtgärd, enär desse hade på Hollands vägnar engagerat sin parole

[1]) Prot. d. 29 Febr. 1660, sid. 634—636.
[2]) D:o d. 8 Mars sid. 667.

att af holländska flottan nu mera intet vore att frukta, utan tvärtom att densamma nu skulle vara redo att främja Sveriges intressen, och de utbröto i stränga förebråelser mot sine holländske kolleger, och förevitade dem »contraventioner» af ord och afsked. Slutet blef att Holländarne måste beqväma sig att sända en sträng befallning till De Ruyter att lemna Landskrona. Holländska flottan afseglade också derifrån den 10 Mars, och drog sig till Köpenhamns redd. [1]) Svenska flottan följde snart efter, och lade sig likaledes utanför Köpenhamn, enligt både engelska och franska sändebudens tillstyrkan, och utan någon invändning från Holländarnes sida, dels för att ådagalägga att Svenskarne och Holländarne nu åter vore på god fot med hvarandra, och att Danmark ej längre borde lita på Hollands hjelp, dels ock för att afskära tillförseln till Köpenhamn. Och holländska sändebuden, för att godtgöra sitt sista fel, sökte nu att på flera sätt visa sin benägenhet för Sverige, befalde sina trupper på Fyen att stanna och ej längre lyda danske fältmarskalken Schacks ordres, samt förklarade att de vore beslutne, om Danskarne ytterligare dröjde med att lemna svar på Sveriges förslag, att draga bort sina trupper, — hvilka ännu såsom garnison gjorde vakt i Köpenhamn — samt, utom andra åtgärder, äfven med all makt förhindra Danskarnes försök att göra landstigning i Skåne. Terlon gick med sitt ord i borgen för uppfyllandet af dessa Holländarnes löften; och deras förändrade hållning framkallade hotelser mot dem af danska pöbeln. Men de holländske underhandlarne började snart »relaschera af deras chaleur», och att åter »connivera med de danskes tergiversationer», hvilket inbragte dem skarpa och bittra förebråelser af de franska och engelska sändebuden, och både dessa och de svenska fordrade af dem bestämdt att de skulle skilja sina skepp och trupper från de danska, och mot Danmark »såsom en refusant procedere». [2])

Då först — den 19 Mars — förklarade Danskarne sig villige att återupptaga underhandlingarne. De hade länge lemnat alla framställningar utan svar, i hopp att Sverige på andra håll skulle lida någon motgång, som möjligen kunde gifva Danmark bättre vilkor. Svenska sändebuden klaga ofta öfver de danskes »irresolution och ostadighet in methodo tractandi, hvilken de

[1]) Prot. sid. 670.
[2]) Prot. sid. 668—684.

oupphörligen dag efter dag förandrade». Men nu, sedan all tillförsel sjövägen till Köpenhamn var afskuren, funno de sig tvingade att åtminstone afstå från den förra taktiken, och förklarade sig lemna allt i de främmande underhandlarnes händer. Nu var det deremot desse, som gjorde svårigheter. Genast vid första sammanträdet [1]) förklarade Sidney, att om någon ort i Norge vore alls icke värdt att tala; hellre ville han åtaga sig att bringa Danmark derhän att nolens volens afträda Bornholm. Vid den följände sammankomsten [2]) framkom hr Vogelsang med ett yrkande, som dock genast mötte det bestämdaste motstånd af de franska och engelska sändebuden. Han fordrade nemligen hvarken mer eller mindre än att, oaktadt ingen fred mellan Sverige och Danmark var sluten, den svenska framför Köpenhamn liggande flottan skulle upphöra med att hindra tillförseln till staden genom att uppsnappa de farkoster, som ärnade sig dit. Rosenhane hemstälde om detta öfverensstämde med mediatorernes löfte att pressera konungen af Danmark till fred, och sade att han ville hellre att svenska flottan låge på hafvets botten, än att den skulle tåla att fienden finge tillförsel i dess åsyn; och Sidney frågade häftigt med hvad skäl man ville förhindra Sverige att agera emot sin fiende till sjös, när denne hade fritt att till lands göra de svenske afbräck, och ingen vapenhvila vore afslutad mellan Sverige och Danmark. Herr Vogelsang blef deraf helt »confus», och hade intet att svara. Emellertid uppmuntrades dock Danskarne af detta Holländarnes beteende så mycket, att de, den 4 April, på Svenskarnes dagen förut aflemnade utförliga förslag rörande ersättningsfrågan, svarade blott med de orden: »*Ut articuli hi expuncti in nihilum rediganturv*».

En vecka sednare [3]) infann sig den ene af de holländske underhandlarne, hr Vogelsang, hos de svenska sändebuden, och fordrade under hotelser att Sverige skulle afstå från all ersättning i Guineasaken. Han och hans medkommitterade, förmälde han, hade bestämda ordres att främst af allt yrka på detta afstående, och han påstod att de franska och engelska sändebuden hade ordres att fordra detsamma. Men när Svenskarne nekade »föll han till bönboken och bad Deras Excellenser, icke för Dan-

[1]) Den 20 Mars.
[2]) Den 25 Mars.
[3]) Den 12 April.

marks utan för *Hollands egen* skull, afstå Sveriges rätt»; men fick till svar, att 'de andra punkterna skulle först afhandlas, och när de svenska sändebuden då funno huru man sig deri emot dem beqvämade, så ville de ock låta sig vid denna punkt finnas raisonnable'. När franske ock engelske underhandlarne fingo kunskap härom, försäkrade de att Holländarnes uppgift om dem var fullkomligt osann. *De* skulle väl bättre känna sina egne ordres än Holländarne; och de ansågo desses försök att, utan deras medgifvande eller vetskap, försöka aftvinga Sverige en eftergift, vara en mot dem riktad skymf. 'De såge väl att Holland ville föreskrifva lagar icke blott för Sverige, utan äfven för England och Frankrike, i förlitande på sin flotta, men det torde inom två månader blifva annorlunda.' 'Ville Sverige', sade Sidney, 'par menaces låta något extorquera sig, så kunde man ej hindra det, men icke skola Holländarne med vårt bifall häri få sin vilja. Låt man dem göra hvad grimaser de behaga'. [1]) Slingeland hade sedan hos Sidney sökt ursäkta Vogelsangs uppträdande hos Svenskarne rörande Guineafrågan, sägande att Vogelsang stundom »hade folier i hufvudet». Sidney svarade, att han lemnade det derhän, men kände väl till huru de desavouerade hvarandra, så att man på deras tal ingen fast fot ställa kunde, »med månge andre reprocher och hårda ord». Äfven i de minsta detaljer ådagalade de Holländska sändebuden den fullständigaste opålitlighet. En dag hade Slingeland och Sidney åtagit sig att uppsätta ett sammanjemkningsförslag, och sinsemellan öfverenskommit om dess lydelse. Slingeland skulle, såsom skickligare latinare, formulera det, och när Sidney sedan fick det, hade Slingeland deri infört mycket, som var tvärtemot deras aftal jemte åtskilliga »falske saker». Flera exempel derpå anfördes af Sidney.

Den 15 April förnyade de holländska sändebuden, nu alla samlade, uppträdet den 12, hvilket Slingeland förut, dock med klander mot Vogelsang, sökt ursäkta. Huybert förde nu ordet, och fordrade med häftighet att Sverige skulle efterskänka ersättningssumman till Guineakompaniet. De svenska sändebuden, sade han, hade förut gifvit förhoppning derom, och om Svenskarne nu icke godvilligt ville uppgifva denna pretentionen, så måste

---

[1]) Prot. d. 12 April.

de (Holländarne) beordra sin flotta att angripa Sverige. De gjorde det högst ogerna, men deras ordres befalde dem att så handla. Rosenhane nekade å egna och sin medunderhandlares vägnar att de någonsin i afseende på denna punkt gifvit något löfte, och sade vidare: »oss är omöjligt att längre tåla sådana menacer och säga fördenskull rent ut, vi vele sådant hot icke hafva. Vele I sålunda procedera, så kunne vi icke hålla Eder för mediatorer, och bör eller icke melera eder med tractaten», och tillade sedan: »Håller inne med sådana ord och considereren att vi äro ett krönt hufvuds ministrar och så böra handteras. I ageren utan raison och pro imperio. Förlåter I eder på eder flotta, så vele vi taga Gud till hjelp, och förlitande på vår rättvisa sak våga på vår defension de medel som Gud och naturen oss i händer gifvit». Slingeland svarade att denna punkt framför andra måste hafva sin riktighet. Generalstaterna fordrade att 2 och 3 artiklarne i Roskildfördraget uteslötes, att Trondhjem återgåfves och att de 400,000 rdrna till Guineakompaniet efterskänktes. Förr än detta bifallits kunde de till ingen traktat skrida. På svenska sändebudens begäran att få Holländarnes deklaration skriftligen, för att sedan kunna visa inför hela verlden hvem som rätt eller orätt hade, svarade Holländarne nej. Rosenhane och Bielke gingo derefter sin väg ifrån dem utan att helsa, samt skrefvo genast till de andre mediatorerne att Holländarne förklarat Sverige krig. [1]) Derpå hade åter ett häftigt uppträde egt rum mellan hrr mediatorer. 'Hr Sidney hade högeligen skandaliserat sig deröfver att Holländarne, de andre mediatorerne oåtsporde, ensamme ville drifva tillbaka den Guineiske saken, med hårda reprocher angripit dem, förekastat dem att de sökte tillfälle till ruptur, och hemstält om de öfrige mediatorerne blott skulle vara »ad complendum numerum», och 'Holländarne fritt stå efter deras capricer tractaten allena att maniera. Hvarpå Holländarne med all souplesse hade sökt att excusera sig, och att de intet utan conjunction med de andre göra skulle'. [2])

Dagen derpå berättade Sidney och Terlon att Slingeland hos dem ursäktat Holländarne. 'Det vore icke allvar med krigs-

---

[1]) Prot. f. d. 15 April. — Svenska förmyndareregeringen skref med anledning af detta Holländarnes uppförande till engelska regeringen, — d. 26 Apr. — och begärde dess mellankomst för att stäfja Holländarnes ofog.

[2]) Rosenhanes och Bielkes br. t. K. M:t d. 18 Apr.

denunciationen, men deras herrar principaler hade befalt dem så att agera. Sidney hade svarat att han kunde intet arbeta på freden, förr än han visste om han skulle vara mediator med dem eller de ville agera ensamme, hvartill Slingeland svarat att *de* ville intet göra, utan efter de andre mediatorernes consens.

Vid sammanträdet den 25 April medgåfvo de svenske underhandlarne att Bornholm och ersättningen till Guineakompaniet måtte utbytas mot de adliga godsen i Skåne, och de holländska sändebuden aflägsnade sig under de lifligaste betyganden af sin belåtenhet och högtidlig förklaring att *de nu icke kunde fordra mera af Sverige.* Några timmar derefter ingick dock till de svenske ambassadörerne den öfverraskande underrättelsen, att tvärtemot Holländarnes både muntliga och skriftliga försäkran så väl till de öfrige mediatorerne som till Svenskarne, De Ruyter i Öresund angripit och qvarhållit nio svenska skepp, som från Landskrona ämnade sig söderut. [1]) De svenske ambassadörerne skrefvo genast till de franske och engelske och underrättade dem om denna af Holland begångna nya »injurie». Brefvet till Terlon ankom medan ännu holländska sändebuden voro qvar, efter hos honom intagen middag, och Terlon utbrast emot sina gäster i så skarpa förebråelser för deras trolöshet, »att om någon annan äreälskande menniska det vore vederfaret, hon för blygd skull ej skulle töras komma annat folk under ögonen», skrifva de svenske ambassadörerne till regeringen. Terlon förklarade derjemte att han ej det ringaste ville befatta sig med traktaten, förrän de svenska skeppen voro lösgifna och Holländarne gifvit försäkran om upphörande af alla fiendtligheter. [2]) Han ville också skicka en express till Haag, för att underrätta franska sändebudet Le Thou om Holländarnes dåd. Holländarne, som icke visste att anföra någonting för att rättfärdiga sitt handlingssätt, hittade då på en uppenbar osanning, och sade att emedan de svenske excellenserne voro så »refusante de la paix», måste Holländarne låta sin flotta agera; men glömde att de dagen förut i alla kongressledamöternes närvaro berömt Svenskarnes benägenhet för freden, och sagt att de intet vidare af dem kunde begära, utan voro med dem alldeles till freds. Terlon erinrade dem dock genast härom, och de hade ingenting annat att göra, än tiga och

[1]) Prot. d. 25 April.
[2]) Hvilken försäkran dock hade varit lika opålitlig som alla de föregående.

blygas. »Hvem skulle kunna tro», heter det i Rosenhanes och Bielkes bref till svenska regeringen om förloppet, [1]) »sådan lättfärdighet vara hos Holländarne boendes, att de publice datam fidem uti hela verldens åsyn så skamligen skulle töras violera, och icke blygas en sådan perfidiam att committera, hvilken hvar och en nu lefvande redelig menniska, såsom ock alla efterkommande blasmera måste?»

Men inga tillrättavisningar hjelpte i afseende på de holländske »mediatorerne» af år 1659 och 1660. Straxt derefter vände de sig för tredje gången till de svenska sändebuden med ett af dem uppgjordt fredsförslag, utan att fråga de andre medlarne till. Detta gjorde att *alla underhandlingar afstannade.* De franska och engelska sändebuden afsände kurirer till sina hof med underrättelser om saken, samt föreslogo Svenskarne att afsluta freden med förbigående af Holländarne. Detta vågade desse dock icke, »för att icke efter freden få Holländarne på halsen»; [2]) men ville icke heller vidare inlåta sig med Holländarne, innan desse lemnat Sverige upprättelse. Ehuruväl de hade hoppats — skrifva de svenske ambassadörerne till regeringen [3]) — att Holländarne skulle gå till sig sjelfve och öfverväga hvilken »noire action» de hade begått, »hvilken dem för hela verlden vederstyggelige gör», och »fatta andra raisonabla tankar», så befunnes dock att de »uti sin ondsko och mened framhärda». Förbittringen — berätta de vidare — hos franske och engelske ministrarne var så stor, att de ej ville emottaga Holländarnes besök, och att de ej ville underteckna fredstraktaten om Holländarne skulle vara med derom — »görandes [4]) den Eders Maj:t tillfogade tort till deras egen». Svenske ambassadörerne visste nu ej hvad de skulle göra. Hela fredsverket tycktes gå om intet. Ginge de de holländske förbi, så lemnades de svenska skeppen åt dem till sköfling och Sverige droges den holländska örlogsflottan på halsen, hvilket under närvarande tid, då Sverige hade så många mäktiga fiender, skulle lända till obotelig ruin. På hjelp af Frankrike och England vore ej att lita, ty väl hade ambassadörerne den lofvat, men då de dertill ej hade några tydliga ordres, vore derpå ej fullt att

[1]) Den 28 April 1660.
[2]) Rosenhanes och Bielkes br. t. K. M:t d. 28 April.
[3]) Desammes br. d. 2 Maji.
[4]) D. v. s. Fransmän och Engelsmän.

lita. Men äfven om de lemnade Sverige hjelp, så komme den dock för sent. Holländarne vore färdige att agera »uthi armis». Alltså farligt att dem »chocquera». Men accepteras åter Holländarne, så hade man dermed aflägsnat Frankrike och England, Sveriges enda vänner, och lemnat Holländarne »händerna fria att efter behag med oss spela». Man borde söka undvika att bringa sakerna med Holländarne till sin spets, utan lemna dem dörren öppen till försoning.[1])

En utväg fanns dock, nemligen att med förbigående af *alla* de främmande fredsmäklarne ensamme uppgöra freden med Danmark. Härtill vore icke heller Danskarne obenägne. De hade blifvit utledsne på de långsamma förhandlingarna (hvartill de dock sjelfve väsendtligen voro skulden) och på Holländarne, af hvilka de »hade måst intorka den ena affronten efter den andra, så att de för Holland nu en vederstyggelse hafva», enligt H. Sehesteds yttrande till de svenska sändebuden. Förslaget att undandraga sig *alla* de befintlige främmande fredsmäklarne utgick från Sehested. Dermed hade man undvikit, hvad Svenskarne fruktade, att stöta någon särskildt. Redan den 5 Maji voro de direkta underhandlingarna med Danskarne genom Sehested i full gång. De svenske underhandlarne ansågo, att till följd af förändrade förhållanden måste de några punkter »låta fara». Men de hoppades dock att hvad närvarande nöd dem aftvingade, genom den hugnad, som en stadig och trogen nabo- och vänskap, hvilken dermed förvärfvades, med sig förer, skulle belönt och ersatt blifva. Dermed skulle ock lättare vinnas fred med kejsaren.[2]) Dessa underhandlingar skredo ock raskt framåt, sedan freden i Oliva mellan Sverige å ena, och Polen, Kejsaren och Brandenburg å andra sidan blifvit afslutad,[3]) och Danskarne ej längre hade att hoppas det några motgångar för Sverige emot desse fiender skulle förbättra Danmarks vilkor. Men ännu en gång afbröto Danskarne underhandlingarna af någon oförklarad anledning[4]), möjligen i förhoppning om några ytterligare eftergifter. Afbrottet var dock ganska kort, och den 19 Maji kunde de svenska sändebuden underrätta svenska regeringen att öfverensstämmelse i allt väsendtligt uppnåtts.

[1]) Rosenhanes och Bielkes br. t. K. M:t den 2 Maji.
[2]) Rosenhane och Bielke t. K. M:t den 5 Maji.
[3]) Den 23 April.
[4]) Rosenhanes och Bielkes br. t. K. M:t d. 15 Maji.

Under tiden förnöjde sig de främmande fredsmäklarne med att konferera för sig sjelfve, men under oupphörlig bitterhet och split sinsemellan. »Den ene drog åt öster, den andre åt vester». De höllo hvar dag sammanträden, »likasom något skulle göras», och när Svenskarne och Danskarne yrkade på att något verkligen skulle göras i *saken*, så bemötte de dem med hårda hotelser, att »om de ej fingo negotiera *så som de begynt*, så skulle de gå derifrån, eller ock föreskrifva Sverige och Danmark en traktat att inom fyra timmar underskrifva. Punkter, som både Svenskar och Danskar ansågo vigtige, och på hvilkas upptagande de yrkade, uteslöto de, och inflikade andra, som ingendera parten ville hafva derin, nemligen »om mediatorernes egna friheter och commoditeter», som detta verket icke anginge[1]). »När the (Holländarne) — heter det i ett annat bref — »omsider igen till Oss komma, hafwa the hwar gång hafft nye demander, dels Oss saker framställandes, hwilka intet sortera eller lyda vnder Roschildiske fördraget, deels och the rättigheeter Oss af samma fördragh tilhöre disputerlige giörandes, såsom enkannerligh prætention för Guineesche Compagniet, vppå hvilken så klarligen den 11 Articul peekar och wijsar, deels sökandes andre ährender uthi denne Tractat at draga»[2]). »Om» — skrifva de i ett annat bref[3]), »Danmark och mediatorerne än ytterligare sig med deras capricer delectera, så vore de svenska ombuden dock i sitt samvete trygga». Och Schering Rosenhane fäller, i ett bref till Brahe det omdöme om desse mediatorer, att »om man med flit skulle söka tillhopa sällsamt och galet folk att förspilla ett godt verk, så hade man i hela verlden ej kunnat finna galnare än dem vi nu hafva».

Desse »mediatorer» funno sig emellertid uteslutne från de verkliga underhandlingarna, och erforo med grämelse att Svenskar och Danskar förde dem målet nära på några få dagar, då hrr mediatorer likväl ej kunnat bringa dem en hårsmon framåt på flere månader; och den snöpliga roll, som de, tack vare sig sjelfve, nu spelade, förbittrade dem högeligen. Holländarne gåfvo luft häråt genom att ej blott fortfarande — i strid emot all folk-

[1]) D:o d:o d. 15 Maji.

[2]) Svenska sändebud. bref t. reger. d. 29 April, tryckt i »Grundeligh Information om thet Danske och Hollandske Fredzwärcket dragin uthaf sielfwe Acterne», etc. Vthgången then 12 Maji 1660.

[3]) Till regeringen den 16 Maji.

rätt och allmän borgerlig rätt, qvarhålla de svenska skeppen, utan ock lägga en del af sina skepp utanför Landskrona, och en annan del i Öresund, hvarigenom de hindrade all förbindelse öfver detsamma; men när de sågo att de härigenom ingenting vunno, ångrade de att de bragt saken så långt, och *erkände att Svenskarne hade rätt*[1]. Af Engelsmännen var det egentligen Algernon Sidney, som nu uppbjöd all sin förmåga att genomdrifva egna infall[2], hvilket ådrog honom både Svenskars och Danskars stora missnöje, och när han ej lyckades, ville han åtminstone af svenska sändebuden hafva skriftlig förklaring på att de aldrig skulle glömma hvad England gjort för Sverige. Också ifrågasattes någon ersättning till England för dess tjenster[3].

Behofvet af fred var synnerligen stort äfven för Sverige, och detta gjorde att Svenskarne slutligen eftergåfvo den af Danmark utfästade ersättningssumman, och frikallade i 19:de punkten af fredsfördraget Danmark från allt vidare kraf å densamma[4]. Fördraget undertecknades utanför Köpenhamn, mellan staden och svenska lägret, den *27 Maji 1660.*

II.

Genom detta fredsslut var all förhoppning för Afrikanska kompaniets delegare om ersättning af Danmark för sina i Guinea lidna förluster afskuren, och enär deras målsman, den svenska regeringen, för att bringa den efterlängtade freden till stånd, gjort denna eftergift, hade den också iklädt sig skyldigheten att sjelf lemna delegarne denna ersättning; och naturligtvis vände de sig till densamma om skadestånd. I en skrifvelse till regeringen frambar också kompaniet denna klagan, förmälande att, »emedan hela kompaniets kapital, uti hvilket många omyndiga barn intressera, härigenom är så godt som upphäfdt, hvarföre se vi ingen annan utväg, än att fly till E. K. M:t och Sveriges krona, som detta för fredens skull cederat hafver, om en nådig och billig satisfaction». Delegarne ville, »i betraktande af när-

[1]) Sv. sändebud. br. t. K. M:t d. 15 Maji.
[2]) D:o d:o s. d. m. fl.
[3]) Honywood och Sidney begärde, »ut, in huius pacis conclusione, par nec minus æqua refunderetur compensatio». Se sv. sändeb. br. t. K. M:t d. 2 Junii.
[4]) Se bil. 6.

varande riksens besvär», sjelfve lida halfva skadan, blott de af kronan kunde få andra hälften ersatt, nemligen två tunnor guld, och dem på vissa år och terminer; och föreslogo att summan måtte utgå af ersättningen för Bornholm[1]); men denna ersättning bestod i adliga gods i Skåne, och dessa kunde regeringen ej genast afyttra, och om anbud å dem erhöllos, så var det endast till ganska låga pris. Rikets finansiella hjelpkällor voro i högsta grad uttömda af krigen, och regeringen kunde, med bästa vilja, ej göra något för att uppfylla delegarnes i kompaniet fullt rättmätiga anspråk. Vid 1660 års riksdag förevar frågan härom, men det stannade dervid, att Kongl. Maj:t lofvade taga intressenternes sak i nådigt betänkande, och framdeles vidare förklara sig deröfver[2]). Delegarne kunde icke heller af kompaniets medel — enär sådana saknades — bekosta den utrustning, som erfordrades för att taga den enligt fredsslutet åt Sverige på papperet återlemnade kolonien i besittning[3]). Och när de ändtligen genom nya sammanskott lyckats åter utrusta ett fartyg, för att, om ock i liten skala åter börja handeln på Guinea, och der göra sina rättigheter gällande, så var det redan för sent. Vi skola straxt redogöra för dessa ansträngningar och deras resultat.

Emellertid hade konung Carl Gustaf, redan under det underhandlingarna mellan Sverige och Danmark efter det första fredsslutet pågingo, med sin vanliga skarpblick insett, att om Sverige ej skulle för alltid förlora sin koloni i Afrika, så måste särskilda ansträngningar göras, oberoende af fredsslutet och ersättningssumman, hvilken, äfven om den kunde erhållas, skulle utfalla för sent för att kunna återupprätta kompaniet. Han vände sig derföre till en köpman i Hamburg, Lucas Lütkens, med hvilken svenska regeringen synes förut hafva stått i förbindelse, och uppmanade honom att i hemlighet och i hast ditsända ett fartyg, och bemöda sig om att åter bringa kastellet och kolonien under svenskt välde. Lütkens förenade med sig några intressenter i Göteborg, hvilka utverkade åt honom medgifvande af Afrikanska

[1]) Odat. ansök. fr. komp:s deleg. Handl. rör. Afr. komp.
[2]) K. M:ts resol. d. 26 Nov. 1660 på Adelns besvär, § 7. Riks-Registr. fol. 292.
[3]) Detta hade de svenske fredsunderhandlarne förutsett, då de, ända tills regeringens befallning om eftergift kom, strängt hållit på att åtminstone en del af ersättningen af Danmark skulle lemnas kontant, på det att kompaniet skulle kunna repa sig.

kompaniets direktörer att emot någon »recognition» i kompaniets namn och på grund af dess privilegier handla på Guineakusten, äfvensom han erhöll kongligt sjöpass. Lütkens lyckades också verkligen utföra det erhållna uppdraget, men blott till sin egen stora skada.

Under det Sverige och Danmark dels med skarpa vapen, dels under långa underhandlingar täflade om kolonien i Guinea, bytte denna tre gånger om herrar. Den af Carlof der såsom kommendant qvarlemnade dansken Samuel (eller Daniel[1]) Schmidt var lika förrädisk som Carlof sjelf, och öfverlemnade snart Cabo Corso med underlydande orter åt Holländska Westindiska kompaniet mot en kontant vedergällning af 7—8,000 floriner; men detta behagade icke infödingarne, utan intogo de, under förut nämnde Johan Claesson Tays anförande, den *15 och 16 April 1659* — 6 veckor efter det Holländarne genom underhandlingen med Schmidt fått det i sina händer — kastellet Carlsborg jemte de öfriga fästena och faktorierna, fördrefvo Holländarne, hvarefter Tay den 29 Maji tillskref svenska Afrikanska kompaniet, förklarade för detsamma sin konungs vänskap, och erbjöd sig att till kompaniets ombud öfverlemna kolonien, om ett sådant inom ett år infunne sig[2]). Så snart blef man dock icke färdig dermed. Den 24 Mars 1660 utfärdades väl af svenska regeringen ett sjöpass, ställdt på kompaniet och dess delegare för ett skepp till Guinea, och Lucas Lütkens utnämndes till faktor för kolonien, men det skepp, »Konung David», som Lütkens och hans medintressenter i Göteborg utrustade i Hamburg, blef först färdigt att afsegla derifrån i September, och framkom till Cabo Corso i December. Så snart sjöpasset uppvisats och kompaniets svarsskrifvelse till Tay på dennes bref aflemnats, öfverlemnade negrerne genast — den 10 December — kastellet, de mindre fästena och faktorierna. För den nya bekräftelsen af köpet, och såsom bevis på sin erkänsla för negerkonungens och Johan Claessons välförhållande erlade Svenskarne en summa i guld, motsvarande nära 27,000 rdr specie. 40—50 negrer antogos i sold mot 5 rdr i månaden hvardera, och handeln mellan Svenskarne och in-

[1]) Se förut.

[2]) Rörande negrernes förkärlek för Svenskarne framför alla andra nationer, som der täflade om handelsförmoner skrifver Lütkens bl. a. t. K. M:t d. 8 Nov. 1666: »Denn die Mohren auf der gantzen Africanischen Custe niemandt lieber sehen, alss die schwedische Nation und Schiffe unter dero Königl. Flaggen».

födingarne kom genast i gång. Efter en mellantid af nära två år var kolonien således åter i svensk ego. Dess styresmän på platsen voro: Tönnies Adriansson Voss, öfverkommissarie, kapiten Victorin Morman och Johan Bruse, underkommissarie.

Afrikanska kompaniet ville dock icke åt andra lemna de fördelar handeln på Guldkusten och egandet af kolonien kunde inbringa, om också dess delegare voro belåtne med att någon utanför detsamma skyndade att rädda kolonien åt dem, och stod den första och svåraste risken. Kompaniet gjorde följaktligen stora ansträngningar, för att kunna utrusta ett eget fartyg, men som det sjelft icke hade medel dertill, vände dess direktörer sig till en af kompaniets condirektörer, köpmannen Liebert Wolters i Hamburg, och sökte förmå honom att i kompaniets namn och under skydd af dess privilegier, emot viss afgift fortsätta handeln på Guinea. Wolters lät slutligen öfvertala sig härtill, och utrustade i Hamburg kompaniets enda återstående fartyg, skeppet *Christina*, med hvilket sändes dels *Johan Neuman* eller *Nyman*[1]), hvilken skulle såsom öfverkommissarie öfvertaga styrelsen af kolonien, dels en skrifvelse till »öfverfältherren (»Dahy»[2]) i Guinea» den oftanämnde Johan Claesson, innehållande creditiv för Neuman, hvilken dessutom var god vän med Johan Claesson[3]). Neuman skulle besätta fästena med kompaniets folk[4]). Fartyget blef dock icke färdigt att utlöpa förrän mot slutet af året, och när detsamma ändtligen hade kommit i sigte af Carlsborg, blef det angripet af fyra Holländska Westindiska kompaniets fartyg, af dem taget och bortfördt till holländska fästet Del Mina, som låg 1 ½ mil derifrån. Neuman kastades i fängelse, der han blef »till döden plågader» och afled följande året. »Christinas» besättning fördelades på de holländska skeppen. Sedan Holländarne lyckats beröfva svenska kolonien denna undsättning, började de — den 31 Mars 1662 — midt under djupaste fred mellan Sverige och Generalstaterna likasom förra gången, att med tre skepp blockera och beskjuta det svenska kastellet Carlsborg, och hin-

¹) Begge namnen förekomma ömsom, dock oftare det förra.

²) Coyets berätt. t. kon. C. G., tryckt af Loenbom, Hist. Märkvärd. 1: 22, Sthlm 1768.

³) Bilagan n:o 7.

⁴) Neuman fick den 3 Julii 1661 kongl. fullmakt såsom kommendant »på den Gvineeske Cousten, så wijda den vnder Wårt Affricaniske Compagnie sorterar»; Riks-Registr. 1661, fol. 916; men fick aldrig tillträda någondera befattningen.

drade sedan all förbindelse mellan kolonien och moderlandet, tills de ändtligen genom att muta slafvarne till uppror, 1663, bemäktigade sig detsamma. Öfver *två hela år* behöfde detta röfvarefölje, som kallade sig Holländska Westindiska kompaniet, sedan det borttagit skeppet Christina, och med detta undsättning från hemlandet, — och tretton månader, sedan det började att beskjuta Carlsborg, — för att kunna intaga denna lilla svenska koloni, försvarad af några få Svenskar och en handfull besoldade negrer, och endast genom förräderi kunde de till slut få det så länge eftertrådda bytet i händerna. Lütkens begärde under hela tiden enträget hjelp dels af Wolters, dels af kompaniets principaler, och erbjöd sig att sjelf skaffa intressenter i företaget, på det att kolonien skulle erhålla undsättning och blifva bibehållen åt svenska kronan.

Kompaniet å sin sida, som förlorat sitt sista skepp, och ej mäktade anskaffa ett nytt, klagade sitt betryck hos svenska regeringen och förklarade att då, oaktadt de svenske ministrarnes i Nederländerna ansträngningar att få ersättning för skeppet Christina, 'likväl är till datum intet mer än bara ord der på följdt, så att man billigt måste befara derigenom intet annat sökes, än förhala tiden, och consequenter bringa kompaniet ifrån den negotien och kusten, funnes intet bättre expedient deremot, än att ett godt svenskt skepp dit equiperades, som negotien och verket på den orten åter restabiliera kunde'. Derföre begärde kompaniet, enär det i den danska fejden blifvit utblottadt och det sista danska fredsslutet genom cessionen af kompaniets fyra tunnor guld icke ringa underlättats, att K. M:t måtte upplåta ett kronans skepp till en resa åt Guineakusten. Och ville kompaniet icke blott låta assurera detsamma, utan ock förbinda sig att, der kompaniet härigenom kunde blifva »redresseradt och med de Medehl som pröfwas skiälige styrckt», skulle dess inkommande returfrakter till K. M:ts och rikets heder samt dess trogne innebyggares fördel underdånigt blifva använda[1]).

En tid senare förnyade kompaniet sin ansökan, emedan oaktadt regeringens löfte att undsätta kompaniet med ett godt skepp till Guinea, »ännu ingen effect derpå följd är». En del af ladd-

[1]) Ansökningen, som är odaterad, är undertecknad af kompaniets dåvarande direktörer: Isr. Lagerfelt, Henr. De Moucheron och Joachim Pötter. Orig. bl. handl. rör. Afr. komp.

ningen vore redan inköpt, och tiden fordrade skyndsamhet. Ansökningen är undertecknad af »samtlige participanterne i det svenska Afrikanska Compagniet»[1]). Ärendet föredrogs i regeringen den 12 Mars 1663, och resolverades att regeringen skulle lemna kompaniet ett skepp med folk, men kompaniet skulle underhålla detsamma. Svenska amiralitetet gjorde dock svårigheter, och kompaniet måste ännu en gång vända sig till regeringen med förnyad bön, 'att K. M:t måtte taga sine trogne undersåtar i sitt kongl. hägn, och visa sin ifver öfver den oförrätt, som dess undersåtar af Westindiska kompaniet i Holland tillfogas. Och emedan med det utlofvade skeppets utrustning af amiralitetet ingenting blifvit tillgjordt, så anhåller kompaniet än ytterligare att K. M:ts nådiga löfte och ordre måtte göras verkställiga, enär verkets salvation derpå beror, att svenska skepp nu före vinterdag måtte blifva till kusten equiperade, både till att förekomma de danska skeppen, som nu utreddes, som ock »enkannerligen att fournera de Guineeske svenska med någon cargasoen». Kompaniet, ehuru i lägervall, hade nu gripit sig an och gjort ett ansenligt tillskott. Lasten låge i beredskap. Direktörerne hoppades att, när K. M:t toge i betraktande det de 4 tunnor guld, som K. M:t och kronan i 29:e punkten af fredsslutet med Danmark afstod, »till fredens med Danmark fastare grund», tillhörde kompaniet, K. M:t så mycket mindre skulle neka kompaniet nådig bönhörelse och undsättning, som K. M:ts och rikets resolution »icke ringa deri verserade», att kompaniet med ett godt kronans skepp blefve assisteradt. Skulle motsatsen inträffa, så måste de »släppa allt handlöst icke blott till Compagniets utan ock till K. M:ts mespris och skada». Men blefve de nu undsatte med ett kronans skepp, så torde deras illviljare der på fatta en stor »regard», seende att K. M:t tager sig sina trogna undersåtars försvar an, hvarigenom negotien kunde blifva upprättad, guld bragt i riket, o. s. v. Flera goda skäl anbringas, talande för bifall, och slutligen, att på ena sidan styrkes K. M:ts höga respekt och dess undersåtars välfärd, — på den andra förestode kronans disreputation och kompaniets vissa undergång.

[1]) Orig. bl. handl. rör. Afr. komp.
[2]) Ans., i orig. bl. Afr. komp. handl., är på svenske delegarnes vägnar undertecknad af direktörerne.

Saken blef dock, dessa enträgna och på grund af regeringens förbindelse till kompaniet fullt befogade framställningar oaktadt, ytterligare dragen länge ut på tiden, och först den 1 Julii s. å. (1663) anbefaldes amiralitetet att uppgöra och inkomma med förslag öfver hvilket skopp, som vore lämpligt för Afrikanska kompaniet, och hvad som erfordrades för dess utrustning och utredning, antal officerare, soldater och båtsmän. Det måste föra 30 stycken, och vara capabelt, att kunna i nödfall försvara sig[1]). Emellertid blef af dessa försök och ansatser slutligen ingenting. Märkvärdigt är att förmyndareregeringen sölade så länge med ett ärende, som fordrade den största skyndsamhet, och förhållandet är så mycket besynnerligare, som de fleste af rådet hade nära anförvandter bland kompaniets delegare. Man märker att den kraftiga hand, som förut skött regeringsrodret, saknas. Men äfven om ett skepp genast efter det beslut derom fattades, blifvit afsändt till Guldkusten, så hade det kommit för sent för att rädda kolonien.

Alla, såväl kompaniets som Lütkens ansträngningar voro således förgäfves. Wolters i Hamburg skref bref på bref till direktörerne, med förklaring att negrerne voro väl ännu »gut Schwedisch», men blefvo otålige deröfver att intet skepp kom ifrån Sverige. »De måste snart hafva undsättning, eljest vore kompaniet förloradt». Men ingenting hjelpte. Och slutligen, när efter så lång väntan det för de få Svenskarne på Cabo Corso och deras svarte bundsförvandter blef tydligt, att ingen undsättning från Sverige var att vänta, gjorde de af Lütkens lejde negrerne myteri — »köpte af Holländarne» — öfverrumplade fästningen den *22 April 1663*, hvarefter den öfverlemnades åt holländska Westindiska kompaniet[2]). Holländarne förde kastellets besättning såsom fångar till sitt fäste Del Mina, och — *dömde dem till döden;* men man har ingen underrättelse huruvida denna dom blef

[1]) Riks-Registr. fol. 481.

[2]) Fryxell berättar om dessa händelser följande: (14: 167, 168) »Redan 1660 och genast efter fredernas afslutande ditskickade förmyndarestyrelsen ett beväradt fartyg, som återtog Cabo Corso, hvarpå den fördelaktiga rörelsen åter öppnades. . . . . Redan år 1661 och midt under djupaste fred öfverföllo och borttogo de (Holländarne) ett till Cabo Corso ankommet svenskt fartyg, och kort derefter sjelfva nybygget och dess fästning». Som vi af det föregående sett afsände förmyndarestyrelsen *icke* något fartyg till Cabo Corso, och Holländarne lyckades först öfver två år efter »Christinas» borttagande, eller 1663, bemäktiga sig fästningen, således icke »kort derefter».

verkstäld. Några af fångarne hemkommo slutligen till Sverige och aflade vitnesmål om förloppet. Emot den svenska expeditionens chef, den tappre Tönnies Voss[1]), som så länge hindrat Holländarnes afsigter, och utan ringaste bistånd från moderlandet, med högst ringa hjelpmedel, under ett för Europeer mördande klimat, emot fiendens mångdubbla öfvermakt försvarat den honom anförtrodda fästningen — en hjeltebragd, som hvarken på vers eller i prosa funnit sin värdige tolk, och som ej en gång finnes omnämnd af någon historieskrifvare, och hvilken lika litet nu, i brist på alla underrättelser om enskildheter kan skildras — emot honom vände sig i första rummet Holländarnes förbittring; och i stället för att hedra honom efter förtjenst för hans märkliga stordåd, som om det aflagts i detta århundrade, skulle gjort hans namn ryktbart och äradt öfver en stor del af verlden, gåfvo de sin hämndlystnad luft på det mest nedriga och småsinnade sätt. Den hjeltemodige fienden, som så länge oaktadt de allrastörsta svårigheter trotsat dem — säkert var ammunitionen slut långt före myteriets utbrott — ställdes tre timmar under en galge med rep om halsen, och dömdes derefter till — »evigt fängelse», deri han behandlades icke blott som straff-fånge, utan tvingades äfven att, till Holländarnes och negrernes förnöjelse, naken dansa inför dem — en behandling af öfvervunna fiender, likasom den mot Neuman, som man väl endast skulle finna motstycken till hos de mest förvildade och råe sjöröfvare, hvilka brutit alla band med den öfriga menskligheten. Ur denna fångenskap kom han visserligen till slut lös, och lyckades hemkomma till Sverige, för att i den största enkelhet och utan ringaste prål berätta om hvad han gjort och lidit; men den belöning han erhöll synes hafva varit ganska ringa, och inskränkte sig till, efter hvad vi kunnat finna, respenningar till Sverige, några månaders aflöning och muntligen uttaladt beröm för sitt välförhål-

[1]) Voss hade den 26 Mars 1662 blifvit af svenska regeringen utnämnd till kommendant på Cabo Corso med underlydande efter Neuman — en värdighet, som han alltifrån sin ditkomst faktiskt innehaft, ehuru med lägre titel — men fullmakten blef honom troligen ej tillstäld förr än efter hans ankomst till Sverige, sedan kolonien längesedan var förlorad. Voss hade före sin anställning såsom »öfverkommissarie» i Guinea blott varit kofferdikapten, men säkert hade framstående personliga egenskaper varit orsaken till hans val såsom förste man vid ett företag, som under alla förhållanden var mycket vanskligt och osäkert, och erfordrade synnerlig kraft, klokhet och oegennytta hos ledaren.

lande. Ännu sämre lön erhöll dock Lütkens, såsom vi i det följande få se. Han hade på återintagandet af kolonien användt öfver 50,000 rdr specie, hvilket efter den tidens värden var en högst betydlig summa för en enskild person. Dessa voro nu förlorade, jemte ränta derå, och han återfick efter lång väntan och stora uppoffringar blott en del deraf. Så väl det danska Afrikanska kompaniet, som det holländska Westindiska, och det engelska Guinea-kompaniet, hade under det blockaden pågick erbjudit sig att ersätta alla hans kostnader, och derjemte gifva honom en belöning, om han ville öfverlemna kastellet med underlydande, men han hade afslagit alla dessa anbud. Belöningen för hans ståndaktighet var i stället ekonomisk ruin och först flera år derefter en ersättning, som ingalunda var tillfredsställande [1]).

För andra gången hade Sverige således förlorat denna koloni, och nu för alltid; och det var nu äfven för alltid slut med Sveriges kolonisationsförsök i Afrika, samt faktiskt äfven med svenska Afrikanska kompaniet. Detta kompani hade ingen tillgång annat än den ersättning, som möjligen genom svenska regeringens diplomatiska mellankomst kunde dem afpressas, hvilka med våld tillryckt sig kolonien. Kompaniet kunde hvarken dö eller lefva. Det var ett bo, ställdt under utredning, men denna utredning blef ganska långsam, och ännu under nära 60 år efter dess verkliga tillintetgörelse skymtar kompaniet fram, såsom en gengångare, uti våra offentliga urkunder.

III.

För fullständighetens skull, och då en teckning af de underhandlingar mellan Sverige och andra makter, hvilka blefvo en följd af Holländarnes dåd i det »svenska Guinea», på samma gång blir en teckning af flera märkliga momenter af den tidens internationella politik, hafva vi ansett oss böra följa det svenska Afrikanska kompaniet så långt det kan spåras i offentliga handlingar. Dertill kommer att kompaniet länge gjorde allvarliga och aktningsvärda försök att hålla sig uppe, hvilka dock alla voro förgäfves.

[1]) Relation i revisionssaken mell. Luc. Lütkens och Afrikanska kompaniet, bil. en kommissions und. skrifv. t. K. M:t. s. uppläštes i rådet d. 6 Maji 1669. Luc. Lütkens und. skrifv. t. K. M:t den 8 Nov. 1666. Wolterska arfvingarnes und. inlaga t. Just.-Revis. 1696. Alla nu lagda på handl. rör. Afr. komp.

Så snart underrättelsen derom att det holländska Westindiska kompaniet bortröfvat skeppet Christina ankom till Sverige, blef detta naturligtvis föremål för allvarliga protester från svenska regeringens sida, men Holländarne hafva tydligen ganska länge lyckats hindra alla berättelser om verkliga förhållandet att framkomma till Sverige. Man sväfvade tydligen här hemma länge i ovisshet om fartyget spårlöst försvunnit i oceanens djup eller om något annat olycksöde drabbat det; det var och förblef borta, man visste ej af hvad orsak. Det är först sedan svenske kommissarien i Haag, Joh. Phil. (Spiring)·Silfvercrona[1]), långt fram på sommaren 1662, d. v. s. ett år och några månader efter »Christinas» borttagande, underrättade svenska regeringen derom att Holländarne föröfvat fiendtligheter mot Afrikanska kompaniet och Cabo Corso — ryktet om Holländarnes beskjutning af Carlsborg synes hafva nått honom — ehuru dessa ej äro närmare betecknade, och denna hans berättelse förmådde svenska regeringen att besluta det en afskrift af hans memorial skulle tillställas »de presidiale Cammer van de West-Indische Compagnie tot Amsterdam», med begäran att denna måtte ställa saken till rätta och förbjuda alla fiendtligheter mot svenska Afrikanska kompaniet. Generalstaterne, till hvilka äfven en dylik framställning lärer hafva ingått, svarade straxt, att de ville härpå skaffa bot, men — dervid stannade det tills vidare[2]). Sedermera ingingo mera bestämda underrättelser, och man fick säker kunskap derom att kompaniets skepp Christina blifvit af Holländarne borttaget, och då, den 13 September samma år, befaller svenska regeringen residenten Appelbom i Haag, att *jemte* kommissarien Silfvercrona, drifva derpå, att samma skepp skulle restitueras, »med hvad mera som af det Westindiska kompaniet Sveriges undersåtar kan afhändt vara». Appelbom hade till följd af sjukdom en tid haft permission, under hvilken tid regeringen uppdragit saken åt Silfvercrona[3]). Appelbom ursäktade sig dock i afseende

[1]) Var af holländsk börd och hette egentligen van Bommert, men adopterades af sin stjuffader, svenske residenten i Haag Peter Spiring Silfvercrona och adlades under detta namn; blef slutligen öfverdirektör vid Stora Sjötullen i Stockholm och dog 1702.

[2]) Extract uit het Register der Resolutien, d. 28 Aug. 1662. Bilaga på holländska t. Appelboms o. legaternes i Breda bref 1667—1668, 1 band., »Hollandica».

[3]) Riks-Registr. fol. 148, äfvensom K. M:ts bref t. Appelbom 1660—1674. Orig. bl. »Hollandica».

på denna sak med sin fortfarande sjuklighet, hvilken visserligen ej kunde bestridas, men egentliga orsaken var hans missnöje med Silfvercrona, och dermed att svenska regeringen obetänksamt och taktlöst nog uppdragit åt Silfvercrona, att ej blott under Appelboms frånvaro, utan äfven sedermera sköta affären, ehuru med rådfrågande af Appelbom. Dessa underhandlingar blefvo af Holländarne, dels till följd af deras otroligt tunga och långsamt arbetande regeringsmachineri, dels genom deras undanflykter och mångfaldiga olika förevändningar ganska länge utdragna på tiden. Det behöfdes flera år för att bringa till slut en sak, som var den enklaste i verlden, och der rättvisan af Sveriges fordringar ej kunde med fog disputeras. Silfvercrona, sitt adoptivfäderneslands representant, var också, såsom det otvetydigt visar sig, alldeles olämplig att föra någon som helst diplomatisk underhandling, åtminstone med den tidens »Generalstater». Ehuru sjelf infödd Holländare, syntes han dock så litet känna eller så betydligt hafva underskattat sina landsmäns förmåga att draga ut en sak på längden, att han *ständigt* i sina första bref härom och *ofta* i de senare uttalar sin bestämda förhoppning att saken inom kort skulle bringas till slut och till K. M:ts nöje. I sin första redogörelse för sina åtgärder[1]) berättar han att saken blifvit hänskjuten till en kommittée af Generalstaterne, bestående af en person från hvarje landskap, och som man försäkrade i goda händer, enär de deputerade från Holland, Utrecht, Overyssel och Friesland helt och hållet gillat Sveriges argumenter. Och om man kunde tro på Förste rådspensionären De Wittes flera gånger gjorda försäkran, skulle affären få en god utgång till K. M:ts nöje, men som flere af de deputerade ej hade nog kännedom om densamma, fordrades någon tid för dem att öfvertänka saken. Företrädesvis tvenne påståenden uti Westindiska kompaniets »justification» uppehölle saken: 1.) Att kompaniet påstod, det kusterna af Guinea voro först intagna af Portugiserne, som der ensamme drifvit handel, och sedan hade Westindiska kompaniet efterträdt Portugiserne, och följaktligen voro det icke fritt för hvem som helst att drifva handel utan deras medgifvande. 2) Att under kriget mellan Sverige och Danmark, Danskarne hade jure belli intagit de svenska forterna på Guinea,

[1]) Br. t. rikscancelleren M. G. De la Gardie d. 8 Sept. 1862. Franska.

och sedan öfverflyttat sin rätt på holländska kompaniet, som således justo titulo kunde behålla dem. Härtill svarades, att det icke vore sannt, att Portugiserne eröfrat landet, de hade blott frequenterat kusterna på grund af fördrag, gjorda med infödingarnes chefer. Likasom andra nationer, t. ex. Engelsmännen och Holländarne sjelfve kommit dit, och genom traktater förvärfvat sig handelsrättigheter, vore detta tillåtet för Svenskarne. Och om Danmark med krigets rätt innehade Cabo Corso och öfverflyttat denna rätt på Holland, huru kunde det då återlemna Cabo Corso till Sverige, som ännu faktiskt innehade det. Också hänvisades till 11 och 16 art. i Roskild-fördraget, bekräftade genom art. 23 och 26 i 1660 års traktat, samt till 19 art. af den sistnämnda, deri väl ersättningssumman 400,000 rdr, eftergafs, men ingenting nämndes om sjelfva kolonien. Således voro deras påståenden lätta att vederlägga. Ordföranden för deputationen, som skulle undersöka frågan, vore sjelf delegare i Westindiska kompaniet; men man kunde hoppas rättvisa af de öfriges flertal. Det vore emellertid klokt att utöfva en påtryckning på det holländska sändebudet i Stockholm.

Efter nya inlemnade memorialer i saken hade Silfvercrona fått nya löften och försäkringar, eller ock resolutioner, som icke resolverade någonting. De utländske diplomaterne, berättar S., hade varmt förordat Sveriges sak; flera konferenser hade derom blifvit hållna. Provinsen Hollands »stater» hade öfverlemnat ärendet till Generalstaterna, hvilka åter i sin ordning lemnat det åt en särskild deputation, hvilken arbetat derpå utan uppehåll[1]). Enskildt hade deputerade yttrat, att de funno rättvisan vara på Sveriges sida och att holländska kompaniets argumenter voro svaga. Provinsen Hollands stater hade officielt yttrat sig helt och hållet till förmon för svenska kompaniet, och förklarat att man icke förnuftigtvis kunde bestrida Sverige besittningen af Cabo Corso, och således icke heller rättigheten att handla på denna kust. Holländska kompaniet hade dock i stället för att erkänna sitt våld emot svenska och andra skepp, inlemnat en klagoskrift till regeringen, af innehåll, att kompaniet hotades med att alldeles bortdrifvas från Guinea af Svenskarne, att i Sverige utrustades fartyg för att göra kompaniet afbräck, till följd

[1]) »Dont j'attends en bref effect». — »Je ne doubts pas que ce ne soit en bref».

hvaraf kompaniet begärde två örlogsskepp till skydd emot Svenskarne, samt att holländske residenten Heinsius i Stockholm måtte uppdragas att häröfver besvära sig[1]). Detta grofva försök att förvränga sanningen och göra sig sjelfve till de hotade och förorättade och kasta skulden på just dem man plundrat och våldfört, kunde dock icke narra någon, men blef åtminstone en förevändning för uppskof. Till och med ännu sedan underrättelsen om att kompaniets folk intagit Cabo Corso ankommit till Europa, sökte dess styresmän att betaga intrycket deraf genom att högljudt klaga öfver att Sverige ville undertrycka kompaniet, hvarföre den begärde sin regerings *beskydd emot Sverige!*[2]).

I en berättelse meddelar Silfvercrona att svenska Afrikanska kompaniets direktörer från Hamburg till honom skickat två personer, med begäran att han skulle expediera dem till Guinea, och gifva dem upplysningar och instruktioner för bibehållande af kolonien. Detta hade han gjort och dessutom medsändt bref så väl till Jan Claesson Tay, som till dem, hvilka nu innehade fästet för Sveriges räkning[3]). De hade derefter begifvit sig till England, för att der söka skeppslägenhet till Guineakusten. Han hoppades att deras ankomst dit skulle ingifva nytt mod hos dem, som der befunno sig, så att fästet blefve bibehållet, under det man i Holland arbetade på att få en god resolution, som kunde sluta alla tvistigheter[4]).

Under det förhandlingarna pågingo i Holland, måste svenska regeringen vara betänkt på att äfven i England bevaka svenska Afrikanska kompaniets intressen. Ty äfven der fanns begärelse efter att åtkomma Sveriges besittning i Guinea. I England fanns redan förut ett Afrikanskt handels- och sjöfartskompani, men detta blef 1662 förnyadt och betydligt utvidgadt, med uppgift att handla på *hela* vestafrikanska kusten från Gröna udden till Goda Hoppsudden, och med allt skäl befarade så väl svenske residenten i London Johan Barkman Leyonberg, som svenska regeringen, att detta kompani skulle vilja undantränga sina med-

---

[1]) Silfvercronas br. t. rikscancelleren M. G. De la Gardie d. 9, 16 Oct. o. 27 Nov. 1662. Franska.

[2]) Gen.-Stat:s resol. d. 24 Jul. 1663, bil. Appelboms br. t. K. M:t. Legationssekreteraren Joh. Casp. Matz' br. t. M:t d. 6 Aug. o. 3 Sept. 1663. »Hollandica».

[3]) Lütkens expedition.

[4]) Silfvercrona t. rikscancelleren d. 25 Dec. 1662.

täflare på denna kust. Leyonberg erhöll derföre befallning att flitigt bevaka svenska Afrikanska kompaniets intressen, i hvilket hänseende han erhöll ytterligare instruktion af Kommerskollegium[1]. Engelske ministern Carteret hade väckt förslag om en handelstraktat mellan England och Sverige, men detta befanns »præjudicerligt» och skadligt för Sveriges egen handel och dess redan ingångna fördrag med andra makter; dock ville man icke gifva England öppet afslag; derföre skulle Leyonberg göra den ena punkten efter den andra ogörlig, excusera sig »defectu mandati et plenipotentiæ», men icke straxt afbryta förhandlingarna, utan betyga »propension», samt begära att sådana förslag måtte göras, som vore praktikabla och antagas kunde utan Sveriges skada och utan brott mot redan ingångna förbindelser; men göra detta med godt manér och fog, och så att 'verket af sig sjelft stadnade af med tiden'. Om svenska Guineakompaniet skulle han vid alla tillfällen draga omsorg, att icke svenske undersåtars rättigheter och friheter måtte lida något men[2]. Fråga var från engelsk sida väckt om förening af svenska »Afrikanska» och engelska »Guinea»-kompanierna till ett, men detta ansåg svenska regeringen icke vara till Sveriges eller det svenska kompaniets fördel. Deremot blef Leyonberg anbefald att söka utverka en skriftlig befallning af konungen i England till det engelska kompaniet, dess direktörer och tjenstemän, att icke blott icke tillfoga svenska kompaniet eller dess handel skada eller hinder, utan också taga parti för detsamma, om Holländare eller andre ville göra detsamma förfång. Om engelska kompaniet skulle förnya sina förra anspråk, skulle Leyonberg hänvisa så väl till det förut om Guineahandeln med England, under Cromwells tid, upprättade fördrag, som till de skäl svenska kompaniets direktörer anfört[3].

Till en början tycktes verkligen god utsigt vara för det svenska kompaniet att på detta sätt vid Guineakusten erhålla en kraftig allierad, och hertigen af York[4], konung Carl II:s broder, som ofta betygat sin synnerliga »affection» för Sverige och svenska regeringen, uttalade nu sin tillfredsställelse öfver

[1] Rådsprot. 1662, p. II (Francs prot.) s. 124. K. M:ts br. t. Leyonberg d. 19 Apr. s. å. Riks-Reg. f. 343 v.
[2] K. M:ts br. t. Leyonberg d. 13 Sept. 1662. Riks-Registr. f. 146.
[3] D:o t. d:o 22 Oct. 1662. Riks-Registr. f. 409.
[4] Sedermera konung Jakob II.

att finna ett tillfälle att visa den tillgifvenhet han hyste för konungen af Sverige och hela svenska nationen, sade sig veta att Svenskarne länge på Guldkusten lidit orätt, och att Holländarne nu ditsändt 1,500 man, för att beröfva Sverige sin besittning derstädes och för öfrigt der »troublera negotierna». Men — snart uppstodo svårigheter. Ett rykte hade kommit till England att Holländarne intagit Cabo Corso, men blifvit bortkörde af infödingarne, och att kolonien nu vore till salu för den som bjöde mest, och Engelsmännen voro ej obenägne att täfla med Holländarne om platsen. Man trodde i England knappast att en enda svensk nu funnes der qvar[1]). Emellertid skickade engelska Guineakompaniet ordres till sin guvernör på Cormentin, att bistå hvem helst det än var, som innehade Cabo Corso, emot Holländarne[2]); men Engelsmännen sjelfve funderade på att bygga ett fäste derbredvid, hvartill de ansågo sig hafva rätt, enär de förut der haft ett faktori[3]). I sin ifver att snart kunna utverka den utlofvade ordern, hvilken kanske skulle afgöra den svenska koloniens öde, inlemnade Leyonberg officielt till engelska regeringen en inlaga[4]), hvari han anhöll icke blott om ordres till engelske guvernörer och andra myndigheter i Guinea, att de skulle förhålla sig vänskapligt emot Svenskarne, utan ock hjelpa dem emot Holländarne, om det behöfdes, samt slutligen om en försäkring att om »generalen» för de infödde eller deras konung skulle erbjuda sig att sälja Cabo Corso till England, detta lands regering hvarken sjelf skulle antaga ett sådant erbjudande, eller tillåta det nyss förnyade kompaniet att göra det, enär Cabo Corso vore svensk egendom.

Leyonberg fick snart erfara att de goda orden och löftena ej vore mycket att lita på. Af hans bref den 14 Nov. 1662 till K. M:t framgår att redan då all förhoppning om uppfyllandet af de erhållna löftena vore förgäfves. England ville tydligen ej hjelpa en medtäflare, utan sjelft skörda frukten af den strid, som nu pågick på dessa kuster, en frukt, som

[1]) Leyonberg kunde dock upplysa att äfven om så vore, hölle »mohrerne» Cabo Corso för svensk räkning och läte alltid svensk flagga flyga, till att visa den rättmätiga possession Svenskarne der hade.
[2]) Denna befallning blef dock icke efterkommen.
[3]) Leyonbergs br. t. K. M:t d. 26 Sept. o. 10 Oct. 1662. »Anglica».
[4]) D. 16 Oct. på engelska; afskr. bil. hans br. t. sv. reger. »Anglica».

Engelsmännen trodde snart om ej redan vara mogen. »Gud bättre», skrifver L., »det är en allt för mycket inrotad façon och maxime vid detta hofvet, både hos höge och låge att entretenera en med goda discourser och söta ord till att vinna tiden, men när det måste komma till effecten, finnes nästan ingen sine ord lijker». De redan gifna förhoppningarna, ja löftena om hjelp hade slagit ut på följande sätt. Leyonberg infann sig vid hofvet, vid ett tillfälle, då engelska Guineakompaniets direktörer der hade sammanträde, som bevistades af hertigen af York, prins Rupert[1]) m. fl. förnäme och inflytelserike herrar, och lemnade till hertigen af York sjelf sitt memorial i frågan. Hertigen tog emot det och svarade att Johan Claesson vore Engelsmännens gode vän, och regeringen hade redan på hans begäran beordrat kompaniets folk att göra honom allt möjligt bistånd, både med folk och ammunition emot Holländarne, som blockerade Cabo Corso både till lands och vatten, men trodde han att Sverige alls ingen »negoce» eller folk der mera hade, utan då mohrerne igentagit det från Holländarne, pretenderade de att vara herrar deröfver, och dermed kunna göra efter eget behag. På Leyonbergs invändning att mohrerne väl hjelpt Svenskarne att åter intaga det[2]), men likväl innehade de det i Sveriges namn, och hade det till kompaniets bästa allt stadigt maintenerat, och ännu höllo, till dess kompaniet kunde förse dem med nödig undsättning, svarade Hans Höghet att han skulle taga saken om hand och lemna svar genom sekreteraren. Kompaniets beslut blef att en kommission skulle tillsättas, för att undersöka saken. Leyon-

---

[1]) Prins Rupert af Pfalz-Simmern var son af den bekante olycklige churfursten Fredrik V af Pfalz, utvald konung af Böhmen, samt Elisabeth af England, och således dotterson af konung Jakob I. Han var alltid Sverige obenägen, berättar Leyonberg, ehuru det är en känd sak att Sverige varmare än något annat land åtagit sig hans föräldrars intressen, och till och med lemnat dem ej obetydliga pensioner. Så mycket mer anmärkningsvärd är derföre denne furstes otacksamhet mot ett land, som för hans familj gjort utomordentligt stora offer. Hans fader deremot lärer varit synnerligen tillgifven sin ädelmodige vän, konung Gustaf II Adolf, efter hvilken han gaf sitt trettonde barn namnet Gustaf.

[2]) Att sluta af dessa uppgifter skulle Holländarne lyckats intaga Cabo Corso redan 1662 från Lütkens folk, men sedan åter förlorat det. Inga andra handlingar bekräfta dock ett sådant förhållande, till följd hvaraf man måste anse uppgifterna härom blott bero på ett till England ankommet falskt rykte, eller också afse de Holländarnes redan förut omtalade fördrifning genom de infödde.

berg gjorde sig bekant med en af kommissionens inflytelserikaste medlemmar, en köpman, sir Richard Ford, »hvilken ansågs för den klokaste man i London», och som var en Sveriges motståndare i denna sak, och gjorde ansträngningar för att vinna honom. Begge sökte ömsesidigt att slugt utforska hvarandra, men ingenting vanns å någondera sidan. Engelsmännen ville ej kännas vid den under Cromwells tid ingångna traktaten, förklarade Ford. Nu skulle man handla såsom köpmän. Således funnes ingen förhoppning att England skulle lemna Sverige någon besittning i Afrika, utan att sjelft på ett eller annat sätt få ersättning. Leyonberg hade från Holland fått underrättelse att Gen.-Staterne den 28 September utfärdat befallning till Direktörerne för holländska Westindiska kompaniet att inställa alla fiendtligheter mot Svenskarne, och han ingick derföre med en ny inlaga till engelska regeringen med anhållan, att ett svenskt skepp skulle få åtfölja de nu till Guinea afgående engelska fartygen, och att den förut begärda ordern till de engelska myndigheterna i Afrika måtte utfärdas. Men kommissionen förklarade dennna framställning vara affattad i alltför allmänna ordalag; derföre måste en ny inlemnas. I denna väl affattade skrift ej blott vederlade han alla förut gjorda invändningar rörande Sveriges rättigheter i Guinea, utan lät derjemte veta att icke blott alla svenska Afrikanska kompaniets intressenter vore svenska undersåtar, utan att detta bestode af K. M:t sjelf, med största delen af svenska riksråden, samt för öfrigt förnäma och adliga personer m. fl.[1]). Under väntan på afgörande fick han på enskild väg antydan om, att enda sättet att komma till rätta med engelska Guineakompaniet, och att få ett godt svar, vore om han ville å svenska regeringens vägnar förklara, 1) att Engelsmännen ej skulle vara uteslutne från handeln på Cabo Corso, och att Svenskarne ville der lefva med dem i all endrägt och vänskap; 2) att Svenskarne ej ämnade der upprätta några nya faktorier, samt ville afsäga sig handeln i de engelska faktorierna, samt 3) att Svenskarne ej skulle handla med slafvar, utan om några kunde anskaffas, lemna dem uteslutande åt engelska kompaniet. Han borde i annan händelse ej så hårdt pressera på ett svar, ty det skulle ej blifva till-

[1]) »With most part of the Senators, lords, nobles and others of the countrie».

fredsställande. I alla fall kunde han ej få det skriftligt, men möjligen ett medgifvande af hertigen af York, att i instruktionen för amiraler och kaptener skulle intagas något till Sveriges faveur, »icke så att de skulle taga uppå sig ett protegera eller defendera de svenske par force», utan att om de skulle råka tillsammans med något svenskt till Afrika destineradt skepp, som vore i fara, de då skulle göra detsamma all tjenst indirectement och i alla occasioner att favorisera. Något skriftligt vore för öfrigt onödigt att lemna, hette det, ty måhända vore Cabo Corso nu öfverlemnadt till England; och om så vore, blefve det svårt att få detsamma tillbaka igen, o. s. v. Äfven påstods från engelsk sida, att i engelska amiralitetet funnes akter, hvarigenom Cabo Corso af en svensk-engelsk kommission blifvit England tilldömdt (!). Härtill svarade Leyonberg dock käckt och värdigt, att om sådana handlingar funnes, vore de fingerade antingen af engelska Guineakompaniet eller af amiralitetet sjelft, »enär uti bemälde curia flera slika absurditeter dagligen öfvades». Huru mörkt det än såg ut för Leyonberg att genomdrifva sina planer till förmon för Afrikanska kompaniet, gjorde han dock flera nya försök; och vände sig äfven personligen till konungen, samt öfverlemnade till honom ett kort memorial med upprepande af sin anhållan, hvilket konungen straxt lemnade till hertigen af York med yttrande, att »som hertigen väl kände hvilken affection och vänskap han, konungen, hade för Sverige, så ville han hoppas att man så stälde till i denna sak, att konungen i Sverige måtte få ett verkligt bevis af samma vänskap»[1]); ehuru konungen sedan ej besvärade sig med att taga reda på *huru* hans önskningar och afsigter blefvo utförda. Detta vänskapsbevis blef ock ganska tarfligt. Genom flera förnyade ansträngningar dels hos konungen direkt, dels hos hertigen af York, utverkade Leyonberg ändtligen ett svar, som ingalunda var hvad man önskat och förut hoppats, men som åtminstone till en början kunde gifva svenska kompaniet säkerhet för att icke behöfva frukta några direkta fiendtligheter från engelsk sida. Detta var allt. Man kunde dock, skrifver L., »icke vara försäkrad, att de sig deras prætentioner och handel på samma ort ju förbehålla, och första

---

[1]) Leyonbergs br. t. K. M:t d. 5 o. 12 Dec. 1662. »Anglica».

förefallande läglighet i akt taga lära, antingen oss alldeles ur den handeln att bringa genom Cabo Corsos bemäktigande eller handelns perturberande». Engelsmännen hade vidlyftigt ordat om hvilken *ersättning* Sverige borde gifva England för att få sin besittningsrätt till Cabo Corso af England bestämdt erkänd, men Leyonberg hade afböjt frågan härom, enär han i det hänseendet saknade instruktioner, hvarföre han beder svenska regeringen och kompaniets direktörer snart härom afgöra, på det han måtte kunna, på grund af en otvetydig uppgörelse, fordra återställande af kolonien, om Johan Claesson skulle på något sätt hafva afhändt Svenskarne densamma, och sålt den till Engelsmännen, hvilket vore det farligaste och mest att frukta[1]).

Kort derefter visade sig engelska regeringens och kompaniets verkliga innersta mening, som var att hindra all förbindelse mellan Sverige och Cabo Corso eller Johan Claesson, för att sjelfve hafva fria händer. Då Leyonberg misslyckats så väl att erhålla tillåtelse för ett svenskt fartyg att åtfölja de engelska till Guinea, som ock att få en fullt betryggande förklaring af engelska regeringen, försökte han att på något af de engelska skeppen få medsända de personer, som Afrikanska kompaniet ville ditsända, och som öfver Holland nu ankommit till England; och erhöll äfven, fastän med svårighet, löfte af »den förnämste kaptenen eller amiralen», Stokes, att de skulle få medfölja på hans eget skepp. Men den ene af de två, en tolk, som åtföljde hr Morman eller Mörman, hade pratat bredvid munnen, så att deras tillämnade resa blifvit bekant; och följden blef stränga ordres till Portsmouth att ingen, icke ens Engelsmän, utan kompaniets särskilda tillåtelse, finge medfölja expeditionen. Leyonberg inlemnade då ett memorial till kompaniet med klagomål häröfver, och kompaniet, som hade de obotfärdigas förhinder, svarade med den besynnerliga förklaringen, »att som kompaniet ännu icke vore så ordnadt och formeradt, som dess beskaffenhet fordrade, ville det nu ej gerna utbyta gamla konditioner mot nya», och det vore vanligt, att ingen annan finge medfölja kompaniets fartyg än kompaniets egen betjening. »Om fjorton dagar» — då nya

[1]) Leyonbergs br. t. K. M:t d. 26 Dec. 1662.

skepp skulle afgå — kunde hrr direktörer möjligen komma till en annan resolution. Leyonberg försökte väl ånyo att få Morman med, men nya bestämda ordres gjorde det omöjligt; och på hans klagan hos hertigen af York svarade denne, att *han* väl ville göra Sverige till viljes, men intet förmådde emot alla de öfrige delegarne. Under tiden fick Leyonberg veta, att chefen för den engelska expeditionen hade en hemlig ordre, att han, *under hand, om tillfälle gåfves, skulle bringa Cabo Corso i Englands händer*, dock »med hosfogad cautel, att sådant med all dexteritet skedde, utan att gifva någon publique offense, eller sken af hostilitet».

Så i handling. I orden visade både konung Carl och alla vid engelska hofvet sig så »affectionerade» emot Sverige, att Leyonberg i sina bref till svenska regeringen kunde förklara »att nu fast ingen potentat här i så hög æstimation är som Eders Kongl. Maj:t»[1]).

När all förhoppning att på förenämnda sätt få ett budskap till Cabo Corso var afskuren, föreslog Morman (i bref till De Geer och Wolters) att såsom svenskt naturalisera ett främmande mindre fartyg, montera det och förse det med last och ammunition, i afsigt att dermed komma fortare till Guinea än chefen för de engelska skeppen, amiral Stokes, emedan denne skulle först besöka Madeira och Gambo. Leyonberg afstyrkte dock förslaget, emedan »om Morman skulle dela med England, torde han finna sig bedragen».

Det var således engelsk egennytta och afundsjuka, som betog Sverige äfven den sista utvägen att i rättan tid erhålla förbindelse med kolonien, och söka förhindra dess förlust. Och dennas öde var härmed afgjordt[2]).

Att söka med våld återtaga den nu för andra gången förlorade kolonien, derpå synes man i Sverige aldrig hafva tänkt, knappast på att genom underhandlingar söka återvinna den. Men deremot var det verkligen inom svenska rådet mer än en

[1]) Leyonbergs br. t. K. M:t d. 16, 23 o. 30 Jan. samt 6 o. 13 Febr. 1663.

[2]) Ett anmärkningsvärdt bref från svenska regeringen till Johan Claesson Tay, dat. d. 28 Nov. 1662 — se bilagan 8 — som Morman medförde, och hvilket bref var ämnadt att hålla negerhöfdingen »i humeur» tills undsättning kunde ankomma, framkom således aldrig till sin bestämmelseort.

gång fråga om huruvida ej Sverige skulle förklara Holland krig, eller åtminstone — hvilket vore ungefär detsamma — lägga beslag på alla holländska skepp i svenska hamnar och i Östersjön, samt derjemte begära qvarstad på alla i engelska och franska hamnar befintliga holländska fartyg. Den 16 October 1663 nedsattes inom rådet en kommittée, bestående af riksråden Bengt Skytte, Gust. Posse, Knut Kurck och Jöran Fleming, med residenterne Apelbom och Coyet såsom adjungerade ledamöter, för att föreslå åtgärder mot Holländarne. Men ingenting blef afgjordt. Man ansåg sig ej kunna våga att börja krig, förrän riksdagen sammanträdt. De som förordade de allvarsammaste åtgärderna voro rikscancelleren M. G. De la Gardie och Isr. Lagerfelt. Den förre anmärkte att 'om de (Holländarne) märka vår foiblesse, och att vi intet vilja med allvar ressentera, så är det actum de nostra salute, och lära de småningom plocka oss, så att commercierne gå entelig till intet! Man borde emellertid göra måttet fullt och sedan slå till. England erbjöde Sverige allians, och vore det derföre tid att vakna upp efter Holländarne gjorde Sverige den ena torten efter den andra, hvilket vore »insupportabelt för K. M:t att längre tåla»'[1]). Emellertid stannade det vid blotta tanken, och man nöjde sig med att söka utverka någon penningeersättning åt kompaniet. Men för att lyckas härmed måste man underkasta sig ett långt och vanskligt diplomatiskt fälttåg emot den makt, som vid denna tid var känd såsom den oefterrättligaste af alla Europas stater i sina förhållanden till utlandet. Det skulle blifva alltför tröttande för läsaren att i detalj följa de långa och ledsamma förhandlingar, som nu följde mellan Sverige å ena och Generalstaterne å den andra sidan, utan att dessa ändock ledde till något slut, förrän i sammanhang med en stor allmän fredstraktat, sex år efter deras början, och vi skola derföre här återgifva blott det vigtigaste eller mest betecknande.

Att förmå Generalstaterne att medgifva rättmätigheten af Sveriges eller svenska Guineakompaniets fordringar på ersättning var temligen lätt. Väl påstod Westindiska kompaniet att det dels förut haft faktorier (»logies») på en eller annan af de platser, der Svenskarne sedan slagit sig ned, och derföre hade

[1]) Rådsprot. d. 16 Oct. (Arv. Gustafssons prot.), 4 o. 6 Nov. 1663 (Francs prot.), samt d. 16 Sept 1664 (Arv. G:sons prot.) 2: 300.

äldre rättigheter än Svenskarne, likasom det påstod sig hafva rättmätigt genom köp förvärfvat kastellet Carlsborg med underlydande, äfvensom kompaniet i en skrifvelse till Generalstaterne till sitt rättfärdigande sökt framdraga en hop andra skäl; men under det de förstnämnda påståendena af flere bland de styrande sjelfve ansågos dels svaga, dels mindre pålitliga, befanns det att kompaniet i nämnda skrifvelse anfört alltför mycket uppenbar osanning, för att kunna inverka på någon ärlig mans öfvertygelse[1]).

Hufvudinnehållet af denna skrift var, att sedan Cabo Corso intagits af Carlof hade det 1659 återstälts till Holländarne, men desse blifvit efter sex veckor åter fördrifne af Johan Claesson, hvilken dock sedan lofvat att återlemna det. Seende sig bedragne af honom, hade de nödgats i fyra år blockera och belägra kastellet vid Cabo Corso. Under tiden hade ett af kompaniets »logies» blifvit uppbrändt, agenter och folk der ihjelslagna, och deras hufvuden förda till Cabo Corso. Fiendtligheterna skulle räckt längre om ej Johan Claesson dött, hvarefter förhållandet mellan infödingarne och Holländarne blef bättre. Konungen af Fetu hade derpå, upphetsad af Danskar och Engelsmän, låtit ur fästet utdrifva Tönnies Adriansson Voss och hans assistent, hvilka i kommission för svenska Afrikanska kompaniets räkning innehade Cabo Corso, slagit ihjel underkommissarien, hvarefter den öfriga besättningen begifvit sig till Holländarne för att befrias från de svartes raseri. Förmådd dertill af känslor af billighet och rättvisa emot Holländska kompaniet, hade konungen derefter, hellre än att lyssna till Danskar och Engelsmän, som ville köpa platsen, återlemnat densamma åt Holländarne den 12 sistl. Maji[2]).

Men dermed att de fleste Holländare erkände Westindiska kompaniets framställning af saken vara falsk och att det begått orätt och våld mot Svenskarne, var icke mycket vunnet. Benägenheten till lojal och verklig upprättelse saknades; och icke ens af ett offentligt, ärligt erkännande hafva vi kunnat finna ett spår. Svenska regeringens berättigade harm

[1]) »Avance de faussetez par trop notoires». Silfvercronas br. t. M. G. De la Gardie d. 10 Nov. 1663.

[2]) Copia rescripti der Westindischen Compagnie de dato 5. Novemb: 1663, på holländska; bil. Appelboms br. t. K. M:t s. å. Jmf. J. C. Matz' br. t. K. M:t d. $^{2}/_{12}$ Nov. s. å.

visade sig ock i dess memorialer till Generalstaterne. Ett af dessa, af Silfvercrona i hans namn inlemnadt till Generalstaterne, hafva vi ansett förtjent att meddelas[1]). Först efter en sådan allvarsam tillrättavisning synas provinsen Hollands stater, hvilken provins de fleste af Westindiska kompaniets delegare tillhörde, med mera allvar tagit saken före, men ventilerade densamma länge pro et contra, innan de beslöto sig för att söka uppgöra den genom förlikning. När de fingo veta att svenska regeringen ansåg de föröfvade procedurerne så utomordentlige[2]), att nödvändigt full »reparation och satisfaction» måste lemnas, och att Silfvercrona ej hade fullmakt att ingå på något »accord», fick residenten Heinsius i Stockholm befallning att söka stämma svenska regeringen för uppgörelse i godo, och en särskild skrifvelse derom afläts af Generalstaterne[3]). Man ville bjuda Sverige en rund summa för både kolonien, skeppet och alla borttagna varor, ty man ville nödvändigt behålla den förstnämnda; men härifrån tills summans storlek blef bestämd var vägen ganska lång. Man bjöd så litet som möjligt, sägande att Westindiska kompaniet var så *fattigt*, att det ej kunde betala mycket; — medel hade dock icke fattats när det var fråga om att utrusta skepp och folk för att plundra ej blott Sverige utan äfven andra vänskapliga makter — och så kom kriget mellan Holland och England, som verkligen betydligt reducerade både Generalstaternes och Westindiska kompaniets tillgångar, och som inom kort beröfvade det senare äfven hvad det nyss förut tagit från Svenskarne, och *då* fick man verklig oförmåga att skylla på, likasom att man nu förlorat hvad man dock skulle betala för.

En annan anledning till undanflykter gaf danska regeringens och dess ministrars mer än besynnerliga uppförande i denna fråga. Ej blott danske residenten i Haag Charisius, utan äfven Hannibal Sehested, som, under det dessa underhandlingar mellan Sverige och Generalstaterne pågingo, i ett

[1]) Inlaga till Generalstaterne den 7 Nov. 1663. Se bilagan 9. Concept i K. M:ts bref t. Silfvercrona.

[2]) De voro sjelfve så vane vid att Westindiska kompaniet begick plundringar och våldsamheter, att de betraktade dem nästan såsom varande i sin ordning.

[3]) Silfvercronas br. t. sv. reger. d. 7 Jan. 1664 o. reg:s svar den 24 Febr. Gen.-Staternes svar är dat. d. 21 Jan.

diplomatiskt uppdrag besökte Haag och Paris, framstälde på begge ställena bestämda yrkanden på att Danmark skulle anses såsom rättmätig egare till Cabo Corso, påstående att Sverige i freden 1660 afstått ej blott från ersättningen för svenska Afrikanska kompaniets förluster, utan äfven från anspråken på de svenska fästena och faktorierna i Guinea, och att dessa således borde återställas ej till Sverige, utan till Danmark. Charisius erbjöd sig dumdristigt nog att med fredstraktaten bevisa Danmarks rättigheter, men han aktade sig väl att framvisa samma traktat. Det förefaller alldeles oförklarligt huru diplomater, som ville åtnjuta och bibehålla något slags anseende, kunnat tillåta sig att öppet och offentligt framkomma med så uppenbart sanningslösa påståenden, hvilkas falskhet så lätt kunde bevisas. Men äfven om en sådan person kunde tänkas nog fräck, att vilja utsätta sig för att blifva ansedd såsom en opålitlig och föraktlig politisk vinglare, så skulle väl något ändamål ligga bakom ett sådant uppträdande. Detta är emellertid omöjligt att fatta. Danmark sjelft kunde uppenbarligen ingenting vinna derpå, ty sanningen skulle snart komma i dagen; och om afsigten var att blott gifva Holländarne ett svepskäl för att uppskjuta godtgörelsen till Sverige, så var detta ett allt för ringa ändamål. Okunnighet om verkliga förhållandet kan icke förutsättas, ty Sehested var sjelf en af de danske fredsunderhandlarne, som nödvändigt måste känna till hvad han sjelf afhandlat, synnerligast när det gälde en fråga som spelat en så betydande roll och blifvit så länge och ihärdigt omtvistad både med blod och bläck. Och likväl försäkrade han alldeles bestämdt att svenska besittningarna i Guinea afträdts till Danmark, och gjorde sig mycket besvär för att söka få folk att tro derpå. Konung Ludvig XIV i Frankrike hade uppdragit åt sin ambassadör i Haag, D'Estrades, att understödja Sveriges anspråk, och Silfvercrona hade skaffat sig en förklaring af konung Ludvig att hans ambassadör Terlon försäkrat, att i fredstraktaten mellan de nordiska kronorna alls icke var taladt om forterna och »logierna» i Guinea[1]). Sehested, som

---

[1]) Hvarföre begärde och fick ej Silfvercrona genast från Stockholm en verificerad afskrift eller ett tryckt exemplar af samma traktat, i stället för att göra så många omvägar? Detta är lika obegripligt som Danskarnes beteende, och som Silfvercronas glömska af de bevis han sjelf hos Generalstaterne förut anfört.

fått veta härom, skaffade sig då han var i Paris ett utlåtande af Terlon, uttalande tvifvel om att han skrifvit något sådant som konung Ludvig ville minnas, och Sehested sjelf försäkrade Silfvercrona, att artiklarne om öfverlåtelse till Danmark af hela det svenska Guinea med alla anspråk derpå blifvit undertecknade af begge parterna[1]), och af Sehested sjelf framförde till hans herre konungen. Till och med konung Fredrik III sjelf var så okunnig om sista svensk-danska fredstraktatens lydelse, eller hade blifvit så förd bakom ljuset af sina rådgifvare, att han i ett bref till konung Ludvig af Frankrike[2]) å danska Guineakompaniets vägnar gjorde anspråk på Cabo Corso. Danmark hade visserligen skäl att vara missnöjdt med sine förre hjelpare och allierade mot Sverige, hvilka så nyligen hindrat Carl Gustafs planer, ty Holländarne behandlade icke blott fortfarande Danmark med det största öfvermod, utan ådagalade sin vänskap mot sine trogne bundsförvandter äfven genom att utöfva en mängd våldsamheter mot danska fartyg och undersåtar, och särskildt mot det danska Guineakompaniet. Holländarne hade dels plundrat, dels konfiskerat flera danska skepp och bortfört besättningarna å dem som fångar, samt på andra sätt »öfvat alla tänkbara fiendtligheter», öfver hvilka konung Fredrik bittert klagar. Och så långt har han rätt. Men de hade också, säger han, med falska öfvertalningar förmått Danmarks kommendant på Cabo Corso att emot tro och ed för en ringa summa till dem sälja detta fäste[3]). Danmark begärde nu både Frankrikes och Englands mellankomst för att få upprättelse såväl för de verkliga som de diktade oförrätterna. I något senare framställningar tala Danskarne dock icke om Cabo Corso såsom sin tillhörighet, utan blott om en »loge» vid Cabo Corso. Denna väsendtliga nedsättning i anspråken — ehuru Danmark lika litet kunde återfordra någon »loge» vid Cabo Corso, som det af Svenskar der bygda kastellet Carlsborg

[1]) »Et que en ceux articles estoit expressement mis et compris la transaction de toutes les pretensions sans aucune reserve que les Suedois pouvoient avoir en Guinée». Silfvercronas bref t. M. G. De la Gardie d. 19 Aug. 1664.

[2]) Dat. Köpenhamn d. 25 Sept. 1663.

[3]) »De castella Cabo Corso contra jus fasque a commendatore nostro (sic!), qui spretâ fide, ac præstito nobis juramento, tempore belli sine nostro consensu, ab ipsis, falsis persuasionibus, quasi jam actum esset de nobis nostrisque regnis, hæc fortalitia vili pretio huic societati vendidit, illicito modo sibi acquisivêre».

med tillhörande områden och platser — inträffade omedelbart efter det att svenska regeringen ändtligen underrättat sina representanter i Haag om verkliga lydelsen af den i Köpenhamn afslutade fredstraktaten, hvilket skedde först i Februarii 1664. Det var egendomligt nog att det dröjde så länge innan svenska regeringen gaf sina agenter del af samma traktat, då ett blott uppvisande af den samma, — och den var tryckt i ett stort antal exemplar — med ens skulle gjort slut på alla Danskars och Holländares föregifvanden och deraf följande trassel[1]).

Emellertid tjenade Danmarks på all grund blottade påståenden rörande Cabo Corso Holländarne till förevändning att draga ut på tiden. Generalstaterne uppdrogo på grund af dem åt sin resident i Köpenhamn att med danska regeringen underhandla om afstående af Danmarks föregifna rättigheter i Guinea, och för att ställa Danmark till freds skulle Generalstaterne efterskänka något af räntorna på Danmarks skuld från sista kriget. En sådan uppgörelse kunde hafva skäl för sig i alla fall, då Danskarnes öfriga klagomål voro fullt berättigade; men Generalstaterne kände mycket väl till osannfärdigheten af Danmarks påståenden rörande Cabo Corso, och begagnade sig deraf endast för att vinna uppskof och få pruta med Sverige. Om bevis härför behöfdes, så finnes ett sådant i holländske residentens i Köpenhamn, Le Maires framställningar till Generalstaterne i ämnet. Han rådde nemligen vid ett besök i Haag (Julii 1664) staterne att hellre bifalla de danskes än de svenskes anspråk, »ehuruväl desse (Svenskarne) kunna hafva bättre raison och rätt än de förre»; men man borde considerera att de danske voro »nonchalante, ignorante och negligente i deras intressen,

[1]) Danskarnes fordringar af Holländarne — sedan de nödgats utstryka Cabo Corso från listan — på hvilka de äskade bestämdt ja eller nej, voro: 1) fri och oturberad handel på Guinea; 2) ersättning för borttagna fartyg. gods, liden skada och intresse; 3) återlemnande af tagna fästen och »loger»; 4) ordres till Westindiska kompaniet att inställa alla fiendtligheter mot Danskarne; 5) konferens med Generalstaternes deputerade för biläggande af tvistigheter. Danske residenten Charisius qvalificerade i sin skrift till Generalstaterne Westindiska kompaniets folk såsom »bösartige unterthanen und muthwillige friedenstöhrer», och han rådde till åtgärder mot kompaniet, innan den uppblåsta elden utbrutit till en stor brand. Holländarne åter ansågo Danmarks fordringar såsom bevis på grof otacksamhet, i det Danmark så snart förgätit Holländarnes stora och ojemförliga välgerningar, som icke hade sparat hvarken blod eller penningar för att salvera konungen af Danmark, som dem nu derföre vore skyldig väl 14 millioner. Joh. Casp. Matz' br. t. reger. d. 15 Febr. o. 3 Mars, bland Appelboms br. »Holland.» Appelboms br. d. 18 Mars 1664.

särdeles i commercier, och alltså intet dangereuse för Holland, der au contraire de svenske vore kloke, clairvoyante och vigoureusement entreprenante et valde invigilantes et insidiantes commercio», hvilka Generalstaterne borde på alla sätt hålla tillbaka och hindra; vidare voro alle(?) delegarne i det danska afrikanska kompaniet Holländare, som droge hela profiten till Holland, der de hade sina rätta kapitaler. Han straffade likväl mycket de danskes »iniquitet och ofunderade skäl»[1]). Ett annat bevis är, att Generalstaterne, *samtidigt* med förenämnda beslut om underhandlingar med Danmark, erbjödo sig att ersätta Sverige eller svenska Afrikanska kompaniet 62 à 63,000 rdr för skeppet Christina och lika mycket för laddningen och kolonien, eller tillsammans 125,000. Svenska kompaniet, menade de, kunde ej fordra allt hvad det utlagt. En del hade Carlof tagit, och sedan återstod för kompaniet ingenting mer än skeppet och »les simples pretensions sur les costes de Guinée», och äfven dessa disputerades kompaniet af flera makter. Silfvercrona synes nästan varit benägen att antaga hvilken summa som helst, och han visade sig i flera bref mycket ängslig att ej tids nog hinna afsluta uppgörelsen, innan dels Holländarne förvärfvat sig Danmarks pretensioner, dels större svårigheter uppstode för dem att betala, eller en öfverenskommelse möjligen blifvit träffad mellan Staterne och England om Guineakoloniernas öfverlemnande åt denna senare makt[2]). Han

---

[1]) Appelbom, som oupphörligen meddelar sin regering de mest hemliga handlingar och bref, vexlade mellan Generalstaterne och deras ministrar eller mellan andre diplomater, har också lyckats få en fullständig redogörelse för Le Maires framställning. A:s br. t. K. M:t d. 25 Julii 1664.

[2]) Om det komme till en uppgörelse mellan Staterne och Engelsmännen, skrifver han, så skulle de senare »former beaucoup de droit sur Cabo Corso, et allegeront, qu'eux ont esté les premiers qui y ont eu des loges avant les Suedois, et qu'outre cela ils ont depuis faict des Traittez avec le Roy de Fetu pour y negotier librement; dont le contenu cydevant a esté envoyé aux Directeurs en Suede: et cet contract des Anglois avec le dict Roy de Fetu a fort preiudicie au premier Traitté, que les Suedois avoient faict avec le dict Roy. L'affaire de Guinée se va doncq mettre à telle confusion qui ne sera pas à desmeler. La Suede, l'Angleterre, la Dennemarque, cet Estat, y auront leurs pretensions: raisons et contraraisons seront de part et d'autre; les Hollandois avancent desia qu'ils tiennent le fort de Cabo Corso, non des Suedois, mais de Barbares, qui l'avoient pris sur les Suedois. Je souhaiterois doncques de tout mon coeur de pouvoir tirer telle somme d'argent pour les pretensions que Sa Maj:te y a, que ses subjects a peu prez en pussent estre contents, car j'apprehende un par trop grand disordre a l'avenir». Silfvercronas br. t. M. G. De la Gardie d. 19 Aug. 1664.

erinrar oupphörligen om att det vore godt ju förr ju hellre att »concludera».

Sedan Holländarne förklarat sig villige att gifva ersättning, erhöll Silfvercrona uppdrag att derom underhandla, men skulle 'exaggerera och än vidare utföra den stora skymf och skada svenska regeringen och dess undersåtar vore vederfaren, och att deri allraförst borde ske *restitution*, utan hvilken skulle för K. M:t falla olideligt att kunna med dem komma i handel och accord, eftersom K. M:t så læderad är, att framför allt för en så stor violence dess undersåtar borde erhålla restitution, om K. M:t utan læsion af sin kongl. dignitet skulle deruti något kunna begynna'. Silfvercrona hade af kompaniet erhållit uppgift på förlustens belopp, och skulle höra sig för huru mycket Holländarne kunde komma att gifva för kolonien, skepp och gods, m. m.; men funne de den af kompaniet fordrade summan för stor, skulle han blott yrka på återställande af det förlorade. Han fick icke taga ersättning för fartyget och godset ensamt, och lemna Cabo Corso derhän, såsom hans afsigt hade varit[1]). Men straxt efter det Holländarne förklarat sig benägne för uppgörelse, d. v. s. från början af 1664, råkade underhandlingarna i stockning en längre tid. Väl fick Silfvercrona fullmakt från svenska regeringen[2]) att uppgöra saken, men på de vilkor som i den honom lemnade instruktionen[3]) föreskrifvits, ville Holländarne ej ingå. Han bemyndigades nemligen att öfverenskomma antingen om återställande af sjelfva orten och betalning af varor och skepp, eller ock om en penningesumma i ett för allt. Först skulle begäras 400,000 rdr; skulle det ej »succedera» borde han ändtligen hålla sig vid 300,000, och slutligen »ultimatissime» vid 200,000, men skulle då skeppet Christina särskildt betalas, och skulle betalningen blifva viss och præcis, derigenom att staten åtoge sig densamma, emedan Westindiska kompaniet torde stå »på kneken». Skulle S. ej lyckas erhålla bifall till dessa vilkor, skulle han, utan att afbryta negotiationen, inberätta huru saken stod till K. M:t och begära nya föreskrifter. Han skulle ock föreställa staterne huru kommendanten på Cabo

---

[1]) Sv. reg:s br. t. Silfvercrona d. 24 o. 27 Febr. 1664. Riks-Registr. f. 95, 118.

[2]) Den 19 Julii 1664.

[3]) Den 20 Julii.

Corso, Voss, som nu ankommit till Sverige, blifvit handterad och skymfad af Westindiska kompaniets folk, och fordra att han till sitt goda namn och rykte måtte af staterne restitueras. Helst ville regeringen att kolonien måtte Sverige återställas. Ändtligen bjöds å staternes sida formligen 125,000 rdr i ett för allt, men detta fann svenska regeringen vara för litet, såsom ej motsvarande ens hälften af hvad kompaniet förlorat. Regeringen ville hafva summan höjd till 200,000; men enär kompaniet enträget önskade att få saken afgjord, så ville K. M:t låta kompaniet afsluta och förhandla så godt det kunde. Summan borde dock i intet fall understiga 150,000 rdr specie, och förr än man nedgick dertill, skulle man vara förvissad att summan genast utbetaltes till dem, som kompaniets direktörer dertill befullmäktigade. Om så icke skedde och staterne ej ansvarade för betalningen, ville regeringen ej vid sistnämnda summa vara bunden. Kunde saken afgöras för kompaniets räkning, utan regeringens konfirmation, så ville K. M:t äfven låta sämre vilkor passera. Eljest finge man ställa det till tiden och förvänta att Generalstaterne måtte »gå till sig sjelfve»[1]). Appelbom skulle i saken sekundera Silfvercrona, men A. lät länge S. »agera» mera på egen hand i Guineasaken, dels för att ej få skuld för S:s missgrepp, som han ej kunde förekomma på grund af S:s fullmakt, dels troligen emedan föga utsigt förefunnes att vinna ett godt resultat, och detta till väsendtlig del genom regeringens fortsatta misstag i afseende på sin politik emot Holland.

Mellan Sverige och Holland förefunnos nemligen vid denna tid flera differenspunkter, som svenska regeringen önskade afgjorda, och bland dessa intogo upphäfvandet af de s. k. Elucidationerna till Elbingska traktaten, samt utbekommandet af ännu innestående subsidier enligt gällande traktater jemte ersättningen för den likaledes af Holländarne borttagna svenska kolonien »Nya Sverige» i Amerika, de främsta rummen. Det förstnämnda lyckades man väl slutligen att genomdrifva, men i afseende på subsidierna borde svenska regeringen hafva insett att alla förhoppningar om deras utfående, huru rättvis Sveriges fordran än var, efter så många tvister och till och med ett

[1]) Sv. reg:s br. t. Silfvercrona d. 15 Sept. o. 19 Nov. 1664, o. t. Leyonberg sistn. dag. Riks-Reg. f. 383 v., 256 o. 265.

öppet krig, skulle vara förgäfves. Härpå yrkades emellertid ihärdigt, och framför de flesta öfriga fordringarna, och man trodde sig måhända lättare kunna erhålla både det ena och det andra, om man delade uppdragen mellan det ordinarie sändebudet och en särskild kommissarie för Guineasaken. Svenska regeringens olyckliga benägenhet att stödja sig på subsidier och ej våga göra sig af dessa oberoende, var en af de svagaste sidorna hos denna förmyndareregering, och som ej tillät den i de öfriga tvistefrågorna med Holland handla med tillräcklig kraft[1]. När man här hemma slutligen började inse, att de påräknade subsidierna aldrig skulle utfalla, hittade man på att i stället söka få ett lån af Generalstaterne, och Appelbom beordrades[2] att, sedan satisfaktion i Guineasaken lemnats, väcka fråga om ett lån å 3—400,000 rdr. Appelbom ville dock ej åtaga sig detta uppdrag, och på det att regeringen icke skulle genom Silfvercrona göra den framställning härom, som A. sjelf klokt afböjt, låter han i ett förtroligt bref till sin vän, statssekreteraren Ehrensteen[3], regeringen veta, att »om hr Silvercrona gör här någon ouverture om penningeläning, så gör han mäkta illa, och lärer intet allenast få en skamlig refus utan ock decouvrera och upptäcka Sveriges pusillanimitet och fattigdom, så att man här sedan ingen respect eller estime för Sverige hafvandes varder». Statslån hörde icke den tiden, såsom nu, till regeln.

Förhandlingarna mellan Sverige och Holland om Guineasaken hade knappast ånyo börjat, innan underrättelser ingingo att den länge väntade brytningen mellan England och Holland faktiskt skett, ehuru det dröjde ännu länge innan kriget officielt blef förklaradt (i Mars 1655). Verkligt, blodigt och häftigt krig pågick vid Afrikas kuster ifrån medlet af 1664, och senare äfven på europeiska farvatten, och likväl afbrötos ej de diplomatiska förhandlingarna. Officielt rådde fred mellan Holland och England, ehuru konungen af England förde krig med holländska Westindiska kompaniet, för att tukta detsamma för dess många röfverier och våldsamheter, och Hollands General-

[1]) Flera gånger förevar frågan om kraftiga mått och steg emot Holland, men blef fortfarande uppskjuten. Se, utom förut anförda, rådsprotokollen d. 4 o. 6 Nov. 1663 (Arv. G:sons) och för 1664, 16 Sept., 2: 300, m. fl.

[2]) Reg:s br. t. A. d. 19 Nov. 1664. Orig. »Hollandica».

[3]) Den 14/24 Dec. 1664. »Hollandica».

stater utsände sin flotta för att bistå kompaniet emot England. Konungen af England försäkrade dock fortfarande holländska sändebudet vid sitt hof om sin fredskärlek. I slutet af Sept. 1664 kom underrättelse till Europa från chefen för den engelska flottan vid Guineakusten, Holmes, att han med en trupp af 100 Engelsmän och infödingarnes tillhjelp den 9 Maji intagit Cabo Corso från Holländarne, som der haft en besättning af 120 man [1]), äfvensom faktoriet Accra, tagit sex holländska skepp samt stort byte, och att han redan vore på återvägen till England, efter att hafva förlagt besättning i Cabo Corso och förordnat en kapiten Reynold till styresman i Guinea och att fortsätta belägringen af holländska fästet Del Mina [2]). Sednare ingingo underrättelser att Engelsmännen intagit flera andra af Holländarnes kolonier i Guinea, samt tagit en mängd holländska köpmansskepp. Westindiska kompaniet begärde enträget hjelp af staterne, och desse sände sin amiral De Ruyter med en flotta till Guinea, hvarpå engelska regeringen svarade med att utfärda en kungörelse af innehåll att hvem som helst kunde få kommission såsom kapare emot Holländarne. Kort derefter [3]) återkom Holmes till England, men blef på konglig befallning genast arresterad och insatt i Towern, för att visa hela verlden att han han handlat utan konungens ordres eller uppdrag; men frikändes efter två månader, sedan han i ett lysande försvar visat att Holländarne tvingat honom att angripa dem. När han ankom till Cabo Corso, endast för att derifrån meddela sig med chefen för faktoriet Inashong, hade han blifvit helsad med skarpa skott af holländske amiralen och guvernören i Guinea Valkenbourg, och hade den senare förbjudit Engelsmännen all förbindelse med kusten. Holmes' mening hade aldrig varit att intaga Cabo Corso, men sedan infödingarne skic-

[1]) Enl. Downings vidlyftiga skrift mot Generalstaterne d. 7 Apr. 1665, bl. »Acta ang. Coyets negot. i Holl. 1659, 1660». »Holl».

[2]) Såsom betecknande för Holländarnes krigsföringssätt omtalar Appelbom i bref d. $\frac{28 \text{ Nov.}}{8 \text{ Dec.}}$ 1664 t. generalguvernörerne i Estland och Lifland riksråden Bengt Horn och Bengt Oxenstierna, att Engelsmännen på Guineakusten stormat ett holländskt fäste men skonat besättningen, och till tacksamhet derföre hade de holländske fångarne anvisat Engelsmännen »ett annat rum», der de skulle finna godt byte, men när Engelsmännen ditkommit, hade en mina antändts, fästet sprungit i luften och en mängd Engelsmän omkommit, hvilken trolöshet så retat negrerne, att de »alldeles Holländarnes parti qvitterat och de Engelske emottagit hafva».

[3]) I första dagarne af Jan. 1665.

kat bud till Cormentin och erbjudit Engelsmännen att öfvertaga platsen, hade en traktat blifvit upprättad mellan de engelske kommissarierne och den aflidne Joh. Claesson Tays efterträdare (hans söner).

Begge de stridande makterna sträfvade nu ifrigt att vinna Sverige på sin sida till bundsförvandt. Hvad England beträffar, var detta lätt förklarligt. Men det synes högst märkvärdigt, att Holländarne vände sig med den ifrigaste ansökan om förbund just till den makt, som de mest och på mångfaldiga olika sätt förolämpat och skadat, allt under vänskapens namn. De hade 1640 ingått en nära allians med Sverige, 1645 konfirmerat och 1656 rekonfirmerat samma allians, samt 1660 ingått en ny traktat om handelns ömsesidiga frihet, och likväl, utan någon rimlig anledning å Sveriges sida, underlåtit att betala de öfverenskomna subsidierna, mot Sverige uppretat fyra dess grannar, med en väldig flotta och trupper understödt och gjort gemensam sak med Sveriges fiender, genom de s. k. Elucidationerna eluderat Elbingertraktaten till Sveriges stora skada, borttröfvat Sveriges uppblomstrande kolonier i Amerika och Afrika, uppbragt svenska fartyg, o. s. v. o. s. v., med ett ord »gjort Sverige tusende hostiliter och aggressioner»[1]), och sökt att alldeles ruinera Sverige, och det oaktadt förklarat sig vilja vara goda vänner och bundsförvandter[2]). När de påmindes om sina förpligtelser mot Sverige, gjordes antingen undanflykter eller svarades att det kunde aldrig komma i fråga att uppfylla dem. Och likväl var Sverige, som icke fått en enda af sina rättmätiga fordringar af Holland uppfylda, — och som hade ännu flera skäl till fiendtlighet emot Holland än England, — det land, som Holland utsett till sin hjelpare mot England. Holland till och med fordrade att det gamla förbundet skulle förnyas, likasom det sjelft aldrig brutit deremot. Man kan omöjligen vara mera naiv.

Denna täflan om Sveriges gunst kunde visserligen vara fördelaktig för Sverige, men hade ock sina stora betänkligheter. Ett förbund med endera makten skulle sannolikt ådraga Sverige

[1]) Appelboms br. t. K. M:t d. 2 Jan. 1665.

[2]) Samtidigt dermed att man i Holl. började tänka på att förnya förbundet med Sverige, väcktes der på allvar fråga om att i staden Brehmen inkasta en stark holländsk garnison, för att uppmuntra staden i dess fiendtlighet mot Sverige. Cancelli-koll. prot. 1665, 18 Mars, fol. 399.

ett krig med den andra, hvilket kunde blifva ganska vådligt. Naturligtvis erbjöd dock en allians med England mindre fara för det närvarande och de största utsigterna ej blott att få upprättelse för de af Holland lidna oförrätterna, utan äfven att befrämja Sveriges handelsintressen. Men det kunde också, under dåvarande politiska förhållanden, blifva farligt just för dessa samma intressen, om Nederländerna alldeles krossades och England blefve alltför mäktigt.

Redan i Maji 1664 gjordes första gången förslag om förbund från engelsk sida. Konungen af England och hans bror hertigen af York smickrade Sverige och svenska regeringen, likasom hela hofvet Sveriges representant derstädes, men ville aldrig inlåta sig på Guineafrågan eller om återställande till Sverige af dess förlorade koloni. Engelska regeringen utsåg sin minister i Haag Downing och Sveriges resident derstädes Appelbom att förbereda alliansfrågan. Appelbom hade under sin vistelse i England förvärfvat Carl II:s förtroende och aktning till den grad, att konungen skall hafva yttrat, att han utan tvekan skulle anförtro sin krona och spira i Appelboms händer. Men om Engelsmännen ej misstagit sig i afseende på Appelboms skicklighet, så visade det sig dock att de fullkomligt misstagit sig om honom för öfrigt. Ty han var ingalunda den, som ville företrädesvis befrämja Englands planer. På honom voro smickret och artigheterna, hvilka i rikt mått användes, alldeles förspilda, om han såg sitt fäderneslands intressen mana till varsamhet. Hans stora skarpsinne och erfarenhet, hans ovanliga statsklokhet och varma fosterlandskärlek — egenskaper, som om de också kändes och erkändes af svenska regeringen ingalunda blefvo på värdigt sätt belönade, och allsicke af samtiden eller ens af historien efter förtjenst uppskattade, — gjorde honom till den mest afgjorde motståndare till det engelska alliansförslaget. Hans klokhet förbjöd honom att emot den andre underhandlaren uppträda afböjande; men han tröttnade aldrig, så länge saken ännu var oafgjord, att i sina bref till regeringen och statssekreteraren Ehrensteen göra enträgna framställningar och varningar, och dessa »considerationer» rörande den politiska ställningen, som han sjelf kallar dem, äro alltid mycket »considerabla». Hans skrifvelser bära alltid pregeln af det lugna och passionsfria omdöme, som måste utmärka

den framstående statsmannen. Han var öppen, rättfram, sade ofta sin mening fritt ut i det land, der han representerade Sveriges krona och intressen, men han synes aldrig, såsom ofta hände hans samtida hrr Downing och D'Estrades, Englands och Frankrikes ministrar i Haag, hafva förgått sig, utan alltid, äfven under den mest kinkiga ställning, vetat att bevara aktningen för sitt land så väl som för sin person[1]). Derföre bemöttes han alltid »med civilitet», äfven af de mest afgjorda motståndare. Utan att skaffa sig ovänner kunde han säga motparten de bittraste sanningar[2]). Appelboms önskan var att Sverige skulle alldeles slippa att indragas i striden mellan England och Holland. Hans politik var, att Sverige skulle iakttaga en bestämd neutralitet mellan de tvenne rivaliserande makterne, men ändock veta att af sin ställning skörda goda frukter. Han kände väl sin tids både Engelsmän och Holländare, och måhända har man hans trägna råd att tacka för, att oaktadt Sverige ingick en allians med England, detta likväl ej hade svårare följd, än att Sverige kunde utan neutralitetsförklaring vid fredsslutet uppträda såsom en välvillig medlare och mäklare mellan de tvenne makterna.

Den $\frac{20}{30}$ Maji skrifver Appelbom till svenska regeringen, att Downing å engelska regeringens vägnar föreslagit ett förbund mellan England och Sverige, men som denna saken, fortfor han, vore af »öfvermåttan stor importance och consequens, särdeles i regard aff den Engelske Nationen, som grufweligen superb, jaloux, sensibel, delicat och vindicatisk är, så beder iagh den högste Guden innerligen att nådigt förläna E. K. M:t sådane deliberationer, consilia och resolutioner härutinnan», som lända Gudi till ära och pris, K. M:t och riket till ständig fred,

---

[1]) Han hade gjort hvad han kunnat, skrifver han till Ehrensteen den $\frac{10}{20}$ October 1664, för att drifva på ersättningsfrågan rörande Guinea, men »att injuriera och blasmera dem (Holländarne) såsom hr Downing gjorde, dertill hade han ingga ordres. Och hr Downing hade dermed ingenting vunnit».

[2]) Så t. ex. kunde han säga till en medlem af Generalstaterne: »Veulent les Hollandais parler de la bonne foy et de sincerité, qui, en ce point, sont tenus pour les plus perfides et scelerats du monde! Qui, contre omnem bonam fidem, ayant fait le traitté d'Elbing, par mille tours ont dilayé, tourné et corrompu le texte et sens de ce traitté par les additions des Elucidations, qui — au lieu d'amitié, que promettait ce traitté — ont insulté a la Suede comme des barbares et gens sans foy!». Hvartill den tilltalade godmodigt och förtroligt svarade att de icke allenast hårdt och illa behandlade alla potentater, utan ock sine egne medbröder och andra provinser.

fröjd och hugnad och hela christenheten till endrägt och rolighet. Vidare berättar han, att Downing fått ordres att förtroligare korrespondera med Appelbom än med någon annan, för att visa konungens synnerliga aktning både för Sverige och Appelbom sjelf. Till och med mot Danmark, förklarade Downing, ville England hjelpa Sverige. Ja, Englands konung vore »resolverad att erbjuda Sverige carte blanche till en off- och defensiv-allians emot hvem det vara månde»; och om ej England hölle ord kunde Appelbom sätta Downing i bedragarnes bok[1]). England gaf till och med förhoppning om att Sverige kunde återfå Guineakolonien[2]). Detta oaktadt var dock Appelboms åsigt och ständiga råd till regeringen, att söka blifva »cæteris paribus, i god intelligens och förstånd med de begge stora sjömakterna»; ty ej vore rådligt att taga parti på någondera sidan, utan »gå cunctando et festinando lente»[3]). I ett bref skrifver han bl. a., »att rätte tempo för Sverige än icke synes vara kommet, hvilket likväl (oförgripligen) rådligast vore att afvakta, förr än man sig för vidt engagerade. En offentlig ruptur mellan England och Holland vore den bäste occasionen genom hvilken E. K. M:t skulle med fördel kunna drifva och i akt taga dess desseiner och intressen. Ty det lärer intet manquera att ju icke Holländarne med sine Capare sjön infesterandes, och ju så snart råka till att offendera svenska skepp som andra, då K. M:t hade den plausiblaste orsak i verlden att slå arrest på alla holländska skepp i dess ditioner, och således una fideliâ dealbare duos parietes, nemligen skaffa sig rätt både för deras föröfvade caperier i sjön och för öfriga prætensioner. Ty såsom Holland, en cas de rupture med England, mest måste lita på östersjöhandeln, så kunde ingen göra det mera afbräck med mindre möda, än Sverige. Men så länge England ej har denuncierat krig, kunde lätteligen ett eller annat expedient till accommodement och förlikning utfinnas, och jemväl derföre för Sverige (som emellertid sutte neutral, cultiverandes vänskap med dem begge) vore rådeligast att hålla sig utan engagement, och afvakta bättre lägenhet. Sverige hade fördenskull ingenting förlorat, ej heller någon tid, till dess det

[1]) Dans le livre des trompeurs.
[2]) Appelbom t. K. M:t d. 20 Maji och 6 Junii 1664.
[3]) Dsme t. Ehrensteen d. $\frac{18}{28}$ Sept.

ändtligen mellan begge stora sjömakterna löst brister, då väl kunde hända, att hvad Holland för detta och i sista danska kriget utmätt åt Sverige, måtte åter blifva detsamma hembragt igen med ränta. Och likasom Holländarne då, under de danskes namn, attackerade de svenske, konfiskerandes och såsom priser tagandes deras skepp, hvar de dem öfverkomma kunde, så kunde de svenske nu angripa och göra dem detsamma igen, synnerligen i Östersjön och Sundet; hvarföre England gerna skulle hålla Sverige skadeslöst och garanti derom præstera»[1]). Emellertid trodde A. dock icke alldeles på Hollands undergång, oaktadt många Holländare sjelfve vid denna tid, efter de stora lidne motgångarne, förtviflade och fruktade sin frihets undergång, och redan togo sitt parti, att hellre underkasta sig Engelsmännen. såsom reformerte, än Fransmännen, såsom katholiker: och England betedde sig som om Holland redan vore fullkomligt öfvervunnet. Detta, menar A., vore dock icke så lätt gjordt, som Engelsmännen inbillade sig, »så framt Gud ej ville synnerligen straffa Holländarne för de stora synder, som der gingo i svang, och för deras förkastliga politik emot andra, hvilken gick ut på att af afund försvaga andra nationer, upphetsa dem till krig emot hvarandra, för att sedan få spela medlare, och deraf hafva sin fördel, sökande efterlikna de gamle Romarne. »Gud gifve», slutar han, »att vi i Sverige vid desse troubler finge sitta hemma i fred och frie fara med våra commercier»[2]). Några dagar derefter råder han ånyo ifrigt till sträng neutralitet mellan England och Holland. »Kunne vi blott», skrifver han, »försäkra vår navigation och våra commercier, så hafve vi den bästa occasion i verlden; och när vi så komma i temlig postur, så till lands som sjös, så lära både Holländare och Engelsmän undraga sig för att *choquera* oss, och vi så af den ene som den andre caresserade och sökte blifva. Et, sur tout, borde Sverige och Danmark förstå sig så vida tillsammans, att de försvarade Sundet och Bältet, ingalunda tillåtandes främmande örlogsskepp eller caprar der inkomma»[3]).

---

[1]) Br. t. K. M:t d. $\frac{\text{26 Dec. 1664.}}{\text{5 Jan. 1665.}}$
[2]) Br. t. Ehrensteen d. $\frac{18}{28}$ Dec. 1664.
[3]) Denna gemensamhet mellan Sveriges och Danmarks yttre politik var just Carl Gustafs store tanke, som nutiden först i någon mon sökt att förverkliga.

Och han hoppades att i den ifrågasatta *handels*-traktaten med England måtte betingas de vilkor, som han förut omförmält[1]). Dessa varningar tröttnade han icke att upprepa. Så hemställer han i ett senare bref, att man ej måtte genom någon oförsighet binda sig vid någon af de tvistande makterna. Ej vore nyttigt, att England alldeles finge öfvermakten till sjös och Holland blefve tillintetgjordt. Då måste hela Europa caressera och adorera England. För befrämjande af Sveriges neutralitet föreslår han ånyo »en express convoy» af 8 à 10 örlogsskepp, och att sedan »ingaledes lida den ringaste skada eller affront af den ene eller andre, utan göra sig considerable och redoutable af dem båda»[2]).

Appelbom fruktade att, äfven om Holland ej blefve alldeles besegradt af England, likväl mycken nöd i landet genom kriget skulle uppstå, och svårigheten derigenom för Sverige ökas att utfå sin rättmätiga ersättning; och han rådde derföre svenska regeringen att underhandla med engelske ministern i Stockholm om Cabo Corso, så att England, för att göra sin rätt till hela kolonien »så mycket fastare», måtte betala Sverige derför; men man måste, varnar han, i sådant fall se sig väl före, emedan de engelske kunde väl tractera om en ting och lofva stort, men hålla icke alltid. Det vore kanske bättre att, i stället för penningar, betinga sig »andre profitable conditioner». Dock ansåg han det bättre, om parti skulle tagas på endera sidan, att då sluta sig till England, men tillsammans med Danmark, och föreslog att tillsluta Öresund[3]) och gemensamt med Danmark utsända 20 örlogsskepp till handelns skydd. »Men om Sverige och Danmark negligera denna occasionen och icke förstå sig öfverens med England, och denna staten (Nederländerna) emellertid skulle, utan notabel skada, kunna genomgå detta kriget, så lärer den sedan blifva insupportabel, föreskrifvandes hvar och leges, och hållandes commercierne helt och hållet under sin domination». Hvilket att förekomma man nu hade bästa tillfälle i verlden. Han fruktade för att Holländarne ej skulle beqväma sig till att lemna ersättning för Guinea-

1) Br. t. Ehrensteen d. $\frac{8}{18}$ Jan. 1665.

2) Till densme d. $\frac{17}{27}$ Jan. 1665.

3) Samma förslag konung Carl förut gjort, och som väckte en sådan förbittring både hos Engelsmän och Holländare.

kolonien, utan löfte om allians[1]), en förmodan som snart fullkomligen besannades[2]).

Icke förr än Silfvercrona efter en lång tids fåfänga försök visat att han svårligen kunde genomdrifva den äskade ersättningen i Guineafrågan, tog Appelbom någon mera verksam del i underhandlingarna derom; dels, såsom nämndt är, emedan regeringen till en början lemnat uppdraget härom uteslutande åt Silfvercrona, dels ock emedan han var missnöjd med denne sednare, enär denne ofta och just i de vigtigaste punkterna handlat Appelbom oåtspord, äfven sedan han fått ordres att i allt meddela sig med denne sin förman. I sina bref till Ehrensteen säger A. att uppdraget ej väl tjenade i hans och Silfvercronas hand tillika, emedan S. ingererat sig både i sin och A:s kommission, och att han (A.) väl hade kunnat hårdare insistera på att få drifva affären, om han ej fruktat att i Sverige blifva

[1]) A:s br. t. K. M:t d. 9 Febr. 1665.

[2]) Denne sin utmärkte diplomat lemnade svenska regeringen, bedröfligt att omtala, i det största ekonomiska trångmål. Han hade att fordra af regeringen 10,000 rdr specie, men fick hvarken dem eller den löpande aflöningen. Han klagade derföre ofta i sina bref till Ehrensteen på det mest rörande sätt öfver sin stora ångest och nöd, och att han väntade penningar från Sverige »såsom hjorten ropar efter friskt vatten». Han hade ingenting att betala sina skulder i Holland med, och ingenting att lefva af, om krediten toge slut. »Är Gudi allena bekiändt», skrifver han d. 8 Jan. 1665 till Ehrensteen, »med hvad bekymmer och ängslan jag å denna dyra och kosteliga orten, den [denna chargen] så vida, Gudi lof, med sådan ära och respect förestått hafver, att ingen, ehvem det vara må eller ehuru mig illa affectionerad, skall hafva det ringaste blamabelt der uppå att säga». Och ehuru han i många år måst vänta på sin lön, och ännu intet erhållit, och — fortsätter han, »ehvad jag i högsta nöd ängslan och trångmål lefvat, så har jag, för K. M:ts respect och tjenst skull, det så förtegat och innehållit, att ingen annan (utom tvenne förtrogne som mig med förskott understödt) kommit till att märka annat än att jag, så väl som andre Kongelige och förstelige ministrar här, hafver alltid varit väl och precist betald; och derigenom hafver jag intill denna stund, så conserverat och bibehållit min credit, och conseqventer kronans respect, att — utan vanterie att säga — ingen högre eller nedrigare minister här bättre credit haft hafver. Men om K. Bror visste huru bekymmersamt det är och öfver ens krafter att maintenera sig i ära och credit, isynnerhet å en publique theater för hela verlden, såsom en minister af en så considerabel och renomerad chrona och stat, den fast alle puissancer i Europa redouterat och bäfvat före, skulle han visserligen anse det som ett under.» Nu kunde han emellertid icke längre uthärda. Med alla sina suppliker, demonstrationer och böner hade han ej kunnat mer erhålla än *ett stort volumus*, så att han befann sannt vara: nil carius emitur, quam quod Suecibus venditur; och som han fått säkert veta att Silfvercrona efterstod hans tjenst, så vore han benägen att lemna den blott han fick sin fordran ersatt. Han ville då sätta sig ned någonstädes i ro, för att der sluta sina dagar, och säga: inveni portum, spes et fortuna valete; ty han kunde omöjligen längre hålla ut. Och vore derföre bättre att nu »med äran afkomma än sedan med despect och skam» — ty om crediten och respecten vore slut, så »consequenter pas le pain a manger».

noterad som jaloux[1]). Han yrkade emellertid, att när ersättningssumman en gång utfölle, han och icke Silfvercrona skulle få den om händer; och han anförde för detta yrkande såsom skäl: Staterne ville det helst, och det vore att befara, att Silfvercrona eljest skulle göra åtskilliga föräringar deraf efter sin egen fantasi. A. deremot skulle — om några föräringar komme i fråga — ej utgifva några sådana utan att först hafva K. M:s bifall, och endast i sådana fall föreslå dylika, att det lände till K. M:s verkliga gagn och till väl förtjenta personer. Vidare vore han (A.) alltid beredd att göra kronan full räkenskap. Slutligen syntes det vara lämpligast, enär han der vore K. M:s resident[2]). Såsom bevis på huru godtyckligt Silfvercrona ämnade behandla ersättningssumman anför A., att S. lofvat Vossius att af densamma få sin fordran af drottning Christina betald, och dessutom åt en Vicqfort en större summa; och när svenska regeringen sjelf prutat ned summan till 150,000, så erbjöd S. en uppgörelse för 130,000, då likväl Appelbom ingrep och förklarade att det skulle blifva vid hvad svenska regeringen faststält såsom minimum. Kort derefter medgifver Silfvercrona att skilnaden emellan den fordrade och den erbjudna summan skulle få afgöras af franska sändebudet i Haag såsom skiljedomare. Denne, grefve D'Estrades, var dock, såsom Appelbom säger, »god holländsk», hade varit i holländsk tjenst och derföre blifvit »honorablement beneficerad». Detta förslag blef emellertid i tysthet begrafvet, och Silfvercrona fortfor att »agera i det Guinéiske värket», likväl med lika liten framgång och lycka som förut.

Under de första månaderna af år 1665 utarbetade Silfvercrona, jemte förste rådspensionären De Witt, ett förslag till uppgörelse, enligt hvilket Sverige, emot 140,000 rdr specie, skulle icke blott afträda alla anspråk på sina förra besittningar på Guineakusten och på skeppet Christina med varor o. s. v., utan äfven afstå från all rättighet att på samma kuster idka handel och sjöfart, och S. hade dessutom lofvat andra fördelar och vilkor, såsom att staterne ej skulle vara förpligtade att utgifva den accorderade summan, så framt Sverige dels icke uppgåfve

[1]) A:s br. t. Ehrensteen d. $\frac{6}{16}$ Jan. 1665. Silfvercrona förde dessutom ett lefnadssätt, som väckte offentlig förargelse. A:s br. t. E. d. $\frac{8}{18}$ Jan. s. å.

[2]) Till densamme d. $\frac{7}{17}$ Jan. s. å.

alla anspråk på de innestående subsidierna, dels icke toge parti för Holland emot England, eller åtminstone ej vore Holland något »hinderligt» eller »skadligt»[1]). Dessa senare vilkor skulle hafva blifvit uppsatta, men ej undertecknade[2]). Äfven den första artikeln var så affattad, att Holländarne deraf kunde taga sig anledning att påstå det äfven Nya Sverige i detta fördrag vore afträdt[3]). När Silfvercrona fann att han gått för långt, och att hans politiska funderingar ej hade utsigt att vinna regeringens bifall, så vågade han ej på länge underrätta regeringen om beskaffenheten af den öfverenskommelse han ingått[4]). Den sekreta artikelns tillvaro erkände han emellertid icke, utan förklarade blott att han tagit den ad referendum till K. M:ts approbation[5]). När han slutligen nödgades meddela sig med regeringen, så talade han blott om afträdande af handels- och sjöfartsrätten, men nämner om de öfriga vilkoren ej ett ord; samt förklarar att han aldrig kunnat föreställa sig, att K. M:t eller kompaniet kunde vilja bibehålla någon rättighet till handeln på Guinea, sedan kolonien vore afträdd. K. M:t kunde emellertid göra efter behag och desavouera hans åtgärder, såsom regeringarna ofta gjorde med sina agenters tillgöranden. Han försäkrade dock att han genom sina flitiga tjenster dragit Sverige ur den labyrinth af tvifvel, som Danskarnes påståenden om Guinea uppväckt; men kände sig olycklig öfver att ej kunnat genomtränga K. M:ts verkliga mening, och att han ej fått speciella ordres att rätta sig efter[6]). Hans förslag blef af svenska regeringen alldeles förkastadt, och han erhöll en

[1]) Appelboms br. t. K. M:t d. $\frac{9}{19}$ o. $\frac{10}{20}$ Febr. 1665.

[2]) »Den secrete articeln att man icke skulle ratificera der icke K. M:t fullgjorde alliantien skall väl vara tagen ad calamum, men ej undertecknad». A:s br. t. Ehrensteen d. $\frac{3}{13}$ Mars.

[3]) Renunciationen var »så generaliter (tvifvelsutan captiose och försåtligen) fastställd, att Nya Sverige skulle der under väl med hafva slunkit sin kos». Appelboms br. t. M. G. De la Gardie d. $\frac{12}{22}$ Maji. De la Gardieska samlingen. Dessutom hade han låtit narra sig att godkänna en punkt, hvarigenom Sverige skulle erkänna att dess afstående från kolonien och handeln på Guinea skulle falla Generalstaterne »mera till last än fördel.» K. M:ts br. t. S. d. 15 Apr. 1665. Riks-Registr. f. 468 v.

[4]) I hans ställe skickade Appelbom till regeringen en afskrift af »hr Silvercronas skiöne accord». A. hade aldrig hållit S. »pour si mal advisé». S. erhöll ej heller af honom annan tröst, än att »Gud är de dårars förmyndare». A:s br. t. Ehrensteen d. $\frac{3}{13}$ Mars o. $\frac{6}{16}$ Apr. samt t. De la Gardie d. $\frac{13}{23}$ Maji.

[5]) Densamme t. K. M:t d. $\frac{8}{18}$ Maji.

[6]) S:s br. t. regeringen d. 27 Apr.

mild men bestämd tillrättavisning; och för att saken skulle så mycket försigtigare »handteras», uppdrogs underhandlingen ånyo genom ny fullmakt äfven åt Appelbom[1]).

Men denna tillrättavisning gjorde ej Silfvercrona klokare eller försigtigare än förut. Oaktadt Holländarne till Sverige sändt ett särskildt sändebud, som skulle underhandla om alla sväfvande frågor, och svenska regeringen förklarat att Silfvercrona under tiden skulle låta Guinea-saken hvila, hade han emellertid i detta ämne afgifvit ett nytt förslag, äfven nu på egen hand, hvilket föranledde ett strängt straffbref från regeringen, med befallning att ovilkorligen följa sina ordres eller ock vara beredd att stå till ansvar för sina åtgärder[2]). Han beröfvades dock icke helt och hållet sitt uppdrag, utan meningen var att han skulle för syns skull gemensamt med Appelbom underteckna det tillämnade fördraget, och således hvarken beröfvas sin fördel eller hedern af detsamma, ehuru Appelbom skötte underhandlingarna[3]); och mot slutet af året — sedan man började befara, att underhandlingarna i Stockholm ej skulle leda till ändamålet — skrifver han, att han hoppades saken snart skulle vara uppgjord[4]). Dock blef deraf ingenting, och hans befattning med densamma synes från denna tid upphört[5]).

För att tillvägabringa den åstundade nya alliansen med Sverige hitsände Generalstaterne Johan Isbrandts[6]), senator från Gröningen och medlem af Generalstaterne. Appelbom anmärker med anledning af detta val[7]), att det vore ganska underligt att Holländarne sjelfve föreslagit honom, 'emedan han var från ett landskap, hvilket aldrig sändt något skepp till Sverige, eller dit något från Sverige ankommit, men hade de egentlige Holländarne, hvilka eljest aldrig läto utesluta sig från någon

[1]) K. M:ts bref till kommissarien Joh. Silfvercrona. Stockholm d. 15 Apr. 1665. Riks-Registr. 468 v.

[2]) K. M:ts br. t. S. d. 26 Sept. 1665. S. hade erhållit ett »hårdt och obeskedeligt svar» af Vestindiska kompaniet »till prostitution» af svenske undersåtars rättmätiga sak.

[3]) Synes af Appelboms fördragsförslag, föredraget i Gen.-St:s sammankomst d. 26 Aug. 1665. Efter ur Staternes archiv vidim. copia, bl. handl. rör. Isbrandts negoc. 1665—1666. »Holl.»

[4]) S:s br. t. regeringen d. 26 Nov. s. å.

[5]) Silfvercrona erhöll dock af kompaniet ersättning för sitt besvär med 4 proc. af ersättningssumman. S:s br. t. K. M:t. Odat. Handl. rör. Afr. komp.

[6]) Han kallas eljest alltid Isbrand, men skref sig sjelf *Isbrandts*.

[7]) Br. t. K. M:t d. $\frac{18}{28}$ Jan. 1665.

ministerpost till de nordiska länderna, väl i sitt samvete tänkt, att namnet af rätte Holländare vore odieust i Sverige, enär de i alla hänseenden sig så trolöst emot Sverige förhållit'. Valet af sändebud var dock icke alls egnadt att i Sverige gifva ett bättre intryck, ty hr Isbrandts synes hafva varit en om också slug, dock plump och oförskämd person, som allraminst visste att uppföra sig såsom en diplomat egnat och anstått; och det visade sig snart, att hela ambassaden afsåg blott ett enda ändamål, nemligen att narra Sverige till att ingå en ny allianstraktat, vida vådligare för Sverige än någon af de förut med staterne afslutna, men icke att i någon punkt göra rättvisa åt Sverige och derigenom söka vinna en trogen och pålitlig bundsförvandt. Sådan var åtminstone hans instruktion från början[1]). Sedan fann man väl i Haag, att det var temligen orimligt att vilja fordra allt och gifva intet; men då Generalstaterne började vilja göra någon liten eftergift, var det för vinnande af deras syften för sent, och hela den långa underhandlingen, som räckte $1^1/_2$ år, blef utan resultat. En hel volum i Riksarchivet upptages af protokollen öfver denna på sitt sätt märkliga diplomatiska tvekamp.

När Isbrandts i början af Junii 1665 ankom till Stockholm, tillsatte förmyndareregeringen en särskild kommission, som skulle med honom underhandla, och det visar sig tydligt att regeringen ville behandla honom såsom en person, den der både kunde och ville afgöra de sväfvande tvistefrågorna. Ledamöter i kommissionen voro: riksrådet Jöran Fleming, vice presidenten Isr. Lagerfelt, statssekreteraren Edv. Ehrensteen, hofråden Pet. Jul. Coyet och Ambrosius Hirschenstierna, och sedermera äfven riksrådet Ped. Sparre. Valet af dessa personer antyder hvilken vigt man syntes vilja lägga vid hans beskickning. Men genast i början ådagalade han, äfven om detta ej varit kändt förut, att hvarken hans eller hans principalers mening var att afgöra någon enda tvistepunkt. När de svenske

[1]) Appelbom, som »ingen möda, flit och bekostnad sparade till att penetrera och öfverkomma allt hvad som K. M:t och kära fäderneslandet concernerar och angår», och som oupphörligen hemsände afskrifter af de mest hemliga handlingar, hade äfven skaffat sig den hemliga instruktionen för Isbrandts och hemsände den d. $\frac{7}{10}$ April i bref till rikscancelleren. Svenska regeringen hade således kännedom om denna förr än I. hitkom, men behandlade honom ändock såsom om man väntat att han skulle söka ställa allting till rätta.

kommissarierne yrkade på upprättelse i Guinea-frågan, svarade Isbrandts, att han hade så klena instruktioner och ingenting derom visste, utan trodde icke blott att den saken nästan var afgjord genom Silfvercrona, utan också att frågan om Nya Sverige vore inbegripen i ersättningsfrågan rörande Guinea. Om hvad som passerat i Guinea visste han ingenting, och han sökte undandraga sig allt afgörande derom. Vid sammanträdena visade han sig oftast spotsk och »animos». Till subsidiernas erläggande nekade han rent ut, under hvarjehanda haltlösa förevändningar. När det blef fråga om Elucidations-traktaten sade han hånfullt: »Om den är juribus regum contrarius, absurd, impossible till att hålla, contradictoire, det kunde han intet see; men i det K. M:t begiärer att han måtte derogeras och afskaffas, så seer man deraf att K. M:t är skyldig att hålla honom»; och förklarade derjemte helt frankt, att *rätta orsaken hvarföre han kommit hit, vore att han skulle begära hjelp emot England.* (!) Emellertid i stället för svar på saken i fråga, yttrade hr I. blott, med afseende på sitt lands behof af hjelp mot England och biskopen af Münster: »Interea perit Saguntum», eller »interea patitur justus» eller något dylikt. Det behöfdes verkligen en cynisk fräckhet för att benämna sin nation, som då inom hela Europa hade rykte om sig att vara den mest trolösa af alla, med ett sådant epitet[1]). När han erinrades om Hollands orättvisor o. s. v., svarade han: »Skall jag svara dertill?» När man förestälde honom, att Holland väl fordrade uppfyllande af alla traktatsbestämmelser och nya förbindelser dessutom, men ville sjelft icke göra någonting för att afhjelpa de många berättigade klagomålen, svarade han fräckt, att Generalstaterne icke ville gå in på någonting, utan blott *positivt fordrade hjelp* mot England. Då honom svarades, att »när K. M:t fått satisfaction, så varder väl K. M:t något visst emot honom igen förklarandes», yttrade han »det svaret har jag visst länge sedan», och »låpp dermed ut»[2]). Då han fann, att han likväl ingenting med blotta fordringar och pockande kunde vinna, sade han sig ämna resa, men då kommissarierne togo hans upp-

[1]) Följande omdöme af en svensk rådsherre om Generalstaternes politik den tiden är synnerligen betecknande: »Den Holländaren älskar, den bedrager han; men om han hatar någon, är det ett tecken att han icke kan profitera af honom.»

[2]) Prot. d. 1 Aug. 1665.

gifter på allvar, förklarade han sig hafva ordres att stanna. Dock ville han intet svar afgifva öfver Sveriges klagomål, men urgerade det oaktadt oupphörligen på hjelp mot England. En skrift, i hvilken Sveriges fordringar voro framhållna, nekade han envist att taga emot, under förklaring att det vore »ett Uriæbref»[1]. Under tiden hemsände han bref till Generalstaterne om hvad som förekommit i konferensen, men med åtskilliga vanställningar af sanningen. Dessa bref trycktes i Holland »med elaka annotationer»[2]. Först sedan det blifvit kändt för Holländarne, att Sverige verkligen ingått en defensiv allians med England[3], ville hr Isbrandts ingå på en diskussion om tvistefrågorna, och han företedde då en den 19 December daterad fullmakt att underhandla om Guinea-frågan. Men när kompaniets räkning på lidna förluster, slutande på 425,657 rdr[4]) — utom för sjelfva kolonien, som ensam hade kostat 200,000 rdr — upplästes, och kommissarierne ändock genast ville slå af till 200,000, log I. blott deråt och bjöd 100,000, oupphörligen hänvisande dertill, att om man antagit hvad Silfvercrona öfverenskommit om, nemligen 140,000, så hade Sverige länge sedan haft denna summa. »Efter nu England hade dessa orter inne, så kunde K. M:t handla med Engländarne, att de restituera dem till Sverige igen.» Härpå erhöll han det värdiga svaret, att *sådant kunde väl ske*, om Generalstaterne ville göra en sådan fred med England. Hade Holländarne på fiendtligt sätt ej borttagit dem, så hade Sverige väl ännu suttit der i sin »roolige possession». Åter började han uppduka det ofta vederlagda påståendet, att Sverige afstått Guineakolonien till Dan-

[1]) Fjerde punkten i detta förslag var af detta innehåll: »Ut restituantur Societati Affricanæ in Suecia omnia ista loca, merces et naves in Guinea et alibi per subditos et incolas Foederati Belgii interceptæ, ac simul damnorum inde provenientium plenaria fiat eidem reparatio».

[2]) Prot. o. acter ang. Isbr. neg. d. 12 Sept. o. 24 Nov. 1665. »Holl.»

[3]) De vigtigaste vilkoren deri voro: inbördes försvar, med särskildt afseende på sjöfarten till Afrika och Amerika; upprätthållande af handelns frihet i Östersjön, Öresund, Bälterna, Nordsjön och Kanalen; ömsesidiga hjelptrupper i händelse af behof, dock ej öfver 4,000 man; engelska skepp skulle få införa tagna priser i svenska hamnar och der försälja dem; Göteborg förklarades för frihamn för engelska och Plymouth för svenska fartyg; ömsesidig frihet att fiska för Svenskar i engelska och för Engelsmän i svenska farvatten. Denna traktat, som ingicks redan d. 1 Mars 1665, lyckades man länge hålla hemlig. Åtminstone synes det som om Holländarne ej känt till densamma förrän mot slutet af 1665. En separat hemlig artikel var riktad mot »Elucidationerna» af Elbingska traktaten.

[4]) Handl. ang. Afr. komp.

mark, och när han då blef vederlagd, måste åter Silfvercronas underhandling fram på tapeten. Huru allvarsamt han menade med talet om Danmarks pretensioner, synes deraf, att han straxt derefter i st. f. de 100,000 bjöd 130,000 och höjde summan sedan till 140,000, men vid nästa sammanträde åter nedsätte summan till 100,000, såsom det yttersta[1]). En gång framlade han en skrift, som innehöll ett afstående af Sveriges anspråk, med erkännande att de voro obilliga och obefogade, och ville han att kommissarierne skulle underskrifva dem[2]). Sedan förhoppningen om förbund mot England var förbi, ville I. nöja sig med absolut neutralitet, men en sådan som Sverige icke kunde afsluta[3]). Kommissarierne förestälde honom emellertid, att han ej borde så hårdt urgera på en neutralitetsförklaring, då neutralitet förut af Sverige blifvit iakttagen, och K. M:t genom att uppträda såsom fredsunderhandlare med England bevisade sin välvilja, så att staterne kunde fullt vara försäkrade om Sveriges vänskap, afbröt Isbrandts alla underhandlingar med den förklaringen, att då vore »bäst att låta stå till med alltihopa». Ville Sverige förena sig med Holland emot England, då ville han bjuda icke blott full ersättning till Afrikanska kompaniet efter dess räkningar, utan äfven subsidier. Ingenting blef afgjordt och Isbrandts reste sin väg. Sista sammanträdet hölls d. 16 Nov. 1666[4]).

Bredvid underhandlingarna med Isbrandts om ersättningsfrågan fördes sådana direkt med Generalstaterne genom Appelbom, men ledde lika litet till någon följd. Staterne ville icke utbetala den lilla penningesumman för de svenska besittningarna i Guinea förrän freden mellan England och Holland blif-

---

[1]) Prot. d. 15 Febr., 19, 27 Okt. 1666.

[2]) Regeringen klagar, i br. t. Appelbom d. 25 Apr. 1666, öfver att Isbrandts contraprojekt icke blott var i sig sjelft »injurieust», utan också »oss vill påtrengia den orijmligheten att genom Wår underskrift tillägga Oss sjelfwe een beskyllning af obillige och ofogade Prætensioner.»

[3]) När frågan härom förekom i rådet, blef resultatet: »Omnes unanimiter abhorrebant a neutralitate ista, quæ declaretur ad finem belli». Rådsprot. (Bergenhielms prot.) d. 6 Nov. 1666.

[4]) Holländarne hade under de pågående underhandlingarna bevisat sina vänliga känslor emot den makt, som de ville hafva till bundsförvandt, på sitt vanliga egendomliga sätt, genom att under hvarjehanda förevändningar uppbringa flera svenska skepp. Två af dessa,' »Hvita Björn» och »S:t Nicolas», destinerade till Nantes och Havre — således neutrala hamnar — hade blifvit införda till Rotterdam och skepparne befalda att urlasta och försälja lasten till hvad pris som helst. K. M:ts br. t. Appelbom d. 22 Aug. 1666.

vit sluten. Svenska regeringen svarade, att staterne deruti visade ett misstroende, som både var olämpligt och »K. M:ts respekt för när». Icke vore svenska regeringen så sinnad, att den genom en traktat ville skaffa sig medel, för att sedan bruka dem till staternes skada, icke heller i det tillstånd, att, om regeringen ville dem något tillfoga, medel och makt skulle dertill saknas, utan den ringa summan för Guinea-pretentionen[1]). Äfven hos Frankrike, som under alla de föregående långa förhandlingarna i denna sak alltid stått på Sveriges och rättvisans sida, besvärade sig svenska regeringen öfver Generalstaternes orimlighet och »hårdnackenhet», och erhöll till svar, att Frankrike redan gjort *allt* hvad det å sin sida förmått, för att bringa Holland till villighet, och hr Lionne, utrikesministern, sade sig knappast nu veta några flera expressioner, hvarigenom han kunde befordra Sveriges intressen hos Holland, som han icke förgäfves många gånger försökt. Han ville emellertid icke förtröttas, och hade gifvit ordres åt D'Estrades att ånyo urgera och på alla sätt söka befordra Sveriges sak[2]).

Någon förhoppning att af England återfå den af Sverige förlorade kolonien i Afrika, hystes väl aldrig af svenska regeringen. Väl gjorde svenske residenten i London, Leyonberg något försök att framhålla Sveriges rättigheter, men man lät honom på höfligt sätt förstå, att den eröfring England genom Cabo Corso med tillydande gjort, ämnade man ej släppa. Englands besittning deraf nu vore lika rättmätig, som förut Sveriges, och på samma grunder, som England förut erkänt Sveriges rätt, nemligen köp och verkligt innehafvande[3]). De förespeglingar om koloniens återlemnande, som till en början gjorts svenska regeringen genom Downings förklaring till Appelbom, låtsade engelska regeringen icke vidare om. Man visade emellertid Sverige och dess representant vid engelska hofvet, så väl före som efter traktatens afslutande mellan de begge makterna, de största artighetsbetygelser. Konungen lemnade sjelf de begge ratificerade traktaterna till Leyonberg, och förklarade att han »en foy d'honnette homme», ville icke allenast fullgöra alla dess

---

[1]) Reg:s br. t. Appelbom d. 15 Sept. 1666. »Holl.»

[2]) Ambassadören grefve O. W. Königsmarcks br. t. K. M:t d. 31 Aug./9 Sept. 1666. »Gallica».

[3]) Leyonbergs br. t. K. M:t d. 28 Oct. 1664. »Anglica».

bestämmelser, utan ock till sin dödsstund visa sig som en trogen vän mot Sverige, och brukade dervid sådana »tendres mines» och uttryck, att alla omstående förnäme herrar vid Leyonbergs utgående följde efter honom och lyckönskade honom »med de civileste expressioner». Konungen lofvade att göra allt hvad han förmådde för Sverige, och erbjöd äfven hjelp mot Brehmen, med hvilken riksstad Sverige då var i strid. Också blefvo alla af Leyonberg framstälda önskningar genast beviljade, — blott om Cabo Corsos återlemnande ville man ej höra.

Sveriges många tvistigheter med Holland måste nu hänskjutas till den stora fredskongressen i Breda, der den allmänna freden i Europa skulle betryggas. Sverige representerades der af riksråden friherre Jöran Fleming och fältmarskalken grefve Christopher Delphicus Dohna[1]), cancellirådet Pet. Jul. Coyet och hofrådet, numera e. o. envoyéen i Haag Harald Appelbom[2]). Men som Sverige der utförde rollen af medlare, så måste de oafgjorda frågorna mellan Sverige och Holland afgöras före fredsslutet med England och Holland, på det ej Sverige måtte nödgas först såsom medlare underskrifva nämnde staters öfverenskommelse om f. d. svenska Guineakoloniens öfverlemnande till England, hvarigenom Holländarne kunde taga sig anledning att påstå det Sverige, genom sitt gillande häraf, afstått från ersättningssumman. Men det var icke mycket lättare nu än förut att få någonting afgjordt. Förste rådspensionären De Witt, som ännu var den mäktigaste man i Nederländerna, önskade ej något hellre än att få fortsätta kriget med England, — och fiendtligheterna mot andra makter, *utan krig* — och drog derföre på alla möjliga sätt ut med förhandlingarna. Holländarne fortsatte under tiden den sjöröfvareroll, som de genom många års häfd ansågo nästan såsom sitt privilegium. Sina goda vänner Svenskarne skonade de visst icke, lika litet som andra, så att Appelbom i sin den 13 Januarii 1667 till Generalstaterne inlemnade klagoskrift hade en lista på icke mindre än 10 svenska skepp, som Holländarne tagit — alla på färsk räkning. Holländarne hade redan på förnyade klagomål

---

[1]) Dohna erhöll i anslag såsom ambassadör för två månader 10,000 rdr specie.

[2]) Af dessa dogo dock under kongressen Coyet, den 1 Julii, och Jöran Fleming d. 7 Sept. 1667, begge i Breda.

af honom svarat, att 'de måste så ställa till, att de neutrale äfven måtte lida någon incommoditet, på det Holländarne ej måtte förlora handeln'. Tydligen, säger Appelbom, skola icke några skäl i verlden afhålla Holländarne från att skada sina grannar och andra neutrala, *som af kriget kunde profitera*. Helst skulle de föra kriget på verkligt sjöröfvarevis — skilnaden var dock icke särdeles stor. Sverige, sade Holländarne, vore för mäktigt, och kunde hindra Hollands öfvermakt på sjön — derföre måste man tillfoga det all möjlig skada[1]). Frankrike tog också i sjön allt som kom eller gick till eller från England. Det vore att frukta, varnar den outtröttlige Appelbom, att Sverige alldeles ingen satisfaktion skulle erhålla, om det icke allvarligt visade dem tänderna och kunde, jemte allvarsamma hotelser och skarpa ord, vara färdig med sjelfva slaget; eljest torde man det icke akta, utan tvärtom; ty man hade nogsamt gifvit tillkänna, att Frankrikes så väl som Hollands intresse vore, att Sverige måtte hållas »i tööm och en ballance», och ingalunda växte högre eller blefve mäktigare än det redan — och detta allt för mycket — vore[2]).

Ändtligen inträffade dock den dag, då på dessa långa och ledsamma underhandlingar blef ett slut. Den $\frac{18}{28}$ Julii 1667 undertecknades i Haag traktaten mellan Sverige och Generalstaterne om Guineafrågan så väl som andra tvistepunkter — den s. k. »Tractatus reconciliationis». Genom sin seghet och envishet och svenska regeringens eftergifvenhet vunno Generalstaterne deri allt hvad de önskade rörande det f. d. svenska Guinea. Sverige fick visserligen de längesedan utlofvade 140,000 rdrna[3]), men emot vilkor att ej blott afstå besittningen och ersättningsanspråken för skeppet Christina med varor, m. m., utan äfven rättigheten för svenska undersåtar att handla på Guineakusten[4]). Danmark hade redan 1½ år förut[5]) afstått icke blott sina anspråk på Cabo Corso, Taccorari och Annamabo, hvilka alla i sjelfva verket tillhört svenska Afrikanska

[1]) Det är mer än förunderligt att man så länge led med tålamod så många våldsamheter och att icke alla de förfördelade och plundrade makterna bildade en kraftig koalition, för att med ens göra slut härpå. Engelsmännen voro de ende, som med verklig energi uppträdde emot detta systematiska röfveri.
[2]) A:s br. t. rikscancelleren d. 7 Jan. 1667.
[3]) Fryxell uppgifver oriktigt 150,000 rdr.
[4]) Se bilagan 10.
[5]) Genom konventionen i Haag d. 11 Febr. 1666.

kompaniet, utan äfven andra Danmark verkligen tillhöriga platser, vid utlöpande af danska Afrikanska kompaniets oktroj, eller med 1679, till holländska Westindiska kompaniet. De af Sverige afträdda orterna afträddes kort derefter af Generalstaterne till England.

Nu skulle således delegarne i det svenska Afrikanska kompaniet ändtligen få ut den lilla, med så otaliga svårigheter och efter så lång väntan dem tillförsäkrade ersättningssumman för sina förluster. *Men* svenska förmyndareregeringen, hvars svagaste sida var statshushållningen, var i stort trångmål för penningar, och innan ifrågavarande ersättningssumma utfallit, väcktes förslag om att låna densamma för statens räkning af kompaniets delegare. Det var riksdrotsen Per Brahe, som först inom regeringen väckte förslag härom[1]), och Kammar-kollegium erhöll uppdrag att med delegarne härom underhandla. Desse tillfrågades dock icke, utan kollegium nöjde sig med att tillkalla kompaniets direktörer, presidenten Henr. de Moucheron och rådsförvandten Jochim Pötter[2]); och desse ej blott lofvade å delegarnes vägnar att försträcka regeringen 70,000 af de 80,000 rdr. som skulle tillfalla kompaniet, — de 10,000 undantogos för att betala »några små expenser och aflösningar» — ty det öfriga borde tillfalla köpmannen Liebert Wolters enka, Jakoba Du Bois, i Hamburg; utan lofvade derjemte att söka öfvertala henne att försträcka 20,000 rdr sp., och fingo deremot försäkran om 8 % ränta, om de dertill kunde förmå henne, eljest blott 6 %. Såsom säkerhet tillsades kompaniet nästa års i Sverige fallande salt-licent och hela utförseltullen af tjära, och om detta ej förslog, äfven för följande år. Förklaringen om denna öfverenskommelse är af kollegium undertecknad redan den 23 Augusti[3]), och samma dag förekom saken i regeringen, af hvilken öfverenskommelsen gillades[4]). Men de stackars delegarne fingo icke ens de återstående 10,000 rdr genast, lika litet som Wolters enka eller hennes arfvingar på lång tid kom i besitt-

---

1) Rådsprot. d. 14 Aug. 1667 (Francs prot. f. 296).
2) Adlad med namnet Lillienhoff.
3) Bl. handl. rör. Afr. komp.
4) Rådsprot. d. 23 Aug. 1667. (Francs prot. fol. 301 v.).

ning af det dem tillkom. Regeringen befalde visserligen Dohna och Appelbom att till kompaniets fullmäktige utbetala återstoden af ersättningssumman[1]), och svenske kommissarien i Amsterdam Gerhard De Geer[2]), såsom fullmäktig för kompaniets delegare och sin farbroder Stephan De Geer, jemte L. Wolters enka, infunno sig i Haag för att uppbära densamma, men — förmådd dertill af bristen på tillgångar att aflöna de trupper, som måste hållas i fält i Brehmen, hade regeringen då redan lagt beslag på hela summan, och fordringsegarne fingo tillsvidare för allt sammans nöja sig med förhoppningar om att snart få godtgörelse eller vederbörlig säkerhet[3]). Denna godtgörelse inträffade för Wolters arfvingar först nära 50 år derefter eller 1716, för kompaniets öfrige delegare redan 1670 med halfva summan och »god försäkring» på resten. Redan året efter traktaten i Haag ingingo delegarne till regeringen med en underdånig supplik, så väl för sig sjelfve, som för nämnde L. Wolters enka, om betalning. Främst bland delegarne undertecknades denna supplik af den åldriga Ebba Brahe, och såsom den tredje i ordningen, den om Sveriges industri högt förtjenta Maria Sophia De la Gardie[4]). De svenske delegarne blefvo efter ett par år ihågkomna, men de som hade största fordringsandelen fingo blott förpantningar, och blefvo derefter bortglömda samt förlorade sina pantegods.

Såsom förut är omtaladt, var det egentligen Lucas Lütkens uppoffringar, hvilka jemte Voss' ihärdiga tapperhet och ärlighet man hade att tacka för det att kolonien återtogs och så länge åt Sverige och kompaniet bibehölls, samt att Sverige kunde göra några anspråk på ersättning af Holland. Men kom-

[1]) K. M:ts br. t. Dohna o. Appelbom d. 28 Aug. o. 28 Oct. 1667.

[2]) Han hade efter sin fader erhållit denna befattning 1666.

[3]) Dohnas o. Appelboms br. t. K. M:t d. $\frac{1}{11}$ Dec. och desammes attestation för G. De Geer d. $\frac{3}{13}$ Dec. 1667. D:s o. A:s conc. bl. »Hollandica».

[4]) Skriften, som ej är daterad, synes af innehållet tillhöra 1668. Den är egenhändigt undertecknad af: »Ebba braa. Siridh bielckie. M. S. De la Gardie. Christina de la Gardie. Brita Kurck. På Er. O-as arfv:s vägnar: J. Lagerfeldt. Anna Maria Kruus. Beata Sparre. Anna Cruus. Elsa Cruus. Wilh. Drakenhielm. Helena Strömskiöldh. På starfwehusets wägn. Guillaume Coyet. På egna o. syskons vägnar: Christoph. Gyllenstierna. På Louis de Geers arfv:s v.: Jan De Geer. Claude Hegerstierna. Marg. Blixencron. Anna Hansdtr Stecker.»

paniet hade alldeles lemnat Lütkens ur beräkningen, jemte hans åtgärder och kostnader. Såsom förut är nämndt, vände han sig redan 1666 till regeringen med anhållan att blifva »soulagerad», efter som han gjort denna förlust för att konservera kronan Sveriges intressen, och han nu genom så lång mistning af kapitalet var nästan ruinerad, samt all vidare framgång för honom i hans hemort afskuren. Han förnyade denna anhållan under följande år, i skrifvelser dels till rikscancelleren, dels till K. M:t, men fick derpå blott det besked[1]), att han hade att med sina anspråk på ersättning af Afrikanska kompaniet vända sig till laga domstol. I en ny ansökan till K. M:t[2]) säger han att detta utslag försatt honom i den största bestörtning. Skulle han nödgas genom process utföra sin sak, så vore han fullkomligt ruinerad, enär han saknade medel att utföra en sådan. Hade hans fullmäktige ej sett mer på K. M:ts höga intresse än på Lucas Lütkens och sitt eget, så hade han kunnat hemföra en stor vinst. Voss hade troget utfört sina ordres, och derföre hade L. L. förlorat sina penningar. Ty hvad hade hindrat Voss att emottaga den summa Engelsmän och Danskar ofta bjudit och med detta och öfrigt förvärf begifva sig hem, annat än trogen lydnad för de befallningar han erhållit så väl från den i Hamburg varande condirectorn i Afrikanska kompaniet, som från svenske residenterne i Holland och England, samt från Lütkens sjelf. Afrikanska kompaniet hade ej förnekat hans åtgärder; och han bevisar med stor juridisk skicklighet och skarpsinne rättmätigheten af sina anspråk. »Qvod videns agi — säger han — in ejus commodum et non contradicens, habeatur pro mandante»; alltså vore det ett pactum tacitum mellan honom och kompaniets direktörer, och hade äfven dess condirector i Hamburg betalt innestående aflöning till den hemvändande kommissarien. Ersättning hade lemnats ej blott för skeppet Christina, utan äfven för kastellet, m. m. och hvem hade väl återförvärfvat det, om ej L. L.? För hvem hade han väl occuperat Cabo Corso; och till hvems fördel? Hvad har nu kompaniets negotiorum gestor åtnjutit för ståtliga beneficia? Han ensam hade skaffat kompaniet och K. M:t rättmätig pretension på skadestånd. Alltså hoppas han, att han, »secundum

[1]) K. M:ts Utslag d. 17 Dec. 1667.
[2]) Dat. d. 14 Mars 1668. Hdl. rör. Afr. komp.

communem ac jure gentium confirmatam regulam, bör vara den förste, som får utan vidare emottaga dessa ifrån Guinea kommande, alltså sina egna, penningar i liqvid.

Emellertid nödgades Lütkens instämma kompaniet till Stockholms rådstufvurätt, förlorade der, men vann i hofrätten, hvarefter, sedan målet kommit under K. M:ts pröfning, en kommission tillsattes att i saken afgifva utlåtande[1]). Af detta upplyses bl. a., att kompaniets direktörer på Lütkens påståenden svarat, att burggrefven och presidenten i Göteborg Isr. Noræus Norfelt begärt kompaniets tillstånd att handla på Guinea emot rekognition till kompaniet, samt att med sig förena andra deltagare. Kompaniets direktörer hade till en början härvid gjort svårigheter, emedan de voro sinnade på grund af Johan Claesson Tays bref att ditsända skeppet Christina, men för att i tid få svar till Tay, och »animera Guineserne», tillätos Norfelt och hans intressenter att afsända skepp dit på egen bekostnad och risk, men allenast att handla vid kusten; men när deras folk ditkom, occuperade de straxt fästningen, hvarigenom deras handel rikligen befordrades och de fingo en fördelaktig retourfrakt. Kapiten Voss blef qvar, men utan kompaniets uppdrag, eftersom det afsändt sin kommendant Neuman med »Christina» för att besätta fästningen. Lütkens hade kompaniet aldrig känt eller beordrat att gå till Guinea eller försäkrat honom om någon ersättning. Fästningen hade kompaniet och icke han bygt. Hans namn stod ej i sjöpasset; och kompaniet hade af hans handel ej njutit en fyrks värde, o. s. v. Kommissarierne hade af kompaniets direktörer begärt åtskilliga upplysningar, bl. a. hvarföre de beordrat Voss att komma till Sverige och om de gifvit honom respenningar, om kontraktet med Norfelt och om instruktionen för Neuman, men direktörerne nekat att lemna annat svar, än att Lütkens måtte förvisas till rätta.

De af Lütkens i kommissionen anförda skäl voro: '1) Syntes sjöpasset obligera honom att göra hvad han såge vara kompaniet till gagn, hvilket honom synts bäst kunna ske genom att han till kompaniets tjenst inköpte fästningen, och sedan i K. M:ts

[1]) Uppläst i rådet d. 6 Maj 1669; underteckn. af kammarrådet Henr. Falkenberg, assessorn i Kommers-kollegium E. Rosenhane, assessorn i Reduktionskommissionen Nils Rosenflycht och assessorn i Kammar-revisionen Pet. Schnack. Hdl. rör. Afr. komp.

och kompaniets intresse försvarade den så länge han kunde, hvilket han ej var skyldig att göra på egen bekostnad. Eljest hade han väl kunnat lemna fästningen åt Engelsmännen, som derför bjudit betalning. 2) Var han ej skyldig att på egen risk inlösa och försvara fästningen. 3) Hade condirectorn i kompaniet Liebert Wolters, såsom å kompaniets vägnar, gifvit Lütkens dit affärdade officerare ordres att återtaga fästningen. 4) Hade residenten i Haag beordrat Voss och förmanat honom att hålla fästningen »det bästa han kunde», förtröstande honom om undsättning; likaså Wolters och Neuman å kompaniets vägnar. 5) Hade Voss, hvilken hade instruktion så väl af Wolters som af Lütkens, blifvit kallad till Sverige, och af direktörerne ej blott fått tack och beröm, utan äfven några månadspenningar. Kommissionen ansåg således Lütkens fordran ej så orimlig'. — Först följande år föredrogs saken hos regeringen. Ett kort sammandrag ur rådsprotokollen skall visa sakens märkliga gång.

Den 14 April 1670 förekallades i rådkammaren förutnämnde kommitterade, hvilka åberopade sitt förra året afgifna utlåtande. K. M:t hade remitterat saken till hofrätten, för att den måtte utan tidsspillan afgöras, men kompaniet hade begärt att saken ånyo måtte instämmas till kämnersrätten. När målet der förekom nekade kompaniet att svara, på den grund att det sade sig ej känna Lütkens. Dermed lät kämnersrätten sig nöja, afgaf intet utslag, utan lemnade blott Lütkens en attest, att han der stämt kompaniet, »men det mot honom exciperat, quod ipsi non competeret actio». Detta ansågo kommissarierne vara illa gjordt, enär domaren antingen bort förmå kompaniet att svara, eller också genom utslag befriat det derifrån. Kammarrådet Falkenberg berättade att Pötter, en af kompaniets direktörer, på tillfrågan hvarföre kompaniet ej ville framställa sina skäl inför kommissionen, svarat, »att det vore intet manerligt, när någon af en vederpart angripes, gifva honom svärdet i handen, hvarmed han sin ovän skada måtte». Hr riksfältherren Carl Gust. Wrangel ansåg billigt att kompaniet borde ersätta Lütkens den skada, som han af tidsspillan och uppehåll lidit. Kurck svarade, att det gjorde man hellre, om det pröfvades skäligt, än att låta betaga sig sin rätt. Trädde dermed ut, efter han på sina pupillers vägnar var intresserad. Hr rikscancelleren sade sig af suppliken se att hans fru moder och begge systrar ock hade den

underskrifvit, men kunde likväl icke annat än ynka den stackars karlen, som så länge blef uppehållen; tyckandes att hofrätten borde låta den underdomaren, som ej fullgjort sin skyldighet, plikta. Frågade om icke, för att vinna tid, hofrätten kunde beordras summario processu afhjelpa saken. Grefve Nils Brahe[1]) menade att då kompaniet begärt att gå ad ordinarias instancias med Lütkens, så hade det också contesterat litem, »warandes altså frivole den exception, som det sedermera gjordt hafwer, såsom kände det intet Lütkens». Det syntes ock klarligen att kompaniet intet annat sökt än att trainera saken. När det brukar de orden, att man intet bör gifva svärdet ifrån sig till ovännen, agnoscerar det nogsamt sig vara skyldigt. Häri instämde rikscancelleren likasom riksrådet Lorentz Creutz. Slutligen resolverades att bref skulle afgå till hofrätten med befallning att skärskåda huru saken i underrätten blifvit handterad. Funnes culpa hos domaren, skulle han plikta; men vore någon obillig tergiversatio hos kompaniet, så skulle det gå förlustigt rättigheten att gå till de lägre instanserne, och saken skulle summario processu i hofrätten afdömas. Vidare skulle kompaniets direktörer inkallas och få »een reprimande, för det de saaken så traisnerat hafwe». Derpå efterskickades direktörerne i kompaniet, vice presidenten i kommerskollegium Isr. Lagerfelt och kommissarien i banken, Jochim Pötter Lillienhoff, men då den förre var sjuk kom blott den senare tillstädes. Honom blef förehållet hvarföre han så traisnerade saken, som K. M:t ville till utslag befordra. K. M:t hade först förordnat en kommission, som skulle blott ransaka i saken och sedan dess beskaffenhet hos K. M:t referera. För den ville kompaniet ej producera det ringaste af sina skäl, utan begärde att inför rätta utföra saken. När då K. M:t remitterade den till hofrätten, och denna 'stod rätt på slut dermed', kom kompaniet in med en supplik, begärande att få gå till de ordinarie instanserne. K. M:t beviljade också dertill; men när parterne kommo i kämnersrätten, ville kompaniet icke »contestera litem». Och som derigenom K. M:ts nådiga intention mycket är af kompaniet eluderad, så

[1]) Till hans heder bör anmärkas att han också var beslägtad med flere af kompaniets delegare. Joh. Gyllenstierna Göransson var den ende inom rådet, som visar sig partisk emot Lütkens, utom Kurck, hvilken dock var grannlaga nog att ej vidare deltaga i förhandlingarna.

kunde K. M:t sådant ej annat än med misshag förmärka. Pötter förklarade, præmissa excusatione, att kompaniet ej kunnat annorledes göra, än det gjort hade. Det hade begärt af K. M:t att få njuta »beneficia juris». I första instansen har kompaniet »excipierat» mot Lütkens, såsom mot en person, den man icke kände. Hade domaren ålagt kompaniet att svara, så hade det måst beqväma sig dertill, men då så icke skeddo, stod kompaniet fast vid sin exception, och detta så mycket mer, som L. sjelf icke ville agera emot kompaniet, utan syntes vilja hafva konungen såsom sin man. Hvilket svar alla de närvarande tyckte vara raisonnabelt[1]).

Den 28 April förekom saken ånyo i rådet, hvarvid rikscancelleren gjorde en kort recit af målet, och sade, att efter kompaniet sökt beneficium revisionis emot hofrättens interlocutoriam, förmedelst hvilket det förpligtades att svara Lütkens, borde begge parternes skäl skärskådas. En deputation från hofrätten tillkallades att förklara sig. Denna åberopade sig på K. M:ts bref och sitt härom förda protokoll. Dervid anmärktes särskildt, att saken första gången var nära afslutad i hofrätten, men på kompaniets supplik tillät K. M:t den gå till instantierne. Johan Gyllenstierna ansåg att tergiversationen var lika stor hos Lütkens som hos kompaniet, hvaremot dock assessor Mörner anmärkte, att L. sökt allt hvad han kunde pådrifva saken, och Rothoff tillade, att kompaniet nog tergiverserat, då det försutit *sex* citationer. Rikscancelleren sade sig icke annat kunna se, än att kompaniet vore »in culpa». Tyckte dock att både domaren, kompaniet, Lütkens och Hofrätten felat. Resolverades: att kompaniet skulle tillsägas med det första inkomma, efter det sökt beneficium revisionis[2]).

Tredje gången detta år Afrikanska kompaniet förekommer i rådets protokoll — den 26 Julii — var blott fråga om något af ersättningssumman skulle till Afrikanska kompaniet utbetalas, eller om denna kunde uppskjutas. Rikscancelleren förestälde huru billig kompaniets fordran var; huru länge kompaniet väntat på dessa penningar; att det fått försäkran om betalning af de holländska medlen; men efter man behöfde dem till arméen, fick kompaniet ny försäkran att ofelbart utfå sin betalning af de ut-

[1]) Rådsprot. d. 14 April 1670. (Bergenhielms prot. sid. 227 o. f.)
[2]) Rådspr. d. 28 Apr. 1670. (Bergenhielms prot. s. 266 o. f.)

ländska subsidierna. Skulle man nu åter bedraga dess väntan. Enkors och faderlösa barns medel stode häruti; hvarföre angriper man mera dessa »än mina eller en annors?» Resolutionen blef att kompaniet nu skulle utfå hälften och god försäkring för återstoden[1]).

Tvisten emellan Lütkens och Afrikanska kompaniet förekom ånyo den 18 och 19 Oktober i rådet. Första dagen skärskådade rådet frågan för sig sjelft, och följande dag voro parterne, kompaniet genom sine förutnämnde direktörer och Lütkens personligen, tillkallade. Lagerfelt sade sig hafva förmodat, att Lütkens skulle låtit sig nöja med de goda skäl, som kompaniet förut andragit för att bevisa huru inkompetent han hos kompaniet sökte ersättning för sin lidna skada; ty kompaniet vore honom intet skyldig och kände honom ej det ringaste. Lütkens åberopade sig på det löftet, som 1666 gjordes honom i senaten, att han skulle blifva soulagerad när de holländska ersättningsmedlen utfölle. När dessa sedan föllo ut, gjorde han underdånig påminnelse om detta löfte, men blef då hänvisad till Afrikanska kompaniet, som fått dessa penningar sig anslagna. Redogjorde för sakens förlopp i alla instantier, och bekände sig intet hafva med kompaniet att göra eller någonsin varit dess actor. Lagerfelt ville taga fasta på dessa sista orden af Lütkens, påstående, att Lütkens följaktligen icke hade någon pretension på kompaniet. Att han uppträdt som actor vore klart, då han pretenderade kompaniets penningar. Lütkens svarade, att han icke fordrade kompaniets penningar utan sina egna. Lagerfelt sökte genom en berättelse om sakens förlopp bevisa, att kompaniet alls icke vore Lütkens förpligtad. Hade han på sin egen risico kommit i skada, imputet sibi, eller söke sin man. Af kompaniet kunde Lütkens ej framte någon bokstaf, eller annat som bekräftade hans anspråk, utan blott ett sjöpass[2]). Lütkens sade sig hafva tagit kastellet i possession. Lagerfelt: Ad cuius mandatum? Lütkens: Ad mandatum Regis. Lagerfelt: Söken då hos konungen skadeståndet och icke hos

[1]) Bergenhielms prot. sid. 481.

[2]) Wolters bref till Lütkens och Voss m. fl. handlingar hade nemligen gått förlorade tillika med fästningen; och L. kände icke att K. M:t i sin framställning till Generalstaterne d. 7 Nov. 1663 uttalat samma uppfattning som Lütkens, och förklarat hvad som företagits mot L:s folk vid Cabo Corso vara gjordt emot kompaniet, likasom att Voss i densamma förklarats vara med kongl. fullmakt försedd kommendant.

oss, ty vi hafve intet med oder att göra. Lütkens: För kastellet och skeppet Christina gåfvo Holländarne ersättningspenningarne, och efter det han så länge innehaft kastellet, tillkom honom dessa ersättningar och ej kompaniet. För hvad han bragt till väga, hade Holland beviljat Sverige 100,000 rdr, och hade han således mer uträttat än kompaniet. Lagerfelt menade det hade varit bättre att Lütkens aldrig kommit till Cabo Corso med »Konung David»; ty derför hade Holländarne tagit bort skeppet Christina. Efter vidlyftigt ordande och öfverläggande och sedan hr Rålamb intygat berättigandet af Lütkens fordringsanspråk, resolverades att tvisten skulle hänvisas till domstolarne, men efter kämnersrätten ej gjort sin skyldighet, skulle den instansen förbigås och saken upptagas i rådstufvurätten, och sedan, om så behöfdes, utan dröjsmål afgöras i hofrätten.

Resultatet blef således att saken kom åuyo till Rådstufvurätten för tredje eller fjerde gången (hvilketdera kan ej tydligen af handlingarna skönjas), derefter till Hofrätten, och slutligen — *den 30 Oktober 1674* — således *efter åtta års förlopp*, afdömdes saken af K. M:t på det sättet, att kompaniet skulle betala Lütkens hela hans med skeppet »Konung David» till Guinea afsända last, hvaremot Lütkens skulle godtgöra kompaniet värdet af återfrakten efter det pris till hvilken den blifvit försåld; och skulle liqvid dem emellan ske inom tre månader[1]). Lütkens fick således ingen ersättning för lösesumman af kastellet eller sina andra vid Cabo Corso gjorda förluster. Hans anspråk gingo ursprungligen ut på 58,155 rdr specie.

Men en ny ännu långvarigare rättegång skulle uppstå om en annan del af ersättningssumman för Afrikanska kompaniet. Förutnämnde Liebert Wolters arfvingar hade uttryckligen år 1668 af kompaniets öfrige delegare tillerkänts ej mindre än 60,000 rdr specie af samma ersättningssumma, enär L. Wolters på direktionens enträgna begäran och för kompaniets räkning utrustade kompaniets enda skepp Christina till Cabo Corso, hvilken expedition fick den olyckliga utgång förut är omtalad. Grefve Dohna öfvertalade enkan att låna densamma till svenska kronan, då han den 31 Dec. 1667 emottog penningarne af Holländarne. Från det lånet lemnades t. o. m. 1681 erhöllo

[1]) Dom emellan Luc. Lütkens o. Dir. af Afrik. komp. Riks-Registr. 1674, 3: 701.

arfvingarne icke ens någon ränta. Då ändtligen, sedan liqvidationskommissionen gillat deras räkning och underskrifvit den[1]), fingo de såsom säkerhet för sin fordran — stor 76,373 rdr — pantebref å klostergodset Himmelspfort och den del af Altenkloster i Brehmen, som var kronan behållen[2]). Afkastade godsen mera än 3,200 rdr specie årligen skulle öfverskottet afräknas på kapitalet. Men 1693 indrogos plötsligen pantegodsen, sedan advokatfiskal Henr. Heerdhielm, som i denna affär spelar samma fula roll, som i många andra från samma tid, lyckats härom alldeles föra Carl XI bakom ljuset[3]). Heerdhielm, som fungerade såsom kronans ombudsman i den med anledning af indragningen uppkomna rättegången mellan W:ska arfvingarne och kronan, uppgjorde en räkning på 69,020 rdr som han påstod arfvingarne i kapital och räntor skulle med orätt hafva fått af kronan, och sände denna räkning helt enkelt till Hamburg, med fordran att antingen summan skulle kontant deponeras eller att borgen för densamma skulle ställas, eller att Lieb. Wolters (den yngre) skulle gå i arrest. Detta förmådde såväl borgmästare och råd i Hamburg att till K. M:t aflåta en bönfallande skrifvelse till förmon för W., som Generalstaternes sändebud i Sverige, baron D'Heekeren att göra framställningar både till K. M:t och konseljpresidenten Oxenstierna[4]) (på den grund att Louis Wolters var kanonikus i Utrecht och således holländsk undersåte). Bland de skäl som af Heerdhielm androgos för hans påstående var det det förnämsta, att det ej skulle vara tillräckligt bevisadt att den fordrade delen af skadeersättningen vore afsedd att ersätta Wolters utgifter, hvilkens namn ej heller fanns i traktaten. Ett par skäl voro fullkomligt uppdiktade, såsom att skeppet »Christina» derför blifvit af Holländarne taget, att de som förde det lagt till vid Del Mina, för att der handla, hvilket var förbjudet, och att Holländarne således lagligen — »enligt indisk lag» — kon-

[1]) Dat. d. 18 Okt. 1681.

[2]) Pantebrefvet dat. d. 15 Dec. 1681.

[3]) Heerdhielm, som genom en stor mängd rättegångar, hvari han deltagit, framstår såsom en fullkomligt samvetslös person, hvilken ansåg såsom sin högsta uppgift att till statens fördel och sin egen kunna under lagens täckmantel plundra enskilde, som med staten hade någon ouppgjord räkning, var advokatfiskal i kammar- och kommerskollegierna, blef 1693 adlad (hette förut Schæfer), utnämndes till vice president i Svea Hofrätt 1702 och dog 1712.

[4]) Borgm. o. råd i Hamb. t. K. M:t d. 28 Dec. 1696. D'Heekeren t. K. M:t $\frac{1}{2}\frac{1}{1}$ Dec. 1696 o. t. Oxenstierna d. 6 Jan. 1697. Hdl. rör. Afr. komp.

fiskerat lasten, hvilken dessutom skulle vara förbruten, såsom tillhörande utländingar, ej svenskar, ehuru under svensk flagga (!); äfvensom att förre direktörerne i kompaniet ingått svikligt aftal med Wolters enka för att bedraga kronan. Ett annat skäl var endast värdigt en sådan advokat som Heerdhielm, nemligen att den af direktörerne till enkan W. utstälda vexel skulle vara ogiltig, derför att blott två direktörer underskrifvit den. Alla de af arfvingarne anförda bilagorna, således hela deras bevisning, lemnade Heerdhielm obesvarad, påstående att de icke hörde till sjelfva frågan. De kongl. bref och andra handlingar, hvartill hänvisats, förklarade H. icke bevisa någonting, emedan K. M:t och kollegierna förut ej skulle varit grundeligen i saken informerade, och vore de alla genom K. M:ts befallning till hofrätten att undersöka målet »suspenderade». Om några kongl. bref utgått under konungens minderårighet, så borde de »reclameras», emedan de på svikligt sätt erhållits. H. rörde också ihop hvad som skett af Svenskar och Danskar i Guinea, såsom om Schmidts försäljning af Cabo Corso. Och när hofrätten gjorde honom en besvärlig fråga, svarade han med en spetsfundig motfråga till Louis Wolters, för att undslippa svaret. Att uti traktaten influtit något om ersättning för »Christinas» last, hade skett »accidentaliter», sade han, men bevisade ingenting för W. När W. åberopade Silfvercrona såsom vitne, så ville H. jäfva honom med påståendet att S. varit W:s fullmäktig, och att det ej vore »anständigt för Silfvercrona att förklara någon tractat, så höge potentater emellan». Vi hafva anfört detta, för att visa huru, till blygd för ifrågavarande tid, en den offentliga rättens målsman kunde försöka vränga rättvisan. Men det märkligaste härvid är, att ehuru H:s yrkanden voro uppenbarligen orättfärdiga, och han endast rörde sig med obevista och obevisliga beskyllningar samt advokatoriska konstgrepp, kongl. hofrätten likväl stannade i det beslut, att som hofrätten fann »fundamentet» till Wolterska arfvingarnes pretensioner »temligen ostadigt», och emedan i traktaten »Woltrarne ej voro nämnde, eller en viss summa dem tillagd, så *understod sig ej Hofrätten öfver saken någon förklaring göra, eller sig dermed befatta*»[1]). Arfvingarne vädjade till K. M:t och svarade i en vidlyftig och långtrådig, men oemotsägligen

[1]) Svea Hof-Rätts prot. d. 3 Julii 1696.

bevisande skrift sin rätt[1]). Men *rätt* fingo de ännu icke på länge. Deras anspråk synas nemligen hafva blifvit erkända, men summans storlek lemnats oafgjord. Ty fyra år derefter[2]) befaller Kongl. Maj:t Svea hofrätt att skyndsamt afgöra frågan huru mycket Wolterska arfvingarne borde hafva i ersättning; men Heerdhielms inflytande var så stort, att de förorättade arfvingarne så länge han lefde ej kunde få rättvisa. Med alla upptänkliga undanflykter och påhitt drog han alltjemt ut på tiden, för att om möjligt uttrötta arfvingarne och deras ombud Louis Wolters, hvilken klagade att han nödgats i Stockholm tillbringa hela sitt lif. I stället för att målet borde, enligt konungens befallning skyndsamt afgöras, tog Heerdhielm till sig handlingarna och behöll dem en lång tid, utan att dock i saken skrifva ett enda ord. En tid efteråt voro handlingarna försvunna, och målet kunde till följd deraf ej återupptagas förrän Wolters anskaffat nya. På en ny ansökan af W. till K. M:t[3]) svarar konungen[4]) med en ny befallning till hofrätten »att utan längre uppskof med ett fordersambt och rättvist utslag densamma afhjelpa»; men Heerdhielm sörjde för att icke heller denna befallning blef åtlydd. Ändtligen dog denne orättfärdige man, och nu fyra år derefter, *tjugu* år efter det saken fullständigt blifvit utredd, och *femtio år* efter det fordringsanspråken först väcktes, kom saken under konung Carl XII:s pröfning, hvilken gaf de så länge förorättade Wolterska arfvingarne rättvisa, och resolverade att deras rättmätiga kapitalfordran af kronan var 40,000 rdr banco eller specie. Denna resolution är utfärdad den *17 December 1716*. Med denna dag försvinner Svenska Afrikanska kompaniet helt och hållet ur häfdeböckerna.

[1]) Louys Wolters br. t. envoyéen baron N. N. dat. Stockholm d. 24 Nov. 1696, med en mängd bilagor. Wolterska arfvingarnes vadeinlaga t. Just.-Revis. 1696. L. W. erinrar i den senare att han, utom sina pretensioner för skeppet Christina, äfven hade sådana på svenska kronan derföre att han förskaffat denna alla de penningar, som behöfdes vid utrymningen af Wismar och vid svenska truppernas aftåg till Ungern.

[2]) K. Br. d. 24 Maji 1700.

[3]) D. 30 Dec. 1702.

[4]) 13 Mars 1703.

Bilagor.

1.

Från drottning Christina till konungen af Fetu i Guinea.

Riks-Registr. 1651, 2; 249.

Till Konungen i Guinea.

Oss är uthaf wår Commendant och general Henrich Carlof, den gode wänskap och wählfärighet som honom uthj edert Landh, af Eder och dee edre ähr wederfahrit högeligen berömdt, Och aldenstund oss sådant länder till särdeles behagh, så hafwe wij eder wehlat derföhre tillbörligen hafwa tackat, Jämwähl försee oss till Eder att j uthj samme gode wänskap giärna wijdare Continuere, och bem:te wår Commendant och General Carlof ytterligare medh all godh benägenheet och wählfordran möthe wij ähre willige och benägne sådant emoth eder igen till att förskylla, Skrifwit etc., Stockholm den 6 Junii 1651.

2.

Traktat mellan England och Sverige rörande svenska kolonierna i Afrika och Amerika.

Efter originalet på papper i traktatsamlingen, afdeln. »Anglica».

Serenissimi ac Celsissimi Domini Olivarij Domini Protectoris Reipublicæ Angliæ Scotiæ et Hiberniæ, Earumque Ditionum atque eiusdem Reipublicæ, Commissarius Procurator deputatus, et legatus Extraordinarius Ego infra Scriptus Bulstrodus Whitelockius Constabularius Castri de Windsor, et unus Custodum Magni Sigilli Reipublicæ Angliæ, notum, testatumque facio quod cum ipso Foederis Tractatu inter prædictum Serenissimum ac Celsissimum Dominum meum Olivarium Dominum Protectorem ac Serenissimam Potentissimamque Principem ac Dominam, Dominam Christinam Dei gratia Suecorum

Gothorum Vandalorumque Reginam, Magnam Principem Finlandiæ, Ducem Esthoniæ Careliæ Bremæ Verdæ, Stetini, Pomeraniæ, Cassubiæ, et Vandaliæ Principem Rugiæ nec non Dominam Ingriæ, et Wismariæ, etc. stabilita sit firma pax et amicitia, eidem congruere potissimum judicavi modum reperire amovendis nonnullis subditorum, Populorum ac Civium invicem gravaminibus, et præripere materiam et occassionem unde in posterum enascantur; Proinde de motis quibusdam quæstionibus ita cum prædictæ suæ Regiæ Majestatis, Regnique Sueciæ Senatoribus ac Plenipotentibus Commissarijs Illustrissimis atque Excellentissimis Dominis Domino Axelio Oxenstierna Regni Cancellario et Judice Provinciali Occidentalium Norlandiarum, Lapponiæque, Herredaliæ, et Jemptiæ, Comite Moreæ Australis, libero Barone in Kimitho, Domino in Fiholm et Tijdöen, Equite Aurato et Domino Erico Oxenstierna Axelij, Generalis Collegij Commerciorum Præside Comite Moreæ Australis, Libero Barone in Kimitho, Domino in Tijdöen, Viby et Gorwelen conveni quemadmodum sequentibus exprimitur et explicatur.

Inprimis cum Anglicana quædam Societas in Guinæa mercaturam exercens conquesta sit de quodam Henrico Carelovio qui directionem agens nomine Suecanæ Societatis in dictis oris, loca nonnulla ab Anglis habitata ijsdem eripuerit, aliisque molestiis affecerit: prædicta vero Societas Suecana non tantummodo nominati Directoris ac suam culpam nullam esse probandam susceperit, verum etiam sua iterum gravamina contra prædictæ Societatis Anglicanæ Ministros reposuerit; hæ autem Controversiæ Mercatorum particulares, hac vice ob certas rationes penitus aboleri non potuerint; consultissimum utrimque visum est ut quantocius coram certis utrimque Commissarijs amicissime et sine ambagibus componantur; interim autem convenit nulli præjudicio alterutri parti hanc moram fore adeo ut neque Societatum prædictarum participes ac Ministri, neque ulli utriusque Status Subditi ac Cives se invicem ulla, aut in Guinæa, Liberrimoque ibidem Commercio, aut in itinere iniuria vel molestia afficiant verum delata pro ut superius indigitatum est ad superiores utriusque Controversiarum diremtione amice inter se vivant et ea se complectantur benevolentia quæ Foederi utrinque concluso consentanea est. Jdem etiam observetur in America inter Novæ Sueciæ et Anglorum Colonias ut amicitiam sinceram colant, et ab omnibus molestijs ac injurijs utrimque abstineant. Inprimis autem conservationi mutuæ studeant donec de Limitibus Coloniarum, et alijs si quæ sint amicitiæ legibus, simul cum ceteris particularium negotijs coram deputatis utrinque Commissarijs rite conveniri poterit. Quæ omnibus et singulis utriusque Status Subditis, ac Civibus, quorum interest injungenda, ab ijsque observanda fore, hisce præsentibus vi Commissionis meæ in me, integerrime recipio, et subscriptione manus meæ, Sigilloque Corroboro. Actum Ubsaliæ 8:a Mensis Maij Anni 1654.

BulstrodtWhitelocke. (Sigill.)

3.

Reglemente rörande det Afrikanska kompaniets förvaltning.

Handlingen, af fukt mycket skadad, så att en del deraf är förlorad, är tydligen ett originalconcept, och finnes nu bland handl. rör. Afr. komp. i Riks-Archivet.

Författning utaf thet Africaniske Compagniet i Sverige 1654.

Wij underskrefne, thet Africaniske Compagnies i Swerige Gamble och nye participanter, göre för oss och wåra efterkommande witterligit, Att såsom för någon tidh sedhan, till seglationens förmeerande .... till en godh winst, ett Compagnie upprättat och .... [drott]ning Christina, tå wår allernådigste Regerande Drottning, privilegierat bleef, uthi Africa, på then Gvineeske och andre Custer att handla, Och thee samme uthi några åhrs tidh så wijda bracht åhr, att handelen nu uthi Gvinea åhr stält, godhe Conditioner medh konungarne ther sammastädes erholdne, så och faste plazar till Compagniets och handelens säkerheet bygde, Altså hafwe the förre participanter, för handelens tilltagande och förmeerande skull, så wäl som af andre orsaker bewekte, welat samma Compagnie öpna, och fleere participanter ther uthi intaga, på sätt och wijs som een särdeles Act af oss alla participanter underskrefwen, thet uthtryckeligen specificerar och förmäler, Och emädan nu Compagniet slutet åhr, ty hafwe wij samptligen för een nödtorft erachtat Een wiss författning ther uthaf att göra, hwar efter Compagniet så nu som framdeles skall administreras, och förestås, ... emelan, Directorerne them emelan sielfve, skulle kunna uppväxa; Om hvilka efter skrefne punctar eij alle samptligen föreente åhre, och oss så wäl som wåra efterkommande them samme att holla och handhafwa på thet kraftigaste förobligere och förbinde, Och skall ther uthinnan inthet må (!) förandras, medh mindre Compagniets wijssa skada heller nytta thet fordra kan, och af alle thess så hufwudh som ringare participanter, således för gott funnit och beslutit blifwer.

1. Emädan såsom uthi then Act som giord åhr om Conditionerne, hwaruppå the nye Participanter, medh the gamble åhre inträdde, uttryckligen specificeras, att the nye så wäl som the gamble, skole efter theras Capitals quota hafwa fördelen och [winsten?] att niuta, så wäl som hazarden att uthstå, af alt thet som .. i Compagniet åhr ..... och bestelt sedan then 1 Januarij [innewar]ande åhr 1654 .... och therwidh förblifwa Och skal hwar och en som uthi thetta Compagnie Trijtusen Rixdaler ståendes hafwer, wara för hufwudparticipant at rääkna, hwilke then förmon för the ringare hafwa skole, att så ofta något som af synnerligit wärde åhr, förefaller, skola the sammankallas, och them frijtt stå medh .... theras meening att säija, hwadh och således af them eenhelleligen beslutit blifwer, thet skall efterkommas och af Directorerne i verket stellas och skole the andre participanter medh samme theras förordning aldeles och oemootsäieligen nöia låta; Them skal och frijtt stå enär them behagar att gå på

Contoret, och hoos Bookhållaren förnimma Compagniets tillståndh, sigh till underrettelse, men icke macht hafwa ther något att biuda heller befalla, uthan så framt någon antingen af Hufwudh- heller the ringare participanter förnimma kunde, att hoos Directorerne, Condirectorerne, heller någon annorstädes .... verse[rer] och oskickeligen tillginge, tå skall them frijtt .... Directoren tillkenna gifwa, på thet han thet samma i tidh må remediera och bota, och således all oskick och desordre, och ther af föliande skada för Compagniet uti tidh förekommas och afwändas.

2. Medh Directionen af thetta Compagnie skall således tillgå att ther altidh skall wara en Opper Director, hwilcken af thee förnembste Riczens herrar wara skall, then och uthi Compagniet Hufwudparticipant ähr, Och skall hans Embete uthi eft[er]s[krefne] ärenden förnembligast bestå, 1) Att recommendera hoos hög- .... Compagniets nytta och interesse, tillsee att thes Privilegier [af] Een eller annan som mechtigh ähr icke violeras heller förkrenkias, så och hafwa thet samma altidh uthi Consideration widh allahanda Coniuncturer medh fremmande herrar och potentater, att godhe wilckor som thess handel befordra kunne af them erhollas, och thet obehindradt sin seglation och handel drifwa må, 2) Så ofta Compagniets interesse thet fordrar, skall OpperDirectoren macht [hafwa att sammank]alla alla hufwudhparticipanterne, att deliberera och öfw[erwäga] hwadh som till Compagniets nytta ländа kan, Och efter een deel af samme hufwudhparticipanter ofta kunna wara uppå åthskillige orter åthskilte, skall therföre bestelningarne inthet studza, uthan thå the sammanfordras som i Stockholm ähre och hwadh af them samteligen och Opperdirectoren beslutes, thet skall i wercket stellas, och the frånwarande sigh ther medh benöia låta, 3) Så [framt någon oenigheet] emelan Directorerne uppvuxe, heller .... föreluppe, hwar om the icke kunde föreena[s th]å skall OpperDirectoren them emelan döma, och then mening han faller uppå, kraftigh blifwa, men the andre uthan emootsäielse them samma i werket stella och Effectuera, 4) Om han ock förnimmer heller honom af någon af Participanterne kungjordt blefwe, at medh Compagniets tienst oskickeligen tillginge, tå skall han hafwa macht ther efter att fråga och ransaka, och tillijka med the andra Directorerne thet samma .... brotzliga skäligen plichta låta, och sa .... att hoon thet meriterade, heller någon af Directorerne sielfwe sigh försedt hadhe, då må han sammankalla hufwudparticipanterne, och medh theras rådh straffa och afsettia then odugelige heller otrogne, heller och ther uthi kan statuera som saksens beskaffenheet thet best fordrar och kräfwier. 5) Så ofta någon officiant af Compagniet antingen här heller i Africa tillsettias heller afsättias skall, moste alt sådant skee [med OpperDirectorens ia] och gottfinnande, Och skall inthet som af något .... af the andre Directorerne slutas heller göras, för än han ther öfwer Consulerat ähr, och ther uthi hafwer samtyckt och bewiliat, Samme herre OpperDirectoren skall icke hafwa någon ordinarie specificerat Lööп, uthan Participanterne skole

åhrligen widh Räkningarnas sluts genomseende betenckia honom medh een Discretion, såsom the bäst och skäligast finnandes warde.

3. .... Stockholm residera skola, Af hwilcka tree altidh ee[n wara skall af salige [Lovis] De Geers hus, emedan thet stoort och ansenligit Capital i Compagniet hafwer och thet samma tilförende förafskedat ähr, Theras Embete skall förnembligast bestå i efterskrefne ärender, 1) Skall all Ordre till Condirectorer, Factorer, Commisser, Skeppare, här heller i Africa, af them stellas, hwar efter alla Compagniets officianter skola wara skyldige sigh att rätta, I synnerheet skola the [her] om wara bekymbrade att hafwa gran och noga inspection ther .... tjenst på alla orter troligen och tillbörligen blifwer .... nytta och fördeel igenom alle görlige och skälige medel sökt och eftertrachtat, 2) Skole the draga i tidh ther om åhåga, att all Cargazoen som tijt öfver till Africa sändas skall, blifwer i tidh bestelt, och för bästa köp upphandlat, och att all nyttigh mesnage blifwer ther uthinnan i acht tagen, att Compagniets nytta och profijt thess större wara må, Och skall thet fuller inthet wara förbudit, att ther een heller annan af Directorerne sielfwe wärket hafwa, ther sådana wahrur arbetas, som till samme Co[mpagnies handel tiena?] ther att låta bestella och ther af fournera, men .... the andre Directorerne ther på medh flijt see, att alt sådant uthan någon egennyttigheet heller Compagniets skada skeer, uthan att thet bästa köp ther uthi sökis som af någon annan ähr att bekomma. Hwarföre och ingen ordre till någon af Compagniets betiente gälla skall, then icke af alla tree Directorerne och bookhållaren ähr underskrefwen, och så framt een heller .... heller eliest förhindrat, tå moste Bookhållaren uthi the frånwarandes nampn thet samme underskrifwa. 3) The retourer som ifrån Africa hijt tillbaka komma, thee låta the och emoottaga, och gullet till Compagniets bästa nytta förmynta, Så och annat, som Elfenbeen, socker, Toback, [med] meera som tädan skickas till Compagniets största nytta och fordeel foryttra och forselia. 4) The skole och föruthan then inspection the hafwa uppå the officianter här i Europa ähre granneligen see till huru wärket i Africa handteras, om Räkningarne rätt stellas, medh måål och wicht redeligen omgås så att Compagniet ingen skada af något otroget förhollande ther på kusten tillfaller, och emädan Skeppare och andre ..... efter .... bringa ther eget heller particulieres godz in medh på skeppen och drifwa ther medh stoort undersleef i handelen, skola thet medh flijt sökia samma misbruuk att remediera och förhindra, och såsom them alt thet Compagniet äger, i händer förtroos så skola the uthi alle saker sökia alena Compagniets fordeel och bästa, och ingalunda spela ther under på något sätt sitt eget intresse, uthan redeligen och troligen förrätta theras ombetrodda embete, Och att the thet thess bättre göra må, skola the hafwa i Stockholm ett särdeles ruum widh Com[pagniets] .... Bookhållaren sitter, hwart the sammankomma skola .... behof görs, till thet ringaste alla postdagar, tå the orderna uthgå låta, och a[chte]r emoottaga och öfwer-

see hwad them ifrån alla orter Aviseras, För thenna theras mödha och omaak skall them bestås åhrligen till Löön *) Daler silfwermynt, utaf Compagniets medel att anamma.

4) Skall Compagniet hafwa een Bookhållare, som här i Stockholm uppå thess Contor dage[ligen] ...... tillstädes ähr, Och föruthan .. ... hafwa Compag[niets böcker?] och alla ..... Acter i förwaring, skall hans Embete theruthinnan förnembligast bestå, att han alla Räkningar som ifrån alla orter inkomma emoottager, granneligen Examinerar, och hwadh feel han ther uthi finner, gifwer Directorerne tillkenna, och seer ther flitigt uppå att icke några onödige heller öfwerflödige omkostnader uppföres Compagniet till last och besvär, heller och att Cargozonerne för högt inköpas, heller på obeqwemlige orter, Och att uthi retourernes förseliande richtigt tillgåår, hwarföre han och uthi alla räkningar inga poster skall godkänna som icke medh samtelige Directorernes ordre ähre verificerade, Sedan när alt .... richtigt förer han thet till books, hwilken han åhrligen enär .... skeppen .... [för]ferdigade till Nyåhret sluter, och sedan gör ther på en richtigh balance, att man må see hwadh Compagniets winst thet åhret wahrit hafwer, och huru stoor uthdhelning Participanterne hafwe att förwänta, hwarföre och Directorerne skole macht hafwa .... han samma arbete och hwadh mehra af hans ... dependerar flitigt i acht tager, och uthrettar Han skall och sig granneligen therföre wachta att han icke några penningar heller thess wärde i sine händer eller wårdnat anammar, uthan befattar sigh medh Räkningarne alena, och hwadh beskedh han ther till kan behöfwa, skall honom owägerligen af alle wederbörande tillställas, Och emädan thetta Compagniets interesse begynnas ifrån 1 Januarij 1654 therföre skall han och thetta åhrs Räkningar emoottaga, them granneligen Examinera, och ther han något betenckeligit finner Directorerne uppteckia, och sedan richtigt sluta; Och. på thet Companiet må .... wara försäkrade, efter uppå honom een [stoor deel af?] thess wälfärd hänger, skall han göra thet sin trooheets [eedh], och ther emoot igän niuta för sin mödha och omaak *) D:r silf. Löön åhrligen, hwilcken honom af Compagniets Cassa richtigt lefwereras och tillstellas skall.

5) Efter såsom Stapelen af Compagniet nu ähr i Stade .... derat, så må han ther och så lenge blifwa till thess någon .... kan ther till beqwäm uthwälias, Och i in .... [Condirectorer?] förordras, hwilcke efter then ordre the här ifrån Directorerne i Stockholm undfå, skola wara omtenckte Cargazoner i tidh att uppköpa, skeppen på behöriget sätt att Eqvipera, retourer emoottaga, och efter undfångne ordre försälia, Doch skall ther medh så tillgå, att then eena af samma Condirectorer skall hafwa med alt inköp och försäliande att bestella, hwarföre och alle köp som till Compagniets tienst på alle orter skee, skole af honom slutas, i lijka måtto hwadh utaf

*) Tomrum.

retourerne förselias skall, thet blifwer af honom bestelt, men .... med några the ringeste Compagniets medel, hwarcken uthgående heller [inkomm]ande, uthan förwijser them, som penningar hafwa skola heller betala, till then andre sin Condirector, hwilcken Compagniets Cassa hafwa skall, och wara förplichtat efter sin Condirectors sedlar och slutne köp och Contracter, penningarne betala och emoottaga, så och alle räkningar som ther om passera, noga och flitigt Examinera och hwadh feel han ther uthi befinner remediera och bota, Och skole begge thesse Condirectorers embete uthi thesse åfwanskrefne fall ingalunda Confunderas, men uthi alt öfrigit må the arbeta tillsamman medh samfelt rådh till alt thet som .... kan fordra och befremia. Och skola the begge .... Löön hafwa af Compagniet D:r silf. widh åhrsens förlopp att undfå och niuta.

6. Hwadh flere officianter Factorer heller Correspondenter som Compagniet här i Europa behöfwer, thet tilltroos Directorerne här i Stockholm, medh Opperdirectorens inrådande således om att stella och förordna, som [de] dömandes warde till Compagniets bästa .... tilldrageligast wara kunna.

7) Om Directionen i Guinea ther på Custerne skall således tillgå, att ther skall wara een Gouuerneur, som gran och noga inseende hafwer medh alt thet som till Compagniets tiänst lända kan, honom skole och alle som af Compagniet ther dependera, wara hörige och lydige i alt thet han them på sitt Embetes wägnar befallandes warder, Doch skall han uthi alt lefwa efter then ordre och befalning honom uthaf Directorerne här i Stockholm tillsändes, I synnerhet skall han 1) ther uppå see, att ...... och all godh Correspondens medh Kånungarne theraf .... inbyggiarne ther på Cousterne altidh blifwer erhollen och maintenerat, 2) hwar och af Compagniet godt funnes någon ny handel till fleere orter att derivera, thå skall hans Embete wara ther om att bestella, medh wederbörande tractera, och medh högsta flijt ther uppå see, att alla görlige medel i acht tages hwar igenom handelens säkerhet kan fattas och erhollas, 3) Alle uthgifter, betalningar, försälningar och sådant meera som ther på Cousterne förefalla, skole .... medh hans befalning dher verificeras; och .... bestås som således icke medh hans wilia och weet[skap är] skedt, Doch skall han sigh för all ting wachta att han icke thet ringeste af medlen i sine händer hafwer, heller sigh medh befattar, uthan läter then them handtera som thet befalt åhr och han sigh medh dispositionen ther af Contenterar, Och såsom honom Compagniets wälfärd .. .. förnembligast åhr förtrodd, så skall han och för .... häfd[?] och .... och för sitt till .... till gouvernementet göra Compagniet sin troo[he]et[s] edh, Till samma Embete skall och så framt möieliget åhr, wälias een Swänsk infödd man, om hwars förstånd åhrligheet och trooheet man åhr försäkrat, Och om han sielf någon post i Compagniet hafwer åhr thet thess bettre och säkrare, och skall han hafwa till Löön åhrligen D:r att niuta och bekomma.

8) Näst Gouuerneuren skall ther wara een Fiscal och Opper-Commis, hwilcka begge tienster af een person kunna betiänas. Och skall fiscaltjensten ther uthi mäst bestå att han widh uthlastande och inlastande af skeppen granneligen ransakar, om godzet medh the öfwersände och giorde facturer öfwerens kommer, o[ch om] ther befinnes något gods .... re sigh ehwem han will, wara inlastat, ... skeppen in ...... thet Compagniet tillkommer, thet samma skall han till Compagniet twå trediedelar Confiscera, och niuta theraf sielf een tredie part, Såsom han och ther om tillsee skall, att uthi heela landet och orterne ther någon handel drifwas kan icke thet ringesta må köpas heller sälias som någon annan än Compagniet tillkommer, Lemonesaft och något annat undantagandes, som någon kan specialiter wara privilegierat uppå; hwadh han i lijka måtto kan beslå, således .... [kö]pas heller sälias, thet skall han $^2/_3$ till Comp[agniet och $^1/_3$] till sigh confiscera. Hans Opper-Commis tienst [be]står ther uthinnan, att han emoot tager alle inkommande wahrur, lefwererar ther uth till the andre Commiserne, som them försälia, öfwerlegger medh Gouuerneuren huru högt the försälias skole, inhämtar åter gullet och retourerne, och holler öfwer alt thet så wäl som ...... och alt annat hwadh .... heller .... medh Gouuerneurens befalning och .... Commissens Löön skall wara åhrligen D:r silf. Hwadh flere officianter ther på Cousterne widh kom[mer], emädan thee efter förefallande lägenheter förandras, heenskiu[tes] sådant Directorerne och Gouuerneuren om att disponera, som thee skäligast och richtigast befinnandes warde,

9) På thet thetta Compagnie må blifwa thess stadigare och fastare och icke igenom eens heller annans egenwilligheet turberas, skall alla Participanterne, hwilcke the och ähre, här medh förbudit wara, att taga sitt Capital uth. af Compagniet, och ther igenom the[t] samma förminska, men om någon behagar uthur Compa[gniet] att träda, tå må han sin Actie heller deel enom androm som Swerigis Riches inbyggiare heller undersåtare ähr, obehindrat försälia och öfwerdraga. Eliest och såsom hwar och een som i Compagniet participerar, hafwer sin deel af all then nytta och profijt som Compagniet tillwäxer, efter sitt Capitals qvota att niuta, altså skole och the efter samme proportion draga lasten heller skadan, som ther af een heller annan hendelse henda kan, Hwarföre och, ther så wore, (:thet Gud nådeligen afwände, och wij icke förmoda:) att thet samme skulle på något sätt gå under och ruineras, skall hwar och een ehwem thet ähr .... ige medel att försäkra sigh in particulari om .... hwadh tå kunde behollit finnas, thet skall eft[er hwars och] eens Capitals qvota honom uthleggias och uthdeelas.

10) Sås[om n]u thetta Compagnie ähr Swänst, och af Swänska Capitalist[er sam]manfattat, så skall och theras intention och uthseende wara the .... till Sweriges uppkomst och förkofring lända .. .. [Direc]torerne ther på arbeta skola, att Stape[len] .... efter handen som Com ....

int[resse] och nytta thet lijda kan; I lijka motto skola the eftertrachta hurnledes allehanda manufacturer som tienlige ähre till Cargazon att öfwersändas, må här i landet blifwa inrettade, och hwadh här allareeda kan finnas, thet heller hädan än ifrån andra orter att bestella, på thet Rijket, och wårt k. fädernesland må af samma Compagnie också någon näring uppkomst och förkofring hafwa att åthniuta.

4.

Förteckning öfver den egendom, som Carlof borttagit i Guinea.

Bil. till Krusenstiernas relat. d. 24 Junii 1658, jemförd med Riks-Registr.

Specification von den barschafften guettern und andere mobilien, so viel man sich erinnern kan, zugehörig E. E. geoctroy:e Schwedische Affricanische Compagnie, auff die Goldt Custe von Guinea, undt von Hindrich Carloff abhändiget gemacht, wie folget.

In die grosse goldt kiste ist befunden 40 Sacken goldt a 20 mk ist .... mk 800.

An schulden bey die negers, Agrij pfanden undt goldt ungefehr .... 200 mk.

10,000 pund Olipfandt Zanden entrent.

200 Anckers Lamoensuppe.

An Kupffer, Linnen, Corall werck, Spiegels, pelslinnen, Schmerfässer, Leydsche deckens, Tapiten, bruyne Ketels mitt banden, Ardersche Kleder, Coperne getzogene staben, Zinnen, Messen, Salva, Schlafflaken, undt sonst andere güttern, die E. E. Schwedische Compa:e zugehörig, als Silber, allerhandt Taffellgutt undt Hausgeraht, geæstimert, ungefehr 800 mkr nach meiner undt des E. E. Herr Commendeurs gissinnen(!).

Dass Logie an Gemoree neffens 2 stücken von 2 pundt undt 2 Hacken.

Dass Fort Johannesburg mit 3 Eisenstücken Zwey von 2 pfundt undt 2 von 3 ℔.

Dass Castel Cabo Cors neffens 2—8 punders, 2—6 punders Zwey 3 punders undt 1—2 punders, Zwey metalle Stücken von 6 ℔, Ein von 2 ℔.

Dass Fort Annemabo. Ein stück von 2 pundt.

Dass Logie Accara.

Das Schiff Stockholm Schloss mit 14 Stücken.

Die Galliott Staden mitt 2 stücken.

Nebenst Zwey Schlupen.

Auff die vorgeschrefne Forten undt Logies an gewähr ist befunden in alles 73 musquetten 30 degens nebenst gehängen 16 pijcken. An schlafen ungefehr 180.

5.

Utdrag af kon. Carl Gustafs bref till sv. rådet, dat. d. 4 Aug. 1658.

Ur »Danica». Förhdl mell. Sv. o. Danm. 1658—1660. — Hänvisningarna till bilagorna utelemnade.

— — — — — — — — — — — — —

Ytterst är och dher till kommit, adt kunnigt är blifuit om det Siöröfwerijt, som een Charloff vnder Konungens j Danmarks Commission, hafuer på thet Swenske Affricanische Compagniet föröfuat. När såsom han Charloff, longt efter Fredzslutet medh Skepp och gull ankom widh Glyckstadh, och vthj Roskildiske pacternes 11 puncht förafskedat ähr, at hwadh för priser kunne tagne wara och icke för Torstrupische fördraget inbrachte, skulle theras egare igen restitueras. Ty hafwe wij genom wår Hamburgische Resident Müller, låtit strax i Glyckstadh Feltmarskalcken Ebersten och andre af Regeringen dersammestädes notificera bem:te Artikels tenor, medh begäran the willia både skepp och man arrestera, godzet inventera, intill dess the kunde hafwa swar af dheres Herre, och wij i förmågo af freden åthniuta wår Satisfaction. Här tergiverserade dhe Dansche, seijandes hwadh godzet anlangar, kunde det till äfwentyrs inventeras, men efter Charloff hadhe vnder Kongens j Danmarks Commission dedta förredtat, droge Feldt-Marschalcken betänckiande adt arrestera honom — — — —. Och ehuruwäl Residenten Müller twenne gongor tijt sende, så hafwer man lijkwäl intet kunnat nogot vthredta, vthan the Dansche hafua i Glückstad, huruwäl så länge efter freden icke allenast behollit hoos sigh j nogre dagar fången Commendanten på Forten Capocors, Crusenstierna; vthan och af pur malice låtit Charloff sin koos medh meste deelen af gull och the förnembste wahrur, huilcken nu skall wara i Antwerpen ankommen, och erhollit af Brüsselske Hoffwet protection, så adt Danmark genom hans afwijkande skall hafwa möda till att kunna the Guineiske orther af honom recuperera, mindre kunna oss dem restituera. The Dansche hafua och här på mongehanda sätt hwekat och sökt vndanflycht, kallandes Capocors deres egen hampn och orth, sedan dhe dem hafwe Compagniet afhendt, såsom och adt the icke mehra wore efter pacterna skyldige adt restituera, än blotta forten, icke görandes här åthskildnadt emellan een rädt krigsofficerare som med wapn enom nogot afhender och een Siöröfware, eller Commissions fahrer, som på sitt egit ewentyr och omkostnadt fahr, såsom Commissarierne det wäl refuterat hafwe, — — — —. Här hafue dee Dansche fuller ändtligen beqwämat sigh till quæstionem An; men lijkwäl straxt derpå gifuit nogsampt adt förstå, det wij ringa säkerheet och satisfaction hadhe adt förmoda; för huilcken orsaak skull wij hafue fuller i för-

stonne stådt på reel assecuration j Landh; Men sedan som dhe Dansche, huru wäl alt med twång syntes nogot länckia sigh vthi the andre Artickler, hafwe wij att komma vthur wercket, och adt syta wåre andre fiender, afstådt den reele assecurationen, och Contenterat oss medh wisse köpmens j Hamburg och Amsterdam caution, huilcke the Dansche fuller gofwo oss tillseijelse om, men lijkwäl denne condition ej emottagit, vthan skickadhe till oss Owe Juul medh bref och wentade efter hans återkompst, vthan adt willia j medlertijd träda medh wåre Commissarier j nogon widare conference. Wij hafwe och sedermehra befunnit, adt när man skulle medh them komma in rem præsentem, hafwe the tagit sine ordh igen, icke williandes förstå sig till nogon restitution eller refusion, mer än det som kunde ännu finnas j Glückstadh, huilcket ganska lijtet eller intet är, vthan och, adt Dansche Commissarierne hafwe sigh sedan jemwäl skrifteligen lagt dheremot, — — — icke dragandes j thet öfrige sky adt seija the samme wara opus supererogationis, — — — så att wij äre hwarcken medh nogon Artikel ännu richtige eller försäkradhe, ey heller ännu erhollit nogon kiöpman, som för ett så merckeligit skadeståndh, löpandes öfuer 400000 Rdr, caverat hafwer. — I Danmark hafua the och ändteligen simpliciter nekat, adt kunna nogot skiepp till Östersiöns förswar vthrusta, tagandes och sine ordh igen, att refundera skadeståndet för Guineeske Compagniet, så adt wij icke obilligt hafua most suspicera dem nogot monstri willia föda, — — — — — — — — — — — —.

6.

Utdrag af fredsfördraget i Köpenhamn d. 27 Maji 1660.

XIX.

Och på det denne förnyiade Wänskap på deste fastare grundh och fundament måtte blifwa beroendes, så wil K. M. och Chronan Swerige afstå och falla låta, såsom härmedh afståes och falla låtes det tiltaal K. M. af Swerige och dess Vndersåthare, för det Gvineeske Wäsendet, på the prætenderade 4 Tunnor Guldh hafwer, så at der på inthet mehra här efter skal fordras och påtalas, uthan K. M. och Chronan Danmarck för dess Betalning och erläggiande aldeles frij wara, uthan något widare åtahl och prætension, i den ringaste motto.

7.

Svenska förmyndareregeringen till öfverfältherren i Fetu, Johan Claesson Tay.

Riks-Registraturet 1660, III: 914.

Ad Archistrategum in Guinea, Joh: Claudi Tay.

Carolus.

Magnifice et Generose Nobis sincere dilecte; Postquam per Societatem nostram Africanam, nobis de propenso et benevolo plane animo

tuo in promovendis prædictæ Societatis in Guinea commodis innotuit, non potuimus non clementer et grate eadem officia interpretari, tibique insuper polliceri nos datis occasionibus erga Te idem reipsa declaraturos. Cæterum quandoquidem Societas nostra Africana constituit in Guineam cum certis mandatis expedire Commissarium Johannem Neuman, ob eamque causam a Nobis humilime petierit, velimus dictum Neuman tibi tuæque benevolentiæ recommendare, Nos Singulari ex gratia et Studio quo ferimur ad promovenda Societatis Africanæ commercia et commoda a Te clementer requirimus, velis non modo sæpius dictæ Societati Africanæ favere, verum etiam huic supra memorato Commissario benevolentiæ et humanitatis officia, in iis præsertim, quæ a Te post feliciter absolutum iter requirere possit benevole commodare et exhibere. Hæc et similia officia Nos vicissim gratia nostra Regia clementer erga Te tuosque ubi opus postulat memores sumus servaturi. Dabantur Holmiæ 12 Octobris Anno 1660.

H[edvig] E[leonora]
S[ueciæ] R[egina]

S: Franc.

8.

Svenska förmyndareregeringens rekommendationsbref till öfverfältherren i riket Fetu, i Guinea, för Svenska Afrikanska kompaniet.

Riks-Registraturet 1662, III: 719.

Ad Archistrategum Regni Fetu in Guinea, recommendatio, pro Societate Suecica Affricana.

Carolus etc. etc. etc. Gratiam et favorem Nostrum Singularem, Magnifice et Generose Nobis sincere Dilecte, Non possumus non grato percipere animo singularem Amicitiæ et benevolentiæ tuæ testificationem, quam erga Societatem Nostram Affricanam hactenus declarasse te subditi Nostri cum insigni nominis et meriti tui commendatione deprædicant, quo nomine Nos quoque facile adducimur, ut officia eadem favore nostro agnoscamus, tibique studia vicissim nostra, ubique sic tempora tulerint, polliceamur. Neque contingit ut dubitemus de prolixiori benevolentiæ tuæ erga eandem Societatem Nostram Affricanam continuatione, quia cum societati illi fixum sit commercia in illis locis porro exercere, facere non possumus quin pro eo quo ferimur studio ad provehenda dictæ Societatis Affricanæ commercia et commoda Eandem ulteriori favori tuo commendemus, clementer à te requirentes, ut quam in his oris, beneficio tuo laudem per tam vasta marium Spatia hactenus consecutus es diuturnam efficere, atque Nostros ibi subditos in ijs præsertim quæ à te requisiverint, similibus benevolentiæ et humanitatis officijs prosequi velis. Hujusmodi officia tua memori erga te animo, ubi favorem rursus nostrum comprobare licuerit, servaturi

sumus. Dabantur in Arce Nostra Holmia die 28 Novembris Anno 1662.

Hedewig Eleonora.

P[er] B[rahe]. G[abriel] [Bengtsson Oxenstierna]. N[ils] B[rahe].
B. Skytte. G. Bonde.

9.

Svenske kommissarien Silfvercrona till Generalstaterne om Holländska Westindiska kompaniets föröfvade fiendtligheter mot Svenska Afrikanska kompaniet och dess koloni i Guinea.

Bilaga t. K. M:ts br. t. Silfvercrona att fordra svar på detta memorial.

Hans Kongl. Maij:etz till Swerige Gecommitteerde Fullmechtige till den Swenske Affricaniske saken ähr försäkrat H. Hog. nogsampt wara informerade, huruledes högstbem:te H. Kgl. M:tz till Swerige dess Allernådigste Herres och Konungs vndersåthare af det Swenske Affricaniske Compagniet hafwe vnder H. Kgl. M:tz tilstädielsse och protection för några åhr sigh tilhandlat j Gvinea en orth Cabo Corso ben:dh medh dess tilhörige Territorio och Jurisdiction, som sådant widare af hoosgående Lit: A vthwiser.

Denne orth hafwer samma Compagnie ifrån Anno 1650 inn till 1658 roligen och oturberat besuttit.

H. Hog. hafwa och sine icke långt ifrå samme orth vthj del Mina besittiende vndersåthare all wänligh förtroligheet och confidence, såsom sådant och altijdh Lit. C af beggie Staters vndersåthare och officianter på den Gvineiske cousten medh reciprocation af inbördes tienst och civilitet effterkommit ähr; warandes ingen dhen minste simultet eller oenigheet emillan dhem, mindre vppå Cabo Corso eller det Swenske Compagnietz ställen och loges någon prætension, inn till dess Hindrich Charloff Anno 1658 hafwer samme orth Compagniet falsk och otroligen afhändt. Men som en sådan handell olagligh war, och tå warande förnembste Ministren vthj Konungerijket Fetu Johan Claesson sådant förnam, hafwer han samme orth å Compagnietz wägnar, rättwisan till styrkio, recupererat, och den effter det richtige slutne Contract det Swenske Affricaniske Compagniet tilhanda hållit, hwarpå en det Swenske Affricaniske Compagnietz betiente Tynis Adriansson Voss medh Skeppet Konungh Davidh Anno 1660 är tjt förordnat, dhen och orthen i fullkombligh possession af bem:te Johan Claesson antagit hafwer. Wijdare är åter der på Anno 1661 ett Skepp Christina ben:dh medh Cargason tjtsändt; Hwarpå fölgde och Kgl. M:tz Commendant på den orthen Hans Neuman; Men warandes på Cousten ankommit, ähr det af H. H. vndersåthares af det West Indiske Compagnietz fyra Skepp så dristeligen belagdt och attaquerat, att det endteligen som fiendtligit eröfrat wordit ähr, Kgl. Breff och beställningar öpnadhe, sönderrefne eller borttagne, Commendanten Neuman, som medh Kgl. Fullmacht war förseedd, till fånga tagin, och j fängelset till döden plågader, folcket, som han medh sigh hadhe, blef sking-

rat eller på dhe fyra Skieppen fördeelt, hela Cargasonen och tjtsände wahrur till spillo och prise giorde. Emot en så stoor enormitet hafwer Kgl. M:tt medh sine breff D. och E. såsom och genom dess fullmechtige gecommitteerde sögt hoos H. H. rättmätigh satisfaction och restitution, som H. H. tilförenne wäl bekandt åhr. H. Hog. seendes en så stoor skuldh och brått residera hoos bem:te sine vndersåthare af det West Indiske Compagniet, hafwa och för rättwjsan skull icke annars giöra kunnat, änn sigh vthj dheras swar af Aprilis månadt F. så wäl som j dess Resolution af den 28 Augusti 1662, lit. G. wänligen förklara, att willia der på skaffa boot, och så laga, att hwadh här vthj kan det Swenske Guineiske Compagniet wara skedt förnär, måtte åter repareras och godt giöras, såsom H. H. och der jempte lofwat hafwa, att wela förhindra det någon hostilitet widare skulle på den orthen entstå eller föröfwas. Nu hadhe H. Kgl. M:t både önskat och förmodat, att vppå ett så förmäteligit attentat ett proportionerat och adæquatum remedium, och vppå så godhe löfften, som in fide data sigh funderade, en conform effect följgt hadhe; Men alt detta oachtande, hafwer bem:te West Indiske Compagnie vthj sin malice fortfarit, och genom ljst och ljka öfwerdådigheet endteligen vnder sigh bracht sielfwe dhen Swenske fästningen Cabo Corso, som Sweriges vndersåthare iustissimo titulo Lit: A. besutte, afhändt Compagniet dess där liggiande Gulld och wahrur, skingrat dess folck och Tienare och Commendanten sielf Tynis Adriansson Voss, som medh Kgl. M:tz fullmacht iemwäl försedd war, medh ett reep om halssen först vnder Galgen fördt, och sedhan till Arcanien vthj ett omänniskeligit slaverij religerat, der han nakot för dhe wille hedningar måste siunga och dantza, såsom sådant af Lit. H. medh mehra står att see. Af alt detta förmenar mehrhögstbem:te H. Kgl. M:tt till Swerige, att H. H. skole nogsampt förnimma och pröfwa kunna, hwadh för ett oförmodeligit attentat det West Indiske Compagniet hafwer icke Skyy dragit at föröfwa, så at om the hafwe warit Sweriges vppenbara fjender, eller H. H. ohörsamme vndersåthare, the likwäl ingen större sjdwördnat dess Öfwerheet, eller något argare och fjendtligare emot H. Kgl. M:t och dess wndersåthare hafwe begåå kunnat. H:s Kgl. M:tt hadhe förmeent, att när H. Kgl. M:tt lät till H. H. afgåå sine Breff D. och E. och der iempte gaf sin Gecommitterade Ordre att drifwa på den satisfaction och restitution, som det Swenske Affricaniske Compagniet af H. H. vndersåthare af det West Indiske Compagniet medh rätta hadhe att fordra, att H. H. för den gamble wänskapen och förbundh, så och för den nytta beggie staters vndersåthare der af taga, jemwäl i anseende af sielfue Justitiens administration, skulle en så enorm sine vndersåthares bedrifft behörligen hafwa ressenterat och straffat, och det så myckit mehr, som H. H. vthj sitt breff F. och Resolution G. Kgl. M:tz vnderskrefne Gecommitteerde gifwin, hafwa sigh så rundeligen förklarat och sin lofwen och löffte gifwit, att hwadh H. Kgl. M:t för sine vndersåthare af det Swenske Affricaniske Compagniet rättmätigt begärte skulle skee ett nöije, och j medler tjdh West Indiske Compagniet befallas, att af-

ståå af all hostilitet och fiendskap på den orthen. Men så måste H. Kgl. M:tt likwäl medh största förtreet pröfwa och i wärcket erfara, att icke allenast ingen Justice af H. H. är administrerat wordin, vthan och att medh en sådan drögsell och Justities vppehåld, samme Compagnie hafwer tagit widare dristigheet, occasion och tilfälle att föröka och cumulera the olagligen reda begångne Iniurier medh ny öfwerhopat och här till på Kgl. M:tz Betiente ohörligen föröfwat fjendskap och den på sådant sätt och maneer, att the icke hafwe kunnat förnögde wara, för änn the och skulle the personer, som vthj Kgl. M:tz tienst j månge åhr och nu medh Kongl. M:tz fullmacht och Breff hafwe försedde warit, medh en serdeles och oljdeligh försmädelsse beskimpfa.

Desse actioner åhre altså vthj sigh sielfwe så orättfärdige, försmädelige och grymme, att om H. Kgl. M:t wille der till stilla tjga, och sin protestation och jfwer aldeles innehålla, skulle H. H. sielfwe om något öfrigit hålles af den wänskap som H. Kgl. M:tt hoos H. H. sigh tillförseer; Om och H. H. någon reflexion ännu båre på the emillan beggie nationer och stater wäl funderade och längie nyttiade Pacter; Ja om H. H. willia låta förståå att någon Justitie j dheras landh emot sine gamble wänner ännu behållin ähr, twifwels vthan wara der om betänckte, huru ett så enormt crimen behörligen borde dilueras och aflönas, efftersom H. Kgl. M:tt det af H. H. och visserligen förmodar. Hans Kgl. M:tt hafwer doch till öfwerflödh sin vnderskrefne Gecommitterade allernådigst anbefallat H. H. samma ärende medh detta vigereuseligen at repræsentera, såsom j föllie der af han och det ofvansagde H. H. på det fljtigeste will hafwa remonstrerat, medh tilförsicht, att H. H. för saksens wichtigheet, Justitiens maintin och till att vndfly widare förbittringh och olägenheet, sådant behiertandes warda, såsom dhen Gecommitterade och inständeligh begärer, at dhe denne sine vndersåthares, af det West-Indiske Compagniet swåre och oljdelige missgerningh wille sigh till sinnes gåå låta, Hämnandes den store oförrätt som begångin ähr, och där hänn befordra, att högstbe:te H:s Kgl. M:tz till Swerige, sampt ofwanbe:te dess trogne vndersåthare af det Swenske Affricaniske Compagniet måtte pro magnitudine damni skee en fullkombligh restitution, reparation och satisfaction. H. Kgl. M:tt drager till H. H. den wänlige tilförsicht, att dhe dess rättmätige saak gifwa oförtöfwat rum, Hwilket H. Kgl. M:tt will optaga för ett proof af dheras oprichtige intention, att willia bona fide inhærera den gamble och medh beggies Staters bästa så länge cultiverade wänskap och förbundh, icke gifwandes ifrån sigh den suspicion och misstancka, som skulle the giöra sigh, af en dheres vndersåthares så wederstyggelige begångne action deelachtige, så att dhe antingen medh fljt, eller vnder handen willia synas j någon måtto hafwa söcht denne enorme gärningh att styrkia och befordra. Här på Kgl. M:tz Gecommitterade förwachtar ett prompteligit och behörligit swar. Actum Haegh den 7 Novembris Anno 1663.

Memorialet inlemnades i holländsk öfversättning.

10.

Utdrag af "Tractatus reconciliationis inter S:m R:m M:em Reg. Sueciæ et Ord. Gen. Foederati Belgii". 1667, 18/28 Julii Hagæ Comitum.

Orig. på papp. i k. Riks-Arch., Tractatsaml. Holland. N:o 9, 5.

Serenissimi ac Potentissimi Principis ac Domini, Domini Caroli, Suecorum, Gothorum Vandalorumque Regis et Principis Hæreditarij, magni Principis Finlandiæ, Ducis Scaniæ, Esthoniæ, Livoniæ, Careliæ, Bremæ, Verdæ, Stetini Pomeraniæ, Cassubiæ et Vandaliæ, Principis Rugiæ, Domini Ingriæ et Wismariæ, nec non Comitis Palatini Rheni, Bavariæ, Juliaci, Clivia et montium Ducis, Legatus extraordinarius, Campi Mareschallus, Conciliarius Bellicus Christophorus Delphicus, Burggravius et Comes in Dhona, Hæreditarius Dominus in Carwinden, Schlobitten, Borgsdorff, Stockenfels et Fischbach; S:æ R:æ Maj:tis Sueciæ Ablegatus Extraordinarius et Consiliarius aulicus Haraldus Appelboom Hæreditarius de Söderby; Nec non Celsorum ac Præpotentium Dominorum Ordinum Generalium Foederati Belgii ad hunc actum specialiter deputati Commissarij Johan Baro de Gent, Philippus Jacobus van den Boetzelaar Baro d'Asperen, Johan de Witt Consiliarius et Pensionnarius Hollandiæ et Westfrisiæ, Johannes Kien, Gysbertus van der Hoolck Senator atque Exconsul Ultrajectinus, Epeus Bootsma, Everwijn van Bentheim J. U. D:r et Johan Isbrandts Senator Groninganus respective deputati Ordinarij ad consessum Ordinum Generalium Foederati Belgij, nomine Provinciarum Gelriæ, Hollandiæ Westfrisiæquæ, Zeelandiæ, Ultrajectj, Frisiæ, Transisalaniæ et Groningæ, Omlandiæque Notum testatumquæ facimus, quod —

5.

Controversiæ autem quæ inter S:am R:am Maj:tem Sueciæ ejusque Privilegio instructam Societatem Sueco Africanam, et Celsos ac Præpotentes Dominos Ordines Generales Foederati Belgij, eorumque itidem Privilegio munitam Societatem Generalem Jndiæ Occidentalis ejusdem Foederatj Belgij abortæ fuerunt de proprietate quorundam locorum et nominatim fortalitij Cabo Corso in Guinea Africæ littore siti, et de commercijs quæ ijsdem in locis exercentur, nec non de navi quadam Christina nuncupata, in dictis oris capta ac subhastata, compositæ atque Sopitæ sunt, modo et conditionibus sequentibus.

Ac primo quidem Serenissimus et Potentissimus Rex Sueciæ, ejusdemque Societas Sueco-Africana Suo quisque nomine renunciabunt, quemadmodum hisce præsentibus renunciant omnibus omnino actionibus et prætensionibus, quæ ab ijs in hunc usque diem in Societatem Indiæ Occidentalis Foederatj Belgij, circa dictum Fortalitium Cabo Corso, et dictam navim Christinam institutæ vel motæ sunt, quales-

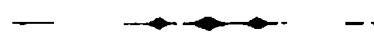
cunque illæ sint aut quo nomine institutæ fuerint, vel institui possint; Sicut ab altera quoque parte Celsi ac Præpotentes Domini Ordines Generales Foederati Belgij, et eorum privilegio munita Societas Indiæ Occidentalis renunciant etiam omnibus actionibus et prætensionibus, quæ ab ijs aut ab ea in dictam Societatem Africanam motæ sunt aut moveri possent, qualescunquæ eæ sint, sine ulla exceptione.

Secundo summe memoratus Rex Sueciæ dictaque ejusdem Societas Sueco-Africana alte memoratis D. D:nis Ordinibus Generalibus, dictæque Societati Indiæ Occidentalis Foederati Belgij, cedunt, et in eos transferunt omne Ius, Possessionem, Actiones et Prætensiones, quas S:a R:a Maj:tas Sueciæ, aut ejusdem Societas Sueco-Africana aut re vera habuerunt, aut se habere putaverunt in Fortalitium, situm in promontorio, Cabo Corso nominato, ut et omne jus ab eo depondens, nec non omnia reliqua Fortalitia et Receptacula in Guinea in Africæ littore sita, cum omnibus juribus ab ijs dependentibus, cum hac renunciatione specialj, quod nec altissime memorato Regi, nec ejusdem Societati Africanæ, nec etiam reliquis ejusdem Coronæ subditis ad dictum Fortalitium, dictaque Receptacula, locaque ab ijs dependentia, navigare, aut ibidem Commerciorum gratia appellere licebit, directe vel indirecta, et quod dicta S:a R:a Maj:tas dictaque Societas Sueco-Africana nemini omnino, nec subditis nec advenis, ut ad dicta loca navigent, neque auctores erunt, neque permittent, neque etiam eos protegent.

Tertio quod navis dicta Christina cum suo onere, et cum suis dependentijs cedet dictæ societati Indiæ Occidentalis Foederati Belgij, et eum in finem dicta S:a R:a Maj:tas renunciat tam suo nomine, quam nomine dictæ Societatis Sueco-Africanæ, et reliquorum omnium quorum interest, et quibus in dictam navem, et in merces, quibus onerata erat, cum omnibus dependentijs, aliquod jus erat, commodo et usui dictæ Societatis Jndiæ Occidentalis Foederatj Belgij.

Quarto et postremo hac de causa persolventur Amstelodami ei vel ijs, quos dicta Regia Maj:tas ad id constituet, centum et quadraginta millia jmperialium in Specie, vulgo de Banca dictorum, simul ac hisce Tabulis subscriptum, et earum Ratihabitiones in debita forma exhibitæ et commutatæ erunt.

— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

DET NORDISKA SJUÅRSKRIGETS

HISTORIA

AF

G. O. FR. WESTLING.

I.

90

I.

Långt ifrån att befrämja nordens enighet och styrka hade unionen verkat motsatsen. Split och strider hade följt henne åt, och då hon för alltid upphörde, kvarlemnade hon i nationernas sinnen olyckliga spår. Å svenskarnes sida bestodo dessa i minnen af lidna oförrätter och i däraf härflytande misstro och ovilja mot Danmark, å danskarnes i känsla af öfverlägsenhet och begär att åter göra sitt välde i Sverige gällande. Det hade måhända därföre ej dröjt så länge, som det nu verkligen gjorde, förrän Sverige och Danmark å nyo stått som ovänner mot hvarandra, hade ej Gustaf Vasa och Fredrik I haft en gemensam fiende, farlig för dem genom det understöd han af mäktiga slägtingar kunde påräkna, genom det anhang han egde åtminstone inom två af de nordiska rikena samt slutligen genom de anspråk han kunde göra som legitim monark. Så länge skäl till farhåga för denne fiende, jag menar Kristian II, förefanns, tvungos Danmarks och Sveriges regenter till samverkan i sina företag och till ömsesidigt bistånd, men sedan Kristian II genom Sönderborgs murar blifvit skild från mänskligheten och så småningom förlorat sitt inflytande på densamma, märkes vänskapen allt mer och mer svalna af. Väl utbröt ej något krig under Gustaf Vasas och Kristian III:s lifstid, ty båda voro fredälskande regenter, och båda hade för mycket pröfvat lyckans obeständighet för att vilja onödigtvis fresta henne, men då man iakttager deras förhållande till hvarandra, ser man farorna för en sammanstötning tillväxa. Förbundet i Brömsebro år 1541 skulle väl bilägga alla tvisteämnen men uppsköt dem i själfva verket blott till framtiden, framför allt den vigtiga frågan, om hvad tilltal Danmark kunde finna sig berättigadt att göra mot Sveriges konung och krona. Då Kristian III genom det spejerska fördraget försonade sig med kejsaren och skilde sin sak från Sveriges, fick Gustaf Vasa en ökad anledning till misstro mot Danmarks afsigter. Arfföreningen var tydligen ämnad att betaga konung Kristian hvarje förhoppning om en ny union. Svaret blef insättandet af 3 kronor

i det danska vapnet. Djupt oroades Gustaf Vasa häröfver, och han uttalade som sin åsigt, »att vi kunna med samma fog tilltaga oss Danmarks och Norges vapen»[1]), men han uppträdde med den största betänksamhet. Han till och med tvekade att göra föreställningar[2]), ty han befarade, att på en brefväxling »skulle strax vilja följa något annat».

Oaktadt denna försigtighet mörknade dock den politiska horisonten i norden allt mer och mer. På Danmarks tron uppsteg år 1559 en ny konung, ung och ärelysten. Det var samme hertig Fredrik, som före sin fader synes hafva upptagit de 3 kronorna. Det bådade ej godt för framtiden, att han afvisade de föreställningar, som konung Gustaf ändtligen gjort om vapnet[3]), och att han genast utsträckte sin hand efter nya landområden. Ditmarschens eröfring berörde väl icke Sveriges intressen, men helt annat var det med Livland.

År 1558 hade ett fruktansvärdt oväder brutit löst öfver detta land. Den murknade ordensstaten skakades i sina fogningar genom ryssarnes infall. Förtviflande om det helas bestånd sågo de skilda delarne sig om efter försvarare. I Sept. 1559 afslöts ett fördrag, hvarigenom Danmark förvärfvade Ösel och Wiek. För Sverige var detta en sak af betänkligaste beskaffenhet. Redan förut var det genom Norge, Skåne, Halland, Blekinge, Bohus län och Gottland nästan fullkomligt afskuret från vesterhafvet och till en god del äfven från södra Östersjön. Blefve äfven Livland en dansk provins — ty att Danmark skulle söka utvidga sin nyvunna besittning, kunde ingen draga i tvifvel, liksom väl ingen kunde lugnas däraf, att den öfverlemnades åt hertig Magnus, Fredrik II:s broder — då vore Sverige helt och

[1]) T. Fredrik II i Sept. 1559. R. R.

[2]) D. 25 April 1555 skrifver konung Gustaf t. Germund Svenson: »Vi äro komna i förfaring, att hertig Fredrik låtit utgräfva i sin signetring Sveriges vapen de 3 kronor hos de andra Danmarks vapen. Som ock för några få år skedde, då Kristian III lät gifva hertig August sin dotter, och drottningen drog med henne till bröllopet, lät hon besmycka alla sina vagnar med samma Sveriges vapen, så ock hänga samma vapen för alla sina herbergen, där hon framdrog». Fredrik och Dorotea tyckas hafva tagit första steget och dragit konungen med sig. D. 30 Dec. 1557 skrifver Gustaf t. Bengt Gylta, att både konung Kristian och hertig Fredrik hafva låtit sätta 3 kronor i deras egna signeter, såsom vi af de bref oss nyligst från dem äro tillhanda komna se och förmärka. D. 16 Mars 1558 uttalar Gustaf Vasa i bref t. hert. Johan sina betänkligheter att skrifva om de 3 kronorna till Danmark. R. R.

[3]) D. 7 Aug. 1559 hade Gustaf I fått svar om 3 kronor från Fredrik II. R. R.

hållet stängdt från södra Östersjön, då hade Danmark så kringgått det från flera sidor, att det för sin beröring med den civiliserade verlden vore uteslutande beroende af dess nåd, då intoge Danmark en ställning, som fullt beherskade Sverige. Att motarbeta de danska planerna i Livland måste därföre vara ett fosterländskt företag, och Gustaf Vasa insåg detta mer än väl. Måhända hade han icke länge kunnat undvika en kamp med Fredrik. Mot slutet af hans lefnad fruktade man allmänt utbrottet af ett krig [1]). Döden befriade honom likväl därifrån.

De egenskaper, som utmärkte sonen Erik XIV, voro ej mycket egnade till fredens bevarande. Han var stolt, retlig, äregirig och så hersklysten, att man sade om honom, »wann er die ganze welt erlangte bis auf die hölle, so wurde er die gewiss auch haben wollen» [2]). Sin faders betänksamhet saknade han alldeles. Att korsa Danmarks planer i Livland och själf taga sin lott af detta land blef ett af hans första sträfvanden. Klas Kristerson (Horn) öfversändes i Mars 1561 till Reval. I Juni hyllade staden och det kringliggande landskapet Sveriges krona. D. 2 Aug. bekräftade Erik Revals och den kringboende adelns privilegier. Han lofvade att hämma handeln på Narva, som uppblomstrat från 1558, och att ej förr stadfästa hansestädernas privilegier i Sverige, än de inställt densamma. Skydd mot tyska härmästaren, Danmark och romerska riket skulle äfven gifvas [3]). Eröfringarnes bana var härmed beträdd och Sverige inledt i 160 åriga strider.

Följderna af det steg, som tagits, dröjde ej att visa sig. Danskarne kände sig på det högsta förolämpade öfver att svenskarne inträngt i »Harrien och Wirland, som af Arilds tid hade varit under Danmarks krona, och intagit Reval, som de hade byggt». De förmenade numera, märkligt nog, att ehuru orden besuttit landet, hade Danmark dock alltid förbehållit sig högsta öfverheten [4]). Konung Fredrik ansåg redan sin broders besittningar hotade och afslog i Sept. 1561 Erik XIV:s begäran om en 3 års fred. Endast ett års medgafs af »vissa orsaker» [5]),

[1]) Se t. ex. Gustaf I t. Sv. Sture d. 20 Febr. 1560 De la Gard. Ark. 1, 53. P. Skram t. Fredrik II d. 15 April 1559. Mon. Hist. Dan. II, 97. Arch. für die Sächs. Gesch. II, 375 m. fl. Gaspar Ens 105.

[2]) Hans v. Ponickaus berätt. t. Aug. af Sachsen. Fryx. Handl. III, 3 o. följ.

[3]) Cl. Annerstedt: Grundläggningen af Svenska väldet i Livland s. 41. Se äfven bekräftelsebrefven d. 2 Aug. Reg. Dipl. Hist. Dan.

[4]) Danska sändebudens svar d. 2 Aug. 1569 vid fredsmötet. Danica 1568—72.

[5]) Fredrik II t. Aug. af Sachsen d. 17 Sept. 1561. Ausl. Reg. Tegel s. 39, Resen s. 57.

och hvilka dessa varit, synes ej omöjligt att gissa. Erik XIV:s uppförande vid denna tidepunkt förtjänar all uppmärksamhet. Får man döma efter hans ord, var han freden helt benägen. Till och med det korta stilleständ han erhållit kallar han, som väntat sig allt ondt af danskarnes afundsjuka [1]), och som befallt sina i Augusti till Fredrik II afskickade sändebud att kunskapa, om denne vore stadd i rustning [2]), för en god fred [3]). Dömer man åter efter hans handlingar, blir resultatet ett annat. På samma gång, som han i Köpenhamn lät underhandla om enighet och vänskap, gjorde han ett försök att tillintetgöra det danska inflytandet i Livland. Sändebud affärdades nämligen i Sept. till hertig Magnus med uppmaning att gifva sig under Sveriges skydd. Erik ville då garantera honom hans besittningar under hans lifstid. Vid hans död borde de däremot tillfalla Sverige, och hertigen därpå utfärda sin förskrifning. Såsom ersättning skulle sändebuden gifva honom en skänk af 40,000 daler [4]). Förslaget afböjdes väl höfligt af Magnus, men retade danskarne på det häftigaste. Att Erik sedermera under hösten intog Padis, på hvilket Magnus hade rättmätiga anspråk, och med Sveriges vapen förenade Danmarks och Norges, var ej egnadt att förbättra denna sinnesstämning.

Ställningen var för Sverige så mycket mera oroväckande, som det genom sitt uppträdande i Livland råkat in uti vidtutseende förhållanden till Polen och Ryssland och dessutom detta år i hansestäderna förskaffat sig en ovän.

Tvisten med dessa hade sin grund i stridiga handelsintressen, till en del förorsakade genom Sveriges nya besittningar på andra sidan Östersjön. Vid Eriks kröning hade städerna begärt stadfästelse på sina privilegier, men saken hade blifvit uppskjuten. Den 29 Aug. 1561 skref konungen från Elfsborg till de sända ombuden, att rikets ständer därom måste höras. Allt måste därföre anstå, tills han kom hem ifrån England [5]). Detta svar var icke så gynsamt, men får man tro hansestädernas se-

[1]) Se t. ex. bref d. 17 Maj t. Gust. Olofson (Stenbock) och d. 19 Maj t. densamme och alla gränsfogdar. R. R.

[2]) Instruktionen finnes odat. i R. R. Enl. Tit. Reg. 1522—92 är den dat. d. 26 Aug. 1561.

[3]) Se flera bref i R. R. efter sändebudens hemkomst ss. d. 23 Sept. t. Lars Person och S. Kruse, d. 27 Sept. t. Ståth. på Sthlms slott.

[4]) Cl. Annerstedt: Grundl. af Svenska väldet i Livland s. 51.

[5]) Deutsche Briefe 1500—1594. Riks. Ark.

nare påståenden, erhöllo de ett löfte att få sin önskan uppfylld[1]). Huru smärtsamt måste de då icke känna sig berörda af Erik XIV:s omtalda förbindelse till innevånarne i Reval, och huru oväntadt måste icke det förslag till företrädesrättigheter förefalla, som konungen på vintern tillskickade dem! Endast Lybeck, Danzig, Stralsund och Hamburg skulle blifva delaktiga af de friheter, som medgåfvos. Och huru inskränkte voro icke dessa! Om städerna skulle fritt få handla i Stockholm, Kalmar, Åbo, Söderköping och Nyköping, så fordrade Erik för sina undersåtar samma rätt hos dem. De skulle därjämte låta honom fritt få värfva och låna penningar samt i hvarje stad hålla ett faktori. Till råga på allt förbjöds fullkomligt skeppsfarten på Ryssland. Städerna skulle i stället segla på Reval och Viborg[2]) Konungen hade sårat Hansans djupaste intressen vid samma tid, som han intog en djärft utmanande hållning mot Danmark.

Vid en hastig blick på det följande årets, 1562 års historia intages man likväl af förhoppningar att se alla tvistepunkter lyckligen bilagda. Man håller ju så många fredsmöten, och man underhandlar snart sagdt från årets början till dess slut. Skada blott, att det visar sig vid närmare granskning, att dessa fredsmöten i allmänhet mera röja grällystnad än försonlighet, mera tyckas afse att på motståndaren vältra skulden för ett möjligen inträffande fredsbrott än att vinna ett resultat. Ömsesidiga klagomål och fordringar, från hvilka ingen ville vika, äro deras utmärkande drag.

Redan i Januari finna vi de svenska sändebuden Sten Erikson (Lejonhufvud), Bengt Gylta och Lars Knutson i Köpenhamn såsom underhandlare. Det bådade icke godt för det lyckliga utförandet af deras uppdrag, att danskarne vid öfverlemnandet af kredensbrefvet funno detta beségladt med Eriks nya vapen, i hvilket Danmarks och Norges fått sin plats[3]). Man gick emellertid till verket. Förbundet i Brömsebro skulle ej enligt den fred, som afslutats föregående höst, anses upphäfdt utan tvärtom bekräftas, sedan dess brister blifvit afhjälpta[4]).

[1]) Hansestädernas bref d. 7 Juli 1562. Ein Ehrbar Rath etc. 1564.

[2]) I Erik XIV:s Lat. Reg. 1561—62 intagas privil. efter ett bref t. hansest. d. 9 Dec. 1561.

[3]) Danska sändebudens svar vid fredsmötet 1569 d. 9 Aug. Danica 1568—72.

[4]) I Univ. Bibl. i Kphmn Rostgaardska Saml. 51 4:o finnes en kopia af fredsfördraget. Det är dat. Kphmn d. 27 Aug., Fredrik II nämnes först.

Det oaktadt föredrogo svenskarne ett nytt fredskontrakt, och danskarne, som visserligen helst velat blifva vid det gamla, gingo in därpå. När de fingo höra de af svenskarne föreslagne artiklarne, föreföllo dem dock flera olidliga, såsom att Erik förbehöll sig sin rätt till Skåne, Halland och Gottland så väl som Fredrik sin till någon del af Sverige. De sågo häri ett försök att tillvälla sig nya rättigheter och tränga Fredrik ifrån hans. Svenska sändebuden hade icke fullmakt att ändra sina vilkor [1]). Fredrik lät därföre å sin sida framlägga ett förslag, och med detta vände svenskarne åter d. 17 Febr. Det myckna grälet, som förekommit om Erik XIV:s eröfringar i Livland, om försöket med hertig Magnus och om vapnen, hade intet uträttat, blott bidragit till sinnenas förbittring [2])

I April nedsände Erik XIV Lars Knutson med sitt svar till Fredrik II. Han hade funnit många nödiga artiklar utlemnade i dennes förslag och kunde ej gå in därpå. »Att han låtit pläga någon vänlig handel med hertig Magnus», hade han ej förmodat skulle väcka misshag. Han vore till all vänskap benägen [3]). Ville danskarne blifva vid 1541 års förbund, hade han intet däremot, om det lämpades efter tidens lägenhet. Ville de det icke, så stode han fast vid det anbud om 30 års fred han vid förra beskickningen gjort dem. Hvad vilkoren angick, hade han i mycket låtit sin mening falla. Ja, äfven med ett stillestånd på minst 3 år vore han till freds, men längre kunde han icke för fredens bevarande gå [4]). Huru långt hans omtalda eftergifter sträckte sig, veta vi icke, men de kunna näppeligen hafva varit stora. Vi se honom fortfarande yrka på sina livländska besittningars intagande i freden och mot danskarnes anspråk på Livland sätta sina på Halland och Skåne. Fredrik II ville han ej gifva titel af Götes och Vendes konung med mindre han själf fick heta Sveriges, Götes o. Vendes. I fråga om 3 kronor medgafs naturligtvis intet [5]). Ändtligen lär han äfven af

---

En kopia af d. svenska exemplaret finnes på R. A. i Förh. mellan Sverige och Danmark 1523—69. Det är dat. Elfsborg d. 26 Aug. Fördraget måste således blifvit dateradt tidigare, än det verkligen slöts.

[1]) Danska sändebudens nyss omnämda svar d. 9 Aug. 1569.
[2]) Om underhandlingen se Tegel 43—52. Resen 62—67.
[3]) Erik XIV t. Fredrik II d. 30 Mars. R. R.
[4]) Instruktionen f. L. Knutson d. 4 April. R. R.
[5]) Se instruktionen och brefvet t. Fredrik II d. 30 Mars.

Fredrik II äskat inställande af handeln på Narva [1]. Det svar han erhöll var en inbjudning att till d. 25 Juli afsända några rådsherrar med fullmakt till Halmstad för att underhandla med ditskickade danskar. Efter en öfverläggning med sitt riksråd i Strengnäs gaf Erik sitt samtycke [2]. Den 10 Juli utfärdades kreditif för Ture Pederson (Bjelke), Dionysius Beurreus och Lars Knutson [3]. I Halmstad egde dock icke mötet rum utan i Köpenhamn, dit svenskarne sannolikt ankommo d. 8 Aug. [4]. Huru långt man redan hunnit in på det sluttande planet, framgår af Eriks befallning till sina sändebud att dröja, tills det blef klart, om man skulle hafva fred eller fejd. Visserligen hade han själf ej för afsigt att uppsäga freden, om man icke kunde komma till någon vänlig handel, utan ville lemna den saken åt danskarne [5], men för att undvika fredsbrottet tog han ej ett steg. Hans anspråk på Gottland hoppades han, att danskarne skulle medgifva. Mot deras på Livland satte han som förut sina på Halland och Skåne. Att han ej medgaf något tilltal till Sverige, föll af sig själft [6]. Hertig Magnus finge ej intagas i freden, om han ej ville göra russtjänst och förhålla sig som en lydig biskop, »ty *Erik hade nu trädt i härmästarens ställe*» [7]. Att Fredrik II skulle gå in på sådana vilkor, framför allt då han nu fått en ny klagopunkt i stängandet af handeln på Narva [8], var ej att vänta, och Erik väntade det säkerligen icke. Han förebrår själf sina sändebud för flathet och visar sig angelägen om nya tvistepunkters uppsökande. Hvarföre inläte sig icke hans utskickade i vidare disputats, om huru ofta danskarne försedt sig mot det gamla förbundet, hvarpå de så mycket höllo på att »pucke»? Att underhandlingarne drogo ut på tiden, föreföll honom högligen misstänkt. Danskarne ville blott förorsaka uppskof, tills deras sändebud komme hem från Ryssland, hvarest de nog sökt stämpla allt ondt. Det syntes honom derföre rådligt, skrifver han d. 29 Sept., att »i tid tänka

---

[1] Tegel 57.
[2] T. Fredrik II d. 28 Juni. R. R.
[3] Se R. R.
[4] D. 7 Aug. voro de i Helsingör och väntades d. 8. Fredrik II kallar d. 7 Aug. flere rådsherrar t. Köpenhamn. Se T. o. a. L.
[5] T. Ture Pederson (Bjelke) d. 30 Juli. R. R.
[6] Ibid.
[7] T. Kl. Kristerson (Horn) d. 18 Juli (bör vara d. 8 Juli). R. R.
[8] En mängd danska skepp borttogos men lösgåfvos.

till andra utvägar, icke låtande oss med sådana förhalningar tränga från vår fördel». Om danskarnes afsigter måtte han ansett sig fått visshet, ty i sitt nyssnämda bref befaller han sina sändebud ej längre dröja, om de intet kunde uträtta, utan vända åter, »dock så att I intet annat låter eder märka, än att det gamla förbundet behagar eder, betackande dem för deras välvillighet» [1]) Uppriktighet var aldrig Eriks starka sida. När denna uppmaning skrefs, hade redan en af sändebuden, Dionysius Beurreus, kommit till baka. Han hade återvändt för att inhämta närmare instruktioner af konungen om 3 kronor. Han kom aldrig igen till Danmark, och om de kvarvarande verkligen uträttat någonting för freden, så omintetgjordes likväl alltsammans genom deras plötsliga återkallande, troligen i början af Nov. [2]). Det oaktadt utropade Erik freden med stor ståt d. 26 Nov., tydligen för att i händelse af krig framstå såsom den oskyldige [3]).

Nu börjar Fredrik II tala om omöjligheten att bibehålla vänskapen till Sverige [4]), och denna åsigt uppmuntras hos honom af Sigismund August i Polen. Denne fruktade det värsta af Eriks eröfringslystnad och af hans försök att närma sig Polens gamla arffiende Ryssland. I Sept. infunno sig polska sändebud hos Fredrik II i Segeberg [5]), i Okt. voro danska i Vilna. Sigismund August sökte ett förbund, men hans egennyttiga afsigter stucko starkt fram. Han förklarade uttryckligen, att han kunde fördraga, »wann der Schwede die Livländer wider den Mosco-

---

[1]) Se R. R. t. Ture Pederson (Bjelke) och Lars Knutson.

[2]) Fredrik II t. kurf. August d. 15 Nov. Ausl. Reg. Fredrik berättar här, att svenska sändebuden för få dagar sedan blifvit hemkallade med oförrättadt ärende. D. 23 Nov. säger drottn. Dorotea sig fått Fredriks bref, att genom svenskarnes hemresa intet fördrag kunnat åstadkommas. D. Geh.-arch. Aarsberetn. 1, 143. Resen omtalar felaktigt, att en 30 års fred ingicks under förbehåll af konungarnes ratifikation. Drottn. Dorotea skref också kort före sitt nyssnämda bref, att fred blifvit ingången mellan Erik XIV och Fredrik II, t. Hans d. ä. d. 16 Nov. D. Geh.-arch. Aarsberetn. 1, 142–43.

[3]) Erik ansåg sig ej genom fredens utropande så »svårligen syndat», »ty vi kunde ej af våra utskickade annat förnimma, än att Fredrik var därtill benägen». Instrukt. f. Sv. sändebud t. Rostock 1 Aug. 1563 R. R. III. Märkvärdigt nog har i Riksarkivet funnits ett »Förbund och ny förening mellan Sverige och Danmark» dat. d. 29 Sept. 1562, original af Erik underskrifvet och försegladt, men hvarpå icke fanns konungens i Danmark instrument (Runell: Kronol. Reg.). Har Erik själf uppsatt detta dokument, och var det denna fred han publicerade?

[4]) Fredrik t. kurf. August d. 15 Nov. 1562 Ausl. Reg.

[5]) Fredrik t. Albrecht af Preussen d. 23 Sept. Ausl. Reg.

witen wollten helfen beschütsen, dass er die Stadt Reval und das Herzogthum Eschtorn (sic.!) eigenthümlich behielte» [1]). Med anledning häraf träffades säkerligen intet aftal om förbund [2]). Fredrik II afböjde dock mot årets slut Rysslands anbud om ett sådant mot Sverige och Polen [3]).

Man ser emellertid, att Sverige hade föga vänskap att vänta af sina grannar, och till råga på allt uppkommo detta år allvarliga förvecklingar med Lybeck. På Revals upprepade klagomål, att handeln med Ryssland fortfor, hade Erik d. 25 April tillskrifvit Lybeck att fullkomligt afhålla sig därifrån. Oaktadt att förluster härigenom skulle förorsakas staden, och att kejsaren enligt dess påstående blott förbjudit krigsförnödenheters införande i Ryssland, lofvade den dock gå in därpå, men endast om alla andra och först och främst Reval afstodo från samma handel. Den påpekade emellertid svårigheten vid att utverka något dylikt och bad Erik blott gifva sitt förbud den utsträckning, som kejsaren förut gifvit sitt [4]). Konungen var dock långt ifrån att lyssna till deras begäran. En flotta uppbragte i Juni en mängd fartyg på de finska farvattnen. De danska frigåfvos, men de lybska höllos kvar. Orsaken härtill har man antagligen att söka i Lybecks hårdnackade fordran på sina gamla privilegier. I hansestäderna var man långt ifrån att medgifva äfven det berättigade i Eriks förslag. Att de skulle ge svenskarne samma rätt i sina städer, som de med »gods och blod» köpt sig i Sverige, funno de högst obilligt. Vid Trinitatis hade en hansedag hållits i Lybeck. Man uppsatte här ett formuleradt förslag till de rättigheter man önskade erhålla. Huru vidt man var skild från Erik XIV:s åskådning, och huru svårt man hade att sätta sig in i nya tiders förhållanden, synes bäst däraf, att städerna såsom bevis på sin måtta anföra, att de icke ville begära, det alla andra främlingar än de själfva (Östersjöhansan) skulle vara uteslutna

[1]) Kurf. Aug. af Sachsen förklarar i bref till Fredrik II d. 31 Mars 1563, att han sett detta af underhandlingarne i sista Oktober. Arch. für die Sächs. Gesch. II, 388.

[2]) D. 6 Mars 1563 skrifver Fredrik II t. Aug. af Sachsen, att Polen flera gånger uppmanat honom till förbund, och att han nu ämnade inlåta sig i underhandling med deras sändebud. Ausl. Reg. Aug. i Sachsen afrådde d. 31 Mars från att ingå förbund med Polen.

[3]) Fredrik II t. Aug. af Sachsen d. 16 Dec. 1562. Ausl. Reg.

[4]) Borgm. och råd i Lyb. d. 13 Maj 1562 t. Erik XIV. Lyb:s bref 1561 -1768. Ett Kejs:s bref, hvarigenom handeln frigafs uttryckligen utom krigsförnödenheter, är dat. d. 4 Maj 1562.

från handeln på Sverige, eller att detta lands innevånare ej skulle drista sig utom Öresund och Belt [1]). Vid underrättelsen om skeppens borttagande beslöt Lybeck i Augusti att afsända 3 legater till Sverige [2]). Vid deras ankomst utsågos Sten Erikson (Lejonhufvud), Gabr. Kristerson (Oxenstjerna), N. Gyllenstjerna och Olof Larson till att underhandla med dem [3]). Det visade sig emellertid snart, att de blott egde fullmakt att handla om det upptagna godset och Narvafarten. För Erik var åter privilegiefrågan hufvudsak. Utan eftergift i denna och andra tvistepunkter hade han ej för afsigt att utlemna skeppen [4]). Hvarthän detta likväl kunde leda, insåg han ganska väl, och han hemställde också till sitt råd, om icke det bästa vore — då han ej kunde släppa fartygen och gifva Narvahandeln fri, men möjligen krig däraf skulle följa — att genast lägga beslag på alla lybska skepp i svenska hamnar för att derigenom tvinga Lybeck till fred [5]). Så skedde väl icke, men sändebuden uppehöllos i flere månader. Då konungen ändtligen afgaf sin resolution, visade det sig, att han hvarken ämnade lösgifva Lybecks skepp eller ändra något af vigt i de privilegier han ville gifva. Ville staden likväl ingå ett stillestånd och åtminstone derunder ej yrka på sina gamla företrädesrättigheter samt därjämte ersätta omkostnaderna för skeppens tagande, skulle dessa återlemnas. Härtill hade dock sändebuden ingen lust. Med protest mot förbudet att handla på Narva afreste de [6]). Hemvägen togo de öfver Danmark [7]), där de väl icke befrämjade vänskapen till Sverige.

Förhållandet mellan de båda grannländerna tog just vid denna tid en afgörande vändning. Vi hafva sett, hvad intryck de svenska sändebudens hemkallande gjorde på Fredrik II. Förrän han fattade ett ändtligt beslut, synes han likväl velat närmare underrätta sig om Eriks afsigter, framför allt om denne ej kunde förmås att afstå från det danska och norska vapnet,

---

[1]) Hansestäderna till Erik XIV d. 7 Juli 1562. Ein ehrbar Rath etc.

[2]) Kredensbref f. Joh. Kerckinck, Gottskalk Zimmerman och Krist. Messerschmidt d. 25 Aug. orig. i Lyb. bref 1561 - 1768.

[3]) Olof Larsson t. Sv. Sture d. 3 Okt. 1562. Ox. Saml. Handl. rör. Johan III

[4]) Ibid.

[5]) D. 16 Sept. punkter för rådet att öfverväga. R. R.

[6]) Eriks deklaration d. 16 Dec. 1562 och sändebudens svar d. 12 Jan. 1563. Lyb. sänd:s memor. 1562 - 1720. Eriks »letste abscheidt» är dat. Upsala d. 30 Jan. enl. Reg. på lyb. förhandl. 1510—87. Ein ehrbar Rath etc.

[7]) Svenska sändebudens svar vid fredsmötet 1569 d. 16 Aug. Danica 1568 72.

genom hvars upptagande Fredrik kände sig djupt förolämpad. I Jan. 1563 afgingo Jacob Brockenhus och Korfits Ulfeld till Sverige [1]). De framburo gemensamt till Erik ett förslag från Fredrik att medla mellan Sverige och Polen, hvilket dock tacksamt afböjdes under förevändning af bristande fullmakt. Ulfeld hade emellertid ensam ett uppdrag, för hvilket det andra kanske blott var täckmanteln; det rörde rikenas vapen. Erik svarade, att ehuru han väl kunde hafva orsak att föra Danmarks och Norges vapen, ville han dock låta lejonen falla, om Fredrik borttog kronorna ur sitt. På några andra vilkor gick han icke in. En föreslagen sammankomst mellan konungarne gillade han och utsåg Kalmar till mötesplats [2]). Erik väntade sig nu åtminstone för en tid ej annat än vänskap af Fredrik — och dock tog denne samtidigt det första steget till öppen fiendtlighet.

Förhållandet var följande. Att afsluta giftermålsunderhandlingarne med Hessen hade Erik i Januari afsändt Sten Erikson (Lejonhufvud), Gabriel Kristerson (Oxenstjerna) och Jöran Fincke till Tyskland [3]). Vid underrättelsen om deras annalkande beslöt Fredrik att tills vidare kvarhålla dem, emedan han hvarken fått bref eller bud från sina i Sverige varande sändebud och fruktade, att de hindrades från att återvända. Antagligen kan man dock äfven deri finna en orsak till hans beslut, att han ej viste, hvad svenskarnes »beställning» i Tyskland var [4]). Ärligt gingo ej danskarne till väga. D. 16 Febr. anlände Gabriel Kristerson och Jör. Fincke till Köpenhamn, d. 18 kom Sten Erikson. Gång på gång anhöllo de hos kanslern Johan Friis om pass att få draga vidare. Lika ofta undanskyllde sig denne med, att han ej fått bud från Fredriksborg, där konungen vistades [5]). Trött vid att längre bida och med tanke, att passet kunde skickas efteråt, sökte den häftige Sten Eriksson den 20 Febr. med våld tränga

[1]) Kreditiven dat. d. 8 Jan. R. R. III.

[2]) Svaren på båda danska sändebudens framsättning och på Ulfelds ensam följde ss. bilagor med svenskarnes svar vid gränsmötet 1569 d. 16 Aug. De äro afgifna inför konungen i Upsala d. 16 Febr. Dan. 1568—72.

[3]) Instrukt. dat. 5 Jan. Titul. Reg. 1522—1592 R. A. Själfva uppgåfvo de Sachsen såsom mål för sin resa. Här skulle landtgrefven möta dem. J. Fries d. 19 Febr. till Fredrik. Dsk. Mag. IV, 209—11. En relation om beskickningen finnes af Gabr. Kristerson i Ox. Saml. Handl. t. Erik XIV:s Hist. R. A.

[4]) T. Eil Hardenberg och M. Gyllenstjerna d. 15 Febr. T. o. a. L.

[5]) J. Fries d. 19 Febr. t. Fredrik. Dsk Mag. IV s. 209—211. Här lofvar Friis sig skola uppehålla svenskarne med goda ord, men tror sig ej kunna hindra dem få bud öfver till Sverige, att de voro arresterade.

sig genom Vesterport men hölls med våld tillbaka[1]). Vid berättelsen att herr Sten med »puksord» öfverfallit vakten, återtog konung Fredrik det pass, som han emellertid utan kanslerns vetskap, man kan ej förstå af hvad orsak, utfärdat för svenskarne[2]). Förgäfves anhöllo Gabriel Kristerson och Jöran Fincke, hvilka ej varit med vid uppträdet i porten, att åtminstone de skulle få fortsätta resan och utföra sin konungs uppdrag. De fingo dela sin medbroders öde[3]).

I början af Mars kommo de danska sändebuden tillbaka[4]), men svenskarne lösgåfvos derföre icke. Den underrättelse Ulfeld och Brockenhus medförde, att Erik ej ville aflägga det norska och danska vapnet, var ej egnad att förmå Fredrik därtill. Tvärtom fann han sig förorsakad, skrifver han nu i Mars, att fresta de medel, hvarigenom hans rikens reputation kunde uppehållas[5]). Till dessa medel måtte han hafva räknat de svenska sändebudens kvarhållande. Säkert är, att ville han reta den stolte Erik till anfall, kunde få åtgärder vara så väl beräknade som denna. Ej blott att han kränkte honom såsom konung, han ingrep äfven störande i hans alltid så kära giftermålsförsök. Det är ej gerna möjligt annat, än att Fredrik vid denna tid fattade sitt beslut med afseende på kriget.

Vi tro för vår del, att det just var Eriks svar i fråga om vapnen, som närmast bestämde honom därtill. Bägaren var redan förut så bräddad, att blott en droppa behöfdes, för att den skulle flöda öfver[6]). Vi se honom känna sig djupt sårad och temligen tydligt låta förstå sina afsigter[7]).

Samtidigt äggades han ock af Polen och Lübeck till krig. Sigismund II August hade börjat hos Erik frukta drömmar af den mest ärelystna beskaffenhet. Om dessa upplyser han Preus-

[1]) Berättelse från borgm. råd och byfogde i Köpenhamn t. Fredrik. Febr. 1563. Dan. 1568—72 R. A. kopia.

[2]) J. Fries d. 22 Febr t. Fredr. II. Dsk Mag. IV, 211—213.

[3]) G. Kristerson och J. Fincke d. 2 Mars t. Fredrik. Kopia i Gabr. Kristersons omtalda relation.

[4]) D. 27 Febr. hade ännu ingen underrättelse kommit från dem. J. Fries t. M. Gyllenstjerna. Dsk. Kong. Hist. 45 b. D. 5 Mars hade Fredrik fått bref från dem, att de voro i Skåne. Se T. o. a. L.

[5]) Fredrik d. 23 Mars t. landtgrefven af Hessen. Förh. m. Sv. och Dan. 1523—69 R. A.

[6]) Af Karl IX:s i Frankrike bref t. Erik XIV d. 1 Mars 1563 synes, att Dançay, det franska sändebudet i Köpenhamn, som nyss kommit hem, redan vid sin afresa fruktat, att krig hvarje ögonblick skulle utbryta. Gallica: Franska konungahuset t. d. Sv. 1542—1718.

[7]) T. ex. i bref t. hertigen af Liegnitz d. 30 Mars. Ausl. Reg.

sen, Pommern, Mecklenburg, Brandenburg och Lübeck m. fl.: Erik ville först rycka till sig väldet i Östersjön, därnäst taga Livland samt slutligen vända sina vapen mot alla omkringboende tyska furstar. Dessa uppmanades att utrusta fartyg samt lemna Polen bistånd med penningar och folk [1]). Synnerligen angelägen var Sigismund August om förbund med Danmark. Gång på gång uppmanade han Fredrik II därtill. I Mars beslöt sig denne för att öppna underhandlingar med de då hos honom befintliga polska sändebuden [2]). Kurfursten August i Sachsen, Fredriks svåger och förtrogne, hänvisade till Polens egennytta och svaghet samt afrådde, men förgäfves [3]). Först på hösten slöts likväl förbundet.

Hastigare knöts förbindelsen med Lübeck. D. 4 Mars hade stadens sändebud kommit åter från sin omtalda beskickning till Sverige. De hade blott att förmäla om Erik XIV:s obilliga vilkor [4]). Den fiendtliga sinnesstämningen mot Sverige tillväxte och dref Lübeck öfver i Danmarks armar. Ingen skall så mycket som staden hafva underblåst Fredrik II:s krigiska afsigter [5]). Sedan den vändt sig till honom med anhållan om förbund mot Sverige [6]), kom man ock snart öfverens. Ifriga underhandlingar pågingo, medan konungen i Maj befann sig i Holstein [7]). Fredrik skall hafva lofvat, att om han med Hansans tillhjälp kunde eröfra Sverige, skulle dess privilegier där konfirmeras och ökas. Försöket att draga de andra hansestäderna in i föreningen misslyckades likväl. På konungens förslag anmodade Lübecks råd de 6 vendiska städerna att sända några personer för att med dem rådgöra, men alla undskylde sig utom Lüneburg. Det oaktadt uppdrogo borgarne i Lübeck d. 14 Maj åt rådet att sörja för det allmännas säkerhet. D. 4 Juni afsändes borgmästaren Lüneburg till Köpenhamn [8]). Der afslöts förbundet d. 13 Juni under vilkor, att blott gemensamt fred skulle slutas. Lübeck förband sig hindra all tillförsel till Sverige och utrusta 7 örlogsskepp, hvilka likväl blott i nödfall fingo brukas utom Öster-

[1]) Sig. Aug. d. 9 April t. Lübeck. Ein ehrbar Rath. etc. 1564. Cl. Annerstedt: Grundl. af Sv:s välde i Livl. s. 115.
[2]) Fredrik II t. Aug. af Sachsen d. 6 Mars 1563. Ausl. Reg.
[3]) Aug. i Sachsen t. Fredrik d. 31 Mars. Arch. für die Sächs. Gesch. II, 388.
[4]) Hövel: Lyb. Chronik.
[5]) Enl. Joh. Rantzaus och fleres vittnesbörd. Arch. f. die Sächs. Gesch. II, 40.
[6]) Fredrik II t. Aug. af Sachsen d. 14 April. Ausl. Reg.
[7]) Fredrik II t. Lybeck d. 3 Juni. Ausl. Reg.
[8]) Hövel: Lyb. Chron.

sjön [1]). Endast ogerna skall en del af danska rådet hafva undertecknat fördraget [2]).

Större delen af rådet var nämligen obenägen för kriget. Äfven änkedrottning Dorotea och August i Sachsen [3]) uttalade sig däremot, men intet hjälpte. Endast tagande råd af några få, sina närmaste förtrogna rustade sig Fredrik till kampen [4]). Förberedelser till denna vidtogos i den största omfattning redan från våren. I Tyskland bedrefvos värfningar i storartad skala. Grefve Gynter von Schwartsburg hade åtagit sig att anskaffa 5000 ryttare och 60 fänikor fotfolk [5]). Sina egna undersåtar ämnade Fredrik spara. Dock finna vi i April befallningar utfärdade till danska adelsmän att vara i Köpenhamn d. 29 Maj. Konungen hade i sinnet att företaga ett tåg inåt Sverige [6]).

Redan i midten af April hade Fredrik afstängt detta land från all tillförsel på Östersjön [7]), ett företag af så fiendtlig natur, att det i sjelfva verket innebar en krigsförklaring. Här utlade han Jacob Brockenhus med en flotta [8]), — såsom Erik XIV underrättades, ej för att föra krig utan för att ledsaga köpmännen i säkerhet genom rikets strömmar [9]). I självfa verket var förhållandet ett annat, och man ådagalade samma brist på ärlighet, som förut vid de svenska sändebudens kvarhållande. Så länge kriget ej offentligen var förklaradt, vågade man ej vid Helsingör lägga något hinder för trafiken, men då skeppen kommo till örlogsflottan, skulle de kvarhållas »under föregifvande, att Gustaf Olofson och andra flera skällt alla danskar för förrädare» [10]). I Maj utsändes

[1]) Quellensamlung zur Gesch. der herzogthümer Schlesw. Holst. etc. 2, 2 häft.

[2]) Hövel: Lyb. Chron.

[3]) Se t. ex. dennes bref d. 7 Maj. Arch. f. die Sächs. Gesch. II, 394.

[4]) D. 1 Jan. 1570 skref Fredrik t. rådet: Det må vi väl bekänna, att då samma krig begyndes, rådde vi icke med många af er. Dsk Mag. III. R. 5. B. 2. Osannolik är därföre Resens berättelse äfven om det holsteinska rådets hörande och samtycke till kriget. Resen s. 80.

[5]) Gynt. von Schwartsburg d. 18 Maj t. kejs. Ferdinand (Meddel. af bibl. Styffe).

[6]) Erik Podebusk d. 3 Maj t. Krist. Göje. Saml. t. Adelens Hist.

[7]) Fredrik t. August af Sachsen d. 14 April. Ausl. Reg.

[8]) D. 15 Apr. skref Jac. Brockenhus från Köpenhamn t. Laurits Andersen t. Sandby, underamiral på danska flottan, att han ville komma till honom med det snaraste. Han befaller honom på Fredrik d. II:s vägnar att anhålla alla svenska skepp, som ville löpa åt Sverige. Danica 1568 72, afskrift. Brefvet togs sedan på amiralskeppet af Jak. Bagge och framlades vid fredsmötet sommaren 1569.

[9]) Se Mon. Hist. Dan. II, 257.

[10]) Fr. Brockenhus till Jak. Brockenhus d. 4 Maj. Danica 1568 – 72; brefvet togs på samma gång som br. af d. 15 April. D. 26 Maj inskränktes J

en mindre afdelning af flottan under Kristoffer Trondson till Nordsjön [1]) i samma afsigt som den föregående. På sådant sätt skulle ju Sverige nödvändigt tvingas till fiendtlighet.

Danmarks rustningar och underhandlingar förblefvo ej en hemlighet för Erik. Ryktet sörjde derför, men direkta varningar anlände äfven, såsom från Hessen [2]). Visade konungen ock, såsom det berättas, ett obekymradt yttre [3]), var han i sitt inre ej utan oro. Vid första underrättelsen om sändebudens kvarhålllande afgick befallning om noga aktgifvande på gränserna och alla jutars afskedande ur rikets tjänst [4]). Genast anade han likväl icke Fredrik II:s verkliga afsigter, ty d. 4 April finna vi honom uttala sitt beslut att på sommaren gå öfver till Livland [5]). Snart skrifver han emellertid, att angelägenheterna nödgade honom vända sin krigsmakt åt annat håll, än han aktat, hvarföre alla lifsmedel, som från Östergötland skulle sändas öfver till Livland, i stället förordnades till Jönköping, ty där skulle rikets krigsmakt samlas [6]). Samtidigt utgingo påbud om fästningsverkens bättre iståndsättande vid Kalmar, Jönköping och Elfsborg [7]). Till befälhafvare för allt krigsfolk i Småland utnämdes d. 25 April Klas Kristersson (Horn) [8]) och till samma ämbete i Vestergötland d. 27 April Lars Pederson (Hård) [9]). Handeln på Vestersjön förbjöds, efter den var så osäker [10]), liksom allt utförande af spanmål, boskap och matvaror [11]). Man ser, huru Eriks misstro till sin granne var i stigande. Visserligen ankom d. 28 April från Danmark ett bref, hvaraf konungen ej kunde annat förnimma, än att Fredrik gerna ville, att de tvistiga sakerna skulle af båda rikenas tillskickade män afhandlas [12]), men redan 2 dagar efteråt finna vi rikets råd afgifva ett betänkande om att

Brockenhus' uppdrag t. att anhålla endast de skepp, som förde lifsmedel och krigsmateriel. T. o. a. L.

[1]) T. Jens Ulfstand d. 22 Maj T. o. a. L.

[2]) Hess. gesandtens bref t. landtgrefven eft. d. 30 Maj. Hübertz 284—89.

[3]) Se Handl. r. Sk. Hist. XII, 133—134.

[4]) T. alla fogdar d. 13 Mars. R. R. Om jutarnes afskedande afgingo sedan en mängd befallningar. Man skulle ej gifva dem pass, »på det man därigenom hade orsak tasta dem an». Erik t. Karl Gera d. 7 Maj. R. R.

[5]) T. Hog. Bjelke. R. R.

[6]) T. Jak. Turson d. 22 April. R. R.

[7]) T. Jon. Karlson d. 16 April, t. S. Kruse d. 17 April. R. R.

[8]) Se R. R.

[9]) Instrukt. dat. d. 27 April. R. R. III.

[10]) T. alla sjöstäder d. 21 April. R. R.

[11]) D. 27 April t. men. man i Ö.G. R. R.

[12]) T. N. Karlson d. 29 April. R. R.

fiendtligen angripa Danmark, dock först svara på Fredriks bref [1]). Att man i Sverige kommit därhän, var icke underligt, då Jak. Brockenhus redan börjat sitt ofog i Östersjön. Man arbetade på utrustandet af en flotta. Städerna fingo aflemna båtsmän och till örlogs beväpnade handelsfartyg [2]).

Först i slutet af Maj månad blef man dock i stånd att utsända 19 skepp [3]) under Jakob Bagges befäl. Amiralen skulle i Rostock möta den hessiska bruden, hvilken enligt landtgrefvens bref borde inträffa där d. 20 Maj, och föra henne i trygghet öfver till Sverige [4]). Men så upptagen var icke Erik af kärlekstankar, att han därföre glömde sin fiende Danmark. Då Bagge utsändes, var det ej blott i ett så fredligt ärende, som att hämta till Sverige dess blifvande drottning. Nej, hans instruktion inskärpte tvärtom, att dessförinnan skulle han gå under Gottland, Bornholm eller annorstädes, där han förnumme konungens i Danmark skepp vara för handen. Dem skulle han fiendtligen angripa och ingen flit hafva ospard att göra dem afbräck och skada [5]). Pingstdagen d. 30 Maj kom den svenska flottan i åsyn af den vid Bornholm liggande danska. Denna hade 70 handelsfartyg i sitt följe och erbjöd därigenom ett vördnadsbjudande yttre, men i själfva verket var Bagge, om ock illa utrustad [6]), öfverlägsen. Brockenhus hade nämligen endast 11 krigsskepp [7]) till sitt förfogande. Detta oaktadt synes det varit han, som gaf anledning till fiendtligheternas öppnande. Ej blott de svenska uppgifterna äro därom ense, utan äfven danska förtälja, huru han nalkats med 3 sina skepp under fruktlös väntan, att svenskarne skulle fälla sitt toppsegel »herren af Östersjön till ära» [8]), samt huru, då lösen affyrades, ett skarpt

---

[1]) Runell: Kronol. Reg.

[2]) T. Jör. Erikson d. 12 Maj. R. R. Städerna i Ö.G., som skulle lemna ett skepp men hade intet tjänligt, fingo låna sig fram.

[3]) Hessiska legaten, som var med på flottan, uppgifver detta antal i sitt odat. bref. Hübertz 284—89. Samma antal uppgifva Neue-Zeitung und Wahrhaftige Beschreibung etc. samt Fredrik II d. 9 Juni t. kurf. August. Ausl. Reg.

[4]) Hess. leg. nyss omnämda bref.

[5]) Bagges instruktion d. 24 Maj. R. R. III.

[6]) Ett bref fr. Erik till J. Bagge d. 24 Maj synes häntyda därpå. R. R.

[7]) Neue Zeitung und Wahrhaftige Beschreibung, som härrör från en deltagare, uppger detta antal. Fredrik II uppger 7 skepp d. 9 Juni t. kurf. August. Ausl. Reg. Möjligen utgjordes skillnaden af lybska fartyg.

[8]) Orden från Svaning. Mon. Hist. Dan. II, 144.

skott äfven lossats [1]). Var det ock blott af oaktsamhet, som de ej underlåta att tillägga, så behöfde ej J. Bagge med sin instruktion någon vidare uppfordran att betala med samma mynt. Striden var inom kort i full gång och slutade med eröfringen af det danska amiralsskeppet Herkules samt 2 andra fartyg, Hector och Hjorten [2]). Den öfriga delen af Jak. Brockenhus' flotta, som hållit sig mera på afstånd, undkom genom flykten. Amiralen och åtminstone 600 man blefvo tagna till fångar.

Då Jak. Bagge ville visa sig blott hafva stridt till självförsvar, afslog han de anbud af lifsmedel m. m., som Bornholm gjorde honom såsom brandskatt [3]), och lät vid sin ankomst till Rostock danska fartyg obehindradt passera. Förgäfves väntade man likväl på den hessiska furstedottern. Filip vågade ej afsända henne, då man i Kassel ej var fullt ense om giftermålskontraktet [4]). Den svenske amiralen lyftade därföre åter ankar och ankom till Stockholm d. 29 Juni [5]), då Erik honom till ära anställde ett af dessa segertåg, som han så mycket älskade.

Efter detta utbrott af fiendskapen mellan de båda folken skulle man väl väntat en ögonblicklig krigsförklaring från någondera sidan, men ännu dröjdes därmed i flera veckor. Striden vid Bornholm ville Erik blott betrakta som en försvarsåtgärd från Bagges sida. Hade han förut intagit en utmanande hållning mot sina motståndare, så iakttog han nu en viss försigtighet. Upprepade gånger ålades befälhafvarne vid gränsen att blott gå försvarsvis till väga, »efter vi fast heldre se, att de förbryta sig på oss, än att vi skulle gifva dem något tillfälle eller orsak, där de sedan kunde hafva deras skottsmål på, att vi gjort dem orätt» [6]). Antagligen var det ock vid denna tid, som ett fruktlöst försök gjordes att skilja Lübeck ifrån Danmark och förmå staden till neutralitet [7]). Ville den lösgifva de fångade

[1]) Så berätta Gaspar Ens 113 och Resen 84. Den hessiska gesandten omtalar äfven, att danskarne först gåfvo eld. Se äfven Fredriks bref t. August af Sachsen d. 23 Juli. Ausl. Reg.

[2]) Erik t. Mornay d. 6 Juli, t. Lars Knutson d. 23 Juni. R. R. Enl. Eriks uppgift skadades 2 fiendtliga skepp Achilles och Christoffer betydligt. Se äfven hess. gesandtens bref.

[3]) Hess. gesandt. bref. Jak. Bagge d. 12 (?) Juni 1563 t. men. man i Rönne och på Bornholm. D. K. Hist. 45 c.

[4]) Filip d. 18 Febr. 1564 t. sv. sändebuden i Kassel. Fryx. Handl. II, 67—90.

[5]) Link. Bibl. Handl. 1, 48. Handskriften af Rasm. Ludvigsons krönika i »Gröna boken».

[6]) Se t. ex. d. 12 Juni t. Kl. Kristerson, d. 19 Juli t. Lasse Person. R. R

[7]) Reg. på Lyb. fhandl. 1510—1587: Lazarus Müllers werbung.

svenskarne och göra tillförsel, finna vi Erik benägen att gifva Narvahandeln fri och tillstädja fri handel i Sverige såsom förut [1]). Skälet till detta uppträdande låg sannolikt i förhållandet till Johan, som blef allt mer och mer hotande, och som för en tid tog en stor del af rikets försvarsstyrka i anspråk. Omöjligt har Erik kunnat vilja nu framkalla kriget med Danmark, men längre torde ej hans fredskärlek sträckt sig. Sådant intryck får man åtminstone af de fredsunderhandlingar, hvilka ännu fördes.

I Mars hade Fredrik anhållit om ett nytt rådsmöte d. 25 Juli [2]). Erik afsände därpå Lars Knutson och Jöran Erikson (Gyllenstjerna) till Köpenhamn d. 26 Maj med uppdrag om mötet [3]). De skulle äfven klaga öfver sändebudens kvarhållande, »hvilket man aldrig sport, att turkar eller hedningar gjort hafva». För att hindra fejd ville dock Erik glömma alla oförrätter, så framt hans fångna tjänare frigåfvos, de upptagna skeppen lemnades igen, och Fredrik ville inlåta sig i förnyad underhandling. De utskickade skulle erbjuda ett nytt förbund eller ett längre eller kortare stillestånd. Vid det gamla förbundet kunde Erik ej gå in att blifva, med mindre danskarne ville betala 200,000 daler för hvarje gång de försett sig däremot. Erbjödo de ej billiga vilkor för det nya förbundet, skulle dessa genast förkastas. På kortare tid än 3 år finge icke stillestånd ingås. Den enda eftergift Erik synes velat medgifva, var intagandet af hertig Magnus af Ösel i freden. Voro icke danskarne dessa förslag benägne, skulle Lars Knutson inlägga en protest och försäkran, att till allt det blod, som kunde komma att utgjutas, vore Erik oskyldig [4]). Efter striden vid Bornholm växte modet ännu mera. Fredrik skulle först och främst frigifva de fångne svenskarne, men för dem Erik själf tagit, fordrade han lösen [5]). Den tanke, som stundom förut trädt fram, att det måhända ej skulle komma till krig med Danmark åtminstone ej så snart, märker man till sin förvåning ännu. Kanske ville Fredrik, skrifver han, nu inlåta

---

[1]) Instrukt. f. Jak. Bagge d. 24 Maj 1563. R. R. III.

[2]) Danska sändebudens svar d. 9 Aug. 1569 vid gränsmötet. Danica 1568—72.

[3]) Fredrik t. August af Sachsen d. 22 Juli. Ausl. Reg.

[4]) Instruktion d. 26 Maj. R. R. III. Orsaken, hvarföre svenskarne så ogerna ville hafva det gamla förbundet kvar, var säkerligen det tilltal på Sveriges krona, som genom detsamma lemnades öppet.

[5]) T. Lars Knutson d. 23 Juni. R. R.

sig i fredshandel för att erhålla sina fångne undersåtar tillbaka [1]). Att, efter hvad som händt, kunna hoppas något dylikt, talar ej till förmån för Eriks statsmannablick men bör ej förvåna den, som känner hans ombytlighet och sangviniska lynne. Ungefär vid samma tid finna vi ju honom, om ock blott för ett ögonblick, drömma ej allenast om fred med Danmark, utan ock om förbund med Polen, till hvilken stat han så länge befunnit sig i ovänskapligt förhållande [2]). Men denna förhoppningsfulla sinnesstämning sticker endast stundom fram bland uttalanden och befallningar, som visa den djupa misstron till Danmark.

Man beslöt indragningen af alla danskars gods i Sverige, »efter Riksens råd samtyckt, att man de danske för Sveriges rikes afsagda fiender hålla skall och dem angripa till vatten och land» [3]). På herredagen i Stockholm handlades om det väntade kriget. Konungen ämnade själf begifva sig till Jönköping [4]), dit krigsfolket från hela Sverige hade blifvit förskrifvet [5]). Han började frukta för Elfsborg. Droge fienden rakt mot Tiveden, skulle befälhafvarne vid gränsen »trycka efter», under det han själf framtill stängde vägen [6]). Såsom redan är nämdt, ämnade han tillsvidare endast gå försvarsvis till väga. Men så snart Lars Knutson var på återväg utan sådant besked han önskade, skulle fienden angripas [7]).

Denna händelse lät icke vänta på sig. Den 5 Aug. kommo sändebuden åter med underrättelse, att alla de föreslagna vilkoren hade Fredrik förkastat [8]). Nästan samtidigt kom äfven dennes krigsförklaring. Fredrik hade oafbrutet pådrifvit sina rustningar. I Juni och Juli månader anlände de främmande legosoldaterna till Danmark. Penningar sammanskrapades genom skatter, pantsättningar och lån [9]), så att vid krigets utbrott fanns

---

[1]) T. Lars Knutson d. 23 Juni. R. R.
[2]) Cl. Annerstedt: Grundl. af Sv:s välde i Livl. s. 112.
[3]) Nämdens dombok d. 9 Juli.
[4]) T. alla städer d. 12 Juni. R. R.
[5]) T. Jör. Larson d. 9 Juni. R. R.
[6]) T. L. Person (Hård) d. 19 Juli. R. R.
[7]) Se t. ex. t. Klas Kristerson d. 12 Juni och d. 26 Juni. R. R.
[8]) Tegel s. 91. Messenius s. 18.
[9]) Under år 1563 utfärdades 3 skattebref t. bönderna. D. 11 Juni uppmanas adel, kapitel och städer att låna konungen penningar. Att lån äfven upptogs af bönder visar bref d. 14 Juni 1563 t. Jylland och Fyen. Jacobsen: Skattevæsen. s. 87 m. fl. st.

en summa motsvarande 600,000 kronor i kassan [1]). I slutet af Juli voro alla anstalter vidtagna. Den 1 Aug. afsändes de danska och lybska fejdebrefven tillika med ett angifvande af de vilkor, på hvilka de förbundne voro benägne att inlåta sig i underhandling [2]). Den 13 Aug., uppsades freden i Stockholm [3]). Den danska härolden fick föredraga sin skrift för konungen själf på rikssalen, den lybske däremot förhördes, »såsom utsänd af en stads borgmästare och andre speckhökar», af Stockholms borgmästare och råd på rådhuset.

II.

Sveriges politiska ställning vid krigets utbrott kan ej betraktas såsom så god som Danmarks. Till det dansk-lybska förbundet slöt sig snart Polen. Underhandlingar mellan detta land och Danmark pågingo först i Stralsund och sedan i Stettin. Stora planer sågo härunder dagen. Polen ville för sig behålla Livland. Fredrik II förespeglades hela Sveriges eröfring. Äfven på betydliga delar af Livland gjorde likväl denne anspråk [4]), och det dröjde länge, innan de stridiga fordringarne kunde sammanjämkas. Först d. 5 Okt. undertecknades förbundet. Gemensamt skulle man ingå fred och endast på de vilkor, att Erik aflade det danska och norska vapnet, afstode sina anspråk på Norge, Gottland och Skåne samt gjorde handeln fri. Allt hvad han intagit i Livland, skulle han lemna ifrån sig. Lybeckarnes skador och alla Fredriks omkostnader skulle han ersätta. Tvisten om 3 kronor finge afgöras af en kommission [5]). Erik hade förgäfves genom beskickningar sökt hindra den slutna föreningen.

Ännu vigtigare än förbundet med Polen var för Fredrik vänskapen till kurfursten August i Sachsen. Såväl genom sitt

---

[1]) Troels Lund: P. Oxes hemkomst s. 12.

[2]) Fredrik II t. Lübeck d. 1 Aug. Ausl. Reg. D. danska krigsförklaringen var uppsatt dagen förut. (Runell: Kronol. Reg.). Fredrik II t. August i Sachsen d. 18 Okt. Ausl. Reg.

[3]) Såvida dat. på ett bref fr. Erik t. Kl. Kristerson (Horn) d. 14 Aug. är riktig. R. R. III. Tegel uppger d. 9 Aug., Messenius d. 12 Aug.

[4]) Cl. Annerstedt: Grundl. af Sv:s välde i Livl. s. 114.

[5]) Konfederation d. 5 Okt. Afskrift i Rostgaards saml. N:o 51. kvart. Univ. Bibl. i Kpnhmn.

lands rikedom och vidd som sin väl ordnade förvaltning var denne den mäktigaste furste i Tyskland näst kejsaren. Såsom svåger till Fredrik lade han alltid sitt inflytande i vågskålen till Danmarks fördel och gjorde detta land ovärderliga tjänster. Kriget var han emot, emedan därigenom »stärkes ej litet påfvepartiet och förstöres handeln på Östersjön till stor skada för tyska nationen» [1]). En mindre betydande, men ej föraktlig vän var Ulrik af Mecklenburg. Såsom sådan torde ock Joakim af Brandenburg kunna anses [2]).

Sverige å sin sida kunde ej berömma sig af en enda allierad. Främst bland dess anhängare stod landtgrefven af Hessen Filip. Visserligen ledde ej de detta år förda giftermålsunderhandlingarne till något resultat, men landtgrefven fruktades af Danmark såsom »gut schwedisch [3]). Katolikerna hoppades, att han skulle indragas i kriget och därigenom hindras från att gifva hugenotterna i Frankrike någon undsättning [4]). Såväl af vänskap för Erik XIV som för religionens skull var Filip angelägen om fredens återställande mellan de båda luterska konungarne [5]). Bland vännerna förtjänar knappast att nämnas Magnus af Sachsen-Lauenburg, hvilken stod i svensk sold och hade i uppdrag att verka för det hessiska giftermålet [6]). Långt mera gagn hade då Sverige af flere bland hansestäderna, ty alla dessa hade icke följt Lybecks exempel. Hamburg hade blott lofvat Fredrik II att ej göra Sverige någon tillförsel [7]). Rostock och Stralsund åter gjorde Sverige all den tillförsel de kunde, hvarföre också Fredrik lät anhålla deras skepp [8]).

Hvarken Hessen eller någon af dessa städer hade emellertid i sinnet att bryta med Danmark, men stater funnos verkligen med en afgjordt dansk-fiendtlig hållning. Med dessa, de voro Wei-

[1]) Droysen: Gesch. d. Preuss. Polit. II. 2, 414.
[2]) Han uppträdde ständigt till Polens bästa. Droysen: Gesch. d. Preuss. Polit. II, 2, 413.
[3]) Fredrik t. Aug. af Sachsen d. 18 Okt. Ausl. Reg.
[4]) Vilh. af Oranien meddelar sin broder Ludvig af Nassau utdrag af ett bref från ärkebiskopen af Cambray till Granvella d. 22 Okt. 1563. Arnoldi: Hist. Denk. s. 165.
[5]) Filips bref t. Fredrik II 1563 (odat.) i Reg. på Fhandl. mell. Sv. och Dan.
[6]) Dalin III, 1, 551.
[7]) Resen s. 88.
[8]) T. J. Bilde på Visborg d. 2 Aug. 1563. T. o. a. L.

mar och Lothringen[1]), hade Sverige dock denna tid ej trädt i någon förbindelse. Den ställning Weimar intog berodde på den sachsiska kurstatens. Allt sedan det ernestinska huset af det albertinska blifvit beröfvadt kurfurstevärdigheten och en stor del af sina besittningar, hade nämligen mellan de båda linierna herskat det bittraste hat. Kurfursten Augusts nära förhållande till Danmark måste helt naturligt hos hufvudmannen för den förstnämda linien, Johan Fredrik af Weimar väcka obenägenhet mot detta land. Hans personlighet var väl inskränkt och hans makt ringa, men han hade i den djärfve och förslagne Grumbach erhållit en ledare och i riksadelns af denne ledda rörelse mot furstarne en bundsförvandt. Grumbach afböjde det till honom vid krigets utbrott framstälda förslaget att träda i dansk tjänst[2]) och hade vid denna tid redan börjat intriger för ett förbund mellan Sverige och Lothringen i förhoppning, att, medan dessa stater ansatte Danmark, skulle hertig Johan Fredrik »unversehenlich zu seinem lande und leuten kommen». För befrämjande af dessa planer, som framträda åtminstone i Juni, erbjöd han sig att resa till Lothringen. I Sept. afgick verkligen från Johan Fredrik ett sändebud dit[3]). Med Sverige hade Lothringen då ej ännu öppnat någon underhandling[4]), ehuru Fredrik II fruktade tillvaron af ett förbund. Landet var visserligen i sig själft föga mäktigt men ansågs farligt för Danmark genom de anspråk, som kunde göras af den ärelystna hertiginnan Kristina, Kristian II:s dotter, och genom det understöd, som Spanien förmodades gifva henne.

Denna stat hade efter freden i Chateau Cambresis fått friare händer. Man befarade planer hos den samma på östersjöväldet i förbund med Ryssland[5]). I själfva verket intog den till de stridande en fullt neutral hållning. Hertiginnan af Parma förbjöd i Nederländerna att taga värfning hos Fredrik, ty Filip

[1]) Hertig Erik af Braunschweig väckte på sommaren stort uppseende med sina värfvade trupper. Fredrik fruktade ett infall af dem, och att de voro i Erik XIV:s tjänst. Denne har ock skrifvit t. hertigen »wider den König zu Denemark» (d. 9 Sept. se Tit. Reg. 1522—1592 på R. A.), men hertigens afsigt med sina underliga marscher synes blott varit att utpressa penningar.

[2]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel 1, 450.

[3]) Om dessa Grumbachs planer se Ortloff: Gesch d. Grumb. Händ. 1, 367—370.

[4]) D. 29 Juni skrifves detta af P. Oxe, hertiginnans råd t. Grumbach. Ortloff: Gesch. etc. I, 368.

[5]) Droysen: Gesch. d. Preuss. Polit. II, 2. 400.

II hade snarare i sinnet att förlika de fiendtliga parterna än förse den ene med vapen mot den andre [1]).

Sådan var äfven Frankrikes uppfattning. Dançay, den franske ambassadören i Danmark, hade Fredrik hemsändt i början af året för att åvägabringa ett förbund med Karl IX. Hvad han önskade, var 6 eller 7 krigsskepp för att förjaga svenskarne ur sjön. Sedan kriget med dem blifvit slutadt, ville han gifva Karl IX samma hjälp mot Elisabeth. Förslaget vann i början anklang, ty de styrande i Frankrike ansågo ett mäktigt Danmark nödvändigt för hindrande af de afsigter på sundet, som de befarade hos Spanien, men de började snart betvifla åtgärdens lämplighet. Om nämligen England därigenom föranleddes att göra Sverige verksamt bistånd, och om Filip II därjämte intoges af fruktan för den nederländska handeln på Östersjön [2]), skulle man mera hafva skadat än gagnat. Dançay sändes derföre åter med uppdrag att söka i godo bilägga den farliga tvisten i norden. Detta uppdrag fullgjorde han ock troget, ständigt sökande vidhålla Danmarks förtroende till Frankrike genom att uppvisa, huru lätt det skulle vara för Spaniens och Nederländernas stora makt att göra sig till herrar i sundet [3]).

Frankrike [4]) var äfven bekymradt för den oro, som kriget kunde uppväcka i Tyskland, och i ännu högre grad måste detta naturligtvis varit fallet med den romerske kejsaren. Denne arbetade också för att återställa freden [5]); men kurfursten Augusts inflytande och Eriks korsande af hans befallningar i fråga om den ryska handeln kunde ej gerna hos honom åstadkomma någon bevågenhet för Sverige. Kejsarens intresse för lugnet delades för öfrigt af en mängd furstar af mindre betydenhet såsom hertigarne af Pommern, Henrik af Braunschweig och Albrecht af Preussen, hvilken »ju våldsammare striden upplågade, desto ifrigare omfattade fredspolitiken» [6]).

[1]) Granvella t. Gonzal. Perez d. 17 Juni. Papiers d'etat du Card. de Granvelle VII, 103.

[2]) Redan; i April 1561 skrifver Vilh. af Oranien t. Aug. af Sachsen, att Danmark lofvat Frankrike stora handelsförmåner, hvilket lände Nederländerna till stor skada. Arnoldi: Hist. Denkw. s. 250.

[3]) Handl. r. Sk. Hist. XI, 48—52.

[4]) Karl IX t. de Rennes, ambassadeur en Allemagne d. 29 Dec. 1563. Afskrifter ur Nat. Bibl. i Paris i R. A.

[5]) Gynter af Schwartsburg hade hans befallning att också arbeta därför. Enl. dennes bref till kejs. d. 11 Sept. (Meddel. af bibl. Styffe).

[6]) Droysen: Gesch. d. Preuss. Polit. II. 2, 431.

England och Skottland stodo mera fjärran från händelserna. Erik XIV hoppades på bådas vänskap. Ja, vi finna till och med ett riksrådsbetänkande afgifvas d. 20 Maj att »fiendtligen angripa de danske och därtill bruka skottarnes tillbjudna hjälp, som med en ståtlig flotta i vestersjön vilja komma Sverige till bistånd» [1]). Efter all sannolikhet var detta dock blott en af Eriks ej ovanliga politiska fantasier. Visserligen friade Fredrik II förgäfves till Maria Stuart, men hon lär dock hafva lofvat »nicht schwedisch zu sein» [2]).

Vi se af det ofvan anförda, att Sverige hade föga hjälp från utlandet att vänta, men att man allmänt var angelägen om fredens återställande. Detta intresse var verkligen så utbredt, att man öfverraskas däraf, liksom af den uppmärksamhet kriget ådrog sig såväl på gatorna som i furstarnes rådskamrar. Man måste för att förstå detta förhållande komma ihåg ej blott de frågor af allmännare vigt, som kriget berörde, utan ock den oroliga tid, i hvilken man lefde. Af hvarje liten gnista kunde lätteligen en stor brand upplåga, ty i hvarje stat funnos brännbara ämnen i mängd. Att hejda och om möjligt dämpa den uppblossande elden kunde ej annat än ligga furstarne i allmänhet om hjärtat. I sanning, det var också ej Europas fel, att kriget blef så långvarigt. De hvarje år gjorda medlingsförsöken vittna därom. Redan innan kriget utbröt, gjordes en allvarlig ansträngning att förekomma detsamma.

På våren 1563 affärdade August af Sachsen en förtrogen [3]) till landtgrefve Filip att uppmana denne till gemensamt uppträdande för att medla mellan de båda konungarne [4]). Henrik af Braunschweig och Joakim af Brandenburg inbjödos äfven samt lofvade sitt bistånd [5]). Genom Augusts och Filips bemödanden förmåddes kejsar Ferdinand att utskrifva en sammankomst till Rostock den sista Juli [6]). Till denna tid och ort uppmanades de svenska och danska konungarne skicka sina gesandter.

Erik lofvade d. 7 Juli, att, ehuru ej han utan Fredrik börjat fejden, ville han dock gå in på deras begäran. Först till d.

---

[1]) Runell: Kronol. Reg.
[2]) Enl. bref fr. Fredrik II d. 20 Juni 1564. Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 7.
[3]) Instrukt. d. 16 Maj.
[4]) Droysen: Gesch. der Preuss. Pol. II, 2, 414.
[5]) Droysen. ibid. Reg. på Fhandl. mellan Sv. och Dan.
[6]) Droysen: Gust. Adolf s. 19.

24 Augusti kunde han likväl sända några ombud, och det sade han förut, att skulle något afgörande förhandlas mellan honom och Danmark, så finge det ej ske på obestämda vilkor utan med tydliga och kraftiga beseglingar [1]). Fredrik å sin sida lofvade benägenhet till fred [2]) men synes gjort sitt samtycke beroende af Eriks svar. På underhandlingen litade han emellertid så litet, att han ej ett ögonblick inställde sina rustningar till kriget. Först sedan detta brutit ut, började ock sändebuden samlas. Hessen och Sachsen affärdade sina mot Bartolomei [3]). Från Spanien kom Cobel både som medlare och iakttagare. Flera andra anlände äfven. Fredrik II hade till sina fullmäktige utsett Henrik Rantzau, Otto Krumpen, Jörgen Rosenkrands och Joachim Hincke, af hvilka den förstnämde skulle vara den förnämste [4]). Förrän svenskarne anländt, fingo de ej begifva sig åstad. Då i Sept. ett rykte spred sig, att svenskarne kommit till Stralsund, affärdades de verkligen till Segeberg [5]). Längre kommo de dock icke, ty inga sändebud från Erik infunno sig i Rostock. Mötet upplöstes i Okt. [6]), och äfven de danska sändebuden begåfvo sig hem [7]).

Eriks afsigt hade varit »att ej afslå handeln, om den kunde ske med billiga vilkor», »besynnerligen efter vi hafva något där att handla med landtgrefvens fullmyndige», men »att låta hålla sig uppe med falsk dagtingan» var han så litet till sinnes, att bland annat redan i Juni befallning affärdades att ofördröjligen göra hertig Magnus af Ösel all skada [8]). Till sändebud ämnades först Gustaf Olofson (Stenbock) och Karl Gera [9]), men i stället utsågos sedan Gustaf Johanson (Tre Rosor), Jöran Erikson (Gyllenstjerna), Olof Larson och Frans Jericho, hvilka erhöllo sin instruktion d. 1 Aug. Den 15 Sept.

[1]) Droysen: Gust. Ad. s. 20.
[2]) Fredr. t. kurf. Aug. och landtgref. d. 12 Juni. Förh. mel. Sv. o. Dan. 1523—69. kopia.
[3]) Fredrik t. Aug. af Sachsen och Filip af Hessen d. 8 Sept. Ausl. Reg.
[4]) T. Otto Krumpen och Jörgen Rosenkrands d. 17 Aug. T. o. a. L.
[5]) T. Otto Krumpen och Jörg. Rosenkrands d. 29 Sept. T. o. a. L.
[6]) D. 5 Okt. förklarar Aug. i Sachsen, att han ämnade återkalla sina sändebud. Arch. f. die Sächs. Gesch. II, 412.
[7]) Då de förnummo, att Fredrik dragit upp till Halmstads undsättning. Dsk. Mag. IV, 201.
[8]) Koncept för bref till Mornay och Åke Bengtson d. 27 Juni. Act. Hist. Erik XIV. serien 2, t. Grefve Gustaf d. 25 Juli. R. R.
[9]) Se bref t. dessa d. 28 Juni R. R. III.

finna vi dem i Kalmar. Konungen var då missnöjd med dem, emedan de så länge försummat sitt vigtiga uppdrag [1]). Sin egentliga betydelse synes dock detta för honom haft genom hvad som skulle förhandlas med de hessiska gesandterna. D. 22 Sept. skref nämligen Erik till sina sändebud, att han samma dag fått bref från Hessen, och att något i den handeln förefallit, som han ville taga i närmare betänkande. De skulle därföre låta den resa bestå, som han pålagt dem till Rostock, och komma till Jönköping [2]). Ej långt efteråt se vi honom försäkra, att sändebuden ej kunnat komma längre än till Kalmar, ty de fingo ej lejd af den danska amiralen och ej häller af ståthållaren på Köpenhamn, »som tillskrifvits i Klas Kristersons namn» [3]).

Fredrik II åter nekade visserligen icke, att amiralen vägrat att gifva pass, men han hade hänvisat till konungen. Hos denne afhördes däremot aldrig någon begäran [4]), förmodligen emedan det omtalda hessiska brefvet verkade ändring i Erik XIV:s beslut.

Hela mötet gick således om intet genom svenskarnes frånvaro, men hade de äfven infunnit sig, hade säkerligen ej mera kunnat uträttas, så stora voro de olika parternas fordringar. Visserligen höll Erik ej så strängt på att erhålla Gottland samt behålla sina anspråk på Skåne, Halland, Blekinge och Lister, men att han ville behålla de tagna skeppen, att han fordrade afträdande af alla danska adelsgods i Sverige, att han för intagande af hertig Magnus i freden gjorde till vilkor afstående af Viken och domen i Reval m. m., att han förvägrade lybeckarne deras gamla privilegier och deras borttagna egendom, måste alltsammans hafva föga lockat de förbundna till fred. Skulle väl Fredrik II, som denna tid kanske drömde om hela Sveriges eröfring, velat gå in på dylika vilkor, eller kurfursten August, som önskade Narvahandelns fullkomliga frigifvande [5]) kunna finna sig i att Lybeck skulle särskildt handla därom och »vara Erik till nöjes»? Sändebudens uteblifvande skadade emellertid svenskarne, ty medlarnes förtrytelse väcktes öfver den ringaktning de ansågo sig bevisad [6]), och

[1]) T. Jon Karlson och Abel Palm d. 15 Sept. R. R.
[2]) T. Grefve Gustaf och Olof Larsson d. 22 Sept. R. R.
[3]) T. ståth. på Sthlm d. 10 Okt. R. R.
[4]) Fredrik t. Aug. af Sachsen d. 23 Nov. Ausl. Reg.
[5]) Droysen: Gust. Ad. s. 20. Svenskarnes instruktion d. 1 Aug.
[6]) Se bref fr. Aug. af Sachsen t. prinsen af Oranien d. 7 Mars 1564. Arch. de la Maison d'Orange-Nassau 1, 215.

Danmark fick ett efterlängtadt tillfälle att spela den oskyldiges roll. Säkerligen hade likväl Fredrik ej mera benägenhet för underhandling än Erik. Endast vapnen kunde numera fälla utslaget mellan de stridande.

Äfven utan något understöd från Europa saknade Erik XIV ej krafter att upptaga den af Fredrik II kastade stridshandsken. Det kapital af styrka, som landet samlat under Gustaf Vasas regering, hade ej ännu hunnit förbrukas. Om krigsmakten hade Erik ock synnerligen vinnlagt sig. Den armé af omkring 15,000 man, som Gustaf Vasa underhållit mot slutet af sin lefnad, hade han ökat till 48 fänikor fotfolk, fördelade på 4 regementen, samt till 16 fanor ryttare, allt förutom adelns folk och tyskarne [1]). Ännu mera hade Erik sökt utbilda sjöförsvaret. Genom att bevära en del af de i finska viken upptagna skeppen, genom att uttaga för kronans räkning de bästa bland städernas handelsfartyg samt genom nybyggnader hade han satt flottan i sådant skick, att den genast vid krigets utbrott kunde uppträda med jämngod styrka mot fienden och sedermera tidtals beherskade Östersjön. Endast en del af rikets krigsmakt var likväl det ögonblick, då striden utbröt, redo att begagnas. En ej ringa del befann sig i Finland för att kufva Johans uppror. Fredrik hade verkligen i en gynsam tidpunkt förklarat krig.

Han var ock full af förhoppningar att snart göra slut på detsamma [2]), då han lemnade Köpenhamn d. 25 Juli [3]) för att sätta sig i spetsen för sin här. Befallningar hade förut utgått om vägarnes i stånd sättande ej blott i Halland utan ock i Skåne och Blekinge, så att man med grofskytt kunde framkomma till Kalmar [4]). Emellertid var det ej mot denna stad det första anfallet kom att riktas. Efter att d. 28 Juli hafva tillsatt en regering i Köpenhamn [5]) drog Fredrik d. 4 Aug. från Helsingborg med sin här. Denna bestod af ej mindre än 60 fänikor fotfolk och 9 fanor ryttare [6]) samt beräknades till 28,000 man.

[1]) Vitt. Ak. Handl. 3, 307. Denna styrka fanns ej blott på papperet utan, så vidt jag kunnat se af omtalade fänikor, äfven i verkligheten. Anmärkningsvärdt är Smålandsfänikornas stora antal. Fänikornas styrka var högst olika. N. Persons Smål.fänika var öfver 1000 man. M. Nylännings däremot blott 356. I medeltal torde de kunna uppskattas till 500 man.

[2]) Dorotea t. Fredrik d. 29 Sept. D. Geh.-arch. Aarsberetn. 1. 153—155.

[3]) Chytræus 1 Aug. 1563. Reg. Dipl. Hist. Dan.

[4]) D. 21 Juli t. Sten Bilde m. fl. T. o. a. L.

[5]) T. o. a. L.

[6]) Gynter till kejsaren d. 11 Sept. 1563. (Meddel. af bibl. Styffe).

Öfverbefälhafvare var grefve Gynther von Schwartsburg. De 3 fotregementenas öfverstar voro Daniel Rantzau, Jörgen von Holle och Helmer von Münchhausen. Framför sig in till svenskarne skickade Fredrik lockande bref: Han ville förlossa dem från det tyranni, hvarunder de lefvat i 40 år; han ville hålla dem vid gamle kung Eriks skrifna lag och det skick, som brukligt var i gamle Sten Stures tid. Adeln skulle igenfå sina gamla privilegier och erhålla samma rättigheter som den danska. Men gingo ej alla honom välvilligen till handa, då hotades de med rof och brand [1]).

Härjande och brännande redan i eget land [2]), drog den danska hären efter kusten öfver Engelholm, Laholm, Halmstad och Varberg allt vidare mot norden. Det gällde Elfsborg, denna svenska besittning vid Vesterhafvet, hvilken på ett så hinderligt sätt skilde Danmark och Norge åt. Regn och dåliga vägar uppehöllo danskarne. Först d. 22 Aug. stodo de framför Elfsborg. [3])

Anfallet kom icke oväntadt. Hade ock Erik i det längsta hyst några sangviniska förhoppningar, att Fredrik ej skulle låta saken gå till det yttersta, voro sådana tankar efter Lars Knutsons återkomst ej längre möjliga. Genast afgick till Anders Sigfridson (Rålamb) befallning, att han och de öfriga befälhafvarne skulle »söka komma den handel i Finland till ände». Såväl den finska flottan som allt krigsfolket behöfdes nu i Sverige. Ville Johan gifva sig på nåd och onåd, skulle han det ej afslå [4]). Som den betydande styrkan i Finland emellertid icke för tillfället kunde påräknas, måste man dessförutan anordna försvaret. Till Klas Kristerson (Horn) och Lars Pederson (Hård) ställdes uppmaningar att infalla i Halland. Härja och bränna skulle de göra men ej inlåta sig i något slag. Sedan skulle de draga Erik till mötes, »så att vi alla tillsammans kunna gripa fienden an». [5]) Konungen ämnade sig nämligen sjelf såsom bekant nedåt

---

[1]) Fr. t. Sv. adeln d. 20 Juli. D. K. Hist. 45 b.; till prester, köpstadsmän och bönder d. 20 Juli. D. K. Hist. 45 c. Enl. bref t. W. Parsberg skulle man söka förmå smäländingarne t. uppror o. gripa Erik.

[2]) Se Fr. t. Hans Holk d. 31 Aug. 1563. T. o. a. L. D. 15 Sept. befalldes rådet i Köpenhamn tillse. att undersåtarne förde undan sin egendom vid vägen, där trupper skulle passera. T. o. a. L.

[3]) Gynter d. 11 Sept. t. kejsaren.

[4]) T. And. Sigfridson d. 6 och 12 Aug. R. R. III.

[5]) D. 6 Aug. t. Kl. Kristerson, d. 10 Aug. t. Herr Klas och Lasse Persson, d. 12 Aug. till Lasse Person. R. R.

landet och skref den 12 Aug. till Klas Kristerson (Horn), att han om några dagar ämnade rycka upp med ett regemente knektar och 6 fanor ryttare utom 3 fanor, som han förmodade från Livland[1]). För att trygga riket äfven i händelse af nederlag skulle bråtar uppsättas så i Kinds härad i Vestergötland, så på Holaveden af de närmaste Östgöta och Smålandshäradena[2]), så ock på Tiveden. Hit skulle Upland, Vestmanland, Närike, Östergötland och Södermanland skicka hvar femte man för att turvis ligga i landvärn. Småländingarne skulle infinna sig i Jönköping, vestgötarne i Larf[3]). Innan Sveriges krigsmakt emellertid hunnit samlas, måste dock någon tid förgå. I början hade man för försvaret blott att tillgå de i Småland och Vestergötland befintliga trupperna. De förra hade Klas Kristerson sammandragit i Värnamo, de senare lågo under Gustaf Olofson (Stenbock) och Lars Pederson (Hård) i Kindaby i Mark[4]). Troligen var deras styrka ej så stor, och därtill måste de skrifva, »att dessa svenskar låta sig höra, att de icke gerna vilja bruka sig till slags i marken» [5]). Något allvarligt hinder för danskarnes företag kunde de därföre icke ställa.

Danskarne lära i början ämnat dela sin styrka. Under det den ena delen kvarstannade till Elfsborgs belägring, skulle den andra tåga vidare inåt Vestergötland. På de tyska befälhafvarnes föreställningar om vigten af att lyckas i begynnelsen, skall man likväl hafva beslutit att egna all sin kraft åt Elfsborgs intagande[6]). Fästningen var provianterad för 2 månader och hade en besättning af vid pass 700 man[7]). Men dessa voro »svåra olydige» och »intet förfarne» [8]), och befälhafvaren Erik Kagge, som långt förut erhållit varningar, beskylles för försumlighet[9]). I början

[1]) R. R. III.
[2]) D. 10 Aug. t. Jak. Turson, d. 12 Aug. t. Lasse Persson. R. R.
[3]) D. 6 Aug. t. menige man i Upl. Vestmanl. och Närike, Södermanl. och Ö.G. R. R. III.
[4]) Klas Kristerson t. Lasse Persson d. 29 Juli. Sverig 68. Erik Kagge t. Erik XIV d. 17 Aug. ibid. I Värnamo funnos 9 fänikor=4871 man. Krigsräk. på R. A.
[5]) Erik t. Kl. Kristerson och Lasse Person d. 10 Aug. R. R. Dessa hade i anledning däraf rådt Erik värfva tyskar.
[6]) Resen s. 92. Mon. Hist. Dan. II, 262.
[7]) Erik Kagge t. Erik XIV d. 17 Aug. Sverig 68.
[8]) Lars Mattson och Erik Person. Elfsborg d. 27 Juli. Sverig 68. Enl. Resen bestod besättningen af borgare fr. Lödöse o. bönder.
[9]) Lasse Person t. E. Kagge d. 17 Aug. Sverig 68.

gjorde han min af ett beslutsamt motstånd. Nylödöse brändes, på det fienden ej där skulle erhålla något skydd, och då slottet uppfordrades, gaf han ett afvisande svar. Tyvärr, var det ej länge, som man på Elfsborg förhöll sig »zimblichen wohl». Sedan danskarnes grofva artilleri hade ankommit, och murarne blifvit något beskjutna till storms, gaf man sig på nåd och onåd d. 4 Sept.[1]). Stort byte föll i segervinnarnes hand[2]). Fångarne lät man till största delen återvända hem. Utan »nöd» hade fästningen blifvit uppgifven. Med skäl kunde Fredrik skrifva: »Tänka ej de andra svenskarne att manligare stå än dessa, då blifver allting godt» [3]). Jörgen Rantzau insattes till befälhafvare.

Att nöja sig med sin vunna framgång kunde naturligtvis icke vara Fredriks mening. Om 5 eller 6 dagar, skrifver han d. 5 Sept., skola vi å nyo bryta upp. Man ämnade sig nu för Kalmar och Stockholm[4]). Det var Sveriges återstående hufvudfästningar. Hade dessa väl fallit, hvad skulle sedan inträffat? Antagligen hade kriget då varit slutadt, ty Erik XIV var ingen Gustaf Vasa eller Engelbrekt. Men skulle Fredrik II gått in på någon fred med Erik, eller skulle han fordrat unionens förnyande? Någon fullt säker kännedom om Fredriks afsigter hafva vi visserligen icke, men vi äro böjda för det senare antagandet. Efter en sådan lycka skulle den ärelystne konungen efter all sannolikhet ej nöjt sig med de fredsvilkor, som öfverskickats på samma gång som krigsförklaringen. Yttringar af danska adelsmän gifva till och med vid handen, att den innersta afsigten med kriget var återvinnandet af Sverige. Hoppet om framgång häri torde vid denna tid icke varit så sällsynt i Danmark[5]).

---

[1]) Gynter t. kejsaren d. 11 Sept. Fr. II t. rådet i Kpnhmn d. 5 Sept. T. o. a. L.

[2]) Däribland 148 kanoner, hvaraf 25 af koppar. Krigsräkenskaper f. 1563 i R. A.

[3]) Fr. II t. rådet i Kpnhmn d. 5 Sept. T. o. a. L. Enl. Resen och Gaspar Ens tvang besättningen Kagge att gifva sig. Slottslofven dömdes d. 6 Jan. 1564 att mista ära, lif och gods. Nämdens dombok.

[4]) Fredrik t. August af Sachsen d. 5 Sept. Ausl. Reg.

[5]) Gabr. Kristersons (Oxenstjerna) relation om sin beskickning t. Hessen och fångenskap. Ox. Saml. Handl. t. Erik XIV:s Hist. Se t. ex. d. 12 Aug. 1563 ett samtal mellan flere Danmarks förnämste män och d. 28 Febr. 1564 Sten Rosensparres yttrande. Se äfven Herluv Trolles önskan till Fredrik II d. 24 Juni 1564, att alla 3 rikena skulle förenas t. ett under honom. D. Mag. III, 190—192.

Till all lycka för Sverige rörde sig efter Elfsborgs eröfring den danska hären ej ur stället. Den kvarstannade på Gullbergs äng, inskränkande sin verksamhet till att aftvinga den kringliggande trakten trohetsed [1]. Troligen var det de värfvade truppernas ovillighet, som den gången räddade Sverige från vidare fara. Härtill kom, att rödsot härjade i lägret [2] och en sådan hunger, att fältöfversten sade sig ej veta krigsfolket i Spanien, Frankrike eller annorstädes hafva lidit en sådan [3].

Under det danskarne på detta sätt belägrade Elfsborg och sedan tillbragte sin tid i overksamhet, arbetade man å svenska sidan för ett kraftigt försvar. För att motarbeta det möjliga intrycket af Fredriks skrifvelser utfärdades till allmogen proklamationer, hvari den erinrades om de danska böndernas tillstånd, hvilka gerna skulle gifva allt det de egde, om de voro i samma ställning som de svenska. Fredriks löfte att hålla dem vid kung Eriks lag vore ej att lita på. Snarare skulle han hålla dem vid kung Kristians, »efter han för mycket sig i samma lagbok öfvat» [4]. Hvad adeln angick, lät Erik den förklara i ett skriftligt svar till Fredrik, att det vore den största galenskap, om den glömde sina fäders ofärd. »De som därtill rådt, lefva nu hos E. M. i det högsta anseende» [5].

Sedan Erik fått kännedom om det finska upprorets kufvande, afreste han den 21 Aug. från Stockholm till Jönköping, som han utsett till härens mötesplats. Den 30 Aug. hade han uppnått Norrköping. Här hade han redan erhållit underrättelse från Gustaf Olofson (Stenbock) och Lars Pederson (Hård) om Elfsborgs belägring. De fruktade, att Fredrik, sedan han därom beställt, skulle med sina trupper draga uppåt Tiveden. Ett sådant företag väckte hos Erik dock ingen farhåga, snarare belåtenhet, ty »till förmodande är, att vårt folk dem mera skada görande varda på skogen än på släta marken» [6]. På Tiveden skulle danskarne nämligen emot-

[1] De socknar, som svurit, skulle behandlas ss. fiender. Erik till Jöns Bonde d. 31 Jan. 1564, H. Handlingar 7, 18. (Förteckn. på handl. i Säfstaholms bibl.) D. 12 Jan. skrifves t. Gust. Olson, att en part af Kind och Mark och flera andra härad onödda gått Fr. till handa. R. R.

[2] Mon. Hist. Dan. II, 165.

[3] Fr:s bref d. 5 Sept.

[4] D. 20 Aug. och d. 26 Aug. t. Smål. och V. G. R. R.

[5] D. 26 Aug. R. R.

[6] T. G. Olson och L. Person d. 30 Aug. R. R. III.

tagas af Mornay och Klas Åkeson (Tott) i spetsen för de bönder, hvilka, såsom vi redan omtalat, blifvit ditbeordrade i landvärn [1]). Efter dem skulle då Gustaf Olofson och Lars Pederson följa och afskära tillförseln. Allt hvad dessa i förstone kunnat företaga, var att hålla sig så nära fienden som möjligt och hindra hans ströftåg. Som det var nödvändigt att öka deras styrka, beordrade konungen till dem Klas Kristerson med 1 fana ryttare och 3 fänikor fotfolk från Småland. Han kunde själf ej så hastigt komma dem till undsättning [2]). Ytterligare förstärkning tillämnades dem genom beväpning af bönder. I början af Sept. var meningen, att hela Vestergötland skulle gå man ur huse till afvärjande af Sveriges förderf [3]). Den 12 inskränktes emellertid befallningen till utgörande af hvar 3:dje man, och däraf skulle en del sändas till Erik. Samma dag tyckes underrättelse hafva ankommit om Elfsborgs fall. Ehuru Erik ej ville tro därpå, »efter så många smucke och ärlige svenske män varit därinne», så lofvade han att sända Lars Pederson Ivar Ivarsons adelsfana och de bästa bland den allmoge, som skulle samlas till Tiveden [4]). Ännu några dagar och äfven befallningsmännen på Värmland och Dal fingo i uppdrag att nedskicka hvar 3:dje man i dessa landskap samt alla trupper däruppe till Gustaf Olofsons och Lars Pedersons läger [5]). Sedan allt detta folk blifvit samladt, ansåg Erik, att de skulle kunna kraftigare uppträda mot fienden, fram för allt om denne delade sig och, såsom de skrefvo, med en hop ämnade draga mot Leckö [6]). Så fort som möjligt ville konungen själf med hufvudstyrkan komma dem till bistånd.

---

[1]) I bref d. 3 Sept. t. Klas Åkeson och K. de Mornay nämnas bönderna i Södermanl., Upl., Vestmanl. o. Närike såsom förordnade till Tiveden. Bönderna i Vadsbo och Kåkind ville ej bråta där, »efter de tillförene hafva lidit där nederlag». De sändes i stället att bråta på Alingsås och Hemsjö skogar.

[2]) D. 4 Sept. t. hert. Magnus, d. 6 Sept. t. Gustaf Olson och Lasse Person. R. R.

[3]) D. 3 Sept. t. Kåkind och Vadsbo. R. R. I R. R. finnas d. 9 Sept. befallningar t. Skåning, Kålland, Laske, Ale och Flundre att gå man ur huse. I bref t. V. G. d. 26 Aug. 1563 hade Erik förut befallt, att 4 bofaste män skulle utrusta d. 5:te. Dessa skulle sedan begifva sig till Jönköping och ligga i landvärn. R. R. III.

[4]) T. Lasse Person d. 12 Sept. Härom redan d. 11 Sept. t. Klas Åkeson och Mornay. R. R.

[5]) T. P. Larson och Maurits Stake d. 16 Sept., d. 17 Sept. t. men. man på Dal. R. R.

[6]) T. Gust. Olson och L. Person d. 17 Sept. R. R. Här omtalas äfven Erik Gustafsons adelsfana uppfordrad till dem.

D. 15 Sept. hade Erik med de trupper han kunnat samla, ankommit till Jönköping. Här handlade han med utskickade från Småland och Vestergötland, hvilka lofvade göra fienden ett tappert motstånd[1]). Öfver hela riket hade en gärd blifvit pålagd[2]), och uppfordrades hvar tredje man[3]). Först ville Erik vända sig åt Vestergötland; men oaktadt alla de löften om skyndsam hjälp han gifvit, finna vi honom likväl ligga overksam i Jönköping nästan en hel månad. Orsaken därtill var härens bristfälliga utrustning. Utan nödiga förråd hade Erik nämligen dragit från hufvudstaden, och ytterst långsamt kommo förnödenheterna efter. Ansvaret härför lade konungen hufvudsakligen på ståthållarne i Stockholm[4]). Klagande skref han till dem den 17 Sept., att han ej på en månad fått så mycket som en nagel från dem. »Det såge ut, som om man ville offra honom och hans folk på fleischbänken», ty »hans folk vore liksom en hop får tillräknande mot ulfvar, hvar de skulle så gifva sig mot fienden, som de nu voro». Stundom anklagade han ståthållarne hardt när för förräderi, stundom utbrast han förtviflad, »om vi ej snart blifva undsatte, så är till befruktandes, att vi miste däraf både land och folk och allt det vi äge»[5]).

Då ingick plötsligen d. 22 Sept. underrättelse, att danskarne uppbrutit från Elfsborg. Den tjänliga tiden för ett anfall på Sverige hade de försummat, och nu hade hösten brutit in.

Fälttågets fortsättning blef allt mer och mer omöjlig. Att många skola uttalat sig därför, synes osannolikt. I alla händelser bestämde sig Fredrik för att gå hem i vinterkvarter. Hans stora planer hade visserligen denna gången misslyckats, men han förlorade dock icke modet. Till fred hade han intet sinne, skrifver han. Då vintern kommit, och det blifvit fruset,

---

[1]) D. 13 Sept. t. G. Olson och Lasse Person, d. 20 Sept. t. Karl Holgerson. R. R.

[2]) D. 3 Sept. t. V.G., Smål., Ö.G., Närike, Vestmanl., Upl., Norrl., Dalarne, Finl. etc. R. R. Två årliga fodringshästar afkortades i stället och i Finl. och Norrl. därjemte 12 öre af tavernepenningarne.

[3]) Vestgötarne, såsom fienden närmast, skulle gå man ur huse, bref d. 16 Sept. R. R. Enl. bref d. 22 Sept. t. G. Olson skulle hvar 3:dje uppfordras. Så växlade befallningarne.

[4]) I anledning af arkliets dröjsmål, utöste Erik sin vrede öfver arkliskrifvaren Gorgonius, som »så otroligt honom svikit och förrådt». Han ansåg honom köpt af Johan.

[5]) D. 14 Sept. t. ståth. i Sthlm. R. R.

ville han å nyo gripa till vapen[1]). Återtåget anträddes. D. 18 Sept. bröt konungen upp från Elfsborg[2]), d. 20 hade han hunnit Varberg. I början af Oktober lemnade hären Halmstad.

Länge sväfvade emellertid Erik i ovisshet om fiendens egentliga afsigter. Det ena ryktet korsade det andra, men som de alla lydde på anfall, injagade de hos honom stor oro. Den 23 Sept. berättades det, att Fredrik ämnade sig inåt Kind eller Vestbo, och fick Gustaf Olofson befallning att följa honom efter[3]). Strax efteråt sades Fredrik vara på väg till Kalmar, hvilket föranledde Erik d. 25 Sept. att befalla allmogen i Möre och på Öland att, om de förnumme fienden för handen, föra hela sin lösegendom till nämda fästning och sjelfva begifva sig dit. Ej en höna skulle de i denna händelse förlora, men sutte de stilla, hotades de med lifvets förlust[4]). D. 27 Sept. gladdes Erik åt utsagon, att danskarne ämnade dela sin armé, men d. 28 underrättades han, att Fredrik aktade sig med hela sin styrka uppåt Nissastigen att leverera honom ett fältslag. Nu blef han helt förskräckt. »Så må det vara Gudi klagadt», utbrister han. »Än hafva vi ingenting bekommit, hvarken harnesk eller annat och måste nu antingen vika af med skammen eller rycka upp mot fienden med det lilla tal folk vi hafva»[5]). Befallningar utgingo genast till befälhafvarne för 8 fänikor knektar och 10 fanor ryttare att vid lifsstraff genom dag och natt föra sitt manskap till Jönköping[6]). Hvar femte man uppfordrades af Värmland och Dal, Småland och Vestergötland, hvarjämte af de vid Tiveden församlade närikingar och vestmanländingar de bästa skulle nedskickas[7]). Samtidigt utfärdades ock en påminnelse till rikets adel att begifva sig ned till gränsen efter den anordning de samtyckt i Upsala 1562. De skulle eljes straffas efter Sveriges lag[8]).

Så småningom samlades också Eriks styrka. D. 1 Okt. var större delen af artilleriet ännu i Söderköping, hvarföre allmogen i Östergötland uppmanades med all makt söka forsla det fram. Den

[1]) D. 1 Okt. t. rådet i Kpnhmn, d. 28 Sept. t. Eil. Hardenberg. T. o. a. L.
[2]) Gabr. Kristersons (Oxenstjerna) omnämda relation i Ox. Saml..
[3]) D. 23 Sept. t. G. Olofson. R. R.
[4]) Till N. o. S. Möre samt Öland d. 25 Sept. R. R.
[5]) T. ståth. på Sthlm d. 30 Sept. R. R.
[6]) D. 28 Sept. R. R.
[7]) D. 29 Sept. t. Kl. Kristerson och Mornay. R. R. Af smål. skulle vissa härad direkt t. Nissastigen, vissa t. Blekinge. Mandat d. 30 Sept. R. R. De förra befallningarne om allmogens uppbådande tyckas ej blifvit verkställda.
[8]) D. 25 Sept. R. R., till finska adeln d. 28 Sept. R. R.

skulle i stället förskonas från uppfordringen[1]). D. 5 var det emellertid framkommet till Vadstena, hvarifrån harnesk och fältskytt skickades landvägen till konungen[2]). D. 6 Okt. uppger Mornay den i Jönköping samlade hären till 3 regementen ryttare och 3 regementen fotfolk, de förra uppgående till 4,200 man, de senare till 18,000. Bönder hade derjemte kommit dit till ett antal af 9— eller 10,000[3]).

Mornay, som blifvit nedkallad från Tiveden[4]), utnämdes till öfverste för Smålandsregementet (det tredje) och sändes med detta förut ifrån Jönköping[5]). Meningen synes hafva varit att rikta ett allvarligt slag mot Blekinge. Till detta landskaps innevånare hade Erik låtit utgå en skrifvelse redan d. 8 Aug., hvari han under beklagande af deras hårda öde, såsom för hvarje år mera tyngda af pålagor, erbjudit dem sitt beskydd. Anbudet gjorde likväl ingen verkan, ja, ej en gång Avaskärs uppbrännande hade kunnat omstämma deras sinnen[6]). D. 23 Sept. hade därpå befallning afgått till Nils Person på Holma att med 3 fänikor knektar och uppbådade bönder från Möre, Hanbörd och Värend tvinga dem till underkastelse. Snart höra vi omtalas Lyckebys brand och böndernas benägenhet att svära trohet såväl i Östra härad som annorstädes. Mornay, den nye befälhafvaren för Smålandsregementet, affärdades nu att vara öfverste för krigsfolket i Blekinge, under det Nils Person förordnades till anförare för hans rytteri[7]). Ett infall af den senare har verkligen egt rum,[8])

[1]) T. men. man i Ö.G. d. 1 Okt. R. R.

[2]) D. 5 Okt. t. Jak. Turson. R. R.

[3]) Mornay t. Mårten Helsing d. 6 Okt. D. K. Hist. 46. Man kan utan fara beskylla Mornay för öfverdrift, då man ser af de befallningar, som utfärdades, att ännu mycket folk ej var kommet. D. 6 Okt. skref Erik t. Hans Larson om 4 ryttarefanor, som väntades från Åbo. D. 10 Okt. talas om flere fanor och fänikor, som väntades från Finland till Stockholm, och om flere annorstädes. D. 8 Okt. befalldes P. Brahe sända ryttare och knektar på Värml. o. Dal. t. Erik, d. 5 Okt. Jöns Bonde att draga mot det folk, som var på väg från Tiveden, och afsända vestmanl. och närikingar t. Erik. Östgötarne synes Erik hafva förskonat med uppfordringen, och att smål. länge dröjt, omtalas längre fram.

[4]) D. 15 Sept. R. R.

[5]) Fullmakten är dat. d. 7 Okt., men han omtalar sig sjelf redan d. 6:te såsom utnämd öfverste för smäländingarne.

[6]) Eriks mandat R. R. Underrättelsen om Avaskärs uppbrännande ingick d. 15 Sept. Tegel 101.

[7]) T. ståth. på Kalm. d. 6 Okt., fullmakten d. 7 Okt. R. R. Knut Hardenberg t. Mog. Gyldenstierne. Lyckö d. 4 Okt. D. K. Hist. 45 c. Af brefvet d. 6 Okt. tyckes framgå, att Lyckeby ej blifvit brändt af N. Person.

[8]) Ett br. fr. honom t. borgm. och råd i Ronneby dat. Hasselstad. Sverig 68. I ett bref till prinsen af Oranien d. 8 Nov. omtalas, att Sv. intagit en

men redan d. 15 Okt. kallades han med sitt folk till konungen[1]).

Den förre finna vi åter d. 16 Okt. befalld att draga till Göinge för att förmå allmogen att hylla Sveriges krona. Sedermera skulle han infinna sig vid hufvudstyrkan. D. 21 förändrades föreskriften därhän, att han skulle låta allt annat bestå och skynda genaste vägen åt Halmstad, men, medan han var på tåget i fiendeland, använda all flit, att menige man synnerligen i Göinge svuro trohet[2]).

När Erik utfärdade denna befallning, stod han själf redo att inbryta i Danmark. Ehuru knektetyg blott hunnit anlända för hans eget regemente[3]), hade han nämligen ryckt upp från Jönköping d. 12 Okt. Han hade nu för afsigt att företaga Halmstads belägring. Tåget gick efter Nissastigen. Från Vik utfärdade han d. 15 Okt. befallning till Gustaf Olofson att komma tillstädes med allt krigsfolk han kunde uppbringa af Vestergötland[4]). I Gisslaved förskonade han smäländingarne från att följa sig, »efter så länge med eder är fördröjdt och förhaladt vordet». De fingo ligga i landvärn eller hjälpa till vid det grofva skyttets framforsling[5]). Redan innan han gick öfver gränsen, erbjöd sig allmogen i Halmstads och Årstads härad att svära och satte gisslan[6]). D. 23 Okt. framkom Erik till Halmstad[7]). Fästningen var försedd med en besättning af 2 fänikor fotfolk och 500 ryttare. Dess kommendant hette Povl Hvitfeldt[8]). Denne skall konungen hafva sökt vinna genom erbjudande af 2,000 dukater, och säkert är, att både gunst och skänker erbjödos åt en svensk

del af Blekinge. Arch. de la Maison d' O. N. 1, 182. Resen omtalar, att Avaskär, Elleholm och Lyckeby brändes och Östra härad härjades i slutet af 1563. Från Ronneby bortdrefvos svenskarne enl. bref fr. Fredr. d. 11 Nov. t. kurf. Aug. Ausl. Reg.

[1]) Se R. R.

[2]) Mot Göinge hade förut Klas Kristerson blifvit skickad d. 16 Sept. Han hade emellertid legat stilla vid gränsen. Olika var kanske förhållandet med Mornay. D. 21 Okt. skref Mats Torbersen t. Hans Skovgaard: Svenskarne regera här i Göinge svåra hårdt. D. K. Hist. 45 c.

[3]) T. ståth. på Sthlm d. 16 Okt. R. R.

[4]) R. R. D. 20 Okt. sändes befallning t. N. Ribbing att af vestgötabönderna lemna en del åt P. Brahe, en del åt Lindorm Torstenson men med 6,000 man begifva sig t. Erik.

[5]) D. 16 Okt. R. R.

[6]) T. Mornay d. 21 Okt. fr. Långaryd. R. R. De 4 sydliga häraden i Halland hyllade Erik d. 3 Nov. R. R.

[7]) Fredrik II t. Gynther af Schwartzburg d. 24 Okt. Ausl. Reg.

[8]) Gynther af Schwartzburg d. 1 Nov. t. kejsaren. (Meddeladt af bibl. Styffe).

rymmare Lasse Jönson till Valsnäs, om han kunde åvägabringa stadens uppgifvande[1]). Såväl dessa försök som de uppmaningar att kapitulera, hvilka d. 27 och 28 Okt. ställdes till stadens krigsmän och innevånare[2]), blefvo likväl utan följd. Det var klart, att våld måste användas. Det gick emellertid långsamt med det grofva skyttets framskaffande. Först d. 29 Okt. hade det kommit öfver gränsen, men d. 2 Nov. hade det ej ännu anländt till Halmstad[3]). Hvarje dag, som gick, var dock dyrbar. Man kunde veta, att Fredrik ej skulle lemna sina betryckta undersåtar utan bistånd. Och var väl den svenska hären i stånd att med honom upptaga en strid, då hälften af fotfolket blott var väpnadt med påkar och dylikt, »och då knektarne meste parten blifvit sjuke, efter det de voro nakne och hade intet på sig»[4])?

Slutligen började beskjutningen[5]) och lät Erik storma[6]). Försvaret var så hårdnackadt, att till och med kvinnor deltogo däri. Anfallen, som upprepades både d. 5 och 6 Nov., blefvo tillbakaslagna. Då började man misströsta om Halmstads eröfring, så mycket mer som Fredrik nalkades till dess hjälp. Hotande hade visserligen Erik skrifvit till staden d. 6 Nov., att han ej aktade draga dädan, förrän den blifvit tagen[7]), men detta var blott ett skrämskott. Redan samma dag får man höra uttalanden af helt annan art. Det vore icke rådligt, yttrade man nämligen vid ett hållet krigsråd, att länge töfva vid belägringen, efter det var sent på året, och krigsfolket mycket insjuknade. Äfven om Fredrik ej komme, borde allt ting så sakteligen varda förskickadt in åt Sverige öfver gränsen. Man uppgjorde en omständlig ordning, i hvilken återtåget skulle företagas. Komme fienden manstark, skulle hären, som nu, sedan Mornay hade an-

[1]) D. 27 Okt. t. Lasse Jönson. R. R.

[2]) Se R. R.

[3]) D. 29 Okt. t. Olof Arvidson, d. 2 Nov. t. de högborna fröknar. R. R.

[4]) Fredrik till Gynther af Schwartzburg d. 28 Okt. Ausl. Reg., Erik t. ståth. på Sthlm d. 2 Nov. R. R. Vi nämna exempelvis, att Nils Dobblares fänika detta år förlorade 82 sotdöde, Långe Bengts 94, Olof Månsons 127 enl. krigsräk. i R. A. o. K. A.

[5]) I sitt mandat d. 23 Nov. påstår Erik, att blott 3 kartoger kommo fram. R. R.

[6]) Till 4 fänikor och en del af gårdsfänikan, som stormade, betalades en skänkemånad. Räntekam. räkenskp 1563. K. A. Truls Skräddares fänika, som fick stormpenningar, var väl en af dessa. Den förlorade 36 man enl. krigsräkenskpr 1563 i R. A. Två stormar omtalar Fredrik d. 11 Nov. i bref. t. kurf. Aug. Ausl. Reg.

[7]) R. R.

kommit[1]), uppgick till 12 fanor ryttare och 3 regementen knektar utom den medföljande allmogen, tillsammans draga sig tillbaka åt Gunnarpsbro eller Kilebro. I annat fall skulle den dela sig i trenne delar, hvilka under Klas Kristerson (Horn), Lars Pederson (Hård) och Mornay på hvar sitt håll förhärjade landet. Tills aftåget egde rum, skulle den sistnämde föra högsta befälet. Själf ämnade nämligen konungen ej afvakta sina truppers uppbrott. Krigsrådet hade ju rådt honom att resa, »efter lägret var en trång, orenlig och obekväm ort, och han ej kunde få den del till viktualie och traktering honom med rätta tillkom». Det hade ju ock framställt för honom, huru olägligt det skulle vara, om Fredrik komme med svår krigsmakt, och man i hast finge upprycka. Man måste då öfvergifva både skytt och annat för att akta på honom, på hvilken ock största makten låg[2]). Huru skulle Erik efter framläggande af sådana skäl kunnat stanna? Följande dag[3]) lemnade han hären och begaf sig till Orreholm, »skinnandes några juteherremäns gårdar på vägen».

Knappast hade Erik på detta sätt öfvergifvit sin krigshär, förrän Fredrik nalkades med sin. Visserligen var denna ej så stark, som den varit på sommaren, ty 3 fanor ryttare och 23 fänikor fotfolk af de främmande äfventyrarne[4]), för hvilka danskarne själfva måste föra bort sin egendom såsom för fiender[5]), hade blifvit afskedade. Återstoden var dock äfven till antalet svenskarne vuxen. Den kallades vid dessas inbrott ur sina vinterkvarter och befalldes möta konung Fredrik i Laholm. Här skedde ett uppehåll på några dagar, så att först d. 8 Nov. på aftonen framkommo trupperna till Halmstad[6]).

Svenskarna, ibland hvilka en viss upplösning redan tyckes hafva inträdt[7]), antände om natten sitt läger och började draga sig till baka. Följande morgon d. 9 Nov. skyndade Fredrik efter dem med sitt rytteri och 2,000 hakskyttar, hann dem vid Mared

[1]) D. 28 Okt. skrefs å nyo efter honom och Nils Person t. Holma. R. R.
[2]) Rådslag d. 6 Nov. R. R. Ordning. på hvilken återtåget skall ske. ibid.
[3]) Ett bref till krigsfolket fr. Erik är dat. vårt fältläger f. Halmstad, d. 7 Nov. Handl. rör. Erik XIV:s reg. i Ox. Saml. orig.
[4]) Gynther af Schwartzburg t. kejs. d. 1 Nov. Återstoden uppgick t. 37 fänikor och 8 fanor. (Meddel. af bibl. Styffe).
[5]) Fr. t. rådet i Kpnhmn d. 15 Sept. T. o. a. L.
[6]) Fr. t. Hans Holk d. 11 Nov. T. o. a. L.
[7]) I militiehandl. i K. A. omtalas, huru en mängd knektar bortkastade vapnen i lägret, då danskarne kommo dragande. Se M. Grots fänika.

i Slättåkra socken, $1\frac{1}{2}$ mil från Halmstad och angrep genast. Mornay hade väl intagit en fördelaktig försvarsställning, men genom några ryttarefanors feghet[1]) förlorades slaget och därmed 30 kanoner samt möjligen 2,500 man[2]). Fotfolket höll sig »mit redlicher Gegenwehr» intill aftonen men drog sig därpå bort. Någon förföljelse egde till all lycka icke rum, hvarföre äfven hären utan vidare skada kom öfver gränsen. I Vestbo och Sunnerbo »lade den efter sig» en hop med harnesk[3]). Inom kort upplöstes den alldeles[4]).

Till konungen hade den första underrättelsen om striden redan ingått d. 15 Nov. Oaktadt innehållet af densamma lydde, att Mornay »på sistone behållit marken och lagt en hop ned af fienden», vidblef dock Erik sin redan uttalade vilja, att trupperna skulle återvända[5]). Mornays regemente skulle tills vidare stanna i Jönköping, men konungens eget och Lars Pedersons begifva sig till Orreholm[6]). Konungen hade för afsigt att i egen person företaga en belägring af Bohus.

På gränsen mellan Sverige och det sunnanfjällska Norge hade hittills inga krigsföretag af synnerlig vigt egt rum. Efter krigets utbrott fruktade man å svenska sidan ett infall. Den danske befälhafvaren på Akershus Kr. Munk, som den 27 Aug. fått i uppdrag att handla med svenskarne om att gå Fredrik till handa, troddes i midten af Sept. verkligen vara på vägen[7]), men som det synes utan grund. Lika litet kom i början något svenskt tåg till utförande. P. Brahe hade visserligen ämnat infalla i Viken, men svårigheterna föreföllo honom så stora, att han underrättade konungen, att det ej var rådligt[8]). Kanske kan man

[1]) Mandatet d. 23 Nov. R. R.

[2]) Fr:s bref d. 11 Nov. t. H. Holk och d. 13 Nov. t. H. Albertsen. T. o. a. L. Bland krigsräken. i R. A. och militiehandl. i K. A. finnas förlustlistor för flere fänikor. M. Grots fänika förlorade 265 man, Långe Bengts 109, P. Månsons 113, Olof Månsons 211 etc. Fr. II d. 11 Nov. t. kurf. Aug. Ausl. Reg.

[3]) D. 4 Juni 1564 t. Mornay. R. R. Fr. v. Dohna skref d. 21 Maj 1564 till Fr. fr. Långaryd, att vägen låg full af bortkastade vapen från slaget. D. K. Hist. 51.

[4]) T. Mornay skrefs d. 3 Dec., att han låtit skamligen förskingra folket. R. R.

[5]) Först efter sin afresa hade Erik riktat sina tankar på en fästnings anläggning vid Falkenberg (d. 9 Nov. t. Mornay R. R.), men d. 12 befallde han obetingadt återtåg. R. R.

[6]) T. Mornay d. 15 Nov. R. R.

[7]) Fredr. II d. 27 Aug. t. Kr. Munk. N. Reg. Erik XIV d. 12 Sept. t. P. Brahe. R. R.

[8]) T. P. Brahe d. 17 Sept. R. R.

skönja ett hufvudhinder i det budskap, som allmogens ombud från Dal vid denna tid framburo till Erik. De kunde ej göra något infall, förklarade de, »efter det nu vore säkert och förlikt mellan de norske och de svenske, så att man på denna tid och ort ej hade något fiendtligt att förmoda». Konungen medgaf, att det var för sent på året att företaga ett infall, men, tillägger han, hade Per Brahe i tid fullgjort befallningen, hade det varit Sverige nyttigt[1]). Grefven afsattes men måtte snart fått nåd igen, ty han fortfor med sin tjänst och erhöll löften om förstärkningar. D. 5 Okt. ålades Jöns Bonde föra de södermanländingar, som legat på Tiveden, till hans hjälp vid det infall i Norge, »som han tagit sig före»[2]). D. 16 Okt. fick han tillåtelse att taga med sig allmogen på Dal och Värmland och i vissa vestgötahärad för att intaga Bohus[3]). Strax efteråt sändes honom uppmaning att gripa sig an, ty i Norge funnes ingen krigsmakt[4]). Så synes han äfven hafva gjort i slutet af Okt. eller början af November. Sinnesstämningen hade han förut genom insända skrifvelser sökt bearbeta[5]). Nu sände han och Jöns Bonde d. 31 Okt. en ytterligare uppfordran till innevånarne i Viken att underkasta sig. De ville eljes så hemsöka dem, »att hvarken skulle gala hund eller hane efter»[6]). Kungelf brändes därpå, och en stor del af Bohus län svor Erik trohet[7]).

Sådant var tillståndet vid vestgötagränsen, då Erik efter återkomsten från Halmstad ämnade försöka sin lycka mot Bohus. I Lödöse tänkte han uppslå sitt läger[8]). Det grofva artilleri, som ankommit till Söderköping och Vadstena, skulle skickas till honom liksom den proviant, som vore att förmoda från Upland, Finland och Norrbotten. Gärden från Östergöt-

1) T. men. man på Dal d. 17 Sept. R. R.

2) Se R. R. Den 8 däremot, då ett rykte kommit ut, att Fredrik ämnade sig uppåt Nissastigen, kallades till och med ryttare och knektar på Värmland och Dal till konungen. D. 8 Okt. t. P. Brahe. R. R.

3) D. 16 Okt. t. P. Brahe. R. R.

4) T. P. Brahe d. 20 Okt. R. R.

5) T. Uddevalla d. 24 Sept. dat. Bolstad på Dal. Sverig 68., t. Kungelf, enl. Fredriks bref d. 3 Okt. t. J. Ulfstand. T. o. a. L.

6) Sverig 68.

7) Tegel s. 111. Enl. Holmberg: Bohus län 2, 133 uppger ett samtida vittne, presten i Karreby, att Kungelf brann d. 1 Nov. D. 18 Nov. uttrycker Erik sin fägnad till P. Brahe och Jöns Bonde öfver hvad de uträttat. R. R. Endast innevånarne i Uddevalla visade sig »motvilliga» och gingo ej svenskarne till handa. G. Olson, Kl. Kristerson och J. Bonde i Febr. 1564 t. Uddevalla. Sverig 68.

8) T. Lind. Torstenson d. 22 Nov. R. R.

land skulle föras dels till Orreholm dels till Lödöse, och Gustaf Olofson (Stenbock), Vestergötlands gubernator, fick i uppdrag att handla med sitt landskap om tillförsel till krigshären[1]. Det dröjde dock icke länge, förrän Erik ändrade sitt beslut. Rådet afstyrkte, skrifver han, och af sitt regemente kunde han blott få en fänika tillsamman. Han afreste i slutet af Nov. från Vestergötland, sedan han förordnat grefve Per öfver andra regementet och satt honom i sitt ställe att företaga någonting mot Elfsborg eller Bohus[2]. Samtidigt skickade han sin kammartjänare och gunstling Claude Collart att från Jämtland rikta ett anfall mot Trondhjem[3]. Lika litet som den förre uträttade dock den senare något detta år.

Uppe vid gränsen till det nordliga Norge föreföllo det oaktadt under året krigsrörelser, hvilka äro förtjänta af någon uppmärksamhet.

Den 25 Juli hade Erik befallt sin fogde i Dalarne, Mickel Helsing, att vara betänkt på ett infall i Norge, »efter där ingen synnerlig krigsmakt var för handen». Sedan man ur huse i Dalarne blifvit uppbådade, skulle han ströfva, plundra och ihjälslå i Norge allt det han kunde. Först skulle han dock hafva några därin, »som hemligen kunde förhandla med de norske och beveka dem med godo, att de sig under H. K. M. begifva måtte». I sådan händelse skulle intet ondt tillfogas dem, utan blott trohetsed tagas, och landet besättas med svenska fogdar[4]. Strax efteråt omtalar Erik med stort förakt ett befaradt infall i Helsingland: Det vore en hop baggar, som konung Fredrik så godt som tvingat draga åstad. Åtgärder vidtogos emellertid till motstånd. Knut Haraldsson till Frötuna m. fl. affärdades att handla med innevånarne i Gestrikland, Helsingland, Ångermanland och Medelpad om att göra »baggarne» motstånd. Sedan de blifvit nedlagda, skulle Knut Haraldson förfölja dem och förena sig med Mickel Helsing och dalkarlarne, hvilka Erik förmodade redan hafva gått öfver norska gränsen[5]. I själfva verket blef af norrmännens infall endast ett fiasko. De

[1] D. 19 Nov. t. Jak. Turson, d. 20 Nov. t. Olof Anderson, d. 17 Nov. t. men. man i V.G. R. R.
[2] T. Mornay d. 3 Dec. R. R.
[3] Fullmakt f. Collart d. 8 Dec., t. M. Helsing och Jens Ingemarson d. 21 Dec.? (Nov). R. R.
[4] R. R.
[5] Instrukt. f. Knut Haraldson m. fl. d. 14 Aug. R. R.

hade, såsom det berättas, i Juli församlat en styrka af 2,000 man och ämnade från flera håll inbryta i Helsingland. Då Olof Törresön, den danske befallningsmannen i Jämtland påböd gärd och utskrifning, svarade jämtarne emellertid tvärt nej[1]; och troligen till följd däraf samt af svenskarnes försvarsanstalter afstannade företaget. Svenskarne å sin sida höllo sig tills vidare stilla, kanske derföre att de samlade bönderna fått hemlof för att skörda[2]. Ändtligen fram i September företogs anfallet under Knut Haraldsons befäl. Jämtland och Härjedalen eröfrades, innevånarne svuro Erik trohet och lofvade till honom utgöra sin årliga skatt[3]. Den 20 Okt. utnämdes Anders Björnson att vara befallningsman i de tagna provinserna, till hvilkas försvar man mot norska gränsen ämnade anlägga en fästning[4]. Allmogen i Helsingland, Medelpad och Ångermanland, som »denna tid varit välvilliga i Jämtland och på Härdalarne», förskonades någon tid med tavernepenningarne[5]. Dalkarlarne hade denna gång blott velat utgöra hvar tredje man[6]. Glädjen öfver den lyckade eröfringen blef dock icke långvarig, ty mot slutet af året[7] tågade befallningsmannen öfver Trondhjems län Evert Bild åstad »med ett mäktigt antal folk»[8] och återtog de båda landskapen.

Under det dessa händelser försiggingo till lands, hade vapnen till sjös icke hvilat. Danska flottan hade d. 5 Aug. afgått från Köpenhamn[9]. Det var en »kaastelig sœarmada» bestående af 27 stora örlogsskepp jämte många mindre. Ombord hade den 4,600 välrustade krigsmän[10]. Dess befälhafvare var den åldrige Peder Skram[11]. Med honom utgingo ock några lybska skepp under

[1] Mårten Svenson, prest i Torp, d. 1 Aug. t. H. Bang. Act. Hist. Erik XIV. Serien 2. Den 7 Sept. skref Fredrik II ett allvarligt förmaningsbref t. jämt. för deras olydnad mot Olof Törresön. T. o. a. L.

[2] T. Mats Mickelson, fogde i Helsingland, d. 29 Aug. R. R.

[3] Härdalarnes oblig. dat. d. 22 Sept., Jämtl:s de 23. Se Runell: Kronol. Reg. och ett titulatur reg. på R. A.

[4] R. R.

[5] T. M. Mickelson d. 21 Okt. R. R.

[6] T. M. Helsing o. Jens Ingemarson, d. 21 Dec.? (Nov.). R. R.

[7] D. 26 Dec. skrifver Erik t. Collart, att underrättelse om infallet kommit i dessa dagar. R. R.

[8] Rasm., Ludvigson uppger troligen f. högt styrkan t. 4,000 man. Handl. r. Sk. Hist. XII, 261.

[9] Mon. Hist. Dan. II, 36 och D. mag. III R. 3, 81—97.

[10] Enl. Resen s. 95 bestod den af 27 hufvudskepp. A. Gyldenstjerne uppger blott 20 skepp. Mon. Hist. Dan. II, 36 har som Resen 27. Enl. Gaspar Ens voro skeppen 44, enl. Messenius 54, hvaribland 13 lybska. 4 danska skepp skickades efter flottan. T. o. a. L. d. 8 Sept.

[11] Skrams sjöbref d. 23 Juli. T. o. a. L.

Fredrik Knebel[1]). Mot slutet af Augusti ankommo de förenade flottorna till Öland[2]), hvarest landstigning gjordes, Ottenby brändes, och landet under en grym framfart plundrades på en sträcka af 5 mil[3]). Befälhafvarne på Kalmar fruktade för en belägring och anhöllo ifrigt hos Erik om hjälp. De erhöllo äfven löfte, att svenska flottan med det snaraste skulle komma.

Redan d. 4 Aug.[4]) skall denna hafva lemnat Stockholm omkr. 40 segel stark[5]). D. 8 Aug. hade dess amiral Jakob Bagge erhållit sin fullmakt[6]). Instruktionen ålade honom att hålla sig efter danska sjösidan inåt Falsterbo, eftersom han hörde det lede med konungens landtåg[7]). Ända till de sista dagarne af månaden kvarlåg emellertid amiralen i skären[8]). Vid underrättelsen om den fara, som hotade Öland och Kalmar, afsände Erik till honom bref på bref att begagna sig af den gynsamma nordanvinden till att uppsöka fienden[9]). Sedan denne blifvit slagen, skulle han fullfölja instruktionens bud. Konungen ämnade, så snart han blifvit förvissad om hans lycka, falla in i Blekinge och sedan draga efter kusten in till Malmö »och göra allt det slätt, som mellan sundet och gränsen var»[10]). Med den nu hemkomna flottan från Finland finge amiralen förstärka sig[11]).

I slutet af Aug. finna vi emellertid Jakob Bagge hafva lyftat ankar och seglat till Gotland. Här tingade allmogen med honom och lofvade brandskatt till stor förargelse för Jens Bilde, den danska befälhafvaren på Visborg[12]). Kosan ställdes

[1]) Enl. Mon. Hist. Dan. II, 36 och 266 var antalet 6. Lybeck utrustade detta år det i förbundet bestämda antalet men de följande åren vanligen dubbelt. Borgm. och råd i Lyb. t. sina sändeb. i Dan. d. 5 (April felakt.) Maj 1568. Act. Svec. Vol. V.

[2]) D. 24 och 29 Aug. t. ståth. på Kalmar. R. R.

[3]) D. 18 Sept. skref Anders Hoffmann, befallningsman i Konga, Albo och Kinnevald t. innevånarne i Blekinge: Jag vill ej så handla med er, som ert folk förfarit på Öland, där de bundit bönderna om fötterna, hängt upp dem och rökt dem ihjäl.

[4]) Tegel 98.

[5]) Sw. Kettincks bref d. 24 Sept. t. regeringen i Köpenhamn uppger svenska flottan i slaget d. 11 Sept. t. 42 skepp (Hübertz s. 291). Fredrik skrifver d. 13 Okt. t. hert. af Preussen, att svenskarne varit »in die 38 Segel». Ausl. Reg.

[6]) Sjöpass för Jak. Bagge d. 8 Aug. Runell: Kronol. Register.

[7]) T. J. Bagge d. 3 Sept. R. R.

[8]) T. J. Bagge d. 31 Aug. R. R. III.

[9]) D. 24 Aug., d. 31 Aug. t. ståth. på Kalmar, d. 29 Aug. t. Jon Karlson. R. R.

[10]) D. 3 Sept., d. 8 Sept. t. J. Bagge. R. R.

[11]) D. 31 Aug. t. J. Bagge. R. R. III.

[12]) Jens Bilde t. Mog. Gyldenstjerne d. 5 Okt. D. Kong. Hist. 45 c. Ett bref från Bagge t. gotländingarne är dat. Karlsö d. 30 Aug. ibid.

därefter till Öland, och synes något uppehåll hafva egt rum i Kalmar[1]). Då svenskarne befunno sig vid södra udden af ön, skola danskarne, som lågo vid den norra, fått underrättelse om deras närhet. De inskeppade då sitt folk och gingo till segels[2]). D. 10 Sept. kommo de fiendtliga flottorna i hvarandras åsyn, men först följande dag råkade de i strid mellan Gotland och Medelsten[3]). Båda parterna ledo åtskillig skada, men resultatet blef icke afgörande[4]). Skram gick efter slaget till Karlsön, Bagge till Öland[5]). Som lifsmedel började fattas, och flere skepp voro något »skamferade», underrättade snart Bagge konungen, att han ämnade begifva sig in i skären, men uppväckte härigenom dennes häftigaste misshag. Hela utrustningen, skref konungen d. 21 Sept. till honom, vore i så fall förgäfves. Proviant skulle han erhålla från Öland, Tjust, Kind och Ydre. De bristfälliga skeppen finge han lemna hemma. Han borde, då Olof Gustafsson med finska flottan ankommit, efter sin förra befallning styra åt sundet[6]). Af det bref, som samma dag skrefs till ståthållarne på Stockholms slott, framgår Eriks förargelse på ett betecknande sätt. Bagge skulle ej instädjas med skeppen, om han komme åter, utan mottagas med fiskesumpar och annan slät fordenskap. Hotelser föllo till och med om indragning af förläningar[7]). Därhän gick det väl ej, då amiralen strax derpå verkställde sina ord, men han fick höra, att han under sjötåget varit både rädd och oskicklig, och att konungen fordrade mera flit och allvar af honom till en annan gång. Af skeppen erhöll han befallning att lägga omkr. 30 i Stockholm samt några små i Kalmar[8]).

Genom den svenska flottans återkomst var emellertid Östersjön öfverlemnad åt de förbundne, men föga eller alls intet synas dessa hafva brukat sitt välde. Vid Karlsön skola de

---

[1]) D. 8 Sept. skref Erik till de goda män på skeppsflottan, att han förnummit af deras bref, att de ej hunnit längre än till Kalmar. R. R.

[2]) Mon. Hist. Dan. II, 266. Kettinck d. 24 Sept. t. reger. i Kpnhmn. Hübertz s. 291.

[3]) Mon. Hist. Dan. II, 36.

[4]) Båda parterna hafva sökt tillvälla sig äran af segern, men Hövel säger i sin Lyb. Chron., att danska amiralen flydde och skulle gerna velat offra de lybska skeppen, hvaröfver lyb. amiralen sedan klagade hos Fredrik.

[5]) D. 21 Sept. t. Bagge. R. R.

[6]) D. 21 Sept. R. R.

[7]) T. ståthållarne på Sthlm d. 21 Sept. R. R.

[8]) T. J. Bagge d. 6 Okt. R. R.

hafva legat ej mindre än 8 veckor [1]), låtande svenska skepp gå obehindradt fram och tillbaka mellan Sverige och Tyskland med folk och andra förnödenheter. Sådant föreföll konung Fredrik underligt. Skram fick mottaga allvarliga föreställningar för sin overksamhet och befalldes stanna ute, så länge is ej hindrade [2]). Han var det ock hela Oktober, gick slutligen till Bornholm [3]) och därifrån till Köpenhamn, hvarest han inträffade omkr. Martini [4]). Som lybeckarne samtidigt begåfvo sig hem, voro härmed flottornas rörelser för året slutade.

III.

1563 års fälttåg hade utfallit till danskarnes fördel, om det ock ingalunda varit afgörande. Deras flotta hade länge varit ensam i Östersjön, och till lands kunde de skryta af framgångar sådana som Elfsborgs intagande och Halmstads undsättning, under det svenskarne måste åtnöja sig med den obetydliga äran af några plundringståg och en eröfring, som man genast förlorade. Hvilka förhoppningar danskarne äfven hyste vid början af år 1564, kan man ana af följande grefve Gynthers von Schwartzburg skildring af tillståndet i Sverige. Konung Erik, skrifver han d. 6 Januari till Vilhelm af Oranien, kan ej samla sin här, och är stort myteri i landet, ty adeln är emot honom, emedan han fångat sin broder Johan, så att han måste starkt bevaka sig. Han har intet främmande folk i riket och har svårt att få något men bedrifver i Tyskland allehanda »praktiker» genom landtgrefvens hemliga hjälp. Han kan anses såsom redan halft slagen, ty svår dödlighet råder i landet samt stor brist på salt och annat, emedan konung Fredrik stänger tillförseln. Man finner det naturligt, att grefve Gynther med denna föreställning om förhållandena i Sverige tillägger, att han dagligen hoppades på svår vinter och is för att oaktadt sjukdomen bland trupperna ånyo rycka upp [5]). Sådan var äfven konun-

[1]) Resen 97. Elsebe Krabbe påstår visserligen, att de gingo fram och tillbaka i sjön, men i så fall skulle Skram ej kunnat blifva föremål för de beskyllningar Fredrik framställde. Mon. Hist. Dan. II, 37.
[2]) D. 30 Sept. t. P. Skram. T. o. a. L.
[3]) Resen 97.
[4]) D. Mag. III R. 3, 81—97 och Mon. Hist. Dan. II, 36 uppgifva St. Mårtens dag. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 188 har d. 6 och 7 Nov.
[5]) Brefvet tryckt hos Arnoldi: Hist. Denkw. s. 271.

gens vilja, men månad förgick efter månad, utan att soldaterna lemnade sina vinterkvarter eller fältöfversten sitt präktiga hof uti Malmö.

Långt större verksamhet utvecklades då af den till hälften slagne konung Erik. Man märker till sin förvåning, att det är han, som under årets första månader uppträder som angripare. Både i Norge och Danmark låter han göra infall. I det förstnämnda landet vill han göra eröfringar, i det sistnämda för tillfället blott härja. Planerna mot Norge voro, såsom redan är omtaladt, uppgjorda 1563. Såväl det sunnanfjällska som det nordanfjällska Norge skulle enligt dessa angripas. Härtill kom nu äfven nödvändigheten att återtaga Jämtland och Härjedalen.

Det var åt Collart, som verkställandet häraf samt anfallet på det nordanfjällska Norge blifvit anförtrodt. Till hans förfogande hade Erik ställt en ansenlig styrka från Upland, Vestmanland, Dalarne, Norrland och Finland [1]), men ovilligheten i en del af dessa landskap var stor. »Mytemakare» gjorde knektarne »afspännige» och hindrade honom från att upptaga något folk. Ja, i Mora sökte man slå Collart i hjäl [2]). Ändtligen blef lugnet återställdt och krigsfolket samladt. Troligen uppgick då styrkan till åtminstone 4,000 man, hvaribland 300 skidlöpare [3]). Den 9 Febr. ryckte Collart in i Jämtland, som hastigt rensades från fiender [4]). Redan d. 10 Febr. stod han på Frösön. Innevånarne i landet fingo aflägga ny hyllningsed, och gisslan togs. Hans framfart tyckes för öfrigt ej varit den mildaste. De danska ämbetsmännen dräptes, och »huru obarmhertigt man handlade mot det stackars folket, känner Gud», klagar en samtida [5]).

Mildhet var ej häller i Eriks smak. D. 10 Febr. finna vi honom tillskrifva Collart att ej vid infallet skona innevånarne i Jämtland och Härjedalen så mycket, efter de brutit sin ed. »Såsom vi ock vilja, att förenämnda jämtar och härjedalsboar må allesammans med hustrur och barn dädan och hit för-

[1]) Fullmakten d. 8 Dec. 1563, bref d. 10 Febr. 1564. R. R.

[2]) D. 21 Jan. t. Collart och M. Helsing. S. D. till Knut Haraldson om mytemakare bland helsingarne i lägret. R. R.

[3]) I Abs. Pedersons kapitelbok (N. Mag.) står 9 fänikor utom skidlöparne. Mon. Hist. Dan. II, 305 uppger styrkan t. öfver 6,000. En Zeitung aus Bergen d. 23 Maj t. 5000. (Medd. af bibl. Styffe).

[4]) T. Kl. Kristerson d. 8 mars, att Collart slagit fienden på flykten, så att han rymde ur landet. R. R.

[5]) N. Mag. 1,172.

skickas och svenskt folk sättas i stället. Vilja svenskarne ej blifva där, är bättre, det är ett öde- än ett fiendeland». Skulle åter lägenheten vara sådan, att man med hären kunde komma öfver fjällen och vinna någon befästning vid vestersjön, där man kunde hafva folk att försvara den landsändan; då gjordes ej behof att handla så strängt med jämtarne och härjedalsboarne. »Då plockar man allenast dem af, som störste och argaste skalkar äro», men skonar de öfrige [1]). Sedan underrättelse ankommit om den lyckliga eröfringen, befallde Erik sin befälhafvare taga stark gisslan och sända allt krigsdugligt folk ned till honom. Tåget mot Norge borde skyndsamt företagas. Collart skulle laga, att norrmännen gingo under Sveriges krona, men inga andra skona »utan de, som rätt norske äro». Jutarne borde alla ihjälslås. Kunde ingen befästning i landet erhållas, eller voro danskarne för starka, då skulle han härja, bränna och ihjälslå fot för fot och lägga landet öde [2]).

Långt innan detta skrefs, befann sig emellertid Collart i Norge. Redan den 21 Febr. hade han gått öfver fjällen ned i Verdalen. Evert Bild försökte intet motstånd i öppna fältet utan inneslöt sig på Stenviksholms fästning. Collart med sin här drog därföre obehindradt fram och uppfordrade Bild d. 28 Febr [3]). Visserligen fick han till svar, att man skulle hålla sig i det yttersta, men detta yttersta räckte ej längre än till den 5 Mars [4]), då Evert Bild och de andra herremännen uppgåfvo slottet mot löfte för dem att få draga af med »behållne håfvor» [5]). Under belägringen utfärdades af Collart en skrifvelse till Trondhjems borgare, att han visserligen borde hämnas den oförrätt de tillfogat »konung Eriks undersåtar i Jämtland» det föregående året, men att han ville låta nåd gå för rätt. Ja, han aktade till och med förlösa dem ur den träldom, hvari de befunnit sig, sedan de kommo från Sverige under Danmarks krona, och förhjälpa dem igen till deras gamla frihet [6]). Trondhjems-

[1]) D. 10 Febr. t. Collart. R. R.
[2]) D. 5 Mars t. Collart. R. R.
[3]) Borgm., råd och menigh. i Trondhjem d. 28 Maj 1564 t. Fredrik II. D. K. Hist. 52.
[4]) Ibid.
[5]) T. Collart d. 26 April. R. R.
[6]) Collarts bref d. 28 Febr. Sverig 68.

boarne, hvilka såsom norrmännen i allmänhet under detta krig visade föga trohet mot Danmark, förklarade sig härpå gerna vilja gå under Sveriges krona. De hyllade Erik såsom arfkonung och lofvade befordra hans bästa[1]:

Under det dessa lyckliga framsteg gjordes, var Erik ej utan oro för expeditionens öde. Underrättelse hade nämligen ingått, att anfallen mot södra Norge misslyckats. Man kunde nu befara, att norrmännen skulle samla sina krafter mot den inträngande Collart och genom öfverlägsenhet i antal beröfva honom, hvad han så lyckligen förvärfvat. För att hindra något sådant utfärdades nya påbud (se nedan) om infall i det södra Norge, och måste förstärkningar afgå till honom. Den 15 Mars befalldes Tönies Olofson till Kjula att genom dag och natt med 3 eller 4 fänikor skynda honom till bistånd. En större styrka skulle sedan följa under Knut Haraldson[2]. Dalkarlarne fingo förlåtelse för sitt föregående myteri mot affärdande af hvar 3:dje eller 5:te man[3]. Helsingarne uppmanades under Nils Jesperson intaga Härjedalen och »sedan draga fram till Claudium»[4]. Erik fann dock snart, att denne ingen hjälp behöfde, och Tönies Olofson fick befallning att vända åter med sitt krigsfolk och låta hvar och en draga hem till sitt[5]. Som Evert Bild var hatad af folket, och de inflytelserikaste borgarne i Trondhjem nitiskt verkade för svenskarnes sak, hade dessa nämligen fortfarit att med förvånande snabbhet utbreda sitt välde. Snart sträckte sig detta öfver Indhärad och Helgeland, Nord- och Sund-Möre samt Romsdalen[6]. Svårigheten att i det stora, glest befolkade landet kunna samla någon större försvarsstyrka hade äfven bidragit till de hastiga framstegen.

Collart var emellertid ej rätta mannen att grunda svenskarnes herravälde i ett främmande land. Genom osedlighet och en vandalisk framfart förargade han norrmännen. Hans grymhet var i sanning upprörande. Jutarne ville han ej besvära med den långa vägen öfver fjället till Sverige. En part

[1]) Förpliktelsebrefvet d. 8 Mars. D. K. Hist. 52.
[2]) D. 15 Mars t. Tönies Olofson. R. R.
[3]) T. M. Helsing d. 17 Mars. R. R.
[4]) T. N. Jesperson d. 27 Mars. D. 14 April var Härjedalen eröfrad, ss. synes af Eriks bref t. Sv. Sture denna dag. R. R.
[5]) T. Tönies Olofson. Dalkarlarne förskonades från tåget enl. bref d. 29 April t. M. Helsing. R. R.
[6]) Daae: Krigen Nordenfjelds.

lät han därföre hänga, en annan halshugga, »och eljes göra kulor och lod sitt bästa»[1]). Om ock verkligen, såsom han uppger, den menige man med blida ögon såg ett sådant förfarande användas mot »jutar», torde dock förhållandet varit ett annat, då äfven för norrmännens räkning galgar tyckas blifvit resta[2]). Kanske uppfördes dessa för att gifva eftertryck åt de okloka befallningarne att genast erlägga en skatt och ställa manskap för krigstjänst äfven utom Norges gränser. Säkert är, att på sådant sätt vunnos inga sympatier för Sverige.

Till stor del faller dock skulden för dessa åtgärder på Erik. Från honom utgick föreskriften såväl om juteförföljelsen som om knektutskrifningen[3]). Men Collart å sin sida tvekade ej häller att för bibehållande af konungens gunst tillämpa hans bud på det hårdaste. På honom hvilar äfven ansvaret att hafva insöft både sig själf och Erik i en förunderlig säkerhet. Någon gisslan, såsom konungen önskade, behöfdes icke, skrifver han d. 25 April till Erik, »ty både prester, borgare och bönder äro ganska glade, att de hafva kommit under Sveriges krona, och tacka Gud, att så skedt är». En del af sina trupper hade han redan hemsändt d. 29 Mars[4]). Sedan de af Erik förordnade nya ämbetsmännen hade ankommit, ville han med återstoden vända tillbaka, endast lemnande en mindre styrka i Norge.

Collarts trygghet meddelade sig åt Erik. Han handlade redan med Trondhjemsbygden såsom med en gammal svensk provins. Svensk lag skulle begagnas framför allt i högmålssaker, ty »segrarne föreskrifva lagar för de besegrade». Endast i privatärenden medgafs ännu någon tid bruket af S:t Olafs.

---

[1]) Collart t. Jöran Person d. 25 April. Sverig 68. Såsom karakteriserande för Collart må anföras ur Eriks bref t. Collart d. 26 April: »Vi hafva förstått om den lejd du gifvit Ev. Bild och de andra herremän på Stenviksholm, och huru du är till sinnes akta på, om du kunde få någon orsak att bringa dem om». Erik afråder.

[2]) Daae: Krigen Nordenfjelds s. 19. Se Borgmäst. o. råds bref d. 28 Maj. D. K. Hist. 52.

[3]) Se t. ex. d. 20 Mars t. Collart. R. R.

[4]) Daae: Krigen Nordenfjelds s. 18. Enligt sitt bref t. Erik d. 25 April hade han skickat tillbaka Uplands och Vestmanlands knektar och en hop af Helsinglands, Ångermanlands och Bottenknektarne. Han hade befalln. att hemsända allt manskap, som ej längre behöfdes, så att det vore hos Erik i Maj eller Juni. R. R. d. 10 Febr.

Collart, som enligt Eriks mening alltid skulle återvändt, då den nya eröfringen blifvit betryggad, hemkallades i Maj och till ståthållare utsågos Knut Haraldson (Soop) och Jakob Tureson (Rosengren). Superintendent i Trondhjem blef den gamle spionen i Oviken, herr Nils Stephani [1]).

I ödets bok stod det emellertid ej skrifvet, att Collart skulle återvända till Sverige. Snön på fjällen hindrade först hans återfärd. Det härigenom förorsakade dröjsmålet beslöt han använda till att eröfra Bergen. Uppviglande skrifvelser hade redan förut blifvit ditsända men utan framgång. Nu skulle våld användas. I slutet af April afsändes 6 jakter från Trondhjem. Allmogen skulle under vägen resas, och härigenom en större angreppsstyrka samlas. Expeditionens öde blef dock en helt annan, än man beräknat.

I Bergen hade nämligen länsmannen Erik Rosenkrands vid underrättelsen om svenskarnes framsteg vidtagit kraftiga mått och steg. En styrka af 4,000 man, ehuru mest bönder, samlades och afseglade d. 26 April från Bergen under Erik Munks befäl. D. 1 Maj öfverväldigades den svenska flottiljen vid Agdenäs [2]). Två af jakterne kommo undan och kungjorde Collart, att fienden var för handen, hvarpå han med sina trupper inneslöt sig på Stenviksholm. Ännu var han vid godt mod. Krigsfolket hade lofvat att stå honom manligen bi. Han räknade på bistånd äfven af det nyuttagna manskapet. Då dalknektarne, hvilka nyss affärdats hem, kommo åter, ville han från alla sidor angripa fienden [3]). Hans beräkningar slogo likväl fel. Den kringliggande trakten afföll. Själfva Trondhjem underkastade sig utan motstånd. Någon undsättning kom icke, och d. 8 Maj inneslöts Stenviksholm [4]). Visst svarade Collart i början, då han uppfordrades, något öfvermodigt, bedjande Munk draga till Öresund för att återtaga detta farvatten, men tonen måste snart sänkas. Då sötvattnet tog slut, förlorade besättningen [5]) fullkomligt modet.

[1]) T. Collart d. 14 Maj. Instruktion för Knut Haraldson och Jakob Turson d. 12 Maj. R. R.

[2]) E. Munk t. E. Rosenkrands d. 14 Maj. D. K. Hist. 52.

[3]) Collart t. Erik d. 2 Maj fr. Stenviksholm. Sverig 68.

[4]) E. Munks nyssanförda bref.

[5]) Denna uppgick t. omkring 500 man enl. Fredr. II:s bref d. 16 Juni t. H. Trolle. Alla de i Norge tagna fångarne uppskattades t. 700. Fr. t. E. Rosenkrands d. 9 Juli 1564. T. o. a. L.

Man gaf sig på nåd och onåd d. 22 Maj. Collart nedsändes sedan till Danmark.

Hit hade underrättelsen om svenskarnes framgångar naturligtvis kommit senare än till Bergen. Till E. Rosenkrands afgick genast uppmaning från Fredrik att fördrifva Collart och till norrmännen att ej tro det utspridda ryktet, att han af fruktan för Erik flytt från sitt rike [1]). Herluv Skave, Kristoffer Trondson och Knut Stenson skickades med 2 fänikor till Norge. Då de i midten af Juni ankommo till Trondhjem, var hela landet med undantag af Jämtland och Härjedalen återeröfradt. De återvände därföre med undantag af Skave, hvilken kvarstannade som länets nya befallningsman.

Det svenska väldet på andra sidan fjällryggen var således lika hastigt till intet gjordt, som det blifvit upprättadt. Måhända kunde det fått en längre tillvaro, om det understödts af något kraftigt anfall mot södra Norge. Men endast obetydligare krigsföretag egde på denna sida rum [2]). I stället för Per Brahe sändes den 20 Jan. Klas Kristerson (Horn) mot Bohus med 7 fänikor fotfolk och några fanor ryttare. Till hans hjälp förordnades Gustaf Olofson (Stenbock) och Klas Åkeson (Tott). Hinder af hvarjehanda slag mötte honom emellertid. Öfver hälften af knektarne lågo sjuka, och för den stora bristen hade många måst bortsälja sina vapen. Bönderna voro mycket ovillige, och dåliga vägar hindrade artilleriets framforsling [3]). Sedan detta ändtligen framkommit, bröto trupperna upp från Gamla Lödöse mot Bohus. D. 23 Febr. uppfordrade Klas Kristerson och Gustaf Olofson slottet, hvarvid fritt aftåg erbjöds besättningen. I händelse af afslag hotade de att hvarken skona man eller kvinna. Kommendanten Jens Ulfstand lät sig likväl icke häraf förskräckas, och efter en kort beskjutning sågo svenskarne sig af brist på proviant tvungna att gå till baka till Gamla Lödöse [4]).

[1]) D. 8 och d. 3 April. T. o. a. L.

[2]) Möjligen hafva vid årets början norrmännen gjort något ströftåg, ty d. 20 Jan. tackar Fredrik II bönderna i Akershus län, för det de med Munk äro dragne svenskarne under ögonen. T. o. a. L.

[3]) E. t. G. Olson d. 31 Jan. R. R. Kl. Kristerson d. 8 Febr. fr. Orreholm och d. 18 Febr. från lägret i Gamle byen till Erik. Sverig 68.

[4]) Uppfordringsbrefvet i saml. Sverig 68. I Göteb. Mag. för år 1760 pag. 1563 finnes en berättelse, enl. hvilken svenskarne kommo fram d. 22 men bröto upp d. 24. Uppgiften är felaktig, ty d. 13 Maj skrifver Fredrik II till rhengrefven, att svenskarne legat »etzliche und zehn Tage» för Bohus. Ausl. Reg.

Innan ännu underrättelse om det misslyckade företaget inlupit till Erik, hade denne d. 3 Mars ställt i sin befälhafvares skön att belägra Elfsborg eller Bohus. Sedermera borde Viken intagas och vid Olofsborg en befästning byggas. Sådan lägenhet, som nu vore, komme aldrig åter, ty i Norge funnes intet krigsfolk, och dessutom voro norrmännen sin konung ej mycket tillgifna [1]). Ju större förhoppningarne varit, desto större blef sedan Eriks förargelse. Klas Kristerson hade »obeskedligen» tagit saken före och borde få ersätta det bortskjutna krutet. Vikens intagande och Olofsborgs befästande finge i ingen händelse försummas [2]). Kort härefter finna vi, att Erik ämnat anförtro detta företag åt Per Brahe [3]), men efter ännu några dagar befalles Mornay från Småland sända 1,000 hakskyttar till förstärkning åt Klas Kristerson på hans tåg [4]). På detta lade konungen synnerlig vigt, för att norrmännen ej skulle kunna samla sin styrka i det nordanfjällska Norge, hvarest, såsom vi hafva sett, svenskarnes infall krönts med den lyckligaste framgång. För samma ändamål skulle äfven Per Nilson med Dals och Värmlands samlade makt draga fram öfver Magnorabro, brandskatta samt taga gisslan och hyllning af norrmännen [5]), hvilka Erik omtalar såsom sig synnerligen bevågna [6]). Att Horn dock ingenting företog, är säkert, ty den 24 April kallar Erik, hvars omtanke för Collart ej upphörde, Mornay från Småland, »efter ni några resor förtröstat oss, att I ville utan skytt och krigsmunition intaga Elfsborg eller Bohus, och vi eljes förstått, det I god förfarenhet hafven i krigssaker och synnerligen hvad befästningars eröfringar angår» [7]). Kunde äfven de nämda slotten icke intagas, skulle Mornay infalla i Viken. Han undanskyllde sig emellertid, och då danskarne inföllo i Småland, befriades han d. 1 Juni från sitt uppdrag.

Mera verksam, synes det, har Per Nilson varit, ty i midten af April inföllo svenskarne i Akershus län, inträngde

[1]) D. 3 Mars. R. R.
[2]) E. t. Kl. Kristerson d. 9 Mars. R. R.
[3]) E. t. Per Larson d. 17 Mars. R. R.
[4]) E. t. Mornay d. 29 Mars. R. R.
[5]) E. t. P. Larson? (Nilson) d. 17 Mars. R. R.
[6]) T. ex. d. 8 Mars t. J. Bonde. R. R. D. 19 Jan. uttrycker Erik sin misstro mot ett befaradt infall i Dal. R. R.
[7]) E. t. Mornay d. 24 April. R. R.

4 mil men vände åter, då Kr. Munk fick förstärkning [1]). Mellan Viken och Dal ingicks deremot en bondefred med Maurits Stakes begifvande [2]).

Det var emellertid, såsom redan är omtaladt, ej blott vid sitt lands vestra utan ock vid dess sydliga gränser, som Erik XIV under 1564 års första månader angrep fienden. Förödelse bragte han äfven på detta håll i rikt mått öfver honom, och något annat tyckes han icke här hafva eftersträfvat. En af grundsatserna i hans krigföring var att förvandla gränstrakterna till öknar, på det ej fienden genom dem skulle kunna företaga några infall. Då konungen nu i slutet af 1563 befarade, att danskarne skulle göra något försök mot Vestergötland, finna vi honom i sådant syfte utfärda flere befallningar. D. 30 Dec. 1563 ålades Nils Person till Holma med smålandstrupperna göra ett tåg åt Ulfsbäck till öfver Hallands ås genom Göinge och Blekinge och därunder ströfva, bränna och ihjälslå fot för fot, »eftersom i sådana saker egnar och bör» [3]). Halland skulle hemsökas af Knut Håkanson (Hand) [4]), hvilken det ålåg att försvara vestgötagränsen. Det förra infallet kom väl ej till utförande, men Knut Håkanson inbröt redan i Jan. [5]) i Halland och kom sedan gång på gång tillbaka. Mellan Kungsbacka och Falkenberg brände svenskarne »både tvärt och ändelångs igenom», hvarefter de vände sig mot den sydligare delen af landet [6]). Halland blef till Eriks belåtenhet så förödt, att afbrända skorstenar redan nu voro den enda syn, som mötte ögat, hvarhelst man drog fram [7]). Konungen hade varit synnerligen angelägen om en dylik framfart, emedan Fredrik därigenom skulle hindras från att sända några trupper de anfallna norrmännen till hjälp.

---

[1]) K. Munk t. Fredrik d. 30 April. D. K. Hist. 51.

[2]) T. M. Stake d. 20 April. R. R.

[3]) Se R. R. Mornay hade förut fått i uppdrag att göra ett infall med det småländska krigsfolket, men då han försummade det, gafs hans uppdrag åt Nils Person.

[4]) Instruktionen dat. d. 27 Nov. gaf honom 3 fanor ryttare och 2 fänikor knektar. D. 1 Dec. och d. 12 Jan. lofvas förstärkning åt honom. R. R.

[5]) Joh. Friis och Fr. Brockenhus d. 29 Jan. Kphmn. D. K. Hist. 52.

[6]) T. Collart d. 29 Febr. R. R. Från Smål. inföll Peder Kristerson. Erik t. denne d. 6 April. Sverig. 68. Härjningar senare på året omtalas ock.

[7]) S. t. N. F. o. S. H. 1, 218. Se ock E. t. Sv. Sture d. 14 April. R. R.

Äfven i Blekinge inföllo svenskarne för att bereda sig själfva trygghet. Ett rykte hade nämligen vid årets början kommit ut, att danskarne ämnade sig mot Kalmar. Fästningens befälhafvare Jon Karlson hade blifvit orolig och klagat för Erik öfver bristande förråd. Han erhöll väl af konungen det ytterst onådiga svaret, att denne väl kunde tänka, att han aktade skilja honom vid Kalmar, såsom Erik Kagge gjort vid Elfsborg, och fick till förebyggande af en dylik händelse 2 nya ämbetsbröder i befälet [1]), men andra åtgärder vidtogos äfven för försvaret. För att afskräcka fienden befalldes Nils Person ånyo att med smålandstrupperna göra ett infall [2]). Då man kort därefter ser omtaladt, huru Nils Person varit inne och brännt »på 9 mil väg» i Blekinge [3]), märker man, att befallningen ej blifvit utan verkan. Allmogen i landskapet uppbådades visserligen till motvärn, men var föga skicklig därtill såsom mycket ovillig och »fröctagtig». Stor fara ansågs vara för handen [4]), men denna gång stannade det vid öfvergående härjningar.

Ehuru Sverige således de första månaderna af 1564 öfverallt gick offensivt till väga och förskonades från alla infall, torde dock tillståndet i landet ej varit det bästa. Årsväxten hade det föregående året varit klen [5]), och i Helsingland måste halfva tionden efterlåtas bönderna att så deras åker med [6]). I Vestergötland hade fogdarne att utom de årliga utskylderna indrifva restantier af 3 kort efter hvarandra pålagda gärder. I Småland rådde stort knot. Bönderna klagade, att gärder och hjälper gingo till dubbelt mer än den ordinarie skatten, och krigsfolket sade sig heldre vilja mista nacken än vara under sådant trug [7]). Sådana yttranden måste naturligtvis väcka Eriks oro, i synnerhet som några bönder i Sunnerbo upprättade en »förrädlig bondefred» med Göinge, som äfven i Albo och Kinnevald underhandlades om en dylik, och man i Vestbo betalade

[1]) D. 7 Jan. t. Jon Karlson. S. D. fullmakt för Erik Månson och Siffrid Jönson. R. R.

[2]) D. 12 Jan. t. N. Person. S. D. t. Karl Holgerson. R. R.

[3]) T. Collart d. 29 Febr. R. R. Redan i Jan. hade infall skett. enl. Fredriks mandat d. 21 Jan. T. o. a. L.

[4]) Werner Parsberg d. 28 Febr. t. Fr. D. K. Hist. 52. Att svenskarne sedan å nyo infallit, synes af Fredriks bref d. 9 Juli t. Werner Parsberg, hvari omtalas, att svenskarne nyligen varit i Östra härad. T. o. a. L.

[5]) E. t. Jör. Person d. 15 April. R. R.

[6]) E. t. Matts Mickelson d. 5 Jan. R. R.

[7]) T. Kl. Kristerson d. 19 Maj. R. R.

Povl Hvitfeldt brandskatt[1]). De åtgärder, som konungen vidtog för att försäkra sig om böndernas trohet, voro dels att söka »bringa dem i håret» på danskarne, dels att verkligen lätta deras börda genom att minska antalet af de trupper, som underhöllos vid gränsen[2]).

Erik underlät likväl icke att under vintern och våren rusta sig till sommarens strider. På en herredag i Upsala lofvade man att komma honom till hjälp med det folk man kunde åstadkomma[3]). På flottan nedlade han synnerlig omsorg. Fastän endast den i Stockholm liggande afdelningen redan vid slutet af 1563 räknade 65 skepp, skutor och transportfartyg, fortsatte han med nybyggnader. Befallningar utfärdades om anskaffande af sjöfolk[4]) och proviant[5]). De i Finland och Kalmar liggande skeppen ålades att fullt rustade infinna sig i Stockholm. Redan i Mars ville konungen utsända sin flotta[6]). Utredningen fördröjdes likväl ansenligt. Visserligen skref konungen d. 30 April, att flottan låg »tillpyntad», men ännu d. 10 Maj voro skeppen från Finland icke komna[7]). Då lät Erik d. 11 Maj de fartyg, som funnos, afgå från hufvudstaden till Dalarö[8]) och utfärdade d. 18 Maj den utnämde amiralen Jakob Bagges instruktion[9]). Denna ålade amiralen att i sundet taga tull och att bränna på de danska småöarne. När konungen ryckt in i Danmark, skulle han söka samverka med landthären. Som

[1]) T. Lasse Toppred d. 24 Mars, t. Karl Holgerson d. 14 Maj. R. R. D. 1 April skref Fredrik II till Povl Hvitfeldt, att svenska bönder begärt få behålla sina gårdar obrända. »De vilja så förskaffa, att intet sköflas för våra undersåtar, om ej makt kommer och blifver dem för stark». Fredrik anser för godt att låta sig i handel med dem. T. o. a. L.

[2]) D. 30 Mars t. Karl Holgerson. R. R.

[3]) T. Gust. Olson d. 8 Febr. R. R. I slutet af Jan. och början af Febr. finna vi Erik i Upsala. R. R. Werner Parsberg skrifver till Fredrik d. 28 Febr., att han haft kunskapare i Sverige, hvilka kommit hem och omtalat en herredag i Stockholm, där rådet, adeln, några borgare af hvar köpstad samt 2 prester och 4 bönder af hvarje härad varit. De äro nu hemkomne och låta sig höra, att de begärde, det deras konung ville göra fred, men han svarade sig ej kunna det. D. K. Hist. 52. Att W. Parsberg misstagit sig om stället, torde icke så mycket betyda. I Sandbergska samlingen R. 713 finnes följande: I uppsatsen på presternas vederlag 1564 anföres, som herredag skulle hållits i Upsala d. 29 Jan. Biskopar och klerker nämnas, item Dionysius, Måns Jönson, Olof Anderson m. fl.

[4]) D. 25 Febr. t. G. Fincke, d. 8 Mars fullmakt för L. Pederson o. N. Grå att antaga sjöfolk. R. R.

[5]) D. 5 Jan. t. M. Mickelson, d. 2 Febr. t. G. Fincke, d. 23 Febr. och 2 Mars t. Jak. Turson. R. R.

[6]) D. 12 och 24 Febr. t. ståth. på Kalmar, d. 17 Febr. t. G. Fincke. R. R.

[7]) D. 30 April t. G. Fincke och L. Fleming, d. 10 Maj t. G. Fincke. R. R.

[8]) D. 3 Juni t. ståth. på Kalmar. R. R.

[9]) R. R.

rykte å nyo gick, att danskarne ämnade sig mot Kalmar, befalldes han att, om så vore, understödja fästningens försvar.

I anledning af det omnämda ryktet pådrefvos äfven rustningarne till lands. För den händelse fienden var på vägen, skulle ståthållarne på Kalmar låta bönderna rundtomkring dit införa sin egendom. Ville de det icke, skulle de hållas för fiender, och »vore bättre låta elden gå öfver dem»[1]. Utskrifningar påbjödos i Norrland och Dalarne[2], och Collart, som nu ansågs hafva tryggat Sveriges välde i Trondhjemsbygden, befalldes d. 14 Maj med helsingar och dalknektar återvända till Erik. Emedan denne längre fram på året själf ämnade tåga till Kalmar, skulle hären vara samlad vid Vadstena senast d. 1 Juli[3]. Tills vidare skulle Klas Kristerson (Horn) föra befälet i Småland, efter Mornay icke var så väl liden, då han ej ännu lärt sig fullkomligt tala svenska[4].

Att anstalter träffades för landets försvar, var ganska väl af nöden, ty i början af Maj hade danska flottan afgått från Köpenhamn, och i slutet af Maj inföll verkligen fienden i Småland. Man hade i Danmark rustat, så godt sig göra lät under den tryckande penningbristen. Endast omkostnaderna för Elfsborgståget uppgingo till 681,000 kronor och medtogo mer än Fredriks hopsparda skatt[5]. Redan under krigets första år måste man taga sin tillflykt till lån mot hög ränta och till den åtgärd, hvilken furstar i penningebetryck så gerna den tiden tillgrepo. Jag menar myntets försämring[6]. Klippingar slogos, och galgar restes för att upprätthålla deras värde, snart sagdt i hvarje vrå af riket. För bönderna utfärdades under året åtminstone 7 skattebref[7]. Äfven presterna och de öfriga stånden fingo vidkännas tryckande pålagor[8].

Mycket mynt behöfdes ock för att underhålla den stora värfvade hären. Ännu vid 1564 års början låg grefve Gynther

---

1) D. 18 Maj t. ståthållarne på Kalmar. R. R.
2) D. 22 Maj t. gestringar, hels. och ångermanl. R. R.
3) D. 25 Maj till alla knektehöfvidsmän och ryttmästare. R. R.
4) D. 19 Maj t. Kl. Kristerson. R. R. För Mornay uppgafs såsom skäl d. 1 Juni, att han ju fått i uppdrag att tåga mot Elfsborg och Bohus. R. R.
5) Troels Lund: Hist. Skits. s. 12.
6) D. 14 Okt. 1563 beder Dorotea Fredrik akta på böndernas klagan öfver klippingarne. D. Geh.-arch:s Aarsberetn. 1, 155—157.
7) Jacobsen: Skattevæs. s. 87.
8) Enligt Cronholm: Skånes hist. 1 s. 570 begärdes af Lunds kapitel 1564 3,000 daler och af hvarje prest i Skåne 5 lisp. koppar.

von Schwartzburg i vinterkvarter med 34 fänikor och 3,000 hästar[1]). Sedermera synes denna styrka blifvit minskad[2]), ty efter vunnen insigt af olägenheterna med det främmande krigsfolket beslöt sig Fredrik II allt mer och mer för dess ersättande med danskar. Rätt betydliga utskrifningar anställdes med anledning häraf. Allenast från städerna i sjelfva Danmark torde omkring 2,000 man blifvit uttagna[3]). Adeln uppsatte ryttare[4]).

Om flottan skall man mest hafva vinnlagt sig[5]). Sjömän uttogos från alla landsändar[6]), och man förbjöd för dess och landthärens räkning utförsel af spannmål[7]). Som man hade för afsigt att fullkomligen tillintetgöra Sveriges handel, och genom åstadkommande af saltbrist till och med hoppades kunna uppväcka uppror, antogos en mängd kapare, för hvilka ett särskildt reglemente utfärdades[8]).

D. 11 Maj synes örlogsflottan lemnat Dragör efter afslutade rustningar och erhållande af en särskild sjörätt[9]). Den bestod af 25 skepp och hade Herluv Trolle till amiral[10]). Med honom utgick ock en temligen betydlig styrka lybeckare[11]). D. 18 Maj kommo de förbundna till Bornholm, der lybeckarne redan måste proviantera[12]). D. 24 Maj hade de uppnått Karlsön. Det började blifva sjukt ombord, men man beslöt sig för att uppsöka fienden[13]). Trefaldighetssöndagen lyftade de ankar och

[1]) Gynther von Schwartzburg t. Vilhelm af Oranien d. 6 Jan.. Arnoldi s. 271.

[2]) v. Hassenstein skrifver d. 31 Maj 1564 till kejsaren, att Fredrik behållit 24 fänikor. (Meddel. af bibl. Styffe).

[3]) Nyt Hist. Tidskrift 1, 174. Förteckningen upptager 1,840 man, men flere städer äro ej upptagna.

[4]) Redan d. 30 Sept. 1563 skrifver Fredrik t. några adelsmän, att de skulle infinna sig i Köpenhamn d. 18 Dec. med hästar, harnesk och svenner. De skulle få sold som främmande ryttare, 12 gulden på hästen i månaden.

[5]) v. Hassenstein d. 31 Maj t. kejs. Ferdinand. (Meddel. af bibl. Styffe).

[6]) D. 2 Jan. t. Kr. Munk, d. 4 Jan. t. Olof Kalips och Kr. Munk om utskrifning af båtsmän i Norge. N. Regist.

[7]) Se befallning utan dato i slutet af 1563 t. J. Juel på Århus för städerna i hans län. (Reg. Dipl. Hist. Dan.).

[8]) N. D. Mag. VI 215—216. Det är dock osäkert, om reglem. är af detta år.

[9]) Mon. Hist. Dan. II, 510—519.

[10]) H. Trolle d. 11 Maj till Fr. II. D. Mag. III 213—214.

[11]) Hövel: Lyb. Chron. omtalar, att Lybeck hade 10 stora och några små fartyg ute. Gaspar Ens uppger Lybecks styrka till 14 större skepp och 3 mindre. Fredrik d. 11 Maj t. Lybeck. Ausl. Reg.

[12]) H. Trolle d. 21 Maj t. Fredrik. D. Mag. III, 214—15.

[13]) H. Trolle d. 25 Maj t. Fredrik. D. Mag. III, 215—16.

styrde mot de svenska skären. På morgonen d. 30 Maj fingo de svenskarne i sigte[1]).

Föregående dag hade dessa afgått från Elfsnabben[2]). Deras flotta räknade åtminstone 37 skepp eller 1 mera än de förbundnas[3]). Amiralskepp var det nybyggda Mars, hvars make dittills ej seglat på Östersjön. Med gynnsam vind nalkades svenskarne och öppnade vid middagstiden en kanonad, som varade intill natten. I soluppgången upptogs kampen å nyo. Med utomordentlig djärfhet sökte Jakob Bagge tränga sin fiende in på Ölands norra udde, och faran för denne var stor. Då vände olyckligtvis vinden. Illa understödd af sin flotta, blef Bagge omringad af ett danskt skepp under Otto Rud samt 2 lybeckare. Mars sköts slutligen i brand, hvarpå Bagge efter ett förtvifladt motstånd gaf sig fången med omkr. 100 man. Återstoden sprang med fartyget i luften[4]). Den dansk-lybska flottan begaf sig genast efter striden till Karlsön, den svenska[5]) återfördes af Klas Fleming till Dalarö. Resultatet af striden var, att danskarne för en tid voro herrar i Östersjön.

Med sitt infall i Småland hade de deremot ej lika framgång. Trött vid Gynther von Schwartzburgs overksamhet hade Daniel Rantzau af konung Fredrik begärt och erhållit tillstånd att med sitt regemente företaga ett tåg inåt Småland. Till komissarie åt honom utnämdes Fredrik von Dohna[6]). D. 18

[1]) En berättelse om den följ. striden finnes i Ox. Saml. H. r. Dan:s hist. 1541—1624. Den är utan namn och år men af en deltagare.

[2]) Link. Bibl. Handl. I, 48 och handskriften af Rasm. Ludvigsons krönika i »Gröna boken».

[3]) H. Trolle uppger d. 7 Juni i bref t. M. Gyldenstjerne sv. t. 38 skepp. D. K. Hist. 50. 86 skepp nämnas i en af Klas Fleming och Georgius Salemontanus underskrifven handling, hvilken utgör en förteckning på de skepp, som uppfört sig väl och de som uppfört sig illa. Act. Hist. Johan III. Serien 2, 3. Att de förbundne voro 36, uppgifves i en berättelse, som medföljde den lyb. amiralen Fr. Knebels bref t. Lyb. d. 4 Juni, kopia i Ox. Saml. Handl. rör. Erik XIV:s regering. Till denna siffra upptages ock deras styrka i ett bref fr. v. Hassenstein, den kejs. gesandten vid fredsmötet i Rostock, till Ferdinand I d. 31 Maj 1564. (Meddel. af bibl. Styffe).

[4]) Om striden J. Bagge d. 4 Juni t. Olof Larson. Sverige 75 a. Fr. Knebels bref d. 4 Juni t. borgm. o. råd i Lyb. Ox. Saml. Handl. rör. Erik XIV:s regering. H. Trolle d. 7 Juni t. M. Gyldenstjerne. D. K. Hist. 50. Den omtalda berättelsen i Ox. saml. H. r. Dan. hist. 1541—1624.

[5]) Såvida ett register dat. Dalarö d. 8 Juni i Act. Hist. f. Erik. Ser. 2. är fullständigt, förlorade flottan utom Mars 101 man döde, skjutne och förbrände. Flere danska skepp skadades. Att ett lybskt sköts i sank, omtalas af Mon. Hist. Dan. II, 282, Dagbok i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 188 o. de svenska berättelserna.

[6]) Fredrik II t. Gynther von Schwartzburg d. 11 Maj. Ausl. Reg. S. D. t. Lybeck. ibid.

Maj samlade de sina ryttare och knektar[1]) i Turop och bröto följande dagen upp. I Långaryd svuro 7 socknar Fredrik trohet och gåfvo brandskatt. I Vilstad hade 28 socknar erbjudit sig att svära, men emedan svenska trupper samlade sig i närheten, drogo sig bönderna undan eden. Danskarne brände därföre landet rundtomkring. I Refteled stannade de några dagar och besegrade Mornay d. 26 Maj i en skärmytsling vid Hammars kungsgård. Hunger och dåligt vatten tvungo dem att vända. Under härjningar togo de sin väg tillbaka till Ulfsbäck, hvarest de lägrade sig vid gränsen. Vestbo och en del af Sunnerbo hade gått upp i lågor, men ändå värre var det, att innevånarne delvis ådagalagt så opålitliga tänkesätt[2]). Vid mötet i Rostock (se nedan) ansåg man Erik svåfva i stor fara och fruktade, det var smäländingarnes gamla praktiker mot konungahuset[3]).

I Sverige tyckes infallet uppväckt stor förskräckelse och mycken förvirring. D. 28 Maj, samma dag som underrättelse ingick därom till Erik, nedsände denne, som trodde det gällde Jönköping, Gustaf Olofson (Stenbock) och Knut Håkanson (Hand) med allt folk de kunde samla i Vestergötland, mot fienden. Skytt och lifsmedel i Jönköping, Orreholm och Hjo skulle föras öfver till Vadstena[4]). Någon öppen strid skulle de nämda befälhafvarne icke våga. Samma befallning afgick äfven till Mornay, hvilken ålades samla allt krigsfolket i Småland utom de fänikor, som hörde till konungens eget regemente, och de, som befunno sig i Kalmar[5]). Emellertid tycktes faran växa. Man berättade att fienden fallit in i trenne hopar, af hvilka en ämnade sig åt Jönköping, en åt Kronoberg och den 3:dje åt Kalmar[6]). Man sade fienden ej vara långt från Jönköping[7]). Mornay fri-

[1]) v. Hassenstein uppger i bref d. 31 Maj t. kejsaren 3 fanor och D. Rantzaus regemente, Mon. Hist. Dan. II, 278 7 fänikor och något ryttare, Gaspar Ens s. 126 9 fänikor. Enl. Eriks uppgift t. Jak. Turson d. 14 Juni 1564 voro de 9 fänikor och 1 fana.

[2]) Fr. v. Dohna och D. Rantzau fr. Refteled d. 27 Maj t. Fredrik II. D. K. Hist. 54. Äfven Sten Bilde brände i början af Juni i Sverige. Mornay t. göingeboarne d. 11 Juni. Se äfven Fredr. II:s bref d. 2 Juni t. St. Bilde. T. o. a. L.

[3]) v. Hassensteins bref till kejsaren d. 31 Maj och 14 Juni.

[4]) T. G. Olson d. 28 Maj, t. A. Sigfridson d. 3 Juni. R. R.

[5]) D. 28 Maj t. Mornay. R. R.

[6]) T. Klas Kristerson d. 2 Juni. Se äfven d. 3 Juni t. And. Sigfridson och ståthåll. på Kalmar. R. R.

[7]) T. Karl Holgerson d. 6 Juni. R. R.

kallades från tåget mot Norge och ålades å nyo att samla alla ryttare och knektar under sitt regemente, efter Klas Kristerson ej ännu kommit dit ned. Sedermera skulle denne föra befälet öfver ryttarne, då det vore Mornay för svårt att regera alla[1]). Krigsfolket i Vestergötland påskyndades ned till Sunnerbo[2]), och hela menigheten i Småland kallades till vapen. Fredriks löften[3]) uppmanades allmogen att icke tro, ty »det veta vi försannt, att när han vunnit Sverige, aktar han utrota all adel, så ock den menige man och besätta landet med tyskar och danskar»[4]). Böndernas anförare skulle blifva Nils Person till Holma[5]). Själf ville Erik med det snaraste komma dem till hjälp. Försvaret af Kalmar skulle understödjas äfven från sjösidan[6]).

Om några dagar ingick emellertid »underrättelse om danskarnes återtåg, och vidtogos nya förändringar. D. 14 Juni, således 12 dagar sedan de sista anordningarne om befälet i Småland blifvit vidtagna, utnämdes åter Mornay till öfverste öfver både ryttare och knektar, »efter vi förnimme I hafven lydnad och hörsamhet med folket», men förordnades Klas Kristerson (Horn) till befälhafvare på Kalmar[7]). Som Erik nu befarade, att afsigten med fiendens infall blott varit att locka hären bort från denna fästning, befalldes Mornay i samma bref tåga dit och intaga en befästad ställning. Tillräcklig styrka skulle likväl lemnas i Sunnerbo och Vestbo, och om ryttarne ej i Vestbo så noga betalade för sig, kunde det icke så mycket skada, emedan bönderna borde få någon vedergällning, för det de senast gingo danskarne tillhanda. Till Kalmars befästning skulle allmogen i Småland, synnerligen i Kalmar län göra dagsverken[8]). Något tåg blef emellertid icke af, och snart ändrades äfven konungens vilja.

---

[1]) T. Mornay d. 2 Juni, s. d. t. Horn, d. 4 Juni t. Mornay. Fullmakt f. Mornay ss. befälhafvare för alla knektar i Smål. d. 1 Juni. R. R.

[2]) T. Knut Håkanson d. 3 Juni. R. R.

[3]) I D. K. Hist. 52 finnes ett plakat fr. Fredrik dat. d. 3 Juni, hvari alla de vanliga löftena upprepas.

[4]) Mandat d. 4 Juni till hela Småland. R. R.

[5]) D. 4 Juni t. Mornay. R. R.

[6]) T. Mornay d. 2 Juni. R. R.

[7]) T. Mornay d. 14 Juni. Mornays missnöje med den förra anordningen framkallade d. 21 Juni ett bref med något tvetydiga förklaringar. R. R.

[8]) T. Kl. Kristerson d. 14 Juni. T. ståth. på Kalmar d. 17 Juni. Oaktadt den föregående befalln. d. 2 Juni förklarade Erik d. 23 Juni t. Kl.

Den 27 Juni drog Erik ifrån Stockholm »med ett ståtligt antal krigsfolk, tyskar som svenskar». Befallningar afgingo till flere fogdar om beställande af nattläger på den väg han senast dragit till Halmstad [1]), men det var blott för att vilseleda fienden. I själfva verket ämnade han sig åt Kalmar [2]). Alla trupper, äfven de, som redan anländt till Vadstena, kallades till Söderköping. För att vidare befordra dem till Kalmar skulle fartyg ditsändas från Östergötland, Stockholm, ja, äfven från den till Narva bestämda flottan [3]). Sedan ville konungen infalla i fiendeland. Äfven Mornay fick ej ligga overksam, ehuru i hans läger rådde brist på »krut, penningar och proviant». Som han af Erik ansågs ega 14 fänikor fotfolk och 7 fanor ryttare, skulle han föröda Göinge och om möjligt söka nedlägga den vid Knäred liggande fienden [4]). Lyckades honom detta, skulle han ställa sin väg fram till Ronneby, där konungen ämnade möta. Men öfverallt hvar han framdrog, borde han bränna, skinna och slå ihjäl, det han kunde öfverkomma [5]). Vestgötatrupperna, som nu kommit ned till Småland, befalldes där förblifva, och den ene af deras befälhafvare Knut Håkanson (Hand) förordnades Mornay till hjälp [6]).

Emellertid ändrade Erik sitt beslut att färdas sjövägen till Kalmar. D. 7 Juli skrifver han, att han tänkte med sitt regemente draga genom Kind till Vimmerby, hvarföre en del af gärden i Vadstena skulle skickas förut i vägen men den andra sändas till Söderköping [7]). Nu afgick befallning till Nils Person till Holma att uppfordra och taga befälet öfver menige man i Småland synnerligen i Kalmar län, ty somliga härad skulle bevaka gränsen, andra ville Erik hafva med sig [8]). För att vinna böndernas sinnen medgaf han dem åtskilliga

Horn, att det aldrig varit hans mening, att Kalmar läns bönder skulle draga upp mot Vestbo. D. 7 Juli skrifver E. emellertid t. N. Persson på Holma, att sist bönderna i Småland uppfordrades, drogo de ingenstädes utan blott sammankallades.

1) T. Jöns Boson. t. Olof Eskilson d. 2 Juli. R. R.

2) Mandat d. 15 Sept. R. R.

3) T. krigsfolket i Vadstena d. 3 Juli, s. d. t. And. Sigfridson. R. R.

4) T. Mornay d. 6 Juli. R. R.

5) T. Mornay d. 7 Juli. R. R.

6) T. Knut Håkanson d. 7 Juli. D. andre befälhafvaren Gust. Olson återsändes till V. G. i anseende till detta landskaps farliga belägenhet, d. 7 och 8 Juli t. Gust. Olson. R. R.

7) T. Ambrosius Jöranson d. 7 Juli. R. R.

8) T. N. Person d. 7 Juli. R. R.

lindringar. I Kalmar skulle de få salt för 12 örtug tunnan[1]). Sunnerbo erhöll eftergift för 1564 på årliga fodringen och tavernepenningarne[2]). Smörskatten skulle få lösas med penningar och bönderna i Tveta få fodringshästarne för 3 i stället för 6 öre[3]).

I Linköping, där konungen uppehöll sig nästan hela den senare hälften af Juli, höll han rådslag med sina närvarande rådsherrar och de förnämste af krigsfolket. Alla uppmanade honom att skynda till Mornay, men emedan underrättelse ankommit från flottan, att den intet kunde företaga, vidhöll han sin åsigt att begifva sig till Kalmar. »Innan han företog sitt landtåg, ville han först komma flottan åstad»[4]). Knappast hade han likväl lemnat Linköping, förrän han fick skäl att ändra sin afsigt. Han, som kort förut ej velat tro, att danskarne sammandrogo någon krigsmakt i Halland utan ansåg uppgiften därom bero på »grofhet och oförstånd», mottog nämligen d. 29 Juli underrättelse, att de med hela sin styrka inbrutit i Sunnerbo[5]).

Kort efter von Dohnas och D. Rantzaus infall hade Fredrik aktat sig själf med sin väldiga hop inåt Sverige»[6].) Uppbrottet utsattes till ett par dagar efter S:t Hans och samtidigt skulle Erik Rosenkrands, Jens Ulfstand och K. Munk inbryta från Norge[7]). Sin önskan att personligen få deltaga i fälttåget måste likväl Fredrik uppgifva, då rådet ej ville tillåta det och äfven grefven af Schwartzburg afstyrkte[8]). I stället tillsattes kommissarier, hvilka skulle hjelpa och råda fältöfversten, tillse, att enighet herskade i hären, och hafva inseende öfver provianteringen[9]). Genom ett myteri bland det utländska krigsfolket förorsakades något uppskof, men myteriet

[1]) T. ståth. på Kalmar d. 2 Juli. R. R.
[2]) T. Sunnerbo d. 6 Juli. R. R.
[3]) T. Jöns Boson d. 26 Juli, t. And. Griis d. 27 Juli. R. R.
[4]) T. ståth. på Sthlm d. 19 Aug. R. R.
[5]) T. Mornay d. 29 Juli. R. R.
[6]) T. H. Holk d. 22 Maj. T. o. a. L. Adeln på Seland kallades t. Kphmn t. d. 3 Juni. T. o. a. L. Enl. bref d. 2 Juni t. Jörg. Lykke ville Fredr. II taga sitt tåg t. Kalmar. T. o. a. L.
[7]) D. 11 Juni t. E. Rosenkrands. T. o. a. L. K. Munk och Jens Ulfstand d. 16 Juni t. Fredrik II. D. K. Hist. 51.
[8]) T. H. Trolle d. 11 Juli. T. o. a. L.
[9]) Fullmakt d. 10 Juli för Jörgen Lykke, Lauge Brade, Peder Bilde och Sten Rosensparre. T. o. a. L.

stillades lyckligen. Sedan grefven af Schwartzburg och Jörgen v. Holle med trupperna i Skåne ankommit till Daniel Rantzau, hvilken synes en tid hafva inväntat dem vid Ulfsbäck, bröto danskarne kanske den 22 Juli [1]) med betydlig styrka in i Sunnerbo. Meningen var att med största skyndsamhet framtränga till Stockholm, där flottan samtidigt borde inträffa [2]). Utgången blef dock en annan, än danskarne hoppats. Hvarhelst de framtågade, funno de broarne rifna, husen tomma, djuren bortdrifna och matvarorna nedgräfda. Brist och upproriska rörelser inställde sig genast [3]) i deras läger. Att få hjälp från Danmark var ej lätt, ty alla skogar hvimlade af svenskar. Penningar, hvilka skickats till krigsfolket, kunde ej heller komma fram, [4]) och då nu en proviantfora af 300 vagnar, som affärdats från Skåne af Björn Kaas och Axel Wiffert, den 29 Juli borttogs af Mornay [5]), var tågets öde afgjordt. Olyckan kunde icke uppvägas af danskarnes lilla framgång d. 28 Juli, då Knut Håkanson (Hand) blef slagen vid Toftaholm. Från Forsheda kyrka tyckas de hafva anträdt återtåget genom Vestbo i akt och mening att vid gränsen erhålla undsättning och sedermera åtminstone afbränna Jönköping och Vestergötland [6]). Men oaktadt alla befallningar kom ingen proviant från länsmännen [7]). Grefven af Schwartzburg kunde ej längre förmå sina tyskar att bida. D. 9 Aug. gick hären öfver gränsen mot Halmstad [8]).

Den första underrättelsen om infallet synes ej rubbat Eriks beslut att begifva sig till Kalmar. Mornay fick blott sig ålagdt att sammandraga de 10 fänikor knektar, af hvilka hans regemente bestod, samt att utom sina 4 fanor behålla 5 fanor ryttare af 3:dje(!) regementet och 2 fänikor fotfolk. När han blefve tillräckligt stark, borde han hålla fältslag [9]). Den 31 Juli ålades krigsfolket i

[1]) Otto Brockenhus skrifver d. 20 Juli fr. Ulfsbäck t. Joh. Vensterman: I öfvermorgon rycka vi upp. Enl. Eriks bref d. 29 Juli t. Mornay voro danskarne 20 fänikor och 8 fanor. R. R.

[2]) Fr. till komissarierna d. 29 Juli. T. o. a. L.

[3]) Komiss. t. M. Gyldenstjerne d. 26 Juli. D. K. Hist 52.

[4]) Fr. t. Ax. Urne d. 3 Aug. T. o. a. L.

[5]) Hos Mornay synas denna tid 9 fänikor varit. Se bref till Mornay d. 7 Aug. R. R.

[6]) Kristoffer Göje t. sin hustru fr. lägret vid Långaryds kyrka d. 3 och 4 Aug. Saml. t. Adelens Hist. (Göje). Komissarierna d. 30 Juli t. Fredrik II fr. lägret vid »Fosset». D. K. Hist. 52.

[7]) Fr. t. E. Hardenberg, B. Kaas, A. Wiffert d. 5 Aug. T. o. a. L.

[8]) Komiss. t. Fr. II d. 9 Aug. fr. lägret vid Kilebro. D. K. Hist. 51.

[9]) T. Mornay d. 29 Juli. R. R.

Vestergötland att, om så behöfdes, skynda honom till hjälp [1]). Faran måtte likväl synts vara i tilltagande, ty d. 1 Aug. finna vi Erik först tvifvelsam, åt hvilket håll han borde vända sig [2]), men sedan bestämd att begifva sig till Mornay [3]). Han skref till denne från Kisa, att han redan beställt gärder och nattläger på vägen, samt att arkli och proviant, som voro ämnade till Kalmar, skulle befordras öfver land på samma tåg [4]). I Svenarum i Vestra härad skulle Mornay stöta till honom med sina trupper. För att ytterligare öka sin styrka lät Erik af Vestergötland och Småland uppfordra man ur huse, de vid gränsen för bråtars uppkastande, de andra för att medfölja mot fienden [5]).

Det dröjde emellertid ej längre än till d. 6 Aug., förrän Erik återtog sin gamla plan. Det var rådets enhälliga mening, som förmått honom ändra den, men nu »hade han betänkt sig nogare», kanhända till följd af den kunskap han erhållit om de danska proviantvagnarnes borttagande [6]). De orsaker, hvilka uppgåfvos för Mornay, voro, att alla nödtorfter blifvit skickade till Kalmar [7]); att fienden säkerligen skulle vika bort, när Erik kom; och att de trakter, genom hvilka han skulle draga, ej kunde anskaffa tillräckligt med lifsmedel. När Erik finge gripa fienden an i eget land, skulle han »få annat att skaffa än att något långt uppåt upplandet sig begifva». Vägen fortsattes åt Kalmar. D. 8 Aug. hade Erik kommit till Strömsrum, där han erhöll närmare kännedom om flottornas rörelser.

Efter den sista striden låg länge den dansk-lybska flottan stilla vid Karlsön. Herluv Trolle skyllde sin overksamhet på den sjukdom, som rasade bland besättningarne. Först den 24 Juni gick han till segels och framkom till Bornholm, som det synes, d. 29 [8]). Oaktadt planer varit å bane både att anfalla

[1]) T. alla knektehöfvidsmän och ryttmästare d. 31 Juli. R. R.
[2]) T. Bryngel Bengtson d. 1 Aug. R. R.
[3]) T. Mornay d. 1 Aug. R. R.
[4]) T. Mornay d. 1 Aug. R. R.
[5]) T. Mornay d. 5 Aug. R. R. I brefvet d. 1 omtalas, att hv. 5:te man af V. G. skulle uppfordras. S. D. befalldes Nils Person i Småland uppfordra hvar 3:dje utom af S. Möré, Konga och Kinnevald. R. R.
[6]) T. men. man i V. G. och Smål. d. 6 Aug. R. R.
[7]) Oaktadt brefvet t. Mornay d. 1 Aug. finner man Erik d. 3 Aug. påbjuda, att all förfordring från Stockholm skulle sändas åt Kalmar, och att alla köpstäder skulle göra tillföring dit.
[8]) H. Trolles bref d. 12 och 24 Juni dat. Karlsön. Postskriptum d. 28 Juni. D. Mag. III, 188—192.

Reval och Öland, låg han här åter orörlig till d. 13 Juli, då han fick höra, att svenska flottan var i sjön och seglat öster om ön. Han satte genast till segel för att uppsöka den, men hvarken vid Nydjup eller andra ställen kunde svenskarne påträffas [1]). Ryktet om deras närhet var dock ingalunda falskt, ty d. 4 Juli hade de verkligen utlupit [2]).

Flottan hade då legat hemma i Sverige öfver en månad. Den hade ej varit tillräckligt bemannad, hvarföre alla städer uppmanades d. 14 Juni att afskicka det mesta sjöfolk dem möjligt var [3]). Att detta likväl icke kunde hafva ankommit d. 22 Juni, är naturligt, ehuru konungen denna dag befallde skeppshöfvidsmännen begifva sig åstad, emedan de nu »erhållit all nödtorft» [4]). Budet åtlyddes emellertid ej genast, hvilket uppväckte Eriks lifliga harm. Han beskyllde amiralerna för feghet och lät nämden och Jöran Person ransaka om skälen till dröjsmålet [5]). Ändtligen kom dock flottan, såsom ofvan är omtaladt, i sjön. Den var då försedd med 3 amiraler: Klas Fleming, Nils Birgerson (Grip) och Peder Axelson (Banér). Hvilken ställning de skulle intaga till hvarandra, är icke fullt bekant, men Klas Fleming skulle vara den förnämste. På skeppen hade de enligt Eriks uppgift ej långt från 6,000 knektar [6]).

D. 14 Juli anlände svenskarne med 45 skepp, hvaribland några koffarter, till Bornholm och lade sig på den plats, som de förenade flottorna dagen förut hade intagit [7]). D. 15 Juli kommo från Narva omkr. 20 lybska fartyg lastade med ryska varor. De hade, berättar Rasmus Ludvigson, från lybska amiralen fått uppmaning att segla hem. Det vore ej längre för dem någon fara, »efter Mars nu var omkommen». Denna uppfordran följde de till sitt eget förderf. Tagande den svenska flottan för den förbundna, gåfvo de sig utan misstanke in uti

---

[1]) H. Trolle d. 15 Juli t. Fredrik. D. Mag. III, 219-220. Fredrik t. H. Trolle d. 11 Juli. T. o. a. L.

[2]) Tegel s. 123.

[3]) T. alla sjöstäder d. 14 Juni. R. R.

[4]) Se R. R.

[5]) Nämden måtte hafva frikänt, ty d. 26 Juni skrifver Erik till Jör. Person, att den ej ville hjelpa till, att de skyldige straffades. R. R.

[6]) T. amiralerna d. 26 Juni. R. R.

[7]) Kettinck t. rådet i Lybeck d. 18 Juli. Hübertz s. 295-298.

den och föllo ett lätt offer för sin oförsigtighet. De flesta togos, några brändes af besättningarne [1]). Om svenskarnes grymhet mot sina fångar »med mord, brand och marter» berätta Kettinck, befälhafvaren på Bornholm, och H. Trolle förfärliga saker, och deras uppgifter bekräftas, tyvärr, af den tillstädesvarande Jakob Bagge själf [2]).

Efter fruktlösa spaningar fick Herluv Trolle veta, att svenskarne lågo vid Bornholm. Han ämnade genast styra dit, men lybeckarne undskyllde sig såsom för svaga. All tvekan försvann likväl äfven å deras sida, då underrättelse ingick om den timade olyckan [3]). Vid framkomsten till ön voro emellertid svenskarne redan försvunna. De hade på aftonen d. 15 Juli seglat hem med sitt byte [4]). Från att förfölja hindrade tillståndet på de förenade flottorna. På den danska var tredjedelen af folket sjukt eller utdödt och på den lybska mera än hälften. Lybeckarne hade helt och hållet förlorat modet och förklarade sig i ett rådslag d. 19 Juli ur stånd till vidare företag, förrän förstärkningar ankommit. Ja, äfven missnöjda med den tillåtelse, som gafs så många att segla på Narva, hade de i sinnet att öfvergifva danskarne och begifva sig hem. Anfölle fienden, skrifver Herluv Trolle d. 20 Juli, kunde man ej göra motstånd [5]). En vecka senare hade dock utsigterna ljusnat. Lybeckarne började fatta mod. Flere utsända skepp kommo åter till flottan. När de 800 man, som konungen lofvat skicka, hunnit anlända, ville Trolle åter anfalla svenskarne [6]).

Dessa skola på återfärden från Bornholm hafva d. 18 Juli hunnit till Ölands norra udde. Härifrån underrättade amira-

[1]) Enl. dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 190, Tegel s. 123 och Rasmus Ludvigson (Handl. r. Sk. H. XII, 262), togos 18 skepp. Kettincks bref d. 18 Juli uppger blott 9 tagna och hela antalet t. 18. Link. Bibl. Handl. 1, 49 uppger 17 tagna och Rasm. Ludvigson (Handl. r. Sk. H. XII, 271) 26. Bref från Erik omtala en gång 18, en gång 20 skepp. (Se R. R. d. 22 och 26 Juli). Att 3 skepp brändes nämnes af flera.

[2]) Kettincks bref d. 18 Juli, Trolle t. Fredrik II d. 19 och 20 Juli. D. Mag. III, 247—253, Trolle t. Erik XIV d. 22 Juli. D. Mag. III, 277—78. J. Bagge t. Erik d. 22 Juli. D. Mag. III, 279—280.

[3]) Trolle t. Fredrik d. 19 Juli. D. Mag. III, 247—251. Lybeck kände olyckan djupt. Det kejs. sändebudet v. Hassenstein skrifver till kejs. d. 31 Juli: Staden är i veklagan. Gud förbjude uppror. (Meddel. af bibl. Styffe).

[4]) Kettincks bref d. 18 Juli.

[5]) Trolles omnämda bref t. Fredrik d. 19 och 20 Juli. Trolle d. 20 Juli t. M. Gyldenstjerne. D. K. Hist. 52.

[6]) Trolle t. Fredrik II d. 27 Juli. D. Mag. III, 274—76.

lerna konung Erik d. 27 Juli, att sjukdomar rasade på skeppen, och att provianten var nästan förtärd [1]). Detta oaktadt lära de d. 29 Juli å nyo gått till segels mot Bornholm, hållit en skärmytsling i sjön d. 4 Aug., men genom en svår storm tvungits till baka till Öland [2]). Härifrån ämnade de sig med de större skeppen till Elfsnabben.

Konung Erik hade gjort sig stora förväntningar af sin flotta. Den skulle besegra fienden, den skulle hålla tillförseln öppen, den skulle följa honom på hans tåg genom Blekinge till sundet. De förra förhoppningarne hade den likväl besvikit, och nu, då konungen verkligen stod redo med sin krigshär, ville den begifva sig hem. När denna underrättelse träffade honom på Strömsrum d. 8 Aug., bröt ock hans vrede ut. Han hade redan förut beskyllt amiralerna att hafva förorsakat sjukligheten på flottan genom att hafva »slaggat ihop» för mycket folk, och hvad bristen angick, hade han betviflat den alldeles [3]). Nu afsattes d. 8 Aug. Klas Fleming och utsågs Klas Kristerson (Horn) i hans ställe till »öfverste amiral». Honom och ingen af de andra amiralerna skulle manskapet på denna resa vara lydigt [4]). För att afhjelpa bristen på lifsmedel, hvarom man skrifvit med »många andra onyttiga besväringar», skulle af Öland utgå en kostgärd [5]).

Knappast hade Klas Kristerson hunnit ombord och tagit befälet öfver den vid Ölands norra udde liggande flottan, förrän fienderna» kommo dragande». Svenskarne, som hindrades af motvind att möta dem, seglade då undan till Jungfrun, hvarpå danskarne började härja på Öland. Vinden vände emellertid, och den 14 Aug. kommo svenskarne tillbaka. Från morgonen till kl. 1 e. m. höllo de i att beskjuta den vid Öland förankrade dansk-lybska flottan. Denna lyckades då komma upp i vinden, hvarefter striden fortfor

[1]) T. amiralerna d. 4 Aug. R. R.

[2]) Handskriften af Rasm. Ludvigsons krönika i »Gröna boken». Här säges, att striden stod under Hammerhus. Af Eriks bref till amiralerna d. 8 Aug. synes, att dessa ej legat kvar vid Ölands norra udde. Af hans d. 4 Aug. dat. svar på deras bref d. 27 Juli visar sig, att amiralernas afsigt varit, att kort efter detta bref afgå till Bornholm. R. R. D. 19 Aug. skrifver Erik t. ståth. på Sthlm, att han i Strömsrum fick veta, att Kl. Fleming varit till sjös, och när de voro komne under Bornholm och fingo se fienden, blefvo de rädde och flydde. R. R. Detta kan ej syfta på det föregående tåget till Bornholm, om hvilket Erik förut hade kunskap, och då ingen fiendtlig krigsmakt sågs.

[3]) T. amiralerna d. 4 Aug. R. R.

[4]) T. men. man på flottan d. 8 Aug. R. R.

[5]) T. Erik Månson d. 8 Aug. R. R.

intill aftonen. H. Trolle ställde sin kosa under natten åt Gottland, men 3 af hans skepp, Byens Löwe, David och Morianen hade haft den olyckan att »oförseendes» komma in bland svenskarne. De togos och med dem 500 man [1]). Svenskarne stannade uti Kalmarsund. Må hända d. 14 Aug. hade Erik med ett antal krigsfolk låtit sätta sig öfver till Öland för att försvara landet, om danskarne segrade [2]), men d. 15 Aug. finna vi honom redan i Kalmar. Han kunde nu mera odeladt egna sina omsorger åt kriget till lands, men äfven de föregående dagarna hade han ej lemnat det ur sigte.

D. 11 Aug. hade Åke Bengtson (Ferla) affärdats med 2 fänikor knektar och 1 fana ryttare till Blekinge. Först skulle han enligt instruktionen intaga Lyckeby, sedan låta bönderna i landet hylla Erik. Voro de därtill och till utgörande af gärder välvilliga, skulle han taga gisslan och sända de förnämsta innevånarne till Kalmar, »men förrän fästningen är intagen, skall man låta krigsfolket fritt plundra» [3]). D. 14 Aug. inskickades till Lyckeby konungens uppfordringsbref [4]), men oaktadt alla häri förekommande hotelser beslöt sig befälhafvaren Knut Hardenberg för försvar [5]). Han samlade manskap och tvang svenskarne draga sig tillbaka [6]). Enligt Eriks egen berättelse skola dessa blifvit svårt ansatta, hvarföre Anders Sigfridson (Rålamb) afgick med förstärkning [7]). Nu blef fienden slagen och Lyckeby eröfradt d. 24 Aug.

---

[1]) Om striden d. 14 Aug. se Trolles bref t. Fredrik d. 15 Aug. D. Mag. 3 R, 2, 82—83. Att de 3 danska skeppen kommo oförseendes in bland svenskarne, säger Erik själf i sitt mandat d. 15 Sept. R. R. H. Trolle saknade dem först d. 15 Aug. Om härjningarne på Öland talar Petrus Caroli i ett bref d. 14 Aug. från Persnäs till Jör. Person. Act. Hist. f. Erik XIV. Serien 1. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 190 omtalar d. 11 och 12 Aug. slag, d. 13 Aug. härjningar på Öland, d. 14 Aug. slag. En 2 dagars strid omtalas af flera källor.

[2]) Att i Eriks bref d. 19 Aug. t. ståth. på Sthlm uppgifves d. 11 Aug, måste bero på ett skriffel i registraturet.

[3]) Instruktion d. 11 Aug. R. R.

[4]) Dat. d. 11 Aug. R. R.

[5]) Hardenbergs svar t. d. svenska fältöfversten d. 15 Aug. D. K. Hist. 52. Se äfven Werner Parsberg t. Fredrik II, Torsdag näst efter Vår fru dag (= Assumtio Mariæ l. senare vår fru dag). D. K. Hist. 51.

[6]) Kn. Hardenberg t. H. Trolle d. 17 Aug. D. K. Hist. 52.

[7]) Eriks mandat d. 15 Sept. R. R. D. 16 hade Åke Bengtson från Helgerum begärt hjelp. I bref d. 18 Sept. bjuder Erik, att, om Kn. Hardenberg efter beskjutning ville gifva sig, skulle de låtsa vilja skona hans lif »men sedan låta honom stå det straff han förtjänt hafver»; 1 fana och 4 fänikor sändes t. Åke Bengtsons undsättning. D. 31 Aug. t. Mornay. Ox. Saml. Handl. rör. Erik XIV:s reger.

Själf kvarhölls Erik ännu i Kalmar. Att danskarne ämnade sig mot denna stad, var en i hans själ djupt rotad tanke. Han var viss att möta dem på sitt tåg, och därföre ville han samla alla krafter. Från Vestergötland skulle Gustaf Olofson (Stenbock) skicka de där befintliga trupperna och ett uppbåd af hvar femte man. Med denna och sin egen styrka befalldes Mornay, efter fienden afvikit ur Sunnerbo, taga vägen till konungen [1]) antingen genom Göinge eller någon annan trakt. Mornay genmälde emellertid, att efter han förstått, »det fienden är med sin väldiga makt på tåget, aktande sig åt Vestergötland», var han i stället till sinnes komma Gustaf Olofson till undsättning. Förtörnad öfver ett sådant svar, lät Erik honom veta sin tanke, att Stenbock af egennyttig omsorg om sina landtbönder uppfunnit denna berättelse [2]), och hotade med sin onåd, om ej den förra befallningen genast åtlyddes. Trodde han någon sanning ligga till grund för ryktet, kunde han låta vestgötabönderna vända om att försvara sina gränser [3]).

Sedan man på ett landskapsting i Kalmar beviljat ett uppbåd af hvar 3:dje man i Småland [4]), bröt Erik ändtligen d. 30 Aug. upp mot Blekinge. Han hade då med sig 8 fanor ryttare och 11 fänikor fotfolk. Från gränsen sändes Klas Kristerson (Horn) i förväg att uppfordra Ronneby [5]). Innevånarne erbjödo d. 3 Sept. stadens uppgifvande mot fritt aftåg för krigsfolket och löfte för dem själfva att efter ed och brandskatt få behålla lif och egendom [6]). Underrättad om detta anbud, skref Erik samma dag från Lyckeby till krigsfolket och menige man i staden: »I skolen allesammans vara våra fångar, edert gods och lif oss förfallet». Ett ärligt och kristligt fängelse lofvades dem dock [7]). Som kristligt fängelse den tiden föga betydde, må

[1]) D. 15 Aug. t. G. Olson. S. D. t. Mornay. R. R.

[2]) D. 31 Aug. förklarade sig dock Erik ej hafva någon ogunst t. Gustaf Olofson, fast han under tiden skref något »häftigt». R. R.

[3]) D. 23 Aug. t. Mornay. R. R.

[4]) D. 10 Aug. hade Erik befallt alla fogdar i Småland tillsäga i hvarje härad 4 bofaste män och 2 prester, hvilka senast d. 19 Aug. skulle möta i Kalmar. R. R. I anledning af beslutet skulle Nils Person med bönderna från 4 härad följa Mornay t. Ronneby. R. R. d. 20 Aug.

[5]) E. t. Mornay d. 31 Aug. R. A. Ox. Saml. Handl. rör. Erik XIV:s reger.

[6]) Borgm. i Ronneby t. Eriks öfverste fältherre d. 3 Sept. Act. Hist. Erik XIV. Serien 2.

[7]) Eriks svar d. 3 Sept. R. R.

man ej förundra sig, om staden i hopp om undsättning beslöt sig för försvar. I en för Ronneby olycklig stund fattades detta beslut. Den vildhet, hvarmed Erik for fram på landsbygden, hvarest gårdarne brändes, säden på marken förderfvades och manfolket ihjälslogs, »så att ej tredje parten lefde igen»[1]), bådade ej godt i händelse af olycka — och denna bröt hastigt in. Sedan svenska hufvudstyrkan ankommit, intogs staden med stormande hand d. 4 Sept. »Då blef därinne ett väldigt mord. Rödt som blod färgades vattnet i älfven. Och voro fienderna så försagda, att man föga omak hade för dem, utan man stack i dem såsom i en hop vildsvin, och skonade man ingen utan slog ihjäl alla varaktiga, så att i staden blefvo mer än 2,000 man om halsen utom några kvinnor och barn, hvilka finnarne slogo ihjäl». Så skildrar Erik själf sin triumf, på hvilken han sedermera alltid med stolthet blickade tillbaka[2]). Han nöjde sig äfven med den. Den 2 Sept. hade han hos ståthållarne på Kalmar rekvirerat ej blott proviant och murbräckor utan äfven kalk och mursten. Han ämnade vid Nätraby slå sitt fältläger[3]). D. 4 finna vi honom redan på återvägen, »efter vi inga tidningar fingo från fienden eller Mornay och ej häller erhöllo någon förfordring från Sverige med folk, skytt och fetalie»[4]). Klas Kristerson sändes med 4 fanor ryttare och 3 fänikor fotfolk mot Sölvitsborg. På vägen sammanträffade han med Mornay[5]), till hvilken en ny påminnelse afgått d. 31 Aug. Verner Parsberg vågade ej afbida deras ankomst utan satte den 6 Sept. eld på fästet och flydde. Staden brändes af svenskarne. Samma öde träffade Elleholm. De båda befälhafvarne vände därpå under härjningar till baka till Kongahärad. »Och är nu allt afbrändt och förderfvadt, som mellan gränsen och Sölvitsborg är.»[6]). Till försvar af den gjorda eröfringen lemnades 2 fanor ryttare och 6 fänikor fotfolk under Knut Håkanssons (Hand) och Jacob Turesons (Rosengren) befäl. Avaskär och Lyckeby[7]) skulle befästas

[1]) Allmogen i Östra härad d. 21 Nov. t. Fredrik II. D. K. Hist. 51.

[2]) T. men. Sveriges innevån. d. 15 Sept. R. R. Långe Bengts fänika, hvilken var en af de 6, som stormade, förlorade 17 man. Krigsräkenskp i R. A.

[3]) D. 2 Sept. R. R.

[4]) Jak. Turson (Rosengren), hvilken blifvit tillsatt t. proviantmästare, anklagades därför men fick nåd. Nämdens dombok d. 8 Dec. 1564.

[5]) T. men. Sveriges innev. d. 15 Sept.

[6]) Eriks mandat d. 15 Sept. och bref t. G. Olofson d. 16 Sept. R. R.

[7]) I ett anfall af plötslig förskräckelse hade besättningen satt eld på slottet. D. 10 Sept. t. Åke Bengtson och Anders Sigfridsson. R. R.

och för att skydda arbetet en bråte fällas vid Nätraby. Alla kvarlefvande i Blekinge skulle befälhafvarne församla under föregifvande af trohetseds aflläggande, »men så snart man har dem samlade i en hop, män, kvinnor och barn, skall man sända dem till Kalmar och därifrån till Stockholm. Komma de icke tillstädes, då skall man härja, bränna och ihjälslå allt för fot i hela Blekinge, ty det är bättre hafva ett öde- än ett fiendeland». För att erhålla en trogen befolkning uppmanade konungen svenskar sätta sig ned där mot erhållande af flere friheter [1]). Erik gjorde sig, som det tyckes, fullt säker om sin eröfrings bevarande, då den plötsligt återtogs af danskarne.

Efter det sista tågets misslyckande förhöllo sig dessa länge overksamma, tills de uppskrämdes genom det svenska infallet i Blekinge. Nu började man vakna upp till större lifaktighet. I Aug. hade grefven af Schwartzburg begärt sitt afsked [2]), hvarföre Fredrik i slutet af månaden utnämde Otto Krumpen till fältöfverste för de trupper, som skulle rycka in i det anfallna landskapet [3]). Troligen afböjde denne uppdraget för sin ålders skull, ty den 7 Sept. återtog grefven befälet [4]). Nu såsom förut ställdes flera komissarier vid hans sida. Armén sammankallades till Åhus, där v. Holle redan under svenskarnes infall skall hafva legat med en afdelning. Olika planer voro å bane. Än tänkte man rycka mot Kalmar än rakt mot Jönköping och Holaveden [5]). Efter någon tid bestämde man sig vid hären för den förstnämda riktningen, ty vägarne genom Göinge voro ofarbara för vagnar och kanoner [6]). Brist på penningar och proviant förorsakade emellertid en sådan ovillighet bland krigsfolket, att tåget hardt nära blifvit omintet [7]). Ändtligen omkr. d. 25 Sept. förmådde komissarierna trupperna till uppbrott. Någon fiende påträffade de icke i Blekinge. Lyckeby, dit de an-

[1]) Instruktion för dem, s. skola blifva på Lyckeby och Avaskär, d. 12 Sept., t. ståthållarne på Lyckeby d. 1 Okt. R. R.

[2]) Resen s. 116. N. Mag. 1, 271.

[3]) Fr. d. 31 Aug. Saml. t. Adelens Hist. (Krumpen). Abs. Pederson omtalar Krumpen utsedd d. 30 Aug. N. Mag. 1. 272.

[4]) N. Mag. 1, 273.

[5]) Se Fr:s bref till H. Trolle d. 6 och 10 Sept. T. o. a. L.

[6]) Komiss:s bref t. Fredr. d. 17 Sept. Åhus. D. K. Hist. 51.

[7]) Enligt Fr:s bref t. H. Trolle d. 10 Sept. voro Holles och Rantzaus trupper villiga, men grefvens ryttare däremot icke. Se äfven komiss:s omtalda bref d. 17 Sept. och ett bref utan namn men tydligen från dem d. 25 Sept. D. K. Hist. 52.

kommo d. 29 Sept., hade nyss förut blifvit utrymdt af svenskarne. Bristen fortfor likväl att vara så tryckande [1]), att fälttåget såg ut att blifva ganska kort. Först d. 2 Okt. »samtyckte grefven med komissarierna» att draga mot Kalmar, där samtidigt H. Trolle med flottan borde inträffa [2]). Utan att möta något motstånd af de ständigt undanvikande svenska befälhafvarne drog hären, som skall hafva uppgått till 24 fänikor fotfolk och 9 fanor ryttare, in i Möre [3]). Under vidsträckta härjningar framträngde den till 4 mils afstånd från Kalmar. Ett försök till öfverrumpling af denna stad gjordes d. 12 Okt. af en mindre styrka men misslyckades. Att tänka på en belägring utan belägringsskytt var icke möjligt, att draga midt genom landet till Halmstad utan lifsmedel, var det lika litet [4]). Man måste anträda ett återtåg, under hvilket trupperna enligt en deltagares vittnesbörd ledo mera nöd än förut under hela sommaren. Såsom det synes i ett knappt stridbart skick, lemnade de Sveriges område d. 14 Okt [5]). Troligen till Fredriks stora glädje återvände grefven och hans ryttare kort härpå till Tyskland [6]). Hans förrättningar i norden hade icke varit »rätt stora», men såsom någon förrädare må han icke anses. Med förakt afvisade han Eriks anbud, att de två skulle dela Danmark med sundet till gräns mellan sig [7]). Hvad man däremot med säkerhet kan påstå, är, att hans intressen voro hufvudsakligen fästade vid Tyskland. Kriget mot Sverige betraktade han antagligen blott såsom medel att rikta sig. Flera tusen röfvade boskapsdjur bortdrefvos år 1564 till Schwartzburg [8]). Såsom mycket urskuldande orsaker till den

[1]) T. o. a. L. innehålla en mängd befallningar till densammas afhjälpande.

[2]) Komiss. t. Fr. d. 2 Okt. fr. Lyckow. D. K. Hist. 51. S. D. t. onämda. (säkerl. rådet i Kpnhmn). Ibid.

[3]) Så uppgåfvo åtminstone Knut Håkanson, Jakob Turson och Karl Holgerson. Se Eriks bref t. dem d. 18 Okt. R. R.

[4]) Komiss. t. Fr. II fr. Vebye d. 13 Okt. D. K. Hist. 52.

[5]) Kristoff. Göje t. sin hustru d. 21 och 24 Okt. Saml. t. Adelens Hist. (Göje).

[6]) Att detta åtminstone gällde ryttarne, se Fredr:s bref d. 12 Nov. t. J. Lykke. T. o. a. L. Enl. Grundtvig: Meddelelser fra Rentekammerarchivet III, 203 204, erhöll grefven aflöning till den 18 Nov. 1564.

[7]) Erik hade skrifvit flera bref, där han småningom höjde sina anbud. Det sista dat. d. 15 Juni 1564. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Neue Folge XX, 230. Grefvens svar dat. Kalmar d. 14 Sept. 1564. Posselt 1, 344 (obs. dateringen oriktig. Enl. Resen 121 är ett svar från grefven dat. d. 13 Okt).

[8]) Då de boskapsdjur. som grefven i Sverige »köpt», drefvos genom Danmark, ökade drifvarne deras antal med alla de kommo öfver. Fr. t. rådet i Kpnhmn d. 13 Okt. T. o. a. L.

overksamhet, för hvilken han blifvit beskylld, kunna äfven anföras den ständiga bristen på penningar och förråd samt legosoldaternas däraf härflytande upproriskhet.

Icke anade konung Erik, då han från Ronneby återvände till Sverige, att hans eröfring så hastigt skulle tagas i från honom. Tvärtom var han då betänkt att till sina redan vunna lagrar lägga nya. I Kalmar ämnade han blott låta hären något hvila upp [1]). D. 18 Sept. finna vi honom uttala sitt beslut att draga till Varberg men ej från Kalmar utan från Linköping. Murbräckorna voro redan sända sjövägen till Söderköping och skulle därifrån föras till armén [2]). Allt stannade dock vid ord. Visst finna vi konungen inom kort i Linköping, men därifrån tog han kosan ej åt söder utan åt Stockholm. Under vägen mottog han i Söderköping underrättelse om Blekinges förlust, och blef däröfver högligen förtörnad. Han, som haft »lif och blod för all farligheten osparda», framkastar mot sina befälhafvare anklagelser för feghet och försumlighet. Knut Håkanson (Hand), Jakob Tureson (Rosengren) och Karl Holgerson (Gera), fingo höra, att de förhållit sig oärligen mot honom och Sveriges krona, och befalldes d. 8 Okt. samla sina 3 fanor ryttare och 8 fänikor fotfolk för att återtaga Avaskär och Lyckeby [3]). Mornay, hvilken efter sitt härjningståg legat stilla vid Göingegränsen [4]) trots alla uppmaningar att falla in och förmå bönderna i detta härad till trohetsed, ålades nu i stället med sitt regemente begifva sig till Nätraby och där uppkasta bråtar [5]). Fienden skulle på detta sätt innestängas och efter Eriks förmenande lätteligen tillintetgöras, ty om hans styrka tyckes han hafva bildat sig ett fullkomligt oriktigt begrepp. Han uppskattade den nämligen blott till 6 fänikor fotfolk och 2 fanor ryttare.

---

[1]) T. ståth. på Kalmar d. 6 Sept. R. R.

[2]) T. Gust. Olson (Stenbock) d. 18 Sept. R. R.

[3]) Erik t. ofvann. befälhafvarne d. 8 Okt. De påstodo sig blott haft 1 fänika. De hade i själfva verket skickat trupper t. Kalmar, då danskarne i slutet af Sept. härjade på Öland. Jak. Turson d. 25 Sept. till Peder Erikson. Act. Hist. Erik XIV. Serien 1. Att knektarne äfven mycket skingrat sig, synes af mandat t. smålänning. d. 13 Okt. R. R. Äfven befälhafvarne på Kalmar fingo sin del af beskyllningarne.

[4]) Rådet i Kpnhmn d. 30 Sept. t. komissarierna vid hären. D. K. Hist. 52.

[5]) T. Mornay d. 8 Okt. R. R. D. 19 Sept. befalln. t. hm att infalla i Göinge. R. R.

Obehindradt framträngde emellertid danskarne till Kalmar, och obehindradt vände de åter, hvarföre Erik tog sig anledning att klaga öfver den olydnad man ständigt visade honom och den skada, som därigenom förorsakades. Anfallet på Blekinge inställdes. Efter Karl Holgerson och Jakob Tureson ej ville göra fienden skada, då de kunde, vore bäst att ej nu offra folket på »fleischbänken», skrifver konungen den 16 Nov.[1]). Planen på Göinge återupptogs[2]) men gick ej i verkställighet. Vapnen hvilade i dessa trakter till årets slut.

Kort förrän Möre härjades af danskarnes landthär, fick Öland mottaga besök af deras flotta. Denna hade från Gotland begifvit sig till Bornholm för att proviantera[3]). Trolles afsigt var att med det snaraste uppsöka svenskarne, men skador på fartygen och sjukdomar bland besättningarne kvarhöllo honom långt in i Sept[4]). Sedermera ställdes likväl kosan åt norr. D. 21 Sept. såg man från Blekinges kust några danska skepp närma sig Öland[5]). Mellan d. 22 och d. 26 Sept. föröddes den södra delen af ön[6]). Den svenska flottan visade sig icke.

Denna befann sig dock i närheten, ty tvärt emot konungens vilja och befallning hade den ej ännu lemnat Kalmar. Erik hade nämligen, då han stod i begrepp att infalla i Blekinge, åter utnämt Klas Fleming till amiral men ålagt honom att ej töfva längre än till d. 8 Sept. Tillförseln till landthären måste hållas öppen och den hessiska prinsessan, om landtgrefven ej var obenägen, föras öfver till Sverige[7]). Gärder till flottans behof skulle utgöras af kustlandet upp till Bråviken mot eftergift i den årliga skatten[8]). Här såsom ofta

---

[1]) T. Karl Holgerson och Jakob Turson d. 16 Nov. R. R.

[2]) T. Mornay d. 16 Nov. R. R.

[3]) Trolle t. Fredrik d. 20 Aug. D. Mag. III, 253—55.

[4]) Fortuna och Mercurius omtalas såsom svårt skadade. Se Trolles bref d. 20, 27 Aug., 1, 7 Sept. D. Mag. III, 253 55, 284—87. D. 7 Sept. låg Trolle kvar.

[5]) Jak. Turson t. Peder Erikson fr. Avaskär d. 25 Sept. Act. Hist. f. Erik XIV. Serien 1.

[6]) Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 191.

[7]) Att instrukt. d. 31 Aug. är utfärdad i R. R. för Kl. Kristerson (Horn) måste bero på misstag, då vi finna Horn samtidigt affärdad inåt Blekinge. Höfvidsmän på flottan i Kalmar skrifva ock d. 3 Sept., att Klas Fleming, som Erik utnämt till amiral, ankommit d. 2 Sept. Act. Hist. f. Erik XIV. Serien 2. D. 18 Sept. utnämdes äfven Klas Kristerson t. amiral, »efter amiralen försummat lägenheten» etc. R. R.

[8]) D. 22 Aug. R. R.

visade det sig likväl omöjligt att verkställa konungens bud. Sjöfolket och knektarne hade till stor del dött, och bland de lefvande var villigheten ringa. Härtill kom, att de nödvändigaste artiklar i skeppens utrustning icke funnos [1]). För allt detta fick åter den olycklige Klas Fleming bära skulden. Han ersattes d. 18 Sept. af Klas Kristerson (Horn) såsom amiral. Om konungen nu väntat sig någon större verksamhet, tog han fel, ty långt från att göra något försök att skydda Öland afseglade Klas Kristerson, hvilken ansåg sig för svag till motstånd, i stället d. 27 Sept. till Elfsnabben [2]). Kanske förskaffade den tillfälliga harmen mot honom Klas Fleming förtroendet att med de vid Kalmar kvarliggande skeppen göra fienden afbräck och hindra honom gå i land [3]). Brännandet på Öland var emellertid Trolles sista vapenbragd för året. Han seglade snart hem [4]). Några mindre fartyg lemnades enligt Fredriks befallning under Peder Hvitfeldt i sjön till handelns beherskande [5]).

Vid norska gränsen voro krigsrörelserna efter misslyckandet af Collarts infall af mindre betydenhet. Underrättelsen om anfallet mot Collart från Bergen väckte plötsligen konung Erik ur hans drömmerier om den nyförvärfvade besittningens trygghet. Anstalter vidtogos genast till hans hjälp. Från Dalarne skulle en del af krigsfolket samt hvar 3 eller 5 man afgå under Nils Jesperson, från Norrland hvar 3 under Knut Haraldson [6]). De båda hoparne skulle mötas vid Oviken. Kunde man ej behålla Norge, skulle man »bränna, plundra och göra de norske all skada» [7]). Bud kom visserligen snart, att Stenviksholm hade fallit, men konungen fortfor att yrka på tågets fullföljande. I Juni »tingtade» ock Knut Haraldson med norrländingarne, men åtminstone efter hans påstående voro de i hög grad ovillige. De klagade öfver brist dels på lifsmedel, dels på dugligt manskap och önskade vänta, »tills de fingo

---

[1]) Skeppshöfvidsmännens omtalda bref (9 namn).
[2]) Tegel s. 131. Handskriften af Rasm. Ludvigson i »Gröna boken» har d. 22 Sept. Emellertid hade underrättelse om härjn. på Öland hunnit Erik i Link. d. 27 Sept., men om Horns afsegling talar konungen först d. 1 Okt. R. R.
[3]) T. Kl. Fleming d. 10 Okt. R. R.
[4]) Ankom t. Kpnhmn d. 13 Okt. enl. dagb. i D. Saml 2 R. 2 B. s. 191.
[5]) Se Strals. Memor. Buch. von J. Lindemann s. 20.
[6]) Till M. Helsing d. 23 Maj, t. Collart d. 23 Maj. R. R.
[7]) Till N. Jesperson d. 6 Jüni, t. M. Helsing d. 10 Juni. R. R.

något af åkren»[1]. Dröjsmålet väckte konung Eriks stora missnöje, och efter sin vana skyllde han på befälhafvaren[2]. Till hela svenskarnes olycka i Norge påstod han Knut Haraldson vara skulden. D. 18 Juli återkallades denne och fick till efterträdare Matts Törne. Hvad Knut Haraldson hade felat, skulle nu Matts Törne bota. Ända till Bergenhus skulle han draga fram för att befria de fångna svenskarne. Ett infall i Norge från Vestergötland och ett öfver Magnorabro skulle understödja hans företag[3]. Innan Knut Haraldson återvände, hade han emellertid lyckats resa norrländingarne. Han och Mats Törne förde dem till Oviken, men här utbröto under deras väntan på dalkarlarne upproriska rörelser. Närmare än 6 mil kommo de icke fjällen, ty då underrättelse ankom, att dalkarlarne vid Bergs kyrka gjort myteri mot Johan Siggeson, ropat på lifsmedel och gått hem, följde norrländingarne genast exemplet[4]. Rykten om fiendens öfvermakt medverkade till deras beslut.

På hösten började emellertid Erik å nyo med lock och pock söka förmå dalkarlar och norrländingar till ett infall i Norge[5]. Hela landet skulle eröfras, och dess bevarande tryggas genom att tvinga norrmännen till delaktighet i svenskarnes krigsföretag[6]. I Okt. gjorde också Johan Siggeson från Härjedalen ett infall i Hedemarken[7], men själfva hufvudtåget, till hvars ledare Matts Törne blifvit utsedd, anträddes först i Nov. Hvar 4:de man af Dalarne och Norrland hade blifvit uppbådade, och äfven knektar stodo under hans befäl[8]. Med 11 fänikor, såsom det uppgifves, steg han den 1 Dec. öfver Jämtlandsfjällen ned i Trondhjemsbygden. D. 4 Dec. stodo svenskarne framför Trondhjem och Stenviksholm. Tillståndet bland

---

[1]) Nämdens Dombok d. 20 Sept. 1564.

[2]) T. Knut Haraldson d. 18 Juli. R. R. Hans förläningar indrogos och han ställdes till rätta för nämden.

[3]) T. Matts Törne d. 3 Aug. R. R.

[4]) Nämdens Dombok d. 20 Sept. 1564. Såsom upphofsmän t. myteriet uppges de fångar fienden lösgifvit fr. Norge, se d. 20 Juli R. R. De voro dalknektar.

[5]) Mandat d. 18 Sept. R. R.

[6]) T. Matts Törne d. 23 Okt. R. R.

[7]) T. Joh. Siggeson d. 23 Okt. R. R.

[8]) T. Matts Törne d. 23 Okt. R. R. Finska knektar vore med. T. N. Jesperson d. 23 Febr. 1565. R. R. Matts Törne uppgaf sin styrka t. 6.000 man. Se Eriks bref t. P. Nilson d. 14 Dec. R. R.

norrmännen var ej det bästa, men de lyckades dock tillbakaslå alla anfall. Natten t. d. 8 Dec. anträdde Matts Törne sitt återtåg, hvarunder nästan 3 hela socknar afbrändes [1]). Resultatet af de stora planerna var således så godt som intet, men Erik tyckes varit nöjd med den skada, som tillfogats fienden, och tackade de dannemän, hvilka deltagit i tåget, »för det de välvilligen och hörsamligen såsom trogne och rättsinnige krigsmän sig förhållit».

Ej mera betydande än detta infall voro de, som förekommo vid gränsen mellan det sydliga Norge och Sverige. De synas däremot varit ganska talrika. I Maj upprepade möjligen Per Nilson (Gyllenstråle) det ströftåg han, såsom vi sett, i April företog in i det sunnanfjällska Norge [2]). Att svenskarne i samma månad föllo in på Inlanden vid Bohus med 4 fänikor fotfolk och 600 ryttare, är säkert [3]) I Juni uppfordrades menige man på Dal och i Värmland, och befalldes Bengt Svenske församla bönderna längs älfven för att uppbränna Uddevalla och göra norrmännen all skada [4]). I Juli öfversvämmade svenskarne Viken och Bohuslän. Bengt Svenske brände Uddevalla och slog norrmännen [5]). Lindorm Torstenson jagade den 13 Juli Jens Ulfstand från hans läger [6]) (kanske på Hisingen). Troligen var det äfven nu, som Fors socken gick svenskarne till handa, och hela Sörbygden lofvade med dem gå man ur huse. Krist. Munk, som var på vägen mot Dal, måste vända om och skynda de anfallna trakterna till hjälp [7]). Längre fram på året, möjligen i Sept. var åter Viken krigsskådeplats. Vi finna nämligen Erik d. 1 Okt. uttrycka sitt välbehag, att Per Nilson och Maurits Stake varit inne där och röfvat [8])

Planer på Elfsborg sysselsatte denna tid konungen. Åke Bengtsson (Ferla) och Lindorm Torstenson sändes mot denna fästning. Hvar månad skulle de belägrande ombytas, ty meningen var blott att genom hunger taga den. Ännu fram i

---

[1]) Herluv Skave d. 20 Dec. t. H. Trolle. Saml. t. Adelens Hist. (Trolle).
[2]) Se t. P. Nilson d. 3 Juni. R. R.
[3]) H. Holk d. 11 Maj t. Fredrik II. D. K. Hist. 51.
[4]) T. B. Svenske d. 14 Juni. R. R.
[5]) T. P. Nilson d. 3 Aug. R. R.
[6]) Lind. Torstenson t. Knut Håkanson d. 16 Juli. Sverig 68.
[7]) J. Ulfstand d. 16 Aug. t. Fredrik. D. K. Hist. 51.
[8]) Förut hade befallningen afgått t. P. Nilson att infalla öfver Magnorabro.

Nov. hade dock ingen verkställighet följt[1]). Fienden uppträdde nu i stället angripande. Krister Munk brände på Dal och i Nordmarken[2]) och Mickel Gynge »på vägen från Elfsborg till Jönköping»[3]). Härjningarne voro dock af mycket öfvergående natur. Mot slutet af året synas svenskarne legat för Elfsborg[4]).

Ödeläggelse men intet annat hade varit frukten af 1564 års fälttåg. Troligen var Danmark den af de stridande, som tagit största skadan. Icke nog med att pesten rasat i Köpenhamn, Malmö, Roeskilde och annorstädes, äfven flere af dess provinser böra hafva varit grundligt förhärjade. Dock hade äfven Sverige, som vi hafva sett, fått sin del. Värst var det i Småland och på Öland. I norra och södra Möre hade danskarne bränt för 359 bönder[5]), och i Vestbo dels bränt dels röfvat för 571[6]). Sunnerbo hade tagit stor skada. I Kongahärad omtalas i detta års fogderäkenskaper 44¹/₄ brända och röfvade gårdar[7]). Mindre måste det öfriga landskapet hafva lidit. På Ölands norra Mot funnos nu 18 brände gårdar[8]) men på det södra ej mindre än 352[9]). Hvad tillståndet i allmänhet inom landet angår, veta vi, att stor brist rådde på främmande varor. Under hela året ingingo blott 36 fartyg till Stockholm, under det 1562 de inkomna skeppen uppgått till 85[10]). Kronan ockrade på saltbristen, uppköpande sjelf saltet för 8 ℜ tunnan men utsäljande det för 14 ℜ[11]). Till den dyra tiden var emellertid enligt Eriks förmenande orsaken, »att K. M. utgifvit så många penningar, att landet nästan är fyldt af penningar.

---

[1]) T. Lind. Torstenson d. 17 Nov. R. R.

[2]) Kr. Göje t. sin hustru d. 28 Nov. Saml. t. Adelens Hist. (Göje). Erik XIV t. Per Nilson d. 23 Nov. R. R.

[3]) 400 gårdar i 7 kyrkosocknar. Mick. Person t. M. Gyldenstjerne d. 6 Nov. D. K. Hist. 50.

[4]) D. 16 Dec. gåfvos tärepenningar åt Sv. Birgerson varande i fältlägret vid Elfsborg. Räntek. Räk. f. 1564 i Kam. Ark.

[5]) Fogderäk. f. Smål. K. A. 1565 (2). Gårdarne voro 312 hela, 44 halfva och 3 torp. Fogderäk. f. Smål. 1567 (9) upptager de 1564 brända gårdarne t. 385.

[6]) Fogderäk. f. Smål. 1564. K. A. (10). Något infall i Vestbo egde ej rum 1563. Gårdarne voro 472 hela, 91 halfva, 8 torp.

[7]) Fogderäk. f. Smål. 1564 (18). En del kan hafva bränts 1563.

[8]) Fogderäk. f. Smål. (8) 1565.

[9]) Fogderäk. f. Smål. 1566. År 1565 egde inga härjningar rum på Öland, men väl ingå de 1563 brända gårdarne i det uppgifna antalet.

[10]) 1569 hade antalet stigit till 150. Forsell, 2, 309.

[11]) T. Kr. Olson d. 14 Okt., d. 24 Sept. t. ståth. på Sthlm. R. R.

Därföre hafva de blifvit föraktade»[1]). På allmogens tryckta belägenhet hafva vi redan anfört flera exempel, och ännu flera skulle kunna tilläggas, såsom att bönderna i Finland ej ännu för fattigdom kunnat utgöra hjälpen till den engelska resan eller brudskatten för prinsessan Anna[2]). Troheten i Småland hade också börjat vackla, men äfven bland adeln hade missnöjet med Erik, om man får tro en dansk fånges berättelser, stigit till en oroande höjd[3]). Dock var i detta afseende enligt de i Europa kringlöpande ryktena tillståndet ej bättre i Danmark. Fredrik II sades hafva föga trohet att vänta af sitt folk[4]), och man fruktade till och med hans störtande[5]). Såväl Sveriges som Danmarks inre tillstånd kan betecknas såsom ganska dåligt. För båda skulle freden varit önskvärd, och dock misslyckades alla försök under året till dess åstadkommande.

Ånkedrottning Dorotea hade redan före Mars månads början skrifvit till Erik XIV i fredälskande syfte, men rönte ringa uppmuntran. Hennes bevekande uppmaningar, eller att hon, såsom Erik uttrycker det, »ställde sig mycket ynklig, grät och lät», tolkades såsom listiga försök att förhala tiden[6]) och hade inga resultat.

I Mars vände sig Fredrik II själf till Erik med underrättelse, att han ej var obenägen till fred. Antingen Erik ville inrymma hans moder ensam underhandlingen, eller han önskade, att äfven andra furstliga personer skulle däri taga del, så ämnade Fredrik ej sätta sig däremot. Bäst ansåg han dock ett rådsmöte på gränsen vara[7]). Äfven detta bref blef utan någon följd.

---

[1]) Handling bland Riksdagsacta. Att den ej är, såsom den kallas hos Vingqvist: Om svenska representationen etc., en proposition för ständerna i Stockholm vid riksdagen i April 1565 synes genast. Konungen ursäktar nämligen sin frånvaro med sitt bestyr f. flottans utrustning. Men denna utrustades just i Stockholm, och konungen uppehöll sig för öfrigt hela April i hufvudstaden utom de allra sista dagarne, då han var på Svartsjö. Snarare är den en skrifvelse till ett marknadsmöte.

[2]) T. Jak. Henrikson d. 26 Juli. R. R.

[3]) A. Ugerup d. 9 Nov. t. Hans Skovgaard: Du kan ej tro, hvad slit här är ibland adeln, ty kungen låter dem halshugga och skiljer dem från ära och gods för en ringa sak. Och har jag hemligen talt med många af adeln, hvilka sågo det gerna, att vår konung droge fram. D. K. Hist. 52.

[4]) Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 35.

[5]) Pap. d'etat du Card. de Granv. VII: 623; VIII: 116, 139, 199.

[6]) Erik XIV till Collart d. 5 Mars. R. R.

[7]) Fredrik II till Erik XIV d. 26 Mars. Sverig 75, b. Fredrik skref påverkad såväl af sin moders företag som af rykten, att Ferdinand I ämnade åstadkomma en fredsunderhandling.

Det kraftigaste försök, som gjordes under året för lugnets återställande — ehuru äfven det strandade — kom från tysk sida, dock ej från samma furstar, som framför andra åvägabragt det föregående årets möte i Rostock. Visserligen hade dessa från Frankrikes konung, Karl IX, erhållit kraftiga uppmaningar att å nyo göra ett försök till fredsmedling — han ämnade ej tåla, skrifver Karl till August af Sachsen d. 22 Okt. 1563, att en af de båda konungarne fördrefs, eller att lugnet stördes i tyska riket[1] —, men de träda nu i bakgrunden, då själfva kejsar Ferdinand I och hans son Maximilian togo saken om hand. Den förstnämde förklarade sig väl obekant med orsakerna till kriget mellan Sverige och Danmark, men han kunde ej längre åse blodsutgjutelse mellan tvänne konungar, till hvilka han hade vänskap. Han ville mellan dem medla fred[2]. Till detta beslut måste han emellertid hafva föranledts ej blott af människovänliga afsigter. En medlem af det romerska riket var ju själf deltagare i striden. Den osäkra sjöfarten på Östersjön måste störande hafva inverkat på Tysklands handelsförhållanden. Äfven kringflögo rykten om förbindelser mellan Erik XIV och oroliga partier i riket. Flere omständigheter förefunnos således, hvilka böra i hög grad hafva intresserat kejsaren för fredens återställande. Från honom och hans son utgick också förslag om att en fredskongress skulle sammanträda i Rostock d. 22 Maj. Hit inbjödos flera furstar från Tyskland. Till Danmark Sverige och Lybeck skickades sändebud med skrifvelse därom redan i Mars[3]. Äfven Polen erhöll kallelse. Sigismund II August omfattade förslaget med begärlighet, ehuru egentligen blott såsom medel att hjälpa sin syster Katarina ur fångenskapen[4]. Danmark och Lübeck lofvade att sända fullmäktige. Från Sverige åter kom intet svar. På utsatt dag anlände den kejserlige gesandten v. Hassenstein och romerska konun-

[1]) Se Mon. Hist. Dan. II. 169 och Droysen: Gesch. d. Preuss. Polit. II, 2, 414.

[2]) Ferdinand I t. Granvella d. 17 Mars. Pap. d'état du Card. de Granv. VII, 416.

[3]) Sigfrid v. Kolonitsch sändes t. Danmark, Gynther v. Binow t. Sverige. Hvem som skulle aflemna skrifvelsen t. Lybeck, öfverlemnades åt kurfursten August att bestämma. Maximilian II t. Kurf. Aug. d. 13 Mars. Arch. für Kunde Oestr. Gesch. XXXI, 201—202.

[4]) Kejsarens vice kansler Seld t. Granvella d. 29 April. Pap. d'etat du Card. de Granv. VII, 539. Sig. II Aug. t. sin syster Sofia d. 25 April. Afskrifter på R. A. ur A. Przezdrieckis Jagiell. Polskie.

gens sändebud till Rostock. Inom kort kommo beskickningar från Danmark, Polen och Lybeck samt något senare från Henrik af Braunschweig samt August af Sachsen[1]). Särskildt med dennes råd hade Maximilian II befallt sina sändebud hålla »guete respodenz»[2]). Från Nederländerna skickades på Granvellas uppmaning Cobel och från Frankrike Dançay[3]) Från de sistnämda länderna voro inga gesandter beräknade, ty man ansåg, att kejsaren »hatte diese handlung als vor sich angestellt und die chur und fürsten nur dazu gezogen»[4]). Hvad man däremot hade beräknat, var, att svenskarne skulle infinna sig, men detta hopp slog fel. Väl uppehöll sig kanslern Nils Gyllenstjerna och några andra i staden men utan uppdrag i denna angelägenhet. Redan i slutet af Maj beslöto beskickningarne från Ferdinand I och Maximilian II att affärda en skrifvelse till det i Sverige ännu kvarvarande kejserliga sändebudet för att få veta orsaken till svenskarnes dröjsmål. Strängeligen inskärptes ock hos danskarne, att då Erik XIV anhölle om lejd, densamma måtte honom genast beviljas, på det han ej däri såsom det förflutna året måtte finna någon undskyllan för sina legaters uteblifvande[5]). Snart uppstod emellertid missnöje med den fruktlösa vistelsen i Rostock. Man började till och med misstänka, att svenskarne röjt det kejserliga sändebudet ur vägen[6]). Slutligen anlände likväl detta med en skrifvelse från Erik till kejsaren[7]). De förhoppningar dennes och den romerske konungens beskickningar i det längsta sökt intala sig om svenskarnes ankomst, ramlade fullständigt vid öppnandet af detta d. 9 Juli dat. bref,. Visserligen var det skrifvet »majore civilitate ac humanitate quam barbaræ illius gentis conditio ferre posse videtur», men det innehöll, att från Sverige kunde ingen komma till mötet. Erik förklarade sig väl benägen till fred med Polen och Lybeck, om

[1]) v. Hassenstein t. Ferdinand I d. 31 Maj (Meddel. af bibl. Styffe).
[2]) I instruktionen d. 3 Maj. Arch. f. Kunde Oestr. Gesch. XXXI, 223.
[3]) v. Hassenstein t. Ferdinand I d. 3 Juli (Meddel. af bibl. Styffe). Granvella t. Ferdin. I d. 8 Maj. Pap. d'etat du Card. de Granv. VII, 607.
[4]) August af Sachsen t. Fredrik II d. 10 Juli. Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 25.
[5]) v. Hassenstein t. Ferdinand d. 31 Maj (Meddel. af bibl. Styffe).
[6]) Kejs:s vice kansler Seld t. Granvella d. 17 och 18 Juli. Pap. d'etat du Card. de Granv. VIII, 159.
[7]) En Dançays tjänare, som afsändts under mötet, var ock med. Danska sändebuden t. Fredrik II d. 23 Juli. Sverig. 75 a. Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 27.

de afsöndrade sig från Danmark, men ville denna stat inläta sig i underhandling, finge den skicka sina gesandter till Sverige. I denna händelse vore Kalmar en lämplig ort, dit kejsaren och de öfrige furstarne inbjödos att sända sina fullmäktige [1]). Efter detta svar hade man ej längre skäl att stanna. De danska sändebuden hemreste, sedan de förklarat Fredrik II benägen att hemskjuta hela krigsfrågan till kejsarens och ständernas skiljedom [2]). Utan tvifvel var kongressen helt och hållet sprängd, då Erik d. 4 Aug. lät afgå befallning till Nils Gyllenstjerna att i Rostock frambära hans ursäkt [3]).

Om Erik XIV verkligen någonsin haft för afsigt att begagna sig af den föreslagna fredsmedlingen, så ändrade han snart tankar. Först i Maj hade han enligt sin egen osannolika uppgift erhållit inbjudningen till mötet [4]). Han utsåg då till sina sändebud Per Brahe, Klas Åkeson (Tott) .och Olof Larson. De skulle afgå med den stora flottan under Jakob Bagge men »kunde ej blifva så hastigt färdiga» [5]). De anhöllo emellertid hos Fredrik II om lejd och fingo den genast sig beviljad [6]). Såsom vi hafva sett, blef likväl någon resa för dem aldrig af. Erik uppgaf såsom skäl, att Polen begärde legater att underhandla med, att fienden angrep till lands och vatten och ej ville städja hans gesandter fram, samt att lejden, då den ändtligen sändes, kom, sedan beskickningen till Polen afgått [7]). Möjligt kan det verkligen vara, att konungen så retades af danskarnes anfall i slutet af Maj, att han alldeles öfvergaf tanken på att underhandla med Fredrik [8]). Uppgiften om Polens begäran var där-

[1]) Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 25. Kejs:s vice kansler Seld t. Granvella d. 22 Aug. Pap. d'etat du Card. de Granv. VIII, 272.

[2]) Lybeckarnes instruktion d. 12 Mars 1567. Act. Svec. Vol. V.

[3]) T. N. Gyllenstjerna d. 4 Aug. R. R., v. Hassenstein t. Ferdinand I d. 31 Juli (Meddel. af bibl. Styffe). D. 30 Juli kom den danska beskickningen hem t. Köpenhamn. Dsk. Mag. IV, 201. Den hade bestått af H. Rantzau, Otto Krumpen, Jörg. Rosenkrands och Joach. Hincke.

[4]) T. N. Gyllenstjerna d. 4 Aug. R. R. I Danmark hade redan d. 8 April Jörg. Rosenkrands blifvit befalld att låta bruka sig i Rostock. T. o. a. L.

[5]) T. J. Bagge d. 27 Maj. R. R.

[6]) v. Hassenstein skrifver i sitt bref d. 3 Juli, att svenskarne, som anhållit om lejd, fått den andra dagen. Sv. sändebudens bref är dat. d. 15 Maj enl. dan. sändeb:s svar d. 9 Aug. vid fredsmötet 1569. Fredrik afsände lejden d. 11 Juni. T. Knut Hardenberg d. 11 Juni. T. o. a. L. Trolle befalldes hafva uppseende, att sv. ej kommo till Rostock på oriktigt sätt ss. med för stort följe. T. H. Trolle d. 13 Juni. T. o. a. L.

[7]) Erik XIV t. N. Gyllenstjerna d. 4 Aug. R. R.

[8]) Hvad Erik skref t. J. Bagge d. 27 Maj är ofvan anfördt. D. 28 Maj kom underrättelse om danskarnes infall i Småland. D. 30 Maj utfärdades

emot fullkomligt osann [1]) och behöfde för öfrigt alls icke hindra svenskarne från att besöka mötet i Rostock.

Hvad som ej lyckats för själfva romerska kejsaren, kunde svårligen någon annan uträtta. Dock skickades från samtliga pommerska hertigarne gesandter (med instruktion af d. 1 Sept.) [2]) till Sverige, Danmark och Polen för att utverka en underhandling. Fredrik II förklarade sig beredd, om Polen och Lybeck intoges i freden. Man väntade blott under hösten, att legaterne skulle komma åter från Polen och Sverige [3]). D. 18 Dec. finna vi Erik gifva en resolution åt J. v. Plate, landsfogde på Rügen och Jak. Schoultz, doktor juris [4]). Troligen var det dessa, som, emedan de ej hade någon fullmakt af danskarne, blott erhöllo en tacksägelse för sin möda till svar [5]). Erik visade således under hela året en afgjord obenägenhet att underhandla om fred, och dock var Sveriges politiska ställning alls icke god.

Eriks försök att skilja Polen från dess bundsförvandter genom en beskicknings ditsändande under sommaren misslyckades fullkomligt.

I Tyskland fortfor det goda förhållandet mellan Erik och några sjöstäder. De gjorde Sverige tillförsel, hvilket föranlät Fredrik II att uppbringa deras skepp. Med Rostocksboarne hade Fredrik visserligen träffat en öfverenskommelse i början af året, så att de fingo tillstånd att fritt passera på Danmarks strömmar [6]), men vänskapen blef icke långvarig. Redan d. 8 Maj utfärdades å nyo befallning att anhålla deras fartyg [7]). Samma öde träffade utom andra äfven Stralsund [8]). Sändebud skickades i Mars därifrån och från hertigarne af Pommern för att klaga [9]). Ingenting synes likväl blifvit uträttadt,

instruktion för sändebud till Polen, ibland hvilka voro både P. Brahe och Olof Larsson. De reste strax efter midsommar.

[1]) Om beskickningen till Polen se Ture Annerstedt: Svenska väldet i Livl. 1564—70. s. 12—15.

[2]) Redan d. 28 Juni finna vi ett svar på pom. sändebuds förslag om fejdens biläggande. Tit. Reg. 1522—92.

[3]) Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 28.

[4]) Reg. på förh. mell. Sv. och Danm.

[5]) D. så kallade riksdagsprop. 1565. Riksdagsacta.

[6]) Fredr. II till Jens Bilde d. 13 Febr. T. o. a. L.

[7]) Fredr. II t. Henr. Mogensen d. 8 Maj. T. o. a. L.

[8]) Fredr. II befallde Henr. Mogensen d. 19 April att anhålla Hamburgs och Skottlands skepp. T. o. a. L. Erik XIV å sin sida påbjöd återställandet af Hamburgs borttagna egendom. T. ståth. på Sthlm d. 19 Juli. R. R.

[9]) Erik Nilsson t. Lasse Gammal fr. Stralsund d. 21 Mars. Omkr. 24 stralsundska skepp hade Fredr. uppbragt. Sverig. 68.

ty på kongressen i Rostock kom det till ganska häftiga konflikter mellan Pommern å ena och Danmark och Lybeck å andra sidan. De pommerske hertigarne protesterade mot Lybecks påstående, att de skulle visa sig Sverige mera benägna än Danmark. Tvärtom hade de gifvit det senare landet mera villigt tillförsel än det förra, men det oaktadt tillfogades deras undersåtar stor skada, och hade Stralsund, Colberg och Greifswald blifvit förklarade för öppna fiender. De danska och lybska sändebuden sade sina instruktioner ej innehålla något härom, men yttrade tillika, att det på inga vilkor kunde medgifvas någon att göra Sverige tillförsel. Pommerska ombuden genmälde, att under denna förevändning lades beslag på pommerska skepp, hvar de träffades, och att, om ej bot anskaffades, måste de vara betänkta på en »kristlig defension». Sändebuden från kejsaren rådde parterna att utse de båda kurfurstarne af Brandenburg och Sachsen till medlare i tvisten[1]). Säkerligen var det i följd af detta allvarsamma uppträdande, som Fredrik II med rådets samtycke i Aug. ändrade sin förra befallning att anhålla alla skepp från Stralsund och Greifswald och befallde sin amiral blott bemäktiga sig sådana fartyg, som gjort eller ville göra Sverige tillförsel[2]). Den som toge några andra, skulle mista lifvet[3]). Alla pomerska fångar lösgåfvos[4]). Hvad särskildt Stralsund angår, veta vi, att staden förespeglades stora förmåner, om den ville afstå från sin handel på Sverige. Här ansträngde sig dock Fredrik förgäfves, ty Erik XIV hade lofvat den fri handel, goda privilegier och att icke ingå fred, utan att dess lidna skada ersattes. Innevånarne trotsade alla faror i förhoppning om att erhålla större handelsförmåner i Sverige än några andra utländingar[5]).

Mera lycklig än i Pomern var emellertid den danska politiken annorstädes i Tyskland i sina försök att motarbeta Sveriges intressen. Fredrik var ej utan oro öfver sin ställning, ty rykten kringflögo i mängd om Eriks djupa förbindelser med Lothringen, Weimar, Spanien, Frankrike, Hessen m. fl. Man talade om huru infall skulle företagas i Danmark från den tyska sidan, om

[1]) v. Hassensteins bref t. kejsaren d. 31 Juli. (Meddel. af bibl. Styffe).
[2]) Fredr. II t. H. Trolle d. 9 Aug. T. o. a. L.
[3]) Fredr. II t. H. Trolle d. 22 Sept. T. o. a. L.
[4]) Fredr. II t. Jens Bilde d. 29 Sept. T. o. a. L.
[5]) Borgm. och råd i Stralsund d. 22 Okt. t. Erik XIV. German: Städernas bref.

huru det lothringiska huset nu skulle återeröfra sina förlorade kronor och huru hertigarne af Weimar med Erik XIV:s hjälp skulle få hämd på kurfursten August.

Såsom en politisk framgång måste Fredrik redan hafva betraktat, att Grumbach af kejsaren i Jan. sattes i riksakt. Kanske var det just härigenom, som han kom på tanken att kalla till sitt bistånd mot Sverige samma vapen. Det hade ju användts en gång förr, och nu hade romerska riket en verklig anledning därtill i Narvahandelns förhindrande trots kejsarens mandat. Snart synes han likväl, sannolikt på kurfursten Augusts inrådan hafva afstått från sin afsigt[1]). Slumpen gaf honom i stället ett annat vapen i händerna, hvarigenom han lyckades tillfoga Sverige ej ringa skada. Han uppfångade nämligen ett af Erik XIV d. 15 Okt. 1563 till drottning Elisabeth i England skrifvet friarebref. Detta afsände han genast till Kassel, där underhandlingarne ännu pågingo om det svenska giftermålet. Harmen öfver Eriks dubbelhet förmådde landtgrefven att i Februari afbryta desamma[2]). Filip förklarar nu, att Danmark hade af honom allt godt att vänta[3]). Men brefvets förderfliga verkan inskränkte sig ej blott till Hessen. Skandalen blef kunnig öfver hela Europa, tillintetgjorde Eriks anseende och beröfvade honom flera furstars tillgifvenhet[4]).

Visserligen tog Erik alls icke vid sig öfver händelsen utan befallde underhandlingens fortsättande med Hessen[5]). Dock torde han därigenom fått en ytterligare anledning att se sig om efter nya bundsförvandter. Hans blickar föllo då naturligen på Weimar och Lothringen.

Hvad Weimar angår, hade hvarken Johan Fredrik eller Grumbach vid årets början ingått någon förbindelse med Erik[6]). Grumbach var emellertid redan föregående året benägen därför.

[1]) Han ber kurf. Aug. d. 18 Mars att befordra denna sak. Aug. svarar d. 9 April, att han fruktar, att kejs. ej skall kunna förmås till något utan ständernas samtycke. Landsfreden, hvarpå Fredrik stödde sig, sträckte sig ej utom riket. Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 23—24.

[2]) Vilh. af Hessen t. Vilh. af Oranien d. 25 Febr. 1564. Arnoldi. Hist. Denkw. 275.

[3]) Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 10.

[4]) Se Vilh. af Oranien t. Vilh. af Hessen d. 25 Mars 1564. Arch. de la Mais. d. Or. Nass. I. 225 och Maximilian II t. kurf. Aug. d. 13 Mars. Arch. f. Kunde Oestr. Gesch. XXXI, 201—202.

[5]) Ännu d. 6 Dec. skref han härom t. N. Gyllenstjerna. R. R.

[6]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel II, 64.

Nu påverkades han kanske ytterligare[1]) af den från Lothringen till Koburg anlände Peder Oxe. Man finner, att han i April lät änglarne uppenbara för Johan Fredrik, att denne kunde djärft inlåta sig med Sverige[2]). Kort härpå tog Erik XIV första steget till närmande. Han befallde i Maj Nils Gyllenstjerna inleda underhandlingar om ett förbund. Hertigarne uppmanades att passa på tillfället, »om de hade något utstående med kurfursten August», ty Fredrik II vore i högsta grad utmattad genom sina motgångar i kriget. Från honom skulle August icke kunna vänta någon hjälp[3]). Först i början af följande år synes likväl förslaget blifvit framstäldt.

I Lothringen hade man med uppmärksamhet följt händelsernas utveckling i Norden. Kristinas planer gingo ut på en tronomhvälfning i Danmark såväl af dynastiskt som kyrkligt intresse. Man hoppades få ett lätt arbete såväl på grund af den danska adelns missnöje med Fredrik, hvarom hotande rykten kringflögo[4]), som genom det understöd man väntade från flera håll, bland annat från Ditmarschen[5]). Hvad Sverige angick, uttalade man sig i hertiginnans omgifning dels för förbund med detta land[6]), dels för nyttan af att underblåsa dess krig med Danmark, hvarigenom de båda konungarne skulle grundligt försvaga hvarandra. Af stor vigt var det naturligtvis för Kristina att vinna kardinal Granvella, ty därigenom skulle hon lättare kunna förmå Filip II till understöd. I Juli finna vi också Granvella uttrycka sitt gillande af änkehertiginnans planer på Danmark men tillika påpeka svårigheten att af Filip erhålla någon penningehjälp[7]). En tid efteråt uttalar han sin glädje, att Kristina själf hade medel att underhålla stämplingar mot Fredrik, och sina förhoppningar, att de utomordentliga bördor, hvilka hvilade på den danska adeln, skulle förmå denna till uppror[8]). Längre

[1]) Såväl han, som flera af hans stallbröder mottogo denna tid lothringiska pensioner. Ortloff II, 65.
[2]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel II, 66—67.
[3]) Instruktion f. N. Gyllenstjerna d. 17 Maj. R. R.
[4]) Pap. d'etat du Card de Granv. VII: 623, VIII: 116, 139, 199.
[5]) Ett sändebud med ett bref undertecknadt af 20 pers. anlände och erbjöd hertiginnans hyllning som ärftlig prinsessa, om man erhölle understöd. Silliers t. Bollwiler d. 2 Juli, ibid. VIII: 109. Äfven med Sverige inläto sig ditmarscherna genom N. Gyllenstjerna. Erik t. N. Gyllenstjerna d. 27 Maj. R. R.
[6]) Pap. d'etat etc. VIII, 109.
[7]) Granvella till Bollwiler d. 5 Juli. Arch. de la Maison d'Orange—Nassau 1, 301.
[8]) Granv. t. Bollwiler d. 10 Sept. ibid.

än till välönskningar gick han likväl icke. Allt aktivt uppträdande satte han sig emot, förrän Filip II gifvit sitt samtycke, och för detta förutsade han, att Nederländernas skulle blifva vilkor[1]). Oaktadt alla böner, hvarmed han bestormades, förklarade han sig icke ämna uppträda på något verksamt sätt »för att blifva stenad af holländarne» [2]). Hvad Filip II åter angår, bibehöll han sin neutrala hållning[3]). I Februari och Mars hade både Sverige och Danmark blifvit besökte af sändebud från honom, hvilka skulle erbjuda hans bemedling i kriget och fordra fri passage för hans undersåtar på de danska farvattnen[4]). Han deltog därefter i fredsmötet i Rostock. Kristina lyckades aldrig af honom utverka något bistånd. Konungen sade sig i denna sak vilja intet företaga utan kejsarens råd[5]). Denne var åter emot änkehertiginnans företag[6]). Kristina såg sig på detta sätt allt mer och mer hänvisad till Sverige, och Erik tycktes gå hennes önskningar till mötes. D. 17 Maj skrifver han till N. Gyllenstjerna, att han af några bref från kardinalen af Lothringen och hertigen af Guise »förstått deras goda tillbenägenhet mot Sverige». Ville änkehertiginnan »taga saken före denna sommar mot de danske», skulle N. Gyllenstjerna få ingå ett förbund. Något visst antal krigsfolk skulle ingendera parten enligt detta vara skyldig att uppsätta, utan hvar och en blott göra sitt bästa. Hvad hvar och en eröfrat skulle han behålla och för fred bådas samtycke vara nödvändigt[7]). Om förslaget emellertid någonsin framställdes, torde vara ovisst.

Årets politiska fälttåg kan verkligen kallas olyckligt för Sverige, ty både genom de svenska sändebudens uteblifvande från Rostock och genom Eriks uppförande mot Hessen förlorade

[1]) Granv. t. Bollwiler d. 13 Juli. Pap. d'etat du Card. de Granv. VIII, 142.

[2]) Granv. t. pres. Viglius d. 30 Nov. ibid. VIII, 516.

[3]) Regentinnan i Nederländerna förbjöd danskarne fortfarande att värfva båtsmän. Fredr. II t. August af Sachsen d. 18 Maj. Ausl. Reg.

[4]) Resen. s. 105. Enl. Tit. Reg. 1522--92 har Erik XIV d. 21 Mars gifvit Cobel, konungens i Spanien råd, svar angående medlingen mellan Sverige och Danm. Enl. bref fr. E. Nilson t. Lasse Gammal dat. Stralsund d. 21 Mars voro legater fr. hofvet i Burgund i Danm. för att yrka ersättning för den skada det lidit föreg. år. Sverig 68.

[5]) Filip II t. Granv. d. 6 Aug. ibid. VIII, 218.

[6]) Utom af kejsarens senare bref, synes detta framgå af Granvellas bref till Ferdinand I d. 5 Juli. Ibid. VIII, 112.

[7]) Instruktion f. N. Gyllenstjerna till Lothringen d. 17 Maj. R. R. Med Spanien förklarar sig Erik ej vilja förnya det gamla förbundet, men väl ingå ett nytt.

det gamla vänner och ådrog sig nya fiender. Någon ersättning kom icke i stället.

IV.

Vid slutet af år 1564 var Erik, åtminstone innan underrättelse ankom om Matts Törnes misslyckade anfall, intagen af förhoppningar om Norges eröfring. Matts Törne skulle understödjas från Värmland och Dal af Maurits Stake och Per Nilson (Gyllenstråle), och behöfde den sistnämnde »ej vara så rädd, som han brukade, ty i Norge funnes ingen krigsmakt för handen«[1]).

Från Fredrik skulle ej heller någon hjälp kunna sändas, ty honom hade Erik i sinnet att sysselsätta på närmare håll. Elfsborgs inneslutning hade han nämligen länge påtänkt, och äfven vid Sveriges sydliga gräns ämnade han infalla. Mot Blekinge ansåg han sig väl antagligen ej längre behöfva hålla den dagliga vakt, som så mycket besvärade honom, men Skåne var ännu orördt. För att äfven hafva någon nytta af det dyrbara tyska rytteriet, erhöll d. 3 Dec. Klas Kristerson (Horn) befallning att företaga ett plundringståg inåt Skåne, antingen från Göinge eller från Laholm. Han skulle förfara med rof och brand samt ej taga brandskatt. »Sammaledes», lyder föreskriften, »skall man ingen taga till fånge af de danske utan lägga dem alla ned, det bästa Gud gifver nåden till». Någon fästning borde däremot icke belägras[2]).

I Jönköping samlade Klas Kristerson i början af Jan. sin styrka. Den 21 Jan. hade han hunnit Ljunga socken i Sunnerbo och gick strax därpå öfver gränsen. Mycket af krigsfolket hade af ovillighet stannat hemma, men under sina 5 fanor ryttare och 12 fänikor fotfolk räknade han dock något öfver 4,000 man[3]). Den 24 Jan. ankom han till Laholm[4]), men kunde ingenting uträtta mot slottet, emedan han saknade belägringsartilleri. Han måste nöja sig med att afbränna staden och landet mellan Nissan och Lagan. Sedan fotfolk och fältskytt därpå blifvit åter-

---

[1]) T. P. Nilson d. 14 Dec. R. R.

[2]) Instrukt. i R. R.

[3]) Månadssold f. Jan. månad den tid Kl. Kristerson drog in i Halland betalades f. 5 fanor ryttare och 12 fänikor fotfolk. Eng. Andersons räkenskap bl. militaria i Kam. Ark. I en fänika uteblefvo 177 man.

[4]) Anteckn. om P. Skram af dottern Oliva Skram. D. Mag. III R. 3. 81—97.

sända, drog han med ryttarne in i Skåne[1]), brände Engelholm och Båstad men vände därpå om hem[2]) för att undvika den härjande pesten. För sent för att anträffa honom hade allmogen i Helsingborgs län blifvit uppfordrad och Jörgen Lunge afsändts till deras befälhafvare[3]). Göingeboarne hade emellertid sluppit oskadade undan, fastän Erik om dem velat blifva »ändtligen försäkrad». Det kunde så ej få fortfara. Då Klas Kristerson blifvit uppkallad till Stockholm för att öfvertaga befälet på flottan, befalldes i hans ställe Mornay d. 14 Febr. att antingen slätt förhärja och förbränna deras bygd eller ock tvinga dem till trohetsed[4]). Långt från att företaga någonting ej ens hindrade denne fienden från att bränna i Småland[5]), och slutligen förlorade Erik tålamodet. Han öfverlemnade i April såväl Mornays befäl som uppdrag åt Nils Person till Holma[6]). Krigsfolket var likväl ovilligt — som Erik påstod, emedan det blott blifvit brukadt till landtvärn och andra skadliga saker[7]). Företaget uppsköts till sommaren[8]).

Vigtigare än dessa händelser voro de, som tilldrogo sig vid Sveriges vestra gräns. Jag syftar då ej på några obetydliga rörelser i Trondhjemsbygden[9]) utan på belägringarne af Elfsborg och Bohus.

Redan i början af Januari finna vi svenskarne ligga utanför Elfsborg och längs älfven ända in mot Bohus[10]). Med en sådan krigsfolkets splittring kunde likväl ingen fullständig inneslutning

---

[1]) Erik d. 10 Febr. t. Kl. Kristerson. R. R.
[2]) Erik t. Kl. Kristerson d. 14 Febr.
[3]) Otto Krumpen t. Jörg. Pents d. 27 Jan. Act. Hist. Erik XIV. Serien 2.
[4]) Erik t. Mornay d. 14 Febr. R. R.
[5]) Dagbok i D. Saml. II R. 2 B., s. 191 omtalar: Mellan 1—6 April härja 900 danskar i Sunnerbo. Enligt Messenius härjade fienden mellan d. 6—12 April. De tyckas äfven härjat i Vestbo, ty i ett bref d. 12 Maj säger Erik, att de där ej skonat kvinnor och menlösa barn. 8—10 Maj brändes 4 socknar i Sverige enl. den nämda dagboken.
[6]) Odat. bref i April. R. R. Knut Håkanson skulle under honom föra ryttarne. Enl. Eriks bref till N. Person d. 9 Maj skulle han hafva befälet öfver trupperna i Småland utom öfver dem, som voro förordnade till Kalmar, Elfsborg och Bohus. R. R.
[7]) T. N. Birgerson d. 16 Maj. R. R.
[8]) T. N. Person d. 2 Juni. R. R. På sommaren gjorde L. v. Skara ett tåg inåt Sölvitsborg. Landet dit var »platt öde». T. L. v. Skara d. 27 Juli. R. R.
[9]) Fredrik II d. 26 April t. E. Rosenkrands. S. D. t. H. Skave. N. Reg.
[10]) Elseb. Krabbe till fru Karin Krabbe dat. Laholm d. 10 Jan. D. K. Hist. 53. Erik t. Åke Bengtson d. 16 o. 27 Jan. R. R.

åstadkommas, hvarföre äfven Åke Bengtson af Erik måste mottaga ogillande bref. Kunde intet uträttas, borde han draga in i Viken eller, om det behöfdes, till Dal, emedan Krister Munk sades tillämna ett anfall mot detta landskap och Värmland[1]). Någon fara måtte emellertid icke varit för handen, ty långt ifrån att Åke Bengtson bröt upp med sina trupper, befalldes i början af Febr. Maurits Stake och Per Nilson (Gyllenstråle) till honom afsända sina, om han så önskade[2]). Från Erik hade han d. 27 Jan. erhållit befallning att samla sin styrka kring blott *en* fästning och helst kring Bohus, »efter de norske, som svurit, voro villige att utgöra gärder». Elfsborg hoppades konungen igenbekomma genom underhandling. Klas Åkeson (Tott) vore redan affärdad med grofskytt, och förstärkningar skulle komma med det snaraste[3]). I den formliga instruktion, som för Ake Bengtson uppsattes d. 5 Febr., förbjödos alla underhandlingar, sedan en läst krut blifvit bortskjuten. Vid stormningen skulle blott några få personer till lifvet förskonas för att sändas in till Elfsborg och Akershus, mot hvilka hären sedan borde vända sig[4]). I öfverensstämmelse med Eriks vilja lade sig svenskarne d. 18 Febr. utanför Bohus och började, sedan artilleriet ankommit, slottets beskjutning. Den 26 Febr. stormade de, men förgäfves, ty »krigsfolket vägrade sig och flydde tillbaka, när mest behof gjordes»[5]). Skyttet bortskickades därpå, och den 14 Mars häfdes hela belägringen[6]). En del af ryttarne sändes in i Halland[7]). Själf föll Åke Bengtson in i Bohus län, som nästan helt och hållet svor Erik trohet[8]), sände honom af hvarje socken gisslan[9]) och ut-

[1]) Erik t. Åke Bengtson d. 16 Jan. R. R. I anledning af detta befarade infall ålades Matts Törne d. 12 Jan. sprida ut, att han ämnade sig mot Akershus med hela Dalelagen och Norrland, och att Åke Bengtson där skulle möta med sina trupper. R. R.

[2]) D. 3 Febr. R. R.

[3]) D. 27 Jan. t. Åke Bengtson. R. R.

[4]) D. 5 Febr. och 3 Mars t. Åke Bengtson. R. R.

[5]) D. 15 Mars t. gref Per. R. R.

[6]) Om belägringen se Mon. Hist. Dan. II, 444—45.

[7]) D. 28 Mars t. Brahe. R. R. D. 28 Mars skref H. Holk t. Mogens Gyldenstjerne, att 3 fanor legat 8 dagar och bränt mellan Elfsborg och Varberg. D. K. Hist. 53.

[8]) D. 27 Mars t. Mog. Gyldenstjerne. T. o. a. L. D. 13 Mars svuro innevånarne på Tjörn. D. 17 April uppfordrade P. Brahe prester och allmoge i länet t. en gärd. D. K. Hist. 53. D. 26 Mars befann sig Åke Bengtson i Moshee (= Moshed, Lane härad).

[9]) Mandat t. Bohuslän d. 4 April. R. R.

gjorde gärder till hans krigsfolk[1]). Till Bohus blef däremot tillförseln klen, och besättningen började lida hunger. Troheten hos de nyvunna undersåtarne måste likväl anses hvila på en osäker grundval, innan någon fästning blifvit eröfrad. Man måste fortsätta med belägringarne af Elfsborg och Bohus. Åke Bengtson hade dock nu mistat konungens förtroende. Redan d. 11 Mars hade Per Brahe blifvit utnämd till öfverste för allt krigsfolk i Vestergötland och för dem, som voro »beskedde» mot Elfsborg och Bohus[2]). Mot denna sistnämda fästning skulle hufvudanfallet riktas. För att vid stormningen vara så mycket mera säker om framgång skulle Brahe på flottar föra öfver älfven de till anfallet bestämda trupperna och sedan rycka flottarne från dem[3]). Feghet och flykt skulle på sådant sätt blifva omöjliga. När Bohus väl fallit, borde han vända sig mot Elfsborg och om möjligt Akershus.

Då Per Brahe öfvertagit befälet, finna vi emellertid honom först i fältlägret vid Elfsborg, vid hvilken fästning intet afbrott i inneslutningen synes hafva inträffat[4]). Utmed älfven uppbygde han skansar och blockhus för att betaga besättningen all tillförsel. Af Erik ansågs han väl gå långsamt till väga, men hans trupper samlades endast småningom, och stor brist på proviant herskade ibland dem[5]). De försök, som danskarne gjorde att häfva belägringen, gjorde han om intet[6]), men själf kunde han ej häller något uträtta. Lika litet var detta fallet vid Bohus, där svenskarne uppträdde den 15 April men efter en fruktlös beskjutning med »fyrmössor» om 3 veckor häfde belägringen[7]). Mot Elfsborg riktade sedermera Per Brahe ensamt sina försök[8]),

[1]) D. 29 April t. P. Brahe. R. R.
[2]) R. R.
[3]) D. 15 Mars t. Per Brahe. R. R.
[4]) Se Fredriks bref t. H. Holk d. 21 Febr. T. o. a. L. H. Holk d. 28 Mars t. M. Gyldenstjerne. D. K. Hist. 53. Fredrik II d. 12 Mars till Lybeck. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49. I instruktionen för Per Brahe d. 11 Mars förordnas 3 fanor ryttare och 3 fänikor fotfolk att vid Elfsborg borttaga all tillföring, »efter som de därföre i belägringen hafva härtill varit brukade». R. R. Ett Brahes bref d. 1 (7?) April är dat. Elfsborg.
[5]) D. 29 April t. gref Per. R. R. Han skulle enligt detta bref äga 9 fanor och 14 fänikor.
[6]) Om dessa se Tegel 144 och de lyb. amiralernes bref till Lybeck d. 20 Maj. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49. Se äfven Erik t. P. Brahe d. 3 Juni. R. R.
[7]) Mon. Hist. Dan. II, 444—445.
[8]) Något afbrott i belägringen synes ej häller nu egt rum. D. 17 Maj lofvar Fr. II Jens Kaas undsättning. T. o. a. L. I fogderäk. f. Vestergötl. 1566 (10) finnas kvittenser utfärdade i lägret f. Elfsborg d. 4 och 7 Maj.

men skulle man få tro Eriks utsago, voro dessa ej synnerligen kraftiga. Hvarken sökte han med »gewalt intaga slottet», ej häller ville han gå in på fiendens upprepade förslag att draga af med »behållne håfvor». Stilen i konungens bref blir allt onådigare. D. 3 Juni får Brahe höra, att det varit fast bättre han ej åtagit sig befälet, än att man skulle ligga så länge utanför Elfsborg. Då krigsfolket af hunger till stor del skingrade sig, är det han, som förhållit dem deras[1]) del. Slutligen afsättes han d. 9 Juni, »efter han ej hade lust och vilja att bedrifva något det berömligt var». Han skulle blott stanna, tills hans efterträdare hunnit ankomma[2]).

Till Eriks retlighet bidrog utan tvifvel i hög grad de allt bestämdare ryktena, att danskarne med sin krigsmakt ämnade undsätta Elfsborg. Alltifrån Febr. månad hade han fruktat något dylikt och sökt bereda sig därpå. Oupphörligt afgingo befallningar till Mornay att, om så behöfdes, skynda till Elfsborg med Smålandstrupperna. Till och med infallet i Göinge finge då stå till baka[3]). Sedan Mornay blifvit uppkallad till konungen, inskärptes samma föreskrift hos Nils Person till Holma och Knut Håkanson (Hand)[4]). Den 9 Juni påbjöds ett skyndsamt afsändande af 3 fänikor fotfolk och en fana skottar till den nya befälhafvaren i Vestergötland[5]). Ej utan förvåning märker man det vara Mornay, åt hvilken konungen anförtrodde denna post. Genom sin klandrade overksamhet i Småland hade han således ej förverkat sin forna ynnest. Han skulle framför allt enligt instruktionen söka bemäktiga sig Elfsborg. Besättningen borde bevekas genom »kollats och gästabud» samt hemliga underhandlingar. Hjälpte ej något annat, finge han lofva den en penningesumma, ända till 3,000 daler. Lyckades han ej, skulle dock belägringen fortsättas, tills konungen själf komme ned[6]). Till krigsfolkets understöd bestämdes återstoden af den gärd, som hösten 1564 pålades Vestergötland af Gustaf Olofson, samt den Per Brahe nyligen pålagt Värmland och Dal. Flere härad befalldes derjämte

[1]) D. 3 Juni t. P. Brahe, d. 13 Juni t. Mornay. R. R.
[2]) R. R.
[3]) T. Mornay d. 23, 27 Febr., d. 15, 20 Mars. R. R.
[4]) Erik till dem d. 9 Maj R. R., d. 9 Maj t. P. Brahe. R. R., d. 20 Maj, 2 Juni t. N. Person. R. R.
[5]) D. 9 Juni t. N. Person. Det öfriga krigsfolket finge stanna och akta på Smålandsgränsen. R. R.
[6]) Instruktion d. 13 Juni. R. R.

mot betalning göra tillförsel[1]). Nalkades danskarne, och Mornay hade 14 fänikor fotfolk och 9 fanor ryttare, hvar fänika varande 300 man stark, finge han ej undvika fältslag. Han måste härpå utfärda en särskild förskrifning[2]). Innan Mornay emellertid hann ankomma till hären, hade Elfsborgs belägring blifvit häfd af danskarne.

Under hela vintern hade Fredrik II haft något större företag i sinnet. Dels hade han velat hämnas för Klas Kristersons infall[3]), dels manades han att undsätta Elfsborg. Blidväder, den härjande pesten och ännu mera penningebrist hade lagt hinder i vägen för hans företag.

Man kan fatta, huru stor denna brist måste vara, då man känner, att krigets tvänne första år kostade landet mellan 7 och 8 millioner kronor, men att dess årliga ordinarie intägter utom Öresundstullen blott uppgingo till 3 à 400,000[4]). För behofvens fyllande voro klippingarne icke nog. Åtminstone 6 skattebref för bönderna finna vi utfärdade under året[5]). Af städerna utgick en penningeskatt[6]). Till och med lån af de främmande köpmän, som kommo i sundet, sökte man erhålla[7]).

Fredrik II fortsatte på den af honom redan beträdda banan att ersätta utländingarne i hären med danskar. Ensamt af Jutland och öarne uppbådades vid årets början 12,200 man landttrupper[8]). Längre fram ville han uppsätta ända till 20,000. 5 bönder skulle då förena sig om 1 hakskytt och 2 prester om en. Städerna skulle besolda officerarne[9]).

Till fältöfverste efter Gynther von Schwartzburg utnämde Fredrik II d. 14 Dec. 1564 Otto Krumpen och till hans löjtnant Jörgen Lykke[10]). Tyngd af år och det ansvar, som blifvit

---

1) Mandat d. 12 Juni. Oxenstj. Saml. Handl. rör. Erik XIV:s Reg.

2) Dat. d. 10 Juni. De la Gard. Ark. 1, 183—85. Denna styrka var förordnad hos Per Brahe. Se instruktionen d. 13 Juni.

3) T. P. Skram d. 13 Febr. T. o. a. L.

4) Troels Lund: Hist. Skits. s. 12.

5) Jacobs. Skatteväs. s. 87.

6) Pålagd d. 15 Dec. 1564. Städerna erlade 137,000 daler klipping. Jacobs. Skattev. s. 117.

7) D. 18 Maj t. Henrik Mogensen, tullnären i Helsingör. Bruket fanns redan förut. Jacobs. Skattev. s. 171.

8) D. 4 Jan. Jacobs. Skattev. s. 69.

9) Om denna plan begärde Fredrik d. 21 Sept. några riksråds betänkande. Den fann ej bifall. Jacobs. Skattev. s. 70.

10) Se T. o. a. L. Till öfverste, för de danska knektarne nämdes Fr. Brockenhus. T. H. Holk och P. Skram d. 10 Dec. T. o. a. L.

lagdt på hans skuldror, begärde Krumpen komissarier till sitt bistånd. Detta vägrades honom dock, emedan han ej var utländing; men några riksråd skulle han erhålla, med hvilka han kunde rådslå [1]). Hvad skälet än till Otto Krumpens utnämning må hafva varit, i fält torde dock Fredrik hafva ansett den 90-årige gubben mindre lämplig som anförare. Åtminstone utsåg han, då en krigsstyrka skulle afgå till Elfsborgs undsättning, till dennas befälhafvare Daniel Rantzau [2]).

Om nödvändigheten att skynda den hotade fästningen till hjälp finna vi Fredrik tala redan i Febr. I April erhöllo danska trupper befallning att sammanträffa i Halmstad [3]). D. 9 Maj skrifver Fredrik, att krigsfolket brutit upp därifrån [4]). Först d. 13 Juni drog likväl hären från Varberg. Troligen hade dess uppbrott förhindrats af de upproriska rörelser, som å nyo brutit ut bland de främmande knektarne. D. 15 Juni framkom den till Elfsborg. Svenskarne häfde då genast belägringen och drogo sig under skärmytslingar tillbaka [5]). D. Rantzau lägrade sig på Gullbergs äng, Per Brahe $1^1/_2$ mil därifrån vid Lerum [6]). De båda motståndarne lågo sedan stilla i flera veckor under små strider med hvarandra.

Under tiden pågingo i Sverige förberedelser till ett större landttåg under Eriks eget befäl och tillkämpade sig den svenska flottan herraväldet i Östersjön.

Efter sin vana hade Erik på flottan nedlagt en synnerlig omsorg. De »gode män», som af alla landsändar voro samlade vid Distingen, beviljade för dess utrustning en hjälp, hvarefter det underhandlades i landsändarne vidare om densamma [7]).

---

[1]) D. 21 Jan. t. Otto Krumpen. T. o. a. L. S. D. skref dock Fredrik t. V. Parsberg och L. Brade att följa Krumpen »som våra komissarier». T. o. a. L.

[2]) Med honom följde på befallning riksråden L. Brade, P. Bilde och St. Rosensparre.

[3]) T. F. Banner d. 8 April. T. o. a. L.

[4]) T. alla, som göra tillförsel t. Halmstad d. 9 Maj. T. o. a. L.

[5]) Fredrik d. 16 Juni t. D. Rantzau, L. Brade, P. Bilde och Sten Rosensparre, d. 21 Juni t. D. Rantzau. T. o. a. L. Kr. Göje d. 18 Juni t. sin hustru dat.Halmstad. Saml. t. Adelens Hist. (Göje).

[6]) Neue Zeitung i ett bref fr. Erik Sture d. 24 Juni 1565. De la Gard. Ark. 1, 186—7.

[7]) Fullmakt f. dem, som skulle handla med prester och allmoge i Upl. Vestm., Närike och Vestra Rekarne d. 21 Febr., d. Febr. t. fogdar i Gestr. Hels., Medelp. Ångerm. och Vesterbotten att handla om den beviljade gärden, R. R.

Sjöfolk utskrefs [1]) och skulle, såsom det synes, redan i början af April infinna sig i Stockholm. Eriks afsigt var att utsända flottan 80 segel stark. För att uppnå denna siffra utrustades som vanligt en mängd tagna handelsfartyg [2]), utom att nybyggnader gjordes.

På det ej den i Stockholm liggande hufvudafdelningen skulle såsom det föregående året försinkas genom den sena ankomsten af skeppen från Finland och Kalmar, afgingo under vintern tidt och ofta befallningar från konungen om dessas skyndsamma afsändande till hufvudstaden [3]). I Kalmar voro dock ringa förråd för handen [4]), och såväl här som i Finland gick skeppsutredningen så långsamt, att det slutligen blef nödvändigt för den stora flottan att afsegla ensam. Redan i midten af April låg hon enligt Eriks utsago segelfärdig [5]), och den 26 i samma månad hade dess amiral Klas Kristerson (Horn) erhållit sin instruktion [6]). Skulle man kunna hindra fienderna från att förena sig, måste man skynda. Sedan mönstring blifvit hållen vid Dalarö, afseglade ock amiralen d. 15 Maj [7]). På hans 50 skepp rymdes då utom 4,000 båtsmän nästan ett helt regemente knektar [8]). Instruktionen ålade honom att först ställa sin kosa till Bornholm. Träffade han där fienden, skulle han anfalla honom men i annan händelse befria de i Stralsund instängda skeppen. På de danska öarne skulle han sköfla och i Öresund taga tull. Hade han lägenhet att något längre uppehålla sig därstädes, borde han underrätta Erik, för att denne därefter skulle kunna ställa sitt landtåg.

Instruktionen följdes. Den 20 Maj såg Sweder Kettinck, befälhafvaren på Bornholm, den svenska flottan nalkas »långt öfver 30 segel stark». Vid sydsidan af ön lågo då 9 danska och lybska örlogsskepp under Peder Hvitfeldt [9]), hvilken Fredrik II på våren utskickat för att hindra samfärdseln mellan Sverige och

[1]) D. 28 Febr. om uttagande af sjöfolk i Smål. och Vesterg., d. 23 Mars om uppfordrande af det sjöfolk, som var antaget i Norrl. S. dag om sändande till Stockholm af det från en mängd städer uttagna. R. R.
[2]) Se t. ex. bref d. 20 Nov. 1564 t. J. Karlson. R. R.
[3]) D. 7 Dec. 1564, d. 27 Jan., 13 Mars 1565 t. Gustaf Fincke och N. Boje; d. 16 Jan. t. Jon Karlson. R. R.
[4]) Erik t. ståthållarne på Kalmar d. 20 April. R. R.
[5]) D. 13 April t. N. Boje. R. R.
[6]) D. 26 April. Handl. rör. Erik XIV:s reg. Ox. Saml.
[7]) Handskr. af Rasm. Ludv. krön. i »Gröna boken».
[8]) D. 14 Juni t. Kl. Horn. R. R.
[9]) Kettinck d. 20 Maj t. Fredrik II. Hübertz s. 302–303.

Tyskland men framför allt för att uppsnappa några svenska skepp i Stralsund, ty »på dessa lågo svenskarnes största förhoppning»[1]). Att anfalla sina fiender i själfva hamnen vågade icke Hvitfeldt, men han afvaktade i närheten deras afresa[2]). Nu drabbade ofärden honom själf. Visserligen skyndade han undan, varnad af Kettinck, men den 21 Maj upptäcktes han af svenskarne. Fem af fartygen flydde till Greifswald, 4 till en vik vid Jasmund. De sistnämda måste Hvitfeldt följande dagen offra åt lågorna, för att de ej skulle falla i svenskarnes våld[3]). De andra togos till Eriks förargelse i pommersk sekvester[4]).

Sedan den fiendtliga afdelningen blifvit på detta sätt tillintetgjord, skola mer än 60 skepp, hvilka legat i de tyska hamnarne men ej vågat sig ut, till Sverige bragt en välbehöflig tillförsel[5]).

Den 25 maj lemnade Klas Kristerson det tyska farvattnet och styrde mot sundet. Den 27 uppnådde han Dragör[6]).

Danskarne voro då ännu ej färdiga med sina rustningar. De luckor slag och sjukdomar gjort bland sjöfolket under föregående års fälttåg, hade varit ytterst svåra att fylla. Visserligen påbjöds i Januari en utskrifning af omkring 2,000 man från städerna i Danmark och från Norge[7]), och befalldes Kettinck i Maj att blott från det lilla Bornholm uttaga 300 båtsmän[8]), men dessa åtgärder voro icke tillräckliga. Man såg sig tvungen att fråntaga de främmande fartyg, som gingo genom Öresund, det manskap de kunde umbära, men för detta förfarande var en gräns satt genom penningenöden. Det var under sådana förhållanden ej underligt, om utrustningen gick långsamt.

---

[1]) Fr. d. 7 Mars t. H. Trolle, d. 27 Mars t. P. Hvitfeldt, som nu skulle afgå. T. o. a. L. D. 17 Mars utsände Lyb. 9 skepp. Willebrandt: Hans. Chron. s. 177.

[2]) Fr:s bref till honom d. 1 Maj är svar på ett bref från Nydjup d. 28 April. T. o. a. L.

[3]) Skeppen voro Arken, Näktergalen, Björnen och Hamburger Jägaren. Besättningarne sattes i land.

[4]) Erik ansåg detta utom annat vara ett bevis på de pommerska hertigarnes ovänskapliga hållning. Vilja de slå sig till våra fiender och anhålla våra örlogsskepp, som legat i Stralsund, så förhärja Rügen, skrifver han d. 14 Juni t. Kl. Kristerson. R. R.

[5]) Chytræus. Se ock Erik t. Kl. Horn d. 18 Juli. R. R.

[6]) Härifrån skref han d. 27 Maj t. amiralen för de i sundet liggande holländska fartygen med uppmaning att ej låta Fredrik II få någon hjälp af folk eller skepp. Sverig 79.

[7]) D. 14 Jan. I Nyt H. Tidskrift 1, 174 upptagas ungefär 1,500 från Danmark, men ej alla städer äro upptagna. Från Norge nämnas 454. N. Reg.

[8]) Fr. d. 23 Maj t. Kettinck. Hüb. 303—304.

Den lybske amiralen Fredrik Knebel hade däremot d. 18 Maj afgått från Travemünde till den utsatta mötesplatsen Falsterboref[1]), hvarest hans amiralskepp Ängelen uppbrann[2]). Då svenskarne nalkades, drogo lybeckarne sig till baka innanför Dragör. Klas Kristerson lade sig i deras närhet, men in i Drogden vågade han sig icke af obekantskap med farvattnet. Han injagade emellertid stor förskräckelse hos innevånarne i Köpenhamn. Midt för fiendens ögon bemäktigade han sig en mängd danska och lybska koffarter och upptog af alla från söder kommande skepp den vanliga tullen[3]). Då vinden vände, lemnade han d. 30 Maj sundet och ställde sin kosa mot Travemünde. D. 1 Juni följde honom de förbundne[4]). Lybeckarne hade 12 skepp, danskarne, hvilkas amiral var Herluv Trolle, 13. Hvad åtminstone de förra angår, veta vi, att deras utrustning var synnerligen dålig[5]). Den 4 Juni fingo de svenskarne i sigte utanför mecklenburgska kusten mellan Fehmern och Wismar men hade då icke skeppen tillsammans. Den lybske amiralen uppmanade därföre Trolle att dröja något med striden, men han var »furich» och anföll genast. Som vindstilla strax därpå inträdde, måste han länge under stor förlust kämpa ensam. Slutligen kommo några skepp honom till bistånd, hvarefter striden fortfor intill aftonen[6]). Han hade då blifvit sårad och flere af hans fartyg illa skadade. Likväl synes ej hans mening hafva varit att återvända med flottan, ty den 6 Juni finna vi honom vid Hedinsö i afsigt att hindra Klas Kristerson från att förena sig med några från Stralsund kommande, med förnödenheter lastade örlogsskepp[7]). Då han häri misslyckades, ansåg han sig genom svenskarnes ökade öfverlägsenhet och sina egna skador tvungen att trots lybeckarnes missnöje styra kosan hem. Den 7 hade de förbundne redan uppnått Dragör[8]).

---

[1]) Knebel och Kampferbeck t. Lyb. d. 20 Maj. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49.
[2]) Lyb. amir. d. 28 Maj t. Lyb. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49.
[3]) Lyb. amir. d. 30 Maj t. Lyb. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49. Tegel anger de tullade skeppens antal t. 250.
[4]) Fredrik t. Lyb. d. 4 Juni. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49. Mon. Hist. Dan. II, 535.
[5]) Lyb. amir. t. Lyb. d. 5 Juni under Fehmern. D. Ark. Fasc. Misc. 49.
[6]) Lyb. amiral. t. Lyb. d. 27 Juni. L. Ark. Fasc. Misc. 49. Blott 6 skepp följde honom enl. Ax. Gyldenstjerne.
[7]) Trolles bref d. 6 och 7 Juni. D. Mag. III, 288. Dessa skepp hade förut sändts efter den afdelning af Hvitfeldts flotta, som flytt till Greifswald.
[8]) Trolle t. Birg. Göje d. 7 Maj (Juni). Becker: H. Trolle o. B. Göje. Lyb. Amir. d. 27 Juni t. Lyb. L. Ark. Fasc. Misc. 49.

Den svenska amiralen förföljde dem icke utan begaf sig till Bornholm, där han uppehöll sig ungefär en vecka. D. 17 Juni seglade han med 48 skepp vesterut[1]), härjade d. 25 på Mön[2]) men drog sig sedermera nedåt Tyskland. Tillståndet på flottan var ej fullt tillfredsställande, ty en smittosam sjukdom rasade bland folket, och lifsmedel började tryta[3]). Man var emellertid ensam herre i Östersjön och erhöll den 3 Juli en ökad styrka genom de nu ändtligen kommande skeppen från Finland[4]).

Ännu en gång skulle dock denna sommar den svenska flaggans välde blifva bestridt, ty den 2 Juli hade de förbundna å nyo lyftat ankar[5]). Deras skador voro nu återställda, och fartygens antal hade växt till 36[6]). Den 7 Juli mötte de mellan Nydjup och Bornholm Klas Kristersons flotta, som då skall hafva räknat 46 segel. Oaktadt sin underlägsenhet öppnade den danske amiralen Otto Rud på Jägmästaren oförfäradt striden, men endast några få befälhafvare skyndade till hans hjälp. Flertalet höll sig overksamt på afstånd[7]). Otto Rud kämpade emellertid så tappert med sina stridskamrater, att svenskarne måste vidkännas svåra förluster. Två skepp brändes, 2 skötos i sank och ett eröfrades[8]). Men Otto Rud och Jägmästaren togos, det andra amiralskeppet Kristoffer och därtill kanske ett lybskt fartyg skötos i sank, flere fartyg gjordes otjänstbara. Förlusten i manskap uppgick säkerligen å båda sidor till flere tusen man[9]). Svenskarne togo äfven några fångar, om hvilka Erik sedermera skref, att bättre varit, det man »låtit göra af med de gemene, efter här äro alltför många af det sällskap tillförene»[10]).

---

[1]) Kettinck t. Fredrik d. 17 Juni. Hüb. s. 304.

[2]) P. Wobitzer t. Fredrik II. Stege d. 25 Juni. D. K. Hist. 54.

[3]) Erik t. Klas Horn d. 14 och 30 Juni. R. R.

[4]) D. 14 Juni omtalas de ss. ämnade att sändas. D. 30 Juni hoppas Erik, att de samt 2 fartyg från Kalmar voro komna. R. R.

[5]) Mon. Hist. Dan. II, 536.

[6]) Hövel: Lyb. Chronik. uppger 22 danska och 14 lybska. Lyb. Amir. omtalda bref d. 27 Juni uppger denna styrka hos den då ej afseglade flottan.

[7]) Erik Rud. t. Mog. Gyldenstjerne d. 9 Juli. D. K. Hist. 53.

[8]) Eriks Ruds bref d. 9 Juli nämner Hektor, Stora Gripen, Förgyllda Lejonet och Kalmar Barken. Magnus Stigt. uppger förlusten till 4 skepp. (Handl. rör. Sk. Hist. XXI, 20). Ingendera nämner S:t Jöran, som danskarne eröfrade. Enl. Mog. Gyldenstjernes bref d. 12 Juli miste svenskarne 5 skepp. D. Mag. 3 R. 2, 83. Danska förlusten uppges i samma bref till 2 skepp. I Eriks bref till Horn d. 18 Juli nämnes också blott Jägmästaren som eröfradt. I Gröna boken uppges ett lybskt fartyg såsom skjutet i sank så ock hos Resen.

[9]) Magnus Stigt. uppger svenska förlusten utom de drunknade till 362 döde och 523 lemlästade.

[10]) Erik d. 18 Juli t. Kl. Kristerson. R. R.

Efter striden gick den dansk-lybska flottan till Bornholm. På det den ej skulle synas slagen, befalldes Erik Rud, hvilken d. 12 Juli blifvit nämd till amiral, att stanna där med så många skepp, som någorlunda kunde hålla sjön [1]), men redan d. 23 i samma månad finna vi så väl honom som Knebel i Köpenhamn [2]).

Klas Kristerson å sin sida styrde omedelbart hemåt. Äfven han hade lidit svåra skador, och dessutom härjade rödsot på skeppen. Den 14 Juli anlände han till Dalarö. Hans återkomst var ingalunda i konungens smak. Visserligen kunde denne ej neka, att något blifvit uträttadt under sommaren, men likväl icke allt, som han önskade. Amiralen hade bort uppehålla sig i sundet, tills konungen hunnit komma ned till Skåne med landthären. För folk och lifsmedel hade han alls icke behöft vända åter, ty han visste ju, att nytt manskap antagits i alla landsorter, och att en hop »fetalieskutor» redan varit på vägen [3]). En triumf ville dock Erik unna honom, och som danskarne skrifvit hånligt om Sverige, borde därvid ståthållarne i Stockholm låta en bonde framför fångarne spela säckpipa, men utan att de skulle låtsa sig hafva erhållit någon befallning därom [4]).

Själf kunde konungen ej deltaga i triumfen, ty d. 3 Juli [5]) hade han afrest från hufvudstaden för att anträda det härnadståg, som länge sysselsatt hans tankar. På riksdagen i Stockholm hade man beviljat honom understöd af manskap. Åt hvilket håll han ursprungligen ämnat rikta detta tåg, kan synas ovisst, ty d. 28 April hade befallningar utgått om vägarnes iståndsättande för kanoner mellan Skara och Elfsborg, åt Kind och Mark samt genom Mohärad åt Sunnerbo [6]). Kan det synas misstänkt, att Erik följande dag förbjuder Per Brahe »för vissa orsaker» att bränna norra Halland, så skrifver han d. 6 Maj rent af till Mornay, att han ämnade »ställa sitt uttåg» genom Göinge och genom Konga draga hem [7]). Skara utsattes emellertid till samlingspunkt för hären. Dit skulle lifsmedel föras såväl från Vester-

---

[1]) Fr. t. E. Rud d. 12 Juli. T. o. a. L.

[2]) Enligt Hövel: Lyb. Chr. kryssade de 5 dagar vid Bornholm.

[3]) Om befalln. att antaga sjöfolk se R. R. d. 28 Juni, d. 2 och 4 Juli. Ståth. på Kalmar fingo skuld att genom dröjsmål med brygd och bak hafva förorsakat flottans hemkomst. Se bref d. 20 Juli. R. R.

[4]) T. ståth. på Sthlm d. 30 Juli. R. R.

[5]) Tegel 198. D. 4 Juli se vi konungen skrifva till ståth. på Sthlm. R. R.

[6]) T. Klas Åkeson d. 28 April. R. R.

[7]) Se R. R.

götland som de angränsande landskapen. Öfver hela riket pålades en landtågsgärd [1]). Senast d. 1 Juni ämnade konungen bryta upp från Stockholm. D. 17 Juni skulle trupperna vara samlade. Särskildt uppmanades frälset att bättre iakttaga sina skyldigheter vid russtjänstens utgörande än förut [2]). Som vi hafva sett, afreste likväl Erik långt senare, än han bestämt, från hufvudstaden. Under vägen upptogs han dels af förberedelser till fälttåget dels af underhandlingar med Dançay, hvilken just vid denna tid gjorde ett försök att förekomma vidare blodsutgjutelse. Men innan vi öfvergå till denna underhandling, vilja vi först kasta en blick på de medlingsförsök, som redan förut under året blifvit gjorda.

Oaktadt sin farhåga att råka ut för Fredrik II:s misstankar hade änkedrottning Dorotea d. 10 Nov. 1564 afsändt ett bref till Erik XIV med förnyade uppfordringar till fredlighet. Hon ville gerna sjelf uppträda i Kalmar eller vid gränsen för att medla [3]). Erik förklarade sig hafva intet däremot [4]). Med sin vanliga misstänksamhet fruktade han visserligen, att afsigten blott var att förhala tiden, men befallning afgick till Kalmar om hennes furstliga mottagande [5]). Resan kom likväl att inställas genom Fredriks förvållande, och Dorotea yttrade missnöjd, att hon aldrig mera skulle lägga sig i denna sak [6]). I Maj beder hon sin son om råd, huru Erik lämpligen skulle underrättas om detta beslut. Hon visste med säkerhet, att han ej ville gifva de pommerska legaterna besked, förrän han fått afsluta sin underhandling med henne [7]).

I Dec. 1564 eller Jan. 1565 hade nämligen de pommerska sändebuden Jakob Citzewitz och Anders Borch kommit till Kalmar för att förmå Erik XIV till en ny sammankomst med danskar och lybeckare i någon tysk stad. Hans Klason (Bjelkenstjerna) och Knut Knutson (Lilje) afsändes i Jan. att med dem underhandla [8]). Om deras företag känner man sedan intet, men

[1]) D. 19 Maj t. Bryngel Bengtson, d. 25 Maj t. Gust. Olofson. R. R.
[2]) Mandat d. 24 April. R. R. Flera frändömdes under året adelskapet för försumlighet.
[3]) Dorot. t. Erik XIV d. 10 Nov. 1564. D. Geh.-Arch:s Aarsberetn. 1. 183.
[4]) Dorot. t. Fredrik II d. 1 Febr. 1565. D. Geh.-Arch:s Aarsberetn. 1, 190—191.
[5]) T. Abel Palm d. 14 Febr. R. R.
[6]) Dorot. t. Fredrik d. 4 Mars. D. Geh.-Arch:s Aarsberetn. 1. 192.
[7]) Dorot. t. Fredr. d. 18 Maj. D. Geh.-Arch:s Aarsberetn. 1. 195.
[8]) Messenius. Scondia VI, 28. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 191. D. 17 Jan. afgick befalln. att ombestyra herbergen mellan Kalmar och Sthlm åt pom.

i Maj månad finna vi dem hafva afrest [1]). De kommo till baka i Juni. Hvad de uträttade var dock endast obetydligt. Konungen förkastade hvarje möte i Tyskland under förebärande af resans osäkerhet och sändebudens saknad af fullmakt från Fredrik II. Skulle en fredsförhandling ega rum, borde den hållas i Kalmar vid Mikaeli men ej senare. Sverige, Polen och Danmark kunde ditskicka 6 ombud hvardera samt Lybeck hälften [2]). Något annat svar kunde icke Erik, hvars tänkesätt mot de pommerske hertigarne vid denna tid ej var det vänligaste [3]), förmås att afgifva. Härmed var också hela mötet dömdt, ty Fredrik ansåg tiden för knapp och ogillade äfven orten såsom ett »fiendtligt ställe» och än mera såsom ett bevis på »att Erik vill, att vi skola skicka, dit han behagar» [4]).

Ej större framgång hade Dançay i sitt företag. Efter en ny befallning från Karl IX att erbjuda sin bemedling hade han hos Erik anhållit om tillstånd att i detta syfte få begifva sig till Sverige [5]). Konungen gaf honom också lejd d. 17 Juni men med vilkor, att han från Fredrik medförde fullmakt att underhandla [6]). Någon sådan synes han likväl icke hafva erhållit och oaktadt Eriks önskan ej häller några bestämda fredsvilkor [7]). Han begaf sig ändock på vägen och hade d. 22 Juli uppnått Orreholm. Här öfverlemnades till honom de fordringar, som enligt Eriks förmenande voro nödvändiga för vinnande af en säker fred. De hade kort förut blifvit uppsatta under konungens vistelse i Arboga och innehöllo: Halland, Bohus län, Viken, Jämtland och Härjedalen skulle för evärdliga tider till Sverige

sändebuden. Räntekammarräk. i Kam.-ark. Den 17 Jan. utfärdas emellertid ett pass f. pom. legater. Tit. Reg. 1522—92.

[1]) D. 2 April ingick en berättelse till Hessen om Grumbachs företag, hvari omtalas, att pomerska legater voro i Sverige. Ortloff 2, 262. D. 17 Maj lågo Citzewitz och Borch utanför Rostock och skrefvo dfr. t. Fredrik II. D. K. Hist. 53.

[2]) Messenius Scondia VI, 30, Vera et Brevis narratio etc. Tegel 177. Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 55. Svar t. pom. legaterna d. 2 och 31 Juli. Tit. Reg. 1522—92 och Dalin III, 1, 605. Fr. Stralsund kommo sändebud i Juli. De fingo besked d. 22 Okt. Tit. Reg. 1522 - 92. Vid de friheter Erik ville gifva fästes vilkor, som staden ansåg omöjliga, näml. förbund mot Danm. och fritt genomtåg f. ryttare och knektar. Instrukt. f. B. Forstenow d. 25 Sept. 1568. German: Städernas bref.

[3]) Se bref d. 14 Juli t. Hans Klason, Knut Knutson och Lars Knutson. R. R.

[4]) Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 56.

[5]) Brefvet dat. d. 4 Juni. Förh. m. Sv. o. Dan. 1523 - 69.

[6]) Sverig. 75 b.

[7]) Dançays bref d. 1 Juli och 11 Aug. orig. Förh. m. Sv. och Dan. 1523 - 69.

afträdas, men Blekinge, Sölvitsborgs och Trondhjems län till Danmark återlemnas. Sina anspråk på Norge, Skåne och Gotland förbehöll sig Erik. Elfsborg med dess tillbehör skulle återställas; intetdera riket föra det andras vapen; alla fångar lösgifvas, men skepp och gods, som i kriget blifvit taget, af hvar och en behållas. Fredrik skulle afstå från allt tilltal han kunde mena sig hafva till Sveriges besittningar i Livland och söka förmå sin broder Magnus till detsamma, hvaremot Erik ej ville anfalla, hvad denne nu innehade. Kristian II och hans arfvingar skulle anses såsom båda rikenas gemensamma fiender. Handeln skulle för båda stå öppen utan tull. Om något bröts mot denna fred, hvars varaktighet bestämdes till 30 år, borde skiljedomare tillsättas och den skyldige böta 100,000 daler [1]). Sådana voro de medgifvanden Erik fordrade. De voro ej små, men omtalas af honom såsom »lidliga». Kanske ansåg han det äfven såsom ett bevis på sin måtta och den fredskärlek, hvaraf han berömde sig, att rådet förut yrkat ännu hårdare [2]).

Att Fredrik ej skulle antaga dessa vilkor, uttalades genast af Dançay vid dennes sammanträffande med Erik nära Skara [3]). Några andra kunde han likväl för tillfället icke utverka. Det till och med upptogs högst illa, att han, såsom det synes, vågade föreslå, det alla eröfringar borde ömsesidigt återgifvas och om öfriga tvistepunkter underhandlas efter ingående af ett stillestånd [4]). Konungen hade i sin omgifning ett parti, hvilket äggade hans krigslust och sökte göra sändebudet misstänkt. Dançay blef ansedd såsom dansk vän och spion och hans förslag såsom kränkande för Eriks ära. Man förevitade honom, att han rest utan fullmakt från Fredrik [5]). Under sådana omständigheter kunde oaktadt all klokhet intet synnerligt uträttas. Dançay skall likväl, troligen i början af Sept., på Orreholm å nyo träffat konungen

---

[1]) Skrifvelsen dat. d. 12 Juli. Tegel 183—198.

[2]) I ett rådslag d. 8 Juli. Men på baksidan har en af deltagarne Hogen. Bjelke antecknat: Detta förseglades af Herr Ture och mig, nolens volens 1565, då konung Erik och Jör. Person sökte orsak mot oss.

[3]) Mon. Hist. Dan. 2,171.

[4]) Dançay d. 27 Aug. t. M. Helsing och E. Mattson. Orig. Förh. m. Sv. och Dan. 1523—69. Eriks mandat t. Smål. d. 1 Sept. R. R.

[5]) Dançays orig. bref d. 6, 11, 16, 27 Aug. i Förh. m. Sv. o. Dan. 1523—69. Mon. Hist. Dan. 2, 171—172. Att Dançay äfven misskändes i Dan., visar Fredr. II:s bref d. 3 Dec. 1563, att Dancay för ingen del fick resa till Sverige, hvarom han synes anhållit, ty »sista gången han var där, lär det varit litet till vårt bästa.» T. o. a. L.

och nu erhållit billigare vilkor, med hvilka han återreste till Danmark[1]).

Det misstroende, hvarmed Dançay blifvit bemött, hade till en del sin grund däruti, att just samtidigt med hans första möte med Erik företog Dan. Rantzau ett ströftåg inåt Vestergötland. Ända dittills hade han legat orörlig på Gullbergs äng. Man skulle förvåna sig häröfver, om man ej kände det tillstånd, som herskade i hans här.

Nu såsom så ofta under detta krig var det bristen på lifsmedel, som förlamade alla rörelser och omintetgjorde befälhafvarnes planer. Nöden hos danskarne hade kort efter deras ankomst stigit till sådan höjd, att många soldater på 3 eller 4 dagar ej fingo smaka bröd, och att 300 man af Fr. Brockenhus' knektar för hunger lupo bort. »Med hungrigt folk var det ej godt för D. Rantzau att kriga», så mycket mindre som de i närheten liggande svenskarne innehade en oangriplig ställning och ofta erhöllo förstärkningar[2]). Skenbart var svenskarnes styrka också ganska stor, ty under det danskarne enligt svenska uppgifter blott räknade 8 fanor ryttare och 10 fänikor fotfolk[3]), skola 12 fanor ryttare och 17 fänikor fotfolk varit närvarande i deras eget läger[4]). Att verkligheten emellertid litet motsvarade skenet, kan man finna, då man samtidigt hör omtalas, huru »en part af folket i lägret äro af hunger ömkligen om halsen komna» och »en part försmäktade». Af allt, hvad Erik lofvat Mornay, fanns intet för handen, då denne den 7 Juli ankom och öfvertog befälet[5]). Det var under sådana omständigheter icke lätt att uppfylla konungens önskningar. Dessa gingo först och främst ut på att fiendens aftåg skulle förhindras. Bråtar borde uppkastas på alla vägar[6]) och Nils Person till Holma med Små-

[1]) Så uppgifves i den tillförlitliga berättelsen i Mon. Hist. Dan. 2, 170—173. Det förefaller eljest underligt, att Erik efter Varbergs eröfring skulle blifvit hofsammare i sina fordringar.

[2]) D. Rantzau, L. Brade, P. Bilde, St. Rosensparre. d. 26 Juni t. Fredrik. D. K. Hist. 51. De samma d. 24 Juli t. Fredrik. D. K. Hist. 54.

[3]) Kopia på latin af ett bref t. Erik d. 12 Juli i Act. Hist. f. Erik XIV Serien 2. Författaren har ej utsatt sitt namn men är tydligen den svenska befälhafvaren. Han säger sig hafva ankommit t. lägret d. 7 Juli och kan då ej vara någon annan än Mornay, ty denne hade enligt danska riksrådens bref d. 21 Juli t. Fredrik ankommit några dagar förut och Per Brahe afrest. D. K. Hist. 53. Enligt Erik Stures omtalade bref voro danskarne 9 fanor och 12 fänikor.

[4]) Kam. Ark. Act. milit. 1562—68.

[5]) Det nyssnämda brefvet d. 12 Juli.

[6]) T. Mornay d. 12 Juli. R. R.

landstrupperna uppehålla sig vid Kinds och Marks gränser för att afhålla all undsättning [1]). För öfrigt måste Eriks uppträdande ej litet bidragit till ställningens försvårande. Att han inför krigsfolket framställde Per Brahe såsom upphofsman till nöden genom att hafva innehållit solden, torde ej hafva ökat truppernas lydnad mot sina befälhafvare [2]), och genom dessas täta ombyte alstrades naturligtvis villervalla. Den 13 Juli befalldes Hans Larson taga befälet, tills Mornay hunnit anlända. Följande dagen åter nämdes Ivar Månson (Stjernkors) till den sistnämdes efterträdare, »efter Mornay ej ville taga sig något före» [3]). Instruktionen utsatte dock som vilkor, »såvida Mornay ej vore ankommen eller mot sin föreskrift icke ville anfalla fienden». Detta borde Ivar Månson ej försumma, ty krigsfolket i Vestergötland vore villigt därtill, om det ej förhindrades. Till sin hjälp kunde han uppbåda menige man af häradena i Elfsborgstrakten. Lifsmedel skulle om möjligt aftvingas norrmännen, men i nödfall finge han använda den mellan Elfsborg och Skara samlade gärden [4]). Bristen tvingade emellertid svenskarne att d. 18 Juli lemna sin fasta ställning [5]) och draga sig in i Mark [6]), och häraf begagnade sig Dan. Rantzau. Han ryckte in i Sverige, brände Gamla Lödöse (d. 29 Juli) och 4- eller 500 gårdar i Ale och Flundre härad men drog sig därpå efter grymma [7]) härjningar till baka till Elfsborg. Att fortsätta tåget hade nämligen visat sig omöjligt. Krigsfolket var svårhandterligt. De tyska ryttarne ville ej skiljas från sina vagnar, med hvilka man ej kunde komma fram. D. Rantzau beslöt att draga sig till Varberg för att därifrån, om man kunde finna någon större väg, infalla i Vestergötland. Tusen man svagare, än han kommit, anträdde han atertåget i början af Augusti [8]). Detta fortsattes dock ända till Halmstad, dit hären ankom d. 14 Aug [9]). Svenskarne hade icke

[1]) T. Hans Larson d. 13 Juli. R. R.
[2]) T. knekt. f. Elfsborg d. 20 Juli. R. R.
[3]) T. Ivar Månson d. 14 Juli. R. R.
[4]) Instruktion dat. d. 14 Juli. R. R.
[5]) D. komiss. bref d. 21 Juli. D. K. Hist. 53.
[6]) D. 29 Juli t. Br. Birgerson. R. R. Flere fänikor mönstrades d. 22 och 27 Juli i Sättila.
[7]) T. Smål. d. 1 Sept. R. R. Vera et brevis narratio etc.
[8]) Af P. Bildes och Sten Rosensparres bref t. Mog. Gyldenstjerne d. 2 Aug. (D. K. Hist. 53) och Kr. Göjes till sin hustru d. 20 Aug. (Saml. t. Adelens Hist. (Göje)) ser det ut, som uppbrottet skett d. 3 Aug. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 192 har d. 6 Aug.
[9]) Nyss nämda dagbok.

kunnat hindra Dan. Rantzaus framfart. D. 27 Juli säges större delen af deras krigsfolk hafva afvikit [1]). Konungen erkände nu, att Mornay gjort, så mycket honom möjligt varit. Såväl han, som Ivar Månson kallades till honom. Samma befallning afgick rörande de fänikor och fanor, som voro »platt förlamade» [2]). Knut Håkanson (Hand) och Brunte Birgerson (Liljehöök) ålades att med återstoden hindra fiendens återtåg [3]), ty därom var Erik synnerligen angelägen.

D. 1 Aug. hade konungen ändtligen ankommit till den för hären utsatta mötesplatsen, Skara. Tvänne planer voro å bane, antingen att rycka rakt mot Elfsborg eller att kringgå fienden genom en marsch till Varberg. I båda fallen var afsigten att leverera ett slag, ehuru Erik klagar, att intet af det, som behöfdes för ett fälttåg, vore framkommet [4]). I början skall konungen hafva ämnat sätta den första af dessa planer i verkställighet, men vid underrättelsen om Dan. Rantzaus återtåg beslöt han sig för den andra [5]). D. 8 Aug. var han ännu kvar i Skara, d. 11 hade han hunnit Larf [6]). Härifrån afgick d. 13 Aug. befallning till hertig Karl och dem, som voro förordnade till hans hjälp (Nils Sture och Anders Sigfridson), att med artilleriet taga vägen från Vånga genom Vartofta och Kind mot Gunnarpsbro [7]). Kanonerna kunde nämligen icke framkomma på den väg, där konungen själf ämnade färdas. Denna gick genom Mark. D. 16 Aug. skrefs från Fristad till Knut Håkanson (Hand), som med en styrka tillhörande 3:dje regementet tyckes befunnit sig vid Falkenberg, att han borde uppfordra och innesluta Varberg [8]). Såväl till innevånarne i staden som till bönderna i Halland sändes inbjudningar att gifva sig under Sverige. Till sina löften lade Erik för säkerhets skull en påminnelse om det öde, som drabbat Ronneby och Sölvits-

---

1) T. Ivar Månson d. 27 Juli.

2) T. Mornay d. 29 Juli, t. Ivar Månson d. 30 Juli. R. R.

3) Se R. R. d. 30 Juli, 3 Aug.

4) Ståth. på Sthlm fingo skulden. Deras instr. d. 8 Aug. Act. Hist. Erik XIV. Serien 1.

5) Vera et brevis narratio.

6) Dançays bref d. 16 Aug. t. Erik.

7) Instrukt. d. 13 Aug. R. R.

8) D. 16 Aug. voro sv. i Falkenberg enl. ett bref fr. Olof Moritzen d. 26 Nov. Bricka: Fredrik II:s Ungdomskjærl. s. 187. Jmf. Eriks bref d. 16 Aug. t. Knut Håkanson. R. R.

borg [1]). Staden beslöt emellertid att försvara sig, ehuru besättningen blott bestod af några hundrade skottar och jutska knektar utom det beväpnade borgerskapet. Den räknade på hjälp från Dan. Rantzau. D. 22 Aug. anlände svenskarne. Hären skall hafva bestått af 19 fanor ryttare och 24 fänikor fotfolk [2]), men konung Erik var icke med. I Yxnevalla socken, berättar Tegel, hade man fått veta, att Fredrik II ej själf tänkte anföra fienden. Såväl befälhafvare som soldater tillstyrkte då Erik att vända om och i stället utnämna en krigsöfverste, hvilken de ville lyda. Erik skall visserligen häröfver blifvit »mäkta vred» men följde uppmaningen och begaf sig till Orreholm. Till fältöfverste utsåg han den gamle Nils Boje. Under honom ställdes i spetsen för ryttarne Jakob Henrikson (Hästesko) och för fotfolket Tönies Olofson till Kjula och Ivar Månson (Stjernkors). Efter fruktlösa uppfordringar och artilleriets ankomst sköto svenskarne natten mellan d. 27 och 28 Aug. eld på staden och började genast storma. Försvararne förhöllo sig väl »manligt, så mycket dem möjligt var» men dukade under. Varberg intogs på morgonen d. 28 under ett förfärligt blodbad [3]). Folket i norra Halland skall sedan till stor del svurit Erik trohet. Belägringen af slottet ville ej Nils Boje genast företaga, emedan ett rykte spridt sig, att Dan. Rantzau nalkades [4]). Han bröt i stället upp d. 5 Sept. för att möta honom. Dan. Rantzau, som emellertid haft sitt läger norr om Halmstad, vågade intet motstånd utan drog sig vid svenskarnes annalkande på andra sidan Nissan i säkerhet [5]). Då han ej genom landets härjande kunde lockas ur sin ställning, gingo svenskarne åter till Varberg. Beskjutningen af slottet begynde d. 13 Sept., d. 15 intogs det med stormande hand. Till besättning inlades Mornay med 4 fänikor.

[1]) D. 16 Aug. t. bönderna, d. 3 och 5 Aug. t. innevån. i Varberg. R. R., d. 20 Aug. t. des. Act. Hist. Erik XIV. Ser. 1. Om några tyskar funnos i staden, lofvade Erik dem 6 månaders sold och en skänk.

[2]) Tegel s. 202. Mon. Hist. Dan. 2, 313.

[3]) Fredrik II t. M. Gyldenstjerne m. fl. d. 31 Aug. T. o. a. L. Han redogör för innehållet i Hans Holks bref. Talet om förräderi är därföre obefogadt. Sådana rykten spredos alltid ut efter en olycka. Helst skyllde man såsom här på främlingar. Svenskarnes förlust har med all sannolikhet blifvit högt öfverdrifven. Af Ivar Månsons regemente dödades 53 man och sårades 333 enl. rapport fr. lägret, som ankom t. Orreholm d. 4 Sept. Act. milit. 1562—68 i Kam. Ark. För några fänikor vid Tön. Olofsons regem. finnas förlustuppgifter, hvilka ingalunda tyda på någon ovanlig förlust vid detta regem.

[4]) Mon. Hist. Dan. 2, 316. Vera et brevis narratio.

[5]) Borgm. och råd i Halmstad t. Fredrik d. 7 Sept. D. K. Hist. 53.

Nu först började danskarne uppträda mera verksamt, sedan förstärkningar hunnit anlända. D. 12 Sept. ankommo till Halmstad von Holles knektar [1]), hvilka ändtligen låtit bekväma sig att lemna sina kvarter. Sannolikt kort efteråt infann sig en betydlig skara allmoge, som blifvit uppbådad från Skåne [2]). Ett ytterligare uppehåll förorsakades likväl därigenom, att D. Rantzaus egna soldater började pocka på sin sold. Då de fått sina önskningar tillfredsstälda, hade Varberg redan fallit. Ej förrän d. 17 Sept. ryckte hären upp från Halmstad [3]). N. Boje vågade ej bida, ty disciplinen skall hafva lossnat bland hans folk. En del hade skingrat sig i trakten för att sköfla. Andra begåfvo sig hem med det byte de förvärfvat [4]). Han drog sig undan åt Sverige. Såväl rytteriet som fotfolket från aflägsnare landskap förlades i vestgötahäradena närmast gränsen, tills besked kunde komma från Erik, om något nytt tåg skulle företagas [5]). Dan. Rantzau, som af brist på proviant ej kunde förfölja, lade sig d. 23 Sept. framför Varberg [6]). Samtidigt inföllo danskarne under Jörgen Bilde i Albo och Konga för att dela svenskarnes uppmärksamhet. På ingendera sidan hade de dock framgång. J. Bilde blef i grund slagen, och Varbergs belägring misslyckades. Slottets besättning var nämligen stark och tillståndet i D. Rantzaus armé icke det bästa. Missnöjda med sin anförare vägrade legotrupperna att storma [7]) och förklarade till och med, att de ej längre ville tjäna under hans befäl [8]). Som bristen på lifsmedel var tryckande, och Skånebönderna säkerligen voro Dan. Rantzau till föga nytta, hemskickade han dem.

---

[1]) Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 192.

[2]) D. 9 Sept. skrifver Fredrik t. P. Bilde och St. Rosensparre, att bönderna skulle komma strax efter v. Holles knektar. D. 17 Aug. befalldes alla män i Skåne, hvilka voro öfver 16 år att begifva sig till Laholm. Sedermera förordnades allmogen i 11 härad t. D. Rantzaus hjälp. D. 3 Sept. t. B. Kaas m. fl. T. o. a. L.

[3]) Dançay t. M. Helsing d. 17 Sept. Förh. m. Sv. o. Dan. 1523—69.

[4]) Vera et brevis narratio. Messen. Scondia VI, 33.

[5]) Sedel i fältöfverstarnes bref, kom t. Jönköping d. 3 Okt. Act. milit. 1562—68 i Kam. ark. D. 21 Sept. synes hären brutit upp från Varberg. Denna dag voro flera fänikor i Veddige.

[6]) D. Rantzau m. fl. d. 19 Sept. t. Fr. D. K. Hist. 54. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 192.

[7]) Fredrik t. rådet i Lüb. d. 27 Okt. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49.

[8]) Fredrik t. Mog. Gyldenstjerne m. fl. d. 19 Okt. T. o. a. L. Fråga väcktes med anledning häraf om hans afgång. Rådets svar t. Fredr. d. 22 Okt. D. K. Hist. 51.

D. 18 Okt. [1]) upphäfde han belägringen, ty en svensk här var i antågande, och han ville heldre möta denna på öppna fältet än vid Varberg med fiender »både fram och bak». Han tågade denna dag »hardt mot Falkenberg», där han hoppades finna en för vagnar farbar väg, på hvilken han kunde infalla i Vestergötland [2]). Han hade slagit läger »en half mil på denna sidan» staden, då underrättelse ankom, att den svenska armén var i närheten.

Så fort Erik erhållit kännedom om Mornays betryck hade genast stränga befallningar utgått till trupperna att samlas. Mötesplatsen skall hafva varit en gård benämd Risa i Kinds härad i Vestergötland. Emedan allt fotfolket ej så hastigt kunde hopbringas, afrådde man konungen från att i egen person begifva sig mot fienden [3]), och efter sin vana lät han sig öfvertalas [4]). Högsta befälet anförtroddes åt Jakob Henrikson (Hästesko). Till befälhafvare öfver rytteriet nämdes Erik Gustafson (Stenbock).

Erik begaf sig därpå från lägret till Jönköping, i hvilken stad snart äfven Dançay inträffade. Denne hade vid Fredrik II:s korta besök uti Halmstad före Dan. Rantzaus uppbrott mot Varberg öfverlemnat Eriks fredsvilkor, hvilka genast förkastades [5]). Den danska konungen uppsatte i stället ett motförslag, och med detta tog Dançay åter vägen till Sverige. Vid dess framläggande kände sig Erik djupt förolämpad, och det var i sanning ej sådant, att det kunde tilltala hans »af den nya framgången berusade sinne». Fredrik fordrade återlemnandet af allt, hvad Sverige eröfrat, och krigskostnadernas ersättning. Elfsborg med underlydande ville han behålla. Erik skulle inom 2 månader aflägga det danska och norska vapnet, men Fredrik bruka det svenska, tills frågan blifvit afgjord vid främmande akademier. Af de rättigheter, som Fredriks förfäder förbehållit sig mot Sverige i alla kontrakter, afstods ingen. Så länge förbundet varade, skulle

[1]) Dagb. i D. Saml. 2 R., 2 B. s. 192. Komiss. P. Bilde t. Fredrik II d. 20 Okt. D. K. Hist. 51. Att i D. Rantzaus bref d. 21 Okt., tryckt i Nyt. Hist. Tidskrift 4 Del, säges d. 16 Okt. kan bero på ett tryckfel. Det synes misstänkt, att Rantzau om händelserna mellan d. 16 och 19 Okt. ej nämner ett ord.

[2]) P. Bildes ofvannämda bref.

[3]) Vera et brevis narratio.

[4]) »Non difficulter» enl. Messenius.

[5]) Dançay t. Erik d. 17 Sept. Förh. m. Sv. o. Dan. 1523-69. Mon. Hist. Dan. 2, 172.

Sverige ej ingå förbund med någon annan makt utan Danmarks samtycke[1]). Vilkoren förklarades genast för oantagliga. Dançay föreslog sedan att å nyo underkasta sig främmande makters medling, men detta förslag afvisades såsom stridande mot rikenas gamla sedvänja. Erik lät honom dock veta, att hån ej vore obenägen för ett möte mellan några rådsherrar från Sverige och Danmark[2]). Med detta besked afreste sändebudet.

Ungefär vid samma tid befann sig äfven en utskickad från kejsar Maximilian II i Sverige för att utverka stillestånd och erbjuda sin herres bemedling. Han tyckes länge blifvit uppehållen och ej fått gynsamt svar, ty vid sin hemkomst berättade han, att Erik ej aktade på adelns och menighetens rop om fred utan blott lyssnade till Jöran Person. Till riksdagen i Augsburg skall konungen dock velat sända legater[3]).

Medan Erik på detta sätt sysselsatte sig med underhandlingar, hade hans här ryckt mot fienden. Några dagar hade den legat vid Frölunda på Hallandsgränsen. Den 19 hade den sitt läger vid Svarterå. Följande dag bröt Dan. Rantzau upp före dagningen och drog mot svenskarne. Äfven dessa, som erhållit sin konungs befallning att angripa, satte sig i rörelse. Vid Axtorna by funnos några högar och berg, hvilka gåfvo innehafvaren stor fördel. Dessa sökte båda härförarne att intaga, men Jak. Henrikson förekoms af Dan. Rantzau[4]). Den danska hären utgjordes af 6 jutska och 14 svaga tyska fänikor samt 8 fanor ryttare[5]). Uppgifterna om den svenska vackla mellan 17 eller 16 fanor ryttare samt 36 eller 24 fänikor fotfolk[6]). Då man känner den långsamhet och

[1]) Ett odat. bref 1566 från Erik t. samtliga hertigarne af Pommern. Här upptages äfven, att Fredrik för sig och sin broder begärde jus och dominium öfver halfva Livland. och att Erik skulle hålla dansken för den rätta götakonungen. Reg. på Förh. mel. Sv. o. Dan. I Vera et brevis narratio och Tegel äro vilkoren något olika återgifna.

[2]) Dançay t. Erik XIV d. 29 Okt. orig. Förh. m. Sv. o. Dan. 1523—69. Enl. Dalin III, 1, 617 är Eriks svar dat d. 22 Okt.

[3]) Kettinck omtalar d. 18 Sept. f. Fredr. II, att han befordrat ett kejserligt sändebud öfver t. Cimbrishamn. Hübertz 305—306. Messenius: Scondia VI, 35. Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 60. D. 20 Nov. hölls rådslag om en legation t. kejsaren att urskulda kriget med Dan. och Lyb. Runell: Kronol. Reg.

[4]) Dan. Rantzaus bref t. Fredrik II d. 21 Okt. Nyt Hist. Tidskrift 4 Del.

[5]) Fredrik II till borgm. och råd i Lyb. d. 27 Okt. Ibid.

[6]) Fredrik uppger i sitt nyssnämda bref 17 fanor och 36 fänikor. Mon. Hist. Dan. II, 322 23 och Resen. 137 hafva 16 fanor och 36 fänikor. Tegel och Mon. Hist. Dan. 2, 536 uppgifva 24 fänik. och 16 fanor. Vera et brevis narratio omtalar en mängd fänikor ss. frånvarande. Så gör ock Erik d. 3 Nov. t. Mornay. Act. Hist. Erik XIV. Ser. 1.

svårighet, hvarmed en skingrad styrka den tiden samlades, förefaller det sista antalet troligare. I alla fall voro svenskarne betydligt öfverlägsna. Sedan man skärmytslat några timmar, lemnade Jak. Henrikson den fördelaktiga ställning äfven han intagit och framryckte på ett oförsigtigt sätt till anfall. Möjligen skulle han likväl hafva segrat, ty det danska fotfolket höll efter Dan. Rantzaus egen berättelse på att blifva tillintetgjordt af det svenska, hade ej en del af hans rytteri, särskildt det tyska fegt tagit till flykten. Härigenom blefvo de svenska knektarne utsatta äfven för de danska ryttarnes anfall och måste efter envis strid draga sig från valplatsen. Särskildt danskarnes utmärkta rytteri synes äran af segern böra tillskrifvas. Svenskarne förlorade 48 kanoner, några fanor samt kanske 3,000 man. Äfven danskarne ledo betydligt, framför allt deras adel [1]). I sjelfva verket var nederlaget ej så afgörande och dess militäriska följder inga. Jakob Henrikson drog sig blott 2 mil från slagfältet i en fördelaktig ställning vid Frölunda, där han hastigt förstärkte sig. Dan. Rantzau åter var så försvagad af striden, och sådana oordningar rådde i hans här, eftersom både penningar och proviant saknades, att intet vidare kunde uträttas. Han drog sig d. 28 Okt. till Falkenberg samt efter några dagars uppehåll vid Halmstad ned till Skåne i vinterläger [2]).

Vid denna tid upphörde krigsrörelserna äfven på andra håll. Erik hade, då han på sommaren stod i begrepp att själf anfalla fienden, för att dela dennes styrka befallt, att infall skulle företagas i Norge, och att flottan skulle åter utgå till sjös.

Bud utgingo om sjöfolks samlande och om afsändande till flottan af knektefänikor från Finland, Jämtland och Tjust. Dessutom fick amiralen i uppdrag att på ängelska och tyska fartyg, som ankommit, hyra manskap. Proviant skulle erhållas från Kalmar och Söderköping [3]). Då Klas Kristerson kommit till

[1]) Svenska förlusten var enl. D. Rantzaus bref d. 21 Okt., öfver 3,000 man och enl. P. Bildes d. 24 Okt. (D. Mag. 3. R. 2, 86—91) 4,000. Kanske äro dessa siffror för höga. Ur Krigsräk. i R. A. och Kam. Ark. har jag hopsökt förlusten för 16 fänikor. Den uppgår t. 1006 man. Rytteriet, som t. en del genast flydde, måste hafva förlorat betydligt mindre än fotfolket. Danskarne säger Dan. Rantzau blott hafva förlorat 300 man, hvilket förefaller besynnerligt, då han omtalar, att somliga fanor blott voro 50 à 60 man starka efter slaget.

[2]) D. Rantzau d. 25 Okt. t. Fredrik. D. K. Hist. 54. Vera et brevis narratio. Dagb. i D. Saml. 2 R., 2 B. s. 193.

[3]) D. 18 Juli t. Kl. Kristerson. R. R., Instr. d. 8 Aug. för ståth. i Sthlm. H. r. Sk. H. 27, 80.

sjös, skulle han uppsöka fienden i Öresund och där uppehålla sig, tills han förnumme, huru det lede med landttåget[1]). Utrustningen drog emellertid ut på tiden, hvarföre Peder Larson d. 8 Aug. fick sig ombetrodt att tillsvidare med en mindre eskader hålla sjöfarten öppen[2]). Ändtligen afseglade stora flottan från Elfsnabben d. 5[3]) Sept. Först uppträdde den vid Gotland[4]), sedermera vid Bornholm. Den var utan gensägelse herre i Östersjön, ty väl hade Erik Rud d. 30 Juli fått befallning att löpa ut med flottan, och afgingo i Aug. nya påbud om utskrifningar i Norge, men endast några få danska och lybska skepp under Hans Lauritsen hade kommit åstad[5]). Dessa, som under stor brist på lifsmedel legat stilla vid Bornholm, togo vid svenskarnes ankomst till flykten och ankommo d. 11 Sept. till sundet i ett nästan otjänstbart skick[6]). Klas Kristerson förföljde dem till Falsterboref men vände derpå åter till Bornholm. Med sina 36 skepp »schoss und regierte er gewaldiglich» för att intaga landet, ja, han försökte till och med en landstigning, men denna blef afslagen. Att något allvarsamt försök gjorts mot ön, förefaller likväl icke troligt, ty den härjande pesten förlamade alla flottans rörelser, och dessutom gick ett rykte, att Kettinck erhållit 900 lybska hakskyttar i förstärkning. Efter några dagars förlopp afseglade svenskarne åt norr, kvarlemnande blott 6 skepp att kryssa vid ön[7]). Hufvudflottan låg därefter overksam i Kalmarsund från d. 19 Sept. till d. 25 Okt. D. 27 Okt. inträffade den vid Elfsnabben[8]). Mindre afdelningar voro däremot hela hösten i verksamhet med att uppbringa fiendtliga fartyg, förjaga kapare och lätta tillförseln till Sverige. Särskildt vid

[1]) D. 1 Aug. t. ståth. på Sthlm. R. R.
[2]) D. 8 Aug. t. P. Larson. R. R.
[3]) På flottan funnos d. 4 Sept. 5,545 pers. friske och 602 sjuke. Acta militaria 1562—68. Kam. Ark.
[4]) Jens Bilde skref d. 8 Sept., att han räknat 29 skepp, och att flere skulle komma fr. Kalmarsund. D. K. Hist. 51.
[5]) Enl. Hövel 13, enl. sv. källorna 12 skepp.
[6]) D. 20 Aug. låg Hans Lauritsen vid Bornholm enl. hans bref t. Fredrik. D. K. Hist. 53. Om bristen på lifsmedel tala de lybska amiralerna d. 30 Aug. i bref t. Lyb. Fasc. Misc. 49. Dagen för deras ankomst till sundet omtalas i Lyb. am:s bref d. 11 Sept. Fasc. Misc. 49. Samma bref omtalar, att svenskarne ankommit t. Bornholm d. 9 Sept.
[7]) Kettincks bref d. 18 Sept. t. Fredr. II uppgifver svenskarnes ankomst t. d. 12 Sept.. Link. Bibl. Handl. I, 57 och Tegel omtala, att de d. 14 Sept. återvände till Bornholm ifrån att hafva loverat kring Falsterbo.
[8]) Handskriften af Rasm. Ludvigson i den så kallade Gröna boken på Ups. Bibl. Tegel s. 200.

Bornholm lågo alltid svenskar, hvarföre Kettinck sväfvade i ständig farhåga för en ny landstigning [1]). Någon sådan försöktes dock icke.

Hvad infallet i Norge angår, hade befälhafvarne Matts Törne, Johan Siggeson, Mick. Helsing, M. Stake och Per Nilson (Gyllenstråle) den 26 Juli erhållit befallning att samla allmogen i Norrland, Dalarne, Värmland och Dal. Ett tåg skulle företagas inat Hedemarken det längsta man kunde. Vore det ej möjligt att bemäktiga sig några befästningar, skulle man härja rundt omkring för att slippa att hålla landvärn [2]). I hvilken utsträckning dessa påbud blefvo uppfyllda, veta vi icke, men i September härjade svenskarne i Akershus län [3]). Måhända var det nu Matts Törne inbröt från Dalarne för att efter några socknars förödande åter vända om [4]). I Okt. hämnades norrmännen. Kr. Munk utplundrade Dalsland och besegrade d. 29 Okt. M. Stake [5]). Samtidigt skall Mog. Svale tillfogat Värmland stor skada [6]). Härefter drogo sig båda till baka.

Årets fälttåg hade till lands med undantag af Varbergs eröfring varit ganska ofördelaktigt för svenskarne. De långvariga belägringarne af Elfsborg och Bohus hade misslyckats, Dan. Rantzau hade fått härja i Vestergötland, och slutligen hade de lidit ett vanärande nederlag. Till sjös hade däremot en oafbruten framgång följt deras vapen, och de spelade större delen af året herrar i Östersjön.

Detta förhållande hade naturligtvis sin betydelse för landet. Om man ock med försigtighet får upptaga Eriks uppgift om det öfverflöd på nödvändighetsvaror, som nu herskade [7]), måste likväl de många främmande skeppen, som flottan sände till Sverige, hafva medfört någon lindring i bristen. — Ett sådant förfarande möjliggjordes därigenom, att Fredrik II, hvilken trots Augusts af Sachsen varningar vid årets början tillslutit Öresund, genom hotelser från Nederländerna snart tvungits till dess öppnande [8]). —

[1]) Kettincks bref t. Fredr. II d. 25 Okt., 4 Nov. Hübertz s. 306—310.
[2]) Se R. R. d. 26 Juli.
[3]) K. Glasenap t. Fredrik II fr. Oslo d. 24 Nov. D. K. Hist. 53.
[4]) Mon. Hist. Dan. 2, 329. Resen. 141.
[5]) K. Glasenaps ofvannämda bref.
[6]) Mon. Hist. Dan. 2, 329—30.
[7]) T. ex. i bref t. ståth. på Sthlm d. 26 Juli. R. R.
[8]) Arch. f. die Sächs. Gesch. V. 29. Fredr. underrättar d. 12 Mars H. Trolle, att han slutit sundet. T. o. a. L. D. 7 Juni underrättar han Lybeck.

Man kan för öfrigt få en aning om landets tillstånd, då man finner, att bönderna i Stockholmstrakten heldre ville öfvergifva sina hemman än erlägga restantiespannemålen [1]), och då man från Rekarne hör klagas, att något till krigstjänst dugligt folk icke funnes, med mindre man toge man ur huse och enda bonden af gården [2]). Var tillståndet sådant i det öfre Sverige, hurudant måste det då icke hafva sett ut i de af fienden förhärjade trakterna. I Värmland omtala årets fogderäkenskaper 71 skattegårdar, 9 halfva skattegårdar och 20 landbogårdar såsom brända [3]). I Askims härad i Vestergötland funnos 170 hela gårdar, 25 halfva gårdar och 3 torp röfvade och brända, i Säfvedals 125 hela, 10 halfva och 5 torp, i Ångareds socken 34 hela, 2 halfva och 2 torp [4]). I Södra Möre härad i Småland brändes under året 2 socknar [5]). I Sunnerbo uppgifvas de brända gårdarne till 332 och de endast sköflade till 72½ [6]). Äfven Vestbo hade lidit mycket. I dessa båda härad synes den opålitliga sinnesstämningen hafva fortfarit. Bönder därifrån skola hafva lofvat att vara på danskarnes sida, om de blott skonades från »öfverlast och rof» [7]).

Lyckligtvis voro förhållandena i Danmark liknande dem i Sverige. Pesten härjade i en stor del af landet. På Gotland var folket så utdödt, att mycken säd ej kunde bergas, och ej bättre stod det till på Bornholm [8]). Berättelser, om ock öfverdrifna, gingo i Tyskland om att stort missnöje med Fredrik II rådde i Danmark. Konungens egen syster skrifver d. 18 Okt. det vara skam för danskarne, att de öfvergifva sin kristliga

---

att det å nyo öppnas. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49. Jmf Troels Lund: Hist. Skits. s. 17. År 1564 fingo skeppen ej segla genom sundet, förrän flottan gick ut. (Fr. t. Hans Mogensen d. 8 Maj). Kommo de sedan, fingo de tillsägelse gå till flottan f. att få veta, hvart de fingo segla. (Fr. t. H. Mogensen d. 24 Juli. T. o. a. L.). Trolle föreslog d. 11 Maj att taga ed i sundet af skepparne, att de seglade, dit tullnären bestämde.

[1]) T. ståth. på Sthlms slott d. 1 Aug. R. R.

[2]) Simon Salomonson t. ståth. på Sthlms slott d. 25 Sept. Act. Hist. Erik XIV. Serien 2.

[3]) Fogderäk. f. V.G. 1565 (2). Svårast hade Fryksdalen, Jösse härad och Elfdalen blifvit träffade.

[4]) Fogderäk. f. V.G. 1565 (18). Om Ångared anmärker räkenskapen att uppgiften är osäker. Till Säfvedal räknades de 2 socknarne på Hisingen, Tufve och Lundby.

[5]) Söderåker och Holatorp. Fogderäk. f. Smål. 1566 (4).

[6]) Fogderäk. f. Smål. 1565 (5). En stor del häraf brändes 1564, men att mycket brändes 1565, synes af fogderäk. f. Smål. 1566 (19).

[7]) Fredrik II t. Povl Hvitfeldt d. 27 Nov. T. o. a. L.

[8]) J. Bilde d. 8 Sept. 1565 t. M. Gyldenstjerne. Saml. t. Adelens Hist. (Bilde). Kettinck t. Fredr. II d. 8 Mars 1566.

konung, trakta efter ett annat hufvud och gerna vilja gifva sig under Eriks eller andra potentaters välde [1]. Kort förut hade det berättats för August af Sachsen, att Fredrik hvarken hade att vänta råd eller trohet af sitt eget folk, ja, att rådet till och med tänkte afsätta honom, gifva honom Skåne eller Jutland och se sig om efter en annan herre, som bättre kunde skydda dem [2]. Det inre tillståndet i Danmark tyckes icke mindre än det i Sverige hafva gjort freden önskvärd.

Hvad de båda rikenas förhållande till utländska makter angår, led Sverige under året en svår förlust genom den romerska kejsarens öppna öfvergång till dess fiender. Början de tecken härtill finner man redan i Juli. D. 20 i denna månad sände Maximilian sitt hofråd Filip Zotten till kurfursten August med en instruktion, i hvilken det omtalas, att emedan konungen af Sverige ej blott sökte hindra handeln på Östersjön och bringa den i sin makt, utan ock sträfvade efter herraväldet öfver Lybeck och hotade med ej ringa fara äfven andra närliggande riksständer, hade kejsaren till honom låtit afgå en skrifvelse, hvari han uttryckte sitt misshag med hans uteblifvande från förra årets möte i Rostock, och ämnade framdeles mot Sverige utfärda ett mandat [3]. Af ofvanstående rader finner man orsakerna till kejsarens missnöje, men till dessa kan läggas hans fruktan, att genom de stämplingar Erik ansågs bedrifva med Grumbach och huset Weimar, oroligheter skulle väckas i romerska riket. Allt hvad han kunde, gjorde äfven August af Sachsen för att förmå kejsaren till ett fiendtligt uppträdande mot Sverige. Han uppfordrade honom att antaga sig rikets ständer och utan dröjsmål publicera mandatet. De 4 rhenska kurfurstarne voro emellertid i denna fråga af olika mening och uppmanade kejsaren att först höra ständerna på den förestående riksdagen [4], men deras inflytande var mindre än Augusts. Om också icke så hastigt, som denne önskade, så utfärdade likväl Maximilian mandatet redan d. 5 Nov. Med anledning af Eriks obenägenhet till fred, hans oroliga »praktiker» synnerligen i Nedersachsen och hans sträfvan att underlägga sig

[1]) Norsk Hist. Tidskr. 2, 106.

[2]) Grefve v. Eberstein t. kurf. August d. 1 Okt. Droysen: Gesch. d. Preuss. Polit. II. 2, 423—424. Möjligen var detta bref grunden till kurfurstinnans uttalande.

[3]) Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 48—49. Droysen: Gust. Ad. I, 24.

[4]) Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 52.

hela Östersjön förbjöds däri såsom landsfredsbrott all handel på Sverige, liksom ock allt understöd med vapen, trupper och lifsmedel [1]).

Denna kejsarens förändrade hållning, hvilken visade sig vid mer än ett tillfälle i ett verksamt motarbetande af Sveriges intressen, kunde ej uppvägas af Erik XIV:s lösliga förbindelser med några småfurstar, huru mycket än dessa förbindelser omtalades och fruktades. Ryktena om huset Weimars och Grumbachs »praktiker» stego detta år till sin höjd. Man trodde, att den sistnämde med stora penningesummor från Erik XIV värfvado truppmassor framför allt i Nedersachsen. I spetsen för dessa skulle hertig Frans af Sachsen-Lauenburg ställas, under honom Grumbach, von Rosenberg m. fl. Först skulle biskopen af Würtzburg och andra fiender till riksadeln tuktas, sedan Lybeck anfallas och slutligen hela Danmark eröfras. Så ungefärligen lydde temat, men variationerna voro otaliga. Väl yttrade en och annan sina tvifvel om dessa ryktens pålitlighet. Den gamle Filip af Hessen förklarade sig öfvertygad, att Erik, som var så misstrogen, ej skulle gifva 300,000 thaler till företaget liksom icke Lothringen 200,000, — men i allmänhet blefvo berättelserna trodda och injagade stor oro [2]).

I själfva verket var den kärna, kring hvilken de spunnos, helt obetydlig. Att Grumbach velat i Sverige erhålla ett stöd och därifrån bekomma medel att utföra sina planer, känna vi, liksom äfven, att Erik XIV trädde i förbindelse med hertig Johan Fredrik vid årets början. Enligt Grumbachs uppgifter har konungen erbjudit ett förbund och lofvat penningar [3]) samt kansleren N. Gyllenstjerna i detta syfte öppnat underhandling [4]). I Jan. 1565 ankom hans sändebud Matts Ditmarsch till Gotha [5]). »Änglarne uppenbarade» för hertigen, att han borde inlåta sig i förbund med Sverige, hvarpå Ditmarsch återsändes till Gyllenstjerna med instruktion af d. 28 Mars. I denna handling, där

[1]) Mon. Hist. Dan. II, 190-96. Kejsaren omtalar, att han ej fått svar på sin sista beskickning.

[2]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel 2, 251—275 och 2, 351—357. Fredrik tyckes enl. ett bref t. August d. 24 Okt. ej anse ryktena så farliga.

[3]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel 2, 288. Penningeanbudet är säkerligen osannt.

[4]) Justus Jonas' förhör d. 20 Febr. 1567. Ibid. 2, 289.

[5]) Med bref fr. N. Gyllenstjerna dat. d. 1 Nov. Bref t. N. Gyllenstjerna dat. d. 3 Jan. 1565 »auf unser Vestung Grimmenstein». Handl. rör. Gyllenstjernor af Fogelvik.

egennyttan skarpt framträder, förklaras, att kriget mellan Sverige och Danmark härflöte ur kurfursten Augusts ständiga äggelser. Det hade redan beslutits, då kurfursten var i Danmark, och hans öfverstar hade yttrat, att Fredrik måste nödvändigt hafva Sverige, kosta hvad det ville. Kurfursten hade mest befordrat kriget med penningar och folk, och så länge han innehade sin värdighet, kunde Erik XIV aldrig vänta en stadig fred. Det vore därföre klokt af Sverige att gifva sig i förbund med Johan Fredrik och för värfvande af 8 eller 10,000 hästar samt 50 eller 60 fänikor fotfolk anslå en stor summa. Sedan kurfursten väl blifvit undanskaffad, skulle det vara lätt att bringa Danmark och Norge under Sverige. Ville konungen inlåta sig härpå, borde 300,000 thaler utskickas [1]). Ditmarschs sändning hade emellertid ingen framgång. Att betala furstarne af Weimar några penningar ingick alls icke i Eriks afsigter. Förbundet hade han erbjudit dem mera för deras än för egen skull. Ville de ej ingå på de erbjudna vilkoren, befalldes N. Gyllenstjerna låta allt blifva, som det var [2]). Denne underlät också att svara på Ditmarschs beskickning, och underhandlingarne fingo för året afstanna [3]).

I sammanhang med de weimar-grumbachska planerna ställdes vanligen de lothringiska mot Danmark. På våren omtalades änkehertiginnan spinna ränker mot detta land såväl med Erik XIV som andra. Pfaltzgrefven Wolfgang meddelade d. 6 April åt Wilhelm af Hessen en erhållen underrättelse, att hon intet heldre önskade än konung Fredriks afsättande. Hon hade bragt saken därhän, att 4,000 hästar och 30 fänikor voro att tillgå i Sachsen. Ville pfaltzgrefven blifva dessas hufvud och förmäla sin äldsta son med en hennes dotter, skulle hon med sina vänner troget bistå honom till att vinna Danmark. Fredrik II vore utan penningar, med fiendtliga grannar, upproriskt krigsfolk och ovilliga undersåtar. August af Sachsen kunde hindras från att hjälpa honom genom Grumbach. Adolf af Holstein skulle mera befordra företaget än hindra det, då han därigenom kunde blifva konung af Norge [4]). Otaliga

[1]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel 2, 289—291.
[2]) Erik t. N. Gyllenstjerna d. 4 Juni. R. R.
[3]) Justus Jonas' gütliches verhör d. 20 Febr. 1564. Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel 2, 291.
[4]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel 2, 264—265. Att kurfursten August misstrodde Wolfgang synes af hans råd t. Fredrik II att taga honom i

rykten kringflögo om det understöd, som änkehertiginnan skulle gifva Grumbach, men säkert är, att han ej erhöll det minsta [1]. Af Spanien påstods änkehertiginnan kunna beräkna säkert bistånd. Granvella, sade man, hade tillbjudit sina tjänster [2]) och sökte öfvertala Filip II att antaga sig Lothringen mot Danmark [3]). Då Kristina fram på sommaren reste till Nederländerna, troddes allmänt hennes färd vara företagen i hopp att utverka understöd af Filip. Man berättade, att hon i Bryssel skulle få 400,000 thaler till kriget, och att hon väntade »statlicher hülfe» både till lands och sjös från Nederländerna. Förbundna hade hon i Erik XIV, åt hvilken hennes dotter Renata var lofvad, och i flera tyska riksständer. Ett annat rykte förtäljde likväl, att hon ämnade sälja alla sina anspråk på Danmark åt Spanien [4]). För den habsburgska politiken vore intet angelägnare än att bemäktiga sig Öresund.

I själfva verket pågingo detta år underhandlingar mellan Sverige och Lothringen. De hade inledts genom ett bref från Mornay d. 27 Okt. 1564 till änkehertiginnan, hvari hon uppmanades att affärda ett sändebud till Sverige. Han ville underrätta henne om säkra medel att återfå sitt fädernearf [5]). I början af Jan. 1565 afsändes af Erik XIV Arnold Rosenberger till Lothringen för att underhandla om ett förbund mellan de båda staterna [6]). Någon giftermålsfråga hade han däremot icke fullmakt att väcka [7]). Den 18 Juni framställde Rosenberger sitt uppdrag för hertigen i Nancy men hänvisades till änkehertiginnan, som just nu uppehöll sig i Nederländerna. D. 5 Juli erhöll han audiens hos henne i Tiele (i Geldern), men hon uppsköt saken, tills den svenska ambassaden, som låg i Deventer, hunnit anlända. Sändebudet fick likväl det intryck, att Erik måste allvarligare gripa sig an med giftermålssaken, förrän förbundet kunde vinna någon

tjänst och gifva honom pension (Orloff 2, 258). Wolfgang ville komma i spetsen för en här och underhandlade med Grumbach (Ortloff 2, 279) men bedyrade, att han ej stod i några praktiker mot Danmark.

[1]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel 2, 251—275.

[2]) Ibid. 2. 254.

[3]) Ibid. 2, 272.

[4]) Vilhelm af Hessen till Ludvig af Nassau d. 17 Aug. Arch. de la Mais. d'Or. Nass. 1, 408.

[5]) Silliers t. Bollwiler d. 15 Dec. 1564. Pap. d'etat du Card. de Granv. VIII. 550, 660.

[6]) Instruktion dat. d. 4 Jan. Tit. Reg. 1522—92.

[7]) Afsked t. legaterna d. 14 Juli. R. R.

framgång [1]). En förbindelse med Sverige syntes emellertid det lothringiska huset önskvärd. Hertigen hade förut skickat till Mornay en tjänare med några bref, af hvilka Erik XIV förnam, att hertigen gerna skulle se såväl ett förbund med Sverige som ett giftermål mellan Erik och sin syster Renata [2]). Härtill lade »brefdragaren», ehuru utan fullmakt att sådant erbjuda, »att de skola renunciera oss och våra arfvingar den rätt de kunna hafva till Norge och Danmark samt under kriget hålla oss och Sverige 6,000 man godt krigsfolk till fot och 2,000 till häst» [3]). Sådana anbud voro lockande, men konungens motvilja mot giftermålet var synnerligen stark, ty han drog sig för en förbindelse med den i landet hatade Kristian II:s ätt. Då han i Maj till Lothringen afsände en beskickning — den på hvilken Kristina syftat — bestående af Hans Klason (Bjelkenstjerna), Knut Knutson (Lilje), Lars Knutson och Herman Bruser, var hans afsigt att om möjligt ernå förbundet utan giftermål. Kunde detta icke ske, skulle samma vilkor fordras, som vi ofvan hafva omtalat, att den lothringiska budbäraren erbjöd. Allt hvad Erik ville medgifva, var att ej taga högre tull af lothringare i sundet, än brukligt varit 50 år tidigare [4]). Sådana vilkor kunde ej gerna förefalla den ärelystna änkehertiginnan antagliga. Hvad hon vunnit, skulle blott varit att få sin dotter med stor kostnad bortgift. Underhandlingarne drogo också ut på tiden. Om den svenska beskickningen äfven fick sina instruktioner något ändrade [5]), återstodo likväl andra svårigheter, såsom om religionen. Svenskarne lågo hela året kvar i Lothringen [6]), utan att något synbart uträttades.

Ryktet om denna underhandling spred sig snart vida omkring. Granvella uppmanade änkehertiginnan att ej göra något

---

[1]) Rosenbergers och Tilemans bref t. Erik d. 25 Juli. Ortloff. Gesch. etc. 2, 361.

[2]) Erik t. markgrefvinnan af Baden d. 5 Juni. R. R.

[3]) T. legaterna d. 14 Juli. R. R.

[4]) Giftermålskontrakt mellan Erik och Renata samt notula för sändebuden d. 17 Maj 1565. Erik XIV:s Lat. Reg. Af vilkoren ser det ut, som om det lothringiska sändebudet hade kommit före d. 17 Maj, ehuru Erik påstår i bref till legaterna d. 14 Juli, att det kom i Juni. R. R.

[5]) Bollwiler påstår d. 10 Nov. för Granvella, att svenskarne föreslagit Lothringen att taga Danmark. Erik skulle taga Norge. Pap. d'etat du Card. Granv. IX, 660.

[6]) Gynther v. Schwartzb. d. 9 Dec. Ortloff. Gesch. d. Grumb. Händel, 2, 361.

försök mot Danmark utan att först rådfråga Filip II [1]). Denne hade han emellertid förut tillstyrkt att gifva ett penningeunderstöd. För egen del iakttog Granvella den försigtige statsmannens ståndpunkt. Sverige önskade han allt godt, men omedelbart ville han ej blanda sig i de lothringiska intrigerna för att ej gifva anstöt åt holländarne [2]), hvilka kunde börja frukta för sin handel. Olika förhöll sig den romerske kejsaren. Han förmanade hertiginnan d. 28 Aug. att afstå från sina hittills med Sverige förda stämplingar mot Danmark och Holstein och bad henne framför allt akta sig för Grumbach [3]).

Liksom kejsaren här motarbetade Sveriges intressen, använde han på ett annat håll sitt inflytande för att beröfva Sverige en ny vän och rädda Danmark från en ny fiende, som höll på att uppträda. Det var en medlem af Brandenburgs kurfurstliga hus, markgrefven Hans af Küstrin. Midt under kriget framträdde denne med de anspråk slägten ansåg sig hafva på delar af Schleswig, Holstein och Norge genom Joakim I:s giftermål med en dotter till konung Hans I [4]). Erkände Fredrik II hans anspråk, lofvade han honom sin hjälp. Man må ej förundra sig öfver att saken föreföll konungen något eftertänklig. Fordringarne kunde han naturligtvis icke bevilja, men å andra sidan var markgrefven känd såsom »bös dänisch» och stående i nära förhållande till Sverige och Weimar. I förlitande på kurfursten Augusts makt och inflytande hos kejsaren och den öfversachsiska kretsen gaf han i början intet svar. Markgrefven sände därpå i Juli en beskickning till Danmark, men denna fick återvända med begäran, att frågan skulle uppskjutas till lägligare tid. Härmed lät sig Hans emellertid icke nöja utan rustade till anfall. Konungen i Sverige, sade han, hade låtit handla med honom och föreslagit goda vilkor. Något krig kom likväl icke till utbrott. Hertigen i Preussen bad honom betänka, huru illa Polen skulle taga hans rustningar, och att, om Erik vunne för stor styrka, skulle Fredrik II vända sig till Spanien och huset Burgund, hvarigenom de östliga ländernas handel på Östersjön ofelbart skulle störas. Äfven kejsaren gjorde flera gånger föreställ-

[1]) Granvella t. Filip. d. 20 Nov.
[2]) Se t. ex. Granvella t. Bollwiler d. 14 April och Granv. t. Filip II d. 17 Febr. Pap. d'etat du Card. de Granv. IX, 18.
[3]) Se Reg. Dipl. Hist. Dan.
[4]) Droysen: Gesch. d. Preuss. Polit. Norsk Hist. Tidskrift 2, 108.

ningar [1]). Härigenom afstyrdes alla fiendtligheter. Årets politiska fälttåg måste anses ogynsamt för Sverige. Kejsaren hade blifvit fiendtlig. Erik XIV:s underhandlingar hade ej ledt till något resultat. Af de många rykten, som kringflugit om hans styrka, hade han ej kunnat skörda annat gagn, än att fienden möjligen hållits i oro.

V.

För den i Stockholm härjande pestens skull [2]) uppehöll sig Erik XIV under slutet af år 1565 i Vadstena. Som han fruktade ett förnyadt anfall af fienden på Varberg, finna vi honom denna tid vidtaga en mängd åtgärder för denna fästnings försvar. Till kommendant efter Mornay, som anhållit om befrielse, utnämdes Åke Bengtson (Ferla). Till besättning afsändes flera knektefänikor. Vestgötabönderna skulle dit utgöra dagsverken och framskaffa lifsförnödenheter [3]). Sådana brister förefunnos ändock på slottet genom olydnad hos fogdar och knektehöfvidsmän, att Åke Bengtson vid berättelsen om ett hotande angrepp i slutet af Dec. tog mycket illa vid sig [4]). Lyckligtvis saknade ryktet all grund. Det var tvärtom svenskarne, som först grepo till vapen.

Vid sin södra gräns företogo de i början af 1566 ett infall i Göinge. Konungen hade påbjudit det för att trygga Smålandsgränsen. Till befälhafvare hade han utsett Jakob Henrikson (Hästesko). Att under vintern samla ihop de skingrade soldaterna var likväl så svårt, att denne ej en gång trodde sig få manskap nog till trenne fänikor [5]). Han bröt emellertid in i häradet omkr. d. 20 Jan., brände Vandås och 2 socknar men vände därpå hastigt tillbaka. På hans uppmaning till innevånarne att gå Erik till handa hade dessa gifvit ett afvisande svar. Först sedan alla andra bönder i Skåne hade svurit, ville de ock göra

[1]) Arch. f. die Sächs. Gesch. V, 38 o. följ. Droysen, Gesch. d. Preus. Polit. 2, 2, 422—424. Underhandlingar mellan Hans och Erik måtte fortgått äfven 1566. D. 31 Okt. skrifver Aug. af Sachsen t. Fredrik II, att Hans affärdat ett sändebud till Sverige.

[2]) Rådslag d. 20 Nov. Runell: Kronol. Reg.

[3]) Instruktion f. Nils Sture d. 6 Dec. Handl. r. Sk. Hist. 4. 76.

[4]) Åke Bengtson t. N. Sture d. 27 Dec. Handl. r. Skand. Hist. 4, 82.

[5]) Kansl. Diar. s. 11.

det [1]). Glad, att hans befälhafvare nu »lagt den skammen från sig, som skedde i den skärmytseln med fienderna», lofvade Erik honom förstärkningar och befallde honom förnya tåget. Han borde draga ända ned till Malmö och taga återvägen åt Åhus och Sölvitsborg [2]). Af hela denna plan blef dock ingenting, ty krigsfolket ville först hafva sin lön. Missnöjd afsatte då honom konungen, »efter han hade så skingrat folket». Mornay utnämdes d. 16 Febr. i hans ställe [3]). Denne kallades sedermera till Bohus, hvarpå danskarne i Maj härjade i Sunnerbo [4]).

Vid samma tid som Jak. Henrikson skickades mot Göinge, hade en belägring af Bohus blifvit beslutad. Den gamle Nils Boje skulle leda företaget och hafva Nils Sture och Sten Erikson (Lejonhufvud) till sina biträden [5]). I början af Jan. finna vi honom i Vestergötland träffa anstalter för fullgörande af sitt uppdrag [6]). Det gick dock långsamt med utrustningen. Ännu d. 20 Jan. hade murbräckorna, hvilka d. 1 Jan. skickades från Stockholm, ej kommit öfver Tiveden [7]). De arma vestgötabönderna betungades med flera gärder [8]), under det de samtidigt hotades med eld och brand, om de ej inom fastlagen utgjorde sina dagsverken till Varberg [9]). Det var ej underligt, om de voro motvilliga. Då ändtligen d. 15 Febr. kanoner och lifsmedel framkommit till Larf, hvarest svenska lägret synes hafva varit, ålades ytterligare hvarje bonde i Svante Stures befallning att infinna sig vid hären med en månads kost och ett par hästar för trossens och materielens framskaffande. Bojes afsigt var nämligen att bryta upp d. 20 Febr. [10]) Vinterns uppslag fördröjde tåget. Ännu d. 5 Mars hade han endast hunnit Alingsås [11]). Bohus var likväl förut inneslutet, ty Brunte Birgerson hade legat därutanför hela

---

[1]) K. Diar. s. 28. I bref t. Göingeboarne dat. d. 25 Jan. säger Jak. Henrikson sig för få dagar sedan hafva varit inne åt Vandås. Sverig 79.
[2]) T. Jak. Henrikson d. 31 Jan. R. R.
[3]) T. Mornay d. 16 Febr. R. R.
[4]) Kansl. Diar. s. 80.
[5]) Erik XIV t. N. Sture d. 30 Dec. Handl. rör. Sk. Hist. 4, 90.
[6]) 2 bref fr. honom d. 6 Jan. Handl. r. Sk. Hist. 4, 91 och De la Gard. Ark. 1, 187.
[7]) Kansl. Diar. s. 8. De la Gard. Ark. 1, 189.
[8]) Se Bojes bref d. 6 Jan. i De la Gard. Ark. 1, 187 och d. 27 Jan., då en ny gärd omtalas, ibid. 1, 190.
[9]) Instruktion f. N. Sture d. 6 Dec. 1565. Handl. r. Sk. Hist. 4, 76.
[10]) Bojes bref d. 15 Febr. De la Gard. Ark. 1, 194.
[11]) Ibid. 1, 198.

året[1]), och mot midten af Febr. hade N. Boje till hans förstärkning afskickat Nils Sture och Erik Gustafson (Stenbock)[2]). Men dessa hade väl knappast ankommit, förrän en från Norge uppväxande fara hotade att göra deras företag om intet.

Redan i Jan. hade man längs svenska gränsen fruktat ett infall. M. Helsing och Matts Törne underrättade konungen, att de höllo allmogen redo[3]). Denne ansåg i början ett sådant försigtighetsmått onödigt, men vid underrättelse från N. Boje, att norrmännen ämnade med hela sin makt undsätta Bohus, befallde han d. 9 Mars M. Törne att uppfordra hela Norrland och angripa[4]). Innan detta var skrifvet, hade likväl M. Svale i Febr. med rof och brand infallit i Värmland, under det Kr. Munk »väldigt stark» tvang bönderna i Dal gå sig tillhanda och gifva brandskatt. Deras framsteg voro stora. Målet för deras tåg sades vara Bohus[5]). Ryktet om de norska truppsamlingarne hade föranledt Sv. Sture till förslaget att uppbåda man ur huse i Vestergötland, men N. Boje ansåg denna börda på landskapet för tung[6]). Efter erhållen kännedom om infallet gaf han N. Sture och Erik Gustafson (Stenbock) i uppdrag att angripa Kr. Munk, förrän M. Svale kunde komma honom till undsättning. Hos Br. Birgerson skulle de blott lemna tillräcklig styrka att försvara ställningen vid älfven[7]). Befallningen åtlyddes, och svenskarne inföllo i Viken. Man vet, att de åtminstone inträngde 3 mil i landet och uttogo gärd hos Vikboarne[8]), men att de förlorade mycket folk, efter de alltför ifrigt drogo ut på byte. Boje lofvade att med det första komma dem till bistånd[9]) och tillgrep för att öka sin styrka den kort förut förkastade utvägen att uppbåda man ur huse i Vestergötland[10]).

[1]) J. Ulfstand t. H. Skovgaard d. 21 Febr.. D. K. Hist. 54.

[2]) Erik erhöll bref därom d. 1 Mars (Eriks dagbok). D. 10 Febr. skrifver Boje, att han sänder N. Sture och N. Bertilson med 3 fänikor och 100 ryttare. De la Gard. Ark. 1, 191.

[3]) Kansliets Diar. s. 13, 23.

[4]) T. M. Törne d. 9 Mars. R. R.

[5]) Jöns Småländings bref t. N. Boje. Eskilsskog d. 20 Febr. Handl. r. Sk. Hist. 4, 93.

[6]) Bojes bref d. 19 Febr. De la Gard. Ark. 1, 195.

[7]) N. Boje t. N. Sture m. fl. d. 22 Febr. Handl. r. Sk. Hist. 4, 90.

[8]) N. Boje t. Sv. Sture d. 5 Mars. De la Gard. Ark. 1, 198. Mon. Hist. Dan. II, 342.

[9]) N. Boje t. N. Sture m, fl. d. 4 Mars. Handl. r. Sk. Hist. 4, 95.

[10]) Se de anförda brefven d. 4 och 5 Mars samt Bojes bref d. 2 Mars. De la Gard. Ark. 1, 197.

Dessa företag voro alls icke i Erik XIV:s smak Redan förut var han missnöjd med sina befälhafvares långsamhet, »men vi kunna väl tänka, hade han skrifvit, att I (N. Boje) icke ären så mycket däri vållande, som till äfventyrs en part af dem, som edra rådgifvare varit hafva» (Gustaf Olofson (Stenbock) och Sv. Sture). Nu förlorade likväl äfven N. Boje alldeles gunsten. Mot instruktionen hade N. Sture blifvit insänd i Norge för en hop bönders skull, och mot instruktionen hade allmogen blifvit uppfordrad, så att man af den ej kunde erhålla någon hjälp [1]). Den borde hemförlofvas. I stället skulle Mornay ankomma med Smålandsregementet [2]). N. Sture och Erik Gustafson erhöllo förebråelser för det de öfvergifvit belägringen. Hade de intet uträttat mot Kr. Munk, skulle de genast återvända till Bohus och där bida honom, om han ville komma [3]). Antagligen hade likväl Munk redan härförinnan dragit sig till baka till Norge [4]).

Emellertid hade N. Boje med härens hufvudstyrka anländt till Bohus [5]). Sedan kanoner och tillbehör framkommit, tog beskjutningen måhända den 24 Mars sin början [6]). Inom kort voro ett torn och ett stycke mur nedskjutna, och därpå skred man d. 26 Mars till stormning. Tre gånger förnyades anfallet af sammanlagdt 10 fänikor, men alla gångerna misslyckades det. Angreppet skedde nämligen utan ordning, under det försvaret å andra sidan med skicklighet leddes af Jens Ulfstand. Strax därefter bortskickades det grofva artilleriet till Skara [7]).

Underrättelsen om olyckan grep Erik mindre, än man skulle väntat, ty han ansåg slottet fortfarande så godt som vunnet. N. Boje förbjöds att upphäfva belägringen. Mornay, som nyss förut fått i uppdrag att vara till hands, om fienden aktade sig åt Varberg eller Elfsborg [8]), befalldes nu skynda till Bohus för att hjälpa till vid eröfringen [9]). I samma mån den förres aktier

[1]) T. N. Boje d. 16 och 23 Mars. R. R.
[2]) T. Mornay d. 19 Mars. Ox. Saml. Handl. rör. Erik XIV:s reg.
[3]) Erik t. N. Sture och Erik Gustafson d. 21 Mars. Handl. r. Sk. Hist. 4, 100.
[4]) D. 17 Mars skrifver Fredr. II t. Kr. Munk, att han hört, hvad han uträttat och afråder honom komma ned till sig. N. Reg.
[5]) Kanske d. 12. Se Messenius, Scondia VI, 35. Enligt danska uppgifter voro svenskarne 14 fänikor och 5 fanor, enl. Eriks bref d. 13 April t. Åke Bengtson mer än $1^1/_2$ regemente.
[6]) Kansl. Diar. s. 51. Jmf. Eriks dagbok d. 19 Mars.
[7]) Kansliets Diar. s. 53, 56 och 70.
[8]) T. N. Boje d. 6 April, t. Mornay d. 3 April. R. R.
[9]) T. Mornay d. 9 April. R. R.

sjönko, stego den senares. Finge N. Boje hållas, skref Erik, så byggdes snart allt upp, som man skjutit ned. Mornay utnämndes i stället d. 15 April till fältöfverste. Han hade i Livland eröfrat många starkare fästen, och då han så väl försvarat Varberg, hoppades konungen, att krigsfolket skulle blifva honom mera lydigt än förut. Sedan Bohus och därefter Elfsborg fallit, skulle Fredrik II ej längre kunna stänga tillförseln utan måste göra fred [1]). Innan detta bref hann framkomma, hade emellertid Mornay af N. Boje blifvit bortskickad från belägringen till Kilebro för att hindra Dan. Rantzau, som sades vilja infalla i Småland [2]). Själf stannade N. Boje icke länge efter vid Bohus. I hans läger rådde svår brist. Från Vestergötland kommo inga lifsmedel, och af Viken kunde föga utpressas, »efter befolkningen mest gifvit sig till fribytare» [3]). En stor del af hans trupper öfvergaf lägret för hunger [4]), och återstoden måtte befunnit sig i upplösningstillstånd, ty då 2 fänikor fiendtliga knektar ankommo till Elfsborg, utrymde svenskarne Hisingen d. 1 Maj och sökte ej lägga hinder i vägen för Bohus' undsättning [5]). Kort därpå drogo de sig ifrån slottet men slogo läger vid Skardal. Hit anlände snart Mornay med förstärkningar och öfvertog befälet [6]). Sin uttalade afsigt att förnya belägringen har han dock knappast verkställt [7]). Han låg en tid kvar under skärmytslingar med den fiendtliga styrkan på Hisingen men drog sig därpå inåt Vestergötland.

Under det dessa händelser timade nere vid gränsen, pågingo som bäst förberedelserna till sommarens land och sjötåg [8]). Man hade stora luckor bland manskapet att fylla. Vapnen men ännu mera pesten hade det föregående året kräft talrika

[1]) T. Mornay d. 15 April. R. R.

[2]) T. Mornay d. 20 Apr. Kansl. Diar. s. 64.

[3]) Kansl. Diar. s. 68.

[4]) T. Sv. Sture och Gust. Olson (Stenbock) d. 3 Maj. R. R.

[5]) Val. Manstein och Jens Kaas d. 3 Maj. D. K. Hist. 54. Från Norge synas danskarne sedan fått förstärkning.

[6]) Val. Manstein d. 12 Maj. D. K. Hist. 54. J. Kaas d. 16 Maj. D. K. Hist. 50.

[7]) Lasse v. Skaras fänika låg mellan d. 8—24 Maj på Skardals hed. And. Anderssons fänika låg d. 30 April vid Bohus, d. 24 Maj vid Skardal (Milit. i K. A.) Mot uppgiften i Mon. Hist. Dan. II, 346, att Mornay bröt upp fr. Bohus 8 dagar före pingst, strida de straxt följande orden, att han låg på Skardals hed 8 veckor och bröt upp därifrån midsommardagen. Jmf. s. 346 not 2.

[8]) För krigsfolket utgafs fr. d. 22 Febr. t. d. 7 Dec. 877,934 mark. Krigsräk. i R. A.

offer. Af sjöfolket säger konungen själf, att största delen aflidit [1]). Härtill kom äfven, att flertalet af de värfvade tyskarne rymt sin väg. För att ersätta det afgångna krigsfolket lät Erik värfva i Tyskland och Frankrike [2]). Inom landet höllos utskrifningar [3]). Flere gärder pålades. Vid Distingen lofvade menige man en hjälpgärd till flottans utrustning [4]). Vi finna sedermera städernas utskickade i Stockholm — troligen vid riksdagen — förbinda sig till en hjälp, hvarifrån hvarken »våra (konungens) eller våra mäns tjänare, som i staden äro boendes och besittandes skola förskonas» [5]). Finland befalldes utgöra lika stor gärd som det föregående året [6]). För härens räkning beviljades i Stockholm den vanliga landtågsgärden [7]). Med landtrupperna skulle mönstring hållas i hvar provins d. 7 April [8]). D. 17 Mars försäkrar konungen, att han med det snaraste ämnade själf bryta upp [9]). Härmed dröjde det emellertid så länge, att flottan dessförinnan hann till och med återvända från sin första expedition mot fienden.

Redan i midten af Mars omtalar Erik, att flottan var i det närmaste färdig. Endast manskap saknades. Knektehöfvidsmännen vid skeppsregementet kallades genast till Stockholm [10]), och gubernatorerna ålades uppskicka de utskrifna, så att de voro där före påsk [11]). D. 3 Maj var skeppsfolket ankommet och utfärdades instruktion för amiralen Klas Kristerson (Horn)., Liksom det föregående året befalldes denne begifva sig till danska farvatten för att nedlägga fienden, bränna och taga tull. Genom Öresund skulle 6 örlogsfartyg skickas under Henrik Arvidsons befäl. Dessa skulle förena sig med kaparne i vestersjön för att hindra fiendens handel samt gemensamt understödja belägringen af Bohus. Sedan herraväldet i Östersjön blifvit tryggadt, borde Per Larson affärdas med 8 skepp åt

---

[1]) Fullmagt att antaga sjöfolk, d. 15 Febr. R. R.
[2]) Eriks dagbok d. 24 Mars, 4 Juli, 12 Sept. och instruk. f. Kl. Kristerson d. 3 Maj. R. R.
[3]) Se t. ex. Eriks dagbok d. 11, 22 Febr, d. 19 Mars.
[4]) T. M. Helsing d. 13 Febr. R. R.
[5]) T. alla städer d. 20 Mars. R. R.
[6]) T. Gust. Fincke d. 1 Febr. R. R.
[7]) T. P. Kart d. 3 April och d. 2 Maj. R. R. Beviljades troligen vid riksdagen.
[8]) T. alla befälhafvare d. 23 Febr. R. R.
[9]) T. Esbj. Pederson d. 17 Mars. R. R.
[10]) D. 12 Mars. R. R.
[11]) T. alla gubernatorer d. 19 Mars. R. R.

tyska sidan för att upptaga fribytare och skaffa riket tillförsel. Full tullfrihet fick han lofva de köpmän, som voro benägna att föra krigsförnödenheter till Sverige. Ändtligen skulle 7 skepp under Erik Filipson skickas till det narviska farvattnet. 68 krigsskepp ställdes enligt instruktionen under Klas Kristersons myndighet [1]), men säkerligen hade denne ej detta antal under sitt befäl, då han den 23 Maj afgick från Elfsnabben [2]). D. 30 Maj anlände flottan till Ölands norra udde, d. 1 Juni till den södra. D. 5 Juni gick Klas Kristerson till segels mot Bornholm, dit han d. 10 Juni ankom med »60 fartyg, däribland 36 goda örlogsskepp, resten pinkor och koffardi» [3]). Såväl genom öfvertalningar som hotelser sökte han bemäktiga sig ön [4]) men utan framgång. Kettinck höll modigt ut, ty hans späjare hade berättat, att på den stora flottan fanns blott »ein arm, nackendig volk», och att amiralen ej skulle kunnat så länge hålla sjön, om han ej förstärkt sina förråd från de 100 handelsskepp han samlat omkring sig. Han sades ämna föra dessa till sundet för att där upptaga den vanliga tullen. D. 24 Juni lyftade Klas Kristerson ankar, d. 26 såg man hans styrka uppgående till 46 skepp nära Dragör. Af alla från öster kommande fartyg uppbar han nu såsom det föregående året tull [5]). De fiendtliga flottorna visade sig icke.

Lybeckarne hade haft stora svårigheter att utrusta sin flotta, ty det bästa folket var bortdödt, och flera kringliggande städer förbjödo sina borgare gå i främmande tjänst [6]). Efter vanan blefvo de dock färdiga före danskarne och infunno sig d. 14 Maj i Köpenhamn med 11 skepp under Bart. Thinnapels befäl [7]). Här hade de sedan legat under väntan på danskarne.

Penningebristen och folkbristen hade fördröjt dessas rustningar, fastän landet troligen ansträngdes till det yttersta. Till

---

[1]) Instrukt. d. 3 Maj. R. R. H. Arvidson gick aldrig genom sundet, hvarföre han d. 26 April 1567 dömdes från lifvet. Nämdens dombok.

[2]) D. 20, 21 och 22 Maj mönstrades blott 41 skepp vid Elfsnabben. Anteck. om krig. fhåll i Kam. Ark. Per Larson var ej häller med Klas Kristerson (se R. R. d. 1 Juli.)

[3]) Kansl. Diar. s. 88, 93. Kettincks bref d. 24 Juni. Hübertz 314—316.

[4]) Kl. Kristersons bref t. innevånarne d. 14 Juni. Hübertz 312—314.

[5]) Tinnapel och Kampherbeck t. Lybeck d. 27 Juni. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49.

[6]) Lyb. t. Fredrik II d. 19 Jan. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49.

[7]) B. Thinnapel m. fl. t. Lyb. d. 28 Maj. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49.

bönderna finna vi minst 5 skattebref under året utfärdade [1]). Städerna, hvilka enligt bref d. 3 Okt. 1565 fått utgöra omkring 50,000 daler [2]), pålades d. 5 Maj en skatt af 48,000 [3]). På borgarne föll ock i främsta rummet skeppsutredningens tunga. Prester och adel sluppo ej heller undan [4]). Alla skatter afhjälpte likväl icke bristen. Äfven detta år måste lån upptagas af de främmande köpmän, som gingo genom Öresund. Hvad flottan angår, hade Fredrik ämnat utsända den före påsk, på det svenskarne ej skulle hindra den från att förena sig med lybeckarne [5]), men tidpunkten måste allt mer och mer skjutas fram. Då den lybska flottan ankom, var visserligen den danska färdig, men folket var ej inskeppadt, och knektarne visade efter Fredrik II:s utsago föga lust att gå ombord [6]). Kanske var det denna orsak, som fjättrade flottan ännu i slutet af Juni. Sådant är ej omöjligt, ty landets befolkning skall varit så ovillig, att den måst så godt som tvingas att utgöra de utskrifna [7]).

Klas Kristersons (Horn) vistelse i sundet blef emellertid ej långvarig. Han lemnade det redan d. 27 Juni men kryssade de följande dagarne därutanför. Härunder inträffade en för svenskarne synnerligen lycklig händelse. En stor mängd främmande handelsfartyg befann sig i sundet, emedan Fredrik II förbjudit att släppa någon igenom, förrän hans och lybeckarnes flotta kommit i sjön [8]). Ett par dagar efter svenskarnes aflägsnande lyfte de förbundna nu ankar 36 segel starka [9]), danskarne under Hans Lauridsens befäl. Handels-

1) Jacobs. Skattev. s. 87.
2) Summan uppgick t. 48,050, men uppgift f. några städer fattas.
3) Jacobs. Skattev. s. 121. Efter olyckan vid Gotland pålades städerna en kopparskatt d. 26 Aug. Jac. Skattev. s. 19.
4) D. 7 Jan. omtalas skatt på presterna. Af adeln och egare af fritt jordagods i Skåne begärdes, att de likt adeln i det öfriga riket skulle komma konungen till undsättning af jordagods, förpantningar och förläningar. Cronholm: Skån. Hist. 1, 549, 570.
5) Fredr. II t. Lyb. d. 11 Mars. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49.
6) B. Thinnapel m. fl. t. Lyb. d. 24 Maj. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49.
7) Hammerich. Dan. under Adelsv. 2, 71.
8) Fredr. ämnade sedan blott förbjuda passagen f. dem, som voro lastade med salt, ammunition och dylikt. Lyb. yrkade på ett absolut förbud för alla skepp. Svenskarne stärkte sig, om ej med annat, så med fartygens besättningar. Lyb. t. Fr. d. 19 Jan. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49. Fredr:s resolut. t. Lyb. sändebud d. 27 April. Lyb. Ark. Act. Svec. Vol. 5.
9) Mon. Hist. Dan. II, 353. D. 27 April förklarar Fredrik, att hans flotta skulle blifva 22 eller 24 segel. Den omnämda resolut. t. lyb. sändebuden.

fartygen följde exemplet, men i motsats till krigsskeppen, som af en eller annan anledning tills vidare dröjde inom Falsterbo ref, fortsatte de kosan bortåt Bornholm. Flere hundrade föllo d. 30 Juni i svenskarnes hand. De flesta släpptes, sedan tull blifvit tagen, 50 lastade med salt beslöt Klas Kristerson att föra till Sverige. Såväl för att trygga dessas färd som ock emedan provianten tagit slut, anträdde han återvägen[1]). Efter att hafva anlupit Bornholm och Öland kom flottan d. 6 Juli till Dalahamn.

Oaktadt sin förut uttalade afsigt att tidigt draga i fält hade Erik XIV då icke rört sig ur stället. Ej en gång den olyckliga vändning, som Bohus' belägring tog, hade förmått honom därtill. Han nöjde sig med att uttömma sin vrede på så väl trupper som befäl. Soldaterna anklagade han för förräderi. N. Boje undgick med möda ett skymfligt intåg i Stockholm. Mornay förlorade igen för en tid hans gunst. Bohus ville konungen emellertid icke släppa. Men åt hvem skulle han anförtro belägringens ledning? Mot alla sina befälhafvare hade han något att invända. Ivar Månson vore för »foos och hastig», Gustaf Olofson för »simpel» och ej tillräckligt hård för att hålla folket i ordning, Svante Sture för benägen till vällust och goda dagar. Per Brahe hade redan visat, hvartill han dugde. Mornay ville, sedan han blef gift, heldre sitta hemma än något ansenligt mot fienden uträtta. Jakob Henrikson hade förlorat sitt anseende hos hären efter olyckan vid Axtorna[2]). Hvad annat skulle man väl hafva väntat, än att konungen, med dessa åsigter och med den höga tanke han hyste om sin egen stora fältherreskicklighet[3]), hade själf satt sig i spetsen för sin här. Men långt därifrån. Han låter rådet afstyrka ett sådant farligt företag och hembär det därpå sin tacksägelse, »att de oss med sådant besvärligt omak hafva förskonat»[4]). Någon anförare måste hären likväl hafva. Eriks blickar föllo

[1]) Eriks dagbok d. 6 Juli. P. Larson hade d. 1 Juli fått befallning att med krigsskeppen i Stockholm och en mängd proviantskepp (Gärden fr. Finland och Norrland låg i Söderköping.) begifva sig till flottan och sedan återvända med de priser Klas Kristerson kunde hafva tagit. R. R.

[2]) Erik t. Jör. Person d. 4 Juni. R. R.

[3]) D. 9 Juni hade han skrifvit till Mornay eft. upphäfvandet af Bohus' belägring: Nu får man se, huru det går till, där som vi icke äro själfva med, och hvad gagn där blifver uträttadt. R. R.

[4]) Erik t. Jör. Person d. 4 Juni. R. R.

på Hogenskild Bjelke, »efter han hade ett passeligt godt förstånd och läte säga sig», men då denne undanbad sig förtroendet[1]), utnämdes i hans ställe hertig Magnus af Sachsen, en furste ingalunda skicklig att bekläda en sådan post men stående högt i konungens ynnest genom att tjänstgöra som späjare på hans bröder och deras slägtingar[2]). Instruktionen dat. d. 4 Juli ålade hertigen att till d. 1 Aug. samla sin till 11 fanor ryttare och 20 fänikor fotfolk bestämda styrka i Bogesund samt sedan rycka mot Bohus. Från Varberg skulle han ditkalla Henrik Arvidsons örlogsskepp och, om så behöfdes, kaparne i vestersjön. Norska bönder borde förrätta skansarbetet, »och där som de det med godo icke göra vilja, då må man finna annat råd därtill, låtande slå några ihjäl af dem». De skulle också jämte fångar skickas först i stormen, »men vore än några vestgötabönder med, så kunde det icke skada». Gåfve Gud allsmäktig den lycka, att man med våld kunde intaga slottet, då finge man ingen skona utom kvinnor och barn. Efter Bohus' fall skulle Elfsborg kringrännas. Nu kunde det visserligen hända, skrifver Erik, att fienden droge in i Småland, aktande sig åt Vestergötland, men fördenskull finge ej belägringen upphäfvas. Blott några fänikor hakskyttar borde jämte rytteriet sändas emot dem. Lade sig danskarne för Varberg, vore ej behof att rycka till undsättning, förrän de stormat en gång eller två. Af Kr. Munk behöfde ej hertigen låta sig oroas[3]). Svenskarne fingo likväl annat att tänka på än att belägra Bohus, ty samtidigt med denna instruktions utfärdande inföll Dan. Rantzau i Vestergötland.

I Maj hade konung Fredriks krigsfolk beviljat ett infall i Sverige[4]). Förrän omkring d. 20 Juni bröt det likväl icke upp från sina lägerplatser[5]). Dan. Rantzau var dess befälhafvare. P. Bilde m. fl. medföljde såsom komissarier. Dessa hade konungens befallning, att om Erik XIV skickade några sändebud ned till Danmark, skulle de intet akta därom utan i Guds

---

[1]) Eriks dagbok d. 4 Juli.
[2]) Se t. ex. Eriks dagbok d. 7 Juli.
[3]) Instruktion d. 4 Juli. R. R.
[4]) Fredrik II t. Jens Ulfstand d. 27 Maj. T. o. a. L.
[5]) D. 17 Juni skrifver Fredrik II t. Kr. Munk, att det skulle rycka upp i denna vecka. D. 23 Juni omtalas det hafva ryckt upp. T. o. a. L.

namn fara fram [1]). Kr. Munk skulle samverka med dem genom ett infall från sitt håll [2]). D. 3 Juli bröt Dan. Rantzau upp från Halmstad med en styrka, som Resen uppgifver till 7 fanor ryttare och 15 fänikor fotfolk [3]). D. 8 ankom han till Frölunda. Härifrån ämnade han först tåga raka vägen på Jönköping, men emedan man fruktade proviantbrist, utsågs Skara i stället till mål [4]). Kinds härad träffades först af förödelsen. Torpa och en mängd stora egendomar brändes. D. 13 Juli träffade detta öde Bogesund. D. 16 Juli kunde Erik XIV redan anteckna i sin dagbok, att hela Kind och Mark voro sköflade Förstörelsen sträcktes emellertid vidare. D. 15 Juli brändes Orreholm och Falköping. D. 16 anlände danskarne till Skara, där de i den bördiga trakten beslöto stanna några dagar. Något krigsfolk hade de knappast sett, men hvar de hade framtågat, hade de bränt och slagit ihjäl [5]). D. 18 Juli drogo 3 fanor mot Lidköping, på hvilken stad Erik Henrikson själf satte eld d. 19 Juli, då han var för svag till motstånd [6]). D. 23 Juli tågade hufvudstyrkan efter, sedan Skara blifvit brändt. I Lidköping stannade hären till d. 26 Juli, under hvilken tid Leckö slott och landet rundt omkring staden gingo upp i lågor. Som emellertid en svår rödsot hade brutit ut bland trupperna, beslöt Dan. Rantzau d. 26 Juli att anträda återtåget [7]).

D. 15 Juli hade Erik fått underrättelse, att fienden öfvergått vadet vid Vessige i Halland [8]) och utan tvifvel ämnade förhärja Småland eller Vestergötland. Omedelbart därpå ingingo bud om hans hastiga framsteg. Mornay befalldes d. 19 Juli samla trupperna och öfvertaga befälet, tills hertig Magnus kom ned. Var Bogesund brändt, skulle Jönköping i stället tagas till mötesplats. Menige man af Småland och Vestergötland borde uppfordras för att uppkasta bråtar. Med trupperna ålades Mornay begifva sig mellan fienden och gränsen för att hindra hvarje

---

1) T. komissarierna d. 6 Juli. T. o. a. L.
2) D. 17 Juni t. Kr. Munk. T. o. a. L.
3) Enl. Mon. Hist. Dan. II, 347, 11 fänikor.
4) D. Rantzau t. Fredr. II d. 9 Juli. D. K. Hist. 54.
5) Krist. Göje t. sin hustru d. 19 Juli. Skara. Saml. t. Adelens Hist. (Göje).
6) Mon. Hist. Dan. II, 348. Svenska artilleriet hann med knapp nöd undan åt Tiveden.
7) Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 194. Resen 156, Mon. Hist. Dan. II. 348
8) Eriks dagbok.

försök till återtåg [1]). På detta sätt skulle danskarne kvarhållas, tills konungen själf hann ned för att gifva dem nådestöten. Erik hade nämligen nu beslutit att uppträda som anförare. D. 21 Juli befallde han ryttare och knektar vid sitt eget regemente att infinna sig i Örebro d. 1 Aug. [2]). Först d. 29 Juli lemnade han likväl hufvudstaden, efter att hafva förordnat späjare därstädes [3]). Hade han förut gifvit sitt krigsfolk i Småland och Vestergötland den nedslående underrättelsen, att han inga goda krigsöfverstar hade, men att han icke ville gifva sig ned till dem för deras olydnad skull och för den försumlighet, som hans tjänare visade i Stockholm [4]); så lät han nu sina undersåtar veta, att han, som alltid förde segern med sig, skyndade till deras bistånd [5]). Enligt sin vana reste han emellertid långsamt men utfärdade under vägen en mängd befallningar. D. 30 Juli fick Mornay i uppdrag att med uppbådade bönder, 4 fänikor knektar och 1 fana ryttare hindra fiendens återtåg men att uppskicka det öfriga manskapet till konungen, så att det under hertig Magnus' befäl kunde möta honom vid Fägermo i Valla i Vadsbo. Komme fienden hastigt antågande mot Mornay, finge han begära så mycket folk af hertig Magnus, som behöfdes för att hålla ett slag [6]). Redan d. 3 Aug. finna vi likväl Mornay erhålla konungens tillstånd att behålla allt sitt krigsfolk, tills denne kommit till Örebro [7]). Åt Magnus, hvilken ännu d. 29 Juli låg kvar i Vadstena, öfverläts det att efter eget val begifva sig till Örebro eller Vestergötland [8]). Från Strängnäs utfärdade Erik d. 6 Aug. en skrifvelse till vestgötarne, hvari han förklarade deras olycka såsom ett syndastraff, för det de genom sin ovillighet att göra krigsfolket tillförsel hade hindrat honom från att under fjolåret tillfoga fienden ett fullständigt nederlag. Men konungen skulle ändock ej öfvergifva dem i nöden, så vida de ville anskaffa lifsmedel och framforsla artilleriet [9]). Som detta sistnämnda var

[1]) T. Mornay d. 19 Juli. R. R. Bråtar skulle uppkastas i Ale, Skogbygd, Bollebygd, Kind, Mark och ända in till Jönköping.
[2]) R. R.
[3]) Eriks dagbok d. 22 Juli.
[4]) Till ryttare och knektar i V. G. och Smål. d. 10 Juli. R. R.
[5]) Mandat t. V. G. och Smål. d. 20 Juli. R. R.
[6]) Odat. i R. R., men enl. Eriks dagbok dat. d. 30 Juli.
[7]) Till Mornay d. 3 Aug. R. R.
[8]) T. Magnus af Sachsen d. 5 Aug. R. R.
[9]) Mandat t. V. G. d. 6 Aug. R. R.

en sak af vigtigaste beskaffenhet, och utgärdshästarne »förkommit genom deras otroskap, som på dem akta skulle», pålades öfver hela riket en hästskatt [1]). Ändtligen d. 15 Aug. kunde Erik gifva underrättelse åt Mornay, att han kommit med sitt regemente till Örebro och blott väntade på knektarne från flottan för att rycka honom till undsättning. Sina ryttare skulle Mornay med undantag af en fana skicka konungen till mötes vid Valla i Vadsbo [2]). Denne var vid godt hopp, att icke många danskar skulle undkomma. Ville Fredrik sända någon hjälp från sin hemkomna flotta, skulle Peder Kristerson (Sjöblad) afhålla den med allmogen i Småland närmast gränsen [3]). Till Vestergötland hann emellertid Erik aldrig denna gång. D. 22 Aug. mönstrade han visserligen den styrka han samlat i Örebro, men då pesten härjade bland den, rådde befälhafvarne honom att förlägga trupperna i Närike och Östergötland, tills man blefve viss om hvad fienden ämnade företaga [4]). Och så blef äfven beslutadt [5]).

Mornay, »som alltid berömt sig, att han ej ville gifva den Dan. Rantzau något tillförene», [6]) fick således hela tiden ensam mäta sina krafter med sin fruktade motståndares. I midten af Juli hade han i Värnamo samlat sin styrka för att komma Vestergötland till undsättning [7]). Till att hindra fiendens framfärd hade han icke haft förmåga, men sitt återtåg kunde danskarne icke verkställa utan häftiga strider med honom [8]), ty med kanske 7 knektefänikor och 5 ryttarefanor [9]) var han dem ständigt i vägen. Öfver Larf kom emellertid Dan. Rantzau lyckligen fram till Alingsås [10]). Kosan ställdes därefter till Bohus. På en skog i närheten af staden blef Rantzau anfallen af Mornay och förlorade sin tross samt allt taget byte men slapp dock lyckligt

[1]) Mandat t. Sverige d. 8 Aug. 16 bönder skulle vara om en häst, 4 prester om en. R. R.

[2]) Till Mornay d. 15 Aug. orig. Ox. Saml. Handl. rör. Erik XIV:s reg. D. 31 Juli var artilleriet mest framkommit till Örebro.

[3]) Till Ped. Kristerson d. 12 Aug. R. R.

[4]) Eriks dagbok d. 22 och 23 Juli.

[5]) D. 27 Aug. skrifver Erik t. knektehöfvidsmän i Närike, Ö.G. o. Smål., att knektarne hemförlofvades till bergningen. R. R.

[6]) Till Mornay d. 9 Aug. orig. Ox. Saml. Handl. rör. Erik XIV:s reg.

[7]) En omtalad leverans i fogderäk. f. Smål. 1566 (13.)

[8]) Se dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 194 d. 27 och 28 Juli, d. 6 Aug.

[9]) Enl. krigsräk. f. 1566 på R. A. fingo 5 fanor (935 man) o. 7 fänik. (2,206) bet. för Aug. ss. Mornays trupper.

[10]) D. 5 Aug. var hären i Alingsås. Se Fredr:s bref d. 22 Aug. t. krigskomissarierne. N. Reg.

igenom [1]). Vid Bohus hvilade danska hären ut några dagar[2]) och fortsatte sedan vägen till Gullbergs äng, där den uppslog sitt läger d. 18 Aug. [3]). Trupperna voro då i högsta grad medtagna. Strider och rödsot hade så minskat deras antal, att blott 3,000 eller 3,500 man funnos kvar. På intet af de föregående tågen hade de heller lidit så mycket af hunger. Att allt gick väl, berodde på Dan. Rantzau, hvilken visat sig som en i hög grad djerf och duglig befälhafvare [4]).

Hos Erik XIV tyckes icke underrättelsen om fiendens genombrott hafva väckt missnöje, efter danskarne dock lidit någon skada [5]). Hertig Magnus af Sachsen, som begifvit sig till Vestergötland [6]), synes visserligen blifvit afsatt [7]), men Mornay nämdes till hans efterträdare och befalldes hindra danskarnes ytterligare återtåg. Alla tankar att själf draga ned till Vestergötland slog konungen ur hågen. Sedan hären vid Örebro blifvit upplöst, begaf han sig i stället med en del däraf till Vadstena, hvarest Klas Kristerson (Horn) d. 31 Aug. inträffade med sjöfolket [8]) efter ett förnyadt tåg med flottan.

D. 15 Juli hade han gått till segels från Dalarö men uppehölls af motvind vid Ölands norra udde till d. 25 Juli. Redan nu måste han underrätta konungen, att lifsmedel fattades, att folket började mycket sjukna, och att han ämnade

---

[1]) I Mon. Hist. Dan. II, 349 uppgifves dagen t. d. 7 Aug., så äfven, som d. tyckes i Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 194. I Eriks dagbok nämnes åter d. 9 Aug. och i ett bref fr. Kr. Göje t. sin hustru (utan år o. dato) d. 9 och 10 Aug. Saml. t. Adelens Hist. (Göje). Danskarnes förlust uppgick enl. Mornays berättelse t. 500 man och 300 vagnar. Eriks dagb. d. 16 Aug.

[2]) D. 12 Aug. låg hären redan vid Bohus. Kr. Göje t. sin hustru d. 12 Aug. Saml. t. Adelens Hist. (Göje). Enl. Mon. Hist. Dan. II, 351 ankom hären till Skardals hed vid Bohus d. 11 Aug.

[3]) P. Bilde t. Mog. Gyldenstjerne d. 20 Aug. D. K. Hist. 54.

[4]) Någon förmåga att vinna sina underlydande synes han däremot icke egt. Under hela tåget lefde han på spänd fot med sina ryttmästare, hvilka förklarade sig ej mera vilja tjäna under honom (P. Bildes bref d. 20 Aug). Samma uttalande fälldes vid andra tillfällen af soldaterna.

[5]) Fråga är, om icke konungen haft stor skuld därtill genom sina befallningar om krigsfolkets uppskickande, ty d. 17 Aug. skrifva N. Gyllenstjerna och Jöran Person, som voro på väg t. V. G., att en brefvisare kommit dem till mötes och berättat, att största delen af Mornays krigsfolk blifvit kalladt t. Örebro och vore redan på vägen. Act. Hist. Erik XIV. Serien 2.

[6]) Till Magnus af Sachsen d. 14 Aug. R. R.

[7]) N. Gyllenstjerna och Jör. Person, som blifvit af konungen nedsända t. V. G., skrifva i sitt ofvannämnda bref och begära ett kreditiv, ty eljes skulle ej hert. Magnus vilja afträda från sitt ämbete. De omtala äfven fullmaktsbref f. Mornay.

[8]) Eriks dagbok.

sig hem. Hans många och stora tjänster besparade honom ej det onådiga svaret: Vi nödgade eder intet den befallningen uppå, utan hvar I själfva icke därtill samtyckt, då hade vi väl förordnat någon annan i eder stad. Så framt I viljen blifva vid det anseende hos oss, i hvilket I härtill varit hafven, så åtlyden instruktionen. De sjuke kunde sändas till Kalmar. Lifsmedel skulle erhållas från Söderköping. Det vore nu den bästa lägenhet att angripa fienden, ty han hade med all sin makt fallit in i Vestergötland [1]). Den danska flottan var emellertid äfven i sjön och hade legat någon tid vid Öland. Den 26 Juli uppsökte den svenskarne vid öns norra udde. Striden blef häftig men bestod uteslutande i kanonad. Mot aftonen styrde danskarne åt Gotland, där amiralen lade flottan vid Visby på ett ställe utan tjänlig ankargrund. Denna oförsigtighet hade de svåraste följder, ty i en uppkommen storm förgingos natten mellan d. 28 och 29 Juli ej mindre än 12 danska och 3 lybska fartyg. Förlusten i människolif uppgick kanske till 7,000 man [2]). För de öfverlefvande återstod intet annat än att vända om hem. Så gjorde äfven svenskarne, hvilkas flotta af stormen blifvit skingrad och tillfogad åtskillig skada, fastän intet skepp gått förloradt. D. 6 Aug. inträffade Klas Kristerson vid Elfsnabben [3]). Han kallades därpå med 6 fänikor och de flesta båtsmännen till landthären [4]). Endast ett mindre antal fartyg var på hösten ute under Per Larson för att förjaga kapare och hålla förbindelsen med Tyskland öppen [5]).

Såsom förut är omnämdt, träffade Klas Kristerson konungen i Vadstena. Han fick då genast i uppdrag att söka öfverraska Halmstad, som sades vara så godt som utan besättning. Lyckades han också icke i sitt företag, skulle åtminstone Dan. Rantzau därigenom dragas från sitt läger till stadens undsättning. Såväl amiralen som krigsfolket bådo visserligen för

[1]) Tegel s. 231. Erik t. Klas Kristerson d. 24 Juli. R. R.

[2]) Fredrik II till krigskomissarierna d. 22 Aug. T. o. a. L. Mon. Hist. Dan. II, 356—359.

[3]) Enl. handskriften af Rasmus Ludvigsons krönika i »Gröna boken» gick han fr. Ölands norra udde d. 3 Aug. De mest skadade skeppen hade återvändt förut. Se Eriks dagbok d. 2 och 5 Aug.

[4]) T. ståth. på Sthlm d. 10 Aug. R. R.

[5]) Instruktionen d. 11 Aug. R. R. Lybeckarne omtala d. 6 Sept. några svenska skepp för handen i sjön. Bref t. Fredrik II. Lyb. ark. Act. Svec. Vol. V. Af Erik XIV:s bref t. P. Larson d. 25 Sept. synes framgå, att denne uppehöll sig vid pommerska kusten. R. R.

pestens skull om tågets uppskjutande, men på konungens fortsatta yrkande drog han åstad med kanske 4 fanor ryttare och 2,000 man fotfolk. Knappast hade han likväl hunnit till Åby i Östergötland, förrän han till Sveriges stora förlust insjuknade i pesten och dog d. 9 Sept. [1]) Bo Grip intog hans plats med befallning att antingen angripa Halmstad eller öfverlemna trupperna åt Mornay [2]). Han begaf sig å väg och framkom till staden d. 29 Sept. Hans försök att med godo bemäktiga sig den misslyckades. Då härtill kom, att hans soldater vägrade storma, och att han kände sig för svag att invänta Dan. Rantzau, om denne skulle komma till undsättning, återvände han utan dröjsmål till Småland. Dessförinnan sköflade han likväl så mycket han förmådde af landet mellan Nissan och Lagan [3]).

Ännu rörde sig dock icke Dan. Rantzau från sitt läger på Gullbergs äng. Sjukdomen hade fortfarit att härja efter hans ditkomst. Från d. 18 till d. 23 Aug. dogo 300 personer [4]). D. 10 Sept. återstodo endast 1,000 knektar och 1,000 ryttare [5]). Eländet ökades genom den stora bristen på lifsmedel. Intet kunde företagas, förrän förstärkningar hunnit anlända. Fredrik II hade visserligen lofvat sända sådana och i så ansenlig mängd, att de skulle uppgå till öfver 6,000 man [6]). Han ville nämligen ej, att hären skulle draga ned till Skåne, utan att den om möjligt skulle ånyo infalla i Sverige [7]), men ännu i början af Okt. tyckas hjälpsändningar ej hafva ankommit i någon betydenhet. Dan. Rantzau måste tills vidare inskränka sig till små strider mot Mornay, som lägrat sig i hans närhet på vägen mot Varberg [8]) med en styrka, hvilken Erik XIV uppgifver till 9 fanor ryttare och 12 fänikor fotfolk [9]). För att enligt konung Eriks befallning kunna hindra danskarne från att förnya infallet eller undslippa

---

[1]) Eriks dagbok 1, 2, 4, 9, 13 Sept. Instruk. f. Klas Kristerson d. 2 Sept. R. R.

[2]) T. Bo Grip d. 24 Sept. R. R. Eriks dagbok d. 24 Sept. Bo Grips förpliktelsebref finnes odat. i Act. Hist. Erik XIV, Serien 2.

[3]) Tegel s. 237—38. Messen. Scondia VI, 39. Eriks dagbok d. 9 Okt.

[4]) P. Bilde t. M. Gyldenstjerne d. 23 Aug. D. K. Hist. 54.

[5]) P. Bilde t. densamme d. 10 Sept. D. K. Hist. 54.

[6]) Fredr. t. Erik Rosenkrands d. 21 Aug., t. krigskomiss. d. 22 Aug. T. o. a. L.

[7]) Fredr. t. krigskomiss. d. 22 Aug. och 21 Sept. T. o. a. L.

[8]) P. Bilde t. Mog. Gyldenstjerne d. 20 Aug. D. K. Hist. 54.

[9]) Så stor styrka påstår Erik XIV, att han hade. T. Mornay d. 28 Aug. Ox. Saml. Handl. r. Erik XIV:s reg. Möjl. är uppgiften alldeles för hög. P. Bildes nyssnämda bref omtalar blott 8 eller 9 fänikor.

hem begärde den svenske befälhafvaren ännu mera krigsfolk och begynde låta allmogen i trakten uppkasta bråtar[1]). Hans verksamhet blef emellertid icke lång. Vid en rekognoscering d. 20 Sept. tillfångatogos både han och Jakob Henrikson (Hästesko)[2]). Befälet öfver de svenska trupperna anförtroddes därpå i början af Okt. åt Brunte Birgerson och Erik Henrikson[3]). De skulle fortfara med att bråta och, om danskarne genom Bo Grips tåg drogos ned åt Halland, söka göra dem all skada. Som vi redan hafva sett, låg likväl Dan. Rantzau under detta infall stilla, men kort efteråt började han röra på sig. Sedan undsättning ändtligen ankommit från både Norge och Danmark, angrep han d. 14 Okt. det svenska lägret vid Bergum. De svenska befälhafvarne rapporterade, att de tillbakadrefvo danskarne till deras läger, »och hvar knektarne velat stå dem bi, hade de gjort dem ett väldigt nederlag». Från danskt håll berättas det åter, att det svenska lägret blifvit eröfradt[4]). Afsigten med hela företaget var kanske blott att afskräcka från förföljelse under det tillämnade återtåget. Redan d. 12 Okt. hade Dan. Rantzau bränt af sitt läger[5]). Efter striden återvände han till Elfsborg med trupperna och bröt därifrån d. 19 Okt. upp mot söder[6]). Fredrik II hoppades i det längsta, att han blott ämnade proviantera i Halmstad för att sedan infalla i Sverige[7]), men så var icke förhållandet. Troligen var hans här allt för medtagen och de af konungen sända förstärkningarne allt för små, för att något skulle kunnat uträttas. Han fortsatte vägen ned till Skåne, där trupperna förlades i vinterkvarter. Äfven norrmännen drogo hem, och svenskarne skingrade sitt krigsfolk. Årets fälttåg kan anses slutadt.

Vid sidan af krigsrörelserna fortgingo under hela året medlingsförsöken. Från flera håll arbetade man för freden,

---

[1]) Erik t. Mornay d. 20 och 28 Aug., t. Br. Birgerson och Erik Henrikson d. 1 Okt. R. R.

[2]) P. Bildes och E. Ruds bref t. Fredr. II d. 21 Sept., Dan. Rantzau t. Fredr. II d. 21 Sept. D. K. Hist. 54.

[3]) Enl. Eriks dagbok d. 3 Okt. Emellertid omtalar ett bref d. 1 Okt. dem såsom anförare. T. Br. Birgerson och E. Henriksson. R. R.

[4]) Enl. Resen s. 158 hade Kr. Munk ankommit med 5 fänikor. Se vidare Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 194. Eriks dagbok d. 1 Nov. och Kansl. Diar. s. 100.

[5]) Kansl. Diar. s. 97.

[6]) Resen och Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 195.

[7]) Fredr. t. Erik Göje d. 20 Okt. T. o. a. L.

ehuru förgäfves. Konungarne voro visserligen slösande med försäkringar om sin fredskärlek, men handlingarne svarade föga mot orden.

D. 12 Maj finna vi Dorotea i fredsälskande syfte tillskrifva Erik XIV [1]). Denne hyste litet förtroende till hennes uppriktighet och svarade snäft d. 8 Aug., att hon kunde tillråda sin son att antaga Eriks billiga fredsvilkor. Han för sin del hade aldrig haft för afsigt att beröfva Fredrik land och rike, något som denne däremot sagt sig ämna i fråga om honom. Men ersättning fordrade han för skada, omkostnader och blodsutgjutelse, och för att Fredrik »in unser heyratssachen uns allewege schedlich gewesen und dieselbigen zuvorhindern sich unterstanden», och denna ersättning kunde ej blifva mindre, än han förut skrifvit. Med en stolt blick på sina segrar ber han Dorotea uppmana sin son »nicht ursache zu seinem weitern verderb geben» [2]). Det var ej underligt om drottningen fann detta svar något »trutzlich», i synnerhet som det ej sparade på beskyllningar mot Fredrik II för falskhet och grymhet, men såväl af medlidande mot medmenniskor som af fruktan, för att kriget skulle blifva Danmark för svårt, rådde hon sin son till fred [3]). Erik XIV lofvade hon att själf åtaga sig underhandlingen. Bäst vore, om konungarne återgåfve hvarandra, hvad som vore eröfradt, och efterskänkte den ömsesidiga skadan. Uppkomme sedan granntvister, kunde dessa öfverlemnas till afgörande åt ett lika antal riksråd från båda länderna [4]). Vid detta förslag stannade emellertid hela underhandlingen.

Närmare målet hann då Dançay i sin sträfvan att förlika de kämpande, ehuru äfven han slutligen misslyckades. Med berömvärd ihärdighet arbetade han från årets början till dess slut för åstadkommande af ett fredsmöte. Men hvilka svårig-

---

[1]) D. Geh.-Arch:s Aarsberetn. I, 211—213. D. 1 Juli skref Erik i sin dagbok, att han för andra gången fått bref fr. Dorotea om freden »mitissimis et fallacissimis verbis».

[2]) Erik t. Dorotea d. 8 Aug. D. Geh.-Arch:s Aarsberetn. III, 6.

[3]) Dorotea t. Fredr. d. 15 Sept. D. Geh.-Arch:s Aarsberetn. III, 13.

[4]) Dorotea t. Erik XIV. D. Geh.-Arch:s Aarsberetn. III, 14. Dorotea trodde sig denna tid hafva funnit ett medel, hvarigenom fred och vänskap skulle kunna återställas och hennes son Magnus återfå sitt förlorade land. Medlet var ett giftermål mellan denne Magnus och en syster till Erik XIV. Brefväxling härom fortgick mellan Dorot. och Fredr. II under år 1567 (se bref d. 3 Aug. och 30 Okt. 1567 fr. Dorot.), men det ser ut, som om förslaget aldrig framförts till följd af Fredriks motvilja därför.

heter hade han ej att öfvervinna! Kanske mer än någon annan underhandling under kriget visar denna, hvilken färdighet man egde i att först draga ut på tiden och sedan låta allt stranda på förberedande frågor såsom om tid, rum, lejd o. s. v.

Kort efter sitt andra besök i Sverige 1565 underrättade Dançay konung Erik, att Fredrik II gick in på ett gränsmöte, och ansåg det franska sändebudet någon plats på Göingegränsen lämplig [1]). Först svarade Erik härpå d. 22 Nov. 1565, att han ej ämnade samtycka till något möte, men inom några dagar ändrade han sig och föreslog Torpa till samlingsort. Härmed kunde Fredrik naturligtvis ej vara nöjd utan yrkade på Göingegränsen och förklarade sitt misshag med Eriks öfversända förslag till lejd [2]). Den 13 Mars skickade Erik sitt svar, sedan han hört rådets mening, och sedan han på riksdagen i Stockholm låtit ständerna uppsätta fredsvilkor [3]). Fredriks förslag såväl till lejd som till mötesplats vore misstänkt och Falkenberg bättre. Men några sändebuds närvaro från Polen och Lübeck ville konungen ej tillåta, liksom han ej kunde medgifva mildare fredsvilkor än förut. I denna stil fortgick meningsutbytet med Dançay såsom mellanhand. På underhandlingens förläggande till Falkenberg gingo visserligen danskarne in [4]), och man blef äfven enig om att bestämma komissariernes antal till 6 från hvarje rike och tiden för deras sammankomst till d. 11 Nov., men om flera andra vigtiga ärenden kunde man icke komma öfverens. Främst bland dessa stod frågan om Danmarks bundsförvandter skulle ega att deltaga i mötet eller icke. Det förra fordrades lika bestämdt af Fredrik som det senare af Erik. Slutet blef, att denne ansåg tiden för knappt tilltagen och begärde sammankomstens uppskjutande till d. 25 Jan. 1567 [5]).

---

[1]) Dançay till Erik d. 18 Nov. 1565. Förh. m. Sv. o. Dan. 1523—69.

[2]) Dançay t. Erik d. 8 Febr. 1566. Ibid.

[3]) Eriks dagbok d. 4 och 10 Mars. Förslaget t. fredsvilkor är i det närmaste öfverensstämmande med det, som erbjöds d. 12 Juli 1565. Se Stjernman: Riksd. och Mötens Beslut I, 267.

[4]) Dançay t. Erik XIV odat. (trol. d. 25 Maj 1566). Förh. m. Sv. o. Dan. 1523—69.

[5]) Erik t. Dançay d. 4 Juli. Sverig 75 b. Dançay t. Erik d. 28 Aug. Förh. m. Sv. o. Dan. 1523—69. Erik t. Dançay d. 27 Sept. Lyb. Ark. Act. Svec. Vol. V. Svante Sture. Dion. Beurreus och Olof Larson hade åtagit sig beskickn. t. Falkenberg. Eriks dagb. d. 17 Sept. o. 1 Okt.

Från tysk sida hade man ej heller oaktadt de många misslyckade försöken upphört att sträfva för fredens återställande. Kejsaren vidhöll visserligen den ståndpunkt han intagit genom mandatet d. 5 Nov. 1565, och de försök, som flera ständer gjorde på riksdagen i Augsburg att få mandatet upphäfdt, misslyckades [1]), men då just under riksdagen ett Maximilian II:s sändebud återkom med bref från Erik XIV, att denne gerna ville gå in på en underhandling, beslöto kejsare och ständer att åtaga sig mödan af en sådan [2]). Kriget med turkarne kräfde likväl Maximilians hela uppmärksamhet under sommaren, hösten och in på vintern, så att detta år hann intet uträttas.

Förutseende detta hade emellertid hansestäderna gått till verket [3]). På en sammankomst i Lybeck hade denna stad begärt hjälp af den öfriga Hansan. Detta afböjdes, men i stället lofvade den sin fredsbemedling [4]). Städerna afsände sina skrifvelser till Sverige, Danmark och Polen. De hade hittills, förklarade de, ej velat gå andra potentater i vägen, men då de sett dessas försök misslyckas, hade de måst gripa sig an. De uppmanade de stridande att sluta fred. Modet skulle eljes växa hos »die barbarische Feinde» (turkarne). Stralsund, Stettin eller någon annan pommersk stad kunde vara en lämplig mötesort för deras legater. Tiden borde bestämmas till början eller midten af fastan 1567. Lybeck ginge in på detta förslag, om Fredrik II gjorde [5]) det. Fredrik svarade emellertid d. 21 Nov., att åtskilliga betänkligheter afhöllo honom därifrån. Han visste ej något om sina bundsförvandters vilja, och därjämte vore nu genom Dançay öfverenskommet om tid och ort för ett gränsmöte [6]). Till Erik kom ej hansestädernas bref förrän d. 1 Jan. 1567 [7]).

På detta sätt hade man just icke hunnit freden närmare vid slutet af år 1566 än vid dess början, och dock behöfde de

[1]) Fredr. II t. Lybeck d. 6 Aug. 1566. Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49.
[2]) Maximilian II t. Fredr. II d. 19 Jan. 1567. Lyb. Ark. Act. Svec. Vol. V.
[3]) Hertig. af Pom. hade äfven detta år sina sändebud i Sverige för att underhandla om freden. Fredr:s svar t. Lyb. sändeb. d. 14 Sept. Ibid.
[4]) Lybeck t. Fredrik II d. 22 Aug. 1566. Ibid.
[5]) Brefven dat. d. 6 Aug. Ibid.
[6]) Fredr. II t. hansestädernas gesandter d. 21 Nov. Ibid.
[7]) Erik t. hansestäd. d. 19 Febr. 1567. Ibid. Brefvet t. Erik var försedt med Hamburgs, Braunschweigs och Lyneburgs insegel.

stridande freden så väl [1]). En pestartad sjukdom hemsökte hela norden. I Sverige rasade den på flera ställen. I järnbergslagen sägas många hemman därigenom blifvit öde [2]). Hvad Dan. Rantzaus här led i Vestergötland är redan omtaladt. Säkerligen voro äfven de svenska truppernas förluster högst ansenliga [3]). Hunger följde som vanligt i pestens spår. I hela riket utom Norrland, Värmland och Dal funnos 1,665 ödeshemman. Svårast var väl tillståndet i Vestergötland, som till råga på alla olyckor blifvit grundligt förhärjadt af fienden [4]). Ödeshemmanens antal uppgick här till ej mindre än 716 [5]). Mycket hade äfven Dal och Värmland lidit af härjningar [6]). Småland hade blifvit detta år jämförelsevis förskonadt [7]), men ödeshemmanens antal uppgick dock till 497. I det öfra Sverige bör väl tillståndet varit bättre än vid gränsen, men vi höra likvisst omtalas, huru i Närike folket mest var utdödt [8]), och huru i Södermanland en gårdsknekt företog sig att i brist på karlar

[1]) Från d. 22 Febr. t. d. 7 Dec. 1566 utgafs f. krigsfolket 877,934 mark.

[2]) Kansl. diar. s. 85.

[3]) Af d. 960 man starka gårdsfänikan dogo under året 262 man i pest. Sv. Andersons ryttare i V.G. förlorade 106 man. I Örebro dogo af en Vestmanlandsfänika 45 man och af Sv. Gestrings 53 o. s. v. Milit. i Kam. Ark.

[4]) För att gifva någon föreställning om vidden af fiendens härjningar och om tillståndet i Vestergötland anföra vi följande ur Vestergötlands fogderäkenskaper för 1566 och 1567. I Vadsbo hade ödehemmanens antal växt fr. 39 år 1565 t. 77 år 1566 (fogderäk. f. Ö.G. 1568 N:o 23). I Walla brändes det sistnämda året 66 hemman (ibid.). I Skånings härad och Skara stad upptagas 1567 231 hemman och lägenheter öde (V. G. 10). År 1566 angifvas ödeshemmannens antal blott t. 26. (V. G. 6). I Gudhem, Vilska och bland klosterbönderna i Ås voro 1567 288 gårdar öde, hvarjämte i de 2 förstnämda häraden brände men besuttne gårdar funnos till ett antal af 66. (V. G. 5). År 1566 nämnas blott 33 ödeshemman i Gudhem, Vilska och Gäsened. (V. G. 8). I Kind, Åse, Viste, Väne och Kålland finner man 1567 309 röfvade o. brände gårdar. Ödeshemmanen voro 195. (V. G. 4). Vartofta härad hade 1566 64 brände ödeshemman. (V. G. 9). Lika många öde gårdar hade Kåkind samma år, då de 1565 blott uppgått t. 10. (V. G. 4). I Laske och Barne härad samt Algutstorp socken funnos 1567 183 brända gårdar, 206 sköflade. Ödeshemmanen voro 47(?). I Mark och Bollebygd uppgingo 1566 de brände och röfvade gårdarne t. 212. 185 hemman voro öde. I Ale härad funnos 1566 268 brända och 54 röfvade gårdar. (V. G. 12). I Askim, Sävedal och Vettle voro ödeshemmanens antal 1567 278. (V. G. 18).

[5]) Forsell: Sveriges inre hist. I. Bilag. D. 34.

[6]) I Gillberg, Jösse, Fryksdal och Elfdal voro 292 gårdar brända och i Nordmarken 48. (V. G. 1566, 15). 1567 upptagas de i Nordmarken t. 145. Ödeshemmanen detta år på Dal och Östersysslet voro 131. (V. G. 2. 1567).

[7]) Utom härjningarne på våren omtalas i Eriks dagb. d. 26 Okt., att 2 socknar i Sunnerbo blifvit sköflade. Under de båda åren 1565 o. 1566 röfvades i Vestbo 152 gårdar. (Smål. 3). I Sunnerbo brändes 1566 om våren 29 gårdar. I Östbo omtalas 1566 13 $^1/_2$ gårdar brända.

[8]) Kansl. Diar. s. 120.

utskrifva kvinnor till krigstjänst. För Upland, Dalarne, Vestmanland och Östergötland ega vi fogdeberättelser kvar, hvilka visa, att de hemkomne knektarne mycket dogo i pesten, att allt för ungt folk utskrefs, och att utskrifningarne skedde med väld, så att den rike skonades, medan den fattiges alla söner uttogos. På somliga ställen handlades med folket om utgörande af ej mindre än trenne gärder. Allmänt klagades öfver brist på nödvändighetsartiklar såsom salt [1]). Det hjälpte ej mycket, att Erik, skyllande den dyra tiden ej på fejden utan på vanvården af rikets mynt, fastsatte en mängd bestämda pris och stolt förklarade sig ega makt att hämta de utländska varorna, om de ej komme sjelfmant [2]). En mängd främmande handelsskepp infördes emellertid af flottan till de svenska hamnarne. Många kommo äfven frivilligt, särskildt till Varberg, där de till stor del utbytte sin last mot varor från Narva, hvilka ditfördes öfver land [3]).

Intressant vore det, om man med säkerhet kände något om sinnesstämningen i landet mot konungen. Att adeln liksom bönderna önskade fred är temligen säkert [4]). Att den detta år fyllde sin rusttjänst sämre än förut, kan hafva sin förklaring af det förödande kriget [5]) och behöfver ej nödvändigt tydas såsom en följd af stigande missnöje. Anmärkas bör det likväl, att den fångne Mornay berättade för Fredrik II, att om Erik XIV ej frigåfve sin broder Johan och försonade sig med honom, skulle han störtas, och hertigen af adel och allmoge uppsättas på tronen [6]). Af fogdarne skildras naturligtvis allmogen såsom sin konung mycket tillgifven. Denne ansåg sig dock hafva skäl att klaga öfver ovillighet i Vestergötland och förräderi i en del af Småland [7]).

[1]) Se fogderapporterna i Handl. r. Sk. Hist. 24, 157—168. Kansl. Diar. s. 84.

[2]) Mandat till köpstäderna d. 10 Aug. Holländarne begärde 23 daler saltlästen. Erik d. 25 Okt. t. ståth. på Sthlm. R. R. Erik ville ej gifva mera än 1 daler tunnan. I Upl. togo borgarne 5 t. 6 mark örtug f. ett pund salt, i Gefle togo de 7 mark.

[3]) Se t. ex. Erik d. 5 Apr. t. P. Kart, d. 13 Apr. mandat t. Vestergötland. R. R.

[4]) Elsebe Krabbe t. Birgitta Trolle d. 24 Okt. 1566. (Saml. t. Adelens Hist., Göje. 2).

[5]) 1563 fattades 177, 1564 229, 1565 310, 1566 335 hästar. Forsell I, 95.

[6]) Droysen: Gust. Ad. s. 27.

[7]) D. 14 Nov. t. P. Kristerson. R. R. P. Skram skulle visa Åke Brun några socknar i Sverige, hvilka ingen skada fick tillfogas. Fredr. II t. Åke Brun d. 19 Jan. 1567. T. o. a. L.

Hvad de fiendtliga staternas politiska ställning angår, så har man påstått, att Erik XIV vid slutet af 1566 besatt en omätlig styrka, samt att det nät han kastat öfver det dansk-albertinska förbundet nu var nära att dragas åt[1]). Vi vilja se, huru härmed förhöll sig.

En af de vigtigaste maskorna i nätet var förhållandet till Weimar och Grumbach. Redan i början af året afsände Erik XIV Joakim v. Örtzen till Weimar med ett utarbetadt förslag till förbund[2]). Troligen redan i Mars framlades detta för hertig Johan Fredrik i Gotha. Det innehöll, att om endera parten anfölles, skulle den andra komma till hjälp med ett visst antal soldater, men anföllos båda, skulle hvar och en försvara sig själf. Det ena landets fiender skulle äfven betraktas såsom det andras. I kraft af sitt kredensbref tillsade von Örtzen hertigen dessutom, att omkring midsommar skulle han öfverföra från Sverige 10 tunnor guld, hvilka man efter slutadt förbund kunde nyttigt använda[3]). Ett sändebud afgick med svar från hertigen men dog under vägen, hvarpå v. Örtzen själf affärdades med förklaring, hvarföre hertigen ej kunde ingå på den föreslagna förbindelsen. v. Örtzen for emellertid aldrig till Erik, och därföre blefvo äfven underhandlingarne hvilande till hösten[4]). Då finna vi konungen d. 23 Okt. i bref till hertigarne uttrycka sin benägenhet för ett förbund och å nyo afsända förslag till ett sådant[5]). Samtidigt vidtog Johan Fredrik åtgärder för underhandlingarnes återupptagande. D. 3 Nov. afsände han Justus Jonas till Sverige med en instruktion[6]), i hvilken han framlade skälen, hvarföre han ej kunde ingå på sådana vilkor, som konungen förut föreslagit. Han skulle nämligen under det pågående svensk-danska kriget varit förbunden att genast till Sveriges understöd affärda sina trupper, men hade han själf af denna orsak, hvilket ej kunde slå fel, råkat ut för anfall af sina fiender, så hade han måst åter-

---

[1]) Droysen: Gust. Ad. s. 26.

[2]) Dat. d. 1 Febr. Tit. Reg. 1522—92. Pass ur riket f. v. Örtzen d. 4 Febr. Ibid.

[3]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel III, 56.

[4]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel III, 57 och 261.

[5]) Eriks dagbok, där det äfven säges: hæc perfidia Ludovici Franc intermissa erant.

[6]) Ortloff III, 261—264. Sin broder underrättade ej Joh. Fredrik om sina underhandlingar med Sverige. Ibid III, 263.

kalla sin krigsmakt och haft intet bistånd att emotse. Såsom tysk furste vore han därjämte skyldig att upprätthålla freden i riket. Men genom att blanda sig i det nordiska kriget komme han i fiendtligt förhållande till kurfursten af Sachsen »mit dem er in Erbverbrüdrung und höchstbetheuerter Erbeinigung stehe». Skulle åter kurfursten först gripa till vapen, då vore hertigen beredd till förbund och anhölle, det Erik ville afsända några råd med fullmakt och en ståtlig summa penningar för att göra fienden motstånd. Slöte konungen fred med Danmark, så vore han äfven benägen till förbundet och hoppades därtill kunna förmå sin broder och andra furstar. Komme en förening till stånd, så föreslog hertigen, att Sverige enligt Frankrikes exempel alltid skulle underhålla ett visst antal värfvade officerare i Tyskland för att vid behof hafva folk att påräkna. Justus Jonas skulle äfven förespegla, att om man hade penningar, vore spelet vunnet, ty hela verlden vore kurfurstens ovän, att Sverige alldrig kunde ernå fred eller seger öfver Danmark, om kurfursten blefve hertigen öfvermäktig m. m. Ett var i instruktionen ej utsatt, den summa man hoppades Erik skulle gifva. Man ställde detta i hans eget skön. Förbundet skulle visserligen endast upprättas, om Sverige slöte fred med Danmark eller kurfursten anfölle, men enligt sändebudets bekännelse [1]) var meningen, att om man bekomme penningar, skulle infall ske i kurstaten och Just. Jonas inbilla svenskarne, att kriget börjat genom kurfurstens förvållande. Egennyttan stack verkligen på ett naivt sätt fram uti hertigens förslag liksom förut uti konungens. Att Erik skulle gått in därpå, förefaller högst osannolikt. Nu kom det aldrig fram till hans öron, ty ehuru änglarne spått en lycklig färd för Just. Jonas, föll han på vägen i danskarnes hand. Härmed slutade underhandlingen mellan Sverige och huset Weimar. Den hade förts utan drift, och något aftal blef aldrig träffadt. Johan Fredriks och Grumbachs kort härpå inträffade fall omintetgjorde snart till och med ryktena om Sveriges stora planer. Fallets upphofsman var i främsta rummet kurfursten August.

Spänningen mellan denne och Erik hade allt mer och mer tillväxt. I en skrifvelse af d. 17 April äskade konungen förklaring af kurfursten öfver det bistånd i penningar och folk

[1]) Dock vid hans pinliga förhör. Ortloff III, 264.

han gjorde Danmark. Ville han upphöra därmed, skulle Erik ej tänka på det förflutna. I annat fall borde kurfursten enligt vanlig sedvänja skicka en offentlig krigsförklaring. August af Sachsen gaf vid brefvets framkomst d. 25 Sept. undvikande till svar, att han alltid rådt till fred mellan Sverige och Danmark, hvarföre han ej behöfde utgifva någon öppen förklaring mot Erik. Härmed var denne dock icke nöjd utan yrkade fortfarande d. 25 Nov. på sträng neutralitet. Önskade kurfursten strid, skulle han öppet förklara sig mellan dato och nästa midsommar [1]). August afgaf också en förklaring, som bör hafva varit tillräcklig för Erik. Han förmådde kejsaren att i Dec. förklara Johan Fredrik i riksakt för sin förbindelse med Grumbach och öfvertog själf exekutionen. Redan före årets slut började belägringen af Gotha och fästningen Grimmenstein [2]).

Sveriges ställning i Tyskland blef allt mer och mer isolerad. Några af sjöstäderna hade äfven efter förordningen den 5 Nov. 1565 fortfarit att göra landet tillförsel. Särskildt var detta förhållandet med Stralsund, där föraktet för kejsarens mandat gick så långt, att det efter hans egen berättelse missfirmades »mit maculirung und beschmutzung auch zerschneidung». Efter en allvarlig påminnelse i Febr. [3]) måste dock staden något foga sig, och om äfven handeln med Sverige ej upphörde, led den likväl med säkerhet afbräck [4]).

I Tyskland var det således illa beställdt med Sveriges affärer, och i dess förhållande till andra europeiska stater finnes intet, som berättigar till talet om den omätliga styrka det skulle egt.

I Lothringen lågo visserligen Eriks sändebud hela året, men att intet uträttats, synes framgå redan däraf, att de förra ryktena om svensk-lothringiska stämplingar allt mer och mer

---

[1]) Ortloff III, 57—58.

[2]) Om hertigen och Erik fört några underhandlingar med ditmarscherna, så afstannade nu dessa. Enligt Grumbachs tvifvelaktiga utsago hade de erbjudit hertigen förbund och penningehjälp. För summan uppgående t. 100,000 gulden skulle trupper värfvas. Jonas försäkrade, att de erbjudit hertigen 20,000 thaler årligen i skyddspenningar. Ibid III, 258—259.

[3]) Maximil. II t. Stralsund d. 23 Febr. 1566. German: Städernas bref. Kopia.

[4]) Då P. Larson d. 21 April ankom med 6 skepp, skref staden till Erik, att den måste efterlefva kejsarens befallning, tills han mildrade densamma, hvilket man i Augsburg skulle begära. Stralsund t. Erik XIV d. 25 April. Germanica: Städernas bref. Orig. Se äfven Messenius: Scondia VI, 36. Jmf. Hövel: Lyb. Chron.

förstummats [1]). De i Mars månad i Stockholm samlade ständerna hade tillstyrkt Eriks giftermål med Renata på de vilkor, att änkehertiginnan öfverläte till Erik de anspråk, som hon och Kristian II:s arfvingar hade till Norge, Skåne, Halland, Blekinge och Gotland, samt att hon komme Sverige till hjälp med ett ståtligt antal krigsfolk [2]). Konungen var emellertid så litet ifrig för giftermålet, att vi d. 1 Juli finna honom tillskrifva sina legater, att om bruden ej kunde hemföras denna sommar, skulle de begifva sig till handels på en annan ort [3]). Underhandlingen skred kanske därföre långsamt framåt. Den 6 Dec. finna vi Erik i sin dagbok göra en anteckning, att Nils Johanson återkom från Lothringen utan svar.

Med det Oraniska partiet i Nederländerna säges Sverige stått i den närmaste förbindelse [4]). För vår del hafva vi endast varit i tillfälle att se, det prins Wilhelm af Oranien ifrigt önskade fred mellan Sverige och Danmark på sådant sätt, att det måtte lända till konung Fredriks bästa och till bibehållande af hans kungliga »reputation» [5]).

I korthet sagdt, Sveriges politiska ställning var sämre än någonsin förut under kriget. I Tyskland dels drogo sig dess få anhängare undan, dels höllo de på att med våld kufvas af det fiendtliga partiets hufvudman. Ej häller kunde Erik utom Tyskland någorstädes vänta hjälp. På samma sätt som med den yttre ställningen förhöll det sig troligen äfven med det inre tillståndet. De följande årens historia skola emellertid visa i båda afseendena ett ytterligare sjunkande.

VI.

År 1567 började såsom de föregående åren med svenska angrepp. Sedan norrmännen på hösten 1566 »förhållit sig otillbörli-

[1]) Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel II, 362.

[2]) Riksdagsbeslut d. 11 Mars. Stjernman: Riksd. o. Mötens Beslut I, 271. Härmed öfverensstämmer ett förslag till delning af danska monarkien, dat. d. 26 Mars. Hvad som ej tillföll Sverige skulle hertigen af Lothringen erhålla. Norsk Hist. Tidskr. II, 103. D. 26 Mars utfärdades fullmakt att handla om Renata och uppsattes förslag till förbund mot Danmark. Runell: Kronol. Reg.

[3]) Till legaterna i Lothringen d. 1 Juli. R. R.

[4]) Droysen: Gustaf Adolf s. 25.

[5]) Prins Wilhelm af Oranien t. Gynther von Schwartzburg d. 8 Aug. 1564. Arch. de la Maison d'Or. Nass. I, 277.

gen» och gjort ett infall i Härjedalen, afgick från konung Erik befallning till Dalarne och Norrland att utgöra hvar femte man. Det på detta sättet samlade manskapet skulle vara en afdelning krigsfolk till mötes i Vesterdalarne senast d. 30 Nov.[1]). Med hela styrkan fick sig Johan Siggeson, befallningsmannen i Jämtland, ålagdt att göra ett tåg mot Hamar och sedan mot Trondhjem eller heldre mot Akershus. Kunde man eröfra landet, skulle norrmännen läggas under Sveriges lag. Blott i privatsaker skulle de en tid få vara under St. Olafs. För öfrigt gåfvos de vanliga föreskrifterna om jutarnes utrotande och landets förödande, i fall ingen befästning kunde intagas o. s. v.[2]). Anfallet skulle understödjas från Värmland af Per Nilson (Gyllenstråle), hvilken erhöll förebråelser för sin overksamhet[3]). Samtidigt sändes Tönies Olofson och Anders Sigfridson (Rålamb) mot Bohus[4]). Möjligen hoppades Erik i Jens Ulfstands efterträdare, Vincents Juel, finna en mindre kraftig motståndare[5]) än den förre varit. Det andra och tredje regementet skulle vara samlade i Vestergötland St. Pauli dag år 1567[6]).

Den kända bristen på trupper i Norge och allmogens lika kända kallsinnighet mot danskarne kunde med skäl ingifva Erik stora förhoppningar. Vid början af år 1567 antogo emellertid dessa en synnerligen hög flykt genom de förespeglingar, som gjordes konungen af en nyss ankommen öfverlöpare från Norge, Enno Brandrök, en hufvudljugare, skälm och tjuf, som Tegel med rätta kallar honom. Fredrik II, sade denne, sökte förderfva och utrota alla, som voro födda i Norge. Därföre hade han med någre mäns af den norske adel och en parts af den menige man samtycke begifvit sig till Sverige för att bedja om hjälp. Han lofvade, att han skulle åvägabringa, att alla Norges innevånare gåfvo sig under Erik, och försäkrade, att de, som med honom voro förenade, skulle genast antasta befälhafvarne på slott och fästen samt förskaffa dem lefvande eller

[1]) Mandat t. Dalarne och Norrland d. 3 Okt. R. R.
[2]) T. Joh. Siggeson d. 7 Okt. och d. 19 Nov. R. R.
[3]) Eriks dagbok d. 10 Dec. och bref d. 11 Dec. R. R.
[4]) Eriks dagbok d. 14 Dec. Tön. Olofson skulle få 2 regementen fotfolk och 12 fanor ryttare under sitt befäl.
[5]) Vincents Juel nämdes d. 21 Sept. t. befälhafvare på Bohus. N. Reg.
[6]) T. ståth. på Kalmar d. 7 Jan. R. R.

döda till konungen, under det alla jutefogdar slogos ihjäl [1]). Erik, alltid benägen att misstro sina egna tjänare men på det hela lätt att föra bakom ljuset, blef efter blott tvenne samtal öfvertygad om sanningsenligheten af »den ädle, ärlige mannens» uppgifter [2]). D. 31 Jan. skref han till norrmännen, att han förstått, huru orättvist danskarne bekommit deras land, och huru grymt de regerat; men nu hade han sändt till dem sin här för att fria dem från förtrycket. Vid alla deras privilegier ville han hålla dem [3]) och icke spara på ynnestbevis. Underrättelsen om Ennos löften och ställningen i Norge sändes genast till Johan Siggeson jämte befallning att påskynda tåget.

Denne hade emellertid redan begifvit sig å väg. Från Dalarne drog han d. 7 Febr. öfver fjället in i Hedemarken med en styrka af 2 fanor ryttare, åtminstone 2,000 knektar och bönder från hela Norrland [4]). D. 10 Febr. stodo svenskarne utanför Hamar. Det befästade tornet af biskopsgården gaf sig [5]). Tåget fortsattes därpå i den rika, af kriget hittills skonade bygden utan att möta något kraftigt motstånd. Krister Munk hade blott 2 fänikor krigsfolk till sitt förfogande [6]). Bönderna åter voro både ovillige och saknade anförare [7]). De som satte sig till motvärn, blefvo nedhuggna [8]). Efter att på flottar hafva öfvergått Glommen anlände svenskarne d. 24 Febr. till Akershus. Svårigheten att i det af norrmännen förut afbrända Oslo finna underhåll och saknaden af belägringskanoner afskräckte dem från alla företag mot fästningen. Redan d. 2 Mars drogo de sig tillbaka till Hamar igen [9]).

[1]) Enno Brandröks förpliktelse. Odat. i Act. Hist. f. Erik. 1 serien Af ett Titul. Reg. i R. A. synes den vara utfärdad d. 7 Jan. 1567.

[2]) Han rymde sedan ur landet efter att hafva bestulit hertig Karl och afrättades slutligen efter ett tredubbelt mord i Jülich. Handl. om honom i Act. Hist. Johan III. Serien 2, 1.

[3]) Bref t. alla ständer finnas i R. R. Äfven från Enno afskickades lockande bref. Act. Hist. Erik XIV. 1 serien.

[4]) Kurt Glasenap d. 20 Mars t. Fredrik II. Akershus. D. K. Hist. 54. Vid Hamar mönstrades d. 13 Febr. 7 fänikor med denna styrka. Kam. Ark. Sandb. Saml. Z. 2160. I April betalades månadssold åt 2 fanor och 9 fänikor, som voro med Joh. Sigg. Kam. Ark. Räntekam. Räk.

[5]) Tegel 248. Erik d. 27 Febr. t. Joh. Siggeson. R. R.

[6]) Kurt Glasenaps ofvannämda bref.

[7]) Fredrik d. 8 April 1568 t. J. Lykke m. fl. T. o. a. L.

[8]) Tegel 249. Erik d. 2 Mars t. Tön. Olofson. R. R.

[9]) Kurt Glasenaps ofvannämda bref. Kr. Munk d. 21 Mars t. Fredrik II fr. Akershus. D. K. Hist. 57.

Länge dröjde det dock icke, förrän svenskarne med fördubblad styrka kommo tillbaka. Det är i det föregående omtaladt, huru Tönies Olofson fått i uppdrag att å nyo belägra Bohus. Förberedelserna drogo emellertid ut på tiden. D. 22 Febr. finna vi konungen skrifva, att han förstått, det tåget mot Bohus ej kunnat gå för sig. Visserligen förargades han härpå och underlät ej att skylla både sin befälhafvare och vestgötabönderna för »olydnad och vanart»[1]), men troligen skulle vreden blifvit svårare, om ej Bohus denna tid i hans tankar trädt i bakgrunden för Akershus. Mot denna fästning hade nämligen Enno rådt, att ett anfall riktades. Tönies Olofson fick befallning att i stället draga dit. »Det vore sådan god lägenhet, att man det konungarike Norge utan svärdslag kunde inbekomma»[2]). Något synnerligt förtroende till sin befälhafvare synes icke konungen haft, om man skall döma af de häftiga förebråelser, som slungades mot honom. »Förstånd på spotskhet och det, som argt och ondt var», kunde han väl ega, men om han ej äfven vore för »feg och blödig att leverera ett fältslag», sattes i fråga[3]). Långsamheten, hvarmed företaget framskred, var orsaken till konungens onåd. Den skylldes af honom på fältöfversten, af denne åter på underordnade personer. Hvilken, som haft rätt, eller om båda haft det, är omöjligt att afgöra. Den 24 Febr. finna vi emellertid Tönies Olofson i Tunaholm, d. 3 Mars var han i Tingvalla[4]), d. 21 Mars stod han med en styrka, som uppgafs till 3 fanor ryttare och 10 fänikor fotfolk, på 3 mils afstånd från Akershus, d. 24 kringrände han slottet[5]). Mot detta kunde dock intet företagas, förrän det grofva artilleriet kom fram, och därtill gingo veckor om. Under tiden sökte svenskarne lägga under sig det omgifvande landet. Nästan hela Hamars län[6]) och en god del af Akershus' svuro under vintern och våren Erik trohet. Dock höllo sig en del af bön-

[1]) T. Tönies Olofson d. 22 Febr. Vestgöta-bönderna gjorde ringa tillförsel. D. 11 Mars skrifver Erik t. Anders Sigfridson, att Tön. Olofson afslagit tåget till Bohus. R. R.

[2]) T. Tön. Olofson d. 11 Febr. R. R.

[3]) T. Tön. Olofson d. 9 April och 2 Mars. R. R.

[4]) T. Tön. Olofson d. 2 Mars. R. R. J. Siggeson t. T. Olofson d. 16 Mars fr. Hamarshus. Sverig 67.

[5]) Kr. Munks omtalda bref d. 21 Mars. Kr. Munk d. 24 Mars t. Fredrik. Sverig 68. 9 fänikor och 3 fanor tyckas hafva varit hans verkliga styrka. K. A. Räntekam. Räk.

[6]) T. Tön. Olofson d. 2 Mars. R. R.

derna vid skogen, och på de andras ed var föga att lita, ty de hade lofvat Krister Munk, att när de fingo någon undsättning, ville de vara konung Fredrik så hulda och trogna, som de någonsin hade varit [1]). Hvarken de eller adeln visade någon benägenhet att uppfylla Enno Brandröks löften om ett kraftigt uppträdande på svenskarnes sida. Den som finge slottet, sade de sig vilja hålla med [2]). Vidt och bredt herskade emellertid svenskarne. Härjande ströfvade de till Tönsberg och Laurvig. Skien och Sarpsborg brändes [3]). Dit de ej själfva kunde komma, sändes åtminstone Erik XIV:s mandater. Deras framfart skall efter norska berättelser varit temligen hård. Dock var detta emot konungens vilja, så länge han hoppades kunna behålla landet. Tvärtom hade anförarne befallning att handla fogligen, så mycket mer som Kr. Munk gjorde motsatsen. Norrmännen skulle få blifva vid Norges lag, »så vida den ej vore mot Guds och naturlig lag» [4]). Utskrifning skulle likväl hållas för Erik XIV:s räkning och gisslan naturligtvis tagas. När Akershus och Bergen blifvit eröfrade, skulle Johan Siggeson lemnas att intaga det öfriga landet, men Tönies Olofson med en del af krigshären vände om hem [5]). De stora förhoppningarne, som gått ända därhän, att uppmaningar till underkastelse affärdats till Island [6]), synas emellertid småningom blifvit rubbade. Konungen börjar frukta, att det vore för sent på året att uträtta något, och att Fredrik II skulle infalla i Vestergötland eller Småland. Han börjar med stor ifver fordra tillbaka en del af hären. Fänikorna af hans eget regemente skulle hem, »antingen det är våra öfverstar ljuft eller ledt» [7]). Farhågorna stego allt mer och mer. Slutligen d. 17 Maj skref Erik t. Tönies Olofson, att kunde han ej eröfra Akershus före d. 24 Juni, så borde

[1]) T. Tön. Olofson d. 25 April. R. R. Kr. Munks omtalda bref d. 21 Mars.

[2]) Odat. konceptbref fr. Tön. Olofson t. Erik i Act. Hist. Erik XIV. 1:sta serien.

[3]) Daae: Det gamle Kristiania. Saml. t. N. F. o. S. Hist. I, 230, Budstikkens 4 årgång. 413, Ramus: Norske Kong. Hist. 318, N. Mag. I, 114, 166, 326. Vid Sarpsborg skall P. Nilson (Gyllenstråle) hafva slagits med 2 fänikor tyskar (Kr. Munks?) och tagit deras skytt. Erik XIV d. 5 Mars t. Joh. Siggeson. R. R.

[4]) T. J. Siggeson d. 27 Febr. och 15 Febr. R. R.

[5]) T. Tön. Olofson d. 9 April. R. R.

[6]) Mandat d. 27 Mars. R. R.

[7]) T. M. Helsing d. 14 April. R. R. 18 fänikor fotfolk och 5 fanor ryttare synas hafva varit i Norge.

han förderfva hela Akershus' och Bohus' län samt med list och våld föra allmogen med sig till Sverige. I Hamars län, som Erik ännu hoppades behålla, skulle däremot intet fiendtligt ske[1].

I själfva verket var det icke utan grund, som konungen hyste farhågor för ett infall i Sverige. Länge var det nämligen både D. Rantzaus och Fredrik II:s mening att göra ett tåg till Jönköping, där svenskarne samlat proviant och sades hafva sitt artilleri[2]. Man skulle äfven härigenom tvinga dem att draga sig ur Norge. Planen uppgafs emellertid i början på April, emedan konungen väntade obenägenhet hos krigsfolket, efter penningar ej funnos »till all betalning». Fredrik ansåg det bättre att sända 2,000 skyttar under D. Rantzau direkt till Akershus[3]. Otto Krumpen och Björn Kaas skulle medfölja såsom rådgifvare och för att handla med bönderna[4]. Emellertid anförtroddes inom kort hela företaget åt Frans Brockenhus och Björn Kaas. På vägen skulle de nedlägga de skepp, som svenskarne samlat vid Varberg[5]. Från Helsingör[6] afseglade den 12 Maj expeditionen bestående af 6 fänikor, inskeppade på 26 fartyg. Utan att denna gång befatta sig med Varberg styrde den kosan rakt till Akershus, dit den ankom d. 17 Maj[7]. Tidigt följande morgon landsattes krigsfolket. Det af svenskarne besatta Ekeberget anfölls, hvarjämte ett utfall samtidigt företogs ifrån slottet. Svenskarne slogo emellertid sina fiender segerrikt till baka och sköto d. 19 Maj slottet värnlöst, sedan Anders Sigfridson (Rålamb) ändtligen ankommit pingstaftonen med 6 murbräckor[7]. Snart vände sig likväl bladet till deras nackdel. D. 21 Maj inträffade nämligen en ny undsättningsflotta under befäl af Erik Munk och Jens Person till Bro. Den medförde ej mindre än 5 fänikor norska knektar, hvilka antagligen alla voro utrustade i Bergen af den

[1] T. Tönies Olofson d. 17 Maj. R. R.

[2] D. 30 Jan. t. Holger Rosenkrands, d. 2 Mars t. rådet i Köpenhamn. T. o. a. L.

[3] T. P. Oxe och J. Friis d. 9 April. T. o. a. L.

[4] T. J. Friis m. fl. d. 13 April. T. o. a. L. Otto Krumpen begärde befrielse och erhöll en onådig sådan.

[5] T. Fr. Brockenhus och B. Kaas d. 21 April. T. o. a. L. De omtalas flera gånger såsom befälhafvarne.

[6] Dagb. i D, Saml. 2 R. 2 B. s. 195. Resen 167.

[7] Odat. konceptbref från Tön. Olofson t. Erik. Act. Hist. Erik XIV. 1:sta serien. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 196.

driftige Erik Rosenkrands [1]). Ett allmänt anfall, som därpå företogs mot svenskarnes skansar, måtte utförts med framgång, ty efter att hafva afbränt återstoderna af Oslo stad anträdde Tönies Olofson d. 23 Maj sitt återtåg mot Magnorabro [2]). Vid första underrättelsen härom befallde Erik XIV Johan Siggesson stanna och försvara Hamars län [3]), men så skedde icke. Landet utrymdes men föröddes efter förmåga. Någon egentlig förföljelse egde icke rum. Så slutade äfven detta företag mot Norge utan frukt. Att Ennos löften hade varit idel falskhet, hade på det klaraste visat sig. Kanske skulle allt ändock gått väl, hade ej belägringskanonernas sena framkomst hindrat intagandet af Akerhus. Huruvida Tönies Olofson var fienden vuxen, sedan denne fått en betydlig styrka samlad, hvilken derjemte till sjös kunde lättare skaffa sig underhåll, veta vi icke.

Efter svenskarnes aftåg utplånades hvarje spår af deras herravälde i Norge [4]). De som svurit dem trohet, aflade villigt ny ed till Fredrik och fingo af B. Kaas och F. Brockenhus tillgift [5]). Därpå började dessa taga planen mot Varberg i öfvervägande. Påminnelser därom afgingo äfven från konungen. Povl Hvitfeldt med några örlogsskepp skulle understödja dem [6]). D. 18 Juni afseglade de från Oslo efter att hafva lemnat något krigsfolk till Norges försvar. Vid Varberg, där nu Bo Grip var befälhafvare efter Hogenskild Bjelke [7]), gjordes visserligen landstigning, men svenskarne befunnos för starka. Trupperna inskeppades åter. D. 5 Juli var flottan i Köpenhamn [8]).

De öfriga krigsföretagen under årets första månader voro af nästan ingen vigt. Bönderna i Östra härad af Blekinge klagade öfver den skada de ledo af svenskarne. I Viken inföll Br. Bir-

[1]) Jag följer Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 196, hvarest uppgifterna synas härrörande från ett ögonvittne.

[2]) Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 196.

[3]) T. Joh. Siggeson d. 4 Juni. R. R.

[4]) D. 3 Juni sändes 600 man till Hamar, hvilka återkommo d. 12 Juni med 2 tagna kanoner. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2. B. s. 196.

[5]) Se Budstikken 4 årg. 4 B. Bref utfärdades d. 28 Maj. Jmf. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 R. 2 B. s. 197. d. 6 Juni.

[6]) T. B. Kaas och Fr. Brockenhus d. 2 Juni, t. Vinc. Juel d. 17 Juni. N. Reg.

[7]) Bo Grips fullmakt är dat. d. 14 Jan. R. R.

[8]) Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 197. Resen uppger dagen för afseglingen från Oslo t. d. 16 Juni.

gerson och tog brandskatt[1]). Danskarne å sin sida brände i April några bondebyar i Vestbo härad och i Flundre samt föllo i Juni in i Vestergötland från Elfsborg och Bohus[2]). Erik XIV, som fruktade, att de skulle komma med sin »väldiga makt», befallde Tönies Olofson med sina trupper förhålla sig i Vestergötland, till dess han själf kunde blifva redo till landtåget[3]).

Efter sin vana ämnade nämligen konungen företaga ett sådant på sommaren. Redan i början af året hade han enligt rådets tillstyrkan påbjudit[4]) en allmän kostgärd för land- och sjöexpeditionerna. Sedan finna vi honom d. 10 Maj utfärda en skrifvelse, att efter alla rikets städer erlagt en gärd för flottans räkning, hoppades han, att de ej skulle vägra en »liten gärd» till landtåget[5]). Vid detta höll han länge fast oaktadt den sinnesförvirring, som just vid denna tid lägrade sig öfver hans själ. Han ville med det snaraste, skrifver han d. 18 Juni begifva sig å väg till Östergötland. Vid Linköping skulle alla soldater från Upland, Södermanland, Närike, Vestmanland och Norrland senast vara samlade d. 15 Juli[6]). Mot Blekinge ämnade han ställa sitt tåg[7]). D. 5 Juli talar konungen om »vårt landtåg» i sammanhang med en allmän gärd, som rikets råd beviljat och snart skulle utgöras[8]), och ännu d. 31 Juli hade han ej uppgifvit sin tanke att draga i fält[9]), ehuru rådet afstyrkt densamma på grund af hans »lifssvaghet», och Åke Bengtson (Ferla) omtalas såsom utnämd till fältöfverste[10]). I Aug. märker man emellertid, att en del af den proviant, som var ämnad till landtåget, lofvades åt flottan[11]). Ändtligen befalldes d. 11 Sept., att det i Öster-

[1]) T. bönder i Östra härad d. 30 Maj. T. o. a. L. Br. Birgerson d. 9 Maj t. Erik XIV. Act. Hist. Erik XIV. 2 serien.

[2]) T. Knut Bengtson och Erik Hendrikson d. 22 April. R. R., t. Erik Henrikson d. 1 Juli. R. R. Det infall i Vestbo och Sunnerbo, som Erik XIV omtalar d. 7 Jan. i bref t. Ped. Kristerson, kan deremot ej hafva inträffat detta år. R. R.

[3]) T. Erik Henrikson d. 1 Juli. R. R.

[4]) Rådslag d. 17 Jan. Rådslag i Erik XIV:s tid. Mandat d. 21 Jan. R. R. Eriks dagbok d. 21 Jan.

[5]) T. städerna, som skulle utgöra gärden, d. 10 Maj. R. R.

[6]) T. Esbj. Pederson d. 17 Juni, t. knektarne d. 18 Juni, om anskaffande af »gärdepartselar» d. 23 Juni, t. Esbj. Pederson d. 11 Juli. R. R.

[7]) Instruktionen d. 30 Juni f. P. Bagge. R. R.

[8]) Fullmakt för N. Östgöte och Lars Påfvelson d. 5 Juli. R. R.

[9]) T. And. Sigfridson d. 31 Juli. R. R.

[10]) Rådslag d. 15 Juli. Rådsl. i Erik XIV:s tid.

[11]) T. P. Bagge d. 14 Aug. R. R.

götland sammandragna krigsfolket skulle, om ingen fara vore för handen, få draga hem [1]).

Mycket mera uträttades icke under sommaren till sjös. Starka utskrifningar voro nödiga, emedan en stor del af sjöfolket dött i den härjande farsoten [2]). D. 6 April skulle visserligen de utskrifna infinna sig i Stockholm [3]), men innan stora flottan kunde blifva färdig, måste lång tid förgå. Till dess fick man nöja sig med att utsända mindre eskadrar. Redan i början af Mars hade Per Larson fått sig ålagt att afgå med trenne skepp från Varberg till Nederländerna eller England för att anskaffa kapare och föra in krigsfolk i riket [4]). I April erhöllo Bengt Bagge och Johan Abel i uppdrag att med 8 skepp, utrustade i Kalmar, hålla tillförseln öppen och sjön ren för kapare på tyska sidan. Äfven skulle de söka bemägtiga sig de 1565 i pommersk sekvester tagna skeppen, »oanseendes det kan vara de pommerska ljuft eller ledt» [5]). Först i Juni kom likväl B. Bagge och Joh. Abel till sjös [6]), men ännu dröjde det en månad, innan den stora flottan blef färdig. D 30 Juni utfärdades instruktion för dess amiral Per Bagge: Kalmar skulle, om det belägrades, befrias, de fiendtliga flottorna nedläggas och konungen understödjas på sitt landtåg [7]). I midten af Juli gick amiralen till segels med omkring 40 skepp, hvilka hade en besättning af öfver 6,000 man [8]). D. 25 Juli ankom han till Hammarhus och brände något på Bornholm [9]), men d. 6 Aug. finna vi honom vid Öland [10]), där flottan skall hafva skadats af en storm. Proviant tyckes redan hafva fattats, ty d. 15 Aug. befaller Erik XIV, att en hop skutor med lifsmedel skulle afgå till Bagge från Stockholm, Linköping och Norrköping [11]). Snart drog sig emellertid amiralen

[1]) T. Esbj. Pederson d. 11 Sept. R. R.

[2]) Fullmakt för dem, som skulle uttaga sjöfolk, d. 25 Febr. R. R.

[3]) T. skeppsfolket d. 17 Mars. R. R. D. 2 Apr. befalldes knektehöfvidsmännen vid sjöregementet infinna sig i Sthlm.

[4]) Instruktion d. 5 Mars. R. R.

[5]) Instruktionen d. 3 April. R. R.

[6]) T. B. Bagge d. 14 Juni, t. ståth. på Kalmar d. 8 Aug. R. R.

[7]) Instrukt. d. 30 Juni, R. R.

[8]) D. 16 Juni betalade P. Bagge höfvidsmän och manskap på skeppen, hvilka uppräknas till ett antal af 41. Act. Hist. Erik XIV. Serien 2. Enl. ett register på det manskap, som var tillstädes på K. M:s flotta d. 20 Juli, var skeppens antal 38 och manskapets 6,164. Ibid.

[9]) Handskriften af Rasm. Ludvigsons krönika i »Gröna boken». D. 26 Juli finna vi ett bref fr. P. Bagge dat. Bornholm i Saml. Sverig. 70.

[10]) T. P. Bagge d. 14 Aug. R. R.

[11]) Fullmakt f. Sv. Pederson. R. R.

tillbaka till Stockholmsskären utan att hafva något uträttat [1]). Konungen ansåg därpå rådligt, att de mindre skeppen sändes ut igen, men att de stora stannade hemma [2]). Om några företag till sjös hör man likväl sedermera icke talas [3]).

Svenskarnes overksamhet såväl till lands som till sjös kan icke förefalla underlig, då man tänker på det tillstånd, i hvilket landet befann sig. Till råga på alla olyckor hade Eriks alltid sjukliga lynne i Maj öfvergått till vild galenskap. Han hade bedrifvit mord på mord i Upsala och sedan dragit sig undan till Svartsjö utan att fullt tillfriskna. Några rådsherrar förde en svag och vacklande styrelse. De mindre vigtiga målen tyckas de hafva afgjort. De angelägnare skulle refereras till konungen [4]). Danskarne rustade sig emellertid att nyttja omständigheterna till sin fördel, men innan vi öfvergå till deras företag, vilja vi taga i betraktande de äfven detta år gjorda medlingsförsöken.

För det till d. 25 Jan. utsatta mötet i Falkenberg mörknade utsigterna allt mer och mer. Sigismund August i Polen var ej benägen för en så långt bort belägen ort [5]). Lybeckarne skulle väl föredragit den tyska sidan men ville dock ej sätta sig emot Falkenberg, så vida Erik medgåfve deras gesandter att vara närvarande [6]). Men det var just detta Erik icke ville tillåta, ehuru han fordrade lejd för sina sändebud såväl af Lybeck som af Polen [7]). Då icke häller Danmark fullt gillade mötesplatsen, bad Dançay slutligen Erik XIV att antaga något ställe i Tyskland samt framför allt ge sina legater fullmakt att handla om en allmän fred. Hvad som särskildt anginge Sverige och Danmark, kunde dessa makter afgöra för sig [8]). Först i slutet af Febr., då tiden för mötet redan var förliden, besvarades detta bref. Någon handel hade ej kunnat företagas till d. 25 Jan., efter det var så länge fördröjt med Dançays skrifvelse, och efter Erik ej kunde erhålla en sådan lejd, som han önskade. Konun-

[1]) I skeppsgårdsräk. finner man flera skepp omnämda i slutet af Aug. och början af Sept. ss. liggande vid Dalarö.

[2]) T. ståth. på Sthlm d. 23 Aug. R. R.

[3]) D. 26 Sept. skola alla skeppen kommit in för Sthlm.

[4]) Rådslag i Eriks tid d. 15 Juli.

[5]) Se t. ex. Fredrik II:s bref t. Sig. Aug. d. 1 Maj 1566. Fasc. Misc. 49. Lyb. Ark.

[6]) Lybeck t. Fredrik II d. 6 Sept. 1566. Act. Svec. Vol. V.

[7]) Fredr. II t. Lybeck d. 12 Dec. 1566. Fasc. Misc. 49.

[8]) Dançay t. Erik XIV d. 22 Nov. 1566. Förh. mellan Sver. och Dan. 1523—69.

gen vidhöll för öfrigt alla sina fordringar [1]. Härmed upphörde denna underhandling. I dess ställe trädde en annan, utgående från kejsar Maximilian.

Sedan denne på vintern fått något lugn för det turkiska kriget, afsände han i Jan. skrifvelser till de stridande med inbjudning till ett fredsmöte, som han med ombud från furstar och ständer ville företaga i Stralsund d. 16 Mars [2], och med uppmaningar att medgifva stillestånd, tills underhandlingarne hunnit afslutas [3]. Två hoftjänare ankommo d. 23 Febr. till Köpenhamn med brefven. Den ena fortsatte genast resan öfver till Sverige [4]. Hos Fredrik II funnos väl åtskilliga betänkligheter mot förslaget. Han kände ej bundsförvandternas vilja, och han betviflade Erik XIV:s benägenhet till fred, men då han ville bevara sitt vunna rykte som en fredälskande konung, lofvade han efter inhemtande af rådets mening att affärda sina komissarier till Stralsund. De som utsågos till beskickningen, voro Otto Krumpen, Jörg. Rosenkrands, Joach. Hincke och Casp. Paslich, men förr skulle de icke begifva sig å väg, än man fått säker underrättelse att gesandter från Sverige, Polen och Lybeck verkligen vore att vänta [5].

Lybeck gjorde inga svårigheter mot underhandlingen. Den utsåg till sina ombud borgmästaren Hieron. Lyneburg, Calixt. Schein, Friedr. Knebel och Chr. Messerschmidt. Dessa fingo i uppdrag att genomdrifva de gamla privilegiernas konfirmation, såsom den begärdes år 1562, utan att inlåta sig på Eriks föreslagna ändringar. Skulle det emellertid visa sig omöjligt att bibehålla rätten för Lybeck att få gifva andra, hvilka staden ville, del af dessa privilegier, så tillätos sändebuden därifrån afstå. Äfven Gustaf Vasas gamla skuld uppgående till 77,380 mark finge eftergifvas, om det fordrades äfven af danskarne, men Eriks skulder måste betalas och ersättning gifvas för de skepp han uppbragt samt de fordringar och det gods, som staden före kriget

---

[1]) Erik XIV t. Dançay d. 27 Febr. 1567. Eriks Lat. Reg. Lyb. sändebud ankommo d. 22 Jan. t. Kpnhmn i hopp att få lejd t. Falkenberg. Lyb. sändeb. t. borgm. och råd i Lyb. d. 22 Jan. Fasc. Misc. 49. Lyb. Ark.

[2]) Maxim. II t. Fredrik II d. 19 Jan. Lyb. Ark. Act. Svec. Vol. V.

[3]) Maxim. II t. d. postul. bisk. af Münster d. 19 Febr. Förh. m. Sv. o. Dan. 1523—69.

[4]) Ax. Gyldenstjerne t. sin moder d. 28 Febr. Mon. Hist. Dan. II. 452.

[5]) Fredr. II t. Holg. Rosenkrands och Jörg. Rosenkrands d. 27 Febr. T. o. a. L. Fredr. II t. Maxim. II d. 2 Mars. Lyb. Ark. Act. Sver. Vol. V, Fredr. II t. Lybeck d. 2 Mars. Ibid.

haft i Sverige, men konungen slagit under sig. Skulle underhandlingen hota att stranda härpå, borde ombuden åtminstone protestera och förbehålla hvar och en hans rätt att inmana sina fordringar, så godt han kunde. För öfrigt hade de befallning att yrka fri handel på Narva och på det häftigaste klaga öfver Revals »undankbare nachbarschaft» [1]). Komme man icke öfverens om några fredsvilkor, skulle de, om Fredrik II och Erik XIV ville gå in därpå, hemställa saken åt kejsaren och romerska rikets ständer »zu einem rechtlichen compromiss und austrag». Väcktes fråga om stillestånd, då borde det antingen ej tagas längre än till midsommar eller också bestämmas till flera år, allt under vilkor, att Lybeck förblefve i qvasi possession af sina privilegier, och att Erik betalade sina skulder m. m. [2]).

Från Sverige [3]) afhördes emellertid intet svar på det kejserliga förslaget. Tiden för mötet hade blifvit utsträckt till d. 6 Maj. D. 26 April ankommo kejsarens legater. Jämväl infunno sig komissarier från pfaltsgrefven Fredrik och hertigarne af Pommern, Johan Fredrik och Barnim. Efter några dagars väntan anlände ändtligen d. 4 Maj en skrifvelse från Erik XIV, hvari denna tillkännagaf sin afsigt att icke besöka mötet. Han hade betänkligheter såväl mot tiden som orten och önskade ett gränsmöte i stället [4]). Att företaga någon underhandling blef härigenom omöjligt, ehuru både de lybska sändebuden nu kommo till städes och från Danmark Henrik Rantzau jämte några danska råd utan kreditiv [5]). Redan d. 10 Maj afreste de danska och lybska gesandterna och 2 dagar efteråt de kejserliga [6]). Innan man skildes, återupprepade Henr. Rantzau Fredrik II:s förklaring,

[1]) Instruktion f. de lyb. gesandt. t. de kejs.. kur- och furstl. komiss. d. 19 Mars. Lyb. Ark. Act. Svec. Vol. V.

[2]) Instrukt. f. de lyb. gesandt. t. de danska komiss. d. 12 Mars. Lyb. Ark. Act. Sver. Vol. V.

[3]) Hvad Polen angår, skola uppmaningar kommit till Fredrik II att ej gå in på några vilkor, hvilka stredo mot d. ingångna förbundet. Resen s. 166. Till Stralsund kom ingen från Polen.

[4]) I ett rådslag d. 25 Juni förklarade man sig mot mötet i Stralsund, efter Erik ej fått full säkerhet af kejsaren. »Synes oss ock rådligt att ej göra dem till behag och låta fordra oss utrikes». Underhandling borde ske på gränsen. Rådslag i Eriks tid.

[5]) D. 28 April skrifver Fredrik t. Lybeck, att han hittills hållit inne med sin beskickning (Act. Svec. Vol. V), men redan d. 30 Apr. har han beslutit affärda dem. D. 1 Maj befalldes Jörg. Rosenkrands taga vägen öfver Mecklenburg. T. o. a. L. D. 6 Maj skola danska och lybska sändebuden hafva anländt. Strals. Mem. Buch af G. Hanneman s. 167.

[6]) Ibid.

att han gerna ville antaga kejsarens skiljedom. Äfven beslöt man förfråga sig hos Maximilian, om denne ville framlägga Erik XIV:s svar på den förestående riksdagen i Regensburg men likväl fortfara att arbeta för freden [1]).

Genom Erik XIV:s förvållande hade således denna underhandling misslyckats. Såsom svepskäl för sitt uteblifvande från Stralsund synes konungen äfven hafva anfört den af hansestäderna inledda fredsmedlingen [2]). För denna hade han nämligen mera lust, emedan han hoppades, att kunna söndra Lybeck från sina bundsförvanter. Genast efter ankomsten af hansestädernas bref d. 1 Jan. inhemtade han rådets mening om dessas förslag. Rådet tillstyrkte att gifva lejd åt deras sändebud men att begära, det dessa skickades ej blott för att underrätta sig om Eriks afsigter utan med fullmakt att underhandla. Under tiden skulle man genom några »lidliga inrymmelser» söka förmå lybeckarne att öfvergifva Danmark och Polen [3]). Härpå skref Erik d. 19 Febr. till hansestäderna, uttryckande sitt nådiga behag till deras begäran och påpekande, huru skadligt det skulle vara för dem, om Lybeck ej ville ingå billig fred förrän Danmark [4]). Till Stralsund och Alt-Stettin, hvilka åtagit sig att föra underhandlingen å Hansans vägnar sändes lejdebref d. 20 Febr. Dock uppmanades de att, innan de sände någon beskickning, först taga reda på Lybecks fredsvilkor [5]). Några sändebud från de båda städerna ankommo emellertid icke så hastigt, ty då Hamburg och Lyneburg för deras räkning hos Fredrik II anhöllo om pass, svarade denne vägrande på grund af mötet i Stralsund [6]). Sedermera gaf han emellertid med sig [7]). Äfven Sigismund August gaf sitt bifall åt Hansans bemödanden att inleda en fredsunderhandling samt bestämma om tid och ort, dit de olika parternas

[1]) Abschied durch Maxim. II:s gesandten d. 10 Maj. Sverig. 82. Hansestäderna t. Max. II d. 23 Maj. Act. Svec. Vol. V. Lyb. Ark. Fredr. II t. Lybeck d. 30 Maj. Qvellensaml. zur Gesch. d. Herzogth. Schles.-Holst. II.

[2]) Så uppgåfvo åtminstone lybeckarne på hansedagen i Lybeck i Maj. Se nyssnämda bref d. 23 Maj.

[3]) Rådslag d. 17 Jan. Rådsl. i Erik XIV:s tid.

[4]) Erik XIV t. hansestäderna d. 19 Febr. Act. Svec. Vol. V. Lyb. Ark.

[5]) Erik t. Stralsund och Alt-Stettin d. 20 Febr. ibid. Lejden gällde mellan dato ooh midsommar.

[6]) Fredrik II t. Hamburg och Lyneburg d. 31 Mars. Act. Svec. Vol. V. Lyb. Ark. De båda städernas bref till Fredrik d. 4 Mars.

[7]) D. 23 Maj omtala hansestäderna, att Hamb. och Lyneburg fått nådigt besked af Fredrik.

komissarier kunde komma[1]). På sensommaren finna vi städernas gesandter i Sverige[2]), där de kvarstannade hela året. Erik hade då beredt sig på deras mottagande. På riksdagen i Upsala framlades för ständerna de privilegier konungen ansåg lämpligt att gifva Lybeck. De voro ingalunda större, än de han tillbjudit före krigets början. De gamla rättigheterna kunde icke komma i fråga. Narvahandeln skulle öppnas mot erläggande af en rosenobel för hvarje märs och en gyllen för fartyg, på hvilka inga märser funnos. Konungen ville hafva ett varuhus och fri mönsterplats i Lybeck. Denna stad skulle förbinda sig att icke ingå fred eller förbund med Sveriges fiender eller göra dem tillförsel. Till 5 sjöstäder i Tyskland skulle svenskarne fritt föra sitt gods och tyskarne till 5 uti Sverige. Hvad K. M. vore skyldig före fejden, kunde icke betalas, liksom ej häller någon ersättning gifvas för lybeckarnes förluster under kriget. För de fordringar de däremot hade hos de enskilda före kriget skulle betalning lemnas[3]). Antagligen gick riksdagen i allo in på detta förslag[4]). Den uttalade derjemte såsom sin — eller rättare sagdt konungens — vilja, att endast på det vilkor borde förlikning med Danmark träffas, att Sverige behölle Blekinge, Norge, Varberg, Jämtland och Härjedalen, eröfringarne i Livland, sina rättigheter till Gotland samt allt, hvad framdeles intagas kunde.

Rikets tillstånd var emellertid ej sådant, att det kunde gifva kraft åt de stora anspråken. Det var utarmadt och dess konung sinnesrubbad. Från utlandet var ej någon hjelp att vänta. Liksom i det inre utmattningen måste varit i ständigt tilltagande, hade i det yttre den isolerade belägenheten blifvit allt större. År 1564 hade beröfvat Sverige Hessens vänskap, år 1565 hade kejsaren brutit med Erik, år 1566 drogo sig troligen i följd häraf åtminstone de flesta tyska sjöstäderna undan be-

[1]) Sigismund Augusts bref d. 11 Juli. Polonica Varia. Hansan hade vändt sig t. Sig. Aug. genom Danzig.

[2]) D. 31 Maj skrifva Hamb. Braunsch. och Lyneb., att sändeb. skulle affärdas från Strals. o. Alt-Stettin. (Hansestädernas bref 1562—1673). D. 11 Aug. afseglade G. Straupitz och B. Forstenow fr. Stralsund. Willebr.: Hans. Chron. s. 261. I Tit. Reg. 1522—92 omnämnes en resolution gifven d. 15 Sept. åt Stralsunds o. Alt-Stettins gesandter.

[3]) »Handeln i Upsala på de artiklar K. M. ville inrymma Lybeck». Act. Hist. Erik XIV. Serien 1.

[4]) Man ansåg freden endast borde ingås på de konditioner och privilegier, som konungen uppsatt och d. 28 Febr. t. Tyskland förskickat. Detta förslag var väl detsamma. som framlades för riksdagen. Stjernman: Riksd. och mötens beslut II. 274—76.

röringen med Sverige. Någon ersättning för dessa förluster hade Erik ingalunda fått i de lösliga förbindelserna med Weimar och Lothringen, och äfven dessa upphörde under loppet af 1567. Sedan Gotha fallit d. 13 April, bortfördes Johan Fredrik i fångenskap, och afrättades Grumbach. Erik förnekade nu sina förbindelser med dem. Visserligen hade han ej varit obenägen att taga Grumbach och dennes vän Mandeslohe i tjänst, då de erbjudit sig, skrifver han till kejsaren, men han hade upphört att underhandla med dem, sedan han förnam dem vara i riksakt, och skulle ej heller framdeles göra det [1]) — ett temligen öfverflödigt löfte. Hvad Lothringen angår, så torde den i sammanhang med giftermålet stående förbundsfrågan hafva bortdött, i samma mån som konung Erik stadfästes i sitt beslut att äkta Karin Månsdotter [2]).

Flere gånger under sommaren hade Fredrik II haft för afsigt »att företaga de medel, som kunna göra ända på denna långvariga fejd» [3]), men rikets försvagade tillstånd hade hindrat honom därifrån. Penningeväsendet lärer emellertid blifvit bättre ordnadt af den ur landsflykten återkomne och till rikshofmästare upphöjde Peder Oxe. Bristen var dock stor. För att erhålla penningar måste man af dem, som hade kronlän i pant, på afgift eller för genant, uttaga ända till tredjedelen af årets vissa inkomster [4]). Minst 4 skattebref utfärdades under året till bönderna [5]). Utskrifningarne måste i anledning af pestens härjningar och olyckan vid Gotland göras synnerligen hårda, och de voro så mycket mera förderfliga, som de svårast drabbade de skattdragande borgarne och bönderna men skonade tjänstehjonen [6]).

Båtsmännen skulle till den 6 April vara i Köpenhamn [7]). Dock blef flottan först färdig i slutet af Juli [8]). Den räknade

---

[1]) Erik t. kejsaren d. 25 Juni. Ortloff: Gesch. d. Grumb. Händel 4, 17.
[2]) Strax före Sturemorden hade Nils Sture hemkommit med Renatas jaord.
[3]) Mandat t. bönderna i Östra härad i Blekinge d. 29 Juli. T. o. a. L.
[4]) Fredr. II:s bref t. länsinnehafvarne d. 22 Sept. Reg. Dipl. Hist. Dan.
[5]) Jacobs: Skattev. s. 87.
[6]) Dorot. t. Fredrik II d. 6 Maj och 3 Juni. D. Geh.-Arch:s Aarsberetn. III, 24–27. D. 14 Okt. utfärdas befallning om uttagande från Norge af 852 man för flottan. N. Reg.
[7]) Fredr. II t. borgm. och råd i köpstäderna d. 25 Febr. T. o. a. L.
[8]) Fredr. t. bönder i Östra härad i Blek. d. 29 Juli. T. o. a. L.

då endast 12 skepp [1]), hvilka ställdes under Evert Bilds befäl. Lybeckarne hade väntat i sundet en månad [2]). Som de förbundne snart blefvo svårt skadade af en storm, upplades de större fartygen. Med några mindre danska och lybska fartyg kryssade sedermera Silvester Frank i Östersjön — kanske från slutet af Augusti till början af Oktober[3]) — men uträttade intet[4]).

Från flottan fördes redan i Aug. en del af manskapet öfver till Skåne för att användas vid det tillämnade anfallet mot Sverige [5]). Man blef emellertid icke så hastigt färdig med anstalterna. Bland trupperna i Skåne utbröt ett myteri, hvilket endast med svårighet kunde stillas. De mest missnöjda öfverfördes till Tyskland. Återstoden omorganiserades. I sista ögonblicket hotade en tvist mellan konungen och Dan. Rantzau att beröfva hären den sistnämndes ledning, men den bilades så mycket, att han lofvade bibehålla sitt befäl som fältöfverste [6]). Då han önskade befrias från sitt regementsbefäl, anförtroddes detsamma åt Frans Brockenhus [7]).

D. 6 Okt. ankom D. Rantzau till Halmstad, men emedan denna stads besättning ej fått sin betalning, kunde uppbrottet först ske d. 20 Okt. [8]) Hären bestod af 8 fanor ryttare af vid pass 2,000 mans styrka och 13 fänikor fotfolk samt 100 tyska skyttar, ej öfverstigande 4,000 man. Tolf kanoner och 900 rustvagnar åtföljde trupperna [9]). D. 23 Okt. gingo dessa öfver gränsen och ankommo till Långaryd. Tåget gick därefter genom Vestbo och Mo uppåt Jönköping. Förhuggningar och dåliga vägar uppehöllo danskarne, men något väpnadt motstånd mötte de icke. Allmogen hade flytt undan till skogarne. D. 28 Okt. visade sig svenska trupper för första gången. De följande dagarne föreföllo små skärmytslingar, hvilka icke hindrade Dan. Rantzau att d. 1 Nov. hinna fram till Jönköping. Staden

[1]) Garde s. 84.
[2]) Borgm. och råd i Lybeck t. Joh. Brockes och M. Tidemann, amiraler d. 9 Juli. Lyb. Ark. D. 20 Juni afseglade 10 skepp från Lybeck. Willebr. Hans. Chron. s. 179.
[3]) Se Fredr. II:s bref t. P. Oxe och J. Friis d. 24 Aug. och t. P. Oxe d. 12 Okt. T. o. a. L.
[4]) Fredr. II t. P. Oxe och J. Friis d. 18 Mars 1568. T. o. a. L.
[5]) Fredr. II t. J. Friis och P. Oxe d. 27 Aug. T. o. a. L.
[6]) Fredr. II t. P. Oxe d. 6 Okt. T. o. a. L.
[7]) Fredr. II t. Fr. Brockenhus d. 14 Okt. Mon. Hist. Dan. II, 528.
[8]) G. K. Saml. 867. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 197. Resen 173 o. f.
[9]) G. K. Saml. 867. Skansgräfvare uttogos i mängd att följa med på tåget. Se d:° 27 Aug., d. 15 Okt. T. o. a. L.

och fästningsverken voro afbrända, ehuru de enligt danskarnes omdöme väl skulle kunnat försvaras. Sedan man således vunnit det mål man uppsatt för sig vid årets början, blef frågan om hvad vidare skulle företagas. Fredrik II skall hafva gifvit sin anförare befallning att efter den nyssnämnda stadens eröfring i grund förhärja Vestergötland och Småland. För att hindra svenskarne från att samla sig beslöt sig emellertid Dan. Rantzau för att följa dem [1]). Genom Skärstad och Gränna ryckte han mot Holaveden. Sedan han d. 8 Nov. rekognoscerat, anträdde han d. 9 Nov. tåget genom denna fruktade trakt. Här hade svenskarne bort kunna hindra hans vidare framträngande, ty de hade en icke obetydlig styrka samlad, men, tyvärr, lyckades de icke däri. Försvaret var så anordnadt, att Brunte Birgerson, Nils Person till Holma och Erik Henrikson skulle med 6 fanor ryttare, hvilka man sammanslagit till 4, och 3 fänikor skyttar anfalla fienden i ryggen, under det Peder Kristerson och Esbjörn Pederson, gubernatorerna i Östergötland och Småland, med 4 fanor och 2,000 bönder framifrån försvarade vägen. Två fänikor skulle ändtligen angripa den i danskarnes midt placerade trossen [2]). Svenskarne blefvo emellertid slagna, och med förlust af blott några hundrade hästar och vagnar kommo danskarne d. 10 Nov. ur skogen in i Östergötland. Den svenska hären är därefter några dagar såsom försvunnen. Den låter fienden utan ett spår till motstånd fortsätta sitt härjande tåg. Hvad Dan. Rantzau lofvat sin konung, »att med rof och brand skall det icke mangle», höll han ärligen. D. 13 Nov. brände han Alvastra kloster [3]). D. 15 Nov. träffade samma öde Vadstena och S:t Birgittas kloster. Slottet, där nästan all »riksens munition» låg förvarad [4]), kunde danskarne lyckligtvis icke komma åt [5]). Sedan en skärmytsling vid Tureby utfallit till svenskarnes nackdel drogo sig dessa till Linköping. Vid Dan. Rantzaus ankomst tände de d. 20 Nov. eld på staden och fortsatte sitt återtåg norrut [6]). Danskarne åter stannade där några dagar.

[1]) G. K. Saml. 867. Mon. Hist. Dan. II, 373—75.
[2]) Jag följer en dagbok i Lyb. Ark. Fasc. Misc. 49.
[3]) Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 198. Caspar Ens, En dagb. i Fasc. Misc. 49.
[4]) Ol. Larson och M. Helsing t. Hog. Bjelke d. 21 Nov. Sverig. 79.
[5]) Tegel s. 264, Mon. Hist. Dan. II, 382. Dagb. i Lyb. Arb.
[6]) Tegel s. 264. Mon. Hist. Dan. II, 385. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 198.

Såsom man kan vänta, var Dan. Rantzau nu uppfylld af förhoppningar. Till jul kunde han hålla sig, skrifver han. Finge han då 2,000 skyttar och 600 hästar, ansåg han sig kunna bringa kriget till slut. Fienden vore så försagd, att han aldrig vågade hålla stånd [1]). För att underrätta konung Fredrik om sina framgångar och af honom utverka den behöfliga förstärkningen nedsändes Mickel Gynge till Danmark. Så hastigt kunde undsättningen naturligtvis icke inträffa, men Dan. Rantzau var icke den, som tillbragte tiden i overksam väntan. Vid underrättelsen, att svenska trupper funnos på vägen till Norrköping [2]), bröt han upp och framträngde till denna stad, hvars söder om Motala ström belägna del afbrändes af svenskarne själfva d. 3 Dec. Öfver strömmen kunde Dan. Rantzau icke komma, hvarföre han drog sig till baka till Linköping. Allt hvad han kunde nå, brände han. Söderköping öfverlemnade svenskarne åt lågorna. Kort efter återkomsten till sitt läger flyttade den danske befälhafvaren d. 9 Dec. detta till Vreta. Redan d. 16 Dec. förlades det dock till Skenninge, ty i denna stads bördiga nejd fanns ett rikligt underhåll för trupperna, och där var Holaveden närmare [3]). I slutet af året företogs en ny plundring af Vadstena.

Emellertid hade man i Sverige vidtagit omfattande anstalter för landets försvar. Då Erik d. 28 Okt. erhöll underrättelse, att danskarne samlat sin styrka i Halland, och att de troligen ämnade sig åt Jönköping, gaf han Peder Kristerson och Nils Person till Holma befallning att, om så vore, sammandraga det småländska krigsfolket och menige man i Småland [4]). Ett liknande bud afgick d. 1 Nov. rörande krigsfolket och allmogen i Vestergötland till Erik Gustafson (Stenbock), hvilken tillika skulle taga befälet öfver de 9 i Småland och Vestergötland liggande ryttarefanorna, till dess en fältöfverste hunnit anlända [5]). Visserligen föreföll det otroligt, att fienden vid denna årstid

[1]) Dan. Rantzau t. borgm. och råd i Lybeck d. 24 Nov. 1567. Hist. Tidskr. f. 1852 s. 197.

[2]) D. 26 Nov. var Hog. Nilson i Kimstad (Ett bref från Ol. Larson och M. Helsing dat. d. 21 Nov. framkom då till honom. Sverig. 79). D. 27 Nov. hade han och Erik Gustafson sitt läger i Löth socken enl. ett bref fr. dem t. P. Brahe. Ibid.

[3]) Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 198. Mon. Hist. Dan. II, 385—395.

[4]) T. Ped. Kristerson d. 28 Okt. S. D. t. N. Person. R. R.

[5]) T. Erik Gustafson (Stenbock) d. 1 Nov. S. D. Fullmakt f. honom. R. R.

skulle göra något »väldigt tåg», men d. 5 Nov. utnämdes ändock med rådets tillstyrkan Hogenskild Nilson (Bjelke) till fältöfverste öfver allt krigsfolk i Östergötland, Vestergötland och Småland. Tönies Olofson skulle vara honom till hjälp i råd och dåd [1]. Faran tillväxte emellertid oupphörligen. Östergötland sades hotadt. Per Brahe fick då d. 10 Nov. i uppdrag att underhandla med innevånarne i Östergötland, Närike och andra närliggande landsdelar om det, som kunde behöfvas för ett kraftigt motstånd [2]. Han skulle vara fältöfversten till råd och beställa om alla nödtorfter med kunglig makt och myndighet [3]. Allmogen i Östergötland uppfordrades till Holaveden att göra förhuggningar, och ryttare och knektar i Östergötland, Södermanland, Vestmanland, Närike och Upland ålades att begifva sig till Hogenskild Bjelke i Linköping [4]. Då slutligen danskarne inbröto i Östergötland, befalldes Klas Fleming d. 18 Nov. kalla allt skeppsfolket i Upland, Södermanland, Vestmanland [och Närike till Örebro. Han skulle sedan begifva sig med dem, dit fältöfversten bestämde [5]. Allmogen på Lindesberg och Noraskog hade Klas Åkeson (Tott) 2 dagar förut fått i uppdrag att uppfordra till Tiveden [6]. Södermanländingarne nedskickades till Hogenskild Bjelke [7], vestgötarne uppbådades af Knut Bengtson [8]. D. 29 Nov. utsågs Erik Gustafson (Stenbock) till fältmarskalk öfver alla ryttare från Östergötland, Vestergötland, Småland och Upland och Tönies Olofson till anförare för fotfolket [9].

Hvilken andel konung Erik haft i dessa befallningars utfärdande är ej lätt att afgöra. Troligen var den ytterst obetydlig, ty just vid denna tid hade ett svårare anfall af sinnesförvirring omtöcknat hans sinne. Han trodde sig fången och utan makt att om något besluta. Upprepade gånger klaga de sekreterare, som

[1] Fullmakt f. Hog. Nilson d. 5 Nov. S. D. t. Tön. Olofson. R. R.
[2] Fullmakt f. P. Brahe d. 10 Nov. S. D. bref t. Jak. Turson. R. R. D. 1 Dec. får P. Brahe en slags stadfästelse af konungen på hvad antagligen andra utnämnt honom till. R. R.
[3] T. krigsfolket i Ö.G. d. 23 Nov. R. R.
[4] T. Esbj. Pederson d. 10 Nov. S. D. Uppfordringsbref t. krigsfolket i nämda landskap. R. R.
[5] T. Jon Månson d. 18 Nov. S. d. t. Kl. Fleming. R. R.
[6] T. Klas Åkeson d. 16 Nov. R. R.
[7] T. Jör. Johanson och H. Fleming d. 18 Nov. R. R.
[8] Enl. brefvet d. 24 Nov. t. Kn. Bengtson voro de redan uppbådade. R. R.
[9] Se R. R.

funnos hos konungen på Svartsjö öfver omöjligheten att af honom erhålla något besked. Hvad särskildt danskarnes infall angick, trodde han, att det ej var något allvar därmed. Troligen utgingo alla försvarsåtgärderna från rådet, de kungliga sekreterarne och hertig Karl, hvilken åtminstone under en del af Nov. befann sig hos Erik [1]).

Denna »hufvudets stora svaghet» hade emellertid de olyckligaste följder. Antagligen kunde icke de styrande uppträda med tillräcklig enighet [2]) och kraft. De förhållanden, som herskade bland de styrde, häntyda åtminstone därpå. Trögt samlades krigsfolket [3]), och »en stor part» infann sig aldrig vid fanorna [4]). Kommo soldaterna också dit de blifvit förordnade, skingrade de sig och foro fram med rof och tilltastning [5]). Härigenom retade de den redan förut ovilliga allmogen och gjorde den i högsta grad svårhandterlig för befälhafvarne. I Vestergötland hade Knut Bengtson så ringa hörsamhet hos bönderna, att han måste flera gånger uppfordra dem till Holaveden och slutligen taga ed af dem, att de skulle draga dit [6]). I Småland foro Brunte Birgersons ryttare så fram, att de, som förut varit lydige, blefvo motsatsen och begåfvo sig från bråtarne på Holaveden [7]). I Sundbo härad i Närike råkade bönder och ryttare i öppen fejd. Östergötlands allmoge var »fast underlig till sinnes». Många gåfvo danskarne brandskatt och gjorde dem

---

[1]) Olof Larson t. P. Brahe fr. Svartsjö d. 10 Nov. Ox. Saml. Handl. rör. Erik XIV:s regering. Kopia. Olof Larson t. P. Brahe, Svartsjö d. 14 Nov. Sverige 79. I detta bref omtalar Olof Larson sig hafva affärdat några med fullmakt t. Vest., Närik., Ö.G. och Söderm. f. att drifva på folkets uppfordran. D. 5 Dec. omtala Ol. Larson och M. Helsing f. P. Brahe, att de skickat ned dalknektarne och befallt köpstäderna göra tillföring t. lägret, Sverig. 79. Om vi ej gjort något för att samla krigsfolket och icke lagt oss här, förrän K. M. själf förskickat oss därtill, så hade vi nu fienden i Upland, skrifver P. Brahe och Hog. Bjelke d. 29 Dec. t. »herrar och goda vänner», Sverig. 79. D. 27 Nov. omtalar Sten Erikson, att hertigen rest från Svartsjö. Sverig. 79. D. 1 Dec. säger Erik sig intet antaga kunna det regementet tillkommer, förrän våra lägenheter ändras. Erik t. P. Brahe d. 1 Dec. R. R.

[2]) Olof Larsons bref d. 14 Nov. talar om ständiga dispyter i konungens närhet.

[3]) T. Tön. Olofson d. 29 Nov. R. R. Tönies m. fl. fingo skulden därför.

[4]) Mandat t. alla landsändar utom Finland d. 22 Jan. 1568. R. R.

[5]) T. krigsfolket i Ö.G. d. 29 Nov. R. R. Af d. sjöfolk som skulle t. Motala, skingrade sig alla utom 20. And. Sigfridson d. 8 Jan. 1568 t. Hog. Bjelke. Sverig. 79.

[6]) Knut Bengtson t. Gust. Olofson (Stenbock) d. 25 Dec. Sverig. 79.

[7]) Utom Östra härads och några fr. Ydre. Ulf Person t. Hog. Bjelke och Per Brahe fr. Holaveden d. 27 Dec. Sverig. 79.

tillförsel [1]). Att afhålla soldaterna från deras plundringar visade sig omöjligt. Deras olydnad var ett ständigt ämne för befälhafvarnes klagan [2]). Härtill sällade sig såsom vanligt försumlighet i tjänsten [3]). Att Per Brahe och Hogenskild Nilson (Bjelke) med så demoraliserade trupper icke inläto sig i någon öppen strid med danskarne, skedde i öfverensstämmelse med de förnämste krigsmännens åsigt, och var säkerligen klokt. De danska berättelserna om fälttåget visa nogsamt, huru litet de svenska soldaterne voro sina motståndare vuxna, och de nyssnämnda anförarne själfva omtala, att så ofta de utsändt något folk äfven af sitt bästa att skärmytsla, hade de snart fått det tillbaka igen, utan att någon varit efter det [4]). Kanske voro dock icke heller Per Brahe och Hogenskild Nilson några hjältar [5]), och med än större säkerhet kan det påstås, att de icke voro några fältherrar. Lägger man allt detta tillsammans, så torde det icke vara så svårt att förstå, hvarföre framgången i så hög grad åtföljde danskarnes vapen.

Vid 1568 års början såg det bekymmersamt ut för Sverige. Visserligen hade man gjort förhuggningar i Östergötlands norra och södra delar och samlat krigsfolket vid Holaveden, Motala, och Norrby för att hindra Dan. Rantzau både från återtåg och framträngande, men landskapets mellersta del var öfverlemnad åt hans välbehag. Ut på slätten vågade man sig icke gerna af fruktan för hans rytteri, och hade han erhållit den begärda förstärkningen, skulle måhända landet ej länge kunnat göra honom motstånd. Rådet uppfattade åtminstone ställningen som förtviflad. I många år hade Sverige burit en »dråplig omkostning» [6]). Nu kunde ej längre kronans och ständernas makt och förmögenhet förslå, »efter mer än halfva riket var af fienden

[1]) P. Brahes och Hog. Nilsons omnämnda bref d. 29 Dec., Erik t. innev. på Vikbolandet d. 15 Jan. 1568. R. R.

[2]) Se t. ex. Erik Gustafson o. Hog. Nilson t. P. Brahe d. 27 Nov. De bedja P. Brahe komma, på det ett godt regemente må uppehållas. And. Sigfridson t. Hog. Nilson d. 31 Dec. Sverig. 79.

[3]) Se Eriks bref t. ryttmästarne d. 22 Jan. 1568. R. R.

[4]) P. Brahes och Hog. Nilsons omnämda bref d. 29 Dec. I detta bref klaga de öfver de beskyllningar, som framkastades mot dem, att de skulle hindra soldaterna från att angripa danskarne.

[5]) Mon. Hist. Dan. II, 400, 406. Hvad Dan. Hund och Magn. Stigtomt. angår, visa båda i sin framställning af orsakerna till fälttågets olyckor en sådan partiskhet den ena mot konungen, den andra mot hans öfverste befälhafvare, att bäst torde vara att ej fästa sig vid någondera.

[6]) 1567 utgafs i penningar 1,166.763 ℔. Räntek. Räk.

förhärjadt». »Sölfkammaren» vore utblottad och ständerna så utarmade, att en ståtlig gärd knappt skulle räcka till skeppsutredningen, mycket mindre till alla behof. Därjämte vore folket allestädes utskrifvet, så att man hade intet mera att taga. Till råga på olyckan vore man ej längre i säkerhet för ryssarne, om de fingo fred med Polen, och hade man en skuld på några 100,000 daler till främmande köpman för salt och annat mer[1]). »Hvar man toge till att ledas vid detta långvariga krig». De i Stockholm befintliga rådsherrarne sammankallade några konungens förtrogne till öfverläggning. Alla voro de ense om att handeln med hertig Johan borde bringas till slut. Man skulle då nästa vår hafva att förmoda en stadig tillförsel och en penningesumma till låns ifrån Danzig[2]). Det hufvudsakliga skälet, hvarföre man önskade Johans lösgifvande, måste likväl hafva varit, att man behöfde »ett rättvist hufvud, som står i konungens stad, och har anseende och makt till att göra, låta och befalla med dem, som skola vara i riksens råd, tills det kan blifva bättre med vår konung». Men endast i hertig Johan kunde man erhålla ett sådant, och en »gubernator», hvilken »droge med i marken»[3]).

Helt annan mening än rådsherrarne hade likväl troligen i alla afseenden konungen, hvilken nu mera ansåg sitt helsotillstånd så mycket bättre, att han borde sätta sig i spetsen för sina trupper. Redan i början af Dec. hade han haft denna afsigt, sedan han blifvit öfvertygad om verkligheten af fiendens infall, men hade på rådets tillstyrkan afstått därifrån[4]). Fram i månaden upptogs planen[5]), och d. 31 Dec. hölls därom en rådplägning på Svartsjö. De närvarande herrarne Sten Erikson

[1]) 3,710 stora läster voro ännu obetalda i Mars 1568 af det salt som holländarne lemnat 1566. Ståth. i Sthlm d. 27 Mars 1568. R. R.

[2]) Rådet t. Olof Larson och M. Helsing d. 21 Dec. Ox. Saml. Handl. rör. Erik XIV:s regering. Hert. Karl, H. Nilson och P. Brahe fr. lägret vid Norrby t. rådet. Ibid.

[3]) Ett bref utan namn och år i Act. Hist. Erik XIV. Serien 2. Af innehållet synes framgå, att d. härrör fr. Nov. 1567. Då var konungens tillstånd visserligen sämre än vid början af 1568, men fullt botad ansågs han då visst icke, hvarföre samma mening om hert. Johan nog bör hafva kvarstått. Brefvet, innehåller uppmaningar t. öfverläggningar med hert. Karl, Olof Larsson och andra konungens förtrogne om att hert. Johan antoge regementet och såsom en »gubernator» droge »med oss» i marken.

[4]) T. P. Brahe d. 1 Dec. R. R. Eriks dagbok d. 3 Dec.

[5]) D. 22 Dec. skrifver Erik t. hert. Johan, att han ämnade draga mot fienden. R. R.

(Lejonhufvud), Gabriel Kristerson (Oxenstjerna), Ture Pederson (Bjelke), Jöran Gera och Nils Gyllenstjerna ej blott ödmjukligen samtyckte, det konungen droge mot fienden, utan begärde det ock, på det han skulle komma från den mening han härtill haft, att en annan vore konung i Sverige än han, och emedan fienderna därigenom skulle förskräckas [1]). Så krypande uttryckte sig rådsherrarne för konungen, men att de i sitt inre hade en helt annan åsigt, torde ej vara djärft att antaga. Man kan redan sluta därtill af de ingalunda glada känslor, med hvilka deras vid hären befintliga medbröder mottogo underrättelsen om konungens beslut. Det syntes alla orådligt, skrifva hertig Karl, Per Brahe och Hogenskild Nilson (Bjelke), efter det så nyligen blifvit bättre med honom [2]). Oaktadt ännu anfall af vansinne stundom kommo på [3]), kunde likväl konungen icke rubbas i sin föresats. D. 9 Jan. bröt han upp från Svartsjö, sedan han förut ålagt Per Brahe att icke inlåta sig i något slag före hans ankomst till Norrby [4]). När han där besett alla lägenheter, ämnade han slå upp sitt läger i Vadstena. Vid Motala skulle Klas Åkeson med 4 fänikor och allmogen från Närike ligga, på Holaveden Hogenskild Nilson med 5 fänikor fotfolk och en fana ryttare [5]). Konungens väg gick öfver Södertelje och Svärdsbro till Nyköping, dit han ankom d. 13 Jan. Som han blott hade gårdsfänikan med sig, fingo ej blott flera fänikor befallning att begifva sig till honom i stället för till Norrby [6]), utan han kallade äfven d. 17 Jan. till sig från detta i fiendens närhet befintliga läger 7 fanor ryttare och

---

[1]) Rådslag i Eriks tid.

[2]) Hert. Karls, P. Brahes och Hog. Nilsons ofvannämda bref fr. Norrby (Denna plats lemnade hert. d. 14 Jan.). De yttra för öfrigt om Jöran Persons ifrågasatta befrielse: »Hvar Jör. Person ej får straff, Kr. Person och flere, det lösa sällskap förvises —, så måste samma svaghet vara på färde och Sveriges fall för handen. Och ändock oss bör hafva medlidande och tålamod med vår herre och konung, hvar eljes någon svaghet på färde är, dock så vida H. K. M. och riket icke tager för stor skada däri. Af Eriks bref t. P. Brahe d. 19 Maj synes, att denne varnat konungen f. att behålla Jör. Person. Han skulle förlora land och rike, om han längre hade honom hos sig. R. R.

[3]) Sekreterarne hade skrifvit därom: P. Brahe och Hog. Nilson t. sekret. d. 10 Jan. Sverig. 84.

[4]) T. P. Brahe d. 5 Jan. R. R.

[5]) T. P. Brahe och Hog. Nilson d. 16 Jan. R. R.

[6]) T. ståthållarne på Sthlm d. 18 Jan. R. R. I brefvet omtalas en ny gärd, som skulle utgå af hela riket, lika stor som fjolårets, värd 200 ℔ örtug hvarje gärd.

3 fänikor fotfolk [1]). Denna befallning må väl kallas oklok, ty därigenom skulle den vid Norrby liggande styrkan ej litet hafva försvagats, men huru väl den behöfde sina krafter visar den olycka, hvilken d. 15 Jan. där träffade de svenska vapnen. Genom sin försumlighet blefvo svenskarne nämligen öfverraskade af Dan. Rantzau och ledo ansenliga förluster. Anförarne själfva kommo med knapp nöd undan. D. 18 Jan. anlände underrättelse om öfverfallet till konungen. Per Brahe och Hogenskild Nilson bådo honom vända åter till Stockholm, men han vägrade, emedan hela landet däraf skulle förskräckas. Han förordnade i stället, att allt det folk, som legat vid Norrby, Husbyfjöl och Motala, skulle sändas upp till honom vid Vingåker med undantag af 4 fänikor, skeppsfolket och bönderna från Närike, hvilka under Hogenskild Nilsons och Klas Åkesons befäl skulle akta på bråtarne vid Motala [2]). Dit ämnade sig konungen sjelf, ty han fruktade, att Dan. Rantzau skulle försöka slå sig igenom åt Vestergötland. I händelse af sådant försök befalldes trupperna på Holaveden falla fienden i ryggen. Eljes skulle de ligga stilla [3]). I enlighet med Eriks befallning affärdade P. Brahe krigsfolket och kanoner till honom. Själf stannade han vid bråtarne i Godegård, Husaby och Hellevik för att hindra fienden draga längre upp [4]). Konungen ändrade emellertid sina planer. D. 22 Jan. skrifver han, att han aktade slå sitt läger vid Norrköping, till dess han kunde få krigsmakten till sig. Flera fanor ryttare och fänikor knektar befalldes denna dag afgå från Holaveden till honom [5]). Detta påbud vidhölls, ehuru han de följande dagarne fick veta att fienden ämnade sig nedåt Holaveden [6]), ja, till och med sedan underrättelse ingått, att han verkligen brutit upp mot östra delen af denna skogssträckning [7]). Sex fänikor och en fana ryttare tyckas varit afsedda att stanna qvar [8]). Under upp-

[1]) T. P. Brahe och Hog. Nilson. R. R.
[2]) T. P. Brahe och Hog. Nilson d. 18 Jan. R. R.
[3]) T. ryttare och knektar på Holaveden d. 18 Jan. R. R.
[4]) Kansl. Diar. P. Brahes bref ankom d. 22 Jan. En mängd bönder i Godegård och Hammars socknar och Lerbäcks fjärding finge eftergifter på sina utskylder f. 1568, efter det de rappades af vårt krigsfolk den tid det ryckte upp från Norrby och Motala för jutarne. Anteckn. om krig. förh. i K. A. Äfven Motala läger upphörde således.
[5]) T. Br. Birgerson d. 22 Jan. R. R.
[6]) Kansl. Diar. d. 23 Jan.
[7]) T. prester och bönder i Kronob. län d. 27 Jan. R. R.
[8]) T. Hog. Nilson d. 27 Jan. R. R.

vägen skulle danskarnes läger vid Skenninge brännas. Redan d. 28 Jan. kom emellertid det sorgliga budet, att danskarne sluppit oskadade öfver Holaveden [1]).

Dan. Rantzau hade ej längre kunnat stanna i Östergötland. Hären var försvagad, landet härjadt, från Danmark kom ingen undsättning, och svenskarnes styrka började allt mer och mer samlas. Anfallet på Norrby var kanske företaget i afsigt att afskräcka från allt förföljande. Den 24 Jan. anträdde han från Skenninge sitt återtåg [2]). D. 25 gick han genom östra Holaveden och framkom om aftonen till Säby. Något motstånd hade han ej mött, emedan enligt de danska källornas utsago den allmoge, hvilken var uppbådad till bråtarnes försvar, begifvit sig hem för att proviantera. I Säby hvilade trupperna något ut sig, hvarpå vägen fortsattes till Eksjö. En mil från denna stad blef eftertruppen öfverfallen vid Rödesjön af knekthöfvidsmannen Henr. v. Minden med 4 fänikor knektar samt 600 bönder och lyckades endast med svårighet slå sig igenom. Sedan Eksjö blifvit öfverlemnadt åt lågorna d. 4 Febr. drogo danskarne vidare genom Östra härad. Här hade Hogenskild Nilson, hvilken på konungens befallning begifvit sig ned till Småland för att öfvertaga truppernas ledning, utlagt ett bakhåll i närheten af Ulf Persons sätesgård, Flishult. Anslaget lyckades dock icke bättre, än att han sjelf jämte Sten Axelson (Baner) blefvo öfverraskade och tagna till fångar d. 6 Febr. I det hela oförhindrad drog därefter Dan. Rantzau öfver Ljunga, Värnamo och Toftaholm till gränsen, hvilken öfverskreds d. 14 Febr. vid Ulfsbäck [3]). Hären mottogs såsom förlorad men återvunnen.

Dan. Rantzaus återtåg genom Småland hade lättats, därigenom att svenskarne måst dela sin styrka. Fredrik II hade alltid haft för afsigt att bispringa sin i Sverige varande här. Redan i början af November hade O. Brade, B. Kaas och J. Marsvin fått sig ålagdt att göra ett infall med bönderna i Skåne för att splittra svenskarnes trupper [4]). D. 1 Dec. finna vi dem upp-

[1]) T. Jak. Turson d. 28 Jan. R. R.
[2]) Tegel s. 269, den i Danm. slagna minnespenningen öfver hans tåg och dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 199.
[3]) Tegel s. 272, Resen s. 199. Minnespenningen öfver Rantzaus tåg, se Dalin III, 1. 668.
[4]) Fredr. t. de nämda befälh. d. 5 Nov. T. o. a. L.

mana bönderna i Sunnerbo och Vestbo att gå sig till handa [1]). De drabbades emellertid af den oturen, att deras eget folk gjorde myteri och tvang dem att draga sig till baka ur Sverige [2]). Efter Michel Gynges återkomst upptogos planerna på en hjälptrupps affärdande med förnyad ifver. Största delen af adeln befalldes vara tillstädes i Engelholm d. 14 Jan. Konungen ville sjelf med på tåget [3]). Detta blef likväl icke af, utan Jörg. Marsvin utsågs till befälhafvare [4]). Med en härafdelning, hvilken uppgifves till 7 fänikor fotfolk och 2 fanor ryttare, skall denne samma dag, som Dan. Rantzau gick öfver Holaveden, dragit från Fagerhult till Markaryd. Vägen fortsattes under härjningar i Sunnerbo och Östbo till Värnamo. Hit anlände J. Marsvin d. 7 Febr., 3 dagar före Dan. Rantzau, men då han ej kunde inhämta några tidningar om den senare, begaf han sig på återvägen och kom lyckligen öfver gränsen vid Knäred efter en mängd strider med svenskar, hvilka under Br. Birgerson och N. Person t. Holma begifvit sig nedåt Småland för att hindra de danska afdelningarnes förening [5]).

Nu var emellertid Erik i antågande för att hämnas den skada Sverige lidit. Från Norrköping, som han hade lemnat d. 31 Jan., fortsatte han vägen nedåt landet i sällskap med hertig Magnus af Sachsen och sina bröder, dem han icke vågade släppa ur sigte. Tåget gick ej synnerligen fort, men efter sin vana kringströdde konungen befallningar i mängd. Hogenskild Nilson afsattes, emedan han ej visade nog drift i fiendens förföljande och fick till efterträdare Peder Larson [6]). Redan d. 11 Febr. utnämdes likväl Henr. v. Minden till anförare för de trupper, som förordnats mot D. Rantzau. Oaktadt denne så lyckligen undgick alla faror, tycktes konungen vara vid godt mod, rekvirerande från Stockholm russin, malvoisier och muskatel, som oförfalskadt vore m. m. Från Lomaryd skref han d. 10 Jan. till Karin Månsdotter om sina bedrifter mot fienden, hvilken

[1]) Uppfordringsbrefvet fr. Undaryd? D. K. Hist. 57.

[2]) P. Oxe t. Fredr. II d. 9 Dec. D. K. Hist. 51.

[3]) Fredr. t. en mängd adelsmän d. 29 Dec. T. o. a. L.

[4]) Instruktion f. J. Marsvin d. 20 Jan. T. o. a. L. Jörg. Bilde befalldes samla folk i Blekinge och Lister för att angripa från sitt håll men fick i stället mottaga ett svenskt infall i Blek. Fr. t. J. Bilde d. 20 och 21 Jan. T. o. a. L.

[5]) Mon. Hist. Dan. II, 408—9.

[6]) Till P. Larson d. 6 Febr. R. R.

genast begifvit sig på flykten, då konungen något så när hunnit Östergötland. Som han sjelf med sina blanka hingstridare ej hade kunnat komma så fort, hade han sändt ut sina hakskyttar, och dessa hade gjort danskarne sådan skada, att de förlorat flera hundrade hästar, allt sitt fotfolk och till en stor del sin tross[1]). Ännu en gång lekte eröfringen af Halmstad honom i hågen. Kunde man skaffa lifsmedel ville Erik begifva sig dit[2]). Murbräckorna nedfordrades från Vadstena[3]), och en mängd härad i Östergötland och Småland ålades komma honom till hjälp med hvar 5:te man. Innan Halmstads belägring företogs, beslöt konungen emellertid göra ett infall i Skåne och Blekinge. Från Skatelöf, där han uppehöll sig några dagar och mönstrade sitt krigsfolk, skickades en uppmaning till göingeboarne att gifva sig under Sverige[4]). Ingen verkan förspordes emellertid. hvarpå han inföll på sitt gamla vis och plundrade i Vestra härad i Blekinge och i Lister, Willand och Göinge[5]). Till några större sammanstötningar med danskarne kom det icke. Dessa skickade väl sina trupper, hvilka de förut ämnat använda till en belägring af Varberg. upp till de anfallna trakterna, men Erik drog sig hastigt tillbaka[6]). D. 1 Mars var han redan på Kronoberg. Härifrån affärdades d. 3 Mars befallning att förnya infallet i Göinge och Willand. Hvad de 2 härad i Blekinge angick, som ännu voro obrända, skulle man däremot med goda medel försöka att bringa dem under Sverige, innan våld användes[7]). Troligen upprepades också infallet i både Blekinge och Willand[8]).

Underrättelsen om ett angrepp från Norge ankom vid denna tid till Erik. Redan det föregående året hade man fruktat

[1]) Erik t. Karin Månsdotter d. 10 Febr. R. R.
[2]) Till B. Gylta d. 16 Febr. R. R.
[3]) Till Mäst. Gillius d. 13 Febr. R. R.
[4]) Mandat t. Göinge d. 18 Febr. R. R.
[5]) Mandat t. Tonnersjö d. 17 Mars. R. R. Till Verums socken i Göinge sträckte sig härjningarne. Enl. dagb. i Dansk. Saml. härjades i Göinge och Willand d. 27—29 Febr. Redan d. 22 Febr. kom befallning t. M. Gynges och J. Marsvins trupper att drifva svenskarne ur Göinge. Ax. Gyllenstjerna till sin moder d. 22 Febr. Mon. Hist. Dan. II, 464.
[6]) Fredr. t. O. Brade d. 16 Febr., t. Fr. Brockenhus d. 29 Febr. T. o. a. L. D. 2 Mars skref Fr. Brockenhus t. Fredr. fr. Göinge härad, att svenskarne dragit sig tillbaka t. Sverige. Se Fredriks svar d. 4 Mars. T. o. a. L.
[7]) Erik t. Abr. Smålänning d. 3 Mars. R. R.
[8]) Jörgen Bilde skrifver d. 9 Mars, att konung Erik, som ännu låg i Småland, hade sändt en hop, som bränner i Willand, och en inåt Blekinge. J. Bilde hade samlat all makt han kunnat. D. K. Hist. 56.

för ett sådant företag och hade alla gränsbefälhafvare blifvit ålagda att vara på sin vakt. I slutet af Dec. låg Kr. Munk på Hisingen och sades vilja öfver älfven vid Bohus [1]). Sedermera anställdes svåra härjningar i Värmland, Dal och Vestergötland [2]). Erik skickade till detta landskap både ryttare och knektar [3]), men efter erhållen kännedom om Dan. Rantzaus återtåg, vände norrmännen själfmant om [4]). Brunte Birgerson kallades då till baka till konungen [5]), ty denne ämnade nu anträda sitt tåg mot Halmstad, »den röfvarekula, hvarifrån danskarne alltid infallit och härjat, då Erik aflägsnat sig» Kanoner för belägringen skulle dels nedföras från Hjo dels ifrån Varberg [6]). Sedan mönstring blifvit hållen vid Kronoberg, anträdde Erik tåget, hvilket gick öfver Rydaholm och Vrå till Fagerhult. Här finna vi honom visserligen uttala sin afsigt att ej blott eröfra Halmstad utan sedermera äfven Laholm och fästningarne i Skåne [7]), men det stannade vid de stora orden. Redan d. 18 Mars var han åter inom svenska gränsen. Måhända hade svårigheten att fortskaffa artilleriet samt soldaternas sjuklighet och ovillighet förmått honom att afstå från sitt företag, eller kanske hade danskarne i närheten samlat några trupper [8]). Konungen tog därefter vägen uppåt Vestergötland. D. 1 April var han på Svartsjö. Hvad han uträttat, var så godt som intet. Dan. Rantzaus återtåg är säkerligen mera att tillskrifva hans försvagade här och uteblifven undsättning än konung Eriks åtgöranden. Därefter afstannade krigsrörelserna. Befallning afgick likväl till Erik Gustafson (Stenbock), åt hvilken försvarets anordning vid gränsen tyckes blifvit anförtrodd, att beställa om förhuggningars verkställande längs Smålands- och

[1]) Kr. Bengtson t. Gust. Olofson d. 25 Dec. Sverig 79.
[2]) D. 28 Mars gifves 3 frihetsår åt dem, för hv. danskarne bränt i Åse och Vista härad under vintern. R. R.
[3]) Se d. 4 och 5 Mars. R. R.
[4]) Olof Moritsen t. Kr. Göje d. 29 Febr. Bricka: Fredr. II:s Ungdomskjærligh. s. 197.
[5]) Till Br. Birgerson d. 8 Mars. R. R.
[6]) Till Mäst. Gillius d. 4 Mars, till Br. Birgerson d. 13 Mars. R. R.
[7]) Mandat t. Tönnersjö d. 17 Mars. R. R.
[8]) Fredr. II skrifver t. P. Oxe och J. Friis d. 18 Mars, att som Fr. Brockenhus dragit t. Halmstad, besätter han väl byn och ombestyr allt annat. T. o. a. L. Ett försök af svenskarne mot Engelholm misslyckades d. 14 Mars likaom ett annat mot Laholm d. 16 Mars. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 200 och D. Mag. 3 R. 3, 81 97.

vestgötagränsen [1]). Äfven skulle Gullbergs klippa befästas och vestgötarne dit göra dagsverken [2]). Själf ville konungen på sommaren, sedan krigsfolket blifvit samladt i Östergötland, draga ned till Skåne och intaga fiendens förnämsta fästningar, vid hvilket företag han skulle understödjas af flottan under Gabriel Kristerson (Oxenstjerna). Instruktionen, hvilken utfärdades för denne d. 1 Juli, liknar de föregående årens. Påträffade amiralen ej de fiendtliga flottorna i sjön, borde han härja på de danska öarne och vid underrättelse om konungens ankomst till Skåne lägga sig vid Dragör. Det därvarande blockhuset skulle han söka eröfra samt i sundet taga tull [3]). Något fälttåg för konungen blef emellertid aldrig af, och ej häller flottan kom i sjön. Endast ett mindre antal skepp var ute på våren för att hålla förbindelsen öppen med Tyskland, där alla hamnar lågo fulla med fartyg, som ville öfver till Sverige [4]).

Att man här ej visade större verksamhet, var ej underligt, då rikets belägenhet var så bedröflig. Silfverkammaren var tom, alla saltpenningar levererade till löner och landet värre förödt än någonsin [5]). 683 hemman i hertig Magnus' andel af Östergötland hade under vintern blifvit brända af fienden [6]). På Vestersysslet i Värmland hade de brända och röfvade gårdarnes antal stigit till 675 [7]). Äfven Dal [8]), Vestergötland och Småland hade lidit stor skada. I Sunnerbo brändes 1566 och 1567 71 $^3/_4$ hemman [9]), 1568 105. I Tveta och Mo brändes år 1567 visserligen endast 12 gårdar, men sköflades 217. I Östra härad brändes 41 gårdar, då danskarne drogo af Östergötland [10]). Af Vestra härads oförlänta hemman nämnas 25 hemman år

---

[1]) Till E. Gustafson d. 2 April. R. R.
[2]) Till alla fogdar i V.G. d. 1 April. R. R.
[3]) Instruktion d. 1 Juli. R. R.
[4]) D. 24 April gingo 8 sv. örlogsskepp och några kofferdifartyg förbi Bornholm t. Stralsund. Th. Bent och B. Danhoevet t. G. Zimmermann fr. Hedinsö d. 29 April. Fasc. Misc. 49. Lyb. Ark. Vid den livländska kusten var sedan Per Larson med en eskader.
[5]) Ståth. i Sthlm t. Erik d. 27 Mars. R. R.
[6]) Fogderäk. f. Ö.G. 1568 (23).
[7]) Fogderäk. f. V.G. 1568 (14).
[8]) På Dal brändes under hela kriget 280 hemman, utgårdar och torp. Ö.G. 1568 (23).
[9]) Fogderäk. f. Smål. 1567 (6). 1568 funnos där 282 hemman öde.
[10]) Fogderäk. f. Smål. 1568 (20).

1568 såsom brända och 11 ¾ såsom »rappade»[1]). I N. Vedbo och Vist brändes 103 ¾ hemman. I Östbo funnos 1568 23 brände hemman[2]) och i Vestbo 287 ödeshemman, 113 brända och 38 röfvade gårdar[3]).

En lycka var det under dessa omständigheter, att äfven Danmark var så utmattadt. I slutet af Mars funnos blott 4,500 daler kvar i skattkammaren och återstod högst obetydligt af skatterna[4]). Ehuru adeln allt från krigets början fått bära utgifter öfver privilegierna, buro borgarne och bönder som vanligt den tyngsta bördan. På städerna lades d. ? Juni en skatt af 51,100 daler[5]). Som utskrifningarne ej skaffat hären fullt dugligt manskap och ogerna fördrogos af folket, beslöto konungen och rådet deras afskaffande. D. 1 Maj underrättades allmogen härom, och att den skulle förskonas från all annan skatt än matskatt, men på samma gång fastställdes, att 20 man tillsammans skulle erlägga 20 mark danskt i månaden till det främmande krigsfolkets besoldning, hvarvid den rike skulle hjälpa den fattige[6]).

Endast till sjös visade danskarne under sommaren någon lifaktighet, och de spelade under största tiden herrar i Östersjön[7]). Sin flottas styrka bestämde Fredrik till 29 skepp. Lybeck lofvade att därtill lägga 8 stora fartyg och flere mindre[8]), hvilka skulle infinna sig i sundet till pingst[9]). I midten af Juni torde de förbundna gått till segels[10]). Danskarnes amiral var Peder Munk, lybeckarnes Mattheus Tideman. Som inga svenskar nu visade sig i Östersjön, beslöto dessa att företaga en plundring på Öland. Fredrik II uppmuntrade dem äfven därtill. De borde förfara med rof och brand det mesta

---

[1]) Fogderäk. f. Smål. 1568 (9). 1569 uppgifvas här 129 brände och öde hemman.
[2]) Fogderäk. f. Smål. 1568 (15).
[3]) 1569 omtalas i Vestbo 430 öde och brände gårdar.
[4]) J. Friis o. P. Oxe t. Fredr. II d. 21 Mars. D. Mag. IV: 221—223.
[5]) Jacobs. Skattev. s. 121. Till bönderna utfärdas minst 3 bref om skatt under året.
[6]) Skatter fortforo emellertid att påläggas. Jacobs. Skattev. s. 71.
[7]) I April hade Silv. Frank dels bränt dels eröfrat fartygen i Varbergs hamn. Garde: D. dansk-norske Soemagts Hist. s. 85.
[8]) Instruktion f. de lyb. sändebuden t. Dan. d. 31 Mars. Act. Svec. Vol V.
[9]) Fredr. II t. P. Oxe och J. Friis d. 2 Juni. T. o. a. L.
[10]) D. 12 Juni skrifver Fredr. t. P. Oxe, att flottan skulle afsegla om vinden det tillät d. 13 Juni. T. o. a. L.

dem möjligt vore [1]. Så synnerligen mycket blef dock icke uträttadt. Den 11 Juli gingo flottorna från Bornholm. Den 13 vid middagen hade de kommit in i Kalmarsund. Omkring 1,000 man sattes i land på Öland och började bränna i Hulterstads och Gräsgårds härad, men vid underrättelsen, att 400 man funnos på ön, inskeppade de sig igen. Amiralerna återvände till Bornholm, dit de ankommo d 16 Juli [2]. Visserligen ämnade de sig tillbaka igen, men allehanda hinder kommo emellan. På båda flottorna var det mycket sjukt ombord, och på den lybska var manskapet äfven svårhandterligt till följd af bristen på proviant [3]. Något vidare företag blef därföre icke af. Redan d. 9 Aug. gaf Fredrik II Peder Munk befallning att oförtöfvadt segla hem, emedan inga svenskar kunde förmärkas. De större skeppen skulle uppläggas och endast de mindre sändas ut igen [4]. D. 13 Aug. var den dansk-lybska flottan åter i Öresund [5]. Krigsfolket sattes till en del i land, ty Fredrik ville använda det på ett tåg inåt Sverige.

Ett sådant ämnade han nämligen företaga i egen person för att göra slut på den långvariga fejden. Adeln uppmanades att vara honom följaktig och erhöll löfte om ersättning efter recessen och privilegierna för alla tåg öfver gränsen den gjort eller komme att göra [6]. Tiden uppsköts emellertid gång efter annan. Slutligen bestämdes den till 8 dagar efter S:t Bartolomei [7]. Ungefär vid samma tid skulle Krister Munk infalla från Norge [8]. Hade något angrepp då kommit till stånd, skulle verkligen Sverige varit utsatt för stor fara, ty händelser hade timat i detta land, hvilka på annat håll togo dess krigsmakt i anspråk. Sedan det visat sig omöjligt att längre fördraga Erik XIV:s styrelse, hade nämligen i Juli ett uppror

---

[1] Fredr. t. Ped. Munk d. 3 Juli. T. o. a. L.
[2] M. Tideman och H. Lindthorp t. Lyb. d. 17 Juli. Fasc. Misc. 49. Lyb. Ark. Johan III t. Sigfrid Jönson d. 4 Dec. R. R.
[3] M. Tideman och H. Lindthorp t. Lyb. d. 1 Aug. fr. Bornholm. Ibid.
[4] Fredr. t. P. Munk d. 9 Aug. T. o. a. L.
[5] M. Tideman och H. Lindthorp d. 17 Aug. t. Lyb. Fasc. Misc. 49. Lyb. Ark.
[6] Fredr:s öppna bref t. adeln på Seland, Låland och Falster d. 17 Maj. T. o. a. L. Lika t. Langeland, Tåsing och N. Jutland.
[7] Då ålades adeln i N. Jutland, Fyen, Langeland, Seland, Låland och Falster vara närvarande i Kpnhmn. Fredr:s mandat d. 3 Juli. T. o. a. L.
[8] Fredr. t. Kr. Munk d. 22 Juni. T. o. a. L. Erik Rosenkrands och Erik Rud befallas d. 7 Aug. utgöra folk med god rustning på Munks tillsägelse.

brutit löst, och i slutet af Aug. var utgången ännu icke afgjord. Lyckligtvis hindrades Fredrik II af omständigheterna från alla farligare företag. Båda de kämpande partierna sökte emellertid skaffa sig säkerhet för Danmark. Hertig Johan skref till Fredrik med anhållan om ett stillestånd, och själfva den i sina fordringar förut så obeveklige Erik finna vi något medgörligare. I Aug. hade en riksdag sammanträdt i Stockholm. Denna tillstyrkte konungen d. 20 Aug. att genom de sändebud från hansestäderna, hvilka voro tillstädes, erbjuda fienderna fred eller ett stillestånd på några år. Den gillade det förslag till fredsvilkor, som konungen för dem framlade. Hufvudpunkterna däraf voro, så vidt det rörde Danmark, att alla fångar lösgåfves, att Elfsborg med 4 härad utbyttes mot Varberg och 4 andra härad i Halland, så att Falkenbergs å blef gräns mellan Sverige och Danmark, och att Erik behölle Jämtland och Härjedalen, samt allt annat, hvad han eröfrat, »till sakernas förlikning och fullkomligare afhandling»[1]. Sådant var det fredsförslag, som Erik nu i det största trångmål var benägen att framställa. Något inflytande på händelsernas utveckling hade det icke, ty redan d. 29 Sept. bemäktigade sig hertigarne hans person och gjorde därmed slut på hans sorgliga regering.

Allt mer och mer har forskningen undanryckt den ideala slöja, hvilken man fordom så gerna ville utbreda omkring den olycklige Erik. Den har i stället visat oss en person, visserligen med rika anlag men med ännu större brister i begåfning och karaktär. Driffjädern i allt hans handlande synes det egna jaget hafva varit. Hans ärelystnad, maktbegär och stolthet hafva i ej ringa mån bidragit till att inleda honom i kriget med Danmark och Lybeck. Hans fåfänga har haft ett ofördelaktigt inflytande på dess gång. Den förmådde honom nämligen att anse sig både som stor fältherre och statsman, men ingenting kunde vara mindre öfverensstämmande med verkliga förhållandet. Såsom politiker saknade han både fasthet och klokhet. Hade han haft någon djupare politisk insigt, då skulle han förstått, hvilken nyttig bundsförvandt i Tyskland han kunnat vinna i Hessen, då skulle han aktat sig för att stöta kej-

[1] Stjernman: Riksd. och Mötens beslut I. 276—78.

saren, då skulle han äfven med mera allvar hafva vinnlagt sig om bundsförvandters förvärfvande.

I krigsväsendet synes visserligen Erik haft goda teoretiska kunskaper, och han bemödade sig ifrigt om de olika vapnens utbildning [1]), men åtskilliga personliga egenskaper hindrade honom från att vara en duglig ledare af kriget.

En af dessa var den ytterliga omsorgen om egen säkerhet eller med andra ord den feghet, på hvilken han ofta visade prof. De råd han upprepade gånger mottog att icke blottställa sin person för fara och det välbehag, hvarmed dessa råd upptogos, bära allt för tydligt vittnesbörd därom. Skulle man hysa något tvifvel, behöfver man blott erinra sig, på hvilka grunder man vid Halmstad 1563 stälde en dylik uppmaning till honom, eller känna, att 1565 i Sept. afgafs ett liknande råd, emedan fienden eljes ej skulle våga bida, emedan konungen vore för god att kämpa mot en vanlig adelsman, emedan vägen blefve framdeles dålig, och emedan det skulle lända till Sveriges »högsta skada, eviga förderf och undergång», om någon olycka träffade hans person [2]) — och veta, att vid båda dessa tillfällen konungen i hast öfvergaf sin här [3]).

Då Erik således icke personligen kunde anföra sina trupper men ändock ville hafva ledningen i sin hand, måste han taga sin tillflykt till skriftliga befallningar och instruktioner. Sådana utfärdade han ock i massa, men till Sveriges olycka buro de allt för ofta prägeln af hans ombytliga lynne och voro därjämte så detaljerade och ofta så affattade utan hänsigt till det möjliga eller omöjliga, att mottagaren stundom brast ut i utropet: »Gud gifve, att instruktionen vore så ställd, att möjligt vore efter gå».

Olycklig var likväl den, hvilken icke punktligt lydde. I hvarje afvikelse kom konungens misstänksamhet honom att

---

[1]) Att hans förhoppningar om artilleriets utbildning understundom äro något stora, torde man få ursägta. D. 1 Mars 1563 befaller han And. Sigfridson (Rålamb) tillse, att sådant fyrverk tillverkades, att »man med en form kan skjuta ett halft skeppund krut i sender åstad, så att det likväl icke lossar, förr än det drabbar det mål man skjuter åt». R. R.

[2]) Rådslag i Eriks tid.

[3]) Det måste varit denna omsorg om sin egen person, som flere gånger i Jan. 1568, förmådde konungen att kalla till sig krigsfolk, som synes bättre behöfts på annat håll. Erik beskylldes äfven för feghet (Messenius: Scondia VI, 32.) och har själf uppträdt t. sitt försvar. Se Palmschöldska Saml. VI, 568.

spåra idel förräderi och försumlighet. Hans bref äro därföre fulla af beskyllningar mot sina tjänare af det svåraste slag, och dessa beskyllningar framställdes icke blott enskildt till den förmente felaktige utan offentligen skrefs därom till här och folk. Det var ej underligt, om befälhafvarne på sådant sätt förlorade allt anseende hos krigsfolket, och att detta blef, såsom så ofta klagas, bångstyrigt och ohörsamt.

Äfven i konungens synnerliga vård om spioneriväsendet framlyser hans misstänksamhet. Man tycker verkligen, att kunskapares anställande vid danska hofvet, vid fiendens armé och flotta samt öfverallt annorstädes i hans land skulle utöfvat ett fördelaktigt inflytande på krigets gång, men olyckligtvis satte Erik stundom mera tro till deras och öfverlöpares berättelser än till sina befälhafvares. Huru lättrogen han kunde vara, visar oss den norske äfventyraren Enno Brandröks historia.

Om Erik mot människor var misstänksam hade han så mycket större förtroende till stjärnkonsten och man har exempel på att han efter dess förutsägelser rättade sina befallningar [1]), men icke skördade kriget någon nytta däraf.

Jämte dessa egenskaper, hvilka gjorde Erik fullkomligt olämplig att föra Sverige segrande ur striden, egde han en annan, som mycket bidragit att gifva detta krig en olycklig karakter. Vi mena hans grymhet. Sällan glömde han att hos sina befälhafvare inskärpa befallningen att fara fram med eld och svärd. Utan löje kan man väl knappast se, huru han vill »tillpynta förgift med rök», och huru han vill sälja sina fångar till Ryssland för så mycket i varor och penningar de kunde gälla, men upprörande är oftast den med bakslughet [2]) och kall beräkning parade grymhet, som framträder i hans föreskrifter [3]).

---

[1]) Åtminstone ett exempel finnes. Se brefvet t. ståth. på Sthlm d. 13 Jan. 1568. R. R. Då slog försöket illa ut. Föröfrigt sparade ej hans fiender på beskyllningar mot honom för trolldom. Se t. ex. Ahlqvist: Erik XIV:s sista lefnadsår s. 8 not 3. och i Förteckn. på handskrifter rörande Sveriges hist. i kejs. statsarkivet i Wien (Haag 1871) ett bref fr. Gynther von Schwartzburg d. 11 Nov. 1563. Erik XIV har för öfrigt framkastat liknande beskyllningar mot Fredr. II. Se bref t. men. man på Öland d. 8 Juli 1564. R. R.

[2]) Se t. ex. befallningen t. Åke Bengtson d. 18 Aug 1564 om Knut Hardenberg. R. R.

[3]) Anmärkas må för öfrigt, att danskarne foro fram i Sverige på samma sätt som svenskarne i Danmark. Man får således visst icke skjuta all skuld för krigets grymheter på Erik.

Hvilka skulle väl Sveriges öden hafva blifvit om Erik fått fortfara att herska? Skulle han väl, ehuru landet var utmattadt och utan bundsförvandter, velat gå in på en billig förlikning med sina motståndare, hvilka åtminstone däri voro öfverlägsna, att de egde mäktiga vänner och gynnare. Då man märker den ovilja, hvarmed han betraktade alla medlingsförsök, och då man känner, att han ansåg alla eftergifter som en förolämpning för sitt majestät [1]), då intages man af vissa farhågor i detta afseende. Bäst torde det utan tvifvel hafva varit, att då han ej var i stånd att förskaffa Sverige en ärofull fred, han åtminstone ej förlängde ett utarmande krig.

[1]) Se t. ex. Dançay t. M. Helsing o. E. Mattson d. 27 Aug. 1565. F. m. Sv. o. Dan. 1523—69.

Förteckning på de i afhandlingen citerade källorna.

Otryckta källor.

Svenska Riksarkivet.

Riksregistraturet. R. R.
Latinska Registraturet. Lat. Reg.
Domboken för Erik XIV:s Högsta Nämd.
Copiebok med titel: Danska handlingar 1568—72. Dan. 1568—72.
Förhandlingar mellan Sverige samt Danmark och Norge 1523—69.
Register öfver förhandlingar mellan Sverige och Danmark.
Hansestädernas bref 1562–1673.
Lybska sändebuds memorialer 1562—1673.
Lybecks bref 1561—1768.
Förh. mellan Sverige och Lybeck 1561—1742.
Reg. på lybska förhandl. 1510—1587.
Deutsche Briefe 1500—1594.
Germanica: Städernas bref.
Gallica: Franska konungahusets bref till det svenska 1542—1718.
Polonica Varia.
Acta Historica rörande Erik XIV.
Acta Historica rörande Johan III.
Rådslag i Erik XIV:s tid.
Afskrifter ur Nat. Bibl. i Paris.
Afskrifter ur A. Przezdrieckis arbete: Jagiell. Polskie.
Runell: Kronol. Register.
Titulatur Reg. 1522—92.
Titul. Reg. fr. äldsta tider till omkr. 1690.
Räkenskaper rörande krigsmakten i Sverige.
Fragmenter af kansl. diarier öfver ingångna skrifvelser.
Oxenstjernska Samlingen:
Handlingar rörande Erik XIV:s regering.
Handlingar rörande Johan III:s regering.
Handlingar rörande Danmarks Hist. 1541—1624.

Kungl. Biblioteket.

Handlingar rör. Gyllenstjernor af Fogelvik.

Upsala Universitets Bibliotek.

En handskrift af Rasmus Ludvigsons krönika i den så kallade Gröna boken.

Kammar Arkivet.

Krigsräkenskaper.
Räntekammarens räkenskaper.
Fogderäkenskaper.
Sandbergska Samlingen.

Afskrifter från det kejserliga statsarkivet i Wien, hvilka meddelats mig af bibliotekarien Styffe.

Det kgl. danska Geheimearkivet.
Tegnelser over alle Lande. T. o. a. L.
Danske Kongers Historie.
Samlingen Sverig.
Fredrik II:s tyska registratur. Ausl. Reg.

Det store kongelige Bibliothek i Köpenhamn.
Samlinger till Adelens Historie.
Gl. Kgl. Saml. 867 Fol.

Universitets-Biblioteket i Köpenhamn.
Rostgaardske Saml. 51. 4:to.

Stadsarkivet i Lybeck.
Fasciculus Miscellaneorum 49.
Acta Svecica. Volum V.

Tryckta källor.

Handlingar rörande Skandinaviens Historia.
De la Gardieska Arkivet, utg. af Wieselgren.
Handlingar rörande Sveriges Historia, utg. af Fryxell.
Vera et brevis narratio eorum, quæ tam in parcificatione quam terrestri bello tractata et gesta sunt anno Christi 1565. förf. af Mårten Helsing. 4:to. 52 sid.
Kongl. Kansliets Diarium öfver ingångna skrifvelser 1566, utg. af C. Silfverstolpe i 8:de delen af Hist. Handl.
Konung Eriks dagböcker för åren 1566 och 1567, tryckta hos Fant: Handl. i Sv. Historien.
Göteborgs Magasin för år 1760.
Hund: Erik XIV:s Krönika, tryckt i Samlingar utgifna af svenska fornskriftsällskapet. 3:dje delen.
Tegel: Erik XIV:s Historia.
Messenius: Scondia Illustrata.
Linköpings Biblioteks Handlingar.
Dalin: Svea Rikes Historia.
Claes Annerstedt: Grundläggandet af svenska väldet i Livland.
Ture Annerstedt: Svenska väldet i Livland 1564—1570.
Forsell: Sveriges inre Historia fr. Gustaf I.
Cronholm: Skånes Historia.
Stjernman: Alla Riksdagars och Mötens Beslut.
Förteckning på handskrifter rör. Sveriges hist. i kejs. statsarkivet i Wien. Haag 1871.
Daae: Det gamle Christiania.
Daae: Krigen Nordenfjelds.
Norsk Hist. Tidskrift.
Norske Rigsregistranter.
Norske Magasin, utg. af Nicolaysen.
Samlinger til det Norske folks Sprog og Hist.

Norske Samlinger.
Budstikken.
Ramus: Norske Kongers' Historie.
Resen: Kong Frederichs den Andens Krønicke.
Casparus Ens Lorchensis: Chronica Frederici II.
Monumenta Historiæ Danicæ: Hist. Kildeskrifter ved H. Rördam.
Danske Magazin.
Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv.
Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie.
Danske Samlinger for Historie, Topografi etc., utg. af Chr. Brun, O. Nielsen og S. Birket Smith.
Dansk Hist. Tidskrift.
Garde: Den Dansk-Norske Sømagts Historie 1535—1700.
Troels Lund: Historiske Skitser.
Becker: Herluv Trolle och Birgitte Gòje.
Bricka: Fredrik II:s Ungdomskjærlighed.
Jacobsen: Fremstilling af det danske Skattevæsen under Kongerne Kristian III och Fredrik II.
Mansa: Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark.
Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ.
Archiv für Kunde Oestreichischer Geschichtsqvellen.
Archiv für die Sächsische Geschichte.
Posselt: Wissenschaftliches Magazin für Aufklärung.
Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Neue folge.
Qvellensamlung zur Geschichte der Herzogthümer Schlesw.-Holstein und Lauenb., utg. af Waitz och Lappenberg.
Arnoldi: Historische Denkwürdigkeiten.
Chytærus: Saxonia.
Willebrandt: Hansische Chronick.
Die Stralsunder Memorial-Bücher Joachim Lindemanns und Gerhard Hannemanns 1531—1611, utg. af Zober.
Hövel: Lybeckische Chronick.
Ortloff: Geschichte der Grumbachischen Händel.
Droysen: Geschichte der Preussischen Politik.
G. Droysen: Gustaf II Adolf.
Papiers d'état du Cardinal de Granvelle.
Archives de la Maison d'Orange-Nassau, utg. af Groen von Prinsterer.
Neue Zeitung und Beschreibung eines gehaltenen Scharmützels zwischen. Königl. Maj. in Dennemark und Schweden — bei der Insel Bornholm 1564(!) 4:to. 16 sid. K. Bibl. Sthlm.
Eines Erbaren Radts der Freyen Reichs-Stadt Lybeck wahrhaffte Ursachen etc. Se Warmholtz N:o 3084.

Strödda Meddelanden.

III.

Utdrag ur ryska krönikor, hufvudsakligen angående Jakob De la Gardies fälttåg.

De ryska annalerna och krönikorna (*lêtopisi, vremenniki*), som mer eller mindre vidlyftigt behandla Rysslands historia ända från Rurik till Peter den stores senare regeringsår, lemna i synnerhet för medeltiden högst vigtiga bidrag till kännedomen om de fiendtliga och vänskapliga beröringarna emellan Sverige och dess besittningar öster om Bottniska viken å ena sidan samt först den Novgorodska fristaten och sedermera det uppåtsträfvande Moskovitiska väldet å den andra. Det är klart, att de ryska uppgifterna ofta äro behäftade med en viss ensidighet och följaktligen måste begagnas med urskilning, men i många fall äro de de enda, som finnas att tillgå, och i allmänhet torde man kunna påstå, att de icke röja någon benägenhet att med afsigt vanställa fakta, och att de i det stora hela taget utmärka sig genom kronologisk reda, samt sålunda förtjena åtminstone lika mycken trovärdighet som t. ex. underrättelserna om svenska förhållanden och tilldragelser i de isländsk-norska konungasagorna. Äfven för det första århundradet af nyare tiden är den ryska annalistiken icke utan värde, ehuru de samtida urkunderna växa i antal och naturligtvis utgöra de säkraste källorna för den historiska forskningen. Likväl kunna berättelser, uppsatta af ögonvittnen eller sådana personer, som stodo händelserna nära, ofta tjena att i sin mån supplera vår kunskap, på samma sätt som samtida flygskrifter och andra relationer vid många tillfällen måste rådfrågas för Europas nyare historia öfver hufvud. Af denna karakter äro de utdrag, som jag här i öfversättning har velat meddela. De synas mig också, genom den anda af naiv och stundom vidskeplig religiositet, hvaraf framställningen bär prägel, på ett ganska lefvande sätt karakterisera det ryska folkets kulturtillstånd vid en tidpunkt, som är betydelsefull äfven för vår egen historia.

För att den ryska krönikeliteraturen med framgång skall kunna användas till belysande af eljes dunkla episoder i den äldre svenska

historien, är det icke nog att anskaffa för så vidt möjligt trogna och pålitliga öfversättningar derur, utan man måste framför allt vara i stånd att bilda sig en tydlig föreställning om de särskilda annalistiska uppteckningarnas ålder och uppkomst samt om deras förhållande till hvarandra och till öfriga, inhemska och utländska källor. Detta är så mycket vigtigare, som de flesta af dessa annaler äro bevarade i temligen unga handskrifter; ingen af dessa går längre tillbaka än till senare hälften af det fjortonde århundradet, några äro till och med affattade först i det adertonde, flertalet härstammar från det sextonde och första hälften af det sjuttonde. Utan tvifvel vore det föga kritiskt att alldeles åsidosätta de yngre handskrifterna, emedan dessa ofta nog bevisligen äro afskrifna efter äldre, som gått förlorade, men onekligen försvåras studiet af dessa källor i väsentlig mån genom nödvändigheten att komma på det klara med en tradition, som företer så invecklade problem. Antagligen är det dessa svårigheter, som jemte det utom Ryssland föga kända språket hafva vållat, att den ryska annalistiken hittills icke tilldragit sig den uppmärksamhet af vesteuropeiske historieforskare, hvilken den eljes torde kunna anses förtjena. Den ryska vetenskapen synes visserligen ega en ganska rik tillgång på kritiska arbeten angående de gamla kronikerna [1]; men enär dessa äro så godt som otillgängliga hos oss, har jag icke kunnat göra bekantskap med andra afhandlingar i detta ämne än Bestusjev-Riumins grundliga och intressanta utredning (i Arkeografiska kommisionens årsböcker, vol. V, sidd. 1—157), som dock endast rör uppkomsten af den äldsta ryska krönikan, den s. k. Nestor, och hennes omedelbara fortsättningar. Dess utom har jag sett några temligen gamla uppsatser af Pogodin, likaledes om Nestor, jemte några hithörande anmärkningar i Solovjevs »Rysslands historia», Porfirjevs »Ryska literaturens historia» (I, sidd. 367 ff. m. fl. st.), och i den tyska, starkt förkortade öfversättningen af Karamzins verk, der likväl handskrifterna anföras under andra benämningar än de numera vedertagna. På tyska lär finnas en kortare, orienterande uppsats af A. Engelmann om de ryska annalerna från trettonde och fjortonde århundradena (i *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands*, IX, 366) [2]. Deremot fins ingen dylik sammanfattade framställning i Bonnells för öfrigt högst förtjenstfulla *Russisch-Liwländische Chronographie*, som tvärt om hos läsaren tyckes förutsätta en föregående bekantskap med resultaten af den ryska kritiken. Schlözers, Strahls och andra arbeten torde nu få anses till stor del föråldrade. I inledningen till den tyska öfversättningen af Bestusjev-Riumins historia finnas några allmänna antydningar, men till följd af åtskilliga felaktigheter och oegentligheter (synnerligen i fråga

[1] Se literaturförteckningen i *Bestusjev-Riumin*, Geschichte Russlands, tyska öfvers. I sid. 1 not. 2.

[2] Enligt en uppgift hos *Ottokar Lorenz*, Deutschlands Geschichts-Quellen, II, sid. 220, not. 3.

om titlar o. dyl.), som äro att tillskrifva öfversättaren, lemna de icke den för ämnet främmande läsaren tillräcklig upplysning.

De bästa uppgifter i detta ämne, hvilka äro tillgängliga för nordiske forskare, finnas i inledningen och anmärkningarna till C. W. Smiths »Nestors russiske Krönike» (Köpenhamn 1869); men äfven dessa angå endast den äldsta ryska krönikan (till år 1110) och vidröra således alls icke de Novgorodska och Pskovska annalerna, som äro vigtigast för vår egen medeltidshistoria. M. Akiander har i den finska tidskriften Suomi (Åttonde årgången, Helsingfors 1849, sid. 1—284) meddelat en samling »Utdrag ur Ryska annaler» från äldsta tider till år 1711. Men dessa utdrag, så förtjenstfulla de än i flere afseenden äro, lida dock af flere väsentliga brister, enär förf. dels har så godt som uraktlåtit att lemna några underrättelser om de källor, ur hvilka han hemtat dem, dels blandat om hvarandra äldre och yngre uppgifter, hvarvid han synes hafva föredragit de vidlyftigaste, dels icke förfarit efter någon fullt klar plan vid urvalet af de ställen, som han excerperat, dels användt äldre editioner, der nyare och bättre funnits att tillgå. Senare delen af afhandlingen består förnämligast af öfversättningar ur den femte ryska upplagan af Karamzins historia, hvaremot förf. försummat att meddela de krönikeställen, på hvilka Karamzins skildring egentligen stöder sig. Slutligen lemnar sjelfva öfversättningen flerestädes åtskilligt öfrigt att önska [1]). Såsom förf. sjelf säger (sid. 10), »fordras en längre tids öfning och studium att blifva riktigt hemmastadd och förtrogen med de gamla annalernas språk och ordvändningar». I sjelfva verket äro dessa icke affattade på ryska, utan på det kyrkoslaviska eller, såsom man i senare tider börjat kalla det, fornbulgariska språket, ehuru vissa specifikt ryska egendomligheter göra sig gällande redan i de äldsta handskrifterna och i de yngre framträda allt skarpare. Språkets grammatiska karakter är dock allt jemt i det stora hela taget kyrkoslavisk och icke rysk. Samma språk, dock med olika dialektiska variationer, användes fordom i så väl verldslig som kyrklig skrift af alla slaviska folk, som bekände sig till den grekisk-ortodoxa kyrkan.

Editionerna af de ryska annalerna äro till antalet ej få, men till största delen temligen svåråtkomliga. På biblioteken i Stockholm och Upsala finnas endast Schlözers numera alldeles föråldrade edition och Miklosich's för rent historiska ändamål mindre användbara handupplaga af Nestor. De enda upplagor, som för sådant syfte kunna anses fullt tjenliga, äro de, som föranstaltats af den ryska Arkeografiska kommissionen, hvars regler erhöllo kejserlig stadfästelse år 1837. Ty värr äro flera band af denna samling *(Polnoje Sobranije Russkich Lêtopisej)* numera nära nog omöjliga att erhålla, till och med i Ryssland, emedan kommissionens boklager till en del blifvit förstördt af

[1]) Så t. ex. öfversätter A. det ryska *Nêmtsy* regelbundet med »tyskar», hvarigenom läsaren oundvikligen måste få den föreställningen, att de ryske kronisterne ej förstodo att skilja emellan tyskar och svenskar, hvilket ingalunda var förhållandet, såsom tydligt framgår af många ställen i annalerna.

eldsvåda, och på få, äfven de största, bibliotek i vestra Europa torde hela samlingen finnas alldeles komplett. Kommissionen har dock under de senare åren gått i författning om att fylla denna brist genom nya upplagor, hvilka dock ännu blott till en del blifvit fullbordade. För öfrigt äro ännu icke alla annaler, som bestämts att ingå i samlingen, fullständigt utgifna. Så vidt jag vet, har kommissionen hittills utgifvit endast voll. I—IX samt vol. XV; för det, som ännu icke utkommit, måste man således tills vidare nöja sig med de äldre, bristfälliga editionerna. De för Sverige vigtigaste krönikorna finnas dock till större delen redan i kommissionens samling. Under någon tids vistelse i Köpenhamn har jag varit i tillfälle att på det Kongelige Bibliotek derstädes, som i fråga om slaviska och särskildt ryska publikationer är ojemförligt rikare försedt än någon af våra svenska offentliga boksamlingar, taga närmare kännedom om dessa editioner, som der finnas kompletta med undantag af vol. IV (innehållande den fjerde Novgorodska och första Pskovska krönikan). Jag har trott, att det möjligen skulle intressera en och annan af Historiskt Biblioteks läsare att erhålla några kortfattade underrättelser om beskaffenheten af dessa hittills föga begagnade källor för Sveriges historia, och har för detta ändamål hufvudsakligen rådfrågat Arkeografiska kommissionens egna uppgifter i företalen och inledningarne till dess editioner samt i de redogörelser, som hon offentliggjort angående sina sammanträden och sin verksamhet för öfrigt (*Lêtopis' Zaniatij Archeografitjeskoj Kommissii,* Voll. I —V, St. Petersburg 1862—71).

Arkeografiska kommissionen hade, när hon började sin verksamhet, till sitt förfogande ej mindre än 168 handskrifter, som tillhörde dels offentliga samlingar, dels enskilda personer, och detta antal ökades ytterligare genom sedermera gjorda fynd. För att ordna detta vidlyftiga material, var det nödvändigt att från början fastställa vissa grundsatser för utgifningen, hvilka först formulerades i kommissionens stadgar och närmare utvecklades i företalet till det första bandet af samlingen, men sedermera något modifierades i mån af noggrannare undersökningar under arbetets fortgång. Man gick så till väga, att man dels med ledning af den inom den ryska historieforskningen vedertagna traditionen, dels på grund af sjelfständig granskning af det förhandenvarande materialet, sökte urskilja ett visst antal redaktioner eller beslägtade grupper, under hvilka de olika handskrifterna sedermera ordnades. Ofta bära dessa redaktioner namn efter den codex, som lagts till grund för editionen, och de öfriga manuskriptens afvikelser erhålla antingen plats såsom varianter i noter under hufvudtexten eller bifogas såsom tillägg, i fall de innehålla utförligare skildringar. Bland tilläggen inrymmas stundom utdrag ur andra än de egentliga annalhandskrifterna. Att denna fördelning efter redaktioner icke kan anses i hvarje fall för definitiv, ligger i sakens natur, emedan den ryska annalistiken företer många svårlösta kritiska problem, angående hvilka meningarna ännu länge torde blifva delade. Till en del har kommissionen sjelf i sina senare publikationer frångått sin tidigare in-

delning, och det är att förutse, att en framtida forskning i många tillfällen skall finna sig nödsakad att vidtaga ännu vidare gående omordningar, särskildt hvad beträffar krönikorna från den senare medeltiden och det sextonde århundradet. Emellertid är detta en olägenhet, som knappast kan undvikas vid dylika editioner, men deras användbarhet förblifver i alla fall oförminskad, så vida utgifvarne omsorgsfullt redogjort för de olika handskrifterna och deras läsarter, hvarigenom andre forskare med bestämdhet kunna skönja, hvarifrån hvarje särskild uppgift är tagen, en fordran, som i fråga om excerpter o. dyl. ur så beskaffade editioner som den ryska krönikesamlingen är af synnerlig vigt och måste fasthållas såsom ett oundgängligt vilkor, i händelse deras begagnande skall medföra vederbörlig nytta för den historiska forskningen. I detta hänseende torde åtminstone emot Arkeografiska kommissionens senare editioner, som utförts under ledning af den bekante paleografen Bytjkov (de första banden äro utgifna af Berednikov, hvars förfarande varit utsatt för en skarp kritik) få berättigade anmärkningar kunna göras. Kommissionen har öfver allt begagnat det nu brukliga ryska alfabetet i stället för det äldre s. k. slavonska, hvilket förfarande knappast kan anses mera våldsamt än t. ex. att använda de nuvarande latinska typerna vid utgifningen af vesterländska medeltidshandskrifter. Alla förkortningar hafva blifvit upplösta, skiljetecken insatta och till en del ortografien systematiserad. I detta sista afseende rätta sig likväl de sista upplagorna trognare efter handskrifterna, och man tyckes äfven i Ryssland hafva öfvergifvit principen att »normalisera», som, hvad medeltidshandskrifter angår, alltid leder till stora olägenheter, så snart det icke är fråga endast om editioner till bruk för nybegynnare i det språk, hvarpå originalet är affattadt. Handskriftbeskrifningarna förtydligas genom ett stort antal af facsimilen och miniaturafbildningar, vackra och väl utförda.

I historiskt afseende indelar kommissionen de ryska krönikorna i fyra grupper: 1) de *sydryska,* 2) de *nordiska,* 3) de *östryska,* 4) de *sibiriska* m. fl. Till de båda första afdelningarna höra de äldsta qvarlefvorna af den inhemska annalistiken, hvilka i språk och framställningssätt skilja sig från de yngre (eller »moskovitiska»); den *första* gruppen, som omfattar sydvestra Rysslands, Kijevs och andra furstendömens annaler, afslutas med den mongoliska invasionen och Vest-Rysslands eröfring af litaverna i trettonde och fjortonde århundradena, den *andra* gruppen åter, till hvilken höra de Novgorodska och delvis de Pskovska annalerna, afslutas med Novgorods förening med det moskovitiska väldet i det femtonde århundradet. *Östryska* kallas de krönikor, som sysselsätta sig först med Östra Rysslands delfurstendömen och sedermera med den moskovitiska staten; bevarade i en mängd handskrifter, utgöra de, så att säga, kärnan af den inhemska historieskrifningen och omfatta en tidrymd ända från det fjortonde till det adertonde århundradet. Med de *vestryska* förstås Vest- och Lill-Rysslands annaler under Litavens och Polens välde, från det fjortonde till det sextonde århundradet. Dessa, som redan föreligga i

äldre polska upplagor, äro bestämda att intagas i ännu icke utkomna band af Arkeografiska kommissionens samling. För öfrigt finnas från det sjuttonde och adertonde århundradet flere högst märkliga kosackiska krönikor, som till en del äro särskildt utgifna af ryske vetenskapsmän. De *sibiriska* annalerna innehålla underrättelser om tilldragelser i detta land från dess upptäckt och införlifvande i ryska väldet intill det adertonde århundradet.

I formelt afseende indelas annalerna i *särskilda krönikor* (*otdel'nyje vremenniki*), *annalistiska samlingsverk* (*lêtopisnyje sborniki*) och *förkortade krönikor*. De sistnämnda äro endast sammandrag af andra fullständigare redaktioner. Emellan de båda förra klasserna, som visserligen förete stora yttre olikheter, om man jemför å ena sidan t. ex. den första Novgorodska krönikan och å den andra det efter den berömde patriarken Nikon uppkallade samlingsverket, råder likväl endast en relativ skilnad, sedan den kritiska forskningen har ådagalagt, att till och med den äldsta ryska krönikan, den s. k. Nestor, i sjelfva verket är att betrakta som en dylik *lêtopisnyj sbornik* eller *svod*, ehuru af mindre omfång, d. v. s. utgör en sammanfattning af äldre och nyare historiska anteckningar, hvarvid de olika beståndsdelarne med temligen stor säkerhet kunna ,uppvisas. Samma förhållande eger rum äfven med afseende på de .Novgorodska och andra separatkrönikor. Deras innehåll är hemtadt dels ur den muntliga traditionen, dels ur anteckningar, förda i klostren eller af prester vid de stora katedralerna, dels ur särskilda legender eller sagofragment, som ofta förekomma såsom sjelfständiga arbeten i flere olika redaktioner, t. ex. sagan om Alexander Nevskij, om Dimitrij Donskoj. Så till vida förete de ryska annalerna i afssende på sin uppkomst en viss likhet med de isländska konungasagorna. Men dess utom förekommer i dem ett visst officielt element, härrörande från anteckningar vid de furstliga hofven. Denna officiela eller officiösa karakter, som i de äldre annalerna är mindre märkbar, blir starkare utpreglad i de moskovitiska krönikorna, som till en del grunda sig på offentliga aktstycken; sådana förekomma äfven här och der i de äldre bearbetningarna, såsom t. ex. de bekanta fördragen emellan de äldste ryske storfurstarne och de bysantinske kejsarne.

De största svårigheterna vid utgifningen företedde den äldsta ryska krönikan, den s. k. Nestor, som förekommer i icke mindre än 53 mer eller mindre olika handskrifter såsom inledning till åtskilliga andra annaler. Arkeografiska kommissionen, som i sina stadgar hade erhållit föreskrift att anordna en särskild upplaga af denna märkvärdiga produkt af den äldsta ryska medeltidsliteraturen med bifogande af varianter ur *alla* handskrifterna, fann sig föranlåten att trycka den i icke mindre än fyra särskilda redaktioner, hvilket antal sedermera ökades, sedan man hunnit noggrannare genomgå de befintliga handskrifterna.

Den äldsta af de redaktioner, som kommissionen till en början uppstält, är tryckt i vol. I af den stora samlingen (St. Petersburg

1846) och trenne af de äldre fortsättningarna deraf i samma band och vol. II (St. Petersburg 1843). Af denna upplaga är Miklosich's *Chronica Nestoris* (Wien 1860) ett aftryck med gammalslavoniska typer af en form, som ofta plägar användas i tyska publikationer af fornslaviska minnesmärken. Utgifvaren har dock öfver allt »normaliserat» texten i öfverensstämmelse med de åsigter, som han utvecklat i en särskild afhandling om Nestors språk. Härigenom hafva en mängd kännemärken, med tillhjelp af hvilka krönikans olika beståndsdelar kunna särskiljas, utplånats till förmån för en abstrakt enhet i grammatiskt och ortografiskt hänseende. Oaktadt det filologiska skarpsinne, som röjer sig i detta systematiseringsförsök af en bland vår tids förnämste slavister, torde således denna edition ej tillfredsställa den djupaste historiska forskningens anspråk. Det samma gäller i ännu högre grad om Bielowskis aftryck af Arkeografiska kommissionens Nestortext i *Monumenta Poloniæ* vol. I, hvarvid utg. likväl lagt till grund en handskrift, hvars läsarter af kommissionen anföras som varianter i noterna. Emellertid hafva äfven dessa båda första band af kommissionens samling icke befunnits till fullo motsvara de framsteg, som den historiska vetenskapen i senare tider har gjort, och hon har derföre låtit föranstalta en omarbetning deraf i tvenne band. Det första, utgifvet af Palauzov (*Lêtopis' po Ipatskomu spisku*, St. Petersburg 1871) innehåller först den s. k. Nestor eller, såsom denna krönika nu mera plägar efter begynnelseorden benämnas af ryske forskare, *Povêst' vremennych lêt*, som går till år 1111 och anses vara författad af en munk i Kijev i de första decennierna af det tolfte århundradet, till en del på grund af äldre anteckningar[1]; vidare det *Kijevska* eller sydvestra Rysslands annaler från 1111 till 1201, och slutligen den *Galizisk-Volyniska* krönikan fr. 1201 till 1292. Allt detta är hemtadt ur den s. k. Ipatska (Hypatiska) handskriften från slutet af det fjortonde eller början af det femtonde århundradet, med varianter ur tvenne beslägtade handskrifter från det sextonde århundradet. Det andra bandet, utgifvet af Bytjkov (*Lêtopis' po Lavrentijevskomu spisku*, St. Petersburg 1872) innehåller: den suzdalska eller nordryska redaktionen af *Povêst' vr. l.*; vidare den *Suzdalska* krönikan (fr. 1111—1305), båda efter den äldsta kända krönikehandskriften (möjligen med undantag af Novg. I och den af furst Obolenskij utgifna Perejaslavl-Suzdalska krönikan (Moskva 1851), som jag dock icke har varit i tillfälle att se), verkstäld af munken Lavrentij år 1377; och slutligen en annan *Suzdalsk* krönika (fr. 1205—1419), efter en handskrift från det femtonde århundradet. Varianter till texten äro hemtade dels ur den s. k. Radzivillska eller Königsbergska handskriften (från det femtonde århundradet), dels ur en numera förlorad, samtidig codex, som till en del är känd genom en äldre upplaga. Tillika har Arkeografiska kommissionen utgifvit fotolitografiska aftryck af *Povêst' vr. l.* efter *codices Laurentianus* och *Hypatianus*. Genom dessa nya editioner af »Nestor»

[1]) Den här aftryckta redaktionen anses vara af sydryskt ursprung, liksom den handskrift, hvari den förefinnes.

äro alla de föregående fullkomligt antiqverade, så väl i historiskt som i filologiskt och paleografiskt afseende.

Vol. III af *Polnoje Sobranije Russk. Lêtop.* (St. Petersburg 1841) har sedan flere år tillbaka likaledes varit föremål för en ännu icke afslutad omarbetning, som nödvändiggjorts dels af åtskilliga misstag, begångna af den förre utgifvaren, dels af upptäckten af en ny handskrift. Detta band börjar med den märkliga *första Novgorodska* krönikan, utgifven dels efter en handskrift i Synodalbiblioteket, hvilken härstammar från det fjortonde århundradet och går från 1016 till 1333, dels efter tvenne yngre afskrifter af förlorade codices, som fortsätta berättelsen, den ena till år 1441, den andra till år 1444. I denna krönika hafva flere äldre skrifter införlifvats, bland annat en samtida berättelse om Konstantinopels eröfring af korsfararne år 1204. För öfrigt torde den grunda sig på gamla annaler, som man haft för sed att utarbeta i de Novgorodska klostren. Det samma gäller om den *andra Novgorodska* krönikan, som likväl endast finnes qvar i en handskrift från det sextonde århundradet, men bär spår af vida tidigare krönikors begagnande (går fr. 911 till 1587). För den *tredje Novgorodska* krönikan, som äfven förekommer i Vol. III, och ur hvilken de här meddelade utdragen äro gjorda, skall nedan närmare redogöras.

Vol. IV, som jag icke varit i tillfälle att se, innehåller dels den *fjerde Novgorodska* krönikan, som går från 1113 till 1496, dels den *första Pskovska* krönikan, som behandlar tiden från 809 till 1609.

Vol. V (St. Petersburg 1851) omfattar först den *andra Pskovska* krönikan, som går från 854, dock med flere afbrott, till 1486, efter en handskrift från slutet af det femtonde eller början af det sextonde århundradet; såsom tillägg upptages en berättelse om Pskovs belägring af Gustaf Adolf och en annan om pskovska förhållanden under »den oroliga tiden» (*Smutnoje Vremia*) från Boris Godunovs död till Mikael Romanovs tronbestigning. I samma band förekommer äfven den *första Sofiakrönikan*, som går från äldsta tider till år 1471. Sofiakrönikan, som fått sitt namn efter Sofiakatedralen i Novgorod, är beslägtad med de egentliga novgorodska årsböckerna, i det den okände kompilatorn, som anses ha lefvat i första hälften af det femtonde århundradet, har, utom en yngre novgorodsk redaktion af »Nestor», begagnat en numera förlorad *Sofijskij vremennik*, behandlande novgorodska tilldragelser, hvilka han från och med det fjortonde århundradet supplerat med moskovitiska och andra östryska underrättelser. Denna ursprungliga text af Sofiakrönikan har sedermera af olika afskrifvare blifvit interpolerad och fortsatt till olika tidpunkter, hvilket har gifvit utgifvaren anledning att särskilja tvenne redaktioner. Förhållandet emellan dessa synes dock ännu icke vara fullt utredt, och Arkeografiska kommissionen skiljer sig i sin uppfattning deraf från den förre utgifvaren, Strojev, som genom sin edition af Sofiakrönikan (i 2 band, Moskva 1820) anses ha gifvit det första uppslaget till en kritisk behandling af den ryska krönikeliteraturen. Emellertid har kommissionen såsom den *första* Sofiakrönikan utgifvit en text, som går från

äldsta tider till 1471, efter 6 handskrifter[1]) från slutet af det femtonde och första hälften af det sextonde århundradet, af hvilka likväl några afbryta berättelsen redan tidigare än år 1471, andra fortsätta den samma längre ned. I vol. VI (St. Petersburg 1853) har kommissionen tryckt tvenne af dessa den första Sofiakrönikans fortsättningar, den ena från 1470 till 1523, den andra från 1472 till 1500, jemte åtskilliga tillägg, tagna ur olika codices, dels af juridiskt och teologiskt, dels af historiskt innehåll. Derefter följer den *andra Sofiakrönikan*, som går från 1392—1534, jemte ett fragment af en Novgorodsk krönika (från 1445 till 1553) och, såsom tillägg, bland annat en intressant skildring af en handelsresa, som Afanasij Nikitin, en köpman från Tver, gjorde till Persien och Indien under åren 1466—72. Allt detta är taget ur en stor codex, skrifven omkring år 1600 och af patriarken Nikon år 1661 aflemnad till hans älsklingsstiftelse, Kristi-Uppståndelseklostret Nya Jerusalem i närheten af Moskva (*Voskresenskij Novoierusalimskij monastyr*). Tvenne andra, ungefär samtidiga afskrifter, hafva äfven blifvit begagnade för delar af samma text. Alla dessa fortsättningar af den ursprungliga Sofiakrönikan äro synnerligen vigtiga för historien om det moskovitiska väldets utbredning under fjorton- och femtonhundratalen, äfvensom för den ryska kyrkans inre historia.

Vol. VII och VIII (St. Petersburg 1856 och 1859) innehåller *Voskresenskiska krönikan (Letopis' po Voskresenskomu spisku)*, ett samlingsverk af yngre ursprung, som, utom den »mellersta» redaktionen af Nestor och ett och annat af mindre betydenhet, omfattar tidrymden ända från 1075 till 1541. Denna krönika är utgifven efter 6 handskrifter (af hvilka de äldsta äro från slutet af det sextonde århundradet), som dock ej alla innehålla hela den tryckta texten. Bland dessa handskrifter äro tvenne i synnerhet märkliga: den ena, efter hvilken krönikan har fått sitt namn, härstammar från det ofvannämnda Kristi-Uppståndelseklostret och är försedd med egenhändiga anteckningar af patriarken Nikon: den andra som numera förvaras å Nationalbiblioteket i Paris, har fordom tillhört den bekante svenske samlaren Johan Gabriel Sparfvenfeldt, som enligt en egenhändig anteckning (på *ryska*) har erhållit den som gåfva af furst Jurij Feodorovitsj Sjtjerbatov i Moskva år 1686. Huru den sedermera kommit till Paris, är okändt. Den Voskresenskiska krönikan sysselsätter sig förnämligast med de moskovitiske storfurstarnes historia.

Ett liknande verk är den *Patriarkiska* eller *Nikonska* krönikan, som är vigtig derför, att den för den äldre historien har begagnat numera förlorade annaler från medeltiden. Af detta verk fins en äldre edition, utgifven å ryska vetenskapsakademiens vägnar af Schlözer m. fl. (i 8 band 4:o St. Petersburg 1767—92) och ännu brukbar, så länge den af Arkeografiska kommissionen i vol. IX (St. Petersburg

[1]) En *sjunde* handskrift, som uppräknas bland hjelpmedlen, är ingenting annat än en afskrift från sjuttonhundratalet af en af de ännu bevarade och således i kritiskt afseende värdelös.

1862) påbörjade nya, mera kritiska upplagan icke är fullbordad. Denna krönika, som går ända ned till år 1630, utgör ett försök till en sammanfattande handbok i hela Rysslands historia från äldsta tider, på grund af en mängd olikartade källor, bland hvilka äfven ingår en yngre redaktion af Nestor med åtskilliga egendomliga notiser, hvilkas ursprung är okändt. Man har mycket tvistat om Nikons förhållande till detta arbete; somlige anse honom för den egentlige kompilatorn, hvilket dock motsäges deraf, att åtminstone en af de 8 handskrifter, som kommissionen användt, är betydligt äldre än hans tid.

I Vol. XV har Arkeografiska kommissionen utgifvit en annan *sbornik*, kallad den *Tverska krönikan*, som företer den märkvärdigheten, att den, enligt en samtida anteckning, är affattad år 1534 af en icke skolbildad bonde från trakten omkring Rostov. Kompilatorn har begagnat dels de egentliga Novgorodska annalerna, dels en Sofiakrönika, dels en eljes förlorad krönika, behandlande särskildt de tverske furstarnes historia. För Sveriges historia torde der föga vara att hemta, som icke härstammar från andra kända ryska annaler.

Utom dessa, af Arkeografiska kommissionen utgifna annalsamlingar finnas många andra källor för Rysslands äldre historia, ur hvilka må hända ett och annat rörande Sveriges medeltid kan påträffas. Men om dessa har jag endast en högst ofullständig kännedom. Det märkligaste arbetet torde vara den s. k. *Stepennaja Kniga*, som bland annat begagnats af Nikonskrönikans kompilator och anses i sin äldsta redaktion gå till baka till midten af det sextonde århundradet. Dess utom ega ryssarne en ofantligt stor samling af medeltidslegender, som Arkeografiska kommissionen nyligen har börjat utgifva.

Hvad de här meddelade utdragen angår, äro A, B och C tagna ur den *tredje Novgorodska krönikan* (Vol. III, sidd. 207—279). Denna redaktion, som i vissa fall, särskildt i afseende på kyrkliga tilldragelser, supplerar de båda äldre Novgorodska årrböckerna och således torde vara delvis grundad på numera förlorade äldre annaler, går från år 988 (Vladimirs dop och biskop Joakims ankomst till Novgorod) till slutet af det sjuttonde århundradet, i en sen handskrift till och med ända tlll år 1716, dock med flere afbrott. Krönikan är utgifven efter 8 handskrifter, dels från det sjuttonde, dels från det adertonde århundradet. Tilldragelserna från början af sextonhundratalet äro utan tvifvel skildrade af samtida författare. D är hemtadt ur tilläggen till Novg. III, der denna berättelse är tryckt efter en handskrift, tillhörig Marie-Himmelsfärdsklostret (*Uspenskij monastyr*) i Tichvin och skrifven år 1658 af en *ikonnik* (målare af helgonbilder), vid namn Irodion Sergejev. Den kan således anses representera traditionen inom Tichvins presterskap. En liknande berättelse lär äfven förekomma i en handskrift, som Vol. III sid. 177 på grund af handstilen beskrifves såsom affattad i slutet af det sjuttonde århundradet; närmast före skildringen af Tichvins belägring förekommer deri ett sammandrag af en Novgorodsk biskopskrönika, fortsatt till år 1673.

Som jag saknat tillfälle att jemföra dessa berättelser med andra tryckta eller otryckta källor, måste jag inskränka mig till att hänvisa till de kända arbetena af Widekindi, Hallenberg, Karamzin (den tyska öfversättningen, Leipzig 1833, vol. XI) och Geijer. Om Tichvins belägring år 1613 innehåller Widekindi en kortfattad framställning (den latinska upplagan, sidd. 412 ff.; den svenska, sidd. 526 ff.); hos Hallenberg (vol. III, sidd. 71, 72) förekommer äfven något derom, hufvudsakligen efter Widekindi. De talrika ryska eller i Ryssland offentliggjorda arbeten af inhemske och utländske författare angående *smutnoje vremia* hafva till större delen varit för mig otillgängliga. Emellertid framgår af de skildringar, som jag sett, att Tichvins undsättning endast var en episod i det fälttåg, som knäs Prozorovskij med moskovitiska trupper företog till det Novgorodska områdets befrielse från svenskarne, ehuru annalisterne naturligt nog hafva gjort sitt kloster, som i likhet med andra dylika byggnader i det dåtida Ryssland på samma gång var en fästning, till hela det svensk-ryska krigets medelpunkt.

A.

(*Polnoje Sobranije Russkich Letopisej*, Vol. III, sidd. 264—266).

Om Stora Novgorods eröfring af svenskarne (*Nêmtsy*), och om dess förhärjning.

Varsel förekommo i Stora Novgorod, i många kyrkor hördes jemmer, än i aftonskymningen, än i dagbräckningen; och detta järtecken tedde sig ofta. År 7119 (1611), den 16 Juli, på den helige martyren Anfinogens minnesdag, var stor oro i det Novgorodska området. En viss svensk (*Nêmetskij*) knäs, vid namn Jakob Pontusson De la Gardie (*Jakov Puntusov Delagard)*, kom från det svenska (*Nêmetskaja)* landet med sina medhjelpare, medförande trupper från det frankiska (*Friaskaja)* landet, och intog och besatte staden Kexholm (*grad Korêlu)*, bemäktigade sig hela Kexholms län (*oblast' Korêlskaja)* och föröfvade der mycken skada. Och derefter fördristade han sig att tåga emot Stora Novgorod, kom med sin här utanför Stora Novgorod och stälde sig på stranden vid Volkovets vid den helige Frälsarens kyrka i Chutyn. Men knäs Joann Nikititsj Odojevskij, som hade omvårdnad om staden, utrustade sitt manskap och sände bud till honom för att underhandla om fred. Men den baksluge öfvergick med en stor krigsstyrka floden Volkov och stälde sig vid den heligaste Guds Moders Himmelsfärds kloster i Kolmov, härjande och uppbrännande byarna. Och knäs Joann Nikititsj samlade alla sina trupper och började öfverlägga med de andre novgorodske knäserne och de äldste bojarerne, med all möjlig eftertanke, men tvedrägt yppades bland vojevoderne och bojarerne; de ville icke bistå hvarandra och försvarade icke Stora Novgorod, och för denna oenighets skull var

knäs Joann Nikititsj i stor tvekan och villrådighet, fruktande att träda den svenske vojevoden under ögonen; och invånarne i Stora Novgorod blefvo förvirrade liksom druckne, somlige flyttade med allt sitt bohag in i staden, men den svenske knäsen Jakob De la Gardie började med sin här framtränga emot staden den 8 Juli. Och det blef en stor strid och mycken blodsutgjutelse, en mängd af stadens krigare föll för svärdet, andre jagades på flykten. Och den novgorodske vojevoden Vasilij Buturlin uppbrände med afsigt förstäderna omkring Novgorod; men i staden var stort knorr. Svenskarne stredo med novgoroderne, med somlige på fältet, andre novgoroder åter jemte krigsfolket sköto ifrån staden med kanoner på svenskarne, och det var en hemsk och högst förskräcklig slagtning, af kanonernas förhärjning och af fältstyckenas bullrande dån, och af ropet och skriket, och af jemmer och veklagan från stadsfolket, qvinnor och barn på båda sidorna (af staden); svenskarne hade nära nog den dagen inträngt i staden, men de aftågade till sitt läger. Och metropoliten Isidor, med kyrkans myndigheter och hjord, och med hela det fullvuxna mankönet och qvinkönet och med ungdomen, färdades med korset till Eliasgatan *(Iljina ulitsa)* till den heligaste Guds Moders Uppenbarelse, och de togo den undergörande bilden af Guds Moders Uppenbarelse och förde den framför sig till sitt beskärm, och alla badade de i tårar för stadens befrielse och förrättade böner hela den dagen ända till aftonen; och när natten inbröt, förde de den (bilden) till Guds Allvishets stora kyrka (Sofiakatedralen), och hela natten igenom förrättade de böner. Sedan stodo svenskarne på samma ställe sju dagar, beredande sig att gå till storms emot Novgorod. Och för våra synders skull tillstadde Gud, att menniskor förtyngde sig med dryckenskap och icke åtlödo Guds bud och icke ville vandra på Hans vägar; men de förståndiga menniskorna bådo till Gud natt och dag, beflitande sig om fasta och bön, och afbidade döden med biktande och begående af nattvarden och med tårar; deremot de andra, syndiga menniskorna drucko och berusade sig och uppmuntrade hvarandra, och i sin fräckhets villfarelse menade de och sade: »Rädens icke för svenskarnes anfall, denna vår stad kan icke varda tagen af dem, ty i vår stad är en myckenhet af folk» — och emellertid raglade de druckne och bespottande omkring i staden på ett skamlöst sätt, i svenskarnes åsyn. Och sedan detta ofta hade händt, gjorde svenskarne plötsligt en natt, till den 16 Juli, en stor stormlöpning emot staden, emot den Preussiska och den Tjudintsiska porten *(k Pruskoj i Tjudintsovskoj basjniam)*, och de inträngde i staden och började slagta, utan att någon kunde sätta sig till motvärn emot dem; och innanför staden var ett hemskt slagtande, och utanför likaledes slagtande. Men vojevoden Vasilij flydde ur staden med sitt krigsfolk, alltså vardt genom hans dåliga råd och uppsåt staden tagen och Sofiasidan *(Sofijskaja strana)* förhärjad. Men de kristne, en stor myckenhet af folk, lupo i staden utefter gatorna och sprungo hastigt hit och dit i hopar, somlige kastade sig i vattnet af förskräckelse, men ingenstädes fans frälsning för dem; det var

skrik och rop och gråt, så att af de ropande den ene icke kunde höra, hvad den andre ropade. Men de andre de fördömde (svenskarne) slagtade och röfvade och plundrade kyrkorna och föröfvade blodsutgjutelse i alla heliga kyrkor; ty här gick det i fullbordan, som profeten David säger: »Gud! hedningarne hafva kommit till din arfvedel och skändat din heliga kyrka», och det öfriga af psalmen. Och de månge dödades af mankön och qvinkön lik lågo obegrafna, somlige drunknade i vattnet, andre uppbrunno i eld, och sådan gråt och jemmer uppenbarades och mycket rop och tårar och mycken suckan och snyftningar och veklagan, af vanäran och beskymfandet. Allt detta vederfors Stora Novgorod af kättarne (eg. hedningarne, *poganii*) för våra synders skull. På Köpmanssidan (*Torgovaja storona*) voro inga svenskar, men det ryska krigsfolket uppbröt bodarne och plundrade varorna.

B.

(*Poln. Sobr. R. L.*, Vol. III, sidd. 266—267).

Om Novgorods eröfring och om sändebuden.

På den tiden, då den svenske vojevoden Jakob Pontusson kom utanför Novgorod med svenska trupper och stälde sig vid Chutyn 7 stadier[1]) från Novgorod, och i Novgorod voro bojaren knäs Ivan Nikititsj Odojevskij och vojevoden Vasilij Ivanovitsj Buturlin, på den tiden var för våra synders skull och till det Novgorodska väldets ödeläggelse ingen omtanke bland vojevoderna, och ingen endrägt emellan krigsfolket och förstädernas manskap; somlige vojevoder drucko oupphörligt, och vojevoden Vasilij Buturlin skickade bud till de svenska trupperna, och köpmännen utförde till dem allahanda varor. Men då svenskarne sågo deras svaghet, ryckte de fram och besatte klostret i Kolmov; denne samme fördömde Buturlin hade der sammankomster med dem. Vid samma tid var i fångenskap hos svenskarne en karl, i tjenst hos Ivan Lutochin, Ivasjko Sjval, som lofvade att föra dem in i staden, men i staden var vid den tiden dålig vakthållning på vallarne; denne Ivasjko förde dem om natten in i staden genom den Tjudintsiska porten (*v Tjudintsovskije vorota*), och de inkommo i staden, utan att någon såg dem, man förnam det först, då de började nedhugga vakterna i staden och vid gårdarne. Den samme Vasilij Buturlin tågade bort ur staden, sedan han plundrat bodarna och gårdarne på Köpmanssidan; men emot svenskarne gjorde ingen motstånd. Några dogo martyrdöden, kämpande för den rättrogna kristna läran: skyttehöfdingen (*golova strêletskoj*) Vasilij Goliutin och sekreteraren (*diak*) Aufinogen Golenisjtjev och Vasilij Orlov och kosackhöfdingen

[1]) I originalet står *poprisjtje*, som enligt Ryska Akademiens Ordbok är ett längdmått af 115 geometriska fot.

(ataman kasatjej) Timofej Sjarov, och med dem äfven fyrtio kosackiske män, desse stupade till sammans; på många sätt lockade svenskarne dem att gifva sig, men de gåfvo sig icke utan dogo alla för den rättrogna läran. Protopopen vid Sofiakyrkan Ammos instängde sig i sin gård med sina tjenstemän och stred länge emot svenskarne och slog månge af dem, och svenskarne uppmanade honom ofta att gifva sig, men han lyssnade alls icke till deras ord; och enär han vid denna tid var suspenderad af metropoliten Isidor, förlät honom metropoliten, som, stående på muren och sjungande böner, såg hans fasta ståndaktighet och välsignade honom offentligen, vändande sig emot hans gård. Men då svenskarne förnummo en sådan tapper ståndaktighet hos honom, kommo de till med allt sitt folk och antände hans gård, och han brann inne med alla de sina, men ingen enda togo de lefvande. Men då metropoliten Isidor och bojaren knäs Ivan Nikititsj Odojevskij sågo, att alls ingen af krigsfolket fans qvar i staden, sände de bud till vojevoden Jakob Pontusson och började underhandla med honom. Och novgoroderne utbådo sig af honom konungasonen Filip till det Novgorodska väldet, och han lofvade att gifva dem honom, och novgoroderne kysste korset för konungasonen Filip och Jakob kysste korset för dem derpå, att han icke skulle förhärja Novgorod, och de insläppte honom i *Kamenoj gorod.* Men all Vasilij Buturlins egendom samlade de och skickade till honom i Bronnitsa, ty han befann sig der vid den tiden; och den novgorodska adeln återvände efter underrättelsen, att de hade kysst korset inför hvarandra, och kysste alla korset för prinsen, men Vasilij Buturlin tågade emot Moskva, och Leontej Veljiaminov med kosackerna tågade till Romanov, härjande många trakter. Men novgoroderne skickade till Sverige *(v Sviju)* sändebud efter prinsen, arkimandriten i St. Georgsklostret Nikander och de bäste män, som de utvalt ur folket, och afsöndrade sig från det Moskovitiska väldet, efter mycket tvång och träldom.

(Forts. i nästa häfte).

H. Hjärne.

IV.

Bihang
till
”Öfversigt af den Polska Litteraturen med särskildt afseende på den Svenska Historien”.

Af

Xaver Liske.

1) *Suecica samlade ur handskrifter i Ossolinski-biblioteket.*

Ossolinski-institutet i Lemberg äger bl. a. en rik handskriftsamling, som innehåller vigtiga källor för i synnerhet Polens historia under 17:de århundradet. Der finnes äfven mycket af vigt för den svenska

historien; jag har förut derifrån meddelat biskop Kromers berättelse af 1570 [1]). Att anföra allt, hvad som i nämnda samling berör Sverige, skulle dock vara förenadt med allt för stora svårigheter, då en utförligare beskrifvande katalog på dessa handskrifter först nu blifvit af direktionen förberedd. Under arbete för andra ändamål har jag dock påträffat flera handskrifter, som belysa Sveriges historia, och för dem vill jag här i korthet redogöra. Framdeles torde nog mycket ännu stå att finna.

Den första af de skrifter, hvilka vi här omnämna, har väl, såsom vi skola se, en blott underordnad betydelse, men torde dock här böra nämnas, enär man af de korta citaten hos Dudik kan föranledas att tillskrifva densamma en större vigt än den i sjelfva verket förtjenar.

N. 615. Pappershandskrift in 4:o. 8 opaginerade och 349 pag. sidor. Dess långa titel lyder i öfversättning: »Svenskarnes infall i Mähren anno 1642. Af pater Paulinus Zaczkowic, sacr. theol. doctor, år 1650 i korthet nedskrifvet och sedermera från latin till polska anno 1674 i Troppau öfverflyttadt». Titel och text äro skrifna på polska. Dudik i sitt sista verk: »Schweden in Böhmen und Mähren 1640—1650», omtalar på två särskilda ställen (s. 44 o. 363), detta arbete såsom i handskrift befintligt i mähriska landsarkivet. Det är väl den latinska urtexten som der förvaras. D. kallar det ett »diarium», men det är vår handskrift alldeles icke. Anledningen till författandet angifver auctor sjelf i förordet, der det heter: »Sedan svenskarne lemnat det mähriska landet, i synnerhet Olmütz, måste han så ofta förtälja hvad som tilldragit sig under deras uppehåll derstädes, att han, för att tillfredsställa ännu flere frågvise, beslutat att uppteckna allt hvad han hade sig bekant, och sålunda hade han nedskrifvit denna bok». Det är alltså icke något diarium utan en efteråt författad framställning. Enligt min åsigt är det en ganska underordnad källa, en tråkig och virrig berättelse de rebus omnibus et quibusdam aliis. Så berättar förf. t. ex. huruledes en bisvärm visat sig i priorns trädgård, och deraf tager han sig anledning till en ganska utförlig afhandling om biskötsel, om biens sjukdomar, medel mot bistygn o. s. v. (s. 71—83). Utförligast beskrifver han sina lefnadsöden äfven före svenskarnes infall, så att detta arbete väl kan vara vigtigt för författarens lefnadshistoria men för svenska historien kan det lugnt förbigås.

N. 120. Pappershandskrift in folio, 371 sid.; innehåller s. 344—417: »*Szwedzkie rewolucye*» (svenska revolutioner). En på polska skrifven uppsats om statshvälfningarna i Sverige ifrån 1363 till riksdagen i Vesterås 1544. Författaren är Jacobus Constantinus Deriakubowicz, consul Cracoviensis; i slutet läses: *die 1 Martii 1741 finivi.* Förf. betraktar riksdagen 1544 såsom slutet på den svenska friheten emedan ständerna då afsade sig det fria konungavalet och tillerkände huset Vasa thronföljden. Afhandlingen är skrifven ifrån de polska adels-republikanernes ståndpunkt vid denna tid, hvilka ansågo den polska »friheten» såsom ett ideal, hvarefter alla nationer borde sträfva;

[1]) Historiskt Bibliotek, II, 372 o. ff.

vetenskapligt värde synes den ej äga. Sid. 418—431 innehålla en dylik afhandling om Danmark af samma författare. Efter en kort inledning angående den forna friheten i Danmark och rätten till konungaval lemnar han en skildring af året 1660, då, enligt hans mening, danskarne tillintetgjorde sin frihet enär de afstodo sin valrätt.

N. 208. Pappershandskrift in folio, 214 blad. Utgör en samling af åtskilliga korrespondanser, aktstycken, bref o. s. v. Bl. 19—68 meddela oss en mängd sådana skrifter, som röra de svensk-polska angelägenheterna 1627 och 28, skrifna dels på polska dels på latin. Bl. 179—187: »Status regni Sueciæ anno domini 1670» (på latin). Sedan förf. omtalat att konungen är minderårig och sedan han uppräknat tutores regni, komma följande utförligare afdelningar: De senatoria dignitate, med anförande af rådsherrarnes namn; De nobilitate, med namngifvande af grefvar och friherrar; De comitiis sive de regni ordinibus; De colegiis justitiæ, militiæ, ammiralitatis, cancellariæ, cameræ seu ærarii, fodinarum, mercaturæ, revisionis, reductionis; de quatuor regni offciis eminentioribus: Regni marschallus, regni armamentarius, regni archistabularius, regni venator.

N. 209. Pappershandskrift in folio, 588 blad, ifrån 17:e århundradet, med titel: *Acta vice- et Cancellariatus regni illrmi et rdmi dni D. Jacobi Zadzik, episcopi Culmensis et Pomesaniæ 1626, 1627, 1628.* Innehåller flera hundra urkunder, bref och dagböcker från nämnda år, dels på polska dels på latin, till stor del angående de svenska underhandlingarna och krigsrörelserna. Af större diplomatiska berättelser (samtliga på latin) finna vi här: Blad 1—15: Relatio tractatuum cum commissariis Sueticis intermedio loco inter castra S. R. M:tis ad pagum Miedzilezium posita anno 1626 diebus Octobris peractorum. Bladen 23—42: Relatio tractatuum cum commissariis Sueticis intermedio loco inter castra S. R. M:tis ad pagum Libisowo et Suecorum ad Derschauiam posita peractorum anno 1627. Bl. 123—132: Relatio eorum quæ in conventu Rizenburgensi partim cum Srmi Electoris Brandeburgensis et foederatarum provinciarum Belgii legatis, partim cum subdelegato Suetico Sadlero secretario de præparatoriis reassumendorum tractatuum acta tunt per me Joannem Zawadzki subdapiferum Ciechanouiensem et secretarium S. R. M:tis Illrmo ac Rdmo dno episcopo Culmensi, regni vicecancellario die 30 Januarii anno 1628 facta. Bl. 158—173: Tractatuum 1628 descriptio compendiosa.

N. 224. Pappershandskrift in folio från 17:e århundradet, 1251 sidor. Utgör de i form af dagbok skrifna, i polska historien väl bekanta men hittills ej tryckta Oswiecim's memoirer. Bandet omfattar åren 1640—1651 och innehåller ett stort antal bref, aktstycken och dagböcker för trettioåriga krigets historia, hvaribland mycket som direkt berör Sverige och Danmark, såsom t. ex. sid. 481—484: Literæ reginæ Sueciæ ad ordines regni, Stockholm d. 16 Januari 1644; sid. 503—510: Manifestum sive compendiosa declaratio, in qua inter alia videndum est, quemadmodum Regis Daniæ etc. ducatus Slesuigiam, Holsatiam ac provinciam Jutlandiam Suecorum exercitus prorsus ino-

pinato absque ulla necessitate æquitate et causa, immo vero contra sancita pacta et conventiones invasit et hostiliter omnino tractavit. Data in nostra urbe Ottensee 30 Januarii anno 1644. Derefter följa sid. 511—519 talrika bilagor, beslut och korrespondanser. Hvad som rör Polen skildrar förf. på polska, det öfriga på latin.

N. 488. Pappershandskrift in folio, 334 sidor, ifrån början af 19 århundradet. Innehåller sid. 253—298: Historia Suecica de dissidio fratrum Erici Sveciæ regis et fratris Joannis Finlandiæ principis a Nicolo Scharffenbergo typograpfo Cracoviensi Polonico sermone conscripta et a Tidemanno Kleinfeldo in Latinum conversa. Utgör en öfversättning af den hos *Przezdziecki: Jagiellonki Polskie,* band 3, på polska aftryckta samtida berättelsen om Eriks fall. Handskriften härstammar från början af 19 århundradet men afskrifvaren har, såsom det tydligt visar sig af ortografien, haft framför sig ett original från 16:e århundradet. Afskriften innehåller många felaktigheter. Såsom bilagor följa sid. 298—315 några dokument, som saknas hos Przezdziecki och ej hittills blifvit i polska litteraturen kända. Dessa äro: 1) Exemplum contractus matrimonii inter ducem Finlandiæ et sororem regis Poloniæ de dato Vilnæ XI Oct. MDLXII; 2) Instrumentum renunciationis et abdicationis Illustr. Catharinæ infantis Poloniæ necnon ducis Finlandiæ cum Illustr. eodem duce marito suo, de dato Vilnæ XI mensis Oct. MDLXII (Katarina afsäger sig här alla anspråk på fäderne- och mödernearf, sedan Sigismund August förbundit sig att betala hennes utrustning och hemgift). 3) Fördrag mellan Sigismund August och hertig Johan, hufvudsakligast angående Katarinas hemgift (af samma dag). Alla dessa tre urkunder äro affattade på latin.

2) *Suecica ur polska tidskrifter.*

I min »Öfversigt af den polska litteraturen» har jag behandlat endast sjelfständiga verk men förbigått Polens tidskriftslitteratur. De talrika polska tidskrifterna innehålla dock mycket, som står i sammanhang med den svenska historien och som bör kunna bidraga till densammas belysning. Såsom en afslutning af min »Öfversigt» meddelas nu detta, men för att icke alltför mycket inkräckta utrymmet i Hist. Bibliotek, kommer jag att endast i korthet omnämna de i ifrågavarande tidskrifter införda afhandlingar och materialsamlingar, angifva de ställen der de återfinnas, anföra deras titel och författare, samt slutligen yttra några ord om deras värde. På detta sätt kommer de svenska historieforskarnes uppmärksamhet åtminstone att riktas på detta för dem aflägsna område; skulle de finna några af de anförda verken vara för dem af större betydelse, torde det icke komma att möta några svårigheter att göra dem närmare bekanta med dessas innehåll.

Przyjaciel ludu (Folkvännen), en populär illustrerad veckoskrift, som under åren 1834—1850 utgafs i Leszno (Lissa) i hertigdömet Posen. Årligen utkommo 2 band eller 52 nummer. Tidskriften innehåller

talrika historiska artiklar, som oaktadt deras pupulära art dock ega vetenskapligt värde. För svenska historien äro följande de vigtigare:

Första årg. 1 band. »Från svenska kriget 1656». Handlar om slagen vid Mogilno, Golancz och Klecko.

Andra årg. 2 band. »Slaget vid Wschowa (Fraustadt) d. 13 Febr. 1706», med en planritning. Framställningen hvilar på: »Riksgrefven von der Schulenburgs Lif och märkvärdigare händelser». Stridsplanen är hemtad ur gr. S. Platers verk: »Siéges et Batailles, qui ont eu lieu en Pologne». Posen 1828.

Tredje årg. 1 band. »Ett minne af de svenska krigen i Riga». Förf. sysselsätter sig med den s. k. »Hungerkammer», en folkfest som lär skola erinra om de svenska krigen och Rigas belägring.

Fjerde årg. 1 band. »Dagbok och beskrifning om den svenska härens strid mot den sacksiska emellan byarna Osowasien och Dembowa Lenka d. 13 Febr. 1706». Dagboken är skrifven af ett ögonvittne och räcker ifrån den 10 till den 17 Febr. 1706.

Sjette årg. 1 band. »Slaget vid Kircholm». En utförlig beskrifning af slaget, utan anförande af källor. — »Czenstochowas belägring af svenskarne år 1655», hemtad ur de af grefve E. Raczynski utgifna Bidrag till Johan Kasimirs historia. — »Krakaus belägring af svenskarne 1656» — ur samma arbete.

Sjette årg. 2 band. »Posens belägring af Patkul 1704». Utgör icke någon afhandling om detta ämne, utan en redogörelse för verket: *Stragona albo stoleczne miasto Poznan* etc. (Stragona eller Beskrifning om hufvudstaden Posen) utg. år 1707. Det vigtigaste här är den bifogade planen af belägringen.

Sjunde årg. 2 band. »August II:s fälttåg mot svenskarne år 1700». En materialsamling ifrån en samtida handskrift, innehållande: a) En senators bref ifrån det kungl. lägret vid Jungferhofen, dat. d. 5 Aug. 1700; b) Berättelse om konungens afresa från Warschau och hvad subsequenter skedt är år 1700 (fr. d. 3 Juli till d. 9 Augusti). En intressant skildring af ett ögonvittne.

Nionde årg. 1 band. »Berättelse om intagandet af Marienburg d. 18 Juli 1626» författad af Johan Visnensis, societatis Jesu.

Athenæum, utgafs i Wilna 1841—1851 under redaktion af den berömde polske skriftställaren J. J. Kraszewski, och innehåller för den svenska historien endast:

Band V, årg. 1841. »Karl XI:s bref till Johan Sobieski», hvilket innehåller ett svar rörande underställmästaren af Littauen Felix Morsztyns beskickning, gifvet Helsingborg d. 14 Aug. 1679. Brefvet lemnas här ty värr endast i öfversättning. Den i 1847 års årgång af samma tidskrift införda beskrifning öfver Czenstochowas belägring, utgör endast ett på polska skrifvet utdrag ur den bekanta latinska Gigantomachia, som författats af pater Kordecki, hvilken hufvudsakligen ledde försvaret.

Przyjaciel domowy, (Hemvännen), illustrerad tidskrift af ringa värde, utkommer ännu i Lemberg, och innehåller i årgången 1866, N. 36 en afhandling, som rör Sverige, näml. »Konungen af Sverige Erik XIV:s barn i Krakau». Afhandlingen, skrifven utan angifvande af källor, synes hvila till en del på fantasi.

Ateneum, utgifves f. n. i Warschau i månadshäften, och innehåller ganska många vigtiga och intressanta historiska uppsatser.

Till Sveriges historia höra, dels medelbart dels omedelbart, följande: 1) *Årg. 1876.* »Klemens Kantecki, k. Stanilaus August Poniatowskis fader;» — en omfattande, till större delen på handskriftligt material grundad och med skicklighet författad monografi öfver den bekante Poniatowski, som i Karl XII:s historia spelar en ganska märkvärdig roll. 2) *Årg. 1876.* Kasimir Jarochowski: »August II:s anfall på Warschau 1704»; — innehåller mycket hittills okändt och hvilar i synnerhet på material i Dresdens och Köpenhamns arkiv, vidare på Nordberg, Adlerfeld, de af Helcel utgifna »Sobieskis bref», Zaluskis »epistolæ histor.-familiares», m. fl. mindre vigtiga källor. 3) *Årg. 1879,* Kasimir Jarochowski: »Patkulls undergång», ett bidrag till 1704—1707 årens historia. Äfven här bygger förf. företrädesvis på arkivaliskt material, hämtadt till största delen ifrån Dresden. Förf. är en afgjord fiende till Patkul och bedömer honom på det strängaste.

Niwa, en tidskrift, som utgifves sedan 8 år tillbaka i Warschau i 24 häften om året. Endast följande afhandling berör medelbart Sveriges historia: *Årg. 1879.* Kasimir Jarochowski: »Brandenburgsk politik under de första åren af Karl XII:s krig och Przebendowskis beskickning till Berlin 1704». Den är bygd på arkivaliskt material ur samma källor som förf:s förra arbeten.

Dodatek miesieniczny do Czasu. (Månadtliga bilagor till Czas). Denna litterära tidskrift har några år utgifvits i Krakau såsom bilaga till den politiska tidningen Czas (Tiden). Den innehåller i sitt femte band (s. 37—88, 302—355 och 553—617) en större afhandling, som eger omedelbart sammanhang med Sveriges hisioria: B. Kamienski: »Fredsunderhandlingar med Sverige åren 1651—1653». Detta arbetes titel räcker icke till att beteckna hela innehållet, ty endast den tredje afdelningen behandlar de i titeln nämnda underhandlingarna, då deremot i de två första afdelningarna förf. gifver oss en öfversigt af förhållandena mellan Polen och Sverige ifrån Sigismund Augusts tid och till år 1651. Enligt min åsigt är detta det yppersta arbete den Polska litteraturen eger att uppvisa, rörande Polens och Sveriges inbördes politik intill året 1653. Förf:s arbete ådagalägger så mycken mognad, opartiskhet och frihet från lidelse, så stora kunskaper och så träffande omdömen ej blott i afseende på de polska utan äfven på de allmänt europeiska förhållandena, en så omfattande beläsenhet och så omfångsrika arkivaliska studier, att vi obetingadt ställa det främst

bland de polska arbeten, som behandla samma tid. Oaktadt denna afhandling utkom redan år 1857, eger den ännu ett högt värde, som den allt framgent skall bibehålla, dels såsom ett bevis på att man äfven från polsk sida vet att fördomsfritt skildra förhållandena till Sverige, dels såsom ett bidrag, hvilket bringar i dagen en stor mängd okända intressanta facta. Af svenska verk känner förf. endast Archenholtz, Geijer och Carlson, de polska källorna äro naturligtvis alla för honom bekanta, och dessutom förfogar han öfver en noggrann kännedom om den tyska, den fransyska och den holländska litteraturen. Arkivaliska och andra handskriftliga källor har han användt såväl i furste Czartoryskis arkiv, hvilket befann sig 1857 i Paris och nu mera i Krakau, som ock i arkiven i Paris, Rom, Brüssel, London och Haag. Jag skall här anföra endast de vigtigaste manuskript, som han begagnat. I de båda första inledande afdelningarne: »Relationi d'Ambri a Principi e discorso di statu (1560),» i Romerska Collegiets bibliotek i Rom; »Raport de Dantzig du Sieur du Meurier» (nationalbibl. i Paris); »Media freuandi Holandiam per viam Polonicam» — memorial af Johan Gravay, erkeb. af Upsala in partibus, ställdt till Ferdinand Mela, regent i Belgien 1634 (arkivet i Brüssel); »Engelsk sändebudsberättelse af år 1598» (British Museum); »Propositions de M:r Buzenwal» af d. 1 Aug. 1597. (k. bibl. i Haag); »Avis d'Esaie Puffendorf» (nationalbibl. i Paris); »Correspondances d'Isabelle avec les rois du Nord», (ark. i Brüssel); »Relatione della nunziatura di Polonia di Mre Honorato Visconti scritta l'anno 1636» (bibl. Chigi i Rom). De ytterst talrika polska handskrifterna ur furste Czartoryskis arkiv förbigår jag här. I den tredje delen af sin afhandling framställer förf. uttömmande Lübecks underhandlingar, hvilka dock icke ledde till någon fred; härvid stöder han sig på Le Dran: »Mémoire de ce qui s'est passé en la négociation de la paix entre les couronnes du Nord», (mskrpt i nat.bibl. i Paris); »Commissionis Lubecensis commentarius», (af den polska beskickningens handskr. berättelse i f. Czartoryskis arkiv); Linages de Vauciennes, mémoires de Chanut (utg. i Paris 1675) och åtskilliga andra tryckta arbeten.

Przewodnik naukowy i literacki (Vetenskaplig och litterär vägvisare), en i Lemberg utkommande tidskrift, som i årg. 1877, innehåller: Klemens Kantecki, »Karl XII i Polen och Turkiet». Titeln är ej lyckligt vald, enär de tvenne memorier, hvaraf uppsatsen består, blott till en del beröra det ämne titeln angifver. I furste Wladislaw Czartoryskis arkiv finnes nämligen en handskrift under titel: »Mémoire ou plutôt une rélation du Palatin de Masovie» (= Stanilaus Poniatowski, konungens fader) »des évenemens de sa vie depuis sa sortie de chez lui, faite à la requisition de sa Famille 1734, 22 de Janvier». Herr Kantecki lemnar i första delen af sitt arbete en öfversättning häraf. Handskriften är ej förf:s original utan en samtida afskrift. Språket i denna skrift är hvad såväl grammatik som ortografi angår, alls icke korrekt, hvilket dock ej bör tillräknas afskrifvaren, utan Po-

miatowski sjelf synes hafva i sin urskrift begått dessa fel. Berättelsen börjar med förf:s födelse; hans ungdom skildras endast i korthet, men utförligt den tid, under hvilken han stod i närmare beröring med Karl XII; i synnerhet allt som belyser hans förhållande till den svenska konungen och som karakteriserar den senares uppträdande och handlingar, är här med stor sorgfällighet behandladt. Berättelsen är dock icke förd till sitt slut, utan afbrytes med Poniatowskis uppehåll i Konstantinopel, såsom Karl XII:s sändebud, och med Karls uppehåll i Bender 1710. Om tidpunkten för författandet lemnar oss titeln upplysning; anledningen dertill låter sig ock förklaras. Vi läsa nämligen utanpå bandet: Mémoire à rendre en mains propres de sa Majesté (= k. Stanislaus Leszczynski). H. Kantecki antager derföre med rätta att det för Poniatowski och hans familj gälde att bibringa k. Stanilaus, som då vistades i Danzig, närmare kännedom om Poniatowskis förtjenster och militära skicklighet, på det att konungen åt honom måtte anförtro öfverbefälet. Men innan Poniatowski slutade sin berättelse, togo Leszczynskis angelägenheter en sådan vändning, att det icke längre lönade mödan att eftersträfva hans gunst, ty, såsom bekant, måste han, af alla öfvergifven, fly undan ur Polen, och derefter förstod Poniatowski att inom kort förvärfva sig hans medtäflares ynnest. Skriftens innehåll är synnerligen intressant; i öfversättningen upptager den 48 stora octavsidor. Jemföra vi den med föregående bearbetningar och hittills bekanta källor till Karl XII:s historia, så kunna vi ej annat än tillstyrka att den fransyska originaltexten måtte blifva offentliggjord, och vi äro öfvertygade om att den skulle, såsom ett nytt och intressant bidrag till Karl XII:s historia, i Sverige mottagas med stort bifall. Men först uppstår frågan: huru förhåller sig denna *rélation* till de bekanta, år 1741 i Haag af Poniatowski utgifna »Remarques d'un seigneur polonais sur l'histoire de Charles XII par Mr de Voltaire?» I synnerhet har denna *rélation* det företräde framför de nämnda *remarques* att den är skrifven 1734 och de senare åter 1741, — att sålunda Poniatowski *då* hade tilldragelserna i friskare minne. Vidare synes Poniatowski, då han 1741 författade sina *remarques*, hvilkas språk utan tvifvel af annan person blifvit rättadt och förbättradt, icke hafva haft den föregående skriften till hands, hvilket framgår af åtskilliga motsägelser och äfven af andra omständigheter. Det senare arbetet går längre fram i tiden än det förra och just denna afdelning är med förkärlek framställd, hvaremot Poniatowski i sin *rélation* behandlar tiden före 1709 (som blott flyktigt vidröres i det senare arbetet) och meddelar dessutom der äfven för den tidrymd som båda skrifterna utförligast skildra, en mängd data, karakteristiska och intressanta bilder, som man förgäfves söker såväl i hans remarques som i andra källor. För att icke blifva alltför vidlyftiga vilja vi här icke ingå i någon närmare redogörelse för denna skrift, under förhoppning att det nu sagda skall öfvertyga läsaren om att Poniatowskis relation förtjenar att offentliggöras på originalspråket, då ju den polska öfversättningen måste anses otillgänglig för främmande lärde.

Att anskaffa en afskrift af den czartoryskiska handskriften skulle för den, som skrifver dessa rader, ej möta några svårigheter.

I andra delen af sitt arbete behandlar h. Kantecki minnesanteckningar af en onämnd polack ifrån åren 1708—1710. Men i den begagnade handskriften har funnits blott ett fragment deraf, och dertill ett ganska felaktigt och osammanhängande, af en okunnig afskrifvares hand, hvarföre h. K. ansett det omöjligt att helt och hållet aftrycka dess ordalydelse, utan har han i stället dels någon gång ordagrant citerat en eller annan sats dels med egna ord redogjort för innehållet. Egde vi dessa anteckningar i deras fullständiga och ursprungliga form, så skulle de utan tvifvel i värde vida öfverträffa alla andra ifrån samma tid, men nu äro de icke lätta att begagna. Förf. sysselsätter sig med Karl XII:s person och hans angelägeheter endast så tillvida som de stå i sammanhang med Polens historia. För Karls historia finnes derföre här mindre material än i Poniatowskis relation, men deremot är läsaren i tillfälle att få en djup inblick i de polska herrarnes politiska spel, deras motiv och handlingssätt. Af de svenska generalerne beundrar förf. i synnerhet Rhensköld och vid skildringen af slaget vid Pultava tillräknar han denne all förtjenst, konungen alla fel. Handskriften förvaras i Ossolinski-institutet i Lemberg.

Przeglond polski. (Polskt Skådetorn). En i Krakau utkommande tidskrift, som i årg. 1877 innehåller rörande svensk historia: Valerian Kalinka: »Gustaf III och Katarina II 1788». Förf. meddelar här några afdelningar af det under arbete varande andra bandet af hans »Sigismund Augusts historia», om hvars första del jag talat i min »Öfversigt». Men just hvad han här säger om Gustaf III, är det minst intressanta och kan näppeligen anses meddela något nytt. Förf. har tydligen icke anstält några källstudier angående Gustaf III, utan följer i sin uppsats företrädesvis A. Brückners afhandling: Schweden und Russland 1788 (i Hist. Zeitschr. Band XXII). Blott i några få enskildheter afvika hans åsigter från Brückners. Sjelfständig synes mig vara endast hans sammanställning af de omdömen, som af Josef II, Leopold af Toscana, Fredrik II af Preussen, de ryska ministrarne och Katarina, samt slutligen i Frankrike blifvit fälda om k. Gustaf. Josefs och Leopolds åsigter framställer förf. efter deras brefsamlingar, som blifvit offentliggjorda af Arneth. (Joseph II und Leopold von Toscana, ihre Correspondenz herausg. v. Arneth. Wien 1872, Band I, s. 178 o. ff.).

Biblioteka Warszawska (Warschau-Bibliotek). En tidskrift, som utgifves i månadshäften i Warschau sedan 1841. *Årg. 1850, band I* inneh. bl. a. Gr. Kasimir Tarnowski: »Adam Smigielski, kron-hoffändrik och starost af Gnesen 1703—1716». Förf. skildrar här den djerfve men karakterslöse partigängarens 14 sista lefnadsår. Smigielski försvarade först Augusts sak gentemot svenskarne, öfvergick derpå till Leszczynskis läger samt återvände slutligen till August. Afhand-

lingen hvilar endast i vissa punkter på handskrifter, för öfrigt har förf. begagnat tryckta och allmänt bekanta källor, samt har föga nytt att berätta.

Årg. 1851, band III. »Warschaus eröfring af svenskarne år 1656, skildrad i den polska drottningen Marie Louises bref, förvarade i natonal-biblioteket i Paris, med inledning och upplysningar försedda af L. Grangier de la Marinière, från franskan öfversatta med tillagda noter af gr. Alexander Przezdziecki». Denna långa titel motsvarar icke tillfullo brefvens innehåll, ty beskrifningen på Warschaus belägring utgör blott en del deraf. De äro skrifna till fru de Choisy och väl förtjenta af att komma till allmänhetens kännedom.

Årg. 1851, band IV. Stanislaus Lisowski: »Minne af svenskarnes ankomst till Warschau 1655». En materialsamling, som innehåller en af staden Warschaus dåvarande sekreterare Kasimir Frans Pruszowski författad framställning af hvad han upplefvat, isynnerhet af svenskarnes ankomst år 1655, stadens eröfring af polackarne, slaget vid Warschau och slutligen polackarnes återkomst. Dagboken börjar med den 13 Aug. 1655 och slutar med d. 6 Sept. 1656. Innehåller många intressanta upplysningar angående svenskarnes uppträdande i Warschau och borgerskapets sinnesstämning, som var ingenting mindre än hjeltemodig.

Roczniki towarzystwa przyjaciol nauk poznanskiego (Årsböcker utgifna af vetenskapsvännernas samfund i Posen). *Band X* (Posen 1878) innehåller sid. 275—329: K. Jarochowski: »Staden Posens belägring af Patkul, — en episod ur 1704 års fälttåg». En intressant och utförlig framställning, som företrädesvis är grundad på handskrifter.

Innan jag afslutar denna korta redogörelse, vill jag anföra några verk, som jag dels med afsigt, dels tillfälligtvis förbigått i min »Öfversigt». Afsigtligt förbigick jag sådana verk, som innehålla redogörelser för svenskarnes uppehåll i de polska hufvudstäderna. Min mening var nämligen att sammanställa allt sådant till ett större helt, men då min »Öfversigt» blifvit så vidlyftig, vill jag nu endast i korthet vidröra dessa arbeten.

Ett utomordentligt rikt och vigtigt material angående svenskarnes uppehåll i Warschau finna vi i *Alexander Wejnerts »Starozytnosci Warszawy»* (Warschaus Fornminnen) 6 band, Warschau 1848—58. 8:o. *Tredje bandet* innehåller sid. 78—89 ur magistratens akter i Warschau en intressant samtida framställning af stadens intagande af k. August 1704.

Band IV, s. 137—192: »Officiel förteckning på den af svenskarne år 1655 i Warschau utpressade kontributionen». En fullständig förteckning på alla hus i Warschau med uppgift å den summa hvarje husvärd var skyldig att till svenskarne utbetala. Derpå följer ett ut-

drag ur hufvudstadens räkenskapsböcker, utvisande hvilka omkostnader staden dessutom hade att bära för svenskarne 1655 och 56.

Band V, s. 229—429. »Svenskarne i Warschau». Detta vidlyftiga arbete är dels en afhandling, dels en materialsamling. Innehållets anordning är dock något kaotisk, men sjelfva materialet af stort intresse. Sålunda finna vi här en å tjenstens vägnar upprättad »Tänkebok rörande sv:s uppehåll i Warschau 1655», hemtad ur stadens handlingar, vidare utdrag ur stadens räkenskapsböcker för åren 1656 och 57, med afseende på de utgifter, som af svenskarnes närvaro föroısakades. Här äro äfven aftryckta åtskilliga bref, som från svensk sida blifvit till staden aflåtna, såsom: 1) K. Karl Gustaf till staden dat. in castris prope pagum Ultarzow d. 29 Aug. 1655; 2). Benkt Oxenstiernas bref, dat. Varsaviæ $^{12}/_{22}$ Nov. 1655; 3) Gustaf Otto Stenbocks bref dat. Lägret vid Warschau $^{13}/_{23}$ Juli 1657; 4) Anton Rohnschild(!) till staden, dat Thorn $\frac{25 \text{ Febr.}}{6 \text{ Mars}}$ 1656; 5) Densamme till staden, dat. Thorn $^{1}/_{11}$ Mars s. å.; 6) Hertig Filip till staden, dat. Thorn $^{4}/_{14}$ Mars 1656. De två första brefven äro på latin, de öfriga ifrån tyskan öfversatta på polska.

Band VI, s. 352—442. »Svenskarne i Warschau», andra delen. Här meddelar h. Wejnert allt som står i samband med svenskarnes uppehåll i Warschau under Karl XII:s krig. Sålunda finna vi här två fördrag med svenskarne, det första dat. d. 25 Juni 1702, å svenska sidan undertecknadt af Anders Lagercrona, det andra dat. d. 25 Febr. 1703, å svenska sidan undertecknadt af A. A. Mardefelt, slutligen alla magistratens beslut ifrån d. 15 Maj 1702 till d. 9 Januari 1708, hvilka hafva afseende på det svenska kriget.

För svenskarnes uppehåll i Krakau är materialet icke lika rikhaltigt, men i det hela dock temligen gifvande. Det finnes samladt i följande verk: *A. Grabowski: »Krakow i jego okolice»* (Krakau och dess omgifning.) femte uppl. Krakau 1866, 8:o. XI + 430 sidor. *Dens.: »Starozytnicze wiadomosci o Krakowie»* (Upplysningar om Krakaus fornminnen.) Ibid. 1852, 8:o, XV + 306 sidor. *Dens.: »Dawne zabytki miasta Krakowa»* (Staden Krakaus gamla minnen.) Warschau 1850, 8:o, IV + 226 sidor.

Rörande svenskarnes vistelse i Posen är materialet mycket ringa: Det förefinnes i *J. Lukaszewiczs* arbete: *»Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania»* (Historisk-statistisk skildring af staden Posen), två band, Posen 1838, 8:o.

Icke mycket rikare är materialet för svenskarnes uppehåll i Lemberg. Vi hafva anträffat det i följande båda arbeten: *D. Zubrzycki: »Kronika miasta Lwowa»* (Staden Lembergs krönika), Lemberg 1844, 8:o, 492 sid.; *J. Chodyniecki: »Historya miasta Lwowa»* (Staden Lembergs historia), Lemberg 1865, 8:o, XV + 466 sidor.

Slutligen ännu ett verk, som förut händelsevis undgått min uppmärksamhet: *W. St. hr de Broel-Plater: »Zbior pamientnikow do dziejow polskich»* (Gr. Wladimir Stanislaus de Broel-Plater: Samling af märkvärdigheter rörande Polens historia) 4 band. Warschau 1858, 8:o. *Band III*, s. 139—167: De svenska sändebudens tal vid konungavalet efter Sigismund Augusts död; s. 168—175: Framställning af fördelarne för Polen af att välja konungen af Sverige till Polens konung, undertecknadt: Actum Sacrosmi 5 Maii 1573 serenissimi Suecorum etc. regis legati. (Båda på latin med polsk öfversättning).

Band IV, s. 165—166: Bref från Wladislaw Los till kron-stormarskalken och kron-fält-hetmannen Georg Lubomirski, dat. Stockholm d. 29 Maj 1666 (på polska). Lubomirski hade sändt Los till Stockholm för att bedja svenskarne om hjelp mot konungen och isynnerhet mot drottningen. Los beskrifver sitt mottagande, sin audiens, det svar han erhållit, hvilket var artigt men afslående, samt hängifver sig åt hoppet om att genom vidare bemödanden och underhandlingar kunna uppnå sitt mål.

V.

Om äldre handskrifters återgifvande i tryck.

Ehuru något sent, anse vi oss dock icke kunna underlåta att i största korthet bemöta d:r E. Hildebrands gensvar på våra i Hist. Bibliotek, förra årgångens andra häfte, mot hans förslag rörande sättet för äldre handlingars återgifvande i tryck riktade anmärkningar.

Hr H. fordrar fortfarande att utgifvaren af historiska handlingar skall ega »rätt» att i dem »företaga vissa grafiska ändringar». Mot denna fordran hafva vi för vår del inlagt en gensaga, och sökt gifva skäl derför; och då vi icke kunna anse dessa skäl och betänkligheter motbevisade eller undanröjda, nödgas vi vidhålla desamma. Vi äro således fortfarande öfvertygade om att sådana ändringar af texten icke blott äro oförenliga med bibehållande af den diplomatiska noggrannheten, utan äfven ur andra skäl olämpliga, samt att de beröfva läsaren af den tryckta handlingen tillfället att sjelf få döma i tvifvelaktiga fall. Med afseende på vår invändning att enligt det framstälda förslaget hvarje utgifvare skulle få rätt att godtyckligt ändra och normalisera texten, och att således ingen gräns för det subjektiva tycket kunde sättas, yttrar hr H., att han »så tydligt som möjligt angifvit den enda bestämbara gränsen» för dylika ändringar i texten; men han skall nog vid närmare eftersinnande sjelf medgifva, att i fall omnämda rätt en gång är medgifven, ingen säkerhet finnes att

kommande urkundsutgifvare skola respektera just den gräns, som hr H. ansett sig böra bestämma.

Hr H. yttrar att »hvarenda af de ändringar han tillstyrkt har sitt stöd uti samtida handlingar». Härtill vilja vi blott svara, att väl undantag här och der kunna uppletas, der än ett än ett annat ord i de gamla handlingarna afviker från det på den tiden brukligaste skrifsättet, men att göra dessa undantag till regel, att på grund af dem omskrifva texten, torde väl ej vara lämpligt. Flera af de mest charakteristiska formerna för den äldre skriften skulle härigenom utplånas. Och månne icke flera af de föreslagna s. k. grafiska ändringarna äfven kunna blifva språkliga? Eller kan man vara säker på att t. ex. de dubbla vokalerna alltid stå der alldeles betydelselösa? Månne de icke ofta kunna beteckna just ett långt ljud? Låt vara att icke hr H. skulle tillåtit sig att, enligt vårt anförda ex., ändra *»tiile gisler»* till *»till gislan»*, men hvad hindrar andra att på grund af missförstånd så ändra texten. Egendomligt nog funno vi kort efter nedskrifvandet af den förra uppsatsen just nyss anförda på måfå tagna ex. bekräftadt, i det en samtida afskrifvare af ett danskt dokument från år 1533 befans hafva förändrat *»tiile gisler»* till *»till gislan»*.

Att vi varit ofullständige i återgifvande af hr H:s förslag, är nog riktigt så till vida, att detta *måste* på grund af utrymmet blott i korthet och i hufvuddragen behandlas, men vi våga tro att detta återgifvande icke derföre varit »oriktigt».

Med afseende på interpunktionen hafva vi ingalunda förnekat fördelarne af en god kommatering, men väl erinrat om vanskligheten af att alltid kunna tillvägabringa en riktig sådan, der den förut saknas.

Vi erkänna högligen önskvärdheten att i afseende på ifrågavarande ämne få mången tvifvelaktig punkt afgjord och någon öfverensstämmelse tillvägabragt mellan urkundsutgifvare, men vidhålla blott att man vid hvarje steg på detta område måste iakttaga den största varsamhet.

Victor Granlund.

GRANSKNINGAR OCH ANMÄLNINGAR.

1) **Den Nordiske Kirkes Grundlæggelse og förste Udvikling.** Af *A. D. Jörgensen.* Köbenhavn 1874—78. Udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. 906 sid. + Tillæg 111 sid. Pr. 17 kr. 50 öre.

Sitt beslut att skrifva historien om den *nordiska* kyrkans grundläggning motiverar förf. med följande ord: »Hvilka olikheter än kunna hafva förefunnits från första början eller utvecklat sig under tidernas lopp, så hafva de dock aldrig förmått utplåna den likartade prägel, som ursprungligen finnes påtryckt nordbornes hela lifsinnehåll: deras folktro och sägner, deras lagar och seder, och framför allt deras gemensamma tungomål. Och kyrkan, som oaktadt sin allmänneliga karakter sluter sig så nära till det folkliga, har icke heller kunnat undgå att beröras af den ande, som danade dessa folkgrenars tänkesätt och lefnadsvanor. De olikheter, som finnas mellan dem, blott bidraga till att gifva total-bilden den mångfald och fullhet, som de enskilda stammarne sakna; antingen vi hålla oss uteslutande till Sveriges stämningsrika klosterlif, eller de store danske erkebiskoparne, eller Norges och Islands dramatiskt skildrade omvändelse och första kyrkolagstiftning, så är den historiska bild vi mottaga utsatt för att blifva enformig och tröttande; först när allt detta samlas till en naturlig helhet, i hvilken det ena draget utfyller och framhäfver det andra, medan det derjemte ses i sitt sammanhang, med den allmänneliga kyrkans utvecklingsgång, först då skall bilden få det högre intresse och den gripande betydelse, som intet historiskt ämne kan undvara». Oss synes, att detta är gyllene ord, som egentligen borde behjertas af hvar och en, som vill befatta sig med nordisk historieskrifning. *Ett* bevis för deras sanning är förf:s eget arbete, hvilket utan tvifvel just genom deras tillämpning blifvit sådant, att man på den nordiska kyrkohistoriens område svårligen skall kunna uppvisa något af rikare innehåll eller större intresse.

Framställningen börjar med en teckning af den vesterländska kyrkans utveckling under de århundraden, som närmast föregingo den nordiska missionen. Förf. gifver en träffande bild af den romerska kyrkans egentlige grundläggare, den fjerde kyrkofadern, Gregorius den store och hans vördnadsbjudande personlighet. Mindre språklärd än Hieronymus, mindre skarpsinnig än Augustinus, mindre helgjuten än Ambrosius, står han icke tillbaka för någon af dessa i lefvande fromhet, men han öfverträffar dem alla genom djup insigt i prestaembetets betydelse. Häri ligger hans rätta uppgift. Påfvedömet var icke för

honom hvad det sedermera blef, väsendtligen en magt, utan det var för honom ett prestadöme, ett uppsyningsembete i kyrkan, med stort ansvar inför Gud och menniskor, och det har icke, såsom man ofta påstått, varit hyckleri, utan ett riktigt uttryck för hvad han verkligen kände, när han kallade sig *servus servorum dei*. Så brukades då ock under århundraden hans *liber pastoralis* såsom den bästa handledning till ett rätt förstånd af embetet. Ett utveckladt sinne för det lagbundna, för det fast organiserade, var Roms oskattbara företräde framför patriarkernas kyrka, och detta begagnades af Gregorius till att grundlägga en utveckling, hvars konseqvenser gjorde kyrkan till Vesterlandets ledande magt, och påfvestolen till dess medelpunkt.

En liten anmärkning hafva vi att göra vid en punkt i förf:s skildring af Gregorii organiserande verksamhet. Det är mycket oegentligt, när det säges, att Gregorius *införde* sången vid gudstjensten. Den vesterländska kyrkosångens skapare äro ju, såsom de kyrkohistoriska kompendierna säga, Sylvester och framför alla Ambrosius, och det kan sättas i fråga, om icke *Cantus Ambrosianus* i åtskilliga stycken stått högre än *Cantus Romanus* eller den nya af Gregorius införda sångarten. Säkert är, att församlingens lefvande medverkan vid gudstjensten tillintetgjordes derigenom att från och med Gregorii tid sången uppdrogs åt särskildt inöfvade presterliga körer.

Den fasta organisation, som Gregorius skapat, gaf hans kyrka seger öfver keledeernas kyrka. Många, isynnerhet Ebrard, hafva i det innerligare religiösa lif, som den tiden rörde sig på de britiska öarna, sett ett frö till en sundare utveckling af vesterländsk kristendom än den, som verkligen kom att ega rum i skygd af påfvedömet, och derföre beklagat tillintetgörelsen af den skotsk-britisk-iriska kyrkans sjelfständiga ställning. Med goda grunder visar förf. ohållbarheten af denna uppfattning. Det formlösa, som i alla tider utmärkt den keltiska stammen och som gifvit sig ett så rikt uttryck i Ossians diktning, låg som ett dödens frö redan i keledeernas första uppträdande. Det är sant, att de keltiske kristne utmärkt sig genom en brinnande nitälskan för de germaniska hednafolkens omvändelse, men ingenstädes hafva de förmått skapa former, som kunde på en gång gifva ett tillfredsställande uttryck åt det kristliga lifvet och betrygga dess obehindrade tillväxt under de yttre vilkorens mångfaldiga omskiftelser. Med full rätt må man derföre säga, att den romerska kyrkan besegrat keledeerna med andliga vapen. Liksom Petrus lidit samma död som frälsaren, så voro ock hans efterträdare döpta med martyrskapets blodsdop, och det heliga nit, som utmärkt denne apostel, hade gått i arf till hans kyrka, hvilken band sig sjelf med allt trängre band, liksom den nordiske guden, hvars kraft växte ju hårdare han spände sitt bälte. Hvad irerne, trots århundradens arbete, icke lyckats utföra, det verkstälde de romerske missionärerne, när de kristnade de stridbare angelsachserne, och när desses konung, Osviu, slöt sig till påfvedömet, har han uttalat historiens dom mellan de båda kyrkorna. Hvad särskildt angår celibatet, den vigtigaste skiljaktigheten mellan dem, yttrar

förf. följande tänkvärda ord: »På en tid, då den vildaste osedlighet och laglöshet öfver allt herskade, var det nödvändigt att åtminstone presterskapet erkände stränga lagar, derest icke kristendomens upphöjda mål, att luttra lifvet och gifva allvar åt tankarne, skulle alldeles förloras ur sigte, och derigenom sjelfva det religiösa lifvet utsättas för den största fara. När man nu för tiden känner sig böjd att påstå, att alldeles detsamma kunnat uppnås utan förbud mot presternas äktenskap, så är det ju dock möjligt, att man härvid gör sig skyldig till ett misstag, och att man gjorde rättast, om man icke litade på sin egen mening, utan fastmer toge i betraktande, hvad den tidens dugligaste och hederligaste män tänkte, efter den kännedom de hade om sin samtid».

På två vägar nalkades kristendomen mot norden. Man känner de talrika förbindelserna med Dorstad, hvilka gjort, att redan Ansgar både i Slesvig och Birka fann många kristna, som anammat tron i Dorstad, och på grund häraf kan man väl anse sig berättigad att med förf. antaga, att äfven i andra nordiska köpingar kristna funnits. Från Dorstad kom den förste missionären till norden; det var frisernas biskop, Willibrord. Förf. uppvisar åtskilliga misstag i Suhms och N. M. Petersens uppfattning af Alkuins berättelse om Willibrords besök i Danmark. Namnet på den danske konungen, »Ongendus», synes icke böra återgifvas med Högne eller Angantyr, utan med Yngvin. Alkuin lemnar icke något stöd åt den åsigten, att flere samtida konungar då skulle hafva funnits i Danmark; när han säger: *reges scelestos illi habuere*, så har han med *illi* afsett icke blott danskarne, utan äfven friserne. Willibrord har verkligen grundlagt en dansk menighet. Hans vistelse i Danmark bestämmes af förf. till något af åren mellan 696 och 719.

Men äfven genom det politiska förhållandet till det frankiska kejsarhofvet kommo våra förfäder, såsom kändt är, i beröring med kristenheten. Den historiska personlighet, som ligger till grund för den berömde sagofiguren Holger Danske, utgör ett vitnesbörd om diplomatiska förbindelser redan på Karl den stores tid mellan norden och Frankland. Omkring 30 år efter det Holger omtalats, döpes den nordiske höfdingen Halfdan vid Karls hof (807), och efter ytterligare 30 år omtalas Halfdans son Hemming såsom »mycket kristen». Och från kejsar Ludvig den frommes högtbetrodde man, erkebiskop Ebo af Rheims, utgår det andra biskopliga missionsföretaget till norden. Samtidigt med Ebo (823) uppträda två frankiska grefvar som kejsarens sändebud i Danmark. Till Ebos namn knyter sig minnet af den förste nordiske konungens dop. När den år 826 döpte konung Harald återvände till Danmark, följde såsom bekant Ansgar med honom. Åt Ebo och Ansgar har förf. rest ett vackert äreminne i sitt andra kapitel, som handlar om den frankiska missionen. Ebos karakter var icke utan svåra skuggsidor, men för den skandinaviska norden har han varit en af dess största välgörare. Eftertryckligt framhåller förf. den stora betydelse, som denne mans kraft och lågande nitälskan haft

för framgången af Ansgars företag. Ebo bröt väg både hos kejsaren och påfven och i det främmande landet, och han fortfor alltjemt att stödja och trösta sin fromme vän, hvilken, såsom *Ansg. Vita* betygar, aldrig glömde sitt sista samtal med Ebo, under hvilket denne med profetisk blick uttalade sin fasta förvissning, att det verket, som de tillsammans börjat bland nordens folk, aldrig skulle kunna utplånas. Skönt säger derföre förf.: »Så lad da disse to mænd stå ved siden af hinanden i den nordiske kirkes daggry, den rene ved siden af den urene, den lidenskabeligt hensynslöse ånd ved siden af den jomfruelige drömmerige sjæl; det værk, som de grundlagde, kom til at bære præg af dem begge: Så hvile da også over det den velsignelse, hvori de mödtes!»

Var Ansgar ett snille, en stor man? Åtskilliga hafva rent af förnekat det, och Reuterdahl är icke riktigt säker på saken. Förf. säger: »Det skulle vara svårt att säga, hvari den menskliga storheten består, om den, som tillbringar en hel menniskoålder under kamp och lifsfara för en stor och ädel tanke, icke får anses bära storhetens prägel. Eller var icke det genialitet att gå till ett främmande folk och fjärran trakter, att varda upptagen i en fiendtlig konungs hemliga rådslag, att genom talets magt och tankarnes eld lyckas vinna ljumma landsmän och motsträfviga främlingar för en gerning, som stod i så stark strid med hela tidens riktning, att med säker blick upptäcka de lämpligaste utgångspunkterna för sin verksamhet, att veta lägga en fast grundval för denna och genom lagstadgade former trygga hennes fortfarande bestånd, att uppnå ett sådant resultat både inom kyrkan och inom de tre rikena, Tyskland, Danmark och Sverige, utan att derföre på något ställe eller i någon riktning eftergifva något af den stora tankens ursprungliga kraf? Hvad Ansgar under sitt biskopsembetes 33 år uträttat, har derföre också varit stort och af oförgänglig betydelse för de folk, åt hvilka han egnade sina krafter. Den enda lön han eftersträfvade för sin möda, »martyriets palm», lyckades han ej vinna; men det som var apostelns sorg, det är nordens heder, att den icke fläckat sig med den mannens blod».

Gerna hade vi afskrifvit hela den förträffliga skildringen af nordens apostel. Men utrymmet är begränsadt, vi måste inskränka oss till de nya eller något tvistiga momenten, som innehållas i förf:s berättelse om den frankiska missionen.

Vid föregångarnes skildring af den förste nordiske konungens döpelseakt gör förf. en rättelse, som visserligen icke är af stor vigt, men som dock här må anföras, emedan den bär vitne om den noggranna uppmärksamhet förf. egnat sina källor. När man förlagt denna akt till sjelfva den högtidliga gudstjensten i St Albani kyrka i Mainz, har man råkat förgäta, att enligt kyrklig sed en ännu odöpt icke fick lof att inträda i sjelfva kyrkan. Konung Haralds dop måste således hafva egt rum i ett baptisterium, sådant som den tiden fans vid hvarje hufvudkyrka. Liksom Rydberg (Sverges Traktater sid. 5) erinrar äfven förf., att Flodoards vitnesbörd måste vara afgörande för den af

Koppmann bestridda äktheten af Eugenii II:s bulla, genom hvilken Ebo och Ansgar bemyndigas att predika evangelium för nordborne. Stödjande sig på vissa uttryck i Gregorii IV:s bulla (af 831 eller 832), har Koppmann sökt visa, att *kejsaren* upprättat det hamburgska erkesätet, medan påfven blott skulle hafva *stadfäst* denna stiftelse. Förf. visar, att Koppmanns tolkning af de ifrågavarande uttrycken är oriktig. Lydelsen af den äkta urkund, som legat till grund för kejsar Ludvigs förfalskade bref af d. 15 Maj 834 (Rydberg, nr 4), är omtvistad. Förf. erinrar om den hittills förbisedda omständigheten, att brefvet är dateradt öfver tre år efter den hamburgska erkebiskopsstolens upprättande, hvadan det är påtagligt, att detta upprättande icke kan hafva skett först genom den äkta urkunden. Denna måste följaktligen antagas hafva inskränkt sig till en *rekapitulation* af historien om erkebiskopsdömets instiftelse, medan hela vigten varit lagd vid den gåfva kejsaren gifvit det, nämligen klostret Turholt med thy åtföljande privilegier. Men hvad har då varit skälet till förfalskningen? Förf. säger: »Man hade sannolikt alls icke något aktstycke om erkestiftets upprättande; man har derföre ombildat detta privilegium till ett stadfästelsebref genom att inskjuta» o. s. v. Här torde vara någon oegentlighet i uttrycket. Åtminstone *ett* aktstycke om ärkebiskopsdömets instiftelse hade man ju dock i handom, nämligen Gregorii IV:s ofvannämda bulla. Förf:s mening torde derföre hafva varit: »Man hade intet aktstycke om biskopsdömets *stadfästelse af kejsaren*», liksom ock förf. framhåller, hurufedes ett särskildt ändamål med förfalskningen varit att göra intryck på kejsar Otto, som så gerna ville likna sina föregångare.

Gauzberts svenska mission anknytes af förf. till Ebos fall. Hvad annat, säger förf., skulle hafva förmått denne att afstå från en mission, som varit honom så dyrbar, och som han aldrig förlorat ur sigte? Hvarföre skickade han icke, såsom Gauzbert sedermera gjorde, en prest i sitt ställe och på sina vägnar, och förbehöll sig öfverinseendet öfver missionen och klostret i Welnau? Och hvarföre skulle han hafva låtit Gregorius IV stadfästa hans sändning, om det varit hans mening att genast afstå derifrån? På grund häraf antager förf., att kejsaren beröfvat Ebo hans andel i missionen, hans kloster (Welnau) och allt hvad dertill hörde, liksom erkebiskopsdömet i Rheims. Ebo hade ju en gång tyckts vilja söka en tillflyktsort i norden. Hvilken förvirring hade icke kunnat uppstå, om det lyckats honom att fly till dessa trakter och der skaffa sig en utgångspunkt för nya anslag mot kejsaren! Deremot kan det väl tänkas, att hans afträdande från den nordiska legationen fått utseende af att hafva skett mera frivilligt än hans afträdande från sitt kyrkliga embete inom riket; hans utnämning till legat hade kommit från Rom, och det var tvifvelaktigt, huruvida påfven kunde förmås att återkalla densamma. Härtill kommer ännu en omständighet. Det var i Maj månad 834, som kejsar Ludvig utfärdade gåfvobrefvet på Turholts kloster, ett par månader efter hans återinsättande och Ebos tillfångatagande. Det ligger då nära till

hands att hänföra Ebos (tvungna, men till formen fria) afträde från den nordiska legationen till denna tidpunkt, medan han först året derefter miste sitt embete genom laga dom.' Klostret Welnau gick härigenom öfver till Gauzbert och den svenska missionen, och detta har då varit den närmaste anledningen dertill att kejsaren öfverlemnade Turholt åt Ansgar och missionen i Danmark. Gauzberts sändning till Sverige skall således icke hafva inträffat 831 eller 832, såsom Ansg. Vita gifver vid handen, utan först efter 834.

Såsom man finner, är det visserligen goda grunder, som förf. anfört för sin åsigt om tiden för Gauzberts sändning. Att *Vita Ansg.* har eller synes hafva en annan tidräkning, betyder icke mycket. Ty denna skrift, hufvudkällan för den frankiska missionens historia, är beklagligtvis oefterrättlig i kronologiskt afseende. Redan mag. Adam har anmärkt: *temporum distinctio ibi obscura est.* Men oaktadt detta och oaktadt andra felaktigheter i detalj kan man dock tryggt påstå, att skriften måste vara bestämmande för vår uppfattning af missionens gång i det stora hela, af de olika missionärernas karakter, af de särskilda missionsföretagens vigt och betydelse. Fasthåller man detta, så synes det kunna sättas i fråga, om icke förf. lagt allt för stor vigt vid Gauzberts mission.

Att hans vistelse i Birka skulle, som förf. säger, varat i många år, framgår icke af *Ansg. Vita*, hvilket snarare gifver det intrycket, att hans uppehåll i Sverige icke räckt synnerligen länge. Om Gauzbert fått vistas *många* år i Sverige, så hade han väl icke (Vit. Ansg. cap. XXII) kunnat, såsom skäl för sitt beslut att afstå missionen åt Ansgar, anföra, att denne blifvit välvilligt mottagen i Sverige, men icke han sjelf. Rabanus Maurus har en gång kallat Gauzbert *magnus sacerdos*, men såsom sådan visar han sig just icke i den nämda urkunden. Det var icke han, den för Sverige utsedde biskopen, utan Ansgar, som förbarmade sig öfver den herdelösa hjorden och skickade Ardgar till Birka, och till sist öfverlemnade han den svenska missionen helt och hållet åt Ansgar, utväljande för egen del att lugnt tillbringa sina dagar i det behagliga Osnabrück. Vi känna icke, af hvilka skäl förf. föranlåtits att afvika från den åsigten, att Slesvig haft den äldsta hufvudkyrkan (ecclesia baptismalis) i norden. Han säger: »Gauzbert bygde en kyrka på Björkö, den första hufvudkyrkan i norden, ty i Danmark nöjdes man tills vidare med att vid dopterminerna begifva sig till Hamburgs stiftskyrka». Denna åsigt synes sakna tillräckligt stöd af *Vita Ansg.* som om Gauzberts kyrkobyggnad endast säger: *c o e p i t - - - ecclesiam inibi fabricare et publice Evangelium fidei prædicare,* men deremot låter en kyrkobyggnad i Birka fullbordas först efter Ansgars andra besök derstädes, således efter kyrkobyggnaden i Slesvig. Och var väl den förra så väl som den senare en hufvudkyrka? Ingenstädes berättas, att någon der blifvit döpt. Helt andra ordalag begagnas om kyrkan i Slesvig. Ansgar beder konungen om tillstånd att bygga en kyrka, *ubi sacerdos* . . . .

b a p t i s m i g r a t i a m quibusque suscipere volentibus traderet. Och sedermera säges uttryckligen: *multi b a p t i z a b a n t u r.*

Under Ansgars andra besök i Birka hölls der ett ting *(placitum)*, på hvilket det medgafs de kristna presterna frihet att förkunna sin lära. Men konungen tillade dock, att han ej kunde bevilja fullständig frihet, *donec in alio placito, quod erat in altera parte regni sui futurum, id ipsum populis ibi positis nunciaret.* Det första *placitum* tolkar förf. med »alla svears ting», och *alium placitum* öfversätter han liksom Geijer i Script. Rer. Suec. och Sv. Folk. Hist., med »rikets andra hufvudstämma, således utan tvifvel alla götars ting». Dessa tolkningar synas mycket betänkliga. Man vet ju, att de tre folklanden ända ned i 13:e årh. hade sina särskilda lagmän och ting, hvadan det knappast är tänkbart, att ett *þing allra svia* någonsin funnits. I vestgötalagen nämnes visserligen *þing allra göta*, men det är alldeles påtagligt, att *göta* på detta ställe är liktydigt med *vestgöta.* För öfrigt skall ju efter det latinska språkets lagar *alium placitum* icke öfversättas med »*det andra* tinget», utan med »*ett annat* ting». Slutligen må det läggas märke dervid att man i Birka icke vågade skrida till kyrkobyggnad, förr än man inhemtat samtycke af det der andra tinget, hvilket detta nu än kan hafva varit. Är det förenligt med hvad man känner om Sveriges dåvarande samhällsskick, att vestgötarnes samtycke skulle varit nödigt för något som man ville göra i Svealand? Vi tro således, att *alium placitum* måste förläggas annorstädes än i Vestergötland, betydligt närmare Birka, och att förf. gjort klokast, om han i sin tolkning användt mera obestämda uttryck.

Författarskapet till *Vita Ansgarii* har man hittills, på grund af ett ställe i Rimberts lefverne, tillagt denne Ansgars efterträdare på erkebiskopsstolen jemte en hans medlärjunge af Ansgar. Förf. söker visa, att icke Rimbert, utan den anonyme medlärjungen skulle vara författare till skriften. Om, såsom förf. säger, Rimbert »dels var den enda källan för bokens värdefullaste delar och dels var hufvudman för det brödraskap, som formelt bar det litterära ansvaret för densamma», och dessutom »kan hafva gifvit goda råd före eller rättande vinkar efter författandet», så kan man icke se, att förf. vunnit något genom sin bevisning. Ty det är klart, att om så varit som förf. säger, måste det litterära ansvaret för boken i alla fall ytterst hvila på Rimbert, denne måste hafva äran af dess förtjenster eller skammen af dess fel, man kan gerna säga: fullt ut så mycket som om han bevisligen sjelf nedskrifvit hvart enda ord. Men under sådana omständigheter måste man i Vit. Ansg. cap. XX se ett bestämdt bevis, att Rimbert ingalunda, såsom Kölns suffraganer på 890-talet påstodo och som förf. tror, erkänt den kölniske erkebiskopens anspråk på öfverhöghet öfver det bremiska erkestiftet. Den enes nej torde härvid väga så mycket som de mânges ja, och vi kunna derföre icke instämma i förf:s åsigt, att de nämda lydbiskoparnes intyg och påfven Formosi derpå grundade bulla af 893 skulle hafva det afgörande vitsordet. Hvad angår rättsförhållandet mellan Köln och Bremen märkes följande. Nicolaus I

hade 858 (enligt Rydberg m. fl.) eller 864 (enligt förf. m. fl.) bestämt, att Bremen skulle för alla tider vara förenadt med det nyinrättade erkestiftet Hamburg och undandraget Kölns jurisdiktion. Formosus dömde deremot, att Bremen med rätta lydde under Köln, att erkebiskopen af Hamburg följaktligen såsom biskop af Bremen egde att, åtminstone genom vikarie, göra en lydbiskops tjenst i Köln, samt att Bremen, sedan det hamburgska erkestiftet hunnit tillväxa, skulle fullständigt hemfalla åt Köln. Mag. Adam och de fleste andra författare, särskildt Dümmler, hafva framstält denna dom såsom ett orättmätigt öfvergrepp från Kölns och dess gynnares sida. Förf. bestrider detta. Han säger: »Frågan hänger i sin rot tillsammans med kyrkans stora principfråga på den tiden, om påfven borde anses för en högre eller högsta auktoritet i fråga om de särskilda kyrkornas rättsförhållanden. Så som sakerna dittills stodo, måste man säkerligen medgifva, att konungarnes och rikets biskopars dom var den enda rättsgiltiga». Men vi fråga: om påfven den tiden icke ansetts såsom högsta auktoritet i fråga om de särskilda kyrkornas rättsförhållanden, hvarföre vände man sig då till Nicolaus 858 (864), hvarföre till Formosus 893? Säkert är, att följande tider erkände påfvens rätt; ett stadgande i kanoniska rätten lyder: *apostolica auctoritas a iurisdictione archiepiscopi episcopos valet eximere.* Rättsfrågan synes derföre böra afgjordt besvaras till Kölns förmån endast i den händelse man kunde uppvisa ett eller flera andra fall, då en så besynnerlig anordning blifvit träffad som den af Formosus bestämda, enligt hvilken en erkebiskop skulle på samma gång vara en annan erkebiskops suffragan.

Första bokens tredje kapitel har till öfverskrift: Harald Blåtands tidsålder. Omkring 970 säger Widukind, att danskarne för längesedan voro kristna, om också gudarne ännu dyrkades bland dem. Kristendomens utbredning i Danmark under Harald Blåtands tid har man hittills efter mag. Adam merendels satt i förbindelse med infall, som Henrik I och Otto I skulle gjort i Jutland. Förf. visar på ett såsom det synes ovederläggligt sätt, att ingen af dessa kejsare företagit något tåg till danska halfön. Redan tyska författare, såsom Waitz och Grund, hafva medgifvit, att mag. Adams berättelse om Otto den förstes föregifna Jutlandståg endast härleder sig af en förblandning med det tåg, som Otto II verkligen företagit. Men deremot hafva de vidhållit underrättelsen om Henrik I:s invasion, stödjande sig på Widukinds ord: *Danos, qui navali latrocinio Fresones incursabant, cum exercitu adiit vicitque.* Redan Gram m. fl. hafva dock tolkat dessa ord så: »*de* danskar, som härjade Frisland» m. m., och förf. styrker denna tolkning genom anförande af två parallelställen hos Widukind. Man måste således antaga, att kejsar Henriks tåg endast gält den frisiska kusten vid Weser och Ems, hvarest redan den 826 döpte kon. Harald haft sitt län Hrjustri. Med full rätt har den här ifrågavarande delen af arbetet fått den ofvannämda öfverskriften. Ty det visar sig af förf:s framställning, att Harald Blåtand gör epok i den nordiska kyrkans historia. Han beredde den nya läran inträde i hela Danmark. »Det

kan icke betviflas, att ju öfver allt den nya läran hade öfvervigten och gaf det offentliga lifvet sin prägel, äfven om den gamla tron ännu hade många uppenbara och hemliga anhängare, hvilka måste utdö, innan ett yngre slägte efter hand genom uppfostran och exemplets magt kunde bildas till ett oblandadt kristet folk». Om förf:s läsning af Jellingestenens inskrift är riktig: »Harald konung böd göra detta minnesmärke efter Gorm sin fader och Thyra sin moder, den Harald, som sig vann Danmark helt och Norge (att råda?) och (danafolket att?) kristna», — så är denna inskrift ett ytterligare bevis för riktigheten af denna uppfattning. Men den kyrkliga inflytelsen under kon. Haralds tid stannade icke vid det danska rikets gränser, utan den spåras mer eller mindre tydligt öfver hela norden. I Viken, säger förf., tog den danske konungen omedelbart del i kristendomssträfvandena; på andra punkter, nämligen i Sverige, der Odingar den äldre verkade såsom missionär, finner man danske män arbeta för omvändelseverket. Om Harald Blåtands verksamhet för Vikens omvändelse hafva både Fagrskinna och Heimskringla att förtälja. Det starkaste beviset för kyrkans i Viken danska ursprung finner förf. emellertid i Borgarthingslagens kristenrätt. Medan nämligen de öfriga norske lagarne stadga, allt i öfverensstämmelse med hvad konung Olaf och biskop Grimkel påbjödo å Mostertinget, att biskop skall råda för kyrkorna och sätta till prest hvem han vill, så innehåller deremot Vikverjarnes kristenrätt den bestämmelsen, att bönderna sjelfve må tillsätta prest, hvilket öfverensstämmer med den i Danmark rådande sedvänjan. Då nu detta är en grundbestämmelse, som står i strid med den ofvannämda å Mostertinget satta lagen, hvilken gälde för hela den norska kyrkan, så måste deraf slutas, att Viken icke ursprungligen hört till dennas område. Sars har i sin Udsigt over den Norske Hist. protesterat mot förf:s slutsats, men förf. har på ett bindande sätt vederlagt protesten. Deremot synes det tvifvelsamt, huruvida någon belysning af den svenska missionens tillstånd den tiden vinnes genom den af förf. andragna omständigheten, att den ryske konung Igors enka, Helga, år 959 skickar sändebud till kejsar Otto för att hos honom anhålla om en biskop. Förf. tyckes nämligen antaga, att hon fattat sitt beslut till följd af påverkningar från Sverige, och söker ett stöd för sin åsigt i den omständigheten, att det var Adaldag af *Bremen*, som invigde den till hedningabiskop bland ryssarne utsedde klerken Libentius, oaktadt denne icke tillhörde hans stift och icke heller invigningen egde rum i hans kyrka. Synnerlig vigt torde icke böra tillmätas denna omständighet, då ju Libentius dog s. å., utan att hafva tillträdt sitt embete, och det blef erkebiskopen af *Mainz*, som invigde hans efterträdare.

Sedan förf. erinrat om den möjligheten, att danska prester, liksom sådana missionerade i Sverige, äfven kunna hafva medföljt Erik Blodyxes söner till Norge, vänder han sig med stor styrka mot det så ofta upprepade påståendet, att en engelsk mission skulle mycket tidigt varit verksam i Norge. Engelska prester, säger han, kommo

visserligen till Norden i icke ringa antal, men — så vidt man vet — icke till Norge förr än med Olaf Tryggvason, icke till Danmark förr än med Sven Tjugeskägg. Hvarken den norska eller danska eller engelska traditionen innehåller något härom. Blott med ett enstaka ord vidrör mag. Adam denna punkt, när han säger: *alii dicunt olim et tunc* (vid Olaf Tryggvasons ankomst till Norge) *ab Anglia quosdam episcopos egressos*, men det är icke osannolikt, att Laurents tolkning af dessa ord är riktig: »Andere sagen, dass einst *und zwar damals*». Man må visserligen icke betvifla, att en eller annan i utlandet omvänd norrman kan hafva fört med sig till hemlandet en klerk från England eller Skotland eller Irland, liksom konung Frode i Danmark efter all sannolikhet bygt kyrkan i Århus för engelska klerker. Men att på denna väg ingenting af vigt för det hela blifvit uträttadt, bevisas nogsamt så väl af Håkan Adalsteinsfostres öde som af de isländska sagornas fullständiga tystnad om denna punkt. Något senare visar förf., huru föga några verkliga skäl finnas äfven för en annan åsigt, som nästan tyckes hafva öfvergått till vedertagen dogm bland nordiska skriftställare, den åsigten nämligen, att det borde räknas som ett slags kyrkligt adelskap att hafva fått kristendomen från England. Det är i synnerhet norrmän, som bröstat sig öfver sina engelska anor, lyckönskande sig sjelfve att icke, i likhet med svenskar och danskar, hafva fått hålla till godo med en från Tyskland importerad kristendom. Förf. säger: »det skulle vara svårt att uppvisa någon motsats mellan den engelska och fastlandskyrkan; inom bådadera funnos tvärtom samma motsatser mellan ett äldre och ett nytt parti, och inom bådadera var det endast det sistnämda, som kunde vara benäget att taga sig af hedningamissionen, liksom af hvarje annan besvärlig ideal gerning».

Först i slutet af 10:de århundradet framträder Norge på den kyrkohistoriska skådeplatsen, men synes då också i viss mån spela hufvudrollen under det halfva århundrade, som följer efter Harald Blåtands död. Olaf Tryggvason börjar och Olaf den helige slutar detta minnesrika tidehvarf, som skådat de härlige isländske sagohjeltarnes, Kjartans, Gunlögs, Gunnars och Njåls oroliga lif, medan alla yttre förhållanden förändrades, medan sederna ombildades och kristendomen segrar på tinget. Det tidehvarfvet är emellertid äfven Olof Skötkonungs, Sven Tjugeskäggs och Knut den stores; nu fullbordas kyrkans grundläggningsarbete i norden. Skildringen af denna period upptager arbetets andra bok, hvars kap. 1 handlar om Olaf Tryggvason, kap. 2 om Norden och England, kap. 3 om Olaf den helige, kap. 4 om den första »kristendom» i Norden.

I ett afseende, säger förf., är denna period, både för Danmark, Norge och Sverige, utan motstycke; det är nämligen den enda, hvilken visar oss ett bestämdt engelskt inflytande på de nordiska folken, en oafbruten materiel och andlig samfärdsel mellan Vesterhafvets motsatta kuster. Före Olaf Tryggvasons återkomst till sitt fädernesland och Sven Tjugeskäggs eröfringståg kan man knappast spåra något egentligt förhållande mellan England och norden. Normannerne

kommo blott såsom härmän till England eller ock bosatte de sig bland de främmande och voro dermed förlorade för fäderneslandet, få eller inga engelsmän synas af egen drift hafva kommit till norden; bland de talrika myntfynden finnes intet, som antyder en fredlig förbindelse med angelsachsernes rike före Ethelreds tid. Och lika litet fortfar den engelska inflytelsen i någon synnerlig grad efter Knytlingarnes död eller Harald Hårdrådes fall; i Danmark intages åter dess plats af tysk och sedermera fransk inflytelse; i Norge, der den håller sig något längre, aflöses den efter hand af en rent nationell utveckling. Under det här ifrågavarande tidskiftet är deremot förhållandet till England af en ständigt växande betydelse för hela norden, och denna nya strömning har både i sina närmare och fjärmare följder varit välgörande för folkens utveckling.

Hvad särskildt angår Norge, fäster förf. uppmärksamheten vid den betydelsefulla omständigheten, att alla Norges infödda konungar och konungars vederlikar under de fyra mansåldrarne mellan slaget vid Brunanburh (937) och slaget vid Stanfordbridge (1066) varit återvändande emigranter. Detta förhållande har naturligtvis varit af allra största vigt för Norges utveckling; det har varit en af hufvudorsakerna dertill att Norges aflägsna bygder, sedan en gång rörelsen börjat, hastigt uppnådde delaktighet i den allmänna kulturen, i det öfriga Europas politiska och kyrkliga lif. Medan i Danmark och Sverige det främmande kom till oss tyst och stilla, liksom en gäst, den der icke vet, huru han varder mottagen, så kom det till norrmännen med stor magt och härlighet, i deras konungars personer, och folket bortkastade så godt som med ens det traditionella och nedärfda. Ypperst och äfventyrligast af de norske emigrantkungarne är Olaf Tryggvason.

Beträffande tideräkningen för denne konungs historia fasthåller förf. här och söker att ytterligare stödja den uppfattning han framstält i Årb. for Nordisk Oldkyndigh. 1869, enligt hvilken årtalet för Svolderslaget skulle vara 1002 och icke 1000, såsom hittils allmänt varit antaget. Hufvuddragen af förf:s bevisning äro följande. Källan för den vanliga uppgiften är Are frodes Islendingabok, kap. 7, der det heter: þenna atburþ sagþe Teitr oss at því es cristni com á Island en Olafr Tryggvason fèll et sama sumar at sögo Sæmunþar prests; þá barþesc hann viþ Svein Haraldsson Danaconung oc Olaf enn sænsca Eiricsson at Uppsölom Svíaconung oc Eiric es siþan vas jarl at Norvegi Háconarson; þat vas CXXX vetrom epter dráp Eadmundar en M epter burþ Crists at alþýþo tale. Förf. anser, att Are med en olika grad af säkerhet framstält de två sakerna: kristendomens antagande på Island och Svolderslaget, i det att de anförda orden skola innebära, att det förra skett år 1000 »efter allmän tideräkning», men att det senare inträffat samma år blott »efter Sämund prests sägen». Härigenom, säger förf., har redan från början en viss osäkerhet inkommit i bestämmelsen, som försvagar dess kraf på trovärdighet. Då det säges vara Sämunds beräkning, så ligger deri ett medgifvande, att också en annan beräkning kunde tänkas, eller att en sådan verkligen var upp-

ställd, och att författaren icke hade några afgörande grunder för att föredraga den ena framför den andra, ehuru han hållit sig till den som förefallit honom sannolikast. Ja, Are kan till och med hafva åtnöjts att säga så som han sagt, om han för sin del *icke* antagit, att de två tilldragelserna legat så nära hvarandra. Dessutom är Are, efter förf:s åsigt, i allmänhet icke någon säker kronolog; åtskilliga exempel på oriktiga tidsuppgifter af honom framdragas, bland hvilka det vigtigaste synes vara hans yttrande, att Olaf den helige varit konung i 15 år, innan han *lemnade Norge*, hvilket skall strida mot ett qväde af Sighvat skald och derföre hafva framkallat en protest af Snorre (O. H. kap. 189). Förf. uppställer således följande tidräkning. Olaf den helige föll 1030, ett fullkomligt säkert årtal. Han var konung inalles 15 år; den samtidige Sighvat säger uttryckligen, att femton år förflöto för honom som konung »áðr fèlli» (innan han föll); Thjodrek har samma uppgift efter en gammal konungalängd: 13 år var han ensam konung, 1 år tillsammans med Knut (d. ä. utomlands), 1 år med Sven Jarl. Före Olaf den heliges ankomst hade Håkon Eriksson varit jarl ett år efter sin fader, och denne var jarl i 12 år; detta leder till året 1002 för Svolderslaget. I sammanhang dermed fastställes Olaf Tryggvasons ankomst till Norge 997, då han ju var konung i 5 år.

Hela denna tidräkning har emellertid varit föremål för en grundlig kritik af B. M. Olsen i Årb. for Nord. Oldk. 1878. Olsen visar först och främst, att den åtskilnad mellan »at sögo Sæmunþar prests» och »at alþýþo tale», som förf. funnit i Ares ofvan anförda ord, i det att det förstnämda uttrycket skulle gälla tidsförhållandet mellan kristendomens införande och slaget vid Svoldern, medan »at alþýþo tale» skulle endast afse kristendomens antagande — att denna åtskilnad, säga vi, icke finnes i Ares yttrande. Orden »en M eptir burþ Crists at alþýþo tale» bilda en motsats till den mera speciella tidräkning som ligger i orden »CXXX vetrom epter dráp Eadmundar», och hela satsen »þat vas CXXX vetrom epter dráp Eadmundar, en M epter burþ Crists at alþýþo tale» gäller icke blott om kristendomens antagande, utan tillika och närmast om Olaf Tryggvasons fall. Någon bristande öfverensstämmelse med Sämund har Are icke velat antyda genom orden »at sögo Sæmunþar prests». Detta uttryck är alldeles analogt med de närmast föregående orden: »þenna atburþ sagþe Teitr oss at því es cristne com á Island». Meningen är, att liksom Teit skulle gälla som hemulsman för de närmare omständigheterna vid kristendomens införande, så skulle Sämund anses som hemul för den tidpunkt, till hvilken händelsen borde förläggas. Ännu svårare är förf:s missförstånd af Snorres 189:de kapitel. Are har ingalunda sagt, att Olaf varit konung 15 vintrar, *innan* han lemnade Norge, utan tvärt om inräknat den vintern, då han lemnade sitt rike, såsom den femtonde, och Snorre har icke protesterat mot denna räkning, utan instämt i densamma, hvilken äfvenledes, efter Olsens tolkning, öfverensstämmer med Sighvat skalds. Denne säger nämligen, att Olaf rådde öfver Upplanden i *fulla*

femton vintrar. Om ordet *fulla* fasthålles, så kan Sighvat icke hafva inräknat Olafs sista vinter, från hösten 1029 till den 29 Juli 1030, då den ju icke blef full. Både Sighvat, Are och Snorre tillägga således i grunden öfverensstämmande Olaf 16 år såsom konung, från hans ankomst till Norge till hans fall vid Stiklastad. Han måste således hafva kommit till Norge i början af vintern 1014, men icke samma tid 1015, såsom Munch och förf. vilja. Slutligen äro de bästa källorna ense om att tillägga Håkon Eriksson och Erik Jarl tillsammans 14 år, hvilket följaktligen leder till året 1000 för Olaf Tryggvasons fall och gifver oss hösten 995 eller våren 996 för hans ankomst till Norge.

Men med förf:s tidräkning faller äfven den sista grundvalen för hans åsigt om ett sammanhang mellan Olaf Tryggvasons fall och danamordet d. 13 Nov. 1002. Han säger nämligen: »Med Olafs fall hade också ett mägtigt skyddsvärn för England dukat under; numera syntes intet kunna hindra Sven från att med all sin kraft kasta sig öfver Ethelreds rike, som alltså stod vid randen af en fullständig upplösning. Det är fruktan för en sådan händelse, som allena kan förklara den blodiga plan, som den rådville kungen uppgjorde och bragte till utförande nio veckor efter Svolderslaget». Äfven om man ville godkänna förf:s kronologi, synes denna kombination mer än betänklig. Om Olaf Tryggvason verkligen varit ett mägtigt skyddsvärn för England, så hade väl fruktan för den segerrike danakonungens hämd snarast bort förmå Ethelred att afstå från möjligen hysta mordplaner, lika visst som t. ex. preussarnes segrar vid Wörth och Sedan förmådde österrikarne att sticka det till hälften dragna svärdet åter i skidan. Danamordet var en vansinnig gerning, och det torde följaktligen vara lönlös möda att söka förklara detsamma genom politiska kombinationer.

Af forno har man enligt både svensk och norsk-isländsk tradition hållit före, att den Sigfrid, hvilken döpte Olof Skötkonung, förkunnade kristendomen i Värend samt grundlade Vexiö stift och domkyrka, varit alldeles samma person som den Sigurd (Sigward) eller Jon (Johannes), hvilken från England följde med Olaf Tryggvason till Norge. På grund af ett bref från erkebiskop Brun, skrifvet år 1008 till den tyska kon. Henrik, och först tillgodogjordt af Giesebrecht, har man på senare tiden bestridt Sigfrids identitet med den engelsk-norske Sigurd och i stället antagit, att Sigfrid skulle hafva åtföljt Brun till Ryssland och derifrån hafva begifvit sig öfver till Sverige. Denna åsigt uttalas både i tredje delen af Script. Rer. Suec. och i Hildebrands bekanta arbete, Svenska folket under Hednatiden. Förf. uppträder emellertid till försvar för den gamla nordiska traditionen om Sigfrid. Först och främst nämnes icke dennes namn i det ifrågavarande brefvet. Vidare har detta i åtskilliga stycken blifvit oriktigt tolkadt; bland annat, när det om den af Brun från Ryssland till Sverige sände biskopen säges, att han döpt *ipsum seniorem Suigiorum*, så har man öfversatt detta med *svearnes konung*. Men den

enda riktiga öfversättningen torde vara *svearnes höfding,* då ju intet skäl finnes, hvarföre icke Brun, om han afsett Olof Skötkonung, skulle gifvit honom titeln *rex,* hvilken han använder om den ryske storfursten. Brefvet ensamt innehåller således icke tillräckliga skäl att förkasta den nordiska traditionen och göra Sigfrid till Bruns ledsagare. Liksom förf. vid åtskilliga andra tillfällen sett sig i stånd att genom aktgifvande på de nybygda kyrkornas skyddshelgon angifva gången af den nordiska missionen, så fäster han äfven här uppmärksamheten dervid att Sigfrid invigde Vexiö domkyrka till Johannes döparen, en omständighet, hvilken lika mycket talar för hans identitet med den engelsk-norske Johannes (Jon)-Sigurd, som mot en förbindelse med erkebiskop Brun, hvars bref ständigt rör sig omkring apostelen Petrus, så att det ser ut, som om han i hela sin mission egentligen gått detta helgons ärende. Men om sålunda förf. ser sig nödsakad att fasthålla den gamla traditionen om Sigfrid, så vill han ingalunda derför underskatta vigten af uppgifterna i Bruns bref. Medan Sigfrids verksamhet omfattat Vestergötland och Småland, så synes den af Brun utsände namnlöse biskopen hafva arbetat i östra delen af vårt land. Förf. säger till svar på frågan *hvar:* »Om man vågade förutsätta, att hans mission haft varaktiga följder, så låge det närmast till hands att tänka på en af de åt St Petrus invigda hufvudkyrkorna; ty det kan nog antagas som gifvet, att han till sin kyrkas skyddshelgon utkorat denne apostel, hvilken i brefvet omtalas såsom hela missonsföretagets egentliga beskyddare och upphof, om han varit i stånd att grundlägga en varaktig kyrklig nyplantering. Nu finnas också verkligen Peterskyrkor både i Linköping och Sigtuna. Visserligen försvagas betydelsen häraf icke så litet af den omständigheten, att den senare missionen i dessa trakter utgått från Bremen, så att särskildt den förste af Adam omtalade Sigtunabiskopen, Adalvard, varit invigd af erkebiskop Adalbert i Peterskyrkan vid Weser; men det är dock afgjordt, att missionen just i dessa trakter upprepas den ena gången efter den andra, och aldrig alldeles utan framgång, äfven om det dröjde inemot 300 år, innan Svithjod försakade sina gudar. Öfverväger man, på hvilken väg denna mission kommit till Sverige, så ligger det ju närmast till hands att tänka på Sigtuna, hvilket, såsom det framgår af Olof Skötkonungs mynt, der slagna af engelska mästare, redan vid denna tid torde hafva aflöst Birka såsom svearnes hufvudstad; Linköping ligger allt för långt från hafvet för att man skulle kunna tänka derpå i detta sammanhang. Underrättelsen om Bruns klerker och deras framgång, jemte den omständigheten att mynt slogs i Sigtuna, visar nogsamt att från denna tid ett ordnadt församlingslif åter igen förefans deruppe, och att den äldsta Peterskyrkan knappt kan vara yngre än den rysk-tyska missionen af år 1008.

Sven Tjugeskäggs ställning till kristendomen har varit omtvistad. Mag. Adam och Ælnoth stå här temligen skarpt mot hvarandra. Förf. synes hafva träffat det rätta, när han om kon. Sven och hans eröfring af England säger: »Ingen stor och djupt gående folkrörelse

kan afslutas med ens, när utvecklingen öfverlemnas åt sig sjelf. Efter vikingatågens första period hade en lång hvilotid inträdt; danskarne voro sysselsatte med en genomgripande ombildning af hela sin nationella tillvaro, de togo dopet och bygde kyrkor, det såg ut som om dessa tåg vore för alltid förbi. Men de gamla vikingatankarne vaknade åter med ny kraft; ett nytt slägte, som vuxit upp vid berättelsen om framfarna dagars ärofulla äfventyr, utan att känna fädernas öfvermättnad, kastar sig i nya försök, och i det att detta slägte samlar hela sin nedärfda kraft på en enda punkt, fullbordar det hvad hittills ingen påtänkt, hela Englands underkastelse. Ur denna synpunkt har den danska kyrkliga traditionen rätt, när hon kallar Sven Tjugeskäggs regering för en hedendomens reaktion mot kristendomen. Han kullstörtade icke kristendomen eller kränkte dess anhängare; han har tvärt om för egen del varit en nitisk kyrkans tjenare. Men hans hug stod till något annat, motsatsen mellan den gamla religionen och den nya var en fråga, som hvarken kunde sätta hans lidelser i rörelse eller gifva hans handlingsdrift tillräcklig näring, och han vände sig åter till fädernas idrotter på andra sidan hafvet».

Snorre Sturlassons berättelser om förhållandet mellan Olaf den helige och Olof Skötkonung, förkastar förf. nästan helt och hållet. Han säger, att Snorre visserligen med stort mästerskap begagnat de olika berättelserna om huruledes fred slutligen bragtes till stånd mellan de båda konungarne till att gifva ett ideelt måleri af den tidens förhållanden, men att hans framställning i det hela är utan synnerligt värde som historisk källa. »Olof svenske kunde väl i följd af sin ställning och sina slägtförhållanden känna sig sårad af sin norske namnes första uppträdande, men hans uppmärksamhet var dock så uteslutande vänd åt andra håll, och hans böjelse gick så fullkomligt i samma riktning som Olaf Haraldssons, att det måste blifva jemförelsevis lätt att vinna honom för sakernas nya ordning i Norge». — — »Hjalte har utan tvifvel sökt kungen i Skara, hvarest han mycket ofta uppehöll sig; man kan icke lätt tänka sig något skäl, hvarför han skulle hafva dragit till Upsala, såsom sagorna hafva det». — Så låter förf. äfven Olof svenske sjelfmant gifva sin dotter Astrid åt den norske konungen, och antager, med stöd af mag. Adam, att brytningen mellan upsvearne och deras konung hade sin orsak i dennes försök att med våld och tvång främja kyrkans sak, och att slutligen Olof nödgats att slå sig ned bland vestgötarne och till dem inskränka sin verksamhet för kristendomens utbredning. Detta vitnesbörd, säger förf., är så otvetydigt och har så god hemul, att sagans framställning, som är 200 år yngre, vid sidan deraf ingenting kan betyda. Allt detta synes dock högst betänkligt. Till en början är det väl utom allt tvifvel, att Snorre icke *velat* gifva något »ideelt måleri» utan en verklig historisk framställning, här icke mindre än annorstädes. Frågan blir då, om han också *kunnat* gifva en i allmänhet trovärdig, om också icke ända in i de minsta detaljer säker, skildring af dessa hän-

delsers gång. För att kunna på ett fullt tillfredsställande sätt besvara denna fråga fordrades att hafva bättre reda på Snorres källor för detta stycke af hans historia, än någon nu kan hafva. För sin berättelse om mötet i Konghäll nämner Snorre Thorstein frode som auktoritet, och på grund af denna uppgift antager förf. i detta stycket Snorres framställning såsom fullt historisk, ehuru ingen vet, hvem eller hvad denne Thorstein varit. För öfrigt har Snorre icke uppgifvit någon hemul, annat än åtskilliga vers om Sighvats resa. Men att han skulle underlåtit detta af den grunden, att han icke kunnat nämna någon auktoritet, eller emedan hans skildringar skulle vara ur luften gripna, utgöra ett »ideelt måleri», kunna vi dock icke tro om en sanningsälskande man som Snorre. Skälet till uraktlåtenheten kan ju möjligen vara det, att hans skildring öfverensstämt med den gängse isländska traditionen, som härstammade från sådane män som skalderna Gunnlög, Ottar, Sighvat och Hjalte Skeggason, af hvilka de två sistnämda såsom bekant spelat en vigtig roll i förhandlingarna mellan Sveriges och Norges konungar. Och nog måste man i allmänhet instämma i Munchs ord, att Snorres framställning, trots enskilda mindre väsendtliga oriktigheter, är den sannolikaste och med andra pålitliga underrättelser om den tidens tilldragelser mest öfverensstämmande, hvarjemte den onekligen är den äldsta och bästa och bär omisskänneliga spår af att härröra från åsyna vitnen. I afseende på orsaken till brytningen mellan upsvearne och Olof Skötkonung behöfva icke Adams och Snorres uppgifter nödvändigt anses strida mot hvarandra, båda kunna hafva rätt, både konungens kristendomsifver och det brutna aftalet med Olaf Haraldsson hafva måhända vållat upproret, men kyrkohistorikern har hållit sig uteslutande till den kyrkliga, sagoförtäljaren uteslutande till den politiska sidan af saken, såsom Munch påpekat. Att svenska folket ansåg sig besviket af sin konung, intygas uttryckligen af Sighvat (O. H. S. kap. 92). Adam skulle, enligt förf., hafva vitsord mot Snorre i fråga om dessa förvecklingar. Men hur förvirrad och oefterrättlig är icke Adams hela berättelse om Olaf den helige! Han låter den norske konungen få hjelp af sin svärfader att återtaga sitt rike, hvilket äfven lyckas honom, ehuru han strax derefter blir dödad af några få trollkarlar. »Visserligen påstå somliga», säger Adam, »att han blifvit dödad i krig, men andra säga, att han blifvit lönnmördad af personer, som derigenom ville förvärfva sig konung Knuts ynnest», och denna sista mening anser Adam för den sannolikaste. En historieskrifvare, som icke är alldeles viss på att Olaf den helige föll i slaget vid Stiklastad, kan icke hafva vitsord i fråga om denne konungs historia. Slutligen må det anmärkas, att när förf. anser, att Adams underrättelse, att Olof Skötkonung måste lofva att för framtiden uppehålla sig bland götarne, icke får fattas bokstafligt, emedan konungen synes ända till sistone hafva låtit slå mynt i Sigtuna, så är det snarare förf:s och Munchs egen uppfattning af Adams ord, som icke får fattas bokstafligt. Ty Adam har aldrig sagt något sådant, om det ock måste medgifvas, att en dylik tolkning

af hans ord låge nära till hands, derest icke den omtalade Sigtunamyntningen vore till hinders.

Vi komma till andra bokens sista kapitel, som handlar om den första »kristen dom» i norden, och som är efter vår uppfattning det bästa i detta arbete. Svårligen torde man inom nordens kyrkohistoriska litteratur kunna uppvisa något på en gång så intressant och så instruktivt som denna teckning af den nyss grundlagda kyrkan i norden.

Uttrycket »kristen dom» i vårt fornspråk hade icke fullt samma betydelse, som det nu har. Det betydde icke blott den kristna verldsåsigten, bestämd af vissa historiska fakta, icke blott hvad vi kunna kalla kristendomens lagar, Kristi och hans apostlars lärdomar eller de af dem häfdade mosaiska lagbuden, icke heller den kanoniska rätten; utan dermed förstods »den kristendom, som konung Olaf och biskop Grimkel satte på Mostertinget», den lag som isländingarne antogo på altinget efter lagsagomannen Thorgeirs förslag, de lagar som Harald Blåtand och hans efterträdare genomförde i Danmark, Olof Skötkonung och Anund i Sverige, d. ä. de kyrkliga sedvänjor, som fingo häfd, olika på olika orter, allt efter folkens tycke och klerkernas myndighet. Ty visserligen hafva olikheter funnits i forntidens samfunds- och rättsförhållanden, lika visst som nordens natur är olikartad; hvarje bygd har så till sägandes bildat en verld för sig, med sina egendomligheter i tro och sedvänjor. Dock må man å andra sidan icke öfverskatta betydelsen af dessa olikheter. Folkens medfödda karakter har alltid visat sig starkare än den omgifvande naturen och de yttre vilkoren, så vida icke dessa varit allt för stränga. När man fördjupat sig i betraktelser öfver de stora motsatserna mellen de nordiska ländernas naturförhållanden, har man dessutom förbisett en vigtig omständighet. Öfver allt är det ju fruktbara dalar, breda strandtrakter, böljande slätter och leende öar, hvilkas befolkning gått i spetsen för utvecklingen, gifvit folken deras namn och samlat de spridda småbygderna. Det historiska Norge är folket i Viken, Throndalagen, Hardanger; det sammanfaller ingalunda med det geografiska begreppet, lika litet som vi kunna mäta svensken efter smäländingen eller danskarne efter vendelbon och vestjutarne. Ur denna synpunkt är slägtskapen äfven i yttre vilkor större, och den stående likheten midt i olikheten lättare att förstå.

Ett par hufvudpunkter af detta intressanta kapitel må framhäfvas. Förf. afhandlar till en början den mycket omtvistade frågan om socknarnes bildning, kyrkornas ursprung och deras inbördes rangskilnad. I de norska lagarne omtalas flera olika slags kyrkor: i Frostathingslagen omtalas fylkeskyrkor, i Gulathingslagen dessutom fjerdings-, åttings- och häradskyrkor, i Borgarthingslagen två fylkeskyrkor i hvart fylke och dessutom häradskyrkor, i Upplanden slutligen tre tredingskyrkor i hvart fylke; öfver allt förekomma derjemte högendiskyrkor, d. ä. beqvämlighetskyrkor, bygda på enskild mans gård och grund, hvilka man således kan kalla gårdskyrkor. Man har hittils temligen

enhälligt tolkat detta fenomen så, att från början bygts en kyrka i hvart fylke, derpå en i hvar fjerding o. s. v., slutligen äfven beqvämlighetskyrkor på gårdarne, hvilka dock icke uppnått samma rang som de förra. Efter en grundlig och skarpsinnig undersökning kommer förf. emellertid till det resultatet, att gårdskyrkorna från första början öfver hela norden utgjort det stora flertalet, liksom de på Island och utöarna långt ner i tiden förblifva de enda. Kristendomen hade kommit till norden såsom en angelägenhet för den enskilde, och enskilda hade från början fritt omfattat densamma, enskilda hade bygt kyrkor och stält sig i spetsen för en mera samlad utveckling af menigheternas organisation. Detta hade icke i och för sig någon betydelse för kyrkornas rang, de kunde hafva kyrkogård eller icke, vara dopkyrkor eller blotta messekapeller, till och med vara biskopskyrkor, allt efter omständigheterna, utan att derför deras karakter af gårdskyrkor utplånades. Men kyrkan är icke belåten med detta förhållande; hon sträfvar ihärdigt att frigöra hvarje gudshus från verldslig inflytelse, och redan i början söker hon att få åtminstone några oafhängiga stiftelser till stånd. Så hade redan Ansgar fått sina tre nordiska hufvudkyrkor bygda, konungarne hade gifvit grunden och derjemte ett prestebol, som tryggade stiftelsens oberoende; vid dessa kyrkor fästes derför särskildt sakramenten och uppsigten öfver omvändelseverket i det hela. Samma ställning fingo sedermera biskopskyrkorna i Danmark, ehuru de säkerligen alla uppstått på kunglig grund, och ehuru konungarne snart skaffade sig öfvervägande inflytelse på biskopsvalet, liksom i England och Tyskland. Biskopens embetsförvaltning var dock undandragen den verldsliga magten, och hans materiella utkomst tryggad, och efter hand förlorade »patronens» inflytande mer och mer sin betydelse. Men ehuru således de flesta kyrkor ursprungligen varit högendiskyrkor, så är det klart, att namnet icke kan vara så gammalt som saken. I den äldsta tiden har det näppeligen kunnat falla någon in att kalla sin kyrka »beqvämlighets»-kyrka, då hon ju var den enda, han kunde vända sig till. Den äldsta användningen af ordet har väl varit den att beteckna alla mindre kyrkor i motsats till de enskilda fylkes- eller hufvudkyrkorna, såsom det framgår af ett par ställen i de norska lagarne, medan ordet sedermera inskränktes till de egentliga gårdskyrkorna.

Det är emellertid blott i de norska lagarne och Gotlandslagen, som man finner motsatsen mellan offentliga och privata kyrkor uttryckligen angifven. I Danmarks och det öfriga Sveriges lagar omtalas blott offentliga, i Islands blott privata. Dock lyckas förf. att med en hög grad af sannolikhet äfven hvad Danmark angår uppvisa samma ursprungliga motsats, som påträffas i Norge. Hvad åter vidkommer Sverige med dess hundaris- och tylftarkyrkor, så måste likheten med grannländerna i den öfriga utvecklingen vara afgörande äfven i detta stycke. Utgående från Saxos ord, att Knut den store »upprättade på åtskilliga ställen samfund af klerker och förökade prestebolens antal, så att nya socknar kunde bildas», — finner förf. i dessa klerksam-

hällen, af hvilka troligen funnits ett i hvarje sysla, ett mellanled mellan biskopskyrkornas kapitel och sockenkyrkorna. Ursprungligen hafva dessa »syslokapitel» kontrollerat de privata kapellerna och presterna, blott för så vidt vederbörande kyrkopatronus ville underkasta sig en sådan kontroll; men det kan väl tänkas, att kyrkan ständigt skärpt sin uppsigt och pålagt menigheterna eller de enskilde en förpligtelse i detta stycke samt låtit det privata förhållandet allt mer och mer förvandlas till ett offentligt. I Danmark så väl som i Norge hafva derför andra offentliga kyrkor kommit efter den första uppsättningen af syslokyrkor. Till sist har, som sagdt var, motsatsen mellan de olika slagen af kyrkor alldeles försvunnit.

När förf. skall göra sig reda för det egendomliga i våra förfäders uppfattning af kristendomens andliga sida, framhåller han med rätta såsom ett ytterst vigtigt moment, att det endast är i norden, som kyrkans långsamma och likväl obehindrade framgång sammanfallit med det nationella andliga lifvets högsta blomstring och sjelfständiga fulländning. Annorstädes träffade kyrkan antingen folk, hvilkas egendomliga utveckling för länge sedan utblommat och lemnat rum för en redan nedärfd öfvermättnad, eller folk, hvilkas hedendom ännu bar en rå afgudadyrkans barbariska prägel. Begge delarne finnas också i norden, men de stå jemnsides, och mellan dem står en sund och kraftig befolkning, hvars tro är mer eller mindre undergräfd, men hvars trängtan efter tro är lefvande och stark, och hvars hängifvenhet åt trons föremål blir djup och innerlig, emedan hon icke blott är ny till sitt innehåll, utan ny såsom andlig magt. När t. ex. sachsaren lade bort åsatron, så förblef han dock i viss mån oförändrad. Liksom Kristophorus, hvilken alltid tjente den starkaste, så sågo nämligen de flesta germaniska folken i Kristus blott den störste af hjeltegudar. Kristus är en höfding, apostlarne hans hirdmän, intåget i Jerusalem är hans triumftåg, korsfästelsen hans hjeltedöd för lömska fienders hand. Så framställes den heliga historien i sachsarnes »Heliand», och många sådana drag igenfinnas hos deras stamfränder. Men när nordbon, från tron på sig sjelf, eller från tron på den Odin, som en gång — *när* visste ingen, ty »alltid stirrar den grå ulfven på gudarnes flock» — skulle falla i strid, kom till tron på den hvite Krist, så hade han sjelf i grund och botten blifvit en annan. För nordbon blef frälsaren icke någon »Heliand», någon härman med följe, och ordet »tro» fick icke hos oss betydelsen af blott trohet, som är barbarernas högsta idealitet. Ordets grundbetydelse inses genom dess förbindelse med »å (på)», icke med »mot»; den andliga rörelse, hvilken betecknas såsom tro, är icke en prestation såsom troheten, utan ett hängifvande såsom kärleken. »Trons föremål är Kristus, den ende guden, »vår herre», han som i tidens begynnelse skapade allt, han som lefde och led här på jorden, han som en gång skall döma lefvande och döda. Man missförstår alldeles den tiden, om man icke noga fasthåller detta; under den äldre medeltiden möta vi sällan eller aldrig något vitnesbörd om ett förhållande till den gud, som Kristus

trodde på och kallade »vår fader», ej heller förmörkades bilden af verldens frälsare genom föreställningen om guds helgon; Kristus sjelf träder öfver allt fram i förgrunden. Historiska bevis på denna tros tillvaro gifvas flera. Uplandslagen börjar så: »På Krist skola alle kristne tro, att han är gud, och ej äro gudar flere än han allena» o. s. v. Gulathingslagen säger: »det är våra lagars begynnelse, att vi skola luta oss mot öster och bedja till den helge Krist om år och fred». Endast Grågåsen, hvilken i detta som allt annat är systematisk, utvidgar formeln: »det är våra lagars begynnelse, att alle män skola vara kristna här i landet och tro på en gud, fader, son och helig ande». I öfverensstämmelse härmed säger man att »böta till Krist» för begånget kristendomsbrott, ty det är mot honom förbrytelsen blifvit begången, det är han som förlåter eller fördömer. I regeln tänkes på Kristus, när »gud» nämnes utan närmare beteckning, Maria kallas guds moder, der talas om guds död, guds börd o. s. v.; på samma sätt härrör den ännu allmänna beteckningen af den personlige guden som »vår herre» från Kristus såsom kristenhetens och all verldens »drotten». I detta afseende är det mycket karakteristiskt, att de kyrkor, som invigts åt den heliga treenigheten, i Danmark förvandlas till Drottenskyrkor (trinitatis, truttins), i Norge rent af till Kristkyrkor». — »Runstenarne hafva från den tiden bevarat vitnesbörd om trons första föremål. »Krist hjelpe hans själ», eller »Gud hjelpe hans själ» är en icke ovanlig grafskrift öfver de döda; stundom utvidgas den genom ett eller annat tillägg, såsom på ett enstaka ställe: »Gud och Krist hjelpe själen», eller »Gud hjelpe deras ande, och guds moder», »Gud drotten hjelpe hans ande, och Sankte Mikaël», »Krist hjelpe själen i ljus och paradis», »Krist hjelpe de kristnes själ» o. s. v. I dessa inskrifter hafva vi derjemte de äldsta nordiska helgonen, »vår fru» (svarande till »vår herre») och erkeengeln Mikaël, hvilka hvar för sig ansågos höjda öfver vanliga menskliga vilkor; helgon af lägre rang synas icke hafva vunnit insteg förr än långt efteråt; icke ens apostlarne träffas i den äldsta tiden såsom föremål för egentlig dyrkan, konung Olaf synes vara den förste, som här i norden vunnit anseende såsom en Guds martyr».

Tredje och sista boken sträcker sig till den slutliga stadfästelsen af en särskild nordisk kyrkoprovins. Vi måste här inskränka oss till att meddela kapitelöfverskrifterna: 1. Adalbert och de nordiska biskopsstolarna (1031—66): 2. Gregorius VII. Odense-Knut (1066—95); 3. Korstågstiden (1095—1134). Ej heller medgifver oss utrymmet att anföra förf:s vackra slutord, utan vilja vi i stället lifligt anbefalla hans arbete hos våra läsare. Skada blott att det höga priset måhända motarbetar bokens större spridning, hvarföre det enligt vår tanke vore önskligt att förf. läte ombesörja en svensk, helst något förkortad öfversättning af sitt verk.

—m — — r.

———

2) **Pamientnik J. W. Poczobuta Odlanickiego 1640—1684.** (J. W. Poczobut Odlanickis memoirer) Warschau, 1877. 212 sid. imp. oct.

Johan Wladislaw Poczobut Odlanicki, född 1640, död 1703, tillhörde den lägre lithauiske adeln, ägde ringa bildning och ännu mindre talang såsom författare. År 1658 hade han inträdt i den polska hären och deltog bl. a. äfven i nämnda och följande årets fälttåg mot svenskarne i Lifland och Kurland. Hans historiska anteckningar hafva nu för första gången blifvit utgifna af styrelsen för Krasinskibiblioteket i Warschau, och i så lysande utstyrsel att det ganska torftiga innehållet dermed står i föga öfverensstämmelse. För oss äga här endast de båda åren 1658—9 intresse, ty blott för denna tid beröra dessa anteckningar den svenska historien. Om vi jemföra hvad Poczobut här förtäljer med det, som meddelas i sådana bekanta verk som t. ex. Rudawskis, Kochowskis, Pufendorfs och Theatrum Europæum, komma vi till det resultat att dessa P:s memoirer för 1658 års fälttåg innehålla många nya upplysningar (hvarför vi ansett oss om ock blott i korthet böra för svenska historieforskare tillkännagifva deras tillvaro), men deremot för följande året nästan ingenting som icke kan inhemtas på annat håll. Detta arbete är i alla händelser en ibland de mera underordnade källorna för historien om Sveriges och Polens inbördes förhållanden. *X. L.*

---

3) **Ättar-Taflor** öfver den på Finlands Riddarhus introducerade adeln, utgifna af *Oskar Wasastjerna*. Första—Andra häftet. Borgå 1879. Pr. (för hela arbetet beräknadt till 10 häften) 25 f. mark. (= 17 kr. 50 öre).

Våra adliga ättartaflors vigt för historieforskaren är alltför väl känd och erkänd för att behöfva påpekas. Få torde de historiska arbeten vara och blifva, som icke i större eller mindre grad kunna räkna dem bland sina källor, och vår tids historiska författare måste erkänna att forskningsarbetet nu sedan dessa ättartaflor blifvit offentliggjorda, blifvit ofta i ej obetydlig grad underlättadt. Utgifvandet af de ofrälse slägternas genealogiska tabeller har ock haft samma syfte, och hand i hand med det genealogiska studiet har det biografiska gått alltmer framåt i vårt land. Att *»ättartaflorna»* varit ämnade till hjelp icke blott vid utredningen af personers inbördes slägtförhållanden, utan äfven vid rent biografiska frågor, synes deraf att de enskilda, märkvärdigare personernas biografiska data vuxit till ett ganska stort antal. Så hafva dock de på vårt riddarhus förvarade ättartaflorna under tidens lopp blifvit redigerade, att icke blott stora ofullständigheter uppstått, hvilka omöjligen kunna undvikas i arbeten af ett slag som

detta, men äfven stora fel insmugit sig. Har historieforskningen haft mycket gagn af ättartaflorna, så är den ock i godt tillfälle att visa dem en lika stor väntjenst tillbaka. Det är att hoppas att det icke dröjer alltför länge innan en samling af rättelser och tillägg till herr Anreps Ättartaflor blir offentliggjord. Material dertill finnes i rik mängd, ehuru till stor del ännu spridt på många ställen. Det är nämligen något rätt vanligt att finna exemplar af detta arbete interfolierade och uppfylda med vigtiga skrifna anmärkningar.

I åtskilliga afseenden torde det vi ofvan yttrat hafva sin tillämplighet äfven på den finska adelns Ättartaflor som nyligen börjat utgifvas. Utan tvifvel komma de många, som dragit fördel af de svenska att äfven skyndsamt tillegna sig det supplement till dem, som de finska kunna anses utgöra, och dermed ådagalägga det i Sverige ganska allmänna intresse för arbeten af detta slag.

Väl gå stundom de finska ätternas kända genealogi ganska långt tillbaka i forntiden, men om vi dock icke funnit någon af dem, såsom det händt oss här i Sverige, göra anspråk på att räknas såsom descendenter af t. ex. vissa potentater, tungt beslöjade af den natt som föregått våra häfders gryning[1]), så torde de offentliggjorda finska ättartaflornas historiska värde just icke kunna sägas hafva derpå förlorat.

Såsom vi ofvan antydt, är redigerandet af detta slags arbeten förenad med stora svårigheter, och, ehuru vi naturligtvis här icke kunna ingå i en mängd detaljer, hvilket skulle tjena till intet då ju ännu endast 2 häften af dessa ättartaflor utgifvits, vilja vi dock antyda de olika slag af anmärkningar, som måhända kunna göras emot det sätt hvarpå de redigerats.

Såsom exempel på fel, som varit för utg. svåra att afhjelpa, anföra vi: sid. 193 uppgifves (efter Anrep) att ryttm. Melcher Bäck varit son af Nils Pedersson kallad Smedh, men då en dennes son i senare giftet, Matts, (enligt Oppunda härads dombok) ärfdes af sina *möderne*-fränder, och ej af M. B:s barn, lär detta icke vara förhållandet.

Lättare hade varit att med begagnande af den tryckta litteraturen komplettera genealogierna. Bland källorna, hvilka förf. i förordet uppräknar, saknas många vigtiga, såsom de svenska herdaminnena och andra. Hade t. ex. Carlstads stifts herdaminne rådfrågats, så hade ätten Bergenheims slägtledning kunnat föras två led längre tillbaka, o. s. v. —

Hvad som dock synes oss mest anmärkningsvärdt är, att utg. icke förskaffat sig från sv. riddarhuset uppgifter om de under senaste årtionden timade förändringar, som bort iakttagas i de finska ättartaflorna. Talrika felaktigheter hafva härigenom uppstått. Önskvärdt är derföre att för de följande häftena utg. måtte gå i författning om att afhjelpa dylika brister, och sålunda göra sig alltmera förtjent af tacksamt erkännande för sitt mödosamma verk. —*er*—

[1]) Traditionen om den finska ätten Aminoff t. ex. är endast ett genljud af de sv. ättartaflorna.

4) **Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi**, partim hactenus inediti, partim emendatius editi, quos collegit et adornavit Jacobus Langebek. Ejus vero post mortem recognoverunt, illustrarunt et publici juris fecerunt primum Pet. Frid. Suhm, deinde Laur. Engelstoft et Er. Chr. Werlauff. Nunc denique locupletissimis adjectis indicibus opus absolvendum curaverunt Legati Hielmstjerne-Rosencroniani Curatores. Tomus IX. XII + 832 pp. fol. Hauniæ 1878. Typis officinæ Blanci Luni.

En väldig foliant ligger framför oss om 832 sidor, 1664 tätt tryckta spalter, 208 ark, resultatet af ett omkring fjortonårigt arbete. På framställning af curatorerne för den stora Hielmstierne-Rosencronske fonden till det Danska Geheime-Archivets högt aktade chef konferensrådet Wegener om anvisning på något historiskt verk, som ej utan offentligt understöd kunde utgifvas, föreslog denne ett registerband till den berömda, af Langebek började, af Suhm, Engelstoft och Werlauff tid efter annan fortsatta källskriftssamlingen *Scriptores Rerum Danicarum Medii ævi*, hvars åttonde del utgafs år 1834. Förslaget rönte bifall, och arbetet tog sin början år 1864. Registreringen fullbordades 1867; den hade utförts af hrr Jon Sigurdson, sekreterare i Arna-Magneanska stiftelsen, och Olof Nielsen, rådhusarkivarie i Köpenhamn. Ledningen af det hela och granskningen öfverlemnades åt arkivsekreteraren Plesner. Man kan bilda sig en föreställning om det oerhörda arbetet af den uppgiften, att den sistnämde granskat ej mindre än 120,000 rubriker! Sjelfva redigeringen till tryckning, ett föga mindre mödosamt arbete, återstod. Den ansågs kunna taga sin början 1870; till de förre medarbetarne anslöt sig nu en fjerde, Fr. Krarup. Det inträdde emellertid ett tvåårigt afbrott, vålladt af sjelfve ledarens, hr Plesners sjuklighet, tills denna 1872 definitivt afgick från arbetet. Ledningen uppdrogs då åt Krarup, men det befans nu att hela det verkstälda arbetet behöfde underkastas en förnyad granskning. Dels fans det en större lucka att fylla, dels behöfdes för vissa partier mera betydande jämkningar och rättelser göras. Denna granskning och efterskörd egde rum under åren 1872 och 1873. Hrr Nielsen och Fredericia åtogo sig arbetet att fylla den antydda luckan. Revideringen åter af de nödiga partierna verkstäldes af hr Krarup jämte de båda nyssnämde, och skötandet af korrekturet fördelades mellan alla tre. Bokstäfverna A, B, F, H, I, L. M, N, O, P, U ha på detta sätt slutredigerats af Nielsen, C, E, G, Q, R, S, V af Krarup, D, K, T, X—Ö af Fredericia. I Juni 1873 började trycknigen. Ursprungligen skulle ett ark enligt öfverenskommelse fullbordas i veckan, men afbrott inträdde och först i Maj 1878 lemnade det 208:de arket pressen.

Vi ha med ledning af hr Wegeners förord meddelat hufvuddragen af arbetets gång och nämt de män, hvilka genom utförande af detta jätteverk förvärfvat sig de mest berättigade anspråk på den lärda verldens tacksamhet. Registret omfattar icke endast person- och ortnamn, utan upptager äfven åtskilliga *realia*, titlar, samhällsklasser, ekonomiska och juridiska förhållanden och ting m. m. d. En sträng enhet är så till vida genomförd, som alla rubriker af hvad slag som helst äro i alfabetisk ordning sammanförda i ett enda register. Med erkännande af alt, som talar för en sådan anordning, skulle vi likväl vilja sätta i fråga om det icke kunde haft åtskilliga fördelar med sig att låta åtminstone realregistret bilda ett helt för sig. Det hade säkerligen varit lättare att då inom den gruppen finna hvad man sökte. Några närmare detaljer om det vid uppgörandet af registret följda systemet meddelar för öfrigt icke förordet. I allmänhet äro personerna ordnade efter förnamnen, ehuru flere undantag i detta hänseende förekomma, och de olika namnformerna äro sammanförda under en normalform, i allmänhet den latinska. Det är tvifvelsutan den ändamålsenligaste åtgärden. Man befrias derigenom från ovissheten om, hvar de ofta för samma person i hög grad växlande namnformerna böra uppsökas. Dessa sammanställningar blifva stundom egendomliga nog. Under *Johannes*, en rubrik, som upptager mer än 40 spalter, uppräknas 36 växlande former, några visserligen endast förnimbara för ögat, från Johan till Hans, Jöns och Is o. s. v.; under Jakob ett par och 20, under Nicolaus, en artikelserie på 27 spalter, icke mindre än 43. På sjelfva anordningen må följande tjena till exempel. Under *Johannes* upptagas först bibliska personligheter, kyrkofäder och helgon, så påfvar, derefter verldsliga furstar, konungar, hertigar, grefvar, så biskopar inom Norden och utom, ordnade alfabetiskt efter stiften, enskilda prester och lekmän ordnade efter tillnamnen, så snart dessa finnas, derefter ett antal Johannes utan till- eller fädernenamn ordnade kronologiskt, och slutligen ytterligare en flock, för hvilken hvarken tillnamn eller kronologiska bestämningar förekomma, ordnad efter de band och ställen i »Scriptores», på hvilka de nämnas. — För regenter och märkliga personer äro citaten, så långt det låter sig göra, ordnade kronologiskt, årtalen ofta, men ej alltid, utmärkta med fetstil. — Äfven de växlande namnen för samma ort äro upptagna under ett hufvudnamn och under detsamma uppförda alla med orten sammanhängande företeelser, understundom alfabetiskt ordnade och likaledes utmärkta med fetstil. Så t. ex. under rubr. *Svecia:* apostoli, archiepiscopatus, comes, duces, episcopi, idioma, incolæ, limites o. s. v.; under *Slesvicum:* annales, capitulum, castrum, comites, — — — episcopatus (med namnen på biskoparne i alfabetisk ordning) o. s. v. Dessa ändamålsenliga anordningar borde endast följdriktigt ha tillämpats. — Under allmänna rubriker, hörande till sakregistret, upprepas likaledes de dit hörande enskildheterna. Se t. ex. uppslagsorden *jus*, *tributum*, med hänvisningar till de många slagen af rättsförhållanden och skatter.

En granskare har i en för öfrigt lofordande anmälan påpekat en del ojämnheter i det stora arbetet [1]. Anmärkningarna gälla isynnerhet inkonseqvenserna i urvalet af uppslagsord för citaten, i ordnandet af enskildheterna under ett hufvudord, i urvalet af *realia*, som blifvit intagna i registret. De synas vara befogade; det händer här som annorstädes att man får vandra från den ena hänvisningen till den andra, innan man slutligen kommer till rätta; stundom t. o. m. att de nödiga hänvisningarna saknas. Å andra sidan måste man medgifva, att det kräfver ett ovanligt mått af vaksamhet, följdriktighet och energi för att i ett registerverk af dylik omfattning införa full likformighet, helst arbetet varit fördeladt på flera händer. Man ser huru bristfälligt mångfaldiga register af det obetydligaste omfång kunna vara uppstälda. Äfven vi ha funnit en del ojämnheter och smärre fel för svenska förhållanden. Hänvisningarna stämma understundom icke fullkomligt, ett par personer kunna ha blifvit sammanslagna till en, t. ex. biskoparne Nicolaus Marcusson och Hermansson i Linköping; till Sverige häuföras personer, hvilkas rätt dertill är mer än tvifvelaktig. Är sålunda det stora registerverket ej i alla afseenden fullkomligt eller öfver alt lika godt, skola de der förekommande bristerna likväl icke hindra oss att uttala vårt lifligaste erkännande af det mångåriga, synnerligt mödosamma, sjelfuppoffrande och samvetsgranna arbete, som här blifvit nedlagdt, och hvars frukt med rätta gör anspråk på det vitsord, som i företalet gifves detsamma: »ett förvärf för alla tider». Det är icke enstaka misstag eller fel, det är gagnet af det hela, när det är uppstäldt efter sunda principer och utfördt med omsorg, som bestämmer vår dom om sådana verk.

Ehd.

”Antinormannismen” i den ryska historieforskningen.

5) С. Гедеоновъ. Варяги и Русь. Историческое изслѣдованіе. (*S. Gedeonov.* Varjagi i Rus'. Istoritjeskoje izslêdovanije = Varjager och ryssar. En historisk undersökning). 2 delar. Sidd. XIX, 569. Anmärkningar, sidd. CXIII. 8:o. St. Petersburg 1876.

6) Д. Иловайскій. Разысканія о началѣ Руси. (*D. Ilovajskij.* Razyskanija o natjalê Rusi. = Undersökningar om Rysslands ursprung). Sidd. 466. 8:o. Moskva 1876.

Få tvistefrågor inom medeltidens etnografi hafva framkallat en så vidlyftig literatur, som den »varjagiska» eller spörsmålet om tillförlit-

[1]) Schirren uti Jenaer Litteraturzeitung n. 25, 1879.

ligheten och betydelsen af den äldsta ryska krönikans (den s. k. Nestors) berättelse om det ryska rikets ursprung. Den inom vetenskapen, så väl i som utom Ryssland, rådande åsigten, torde i korthet kunna karakteriseras så, att enligt den samma krönikans uppgifter äro grundade på en tradition af väsentligen historisk halt, och att de »varjagiske» höfdingar, som sägas hafva stiftat den ryska staten, voro skandinaver, antagligen komne från någon del af det nuvarande konungariket Sverige. Meningarna om sättet, hvarpå denna statsstiftelse tillgått, och om betydelsen och omfattningen af det svenska elementet i det fornryska samhället, äro dock ganska delade äfven bland de forskare, som hylla den »normanniska» teorien. De förnämsta nyare arbeten, i hvilka denna teori är framställd och närmare utvecklad, äro Pogodins *Izslêdovanija* (*Undersökningar o. s. v. angående Rysslands äldre historia*, 7 band, Moskva 1846—59), Kuniks *Berufung der schwedischen Rodsen* (2 band, St. Petersburg 1844, 45) och Thomsens till omfånget mindre, men klarare och mera strängt vetenskapligt hållna skrift, som nyligen utkommit äfven i en tysk, af författaren auktoriserad bearbetning (*Der Ursprung des russischen Staates*, Gotha 1879) [1]. För öfrigt har frågan, märkvärdigt nog, icke ådragit sig stor uppmärksamhet bland nordiske forskare; striden har egentligen blifvit utkämpad af ryssar och inom Ryssland bosatte tyskar. Danmark har dock att uppvisa flere af de vigtigaste inläggen i striden, såsom samlingarna i *Antiquités Russes* samt Thomsens nyss anförda arbete och C. V. Smiths anmärkningar till öfversättningen af den äldsta ryska krönikan. I Sverige har, oss veterligen, ingen närmare befattat sig med detta ämne i senare tider; hos Geijer och andre af våra historieskrifvare finnas endast kortfattade antydningar, som visa, att de ansluta sig till den herskande åsigten. I Norge hafva Keyser och ännu mer P. A. Munch sökt att begagna äfven den normanniska teorien om ryska väldets ursprung såsom en af hörnstenarne för sitt fantastiska etnografiska system angående Skandinaviens äldre historia. Hvad Keyser har skrifvit i ämnet saknar all vetenskaplig betydelse. Munch har, utom några etymologiska och andra försök, meddelade i *Antiquités Russes*, Miklosich's *Chronica Nestoris* och annorstädes, äfven författat en afhandling *Om Nordboernes Forbindelser med Rusland og tilgrænsende Lande* (utgifven efter hans död, Kristiania 1873), men denna kan knappast sägas utgöra ett väsentligt bidrag till frågans lösning, enär den sjelfständiga delen af dess innehåll egentligen består af ett på i kritiskt afseende värdelösa källor stödt försvar för den alldeles ohållbara hypo-

[1]) Om litteraturen rörande denna fråga finnas upplysningar dels hos Thomsen, dels i Smiths *Nestors russiske Krönike*, dels i Kuniks anmärkningar till Dorns *Caspia* (St. Petersburg 1875), dels i den tyska öfversättningen af Bestusjev-Riumins ryska historia. Äldre *svenske* författare i ämnet äro: P. Petrejus (*Regni Muscovitici Sciographia*, Stockholm 1615), A. Möller (*De Varegia*, Lund 1731), A. Scarin (*De originibus priscæ gentis Varegorum*, Åbo 1734), E. J. Biörner (*Schediasma de Varegis*, Stockholm 1743), Sv. Bring (*De origine et nomine gentis Russorum*, Lund 1751).

tesen om en skandinavisk befolkning i Ryssland före den varjagiska invandringen. Andra smärre uppsatser af nordiske författare kunna här, der det icke är stället att lemna fullständiga bibliografiska notiser, tryggt förbigås.

I motsats till den i allmänhet antagna läran hafva likväl ända sedan det föregående århundradet månge forskare förfäktat andra åsigter om det ryska väldets stiftelse. Vi kunna här icke i detalj redogöra för de äldre »antinormannistiska» skrifterna, af hvilka de flesta dess utom äro för oss otillgängliga. Många bland dem torde också ej vara af synnerligen stor vigt i vetenskapligt hänseende, emedan deras författare ofta synas hafva låtit bestämma sig företrädesvis af missförstådd patriotisk ifver att bortförklara en obehaglig historisk tilldragelse. Detta kan dock icke med rättvisa sägas om dem alla. Tvärt om måste man medgifva, att oppositionen i flere fall varit berättigad och bidragit att sprida nytt ljus öfver förut inveckiade och dunkla sidor af saken. Man kan lämpligen indela de teorier, som framstälts från det antinormannistiska partiet, i tvenne grupper: somliga fasthålla i det stora hela taget tron på den äldsta krönikans auktoritet, men sträfva att ur hennes uppgifter få fram en annan betydelse, än den, som motståndarne velat tillägga de samma; andra åter förkasta krönikans vittnesbörd såsom förfalskadt eller grundadt på en vilsceförd tradition och söka ur andra källor hemta den historiska förklaringen af det ryska rikets uppkomst och äldre utveckling.

Såsom representanter för dessa olika riktningar kunna de författare anföras, hvilkas arbeten vi här företagit oss att i största korthet anmäla, utan att likväl här kan vara tillfälle att ingå i en detaljerad kritik. I dessa arbeten kunna också de invändningar, som göras af den ryska antinormannismen i våra dagar, sägas vara sammanfattade, ehuru från tvenne olika synpunkter. Båda äro skrifna med obestridlig talang, och man kan vara temligen viss derpå, att ingendera af författarne utelemnat något, som i minsta mån kunde tala för deras åsigter. I sjelfva verket lära de icke undgå att till en början göra ett visst intryck på den fördomsfrie läsaren, äfven om han förut känt sig dragen till den normanniska teorien. Dock kunna de i dem framstälda invändningarna vid närmare granskning knappast vara i stånd att rubba denna lära, och äfven inom Ryssland har den vetenskapliga kritiken öfver hufvud taget ej kunnat godkänna dessa inkast.

Den numera aflidne akademikern S. Gedeonov har sedan längre tid tillbaka uppträdt som motståndare till sin kollega Kuniks åsigter i den varjagiska frågan. Redan år 1862 offentliggjorde han några »fragment» af det stora verk, som han 14 år derefter utgifvit (*Otryvki iz izslêdovanij o varjazjskom voprosê*, i Kejserliga Vetenskapsakademiens *Zapiski*). Detta är att betrakta såsom en pendant till Kuniks *Berufung der schwedischen Rodsen* och vittnar, liksom detta arbete, om stor lärdom och flit i samlandet af hithörande uppgifter från alla möjliga håll, ur bysantinska krönikor och isländska sagor, ur vesterländska annaler och fornslaviska literaturmoment af den most olik-

artade karakter. Detta mödosamt hopade material gör arbetets genomläsning till en ingalunda lätt sysselsättning, så vida man sträfvar efter att på samma gång kontrollera författaren i hans bevisföring. För öfrigt meddelar Gedeonov mycket af intresse och beståndande värde för den ryska och i allmänhet den fornslaviska kulturhistorien, äfven om hufvudsyftet af hans undersökningar icke torde kunna anses vara uppnådt. Att påpeka dessa talrika bidrag till Rysslands äldre historia ligger dock utom vår närvarande uppgift, som endast är att lemna en kort redogörelse för hans invändningar mot den normanniska teorien.

I företalet säger förf., att han icke låtit leda sig af »en vidskeplig, om också förklarlig nationalkänsla», utan att orsaken, hvarföre han företagit denna undersökning, har varit den öfvertygelsen, att »en vetenskaplig bearbetning af Rysslands äldre historia är otänkbar», så länge den normanniska »dogmen» qvarstår orubbad, emedan »ett obevekligt normanniskt veto» hindrar användandet af de slavistiska studiernas hjelpmedel vid förklaringen af den äldre ryska kulturens minnesmärken så väl af literärt som af juridiskt innehåll. Denna uppfattning är utan tvifvel i hög grad öfverdrifven, emedan ingen kan hafva skäl att förneka det slaviska elementets betydelse i t. ex. Russkaja Pravda, äfven om man anser, att de höfdingar, som sammanfogat de spridda slaviska stammarne inom det nuvarande Ryssland till ett politiskt helt af samma art som den tidigare medeltidens öfriga konungariken, utgått från Sverige och varit omgifne af nordiske vapenbröder och hofmän. Den slaviska karakteren kan hafva bibehållit sig i seder och samhällsförfattning i Ryssland lika kraftigt som den frankiska i Normandiet under för öfrigt liknande politiska förhållanden. I alla händelser bör detta spörsmål hållas alldeles skildt från stridsfrågan om den varjagiska invandringen, hvilkens trovärdighet mycket väl kan pröfvas ensamt för sig och ytterst beror på den betydelse, som man eger rätt att tillägga krönikans berättelse. Emellertid vittnar detta uttalande af Gedeonov om hans sträfvan efter en systematisk betraktelse af de historiska företeelserna, och man eger ingen orsak att draga i tvifvel hans förklaring, att hans opposition blifvit föranledd af uteslutande vetenskapliga motiv sådana han fattat dem.

Samma förutsättning om nödvändigheten af att uppvisa ett starkt nordiskt inflytande på det forntida ryska kulturlifvet, i händelse varjagerna verkligen kommit från Sverige, ligger till grund för Gedeonovs bevisföring i första kapitlet af hans bok (sidd. 1—56). Genom att ådagalägga svagheten af de bevis, hvilka motståndarne hafva anfört till stöd för tillvaron af ett dylikt inflytande, söker förf. att åvägabringa ett negativt bevis för sin egen uppfattning, och i denna polemik vänder han sig företrädesvis mot Krug, som i sina *Forschungen in der älteren Geschichte Russlands* (St. Petersburg 1842) framkommit med åtskilliga mycket djerfva etymologier, redan förut till större delen vederlagda af den bekante ryske forskaren Sreznevskij. Förf. uppställer med rätta den fordran, att ett nordiskt ursprung endast kan tillskrifvas sådana

ryska ord, »hvilka å ena sidan icke påträffas hos andra slaviska folk, å den andra icke lätt och otvunget tillåta en slavisk etymologi». Sådana ord som t. ex. *sjneka* (»snäkka»), hafva icke med frågan att göra, emedan de inkommit genom Novgorods handelsförbindelser med Norden på 11—1300-talen och lika litet bevisa ryssarnes normanniska härkomst som engelska, holländska och franska låneord bevisa deras härkomst från resp. England, Holland eller Frankrike. Att man ofta förfarit oförsigtigt vid härledningen af ryska ord ur de skandinaviska språken, torde icke lida tvifvel, och äfven Thomsen medgifver, att antalet af dylika låneord är temligen inskränkt. Några af de ord, som af Thomsen (tyska upplagan sid. 135) anföras såsom nordiska, omnämnas äfven af Gedeonov, som söker att ådagalägga deras rent slaviska karakter. Så t. ex. kommer icke *grid* af »hird», utan sammanhänger med det slaviska *gromada* (hvaraf en slovenisk biform *grida* lär förekomma) och återfinnes äfven såsom beståndsdel af ortnamn i tjechiska urkunder [1]; *skot* är ej »skatt», enär det äfven i polska och tjechiska urkunder har betydelsen »penningar»; *tiun* eller *tivun* är visserligen ett låneord, men kommer af det allmänt-germaniska »ting» och ej af det specielt skandinaviska *þiónn*, emedan det äfven i formen *tywun* eller *ciwun* användes såsom beteckning för en embetsman vid de forna polska provinsialmötena; *jabednik* har icke med »embete» att göra, emedan det påträffas äfven i serbiska källor o. s. v. Alla dessa etymologiska försök torde mycket litet inverka på frågans lösning, emedan historien om den varjagiska invandringen mycket väl kan vara sann, äfven om intet enda ord af nordiskt ursprung förekommer i det äldre eller nyare ryska språket. Allt hvad man deraf kan sluta, är på sin höjd, att invandrarnes tungomål ej kan hafva spelat en särdeles stor roll inom den nyskapade staten, ett resultat, som på intet sätt kan användas som vapen emot krönikans berättelse. För öfrigt äro Gedeonovs invändningar mot andres tolkningar ofta rätt träffande, men hans egna härledningar äro vanligen i hög grad sökta och i linguistiskt afseende otillfredsställande, enär de synas vara gjorda, så att säga efter gehör, och utan tillbörligt aktgifvande på ljudlagarne i de språk, som användas vid jemförelserna. Förf. hopar dess utom exempel från alla möjliga håll utan att metodiskt ordna dem efter de språkperioder, som de tillhöra. Utom de ofvan anförda etymologierna af orden *grid* och *tiun* skulle många andra lika vågade kunna samlas ur Gedeonovs arbete, om utrymmet tilläte oss att med någon större vidlyftighet beröra frågans mera filologiska sida.

Antinormannisterna använda med förkärlek ett *argumentum e silentio*, hemtadt från de isländska sagornas tystnad angående de ryske storfurstarnes skandinaviska härkomst. Äfven Gedeonov begagnar sig deraf (sid. 35) och fäster så mycket större vigt dervid, som dessa sagor å andra sidan bevarat minnet af de normandiske hertigarnes norska

[1]) I allmänhet synes Gedeonov hafva allt för stor benägenhet att i sina exempelsamlingar hopblanda nomina propria och appellativa.

börd. Enligt vår tanke försvagas emellertid denna sammanställnings beviskraft i väsentlig grad deraf, att först och främst de isländska sagorna ingalunda kunna anses vittnesgilla för eller emot tillvaron af en *svensk* tradition, om hvilken man endast kan säga, att den på grund af de svenska källornas torftighet ej har blifvit bevarad till våra dagar, hvaremot man icke vet det minsta derom, huru vida en sådan existerade eller icke i medeltidens första århundraden. Vidare får det väl numera anses vara ådagalagdt efter Joh. Steenstrups undersökningar (i »Normannerne»), att den isländska berättelsen om den norske jarlssonen Gånge-Rolf såsom de normandiske hertigarnes stamfader ingalunda hvilar på en äkta och trovärdig norsk tradition, utan är ett påfund af yngre ursprung utan historisk halt. Jemförelsen emellan sägnerna om den normandiska och om den varjagiska statsstiftelsen utfaller då helt annorlunda, än Gedeonov har framstält den samma. I förra fallet står den inhemske, äldre krönikeskrifvarens (Dudos) utsaga i bestämd strid med den föregifne stamfaderns närmaste landsmäns berättelser i senare tider. I det senare fallet åter har man en inhemsk tradition i Ryssland, representerad af »Nestor», som på intet vis motsäges af svenska eller öfver hufvud nordiska källor. Det är lätt att inse, hvilkendera af de båda sägnerna har de bästa kriterierna för sin trovärdighet. Att de isländska konungasagorna från det trettonde århundradet ingenting känna om en invandring från något af de numera svenska landskapen till Novgorods omnejd i det nionde århundradet, kan icke förefalla särdeles underligt, då man besinnar, att de icke heller nämna det minsta om Ansgarii öfver allt tvifvel höjda missionsförsök i Sverige vid ungefär samma tid. Man får ej vänta allt för mycket af de isländske sagoskrifvarne, och allra minst har man rätt att använda deras kunskap eller okunnighet om en historisk tilldragelse, timad fyra århundraden förut i Nordens östligaste trakter, såsom pröfvosten för denna tilldragelses verklighet. Den strängare kritiken har först på sista tiden börjat allvarsamt sysselsätta sig med konungasagornas uppkomst och källor, men det torde redan icke vara svårt att förutse, att resultatet af denna pröfning skall leda till en väsentlig reducering af deras historiska värde för de århundraden, som ligga bortom Are Frode och begynnelsen af den isländska litteraturen. De ryske historieforskarne hafva i allmänhet, naturligt nog, icke följt med de senare undersökningarna i denna rigtning, liksom vi här i Norden å vår sida ej känna mycket om den slaviska häfdagranskningens resultat. Äfven Gedeonov synes, oaktadt sin obestridliga lärdom för öfrigt, ej hafva en omedelbar bekantskap med de isländska sagorna, hvilka han för det mesta citerar efter de föråldrade latinska öfversättningarna. Deraf, att han icke studerat dem i första hand och på originalspråket, förklaras lätt hans något oklara och sväfvande uppfattning af deras betydelse för den historiska vetenskapen.

Derefter vänder sig förf. emot de föregifna spåren af normanniskt inflytande i den äldsta ryska rätten (sidd. 40—45). Att han med rätta klandrar de ryske normannisternas förhastade jemförelser emellan

enstaka, lösryckta ställen i *Russkaja Pravda* och de skandinaviska landskapslagarne, måste till fullo medgifvas: äfven här fins ingen annan utväg än att genom jemförelse mellan den ryska rätten och de andra slaviska folkens äldre lagar, sådana de finnas bevarade i de tjechiska uppteckningarna af medeltida rättssedvänjor, i Kasimirs statut, den serbiske tsaren Stefan Dusjans *Zakonnik* o. s. v. urskilja hvad som är egendomligt för de särskilda stammarne. Den rest, som återstår, sedan man ytterligare frånskilt hvad som är af bysantinsk eller senare tatarisk upprinnelse och hvad som möjligen kan bero på en sjelfständig utveckling af samfäldt slaviska rättstankar, *kan* vara ett lån från Norden, så vida tydligen dertill motstycken kunna uppvisas i de äldsta bevarade qvarlefvorna af vår inhemska rätt. Men framför allt måste man här, liksom vid alla historiska jemförelser, förfara efter en sträng metod och hålla de olika periodernas rätt skarpt i sär. Huru vida den slaviska rättshistorien är tillräckligt bearbetad, för att redan nu en sådan undersökning med utsigt till framgång kan verkställas, tilltror sig icke anm. att afgöra. Men så mycket är säkert, att Gedeonov på de få sidor, som han egnar åt detta ämne, icke har tagit sin uppgift tillräckligt grundligt. Han söker med några spridda ställen ur hvarjehanda medeltidskrönikor och ur Maciejowskis temligen okritiska »Slaviska rättshistoria» (som han för öfrigt, eget nog, citerar efter den tyska öfversättningen, icke efter den nyaste polska upplagan) ådagalägga, att mansbot, tolf edsvurne mäns utsaga, gudsdomar o. s. v. förekommo hos andra slaviska folk än ryssarne och således hos de senare icke behöfva anses vara lån från Skandinavien. Att så kan vara förhållandet, är mycket möjligt, men af dylika allmänna drags förekomst karakteriseras intet forntida rättssystem; först sedan man undersökt, i hvilka särskilda fall dessa rättsinstitut kommo till användning hos de olika folken, sedan man jemfört deras uppfattning af förbrytelsernas natur, graderingen af bötesbeloppen, de olika bestämmelserna om egendomsöfverlåtelses fullbordan, om vindikation o. s. v., kan man komma på det klara angående de rättstankar, som ligga till grund för lagarnes påbud, och det är endast dessa rättsidéer, ej de i och för sig föga eller intet betydande enstaka lagbuden, som kunna med fördel sammanställas med hvarandra. Sådana finare och djupare undersökningar saknas helt och hållet hos Gedeonov (liksom äfven hos många af dem, som förfäkta den af honom bekämpade teorien), och derför måste man anse hela denna fråga såsom tills vidare outredd. I hvarje händelse gäller äfven i detta afseende, att äfven om det skulle visa sig, att den äldre ryska rätten väsentligen bär en rent slavisk prägel, faller derför icke den normanniska teorien, lika litet som verkligheten af Rollos eröfring motbevisas deraf, att den normandiska rättsordningen i det stora hela taget är en vidare utveckling af de frankiska institutionerna.

Ett ganska underligt bevis emot den rådande teorien hemtar Gedeonov (sidd. 53 ff.) från numismatiken, »en vetenskap, som går till väga med en matematisk noggrannhet». Enligt den ryske forskaren

Saveljev hafva före år 1847 endast trenne fynd af de anglosaxiske konungarnes och de saxiske kejsarnes mynt blifvit gjorda i det egentliga Ryssland, och det endast inom de vestligaste guvernementen i närheten af Finska viken; efter detta år har man funnit ytterligare åtskilliga sådana, bland annat äfven i guvernementen Moskva, Perm, Vladimir, Smolensk, Jaroslav och Vologda. I södra Ryssland har intet dylikt fynd blifvit gjordt. I motsats härtill äro dylika mynt talrika i de nuvarande ryska Östersjöprovinserna och i Skandinavien. Häraf tror sig förf. nu kunna sluta, att de nordiske vikingarne visserligen bemäktigat sig Estland och Livland, men ej något äkta slaviskt landskap! Det torde vara svårt att inse, hvad de anglosaxiska mynten, äfven om Gedeonovs uppgifter äro riktiga (hvilket anm. icke är i tillfälle att kontrollera), hafva med den varjagiska invandringen att göra. Det är klart, att nordborne helst försågo sig med sådant mynt, som hade den bästa kursen i de länder, som de besökte, och hvars halt af ädel metall der var bäst bekant. I Novgorod och dess omnejd sammanstötte tvenne handelsvägar, den ena, som gick åt österlandet utmed de stora ryska floderna, den andra, som ledde till vesterlandet öfver de nordiska och vendiska handelsplatserna vid Östersjön. Å ömse sidor om denna sammanknytningspunkt måste de öster- och vesterländska mynten förekomma blandade med hvarandra, men ju längre bort man kom derifrån, dess mera uteslutande måste ettdera myntslaget blifva det rådande.

Gedeonov (sid. 45, liksom äfven Ilovajskij, sid. 194) fäster synnerlig vigt vid den omständigheten, att i de fördrag, som de ryske storfurstarne afslöto med grekerna i det tionde århundradet, och som finnas bevarade i *Povêst' vremennych lêt*, de ryske höfdingarne bekräfta sina aftal med eder, svurna vid slaviska gudomligheter. Han finner det orimligt, att de skulle så snart hafva öfvergifvit sin fäderneärfda religion, om de verkligen hade haft sin härkomst från Norden. Äfven denna invändning synes oss icke vara svår att vederlägga. Man behöfver derför icke taga sin tillflykt till den förtviflade utvägen att med Schlözer förkasta dessa traktaters äkthet, så mycket mindre, som de genom den mängd af nordiska namnformer, som de innehålla, utgöra högst vigtiga stöd för den normanniska teorien. Att bysantinerna hade för sed att ingå sådana skriftliga fördrag med barbariska folkslag, är fullkomligt säkert; under ifrågavarande tidehvarf omnämnas dylika bland annat äfven med de kaukasiska stammarnes furstar, hvilka troligen icke stodo särdeles högre i bildning än de ryske. Men å andra sidan är det icke mindre påtagligt, att dessa rysk-grekiska fördrag icke kunna hafva varit affattade på något annat språk än grekiska; ryssarne kände nämligen icke skrifkonsten vid denna tid, hvad än åtskillige patriotiske forskare hafva fantiserat om urgamla slaviska runor och ett eget, originelt ryskt alfabet. Det är icke heller antagligt, att de grekiska myndigheterna för de ryska furstarnes räkning låtit skriftligen öfversätta traktaterna t. ex. på bulgariska, hvilket språk, ehuru närbeslägtadt med det, som talades i Kijev och Novgorod, likväl först efter kristendomens

införande i Ryssland tjenade som förmedlingslänk emellan den grekiska kulturen och de nordlige slaverna. Dessutom hade en dylik öfversättning förfelat sitt ändamål, enär den samma lika väl som det slaviska originalet hade varit obegriplig för vederbörande, som icke kunde läsa. Desse förstodo sig utan tvifvel icke på den förbindande kraften af skrifna urkunder, för dem voro de i talrika vittnens närvaro aflagda ederna tillräckliga att gifva helgd och fasthet åt öfverenskommelserna. Deremot kan man mycket väl förstå, att den grekiska regeringen önskade att i sitt kansli förvara en urkund, som i officiell stil redogjorde för hvad som tillgått vid fördragens afslutande. Huru vida man å grekisk sida gick så långt i diplomatisk höflighet och omständlighet, att man tillstälde äfven den andra kontraherande parten ett exemplar af det på grekiska affattade aktstycket, kan icke med bestämdhet afgöras; troligt är det just icke, oaktadt traktaterna *pro forma* omtala tvenne afskrifter. I hvarje händelse bära de fördrag, som vi ega i behåll i krönikan, tydliga spår icke blott deraf, att de, såsom Miklosich (*Chronica Nestoris,* præf. pag. X) har visat, ursprungligen varit skrifna på bysantinskt kanslispråk, utan äfven deraf, att de äro skrifna från rysk ståndpunkt, eller med andra ord, att öfversättningarna äro gjorda efter de exemplar, som förvarades i Konstantinopel [1]). Dermed bortfaller nödvändigheten att antaga tillvaron af ett uråldrigt ryskt riksarkiv, hvarur »Nestor» skulle hafva hemtat dessa urkunder. Såsom enda möjligheten att förklara deras inflickande i annalerna, så framt man fasthåller vid deras äkthet (och att en ryss i det elfte eller tolfte århundradet skulle haft nog färdighet att hopsätta falska grekiska diplom, är i och för sig en orimlighet), återstår då, att de ditkommit ur någon bulgarisk öfversättning af en förlorad grekisk krönika. Att de äldste ryske kronisterna begagnat dylika bulgariska tolkningar af grekiska arbeten, framgår af de långa utdragen ur Georgios Hamartolos m. m. De slaviska gudanamnen, som dess utom i traktaterna äro ganska få, komma således på den okände bulgariske klerkens räkning; han har här, liksom man vet eljes hafva varit fallet i denna öfversättningsliteratur, med nationella namn återgifvit de klassiska gudomligheter, som de bysantinske kanslitjenstemännen insatt i sin text för att beteckna barbarernas hedniska gudsdyrkan, och det är icke otroligt, att dessa gudanamn, hvilkas tydning gjort de slaviska mytologerna så mycket hufvudbry, till en del interpolerats antingen af den ursprunglige öfversättaren eller af senare afskrifvare. Åtminstone bär ett sådant uttryck som *kliasja sia* — — — *Volosom', skotnim' bogom'* (»de svuro — — vid Volos, *boskapens gud*») tydligen färgen af ett slags historisk-mytologisk definition, som icke kan hafva stått i den ursprungliga texten. Af Olegs och Igors fördrag kunna således, enligt vår tanke, inga slutsater dragas angående

[1]) Det skulle föra oss för långt att här i detalj framlägga skälen för detta antagande; det må vara nog att hänvisa dertill, att t. ex. Igorstraktaten börjar med »*vi* af rysk ätt o. s. v.», hvarigenom den framställer sig såsom en förpligtelse, gifven *till* grekerna och bestämd för dem.

desse furstars och deras stallbröders religion. Att åter Vladimir, såsom krönikan framställer saken, varit en ifrig dyrkare af sina slaviske undersåtars gudar, är icke underligt, enär han utan tvifvel till seder och tänkesätt varit fullkomligt införlifvad med det folk, som hans ätt i flere slägtled tillhört.

Sedan förf. på ofvan framstälda sätt sökt uppvisa ohållbarheten af antagandet, att med krönikans varjager åsyftas invandrare af skandinavisk härkomst, öfvergår han till utvecklingen af sin egen åsigt om deras nationalitet och om betydelsen af krönikans berättelse, på hvars historiska trovärdighet han strängt håller. I kap. II (sidd. 57—86) besvarar han frågan: »Hvem inkallade de varjagiske höfdingarne?» Såsom bekant, heter det i krönikan, att »Tjiud', Slovener, Krivitjer och Ves'» voro de stammar, som inbjödo Rurik och hans bröder att »råda öfver dem och döma dem med rättvisa». Att med *Tjiud'* och *Ves'* (och *Meria,* som omnämnas i sammanhang med dem strax ofvan vid notisen om varjagernas härjningar) menas *finska,* icke slaviska stammar, antages af alla forskare utan undantag, men deremot äro åsigterna delade angående deras förhållande till slovenerna och krivitjerne. Schlözer, Karamzin och Solovjev anse, att de finska folken varit sidoordnade med slaverna i det förbund, som de enligt krönikan tyckas hafva ingått med hvarandra. Krug och Kunik m. fl. åter göra finnarne (eller *Tjiud'*, det gemensamma fornryska namnet för hela denna folkstam, af hvilken vesserne och merierne m. fl. voro underafdelningar) till hufvudmän för detta antagna folkförbund. Emot båda dessa uppfattningar uppställer Gedeonov en tredje, enligt hvilken tvärt om slovenerne, d. v. s. de slaver, som innehade Novgorod och dess område, voro de förnämste medlemmarne i federationen. Detta påstående grundar han derpå, att Rurik, den *äldste* brodren, tog sin bostad hos dem. Enligt Gedeonovs tanke hade slovenerne redan nu samma ställning till krivitjerna som sedermera novgoroderna under fristatstiden till Pskov, Viatka m. fl. städer, nämligen såsom »äldre bröder» till »yngre bröder», hvilket betecknas derigenom att Truvor, den yngre brodern, tager sin bostad i Izborsk hos krivitjerna. Sineus åter, som slår sig ned i Bėloozero, således i vessernes land, herskar närmas töfver »de slovensk-ryska kolonierna, de slovensk-ryska städerna i de finska landen», och under slaverne med deras trenne herskare stå vesserne o. s. v. såsom undersåtar eller skattskyldige *(danniki).* Hela detta system är ganska sinnrikt och låter rätt antagligt, i det en dylik gruppering verkligen egde rum, såsom äfven antyddes, under den senare novgorodska republikens maktperiod. Men olyckligtvis finnes i sjelfva krönikan ingen antydan vare sig om något »slaviskt-finskt folkförbund» eller om en slovensk hegemoni; allt hvad der förtäljes går helt enkelt ut på, att åtskilliga finska och slaviska stammar vid ett enstaka tillfälle kommit öfver ens om att inkalla furstar »från andra sidan hafvet». I likhet med C. V. Smith tro vi, att man ej får urgera de särskilda detaljerna och uttrycken i den gamla traditionen, hvars kärna utan tvifvel icke är något annat, än att varjagiske vikingahöfdingar på ett eller annat sätt gjort

sig till herrar öfver städerna och folken omkring Finska viken. Det är ganska förklarligt, om folksägnen af patriotiska grunder härledt främlingarnes anspråk på öfverväldet från en mer eller mindre tvungen hyllning af de inhemska stammarne, liksom ju äfven Rollo enligt den frankiska uppfattningen blef Normandiets herre icke egentligen på grund af sina vapens öfvermakt utan fast mer i kraft af konungens förläning. Men att ur krönikans naiva och kanske något förvirrade framställning utleta ett statsrättsligt system, torde vara en föga tacksam uppgift. Dess utom stämma icke alla detaljer med den af Gedeonov förutsatta rangordningen. Tjiud nämnes *före* slovener och krivitjer; den *andre* brodern (Sineus) slår sig icke ned hos de »yngre bröderna» (krivitjerna), utan hos de »skattskyldige» (vesserna), under det att de förre få nöja sig med den *tredje* (Truvor).

I samma kap. framställer Gedeonov äfven åtskilliga hypoteser om slovenernes förhållande till de sydligare slaviska stammarne; till detta ämne återkommer han längre fram i ett annat sammanhang, och vi skola derför nedan i korthet redogöra för hans åsigt härom.

I kap. III (sidd. 87—132) söker förf. att utveckla de orsaker, som gifvit anledning till inkallandet af de varjagiske furstarne. I krönikan förtäljes, att varjagerna, »komne från andra sidan hafvet», utkräft skatt af de ofvan uppräknade folken, men att dessa år 862 förjagat sina förtryckare »bortom hafvet, och icke gåfvo dem skatt och började styra sig sjelfve, och det var ingen rätt ibland dem, och ätt stod upp emot ätt, och osämja (*usobitsa*) var ibland dem, och de började sjelfva strida emot hvarandra». Då beslöto de att välja sig furstar för att få lag och ordning ibland sig. Schlözer (och efter honom flere andre) hafva tolkat denna framställning så, att varjagerna inkallades icke till regenter utan till »landvernarmenn», sådana som stundom omtalas i de isländska sagorna, för att värja landet emot *främmande* anfall. Enligt Schlözer voro slaverna vid denna tid ett slags vildar, som icke kände lag och rätt och icke ens hade hört omtalas konungar, »liksom de dalkarlar, hvilka Sverre påträffade på sin vandring in till Norge» [1]). Solovjev åter anser, att varjagerna blifvit tillkallade såsom oveldige »medlare» emellan de inbördes stridande ätterna, hvilka med sina äldste vid denna tid voro de enda bestämmande makterna inom de ännu outvecklade slaviska samhällena. Enligt Gedeonov äro båda dessa åsigter grundade på ett fullkomligt missförstånd af de slaviska folkens äldsta samfundsorganisation. Han häfdar, att, öfver allt der slaver omtalas, såväl i södern af bysantinske författare, som i vesterlandet af frankiske och tyske kronister, häntydes på en ordnad indelning af *stammar (plemena)*, af hvilka åter flere sammanfattas i ett *folk* eller ett *land (narod, zemlia)*. Så väl de enskilda ätternas som de särskilda stammarnes ordning bestämmes efter deras

[1]) Denna notis har Schlözer hemtat ur Torfæus. Gedeonov förklarar sig (sid. 114) icke vara i stånd att kontrollera, om Schlözer riktigt förstått Torfæus, hvilket tyckes bevisa, att Gedeonov ej har någon sjelfständig kännedom om den senares källa (Sverressagan).

ålder i förhållande till gemensamme stamfäder, och denna skilnad i börd gifver anledning till olika gradationer af makt. Men hvarje folk har sin egen fursteätt; »alla slaviska folks historia börjar med deras höfdingar». Procopii ord, att slaverna »icke stå under en enda mans välde», få icke fattas såsom syftande på ett demokratiskt statsskick; de betyda endast, att slaverna icke stå under en enda furstes välde, »utan under alla medlemmar af höfdingaätten», hvilka efter rangordning, grundad på ålder inom slägten *(po zakonami starsjinstva)* skiftade väldet öfver de likaledes efter ålder grupperade stammarne. Till och med inom gudaverlden lär samma system råda, i det de lägre gudamakterna stå till de högre i förhållande af yngre slägtmedlemmar till äldre, härstammande från en gemensam stamfader, den högste guden. Denna gudarnes inbördes olikhet i rang gifver en olika grad af helgd åt deras helgedomar och tempel, så att den »äldre» stam, som dyrkar en »äldre» gud, äfven i religöst afseende intar en förnämligare ställning än sina »yngre bröder». Stammens intressen åter representeras af dess furste, som hos alla slaver är »på samma gång prest och domare», »fullkomlig herre i landet, ehuru öfver furstemakten står folkets gamla sedvänja *(zakon, pravda)*». Men af denna invecklade rangordning emellan stammar och furstar härflyta med nödvändighet täta tvister och inbördes krig, enär åldersberäkningen i mån af ätternas utgreningar ofta måste blifva temligen tvifvelsam.

Denna skildring, som både är ganska intressant och i sina hufvuddrag torde vara fullt rigtig, bestyrker förf. dels med talrika källcitat, dels med hänvisningar till den senare historiska utvecklingen hos ryssar, polackar och tjecher m. fl. Kejsar Mauricii omdöme om slavernas och anternas stammar, att de äro *ἄναρχα καὶ μισάλληλα*, finner sin bekräftelse bland annat i de strider emellan »farbröder och brorssöner», hvilka kunna sägas karakterisera Rysslands historia under de senare, fullkomligt slaviserade Rurikovitjerna, och i allmänhet utgör hela den slaviska historien ända in i nyare tider en fortsatt exemplifikation af denna sanning. Men med Gedeonov har man likväl rätt att betona, att denna böjelse för anarki och denna motvilja emot en strängt disciplinerad statsordning ingalunda berättiga till antagandet af en lägre kulturgrad, än mindre en ringare mottaglighet för kultur, hos slaverna än hos deras närmaste grannar, de germanska folken. I likhet med förf. måste anm. medgifva, att många tecken häntyda derpå, att särskildt de novgorodske slaverne stodo i många afseenden högre än skandinaverne, om det också förefaller såsom en paradox, när Safarik framställer dem såsom ett genom välmåga och rikedom öfverförfinadt och förslappadt slägte. Men den närmare beröringen med österlandet och i synnerhet de tidiga handelsförbindelserna med Grekland, hvarifrån ju af ålder »en väg gick till varjagerna» utefter Dnepr och öfver Novgorod, gjorde den senare staden flere århundraden igenom till det nordöstra Europas kanske förnämsta kulturmedelpunkt. I mindre grad gäller det samma äfven om Jumna och de andra vendiska städerna, dit en annan österländsk handelsväg utmynnade. Af de

nyaste undersökningarna om denna urgamla samfärdsel (af Heyd, Sadowski m. fl.) får man ovilkorligen det intrycket, att slaverna under medeltiden i icke oväsentlig mån förmedlade inflytandet af österlandets högre utvecklade materiella kultur på de råare saxiska och skandinaviska folken, hvaraf åter följer, att de senares inkräktningar icke med rätta kunna anses hafva nedlagt frön till en rikare odling, likasom de utan allt tvifvel icke hafva företagits i högre intressens tjenst, utan närmast föranledts af roflystnad och begär efter krigisk ära. Likaledes kan man medgifva, att den på bördsskilnad grundade samhällsordning, som karakteriserar de slaviska folken i deras ursprungliga skick, icke behöfver vittna om total brist på sinne för politisk utveckling, lika litet som de äldre romarnes gentil- och tribusförfattning berättigar till en sådan slutsats, hvad dem vidkommer. Men en annan fråga blir, huruvida slaverna under loppet af sin historiska bana *verkligen* varit i stånd att *på inhemska grundvalar* uppbygga omfattande och i rättsligt afseende hållbara statsorganismer, och i denna punkt tro vi, att Gedeonov, liksom så många andre slaviske forskare, ej har gjort de historiska fakta full rättvisa.

Vändande sig emot Solovjevs påståenden, att de slaviska stammarne i Ryssland före varjagernas ankomst lefde splittrade efter *ätter* (*rody*), och att dessa ätter styrdes af icke ärftlige, utan valde hufvudmän, visar förf., att samma arfsföljd och på börd grundade rangordning rådde inom de enskilda ätterna som inom furstehuset och stammarne. Men då han söker fasthålla, att tvedrägten hos slaverne vållades af tvister emellan *stammarne* och deras furstar, förbiser han, att samma orsaker nödvändigt måste leda till samma verkningar, och att alltså den inom hela det slaviska samhället rådande organisationen inom trängre så väl som inom vidare kretsar måste medföra splittring och osämja. Äfven med antagandet af en något så när utvecklad stamförfattning låta således krönikans ord, att »*ätt* stod upp emot ätt», ganska väl förena sig, och man får derigenom en ganska lefvande bild af en fullkomlig anarki, der »äldre och yngre bröder», »farbröder och brorssöner» o. s. v. från ofvan till nedan, frie från en sammanhållande öfverhets tukt, kämpade om försteget. Enligt Gedeonov kunde det om sider vaknade behofvet af ordning icke tillfredsställas annorlunda än genom inkallandet af en furste, »som skulle råda öfver slovenernas land och döma dem efter rätten, naturligtvis efter *slovensk* rätt». Men slovenerna voro de äldste bröderna inom den »slovensk-ryska» federationen, och deras furstar de äldste bröderna inom det gemensamma furstehuset; alltså kunde «de forna höfdingaätternas anspråk endast upphäfvas genom öfverlemnandet af deras rättigheter åt en annan ätt af slaviske furstar, *af högre rang* på grund af sin betydelse inom den slaviska verlden (*Slavjansjtjina*) emedan »en utländsk furstes välborenhet eller ålder inom slägten icke hade någon betydelse för de slovenska stammarne», och endast »en slavisk furste, uppfödd enligt den slaviska bildningens grundläggande sedvänjor, kunde döma efter slovensk rätt». »Om icke historien och folktraditionen gjorde det,

borde den historiska logiken hafva hänvisat på de baltiske *(pomorskije)* furstarne».

Mot denna »historiska logik» kunna flere anmärkningar med lätthet göras. För det första yttrar krönikan icke ett ord om »slovensk» rätt, utan om rätt eller rättvisa *(pravo)* öfver hufvud; anarkien inom ett folk kan verkligen gå så långt, att man i sin förtviflan gör mindre afseende på en *nationell* rätt, än på behofvet af den allmänna rättvisa, som i mer eller mindre utvecklad form ligger till grund för alla folks rättssystem. För öfrigt tro vi, såsom ofvan antyddes, att icke hvarje enstaka detalj af sägnen får uppfattas såsom uttryck af en verklig historisk tilldragelse. Den förberedande öfverläggningen emellan de anarkiska stammarne och de ord, som dervid fäldes, torde lämpligast böra tolkas som en omklädnad af det faktum, att efter varjagernas ankomst en någorlunda dräglig ordning blef upprättad, vare sig af »slovensk» eller nordisk karakter. Vidare är det klart, att ingen »historisk logik» kan vara vittnesgill emot eljes väl bestyrkta fakta. Lika litet som den inre oredan hos de baltiske venderna i tolfte och trettonde århundradena lyktades genom en äkta slavisk vädjan till »äldre bröder», utan genom danskarnes och saxarnes vapen, som på ett mindre systematiskt sätt afhöggo den urslaviska samhällsorganisationens gordiska knutar och bragte både äldre och yngre bröder, både farbröder och brorssöner under ett gemensamt, för nationalitetens tillvaro ödesdigert ok, lika litet tvingar oss någon »logik» att för de novgorodske slovenernes vidkommande uppleta några af den verkliga historiska traditionen okände, fullkomligt hypotetiske »äldre bröder» såsom fredsstiftare. Så länge man icke kan uppvisa, att krönikans berättelse ej representerar en äkta tradition, måste man utgå från det faktum, att någon gång under det nionde århundradet skandinaviske vikingahöfdingar satt sig fast i Novgorod och derifrån genom vapenmakt eller halft frivillig underkastelse från inbyggarnes sida grundat ett stort välde, hvars materiella substrat utan tvifvel utgjordes af den folkrika östslaviska stammens skatter och manskap, men hvars politiska karakter bestämdes af de varjagiske furstarne med deras följen, och hvars ungdomliga kraft finner sitt uttryck i de förste Rurikovitjernas väldiga härnadståg emot det bysantinska riket och de kaspiske muhammedanerne. Att den nordiska inflytelsen efter några slägtled visar sig mindre starkt utpräglad, betyder endast, att här likasom i Normandiet icke kan vara tal om en fullkomlig rättslig och social omgestaltning, och att det inhemska elementet till slut äfven här med sig assimilerade de främmande inkräktarne, men upphäfver ingalunda trovärdigheten af traditionen, som tvärt om bekräftas från andra håll och icke minst af Igors och hans enka Olgas strider med inhemska slaviska stammar och deras furstar, hvilkas tillvaro Gedeonov med orätt åberopar såsom stöd för sin hypotes om östslavernas tidiga politiska utbildning (sidd. 118, 145 m. fl. st.).

I de båda nästföljande kapitlen (IV och V, sidd. 133—182) sträfvar förf. att framlägga positiva bevis för de varjagiske furstarnes *vendiska*

härkomst. En liknande åsigt uttalades redan för öfver hundra år sedan af den nyryska literaturens grundläggare, Michael Lomonosov (i hans *Alte Russische Geschichte von dem Ursprunge der Russischen Nation bis auf den Tod des Grossfürsten Jaroslaws des Ersten*, Riga o. Leipzig 1768, öfvers.), som gjorde de ryske varjagerna till preussare, enligt hans tanke en vendisk stam. Hos Lomonosov är dock denna hypotes likväl blottad på alla tillstymmelser till bevisning, och vi måste bekänna, att äfven Gedeonov i sina försök att åstadkomma en dylik är mindre lycklig. Han antager till en början, att de novgorodske slovenerne »sannolikt» af ålder stodo i förbindelse med de baltiske venderna, hvilket framgår deraf, att kufiska mynt påträffats utefter hela södra Östersjökusten, »från Lübeck till Kurische Haff». Detta antagande låter försvara sig, men betyder i föreliggande fråga intet, enär kufiska mynt ju äfven förekomma i Sverige och på de svenska Östersjööarna. Vidare innehade »sannolikt» de baltiske venderne »en religiös öfverhöghet *(pervenstvo)* öfver de andra slaviska stammarne», enär Helmold ju förtäljer (I, 21), att guden Radigasts tempel i Retra *ab omnibus populis Slavorum frequentaretur*. Men med *Slavi* menas hos Helmold ingenting annat än invånarne i *Slavia*, d. v. s. just vendernas land, och svårligen torde man hos honom påträffa något ställe, der ordet otvifvelaktigt betecknar hela den slaviska stammen, en etnografisk enhet, som medeltidens vesterländske kronister knappast känna. Likaledes åberopar Gedeonov ett annat ställe hos Helmold (I, 12), der han säger, att vagrierna haft konungar, som herskat icke blott öfver obotriter och kyciner, utan äfven *eorum qui longe remotiores sunt dominio fuerint potiti*. Med desse *longe remotiores* måste nu menas östslaverna, ett löst antagande, på hvilket inga ord behöfva spillas.

Vi finna således ingen anledning att i de baltiske venderna helsa de efterlängtade »äldre bröder», som enligt det Gedeonovska systemet ensamme kunde stifta fred bland de novgorodske slovenerne. Nästan ändå sämre står det till med de bevis, som förf. samlar för att styrka tillvaron af en inhemsk tradition om Ruriks och hans bröders vendiska härkomst. Han går så långt, att han till sin hjelp åberopar ryske och polske kronister från femtonhundratalet, hvilka med illa använd lärdom härleda de moskovitiske tsarerne från en afkomling af de romerske cesarerna, hvilken flytt till Preussen och gifvit detta land sitt namn. Vidare anföres den med desse samtida voskresenskiska krönikans berättelse om den novgorodske höfdingen Gostomysl, af Krug på goda grunder identifierad med den i Fuldaannalerna (under år 844) omtalade obotritiske fursten *Gotzomiusl*, som den österrikiske ambassadören Herbenstein först inblandat i Rysslands historia, och som från Herbenstein, hvars arbete mer än en gång citeras i de moskovitiska *sborniki*, öfvergått i den voskresenskiska krönikan. Af lika god halt som detta vittnesbörd torde knäs Kurbskijs (en af Ivan den förskräcklige förjagad rysk bojars) intyg vara; han påstår nämligen, att de moskovitiska ätterna Morozov, Vorontsov och Sjeremetev ledt sitt ur-

sprung från Tyskland *(ot Nêmets)*, der deras förfäder varit riksfurstar *(s rodu kniasjat resjskich)*, hvarmed enligt Gedeonov måste förstås till riksfurstar af kejsaren upphöjde vendiske höfdingar! Alla dessa källor, ur hvilka förf. här öst, kunna i historiskt värde närmast jemföras med Johannes Magni, Messenius och sextonhundratalets riddarhusgenealogier; här i Sverige åtminstone är forskningen nu mera på det klara med den betydelse, som bör tillmätas sådana auktoriteter beträffande händelser, timade tre fjerdedels årtusende före deras tid.

Vi förbigå förf:s betraktelser öfver det förmodade förhållandet emellan de tillkallade varjagerna och de inhemska furstarne, för att i stället något sysselsätta oss med hans tolkning af namnen »varjager», «varanger» och »väringar». Han har i ett vendiskt glossarium påträffat ordet *varang*, som han förklarar såsom ett substantiv, bildadt af *varo* (svärd) och betydande »svärdbärare». Det är dock af andre forskare påpekadt att detta *varang* vida sannolikare är en accusativ af ett *feminint* substantiv, och att ändelsen *-ang* icke hör till stammen, utan betecknar det ännu i polskan i samma casus använda nasala *a*. Dermed förfaller naturligtvis den vendiska härledningen af väringanamnet likasom äfven dess tydning såsom ett slaviskt motstycke till det nordiska »viking». Vidare polemiserar Gedeonov emot den ryske forskaren Vasiljevskij[1]), som till antinormannernes förtret tydligen ådagalagt, att i flere bysantinska chrysobuller (kejserliga urkunder) orden *Βάραγγοι* och *Ῥῶς* identifieras med hvarandra såsom beteckningar för den varangiska främlingslegionen i Konstantinopel. För Gedeonov är *varang* hos greker och araber ett *slaviskt* låneord, som på ett temligen oförklarligt sätt kommit att användas om *skandinaviska* legotrupper och från Konstantinopel öfvergått till Norden i formen *væringr*. Enligt Thomsens i filologiskt afseende fullt tillfredsställande undersökningar torde saken förhålla sig helt annorlunda. Ordet är till sitt ursprung äkta nordiskt och har i en (fornsvensk) form utan i-omljud *(varing-er)* upptagits af östslaverna, först i en form med nasaliserad a-vokal (det enda sättet för slaverna att återgifva så väl germanskt *-ing* som germanskt *-ang*), sedan, efter att rhinismen bortfallit, i en form med diftongen *ia*, som i många fall ersätter nasalvokalen *(variag)*. Greker och araber hafva genom slaverna fått ordet i dess äldre form (*Βάραγγος*, Varangk). Betydelsen har ursprungligen varit »skyddsförvandt», och ordet har af de *nordiske* ryssarne användts om stamfränder, hvilka uppehållit sig i »Gårdarne»

[1]) Vasiljevskijs artiklar i ryska folkupplysningsministeriets tidskrift (1874, 1875) känner anm. delvis genom dr. Thomsens välvilliga meddelanden. Förf., som i hufvudsak tillhör den normanniska skolan, visar en större bekantskap med och en strängare kritik i användningen af de isländska sagorna, än hos ryske historici plägar vara vanligt. Med tillhjelp af de inströdda skaldeverserna, som enligt hans riktiga åsigt representera den oförfalskade nordiska traditionen, sammanstälda med bysantinernas vittnesbörd, bevisar han, att de prosaiska sagornas berättelser om nordbornas roll i väringagardet äro till stor del osanna, och att denna truppstyrka tvärt om väsentligen utgjordes af *ryssar*, visserligen från början af *skandinavisk* härkomst.

antingen som köpmän eller som krigare i storfurstens tjenst. Derigenom förklaras på ett enkelt sätt, så väl, att ordet hos de *slaviske* ryssarne (liksom äfven hos araberna) blifvit en etnografisk benämning på nordbor i allmänhet och särskildt på svenskarne, [1]) som att det hos grekerna betecknar legotrupper af skandinaver och mer eller mindre slaviserade ryssar. *Troligen* har ordet hos svenske och gutniske Novgorodsfarare äfven varit brukligt; man kan sluta detta bland annat deraf, att det i den norsk-isländska Didrikssagan, som i flere afseenden röjer bekantskap med östbaltiska förhållanden, förekommer såsom en benämning på nordbor i allmänhet. [2]) För öfrigt användes det i den isländska literaturen endast om varangerna i Konstantinopel och enligt vår tanke är det *der* att betrakta närmast såsom en ombildning af det *grekiska* uttrycket, hvilket tör hända icke blifvit bekant genom isländske eller norske legosoldater i bysantinsk tjenst, hvilkas antal och betydelse af sagorna utan tvifvel i hög grad öfverdrifvits, utan snarare *efter* Konstantinopels eröfring af korsfararne öfver Frankrike och England kommit till isländingarnes kännedom.

Vi hafva nu, om också endast i hufvuddragen, redogjort för Gedeonovs bevisföring emot den normanniska teorien och för den lära, som han sjelf förfäktar. Efter hvad vi kunnat finna, äro de svårigheter och motsägelser, som han trott sig hafva uppvisat hos sina motståndare, endast inbillade och bero till största delen på missförstånd. Hans egen positiva åsigt lider af långt flere och värre brister och saknar dess utom hvarje stöd i den historiska traditionen, så väl inom som utom Ryssland. Dermed anse vi oss hafva gjort hans arbete all den rättvisa, som det förtjenar; det kunde visserligen, så vida utrymmet tilläte, det, vara en ganska tacksam uppgift att följa förf. punkt för punkt äfven i återstoden af hans vidlyftiga verk. Men då vi icke här kunna lemna en fullt utförd monografi öfver den varjagiska frågan, måste vi inskränka oss till att angifva innehållet af de följande kapitlen. I VI, VII och VIII (sidd. 183—306) behandlar förf. den etymologiska härledningen af de namn, som förekomma i den äldre ryska literaturen, särskildt i de ofvan omtalade traktaterna, hvilka han anser ursprungligen vara affattade *endast* på grekiska. Han skiljer dock emellan Olegs och Igors traktater så till vida, att den förra har förelegat kronisten i en bulgarisk öfversättning af det exemplar, som var skrifvet i ryssarnas namn, den senare åter funnits för kronisten tillgänglig 1) i en grekisk kopia af det i ryssarnes namn uppsatta exemplaret, 2) i en bulgarisk öfversättning af det i grekernas namn affattade. Vår egen uppfattning hafva vi ofvan framstält; Gedeonovs

[1]) Gedeonov åberopar den nikonska och den voskresenskiska krönikan (båda mycket unga kompilationer) derför, att *variag* icke användes uteslutande om nordbor. Men på det förra stället kan ordet mycket väl tolkas såsom betydande nordbor, ehuru deri må hända ligger ett *faktiskt* misstag; på det senare stället är texten otvifvelaktigt korrumperad (*variag* i st. f. *vrag* fiende).

[2]) Derigenom förfaller också Gedeonovs påstående (sid. 182), att nordboarne aldrig gifvit sig detta namn utom den bysantinska lifvakten.

hypotes synes vara både invecklad och sökt och icke lösa de svårigheter, som förefinnas. För öfrigt består hans etymologiska förfarande hufvudsakligen deri, att han utan sträng filologisk metod uppsöker ljudlikheter emellan de äldsta ryska och här och der samlade andra slaviska namn; några af namnen erkänner han dock rent af som nordiska. I kap. IX (sidd. 307—358) vill förf. uppvisa »spåren af det varjagiska (vendiska) elementet i det forna Rysslands rätt, språk och hedniska gudsdyrkan». Här tager han vid jemförelsen sin tillflykt icke blott till venderna, om hvilka vi ju icke veta så mycket, utan äfven till andra vestslaviska folk, såsom tjecher och polackar; så snart han i ryska källor påträffar ett numera föråldradt ord o. s. v., som låter sammanställa sig med ett motsvarande vestslaviskt, sluter han genast till ett vendiskt inflytande, utan att besinna, att de slaviska folken i sina tidigare skeden, såsom naturligt är och af alla kompetente forskare antages, stodo hvarandra betydligt närmare än sedermera, hvilket förklaras af det gemensamma ursprunget vida enklare än af inbördes lån. I kap. X (sidd. 359—395) behandlar förf. »allmänt slaviska egendomligheter hos de varjagiske (vendiske) furstarne och deras följesmän *(druzjinniki)*,» för att ådagalägga, att de omöjligt kunna anses stå de nordiske sagohjeltarne närmare än de andre fornslaviske höfdingarne. Härvid råkar dock förf. dels att uppföra såsom »allmänt slaviskt» mycket, som är allmänt menskligt, åtminstone gemensamt för hela den äldre europeiska medeltiden; dels hvila hans jemförelser på oriktiga antaganden, såsom då han försäkrar, att de nordiske hjeltarne icke kände hästens bruk till ridning! Slutligen är att märka, att de nordiske vikingarne med största beredvillighet adopterade främmande språk och sedvänjor, slaviska lika väl som frankiska, saxiska och engelska, utan att de derför förlorade medvetandet af att tillhöra en annan stam, som naturligtvis i deras egen tanke stod oändligt högre än deras undersåtars. I de tvenne följande kapitlen (XI—XIII, sidd. 397—443) utvecklar författaren ursprunget och betydelsen af benämningen *Rus'* (grek. *Ῥῶς*, arab. *Rûs*), som till sin form är ett femininit collectivum, nyttjadt både om folket och om landet, dock ursprungligen endast om det förra. Äfven i detta fall tyckes oss Thomsens härledning vara den mest plausibla: det slaviska *Rus'* (en *i*-stam) är det finska *Ruotsi*, hvilket, liksom t. ex. *riksi* af *riksdaler*, har uppkommit ur första sammansättningsledet af ett fornsvenskt *roþs-mæn, roþs-karlar, roþs-folk*, betecknande ursprungligen icke invånarne i en bestämd trakt (t. ex. Roslagen), utan i allmänhet manskapet på en flotta. Ordet har således haft en appellativ betydelse liksom varjager, och dermed bortfaller den nödvändighet, som de ryska antinormannisterna pläga betona, att i Sverige eller Norden uppleta ett folk, som hemma burit det etnografiska namnet *Rus* eller *Ros*. [1])

[1]) T. ex. i anm. 232 säger Gedeonov: »Geijer, Dahlmann och andre skandinaviske (!) historieskrifvare antaga beredvilligt teorien om *Rus's* normanniska härkomst; men ingen af dem har ännu vågat *ex cathedra* förkunna, att svenskarne i det 7:e århundradet kallat sig Rodser *(Rossami)*».

För Gedeonov ställer sig saken annorlunda: han vill härleda ordet från en *bevisligen icke existerande* slavisk stam *r—s* (med mellanliggande vokal *ad libitum)*, som ingår i en mängd flodnamn, och sammanställande detta med den omständigheten, att de gamle slaverne voro »vattendyrkare» *(vodopoklonniki)*, får han fram, att ryssarne erhållit sitt namn af »heliga floder»[1]), hvilket bestyrkes af uttrycket »det heliga Ryssland» *(Sviatorus', Sviataja Rus')*, otvifvelaktigt ett »återljud från vår hedniska forntid», ehuru han sjelf medgifver, att det icke kan i skrift uppvisas före det *sextonde* århundradet! Stamförhållandena i det forntida Ryssland tänker sig Gedeonov på ungefär följande sätt: *Rus'* betyder 1) i vidsträckt mening hela det »slovensk-ryska förbundet», bestående af 6 östslaviska stammar (jfr. ofvan, sid. 67 följ.), 2) i inskränktare mening, såsom *stamnamn*, »de sydliga stammar, som af ålder erkänt Kijevs åldersföreträde *(starêjsjinstvo)*», dock allt mer utvidgande sig (sid. 440), 3) i inskränktaste mening endast poljanerne med deras hufvudort Kijev; med *Slovener* åter menas 1) i vidsträckt mening de stammar, som erkände Novgorods *starêjsjinstvo*, 2) i inskränkt mening endast novgoroderna. På detta sätt får man, genom ett egendomligt sammanträffande, i Ryssland ett motstycke till stamförhållandena i Sverige med våra svear och götar, och särskildt finner Gedeonov (anm. 230) en märkvärdig parallelism emellan det ryska och det svenska namnets trefaldiga betydelse, hvilket bestyrkes med ett citat ur Geijers historia (tyska uppl. I. 64). De ställen ur källorna, som förf. anför till stöd för detta systematiseringsförsök, lida dock af det felet, att de behandla vidt skilda utvecklingsskeden af Rysslands äldre historia. Det är dess utom från Gedeonovs ståndpunkt underligt, att det ryska namnet fäst sig vid södern och icke vid de norra delarne af väldet. Från »normannistisk» ståndpunkt åter förklaras detta förhållande ganska lätt: *Rus'* har ända till invandrarnes fullständiga slavisering endast betecknat den nordiska herskarstammen, först sedermera fäst sig vid Kijev såsom den om sin härkomst längst medvetna fursteättens hufvudsäte, och slutligen betecknat hela det område, öfver hvilket *ryske* furstar, d. v. s. furstar af stammen *Rus'* herskade (beteckningen *Rurikovitjer* för den äldsta dynastien tillhör egentligen först historieskrifvare i vårt århundrade).

Genom en pröfning af »kronisten Nestors» uppgifter (kap. XIV, sidd. 444—465) kommer Gedeonov till det resultatet, att allt hvad Nestor har att säga, inskränker sig till följande trenne punkter: »1) den varjagiska dynastien är icke inhemsk, utan inkallad någonstädes ifrån, från det varjagiska kustlandet; 2) den är icke svensk, icke tysk, icke finsk, icke kasarisk; 3) med undantagande af sin härkomst från andra sidan hafvet, skiljer den sig icke i andra stycken (eller åtminstone högst obetydligt) från den slovensk-ryska stammen »(sid.

[1]) Huru vida dessa floder varit belägna i Venden eller Ryssland, afgör förf. icke bestämdt, hvaraf en viss oklarhet uppstår, om han tänker sig, att de invandrande varjagerna från *hemlandet* medfört namnet *Rus'* eller erhållit det i sitt nya välde.

458); på detta sätt blir fältet fritt för den vendiska hypotesen. Skada, att krönikan likväl uttryckligen under namnet varjager såsom det allmännare innefattar *svenskar*, norrmän, o. s. v. och äfven *Rus'* hvarifrån just de varjager, som kommit till välde i Novgorod, ledde sin härkomst! I de sista kapitlen (XV—XXI, sidd. 466—569) söker förf. att försvaga betydelsan af bysantinernas, de bertinianska annalernas och Liudprands vittnesbörd till förmån för den normanniska teorien, ett företag, som endast kan verkställas genom de mest hårdragna tolkningar af eljes fullt tydliga ordalag, och slutar sin bevisföring med ett vädjande (med Ewers' ord) till det omtyckta *argumentum a silentio*, att Snorre Sturlesson, »som begagnat sig af nordiska sånger och sagor från det nionde århundradet och af isländske annalister från början af det elfte», icke talar ett enda ord om Rurik; »följaktligen vet han *intet* om honom, följaktligen talade och visste äfven desse äldre skalder, sagoförtäljare och annalister *intet* om honom.» Alltså har ingen *nordisk* Rurik och ingen *nordisk* herskarstam i Ryssland existerat.

Oaktadt vi i det hela taget måste anse Gedeonov hafva förfelat det egentliga syftemålet med sin lärda undersökning, [1]) är det dock en pligt att ännu en gång betona, att arbetet derför icke får betraktas såsom värdelöst; det är tvärt om i hög grad förtjenstfullt icke blott såsom en nästan fullständig samling af de invändningar och positiva skäl, som från den antinormannistiska sidan kunna framställas, utan äfven på grund af de många mera speciella detaljfrågor, som deri behandlas. Vi fästa bland annat uppmärksamheten vid de intressanta anmärkningarna om bysantinernas diplomatiska bruk (sid. 265 ff.), vid sammanställuingen af åtskilliga sägner, gemensamma för Norden och de slaviska folken (anm. 197 sid. LXV ff.), ett spörsmål, som det onekligen skulle löna mödan att närmare undersöka, enär inom detta område utan tvifvel ömsesidiga lån hafva förekommit, hvilka i litteraturhistoriskt afseende ej sakna en viss betydelse.

Om Ilovajskijs arbete kunna vi fatta oss kortare. Såsom ofvan nämndes, kan det sägas representera en annan riktning inom den ryska antinormannismen, en riktning, som icke söker att ur krönikans berättelse få fram en annan tolkning än den häfdvunna, utan rent af vänder sin kritik emot sjelfva traditionen, hvars authenticitet bestrides. Redan i första hälften af detta århundrade uppstod en s. k. »skeptisk skola,» grundlagd af professor Katjenovskij i Moskva, som på grund deraf, att de ryska annalerna äro bevarade i jemförelsevis sena afskrifter, satte de i dessa upptecknade äldre traditioners äkthet och dermed Rysslands hela tidigare historia starkt i fråga. Dessa tvifvel anses af den ryska forskningen hafva gifvit uppslaget till en mera kritisk behandling af källorna, men voro i och för sig sjelfva icke understödda af en sträng vetenskaplig metod, utan bestodo för det mesta i temligen lösa antaganden, hvadan »den skeptiska skolan» snart

---

[1]) Många träffande anmärkningar emot Gedeonovs åsigter, för såvidt de äro utvecklade i hans 1862 utkomna *Otryvki*, kunna läsas i tilläggen till C. V. Smiths öfversättning af Nestor, sid. 344 ff.

förlorade sin kredit. Sedermera hafva likväl fortsatta undersökningar ådagalagt, att vi icke ega den äldsta ryska krönikan (*Povêst' vremennych lêt*) i dess äldsta skick, utan endast i yngre redaktioner; att den samma äfven från början icke kan betraktas såsom en enda författares verk, utan är en s. k. *lêtopisnyj svod*, och slutligen att Nestor omöjligen kan hafva haft någon andel i denna samlings upprättande, emedan flere af krönikans uppgifter stå i tydlig strid emot skrifter, som med full säkerhet kunna tilläggas honom (Nestor såsom krönikans författare omnämnes också först i en handskrift från slutet af det sextonde århundradet). Derigenom har frågan om krönikans trovärdighet inträdt i ett nytt skede; man måste i hvarje särskildt fall undersöka, huru vida man har att göra med uppgifter, som härstamma från de äldsta annalistiska uppteckningarna, eller med sådana, som influtit i de senare omarbetningarna. Vidare måste man, för så vidt möjligt är, utreda beskaffenheten af de ursprungliga annalernas källor, antingen dessa varit samtidas berättelser, en genom flere slägtled fortplantad muntlig tradition eller slutligen skriftliga notiser, hemtade ur främmande, särskildt bysantinska och fornbulgariska krönikor. Men vid denna kritiska pröfning måste den största försigtighet iakttagas, så att man icke af begär att förklara *allt* lemnar fritt spelrum åt godtyckliga hypoteser om förlorade redaktioner och handskrifter m. m. d., hvarigenom nästan större skada åstadkommes än genom en blind tillit till den gifna textens ordalag.

Till en del begagnande sig af den nyare krönikekritikens resultat, har Ilovajskij gått vida längre än sina föregångare. Anm. vill icke bestrida, att hans system, om man så får kalla det, vid första anblicken har mycket som talar för sig, och är egnadt att göra ett visst intryck genom den mera spontana historiska utveckling, som man eger rätt att förutsätta, sedan den främmande invandringen skjutits åt sidan såsom beroende på en senare uppdiktning. Föreliggande arbete utgöres väsentligen af en mängd strödda tidskriftsartiklar och polemiska uppsatser, hvilka förf. samlat såsom en förberedande inledning till en större »Rysslands historia», hvaraf han samtidigt utgifvit första delen, omfattande »den Kijevska perioden». I detta senare verk begynner han med ryssarnes bekanta anfall på Konstantinopel år 865 såsom det första kronologiskt säkra faktum i deras historia. I sina *Razyskanija* åter gör han rent hus med alla möjliga, af föregående forskare uppstälda åsigter om ryska folkets urhistoria och etnografiska ställning, för att såsom den enda tänkbara förklaringen uppställa den hypotesen, att ryssarne (*Rus'*), hvilka han för öfrigt identifierar med de gamles Roxolaner och tror sig återfinna såsom dakernas bundsförvandter på Trajanuskolonnens basreliefer, jemte andra östslaviska stammar bott vid Svarta hafvet och kring Dnepr, der de i urminnes tid stiftat ett stort rike med Kijev till medelpunkt och sedermera utbredt sitt välde mot norr. Deras förste, till namnet kände herskare är *Igor*, icke Rurik, som är en helt och hållet uppdiktad personlighet. En vigtig roll i detta system spelar frågan om bulgarernas härkomst. Ilovajskij har

icke förbisett den analogi, som kan uppdragas emellan varjagerne såsom herrar öfver en af dem nybildad stat med hufvudsakligen slavisk befolkning och den, enligt de fleste forskares åsigt ural-altaiska (finska), bulgariska fursteätten och aristokratien bland de före deras ankomst splittrade sydslaverna på Balkanhalfön. Dess utom behöfver han bulgarerna för att förklara dels Rysslands äldre stamindelning, dels den så mycket omtvistade lillryska nationalitetens uppkomst efter Kijevs fall i det trettonde århundradet. Alltså — måste bulgarerne vara rene och oförfalskade slaver, och senare hälften af Ilovajskijs »polemiska afdelning» är derför egnad åt ett liknande anfall emot teorien om deras uralaltaiska ursprung, som i den förra hälften anställes emot den normanniska åsigten. Detta ämne är naturligtvis fullkomligt främmande för denna anmälan; det må vara nog att anmärka, att Ilovajskijs hypoteser angående bulgarerna icke tyckas hafva rönt synnerligt bifall af forskarne inom detta område [1]).

Såsom slutresultatet af sin polemik emot normannismen uträknar Ilovajskij, att, medan den af honom bestridda åsigten icke har mer än 6, naturligtvis temligen svaga skäl att åberopa till sin förmån, kan han för sin del stödja sig på icke mindre än 30 argument (sid. 330 ff.).

Utan afseende på denna, något egendomliga numeriska logik och med förbigående af de invändningar, som äro gemensamma för Ilovajskij och de öfrige antinormannisterne, vilja vi endast i hufvudsak redogöra för de bevis, med hvilkas tillhjelp han förklarar berättelsen om den varjagiska invandringen vara endast ett lärdt påfund. Inom hela den ryska literaturen, utom krönikorna, säger förf., finnes före den mongoliska eröfringen icke den minsta häntydan hvarken till Rurik eller till de kijevske furstarnes utländska härkomst; Igor är den äldste af ätten, hvilken till och med skriftställare från det elfte århundradet, såsom metropoliten Ilarion och författaren af legenden om Boris och Gleb, tyckas känna till. Berättelsen sjelf bär tydliga »legendariska» kännemärken deri, att just *tre bröder* inkallas *från andra sidan hafvet,* alldeles som ofta i folksagorna, och derjemte är det säkert, att krönikan hvimlar af andra inflickade »legendariska» episoder. När nu berättelsen af inre och yttre grunder är osannolik och till sin form är »legendarisk», huru skall man då förklara dess uppkomst och ovedersägliga popularitet bland de ryske kronisterna? Jo, »fabeln om varjagernas inkallande» är att betrakta som en *novgorodsk* lärdomsprodukt, tillkommen under inflytande dels af den genom hela medeltiden rådande böjelsen att härleda folk och riken från »den mystiska ön Scanzia», dels af den skandinaviska stammens rykte efter Englands och södra Italiens eröfring af normanderna, dels af de lifliga förbindelserna emellan Norden och de ryske furstarne under det

[1]) Egendomligt nog yttrar bulgarernas historieskrifvare, prof. Konstantin Jireček i Prag, ännu i den senaste af förf. auktoriserade ryska upplagan af sitt epokgörande arbete (Odessa 1878), att han icke varit i tillfälle att taga närmare kännedom om Ilovajskijs teorier.

elfte århundradet, dels af novgorodernas samfärdsel med de baltiska kustländerna och Gotland. Legendens »novgorodska» färg röjer sig särskildt deri, att de varjagiske höfdingarne *inkallas* alldeles som furstarne i den novgorodska republiken. Emellertid har denna »legend» genomgått flere faser af sin utveckling, innan hon fått den form, i hvilken hon uppträder i *codices Laurentianus* och *Hypatianus*. Upprinneligen har legenden »icke sammanblandat *Rus'* och varjager», utan framstält *Rus'* såsom ett af de inhemska folk, hvilka inkallade varjagerna, såsom tydligen framgår deraf, att en dylik version är bevarad hos Stryjkowski m. fl. polske historieskrifvare från det sextonde århundradet, hvilka hade framför sig numera förlorade ryska medeltidsannaler. I denna jemförelsevis oförfalskade form infördes legenden i den kijevska *Povêst' vremennych lêt* i början af det tolfte århundradet; utan tvifvel har kompilatorn af *Povêst'* (enligt Ilovajskij igumenen Silvester i ett kloster nära Kijev) arbetat under Vladimir Monomachs ögon, hvilken var gift med Harald Godvinssons dotter Gyda, och hvilkens son Mstislav hade Inge Stenkilsson till svärfar, hvadan ju hans sympatier för den varjagiska härstamningsteorien lätteligen förklaras! Sedermera förflöt ytterligare ett århundrade, innan *Rurik* uppdiktades och interpolerades i »legenden» af den kompilator, som nu i början af 1200-talet sammanfogade *Povêst' vr. l.* med den yngre Kijevska krönikan, som i *codex Hypatianus* går till år 1201. Enligt förf. var denne kompilator en af Silvesters efterträdare, igumenen Moses, hvilket framgår deraf, att i slutet af krönikan talas icke mindre än trenne gånger om Moses i gamla testamentet, en tydlig »vink» angående författareskapet! Motivet till denna interpolation var — tacksamhet af igumenen Moses emot *Rurik* Rostislavitsj, som var storfurste i Kijev 1195—1202, och som visade hans kloster (*Vydubetskij monastyr*) stor ynnest. Slutligen hafva »Rus' och varjager sammanblandats» af yngre, nordryske afskrifvare efter Kijevs förhärjning, en orimlighet, som icke kunnat uppstå hos en Kijevsk munk, enär han ju måste veta, att det ryska namnet af ålder var fäst vid landet omkring Dnepr.

Sådan är i korthet Ilovajskijs teori (*Razyskanija* sidd. 230 ff., 288 ff., 343 m. fl. st.; *Istorija Rossii* sidd. 177 ff.). Förf. är dock icke fri från motsägelser; stundom synes det, som han ville hänföra den novgorodska »legendens» uppkomst först till det tolfte århundradet och dess öfverflyttning i den Kijevska krönikan till början af det trettonde. Hans lära har synbarligen mognat under polemikens fortsättning; emellertid tro vi, att ofvanstående framställning är mest öfverensstämmande med hans tankegång.

När man i originalet följer författarens deduktioner, hafva de ofta något bestickande genom ett visst sken af samvetsgrann och i detaljerna inträngande källkritik. Men detta intryck förlorar sig, när man sammanställer de förmenta resultaten af denna granskning, hvarvid det visar sig, att de egentligen äro en väfnad af de mest godtyckliga hypoteser, som ömsesidigt skola stödja hvarandra. För det första är

det alldeles icke säkert, att den novgorodska krönikeskrifningen är äldre än den kijevska; de af förf., dock med vissa förbehåll, åberopade annalfragment, som skola härstamma från Novgorods förste, af Vladimir den helige insatte biskop Joakim, äro, såsom redan Karamzin uppvisat, ett falsifikat från nyare tiden. Vidare, om »legenden» skulle hafva uppstått i Novgorod i det *elfte* århundradet, var der ännu icke sed att »inkalla» furstar, hvilket först kan sägas hafva blifvit fallet efter Vsevolod Gabriels fördrifvande 1132; har åter »legenden» uppstått der *efter* denna tidpunkt, fins ingen rimlig orsak, hvarför en kijevsk kronist skulle hafva adopterat den samma, sedan det kijevska hofvets förbindelser med Norden länge sedan upphört. Det vore äfven underligt, om Vladimir Monomach på grund af sitt engelska giftermål skulle känt sig smickrad af att härstamma från det folk, som hans svärfaders banemän tillhörde. Novgoroderna stodo likaledes redan tidigt i det tolfte århundradet i högst *fiendtligt* förhållande till svenskarne (*I. Novg. Chron.* under åren 1134, 1141, 1164 o. s. v.), hvadan en nyss uppdiktad teori om deras ursprungliga frändskap med de heterodoxe motståndarne säkerligen ej der torde hafva funnit en gynsam jordmån. Hypotesen om den senare »sammanblandningen af Rus' och varjager», så omtyckt den samma än är af antinormannisterna, saknar allt stöd i källorna; tvärt om är det just de *yngre* och mindre trovärdiga annalistiska kompilationerna, som *skilja* emellan dessa namn såsom betecknande olika folk; ofvan är visadt, att fullkomligt autentiska bysantinska urkunder från det elfte århundradet *identifiera* *Ῥῶς* och *Βάραγγοι*, liksom codex Laurentianus identifierar *Rus'* med de inkallade varjagerna. Att riksstiftaren Rurik skulle vara endast en väsenlös återspegling af Rurik Rostislavitsj, låter ej mycket sannolikt, emedan denna temligen bedröfliga figur, som efter 7 års regering i Kijev under en suzdalsk furstes beskydd fördrefs af en volynisk knäs och, sedan han med polovtsernas hjelp härjat sin residensstad, tillfångatogs, instacks i ett kloster och omsider af gunst och nåd erhöll ett mindre furstendöme, svårligen torde hafva varit i stånd att inspirera hela den ryska annalistiken ända derhän, att man uppkallade den »legendariske» stamfadern efter honom. Dess utom är det stridande emot alla »legendariska analogier», hvilka Ilovajskij så ofta åberopar, att den förment fabelaktige Rurik icke genom flere slägtled skiljes från den förste kände herskaren i Kijev, utan göres rent af till den fullt historiske Igors *fader*. Det hade otvifvelaktigt icke varit svårt att uppdikta ytterligare några storfurstar, om öfver hufvud en uppdiktning kommit i fråga. Slutligen är Ilovajskijs teori bygd på så många lösa hypoteser om förlorade redaktioner och afskrifter, att, om ett dylikt förfarande finge godkännas, all verklig källkritik skulle förflyktigas till ett hållningslöst lekverk, hvarigenom man kunde bevisa nästan hvad som helst med tillhjelp af fullkomligt fingerade auktoriteter.

Likväl äro vi skyldige att såsom ett stort företräde hos Ilovajskij framför Gedeonov erkänna, att han icke tager ordet varjager i en annan betydelse än den, som i de kända texterna kan uppvisas. Hans

antydningar om en »legendarisk färg» hos den äldsta ryska krönikan äro likaledes i en viss grad berättigade, särskildt hvad berättelsen om den varjagiska »inkallelsen» beträffar. Dock tro vi, att det »legendariska» elementet icke består hvarken i »de *tre* bröderna» eller i deras härkomst »från andra sidan hafvet»; tre bröder hafva ofta förekommit i historien, och många eröfrare hafva anländt öfver hafvet. Deremot äro de ord, som i *oratio obliqua* eller *recta* läggas de rådplägande stammarne i munnen, liksom äfven sjelfva »inkallelsen» tydliga minnen af en *muntlig* folksaga, som utspunnit sig omkring den varjagiska invandringen.

Sjelfva denna tilldragelse måste dock fortfarande betraktas som ett *historiskt faktum*, lika väl bestyrkt som Normandiets eröfring. Om dess betydelse för Rysslands och vår egen historia kan mycket tvistas, och mycket torde för alltid blifva oklart. Förbindelserna emellan östslaver och varjager fortforo likväl och öfverflyttades äfven på andra områden än det krigiska och det administrativa. Ett märkligt vittnesbörd derom är ett sändebref från igumenen för det berömda kijevska katakomberklostret, Feodosij den helige, till Izjaslav Jaroslavitsj (storfurste i Kijev 1054—1078), hvari den fromme munken utförligt varnar sin herre för »den *varjagiska* eller latinska bekännelsen». Häraf kan man sluta, att varjagerna vid denna tid af det ortodoxa presterskapet betraktades såsom det romerska kätteriets hufvudrepresentanter, hvilket icke gerna kan tillämpas på de ännu okristnade venderne. Ännu intressantare vore det att följa utvecklingen af den varjagiska, särskildt den gutniska handeln med Novgorod. Utan tvifvel har man här att söka upprinnelsen till den i viss mån kosmopolitiska köpmannapolitik, som en lång tid koncentrerade sig kring Visby oth den stora slaviska stadsrepubliken och först i det fjortonde århundradet nationaliserades, men på samma gång fick en mera exklusiv karakter i den beryktade plattyska Hansan.

H—e.

---

7) *A. Vidal.* **L'Eglise d'Avon et le meurtre de Monaldeschi.** Sidd. 83. 8:o. Paris 1879.

Denna lilla, vackert utstyrda skrift, som är tryckt i en bibliofilupplaga på 70 numererade exemplar, innehåller dels en beskrifning af Avons kyrka, der Monaldeschi ligger begrafven, dels en kort skildring af den olycklige markisens mord. Förf. har meddelat ett noggrant aftryck af ögonvittnet, pater Lebels bekanta berättelse om tilldragelsen och har dervid följt originalet, som förvaras i ett bibliotek i London. Likaledes har förf. meddelat ett hittills, så vidt anm. vet, icke offentliggjordt aktstycke, nemligen ett kort bref af Ercole Manzieri,

hertigens af Modena ombud vid franska hofvet. I detta bref, som är dateradt den 16 November 1657, således 6 dagar efter det blodiga uppträdet, heter det, att, enligt hvad man påstod, skulle Monaldeschi hafva stått i förbindelse med spanjorerna och för dem yppat drottningens hemligheter.

H—e.

